

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

KIADJÁK

A MAGYAR AKADEMIA TÖBB TAGJAI

(ÉRDY JÁNOS, HUNFALVY PÁL, JERNEY JÁNOS, LUGOSSY JÓZSEF, LUKÁCS MÓRIC, PAULER
TIVADOR, REGULY ANTAL, REPICKY JÁNOS, SZILASY JÁNOS, SZONTAGH GUSZTÁV,
TOLDY FERENC, WENZEL GUSZTÁV).

FELELŐS SZERKESZTŐ

TOLDY FERENC.

*peragit tranquilla potestas
Quae violenta nequit.... Claud.*

ELSŐ FOLYAM: 1850 — I.

ELSŐ KÖTET.

PEST.

EMICH GUSZTÁV KIADÁSA.

KECSKEMÉTI H. VÁROS
KÖNYVTÁRA

EISENFELS ÉS EMICH KÖNYVNYOMDÁJA.

TARTALOM.

Irodalom és nyelv.

Endlicher István emlékezete. <i>Wenzel Gusztáv</i>	194
Tájékozás a magyar akademia körül. <i>Toldy Ferenc</i>	257
A nemzeti irodalom ismeretének viszonyáról a nemzeti élethez, és buzgó esdeklés a Nemzeti Könyvtár ügyében. <i>Toldy Ferenc</i>	329
Kerecsen és kerecsét. <i>Czuczor Gergely</i>	357
Tudomány, magyar tudós. <i>Szontagh Gusztáv</i>	377
Ismét: Tudomány, magyar tudós. <i>Toldy Ferenc</i>	469
Eszmecsere Toldy F. és Wenzel G. társaimmal. <i>Szontagh Gusztáv</i>	663
Észrevételek népdalok, népzének, tájnevek stb körüli gyűjtésekről. <i>Szontagh Gusztáv</i>	168
Irodalmi foglalatosságok s némi könyvészeti észrev. 175. 356. 524. 504	

Classica literatura. Keleti, német irodalom.

Az Íliász első éneke. <i>Szabó István</i>	49
Virágok a görög anthológiából. <i>Székhács József</i>	120. 284. 590
Mutatvány Thuküdidészből. <i>Szabó Károly</i>	204
Demosthenes, és beszéde a rhodosziak szabadsága mellett <i>Lonkay Antal</i>	500
Ali mondataiból egy fogás [arabból]. <i>Repicky János</i>	566
Cidli és Szemfda szerelme, Klopstock Messziásából. <i>Tárkányi</i>	637

Bölcsészlet, társadalmi tudományok.

Igaz arany bulla. <i>Hunfalvy Pál</i>	1. 93
Smetana s a philosophia közel kimenetele. <i>Szontagh Gusztáv</i>	147
Plátóni köztársaság. <i>Hunfalvy Pál</i>	177. 268
Észrevételek az Igaz arany bulla bírálataira. <i>Hunfalvy Pál</i>	216
Hetényi János levele philosophiai rendszeréről	357

Történet s rokon.

A magyarok miveltségi állapotjai a keresztyénség felvétele előtt. <i>Toldy Ferenc</i>	56
A magyarok eredete. Tájékozásul. <i>Szontagh Gusztáv</i>	81
Historiai séta a Margit szigetén. I. <i>Érdy János</i>	129
A dzungár nép nem magyar faj. <i>Jerney János</i>	139
Visszapillantás Reguly utazásaira. <i>Toldy Ferenc</i>	229
Eszmetörődékek a magyarok eredetéről. <i>Wenzel Gusztáv</i> . 305. 451. 486	
Özvegy Hnnyadiné és Szilágyi Mihály eddig ismeretlen frigykötésök Garai László nádorral. <i>Birk Ernő</i>	544
A magyar helynevekről. <i>Szabó Károly</i>	570
Magyar helynevek. I. <i>Révész Imre</i>	510

Adalék a túrmezeiek történetéhez. <i>Pauler Tivador</i>	393
Székesfejérvár. <i>Szvorényi József</i>	405
A magyar-orosz kérdés fölötti eszmék. <i>Jerney János</i>	514
Priszkosz szónok életéről s történetirata töredékeiről. <i>Szabó K.</i> 544. 615	
Tündérek a magyar ősvallásban. <i>Ipolyi Arnold</i>	589. 642
Statistikai adalékok Magyarország jelen ismeretéhez. <i>Palugyai Imre</i>	285. 458
Romai emlékek Fejérbén. <i>Érdy János</i>	252
Nyílt levél Petényi Salamonhoz. <i>Jerney János</i>	255
Historiai forgácsok. I—IV. <i>Jászay Pál, Nagy Iván</i> . 555. 467. 652. 655	
Augsburgi városi levéltár. <i>Petrich-Orlay Sámuel</i>	558

Természettudományok.

A föld jövője. <i>Nendtvich Károly</i>	526
A juliusi teljes napfogyatkozásról	586

IRODALMI NAPLÓ.

<i>Ujdonságok</i>	64. 125. 255. 291. 549. 596. 463. 549. 628. 695
<i>Könyveismertetések.</i> — Virozsil magyar közjogi mutatóványa	74
Ballagi Móric Magyar példabeszédei	125
Kemény Zsigmond „Forradalom után“	158
Documentált felelet Kemény Zsigmondnak	165
Szepesi Imre nyelvkönyvei (<i>Hunfalvy Pál</i>).	165
Ujabb kori Ismeretek tára	256
Toldy Ferenc: A magyar költészet Zrínyi előtt	258
A josephinismus s az egyházat illető legujabb cs. rendelvény	246
Magyar F. Természeti jog Ahrens után	295
Repicky János Gyakorlati török nyelvtana	352
Suhajda János Váltójogtana (<i>Karvasy Ágoston</i>).	554
Nendtvich Károly: Magyarország köszenei	465
Csengeri Antal: Magyar szónokok és státusférjak	568

TÁRCA.

<i>Intézetek:</i> Egyetemi könyvtár 79. leckerend 174. alapítványok 255. pénzügytemény 302. — Pozsonyi jogakademia 364. — Zágrábi jogakademia 525. — Nemzeti casino könyvtára 503. — Hazafiúi tett és hála	404
<i>Művészet:</i> Petrich-Orlay legujabb historiai festménye	524. 588
Canova művei Magyarországon	699

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

I. FÜZ.

OCT. 1.

1850.

IGAZ ARANY BULLA.

INTŐ ÉS BUZDÍTÓ SZÓZAT, BEVEZETÉSÜL.

HUNFALVY PÁLTÓL.

I.

I. Mintha az ezer nyolc száz negyven nyolcadik év harmad havától kezdve mostanig aludtunk s nehéz álmot álmodtunk volna; mintha azon édes gondolat, hogy ezentúl széles Magyarországon testvériség, boldogság és szabadság lakozandanak s béke ide lenn s öröm oda fenn leend, álomba ringatott volna, melyből most ébredünk! S mire ébredünk? Arra-e, hogy mindenestül meghaljunk? Azt lehetne gondolnia, ki a megrémült emberek suttogásaira hallgat, s nézi a körülötte történő dolgokat is, melyek bizony sokunk előtt inkább temetésre, mint keresztelésre látszanak mutatni.

Mégis élünk. Sok történt velünk álunk alatt, miért is nem bírnunk első pillanatra helyzetünk felől eligazodni, s a mi velünk történt, azt természet s jog és erkölcsösség elleninek kell tartanunk, mert iszonyú az álomra emlékeznünk, s iszonyú a behatás, melyet helyzetünk reánk tesz. Minden új előttünk és szokatlan.

De mégis élünk, s akarunk élni, de annál nagyobb kötelességünk is dolgozni, hogy életre való jogunk senki által kétségbe ne vonathassék.

II. Félre az álommal! Emlékezzünk csak azért a közelebb és távolabb multra vissza, hogy a jelent jobban használhassuk s ez ál-

tal a jövőndőt is magunk s gyermekeink gyermekeinek számára végetlen számú ízig biztosíthassuk! S így szabad visszaemlékeznünk; e visszaemlékezés joga oly szent és sérthetetlen, mint szent és sérthetetlen az életre való jog, melyet korántsem írott törvényekből, hanem a teremőnek jóvoltából kaptunk.

Emlékezzünk vissza a' multa, hogy magunk viseletének szabályát jelenre s jövőndőre megtalálhassuk, s tanuljuk a teremő adta erőnyeit nemzetünknek becsülni, szeretni, s tanuljuk az emberek okozta hibáinkat mellőzni s kiirtani, hogy a nemzetünk iránti szeretet tiszta szent lánggal táplálkozzék!

III. Egész ezer éves multunkban hiat látunk, mely most csaknem életünkbe kerül, s melyért a béres irodalom szinte jogunkat is az életre kétségbe vonja. Mert mi gondja annak, hogy honnan származik a hí? Mert az van, tehát következtette, lakoljunk érte nemcsak természetesen, a mint általában a történelem tanúsága szerint lakol azon egyed és nemzet, mely az élet kifejtésében hiat betölteni elmulasztott, hanem lakoljunk tetézetten a kajánság kedve szerint is.

IV. A mí nemzetünk harcolt eleget; az egész középkorban, valamint az új kor első századaiban is alig volt nemzet Európában, mely csatákban annyi vért ontott volna, mint a magyar. De a csaták híre nem elég. A történelem haladása keresztül megy ugyan a csatamezőkön; de a mit utjában nemzetek díszöl s az emberiség birtokául összefűz s örököln szán a jövő nemzedékeknek, az egyéb is mint harci hír; *az az anyag és szellem országában tett munkák eredménye.* S Arisztotelész bizonynyal többet tett az emberiség üdvére, mint Nagy Sándor, ki a görög szellemet inkább korcsosítá mint terjesztette. Annak pedig úgy kell lennie, miután — reményljük és valljuk — az emberiség célja, hová eljutni törekszik, nem lehet a temető.

V. Nemzetünknek hía bizony nem onnan származik, mintha gyáva lett volna, s a vitéz halált kerüli vala. De más felől sem fogja senki gáncsolni, hogy az izlam ellen fiainak testeiből rakott gátat, s Muhammed padisah ígétét, hogy paripáját sz. Péter oltárán Romában fogja etetni, meghiusította; legalább azok, kik napjainkban oly készek a világbíró tisztébe avatkozni, s a magyar nemzetet

megszűntnek ítélni, nem csinálhatnak nekünk szemrehányást azért, hogy a szokás, vagy lehet „magas politika“ szerint kötelességeit megszegett európai fejedelmek ellen Mária Terézia tartományait biztosítottuk.

Nemzetünk hiát nem a harci vitézség hiánya teszi; hanem teszi az, hogy a vitézségen kívül *más tulajdonait nem fejthette úgy ki, s nem dolgozott annyit a tudományok, művészetek és az anyagi ország terén, mennyit dolgoznia lehetett, s annál fogva kellett volna is.*

VI. Az országlat s annak elvei minálunk is azok valának, melyek a többi nyugati Európában divatoztak. Utóbb a nemesség adómentessége gyűlöletessé tette azt, s közhírré lett Európában, hogy Magyarországon szolgaság uralkodik. Azonban, ki nem elfogultságból vagy bármilyen okozta kényszerítésből írt, kénytelen volt megvallani, hogy nálunk hazafi szabadságban többen részesültek számszerint, mint Angliában. — Elég az hozzá, adómentesség volt nálunk: de oda is áldozták azt a haza s a nép javára! — Mind a mellett addig is tűrhető volt a szemrehányás, melyet a külföldi az országlat hiányaiból csinálhatott nekünk; miután csak részben állott mirajtunk segíteni a bajon. De sokan úgy gondolkodnak és cselekszenek mint a communisták, bár mennyire látszassanak is azokkal ellenkezni. A communista t. i. kettőt lát maga előtt, *olyat*, kinek vagy saját szerzeménye vagy öröksége után önállása van, s ki sanyar testi munka nélkül eheti kenyerét, és *olyat*, ki sem nem öröklött, sem maga nem szerezhette még annyit, hogy napi bére ne legyen összes vagyona, s ki gyakran ezen bér nélkül is szűkölködik. Ezen egyenlőtlenségen segíteni akar, s ennyiben a communistának gondja, iparkodása, nemes és emberséges: gaz lélek az, ki felebarátja inségén meg nem indul, s azt megszüntetni nem ohajtja: hanem, bármiért van is az, eddig elé inkább csak oda hatnak iparkodásai és elmélkedései, hogy *az önállók is vesztvén önállóságukat*, így szereztessék meg a kívánt egyenlőség. Az által pedig csak elárulják hivatlan voltukat; ők bizonyosan félszegül, tehát tudatlansággal, fognak a nemes gondolat valószínűségéhez, vagy pedig gonoszság vezérli törekvéseiket. Sok politikust az 1849 és 50-dik évből olyan communista féle járásúnak kell itélnünk!

VII. De az országlat hibáira lehet talán róvni azt, hogy nálunk nem keletkeztek városok azon arányban, melyben az ország körülményeinél fogva lenniök kellene! Igen is, országunk legnagyobb

hiánya a városok nem léte. Nincs min örülnünk, ha visszapillantunk a multra, de kell azt tenni, ha tájékozni kívánjuk magunkat.

Zsigmond király ideje olta egész a XVIII. század elejéig folytak a török háborúk, melyeket a megosztott országos hatalom felei közötti tusák még tetézték. Az alatt erősödtek Németország városai; ezekben az alatt, és előbb is épültek ama nagy művek, melyeket most csudálunk. S jegyezzük meg, mindazon városok azon időben szereztek meg ékjeiket, midőn az országos hatalom még töredeзве vala s az egyes érdekek ellen hadakozék. Mert akkor a munkás osztálynak keresményéről nem az országos kincstár, hanem az illető városok rendelkeztek; s ezek századokig építettek a nagy műveken, a nélkül, hogy azok árát adósság-könyvben az utódokra vetették volna. Most és egy század óta nem épül város, sem városban nem épül nagy szentegyház; ellenben gyűlnek a községi adósságok, s a hitel azon hesperusi fa, mellyről az élők arany almákat szednek — béklyóul az unokáknak!

Országunk lakosai nem értek rá annyit építeni, mint külföldön építettek. A minek szerét ejthették, azt szorgalommal szerezték s hagyták utódaikra. A középkorban s utána nem volt egyetemes szabadság; de annál többek és többfélék voltak a kiváltságok. S menjünk sorra kérdezni, hány helység vesztette el kiváltságát, miolta nálunk is az országos hatalom szilárdult! Hány helyütt lettek a vagyonosabb lakosokból szegény parasztok, s nem vergődhetek iparos városiakká! A mondottakból azt tanuljuk a jelenre, hogy a mi népünk nem saját hanyagsága vagy élnélkülisége miatt nem épített városokat, hanem hogy abban szerencsétlen sors gátolta; tanuljuk azt, hogy másutt is nem a rendszerezett országos hatalom szájából hangzott ki a *legyen szó*, s hogy tehát ezentúl ha másutt, úgy nálunk is, a lakosok erélyessége fogja a városokat építeni; van pedig jogunk reményleni, hogy Európában az országos hatalmak kénytelenségből is támogatni fogják a lakosság erélyét. Ne gondolja senki, hogy a magyar nép, mert magyar, természeténél fogva inkább szeret kanászkodni vagy lóköti lenni, mint becsületes szorgalma után jobb, kényelmesebb és csinosabb létre vergődni! Bizonyoságot tesz arról azon ipar, mely a mult századokban nem hátrább a' külföldi haladásnál, hanem vele versenyt futva, divatozott nálunk.

De azért mégis ritkábbak nálunk a városok, s hitágazattá lett a külföldiek meggyőződésében, hogy a magyar nyájörző, legfelebb

földműves nép, mely a városi életet nem szereti, a városi ipart únja, s hogy tehát közte zsidók, rácok és német pincérek nagyon könnyen boldogúlnak! Igaz; csak oknak nem szabad az okozatot venni, melyet olyan viszonyok okoztak, mikről a magyar nép nem tehet, s mikbe gyakran Europa kedvéért esett. Áll nagyon is, mit mondtunk, hogy nincs min örülnünk, ha visszapillantunk a múltra; de bizvást hozzá tehetjük, nincs is ám múltunkban, min szégyenkezniünk kellene, ámbár igen is sok van — min sírnunk lehet: azért, 'sírva vígád a magyar' nem tegnap olta.

VIII. A szellem minden akadály ellenére hatni törekszik; a szellemi munka az istenségnek sugárai, melyek a halandókból kisugáranak, ezeknek úgy eredetét mint célját sejtetők. Azért a szellemi munkának eredménye azon nemeslevél, melyet az emberek magoknak megszereznek, s mely után tiszteletet is érdemelnek.

Ha már egyéb iparkodás is egyedül közremunkálás útján mehet nagyra: még inkább áll ez a szellemi munkáról. Az elszórva élő egyes emberek valahogyan tengethetik talán természeti életöket, s állatok gyanánt fenn is tarthatják magokat: de szellemi életre, a helyes fogalom szerinti emberi életre, csak társaságban vergődhetnek. Sem bölcs, sem tudós nem neveltetett még pusztában. — S a természet a nemzeteket, mint meg annyi teljes szellemi egyediségeket alkotta, s adott nekik külön közegeket, a nyelveket, mint adott az egyes embernek lelket, melyek a nemzetekkel együtt támadnak, virágoznak és enyésznek. A nemzetek a teremtés körében a legnagyobb csodák. De nem fajbeli keletkezésöknél fogva, hanem nyelveiknél fogva csodák, melyeket ők a teremtetől ősi birtok gyanánt nyertek, hogy azal éljenek, hassanak s testvéreik között és velök együtt az emberiség nagy rendeltetésének valósitására dolgozzanak. Innen szellemi munka nincs, mely nem nemzeti volna; miveltség nincs, mely nem a nyelv közege által szereztetett volna meg; azért minden önálló, saját és teremtető miveltség, tehát az igaz szellemi élet, csak nemzeti.

IX. Valamint a nemzetek és saját lelkeik, a nyelvek, teszik s foglalják magokban az induló pontot, honnan a szellem hatása kezdődik — mint a testnek születése, melybe, mielőtt még világra jő, a mindenható erő már életet és lelket lehelt, a természeti egyednek indulási pontja — : azonkép a nemzeti önálló és teremtető miveltség a szellemi egyediségnek teljes volta, min túl többé nincs fok a fejlődésben. De azon szellemi indulás és a szellemi egyediség teljes volta kö-

zött, minden nemzet olyan kort él, melyben ő nem magáé, nem önálló, hanem növendék, más szellemi egyediség befolyása alatt tenyésző. Ezen inasság kora, ezen tanulás ideje a legveszedelmesebb; ez alatt legtöbb nemzet hal el, némelyek ugyan csak szellemileg, elvesztvén nyelvöket, melynek elveszteután a szellemi egyediség sincs meg többé, mások természetileg is. Így természetileg vesznek az amerikai ősnemzetek; szellemileg vesztek Európában a gótok, az avarok, stb. A tanulásba beléhalt nemzetektől meg kell különböztetni azokat, melyek elvénuívén vagy újakat születtek, vagy másoknak helyet voltak kénytelenek adni. Ilyen a tuszk és kelta nemzet, ilyenek a görögök és romaiak.

X. A jelenben uralkodó európai nemzetek mind a romai mivelt-ség iskolájába jártak. A magyar nemzet is, akkorában érkezővén ide mikor még az európai állapotok ingatagsága és színetlensége nem zárkozhatott új részvényesek előtt, ott tanult hol a többiek; ámbár a görög akkori korcs hitvány szellem is nyúlt feléje. S e tanulási korból, mely annyi századig tartott, szinte szemrehányás emelkedik a magyar ellen. Jóllehet belé nem halt is a tanulásba, mondják elleneink, mindazáltal oly restül tanult, oly keveset dolgozott, hogy alig érdemli meg az önállást. Valamint a magyar a városok alapításában s a kézműipar és kereskedelem dolgában nagyon messze maradt az európai sürgöbbsz nemzetek megett: azonkép a szellemi munkában sem vett annyi részt, hogy egyenjogúságra igényt tarthatna.

Ismét igaz a szemrehányás! A reformatio idejéig az európai latin tudósság évkönyveiben nem fordul elő magyar név, talán magyarországi név sem, mely *Lanfrancus*, *Anselmus*, *Abaelardus*, *Lombardus*, *Aquino*, *Albertus Magnus*, *Duns Scotus* stb., vagy *Dante*, *Petrarca*, *Chrysoloras* stb. mellé sorozható volna. Pedig a papság nálunk nem kevesebbé uralkodott, mint egyebütt, s bizony szegényebb sem volt, mint akárhol; pedig — mit nem árt szem előtt tartani — a külföldi boldogult mindig jobban nálunk, mint a belföldi, külföldiek bírták gyakran, az Árpádok és Anjouk alatt többnyire, a zsíros papi javadalmakat! S nem találkozott köztök egy név sem, ki a korabeli theologikus vagy bölcsészeti vagy később a természettudományi kérdések megfejtésében kitűnő részt vett volna. Avagy csak selejtese jött külföldről hozzánk, s itt inkább hívalkodott, dőzsölt s szolgált a zsarnokságot, mintsem a szellem országának terjesztésében fáradozott volna? — pedig általa és miatta a belföldi buzgóság félre és

hátra tolaték! Legalább a magyar nép élehetetlenségét és tunyaságát nem lehet a középkori semmit-tevésből a tudományok mezején következtetni. — A magyar nemes úr nehezen volt marhább a német nemes úrnál; mert a német nemességet egész a XVII. század végeig s azon innen, erkölcsi és műveltségi tekintetben utólérni vajmi nem nagy fáradságba került. A mit akkor a papi rend mulasztott el tenni, azt bizony senki más nem tette, nemcsak nálunk, hanem — Olasz, s nem tudom, ha még más országot kivéve — másutt sem.

XI. De a reformatio idejével vajjon nem jött-e szellemi mozgás a magyar nép közé, s vajjon nem ragaszkodott-e erősebben a szellemi érdekekhez, mint az osztrák és cseh nép; s vajjon nem osztózott-e akkor az európai küzdelemben több kitartással a magyar nemesség, mint akár a francia is? ezt csak azok nem akarják tudni, kik most bűnös vaksággal a legszentebb örökséget, a legdrágábban megvásárlott s legtöbb történeti joggal is megerősített örökséget, hitvány lencse-étekért elárulják, s kikre nézve a *régi avult* historia ott megszűnik, hol nekik fizetési állapotjuk kezdődik. Mi jól tudjuk, hogy míg az újítás Németországban földieket földiek ellen tüzelt, s *harminc éves háborút* szült: az nálunk a belföldi ellenzökhöz külföldi szörnyetegeket csatolt, kik az üldözöttben soha nem testvért, hanem kiirtásra kárhozottat láttak; az nálunk *kétszáz éves háborúk* között folyt le! S ezt tudván, ismétljük: nincs min örülnünk, ha a múltra vissza pillantunk; de nincs is ám benne, min szégyenkezünk kellene!

XII. A reformatio szülte mozgással egy időben vagy közvetlen utána, minden még iskolás nemzet Európában letette nyakáról a latin tanítót, s magátólkezdetten tanulni és tanítani — az egy orosz nemzetet kivéve, mely latin iskolába soha nem járt, s mely már azért sem illik az európai művelt nemzetekhez. — A magyar nemzet ellen akkor követeltetett el a legnagyobb bűn. Nem hogy neki is a maga lábán járását megengedték volna: sőt inkább súlyosabb latin ferulát vettek elő, s azt kívánták szegénynyel elhitetni, hogy nem tud nyelvén szólni! Holott már a XIV. században készült a szentírásnak oly magyar fordítása, mely nyelvteljesben oly hatályos mint Lutheré; s az úgynevezett krakkói Ábécéskönyv 1549-ből kitesz e tekintetben még annak Kátéján is; holott Pázmán és Zrínyi után a legszemtelebb tudatlanság volt azon hitegetés! Bizonyos gáncsolók pedig tanúlják meg, hogy a magyar nemesi jog csak 1715 után, tehát a leg-

latinabb időszakban, szorítottatott a szorosán vett nemesekre, s az „ex incapacitate“ híres pernek arany kora ez alatt divatozott! De eszköz volt nálunk a latin tanítás: tehát latinul tanítottak és tanultak mindent azon sikerrel, melyből *most nekünk* csinálnak vétket. Volt is sikere valóban siralmas! A classicus, azaz, görög és latin nyelveket s azok irodalmait tanították és tanúlták leginkább — de hibásan írok. A görög nyelvet és irodalmat épen nem tanították, kivéve a protestans tanodákban, melyekben legalább becsülték, s már ez által is néhány ifjút nyertek meg neki. De a pesti kir. országos egyetemnél 50, mondom ötven évig lehetett a görög nyelvet tanítani, s meghallgatására pénzzel bár fogadni ifjakat: még sem akadt félszázad alatt csak egy is, ki a görög nyelvet megtanulta s megkedvelte volna! Miért? Bizonyosan nem kell magyarnak a tudomány! Korántsem azért, hisz bírtuk Vályi-Nagyot, Kazinczy Ferencet, Guzmicsot, Kölcseyt, Kis Jánost stb: hanem mert a latin tanítás egyébire volt, mint tudomány-szerzésre és kedveltetésre! De hát a latin irodalomban és tudományban bizonyosan nagyot tettek a magyarok? A neveltető Blumauer is azt mondatja Aeneas követeivel, kik Latiumról hírt vittek urokhoz, hogy ez országban mindnyájan latinul beszélnek, tehát benne vagy magyarok vagy latínok lagnak. — Tréfa nem illik ajkainkra; mi búskomolyan beszélünk. Latin tudásunk annyira sem volt képes menni, hegy latin nyelvtanokat és szótárakat bírtunk volna jókat előállítani; a romai remek írók magyarázásához pedig, melyben az olasz, hollandi, francia, angol s utóbb kivált a német tudósok annyit dolgoztak, mi legparányival sem járultunk!!

Ha a latin tanítással ennyire sem bírtunk menni, mit tehattunk vele a többi tudományokban? A bölcészetet, a természettudományokat, a tér- és számtant, a jogot latinul tanultuk, mert úgy mondták, *a latin nyelvet az egész művelt világon értik*. Pedig a Kantok, Buffonok, Laplaceok s a többi tudományok valamennyi nagy emberei rég nem írtak latinul; hanem minden tudós, az europai nemzetek tudományos kincseit gyűjtve és elsajátítva, nemzeti nyelvén gondolkodott s lett tudóssá s lett nemzetének tanítójává. Mintha Kantnak például különös tájékozására s az egész tudós világnak különös épülésére szolgált volna, hogy mi irodalmi és tudományi vagy inkább csak iskolási donquixotok a tudományokat olyan nyelven tanúltuk, melyet a külföldi nagy tudósok azokra elégtelennek tartottak, s melyben sem ők minket, sem mi őket nem értettük! S még egyszer, mint-

ha mi a tudós világ kedvéért, s nem a magunk üdvösségére tanulnánk.

XIII. *Kármán József 1794-ben a nemzet csinosodásáról írt. *)*

A jövődöböl más képek lebegtek előtte, mint lebeghetnek most előttünk; de szemei ugyanazon múlton jártak, melyen a míszemeink. „Minden szempillantás, úgymond ő, melyben literaturánkról ábrándozom, emlékeztet egy, valóban nagy és hazáját melegen szerető hazafi mondasára: A mi climánk ellenséges a tudományoknak! Nem értette ő, s én sem állítom, hogy valamely dögleletes miasma terjedett legyen el hazánk atmosphaerájában, mely nálunk ezt a plántácskát, a culturát megemészti. Ha bár sokszor hízeltetés volt is már az, de valószínűséggel igaz, hogy valamint határink termékenyek, hazánk gazdag, úgy alkalmas is a nagy lelkek nemzésére. Az a teljes erő, az a physikai tökéletesség, az a nemes testalkotás, mely az eredeti magyart ékesíti; az a józan okosság (sens commun), az a természeti ítélletével (bon sens), úgy látszik, mintha ebbe a szép tájékba választotta volna lakhelyét. A hasonlítás gyűlölséges: de nem nemzeti büszkeség, nemis más nemzetek ócsárlása mondatja velem, hanem megfontolt tapasztalás, hogy a bárdolatlan magyar véghetetlen pusztáinkon egészségesebb ítéllettel van felruházva, mintamott a csinos külföldi az ő kevély városaiban. Nagy elsőse az nemzetünknek, a mit egy nagy tapasztalású és hivatalú férfiú egy alkalmatossággal előttem állított, hogy az együgyű kába személyek a magyar drámákban azért hasznavehetetlenek, mert ez a karakter nincsen magyarba. Van tehát erő, van tehetség a mi climánk alatt is, és talán szebb, elevenebb, mint akárhol, de az a jegyzés igaz, fontos és tapasztalásból merített, hogy a mi climánk ellenséges a tudományoknak.“ S több példa felhordása után, így folytatja még: „nem lehet nem kérdezni ennek okát, s ezt ha nem épen hazánka polus 48-dik grádusa alatt való fekvésében kell is keresni; de csakugyan a hely körülállásaiban lehet feltalálni.“

Nem égalji, hanem más körülményekben rejtett országunk szellemi fejlettségének oka. Mert a mit Kármán a magyar népben magasztalt, s mi annak tagadhatlan tulajdona, azt az égalji, ha nem teremti, bizony nem is rontja, hanem inkább őrzi és táplálja. S a mi jót a természet adott, azt maga nem silányítja vagy vesztegeti, hanem az más hatások alatt romlik. Irónk is a műveltséget gátoló körülmé-

*) L. Toldy Ferenc Nemzeti Könyvtára második folyamában.

nyek gyanánt előszámlálja : *a' fulusi elszigetelt életet* — mert, úgy mond, a magános félre való élet s elzárkozás a világtól, elzár a gondolkozástól is; — elő az ebből származó *balitéleteket, tudatlanságot, magahittséget*; elő végre a *tudományok mord külsejét*, melyet reájok ruházunk. De erre nézve, folytatja, a közép utat megtalálni nem a mi szokásunk. Azon való törekedés miatt, hogy komorok, kedvetlenek ne legyünk, enyelgők, aprólékosok és gyermekeskedők lettünk. Hozzá tehetne volna még Kármán, hogy a tudományok holt nyelveni előadása fő ok, melyért az iskolai tanulás oly semmi gyümölcsöt nem termett az életben.

A mit a természet adhat, azt pazar kézzel oltotta népünkbe; mert ez úgy szellemi mint testi tekintetben bizony nem áll a természet mostoha gyermekei sorában. De a minek az országlattól kell erednie, az többnyire csak félig meddig volt meg, néha teljesen is hibázott. S annak előszámlálásában könnyen tévedhetünk, okul adván ki azt, mi okozat, s megfordítva. Annyira összefügg minden az ember társadalmi és állami létében, s annyira előmozdítja az anyagi fejlettség a szellemi, s ez amaszt!

XIV. De bármi okból is, csakugyan szellemi és anyagi munkának eredményeiben szegények vagyunk. Ez azon bűnünk sokak előtt, melyért halált mondanak reánk, ezért jutunk a szerencsétlen nemzetek sorsára. Minőre hát? Arra, miszerint a miveltségben és országulásban elkéssett már életében is holtoknak hirdettetik, s vélt örökösei az ő szeme láttára készülnek az osztozásra. A történetek könyve nem azon könyv, melyből a nemzetek szánakozást és kíméletet tanulnának szerencsétlen társaik iránt érezni és gyakorolni; az inkább életkor-mutató, melyből az igénylők a nekik jutandó osztályrész elfoglalásának idejét olvassák ki. S nemzetre nézve alacsonyítób, de egyszerűs mind halálosabb méreg nincs annál, hogy *életét mások kétségbe merik vonni*. Valakinek lelkét tagadni, s őt nem embernek állítani, olyan bűn, melyet a törvényhozások büntetés nélkül nem hagynak: pedig mi egy ember bármily nemzethez képest is? A vértagadó, ki rokonának ősi javát el akarta szerezni, saját örökjének vesztesével lakolt: pedig törvény adta örökhöz képest mi nagy, mérhetlenül nagy azon jog, melyet a nemzet a mindenhatótól kapott?

Vértagadó nemzetek felett nincs bíró a földön; az örök igazság pedig, melynek járását a történelemben lehetetlen nem látni, későn büntet, mivel nem az egyediségek, hanem az egyetemek bírója; és

csak is úgy büntet, hogy a sértő mindenik gaz tettével inkább meg inkább nyit sírt, melyből azonban az igazságtalanul eltemetett nemzetek nem támadnak fel, hanem melybe a sértő is bukni fog. Kihez folyamodjék hát a kitagadott nemzet? Hogyan ismertesse el jogát az életre s jogát ősi örökjére? Mit tegyen? búsuljon-e? hivatkozzék istenre az égben? vagy kétségbe essék, s dalt se merjen zengeni honi Sionjáról, mint Babüloniában a számüzött zsidók némán ültek a patakok füzei alatt, melyeken lantjaik illetlen függtek? —

Hogy be ne találjon teljesedni az ellenek kárörülő s halált jelentő hirdetése, arra sem óvás az meg az ellen, sem hivatkozás a múltra, jelenre vagy jövőre nem használnak, hanem *használ egyedül az, mi a halált meggyőzi: használ csak az élet, ha mindazon tevékenységgel hat, melyet az egészség kifejthet, s mely viszont teljessé teszi magát az életet, s folyvást mind nagyobb tevékenységre buzdítja.*

XV. „A mi kedvesünk csak alszik, de nem halt meg!“ — Ha e biztató szózat egy második megváltónak szájából zengene felénk, kik kedvesünk, a magyar nemzet és országos létének ügyvélt sírja körül állunk: nemde fogadást tenne mindenikünk magában új élet kezdésére, hogy azon hibákat, melyek a múltból mint okai kedvesünk zsibbadásának ellenünk tanúskodnak, elmellőzni, s azon mulasztásokat, melyek annak életét megkárosították, helyre hozni lelkiismeretesen fogjuk? S akkor béketűrőssel meghallgatnók e meséjét is *Fáynak*: „Két kis erecske csekély patakocskává folyt össze. Testvér, így szólt az egyik, jer, szélesedjünk, öntsünk ki a síkra, ott még tán idővel hajót is hordozhatunk! — Maradjunk szűk medrünkben, felel az okosabb; ha kiöntünk, eliszsza a föld kevés csepjeinket; most legalább csergünk, s ha vizünk zsilípre szorúl, még malmot is hajthatunk.“ Szívünkbe fogadnók szép tanítását, mert kétségtelenül igaznak itélnök, hogy jobb szerény patakkép csergedezni, mint nem lenni, mint-hogy a földnek legnagyobb folyója is legelőbb csak patak, mely szűk medréből ha kiszélesedik vala, nem leendett nagy folyó kezdete.

XVI. Csodatevő s holtakat keltő megváltó nem jár többé az emberek közt a földön: de szelleme megmaradt, s működik ott, hol az életet becsülni s annak követeléseit felfogni tudják; az élet mindeütt, ha igaz élet, befogadja a megváltó szellemet. Tehát a ki él, az tehet csodákat, ha nem csak tenyésző, hanem cselekvő életet él.

A magyar nép még él! S mennyire mutatta magát méltónak az életre ez a mi népünk! Ha más országokban ezen osztály, mely mindig legszamosabb, tehetlen lom, melyet a vezető osztályok kény és kedv szerint mozgatnak, s mely magára hagyatva neki bőszi és ront, vagy vesztig és élet nélkül marad; mely ma hozsánáz, és holnap kereszt-re feszít; mely azért is mindazon ölé hösökben, kik az embert csak ágyú elé valónak, s a kuruzsországlókban, kik uborkafára felkapván, üveges szemmel is azt csak kísérletek alá való hitvány anyagnak (*materia vilis* *) nézik, megvetést támaszt maga iránt: a magyar nép barátot nem-barátot neki tisztelet-adásra készlet, oly méltóságos mikor cselekszik, oly méltóságos mikor enged, oly méltóságos mikor nyugszik! Ezen nép nem halt meg; s ha meghalna, csak azok vétkei és hibái által halna, kiknek kötelessége őt felvilágosítani, munkálkodásra buzdítani s ezt a körülmények számító felfogásával irá-nyozni. Babonahit és ábránd a legnemesebb alkotású lelket is elnyo-morítják, hogy azután a csekélyebb tulajdonnal bíró lélek megett is elmarad; — a körülmények hamis felfogása, veszedelmes balitéletek táplálása, leginkább pedig álrány, melyet vak és gonosz önzés a népre tukmál, képesek a legnemesebb népet is megrontani, életere-jéből kifogyasztani, s kora halálba dönteni. Mert az erkölcsi és természeti világban örök törvény az, hogy minél nemesebb valami, s minél ragyogóbbá lehet, ha czélszerűen, tehát rendeltetéséhez alkal-mazottan fejlődik: annál könnyebben romlik, s annál silányabbá lesz, mikor a helyes irányt eltéveszté.

Vannak-e olyan természet adta tulajdonai a magyar népnek, melyek őt nemzeti életre méltóvá teszik? Igen is vannak! A ma-gyar nép megérdemli, hogy a történetekben emlékezete fenmarad-jon, mint olyan népé, mely a teremtetől kapott sajátjával magának díszére, s az emberiségben egy hézag pótlására sáfárkodott.

S mivel él, s mivel méltó a legszebb leggyümölcsözőbb életre: azért kötelessége is magát úgy kifejteni, hogy igyekezete a termé-szet által elibe tűzött céltól el ne maradjon. Azt valóítani, mire a

---

*) A kuruzsországlók Franciaországban és mindenütt kuruzs jellemüket az ál-tal tüntetik ki, hogy az államot háznép-tartástól nem különböztetik meg, s hogy azt gondolják, ők ültetik az állam életfáját, holott bizony csak mint hernyók emésztik lombjait. Azért követik ez irány-elveket: „*fiat experimen-tum in materia vili.*“

természet képességet adott, s ez által a teremtésnek szándékát öntudattal kivinni, ez az egyedi, ez a nemzeti életnek feladata. S a mely egyediség, akár természeti, akár nemzeti, a teremtés szándékát így teljesíti, az a való létek között teljes jogú; az él, nem mivel mások eltűrik, hanem mivel céljának megfelel, s rendeltetését valószínűsíti; szóval, mivel *teljes valóság*. Teljes valóságnak létét pedig tagadni csak esztelen, ki kórházba való, vagy erőszakos tud, ki már ezért a maga jogát is veszélyezteti.

XVII. Nemzetem! pillanatig se feledd, hogy a legnagyobb, a legszentebb jog kebledben él, s hogy annak foganatosítása és elismeretése működésed által eszközöltetik! Pillanatig se feledd, hogy az igaz arany bullát, melyre a pecsétet maga isten üti, s melyet semmi hatalom a földön érvényétől megfosztani nem bír, magad írod meg saját igyekezeted által!

Hiú biztatás! mond talán erre sok kishitű. A társadalmi és állami tényezők oly szükségesek a nemzet kifejtésére, sőt oly lényegesek a művelődés folyamatában, hogy náluk nélkül, vagy épen ellenőkre minden iparkodás siker nélkül marad. Ha csergünk is mint patakocskák, még talán malmot sem fogunk hajthatni, mert nem lesz zsilíp!

Ha igazat mondana is, ki azt mondja, még sem szabad kétségkednünk. Ez már a mi sorsunk. Ámde az erény nem a sors kedvezéseiben áll, hanem küzdésben a sors ellen. S a tanulságos mese biztat is. Kiöntött patak nem ritkán ott hagyja a legjövődemesebb malom helyét és a legalkalmasabb zsilípét, más irányban készítvén magának medret; néha kiöntés után szántsándékkal elhordják a malmot, azt hívén, a malom okozta a kiöntést. De mind amaz, mind ez esetben a vízi malmot csakis víz hajthatja, s vagy a patak tér vízszára régi medrébe, vagy a malmot viszik utána, melyben bármi igazítás után is a patak vize nélkül csak ugyan nem örlenek.

XVIII. A tudatlanság az emberi nemnek legnagyobb ellensége. Az önzés maga is tudatlanságból ered: annál pedig ártóbb ördög nincsen.

A hol a körülmények előmozdítják az emberek igyekezeteit, ott mintegy magától is indul és fejlődik az országulás és művelődés (*civilisatio és cultura*) nagy műve: mert a teremtető az ember keblébe az

életösztön mellé a cselekvési ösztönt is oltotta, melynél fogva ő mindig dolgozik, s mely mindúntalan újuló szükségei által ébren tartatik. Tehát tiszta s meggondolt ismeret nélkül is sokra mehetnek ott, hol a viszonyok kedvezők. De hol ezek inkább gátak mintsem mozdítók, ott a tudás, mely az eredményben az okot és okozatot világosan látja, elkerülhetlen szükséges a végett, hogy kedvezőtlen viszonyok ellenére az okokat, mint a leendő eredménynek csiráit, elhintsük s az okozatot érlevén a viszonyokat is mintegy magunk felé hajlítsuk.

XIX. Azon tényezők felől, melyek a társadalmi és állami életben működnek, kell tehát legelőbb népünket felvilágosítani. Mert dús természeti tulajdonok nem pótolhatják azon tudást, melyet az országult állapot szükségel; valamint Magyarország termékeny földje nem elég még országos vagyonosságra. A legkövérebb telek is szegénységben hagyja gazdáját, ki azt kellő ismeret és tőke nélkül míveli, ha köröskörül hozzátudó s költséget győző gazdák sürögnek: a legdúsabb emberi természet is ügyetlen azon viszonyok megértésére, mellyek az anyatermészet emlőjén ugyan, de az országulás, ezen másik természet eszközzésével támadnak. Jaj pedig annak, ki félreértésből vagy tudatlanságból ellenkezik az országulás hatalmával.

XX. Három különböző fokon mutatkozik az ember; a természeti, az országult és a művelt fokon; tehát háromféle állapotja lehet és van az emberiségnek: a *természeti állapot*, az *országultság* (civilisatio) és a *míveltség* (cultura, kevesebbet jelent). A két utóbbi fok és állapot az emberi természet léteges (organicus) haladásában szükséges 'egymásután' s lényegének multhatatlan nyilatkozásai; annál-fogva *természetesek*, azaz, *teljes létét magokban foglalók*.

XXI. Az ember első állapotja a *természeti*, mert abba szükségkép helyeztetik a természet által, meddig az ember nem más, mint a természet csupasz fia, állat. Hanem ez csakis állati léte: mivel pedig az ember rendeltetése más és több, mint csak állatnak lennie, *természeti állapotját* nem is mondhatjuk *természetesnek*, sőt azért inkább *nem természetes*. Nálunk e figyelmeztetés kell, nehogy szegény nyomorított embereink a félszeg országult állapot csapásait inkább mint bármely európai nemzet érezvén, s azokat méltán természet ellenieknek tartván, remény és vágyaik célját roszt helyre állítsák. Az emberi kebel belsejében csiráznak a cselekvés rugonyai: ezek hát ne legyenek hamisak. Egyes emberek, mint Rousseau, tévedhetnek így, s ha nevétséget vallanak is, az egésznek nem árt: de népet okvetlen

megsemmítene az elhibázott irány. Mert írva van Klió könyvében : Jaj annak ki az országulás hatalmával ellenkezik.

Természeti állapotban az ember állat ; oly független mint az állat , s oly függő is mint az. Független, mert csak természetileg létezik és csak életének fentartására és nemének szaporítására ösztönzi a természet. Az ösztön neki törvényhozója, vezetője, tanítója. Magának él és magában ; magának dolgozik, azaz keres eledelt, és magában. Ámde függése szorosabb mint a mily tág függetlensége. A természet zordonságait ótalom nélkül állja ki ; fázik vagy tikkad, mikor a nap süt vagy nem süt ; éhezik vagy jóllakik mikor enni valót talál vagy nem talál ; nincs múltja, nincs jövője , a jelen pillanatban él , az foglalja el egészen ; nemzöitől nem örökölt semmit, valamint ő sem hagyand semmit nemzettjeire ; füvet, gyömölesöt, húst evő állatokkal osztozik és harcol ; eledel hiából saját faja ellen is fordítja az éhség , eszik tehát ember- és állathúst, mint az állatok egymást és az embert eszik. Im a természeti állapot, melylyel az emberiség okvetlen kezdődött. S a költők benne az arany kort keresték és találták. Előadásaik szerint legboldogabb volt az ember addig, míg a tölgyek árnyékában makkot ropogtata, s a mellette folydogáló csermelyből vizet ivék ; míg az oroszán a báránkyával enyelgett, s a héja a galamb szerelmében gyönyörködött. Ez az aranykor a költők képzelmében volt, soha nem a földön. De ha ők a félszeg országultság által, mely szinte nem természetes, az igazán természetes állapot képzelésére bíratván, azt a legtávolabb múltban, a historiát előző időben keresték, mint költők jól tették ; s ha vele gyönyörködve oktatták, nemesbítették a nemzedékeket, célt is értek : de midőn Rousseau J. J., ki más igénynyel lép az olvasó elibe, a költők után indula, s a mívelődés folyamat úgy vevé mint az nincs, pórul járt, s célját teljesen eltévesztette.

A valóban természeti állapot, — nem a költők szép látványai, — annyira ellenkezik az *embertermészettel*, hogy szinte lehetetlennek tartanók, ha az újabb századok tapasztalásai a karaibok s a déli világtenger szigetei, és Afrika némely lakosainak példájával nem igazolták volna a régi görög írók beszédeit vad emberekről. Múltán is híjuk ezen állapotot *vad állapotnak*, melyből az ember rendeltetése őt okvetlenül kivezeti, mivel ő, Arisztotelesz kifejezése szerint, társadalmi és állami lény (ζῷον πολιτικόν).

XXII. Az országulást maga teremti az ember ; az országultság

az ő műve, és saját természete. Légy ura a földnek s mind annak, mi a levegőben repdes, a földön jár, csúszik és nő : így szól a legrégibb oklevélben az adomány, melyet az ember istentől kapott. S ezt ő társadalmi és állami munkáival, ezt országulásával érvényesítette. Ő, kit kevés víz megfulaszt, kis tűz megemészt, mogyorónyi kő agyon üt ; ki a nyulat nem érheti utól s a madár után nem emelkedhetik ; ki az oroszlánnal nem birkozik, ki a tölgyet ki nem döntheti, a sziklát le nem törheti; kinek testi kellei oly nyomasztók, hogy a hideg hamar megdermeszti, a hőség ellankasztja, éh és szomj megölik : — e gyenge ember vizen jár és hordatja terheit, tűzből és légből szárnyakat készít magának, az állatokat szolgáláivá teszi ; ő, a gyenge szemű a földnek rejtékeit kutatja, s az égnek magasságait méri; ő, a rövid életű a multat kinyitja magának s a jövődöt előkészíti; istenhez hasonlónak lesz ő. A földön nincs nagyobb erő az emberi észnél, s nincs nagyobb hatalom az országultságnál !

S mindez mi által, s minek közbenjártával történik ? Az ember elhagyja természeti állapotját, melyben függetlensége legnagyobb függés, urasága legnagyobb rabság volt, s munkaosztás- és egyesítés által tagjává levén nagy egésznek, a természeti függetlenség árán a földbírodalom részét szerzi meg magának !

XXIII. De az országulás fejlettével, jöllehet mindnyájan aránylag vesztik el természeti függetlenségöket, még sem kapnak érte mindnyájan arányos részt a földbírodalomból. Mert az országulás nem a természet műve, hanem az emberi szellem iparkodásának eredménye levén, nem osztja el jóvoltát egyenlőn az emberek között, mint a nap süt egyenlőn a jókra úgy mint a roszakra, hanem — ki mint vet, úgy arat. Sőt a természet kedvező adományai, jó éghajlat, dús hegyek, és a termő síkok oly keveset nyomnak az emberi szorgalom ellenében; miszerint gyakran nem ott gyűl össze az arany, hol ássák, nem ott járnak csinos posztóban, hol a juh legel, s nem a néger szörböli hüvösben a kávé, valamint nem a hegyaljai ember iszsa a híres tokajit. Peru és Mejico szegény országok, szegények azok megrablói, a spanyolok is ; a termékeny Lengyelország terem ugyan sok buzát, de a halicsi paraszt jó kenyeret nem eszik ; s a kánaán Magyarország egészen nagyon hasonlít a körmöci bányamunkásokhoz s a málézó oláhhoz.

Hatalmas az országulás ! Mik voltak Egyiptom s Ázsiának nyugati részei, s mik azok most ! megfordítva, mi Anglia most, és mi volt

nem rég Németalföld ! — Az dicsősége az emberi nemnek, hogy munkájával nemcsak urává, hanem teremtmőjévé is lesz a tőle legkevesbbé függeni látszó körülményeknek !

XXIV. Az országult állapot mindazon viszonyok eredménye, melyek az ember társas természetének alapján a munkaosztás és munkaegyesítés által fejlenek, s melyek *részint a társadalomban* az emberek különégeit — mint dolgozó s munkájok után különbféle osztályokra és rendekre szakadó emberekéit — *részint az államban* azok egyetemiségét — mint a társadalom fölébe és körül rendelt önálló értelmes és közvetítő egyetem által a magok kiegészítését okvetlenül megkívánó emberekét — valósítják. A társadalom és állam helyes szerkezetétől függ tehát minden közboldogság ; mely maga ismét az anyagi és szellemi munkának folyton növekedő sikerét, vagyis az emberek a természetben való uralkodását teszi fel.

Az országult állapot szükségképen foly az emberi természetből, az tehát igazán természetes állapot. Igen helyesen mondja hát Arisztotelész, hogy a ki természeténél fogva nem kénytelen (társadalmi és állami) községben lenni, az vagy állat vagy isten.

XXV. Az országultság mindazonáltal nem utolsó fok az emberre nézve : mert ő társas léte mellett is *lélek*, mely érzéki oldalánál fogva a közre- és kölcsön-hatás törvénye alatt áll ugyan, de melynek igaz rendeltetése nem az egyetemiségnek alakítása, s kültörvények általi magaszoríttatása, hanem az egyediségnek belső teljes valósítása. Ebben az ember független maga; ebben ő *szellem*. E harmadik fok a *míveltség*. Virágja ez bizonyosan az egyesekre ható országultságnak is, de mindig csak egyedi, benső, szabad, független, csak öntörvényeit ismerő. Erkölcsösség és hit annak lényé ; a művészet annak külléte, s az úgynevezett humanismus annak idoma.

XXVI. A szellem függetlensége pedig abban is mutatkozik, hogy az országultság nem tart mindig egyenlő lépést a míveltséggel. Bizonyára műipar, jó utak, jó rendészet, hitel stb tartoznak az országultsághoz : de a míveltség nincs mindenütt, hol azok megvannak. Innen a régi görög nemzet valóban kevesebb országultsággal bírt, mint most a legutolsó *rendészeti állam* : pedig a míveltségben oly magosan állott, miszerint méltán az emberi nem eszményi ifjúságának nevezhető. Ellenben a napoleoniéle birodalom mennyi országulási elemet bírt magában ; s a míveltségtől mely távol esett az ! Egyébiránt is a francia bölcsészet csak „civilisation-t” ismer : vala-

mint a legujabb politika is az oktatók, tanárok és lelkészekben államszolgákat becsül vagy lenéz.

XXVII. Ím az emberi élet a *természeti egyediségtől* indulván az *országlat* idomain, úgy mint a *társadalmon* és *államon* keresztül halad az igaz rendeltetés céljára, t. i. a *szellem valószínűsítésére a legtökélyesebb egyediség alakában*.

De a társadalom azon nagy műhely, hol az anyagi és szellemi munka történik; onnan csirázik ki az állam, ott eredeznek a műveltség gyökerei; az a nemzeti életnek szíve, melyből az erőtt életet újító friss vér mindenová vezetetik; az tehát azon fa, melynek gyümölcse a mi arany bullánknak kegylevelei is. A társadalom tényezőivel kell hogy minden ember megismerkedjék nálunk, miszerint kiki magát annak léteges tagjának ismerje, kinek munkájával is vagy gyarapszik vagy foszlik a természetben való uralkodás, mely a körülményeket teremteni is tudja.

II.

XXVII. Mindennek alapja a *természet*, mennyiben a földnek, légnak, víznek stb anyja, s az *embert* táplálja, ki anyagi tekintetben *második*, szellemi tekintetben *egyedüli* alapja az emberi történeteknek. Természet és ember tehát örökké az első két adat. Mint ilyenek nem eredményei az emberi cselekvésnek, hanem alanyai vagyis tárgyai, melyekre az vonatkozik, s melyek azt természetesen minősítik. „Non ex omni ligno fit Mercurius“ tartja a régi példaszó; s ezt alkalmazni lehet az emberre szintűgy mint a természetre.

Minő már nálunk e két alap, természet és ember, azon jelentésben, melyben itt azokat vesszük?

„Extra Hungariam non est vita, si est vita non est ita“; „méz-
zel tejjel folyó ország“, s egyéb közmondások bizonyára túlságos dicséret, melyre csak önző hiúság és tudatlanság képesek, s azért hiú is. Mind a mellett Magyarországot szerencsétlen földnek csakugyan nem nevezheti senki. Mert jóllehet földirati fekvése és határai olyanok, hogy azt minden tekintetben oly teljes egésznek nem mondhatni, milyen például a *pirenéi félsziget* (Spanyol és Portugal országok); mégis hegyei és rónái által természeti egészet képez, melynek folyói mind össze kerülnek s melynek szélsőtagjai a középpel,

mint szívvel, éltető viszonyban vannak. Ezen kívül az éghajlat saját-sága oly jellemzően változatos, mintha Magyarország egész külön földrészt tenne; termései oly különbözők, de dúsak is, hogy lakosai közlekedésre egymással szinte kényszeríttetnek, midőn a külföldet majdnem nélkülözhetik. De Magyarországot e tekintetből ismertetni nem szükséges.

Minő a nép, mely azt lakja? minő különösen a magyar nép? A mondottat nem akarjuk ismételni, annál is kevesbbé, mivelhogy azon-kivül bizvást hivatkozhatunk Europa ítéletére. Jó a föld, jó a nép, mely azt lakja; mit a természet adhat, az megvan; legyen meg tehát az is, mit az embernek kell hozzá adnia.

Dolgozni, *munkálkodni feladata az embernek*, hogy rendeltetését betöltse. Dolog és munka nélkül sem a földet nem bírja, melyen lakik, sem maga magát nem. Rendeltetése okvetlenül megkívánja, hogy lehetőleg a természetnek és magának ura legyen az ember; mert ő szabadságra van hivatva, mely nélkül emberi méltósága nem is gondolható: hogyan lehet pedig szabad, ha a természetén, hogyan lehet szabad, ha önmagán uralkodni nem bír? Az összes emberiség tusája, tehát valódi történelme, azon iparkodásban áll, melylyel az emberi nem a természetén s mintegy önmagán uralkodásra törekszik. De a természetén csak egyesült erővel s úgy bír hatalmat gyakorolni, hogy az emberek a nagy munkát magok között felosztják: ellenben magán kiki magában uralkodhatik csak, mivel másként erkölcsi szabadság nem volna, melyben pedig egyedül állhat az emberi méltóság. Tehát együtt a kültermészetén, külön kiki magán, uralkodunk.

Az összes munka ezeknél fogva, bármi hasonlóság mellett is, két nagy osztályra szakad, melyet *anyagi* és *szellemi munkának* nevezhetünk. *Az anyagi munka legközelebb a természetet tárggyazza: a szellemi magát az embert, melyben ismerő és cselekvő szellem.*

XXVIII. Az emberi rendeltetés megkívánja a nagy munkatételt; ez tehát ép úgy eszköz és út, mint az élet maga. Innen az emberre nézve *munkálkodni* és *élni* annyira összees, hogy az nem is él, ki nem munkálkodik; az élet arra való, hogy munkálkodjunk, hogy rendeltetésünk céljához közelítsünk; a ki pedig céljához jutni nem törekszik, ki tehát nem dolgozik a fogalom teljes értelményében, az nem él, nem él emberileg, hanem él csak mint állat.

S mi egyes emberről áll, az még inkább áll nemzetről. Egyes ember állati életében gyermekeket tud talám nemzeni, kikből legje-

lesebb férfiak válhatnak, s így annak munkálkodó állati élete nem volt egészen meddő: de nemzet csak is annyiban és addig él, mennyiben és meddig munkálkodik; nemzetnek nincs olyan állati élete, mint van egyes embernek; nemzetek ügyetlen vagy kevés dolgozása életet fogyasztó betegség, nem dolgozása pedig teljes halál.

Valamint nemzeti élet egyet tesz nemzeti munkálkodással: úgy azon jog is, melyet nemzet igényel, az eddigi munkálkodás eredményéhez van mérve, mely eredmény azután a jövőendőbeli jogbirtokra is mindig újuló jogcím. A nemzeti munkálkodásban áll tehát az IGAZ ARANY BULLA, melyet senki más, egyedül magunk restsége vagy ferdesége téphet össze.

XXIX. Az anyagi munka legközelebb a természetet tárgyalja; ennek tág köre azon csarnok, melyben az emberiség milliói arcuk verejtékében keresik kenyerüket, s azonkép jól vagy rosszúl laknak, mikép az anyagi munkát *ügyesen, osztottan és elősegítetten* teszik, s mikép a szellemi munkában is boldogúlnak. Jó sikerre mindenben a szükséges tényezők teljes felfogása és méltánylása kivántatik; nemcsak minden félszegség, hanem minden hamisság is nem-tudásából ered a feltételeknek, melyektől a jó siker függ. Ismételjük, az önzés maga is tudatlanságból ered, mely a saját hasznót a másokéval összehasonlíthatatlannak tartja, nem sejtván, hogy az érdek minden különfelesége mellett is csak össze- és kölcsönhatás által ápoltatik és mozgósítatik elő.

A munka mint *emberi szorgalom* csak úgy lehet sikeres, ha *ügyes*, mert egy ügyes ember többet végezhet mint két három ügyetlen ember. Mennyit hathat pedig a sok ügyes munkás valamely nemzetben, vagy ha tetszik, a társadalom méhkasában, szinte hihetlen, ha oly igen bizonyos és érezhető nem volna. De ha igaz, hogy ezer tudatlan ember nem pótolhatja egy tudósnak tudományát; ha igaz, hogy egész rakás ügyetlen vadász nem ejt el annyi vadat, mint egy ügyetlen egy ügyes; ha igaz, hogy kik úszni nem tudnak, bár mi nagy számmal is lepjék el partját a folyamnak, melyben valaki fuldoklik, még sem használhatnak annyit, mint egy ügyetlen egy ügyes úszó: úgy példahalmozás nélkül meggyőződhetünk mindnyájan arról, hogy a munkának sikere az ügyességtől függ, melylyel munkálkodunk. Ha pedig hozzá gondoljuk azt, hogy minden ember, bár ü-

gyesen vagy ügyetlenül dolgozik is, élete fentartására közel egyenlő mennyiséget kénytelen felemészteni : akkor az ügyes dolgozók előnye azok mellett, kik nem ügyesek, még szembeötlőbb.

XXX. Munkaügyességre nevelés, szoktatás, de leginkább *munkaosztás* által biratik az ember.

A munkaosztás nevezetesebb tényező az emberiségben, mint sokan hiszik. Az nem csak *Smith Ádám* szerint a nemzeti vagyonosság alapja, hanem a társadalomnak kezdete is; nem is cserélési hajlama által jutott reá az ember, mint ugyan azon író gondolta, hanem mind a külső mind az emberi belső természet vezérelte őt arra.

Munkaosztás nincs ott, hol az ember maga magának elég. Hol legyen az, nehezen képzelhetem, miután a gyenge ember, legvadabb állapotjában is, legalább segítetteti kénytelen magát, ha mind egyet tenne is. De munkaosztás mindenütt van, hol az ember társadalomban él, melynek alapja épen az, hogy mindenki bizonyos rész-munkát űz munkának és mások számára, hogy tehát mindenki tagja egy egésznek, és senki nem lehet maga egész. A munkaosztásban rejlik az ember szerencsétlensége, mert általa lesz más emberektől függővé; ez, a munkaosztás, zárta őt ki a paradicsomból. De rejlik abban az ember szerencséje is, mert általa jutott mind azon anyagi és szellemi birtokhoz, melyet évezredekig szereztek. S mert az embert kül- és beltermészet vezérelte reá, s mert az a fejlődésnek elmellőzhetlen eszköze : a munkaosztás nem elkerülhetlen rossz, hanem rosszszá válik az emberek értelmetlensége által, mit azonban idővel mindinkább el fognak háritani, ha csak ugyan hinnünk kell, hogy az emberiség folyvást halad, s hogy céljának elérése előtt ki nem hal.

Legelőbb úgy oszlott fel a munka, hogy a *mezei gazdaszatra* a *kézműesség* és *kereskedés* fejlődtek ki. A két első munkálkodás a szorgalomnak mintegy két emlője, mely legtöbb embert táplál; a kereskedés nem csak általában a kettő közt teszi a közlőt, hanem az egymástól távolabb eső gazdákat is közlekedésbe hozza egymással.

Ószkorban e különböző foglalatosságok külön külön nemzetségeknek voltak tulajdonai, a nélkül, hogy világosan tudnók, mint eredtek a várnák (ind, egyiptomi, s más országokbeli kaszták). Ha nem inkább egymás után következő hódítások után, mint megannyi rétegei a társadalomnak, sülyedtek alá a gazdák, kézművesek és kereskedők; azt kellene gondolnunk, hogy a társadalom fejlettének küszö-

bén a munkaosztás kiszámíthatlan nagy következése annyira meghatotta a legrégibb törvényhozókat, hogy azt várnák felállításával is akarták fentartani. A keresztény világban nincsenek s nem lehetnek várnák : de a társadalom rendjei a mezői gazdaszat, kézművesség és kereskedés különbségeiből támadnak leginkább ; s azok viszonya egymáshoz, s mindenik boldogsága az újkori politikának kiváló gondja.

De munkaosztás mindenik külön munkaágban is találhatik, még pedig a társadalmi fejlődés haladtával mind több és részletesebb. Mert valamint a munkaelosztás fejleszti a társadalmat, úgy ez viszont a munkaosztást is elősegíti. Sok hegyi vidék lakosa minálunk még szinte társadalmon kívül van életének legtöbb ügyeire nézve ; s ha ő néha vásárra és bucsúra nem járna, vagy ha az állami hatalom mindent elérő kezei tőle adót és ujoncot nem szednének, a világ ismeretlen maradna előtte, bár az országulás és keresztényesség hatásait nem tudva élvezi is. Ott a hegyek közt felette kevésre ment a munkaosztás. Mindenik szántvet, hogy kenyeré legyen ; maga-nevelte marhájá szolgáltat neki húst és tejet eledelül, bőrt és gyapjút ruházatúl, melyet maga készít ; a fát ő vágja, s lakot belőle szinte ő épít magának. Lehető független az olyan, mennyiben szükségeinek kielégítésére nem szorúl sok idegen emberre. Már pesti lakos élete hány és hányféle emberek közremunkálását teszi fel ? Mennyire halad itt már a munkaosztás minden tekintetben ? Ha közép tehetségű embernek lakját, ruháit, ételeit, multságait tekintjük, elbámulandunk, mennyi kéznek kellett megmozdúlnia, hogy ő azon állapotba juthata, melyben találjuk, s hányféle vidék termései kívántatnak meg arra, hogy ő nem túlságos kényelmeit élvezhesse ? Mennyire függő a pesti lakos amaz vidéki lakoshoz képest ? De mennyire különbözik is egymástól minden tekintetben a két embernek állapota ?

A munkaosztás fejleszti a társadalmat, s ez viszont előmozdítja a munkaosztást. Ez a leghatalmasabb emeltyű az emberi munkálkodásban. Minél részletesebb az elosztás, annál egyszerűbb osztály jut minden munkásnak ; annál több ügyességet szerez magának mindenik munkarészenek teljesítésében ; annál többet és jobban dolgozhatik tehát a neki jutó részből ; annál nagyobb és jobb lesz szükségkép az összes munkaeredmény.

Azonban a mezői munkákat nem lehet annyira eltagolni, s annyiféle emberrel egyszerre megtétetni, mint a kézművességi és gyári munkákat : a természet szab itt határt. Ezen körülményen alapszik

főkép a roppant különbség, mely a mezői gazdaság és műipar között van, s mely magát a társadalomban és államban oly annyira érezteti. De mi, kik a társadalom tényezőit csak megismertetjük, nem akarjuk a politikát és országlatot azon különbségre figyelmeztetni.

XXXI. Azon tényezők pedig egy folytonos láncot képeznek, melyben mindenik szem hasonló szerepű az egészre nézve, jóllehet idő vagy hatás szerint, mint az általában létezésben van és lennie kell, elsőség is van közöttök. Azon összefüggést a társadalom s munkájának minden ágában leljük.

Csak hol a munkafelosztás tetemesen előrehaladt, ott lehet nagyobb munkaügyesség; a felosztás pedig alig boldogúlhat ott, hol *tőkék által a munka elő nem segítettik*. Pedig a tőke csak az ügyességnek szüleménye.

Tőke sok értelemben vétetik; *legtulajdonképi tőke az, mi további munkáltatást eszközöl*; s azért mondtuk róla, hogy a munkát elősegíti. A tőke szülött és szülő. A szorgalmas ügyes munka többet bír előállítani, mint a munkásnak napi szüksége megemészt; a fölös tehát a jövendőnek gondjait kisebbíti, egyszersmind az által, hogy a munkást pillanatnyi megszorulástól menti, ennek kedélyét felvidítja, s további munkálkodásra képesebbé teszi. Ez itt elmondottban mély tulajdona rejlik az embernek. Ő annyira át van hatva gyengeségétől és függő állapotjától, hogy mi sem boldogíthatja inkább azon tudatnál, hogy függése némileg megkönnyült, mivel jövendő szükségei már is ellátvák. E tudat nélkül kétségbe szokott esni, s lemondani önmagáról; ezért hat a szegénység oly károsan az emberi kedélyre. S ki egyest és nemzetet rontani akar, az jobban nem kezdheti, mint azok elszegényítésével. Ellenben ki egyest és nemzetet hatalmassá és fejletté akar tenni, az intézkedjék, miszerint azok munkái sikeresek legyenek, s ne csak a jelen szükségét elégítsék ki, hanem a jövendő számára is gyümölcsözzenek.

A tőke tehát, mint a volt fáradságnak gyümölcse, s új munkátételnek ösztöne, alapja és eszköze, a legnagyobb szerepet játszsza az emberi társadalomban. A természeti meztelenségnek az szorgalom-szereszte takarója, mely alatt egyedül tud és szeret dolgozni az ember. S ámbár a tőke másból nem állhat tulajdonképen, mint az emberi szükségek kielégítésére vagy kielégíttetésére hasznos eledel, ruha,

eszköz és ezekhez hasonlókból : mégis előbb nem hathatott oly erősen, míg a forgalom a távolabb lakókat össze nem szerezte, s a munkálkodást egyedi eredetétől a társadalom vásárhelyére nem vitte. Tudniillik senki sem szeret többet dolgozni, mint a mennyi jelen és közelebbi szükségeinek fedezésére kell, ha a fölöst nem tudja *értékesíteni*. Mert minden vagyon csak addig *ér*, meddig használható ; a mely búza a veremben és hús az éléskamarában elromlik, mivel nem kell az, nem is érték. De ha a fölösön túladhatalunk, érte vagy olyast, mit magunk nem állíthatunk elő s mégis kívánatos, vagy legalább eltartható beceest, minő az arany, ezüst, kapván : akkor a szorgalom nem határoztatik többé a jelen és legközelebbi szükség által, hanem a dútság és vagyonosság képzetétől folyvást ösztönöztetik ; akkor oda bíratik, hogy jelen fáradsága által jövőendő századok kényelmét biztosítsa. Nagy tőkék csak fejlett forgalom útján keletkezhetnek ; valamint viszont a forgalmat is csak már meglevő tőkék elevenítik. A tényezők folytonos láncot képeznek, melynek mindenik szeme hasonló szerepű az egészre nézve.

XXXII. A tőke olyan sikeres munka után keletkezik, mely többet állít ki, mint a mennyit a jelen szükség fedezése megkíván ; de a takarékoság összetartja és gyűjti, hogy a mint cseppenként gyűl, úgy cseppenként el se tűnjék sehol nyomot sem hagyva maga után. Tehát ügyes sikeres munka és takarékoság két főkellék a tőkék támadására s így az országos vagyonosságra is. Sikeres munka takarékoság nélkül fenekellen hordó töltése volna, tehát céltalan ; a mi pedig céltalan, az mint ok nélkül létező, nem állhat fenn. Innen egy személyben sikeres munkálkodást és pazarlást nem igen láthatni.

A bölcs gondviselés a férfit és nőt úgy alkotván, hogy egymással éljenek, és csak együtt tehessenek egészet, a két személynek külön hatási kört is mutatott ki ; s midőn a férfit az erős munkatelre szánta, a nőt oda utasítá, hogy a család körében a háztartást vivén a takarékoságot gyakorolja. Egészben tehát a sikeres ügyes munka a férfié ; a takarékoság a nőé ; a vagyonosság szülte jólét a család nyugodalma, melyben mind férfi mind nő személyes teljököt lelik.

S a határtalan társadalom s a határozott állam háznépekből vagy is családokból áll ; vagyonos társadalom, s jólétet, tehát megelégedést bíró állam csak úgy lehetséges, ha az egyes családokban virágzik jólét.

Szinte lélekemelő tudat, hogy az egyesnek parányi hangyamunkája szüli a tőkéket, melyek az anyagi világon uralkodnak, s miután a szellem annyira függ az anyagtól, a szellemre is oly nagy befolyással bírnak. S e tudatban ép azért hatalmas erkölcsi emeltyű is rejlik, miszerint parányi anyagi munkánk által nemcsak személyes szükségünket kielégítjük, hanem egyszersmind cseppeket szolgáltatunk a társadalom nagy tőkéjéhez, mely által az emberiség a természet nyügétől mintegy megváltatik.

XXXIII. Azon tudás mellé, hogy a tőkék szorgalmas, ügyes, vagyis sikeres munka következtében támadnak, kell tehát azok fellette nagy hatásáról is tudást ébresztetni a nemzetben.

Előbbi munkának gyümölcse mind azon kunyhó, főző edény, szerszám, ruha, marha stb., mely a legkisebb gazdának életére és foglalatosságára szükséges. A föld, melyet az ország összes földmívelő lakossága művel, soha nem nagyobbodik, annál kevesebbé kövéredik: mi által lehet hát mégis a lakosság mind gazdagabbá? Csak úgy, hogy az életre és foglalatosságra szükséges szerszám, eszköz és jószág mind jobba és többé válik. Ki jobb házban lakik, tisztább edényből jobbat és egészségesebbet rendesen eszik és az idő viszontagságaihoz képest jobban öltözik: az nemcsak egészségesebb, hanem jobb kedvű is lesz; az már ennél fogva is két embernek munkáját, kik nem élnek oly kedvező körülmények között, végezheti. Ki továbbá czélszerűbb szerszámmal, több és erősebb marhával műveli földeit, az bizonyosan többet arat, mint más. Szóval; a föld, melyet művelünk, nem lesz nagyobb, sem magától nem lesz jobba; hanem a tőkék, melyeket a művelésre fordítunk, szaporodnak sikeres munkáink arányában, s így leszünk gazdagbakká. Mert itt azután még más eredmény is tűnik elő. Bizonyos költségek állandóan megmaradnak, bár mint változnak is más körülmények. Az épületek, szerszámok egyaránt romlanak és kopnak, akár valamit dolgozunk és tartunk bennök, akár semmit; az ember és marha egyaránt eszik bár dolgozik, bár nem, sőt ha beteg, még többé kerül; az adó, s egyéb költségek szinte folyvást járnak. A ki már kelő tőkével, hozzá tudólag, erős jó marhával stb. lát telkének műveléséhez, úgy-e lehetetlen, hogy inkább ne boldoguljon, mint más, kinek annyi tőkéje, ügyessége s oly jó marhája nincs, pedig a fenemlített kiadásokat szintűgy kénytelen tenni, mint amaz? *Mert minél nagyobb a tőke, melylyel dolgozunk, annál kisebb aránylag a*

költség s nagyobb a nyereség ; s minél kisebb a tőke mellyel dolgozunk, annál nagyobb aránylag a költség és kisebb a nyereség.

XXXIV. S miolta a tőkét, azaz, munkáink sikerének fölösét, pénzzé tehetjük, s miolta arany, ezüst, vagy bárminő pénz és pénzjegy, melly valóságos, már birtokunkba jutott értéket képvisel, az egész lakott földön érvényes: azolta pénz által a legtávolabb földrészek lakosait is arra bírhatjuk, hogy számunkra dolgozzanak, s az ügyes munkáik útján szerzett új tőkét nekünk adják által. Innen megérthető, hogy szegény nemzet okvetlen a gazdagabb nemzetek nap-számosa, s ennél fogva napszámos sorsában osztozó; innen megérthető, hogy gazdag nemzet okvetlenül uralkodik a szegény nemzeteken.

Sőt még többre megyen a szegény nemzetek szolgasága s a gazdagok uralkodása, mint mehet közönséges napszámos és gazdája között. Mert míg a gazda nem lehet el napszámos nélkül, addig nem is szabhatja meg egyoldalúlag a napszámbért, hanem kénytelen a napszámost kihallgatni, s olyan bérben egyezni, mely által az kielégítheti szükségzeit, s azután még kis tőkét is gyűjthet. De a munkafelosztás következtében támadt osztályok és azok ügyességénél és tőkéinél fogva *munkarövidítéseket és munkáspótlókat*, t. i. *gépeket* találnak fel vagy szereznek magoknak a vagyonosabbak, s mint annyi briareus, úgy dolgoznak, lehető kevés költséggel és rövid idő alatt hihetlen sokat készítvén. A ki pedig lehető kevés költséggel és rövid idő alatt lehető sokat készít, az minden bizonynyal a munkások között lehető legnagyobb nyereséggel dolgozik, s ennél fogva tőkéit lehető legnagyobb mértékben szaporítja. Ezeket már gyümölcsöztetni, tehát iparvállalatokba fordítani akarván, a dús gazdag lassanként kiszorítja a kisebb tőkéket, s egyedüli uralkodásra kap, mely terhebb minden más uralkodásnál, s mely az *egyedáruság*. Egyedáruságot űző nemzet, (mert kebelében azért, mivel többet dolgozik és állít ki, mint a mennyit maga emésztetni és felhasználni, tehát értékesíteni tud, elkerülhetlen szegénységben él a munkások és napszámosok tetemes része,) ellentállhatlanul készítettetik arra, hogy az általa elérhető nemzeteket ön hasznára kiszorja. *Szegény nemzet gazdag mellett a tizenkilencedik század intézkedései által okvetlenül elsínylik ; a mely nemzet tehát fenn akar maradni, annak minden erejével vagyónosságra kell törekedni.* Az

életre jogot adó bulla igazán csak *arany* lehet a tizenkilencedik században!

XXXV. Csak az *ügyes munka* lehet sikeres; egyedül a *sikeres munka* bír többet szerezni, mint a mennyit a munkásnak szükségei minduntalan felemésztenek; a fölösleget a *takarékosság* tőkévé gyűjti; a *tőke* azután azon arany eső, mely az ipart hihetlenül termékenyíti.

A varázs ige azonban, mely a tőkébe azon éltető erőt leheli, a *forgalom* tágabb értelemben. Mert a forgalom olyan eszközt kapott fel, mely által a hamar romlandó jószág, áru, gabona stb. örökké tartó értékke válik, s a vagyonosodás legtulságosabb mértékig lehetséges, — t. i. a *pénz használatát* hozta be; az továbbá a *hitel* juttatta valóságos életre, s ez által mintegy a jövődönék szorgalmát is a jelen üzlekedés tárgyává tevén, nemcsak a multat, a *tett munkának gyümölcseit*, a *tőkét*, hanem a jövődőt is, a *teendő munkának leendő gyümölcseit*, kamatoztatja. Igaz, hogy a forgalom a hitel szárnyait feltűzvé ikarusi szárnyakon repül gyakran: de azért mégis repül s felülhalad mindent az anyagi világban. A forgalom harmadszor közlekedési könnyebbitéseket, utakat, postát stb. is használtat, melyek közül leginkább az utak kiemelendők, ámbár minden más közlekedési eszköz is nyomos szerepü szemet képez a tényezők láncában. Tehát *pénz, hitel, utak* a forgalomnak fő szülöttjei és szülői.

Igen sok *nem* függ a társadalomtól; innen bár mennyire iparkodnak is az egyesek, biztosságot, mely nélkül boldogulás nem lehet, csakugyan nem képesek teremteni, ha az állam nem teljesíti feladatát. Kell pedig biztosság legtágabb értelemben a *birtokra* nézve, miszerint a sikeres munka után megtakarított tőke, akár az ingatlan vagy ingó vagyona, akár pénzbe vagy hitelbe ruháztatott, lehető kevés veszélynek legyen kitéve, s törvényes urától — szerzőjétől vagy bármi úton lett birtokosától — el ne vétessék. A nélkül nem lesz szorgalom és takarékoság a nemzetnél; a nélkül a szegény nemzet soha nem gazdagodhatik meg, a gazdag nemzet pedig minden bizonynyal elszegényedik: már pedig tudjuk, hogy a szegény nemzetek okvetlenül rabjai lesznek a gazdagoknak.

De ép azért szükségkép múló az állam hibái; a miről tehát mi

ügy sem tehetünk, s mi szükségkép változik és javul, arról nem értekezünk itt: értekezünk csak az állandóról, a társadalom tényezőiről, melyek nagy részt kezünkben vannak.

S ezért a pénzt nem tekintjük mint akár mérűjét, akár aranyozóját, ezüstözójét a vagyonnak, mely tekintet az államra tartozik, hanem nézzük úgy, mint a megtakarított szorgalom-gyümölcsnek, a tőkének, képviselőjét, mely jelentésben azt magát közönségesen tőkének nevezik. De a pénz magány embernél lehet tőke: társadalomnál az mindig csak *képviseli* a tőkéket, azaz, a megtakarított vagyont. Mert egyes ember egész vagyonát tehetné pénzzé, s azt kölcsönadhatná, miszerint járó kamatból éljen: de államban levő társadalom, jóllehet csak akkora is mint az Úri állambeli Helvetországban, semmikép nem tehetné pénzzé ingatlan birtokát, t. i. azon földet, melyen lakik, s nem adhatná kölcsön p. o. Zürich államnak, bérben akarván vagy ennél vagy másnál lakni. A pénz, társadalmi tekintetben, csak forgalmi eszköz, mely által az ingó és ingatlan vagyon forgatgatik, s a közlekedés a dolgozó osztályok között intéztetik és könynyítettik; ezen viszonyokban pedig a vagyont és tőkét képviseli. Társadalom vagyonsága tehát soha nem állhat pénzben; hanem áll mindig a sikeres szorgalom után előállított vagy készített jószágok lehető nagy mennyiségében. Innen természetesen foly, hogy csak ott lehet sok pénz, hol az előállított vagy készített jószágok mennyisége nagy, s a forgalom élénk; innen foly, hogy társadalomban nem pénz által keletkezik nagy mennyiségű jószág, hanem megfordítva, előállított vagy készített sok jószág után lesz sok pénz, ha a jószágok egyszersmind élénken forgattatnak. Nem a szél teremti a levegőt, hanem mivel levegő van, ha ez mozgásba jő, támad szél. Tehát a magányszorgalom első és fő létoka a pénznek.

Azonban a pénz, mint forgalmi eszköz, lehet kevés, lehet rossz, lehet alkalmatlan: ez ide nem tartozik, hol a vagyonság teremtő tényezőit sorozzuk elő.

XXXVI. A pénz különösen elősegíti a forgalmat és a munkaosztást. Ha pénz nem volna, szűk csereforgalom lehetne csak, minél fogva egyedül azok cserélhetnék ki egymás közt jószágait, kik épen egymásra szorúlnak; mi természetesen csak határosok közt folyhatna némi élénkséggel. Mert a két oldalú tekintet, mely alatt

mehet csak végbe a csere, azt felette megkötné. Miután pénz van, az eladó nem néz többé másra, mint hogy lehető sok pénzért adhasson el, nem gondolván, mit kaphat cserébe a vevőtől; s azért bátran útra kél áruival s felkeresi a legtávolabb lakókat is, ha tőlök reményl legtöbb pénzt kapni. Pénzért azután a neki és mások szükségéit ismét ott vásárolja be, hol azokat legolcsóbban találja. S ez úton a pénz elősegíti a munkaosztást is. Mert természetű és kalmár csak a pénzt nézvén eladásaiknál, nem azt is egyszersmind, hogy jószágért mindjárt más emészthető jószágot kapjanak, a körülményekhez alkalmazkodnak, s mindenik azt termesztí és azzal kereskedik, mit leghasznosabbnak vél. S általában mint az írás előmozdította a szellemi forgalmat, s ez által a szellemi vagyonosodást is, hogy így szóljak: azonkép volt a pénz az, mely az anyagi forgalmat és vagyonosodást leginkább szárnyra emelte.

Mert íme, az emberek belátták, hogy tulajdonkép nem a pénzben rejlik a dűsság, hanem azon lehetőségben, hogy pénzen mindenkor a szükséges jószágot meg lehet szerezni; belátták tehát, *hogy pénz alatt és megett szükségkép jószág legyen található, különben az arany ezüst csak annyit érne, mennyit edény vagy egyéb szerszám és eszköz képében használhat az embernek.* S e belátással tüstént támadt más gondolat, miszerint ha jószág van, ennek létéről való bizonyság szinte pótolhatja a pénzt a forgalomban; ennél fogva lehetséges az ilyen bizonyóságot pénz gyanánt is használni. S ezen gyökérről nőtt a *hitel*, mely az anyagi forgalomban immár olly terepélyes fává lett, hogy árnyékában egész országok pihennek, s gyümölcséből kényelmesen élnek!

XXXVII. De ha már a pénz mást jelent az egyesre, mást pedig a társadalomra nézve: még inkább különbözik a hitel a kettőre nézve, ámbár más viszonyban.

Egyesre nézve minden dolog, mely vagy közvetlen szolgál szükségek kielégítésére, vagy arra eszközt és lehetőséget nyújt, jószág; innen egész birtoka is állhat pénzből: ellenben társadalomra nézve jószág csak az, mi emberi szükségek kielégítésére szolgál; a pénz csak forgalmi eszköz.

Egyesre nézve a vagyont ingatlanra és ingóra osztván, a hitelt reája rézve vagy *vagyoninak* vagy *személyinek* nevezzük. Tehát ingatlan vagyona után *vagyonhi tele* van az embernek; s mivel az ingatlan vagyontartóssabb az ember életénél vagy akaratjánál, a va-

gyonra céloz, nem gondolva a birtokossal: de ingó vagyona után *személyi hitele* van az embernek; s mivel az ingó vagyon közelebb van hozzá s akaratjától függ, a személyi hitel a személyre céloz, akárhová lesz is az ingóság.

A vagyoni hitel annál fogva *szilárd hitel*, mert alapja biztos, ha csak az országos intézkedések nem teljesen roszak: a személyi hitel nem mindig szilárd, mert alapja, mely emberi akarat, nem oly biztos.

XXXVIII. Mint van a hitel a társadalom irányában? A társadalom mint egész vagy erkölcsi személy soha nem lép fel; az ő hitelét mintegy az egyes emberek és a társulatok hitele teszi; ez pedig mindig *magányhitel*. A társadalom, mint erkölcsi személy, államot képez; s az állam, vagy állami hatalom igényli a hitelt. Hogy ezen állami hitel egészen más tekintet alá jut mint a magányhitel; hogy reája nézve vagyoni hitel van ugyan, de személyi hitel nincs — hacsak az állami hatalmat családtyai hatalomnak nem tartjuk, s az ország földét, s lakosainak birtokait sajátjának nem nézzük magányjogi értelemben — az minden európai ember előtt világos.

S bár mennyire hat is az államnak eljárása közhitel dolgában a társadalom vagyoniosságára, mind a mellett feladatunkra szorítokunk s nem értekezünk az állam tennivalóiról.

De a társadalom virágoztatására s az egyesek anyagi boldogulására felette jótékonyan hatnak a szilárd hitel s mind azon intézetek, melyek a hitel hatalmasabb működését s az egyesekre nézve jutányosabb élvezését előmozdítják. Ez intézetek pedig legközelebb az egysektől függnék.

XXXIX. A *takarékpénztárak*, ha azt célozzák, hogy a megtakarított tőkéskek egyes cseppjei összegyűjtessenek, s hívebb szaporább takarítást hozzanak keletbe azon osztályoknál, melyek nagyobb tőkéhez legnehezebben juthatnak: akkor minden társadalomban legjövendőmezőbb aranybányákká lesznek. Mert kettős haszonnal működnek: először takarításra bírván számos egyedet, kik a nélkül alig akartak volna oly szorgalmasan dolgozni és takargatni, azok jólétét megalapítják, mi által is már felette nagy áldást terjesztenek; azután pedig a tőkéskek cseppjeit nagy tőkévé gyűjtven, a műipart segítik elő, mely most több tőkével rendelkezhetik. E kettős hasznot méltó ám jól személyre vennünk.

Mit a takarékpénztárak a szegényekre nézve, ugyanazt teszik a *különféle hitelintézetek* a vagyonosbakra nézve; a műipart pedig

egyaránt ösztönzik és segítik elő. Tehát minden afféle intézet gyűjti biztosítja s ez által szaporítja is a társadalom tőkéit ; s ha a hitel fáján arany almák érnek , azt leginkább nekik köszönhetni.

XL. Minden jószágnak, melyet bármi szükség fedezésére használunk , van bizonyos *ára*, melyet szem előtt tartunk , midőn a jószág becsét meghatározzuk. Bár mennyi körülménynek összehatása szabja is meg az árt; kettő köztök leginkább s legállandóbban hat reá, s ezek a *fáradtság*, melylyel a jószágot előállították, egy részről , s a *haszon*, melyet a kész jószág más részről okoz. Tehát az ár meghatározásában a fáradtságot az *eladó*, a hasznot a *vevő* számítják fel magokban.

Ha már a termesztő, előállító vagy készítő kezéből egyenesen kapná a vevő a jószágot, a fáradtság és a haszon közt nagy becsbeli különbség nem forogna fenn ; innen általában megfizettetnék a fáradtság azzal, mire más részről a haszon becsültetik. Ezen előzmények okoznák alkalmasint a lehető boldogságot, melyre az emberi társadalom szert tehetne.

De a termesztő, előállító fáradtság nem érintkezik közvetlenül az élvező haszonnal. Minden egyéb közbeeső körülményt és tényezőt elhallgatva csupán a *távolságot* emeljük ki, mely az előállítót az élvezőtől vagy vevőtől eltávolítja. Ennélfogva már a jószág ára nem függ többé csak egy részről amaz fáradtságtól, más részről az élvező haszontól, hanem *harmadik tényezőül a vittelér is járul hozzá*. S miután ép a gabona, mely legszükségesebb jószág, s melynek terhe aránylag felette nagy, legtöbb termesztőt és legtöbb vevőt érdekel a társadalomban : leg is alkalmasabb, hogy vele példázva mutassuk fel az egyetemes törvényt, mely alá minden lehető jószágnak ára esik a forgalomban, s mely oly hatalmas tényező a társadalmi jólétben. A gabonát nem felette nagy távolságra szállítva tetemes áron lehet csak magkapni. A termesztő talám két forinton adta el, s a vevő hatot fizet érte. Ha ez *öt* forinton vehetné meg azon hasznot, melyet a *hat* forintos gabonában élvez, alkalmasint, sőt legtöbb esetben bizonyosan egy hatodával több gabonát szerezne és emésztene : más részről, ha a termesztő három forinton adhatna rendesen egy hatodával többet el, mint most két forinton kel, alkalmasint, sőt legtöbb

esetben bizonyosan egy hatodával több szorgalmat, takarékoságot stb. fordítana mezei munkáira. S ki képes részből az egészre következtetni, az meggyőződik, hogy azon esetben az egész társadalom jóléte egy hatodával magosabbra szökkenne : pedig mi roppant jótétemény volna ez !

Már mi okozza azon hatodnyi veszteséget a társadalomban ? A rossz út, vagy inkább az utak hiánya. Mert ingyen se gondolja senki hogy azon hatod a fuvarosok osztályrésze; korántsem, az a kátyúban merül el s a homokba vész, hol a fuvarosok lovainak párája is elpárlík. Csupa merő veszteség az, a mivel a nehéz szállítás miatt minden jószág nálunk kelleténél drágább.

De ki beszélhet nálunk utakról, a nélkül hogy Széchenyire ne emlékezzék ? a nélkül hogy fájdalom ki ne ejtse kezéből a tollat ?

XLI. A bús emlékezés égő fájdalmai meg-megújulnak keblünkben ; nem fojthajtjuk el, nem is akarjuk elfojtani ; de erőt óhajtók magunknak s nemzetem minden tagjának, hogy a fájdalom minket ne fojthasson el — —

De hát az arany bulla leveleit mi növeszthetjük-e ? Tehetjük-e ezt meg azt, s tehetünk-e arról meg erről ? A társadalom tőkéje az, mi leginkább kíváztatik ; mi nélkül okvetlenül mind elkoldusodunk : pedig a koldus ha tengetheti is életét, csak mások kegyelméből tengeti ; pedig a kire nézve csak kegyelem van a földön, az nem igényelhet jogot, az elpusztul, s ha a XIX. század gödröt ás is neki, csak azért teszi, hogy a halott a levegőt el ne bűdösítse. S van-e társadalom, melynek tőkéjét a XIX. században több csapás érte volna, mint a mienket ?

Mind igaz, mind igaz ! de még igazabb az, hogy nem szabad magunkat eltemettetni ! A társadalomnak, s benne az egyeseknek is, van oly tere, hová más nem férhet, s melyet más akarva sem szállhat meg ; a társadalomtól, s benne az egyesektől sok, igen sok függ örökké : *az igaz arany bulla gyökerei a társadalomban ; vagy is az egyesek keblében és eszében fogamszanak.* Azért soroztuk elő az anyagi jólét tényezőit, hogy kitűnjék, melyek függnek csak tőlünk, s melyek függnek az államtól is. Azért kellett is az anyagi munkának feltételeit előadni, hogy utóbb kitűnjék, miszerint a szellemi munkálkodás kölcsönös viszonyban van az anyagival, minél fogva

egyik a másik nélkül vagy éppen nem, vagy csak szegényül boldogulhat; s miszerint egymást, kik a munka széles tágas műhelyében becsületesen, őszintén bármin is dolgozunk, levette az egyoldalúságot, mely csak gyermeknek megbocsátható, ne nézzük le többé, hanem becsüljük mint azon egy nagy egésznek tagjait. — —

XLIII. Szellemi tekintetben az ember egyedüli alapja az emberi történeteknek. S általában minden társadalomban szükséges, hogy a munkások száma lehető nagy legyen. Sűrű nagy népesség oly tényező, mely már külsejével is tiszteletet gerjeszt az idegenben. Aggódjanak másutt a túlnépesség felett: nekünk első gondunk az legyen, hogy falvaink, városaink száma növekedjék, és lakossággal megteljen. Némely talán mosolyogva kérdezi, hogy mit tehetünk mi végre? Pedig nincs ok mosolygó kérdésre, de van szent kötelesség komolyan akarni, hogy ridegen ne pusztúljanak annyian, mint eddig történni szokott. Eddig sok előtt nagy dolog volt a hazának élni, s elhanyagolta családi dolgait: legyen ezentúl nagyobb dolog számos ép háznépét gyűjteni magunk körül, s a hazának is nagyobb használunk. Eddig sok előtt ételszabály volt, az aviticumnak eldiribolását nem mozdítani elő. Nem vérségi feleinek zsuporgatott; ingóvá lett vagy lesz az aviticum, s elveszi, kinek számára bizony Verböci nem írt. A félszeg törvényeknek, melyek a természetben s a jogeszmén sértést követtek el, siralmas következéseit szemléljük. A „splendor familiae” nem áll eladósodott ősi birtokban, hanem áll annak lehető számos tagjainak eszességében s munkálkodni tudásában. Eszesség és munkálkodni tudás pedig ma is országokat hódít, habár más fegyverrel mint a középkorban.

Minden mezővárosban és nagyobb faluban hány gyermek vész el, mivel gond nincs reá, s ő koldulásból él? Gyűjtsük ezen emberhulladékot csak húsz évig, smeglátjuk, mennyit birunk majd csak ezekben is. Hogy pedig azt tegyük, arra nem kell országos meghatalmazás, hanem kell csak akarat, melyet kis belátás vezérel. Nem nehéz ám belátni, hogy az egyesnek érdeke szükségkép a közös érdek által tartatik fenn; tudjuk tehát azt is, hogy midőn másokért gondolunk fáradozni, mindig magunkért, nemzetünkért, fáradozunk.

XLIII. Szorgalmas sikeres munka első tényezője a gyülemelő tökének. Ugyan de kitől függ az ilyen munkálkodás? vajjon törvénykönyvtől? Függ az édes magunktól; s ép azért kell, hogy a lehető legmostohább körülmények között is arra elszánjuk magunkat. Szük-

sóges hogy kis és nagy falusi gazda, hogy kézmives és minden más kereső ember szorgalma által ne csak ön megmaradását és jólétét, hanem egyúttal a nemzetét is biztosítsa, előmozdítsa; szükséges, hogy előtte a társadalom, mint azon egész, melynek kiki egy láncszeme, álljon, mely azért hozzátevése által is boldogul. De főkép szükséges arról meggyőződve lennie mindenkinek, hogy az, ki szorgalma és takarékosága által tőkét gyűjt, azzal nem csak maga napjait biztosítja, hanem egyszersmind a nemzetet is függetlenné teszi az idegen szolgaságtól. Ej, ha ezt tudva legalább e század elejétől jobban gazdálkodtak s többet dolgoztak volna embereink, bizony nem állnánk ott, hol vagyunk. — De úgy látszik ellenkező meggyőződés hatott sokakban. Azt hitték, ha a külföldtől néhány száz milliót kölcsön kapnánk, ezzel hazánk tőkéje nőne. Hisz ha ez állna, meg lett volna a kívánság; miután birtokosaink annyit kölcsönöztek a külföldtől, hogy többet alig is kölcsönözhettek.

Nem tudták embereink, hogy a társadalom tőkéje nem arany, ezüst, miutt a mely csak forgató eszköz, jóllehet, mint ilyen is, fellette hasznos és szükséges; nem tudták, hogy azon *tőke egyedül magunk sikeres munkája által születik, ha, mit szükségünk fedezésén felül szereztünk, azt gondosan megtakarítjuk, s új munka élesztésére fordítjuk, nem pedig képzelt hiú szükségekre kihányjuk.* Nem tudták embereink — vagy pedig ha tudták is, de nem volt erejük a jobb tudás szerint cselekedni, s magokon uralkodni — nem tudták, hogy a külföldi pénzen okvetlen azt kellett volna venni, mivel a gazdaságot, az ipart elő lehet mozdítani; s hogy ha ezt itthon nem találták volna, ezért újra a külföldhöz kellett vala fordulni, mely azután nagy árba és kamatba pár év alatt visszahúzta volna pénzét, melynek összege azonban mint adósság, még pedig kamatozó adósság, nemzetünk nyakán maradt volna.

XLIV. Minden esetre hibázott embereinknél — mert különben hazafiérmek mellett megfogni sem lehetne gondolatlan viseletöket — azon meggyőződés, hogy az érdekek összefüggnék, valamint mindnyájan egy társadalom földén tenyésznek, minélfogva a tékozló nem csak önvagyonát vesztegeti, hanem a társadalom tőkéjét is kisebbiti. Mert a tőke olyan mint az erény. Ha egyik megvesztegeti erkölceit, nemcsak — mi itt egészen világos — a másik jó erkölcei nem szaporodnak az által, hanem a rossz példától könnyen meg is sértetnek: úgy a tőke-, a vagyon-vesztegető sem gazdagít meg

senkit igazán, a társadalmat pedig okvetlenül szegényebbé teszi. A mely lelki tulajdonság eredezteti a tökét, az, és csak az növeli folyvást és használja is jól, mint a lelkierő szüli és ápolja is az erényt.

Mikor lesz a föld, melyet lakunk, igazán mienk? A midőn minden vállalat hazánk körében, minden út és híd, minden munkálkodás saját tökéink által fogott létre jöni; a midőn magunk szorgalma fogta teremteni mind az alapot, melyen újabb szorgalom indulni akar, mind a mozdítót is, melylyel azt ösztönözni akarjuk; végre, a midőn nemcsak zsebünkől, hanem eszünk értelmünkől is minden bőven fog telni. Akkor, és csak akkor, lesz teljes érvényű arany bullánk, s oly világos, kézzel fogható értelmű, hogy fejtegetésre nem szoruland; akkor, és csak akkor, lesz igazán mienk a föld, melyet lakunk.

XLV. E nagy, sőt legnagyobb cél elérésére csak pillanatig is késnének szándékunkat megedzeni? csak pillanatig is késnéntőlünk függő minden eszközt gyakorlatba venni, holott pedig általa minjólétünket is megalapítjuk, mit az önzés szinte akar, jóllehet értelmetlenül akarja?

Szegény honunk nyomorusága oly irtózatossá! de minden mostoha körülmény ellenére sok, még pedig leghatályosabb eszköz azon segíthetni, kezünkben van: tehát nem szabad kiejteni, nem szabad magunkról, életünkről lemondani. Szent akarat! — s lesz nyüzsgő szorgalom szerte nemzetünkben; akarat és becsület! — s támadnak tökéik közöttünk, melyek mint éltető patakok homok pusztáinkat, úgy fogják megtermékenyíteni országunk meddő helyeit!

Hanem írva van: ki magán nem tud uralkodni, az a kültermészetten sem fog uralkodni; írva van, hogy az anyagi munka egyedül és magában nem boldogulhat, ha azt szint oly sikeres nagy szellemi munka nem támogatja. Ha kis helyen s rövid ideig a félszegség fent tarthatja is magát: nagy nemzetnél az semmi esetre nem állhat fenn, a nélkül hogy azt halálba ne döntené. Hogyan ígérhetne magának a mi nemzetünk boldogulást félszegség által, midőn oly annyira kifejtett nemzetek roppant szellemi és anyagi súlyokkal szorítják! Tehát anyagilag és szellemileg dolgozva írjuk és írhatjuk csak meg arany bullánkat.

(A III. és utolsó szakasz a második füzetben következik).

A MAGYAROK MIVELTSÉGI ÁLLAPOTJAI

A KERESZTYÉNSÉG FELVÉTELE ELŐTT.

TOLDY FERENC TŐL.

1. §.

Eredet; rokonságok. Déli őszékek. Húnok és magyarok. A magyar húnmonda, mint a két nép törökországnak fontos mellék védoka.

Azon nép, melynek őskori miveltsége a jelen előterjesztés tárgyát teszi, a legrégibb időkben a „scytha“ gyűjtőnév alatt rejtezett. Bölcséjét el nem oszlató homály fedi; eredete, első székei sok tudóst fárasztottak a nélkül, hogy tisztán történeti uton biztos eredményre juthattak volna. Többet várhatni az összehasonlító nyelvtudománytól, mely a magyar kérdésre nézve természetes, s így gyümölcsözhető irányába csak a legutóbbi időkben tereltetett Reguly utazásai által, melyek a finn népek egész öszvegeire kiterjedtek. Annyi már most áll, hogy a magyar nyelv az ural-altáji, vagy a régi földírat és történetre tekintve helyesebben: *a scytha nyelvek osztályának*, a mandzsu, mongol, török-tatár, szamojéd és finn nyelvek után, hatodik és pedig legdélnyugotibb tagját képezi; azok közül a finn nyelvcsaládhoz, különösen ennek urali ágaihoz, legközelebb áll: de egyikkel sem tart anya vagy leánynyelvi rokonságot; alapelveiben ugyanazon nyelvszellem zsinórmértékét ismeri el, mely ez egész osztályt szabályozza: mindazáltal e határok közt önálló, saját életű organismussá képződött. Sőt vannak tényei a hasonlító nyelvtudománynak, melyek azon kérdést idézik fel: nem állt-e zsenge korában nyelvünk az indoeurópai nyelvosztály több tagjaival kölcsönös, közvetlen érintkezésben? Legalább a magyar névelő (articulus), az igeikhez elöl ragadó határozók, a segédigék, mik a scytha nyelvektől jobbra idegenek, feltűnő analógiákat képeznek az indoeurópai nyelvekkel; ezen felül nem csekély számú gyökszó találta a magyarban, mely egy felül a semita, másfelül az óperzsa, német, görög (értve a legrégibb görögöt, Herodotusig), a deák és szláv, sőt a sanscrit nyelvekkel is közös; és pedig, a mi lényeges, nem olyak, mik a ma-

gyarok historiai, vagy épen europai életök szakában kölcsönöztek ezen nyelvektől, hanem őskori, közvetett vagy közvetlen közösségre mutatnak, s formájok szerint gyakran egyszerűebbek s eredetiebbek, mint az utóbb nevezett nyelvekben nekik megfelelő szótörzsökök.

S valóban a magyarok egykori, habár nem eredeti, délibb lakjait a történet sem ellenzi, főleg ha a magyar és hún törzsök azon-sága vagy közel vérrokonságához ragaszkodunk: mely Schlözer és vak követőinek negatiója által kétséggé tétetett ugyan, de meg nem cáfoltatott; s ha a hiongnúk vagy hunjók névhasonlatossága által el nem tántoríttatjuk magunkat a húnokat Krisztus előtt China éjszaki részeiben keresnünk. Sőt új erősséget nyer nézetem, ha az újabb időkben megfajtott egyiptomi és perzsa emlékeknek illő hitelt adunk, melyek a húnokat már Sesostris harctársai-, Darius Hystaspes alatt pedig a perzsáknak adózó népek között említik fel; ha továbbá az ősrégi magyar hagyományt érdeme szerint méltatjuk, mely a középkor által egyhangulag támogatva, anthropologiai csalóka védokok által nem oly könnyen elutasítható; ha végre Fejér György nézetét könnyedkén nem mellőzzük, ki a magyarokat a régiek *macrói-* vagy *makarjainak* tartja, kik már Herodot idejében Pontusz tartományában laktak, és pedig, mi feltűnő, rokon törzsökök, úgymint húnok, chalybok, scythinusok stb. közepett: mely nézettel a magyar hagyomány is összefüggeni látszik, mely a magyarokat Perzsiából vezeti ki éjszaki Kaukáziába.

Előadás nk sajátképi feladása teljességgel kizárja oly kérdések fejtegetését, melyek számos vizsgálóik által inkább bebonyolítottak, mint felderítettettek. Azért legyen szabad azon álláspont rövid érintése után, melyből a magyar történetíró mint nemzetiből mind ez óráig teljes joggal indul ki, azonnal a magyarok *legrégibb hősmondájához* mennem által, mely a hatalmas hún birodalom alapítását, virágzását és elenyészését, vagy, mi majd szinte annyi, Atila, a nagy hún király tetteit és halálát tárgyalja. Ez a hún törzsök szellemi nyilatkozásainak egyetlen maradványa annak első europai léte korából, mely, mint fel kell tennünk, az utigúrok, Etelesi Csaba alatt a Pontusz keleti mellékeire visszatért húnok egyik ága által oda átültetve, s midőn ezek Magyar királyuk alatt éjszak felé kivándorlottak, az ötödik század óta már ott székelt magyarokkal közölve, idővel sok levelét elhullatta ugyan, mindazáltal lényegében lelkesítő nemzeti kincsül fentartott, míg őseink a kilencedik században a baskír föld-

ről kitörvén, ősmondájukat a Volga és Dón mellékeiről a Duna és Tisza partjaihoz ismét visszahozták. És bár e monda sem eredeti, költői alakjában, sem egész terjedelmében ránk nem maradt: némely sovány töredékei még is fennvannak mai napig a magyar földnépnél: mint péld. Atila menyekzőjéről, haláláról és három koporsójáról, továbbá az Atila kardjáról való rege, melyet egy pástor megtalálván s Árpádnak átadván, ez avval hódította vissza Magyarországot: ez utóbbi monda világosan nem egyéb, mint a Mars kardja feltaláltatásáról szóló mondának egy újabb nemzeti hőstre átruházása, tehát a régi húnmonda megifjítása. Egyébiránt a hún mondakörnek a vándorló magyar népnél eleven fönmaradta Anonymus több helyeiből kitűnik; sőt tetemes része annak a hazai régi krónikairók által egyenesen a nép szájából merítve s ennek naív modorában híven és meszterkéletlenül feljegyezve, mai napig fentartatott. S valójában, legrégibb névtelen krónikairóink, kik úgy a Hartvik varsai codexének, mint Kézainak (1283) és a bécsi képes krónika (1358) első könyvének kétségtelenül alapul szolgáltak, egyenesen a népmondákat fordították és írták le. A figyelmes buvár, kinek a monda lénye megnyilatkozott, ki annak a nagyhoz, rendkívülihez és csodálatoshoz való vonzását ismeri, ki előtt tisztán áll, miképen az tényekből indulva, ezeket kiképezi, értelmezi, összeköti, hely és korviszonyokat önkénytelen kibővít vagy összeolvaszt, idő folytával sokat felejt, újabb elemeket fölvesz, ez uton gyakran anachronicussá válik: ki a történeti monda sajátágaival ekkép megbarátkozott, s e fölött hívő, naív lényét ismeri, a régi magyar krónikákból a mondákat biztos kézzel ki fogja választani. A húnmonda ily részei véleményem szerint 1. a moeotiai Húnország alapítása, 2. a tárnokvölgyi ütközet, 3. a zeiselmaueri ütközet, 4. Atila királylyá lesz, 5. a catalauni ütközet, 6. Aquileja veszedelme, 7. Atila Ravennában, 8. Atila és Leo pápa, 9. Atila utolsó menyekzője és halála, 10. A hún birodalom vége. E tíz tagban maradt volt fen sok változásokkal az egykor kétség kívül gazdagabb húnmonda a népnél, s egész a keresztyénség felvételeig, sőt azon túl is frís életet folytatott; mint a Leo pápa követségének mondája tanúsítja, mely világosan már ez időben vette fel magába a keresztyén elemet. Wenzel tanár legújabb vizsgálataiból is az fejtett ki, hogy míg a legrégibb német költeményekben Atiláról és húnjairól csak kevés, gyengé nyomok találhatók, azokra, melyek a tizedik század után íratlak, a régi magyarok húnmondája világosan befolyt. Ez átültetés köz-

vetítője, úgy látszik, ugyan azon Piligrin passzói püspök volt, ki a tizedik század vég negyedében az első térítési kísérleteket tevén magyarjaink között, Kuonrát mester által a húnmondát is leiratta. Még világosabb leszzen a hún történet hazai és mondaszerű eredete — t. i. miképen az a legrégibb magyar krónikásoknál előfordul — ha azt a középkori történetírók historiai elbeszéléseivel gondosan egybe vetjük; mert azt találandjuk, miképen az hol szegényebb, hol gazdagabb, néha ezektől eltérő, de teljesen független és önálló, s a költemények ova-
tos elválasztása s az anachronismusok critikai méltánylása után a történettel igen jól összeegyeztethető, sőt ezt helyenként ki is egészíti, mint péld. a tárnokvölgyi ütközet elbeszélésével, mely szerint a húnok itt nemzeti temetőjüket szerezték, melynek legközelebb Érdy által megkezdett felásatása a mondát csodálatosan meg kezdé erősíteni, s általában a húnokról s ezeknek a magyarokkal törökösá-
ról emlékszerű tanúságot tenni.

2. §.

A mai Magyarország megvétele. Történeti átnézete a nemzet viszonyságainak a IX. és X. századokban.

Századokig ott székeltek volt a magyarok a Volga partján, a mai kazáni, szimbirszki, orenburgi kormánymegyékben, hol még a XIII. században Nagy-Magyarországot találjuk; midőn túlszaporodástól kényszerítve, mint a nemzeti monda mentegetőzik, de hihetőbben hatalmasabb és mindig ellenséges törökonaik, a besenyők által szorítva, egy részök e hazát elhagyá, s vándorlásai közben ismét két részre oszolva, egyike régibb székei emlékezetében Perzsiának tartott, míg a másik az atilai hagyományok nyomán délnyugat felé nyomult elő, s Etelközben (a mai Moldva és Besszarábiában) állapodott meg. Az ekép elvált testvérek követségek által egyideig még közlekedtek, míg amazok a délkaukáziai népek közt nyelvöket és nevöket elvesztették, emezek ellenben a tizedik század vég negyedében, újra a túlhatalmas besenyők által kényszerítve, mai hazájokba özönlöttek, a Kárpatok és Ádria, a Kahlenberg és oláh havasok közt elnyúló minden tartományokat meghódítottak, s valamennyi itt székelő népek, miután fejedelmeik sorban vagy meggyőzettek, vagy leöltek, minden további ellenkezés nélkül Árpád főuralma alatt egy nagy állodalommá egyesültek. Ez új birodalom a magyarok által egyszersmind foglalásaik határaúl tekintetett; a nélkül mindazáltal, hogy harci és zsák-

mányló kedvöknek korlátot vetett volna. Olasz és Németország közelebb fekvő részei még Árpád alatt voltak kénytelenek a kelet sebes lovagai rettentő rohanásait érezni; s a fiatal Magyarországra nézve eldöntő pozsonyi föcsata (907) a német király tökéletes megveretésével végződött, ki majdan a magyarok adófizetője lett; az Enc vize lőn most az új birodalom határa, és Melkben épült fejedelmök büszke vára. Zsolt, Árpád harcos fia alatt alig volt nyugoti Európában tartomány, mely évenként ismételt kitöréseiket ne érezte volna; Német, Olaszországra, Schweizra, Lotharingiára, Francia, sőt Spanyolországra is nehezedtek súlyos karjaik, s a megrémült Europa bennök és általok a biblia Gogját, s a profécia által 1000. esztendőre jósolt világ végét látta közelíteni. A német Henrik jól irányzott intézkedései dacára, ki ellenök a falvakat és klastromokat falakkal vétette körül, erős várakat építtetett, a fölkelést új módon létegesíté, a régi szabadosokból rendes gyalogságot, a hűbéri nemességből rendes lovasságot alkotván, katonai gyakorlatokat, hadjátékokat rendezett, és Németország elszórt erőiből erős és egyes közhadi hatalmat teremtett (mi által, közbevetőleg legyen mondva, a magyar nép világtörténeti változásokat idézett elé az európai népeletben), és dacára ez intézmények kétszeri nagy foganatának Merzeburg és Ágosta alatt, dacára az Enc vize jobb partja elvesztének, mi által a fiatal Magyarországnak nyugoti határárkövének egész Melkig vissza kellett huzatni: a magyarok pusztító rohamai még sem szűntek meg, csakhogy azontúl ők inkább a közel keletet nyugtalaníták, hol Byzanc remegett és adót fizetett. Ez állapot Európára nézve mármár elviselhetetlenné lett, és szükségkép oly szövetséget idéz vala föl a magyarság ellen, mely a még alig százados birodalmat mulhatlanúl megrontotta volna: ha Gyéza fejedelem nem foglalja el atyja székét (972. é.), egy szokatlan szellemi és akarat-erővel bíró férfiú, ki nem csak világosan felfogta az európai viszonyokat, hanem szilárdul el volt tökéelve önönönei zablátlan erejét vas kézzel fékezni s azt új, üdvösebb irányokba terelni. S valóban az ő országlása fejezi be a régi hőskort, mint a magyarok világ-életét a IX. és X. században nevezhetjük.

3. §.

Miveltségi állapotok. Állodalmi élet. Vallás.

Midőn a magyar nép miveltségi viszonyait nyomozzuk európai birodalma első századában, a külföldi kútfőket, melyek azt megfog-

ható okokból a legkedvezőtlenebb világosságban állítják elő, legnagyobb vigyázattal kell használnunk. Azért az elfogulatlan történetvizsgáló nem fogja magát egy Regino, egy Freisingeni Otto s egyéb krónikáirók által, kik méltó haragjokban vagy megmagyarázható aggságuk közepett a magyarokat úgy festik mint a természet szörnyeit és első rangu emberfalókat, eltévesztetni, s a képes kifejezést nem fogja betű szerint érteni. A magyar, igen is, harcos és vad volt: költözései, melyek veszedelmes küzdelmekkel jártak, valamint segéd- és hódító háborúi, melyek Európában első feltűntét jelölik, szükségkép olyanná tették őt; e mellett kaland- és pompaszerető volt, s mert a munkát szabad férfiúhoz méltatlannak tekinté, ama szenvedélyét csak karja csapásaival elégíthette ki. Zsákmányoló rándulatai tehát pusztítók voltak, mint a középkor valamennyi vándor népeié, de a kegyetlenség mindig idegen volt a magyar jellemről. Minden magyar szabad volt; igazgatásuk, mielőtt mai hazájokba léptek, patriarchai a törzsök főnökei alatt; csak midőn Pannoniába indultak ki, választottak magoknak egy nagyfejedelmet (*archon*nak nevezi Constantinus Porph., *királynak* a német kronisták), ki nem csupán hadi vezér, hanem az újon szerzett állodalmi egység közvetítője volt, s valódi felségi jogokat gyakorlott: mihez képest a magyar korlátolt örökös monarchia sajátlag már ekkor vette kezdetét. Europa ez új vendégei társadalmi érettségének elmúlhatlan emléke azon alapszerződés, mely szerint a törzsfőnökök a legfelsőbb hatalmat Álmosra ruházták; s azon nép, mely Árpád alatt Pusztá-Szeren harmincnég napi tanácskozásban — Anonymussal szölok — *az ország minden szokásos törvényeit és jogait, a nemzetnek a fejdelem és főnökök iránti viszonyait meghatározó, s minden vétségekre büntetéseket szabott*, épen nem volt féketlen barbarusok csordája. Ildomjok és mérsékökről fényes tanubizonyságot teszen azon viszony, melybe a nekik hódoló népekkel léptek: népiség és vallás különbsége nélkül (mert a keresztyénség az itt lakott avarok, szlávok, németek, bolgárok és oláhok közt már el volt terjedve) minden hódolt teljesen egyenjogú volt a hódítókkal, s szabad, nemes és magyar egyszersmind; csak azok kik ellent állottak, úgy a hadi foglyok voltak szabadtalank, s a marhatenyésztésre alkalmaztattak; de ezeknek is hadi szolgálattétel által nyitva állt az út szabadságokhoz. Csak így merheték a hódítók legnemesebb erőiket az országon kívül foglalkodtatni, a nélkül hogy a meggyőzöttek támadásától, egy megsemmisítő belháborútól, s a régi állapotok erőszakos visszaállításá-

től tartaniok kelle. S valóban: a történetekben semmi nyoma ily vizsgálható irányzatnak, semmi legkisebb ellentállás, semmi kísérlet az új főhatalom lerázására: a magyar nép erkölcsi felsőbbisége s minden érdekek ildomos kímélete az új állodalmat legott kezdetben közel ezer évre megállapította. Ekép megújult általok azon tünemény, melyet a negyedik és ötödik század húnjai — ebben is teljesen elütök a mongoloktól, kikkel hibásan azoníttatnak — mutattak fel a világnak: kiknek szabad és erőteljes népek, mint a keleti gótok, gepidák stb. készséggel és állandóan hódoltak, míg több jeles királyok után Atila halálával hozzá nem hasonló fiai meghasonlása derekabb vasallusok elpártolását vonta maga után. Csakhogy Árpád háza szerencsésebb volt unokáiban: erős és böles fiak öröklötték azon hatalmat, melyet fentartani is értettek.

S valamint a magyarokat már birodalmok kezdetén az állodalmi háztartásban, bármely egyszerű volt az, derekaknak találjuk; úgy hadviselésök is épen nem állt csupa megrohanás és öldöklésből, terv és eszme nélkül. Leo, a tudós görög császár, leírta *hadi mesterségöket*, mely nálók a számbeli tulsúly hiányát többnyire szerencsésen pótlotta. Otthon a vadászat edzette az ifjuság ereit és bátorságát; gyakorlat nevelte ügyességét a fegyverrel bánásban, melyeket a bajnokok a tél nyugalmában önmagok készítettek.

De szellemi állapotjaik is a műveltség bizonyos fokára mutatnak. Mindenek előtt *egélyök* (religiójok) tiszta monotheismus volt: a legfőbb lény (Isten) volt nekik minden jónak kútfeje, s minthogy a négy természet-elemben minden isteni jótétemények öszvegét látták, a nap jelképében, a tűzben, áldoztak neki, tisztelték a levegőben és vízben, s a földnek hymnusokat éneklettek; úgy fogák fel őt mint népek saját védurát, mint magyarok istenét, minél fogva e név mai napig jelentős módon él a magyar nép öntudatában; továbbá őt fegyveresen képzelték, ki a gonoszokat nyilával (a villámban Isten nyilát látva) öli meg, s a gonosz elemet, melyet Ármány (Ahriman) vagy Ördöng képében személyesítettek, féken tartja. Szobraik („bálvány“) csak érzéki előadásai voltak Istennek, melyek előtt neki állatokat (soha nem embereket) áldoztak: de bálványképek, t. i. a keresztyén papok értelmében, azok nem voltak. Papjaik, kiket táltosoknak neveztek, egyszersmind bölcsei, jósai és dalnokai voltak a népnek, a nélkül hogy erkölcsi hatalmuk dacára valaha kasztot képeztek, s mint ilyen polgári különsúlylyal bírtak vagy szellemi nyomást gyakoroltak volna

a nemzeten. Hitték a lélek halhatatlanságát, s harcos hajlamokat nem kevesse táplálta azon meggyőződés, miszerint mindazok, kiket a csatatéren ölnek le, őket a más világon szolgálni fogják. Halottaikat források mellett szerették eltemetni, emléköket gyászdalokkal és torral üllötték, nevezetes eseményeket pedig áldozatok és áldomásokkal. Ünnepestes szerződéseket esküvel erősítették meg, mely alkalommal egy erőkből vért bocsátottak annak jeléül, hogy esküszegés esetére vérök ontassék. Főnökeik s a vének nagy tekintetben állottak, a szülék tetemes hatalmat gyakorlottak gyermekeik fölött, az apa választja magának menyet; az eljegyzés apró ezüst istenképek váltásával történt, melyeket a mátkák teljes életökön át nyakukban viseltek. A soknejűség tőlök idegen volt, s a magyar asszonynak díszes állása a családelemben (a honnan a „feleség“ név), úgy magán és közjogai, melyeket a magyar alkotmány neki biztosított (Erdélyben mai napig fennmaradt a régi „úrasszony“ és „úrné“ nevezet) valóságos nemzeti eredetűek, s bizonyítják mily tiszteletben állott a régi magyaroknál is a nőnem. Vendégszeretet, szövetségeseik iránti hűség s a bajnoki becsület eleven érzése egészítik ki e nép jellemképét, melyet, a nélkül hogy hibáit titkoljunk, mik főleg akkori köz életbeli viszonyaikban gyökereztek s a kornak felróvandók, egészség, nemes alap s bizonyos foka a valódi emberi beltartalomnak tüntet ki.

4. §.

Nyelv, írás; mondák és költészet: A régi magyar hősmondakör. Énekek. Művészet.

A régi magyarok értelmi derékségének legszólóbb emléke mindazáltal *nyelvök* maga. A nélkül hogy a pogány időből egyetlen egy emlékét bírónak összefüggő beszédben: mégis a legrégibb nyelvemlékek philosophiai vizsgálatából teljesen hű képét kaphatjuk ki azon állapotának, melyben a Dón vizét átlépte. Ha t. i. a régi magyar nyelvet gondosan átnyomozzuk s azt a maival összehasonlítjuk, határozottan lehet állítanunk, hogy jelen házájában egyetlen egy új nyelvtani alakot nem fejtett ki, egy képzővel sem bővült, de igen, nem egyet elhulatlott vagy kiavúltni látott; hogy új gyökeret többé nem termett, s egyedül idegen szók felvétele, még inkább a szóképzés ősi alaptörvényei szerint folytatott származtatás valamint az összetétel útján gazdagodott. Csak a szókötés vett fel, régi sajátos és velős formái mellé sok újat, mi által a nyelv tetemesen változott, de fordú-

latai gazdagsága, tarkasága és könnyedségére nézve igenis lényegesen nyert. Ha eként mind ahhoz tartjuk magunkat, mi a nyelv alkotásában és anyagában kétség kívül europa-előtti; e kívül azon hangtani változásoktól eltekintünk, mik annyi század folytatában kifejlődtek — mi annál kevesebb jár nehézséggel, mert tájilag a régi nyelvjárások is élnek — fel látjuk támadni lelki szemeink előtt Álmos és Árpád nyelvét teljes egészletében, s kénytelenek vagyunk elismerni, hogy ez, ősfarmákban gazdagabb volt a mainál; ellenben szótárilag sokkal szegényebb ugyan, mert az europaí élet, a maga új viszonyai, termékei és eszmeköreivel benne megfelelő kifejezését elé nem találhatta, de másfelül oly becses alaptökéjét hozta magával a gyökereknek még lélektani képzetekre s elvont fogalmakra is, s ezzel oly eleven képzekenységet párosított, hogy azon népnek, mely magának ily nyelvet teremtet, *bár mily név alatt*, szükségkép *jelentős mul-tat, nem közönséges szellemi szükségeket, sőt egy rég elsüllyedt műveltségi időszakot kell tulajdonítanunk*: habár hagyományait rég eltemette az idő, s azok hírét is a századokon át ellenséges csillagzatok alatt régi virágzásukból alászállt unokák emlékezetéből kitörölte.

Azon kérdés is: vajjon hoztak-e őseink saját *írásejyeket* keleti székeikből Magyarországra? teljességgel nem olly képtelen, mint Schwartner vélekedett. Hogy a székelek, kik a krónikák és saját hagyományuk szerint az atilai húnok maradványai, egész a XVII. századig a közéletben is saját ősi írással éltek, teljes hitelességű történetírók szakadatlan sora által, kik ez írást különféle időkben, ön látomásból is, ősmerték, minden kétségen kívül van helyezve: s léteztét már legrégibb krónikásaink is bizonyítják. Már pedig épen nem hihető, hogy a székelek, dáciai lakaikban találták volna fel ez írást: ottani szükségük ily találmányra fel nem hívták, ha az egyéb nem volt volna is kölcsönzésnél tetemes átváltoztatással, mint Kézai vélekedett; különben is a romaí írásejyek ott annyira ismertettek s voltak elterjedve, hogy azoknak egyszerű elsajátítása sokkal természetesebb vala. Ehez járul még, hogy a székelek íráse, *mint a mongol*, függőleges irányban felülről lefelé szolgált: továbbá amőfogások sa-játsága: a székelek t. i. papiros vagy hártya és tinta helyett hosszúkás pálcákat használtak, mikbe írásejyeiket írótörrel rótták be, honnan maiglan a *rovás* név, mely a skandináv *rúna* szóval, mit Grimm szinte a „ró“ értelmű „runen“ régi ígétől származtat, érdekesen találkozik: ezek együtt minden europaí befolyás kizártával egyene-

sen Közép-Ázsiára, és különösen a nép őskorára, mutatnak. E szerint úgy hiszem nem alap nélküli azon véleményem, hogy bár a történet a húnok és magyarok saját írásjegyeiről hallgat, a székely írás mind a mellett az egész hún törzsöké volt; továbbá hogy az még ennek ázsiai korából való, s régi nemzeti miveltsége egyik tanujának beveendő.

A példabeszédekről, melyek itt is, mint mindenhol, a népbőlcsesség legvalódibb s legrégibb emlékeinek tekintendők: miután keletet nem viselnek, hallgatva, a *mondához* és költészethez fordulunk. Megkísértettem már azon út megjelölését, melyen a húnmonda a kilencedik században ismét visszatért bölcsőjébe. Itt még azt kívánom megjegyezni, hogy az a magyar népnek e hazába költöztekora nála teljességgel nem volt béfejezett hagyomány, holt ereklje: sőt inkább virágzott, mint szinte érdekeltem már, folyvást, hasonló egy régi de még mindig életzöld fához, melly koronként sok száraz ágat elhullata ugyan, de mindig újra belombosodott, s melynek árnyékában az utódok nagy őseikkel szellemileg közlekedve tetterőt és kedvet merítettek. S valóban: az Atila régi birodalmának emlékezete vezéricsillag gyanánt világlott előttök vándorlásuk közben az egykori dunai Húniába; Atila neve mindenhol jogcímül és diadalni kalaúzókul szolgált; miután a Dunát a húnok nyomán Kelenföldön kelték által, Árpád Buda felé vette útját, hogy Etele palotájában ünnepelje sikereit; innen a hún Necropolisba, Százhalomra költözött, a hol tervezte s honnan ki is vitte Pannonia meghódítását; végre Álmos halála után azon népgyűlést, melyen, mint érdekeltetett, az új birodalmat rendezék, Pusztá-Szeren tartotta, mely — mint Jerney emeli ki, s mi nagyon jelentékeny! — Sövénynyel határos, azon helyiséggel t. i. hol Atila Pannonia megvétele után nyugoti harcjárait ünnepies gyűlésben elhatározta. Így dicsőíté az új honalapító a régi emlékezeteket s e föld azon classicaí vidékeit, melyek népe mondáiban egyebek fölött ragyoglottak. — A húnmonda mellett ugyan ekkor még élni kelle köztök legközelebbi (volgahoni) múltjok hagyományainak is, de ezek e hódító korszaknak kétségkívül nagyobb csillogása, a jelennek fontosbsága, s a tizedik századnak a bajnok ifjuság egész tetterejét igénybe vevő fényes hadjáratai által hátmögbe szórítottak, míg végre a nép életéből el is enyésztek; helyöket pedig újabb mondakör pótlotta, melyet már most *régi magyar hősmondának* lehet neveznünk, s ez a húnmondával együtt, melyhez csatlakozott, még a

keresztyén időben is a nép és dalnokai ajkán sokáig fenvolt, de végre is nyom nélkül elenyészett volna, ha a XI. és XII. század krónikásai által feljegyezve, s mintán ezek az egy Anonymus kivételével szinte elvesztek, Kézai s a bécsi képes krónika első szerkesztője által nem használtattak volna. Az említett krónikairók közül a régi hőskorra nézve Béla kir. névtelen jegyzője kétségkívül a leggazdagabb s egyszersmind legfontosabb, minthogy ő, mi egész módjából, úgy többszöri nyilatkozataiból is határozottan kitűnik, nagyobb részt közvetlenül a nép és dalnokai szájából merítette történetét. Kevésbé gazdag és tarka, helyenként mégis pótolja őt a képes krónikának szinte névtelen szerkesztője, mint monda-elbeszélő pedig felülmulja a Magyarországnak Árpád általi megvétele, Lehel és Bölcshalála, és Botond konstantinápolyi kalandjáról szóló mondákban, melyek valóban költői szemléletességök, kedves naivság s valódi magyar szellemök által véghetetlen kedvesek és vonzók. Mint mondaelbeszélő, becsben alattok áll Kézai (a XIII. századból, s így amazoknál utóbbi), ki a régi magyar hősmonda összeírásánál eltérő és soványabb eredetieket használt, és pedig, mint látszik, hibás codexben; s ki a monda szépségei iránt tompább érzékkel levén, azt szárazabban is közölte. Csak a Botond-mondát jegyezte fel bővebben, de itt is hibázik világosság és kecs. Mely kevés ezek szerint az, mi ez úton megmentetett, azon kincshez képest, melyet a nemzetnek a tizedik században múlhatlanul kellett bírnia! Sok része e soktagu hősmondának Anonymus idején már elhullatta eredetileg-költői alakját; de némelyek azt mégis fentartották, miképen az munkája több helyeiből kitűnik, hol a joculatorok énekeiről (így hivattak a céhes dalnokok) nyilván emlékezik. E történeti énekek, melyek többnyire az illető eseményekkel egykorulag támadtak, a nemzeti *történetírás helyét pótlották*; és nem csak a nép és hadfiak, hanem ünnepi alkalmakkal az említett dalnokok által is énekeltettek, kik gyakran egyszersmind szerzőik voltak.

Ezen eposzi énekeken kívül másfélék is léteztek, mert a magyar nép mindenha énekkedvelő és daldús, a *költészet*, mint ma is még, hű kísérője volt isteni szolgálat és lakomáknál, gyászban és örömben. Áldozataik dicsénekekkel jártak, a táltosok versekben szóltak a néphez. Elhunytaik hült tetemei fölött gyászdalokat éneklettek, s ilyekkel üllötték haláluk évfordulatán emlékezetüket. A leány dallással fűszerezte munkáját, s áldomások és lakomák felett a hős-

énekek mellett a tréfadal is szerepelt : innen nyerheték éneklőik a középkori krónikásoknál a trufator, jocular, nevet : a nép nyelvén hegedősöknek hívtak azon hangszertől, melylyel éneköket kísérték. S valamint vigalmaik *tánc*, úgy *zene* nélkül sem lehettek ; s ismét Anonymus beszéli, hogy azon áldomásoknál, miket Árpád és vitézei Budában tartottak, — saját szavaival élve — a jocularok énekei mellett minden zenék s a hegedők és sípok édes hangjai voltak hallhatók.

Végül még néhány szót a többi *művészetek*ről. Távol vagyok attól, hogy e szót magasb értelmében vegyem, midőn egy, állandó székekbe alig telepedett népről van szó ; némely nyomaik a régi magyaroknál mégis előfordulnak. Hogy a *szobrászat*, bármely fejletlen volt is, e néptől nem volt ismeretlen, bizonyítják a magyar krónikák, melyek szerint a százalmi hún temető szobor ékesítette ; bizonyítja azon számtalan kőbáb (síri szobor) Lebediában, melyek, mi már kétségen túl van, a törökon kúnoktól származnak. Így voltak a pogány magyarok áldozó oltárai is az istenség szobrával ékesítve, mi András király edictumából (1046) és László király törvényeiből (1092) is kiviláglik. Egy másod mezőt, és pedig a faragásnak, a hadi jelek és pajzsok nyitottak jelképeik és cifráikkal, mik nélkül egy oly pompaszerető nép el nem lehetett, mely bel- és külföldi korirók szerint még hadjáratai közben is arany és ezüst evő készülettal és edényekkel élt. S valóban e fabeli faragcsáláshoz való kedvet és ügyességet öröklötte s mind maig mint népi hajlamot megőrzötte a pusztának magyar fia ; valamint másfelül virágokkal hímzett szürei s bundái és festett bútorai csillagos és virágos beszédmódjával teljes öszhangzásban vannak.

Ez és ilyen volt a kilencedik és tizedik század magyarja, ki mint Schneller a külföldi egykoru évkönyvirók után hegydöntő hittel hirdette, embervért ivott és embersziveket falt.

5. §.

Gyéza fejedelem reformjai. A régi kor hanyatlása.

Minden máskép fordult, midőn Gyéza fejedelem, egyike Magyarország legnagyobb státusférfiainak, reformatori szellem és erőteljes kormányzó, a hercegi székbe ült. Ő meg volt győződve, hogy a magyar hatalom tartósságra nem juthat, ha folytonos megtámadásai által Európát élet- s halálrai küzdelemre kényszeríti. Mindjárt

országglása kezdetén a nemzetgyűlésen e fegyveres rohamok megszüntetését vitte ki. Őmaga követségeket váltott a szomszéd fejedelmekkel, s velök békekötésre lépett; idehaza népét a zsákmánylás helyett a szerzés más eszközeire, különösen a földművelésre és kereskedelemre utasította, s e végre birodalmának egyéb nyelvű lakosait dacos magyarjai ellenében pártfogolta, kik, a mennyiben hadi szolgálatra nem vállalkoztak, mely legott kit-kit szabaddá tett, egész addig szabadtanok voltak, és állattenyésztésre, halászat és vadászatra szorítottak. Hason célból a vendégeket (külföldi betelepítőket) is kész fogadás és erélyes oltalom által kecsegtette és biztosította. Egy második nem kevesebb hatalmas eszközét a polgárisodásnak, az erkölcsök szelidülésének s az új állodalom megszilárdításának, a keresztyénségben látta, melynek, a nélkül hogy neki meggyőződésből vagy rokonszenyből hódolt volna, egyelőre hirdetését és nyilvános gyakorlatát megengedte, utóbb, hogy az ügyet saját példájával is támogassa, abban maga is oktatást vett, végre meg is keresztkedett és mint határozott képviselője a keresztyénségnek lépven fel, egy nemzeti gyűlésben annak felvételét elrendelte, a keresztyén rabokat felszabadította, és Vajk fiát San-Severini Deodát által europai és keresztyén szellemben neveltette, a nélkül még is, hogy őmaga a magyarok istenének áldozni megszűnnék: mert neki az új tan nem kedély és vallásos meggyőződés ügye volt, hanem csak politikai eszköz; végre a szomszéd hatalmakkal, Velencével, Bajor és Lengyelországgal gyermekei velök összeházasításával szorosabb kapcsolatot szőtt, s mindezen módokon fiatal birodalmával az europai státuscsaládba új tagként belépett. Ezért saját népeitől, melyet hatályosan féken tartott, a veszedelem óráján csak gyengén támogatva, s azért további háborúktól tartva, kénytelen volt az Enc vize s a Kahlenberg közötti szép tartományáról, melyet Bábenbergi Leopold ragadott el tőle, lemondani, s e veszteségeért országa belső fejlődésében keresni vigaszt és pótlékot. És csakugyan: az egyes törzsökfejek negéde meg volt törve, a földműves szabad, az ipar fel kezdett virágozni, a kereskedők járás-kelése széles birtokaiban biztosítva, a keresztyén papok mindenfelé működhetek s új isten egyházai emelkedtek a régié mellett: midőn e nagy fejedelem, ki épen a szentmártoni pompás apátság építtetéséhez fogata, huszonöt évi mélyen beható országglása után sírba szállott. A mely arányban életében kezdett újításai terjedtek, alakult egy nemzeti visszaható felekezet, mely, midőn

a fiatal István atyja székét elfoglalá, Kupa vezérlete alatt ellene fenyegető hatalommal feltámadt. De ez az ország idegen elemei segédelmével legyőzetett, a keresztyén vallás állodalmi vallásnak lőn nyilvánlatkoztatva, hatalmas hierarchia alapított s az ország első rendvé emeltetett, a nemzeti cultus rabság büntetése alatt eltílatott, a térítés szerveztetett, sőt erőhatalommal is támogatott, templomok építettek, klostromok és iskolák nyitattak : végre a pápa István egyházi intézvényeit utólag megszentésitette s neki királyi koronát küldött. Ezek által az új évezred e scythia nép európaisodását már biztosítva lelte, és Németország keleti határán egy új keresztyén királyságot alakítva, mely ázsiai új rohamok ellen egykor védfalúl volt szolgálandó. És ekép szállt sírjába a magyarok ősnemzeti népélete ; s a történetbuvárnak nem lehet az új apostolok e nem csak építő, hanem egyszersmind a nemzeti vallás s az őskori népélet minden emlékeit kiirtó, buzgóságát mélyen nem fájlalnia. Semmi nyoma többé az áldozó helyeknek, oltároknak és bálványképeknek a szent ligetekben, hol a táltosok a magyarok istenének áldoztak s dicsénekeiket hangoztaták. Csoda-e, ha ezek után ama pogány hymnusok is nem leltek följegyzőket? Keresztyén irodalmunk a világi énekeket, s közölők a legfontosbakat, melyek t. i. a nemzet történetét tárgyzák, úgy mondáit is feljegyezni elmulasztotta : csoda-e ha az előkor hitét és szertartásait is az utóvilággal közölni tartózkodott? Igen is, ha az őssírok, melyeknek nem rég sikerrel megkezdett felásatása azon korszakra új világot készül hinteni, a megsemmisítettést elkerülték, ezt egyedül a kegyes anyaföldnek köszönhetjük, mely azokat a veszély elől oltalmazó keblébe rejtette.

CLASSICA LITERATURA.

AZ ÍLIÁSZ ELSŐ ÉNEKE.

SZABÓ ISTVÁNTÓL.

Egy rablányka felett két fejdelem összeharagszik.

Zengjed el, istennő, Peleusfi Akhilleus ádáz
Bosszúját, mi ezer jajt nemzett a Danaoknak,
Sok daliás lelket küldött le időnek előtte
Hadeshez, magokat madaraknak ebeknek ebédül
Vetve, Zeüs végzelmeinek folytatában, azóta,

Hogy perelés közben egymás közt összeveszenék
Atrides, feje a hadnak, s felséges Akhilleus.

Már mely istenség kapatá kettőjüket össze?

Leto és Zeus gyermeke : mert a fejedelem ellen
Felgyúladvá veszeltyt küldött a népre : ki hullott ;
Hogy papját Khrysest Agamemnon tiszteletében
Csorbitá. Mivel ez közelíte az uszka hajókhöz,
Roppant birsággal megváltani drága leányát,
Tegzes Apollonnak koszorúját hozva kezében
Fent az arany jogaron ; és kért vala minden Akhivot,
Főleg Atreus fiait, fejedelmet az argosi hadnak :

„Nemzetes Atridák s ti egyéb páncélos Akhivok,

Ám engedje az istenség feldúlni tincetek

A Priamos várát, s hazatéréstekre szerencsét;

Csak ti meg adjátok ki leányomat e fizetésért,

Tisztelvén a messzelövő istenfi Apollont!“

Itt a többi Akhiv felzúga, hogy a papot illő

Megtisztelni, s fogadni becses váltságait : ámde

Nem tetszett Agamemnon erős lelkének az alku,

Sőt szigorún kikelő szókkal hajtotta el őtet :

„Vén ember, ne tapasztaljam, hogy az uszka hajóknál

Avvagy mostan időzz vagy ezentul járni merészelj;

Mert jogar és koszorú tán meg sem is őrzene téged !

Én őt el nem eresztendem, míg meg nem öregszik

Otthon házamnál Argosban, messze honától,

Vásznat szöve s az ágyamnak szolgálatot adva.

Menj el azért, hogy meg ne boszonts, s haza szépszerűn érhesz!“

Így szólott. Megijedt az öreg, s bevette tanácsát ;

S indult szótalánul a tenger görbe szegélyén

Majd miután tova elhaladott, sok imával esengett

Tegzes Apollonnak, kit szült a széphaju Leto :

„Oh hallgass meg, Ezüstíves, ki Khrysa tetőjén,

Szentséges Killán s Tenedosban dicscsel uralgasz,

Smintheus : ha valaha szent templomod általam épült,

Vagy ha kövér tulkok s kecskéknek címerit adtam

Égni tüzedre, ohajtatomat cselekedd meg ezuttal :

Bűnhődjék könyemért az Akhivok serge nyiladtól!“

Ajtatos esdésit bevevén neki Phöbos Apollon,

Ime Olympos bérceiről bosszúsan elindult,

Kézívvél vállán s fedeles puzdrával övezve.

Minden mozdulatán megcsördült a haragosnak

Vállá felett a nyíl : mint egy komor éjszaka, úgy ment.

Most a gályáktól távolka megállva nyilat lött :

Ám az ezüst ideg olly borzasztó módra süvített.

Őszvérekre irányza előbb és fűrge kutyákra ;

Annakutána magokra lövén a mÍrÍgyes Íjat ,
Hullottak : már a máglyák szakadatlanul égtek.
Egyre repültek az istenség vesszői kilenc nap :
Tizedikén gyűlésbe hívá a népet Akhilleus :
Mert neki hozta magának eszébe fehérölű Hera,
Szánván a Danaok seregét, hogy hullani látá.
Végre midőn csapatos seregestül egybegyűlének,
Felkelvén szólott Peleusfi levente Akhilleus :

„Atreus gyermeke, mint én látom, vissza lesz innen
Bujdosnunk szükség, ha ugyan még megmarad éltünk,
Háboru is mÍrÍgy is ritkÍtván a Danaok közt.
De nosza kérdjünk meg valamely jóst, vagy papot, avvagy
Álomfejtőt ; mert istentől az álmok is ; a ki
Megmondhassa , miért oly bosszús Phöbus Apollon :
Nem fogadalmat avagy hekatombét büntet-e rajtunk :
Ha java bárányok s kecskéknak nyerve tőkélyes
Illatit, e nyavalyát le akarná venni hadunkról.“

Ennyit mondva leült. Felkelt ellenben utána
Kalkhas Thestorides, madarakból jóslani mester,
A ki tudott mindent, valami vala és vagyon és lesz,
S Trója alá vezeté az AkhÍvok barna hajóit
Jóstudományával, mit Apollon adott vala néki :
Ez fölemelve szavát mondá őszinte ajakkal :

„Zeus kedvence, Akhilleus, az kívánatod, adnám
Értéstekre, miért bosszankodik Íves Apollon.
Oh én megmondom, de fogadd meg s eskűvel Ígérd,
Hogy pártolsz híven szóval s kezeiddel is engem.
Mert egy férfi talán fel fog gerjedni, hatalmas
Argos népe között, kit hallgat az összes akhÍv had.
Fejdelem a nyertes, ha kisebb emberre haragszik !
Mert ha magában tán elnyelte is az nap epéjét,
A kebelében csak folyvást táplálja s mÍg azt ki
Nem tölthette. Hanem szólj már, pártolsz-e te engem?“

Szólott neki erre viszont Peleusfi levente Akhilleus :
„Bizvást mondd ki , ha tudsz olyasmit, az isteni tetszést.
Mert engem Zeusnek tegzes fia Phöbos Apollon,
Kit te imádvá jóvendölsz a Danaoknak, oh Kalkhas :
Senki, mÍg én élek s a földön idestova látok ,
Rád nem fogja sulyos kezeit valamennnyi akhÍv közt
Vetni : habár netalán Agamemnont érted is, a ki
Most az egész hadban legföbbnek lenni dicsekszik !“

Ítt felbátorodott, s mondotta az istenes ember :
„Nem fogadalmak avagy hekatombe boszontja az istent,
De hogy az áldort megbántotta király Agamemnon ,
El sem vette kínált pénzét, ki sem adta leányát.

Úgy van, ezért vert meg, de verend ezután is Apollon.
 Ő nem fogja nehéz kezeit szüntetni felettünk,
 Mig a szende leányt atyjának vissza nem adta
 Ingyen s díjtanul, és szent hekatombe nem indul
 A Khrysebe. Így őt megkérelhelhetni reménylem.“

Imigy szólva leült. Fölkelt ellenben utána
 Szélesen országló Atreusfi király Agamemnon
 Bosszankodva ; nagyon felforrott mérges epével
 Belseje, két szemiben égő tűz lángja világolt ;
 És Khalkast szigorú szemmel vagdalva beszélett :

„Bajjósító, te nekem nem mondtál még soha kedvest,
 Csak szomorú jóslásnak örül a lelked örökké,
 Jót pedig épen nem mondtottál vagy cselekedté! !
 És most itt az Akhívak előtt ihletve jövendőlsz,
 Hogy nekik e nyavalyát csak azért küldötte az isten,
 Mert én Khryseisért nem vettem el apja kezéből
 A nagy váltságdíjt. Igen, én házamban ohajtám
 Őt szemlélni, Klytaemnestrát is utána helyezve,
 Első nőmet : mert emez annál nem kevesebb is
 Sem termetre sem arcra, sem észben sem tudományban.
 Ámde, ha így jobb, mindemellett utnak ereszttem.
 Népeimet megmenteni s nem megrontani vágyom.
 De nekem egyszeriben más díjt készítesetek, és ne
 Én legyek itt egyedül díjazatlan ; mert nem is illik !
 Mert hogy az én díjam hova lesz, mindenki tanúja.“

Válaszol erre legott neki gyors és bajnok Akhilleus :
 „Oh Atreus méltóságos fia, pártalan üzér,
 Honnan ajánlhatnak díjt néked az argosi rendek ?
 Sok heverő jószág ugyanis tudunkra bizony nincs.
 Mert a városokét, melyek bevetettek, elosztók ;
 S a néptől nem volna derék ezt újra kiszedni.
 Csak te bocsássad el azt istennek ; s majd mi idővel
 Három s négyszeresen térítjük vissza, ha egykor
 Zeus akaratja nekünk feldúlni megengedi Troját.“

Szólt neki erre viszont Atreusfi király Agamemnon :
 „Már így, bármi nemes vagy is, istenféle Akhilleus,
 Csak ne kísérts ; ugyanis rá nem szedsz, el sem is áltatsz.
 Vagy tán azt akarod, hogy míg te jutalmasan ülsz itt,
 Nekem mim se legyen, s a mim van is útnak ereszzem ?
 Jó, ha nekem más díjt állítnak az argosi rendek,
 Milyent én akarok s nagy méltóságom igényel :
 Ha pedig ellenben, majd elmegyek enmagam, és vagy
 A tiedet vagy az Ajasét vagy végre Odysseus
 Részét elveszem ; ám haragudjék emberem aztán !
 Erről azonban majd gondunk lesz végzeni máskor.

Most pedig a tengerre hajót vontatni siessünk,
 Válasszunk bele jó révéseket, és hekatombét
 Tegyük rája, tovább szállítsuk bé az alangyár
 Khryseist; és főnökül egy fő férfit menjen,
 Ajas, Idomeneus avagy nagyságos Odysseus,
 Vagy te magad, Peleus, az oly irtózatos ember:
 Tegzes Apollo szívét hogy megkérleljéd irántunk:“

Vágya komor szemmel támadta meg ötet Akhilleus.
 „Orcátlanságba buvott és szívtelen önző,
 Hát ki fogadja szavad készségesen a Danaok közt,
 Vagy ha utat vállalni avagy megküzdeni szükség?
 Ám hiszen én nem is a deli trojaiaknak okáért
 Jöttem harcra, kik épen nem bántottanak engem:
 Mert el nem hajták lovamat sem az ökrömet, avagy
 Tették tönkre ama buja s mívelt Phthia határán
 Búzávetéseimet; miután oly sok magas árnyas
 Hegy vagyon és viharos tenger hulláma közöttünk.
 De teveled jöttünk mí, szemtelen, hogy te örülhess,
 Tiszteletet Menelaosnak meg néked, ebarcú,
 Szerzeni Troja alatt: de mit épensembe sem vészszt,
 Sőt azzal fenyegetsz hogy béremet elfogod, a mit
 Annyit küzdve nyerék s az Akhívak részemül adtak!
 Sohsem egy a díjunk kettőnknek, hogyha bevette
 E vagy ama várost Trojában az argosi nemzet;
 De a tántorgó viadalt jobbára kezemmel
 Én magam intézem, s ha utóbb osztályra jön a sor,
 A te jutalmad több; és én kedves kevesemmel
 Megfáradva megyek ki hajómra az ütközetekből.
 S most Phthiába megyek; mert sokkal célszerűebb is
 Visszaevezni hajóimmal: de nem is hiszem aztán,
 Becstelen itt, hogy majd roppant pénzekre tehess szert.“

Szólt néki viszontag ezekre király Agamemnon:
 „Fuss iziben, hahogy oly nagy kedved tartja; biz én nem
 Foglak részemről maradásra könyörgeni: lesznek
 Még nekem a kik tisztelnek, s Zeus köztök az első.
 A fejedelmek közt te irántam legszilajabb vagy;
 Mert örökös perek, ütközetek s izgága szerelmed.
 Hogyha igen nagy erőd, ezt néked az istenek adták!
 Menj haza barna hajóidon, és majd otthon uraltasd
 Myrmidonidtól tenmagadat; mert én nem urallak,
 Sem haragodtól nem félek; sőt íme kimondom:
 Minthogy Khryseist elvéteti tőlem Apollon,
 Én öt néki legott eleresztem sürge hajómon
 Társim alatt: de viszont magam azt a szende Briseist
 Sátrodból hozom el, kiszemelt osztályodat; hogy lásd

Mennyire több vagyok én náladnál, s féljen ezentul
Bárki kikötni avagy mérközni kísérteni vélem.“

Igy szólt. Pelidest düh kapta meg erre; kedélye
Borzas keblében két részre szakadva tűnődött,
Combjától köszörült érc kardot rántva ha vajjon
Másokat eltolván utból leterítse Atridest,
Vagy szüntesse haragjait és csilapítsa kedélyét.

Mig ő ilyeneken tűnődött volna magában,
A köszörült kardot hüvelyéből rántva; Athene
Mennyből alájöve, elsürgette fehérölű Hera,
Mindkettőjöknek kegyes istene s gondnoka által:
S hátula állván sárga haján megfogta Akhilleust,
Néki jelenvén meg s nem látva egyéb szemek által.
Elhült bajnok Akhilleus most, és hátra tekintvén
Ráismert Pallasra; dühös láng ége szemében,
És kifakadván így mondá neki szárnyas igéssel:

„Mért jöttél ide, oh csemetéje olympi Zeüsnek!
Látni talán Agamemnonnak csútságait, úgy-e?
De ime megmondom, mi pedig bizonyára ugy is lesz:
E dolyf néki bizony szaporán éltebe kerülhet!“

Szólt neki erre viszont istennő kékszem Athene:
„A te boszús haragod jöttem csilapítani, ha szómra
Állnál, mennyekből küldetve fehérölű Hera,
Mindkettőtöknek kegyes istene s gondnoka által.
Szünj feleselni azért és kardot rántani rája;
De szóval rakd meg valamint csak rakhatod ötet.
Mert ime megmondom, mi pedig bizonyára ugy is lesz:
Háromszor több díj fog jutni tenéked idővel
E sérvért; csak szállj szívedbe s szavunkra hajolj meg.“

Szólt neki erre viszont Peleusfi levente Akhilleus:
„A ti parancsotokat szükség tisztelni bármily
Bosszús férfinak, istennő, tudnillik így üdvesb.
A neki szófogadót jobban hallgatja meg isten.“

Szólt, s az ezüst kardmarkolaton nem járt keze többé,
De betaszítá a fegyvert hüvelyébe, nem is lett
Szófogadatlan Athenének: ki legottan Olympra
Ment Zeüs atyja dicső házában az égi körökbe.
S mostan Akhilleus újra boszús szókkal fakadott ki
Atridesre, nem is szüntette kedélye haragját:

„Korhely fejdelem, ebszemű és szarvasszívű ember,
A ki sem a néppel fölfegyverkezni csatára,
Sem pedig Argos jobbjaival száguldaní lesbe
Még soha sem mertél: igen, ezt cselekedni halálos!
Jobb is az argosi tábornál fenekedni egy olyan
Férfiu jószágára, ki ellenmonda szavadnak!

Nemzetevő zsarnok, miután gyávákön uralgasz!
 Mert hiszen, Atrides, mai bűnöd volna utolsó!
 De azt megmondom, meg is esküszöm arra nagy esekkel.
 Engemet e jogár itt, mely ágakat és levelet nem
 Hajt többé, miután cölöpét ott hagyta az erdön;
 Fel se virul soha, mert héjától és levelétől
 Megfosztá a fejsze, s ma már az Akhívak ítélő
 Főnöki hordozzák, kik bíróséken az isten
 Törvényt kezelik: neked ez bizonyára nagy esk lesz!
 Majdan eszébe jutand még egykor Akhilleus Argos
 Összes népeinek: kiken itt, bármennyire búsulsz,
 Nem lesz erőd tágítani, midőn egymásra omolnak
 Emberől Hektor kezítől: s te magadra haragszol,
 Hogy meg nem becsüléd a legderekabbik akhívet! "

Szólott Pelides, s jogarát a földhöz ütötte,
 Díszítettet arany szegmüvel fényesen; és ült.
 Atrides meg amott dulfult vala. Erre felugrott
 Bájajakú Nestor, harsány szavalója Pylosnak,
 A kinek édesben szólottanak ajkai méznél.
 E mellől immár a földlakos emberi nemnek
 Két ivadéka kihalt, mely véle Pylosban előbbed
 Termett s élt, ma pedig már harmadik ízén uralgott:
 Ez most jóakarólag imígy szónokla középre:

„Oh feleim, mi jajok közelítnek az argosi földre!
 Örvendhet Priamos, s Priamosnak gyermeki bizvást,
 Ilion országnak tapsolhat nemzete, hallván
 A ti kocódástok hírét, hatalomra kik elsők
 Vagytok harcokon és gyűléseken a Danaok közt.
 De engedjetek; énnálam ti kisebbségek vagytok.
 Mert már nálatok én derekabb ivadékkal is álltam
 Érintésben, s ők soha meg nem vettének engem.
 Mert olly férfiakat nem láttam, látni se bízom,
 Milyen Pirithoos, s népek fejedelme Dryas volt,
 Kaeneus Exadios, meg az istenmás Poliphemos,
 És Aegens fia Theseus, a halhatlanok ikre.
 Ők voltak legerősb daliái az emberi nemnek;
 És legerősb magok a legerősbekkel hadakoztak,
 Hegymegi Pherackkel, kiket elsemmiztek örökre.
 Ily daliákkal volt módom keveredni, Pylosnak
 Messze vidékéről hivatva meg önmagok által;
 S én magamért küzdöttem ugyan, de azokkal egyetlen
 Mostani férfit sem merhetne kiállani szemközt:
 Mégis az én szavamat bevévők s hajlottanak arra.
 Hát ti vegyétek szinte be; mert engedni tanácsosb.
 Se te akármilyen dicső vagy is, a lányt el ne ragadjad,

De hagyd néki, mikép az Akhívak először is adták :
 Se te, oh Pelides, ne akarj feleselni királyi
 Emberrel : miután soha még jogaros fejedelmet ,
 Kit csak az isten adott, nem körözött ennyi dicsőség.
 Ám ha erősebb vagy s istennő szüle világra,
 Ez hatalomra különb, miután több népek uralják.
 Atrides, hagyj fel haraggoddal : majdan Akhilleust
 Meg fogom én bosszújában kérlelni, ki roppant
 Bátya kinek-kinek itt a háboru vészei ellen.“

Szólt neki erre viszont Atreusfi király Agamemnon :
 „Úgy vagyon, aggastyán, szavaid bizonyára igaz szók !
 De ez az ember mindeneket meg akarna előzni ,
 Mindennek feje lenni, aláhódítani mindent,
 Úri parancsokat adni , habár rá senki se hallgat.
 Vagy ha az istenek őt daliának termeni hagyták ,
 Adtak-e vajjon azért neki rágalmakra hatalmat ? “

Erre szavába esett és monda levente Akhilleus :
 „Semmirekellő volnék én és gyáva teremtés,
 Ha minden szavadat meghúnyáskodva csodálnám !
 Másnak elébe sorold törvényidet, és ne nekem kösd
 Szűmre parancsidat ; én soha sem hallgatlak ezentúl.
 Sőt egyebet mondok, mit ugyancsak tarts meg eszedben :
 Többet az én kezeim nem fognak vinni leányért
 Sem mással se veled, ha így adtok s visszakövettek :
 De mi evicke hajóm körül egymáson vagyon, ám hisz
 Abbol ugyan semmit sem fogsz elvinni dacomra !
 Vagy nosza rajta tehát , próbáld , hadd lássa ez a kör.
 Ugy fogadom, szaporán dárdámon omolna le véred ! “

Ilyen villongó szókkal feleselve helyökről
 Felkeltek, s szétozlatták az Akhívak ülését.
 Peleus gyermeke sátraihoz mene s barna hajói
 Szállására, Menötiades s a többi felekkel :
 Atrides pedig a tengerre hajót vona gyorsan ,
 Húsz révészt választá belé, gazdag hekatombét
 Tett fel az istennek ; s miután a szende Khryseist
 Béültette, legott felhága vezérül Odysseus.
 Így behelyezkedvén eleveztek az ég színű pályán.
 Most Agamemnon tisztulást hirdettette sorra.
 Megtisztitkozván, szennyét tengerbe dobálák ;
 És bika s kecskéből Phöbosnak nagy hekatombét
 Tettének áldozatul a tenger szélei mellett,
 Melynek felsietett füstbarkolt illata mennybe.

Igy az egész tábor. De király Agamemnon azonban
 Nem feledé szavait, mikkel fenyegette Akhilleust.
 Sőt szólt Talhybioshoz azonnal s Eurybateshez ,
 Kik neki hirnöki és sürgös apródai voltak :

„Menjete el Peleusti Akhilleus sátrához egyben ,
És Briseist kézenfogvást hozzátok el onnan.
Hogyha nem engedi, én többekkel menve reája
Elveszem enmagam is, mi nagyon fájhatna szívének.“

Így szólván küldé, s szigorún lelkökre parancsolt.
Ők a vizparton kedvetlenül elhaladának.
Majd a Myrmidonok szállása s hajóihoz érvén,
Ötlet sátora mellett és a gályahajónál
Ülve lelék ; kiket ő nem örömmel látta ezuttal.
Ők félvén és tisztelvén fejedelmi személyét,
Csendesen állottak, semmit sem kérve se hallva.
Ámde elérvén ő, szavait fölemelve beszélt :

„Hirnökök, isten hoz, Zeüs angyali s emberekéi !
Jertek idebb ; ti nekem nem vétetek , ámde Atrides ,
A ki tibenneteket sátramhoz Briseisért küld.
Nosza csak, istenmás Patroklos, hozd ki ama lányt,
S add kezeikbe, vigyék ! de magok legyenek nekem aztán
Mind isten mind ember előtt, mind a zabolátlan
Lelkü királynak irányában tanuim : hahogy egykor
Énrám még netalán szükség leszen, egy veszedelmet
Elhárítani . . . Ah de , hisz ő kórságosan őrjög ,
És sem előre nem értelmes számítani se hátra,
Hogy harcolna szerencsésen gályáin Akhaja ! “

Szólott. Patroklos bevév bajtársa parancsát,
És kivezetvén egyszerűen a szende Briseist,
Általad ; s amazok szorgalmasan elsietének,
Nem menvén örömet a némbor vélek. Akhilleus
Könyhullatva barátjaitól külön ült le magának
A tengerparton, szemeit síkjára szegezve.
S kérte kiterjesztett karral sok imában az anyját :

„Édes anyám, ha rövidkoruvá szültél nagyon engem ,
Bárcsak már legalább becsületben nyujtana áldást
Mennydörgő Zeüs, úgy, mint épen semmibe sem hajt!
Oh mert olyan igen legyaláza király Agamemnon
Engemet ! Elrablá osztályomat, és maga éli ! “

Monda könyezve. Kit is meghallgata égi szüléje ,
Ott lakván öreg atyjánál a tengerek alján :
És köd alakjában kimerülvén szöke honából,
A keserű könyeket sírónak élébe leülve
Meggimogatván jobbájával szólott vala hozzá :

„Szülöttem, mit epedsz ? mi busitá kebledet így meg ?
Mondd ki, ne titkold , hadd tudjuk mindketten egyenlőn .“

Erre nagyot sóhajtv felelt Peleusfi Akhilleus :
„Tudva kegyelmed előtt, mért nékem szólani róla ?
Megszállók Thebét, hol fejdelem Eetion volt ,

És feldulván azt ide hordtuk kincseit össze ;
 Mikben elosztótván a rézdolmányu Akhivok,
 Atridesnek adák oda Khryses szende leányát.
 Tegzes Apollonnak szent áldora Khryses azonban
 Eljött a vértés Danaoknak gályahadához ,
 Nagyszerű díjakkal megváltani drága leányát ,
 Phöbos Apollonnak koszorúját hozva kezében
 Fent az arany jogaron ; s kérlelt valamennyi Akhivot,
 Főleg Atreus fiait, fejedelmit az argosi népnek.
 Itt a többi akhiv felzúga, hogy a papot illő
 Megtisztelni s fogadni becses váltságait ; ámde
 Nem tetszett Agamemnon erős lelkének az alku,
 Sőt kikelő szókkal szigorún hajtotta el őtet.
 Bánatos aggastyán elment útjára, s Apollon
 Meghallgatta imáit igen kedvesnek előtte ;
 S vérsznyilakat küldött az akhiv seregekre, kik aztán
 Sűrűn hulltanak a táborban. Az isteni felség
 Nyilai így szállván széles hadainkra, mivelünk
 Egy ihlett jósló tudatá az apolloni végzést ;
 És én egyszeriben kérlelni tanácslom az istent.
 De Agamemnonnak felforrott mérge, s kikelvén
 Nagy fenyegetve beszélt, mit ugyancsak végre is hajtott.
 Mert azt barna hajón haza vitték a szög akhivok
 Khryseshez, sok ajándékkal tisztelve az istent ;
 Atrides meg imént éntölem hírnöki által
 Vette ki Briseist, kit az ország nékem ajánlott !
 De te, ha megteheted, kelj oltalmára fiadnak.
 Menj fel Olympra, imádd ajtattal az istenek atyját,
 Ha valaha neki jó szó s tényszolgálatot adtál.
 Én ugyanis töled gyakran hallottam atyámék
 Termiben a nagy szót, miszerint fellegtoroló Zeust
 Csak magad óttad meg bajtól az olympi karok közt,
 A mint más halhatlanok őt megkötni akarták.
 Hera, Poseidaon s istennő kékszem Athena.
 De jókor jöttél te, s feszes kötélékit eloldád,
 Felszorgalmazván a százkezűt egyben Olympra,
 A kit az égi karok Briareusnak, az emberi nemzet
 Aegaeonnak hí, atyjánál sokkal erősbet :
 A ki Kronionnál méltóságteljesen ült le.
 Ettől tartván nem kötözék meg az égi hatalmak.
 Térdeinél fogvást ezeket juttassad eszébe,
 Hogyha kegyeskednék Trojának védeni népit,
 A Danaok seregét ellenben öletve üzetni
 Gályáikra : hogy érezné kiki a fejedelmet,
 Es Atreusfi király Agamemnon tudja meg egyszer,
 Mekkora bűn volt nem tisztelnie táborá díszét !

Szölt neki erre viszont édes Thetis anyja könyezve :
 „Jaj, mért szültelek én ily búbanatra, szülöttem !
 Vajha hajóidnál keserűség érzete nélkül
 Ülhetnél vesztleg, kinek élete oly rövid élet !
 Most pedig egyszersmind kicsiny is rossz is a te világod
 E földön ! Mi szerencsétlen, mi kínos vala szülnöm !
 Megkeresendem azonban ezekkel mennykövező Zeust
 A hó-lepte Olymp tetején, ha szavamra figyelne.
 Csak te imitt ülén békével evicke hajódon,
 Tarts folyvást haragot, s a haddal hagyj fel egészen.
 Zeus ugyanis tegnap ment Okeanosba Olympnak
 Istenivel, lakomát élvezni az Aethiopoknál.
 Kétszer hat nap után jön az ég palotáiba vissza.
 Akkor fel leszek én érces házába menendő,
 És térdéhez ülök, s kegyeit megnyerni reménylem.“

Igy szólván eltűnt, és azt ott hagyta : ki teljes
 Szívéből haragudt a szépövű hölgynek okáért,
 Melytől erővel megfoszták. — E közben Odysseus
 Eljuta már Khrysébe, vivén a szent hekatombét.
 Végre az örvényes kikötő kebelébe hajózván,
 A lobogót bevonák s leszedék a barna hajóba ;
 Vackából kiüték, kötelekkel alá bocsáták
 Gyorsan az árbocot ; azt pedig a partfokra taszíták.
 Itten horgonyokat hánytak volt és kikötöttek,
 Majd a tengernek kanyarú partjára kiszálltak,
 És kiemelték a Phöbosnak szent hekatombét,
 Khryseis maga is felment az evicke hajóból :
 A kit az oltárhoz vive méltóságos Odysseus,
 És nemzöje kezébe tévén így kezdte beszédét :

„Oh Khryses, hozzád igazíta király Agamemnon,
 Mind hazahoznom gyermekedet, mind szent hekatombét
 Tennem Apollonnak, hogy megkérleljük az istent
 Argos népe iránt, kire gyászos sorsot eresztett.“

Igy végezvén általad : az örülve fogadta
 Drága leányát. Ők pedig a pompás hekatombét
 Rendre kiállítván a szent oltár körül, egyben
 Megmosták kezeket, s fölverték a darapépet.
 Itt fölemelve kezét Khryses fenszóval imádott :

„Oh hallgas meg, Ezüstíves, ki Khryse tetőjén,
 Szentséges Killán s Tenedosban dicsősel uralgasz !
 A ki előbb kegyesen bevedé buzgalmas imámat,
 S nékem tiszteletet, Danaoknak bánatot adtál ;
 Most meg ezen kíváratomat cselekedd meg, oh isten :
 A vészes mirigyét hárítsd el az argosi népről !“

Szóla ; imádságát bevéve neki tegzes Apollon.

Hogy megimádkoztak s a szent dara el vala hintve,
 Elsőbb hátratorék nyakokat, leüték vala s nyúzák;
 Majd kiszeléék combját, betakarták kétszerű hájjal,
 Annakutána pedig nyers húst rakdostak ezekre.
 Így égette hasábokon a pap, lángszinű borral
 Meghintezve; ötös nyársakkal vártak az ifjak.
 A combok hogy elégtének és ők a belet izlék,
 Más tetemet szétszegdelvén s nyársakra taszítván
 Megsütték tudományosan, és elvégre levonták.
 A mint a bajon átestek s elkészüle étkök,
 Vendégeskedtek, s nem lön panasz ételitalban.
 Hogy pedig éhök megcsilapult és szomjok elalvék,
 Egyszeriben borkancsókat koszorúztak az ifjak,
 És elzsengézhén közepettök szétpoharazták.
 Most az Akhívak gyermeki szép énekkel egész nap
 Engesztelték, szent pacant harsogva szívökből,
 A halhatlan Messzelövőt; ki örüle daloknak.
 Majd mikor a nap elalkonyodott és rája setét lett,
 A kikötői cövek mellett nyugalomra feküdtek.
 Annakutána, midőn a rózsás ujjú korány jött,
 Itt az Akhívak hadseregéhez visszasiettek;
 S kellemetes szellőt engedvén nekik Apollon,
 Árbocfát tettek ki, vitorlát erre fehéret.
 A mint a lepedőt szél puffasztotta, hajójok
 Indultára nagyot zúdula köröskörül a hab.
 Így haladott ez az árvíznek szorgalmatos útján.
 Végre midőn az erős Danaok dandárihoz értek,
 Barna hajójokat egyszeriben szárazra vonatták,
 S a homokos parton hengert nyújtottak alája.
 Erre hajóikon és sátranként szerteoszoltak. —

Ott haragudt ezalatt ön sürge hajóin időzve
 A gyors és méltóságos Peleusfi Akhilleus,
 És sem az emberek országos gyűlésibe nem járt
 Sem viadalba, hanem helyt ülven fájdalom ölte
 Lelkét a harcért s csak harcért lángodozónak.
 Végre hogy a hajnal kétszer hatod izben eredne,
 Ekkor az égi karok mind megtérének Olympra,
 És legelül maga Zeus. Fia esdeklésit azonban
 Nem feledé Thetis: ő kimerülvén Okeanosból,
 És reggel felemelkedvén a boldog egekbe,
 Mennykövező Kronidest másoktól elkülönödvé
 Lelte Olymp csipkés ormának legtetetjében.
 Ennek elébe leült, és általölelte balával
 Térdit, jobbjával pedig érintette az állát;
 Majd felemelve szavát elkezdte könyörgeni hozzá:

„Zeus atya, ha valaha neked én az olympi karok közt
Szóval avagy tettel szolgáltam, most cselekedd meg,
Hogy tiszteld fiamat, ki egyébnél kurtakorúabb
Embernek született, s most íme király Agamemnon
Még legyalázta, jutalmától megfosztva erővel!
Oh legalább te becsüld nekem őt meg, gondviselő Zeus!
Addig tedd Troját győztessé, míg az Akhívak
Érzik az én fiamat s ezután tisztelni tanulják!“

Igy végezte. Kihez nem szóltott mennykövező Zeus,
De ült hallgatag. És Thetis, a mint általölelte
Térdeit, úgy tartá, és szólította meg ismét:

„Add bizonyos szavadat, kérlek, s vagy igennel ereszszen el,
Vagy nemmel, ki mitől sem tarthatsz; hadd tudom aztán,
Mennyire legkevesebb vagyok én az olympi karok közt!“

Monda sohajtva nagyot mostan neki gondviselő Zeus:
„Vajmi felette sulyos, hogy villongásra vezérelsz
Engem Herával, ha reám támadna miattad:
A ki különben is énvelem itt az olympi körökben
Egyre perel, hogy Troja hadát diadalra segélem.
De te nyomon távozzál el, nehogy észrevehessen
Hera; nekem pedig itt majd gondom leszen ezekre.
Sőt várj, én teneked főmmel fogok inteni, hogy higj!
Tudnillik nekem ez legfőbb jelem a magas égnek
Boldogi közt; ugyanis nem húztatik az soha vissza,
És nem csalfa s hiú, mit főmmel igenleni szoktam.“

Igy szólt, és barna szemöldivel inte Kronion;
Ambrosiás hajfürtei feltorzadtak az isten
Halhatlan főjén, mibe megrendüle Olympus.
Igy végeztök után elváltak; és ez ugyancsak
Okeanos mélyébe szökött a fényes egekről,
Zeus pedig a teremébe vonult: atyjoknak azonnal
Mind fölkeltek az istenek, és nem merte bevárni
Székén senki, hanem valamennyen elébe siettek.

Imigy foglalta helyt a trónon. Hera azonban
Tudta, tapasztalván, hogy véle tanácsos ígéket
Válta Thetis, szent gyermeke a tengervízi aggnak.
S egyszeriben kifakadt és perlett égi Zeüsre:

„Hát veled, én Ravaszom, melly isten tarta tanácsot?
Kedves régi szokás nálad, tőlem külön egymás
Titkos ügyekbe avatkoznod, mikből velem aztán
Még soha sem voltál valamicskét közleni szíves!“

Szólt neki erre viszontag az istenek emberek atyja:
„Hera, koránse kívánj minden dolgomban avatva
Lenni; neked bajos azt éntőlem, bár feleség vagy.
A mit hallanod ildomos, azt nem fogja sem isten

Sem pedig ember előbb náladnál hallani tőlem :
De miket én külön óhajtok végezni Olympos
Istenitől , azokat se ne kérdd , se kutatni ne szaggass.“

Mondá erre szemök istennő Hera viszontag :
„Rettentő Kronides , mit nem mondottanak ajkid !
Ennekelőtte nem is kérdeztem vagy tudakoztam
Semmit , hanem tetted bizvást magad a mit akartál.
De ma igen félek , netalántán Nereus aggnak
Lánya ezüzlábu Thetis által vízre vitessél.
Reggel volt teveled , s a térdedet általölelte.
Őt , úgy gondolom én , bizonyossá tetted , Akhilleust
Megtisztelni , s hajóiknál hogy sok görög elvesz.“

A kinek így mondotta viszont fellegtoroló Zeus :
„Ármányos , mindig gyanakodsz ; nincs titkom előtted !
Ezzel azonban nem mégý semmire , sőt szemeimben
Mindig alább szállasz , mi tenéked még keserűbb lesz.
Már ha ez úgy vagyon is , nekem kedvem telik abban !
Légy hát s ülj veszteg , s ajakimnak vedd be tanácsát !
Nehogy az égi karok keveset használjanak akkor ,
Ha megyek , és súlyos kezemet rád vetni találom !“

Igy szólott. Megijedt istennő Hera beszédén ,
És veszteg maradt , elnyomván szíve sugalmát.
Zeus teremében az égi karok mindnyája sohajtott.
Most szavait fölemelve művész Hephaestos ezek közt ,
Édes hókebelű anyját pártolva beszélett :

„Hejh , az már fenéség s türhetlen léssen ugyancsak ,
Ha ti az emberekért így fogtok perleni e helytt ,
És zajt üttök az égi karok közepette ; nem esnek
A lakomák sem jól , miután így felkap az aljas !
Kérem anyámat azért , noha nála is ott az okosság ,
Jobban járjon atyám kedvében , hogy ne kocódjék
Véle tovább nemzöm , s lakománkat meg ne zavarja.
Mert az olymposi Mennykövező , ha akarja , kiforgat
Minket széinkből , miután sokszorta hatalmasb.
De hizelegj körülötte szelíd és nyájas igékkel ,
S istensége megint irgalmas léssen irántunk.“

Mondván felpattant tronjáról , s anyja kezébe
Tévén a kettes poharat , folytatta beszédét :

„Szenvedj , édes anyám , és tülj , bár sajnosan esnék !
Nehogy igen kedvest szemeimmel lássalak össze
Paskoltatni ; mivel már akkor róla , ha bánom
Sem tehetek , mert ám nehez ellene állani Zeusnek.
Már ugyanis másszor , mikor így pártolni siettem ,
Lábamnál fogvást ledobott a menny küszöbétől.
Estem egész napon át. Mikor aztán alkonyodás lőn ,

Kis lélekzettel Lemnosz szigetére zuhantam.

A Sintis nemzet leesettét felfoga mindjárt. “

Monda; fehér kebelű istennő Hera mosolygott,

És a billikomot mosolyogva fogadta kezével.

Majd meg Olympos egyéb örök istenségének öntött

Jobb kéztől nektart, meregetvén a kupamélyből.

Olthatlan nevetés harsant fel az égi karok közt

Hephaestos láttára, midőn maga sürgött forgott.

Ekkor egész nap imigy a napnak eláldozatáig

Vendégeskedtek, nem látván víg lakomában

Semmi panaszt; s lantban, melyet zendíte Apollon;

Musákban sém, kik felváltvást énekelének.

Hogy pedig a napnak fényes sugára letűnék,

Elsietének együl egyig önteremekbe feküdni,

Hol számokra külön palotát építe az elmés

Biccentő isten kikiáltott műtudománya.

Mennykövező Zeüs ellenben, hol hálni szokása

Eddig volt, mikoron ráért a kellemes álom,

Ott feküdt le ma is; mellette fehérölű Hera.

IRODALMI NAPLÓ.

Két éve hogy a pesti *Irodalmi Hírdető*, mely hü és jóformán teljes havi lajstromait adta a hazai, minden nyelvű, irodalmi jelene-teknek, megszűnt. A Museum elébb utóbb visszatér ezen a literatúrára nézve nevezetes és egyszersmind szomorú időszakra, annak összefüggő képét kívánván majd vázolni. Most, eltekintve ettől, Naplónk csak a mult őszi zibbadásbóli üdülettel kezdi bejegyzését a jeleneteknek, a fontosbokról rövidebb bővebb ismertetést hozva, némelyekről magát az illető szerzőt is beszéltetve, ki nem ugyan munkája becséről, de igen igyekvéseiről, irányáról, sikereiről, a munka tartalmáról stb sokszor tanulságos értesítéseket adhat.

A mult évi augusztusi eseményekkel lefolyt a nemzeti életnek egy nevezetes időszaka, vele irodalmunk virágzó szép kora is. E mult, s a mely rá következett, a jelen közt egy szomorú rideg köz maradt : a magyar irodalom meg látszott szűnni. Néhány hétig nem láttunk megjelenni semmit, de semmit, ha tán a Katholikus Néplapot veszszük ki, mely hetenként egy egy ívet küldött a néma pusztaságba. Novemberben kezdett halottaiból ébredezni az

IDŐSZAKI SAJTÓ.

Megnyitá a pályát még november 1-jén Bécsben *Az ausztriai birodalmat illető Közönséges Birodalmi Törvény- és Kormánylap*, melynek német-magyar kiadása eddig immár CXVI darabot hozott, 4-rétb. (Megjelenik a következő nyelveken is : olasz, cseh (egyszersmind morva és tót írásmóddal), lengyel, orosz, szlovén (egyszersmind vend és krajnai írásmóddal), szerb-illyr (szerb polgári írmóddal), szerb-illyr (egyszersmind horvát, latin betűkkel), és román (moldva-oláhországi), mindenik mellett zsinórmértékül a német szöveg, s ez külön magára is). Ezeknek ára merő olcsóság : egy egy szám néhány krajcár.

A régi organumok közül első a *Figyelmező* éledt fel. E lap apr. 21-dikén vonúlt vala ki Pestről, Pozsonyban jul. 2-tól aug. 1-ig folyt 4-rétben, míg november 13-kán újra Pesten indult meg 102. számával. Többször megszakadt életét ez idei januárban fejezte be erőszakos halállal.

November 15-kén Kozma Vazul költségein két új lap létesült :

a *Magyar Hírlap*, politikai tartalommal, Szilágyi Ferenc, egykor a kolosvári „Múlt és Jelen“ kiadójának felelős szerkesztősége alatt, mely nem sokára a kormány által hivatalos közlönyül jelentetett ki, s mind eddig szakadatlanul foly; félévi ára 6 ft, postán 7 ft 30 kr.; és a *Hölgyfutár*, szépirodalmi tartalommal Nagy Ignác szerkesztése mellett, mint amaz, szinte naponként, de csak fél íven jelenik meg. Félévi ára 6 ft 40 kr, postán 7 ft 30 kr. Ez szólaltatta ismét meg a mármár elhaltnak látszott költészetet. A folyó év második felében Lukács Lászlónál jelenik meg.

Új évkor az ápríl 22-kén elnémult *Religio* szólalt ismét meg, *Danielik János* kanonok folytatólagos szerkesztése mellett, s hetenként három számot hoz. Félévi ára helyben 5 ft, postán 6 ft. A *Katholikus Néplap* csak szerkesztőt cserélt: *Májer István* vette azt át; az idei második félévben *Szabó Imre* követte, s ezt a 10. szám után ideiglenesen Blumelhuber Ferenc. Minden vasárnap egy ívet hoz; félévi ára helyben 1 ft, postán 20 krral több.

Ugyan akkor éledtek fel ismét a *Gazdasági Lapok* is, *Koriz-mics László* szakértő vezetése mellett; a hetenként két, gyakran három íven megjelenő s fametszetekkel is járó lap ára 5 ft.

Február 15-kén jelent meg a *Magyar koronaországot illető országos Törvény és Kormánylap* I. darabja az egyetemi nyomdában, a XXII-d. darab sept. 10-dikén. Egyes számainak ára különböző, de nagyon csekély. E német-magyar lapon kívül kiadatik az tisztán németül, német-tótul, német-oroszul és német-oláhul is.

Martius 9-én lépett fel a *Pesti Napló*, *Császár Ferenc* által alapítva, júliusig Szenvey, augustusban Récsi Emil, sept. elejétől Bánfay Simon felelős szerkesztősége mellett, és Szépirodalmi Tárcával, mely egyéb érdekes beszélyeken kívül Foscolo Hugo classicus becsü regényét: „Jacopo Ortis utolsó levelei“ hozta fordítva Császár által. Naponként egy ív, néha toldalékkal. Félévre 8 ft, postán 9 ft 15 kr.

Ezekhez július 3-dik-én egy vidéki új társ szövetkezett: a „*Csonkai-Lapok*, szépirodalom és társas élet közlönye“ Debrecenből: Oláh Károly és Orbán Pető társas szerkesztésük mellett. A hetenként kétszer egy egy tömött íven csúnnal megjelenő lap félévi ára 5 ft., postán 5 ft 30 kr. A lap, s bizony méltatlanul, csak tengődik a zsíros magyarság közepett. Egy régi közmondás azt tartja: *Nemo propheta in patria!* Meddig fogja Debrecen ezt azok irányában megerősíteni,

kik kebelében *a szépet és jót hirdetik?* Mikor fog e főfő magyar város az anyagiság és torma-és-ességből kibontakozni, s lelki mi-veltségben, a szépnék létesítésében, s minden iránybani lelkes ha-ladásban keresni dicsőséget? Míg ez nem történik, bizony csak ke-leti nagy tanya lesztek ti, és mire oly büszkék vagytok, Parthenon-tok tin pusztátok oáza. De rettegjetez hahogy a vasút készületle-nül lel, mert összeomlik a kínai fal, melyet a civilisatio ellen von-tok körülöttetek: s megfojt, kitől irtóztatok, az idegen cultura egész hatalmával, mert késtetek az édes tiétek ápolásában erősödni s amu-létet szerzeni az életveszély ellen.

Legifjabb tagja e társaságnak az october 6-dikán megindu-landó *Pesti Röpívek, magyar írók füzetei a szépirodalom, társas élet és divat köréből.* Szerkesztő Szilágyi Sándor, kiadó Kozma Va-zul. Minden vasárnap boritékos két ívet hoz majd; félévi ára 6 ft, postán 7 ft 30 kr. Az e vállalathoz csatlakozók közt vannak: Arany, Tompa, Garay, ifj. Szász Károly, Jókai stb. Ohajtjuk hogy azon helytől, hol e nemes erők kívánnak áldozni a Gratiáknak, a frivoli-tas, mely minden áron hajhászsa a tapsot, legyen az bár a karzaté (Hony soít . . . néha a támla is helyet vált a karzattal), távol maradjon!

A KÖNYVIRODALMAT

ez időszakban, melylyel rovatunkat kezdtük, a Kisfaludy-Társaság nyitotta meg három rendbeli kiadásával, u. m.:

1. *A Kisfaludy-Társaság (M. Szépirodalmi Intézet) Éclap-jai* 1845—6-ról (vagyis a teljes gyűjtemény hetedik kötete). Buda-pest, 1849. n8r. összesen 656 lap. Csínos kemény kötésben 2 ft.

E kötet 1. az illető évbeni történeteit adja a Szépirodalmi Inté-zetnek, 2. tagjai munkálatait s 3. az általa jutalmazott pályairatokat. Az első részben többi közt három bevezető beszéddel találkozunk *Szontagh* Gusztáv, *Erdélyi* János és *Nagy* Ignáctól. A tagok mun-kálatai a következők: 1. *Aristoteles* Rhetoricája, görögből *Kis János* által; 2. *Anaximenes* Rhetoricája ugyanattól; 3. A sírokról, *Foscolo* Hugo költeménye, olaszból fordítva jegyzetekkel s az olasz költészet rövid vázlatával *Császár* Ferentől; 4. Drámai állapotjainkról *Szig-lieti* Edvárdtól. Koszorúzott pályamű kettő: Az elveszett alkotmány, víg epos hét énekben *Arany* János, és: *Frangepán* Kristófné *Garay* Jánostól. Az egyrészt classicaí tartalmu kötetre még visszatérünk; most elég legyen a szépirodalom és szépszézet barátit reá előlegesen ligyelmeztetni.

2. *A Szépészet alapvonalai.* Irta Greguss Ákos, kiadta a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1849. nSr. öszvesen 149 tömött nyomatu lap. Csinos kemény kötésben 1 ft 12 kr.

E munka hivatalos vizsgálója róla többi közt azt mondja tudósításában (az V. lapon): „Hogy Greguss munkája nem gépi compilatio, hanem tanulmányiból öngondolkodólag eredett, mutatja minden lapja... Szerzőt mindenütt teljesen kiművelt, tárgyával bíró, körében tájékozott írónak fogjuk találni, s a német szemlélődő philosophiára csak az által leszünk emlékeztetve, hogy az aesthetikai eszméket ő is ellentételesen világosítgatja, a művészeti szépet, mint a szemlélődő philosophia az emberi ismeretet, abszolútnak tartja, s a természet szépségeit a művészettel szemközt kellenén túl szerény szerepre kárhoztatja... A munka elrendezése logikai és helyes; előadása világos és nyelvtekintetben correct.“

3. *Hellen Könyvtár*, kiadta a Kisfaludy-Társaság. (V. és VI. kötet, vagy is) *Euripidesz válogatott Színművei*, fordította Szabó Károly. I. és II. kötet: Ifigeniá Auliszban és Ifigeniá Tauriszban. Budapest, 1849. 12r. együtt 175 l. füzve 50 kr.

A véghetetlen vonzó művek szerencsés és könnyed áttételei. Fordító bevezetőleg Euripideszt közelebből ismerteti. A Szépirodalmi Intézet igazgatójának előszava 1848 végén költ; bús előérzetével azon sorsnak, mely a nemzetet érendő vala. Ez első szózat volt, mely az irodalomra mutatott, mint szabadító nemtőre; s aligha ma is még nem korszerű. Azért hadd hangozzék vissza e lapokról is. Ez eszméket nem lehet elégszer ismételniük:

„Az Olvasóhoz. Ime a Kisfaludy-Társaság folytatja a Hellen Könyvtárnak jobb időben megkezdett kiadását, folytatja azon meggyőződésében, hogy azzal a nemzeti nyelv és műveltség belterjes fejlődését lelkesen mozdítja elő; reménylve, hogy miután a minisiteriális kormány a hellen nyelv tanítását a cath. közép tanodákba is be kezdte hozni, e fontos kezdeményt ily munkák közzétételével hasznosan istápolja; s végre ohajtva, bár, miután legalább az oktató kar figyelme a régi kore gazdag irodalmára fordított, annak az eddiginél nagyobb részvételét tapasztalná az igyekezet iránt, hogy így e kötetek kisebb időközökben követhessék egymást. A fordítón nem múlik; több darabja Sophocles és Euripidesnek készen fekszik már s a társaságon sem fog múlni kijövetelök, csak a studiumok e nemének barátjai segítsenek azokat terjeszteni. Ezekhez pedig

különösen most kell kérőleg fordulnunk, miután az új viszonyok három munkánkat lelék sajtó alatt, mik öröket jóformán kimerítik, a nélkül, hogy a bekövetkezett mostoha idők a magára hagyott közönség pártfogásához reményt nyújthassanak.“

„Hazafiak! Nemzeti irodalmunk már két különböző időszakban dicsően tölté be magas hivatását. A XVI. században ez részeltette Magyarországot azon bátor haladásban, melyet az emberiség az eszmék birodalmában tett; a XVIII-ban az riasztotta föl tespedésbe sülyesztett népünket dísztelen álmából, az mentette meg az élve meghalástól, az nevelte s izmosította azon erőre, melyet köz örömlünkre immár fejteni kezdett: újra itt az idő, melyben nemzetiségünk aggodalmasan keresi a megmentőt, kit, ha valahol, az irodalomban lelend fel kétségtelenül.“

„Minden egyéb felsőbbség ingatag, csak a szellemé biztos és maradandó. Ezt kell minden néplekezetünk fölött fentartanunk, ezt egész erővel nevelnünk és biztosítanunk. Ebben nemzetünk jövője, és semmiben egyébben. Azért fogjunk új elszánással, lelkesedéssel a nemzeti irodalom műveléséhez, terjeszszük önzetlen munkássággal s áldozattal is! Írók s tanítók, intézetek s társulatok lássanak ismét e hangyanemű, de nemes fáradozáshoz, melynek hatása zajtalan és lassú, de annál mélyebb és biztosabb. A Kisfaludy-Társaság a maga részéről soha sem fog az utolsók közé tartozni.“

„De — újra is ez kérésünk! — a hazafiak buzgó részvétele legyen velünk! a jó ügy velünk van.“

— A Reguly-Társaság Albuma martiusi vásárkor látott világot ily cím alatt: *Reguly-Album, történeti és szépirodalmi tartalommal* Jászay, Jókai, Jósika, Lugossy, Petőfi, Rischel, Szigligeti, Vahot I. és Wenzel által. Megelőzik *Reguly utazásai* Toldy Ferentől. Reguly arcképével. Pest, Emich bizománya. 1850. 8r. öszvesen 525 lap. Csinos kemény kötésben 2 ft.

Tartalma: I. *Reguly utazásai*: Reguly Antal s a finn-magyar kérdés; a finn kérdés viszontagságai a kül- és belföldön; R. előzményei; R. első vagy is nyugati-finn utazása; R. Pétervárárt; R. második vagy is ural-sziberiai utazása; R. volgai utjai; R. ismét Pétervárt; éjszaki Németországban s honjövetele; Eredmények. — II. *Történeti és Szépirodalmi Csarnok*. A magyar nemzeti hőmonda történeti méltatása, Wenzeltől; Álmos a magyar krónikák szerint, Jászytól. Östörténetünk néhány fontos kérdéséről, Rischeltől. —

A külön, víg beszély Jósikától; Troubadour, szomorujáték 4 felv. Szigligetitől; Szilaj Pista, költői beszély Petőfitől; Régiségbuvar, vígjáték Vahot Imrétől; A munkácsi rab, Jókaitól; Reguly-dal Lugossytól.

— *Magyar Emléklapok, történeti és szépirodalmi közlöny az utolsó forradalom korából.* Jelesebb íróink közremunkálásával szerkeszti Szilágyi Sándor. Hat füzet. Pest, 1850. 3 ft. 36 kr.

Magyar írók Albuma. Kiadja Szilágyi Sándor. Négy füzet. Pest, 1850 2 ft.

Mind a két gyűjtemény sok érdekest nem csak, de becsest is hoz, kivált a költészetben.

— *Katalin.* Irta Arany János. Pest, 1850. 16r. 20 kr.

Különnyomat a Magyar írók Albumából. Költői beszély és Arany János: kell-e több a mű előleges ajánlatára?

— *Szerelemhangok.* Irta Barna Ignác Pest, 1850. 16r. 40 kr.

— *A honvéd őrangyala.* Regényes korrajz, írta Vahot Imre. Pest, 1850. Geibel. 8r. 1 ft 20 kr.

— *Házasság speculatióból.* Víg regény. Irta Boross Mihály. Pest, 1850. 8r. 1 ft 20 kr.

— *Egy földönfutó hátrahagyott Novellái.* Két kötetben. Pest, 1850. 12r. 2 kötet 2 ft. A talentomos Jókai Móríc munkája.

— *Forradalmi Képcsarnok.* Regény és való. 1848 és 1849-ből. Szironditól. I. füzet. Pest, 1850. Emich n8r. 50 kr.

— *Forradalmi és csataképek* 1848 és 1849-ből Sajótól. Pest, 1850. Heckenast. n12r. 2 köt. 2 ft.

— *Magyar nők forradalmi életéből.* Szilágyi Sándortól. Pest, 1850. 12r. 1 ft. 30 kr.

— *Olcsó Szépirodalmi Könyvtár.* Kiadják Császár Ferenc és Emich Gusztáv. I. II. III. füzet. Pest, 1850. 8r. 50 kr.

Tartalmát a Pesti Napló Tárcája némely beszélyei teszik, u. m. Ezer év előtt, Marius Carthago romjain, eredeti beszélyek Kelmefi Lászlótól; A zárdai kísértet, angol novella; Görgey Buda alatt, németb.; A Tardi-ház; A táncosnő, eredeti beszélyek.

— *Don Quixotte* a híres manchai lovag. Spanyol eredeti mű Cervantestől. Florian után franciából magyarra fordította Horváth György. Első rész. Kecskemét, 1850. Szilády. 16r. 4 kömötszéssel 1 ft. 20 kr.

Csak franciából, Florian után! Hiszen vannak már spanyolistáink

is. De ha e könnyen olvasható fordítás a classica műnek beutat szerezz a magyar közönséghez, köszönet ezért is! Akkor a második Lukács Móricnak fog kötelességében állani.

— *Elemi Latin Nyelvtan.* Gyakorlatilag előadva Szepesi Imre kegyesrendi tanár által. Pest, 1850. 40 kr.

Ugyanazon lelkes és buzgó tanár és író munkája, ki görög nyelvtanával egy oly igen érezhető hiányt pótolott oktatási irodalmunkban.

NEVELÉS, OKTATÁS.

Tanrendszerterv a gymnasiumokat és reál iskolákat illetőleg, közzé téve a bécsi cultus- és oktatásministerium által, tömött kivonatban. Budán, 1850. Schröpfer Sr. 12 kr.

Szegény gyermekek könyve, írta Fekete János. Harmadik kiadás rajzolatokkal. Pest, 1850. Eggenberger. 12 kr.

Tankönyv a közép népiskolák számára. Írta Wurga János, második egészen újra dolgozott kiadás. Első rész: A természetvilág szemlélése, vagy a természetrajz és természettan elemei. Kecskemét, 1849. Sr. 12 kr. Második rész: Az embervilág szemlélése, vagy a földrajz és természettan elemei. U. ott, 1850. 16 kr.

A magyar-német Gyermekebarát, a legkedveltebb regék, elbeszélések, színjátékok, mesék és költemények gyűjteménye. Magyar, német és részint francia olvasó könyv az ifjúság számára *Samarjay Károlytól*. 1 képpel. Pest, 1850. Heckenast Sr. 1 ft.

Györke Könyvtára. Hatodik füzet: Györke az öt világrészt utazza. Földabroszokkal. Kolosvár. 1850. Tilsch, 12r. 24 kr.

Vándorlások az állatvilágban, fiúk és leánykák számára *Reichenbach* után magyarítá Kecskeméthy *Csapó Dániel*. Színezett és fekete képekkel. Pest, 1850. Emich. Sr. kötve 1 ft 20 kr.

A gyermekek elméjéhez alkalmazott, mulatva oktató könyv; és vonzó kiállítása mellett jutányos is.

TÖRTÉNET.

A magyar forradalom titkos levéltára. Okiratok a magyar- és erdélyországi 1848|9-ki események történetéhez. Első füzet, magyarul és németül. Pest, 1850. Landerer és Heckenast. fol. 30 kr.

Gyűjteménye a Magyarországnak számára kibocsátott legf. manifestumok és szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországnak kiadott hirdetményeknek. Buda, 1850. 1 ft.

A magyar forradalom napjai 1849. július 1-je után Szilágyi Sándortól. Pest, 1850. nSr.

— Második átdolgozott kiadás. Nagy Sr. Pest, 1850. — Harmadik átdolgozott és folytatott kiadás. Pest, 1850. 48 kr.

A magyar forradalom férfiai 1848|9-ből. Szilágyi Sándortól. Pest, 1850. 1ft. 40 kr. Második átdolgozott és bővített kiadás szinte.

Kossuth a forradalom végnapjairól. (Viddin, sept. 12-ki szö-zata az angol és francia politikai agensekhez.) Jegyzetekkel kísérve Szilágyi Sándortól. Pest, 1840. nSr. 30 kr.

A magyar forradalom története 1848 és 49-ben Szilágyi Sándortól. Pest, 1850. nSr. 2 ft 24 kr.

Menekvés Debrecenbe az 1849. év kezdetén. Történeti rajz. Irta —r—. Pest, 1850. 12r. 30 kr.

Kossuth parlamenti élete. Közlik Kárádfi és Rátkay. Első kötet: az országgyűlési követ. Pest, 1850. 8r. Heckenast. 40 kr.

Görgey és fegyverletétele. Egy honvédtiszt naplójából kiadta Szilágyi Sándor. Pest, 1850. nSr. 24 kr.

Magyarmenekvők török földön. Irta gr. L. K. egy menekült. Kolosv. 1850. Tilsch. 8r. 40 kr.

A magyar menekültek Törökországban. Ismeretlen adatok az 1849-diki emigratio történetéhez. Egy török földre menekült s honába ismét visszatért szemtanu hiteles naplója után közli Imrefi. A menhelyeket és a belzés fő pontjait mutató térképpel. Pest, 1850. nSr. 1 ft. 20 kr.

Honvéd- és huszárélet anekdotokban. Karádfitól. Pest, 1850. 12r. 30 kr.

A kunok eredete. Vizsgálta Fejér György. Pest, 1850. Edelmann. nSr. 104 l. 1 ft 20 k.r

POLITIKA.

Szláv törekvések és a magyar elem. Irta Sz. I. Pest, 1850. Sr. 1 ft.

Forradalom után. Irta Kemény Zsigmond. Pest, 1850. nSr. 1 ft. 20 kr.

Documentált felelet Kemény Zsigmondnak „Forradalom után“ című munkájára. *Egy megbukott Diplomátától.* Pest, 1850. Emich. nSr.

Státusférfiak és Szónokok könyve, Szalay László által. Új folyamat, IV. és V. füzet. Pest, 1850. nSr. 48 kr-ával.

Ekkép be van e fő jelességű munka második kötete is fejezve,

melynek tartalma : Canning, Dupin, Brongham, Franklin, Constant, Mackintosh, Jefferson, Lamartine és Escher. Ára 4 ft.

JOG- ÉS TÖRVÉNYTUDOMÁNY.

Ideiglenes törvényszéki szerkezet és perlekedési rend Magyarországon. Pest, 1850. Landerer és Heckenastnál. 8r. 10 kr.

Az ideiglenes törvényszéki szerkezet és perlekedési rend polgári része. Irta *Suhayda I.* Pest, 1850. 20 kr.

Kiegészítő rendelet az ideiglenes törvényszéki szerkezethez, Magyarország, a szerb vajdaság és a temesi bánság számára. Pest, 1850. Landerer és Heckenast. 8r. 10 kr.

Hivatalos ügykezelési *Utasítás* a magyarországi közigazgatási hatóságok számára. Buda, 1850. egyetem. 16 kr.

Törvénykezési kalauz, bírák és ügyvédek számára írta *Fogarasi János.* Pest, 1850. 20 kr.

A magyarországi bírósági szerkezetet, perlekedési rendet, telek- és betáblázási könyveket, fenyítő-bírósági eljárást, csődbírósági illetőséget és váltótörvénykezési megyei és városi eljárást ideiglenesen szabályozó rendeletek magyarázata *Császár Ferentől.* Pest, 1850. 8r. 1 ft 20 kr.

Természeti Jog, vagy Jogphilosophia Ahrenstől. A második bővített kiadás szerint ford. *Magyar Ferenc.* Eger, 1850. 8r. 2 ft.

Büntetőjog Elemei. Vezérfonalul a legfelsőbb pótló ideiglenes rendeletnek alkalmazásával, írta *Csatsko Imre.* Pest, 1850. 8r. 30 k.

A Községes Váltórendszabály. Toldatúl a „Magyar Váltójog” című munkájához, írta *Karvasy Ágoston* kir. jogtanár. Budán, 1850. 8r. 20 kr.

Első rendszeres magyar előadása a közönséges váltórendszerbálynak.

MATHEMATICALI TUDOMÁNYOK.

A mennyiségtan elemei. Első rész : Számтан. Irta *Marán János.* Eger, 1850. 8r. 30 kr.

Kék Könyvtár. Házi és iskolai oktatásra szolgáló kézi és segédkönyvek gyűjteménye. Harmadik szállítvány : Számító Socrates. 2-dik kiadás. Kolosv. 1850. Barráné és Stein. 12r. 40 kr.

TERMÉSZET ÉS ORVOSTUDOMÁNY, GAZDÁSZAT ÉS KERESKEDELEM.

Az emberi bonctan tankönyve, tekintettel élettanbani alapulására és a gyakorlati alkalmazásra. Irta németül Dr. *Hyrll József,* osztrák bonctanár, magyarítá Dr. *Foltényi János,* Dr. *Rhédey Antal* segélyével. Bonctani szótárral. Buda, 1849. n8r. kötetben 4 ft.

Említhetők a részletes emberi *élettanból*. Vezérfonal a tan-előadás és magány-tanulmányban. Írta *Budge Gyula*, bonni egyetemi tanár, magyaráta Dr. *Rhédey Antal* és Dr. *Foltényi János*. 9 rézmetszvényvel. Buda, 1849. nSr. kötetlenül 1 ft 20 kr.

A lónak lábai egészséges és káros állapotukban, különös tekintettel a sántítás mindenféle nemeire s annak orvoslására. Állatorvosok, gazdák, kovácsok és lókedvelők számára. 41 rajzzal. Írta Dr. *Zlamál Vilmos*. Buda, 1849. Sr. Kötetlenül 1 ft 20 kr.

Személyes Ottalom. Orvosi tanácsadó a nemzörések mindazon betegségeiben, melyek önfertőzés, a nemi ösztön túlságos élvezete s ragály által származnak. Legelőször közzé téve Dr. *Samert* által Londonban. 40 bonctani ábrával, bővítve javítva kiadta *Laurentius* Lipcsében. Pest, 1850. Lukács L. Sr. 3 ft.

Természettan Elemei. Írta *Jedlik Ányos István*. Első könyv: A sulyos testek természettana. Szöveg közé nyomott 384 fametszettel. Pest, Emich. 1850. nSr. 4 ft. 36 kr.

Erdélyi Gazdasági Könyvtár. Harmadik kötet: Legújabb és leghasznosabb *Méhéskönyv*; több évi tapasztalás után írta *Korbuly János*. Kolosv. 1850. Tilsch. 12 kr.

Memoiren aus dem Reisetagebuche eines ungarischen Arztes, mit besonderem Hinblick auf Oesterreich und Ungarn, wie es war und provisorisch ist. Von Dr. *Moritz Herczegy*. Bécs, 1840. 1 ft. 30 k.

A Magyar Hírlapban álló ajánló jelentésben ilyeket olvasunk: „a *szürke* theoriának a meleg életrei alkalmazása stb“ Goethe e szép versére vonatkozva: *Grau*, Freund, ist alle Theorie stb. Már ez aztán fordítás. És így fordítanak nálunk gyakran egyebet is, nem csak jelentéseket!

Egyszerű kereskedői könyvvitel magyar és német nyelven. Elméletileg és gyakorlatilag előadta *Pick Dávid*, a keresked. számtan, irály és könyvvitel vizsgált *oktatója*. Pest, 1850. Sr. 2 ft. 20 kr. (tárgyat tanítunk, embert *oktatunk*).

EGÉLYTAN *) ÉS BUZGALOMTERJESZTŐK.

Szeretet kötelei, vagy a keresztyéni buzgóságra vezető Kalauz. Imakönyv minden jó kath. keresztyének szám. Szép énekekkel bővített kiadás. Szeged, 1850. 20 kr.

*) *Egély* van az academia által „religio“ értelemben elfogadva.

Lelki Kalauz. Oktató imakönyv ker. kath. hívek házi és templomi használatára. Irta *Pelzmán Gergely*. Pest. 1850. Müller Gyula. 12r. 1 ft.

Jézus az üdvösségem az oltári szentségben *Nogall Jánostól*. Pest, 1850. 12r. 10 kr.

Imádd az Istent! Keresztyén kath. imádságos könyv az ifjuság számára. Szerk. *Fedák Orbán*. Kassa, 1850. 16r. 30 kr.

A keresztyén vallás, a heidelbergi káté magyarázatául LII úrnaphan írta *Pap István*, veszprémi főesperes, vámosi ref. pred. Újra átnézte s kiadta ifj. *Vári Szabó Sámuel*. Pap képével 2 ft.

Orosz Ádám: Egyházi Beszédek vasárnapokra. Első kötet, 2-dik kiadás. Eger, 1850. 8r. 1 ft.

Papi dolgozatok gyászesetekre, *Szilády Lászlótól*. Második füzet. Kecskemét, 1850. 8r. 1 ft.

Az I. füzet különféle viszonyokra szól; ára szinte 1 ft.

— Ennyit közölhattunk eddig elé. Némelyekre még visszatérünk, mihelyt a könyvekre szert teszünk. Ohajtjuk, bár írók és kiadók azon állapotba tennének, hogy kiadásaikat minél gyorsabban és ismertetve jelenthessük: kérjük is, hogy saját s az olvasók érdekében munkáikat hozzánk beküldeni sziveskedjenek.

KÖNYVISMERTETÉS.

Juris publici Regni Hungariae Specimen singulare, constitutionis avitae huius Regni, vices, defectus et naevos, nec non relationes externas eiusdem Regni, a principio usque ad revolutionem anni 1848 exhibens etc. ed. ab *Antonio Virozsil*, AA. LL. et Philos. ac I. U. D., etc. Reg. Scient. Un. Hung. h. t. s. Rectore ac prov. Senatus Acad. Praeside. Budae, 1850. 4r. 64 l.

Jelen mutatványnak előszavából értjük, miszerint az egy 1843. évben kidolgozott, de könyvbírálati akadályok miatt meg nem jelent nagyobb munkának töredéke; melyet a szerző az egyetem új-já alakítása évnaphján a könyvbírálat által kitörölt helyek visszaállításával, közrebocsátott. Ez alkalmat használja egyszersmind, alanyi politikai nézeteinek kijelentésére, melyek bővebb taglalásába nem bocsátkozunk, habár azoknak a munka folyamában vallott elvekkeli összehasonlítása, már ész- s lélektani szempontból is, föltötte tanulságos volna.

Áttérvén a munka foglalatjára, szerző a magyar alkotmányviszontagságait sz. Istvántól 1848-ig, röviden elég sötét színekkel rajzolja (I. 5—101.), a nélkül hogy belső fejlődésének jellemzésébe mélyebben bocsátkoznék; így például: a megyei rendszer átalakításából, a szabad kir. városok rendiségéből származott változtatások meg sem érintetnek. A II. szakaszban szerző az ország alkotmánya fölötti nézeteit adja elő; melyeknél fogva Magyarország alkotmánya mint törvényi mű s a közép kor hűbérrendszerének eredménye, tökéletlen, hiányos és több rendelkezéseiben az újabb közjogi elvekkel össze nem egyeztethető, a területi kérdések számos nehézségekkel járnak, a vallási, nemzeti s nyelvi különbségek az erők s akaratok egyesülését akadályoztatják, mit a hazai nyelvnek diplomatai polcra emelése meg nem szüntethet. Az alkotmány, minden kormányváltozás alkalmával, a királyi *hitlevél* által megújítandó szerződésen alapszik, de a nép érdekei csak az országos rendek által képviseltetvén, annak következményei az ország összes törvénykezési s kormányrendszerében világosan kitűnnek; az öröklési rend meghatározása által a királyválasztás bajai elhárítvák, de a királyi *hitlevél* körüli vitatkozások minden koronázás alkalmával az alkotmány alapjait megingatják; az alkotmány lényege a nemesi rend előjogainak fentartásában áll, melyek a polgárok többi osztályainak politikai, sőt természeti jogait veszélyeztetik, azok gyűlölségét felkeltik, s a jog, eszélyesség s méltányosság elveivel összeütközvén a' többi nemzetek igazságos gúnytárgyaivá váltak; az uralkodás és kormány alkata szabatosan meghatároztatik, több felségjogok iránt azonban kételyek vannak, s a rendeknek az alkotmány megváltoztatására irányzott indítványai, habár egyrészt a korújítási előitéleteiből erednek, másrészt az alkotmányos szerkezet hiányainak élő tanubizonyságai; az alkotmány biztosítékai, úgymint a koronázási *hitlevél* s eskü, a közhivatalnokok, kormányzások s törvényhatóságok felelőssége, nyilvánosság és sajtószabadság hiányában céljoknak, a közjog s politika követelményeinek meg nem felelnek, s az 1748: 8. törv. még a javítások lehetőségét is kizárni látszik (10—15 l.). A kormányrendszer bírálatára áttérvén szerző (III.), abban a közigazgatás czélszerű elrendezéseinek kitűnő elemeire, névszerint az öszpontosítás s helyhatósági rendszer czélszerű kapcsolatára akad, de hiányai között kiemeli a törvényhozási test szer-

kezetét, mely sem az újabb kor szellemével, sem a népesség szaporodtával, sem a lakosok művelési fokozatával összhangban nincsen, minélfogva annak rendezését fő szükségünek állítja; a végrehajtó hatalom a közhivatalok felelősségének hiányában egy részről majdnem korlátlan, míg más részről a megyéknek eljárása hatását megsibbasztják; az egyes felségjogok gyakorlásában is hasonló nehézségekre akadhatni, mihez a rendőrségnek hiánya, az igazságszolgáltatásra nézve pedig rendszerezett törvénykönyvnek nem léte, az ösiség s hosszadalmas perfolym akadályai, a helyhatósági élet kinövései, s a nemesség adómentességénél fogva a közjövödelmek elégtelensége járulnak (15—22 l.).

Magyarország *külvizonyait illetőleg*, az a legrégibb idők óta állodalmi függetlenségét minden viszontagságok dacára fentartá (IV. V.); minek bebizonyításául szerző az erre vonatkozó igényeket rendre cáfolja, nevezetesen a *romai szent szék* világi felsőbbbségére nézve megjegyzi, hogy II. Silvester pápa levelei egyedül az egyházi ügyeket tárgyalják, a romai pápák még akkoriban a romai német császárok felsőbbbsége alatt állottak, II. Silvester későbbi korban felhozott bullája koholmány, Sz. István Imre fiához intézett könyvében, a pápa világi felsőbbbségéről mélyen hallgat, IX. Leo pápa, midőn Henrik császár s Magyarország viszálykodásait kiegyenlíteni iparkodék, arra nem is hivatkozott, s itt a romai pápák hazánk függetlenségét gyakrabban önmagok elismerék; VII. Gergely állításai oly kevéssé szüntethették meg Magyarország önállását, mint a többi európai állodalmakét, és Sz. István hódolata, ha megtörtént volna is, a nemzet hozzájárulta nélkül érvénytelen; minélfogva a pápák igényeik érvényesítését nem igen szorgalmazák, s midőn az Árpád-ház magva-szakadásával azt megkísérlék, az összes nemzet erélyes ellentállására találtak, s ezen idő óta világi felsőbbbség iránti követeléseikkel felhagytak (24—28 l.).

A *német császárok* felsőbbbsége sem igazolható (VII.), mert Henrik s Otto győzelmei ép oly kevéssé rendítik meg a magyarok függetlenségét, mint a magyarok diadalai nem a német birodalom önállását: a magyar nemzet megerősítése sem Gizella, sem II. Henrik császár műve, s ha volna is, az ország politikai állására befolyással nem lehetne; Péter hódolata a nemzetet nem kötelezi, mert ennek beléegyezése nélkül történt, s azért korlátolt országban erőnélküli, s ugyanazt, a többi királyok segélyfolyamodásaikra is alkalmazhatni;

végre minden kételyt eloszlatnak Mátyásnak 1481. Fridrik császár leveleire kelt válaszában íme szavai : „Se qua regem et electorem Bohemiae praefato Imperatori quidem qua suo Domino et Superiori censere obligatum et subiectum, verum qua Regem Hung., quae cum Imperio Germanico nil commune habeat, se eidem prorsus parem arbitrari“; s Miksa császár s királynak 1566. évi nyilatkozványa, melyben a birodalmi rendek azon kívánságára, hogy Magyarország Németországhoz csatoltassék, hazánk függetlenségét s önállását nyilntan kijelenté s megmutatá (28—32 l.).

A mi a többi szomszéd tartományokat illeti (VIII.), a *velencei köztársasággal* hazánknak Dalmatia s az adriai tenger mellék birtokolása végett gyakori surlódásai voltak, melyeket csak közös ellenségek a töröknek a XV. században történt növekedése szüntettet meg, de önállása ez oldalról soha nem fenyegettetett; s ezt *Lengyelhonról* is állíthatni, melylyel gyakrabban közös királyok alatt volt, és sokszoros összeköttetésekben állott; ámbár a XVI. szepesi város letartóztatása némi keserűséget okozott, melynek nyomai az 1486: 32. kizárási törvényben szemlélhetők. Nagyobb veszéllyel fenyegette hazánk függetlenségét a *keleti birodalom*, főleg Mánuel császár korában, de a német császárok igényeire felhozott okoknál fogva, sikeretlenül. Legnagyobb veszélybe döntötték azt a *törökök*, kik Hunyadi János, és Mátyás fia által fékezve, a Jagellonidák gyenge kormánya alatt mindinkább Magyarországra nehezettek, s a mohácsi vésznap után Szolimán győzelmei következtében Magyarországnak nagy részét meghódíták; de ebből a török portának legkevesebb joga sem származik, mert valamely nemzetnek, annak beleegyezése nélkül történt, meghódításában a szerzésnek mind igazságos címe, mind módja hiányzik; a fegyveres erő csak birtokolást szül, addig tartó, míg a legyőzött nép jármát meg nem töri; János király hódolata jogilag érvénytelen, s az utóbbi királyok által fizetett hadi adók, egyszerű szerződések következményei lévén, az ország önállását meg nem szüntették (32—37 l.). Az *ausztriai ház* időszakára áttérvén a szerző, megérinti történetileg, az országnak összeköttetéseit az ausztriai tartományokkal, s előbocsátván, hogy az 1463. 1491. 1506. s 1514. évi öröklési szerződések az ország beleegyezése nélkül alkotva erő-nélküliek, s a leányági öröklés jogcíme sem alapos, I. Ferdinánd országglási jogát a „*De modo consequendi summum in Hungaria imperium*“ című munka híres írójával a nem-

zet szabad választására alapítja, mely utódjaira kiterjesztetvén, azok öröklési rendje az 1687. 2. 3 s 1723. 1—3 törv. által meghatározott, s ily módon létesített Magyarországnak kapcsolata a többi tartományokkal (37—40 l.). Ezen kapcsolat (X.) az ország alaptörvényei szerint örökös és felbonthatatlan, minélfogva azon országok külső ellenség elleni kölcsönös segedelmezésre kötelezvék, de csak *személybeli*, *névszerinti* (personalis, nominalis), azaz olyan, mely az állodalmakat közös fejedelem alá helyezi, az alkotmány s kormányzat közösségét azonban meg nem állapítja, s Magyarország függetlenségét nem csonkítja, mit az 1687. 2. s 1723. alaptörvények, de főleg 1791:10. minden kétségen kívül helyeznek. Hibás tehát azok véleménye, kik Magyarországot Ausztria bekebelezett alávetett tartományának mondják, mit V. Ferdinánd királynak címe is bizonyít; de hibás azoké is, kik Magyarország viszonyát Ausztriához pusztán szövetséginek állítják. Az egyesülés által hazánk állása a többi tartományokhoz, melyekkel közös fejedelem alatt áll, tetemesen megváltozott, a királyválasztás-szülte mozgalmak megszűntek, s habár ép ezen kapcsolatnál fogva több háborúba keveredett, ezek korántsem veszélyezteték függetlenségét annyira, mint az előbbiek, s bajaik az egyesülés jótéteményei által felülmúlnak: így a törökök elleni védelem az örökös tartományok, sőt a birodalom közös erejével történt, s az ország, kapcsolt részeivel együtt fölmentetett a török iga alól (40—45 l.). Az ország érdeke tehát az ausztriai tartományokkal viszonyok fentartását követeli, minthogy csak abban találja önállása biztosítékát, s védelmét az orosz túlsúly ellen, alkotmányi s kormányrendszerének istápját, míg a török fel-sőbbiség következményeit a múltak története, az oroszét pedig a Lengyelhon, Moldva és Oláhbon sorsa világosan kitüntetik, mikhez szerző még a mívelődés és haladás előmozdításának alkalmát s az uralkodó ház érdemeit számítja. Nem is lehet, folytatja szerző, ezen egyesülést károsnak állítani a nemzetiségre, mert meg is engedvén, miszerint II. József tette politikai véteknek tekintetű, azt sem az uralkodó háznak, sem Némethonnak fel nem róvhatni; sőt az ausztriai birodalom legbiztosabb alapját népei nemzetiségének fentartásában találja, mit a külön nemzetiségeknek, mik közt szerző egy *tyrolit* is említ, tett engedmények bizonyítanak; a nemzeti jólét s vámrendszer megszorításaiból vett ellenvetésre pedig megjegyzi, hogy ezek az adómentesség következményei s annak feláldozásával megszűnnek; végre

az ausztriai tartományok korlátlan kormányrendszere sem veszélyezteti Magyarország alkotmányát, mert valamint külön vallású, nemzetiségű s nyelvű népek közös egyesülésben vannak, úgy ez külön kormányalkatokra nézve is azok veszélyeztetése nélkül lehetséges, mit hazánk története is bizonyít (45—58 l.). Végre az *összes magyar közjogra* vonatkozó nézeteit abban pontosítja össze, hogy az ország belviszonyait tekintve, az alkotmány s közigazgatás megváltoztatása szükséges, de ennek, hogy sikere legyen, fokozatonként, törvényhozás útján kell történni, s mivel csak a nép szokásaival összhangban lévő intézkedések sikeresek, a nép művelése, az oktatási rendszer célszerű átalakítása által megelőzhetetlen; kíváncsok továbbá, hogy az alkotmány átdomítására s átvizsgálására bizonyos időszakok törvényileg kiszabassanak, minthogy annak semmi örökös záradékú törvények (*clausula perpetuae sanctionis*) gátot nem vehetnek; s befejezésül azon ohajtását nyilvánítja, hogy átalakulási kísérleteink Lengyelországhoz hasonló zátonyokra ne akadjanak.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

TUDOMÁNYOS INTÉZETEK.

— *A magyar kir. egyetem könyvtára* mindeddig azon egyetlen hazai könyvtár, mely valóban él és használtatik; mely egy havi szünidőt kivéve, egész éven keresztül, és pedig hetenként öt nap s naponként öt óráig nyitva áll az egész közönségnek; s melyben a hazára kölcsönzések, mik az egyetem s a magyar academia helybeli tagjaira vannak szorítva, az utasítás engedélyeinél fogva, elégséges biztosság mellett, tágabb körben is gyakoroltatnak. E szerint ez intézet az egész helybeli közönséget, s mennyiben az írók és tudósok által használtatnak, az irodalmi egész országot is érdekelvén, úgy hiszszük, szívesen veendik olvasóink ha róla, az igazgató hivatalos jelentései alapján, különösen a két forradalmi évből, némely statistikai adatokkal szolgálnak.

Az egyetemi könyvtár, mely a nagyszombati Pázmán-féle egyetem könyvtárából állt elé s József Császár idejében a magyar birodalmi klastromok könyvtáraiból s nagyobb szerű vételekből tetemesen növekedett, s azóta is mind folytonos vásárlások, mind a hazában megjelenő nyomtatványok hivatalos példányaiból, mind egyes hagyományok által bővült: most is naponként gyarapszik. Az itt felvett két évi időszakban (1848 és 49.) a *hazai irodalom* osztálya részben még a volt királyi helytartó tanács s utóbb a magyar közoktatási minisztérium útján beérkezett hivatali példányokkal gyarapodott, de miután az 1848. ki törvény a nyomdák részéről összesen csak két példányt követelt, egyet az ille-

tő hatóság s egyet a nemz. muzeum számára, az egyetemre nézve e forrás be-
dugult, s így a hazai nevezeteseb jeleneteknek már vétel útján kellett beszerez-
tetni: de voltak e mellett is szerzők és kiadók, kik munkáikkal, különösen az
időszaki sajtó termékeivel kedveskedtek, s így az intézetten könnyítettek. A ha-
zai irodalom osztálya e különböző forrásokból 423 kötettel és 2176 ropirattal s
egyéb apró nyomtatványnyal gyarapodott. — A *külföldi irodalom*, majd min-
den szakban, becses bővülést nyert, legnagyobb részt vétel útján, de holmit
külföldi egyetemek küldeményéből is. Szám szerint ez osztály 746 kötettel s
154 apróbb, különösen egyetemi iratokkal, szaporodott. Továbbá nevezetes bő-
vülést nyert e könyvtár István főherceg ő fensége által, ki dicsőült édes atyjá-
nak József nádornak 1809 óta letételképen az egyetemnél volt könyvtár részét
az egyetemnek engedelmeyezvén, abból ez időszakban 744 kötet iktattatott be
az egyetemikönyvtárba, 133 kötet pedig a többesek közé került eladás vagy ki-
cserélés végett. E gyűjtemény nagyobb részt utazási, történeti, politikai, hadi és
természettudományi, válogatott munkákból áll. Ezek után az egyetem könyv-
kince 1849 végén szám szerint ekkép állott:

1847. nov. 1 volt . . 69,621 kötet 578 db. egyveleg

1848—9-ki szaporodás 1,913 „ 2330 „ „

Összes szám nov. 1 1849. . 71,534 „ 2908 „ „

megjegyezvén, hogy a legutóbbi számban az előbbi időkből fenmaradt s még
számlálatlan egyvelegben nem foglaltatnak. Ellenben bele van számítva a)
a hittudományi fiók könyvtár, mely a pesti fő papnövelde teremében ennek hasz-
nálatára van külön felállítva, b) a csillagásztoronyban Buda ostromáig felállítva
volt fiók könyvtár, c) némely más tanszékekhez tartozó könyvek, és d) a kéz-
íratár.

E gyarapításra a felvett időszakban kész pénz költetett 2,336 ft 8 $\frac{1}{2}$ kr
convp.; a hivatalos uton érkezett és a nádori könyveken kívül bekerült aján-
dékok pedig 159 darabra rugtak.

Mi a *könyvtár használatát* illeti, az, a többszöri zavarok, a köz tanodák
nagyobb részt zárva volta, Pest városa bombáztatása, valamint az ezt követett
rendezések miatt több ízben zárva lévén, s különben is az elmék másfelé el-
foglaltatása miatt gyérebben látogattatván, ez időszakban az azelőtti évekkel
hasonlítva, tetemes súlyedés volt tapasztalható: ugyanis e két év alatt volt
8007 olvasó, holott 1846 és 47-ben 13,839, s így a hiányi különbség 5832.
Így a házi használat is kevesebbedett. Míg t. i. csak 1847-ben 800 kötet
adatott ki a könyvtáráépületből olvasásra, 1848—9-ben tehát két évben, csak
1320 kötet vétetett ki, mi, az otthoni tudományos szorgalomnak is nyomott
állapotjára mutat.

A *könyvtár munkálkodó személyzete* a következőkből állott: Igazgató: Tol-
dy Ferenc; első és második őri hely: üres; segéd őr: Hanák János (időközben
meghalt); első tiszt: Csery József; második tiszt: Vargay Károly (időközben
meghalt); ideiglenes segéd: Rischel Ágost.

Azon ohajttással rekesztjük be e tudósítást, bár a haza minden főiskolai,
collegiumi s egyéb köz könyvtáraitól időről időre illy statistikai adatokat
közölhetnének.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

II. FÜZ.

NOV. 1.

1850.

A MAGYAROK EREDETE.

TÁJÉKOZÁSUL.

SZONTAGH GUSZTÁVTÓL.

I.

Honnan jöttek eleink mostani honukba? Melyik volt a magyarok őshazája? Létezik-e még ott magyar vagy legalább a magyarhoz rokon nyelvű nép? S mely nemzetek lehettek a régi korban magyar származásuak? Ezek oly kérdések, melyek a legrégibb időtől fogva nemzetünket annyira érdeklették, hogy nem csak számtalan tudós vizsgálatokra adtak alkalmat, de tettleges kutatásokra is Ázsiában, úgy, hogy a legrégiebbeket nem említve, korunkban Körösi Csoma, Bese, Reguly, Jerney indultak e célból útnak; s ámbár az épen leperdült forradalom e kérdések további nyomozását, mint száz más, ideiglen eltemette, alig csendesült le országunk csak némileg, ime megjelenik köztünk Gützlaff Károly Chinából, és mind akademiai előadásában, mind magán körökben nyilatkoztatja, hogy chinai kútfők után a Kokonoor tó körüli dzungárokban a magyarok Ázsiában hátramaradt töredékét véli fölfedezhetni: mire a társadalmi élet zajától háttérbe szorított kérdés ismét előtérbe tolikodik, eszmecsere s vitatkozás tárgyává lesz; úgy, hogy folyóiratunk e percben érdekesebb s inkább napi renden lévő kérdést vizsgálatára alig választhat mint épen ezt.

II.

Vannak kérdések melyek iránt a gondolkodó embernek el kell igazodni, máskép szelleme meg nem tud nyugodni. Ilyen kérdés a művelt magyarra nézve a nemzetének eredete iránti kérdés. Épen az, hogy azt oly felderíthetlen homály fedi, nem enged neki nyugtot, ingerli azon okok megtudására, melyek felderítését akadályozzák s eddig lehetetlenné tévék. A ki nem régiségbuvár, s ennél fogva új fölfedezések tételére nem indul ki, annak nem kell gyanítás, sejtés, az bizonyosságot kíván, bizonyosságot abban mit tudnunk lehet, s mit nem, és miért nem?; mert végre embernek mindent tudni nem lehet, s meg kell elégednie nem tudásával is, ha az okot megismeri, minél fogva a homály felderíthetlen. Tovább vizsgálata nem mehet s itt nyugvó pontját kell találnia, ha egyébiránt a terra incognitát képzelgése légváraival nem akarja megrakni, mire az ábrándozó szobaülő, kiben a képzelődés eszén erőt vett, úgy is felette hajlandó.

Eképzelgősdiek sorába tartozni soha sem sovárogván, vizsgálódásom álláspontja itt csupán az elfogulatlan nyugodt eszű gondolkodóé, a művelt emberé, nem a régiségbuvaré, ki ennél fogva új fölfedezésekre nem rándul ki, hanem minden igények nélkül egyedül azt vizsgálja: hogy áll ezen kérdés jelenkorunk műveltségi fokán? Minő feleleteket adtak eddig az e kérdésekkel foglalkodó régiségbuvárok, a hazaiak és külföldiek? Mi bizonyos e tekintetben, mi nem, és miért nem? Ez az mit mint művelt ember és gondolkodó magyar tudni akarok, s mint hiszem a művelt magyar közönség velem együtt o-hajt tudni, mely oknál fogva vizsgálataim eredményei közlésére is határoztam magamat. Hisz mindkettőnknek kívánsága, célja egy s ugyan az lévén ha részemről tisztelt olvasóimat azon fáradságtól megkímélem, hogy magok annyi honi és külföldi írók munkáit olvasásuk át, úgy hiszem nem csak bocsánatot, hanem köszönetet is érdemlek. Igen, épen azért, mert nem vagyok régiségbuvár ex professso, mert homályos sejdítések tájékoztatómra nem valók, hanem egyedül tiszta világosság, mivel csak elvitázhatlan tényeket használhatok, historiát és nem mythológiát; épen ezen okoknál fogva mondom, vállaltam én e provinciát fel és szólok e tárgyról.

III.

Sok kitérések nélkül tehát: honnan eredtek a magyarok, honnan jöttek mostani hazájokba? Hogy Ázsiából, különösen Scythiá-

ból jöttek, ez iránt soha sem kételkedett senki. Azonban minden tudósítások után, mint földet nem művelő, városokban nem lakó, nomád nép költözködven Európába s lakván Ázsiában, eleve meg kell itt jegyeznem, miszerint *állandó lakhelyeikről* szó nem is lehet. A legrégebb időtől fogva tehát majd itt majd ott találtatnak, keletről nyugat felé tartván. Laktak kétségtelenül különböző időben — a Volgától kezdve a Caspi- és Fekete-tenger közt, a Kúma partjain el a Terekig, s utóbb a Fekete-tenger éjszaki partján előre nyomulván, a Don, a Dneper mellékein, szinte a Szeret vizéig a mostani Moldvában. Ez iránt számos, kétségtelen kútfők léteznek. Mennyire nyomultak egyébiránt éjszakfelé, vagy éjszakeről jöttek-e, Jugóriából? ez vita alatt van, és csak azoktól pártfogoltatik, kik a magyarokat a finnektől származtatják, mi, mint látandjuk, napjainkban már elavult kérdés. Nomád, lovas nemzet valának ők bejövetkor, olyan, milyenné a Jajk, Volga, Terek, Kúma, Don és Dneper közti végtelen térség képezhetette századok óta; azért is szállták meg leginkább az alföldi síkot, mely leginkább hasonlított elébbi hazájokhoz, s hangzott össze életmódjokkal, szokásaikkal, erkölcsökkel. Azonban, hogy nyomozható lakhelyeik szinte a felső Volgaig, a déli Ural hegységeig terjedtek, s hogy valószínűleg onnan nyomultak elébb dél, utóbb nyugat felé: ezt Julian, Plan Carpin s Rubriquis barátok tudósításai látszanak bizonyítani. Lássuk tehát ezeket.

A vaticani könyvtárban, Romában, létezik egy kézirat, melyet Pray „*Annales veteres hunnorum, avarum et hungarorum*“ című munkájában lenyomatott, melyben ez áll: IV. Béla idejében, honunkból felkerekedett négy barát, Ázsiába utazandó, hogy ott a régi magyarokat felkeresse s a keresztyén hitre térítse. Konstantinápolyon keresztül a Kaukazba érvén, midőn a síkra leereszkedtek volna, kettő közülök az ott tanyázó vad pusztai lakóktól annyira megrettent, hogy utjokkal felhagyván, visszatértek Magyarországba; kettő azonban, mindenre el lévén szánva, folytatta útját; de ezek közül is egyik útközben meghalván, csak a negyedik, *Julian*, érte el a felső Volga vidékét, Bulgar városát, hol egy magyar asszonynyal találkozván, az ősi magyarok hol-tartózkodását megtudá. Ezeket három napi út után csakugyan feltalálván, általok barátságosan fogadtatott, megvendégeltetett s ott is marasztaltatott. De Julian hallván, hogy a mongolok készülnek Európa ellen, s ez iránt a keresztyénséget tudósítani ohajtván, s hogy honfiait rokonaik hollétéről Ázsiában men-

nél elébb bizonyossá tehesse, visszaindult, és pedig általok utasítva rövidebb uton, Muszkaországon keresztül, érkezett Magyarországra. Meg kell itt jegyezni, hogy ezeket a vaticani kézirat szerint, nem maga Julián beszéli, hanem valami Ricardo barát, kinek ő tapasztalását halála előtt elmondta, hogy arról a világ tudósíttassék.

A mongolok, mint tudva van, utóbb csakugyan bejöttek, s Batu Khán alatt honunkat is pusztították; míg főkhánjok Karakóruban meghalván, új választás végett visszatakarodtak Ázsiába. Később azonban elterjedvén azon hír, hogy újra szándékoznak Európa ellen indulni, a pápa Plan Carpin barátot küldé a főkhánhoz Karakórubba, hogy annak szándékáról bizonyosságot nyerhessen, s őt, ha lehet, róla lebeszélje. Utóbb megint azt rebesgették Európában, hogy Dsingis Khán családja, különösen Batu Khán fia, megkeresztelkedett volna, és sz. Lajos francia király ezt használni akarván, Rubriquis barátot küldé Batu Khánhoz s a főkhanhoz is Karakórubba.

E két barát tudósításait is bírjuk, roszt középkori latin nyelven. Mind kettő azt mondja: hogy a régi magyarok a mostani baskírok földjén laktak s onnan indultak ki mostani hazájokba. Rubriquis kivált, ki a magyarokat igen jól ismerte, mert számos, honunkból Batu Khán által elhurcoltakkal találkozott, latin imádságokat is írt számokra, sőt Karakórubban magyar asszonyról is lakott; Rubriquis kiváltképp, mondom, igen pontosan írja le ezen tőle úgy hitt régi magyarok hazáját. Az, mint mondom, szint azon vidék, melyet most a baskírok laknak, s mely a felső Volga bal oldalán a déli Uralban fekszik, s a középkor abroszain is mindig Magna Hungaria név alatt fordul elő. Csak az kár, hogy Plan Carpin és Rubriquis utjai nem a baskírok földén mentek végig, hanem valamivel inkább dél felé. Tehát nem önlátomásból beszélnek, hanem csak azt mondják: „Fidedigne nobis relatum est a fratribus praedicatoribus, ex illa terra exivisse antiquos hungaros“ (Rubriquis).

A baskírok egyébiránt most nem beszélnek magyarul, hanem törökül, s a moszkáktól is a turktatár népekhez számíttatnak. Azok tehát, kik a baskírokat eltörökösödött magyaroknak tartják, s a magyarokat általjában turkoman vagy turk fajnak, mint Pray, Fessler, Schaffarik: azt hiszik, hogy a baskírok, a szomszédban lakó turktatároktól fogadván el Muhamed vallását, ezzel együtt vették fel turk nyelvöket is. A baskírok egyébiránt vegyült népnek látszanak lenni, mert láthatni köztök mongol, moszka és török arcokat, minél fogva

Schaffarik inkább a mellettök s köztök lakó és hasonlóan turk nyelven beszélő *mescserägeket* tartja az ősmagyarok hátramaradt töredékének. Ezek Reguly Antal bizonyítása szerint magokat *mesereknek* nevezik, míg a magyarok a turkoktól *masaroknak* hivatnak: mi tehát szintazon név lehetne, csak változtatott magánhangzókkal, mely eset sokszor előfordul. És valóban, hogy a déli Uralban hajdan magyarok lakhattak, azon körülmény is bizonyítani látszik, mivel Reguly Antal tudósítása szerint egy finn nyelv sem bír annyi magyar szavakkal mint a vogul nyelv, péld. a számnevek majdnem mind egyeznek a magyarokéival. A vogul és magyar nyelv egyébiránt, mint később látandjuk, messzibb állván egymástól, mint hogy e hasonlóság belülről fejlődhetett volna ki: azt kell hinnünk, külsőleg, életbeni érintkezés által támadott. És valóban a vogulok maiglan szomszédjai a baskiroknak.

IV.

És van-e Ázsiában vagy nyugat felé a közel szomszédban, ott hol hajdan a régi magyarok kétségtelenül laktak, a Jajktól a Terekig, s a Volgától a Dneperig, vagy mivel Porphyrogenitus szerint a hátramaradt magyarok része Perzsia felé vette magát, van-e valahol Perzsiában magyar vagy a magyarral rokon nép, vagy nincsen? Mert e vidékeken keresztülzúgván a népköltözködés, Dsingis Khán és Tamerlán világpusztító hadai, nem egy nép söpörtethetett el e föld színéről, vagy vegyülhetett össze mással, s hagyhatá el ősi nyelvét. De ez iránt megnyugtattak honi buváraink nyomozásai. Szerintök gyaníthatólag magyarok voltak nem csak a húnok és avarok — ezt már Anonymus óta tudjuk; hanem a kazarok, bolgárok, kúnok, polovcok, pacinaciták, sőt alkalmasint a parthusok is. Horvát István, mint tudjuk, a régi chaldaeusokat és medusokat is magyaroknak tartá, sőt magát Ádámot. Ennyi tömörkedő nép pedig, akár mely viharok dúlták azóta össze a tőlök lakott tartományokat, a föld hátáról egy szálíg csak el nem pusztúlhattak? Vegyülhetek más népek közé, igen, de oly végtelen tömeg nyelvét valami változtatban csak fentarthatta. Hisz a világuralkodó Romának nyelve is elenyészett; de fenmaradt helyette az olasz, az oláh, francia, spanyol, portugál. És mennyi a magyarra emlékeztető emlék nem találhatik még most is Ázsiában? Nem állanak-e még Madsar város romjai? A turkmánok, uzbékek maiglan, mint hajdan a régi magyarok „agszakál-

laik“, patriarchalis uralkodása alatt állnak, görbe magyar kard van oldalukon, *kálpak* fejökön. A Terektől fogva fenn a Volgáig és az Araltóig, hány magyar név hemzseg Ázsia földabroszán? A Karacsai nép a Kaukázban nem vallja-e magát magyarnak, erősítvén hogy hajdan a Kúma partja körül lakott, hogy egy részök tőlük elszakadva a Pontus éjszaki részén Európába költözött s a Duna partjain birodalmat alkotott. Nem lehetett kétségem, Ázsiában, jól nyomozva, magyar, vagy legalább a magyarral nyelvre rokon népet föl kellend fedeznem ha útnak indulok, mire azonnal megistevém a készületeket.

Igen, uraim, én nem vagyok az, ki akadályoktól visszaretten, ha egyszer valamit elhatároz. Útnak indultam, és pedig — nem csak egyszer, hanem talán tizenhatszor különböző vidékek felé — tudnivaló nem magam, hanem tudós férfiak társaságában, természetbuvárokkal, geognostákkal, ethnographokkal, philológokkal; mert e tartományokat s az ott lakó népeket, nyelveikkel együtt pontosan meg akartam ismerni, s mi legszebb, mind ezen utak nem is nagy fáradságomba kerültek, sőt még pénzbe sem, mert mint egy második Bosco pamlagomon kényelmesen elterülve és szivarozva tettem azokat — könyveket, földabroszokat s rajzokat nézve végig.

És találtam-e magyarokat? kérdik olvasóim. Csak csendesen! Ha egypár szóval elmondom vég eredményemet, úgy beszédemnek azonnal vége szakad. Addig tehát míg e tekintetben nyilatkoznam, tessék engemet egy kissé a megnevezett vidékekre elkísérni; tekintsük meg a földet, éghajlatát, s az ott lakó népeket. Megérdemli ez a fáradságot. Maholnap az ember elköltözik e bolygó csillagról, s a nélkül költözzék-e, hogy azt ismerte volna? s különösen a magyar a nélkül hogy ősei hazájáról bővebb tudósítást nyerne? Nem! Induljunk tehát!

Én a Fekete- és Caspi-tengerek úgy mint a Don, Volga és Jajk folyók közti vidékeket mindig paradicsomnak képzeltem: pedig dehogy az, pusztá, fátlan, szíkes homoksík, itt-ott sósvízű pocsolyákkal; hol a nyár igen meleg, a tél nagyon hideg; hol az utas sehol sem talál árnyékot, mert a szíkes földben a fa nem is tenyészik és igen-igen ritka a friss vízű forrás. És mivel itt éjszak felé az egész végtelen vidék fölszíne hullámalaku sík, a vihar, kivált téli időben, ledühöng egész Novája-Zemblától. E tömérdek pusztaságot, mivel eke alá nem fogható, a világ kezdetétől fogva, nomád nép lakja, sátorok alatt dacolva a föld és idő mostohaságával. Kedélye azért elko-

morodik s dalai búsak, a kozáké szintugy mint a turk, finn és mongol fajú népekéi. E vidékről hozta ki a magyar is komoly kedélyét és szomorúan hangzó dalait. És ha azután zordon télben a magosan álló hóréteg alatt a nomád népek nyájai eledelet nem kaphatnak, vagy ha forró és száraz nyárban a legelők kiszűnek, és marháik hullanak: önmagokat is megszállja az éhség. Ekkor mint az éhes farkasok neki esnek a szomszéd népek nyájainak, elkeseredett harc keletkezik köztök, mely azonkívül sem hiányzik soha, mert ragadozó és rabló természetűek; s ha Zultánjok vagy Khánjok meghal, a sok feleség után marad számtalan fiú, mind khánságra törekedő, egymás ellen csatázik, míg a legerősebb a többit kipusztítja. Ha az ember e népek historiáját philanthrop kedéllyel olvassa, az örökös öldöklés fellett elszomorodik, s a moszka vagy chinai absolutismus valóságos jótéteményként ötlük szemébe. Akaratunk ellen ohajtjuk, hogy e vidékeket, ha már Anglia nem, legalább China vagy Moszkaország hódítsa meg; úgy legalább a meg nem szűnő mészárlásnak szakadna vége, s ha szabadság nem is, legalább béke uralkodnék.

A népesség pedig, mely közép s nyugoti Ázsiát lakja, *finn, turk* vagy *mongol* származású; a finnek *éjszak felé* laknak, a turkok *nyugatnak*, a mongolok *kelet felé*.

Hát a *magyarok*? Engedelmet kérek, azokat sehol sem fedezhettem föl. Madzsar Klaproth átkozott nyomozásai szerint régi tatár város, mely nyelvükön *kő* vagy inkább téglapítványt jelent, s egy régi tatár krónika szerint a Kipszaki mongolok alkotmányozójának székesvárosa volt. Ezt a helyben megvizsgált számos régi síremlékek feliratai is kétségtelenné teszik. Terek, agszakál, kalpak is turk-tatár, nem magyar szók.

Úgy úgy, mondhatják olvasóim, Madzsar egykor valami mongol kormányzó székvárosa lehetett; de elébb volt magyar, mert a magyaroktól építtetett. Meglehet; de én ezt nem állíthatom, mert a ki állít, az a bebizonyítás kötelességét vállalja magára. Mi által bizonyítsam pedig ezt be, minekutána a régi történetírók a magyarokról pusztán mint nomád népről tesznek említést; arról pedig, hogy városokat építettek volna, sehol egy szó sem áll; s el sem gondolható: mikép és minek épített volna nomád nép városokat oly könnyű és fátlan vidéken? Várost igenis épített a bolgár nép, Bulgárt a felső Volga vidékén, a kazar Sarkelt a Donec partján, Madzsart mint hiszem a kipszaki mongolok; de ezen népek *nagy birodalma-*

kat alkottak, tehát székvárosokra volt szükségük; de hogy a magyarok alkottak volna Ázsiában nagy birodalmat, arról fájdalom a historia semmit sem tud. Agszakál, Kalpak, turktatár szavak, a karacsaiaik közt pedig, a pétervári akadémia kiküldöttjei szerint, igen is az érintett monda divatos, csak hogy ezek sem beszélnek magyarul, sőt még csak a mienkkel rokon nyelven sem.

V.

Öseleink tehát talán nem is voltak igen műveltek? Horvát István valami régibb polgárisodásról igen is gyanított valamit, de honnan? nem bírom elgondolni. A magyarok mint lovas nomád nép jöttek honunkba. Ez kétségtelen. Hogy erkölceik felette szelídek nem lehettek, bizonyítják a kirablott szomszéd tartományok régi krónikái. És hogy is lehettek volna? Azon a földön honnan jöttek, a világ kezdetétől fogva más mint nomád nép nem találtatott. Ez pedig életmódjánál fogva szükségkép barbár. Hasonlók ebben minden ott lakó népfajok egymáshoz mai napiglan, a turkok úgy mint a mongolok. Ha pedig az ősmagyarok valóságos prototypusát akarjátok megismerni, olvassátok a szabad turkesztáni turkmánok leírását Burnes utazásában, mert ezek mind máig a „gens ingenua et libera, nullius unquam dominationi obnoxia”: mint azt Porphyrogenitus a magyarokról említi.

De azért, hogy nem voltak felette műveltek és szelídek, mert nem lehettek: mi szégyen az? Barbár volt minden nemzet eredetileg, a műveltség akarmely fokán álljon most; mert ez a primitív állapot. Szégyen barbárnak maradni, ha magát kiművelheté, s e szégyent nem vallotta nemzetünk. Őmaga az minden ujabban Ázsiából kikölt népek közül, mely polgárisodott életre fejlődván ki, karöltve haladt a korszellemmel. Ez dicsőségünk.

Legszerencsésebben jártak el buváraink a régi magyarok *vallása* kikutatásában. Ez a régi pantheismus volt, a nap, tűz, víz, szóval az elemek imádása, mint jelképeie az egy élő istennek; a még most is részben fennálló parsismus, mint ezt egy a Kisfaludy-Társasághoz beküldött pályamunka nem sokára kétségen kívül helyezni. E kérdést pedig azért tartom eldöntöttnek, mert közép és nyugoti Ázsiában a keresztyén és mohamed vallások felkerekedése előtt *más vallás nem is létezett mint ez*, bár éjszak felé schamanismusi elkorcsosodással.

VI.

Hát a Scythiában ez előtt a magyarokkal lakó népek: a bolgárok, kazarak, polovcok, kúnok és pacinaciták, nem voltak-e, mint a húnok és avarok magyar népek? Hazai buváraink igenis azt gyanítják; ellenben a külföldiek úgy hiszik, hogy turktatórok voltak, még a húnokat és avarokat sem véve ki.

Ezen ellenkezés feltűnő, s megérdemli hogy okát nyomozzuk.

Hazai buváraink önszemléletből, historiából s régi oklevelekből tudják, hogy honunkban a régi időben kúnok, palócok, besenyők (pacinaciták) telepedtek le s egyszersmind látják, hogy most magyarul beszélnek. A következtetés ennél fogva igen egyszerűen ez: most magyarul beszélnek, tehát ez előtt is magyarok voltak. Hogy pedig a húnok és avarok a magyarokkal rokon népek valának: ez Anonymus óta, úgy látszik, közvéleménynyé alakult; különösen a székelyek nem is magyar, hanem hún ivadéknak tartják magokat.

A külföldi historicusok és orientalisták hasonlóan adott tényekből indulnak. Azt mondják: közép és nyugoti Ázsiában most nem találni más mint mongol, finn és turk népeket. A húnok, avarok, bolgárok, kazarak, polovcok, kúnok és pacinaciták is tehát e fajú népek lehettek; mert hogy *mind* elpusztúltak e föld hátáról, nem gondolható. Legszámosabbak pedig az imént nevezett népek közül a turkok, ezeknek csak egy ága is, a kirgizek, vetekednek számra akár a finnekkel, akár a mongolokkal; azonfelül a turk népek épen azon vidékeket foglalják el még most is, hol őket a régi historiában találjuk. Ha tehát a kúnok, kazarak, pacinaciták stb magyarok voltak volna, szintazon a földön elmaradt utódaik is mind maig magyarul beszélnének. Ez azonban mint látjuk nem úgy van; turk nyelven szólnak, s hogy a kúnok, palócok és besenyők Magyarországbán magyarul beszélnek: ennek oka csak az, hogy itt megmagyarosodtak, mint a bolgárok szlávokká lettek, a longobardok olaszokká, a góthok spanyolokká; mely elváltozás mindig észrevehető, ha bár nép számos földművelő s műveltebb néppel egyesül s annak valását veszi fel. A kúnok, palócok, besenyők úgy is csak töredékben csatolták magokat a nagyobb számú, műveltebb, földművelő és keresztény magyarokhoz, s megtérvén, nyelvüket is megváltoztathatták.

És már most döntse el a kérdést a kegyes olvasó, a mint neki tetszik. A régi történetírókból eddig elé, talán a kúnokat kivéve —

kiket én turkoknak tartok — semmi ellenmondhatlanul bizonyost sem a hazai, sem a külföldi buvárok nem valának képesek kinyomozni; mert egyes szók hasonlatossága igen keveset nyom, s ez uton már Horvát István az egész világ népeivel rokonságba hozott; ámbár jelenkorunkban tényleg egyedül állunk a föld hátán, mint az árva virág. En pedig régiségbuvár nem lévén, csak azt s úgy adhatom elő, a mint azt találok. Nagy fontosságot egyébiránt nem is tulajdonítok e kérdésnek, nem foghatván meg: mi dicsőség áradhatna reánk, ha a már most elenyészett, de hajdan a világ legpusztítóbb népei, rokonink lettek volna; vagy mi haszon, minekutána e népek irodalommal nem bírtak, s rablásaik híréen kívül bármi tőkélyü emléket nem hagytak magok után.

Azon meggyőződésemet azonban itt el nem hallgathatom, miszerint a Pontus és Kaspi-tenger körül hajdan lakó népek története eddig elé nincs tisztába hozva. Erre a byzanti írók nem elegendők, mert csak egy részét teszik azon forrásoknak, melyeket használni szükség, ha positiv ítéletet hozni s állítani akarunk. Mind erre, a byzanti írókon kívül a török, mongol, perzsa és arab nyelv s irodalom ismerete nélkülözhetlen. A török és mongol irodalom újabb ugyan, de a perzsa tudósíthatna bennünket a Constantinus Porphyrogenitus szerint Ázsiában hátramaradt magyarok sorsáról; az arab irodalom pedig a magyarok kiköltözködése előtti történetet deríthetné fel, mert Al Raschid, Nagy Károly kortársa, idejében, mikor az avarok laktak honunkban, érte el aranykorát, s az arab Chalifák ez időben délkelet felé minden, a magyarok régi lakhelyeivel szomszéd tartományok felett uralkodtak. A keleti nyelvek tanulása s ismerete azonban a külföldön csak napjainkban kezd terjedni, s honunkban eddig alig bír egy pár mivelőt. Eldöntő szóra tehát még eddig fel nem vagyunk jogosítva.

VII.

És hogy áll már most *finn rokonságunk*? Ettől valahára szerencsésen megszabadított Reguly Antal. Elmondom keletkezését.

Némely buvárok a magyarok őshazáját az éjszaki Uralban keresték, Jugoriában, vagy Ugoriában, honnan lakosai ugoroknak nevezettek; miből azután a szláv „Uher“, a német „Unger“, a latin „hungarus“ lett. Az éjszaki Uralban finn népek laknak; kérdés lett tehát, nyelvek rokon-e a miénkkel, s ezt Sajnovics és később Gyar-

mathi állították, miből azután Schlözer és követői a finn rokonságot szerencsésen összeszűrték. És mivel a finnek mongol fajú népek, a finn rokonsággal egyuttal fajra is mongolok lettünk. E népek sorában mutatja be p. o. Berghaus (*Die Völker der Erde*), a magyart a világnak, sőt az emberi nem legújabb leírója Prichard is, a vogulok és osztyákok társaságában vezeti fel. Ez kellett még; mert a mongolt a magyar a tatárjárás óta kutyafejű tatárnak nevezi.

Ezen ethnographiai méltatlanságnak, sőt sérelemnek, mint mondám, Reguly vetett véget. Ő, a magyar, éveken át lakván finnek közt, s e sok águ törzsnek hét nyelvét tanulván meg, e kérdés eldöntésére teljesen minősítve van. És szerinte sem a magyar nyelv nem származik a finntől, sem a finn a magyartól, hanem mindkettő önálló ága egy közös törzsöknek. Tudniillik az egytagú nyelveket mint p. o. a chinai, japán stb kivéve, Ázsiából két nagy nyelvtörzsök származik: az *indo-európai*, hova a sanscrit, perzsa, román, germán, szláv, és celta nyelvek tartoznak, s az *ural altaii*: vagy *középázsiai*, melyhez a mandzsu, mongol, török-tatár, szamojéd és finn nyelveken kívül a magyart is kell számítanunk.

E szerint tehát mint külön nyelvű és fajú nemzet egyedül állnánk e világban, körülbelül mint hajdan, alkalmasint csekélyebb számban, e világ leghíresebb nemzete, a régi görög. Azonban nem tartoztunk-e Ázsiában a mongol típusú népekhez? S nem jöttek-e őseink ily arccal honunkba? Ezt határozottan nem merném tagadni. Ime az elvitázhatatlan tény ez: A régi Scythiában s azon túl kelet és éjszak felé egész Ázsiában, minden, *akármi fajú és nyelvű* népeken a mongol typus mutatkozik kisebb nagyobb mértékben. Legkitünőbb ez a legkeletiebben fekvő chinaiaknál, legszelidebb alakban mutatkozik nyugat felé. Az emberi nem fajai, évezredekén át az éghajlat befolyása által keletkeztek. Európának éghajlata kaukazi fajt képez, Afrika négert, Amerika rézveres indiánokat, Ázsia, déli részét kivéve, mongolokat; mongolokat arcvonásokra nézve, *akár mely nyelvek legyenek is különben*. A török törzsökök p. o. Ázsiában a Kirgizek, uzbékek, turkománok, mongol típusu népek, ámbár vérrokonai Európában, az osmanli törökök s a kazáni turktatárok a kaukazi fajhoz tartoznak; mert, úgy látszik, mindketten nyugatra költözvén s nomád életből városlakókká változván, az idő százados befolyása által testalkatukra nézve is, elváltoztak oly földön, mely a mongol alakot nem tűri s kaukazit képez. Reguly Antal beszéli: mi-

kép a moszka kelet felé, a Jajkon túl nem képes nyomúlni. Nem azért mivel át nem hajózhat, hanem mivel áthajózáván s ott letelepedvén mongol képűvé változik.

Mily nyelvű népek voltak a húnok? nem tudom; de hogy mongol testalkatúak és arcúak voltak, tagadhatatlan. Olvassátok leírásukat Jornandesnél, ki születésre alán lévén oly néptől származott, mely mellettök s alattök sokáig élt. „*Exigui forma — erat eis species pavenda nigredine, sed velut quaedam (si dici fat est) deformis offa, non facies, habensque magis puncta quam lumina.*“ Hasonlítsuk össze ezzel egy újabb utazónak, Wood hadnagynak rajzát a pameri kirgizekről: „Közép nagyságon alúliak, úgy mond, orruk lapos, nagy és felpuffadt pofáik úgy tűnnek elő, mintha hústömegekből állanának, kurta szakáll mutatkozik állukon; testeik izmosak, színök inkább az által feketedik, hogy az idő minden viszontagságainak kiteszik magokat, mint a nap által.“ — Ha a magyar Atilát képzei magának, magas, sasorrú, hatalmas bajuszú és szakállu férfit lát, valóságban pedig Jornandes szerint ilyen volt: „*Forma brevis, lato pectore, capite grandiori, minutis oculis, rarus barba, canis aspersus, simo nasu, teter colore, originis suae signa restituens.*“ Ez oly mongol kép, mintha azt az emberi fajok meghatározója, Blumenbach maga rajzolta volna. Olvassátok Priscus Rhetortól Atila udvarának s a görög követség fogadtatásának leírását, s utána Rubriquis fogadtatását a mongol főkhánnál Karakórumban, s meg fogjátok vallani: a kép mind a két esetben egy s ugyan az, bár a két khán különböző nyelven szólhatott; mert mongol arcu népek Ázsiában, mint mondtam, nem csak magok a mongolok, hanem a finnekkal együtt a turkok is.

A honnan a húnok, onnan jöttek a magyarok is; pusztá lakója, nomád nép volt mind kettő. És a természet nem süthetett volna reá hasonló bélyeget? Freisingi Otto ősapáinkat így írja le: „*Facie tetri, profundis oculis, statura humiles, moribus et lingua barbari stb.*“ Ebből ugyan mongol testalkatot nehezen lehet kihozni, de a jellemzés mégis közelebb áll a mongol mint a kaukazi fajhoz, s Rotteck világhistoriájában egyenesen ezen jellemzésre vonatkozik, midőn csodálkozását jelenti ki a fölött, hogy népünk „testalkotását Európában ennyire meg bírta javítani.“ Azt tudniillik, hogy a magyar, ha megfésülködik s bajuszát kipödri, derék legény, nem tagadja már napjainkban senki. Mit is bajlódunk tehát azzal: milyen volt? Ha az

ozmanli törökök rövidebb idő alatt Európában szép kaukazi nemzetté tudtak válni; miért ne mí?

VIII.

És már most vessünk egy pillantást Gützlaff gyanításaira. Ő, mint mondtam, chinai kútfők után azon hiedelemre vezettetett, hogy a Kokonoor tó melletti *dzungárok* a húnok s következőképen a magyarok előddei. Ezen gyanítását ő egykor Calcuttában Körösi Csomával is közölte s ez bírta Körösit is utolsó utazására. Ha Körösi útjának irányát Calcuttából Lassa felé követjük; kiviláglik, mikép egyenesen a Kokonoor tó felé tartott, s hogy nem volt tőle már oly igen messze, midőn meghalálozott. A dzungárok azonban, mint tudjuk, nem csak mongol faju, de mongol nyelvű népek is. Azért hogy mongol fajúak, nem csak a húnok, hanem a magyarok elei is lehetnének; de mivel egyszersmind mongol nyelvűek, ez oly körülmény, mely őket ha nem is a hún rokonságból (mert nem tudjuk, mely nyelven beszéltek ezek) de bizonyosan a magyaréból kirekeszti. E tekintetben mindazáltal szóljanak súlyosabb tekintélyek. Gützlaff és Körösi oly sok földet láttak, oly sok ázsiai népeket hasonlítottak össze, hogy ellenök joggal csak hasonlólag ázsiai utazók szólhattak; álljanak tehát elő *Jerney* és *Reguly* társaim! Mindkettő e kérdéstről az akademiában nyilatkozott már: előadásukat a Museum olvasói veendik *); ezekre utasíthatom tehát bizvást a kíváncsi olvasót.

IGAZ ARANY BULLA.

HUNFALVY PÁLTÓL.

III.

XLVI. Kezdetben lebegett az úrnak lelke az idomtalan anyag felett: azután rendezé azt, s teremté reá az embert, kinek orrába az ő szellemét lehellé.

Az emberi nem történetei pedig ott kezdődnek, hol az emberbe leheltett szellem munkálkodni indul, miszerint magát az embert és az anyagot mintegy újra teremtsé. Az emberiség történelme csak a szellem műveit mutatja fel. A szellem uralkodik az anyagon; ő al-

---

*) A harmadik füzetben. Szerk.

kotja a történeteket: pedig a szellemet csak a természet, nem alkotmányok, nem emberi törvények, korlátozza. Innen a valóságos, megdönthetetlen jog is a szellem munkálkodásából eredez; s azon jog előtt minden földi és anyagi hatalom meghajol.

A keresztyénség felszabadítá a szellemet, mely addiglan külső hatalom által fogva tartatott. Ez óta az állam hatósága nem terjeszkedhetik az emberi lét egész és minden tájaira; s ezóta a nemzetek, melyek magok közt a szellemnek hajlékot engednek, és szellemmel dolgoznak, fenmaradhatnak állami létök megszűnte után is. Arany bullát tehát a szellem munkálkodása ír és pecsétel meg.

A természet köti csak meg a szellemet. Vajjon nemzetünk szelleme inkább van-e természet által megkötve és korlátozva, mint más nemzeteké? — Nincs — sőt nemzetünk inkább édes hogysen mostoha gyermekeihez tartozik. Hát emelkedjél nemzetem szelleme, ki halhatlanítója is vagy; emelkedjél, hogy szárnyaid mind erősebbre nőjenek s mozgásuk szele betöltse az egész földet, mely a Kárpátok alján elnyúlik a tengerekig!

De a mely legbensőbb viszonyos hatású összeköttetést az anyagi munkálkodás tényezői között találtunk, azt nem csak a szellemi munkálkodás tényezői, hanem magok között a két munkálkodás között is látandjuk. Előzmény és következmény, ok és okozat, erő és hatás mind oly szoros egészbe és eleven létezetben alakúlnak, hogy a legelső elejét nehéz kitalálni, de nem is nagyon szükséges. *De az szükséges ám, hogy mind a gyakorlati életben, mind a gondolat elméletében semmi tényezőt ki ne hagyjunk; mivel különben az életet gyilkoljuk s a létezetet megbontjuk.* Mert az ember nem termés, nem is másnak műve: tehát a teljes ép élet ömagától függ.

S mivel nem termés, *azért kell őt nevelni*; s mivel másnak műve sem lehet, *azért kell magának is magát nevelnie*, hogy a természet hatalma alól felszabadúljon, s a szabad szellem fiává legyen.

XLVII. Úgy látszik, a mely arányban az anyagi világot, a külső természetet, meghódítják, a mely arányban tehát a szellem erejének nagysága a holt természet felett kitűnik, azon arányban süllyed az egyedi lélek méltósága és elveszti a szellem isteni voltát. Bizonyára e tünemény nem alapszik a lélek örök törvényein; tehát nem is tartozik a szellem valódi életéhez: mind a mellett a tünemény megvan,

s a nemzetek sorsában szomorító jeleneteket idéz elő. A melynek segítségével az ujabbkor emelkedett, azon szellem isteni eredetét tagadja ez, s lesz rabjává az anyagnak, mely felett uralást igényelt magának! A szellem munkálkodása emberi szolgálatba szegődött a léget, tüzet, gözt, a vizet; s az európai műipar, mely alig van 70—80 millió ember birtokában, több, sokkal több erővel rendelkezik, mint a mennyi az egész élő emberi nemtől, ha ez csak testével dolgozik, kitelnék. De midőn azon 70—80 milliónak értéke az egész többi emberi nemnek ingó tőkéjét felülmúlja: köztök a lélek méltóságának becse nem növekszik annyira; sőt inkább bennök telhetlen élvezés-vágy fakadván, az lealacsonyodik, s a kívánságok uralkodnak felette. S e betegség már egész Európában megragadta a társadalmat: pedig lehet-e súlyosabb betegség annál, mely a létegzet teljes felfordításából lesz? s nemde létegzet felfordítása, midőn az szolgál, kinek uralkodni kellene, s uralkodik, kinek szolgaság a rendeltetése?

Az élvezés-vágy, mint maga telhetlen, határtalan, úgy támaszt gyűlöletet minden korlátozás. Azért megbont lassanként minden életet és létegzetet: mert az élet és létegzet több részek *összehatásából*, tehát *azok kölcsönös korlátozásából* is, áll szükségképen. E sorvasztó betegség ellepte az államokat, melyekből, úgy látszik, teljesen ki akar veszni a létegzet fogalma; el a családokat, mert ezekben is önkény üti fel sátrát, önkény, melyet az élvezés-vágy emtet. S nevetséges, — ha oly annyira szomorú nem volna — nevetséges, az erkölcsösséget, melyet az állam is fő támaszának ismer, melyet az egyház egyenesen követel, azon önkény és korlátlanág rontja meg leginkább, mely annyira szeret az állam és egyház körében fakadozni. — Beteg állapot az, s annyival rémítőbb, hogy a kommunizmus ajánlkozik orvosának! De hisz Európában még sok fül süket és sok szem vak!

Mennyiben a társadalmat emészti azon betegség, megvan-e az közöttünk is? Fájdalom, meg! Avagy honnan származott azon hihetlen sürgés, szaladás, nyugtalanság, útazgatás, lóhalálba menés? honnan az izetlen idomtalan fecsérítés, pazarlás? honnan a maga bőrébe nem férhetés, mint azt a közbeszéd oly jól ecsetelve mondja? Az élvezés-vágyból származott, mely határ nélküli, s mindenben az önkénynek apostola.

Nemzetünket pedig kettős súlylyal nyomja e betegség. Nem

mi vagyunk a műipar birtokában, nem zsebünkben vannak az ő szerzette kincsei: csak az élvező sovárság, a kiolthatlan szomj van bennünk is. Ha azért gazdagabb nemzeteknél az betegség, melytől a társadalom sínylik: úgy az nálunk méreg, melytől nemzetünk okvetlenül meghal. Annál sietőbben elő kell venni az egyetlen gyógy-szert, mely képes a bajt gyökerestül kiirtani, s az *a helyes nevelés*. Nemzetünk nem romlott még annyira, mint tán mások, nálunk a gyógyszer hamarább fog hatni; vegyük tehát elő, s érjük el vele a kettős célt, melyet el kell érünk, nekünk magyarokul kell elér-nünk, úgymint: *menekülést az általános betegségtől*, mely okvetle-nül halálunkat okozná, s *szellemünk biztos ép fejlődését*, melynek kell hogy bennünket megváltson!

De melyik *a helyes nevelés*? Talán azt még fel kell találni? Korántsem. Ismerve van, mióta az emberi ész kellő tapasztalás által felvilágosítva helyesen gondolkodik, s a lényt megtudja különböz-tetni attól, mi a léttel jár ugyan, de a lényhez nem tartozik. Csak-hogy, mivel az ember soha nem lehet *gép*, nem lehet *csinált*, mivel önmagát mindig tudatosan kell birnia, azon kettőség, a két külön-böző természet, állati és eszes természet, melly benne egygyé olvadt ugyan, de határozott viszonyban egymáshoz olvadt, nehezzé teszi a valódi emberlétet. S így ritka a jó nevelő: pedig minden szülének kellene jó nevelőnek lennie! ritka a jó nevelő, mivel az *ép teljes ember* oly annyira ritka!

XLVIII. Ép teljes emberben a kettős természet egymás mellett, s azon viszonyban egymáshoz fejlődött ki, melyet mindeniknek el kell foglalnia. Tehát ép emberben az érzékiség nincs kiölve, elfojtva, hanem csak illő alárendeltségben van az eszeség alatt. De korcs emberben az egyik mindig elfojtotta a másikat. Természetes, a fer-deség nem oly nagy, midőn az érzékiség van elnémítva: de mégis ferdeség, mint az nagyban a történetek által is bebizonyított. Leg-inkább a keresztyénség első századaiban fejtett ki nyugaton is azon vélemény, hogy a bűnös testet sanyargatással kell megzabolázní, ne legyen akadályúl a kegyes életre. Ámde az érzékiség eltompítá-sával, ha sikerült is, nem irtattak ki a kedélynek indulatai, miért is ama szent emberek közt nem kevesebb szörny találtatott, mint egyéb-kor és egebek közt.

A legújabb idő megfordított irányt követ. Az érzékiség inge-reltetik — s az indulat uralkodik az észen. Innen azon ingás, bizony-

talanság, tapogatózás, egyfelől túlfeszített igény, másfelől teljes magoodadás, egyszer leggyengébb korlátot is eltérni nem-tudás, más-szor legmélyebb szolgaságba rohanás, melyek az új kort bélyegzik, s melyek az említett betegségnek mind annyi jelei.

A valót, az embernek igaz természetét már a görög bölcsek találták meg. Sajátlag, de nagyon jellemzőleg nyilatkozik e tekintetben Arisztotelesz kivált politikája több helyein. „Miben álljon a nevelés, s mint kelljen nevelni, úgymond, nem tudhatni abból, a mint most szoktak nevelni“, — „az sem világos még, vajjon inkább az értelemre, vagy a lélek erkölcsére hasson-e a nevelés.“ (Polit. VIII. 1.) Lélek erkölcsén Arisztotelesz a kedélyt, vagy az indulatokat érti, melyeket szoktatás által az értelem alá kell ejteni. S ő kutatja az ember mivoltát, hogy arra építhesse tudományát, s így szól: „Kik a politikus, királyi, ökonomikus és despotai hatalmakat egynek, s csak is abban különbözöknek hiszik, hogy az egyik többek felett uralkodik, mint a másik, azok tévednek.“ (Ugyanott I, 1.) Mert Arisztotelesz szerint a despotai (családapai) hatalom kötetlenül intézkedik, de háza népének javára; az ökonomikus (gazdai) hatalom szinte kötetlenül intézkedik, de magának nem juhainak, ökreinek javára; a királyi hatalom nem intézkedhetik korlátlanul, mivel őt törvények kötelezik, nem is maga, hanem az ország javára; végre a politikus hatalom közös, mely törvények szerint az ország javára intézkedik, egyszersmind bizonyos rendnél fogva egyikről másra által is megyen. Ezt előre bocsátván megérthetjük, midőn így folytatja Arisztotelesz: „Mindenben, mi több részből, legyen összetartó legyen különváltakból áll, s egygyé lesz, van uralkodó és van engedelmeskedő; ezt minden élőnél az egész természetben láthatni. Így az ember áll lélekből és testből: egyike természetesen uralkodik, másika engedelmeskedik. Csakhogy mi legyen természetes, azt olyannál kell keresni, ki igazán természet szerint van, nem romlottnál. Tekintsünk tehát test és lélek szerint magát jól biró embert, annál bizonyosan megtaláljuk azt. Rosz embernél, vagy rosszúl levőnél úgy látszik, mintha a test uralkodnék a lelken, mert olyan ember rosszúl, s természettel ellenkezőleg van. E szerint már egyes emberben is despotai és politikus hatalmat látunk. Mert a lélek a testen despotai, az ész pedig a kedélyen politikus és királyi hatalmat gyakorol. Nyilván is jó és hasznos természet szerint, hogy a test a lélek által, s a szenvedély az ész és értelem által igazgattassék: ezek közt

az egyenlőség, vagy épen megfordított viszony káros volna.“ (Ugyan. I. 2.)

Minden gondolkodó elismerendi, hogy teljes igaz, miszerint a lélek uralkodjék a testen, de ne úgy, hogy a testet elnyomorítsa, hanem a testnek javára: mert csak ép testben lehet ép lélek; továbbá, miszerint az értelem a kedélyen politikus és királyi hatalmat gyakoroljon, azaz, ne korlátlanul uralkodjék az értelem a kedélyen, hanem úgy, hogy ennek is engedessék hely, ennek joga is elismeressék, és szava kihallgattassék. Az így nevelt ember igazán *úr lesz önmagán, s teljes ép ember.* — —

XLIX. De ki neveljen, az állam-e? — A görög bölcsek szerint az állam tiszte a nevelés: de a keresztyén világban az állam kénytelen szűkebb körre szoritkozni, arra tudniillik, melyben a jog nyújthat mértéket; mert mihelyt azon körből kilép, azonnal elviselhetlen zsarnokságra vetemedik. A keresztyén, szóval, *fejlett* ember nem él az állam kedvéért, mint a régi spártai, mivel rendeltetése magosabb mintsem azt az állam elérhetné. Jogi körön kívül van erkölcsi, van vallási, van nemzetiségi, van emberségi kör, melyet mind jogivá tenni, annyi volna, mint a valódi jogot megsemmíteni: mert az emberi létegzet felfordíthatnák. Azért rejlik oly borzasztó fogalomzavar eme nevezésekben: *Culturai állam, keresztyén állam* (Cultur-Staat, christlicher Staat), melyeket az „imitatorum servum pecus“ féle országászok szintűgy hordanak ajkaikon, mint az „in majorem Dei gloriam“ égetők a maguk betanult szavait hordták. Mert az állami lakosok, mint egyedek, lehetnek *keresztyének*: az állam mint hatalom egyedül *jogos* lehet.

Keresztyén világban csak a *szüle* nevelhet s a *társadalom*, mely iskolát és egyházat tart a szellemi érdekek ápolására s az emberi méltóság biztosítására. Szülei házban azon nevelés foly, mely egyedül merhet határozólag, mintegy akarat-idomítólag, a gyermek kedélyére hatni. E nevelés a lélek erkölcsét, mint Arisztotelesz nevezi, tárgyazza, s áll inkább példaadásból mint parancsolásból, inkább vezetésből mint meghagyásból. Ha és mivel a szüle, kivált a magát feláldozó anya, nem ragadtatik el vad indulatoktól, hanem a szeretet, könyörület, mérséklet, türelem nyájas érzelmei által vezéreltetik; akkor és azért a gyermek is úgy nő fel, hogy magán uralkodni tanul; — ha és mivel a szüle, kivált a házanépét tápláló atya semmi fáradságot nem ún, s mindennap dolgozik, serénykedik,

hogy családjának jólétét fenntartsa vagy biztosítsa: akkor és azért a gyermek is úgy nő fel, hogy munkásságra szokik, s a fáradságban élvezetet lel; — ha és mivel a szülék szóval és tettel mindig tanúsítják, hogy nem állati élet teszi az embernek rendeltetését, hanem hogy a ház körén kívül község és nemzet van, melyben és melylyel boldogságunk nő vagy apad, s másik, tágabb, emeltebb, nemesebb életünk virágzik vagy hervad; továbbá, hogy az egyes ember, úgy mint az egész emberiség és a föld, melyen lakunk, bizony nem ember által lettek, s hogy mi nagyságunk és méltóságunk mellett kicsinyek és alacsonyok vagyunk, mert jobbik természetünket is, melyben méltóságunk áll, oly gyakran eltagadjuk: akkor és azért a gyermekben is kinyílik a szív az ő felei, nemzete és az emberiség iránt, s érteni kezdi az egyetemiséget a közléletet, mely elől önző egyedisége hallgatni tanul; akkor és azért kezdi sejteni, hogy keblében isten tudata ébred, s hogy maga művelődésén jobbitásán, törekednie kell. Így lehet a lélek erkölcsére hatni; s ez a valódi nevelés. De így csak is a szüle nevel és nevelhet!

A társadalomban azon nevelés foly, mely már nem közvetlen hat a nevendék akaratjára, vagy ennek ébresztésére, hanem közvetve, miszerint a nevendék okoskodva és öncselekvőleg elfogadja vagy visszaveti a reá irányzott hatásokat. A társadalomban, ennél fogva iskolában és egyházban is, az ember már *nevelődik*, nem *neveltetik*. A társadalomban uralkodó szellem táplálja és irányozza az egyesnek szellemét; valamint megfordítva az egyesek szellemi munkálkodása ébren tartja és hajtja a társadalomét, hogy soha semmit befejezettnek, mely után csak nézni és élvezni volna még emberi sors, ne tekintsen. A társadalom szellemétől ösztönöztetnek a szülék, miszerint inkább vagy kevesbbé, s ide vagy oda célozzanak a gyermek-nevelésben, a mint reájok a szellem hatni tud. Innen az eszmék hatalma, mert azok a társadalom szellemének irányzói.

Ha köztünk általános meggyőződéssé válik, hogy a nevelés fő célja a kedélyt vagy lélek erkölcsét idomítani, miszerint a nevendék legelőbb magán uralkodhassék: akkor nemzetünkben a szilárd ép jellemek mind gyakrabban elő fognak tűnni, s társadalmi szellemünk mind derekabb derekabb férfiak által fog eleveníttetni: akkor minálunk az embert, nem annak külsejét, fogják becsülni, s ép azért kiki becsületes munkája által akarand élni; s akkor majd elég gondos és

hű művelő jutand minden munkaágnak, mely mind egyaránt tartozik a társadalom jólétéhez.

L. Az élet, mint munkálkodó tehetség, csak egyedi lehet. De az életnek fokozatai, vagy ha inkább tetszik, különféle közegei vannak; miért is beszélünk *egyes ember életéről*, *nemzeti életéről*, sőt *emberiség életéről* is, jöllehet ez már olyan tág, hogy egyediség alakába nem foglalhatjuk, mivel az emberiség mellett munkálkodó más nemről nem tudunk semmit.

De mi teszi tulajdonkép az ember egyediségét? Az emberben megkülönböztetjük az *állati*, *kedélyi* és *ész*i tényezőt. Melyikben van hát az egyediség? vagy mindnyájában együtt van?

Mint állat különböző lehet ugyan az ember; lehet nagy vagy kicsiny, erős vagy gyenge stb, s ámbár a test az egyediség határozásaira befoly is: mind a mellett az nem teszi és nem is teheti az ember egyediségét. — Vajjon az észben rejlik-e az? Szintén nem. A tiszta ész, elgondolva a kedélytől, épen azon általánosító tehetség, mely az egyedeket nembe gyűjti össze; az ész inkább eltüntetni mint alkotni akarja az egyediségeket, mert az ész, mint az akarat törvényeinek kútfeje, úgy áll az egyediségekhez, mint az elvont szám a megszámlálandó különféle tárgyakhoz. Tehát szükség a kedélyben találunk az egyediség gyökerét. A kedélyben az állat és ész mintegy összeérnek; az teszi, hogy az ember sem egyfelől nem csupa állat, sem másfelől nem csupa ész; a kedély az embernek mintegy központja. Innen undorodunk azon embertől, kiben az állati rész túlnyomó, s eltaszítatunk attól, kiben csak az ész, mint számítgató értelem, munkálkodik: ellenben azt, kiben a kedély az ész követelése szerint idomítva buzog, szeretjük mint igazi embert. A kedély megadja az állati tényezőnek azon zamatot, melynél fogva az tetszik; megadja az észnek azon különböző szint, melynél fogva az az általánosságot elhagyja, és személyivé lesz; a kedély a jellemnek gyökere, szóval az egyediség alapja. Azért kell leginkább, hogy a nevelés a kedély idomítására hasson.

Mi teszi már nemzetnek egyediségét? mi az, mit leginkább és legelőbb nemzetnek kell ápolnia és idomítania, hogy mint nemzeti egyediség jó erőben tetszőleg és saját személyiség gyanánt ott állhasson a többi nemzetek között? Az a nemzetnek *nyelve, történetei*,

művészete, és *bölcselme*. Tartozik hozzá a nemzetnek állami szerkezete is ott, hol az a nemzet saját intézkedései után fejlődik: de mint-hogy azt külről is lehet sőt szokták is többnyire a nemzetre tolni, azért ily esetben az állami szerkezet oly kevésbé teszi a nemzeti egyediséget, mint teszi jellemét szegény embernek azon víg kedv, melyet benne felerőtetett szeszes ital okozott. De nyelvében és történeteiben, művészetében és bölcselmében bírja a nemzet azt, mi az egyediséget leginkább és eltörülhetlenül teszi.

LI. Ha az élet csak *egyedi* lehet, pedig arról legkisebb kétség sem forog fenn: úgy a nemzet, mely élni kíván, legelőbb egyediségét ápolja. De itt is, mint minden tájékán az életnek, olyanra találunk, mi nem függ tőlünk, mint *nyelv* és az *ős történetek*, s olyanra, mi tőlünk függ, mint *művészet és bölcselem*; tehát itt is, mint egyéb munkálkodásban, azt, mit nem magunktól birunk, legnagyobb és leghűbb szorgalommal őrizni, gyűjteni, és okos felhasználás által becsessé tenni, azt pedig, mi tőlünk függ, az elme tehetségeinek legnagyobb megfeszítésével kiállítani és fejleszteni kell.

A nyelv, s kivált az *ős időkbe* merülő nemzeti történetek, egymás mellett járnak. Birunk-e azokban olyasmit, mely nemcsak reánk, de a mívelt világra nézve is akár belbecsével akár különösségével nyomos? Vagy úgy vagyunk vele, mint például a *holsteiniak*, *helvétországiak*, *belgák* stb a magok nyelvével, mely bár reájok nézve megbecsülhetlen is, mind azonáltal, ha eltalálnák veszteni, a mívelt világ egyediségei nem kevesebbbednének?

A sinaiakat nem számítva, kik az összes emberiségnek harmadát teszik, s kiknek nyelve és történelme sajátos, de egészen külön része is az emberi szellem birodalmának — az ismert történetek háromféle nagy nyelv és nemzetcsaládot mutatnak fel, a *sémit*, az *indo-germánt* és a *szittyait*. A sémi nyelv- és nemzetcsaládból legismertebbek a *héber*ek, a *púnok* (főnikiek és karthagóiak) s az *arabok*. Az indogerman családból reánk nézve hajdan a *hellének* és *rómaiak*, most a *roman*, *german* és *szlav* nemzetek híresei. A szittyai nyelv- és nemzetcsalád hajdan ellentéte volt a sémi és zend népeknek: Turan állott Iran ellenében; középkorban is mint hódítók szerepeltek Ázsiában és Európában; új korban mi *magyarok* és *finn* rokonaink érintkezünk leginkább a nyúgattal, hová a mívelődés siet. Általában a szittyai nyelv- és nemzetcsalád közepett áll az indo-german és a sémi családok között.

A roman és german nemzetek zászlóvivői a műveltségnek ; ki ezekhez közelebb áll , az európaiabb mint más , jöllehet ez nyelvre rokonabb volna is hozzájuk. Ők vallásra nézve (az oláhokat kivéven) mind a nyugati, katolikus vagy protestans egyháznak hívei. A szlávok legeslegnagyobb része a keleti keresztyén egyházhoz tartozik, mely a keresztyén lámaság. S a mely ellentét hajdan Ázsiában Turan és Iran közt volt , az már most Európában a nyugati és keleti egyház hívei közt támadt, még pedig nem is annyira hitágazatoknál, mint inkább kedélyi , sőt egész szellemi életnél fogva. A nyugati (katolikus és protestans) egyházhoz tartozó nemzetek milliói a római s utóbb a hellén műveltséget magokba vevén , a komoly héber szellemmel , melyből a keresztyénség kisarjadzott , a hellén mosolygó s *egyediséget ápoló* szellemet egyesítették , s így lőn az európai emberiség jelleme. A keleti egyház népe testi rokonságot állít ugyan maga és a régi hellének között , de a hellén és a római műveltség nem terjedt ki rájuk ; a keleti szlávság nem ápolja az egyediségeket, sőt mint általánosító ott áll ijesztőül az egyediségek által kifejlett nyugati nemzetek előtt ; az újkori Turan rémíti Irant.

Az Európában lakó szittyá nemzetek közül a magyarok és finnek színe a nyugati (katolikus vagy protestans) egyháznak hívei ; bátor tehát eredetre nézve idegenek vagyunk is a roman és german nemzetekhez , de szellemre közelebb állunk hozzájuk , mint a keleti szlávok.

Az isteni gondviselés útjai rejtve vannak ugyan előttünk : mégis újjmutatását sejtethetjük abban , hogy azon szélesre terjedt számos nemzetszalád közül , melyet szittyának nevezünk , épen minket magyarokat , és éjszaki rokonainkat , a finneket bocsátotta előre nyugat felé. Avagy nem a szellem uralkodása az emberiség feladata ? s nem kell-e abban minden nemzetszaládnak részesülnie ?

Csak fattyú-bölcsesség állíthatja , hogy isten néhány nemzetnek kedvéért teremttette volna az emberiség legtöbb millióit. Egy ropant nemzet-családnak elsőszülöttei s annak a művelődés pályáján képviselői vagyunk mi ; egyediségünk a világtörténetek sorában is fontos , tehát annak biztosítása és kifejtése nekünk legnagyobb és legszentebb kötelesség!

Nyelvünk olyan kincs , mely az emberi szellem termései , a nyelvek között , nemcsak történelmi , hanem belbecsi tekintetben is nagyon kitűnő. Már mint puszta termés , mint egyik kulcs , mely

által az emberiség nagy részének történetei világosságra hozhatók, méltó az európai tudománynak figyelmére, s a mi szeretetünkre, kik azt mienknek valljuk: hát még mint hordozója azon műveltségnek, melylyel nekünk egy nagy népcsaládot a művelt nemzetek közé vezetnünk kell, mennyire érdemli meg ápolásunkat!

De azért nem is lehet ám a nyelvünk iránti szeretet munkátlan, legfeljebb szókat pengető. Buzgósággal azt tanulni, s rajta magát művelni édes kötelessége minden magyarnak: azontúl pedig a munkafelosztás törvényéhez képest a teendőkben osztozunk, s belső hivatás meg külső indíttatás szerint egyikünk a nyelvet magát, másikunk testvéreit is, harmadikunk a történeteket, még másikunk mást tanulunk és tanítunk. Mindannyian egyet teszünk, mindannyian nemzetünk egyediségét szilárdítjuk, megerősítjük. Dolgozzék azért kiki szakmáján híven, minden *szűkkeblűség* nélkül, mely csak a maga foglalatosságát hiszi és tartja szükségesnek, de minden *magahittség* nélkül is, mely magát elbizzza, s azután útja feléig sem bír eljutni. A dolgozók iránt pedig részvéttel legyen a nemzet, hogy mindenik tagja eleven birtokában legyen a nemzeti egyediségnek!

LII. A nyelv és őstörténetek úgy szólván természet-adta törzse a nemzeti egyediségnek: de a művészet és bölcselem a nemzeti szellem munkálkodásainak eredményei, egyszersmind legszebb virágjai is azon törzsnek, melyen és melyből a nemzetiség fakad és virágzik.

A művészet az emberi kebelnek vágyait és reményeit mintegy kedélyi menyinyé boltozza; ő a végzet s magunk tettei vagy mulasztásai által megérdemlett-csapások kifacsarta könyűkre a biztatás nap-sugárait sütteti, hogy nemzeti szivárványúl ama kedélyi mennyen ragyogjanak; ő a jelent megvidámítja, nehogy a kénytelenség súlya alatt elnyomorodjék, — nemesbíti, nehogy azt az anyagi követelések egészen elfoglalják, — s magosabbra emeli, hogy az idő per-cenő lépteivel a feledtető multnak ölébe ne rohanjon, hanem a jövő-dőre átérjen; a művészet általában az ébredő és ébredt emberi öntudatnak azon igényét akarja kielégíteni, melylyel a szépnak élvezetét követeli. A művészet azért minél inkább merít a kedélyből és szól a kedélynek, annál nemzetibb az: ilyen pedig a *zenészet* és *költészet*.

A magyar zenét nem kell ráfogással magyarrá tenni; nem szorúl elismertetésre, hogy létezzon. Megvan az, nem is tudom én, mi-

ólta van meg: de azt mindnyájan tudjuk, hogy kimondhatlan édesen érzékenyítő s ragadtató erővel hat a kedélyre, valahol ügyesen megszólal. S bizonyosan nem magam vagyok arról meggyőződve, hogy azon zenében ép oly hatalmas, mint nemes eszközt bírunk a nemzetiség tudatának kifejtésére s biztosítására. S kik úgy vagyunk meggyőződve, — pedig ki nincs úgy? — elismeréssel és hálával adózunk azoknak, kik a zene muzájától fellelkesítve a beléjük ihlett szellemet bájhangokban kiárasztják s vele az egész nemzetet eltöltik! De reájok nézve legnagyobb buzdítás lehet és legyen azon tudat, hogy midőn a kebel legvarázslóbb igényének hódolnak, nemcsak általában a szellemi életnek egy vidékét elfoglalják és művelik, hanem egy úttal a nemzetiséget is ápolják és becsesbítik. E tudat nemcsak buzdítás hanem jutalom is, minél nagyobb nem juthat halandónak. — Azt is jól tudják az ihlettek, hogy a nemzeti zenész világ zenészévé nem úgy válik, ha nemzetiségéből kivetkőzik, hanem úgy ha azt a szív sejtelmeinek legtisztább és legnemesebb hangoztatójává teszi.

LIII. De még nagyobb tényező a nemzetiség kifejtésében és biztosításában a *költészet*. Mert mi a művészet rendeltetése általában, hogy az emberi kebel fájdalmait és indulatait nemesbítse; a benne szunnyadó sejtelmek vágyak, remények és igények, szépség alakában, megszólaltatója legyen, miszerint azok mintegy a földiségből kiragadtassanak és eszményíttessenek; hogy az emberi elmét a magasabb eszmék befogadására képessé tegye, miért is a muza igazán azon tehetség, mely a mennyet ezen mi szomorú földünkre lehozza s mely nélkül nemcsak minden becs hijával maradna a nemzet, hanem boldogtalan is lenne: az főkép és leginkább a költészet rendeltetése is. S valamint egyfelől első a művészetek közt, úgy másfelől a legnemzetiebb is, annál fogva minden nemzeti életben okvetlen fő tényező. Mert, például, a zenészet zengéket, a festészet színeket, a szobrászat, mintászat agyagot, ércet, márványt használnak, mind a természet ugyanazon egy erejének alkotmányait, melyeken más különbséget nem láthatni, mint a mely az anyag kisebb nagyobb jószágában fekszik. A szellem, mely a művész által az anyagba mintegy öntetik, különböző lehet ugyan a szerint, mint a művész valamely eszmét az anyag idomítása által ki bír fejezni: mind a mellett az oly általánosságban kénytelen maradni, hogy minden mívelt ember által mindjárt megértethetik; szóval, a mű csak képvisel vagy

inkább utánoz életet, nem maga élet. Még a zene is, mely érzelmet, tehát valami egyedit és azért nemzetit, hangoztat, olyan általános művekhez tartozik, melyek mindjárt megértethetnek. De a költészet a nyelvet használván anyagúl, mely által műveit kifejezi, már ennél-fogva kénytelen oly egyedi és nemzeti lenni, mint csak a munkálkodó szellem az lenni tud. Innen van, hogy midőn bármelyik nemzet szobrászának, festészenek vagy zenészenek műveit már általános készség mellett felfoghatjuk és élvezhetjük: az idegen nemzet költőit csak úgy érthetjük meg, ha magunk nyelvére áttétettek, vagy ha mi a költők nyelvére mintegy áttesszük magunkat. S korántsem egyre megyen ki, vajjon ez vagy amaz úton jutunk-e az idegen költőnek megértésére. Ha lefordítjuk a költőt, az némileg magunké lett; művei mintegy saját nemzetünk műveit szaporítják: ellenben ha idegen nyelven olvassuk, személyes élvezeten és tanulságon kívül közvetlen más haszon nem háromlik nemzetünkre. Példák a történetekből világosabbá teszik, mint hosszú bizonyítgatás. A német nemzet számos egyedei sokáig olvasták a görög, római és francia költői műveket: mindazonáltal mivetlen és művészet nélküli maradt a nemzet mind addig, míg kebelében saját költők nem támadtak, kik azután az idegen nemzetek költői műveit is német nyelvre áttették. Így voltak a lengyelek, így magunk, s így minden más nemzet a földön. A költészet tehát minden bizonynyal nemzeti, azaz, a nemzeti szellem fejlődésében azon szerepet, mely a művészetet általában illeti, leginkább a költészet viszi.

Mert ő, mint már az eddig mondattakban kifejeztük, a művészetek legtökélyesebbike is. A szellem legjobban nyelv által nyilatkozik; érzelem és eszme homályos, talán fejletlen és álomba merülten maradna, ha nyelv által világossá és ébredtté nem válnék. Csak a költészet tudja a szívnek legcsekélyebb moccsátát s az eszmének legmagasabb röptét egyaránt előállítani; csak ő tud a tréfa mosolyától a legfenségesebb tárgyig mindent körébe foglalni; az ő határai tágabbak minden más művészeténél, mert az ő birodalma csak nem a szellem egész birodalma! Bizonyosnál bizonyosabb tehát, hogy a költészet a nemzeti szellem legnagyobb nyilatkozása, s ennél fogva ő a nemzetiségnek legfőbb tényezője.

Kicsodák már azon próféták, kik szegény nemzetünket babilóniai fogságban sem hagyják elhalni? — A költők! Minden költő egy egy próféta; oh vajha mindenik költőnk igaz próféta volna!

Igaz próféta lesz a költő, ha *hivatása* van, s *ha hivatására készült* is. Annak pedig van hivatása, ki mint Ézsaiás érzi, hogy „ő megfertéztetett ajakú, s fertelmes ajakú nép között lakik“, s azért retteg a seregek urának dicsőségét, mely a nemzetekben lakozó szellem által megjelenik, nézni, s ő népe közé prófétának küldetni, míg sérafin angyal eleven szénnel az ő ajakát nem illeti, s ezt nem mondja neki: „Imé ez illeti a te ajakidat, elvételik azért a te hamiságod, és a te bűnöd eltisztíttatik.“ — S kinek hivatása lesz, az bizonyosan el is készült reá; az tanulja az embert s ő szenvedélyeit, vágyait, de magasabb rendeltetését is, mert öszhangzást akarand majd a széthangzó keblekbe zengeni; az a természetet is tanulja, mert igaz és hű vonásokban akarandja ecsetelni tárgyait, tudván, hogy az emberi elmét csak az igazság ragadja meg; az a történeteket s más nemzetek költőit tanulja, mert tudni akarandja a nemzetek sorsait, tudni más hatalmas próféták műveit, hogy silányul ne dolgozzék, s ferde irányban ne keresse célját; az végre művészetének kézműi oldalát is tanulja, mert ő nincs azon balhitben, hogy az idom semmi, valamint rég tudja már, hogy foglalat nélkül a legszebb idom is csak üresség!

A teljesen kifejlett nagyszerű költészet olyan nemzetiséget is bír fentartani, melynek nyelve, történetei és zenéje nem oly sajátosságosak mint a mienk. A svéd és dán, a holland és angol nemzetiségek mi közel rokonok egymáshoz! s mind a mellett külön állanak és külön virágoztak és virágoznak már a költészet által is. Hát a magyar nemzetiséget, melynek alapja egészen különböző az európai nyugat nemzetekétől, nem tarthatná fenn a magyar költészet? Legsilányabbnak kellene lennie, s legméltatlanabb emberek kezeire kellene jutnia, ha ez történhetnék!

LIV. A nemzetiség teljéhez tartozik még a bölcelem is. De van-e nemzeti bölcelem? mert csak ilyen egészítheti ki a nemzeti sajátosságot és egyediséget: vagy pedig mikor nemzeti bölcselmet említünk, kacajt költünk fel ellenünk minden hozzáértőben? S magyar bölcelem, nemde többszörös nevetség?

Ki azt hiszi vagy tartja, hogy Arisztotelész, Kant és Hegel kategoriái a szellemi életet teszik, mely mindúntalan mozog, építve vagy rontva de mozog, mert az élet mozgás, jóllehet azon törvények szerint, melyek a kategoriákban ki volnának fejezve, kell is indulnia: az előtt nincs nemzeti bölcelem, s az okvetlenül nevet-

ségesnek találja, a magyar bölcelemről, mint a magyar nemzetiség kiegészítéséről beszélni. S mi, gyengeségünk érzetében is szerények, hogyan bátorzkodnánk őt megcáfolni! Nem magunk, hanem mások erősségeivel állunk tehát ki ellene.

Miólta csak a tudományosság Európának nyugati nemzetei közt kifejtett, mindig emlegetnek *görög, angol, francia és német* bölceleteket. S emlegetik azt, mióta a *bölcselmi öntudat*, mint a németek szokták nevezni, megvan. E szerint csak ugyan nemzeti bölceletek (philosophema) volnának, tehát nemzeti bölcelem is van. Ha pedig nézzük alapját, miért emlegetnek nemzeti bölcselmet, azt ebben találjuk.

A szellemi törvények és érdekek megvannak bennünk, midőn nincs is rólok világos tudatunk. De az ember arra van hivatva, hogy magát öntudatosan birja, hogy a szellemi törvényeket, melyek szerint az értelmes élet foly, ismerje, s azon érdekeket, melyek őt s a társadalmat cselekvésre indítják, tisztán felfogja s méltányolja: mert csak ezután éli maga életét, csak ezután tudja a lényt a vele járulótól vagy idegen ragasztól megkülönböztetni. S minthogy e tisztá öntudat az ember célja, azért arra jutni törekszik, mihelyt az állati élet szükségein felülemelkedhetik; tehát egyes ember és a társadalom mindig és mindjárt bölcselkedik. Már mi oknál fogva emlegetnek *nemzeti* bölcselmet? Bizony azon érvényes oknál fogva, melylyel általában a szellemi munkának fejlesztésében azokat — egyedekeket és nemzeteket — nevezzük, kik annak tetemes vagy új sikerét felmutathatják. Mikor azért valamely nemzet iparkodását tekintjük, melylyel a szellemi törvények és érdekek tudományos felfogását és méltánylását előmozdította, s ezzel az élet alakulására befolyt: akkor méltán nemzeti bölceletekről és bölcelemről beszélünk. (Minthogy nálunk a tudomány még kelleténél kisebb elismerésre jutott, sőt vajmi gyakran rest de szájas emberek által rossz hírbe álltatik: megjegyzem itt, hogy *tudományos felfogáson és méltányláson* ne valami „hasztalan bibelődést“ értsenek, hanem a dolog természetét kutató és találó és a szerint cselekvő eljárást, melyet az értelmes ember kicsinyben nagyban mindig követ. De értelmessé az ember csak tanuló és dolgozó fáradság által lesz: úgyde a restek leginkább azért szájkoskodnak, hogy eme fáradság elvállalására senki, még önlekiismeretök se intse.) A különböző mivelt nemzetek már külső és belső körülmények miatt különbféle sikerrel dolgoztak a szellemi törvé-

nyek és érdekek felfogásában : azért emlitenek görög , angol , francia , német bölcselmet.

Továbbá, a nemzetiség alapjai a nyelv és őstörténetek s a művészet, különösen zenészet és költészet ; végre volt vagy még levő külön és ösöktől örökölt állami lét. Mind ezekben , bár öntudat nélkül is , bizonyos eszméket valósított a nemzeti szellem : már ezek tudományos felfogása és méltánylása szinte bölcselkedő munka. E szerint nemzeti bölcsелеmről e második okból is beszélhetünk. S mint-hogy az emberi szellemet csupán az egyes nemzetek szelleméből foghatjuk fel , nagyon úgy látszik nekem , mintha a nemzeti bölcsелеm szükséges előzménye volna a főkép úgy nevezett bölcsелеmnek.

Az értelem korába, mely a nemzetek teljes korúsága, léptünk immár : nem szabad többé kedves érzelmek , s homályos de talám ezért bájos sejtelmek által vezettetnünk , mint vezettetik az ifjú, kinek keble tágabb az egész világnál , mert még születési helyén túl sem volt ; ki magát annál dúsabbnak véli , minél kevesebet tett még munkája által magáévá , s ki magát annál erősebbnek tartja , minél kevesebb akadálylyal küzdött még. Azon korban a déli nap süt reánk ; lehető rövid mindenütt az árnyék , s a reggel harmatja utolsó cseppig eltűnt , hogy frísítő italt egyedül azon forrásokban lelünk , melyek a vizet saját ereikből merítik. S e kor a bölcselkedés kora. Szívesen vagy kelleetlen bár , de megragadtatunk a komoly elmélkedéstől , mely felakarja számolni , mink van , hogy erre jogunkat és hitelünket a nemzetek közt alapítsa. *Szükségből is kell hát bölcselkednünk.*

De midőn hozzá kezdünk , legelőbb a nyelvet , mint a gondolat egyedüli eszközét , oda igyekszünk idomítani , hogy lenge áradásaiból visszatérjen , s szavai által bizonyos egyedeket s kimért fogalmakat és minőségeket jelentsen : mert addiglan nincs tudomány , míg a nyelv szavai némiképp nem oly határozottak , mint a számok , mivel mind addig szabatosság , minőt a tudományos gondolat megkíván , lehetetlen. E munkálat hosszú és sokszor ismételtetik , míg a szokás gyámolítása mellett közönségesse nem válik az , miben az okokat szedegető értelem egy hamar nem tudott megállapodni. De ha egyszer oda eljutott a nyelv , nagyot nyert , s a nemzet már addig meglehetősen bölcselkedett. —

LV. Mint áll e tekintetben a magyar nyelv ? Büszkéek vagyunk reá , s a ki képes azt más európai nyelvvel összehasonlítani , meg-

értheti, miért vagyunk reá büszkék. Nem tudom, van-e más nyelv Európában, mely az ifjú lelkesedést az öregkor érettségével, s a költői virághímzést a számoló értelem határozottságával inkább egyesítené a magyar nyelvnél. — De hiszen állami életünknel fogva több részvényesek között folyt is ám nálunk a törvényhozás törvénykezés s az összes nyilvános élet, mint bárhol Európában!

Az így alakult nyelv segítségével kötelesek vagyunk most nemzetiségünk alapjait tudományosan felfogni és méltányolni: ebben áll előlegesen a magyar bölcelem, melynek feladata épen nem kicsiny. Csak megemlítem, mit igényel nemzetiségünk tudományos felfogása.

Szükség, hogy nem csak a magyar, hanem a vele rokon nyelveket is buvároljuk; nekik az összes nyelvek sorában helyt mutassunk ki; azoknak időközben történt változásait, mennyiben az írott hagyományokból megtudhatni, előadjuk, s az észnek, az emberi nyelvekben nyilatkozó alaptörvényeire visszavigyük.

Szükség, hogy a magyar történeteket lehető teljesen tudjuk, miszerint nemzetünk lefolyt életének minden perce azon világosságra, mely még lehetséges, s azon méltánylatra hozassék, mely az események láncolatában megilleti. De mivel nemzetünk egyik oldalával keletnek néz, másikával európaivá lett, kell továbbá nemcsak a rokon keleti nemzetek történeteit kutatnunk, mi bennünket inkább mint másokat illet, hanem a nyugati nemzetekéit is tanulnunk, különben nemzetünk létét nem foghatjuk fel teljesen.

Szükség különösen azon okokat és körülményeket méltányolnunk, mely által és között nemzetünk a keresztyén vallást, s az új állami életet az első királyok alatt bevette, a nélkül, hogy nemzeti létét elvesztette volna, — hogy ezzel is inkább az ő életre valóságába bízni tanuljunk; de továbbá szükség azt is tudnunk, vajjon állami életünk a nyugati szellem után idomíttatott-e sz. István által, vagy pedig annak csiráit ős hazájokból hozták ide eleink? E kérdés annál nyomosabbá lesz Európában, minél inkább fog az ész s a kénytelenség arra ösztönözni, hogy az állami életnek azon idomait keressük, melyek az emberek egyedi és társas létének legjobban megfelelnek.

Szükség végre nemzetiségünk nagy tényezőit, a magyar zenészetet és költészetet tudományosan felfognunk, hogy azoknak lényét a nem lényegesektől elválasztván, a jót annál hívebben meg-

tartsuk és ápoljuk, a felest vagy éppen roszt elvessük, ne hogy általa a jó megvesztegettecsék s elhaljon.

De midőn így nemzeti egyediségünk felől legteljesben eligazodunk, s arról bölcselmi öntudatra jutunk, kell még azt más fejlett nemzetekével összehasonlítani, hogy öntudatunk az ellentét által világosabbá legyen, s ekkép nemzetiségünk legtisztább birtokában érezhessük magunkat. Akkor egyfelől a félszegségtől menttek leszünk, másfelől az emberiség tudatának színvonalára emelkedünk, hol azután nekünk is lehetségessé válandik, részt venni az emberi szellem érdekeinek felfogásában és előmozdításában. S akkor a föld első-született nemzetei között egyenjogúsággal foglalandunk helyet, — s arany bullánkat senki sem fogja kétségbe venni.

LVI. Az emberi természethez alkalmazandó nevelés *ép egyedet*; a tarsadalomban a helyesen dolgozó szellemi munka *ép teljes nemzetiséget* ápol és nevel; az *ép teljes nemzetiség* azután *az emberiség színvonalára* emelkedik, hogy ne magát hanem az emberi nem boldogságát tekintse legfőbb célnak. Ezzel megtalálta az egyes munkálkodó a hozzá méltó s az emberi természet megkívánta helyzetet, mondhatnám lakot, mely nélkül valódi haladás nincsen. Mert csak e helyzetben bír az ember inghatlan erős *alapot*, s biztos soha nem téveszthető *irányt*. A nemzetiség az alap, mintegy induló s megszálló hely, melyen az egyed tud csak dolgozni, s melyről, ha a gondviselés és körülmények akarják, új igazsággal vagy felfedezéssel viselős eszméit kibocsátja, s hová, midőn útjából visszatér, fáradtan megszáll, munkájának további fejlesztését azokra hagyván, kik utána fognak működni. Az emberiség pedig az irány, melyben útját veszi az induló, mert jól tudja, hogy abban kell minden eszmének hatnia, ha nem ál eszme vagy lidércz-tűz, s ha hirdetője nem hamis próféta. Vedd el az alapot, s az ember az anyagi munka körében csak önhasznát lesi, ámbár rövid látása mellett, mint hernyó el is pusztítja a fát, mely különben őt és másokat sokáig táplált volna; a szellemi munka körében pedig — ha ugyan az nemzetiség nélkül is lehetséges — feneketlen állásra támaszkodik, s midőn azt hiteti el magával, hogy a világnak akar dolgozni, többnyire vagy semmitemését vagy tehetlenségét takarja. S általában, ki nemzetének nem *akar*, mint *tud* az majd az emberiségnek dolgozni? Nevetség

azokért buzogni, kikhez talám soha nem férünk, vagy kik reánk legkevesebbé sem szorúlnak, s azokat, kik velünk élnek, s kiknek haladását és boldogságát a magunkéval együtt előmozdíthatnók, megvetni!

Azonban az úgynevezett *világfíság* (cosmopolitismus) nem üres képzelet szüleménye. Nem szólunk azon világfíságról, melyet leggyakrabban az angolok hirdetnek, kik a négerek szabadságaért kétszáz milliót fizettek, ámde a fehérek szolgaságban tartására több ezer milliót költenek; kik előtt a világfíság annyi, mint pamutárúiknak jó keletje: de szólunk azon szép ábrándról, melyet egyesek talám legjobb szándékból kebleikben hordoznak. Ezen világfíság hozzá illik olyan nemzet tagjaihoz, mely hatalmas és nagy: de nem illeték mihozzánk, kiket könnyű megszámolni, s kik szegény nemzetnek szegény napszámosai vagyunk. *Cobden*, a béke és szabad kereskedés hirdetője, sokat beszélhet szerte Európában, mit nagy áhítattal meghallgatnak és olvasnak — tenni ugyan Európáért ő sem fog sokat — s az illető rendész-hivatalok nem is bántját, mert angol: de menne csak közlünk valaki oda bár legüdvösebb igazságról szónokolni, bizony ha mindjárt Hollózugban le nem tartoztatják is, az emberek alig fognák meghallgatni. Tudniillik a közvélemény is ide utasítana, hogy a honban s a nemzetért dolgozzunk!

A nekünk kimért álláson már a munkafelosztás elve mellett kiki más más részt választ vagy elfogad, s különbfélét tevén, mindnyájan egy célra törekszünk. Mint azelőtt, úgy most sem juthat eszünkbe, mindenik dolgozónak, ki a szellemi öszves nagy munkából részt választott vagy elfogadott, tenni valóját megemlíteni: csak a tényezőket nevezzük meg, melyet összehatása a fejlett nemzetiséget a szellem birodalmának elfoglalására vezet.

LVII. A fejlett nemzetiség legelőbb azon forrást keresi fel, melyből Európának mivelt nemzetei táplálkoztak és táplálkoznak. Melyik forrást értjük leginkább? Mert a ki csak kissé járatos a történetekben, s a miveltség nagy munkáját fejlődésben s tényezőiben felfogta s figyelmével követni bírja, az tudja, hogy az egész mult a mostan élő nemzeteknek forrása. De ő azt is jól tudja, hogy a multnak né-mely része inkább tényezője miveltségünknek mint más; tudja hogy erre legfőkép a héber irodalom és szellem, azután a hellének és rómaiak irodalma, művészete, állami és társadalmi szerkezetei hatottak; végre tudja, hogy itt leginkább a hellének és rómaiak szellemét értjük, mely műveikből mindig szól hozzánk.

De nem annyira félreértéstől mint inkább attól kell tartanom, hogy jöllehet a legújabb iskolai rendszer valahára a görög nyelv és irodalom tanulását rendelte is, miből a latin tanulásra is elevenítő hatás fog gyakoroltatni, mind azon által szüksége az azon forrásból merítésnek nem lesz általánosan és szívesen elismerve. Mert az olvasó mindjárt emlékezik talám azon vitére, mely tudós határosainknál régóta foly, mely is azt tűzte ki kérdéstül, vajjon kell-e az úgynevezett *anyag*i vagy *hasznos* tanulmányok (realis) rövidségére az *idomi* vagy *nyelvi* tanulmányokat (formalis) sürgetni és üzni. S elöttem úgy rémlik, mintha legtöbb magyar az anyagi tanulmányok mellett fogna nyilatkozni. Azért keressük ki azon szempontokat, melyekből a kérdést legjobban beláthatjuk.

LVIII. Nemzetünk műveltségéről beszélvén legnagyobb bizonyossággal állíthatjuk, hogy abban is a hellén és római szellemnek azon hatást kell gyakorolnia, melyet minden más művelt európai nemzetnél gyakorolt; s mikor azt állítjuk, tudjuk egyszersmind, hogy azt gyakorolnia nem lehet, ha magunk nem ismerkedünk meg vele, az az, ha magunk emberei nem fogják a hellén és római művek tanulását s megértését életbeli célul kitűzni. Nemzet, mely annyit érni akar, hogy egyenjogúságot igényelhessen, az nem szükölködhetik sok és nagy tudósok nélkül. A szellemi munka felosztása is követeli hogy a tudásnak egy ága se maradjon parlagon. S még különösebb, látszólag az élet hasznaitól még távolabb eső tudósságot is kíván a szellemi munkának teljes eredménye. Mikor hát nemzetről, nemzeti szellem munkálkodásáról, beszélünk, nem alkalmazhatunk műhelyi fogalmakat mértékül, különben annak határozatai alá, mi nemis milliódnyi része az egésznek, ezt az egészet akarnók szorítani: a mivel, ha nem árthatunk, nevetséget vallunk, ha pedig árthatunk, iszonyú bünt követünk el. — Az sem áll, mit szinte sokan gondoltak, hogy a klasszikus művek fordításával kiméljük meg azon roppant időt, melyet a tudós nyelvek tanulására vesztegetünk. Mert az emberi szellemnek azon törvénye van, hogy mindig s minden tekintetben élnie, tehát munkálkodnia kell; hogy őt nem az teszi gazdaggá, teljessé, mit holt birtokul felhalmoz, hanem inkább az, hogy mindenre a tehetséget folyvást öregbíti. Azért ha egyszer valamely nemzetben a klasszikus művek lefordítása után, azok eredeti nyelvét tanulni megszűnnének, két három évtized múlva nem tudnák többé a fordítást sem élvezni: a fordító tehetséggel kiveszne az értő tehet-

ség is. Mert a munka-felosztás mellett is léteges egész marad a társadalom, s tagjainak legkülönbözőbb munkálkodása láthatlanul elterjed az egész test minden más tagjaira. Innen bármennyire halmozódik is a lennivaló, midőn a szellem igényei annyira megnevekednek, hogy mindenike az egész emberi erőt látszik megkívánni, s mégis mindnyája együtt teszi csak a teljes embert; mégsem akar egy magát értő és becsülő nemzet sem azon kényelem útjára térni, s a szellemi munkálkodásnak ezen ágát megszakasztani. — Szó sem lehet arról, hogy nemzetben ne legyen sok olyan ember is, kik a klasszikus tudósságot feladatuknak veszik. *Montesquien* megkérdezte, mi különbség volna a régi klasszikusok és az újkori írók közt, ezt felelte: a régiek nekünk íróknak írtak, mi írunk a többi olvasó közönségnek. Ez elmés feleletben ugyan azt mondja *Montesquieu*, mit mi elmondtunk.

Más szempontból kell már az egyeseket tekintenünk. Nem várhatja senki tőlünk, hogy elméletileg bár, a munka-osztás elve után a mindenik osztályban dolgozók számát meghatározzuk; valamint keresztyén ember, ki az egyedi szabadságot mennyei országnak becsüli, az önmegtagadásban nem is mehet annyira, hogy az állami hatalomtól várja, hogy ez szabja meg, mi Oroszországban nem rég már meg is történt, kinek mit kelljen tanulnia. Csak azt mondhatjuk elméletben: nem annyi lesz tudóssá, a hánynak miveltté kell lennie. A *miveltséget*, mely lehető nagy számnak tulajdona legyen, megkülönböztetjük a *tudósságtól*, mely a munka-felosztás után némelynek lesz csak feladata. Az iskolák, melyek az ifjúság nagy számát befogadják, a miveltséget sűrűssek: a tudósságot az egyetemre s a magányosok ügyekezetére bízák. A miveltség pedig szellemi képességben áll, nem felhalmozott tudásban. S midőn a hellének műveit megérteni tanuljuk, fogadjuk el tőlök a *kellőnek mértékét* is, mely legszebb dísze a hellén bölcselemnek. Az iskolák, *Arisztotelesz* szerint, semmiben se tűzzék ki célul a *banauziát* (szolgai vagy műhelyi dolgozást), de mindenben az *eleutheria paideia*-t (a lélek tehetségeit ápoló és kifejtő munkálkodást), úgy bizonyosan a vita a hasznosság és idomosság között avulttá leend.

De talám arról még szint oly felesleg nálunk vitatkozni, mint a tökéek vagy a népesség túlszaporodásáról. Valamint tehát aggodalom nélkül még sokáig azon lehetünk, hogy a népesség és a tökéek minél hamarabb és nagyobb arányban növekedjenek: azonkép bizony

nem esünk túlságba, ha egyelőre a klasszikus tudósságot sürgetjük. Attól ne féljünk, hogy a fák majd égig nőnek!

LIX. Mi parányi egy vízcsepp az egész földhöz hasonlítva, s mi parányi a föld a naphoz hasonlítva: még is visszatükrözi a napot egy vízcsepp! A szellem világa, jóllehet a mindenséget átkarolja, szintúgy megfér kis nemzetiségben: sőt ez kénytelen az egész szellem világát magába felvenni, ha egész akar lenni. Nemzetiségünk szelleme azért nem csak a klasszikus forrásból igyekszik majd meríteni, hanem be fogja járni az egész multat és az egész jelent, s mindenütt tanulni és gyűjteni azt, mi a szellem országához tartozik. Semmitől nem fog idegenkedni, semmitől vissza nem ijedni, mert nem veszen tanácsot a szűkkeblűségtől, mely őt már eleget szorította, mikor ez minden felserdülő gyermektől is félt, hanem példáját követendi az előre haladt nemzetek szellemének, mely egyed-áruságot nem kíván bírni. A restek, a tunyák, a testi és lelki erejüket kihánytak „mire való” kérdésére nem hajtand, s a gonosz irigyek gúnnyaira nem hallgatand. Botlásai, nem vesztég ülés által fog tanulni biztosabban lépni; csekély képességét, melyet most még sokan mosolyognak, szűnni nem tudó iparkodással öregbíteni fogja; sőt a sikertelenség elé toluló képétől sem riad vissza, mert tudja, hogy az élet munkálkodás, s mert érzi az égető szégyent, élve már sírba süllyedni.

A nemzetiség szelleme tehát más érettebb élő nemzetek kincseit is fogja minél előbb magáévá tenni. A költészet, mint az a szellem általános fejlődésénél fogva történt, minden más művészetek közt leginkább virágzott az újabb nemzeteknél: s a költészet műveit úgy lehet elsajátítani, hogy velök magunk szellemi birtoka növekszik. Mert a tökélyes áttétel vagy fordítás nem csupa másolás, hanem utánzótt újítás. Még a mi nagyon egyedi is a költői művekben, s mi a külön nemzetiség saját színében csak szép, azt is, bágyadtan bár, de át lehet tenni, s az élvezést rajta épen a különbség megéreztetésével nagyobbítani. Mert a szellem mindent áthat; a nyelv nagyon simulékony és gazdag, s minden árnyéklatra külön festéke van: sőt a gondolati és képzeleti árnyéklatok csak is a nyelvi festékek árnyában és viszonyában tűnnek elő a szellemben. Tehát *Dantét*, *Shakespeare*t, *Goethét* igazán magyarítva teljes örömmel s felette nagy okulással fogjuk élvezni, ha találtnak majd köztünk, kik méltók elsznek azoknak sarúit viselni. S kik tudják, hogy Dante, Shakes-

peare, Goethe-féle műveket remekül magyar nyelvre áttenni, nem kisebb, mint a magyar nemzetiség szellemét oda felemelni, hova ama lángelmék emelkedtek: azok a leghosszabb élet nehéz fáradozásainak legfényesb jutalmát látandják az ilyen munkák remek áttételében!

De minek annyi fáradság tökéletlen munkáért? — kérdez a kételkedés, mely csak ugyan nem akar elhallgatni; a magyar Shakespeare soha nem lesz az igazi, s ha magyar dolmányba öltöztetik, inkább Peleskei Notárius lesz, hogysem Shakespeare! — A munkának sikeréről világért sem akarunk szólni, s azzal cáfolni a kétkedést: annál inkább emeljük ki azt, mit már többször megmondtunk, hogy sem élvezés sem vesztég maradás nem a szellemi élet, hanem cselekvés; s hogy ha mindnyájan angolul élvezhetnők is Shakespearet, nemzetünk szelleme még sem nyerne annyt, mint ha csak néhányan olvashatjuk eredeti nyelven, s ezen néhány közt találhatik egyikét férfi, ki az idegen költőt magunk nyelvére áttenni bátorkodik és bírja. A szellemi töke, hogy úgy nevezzem, teljesen hasonlít az anyagi tökéhez. Valamint külföldről kölcsön kapott pénzek által nem gazdagszunk meg, sőt okvetlenül szegényebbé leszünk, ha az idegen pénzt nem tudjuk vagy nem értjük úgy használni, miszerint a kamaton felül gyűlt nyereséggel lassanként visszafizethetjük a kölcsönt: úgy a külföldi művészet és irodalom, bár annak élvezésében és csudálásában egész életünket kihúzzuk is, soha nem teszi nemzetünket művelté, szellemi gazdaggá, hacsak szinte bírni s mást teremteni nem iparkodunk. Bizonyítja ezt minden eladósodott ember s minden nemzet, mely olvas és élvez ugyan, de maga nem állít ki semmit.

Azonban némi különbséget lát az olvasó a között, mit nemzetünk irányában az élő idegen nemzetek munkáiról és nyelveiről állítok, s a klasszikus nyelveket és munkákat illető feljebb tett állításaim között. — A különbség először a dolog természetén alapszik, minél fogva az egész európai emberiség egyaránt és közösen találja a klasszikus szellemben saját életének fő gyökerét, melyből lehető sok nedvet színia lehet, a nélkül, hogy sajátágát veszélyeztesse, s élet működéseit megzsibbaszsa: mert a hellén és római szellem örökre csak elevenítő, soha nem munkapótló lehet. Alapszik másodszor az egykorúságon, mintegy osztályos testvérek közt fenforgó viszonyon, minél fogva egyik nemzet a másiknak nem engedheti oda a cselekvés terét, s nem élhet másik iparának keresményéből; külön-

ben osztályrészétől maga fosztaná meg magát, s élni megszűnne: mert az egykorú idegen szellem vajmi könnyen lehetne munkapótló! Lám míg az európai nemzetek a hellén és római miveltséget annak nézték, minél egyebet kívánni, annál kevesebbé bírni nem lehetne: addig ők is nála mintegy bérben laktak, s nem volt semmi sajátjuk; életök is megszűn vala, ha az idő visszafordúlhatott volna. Egykorú mivelt nemzet szellemét nem szabad hát annyira csodálnunk, hogy miatta megfélekedezzünk magunkról, s nála bérben lakni kívánjunk: mert bizony mondom nektek, a zsellérségből nem szabadúlnánk ki többé. A munkálkodó képesség becsesebb a legnagyobb birtoknál!

LX. Könnyebben és hamarabb fogjuk a külföldi nemzetek tudományát hasznunkra fordítani, annál is inkább, mivel a bölcsелем és országtudományok uralkodó nézetei közvetve és közvetlenül minket is illetnek. Ezt elég legyen csak megemlítenem.

Mert a nemzetiségileg megszilárdult szellem, mi után és mi alatt az elhalt és élő nemzeteknél találató sikeren épül és okul, mindjárt öncselekvő is akar és kénytelen lenni, s maga szárnyaira ereszkedve bejárni a mindenséget, s mind az embert magát mind a természetet kutatni, hogy önmunkája sikerével érvényesítse arany buláját, vagyis egyenjogúságát a nemzetek közt. A tanulás kora, melyben csak másokat követhet, elmúlt, s beállt a teljes kor, mely ugyan nem szűnt meg tanulni, de viszont tanítani is kész már.

A szellem nemcsak egyediségi hanem közös emberiségi alapot keresvén, az *embert* és a *történeteket* fogja mind a tiszta tudomány, mind az országászat kedvéért tanulni.

Az emberi lélek egyik főbb jelessége az, hogy őt a tudás minden alkalmazás nélkül is, tehát a *tiszta tudomány*, vonzza. Magának s a kültermészetnek állapotját, eredetét, rendeltetését tudni, az emberi szellem legmagasb ösztöne; a tudományban előmenetelt tenni pedig, s abban az emberi nemet egy fokkal feljebb emelni, csaknem legfőbb dicsősége. Azon férfiak nevei mellett, kik a társas embert vallás, törvények vagy szép művek által emelték, biztosították, nemesebítették, méltán emlegettetnek azokéi, kik az emberi tudomány határait kitágították. Mózes, Szólón, Homérosz, Szofóklész mellé a hálás utókor Arisztotelészt, Hipparkhoszt, Keplert stb. sorozza. Az emberi lélek ismerő tehetsége oly annyira tiszteltetik minden ép szellemű nemzettől, hogy a görögök a tiszta tudásban, mely semmi kedélyi vágytól és szenvedélytől nem háborgattatik, a teljes boldog-

ságot lenni gondolták. S azon tisztelet az emberi kebel magasztosabb gerjedelmén alapszik. Innen világos, hogy minél szellemibb valamely nemzet, annál inkább becsüli a tudást, s annál több egyede fáradoz is annak szerzésében és tágitásában.

De miután igaz, hogy az emberek nem termések vagy állatok, melyek a természet hatalmától mindenben és egészen függnék; miután igaz, hogy az emberek *szabadok*, azaz szellemi életüket önmagok fejlesztik: úgy okvetlenül bírják a kebel magasztosabb gerjedelmét a fojtó szokás ellen megerősíteni; birnak az élet alacsonyabb köréből magasabbra emelkedni, s a lélek ismerő tehetségét magok közt tisztelet tárgyává tenni.

S ez váljék köztünk meggyőződésé, hogy neki bátorodjunk, midőn köröskörül a szellem tiszta iparkodása iránt talám nem elég elismerést látunk; e meggyőződés költson bizodalmas reményt is, hogy nemzetünk egyedei, kivált olyanok, kiket a mindennapi szükség nem szorít napszámos munkára, minél előbb a tudománynak fognak élni! Akkor az embert és a történeteket nálunk is majd vizsgálás tárgyaivá teszik, s nemes nagyravágys fog keletkezni, hogy a tudományban ne mások szemével lássunk mindig, hanem valamint magunk nyelvén kezdjük azt beszéltetni, úgy min vizsgálatink eredménye is legyen az, mit előadunk. — Legyen csak eszünkben, hogy nemzetünk teljes kora beállt, hogy azért kötelességünk az ember- és történettudományban lehető nagyot haladni.

Pedig azt az országászat kedvéért is kell tennünk. Valamint bizonyos, hogy addig a tudományban nem haladhatunk, míg azt, mint ilyet, hasznavehetés gondolatja nélkül is nem fogjuk szeretni: úgy nem kevesbbé bizonyos az is, hogy az ember- és történettudomány eredményei az országászat kincsei lesznek. Az örök törvények megállanak, bármint változzanak is a külső állapotok! Az európai nemzetek, mint az emberiség teljes korú tagjai, öntudatos életre jutottak; ezt ők soha nem fogják elvesztetni, bár mennyiszor botlanak is még s szolgáltatnak ürügyet az önkénynek. Mert ha elveszthetnék, azt kellene gondolni, hogy az emberiségben megoldhatlan ellenmondás rejlik; miután önállásra kell törekednie, s pedig hogy ahhoz ne érjen, abban örökké gátoltatnék; azt kellene gondolni, sziszüfoszi munka, melyet csak költő képzelet talált ki, a teremtőnek bölcsesége: már pedig e káromlást a természet minden jelene elhallgattatja; mert a természet ugyan hiába nem tett sem-

mit! — Az állami élet Európában soha nem lesz és nem lehet ázsiai. Azért az országászat mint állam és társadalom tudománya, mely mindkettőnek lényét és létét, határait és határozatait, eszközeit és céljait tudományosan fejtegetni és köztudatra hozni köteles, oly közös ügy, mint bármi más, mi az európai emberiséget mozgatja. S ha nekünk az európai emberiség munkájában öncselekvőleg, teljes korúak gyanánt, részt kell vennünk, úgy az országászat sem lehet idegen tőlünk. Az ember- és történet-tudományt tehát nem csak magáért, mert tudomány, szeressük és miveljük, hanem az országászat kedvéért is, mely attól felvilágosítást és útbaigazítást követel.

LXI. De a társadalom szellemi munkájának tényezőit megemlítván utóljára hagytuk a természeti tudományokat.

Úgy látszik a görög régiség meséje *Antaiosz* óriásról az újabb időben történeti valósággá lett. A mese szerint Antaiosz óriás győzhetlen vala, mikor a földet érinté, de elbágyada, mihelyt a földet lábai alatt nem érzé: Heraklesz tudván gyengéjét az óriásnak, felkapta őt, s a levegőben tartva megfojtotta. Az egyes ember és a társadalom legerősebb, ha az anyaföldet veszi működése alapjának, s minden intézkedéseit a természet rende után szabja ki: leggyengébb, ha a természetet *felülhaladni* vagy *elhagyni* merészkedik. S a hibás országlat és hamis országulás befolyása alatt elnyomorult társadalom, melyben az önzés a miveltebb nemzetek s az elmaradtak közt egyaránt mind hatalmasban terjeszkedik, melyben számos millió parányok, az önző emberek, forognak, s nem együtt boldogulni, sőt inkább egymást elnyelni akarják — ezen társadalom az újkori Antaiosz, ki legerősebb volna, ha a természet és erkölcsösség rendét el nem hagyná, de valóban igen gyenge, mert fájdalom, mind két talapról letért. De nincs újkori Heraklesz, biztat valaki. — Nem oroszlán bőrben s buzogánynyal vállán érkezik az, hanem méreg alakjában símul a társadalom ereibe, s már is érezhető a zsisbbadás minden tagjaiban!

A természeti tudományoknak, s általában a természet tárgyaival való minden foglalkodásnak kettős hatása van; mert egyfelől a szenvedélyek háborgatta kedélybe bizodalmat és megnyugvást önt, másfelől a jólétnek új meg új forrást nyit, vagy a már megnyitottakból az ész- és természetszerű folyást megőrzi és fentartja. Az első hatást nézték a régi írók, midőn a földmivelésnek elsőségét minden más foglalkodás felett ki akarták tüntetni. De nem csak a földmi-

velés, hanem, s még inkább, a természeti tudományok is észrevétetik az emberrel, mi kicsiny mind az, mit annyin oly nagy hévvel hajhásznak, ha a természet nagyszerűségével összehasonlítjuk. A tér és idő végtelenségében az ember és az ő élete egy pont; az égi testek nagyságához képest a föld szinte elenyészik: hát még az úgy nevezett nagy emberek tettei e földközi tenger körül, mi nagyon kicsinyek! Világhódító, állam-foldozó, korlátlanul uralkodó, s mi, a nagy tömeg, mely őket csodálja, imádja — beh nevetségesek vagyunk mind amaz erő és bölcs hatalom ellenében, mely a világtestekbe mozgást és rendet lehell! — Igazán, ha a természeti tanulmányok nem merő banauziával üzetnének, a nevelésnek sokkal inkább volna jó eredménye a lélek kedélyére mint most van. Egy középkori bölcs azt mondta, ha jól tudom szavait: „minores haustus e philosophia a Deo abducunt, pleniores ad Deum reducunt.“ Az „e philosophia haustus“ alatt pedig leginkább a természet ismeretét, melyet a természeti tudományok adnak, értette.

S e tudományokra reá illik Krisztusnak mondása is: „Keresetek először istennek országát s ő igazságát, s mindenek megadatnak tinektek.“ Ha a természeti tudományokat mint nemesb tudványunk nemes kielégítőjét szeretjük, s magunkat üdvös hatásunknak oda engedjük, egy úttal a természet ereinek hasznavehetőségét is mind inkább ellessük s a társadalomra legnagyobb áldást terjeszthetünk. E tekintetből, hogy a természeti tudományokat miveljük, ketős indok készítet. Először országunk és testvérországunk a természeti sajátság és dússágra nézve majd nem legelső helyen állanak Európában. Mert hol van annyiféle összehalmozva, mint Magyar és Erdélyországban? Mintegy méltatlanok volnánk e lakhelyünkre, ha még tovább is megmaradhatnánk régi tompaságunk mellett, melyet a természet kitünősége nem mozdított meg. Tanuljuk meg sokan, tanuljuk meg lelkesedéssel a hegyek, a dombok, a síkok történeteit, tartalmát, hogy ne mondjam, nyelvét; ha meg fogjuk teljesen érteni, öleikből még több áldást fognak reánk árasztani.

Pedig, másodszor, nagy szükségünk is van reá. Emlékezzünk, hogy a bulla, melylyel jogunkat az európai nemzetek közt a XIX. században meg akarjuk bizonyítani, igazán *arany* legyen. Az aranyat hegyeink, dombjaink, síkjaink, vizeink, réteink, erdeink tartják magokban, s készek azt nekünk kiadni, ha szellemi anyagi munkánk által tőlök megveszszük. Ha tehát ama nemesebb indokból nem vál-

nánk mivelőivé a természeti tudományoknak: szükségből legyünk azokká, szükségből, mely már utolsó indító!

S mit a tudomány életrevalót lel, azt közöljük az egész nemzettel, hogy mindnyájan örvendhessünk rajta és használhassuk azt. Mert a munka-felosztás nem azért van, hogy egymásról feledkezzünk, vagy hogy épen a tudomány a nemzettől elváljék, hanem azért, hogy kiki többet és jobban dolgozhassék kicsi körében, s munkájának eredményét közre hozza részint a nemzeti szellem dicsőítésére, részint a nemzet használatára. Így a tudomány mellett népszerű tan-könyvek fognak keletkezni, s az ismeret nagy birodalma igazán nemzeti közkincscsé válandik; így végre a szellemi munka kezét fog az anyagi munkával, s a kettő együtt nemzeti öntudattal azon fog dolgozni, hogy néhány ember nyom után régiségbuvári kérdéssé ne váljék az: volt-e, hol, és milyen a magyar nemzet?!

CLASSICA LITERATURA.

VIRÁGOK A GÖRÖG ANTHOLOGIÁBÓL.

SZÉKÁCS JÓZSEFTŐL.

I—XII.

Hellen Nemesis a perzsáknál.

Győzelmök jele hogy lennék ide hoztak a perzsák,

Ámde biz én itt is csak Nemesis maradok.

A görögöknél mint diadalmi jel állni szeretnék

Perzsák, nálatok a had boszulója leszek.

Uratlan.

Serapis és a gyilkos.

Rozzant fal mellett aluvék a gyilkos egyízben,

S álmában Serapist látta, ki költi vala

Szólva javaslólag: kelj fel boldogtalan alvó

S bátorságosbba! váltsd fel e fekhelyedet!

S ez felemelkedvén tova megy s im a roskadozó fal

Nyomban utána ledől s romja a földre terül.

Másnap az égjeknek vigalomtele áldozatot visz

Azt vélvén hogy ezek védik az emberölt.

De Serapis ismét ott állt álmában előtte
 „S döre te azt véled“ mond „hogy a bűnt legyezem,
 Megtartottalak, hogy kimulásod könnyű ne légyen,
 Hogy súlyosabb, a kereszt, érje az emberölőt“ *).

Palladas.

Euripides emléke.

Nem *tied* Euripides ezen emlék, *te az övé* vagy :
 A te dicsőséged híre fuvallja körül.

Uratlan.

Plutarch **).

Képed a hírbe dicsőt ide állíták, cheronéi
 Plutarch, a daliás Auson erős fiai,
 Hellasnak nagyait s a harcos Róma dicsőit
 Minthogy párhuzamid rajziban egybevetéd.
 Párhuzamos rajzot nem bírnál írni magadról,
 Párod nem fognád lelteni, mivel magad állsz.

Agathias.

Diogenes.

Hades bajteljes szolgája, ki barna hajóval
 Cirkálsz itten alant bús Acheron vizein,
 Bárha a holtaknak borzalmas terhe igen nagy,
 Vedd fel hozzájuk a kyni Diogenest.
 Táská teszik minden poggyászom, a borkehely, ócska
 Köntösöm és a révmester adója, az obol.
 A mim volt mindazt elhoztam híven Adesbe,
 Rólam az életnek semmie nem maradt.

Leonidas.

Aristomenes ***).

Mért állsz őrt haragos szemmel küldötte Zeüsznek
 Oh sas, Aristomenes bajnoki hamva felett?

*) Serapis istennek története és jelentése igen bonyolodott. Eleinte csak Aegyptosban tiszteltetett, később átvándorolt Hellasba és Italiába is, hol többek között egyéb hivatala a *halottak elítélésében* állott.

**) A *chaeronei* (város Boiotiában) Plutarch „Párhuzamos életrajzok“at írt, mindig egy *hellen* és egy *római* nevezetes embert állítván össze. (L. Párhuzamos életrajzok Plutarchból. Pesten, 1847. Eggenb.)

***) Aristomenes a Messenieknak a második messeni háboruban vezére, az ó kornak egyik legjelesebb hőse. A Messeniek herost illető tisztelettel viseltettek iránta. Rhianos krétai költő egy külön eposban zengte meg tetteit. Rhodosban számkivettetésben halt meg.

„Hirdetem hogy valamint madarak közt én a legelső,
 Számtalam ifjaknak volt legerősbike ő.
 Álljanak őrt gyávák hamván a gyáva galambok
 Én a törhetlen férfiakat szeretem.“

Antipater Sidonius.

Titus Flaminius.

Xerxes perzsa hadat vezetett Hellasba magával,
 Titus más haddal ment oda, rómaival.
 Az, hogy szolgálját Európa nyakába kerítsen,
 Ez, hogy Hellast fel-oldja a járom alól.

Alkaios.

Az esküszegő.

„Nem megyek el hozzá két éjszaka, esküszöm.“ És te
 Hallád eskümet o Kypri, meg is nevetéd.
 Oh te a balga fiút ismerted. Szélnek eresztém
 Esküm, nélküle mert nekem az élet halál.
 Karjai közt édesb a kárhozat esküszegőleg,
 Hogy sem az üdvösség nélküle, eskühiven.

Maikios.

A mécs, mint tanu.

Szív szíven dobogott, egymásra borultak a keblek,
 Ajkaim érinték ajkaid Antigone!
 Mely simulás, mely olvadozás! „Ej ej s mi tovább?“ Nem
 Mondom meg; kérdd a mécsset, az is tanu volt.

Marcus Argentarius.

A síró Eros.

Szívtolvaj mit sírsz, mért csüggnék szárnyaid, átkos
 Íved mért dobod el, mért keserű nyiladat?
 Tán mert tégedet is meggyújtott Xantho szemével? —
 A mit másnak okozsz így türöd a bajokat?

Meleager.

Szépség.

Szépségedből adj ha muló, míg nem mul el; és adj
 Hogyha nem az, mert mit félted a megmaradót?

Straton.

A habozó szerelmes.

Mondd Lykanidának, hogy csak színlette szerelmét,
 Mondd, álnokságát felfedezé az idő.
 Ezt Dorkas, vidd meg, mondd el másodszor is, ismét
 Mondd el harmadszor, s most tova Dorka, siess!

Menj, menj, Dorka, repülj! — Nem! még egy pillanatig várj —

Vissza! mikor mondom, még egyet elfeledék;

A mondottakhoz tedd hozzá — Avvagy eszem ment?

Menj, mondj el mindent! — angyali Dorka ne szólj! —

Sőt mondd el végtől végig! — Mért küldjelek, állj meg!

Nem török el lábam hogyha magam megyek el.

Meleager.

IRODALMI NAPLÓ.

Mindenek előtt egy nagyobb terjedelmű, köz érdekű munkára fordítjuk ezuttal olvasóink figyelmét, mely főleg a hazai tárgyakat, a legújabb történeteket, társas életet és irodalmat különálló cikkekben tárgyalja, mely mind a „Közhasznú Ismeretek Tára“ folytatásaul, mind a legújabb időt minden viszonyaiban eléterjesztő önálló munkául tekinthető. Címe:

Újabb kori Ismeretek Tára. Tudományok s politikai és társas élet encyclopaediája. Hat-hat füzet teszen egy kötetet. Eddig az első kötet egészen, a másodikból öt füzet jelent meg, s terjed A-tól E-ig; utolsó cikkelye: Egyenes adók. Sok eredeti jeles dolgozat becsesíti e munkát; s a történeti és életrajzi részben az olvasó öszinteséggel és hűséggel fog találkozni. Tizenkét füzetre 5 ftal fizethetni elő; egyenként 30 kr minden füzet ára. Az egész mintegy harminc füzetre van számítva.

— A szépirodalom mezején két becses jelenetet hoztak az utóbbi hetek, első: *Alföldi Színműtár*, kiadja *Horváth Döme*. Első kötet. Kecskemét, Szilády bet. 1850. 12r. E gyűjteményt, mely a drámai irodalom gazdagítását célozza, *Horváth Cyrillnek* a „Tyrus“ koszorúzott költőjének egy új szomorújátéka nyitja meg, öt felvonásban, *Vetélytársak* cím alatt; második darabja a kötetnek: *Borgia Lucretia* drama 3 felv. *Hugo Victor* ut. a kiadótól. Valóban mérsékelt ára az igen ízletesen kiállított, 293 lapnyi kötetnek 1 ft. Másik: *Jacopo Ortisz utolsó levelei*, ford. *Császár Ferencz*. Budapest, 1851. n8r. füzve 40 kr. Hű és folyó áttétele Foscolo európai hírű szép regényének. Ismét valami, mi szépirodalmunkat maradandólag gazdagítja.

— Nyelvtudomány. — *Magyar Helyesírás és Szórago-*

zás. *A magyar tudós társaság* külön használatára. Kilencedik javított kiadás. Pest, 1851. Eggenberger, n8r. 10 kr.

Ahn F. gyakorlati tanmenete a *francia nyelv* gyors és könnyű megtanulására, melyet a magyar nyelvhez alkalmazott, olvasási szabályokkal, nyelvtani alakzatokkal, jegyzetekkel és erkölcsi elbeszélésekkel bővített és újra átdolgozott *Mutschenbacher Alajos*. Második kiadás. I. folyam. Pest, Emich, 1850. n12r. 30. kr.

A leggyakorlatibb s legolcsóbb francia tankönyv magyar nyelven.

— Történet. — *Napoleon császár élete* és az 1792-ki francia forradalom rövid vázlata. 2 kötet. Pest, Heckenast. n8r. füzve 4 ft.

Az angol *Hazlitt* után, szabadon.

A magyarok története, magyar és német nyelven, kérdéses es feleletekben, az elemi iskolák számára *Neumann S.* által. Harmadik bővített és javított kiadás. Pest, 1851. Geibel biz. 20 kr.

— Törvénytudomány. — *A magyarországi bírósági szerkezetet*, perlekedési rendet, telek és betáblázási könyveket, fenyítő-bírósági eljárást, csödbírósági illetőséget és váltó törvénykezési megyei és városi eljárást ideiglenesen *szabályozó rendeletek magyarázata*. Irta *Császár Ferenc*. Második átnézett kiadás. Pest, 1851.

— Természettan és Gazdászati. — *Természetrajz*. Gazdálkodást kedvelő köznép és serdülő ifjúság használatára kiadta *Fenix Farkas*. Győr, 1850. n8r. 1 ft. 15 kr.

Magyar Gazdaasszony. Köznép és serdülő leánykák használatára kiadta *Fenix Farkas*. Győr, 1850. n8r. 1 ft. 6 kr.

— Egélytan. — *Elemi Katekizmus* kath. kezdő tanulók számára. Második kiadás. Rozsnyói püspöki jóváhagyással. Pesten, 1850. 16r. füzve 3 kr.

Kis Katekizmus kath. gyermekek számára. A rozsnyói püspöki hatóság jóváhagyásával. Pest, Emich. 8r. kötve 8 kr.

Diepenbrock boroszlai püspök híres kátéja, köz vélemény szerint a legjobbak egyike.

A kereszténység eredményei. Franciából ford. Schreiber László. Pest, 1850. 8r. füzve 10 kr.

A religio történetének rövid vázlata, a világ kezdetétől fogva korunkig, kath. ifjak számára. A rozsnyói püspöki hatóság jóváhagyásával. Pest, Emich. 8r. kötve 6 kr.

Isten országa a földön, vagyis *Egyházi Allamtan*. Első kötet.

Europa délnyugoti része. Kiadta *Gyarmathy Chrys. János.* Pápa, 1850. 8r. 1 ft. 20 kr.

— A „jó és olcsó könyvkiadó társulat“ ez évi minden kiadásait a következőkben együtt soroljuk el.

1. A jó s olcsó könyvkiadó Társulat Névkönyve s alapszabályai. Pesten, 1850. 12r. 75 lap.

2. Magyar nyelvtan kisebb tanulók használatára. Irta *Zimmermann Jakab.* Pesten, 1850. 12r. 72 l. Kemény kötésben 10 kr.

3. A Zsöllér leánya. Népies elbeszélés. Irta *Szabó Imre.* Pesten, 1850. Két kiadásban. 12r. 71 l. Füzve 6 kr.

4. Kiengesztelő Jubileumi Bucsú, melyet ő szentsége IX. Pius pápa a magyarhoni ker. hath. híveknek enged 1850. évben. Pesten, kis 8r. 23 lap 1 kr.

5. Korkérdések. I. füzet. A pápa világi fejedelemsége. Szerkesztve *Kovács Zsigmondtól.* Pesten, 1850. n8r. 139 lap. Füzve 30 kr.

6. Katholikus Néplap. 1850. Harmadik évfolyam. Szerkeszté *Majer István.* 4r. Képekkel 226 l. Postáni szétküldéssel 1 ft. 20 kr.

7. Der katholische Christ. Ein Volksblatt für Haus und Kirche. Redakteur Dr. *Johann Nogall.* 4r. 208 l.

8. Katolické Noviny pu obecni lud. Skladatel Simon Klempa. 4r. 208. l.

9. Keresztyén Naptár a magyarhoni katolikusok használatára 1851 közönséges évre. Negyedik évi folyam. Képekkel. n8r. 64 lap 6 kr.

10. Kristkatholischer Kalender für das Gemeinjahr 1851. zum Gebrauche der Katholiken Ungarns. 1. Jahrgang n8r. 64 l. 6 kr.

11. Krestanski Kalendár pre Katoliken u Uhráth, na obecni rok 1851. Prwni Rocnik. n8r. 64 l. 6 kr.

KÖNYVISMERTETÉS.

Magyar példabeszédek, közmondások és szójáratok gyűjteménye. Összeszedte, értelmezte s más nemzeteknek hasonértelmű mondataival fölvilágította *Dr Ballagi Mór.* Első kötet A—J. Szarvason Réthy Lipót nyomdájában. 1850. k. 8. Mind a két kötetnek ára füzve 2 for., kötve 2 for. 15 kr. p. p. — (Önjelentés. *)

Nemzeti irodalmunk csak néhány éve, hogy az utánzási sza-

*) A szerkesztőség kérésére.

pora, de mulékony fényű pályáról lelépven, önlelkéből, fajunk köz szellemének kútfejéből kezdé meríteni azt, mi az általános műveltség mellett az egyes nemzetek szellemi jellemét képezi. Irodalmunk ama fordulópontján az írók mindenen előtt a népszellemnek mintegy vadon tenyésző termékeire függeszték szemeiket, s németektől, franciáktól, angoloktól kölcsönzött idegenszerű szólások helyett a népszájáról kezdék nyelvünk sajátos ejtését ellesni, mi által az írói nyelv az élethez közelebb járulván, nem csak közértelműség tekintetéből nyert, de élénkebb színt, új dísz is váltott, s kivetkőzött ama nyavalyás sápadtságból, mely már ellependő vala irodalmunkat.

Azonban az irodalomnak érintett fordulata sokkal mélyebben gyökeredzik, semhogy azt csupán aesthetikai szükségnek tulajdonítsuk. — Élő irodalom mindég a korszellem hű kifejezése. Irodalmunk új iránya is ama változott társadalmi viszonyok kifolyása, melyeknél fogva az oly soká semmibe vett köznép anyagi és szellemi érdekei mind inkább előtérbe nyomulni kezdtek. Néphaladás, mely a kor siboletlje lett, minden szellemi törekvésekre a közhasznuság bélyegét nyomta fel; a felvilágosodás látköre napról napra szélesbedni s a nép egészének nem egyes választottaknak kezdett szólani a tudomány. — Az írónak tehát, kinek a kor előbbre kelő haladási igényeinek szolgálni egyik legszentebb kötelessége, akarva nem akarva a nép nyelvén szólani, a nép felfogásához alkalmazkodnia kellett. A tudomány szülte a kor szellemét s a kor szelleme viszont a tudományra hatván szülte irodalmunknak fentérintett változását; s ha 10 év alatt, mióta az irodalom azon úton megindult, annyit nem tettünk is, a mennyit a feladat nagyszerűsége s a cél szentsége mellett várni lehetett; de történt legalább az, hogy részint egyesek szerencsés dolgozatai, de különösen a Kisfaludy-Társaság buzdításai által azon, egyedül nemzeti iránynak egyfelül a közönség előtt a kellő méltánylás megszereztetett, más felül jövődö törekvéseknek biztos út nyitattott tovább építésre. — A *népdalok* 3 kötetű gyűjteményének szíves fogadtatása legszólóbb tanúsága annak, hogy a közönség ilyenmü dolgozatok szükségét átlátni, íróinak abbeli törekvéseit méltányolni tanulta.

A *népdalok* gyűjteménye azonban a népszellemnek csak egyik oldalát, az aesthetikait tüntette fel. Hátra volt a nép értelmi kincsének, azon gyöngymondatoknak egybehordása, melyekbe midőn a nép emberei gondolataikat és tapasztalataikat lerakták, a nyelv-míve-

lőknek egyszersmind megmutatták, mikép kell a szókincset felhasználni, hogy a nyelv életet, színt nyerjen; szóval, hátra volt a *példabeszédek és szójárások* összegyűjtése, mit szerző a szóban lévő munkában megkísértett.

Az anyag összehordásában azonban szerző azon utat nem követte, melyen a népdalok gyűjtője oly szerencsés sikerrel járt; részint mivel az idők mostohasága mindennemű közlekedést csaknem lehetetlenné tett; részint mivel rendezetlen anyag épen nem hiányzott, s Kovács Pál, Szirmai Antal s Dugonics András gyűjteményein kívül régiebb s újabb írók munkáiban feles anyagot talált, melyet rendezni, értelmezni és megfelelő más nyelvű példabeszédekkel összevetni magában is nem kis feladat volt.

A munka szerkezete lényegben a következő: A mondatok összeállítása ábécé rendben az egyes mondat alapszavának kezdőbetűje szerint történt. Ez által jóformán a tárgyrend is megközelített; mert ha péld. asszonyra vonatkozó közmondást keresek, ezt az „asszony“ rovata alatt találom, hol az asszonyt illető példabeszédek mind összeállítvák. — Ha valamely mondatban az alapszó kétes, az a kezdőbetű szerint soroztatott be.

Az egymásra vonatkozó mondatok idézetek által hozattak viszonyba egymással, mely uton mind az egyik, mind a másik jobban felvilágosíttatik. Így e példabeszédnek: „*macska is szereti a halat, de kerül a vizet.*“ teljes értelmét nyerjük a mellette álló idézet által (3120), mely így hangzik: „minden szereti a hasznót, de kevés a munkát.“

Az értelmezésben lehető rövidséget keresett szerző, miért is ovakodnia kellett az okoskodástól még ott is, hol a mondat tartalma kínálkozó alkalmat szolgáltatott hosszab értekezésre.

Multság kedvéért, hol alkalom adódott, itt ott népies anekdoták vétettek fel, jó részt Dugonics szerint, csekély nyelvbeli változtatásokkal.

Ha valamely példabeszédnek más népek példabeszédiben megfelelőt talált a szerző, azt mellé iktatni el nem mulasztá, hogy meglássék, egy s ugyan azon eszme, mely különbféleképen fogatott fel a különböző népektől.

Ezekre nézve szerzőnek helyzete, mely őt, különösen az utolsó időben, a tudós világtól elzárva tartotta, sok tekintetben káros befolyású körülménykép szolgált. Mert, hogy egyebet ne is említsen,

legujabban csak pár napig Pesten mulatván, *Lugossy József* úr szívesességéből egy, a magyar bibliographiában eddig nem említett, címtelen régi munkának jutott ismeretségébe, melyben Erasmusnak görög- latin példabeszédei gyűjteményéből öt ezer közmondás, többnyire megfelelő magyar közmondásokkal, egyébként is velős magyarsággal van visszaadva. — Hogy azon munkát, ha szerzőnek elébb kezébe kerül, feltett céljára mennyire használhatta volna, s mily örömmel használta most a sajtó alá menendő II-d. kötetre nézve, mindenki átláthatja.

Nem kevésbbé esett sajnosan, hogy *Szvorényi József* úr jeles értekezését „a közmondások és példabeszédek szelleme és vegyes elemeiről“, mely még 1847-ben olvastatott fel a magyar tudós társaság aug. 23-kán tartatott kis gyűlésén, szerzőnek csak akkor jutott kezébe, mikor bevezetése már nyomtatás alá volt menendő.

Azonban minden hiányok mellett is a kezdet meg van téve, s most lévén mihez hozzáadni, mit javítani s bővíteni, szerző teljes bizalommal kéri fel mindazokat, kik a nemzeti nyelvkincs fényre derülését szívökön hordozzák, kísérjenek figyelemmel minden ez ügybe vágó nyelvtüneményeket, s ha mit tudnának vagy hallanának, mi a szóban lévő munkában feljegyezve nem találtatnék, gyűjtsék össze és küldjék be Pestre a Muzeum szerkesztőhez.

Minden megjegyzés, minden bővítés és javítás, ha még oly csekélynek látszanék is, köszönettel fog vétetni, s toldalékban, vagy ha kedvezend a sors és a közönség részvéte, második kiadásban a beküldő nevének kitételével fel fog használtatni.

Vegyék az irodalom baráti szívökre, hogy minden nemzeti nagy mű csak azon honfias hőkeblű közérzelem által nézhet a tökéletesedésnek elibe, mely adva és fogadva, tanítva és tanulva kölcsönösen segédkezet nyújt tudományos célok elérésére.

Végezetül szerző bátran teheti bizonyossá a közönséget, hogy munkájára mind azon gondot és fáradságot fordította, melyet az tartalmának fontosságánál fogva érdemelt. Maga a feldolgozott anyag nem megvetendő mennyiségű, mert az egész közel 9000 cikket foglal magában; de a jegyzetek és párhuzamok sem gyérek, úgy hogy csak igen tömött nyomtatás mellett lehetett az egészet két kötetbe szorítani.

Dr. Ballagi Móric.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

III. FÜZ.

DEC. 1.

1850.

HISTORIAI SÉTA A MARGIT SZIGETÉN.

ÉRDY JÁNOSTÓL.

A Duna szigete, vagy óbudai sziget neveit fekvésétől vette; mert Buda irányában fekszik, és róna földét a Duna öleli. És mivel királyi vadaskert volt, Úrszigetnek, máskép Nyulak-szigetének, utóbb egyházától Boldogasszony-szigetének is hivaték; végre minden ezen neveit a mostani Margit-sziget nevezetével cserélte föl.

A pilisi-járás helyeinek azon hivatalos összeírásában, melyet Pest megye 1727. mutatott be a m. kir. helytartó-tanácsnak, következőleg iratik le: „Nyulak-szigetét jelenleg a budai Klára-apácák birják, egészen néptelen, nem is igen lakható; a Duna közepén hosszában 918 ölnyre terjed, közepett 148, két csúcsa körül pedig 37 ölnél nem szélesb. Hat helyen különbféle épület-romok látszanak, kettőből e romok közül kitűnik, hogy templomok voltak; egynek falai nagy részint most is állanak, a másikat omladékaiból ismerhetni meg. Három dűledék körül jókora téren négyszegletű falkerítés maradványai láthatók, hajdan kertek lehettek, egynek közepén elrombolt kút most is szemlélhető. Egyébiránt miféle épületek lehettek ez utóbbi romok, azt a falak maradványaiból meg nem határozhatni, az sem tudatik, kik voltak hajdan e sziget lakosi.“

Ennyit tudtak e szigetről a XVIII. század elején hivatalosan mondani; most vizsgáljuk meg: mennyi emlékezet van romjaiban eltemetve.

Kún László királynak 1278. évi oklevelében megtalálhatni majd

mindazon épületeket, melyeknek romjai az imént felhozott hivatalos összeírásban említettnek ¹⁾. Ilyenek:

1. §. *Az esztergami érsekség vára, tornya és házai.*

E szigetnek felső csúcsa az esztergami érsekség tulajdona volt, hol vár, torony, és házak voltak építve, védhelyül és veszélyes időkben menedékül. Lodomér esztergami érsek 1294. III. Endre királynak jóváhagyása mellett, ezen körülépített sziget-csúcsot a tengurdi nemeseknek (nobiles de Tengurd) engedte át cserébe az Esztergam megyei Bulchu (most Bucs) nevű helységért, mely jelenleg is az érsekség birtoka ²⁾.

2. §. *A prémontréi szerzetnek sz. Mihály egyháza és prépostsága.*

Ki és mikor alapítá a margit-szigeti prémontréi szerzetnek sz. Mihály egyházát és monostorát, az, úgymond Schier, nem tudatik; az azonban bizonyosnak tartja, hogy első lakosit a morvaországi zabrdovici monostorból nyerte, ezt Schier azért tartja bizonyosnak, mert Przemisl Ottokar akkor erősíté meg a zabrdovici prémontréi monostor alapítványát, mikor Erzsébet II. Endre (1205—1235.) magyar királynak Gertrúddal nemzett leánya, mint Lajos jegyese Thüringenbe küldték, a mi 1211. történt, és Ottokar így adja elő az azt alapító oklevele kellének idejét: „Tunc temporis haec acta sunt, cum filia Regis Hungariae in Teutonium viro deportabatur“ ³⁾. Ámde Schier ezen előadásából csak az következik, hogy a zabrdovici prémontréi monostor 1211. alapították; de az épen nem tűnik ki, hogy a margit-szigeti prémontréi prépostság első lakosit a morvaországi zabrdovici monostorból nyerte, miről a felhozott 1211. évi oklevélben sem tétetik említés ⁴⁾.

A prémontréi szerzetet II. István (1114—1131.) király hozta be először Magyarországba, ki annak a nagyváradi hegyfokon alapított egyházat sz. István első vértanú tiszteletére; s a mint e királyunk megszűnt élni, itt temették el ⁵⁾. A nagyváradi hegyfokon tehát előbb leljük fel e szerzetet, mint a zabrdovici monostorban.

¹⁾ Cod. Dipl. Tom. V. Vol. II. 437.

²⁾ Cod. Dipl. Tom. V. Vol. III. 288. Tom. VI. Vol. I. 297.

³⁾ Xysti Schier, Buda Sacra. Viennae, 1774. 4. pag. 76. Reginae Hungariae primae stirpis. Viennae, 1776. 4. pag. 194. 46.

⁴⁾ Antonii B Cod. Dip. et Epist. Moraviae. Olomucii, 1839. 4. Tom. II. 57.

⁵⁾ Katona, H (itt. Tom. III. 452.

Egyébiránt ki és mikor alapította a margit-szigeti prémontréi szerzet sz. Mihály egyházát, az nem fordul ugyan elő az ez egyházat illető oklevelek hosszú jegyzékében ⁶⁾; de az igen, hogy a margit-szigeti prémontréi szerzetnek már II. Endre 1225. és IV. Béla mint ifjú király 1227. ajándékoztak birtokot ⁷⁾.

Schier beszéli, hogy a margit-szigeti prémontréi szerzet helyét 1302. a ciszterciek foglalták el ⁸⁾. A mi ha úgy volna: akkor 1302. éven innen Margit-szigeten nem prémontréi, hanem ciszterci szerzetet kellene találnunk; holott a budai káptalan 1453. arról tesz bizonyosságot, hogy „Thomas Praepositus Ecclesiae Beati Michaelis Archangeli de Insula Leporum ordinis Praemonstratensium“ tiltakozólag személyesen jelent meg előtte ⁹⁾.

1526. a mohácsi szerencsétlen ütközet után, mint közveszély idején, a margit-szigeti prémontréi szerzetesek is futásban kerestek menedéket; de a veszély lecsilapulta után ismét visszatértek; mert I. Ferdinánd 1528. a budai káptalanhoz intézett iktató parancsában azt rendeli, hogy a margit-szigeti sz. Mihály monostorát újra vezesse be azon birtokrészbe, mely e prépostságnak Fegyvernek Ferenc sági prépost, minden magyarországi prémontréi szerzetesek felügyelője (visitor), és a margitszigetiek törvényes gondnoka fölperessége alatt 1525. volt megítélve ¹⁰⁾. Az oklevelek tehát nem kedveznek azoknak, kik e szigeten ciszterci szerzetet keresnek.

Szapolyay János (1526—1540) magyar király neje Izabella (Erzsébet), I. Zsigmond (1506—1548) lengyel király leánya Budán 1540. fiút szült, ki ámbár Istvánnak keresztelteték ¹¹⁾; mégis anyjának kívánsága szerint, atyjától Jánosnak, anyúl ösétől (avus) Zsigmondnak, Szulejman parancsából pedig csaknem mindig II. Jánosnak hivaték; mert gyámjai Szulejmant hitták meg I. Ferdinánd (1526—1564) király ellen, kérvén őt: fordítaná pártfogó figyelmét II. Jánosra, s erősitené meg ezt is, mint egykor atyját, Magyarországi birtokában. 1541. Szulejman Budát elfoglalta, azt igérvén Iza-

⁶⁾ Hevenesi MS. HH. Tom. XXXII. 79—163.

⁷⁾ Cod. Dipl. Tom. III. Vol. II. 117. 11.

⁸⁾ Buda Sacra. 76.

⁹⁾ Hevenesi MS. HH. Tom. XXXII. 158. 109.

¹⁰⁾ Hevenesi MS. HH. Tom. XXXII. 124. 142.

¹¹⁾ Kaprinai MS. fol. A. Tom. XLVIII. 148.

bella királynénak, hogy az országnak e fővárosát fiának II. Jánosnak, ha teljes korú leendő, legott visszaadandja, s ez ígéretét eskü által is megerősíté, miről arany és kék betűkkel írott, arab nyelven kelt Szulejman oklevelét Istvánfi még látta ¹²⁾. Mire Izabella odahagyva Budát, biztos kíséret mellett Erdélybe költözött, és Buda 1686-ig, azaz : 145 évig maradt a hitszegő pogány birtokában. A margitszigeti prémontréi szerzetnek sz. Mihály egyháza és prépostsága a hosszú évek alatt indult végpusztulásnak, és most már egyedül a volt főherceg-nádor nyári laka mellett látható magas dűledékfalai ragadják elmélkedésre a szemlélőt.

3. §. *A sz. Domonkos rendü apácák temploma és kolostora.*

Az óbudai szent Ferenc szerzetbeli Klára-apácák, és a margitszigeti Domonkos rendü apácák, egymástól egészen különböző két szerzet. Ezt azért kell megjegyeznünk; mert a ki e két apáca szerzetet illető irományokba pillantott, lehetetlen volt kedvetlenül nem tapasztalnia, mi gyakran cserélteték föl e két apáca-szerzet egymással, úgy látszik részint azért, mivel mindkettőnek egyháza Boldogasszony tiszteletére volt szentelve, részint pedig azért, mert kihalván a sz. Domonkos rendü apácák, Margitsziget a Klára-apácák birtokába került.

Az óbudai Klára-apácák Boldogasszony híres templomát és díszes monostorát I. Lajos (1342—1382.) király, és anyja Erzsébet alapíták. Erzsébet e kolostorban akarta özvegyi fátýolában tölteni örömtelen napjait ¹³⁾, és 1380. évben kelt végrendeletében e monostor kápolnájában kívánt eltemettetni ¹⁴⁾, és nem Margitszigeten, mint azt e szigetről újabban érkező állítja ¹⁵⁾.

A margitszigeti Boldogasszony egyházát, és a sz. Domonkos rendü apácák kolostorát IV. Béla (1235—1270) király építteté, és mint 1255. évi oklevelében beszéli, legkedvesebb leányát Margitot

¹²⁾ Istvánfi, Regni Hung. Hist. Coloniae Aggrippinae, 1724. fol. Lib. XIV. 150.

¹³⁾ Hevenesi MS. NN. Tom. L. 405.

¹⁴⁾ „Sepulturam eligimus in capella Corporis Christi, in claustrum Beatae Virginis de veteri Buda, in quo religiosae Dominae Deo jugiter famulantur, quodque per Dominum Regem et nos est exstructum, habita.“ (Georgii Pray, Annales Regum Hung. P. II. L. III. 147.

¹⁵⁾ Religio és nevelés. 1844. II. félév 92.

(szül. 1242. † 1271.) a veszprémvölgyi ¹⁶⁾ apáca-monostorból, hol neveltették, ide rendelé áttételni. Margit e szigeten fogadá el a szerzet törvényeit, itt tette le a kolostori fogadást és esküt, szent életét is itt oltá el a halál.

Ezen apácák közé iratá magát Erzsébet V. István király leánya, és IV. Bélának három nőunokája, mint a nemzedékrend mutatja ¹⁷⁾. Mi adakozólag gazdagíták meg ez apácák monostorát IV. Béla, V. István és kún László királyaink, és mások, az kitűnik adomány- és más leveleinek hosszú jegyzékéből ¹⁸⁾. Mózsés nádor Piliscsabát (Chaba, Chaua) és több más birtokait 1272. a margitszigeti apácák monostorának adományozta; mivel két leánya ez apácák közé iratá magát ¹⁹⁾. Egyik leányát Margit életirója Judit néven nevezi. Virágzó lehetett benső életére nézve e kolostor mindjárt keletkeztekor; mert Margit társnéi, mond életirója, valának e klastromban számmal hetvenen ²⁰⁾.

1526. a mohácsi szerencsétlen ütközet után borzasztók voltak Magyarország kínszenvedései. Szulejman vad serege mindent a mi útjában állott, vagy halomra ölt, vagy lángba borított. A budaiak is megfélemlének és futásnak indulának, és Szulejman pusztító serege, mond Vrancsics krónikájában, Budát, Pestet s az ezek körül fekvő

¹⁶⁾ Itt két apáca-kolostor volt. (Tud. Gyűjt. 1834. I. 84. Katona, Hist. Crit. Tom. V. 893).

¹⁷⁾

IV. Béla, 1235—1270. király.	{	V. István, 1270—1272. király.	{ Kún László, 1272—1290. király. Erzsébet, <i>margitszigeti</i> apáca.
		Ágnes, v. Anna, férje :	{ Mihály. Béla. † 1272.
		Radiszló, halicsi vezér és macsói bán.	{ Margit, <i>margitszigeti</i> apáca.
		Margit, szül. 1242. † 1271. <i>margitszigeti</i> apáca.	
		Szabina, férje :	{ Judit. és
		Mózsés nádor.	{ N. <i>margitszigeti</i> apácák.

¹⁸⁾ Hevenesi MS. NN. Tom. L. 513—523.

¹⁹⁾ Cod. Dipl. Tom. V. Vol. I. 253. Vol. II. 84. 87. 157. 158. 159. Vol. III. 78.

²⁰⁾ Pray, Vita S. Elisabethae viduae, nec non Beatae Margaritae virginis. Tyrnaviae, 1770. 4. 370. 269.

városokat és kolostorokat mind megégette ²¹⁾. A margitszigeti apácák e rendkívüli veszély elől, mint íróink mondják, Körmendre menekültek; ámbár a veszély lecsilapulta után, nem innen, hanem Köszegről tértek ismét vissza; mert az özvegy királyné Mária a margitszigeti apácáknak Köszegtől Budáig (ab Günz usque Budam), János király pedig az óbudai apácáknak Nagyszombattól Budáig adott 1527. évben védlevelet ²²⁾.

1529. Szulejman Budát, védenice Szapolyay János részére ismét elfoglalta, mely a németek gyávasága s hívtelen árulása által könnyen került a szultán hatalmába, kinek büsz serege szinte Bécsig űzte kegyetlen pusztításait. Félelem és rettegés fogta el a budaiaikat; a ki futásban nem lelt menedéket, az lekaszaboltaték. Ekkor történt, mint Vrancsics beszéli krónikájában, hogy a rabló török csapatok remete sz. Pál Buda fölötti Lőrinc monostorára rohantak, mely püspök rétvén (most romjaiban a Szép-juhásznő mellett) fekszik, és az abban talált szerzeteseket egy lábíg mind megölték ²³⁾. Az apácák futással kerültek el a veszélyt, legalább az óbudai Klára-apácák János királytól nyertek 1529. visszajövetelre védlevelet ²⁴⁾.

Az 1541. évi fönnebb említett események elől az óbudai Klára-apácák egy része Pozsonyban, a másik külföldön keresett menedéket, a mint itt vagy amott vélte föllelhetni nyugalmát. A margitszigeti apácák ekkor utólszor bucsúztak el e szigettől és Nagyváradra költöztek. Révai Ferenc helytartónak 1549. évi ítéletlevelében ezek állanak: „Religiosas Dominas Sanctimoniales, alias in clauistro B. Virginis Mariae de Insula Leporum, nunc vero in clauistro ad honorem B. Joannis Baptistae Varadini fundato degentes.“ ²⁵⁾.

Nagyváradról 1567. Miksa király rendeletéből Nagyszombatba tétettek át ²⁶⁾, hol a sz. Domonkos szerzetének elhagyatott monostorát és keresztelő sz. János templomát foglalták el. De itt sem volt állandó maradásuk.

Forgách Ferenc esztergami érsek, Pázmán Pétert küldé Rómába V. Pál (1605—1621.) pápához, annak kieszközlése végett: engedné

²¹⁾ Podhradczky, Eredeti két magyar krónika. Pesten, 1833. 8. 17. l.

²²⁾ Hevenesi MS. NN. Tom. L. 66. 405. n. 9. 17.

²³⁾ Podhradczky, Eredeti két magyar krónika. Pesten, 1833. 8. 24.

²⁴⁾ Hevenesi MS. NN. Tom. L. 405. n. 14.

²⁵⁾ Hevenesi MS. Tom. LXV. 1—56.

²⁶⁾ Hevenesi MS. NN. Tom. L. 500. n. 6. 7.

át a nagyszombati keresztelő sz. János monostorát a jesuitáknak úgy, hogy őket annak birtokában a dominicánusok semmi ürügy alatt ne háborgathassák. Pázmán, a mint Rómából megérkezett, benyújtá II. Mátyás (1608—1619.) királynak a pápától nyert jóváhagyó üzenetet, és a király 1615. legott rendeleteket bocsátott az esztergami érsekhez: értesítené a margitszigeti ügy is kevés számú apácákat, hogy odahagyva a sokszor elégett és alig lakható nagyszombati monostort, költözzenek át Pozsonyba a Klára-apácák közé; mert a nagyszombati keresztelő sz. János egyházát és monostorát a jesuiták foglalandják el; fedezze föl ez apácáknak azt is, hogy jószágait és birtoki jogait a pozsoni Klára-apácák monostora fogja ezentúl bírni ²⁷⁾. Így költöztek 1615. a margitszigeti Domonkos rendű apácák Pozsonba az óbudai Klára-apácák közé, hol ki is haltak; itt ütött valamennyinek vég órája, és az utolsó margitszigeti Domonkos rendű apáca 1637. itt vált meg életétől, és itt téteték örök nyugalomra.

1686. Buda visszafoglalása után Margitsziget is a pozsoni Klára-apácák birtokába került, és ezentúl a margitszigeti óbudai és pozsoni apácák nevezetének azonegy értelem adaték. III. Károly király 1714. évi oklevelében mondatik: „Religiosarum virginum Conventus Sanctae Clarae Posoniensis, de veteri Budaet Insula Leporum Sanctimonialium.“ És a király e nevezetek alatt a pozsoni Klára-apácákat értette, kiknek ez oklevélben megengedé, hogy a pozsoni kolostorból hét vagy 8 apácát küldhetnek le Budára. Az oklevél Pozsonban 1714. octob. 23. kelt, és így már késő ősz vala, mikor a következő apácák érkeztek Budára: Csáky Francisca, Károlyi Krisztina, Orehóczy Brigitta, Zsigray Róza, Csáky Zsuzsánna, Kálnoky Hedvig, Péchy Erzsébet szerzettársnők, és Held Ágota zárdatársnő (laica). Csak-hogy Budán annyira el volt rombolva minden és szétdúlva, hogy azt sem tudták, hol állott egykor a Klára-apácák monostora, melynek helye omladékaiból meg nem volt többé ismerhető; Margitszigeten is minden romokban hevert, és a beköltözött apácák ott nyertek szállást a budai várban, hol most az országháza fekszik.

Most érthetjük meg Pest megyének a pilisi járás helyeinek 1727. fönnebb említett hivatalos összeírását, melyben mondatik: „Nyulak szigetét jelenleg a budai Klára-apácák bírják, egészen néptelen,

²⁷⁾ Katona, Hist. Crit. Tom. XXIX. 595. et seq.

nem is igen lakható. — Hat helyen különféle épületromok látszanak“ stb.

Utóbb Mecséry Magdolna, Paulovics Ágnesz és több más apáca érkezék Budára, hol azt kelle fájdalommal tapasztalniok, hogy a budai apáca-lak nem elég tágas, a várba tódult sok katonaság miatt zajos, és buzgó áhítatoskodásra épen nem alkalmas. Azért szerettek volna más nyugalmasb helyet Gróf Károlyi Sándor, hogy néneje Károlyi Krisztina ohajtásának eleget tegyen, 1723. Pesten a szent Pál rendű apácák elhagyatott telkét más két házzal együtt a hajdu (most lövész) utcában a végre vette meg, hogy tizenhat apácának kolostort építtessen. 1729-ben már állott a pesti új kolostor (most zálogház), és az esztergami érsek Eszterházy Pál megengedte, hogy azt előlegesen négy apáca foglalja el; mire Károlyi Krisztina, Kálnoky Hedvig, Mecséry Magdolna és Paulovics Ágnes, lemondva az őket, mint budai Klára-apácákat illető jogokról, bucsút vettek a budai nyugtalan vártól, és ámbár úgy nyilatkoztak, hogy a kirendelt fényes kiséret állapotjukhoz nem illő: mégis Grassalkovics Antal kir. ügyigazgató, Szeleczky Márton alszolgabíró és hiteseik, Fodor János jesuita a budai főiskolák igazgatója, és a sz. Ferenc rendű szerzetesek kíséretében jöttek át Pestre, és ezeket itt, a többit Budán érte II. Józsefnek némely szerzetek eltörlése iránt 1782. kelt parancsa, melynek következtében a Margitsziget a vallási alapítvány értékéhez kapcsoltaték, és haszonbérbe adaték.

Utolsó haszonbérelője volt Mayer Ferenc, kinek további haszonbére azért mult abban, mert II. Leopold 1791. decemb. 12. azt rendelte: legyen a Margitsziget Sándor főhercegnek (1790—1795.) Magyarország nádorának kirándulási mulatóhelye, s ezentúl a kir. udv. kamara fizessen a szigetért évenként 500 ft. a vallási alapítvány pénztárába. I. Ferenc (1792—1835) király a pilis-csabai urodalomért, hajdan, mint fönebb mondatott, a margitszigeti apácák, utóbb a budai clarissák, végre a vallási alapítvány birtokáért, a szabolcsmegyei Püspökladányt, kamarai birtokot adta oda cserébe a vallási alapítványnak; a pilis-csabai urodalmat pedig az 1847. jan. 13. elhunyt József főhercegnek, Magyarország félszázados nádorának, és utódinak adományozta, és Margitsziget úgy foglaltaték az adománylevélbe, mint a csabai urodalom tartozéka.

Az 1686. sok vérontással visszafoglalt Budát 1703-ig a cs. udv. kamara igazgató mint tulajdon birtokát; de mióta I. Leopold 1703.

octob. 23. az egészen német Budát, nagy mennyiségű pénzért régi jogaiba visszahelyezé: azóta azon kis sziget is, mely a Margitszigetnek alsó, budai oldala mellett fekszik, Buda városnak tulajdona. Bel Mátyás a Margitsziget fekvéséről írja: „Est contra thermas Budenses, quas vocamus Caesareas; una illic intermissa minutiore Insula, quae ad urbem pertinet.“²⁸⁾ Ezt a kis szigetet a főherceg nádor, Buda várostól haszonbérben tartja.

4. §. Sz. Domonkos szerzetének háza.

IV. Béla 1259. oklevélben a margitszigeti apáca monostort adakozólag meggazdagítja s annak egyházi és világi igazgatását a domonkosi szerzetre bízta. 1334. évi oklevélben mondatik: „Dominarum sanctimonialium de Insula Budensi sub cura fratrum Praedicatorum viventium.“²⁹⁾ A domonkosok sz. Miklós egyháza s monostora a budai várban állott³⁰⁾, Margitszigeten egyedül az apáca monostor igazgatósága lakott külön épületben, melyről Margit életirója Kún László betegségét említve mondja: „László király fekszik vala az időben e klostornak mellette“³¹⁾. V. Ince pápa, ki maga is dominicanus volt, a margitszigeti apácák igazgatójáról 1276. rendeli: „Perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter observetur.“ A világi igazgatót pedig, vagy gazdát V. István 1270. oklevelében így nevezi: „Procurator rerum monasterii beatae Mariae Virginis gloriosae de Insula“³²⁾. A margitszigeti apáca monostort, ezen sok nyugtalanságot okozó dominicanus kormánytól II. Pius (1458—1464) pápa (Aeneas Sylvius), Hunyady Mátyás (1458—1490) királynak, és anyjának Szilágyi Erzsébetnek közbenjárása által 1459. végkép fölmentette³³⁾, és Szilágyi Erzsébet arra nyert, úgy látszik folytatólag engedelmet, hogy az apácákat mindenkor szabadon meglátogathassa³⁴⁾.

²⁸⁾ Matth. Bel, Notitia Hungariae novae. Viennae, 1737. fol. Tom. III. 12.

²⁹⁾ Cod. Dipl. Tom. IV. Vol. II. 487. Tom. VIII. Vol. III. 741.

³⁰⁾ Tornya az iskola és kamara épületek között sötétlik. (Schier, Buda Sacra. 54. Ichnographia. 18.)

³¹⁾ Pray, Vita b. Margar. 346.

³²⁾ Cod. Dipl. Tom. V. Vol. II. 358. Vol. I. 65.

³³⁾ Kaprinai, Hungaria Diplomatica. Vindobonae, 1771. 4. II. 272.

³⁴⁾ Hevenesi MS. NN. Tom. L. 73.

5. §. *A sz. Ferenc minorita szerzetnek egyháza és monostora.*

Úgy látszik, Wadding állítása után terjedt el azon vélemény, hogy a margitszigeti minoriták egyházát és monostorát IV. Béla király kezdé építtetni; de ez építvényeket csak fia V. István végezheté el, melyekről Kún László király 1278. évi oklevelében következőleg tételik említés: „Exceptis claustris et septis fratrum minorum“³⁵⁾. A margitszigeti minoriták 1288. az őket illető telek mennyiségét mérték, vagy megsingelték, és az iránt egyezsége léptek a velök szomszédos apácákkal³⁶⁾. E minoriták egyháza s monostora szinte 1541. évben indult vég pusztulásnak.

6. §. *A budai kereszturak vára.*

A budai kereszturak vagy templomosok szentháromság tiszteletére építtetett egyházát és monostorát, az esztergami érsekség budai palotája helyén kell keresnünk; hajdan e vidéken terült el Gyézavásárhely, utóbb Szentháromság, vagy Felhéviz nevű város, mely egykor külön hatósággal birt. Ezen budai kereszturak Margitszigeten várat birtak, melyről Kún László 1278. évi oklevelében következőleg tételik említés: „Ac Castro Cruciferorum domus hospitalis“³⁷⁾.

7. §. *Sz. Pál nevű falu.*

Margit életirója beszéli: „Erzsébet asszony e klastromnak fedelme lön, és atyjától István királytól örökségeket kére s leveleket confirmáltata és sok jókat tön e klastromnak. A többi közöl adá a jenői révet falujával, és e szigetbeli falut e klastromnak“³⁸⁾. Tehát kisdud falu is volt e körülfalazott szigeten, melyről Bel Mátyás írja: „Accedebat ad frequentiam insulae vicus S. Pauli, sic satis copiosus“³⁹⁾.

Pest területének nagy része hajdan a Duna mindkét partján feküdt, Buda és Pest egy város volt, és annak mind a Dunán inneni, mind pedig azon túli része Pest néven hivaték. A mostani Pest szigeten állott, melybe azt a Dunának egyik ága keríté. A Margitszigettel szemközti partot Jenő és Újbecs helységek foglalták el. 1281.

³⁵⁾ Cod. Dipl. Tom. V. Vol. II. 437.

³⁶⁾ Cod. Dipl. Tom. VII. Vol. II. 367.

³⁷⁾ Cod. Dipl. Tom. V. Vol. II. 437.

³⁸⁾ Pray, Vita b. Margar. 359.

³⁹⁾ Matth. Bel, Notitia Hungariae novae. Tom. III. 13.

évi oklevélben mondatik: „Prima meta incipit iuxta Danubium super magno fossato, quod circuit villam Pesthiensem a parte villae Jenő“⁴⁰⁾. Margit életírója ezt a Jenőt érti, melyhez a dunai halászat is tartozott, és Robert Károly király 1335. azért tiltá el a budai halászokat a jenői tanyáról, mivel az, a margitszigeti apácák tulajdona volt⁴¹⁾. Itt volt a jenői, s ezentúl a pesti nagy csatornán a kerepesi rév, vagy mint az 1448. évi oklevélben mondatik: „Portus Pest et Kerpes“⁴²⁾.

8. §. Margit kápolna.

A piüsi járás helyeinek fönnebb előhozott hivatalos összeírása ad ugyan némi magyarázatot a margitszigeti romokról; de abban Margit kápolnájáról nem tétetik említés. E kápolna tehát újabb azon 1727. összeírásnál, mely az ottani romokból állíttaték elő, s az esztergami érsekség levéltárának némely irománya szerint 1739. szentelteték föl. Ezek szerint kell megítélnünk Bel Mátyás ime szavait: „In ruinis templi summi sacellum adhuc videas, icone beatae Margaritae conspicuum“⁴³⁾.

A DZUNGÁR NÉP NEM MAGYAR FAJ.

JERNEY JÁNOSTÓL.

Egyéni fölfogás, meggyőződés és kitartó munkásság teremtheti elő tudományvilágban az ismeretek valódiságát alkotó igazságot. A történettudományban az bír tiszta ismeretekkel, ki huzamos studiumot fordít a tények minden oldalróló meghányására, s magokból a tiszta forrásokból meríti ismereteinek növesztésére a gyarapító tápnedvet.

E nyilatkozat után megbocsát nekem a tisztelt olvasó, ha mindjárt első bekopogtatással saját személyemet hozom beszéd tárgyaúl.

Éltem egyik föladatául tűzém ki a magyar nemzet eredetét s ősi lakhelyét, mennyire tehetségem engedendi, kinyomozni, tisztára hozni; mi végett húsz év óta tanulám már akkor a magyar népség

⁴⁰⁾ Cod. Dipl. Tom. V. Vol. III. 109.

⁴¹⁾ Podhradzky, Buda és Pest régi állapotjokról. Pesten, 1833. 8. 83.

⁴²⁾ Péterfy, Sacra Concilia. Posonii, 1741. fol. P. I. 128.

⁴³⁾ Matth. Bel, Notitia Hungariae novae. Viennae, 1737. fol. Tom III. 13.

hajdani dolgaira bármi részből vonatkozó történeteket, szorgalommal olvasgatám a keleti népfajok és tartományok ismeretére vezető munkákat, sőt el is határozám magam egy keleti utazásra, midőn Ázsiában utazó hazánkfiának Körösi Csoma Sándornak Dardzsilingben 1842-diki april. 14-dikén történt halála a hírlapok által tudomra jutott. Báró Hügel Károly által írott necrolog volt az, mely e ritka sajtáságu tudósnek vég óráit velünk körülményesen tudatá. Mohón olvasám, s keresve keresém, vajjon nem találok-e benne a magyarok e legnagyobb zarándokának eredetünket világosító fölfedezéseiről, vagy kutatás-irányáról valamit; miután Kalkuttából újra éjszak felé vándorlása ilyes célzatot árult el. Találtam igen is, találtunk mindnyájan, kik azt olvastuk. Hiteles kútforrásból közlé Hügel azon viszony leírását, melyben Körösi (Campbell angol ügyviselővel) Himalaya hegyén lévő Szikkem tartomány Dardzsiling városában állott; értesíte vég napjaiban Campbell urnak tett nyilatkozatairól, melyek között ez is találtatik: „Kimondá Körösi abbeli meggyőződését, hogy huzamos és fáradalmas kutatásai célját a dzsugur nép föltalálásában elérendi, melynek honát Lasszától kelet és éjszakra, Kám tartományban, a tulajdonképi China nyugati határain gondolá föllelni; ezt ohajtá még az életben elérni, ott fogja, úgymond, azon törzsököket fölfedezni, miket eddig fogatlanul nyomozott. Reményeit a nyelvrokonságokra alapítá, állítván, hogy a „Hungar“ név a szlavón, celta, erdélyi szász, és német nyelvekben Ungar- és Yungarra korcsosult! Már pedig arab, török és perzsa munkákban egy középpázsiai nemzet említettik, melynek erkölcesei és szokásai sok hasonlatosságot mutatnak azon népével, mely keletről költözött be Magyarországra: azon nép pedig ama nyelvekben Ugur, Vugur, Jugur nevekben fordul elő; s ő bizonyos benne, mikép ama munkákban azon vidék van lakjokúl kitűzve, hol ő azokat most keresi“ *).

Azon előismeretek, melyekkel e sorok olvasásakor Ázsia régiebb és újabb népeiről birtam, legott meggyőződének arról, hogy a boldog életre költözött tudós tévedésben, és pedig kettős tévedésben vala; s e tévedés kalauzoló őt a dzsugurok felé. Azt hittem ugyanis már akkor, hogy a dzsugurok mongol fajú s nyelvű népesség; a „Jugur“ pedig régente egy török népágazatnak volt neve.

*) Toldy Ferenc Irodalmi beszédei. Pozsony, 1847. 8r. Jegyz. 310. lap.

Nem hoztam azonban ítéletet végsőkép, hanem újlag elővettem Adelung, Klaproth, Ritter, Schmidt, Schlözer és egyebek munkáit; újbán megolvastam, ismét és ismét egybevetettem az írókat, de végre is megmaradtam előbbi véleményemben. A jegyzeteket, miket részint ekkor, részint már előbb 1826 és 27-dik évben Bécsben tartózkodásom alkalmával két nagy könyvtárból ez és rokon tárgyakra gyűjtöttem, összeállítani, velök Körösi tévedését kimutatólag föllépni, vagy csak azért sem tartám szükségesnek, mivel hazámfiái előtt a dzsugur nép kevesbé levén ismeretes, az elhunyt kutatónak reményteli célzata kevés figyelmet gerjesztett nemcsak, hanem a hírlapi figyelmeztetés további viszhang nélkül el is enyészett, s majdnem örök feledésbe süllyedendő.

Jeles nap volt a f. évi aug. 31-dike. Gützlaff, a világhírű chinai tudós lépett föl a magyar academiában, oly megelőző hírrel, hogy a chinai birodalom határainál élő magyar népágazatról leend szólandó. Hallottuk, és pedig páratlan figyelemmel hallottuk. Kimondá, miszerint a dzungárokat Chinától éjszakra Kokonor körül lakó népet tartja magyarok vérrokonának, azon népet, mely harcias szelleméről, mint Chinának rettentő ostroma ismeretes az ottani évkönyvekből.

E nyilvánítást hallván, Körösi meghiusult igyekezete ötlött tüstént elmembe, rendíthetlennül híven, hogy Gützlaff azon fonalat kapá föl, melyet a kegyetlen halál amannak kezéből kiejtetett. Tisztába jövék legott; és ezennel nyilvánítani, állítani, sőt vitatni merem Gützlaff véleményének hasonlóúl merő tévedésen alapulását.

Igazságos és kimélő akarok lenni mind e nagy tudós, mind Körösi irányában. Elmondom nézetimet, föltárom azon körülményeket, mik roppant vállalatú Körösinket bizonyára kimentik a tudatlanság vádja alól: miért tévedett el a dzsugurok és jugurokban; ezen mentesség méltánylása pedig Gützlaff mellett is harcoland.

Midőn Körösi ennek előtte harminc, mondjuk, harminc évvel hazánkat ifju korában elhagyá: az éjszakázsiai népek ismerete nem terjedt még el annyira az európai tudósok között, hogy a mongol nép minden ágazatiról s azok nyelv- és dialectusi osztályzatáról tiszta fogalom alakulhatott volna; e részben leginkább az orosz utazók és tudósok világosíták föl Európát az utóbbi tizedekben. Körösi munkás életének nagy részét Tibetben és Keletindiában töltötte, hová éjszak tudományos működésének fénysugára el nem juthatván, azok-

kal arányosan nem haladhatott: s így meg kellett történnie, hogy miután Középázsia élő népei között sehol magyar rokonokra nem talált, némi névhasznalatosságnál fogva az általa nyelvben nem ismert dzsugurokat vélne magyar ivadéknak. A Déli-Chinában működő Gützlaffot, kinek nemzetünk története soha nem szolgált studiumúl, alig hibázzunk ha kimondjuk, hogy Körösi tekintélyére építés, és az orosz pétervári tudósok e tárgyra vonatkozó munkáinak át nem vizsgálása vezette tévútra.

A mi helyzetünk e szempontból kedvezőbb és szerencsésb vala, mert használatára juthatánk a mongol, különösen dzsugur vagy dzsongár nép történetét és nyelvét ismertető dolgozatoknak.

Nem csak azért, hogy számot adjak azon munkákról, melyekből a dzsongárokról ismeretimet s jegyzetimet merítettem már Körösi célzatának köztudomásra jöttekor, hanem azért is, hogy benők tekintélyekre támaszkodhassam, időrend szerint elsorolni jónak vélem az írókat s munkáik címét, mikből szinte alábbi rövid előadásom vonaték.

Ilyenek :

1) Schlözer Aug. Lud. Allgemeine Nordische Geschichte. Halle, 1771, in 4.

2) Abulgasi Bagadur Chan's Geschlechtbuch der Mungalisch-Mogulischen oder Mogorischen Chanen. Aus einer türkischen Handschrift ins Teutsche übersetzt von D. Dan. Gottl. Messerschmid. Göttingen, 1780. in 8.

3) Klaproth Jul. Reise in den Kaukasus und nach Georgien unternommen in den Jahren 1807. und 1808. Halle und Berlin, 1812—1814. I—III. B. in 8.

4) Adelung Fried. Uebersicht aller bekannten Sprachen und ihrer Dialekte. St. Petersburg. 1820. in 8.

5) Klaproth Jul. Asia Polyglotta. Paris, 1823. in 4. Sprachatlas. fol. atl.

6) Schmidt Is. Jac. Forschungen im Gebiete der älteren religiösen, politischen und litterarischen Bildungsgeschichte der Völker Mittelasiens, vorzüglich der Mongolen und Tibeter. St. Petersburg, 1824. in 8.

7) Klaproth J. Beleuchtung und Wiederlegung der Forschungen über die Geschichte der Mittel-Asiatischen Völker des Herrn J. Schmidt, in St. Petersburg. Paris, 1824. in 8.

8) Timkovszki Geor. Reise nach China durch die Mongoley in den J. 1820 u. 1821. Aus dem Russ. übers. Wien, 1826. in 12. I. II. Th.

9) Schmidt Is. Jac. Geschichte der Ost-Mongolen und ihres Fürstenhauses, verfasst von Ssanang Ssetsen Chwngtaidzchi der Ordus. Aus dem Mongolischen übersetzt. St. Petersburg, 1829. in 4.

10) Schmidt J. Die Völkstämme der Mongolen, als Beitrag zur Geschichte

dieses Volkes und seines Fürstenhauses. V. Nouveaux mémoires de l' Académie, Imperiale des Sciences de St. Pétersbourg. Tom. II.

11) Hammer Jos. Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak. Wien 1840. in 8.

12) Ritter Car. Die Erdkunde von Asien. Berlin, 1832. in 8. Bd. I. (fölég 442—472. l.).

A *mongol* vagy változatos írással : *mongal*, *mogol*, népség három fő törzssökre oszlik föl; u. m. I. tulajdonképi *MONGOL*; II. *ÖLÖT* vagy *KALMÜK*; III. *BURIÁT* vagy *BURÁT* népre; kik ámbár némi dialectusi különbséggel, de mind azonegy nyelvet beszélnek.

Ezen három fő törzssökből lakhelyzet- és politcái állapotuknál fogva ismét több altörzssökökre vagy felekezetekre oszlanak, nyelvök és szójárásuk is ahoz képest különböző nevet viselven.

I. A *mongolok* osztályába tartoznak im ezek :

1. a Chalcha vagy Kalkas mongolok.
2. Scharraigol.
3. Szelengini mongolok.

A 2-dik számúnak felekezetei :

- a) Ortos,
- b) Choit,
- c) Tümméd vagy Tümmüt.

A 3-dik számúhoz járul : Songgol.

II. A *Kalmükök* vagy *Ölötök* törzssökébe esik :

1. *Dzsongár* vagy *Dzsugur*, *Szönggyur* népség.
2. Dörböt vagy Derbet nép.
3. Chosoot.
4. Torgot vagy Törgöt néplekezet.

III. A *buriát* törzssöknek van két fő felekezete :

1. Barga Burát.
2. Chorin Burát. Melyek ismét több alsztályokkal bírnak.

A II-dik azaz Kalmük vagy Ölöt főtörzssökhöz sorolván a dzsongárokat, szükség előbb amazokról valamit mondanunk általában, aztán ismételjük különösen a dzsongár felekezetet.

Azon nép, mely Európában kalmük név alatt ismertetik, saját nyelvén magát Ölöt-nek mondja. A kalmük név azon kalpag nemétől, melyet viselnek, a turbánt hordó muhammedán vallásu szomszéd tatár népektől ragasztatott rájuk. Eredeti törzssökfajuk, melytől származnak, Abulgasi szerint Ujrátnak hivatik; a mi valószínűkép az

Ölötnek csak elrontása. Így, a chinai térítőknél „Elut“ formában jö elő az Ölöt.

Az Ujrátok vagy Ölötök őshazája China északi határánál terült el; egy részök a mennyei birodalom hatalma alá hajtattott ugyan, de egy másik, velök véres tusákat viselve, szabadon és függetlenül élt; és ezen szabad ölöt felekezett neveztetik dzongárnak.

Határa ezek tartományának Szibíria, Kis- és Nagy-Bukharia, az Altai hegyek, melyek a Kalka mongoloktól választják el őket.

Miután a XVII-dik században sok időn át rettegtek fegyvereikkel a mennyei birodalom lakóit, végre a mult század kellő közepén részint belső visszavonások, részint chinai ármány és cselszövény következtében fölbomlott a dzsungaroknak önállása nemcsak, hanem régi lakhelyeiket elhagyván nyugat és éjszak felé vonultak, s így az azelőtt összetartó népség nagy részben elszéllýedt.

E dzsungár revolúciónak nevezhető esemény rövid vázolatban ebből áll:

Korlátlan hatalmu kánjaik az *Ilí* folyónál, mely az ő nyelvükön *Balkhas-Nur*-nak hivaték, tartották székhelyeiket, a két utolsó fejedelemök, u. m. *Zagan-Araptan-Khon-Taidzsi* s ennek fia *Galdan-Cseren* alatt virágzék föl leginkább hatalmok, mert némely szomszéd népeket, jelesen Kis-Buchariát, mely *Kaskar*, *Ucs*, *Aru*, *Kuza*, *Erken*, *Khoton* és *Kereje* városokból áll, meghódíták; negyven évig pedig a chinaiakkal viseltek szerencsés háborút. Itt még nem állapodott meg hadi szerencsájök; az előbb nevezett *Zagan-Araptan* a pusztá kietlenek és sivatagokon áthatva betört a tangutok és kosútók földére, mely utóbbi hasonlóul mongol vérü és nyelvü népesség *Koku-Nur*, azaz kéktó körül tanyáz, akkor a tangutoknak vala adózója; továbbá *Tibetet* a tangutok fővárosát a *Dalai-Lama* székhelyét, hol tömérdek aranyat szerze, mely zsákmány a dzungarokat rendkívül meggazdagítá, földulá. 1717. decemb. 1. napján elfoglalta *Lahssa* fővárost is, de ebből 1720-ban kiűzetett a chinaiak által. — *Galdan-Cseren* fejedelem megholt 1746-ban, miután 17 éves fiát *Zebek-Dorsut*, ki *Adzsánnak* is hivaték, utódjául rendelte volna; de ezt a *szaizsangok* azaz a dzsungár nagyok a *Szargaban* vagyis nemzeti tanácsban részint azért, mivel rosszul uralkodott, és sok erőszakot vive végbe, részint mivel kitudták abbeli szándokát, hogy őket letenni, és helyökbe rokonait akará föltolni, uralmától és szemvilágától megfoszták. Helyébe emeltetett *Galdan-Cserennek* ágya-

satot született akkoron 30 éves fia *Lamu-Darsu*. Ezen fejdelem *Erdeni-Batur-Khon-Taidzsi*, azaz szent atya és vitéz (bátor) jó fejdelem nevet vőn fel. Vég pusztulás következett ezen választásból a dzungár nemzetre, mert a trónkövetelő *Debatsi* magának erős pártot szerezvén, az országot megtámadá, és őt megöle: a miből örökös viszálykodás származott; ezt elég eszélyesen használni tudván a kínai udvar, a hozzá menekült és segélyt kérő másik praetendens *Amurzanannak Czin-Van* azaz hercegi címet és a dzsungárok legyőzésére hadisegédet nyujta, melylyel Debatsi 1754-ben legyőzött. Azonban a kínai udvar fondorkodása miatt ez sem lehetett uralkodóvá, azért népével elvonulván a kínai határoktól és Ili folyónál ezen törzsök régibb fészkeben telepedett meg, „dzsongárok legfőbb uralkodója“ címet vevén magának. Ilyetén megszakadások, egymás elleni harcok között meggyengülvén a dzsungárok ereje, egy részök Szibíria felé vonta magát, az orosz hatalmat és pártfogást elismerő. Az orosz hatalom valamint nem gátlá a kínaiakat a dzsungár nép szétzúzásában, úgy más részt szívesen fogadta a magukat alája vetőket. Néhány ezer dzsungár család be is ment Oroszországba, mik között sok rojonok és szajszangok, azaz uralkodó hercegek és főnemesek voltak. Azon dzsungárok, kik ősi (schamani vagy lámái) vallásukban kívántak megmaradni, az asztrakáni kormánymegyében lakó kalmükok közé helyeztettek a Volga mellett; azok pedig, kik keresztyén hitre tértek, Sztaвроpolba az Orenburgi guberniumba vitettek, mely város tulajdonkép a keresztyén hitre tért kalmükok számára építettett a fönnnebbi években.

Ily vége lőn a hatalmas dzungár nemzetnek, megosztva az orosz és kínai hatalom között. A miből ránk, vagyis a dzsungár-magyar kérdésre nézve az legfontosabb, hogy nem csak China éjszaki részeiben és Kokonornál, hanem Oroszbirodalomban is két ponton, nevezetesen a Volga mellett és Stavropolban léteznek kalmük rokonai között számos dzsungár családok: kiknek nyelvét, a többi kalmükökével mindenben megegyezőt, az orosz tudósoknak nem ismerni lehetetlen. Én pedig, mint az elsorolt munkákból látható, leginkább oroszországi tudósok előadásaira sektetém és alapítom most is erős hiedelmemet, tudományomat.

A dzsungur nyelvből hozhatnék föl még példamutatványt; de mintán az mindenben mongol és semmiben magyar, drága idővesz-

tés lenne effélével bíbelődnöm; a tudnivágyók már létező mongol grammatikákhoz folyamodhatnak.

A kínaiak által következőkben jellemeztetik ezen nép épen elszélyedések ideje előtt. Földet nem mivelnek, barmokat tenyésztenek, eledelök hús, italuk tehén- és kanca-téj. Minden családnak van saját neve; azok, kik egy családnevet viselnek, nem házasodhatnak saját kebelükből. A nők nem lepleztetnek el a férfiak szeme előtt. Főnökük *Khán* nevet visel, kit méltóságban a *taidschik* és *saisanok* (dzaissang, azaz nemesek) követnek. Ezen dzsungárok míveletlenek, szemtelenek, meggondolatlanok, gyalázatosak, ragadozók; azonban a Lába iránt a legnagyobb tisztelettel viseltetnek, szavára mint törvényre figyelnek, és keresik áldását. Ha meghal valaki közülök, tovább viszik, a hegyekre a vadállatok eledelül, mint-hogy oly hiedelemben vannak, miszerint a megholtak bűneiktől megtisztulván, annál hamarabb elérik újjászületésüket. Szomorú énekeik, bárminő egyszerű is az, az éj csendes óráiban könnyzáport csavar ki a hallgatók szemeiből. Tartományuk igen nagy, legelőik bújja, folyóik halakban gazdag; hegyeik és völgyeik telvék lovakkal, ökrökkel és tevékkel; egy milliónál több harcost állíthatnak csatátérre. Hatalmok- és erejökben bizakodva, az oroszokat, perzsákat, Kasmirt, Tibetet, sőt magát Chinát is megtámadják; de ez megfékezi őket¹⁾.

Szántsándékkal dzongár, dzsungur változatos írással jelöltem e nép nevét, azon tekintetből, hogy az olvasó hozzá szokják az efféle változatossághoz. Alig van az elsorolt és más írók közt, ki e nép nevét különbözőképp ne adná. Pallas: *Soongarr*, Mailla: *Tchongkar*, Remusat: *Dschoun-gar*, Timkovszki: *Dzoúngar*, az orosz nép pedig *Soongor* névvel illeti. Georgi „*Junkar*“ nevet használ, mit a francia és olasz írásmódból lehet megfejteni.

Épen nem lehet immár csudálni, hogy a név hasonlatossága után indulva Körösink e középkorban föltűnt ázsiai *uigurokat* vagy *jugurokat* betűjellemeikről elhíresedettek egynek vélte az ungárusokkal azaz a magyarokkal; azonosoknak gyanítá ezeket, úgy mint amazokat a dzsungurokkal vagy szongárokkal. Az *uigur*, *ungarus*,

¹⁾ Troubles de la Dzoungarie traduit des Chinois par J. Klaproth. In Magazin Asiatique. Tom. II. pag. 187. Conf. Ritter Car. Die Erdkunde von Asien. Berlin, 1832. in 8. Bd. I. S. 448.

és *dzsugur* három különböző népség neve szinte annyi különböző értelemmel bír; a dzungár Klaproth szerint (Asia poligl. pag. 212.) bal kart jelent mongolban; ugyanis *dzon*: bal, *gar*: kar vagy kéz; éjszakit kifejező értelemmel; minthogy a mongoloknál kelet *elő*, nyugot *hát*, dél *jobb*, éjszak *bal* irányzatra használtatik a tájékozásban; e felekezet pedig éjszakra terült el, tehát merő geographiai nemzet.

Egyéni fölfogást és meggyőződést nyilvánítottam e rövid értekezésnek mindjárt első soraiban: szinte olyat kifejező, Taganrogból 1844-ki aug. 1. napján küldött tudósításom ime soraival zárom be: „*Magyar nyelvű népséget, ha a Jegestengertől a sinai falakig, onnan a Gangesig minden hegyet völgyet bekalandozom is, soha nem találándok*“*). Ez most is meggyőződésem.

SMETANA S A PHILOSOPHIA KÖZEL KIMENETELE.

SZONTAGH GUSZTÁVTÓL.

Dr. Smetana Ágost Hamburgban legközelebb egy ily című, közfigyelmet gerjesztett munkával lépett fel: „*Die Katastrophe und der Ausgang der Geschichte der Philosophie.*“ Kiváncsi volt kiki tudni, vajjon mily katastroph adta magát elő a philosophia történetében, s minő kimenetelt jósol annak a szerző; azonban végig menvén tartalmán, általa magasra feszített várakozásunk nem igen elégtette ki, sőt csalódva érezzük magunkat; a katastroph nem valami nemzet sorsát eldöntő esemény, s a hirdetett kimenetellel aligha egyet fog mindenki érteni, sőt én egyenesen azt hiszem, hogy csupán Smetana képzeletének agyszüleménye. Mind e mellett a munka érdekességét nem tagadhatni; címjének ugyan nem felel meg illően, s e tekintetben azt pusztá cégérnek kell tartanunk; de az, mit szerző a philosophia történetéből, kivált annak legfontosabb szakáról, Cartesiustól Kantig elősorol (bár az sincs egészen igazi álláspontról tekintve), oly lelkes, beható és alkalmas, philosophiai eszméink fölelevenítésére, újra átgondolására s vég tájékozásra egészen, hogy an-

*) Magyar Academiai Értesítő. 1844. 138. lap.

nak figyelmes áttekintését a philosophia kedvelőinek eléggé nem ajánlhatjuk.

Tartalma röviden ez :

Szerzőnk az egész philosophia történetét két szakaszra osztja: *keleti* és *nyugati* philosophiára; amaz szerinte a *létel* (Seyn) elvéből indul ki, emez a *tudásból* (Wissen). Az őskorban tudniillik az emberiség a természettől még el nem szakadván, magát mint annak részét tekintette: a pantheismus vala ennél fogva a keleti őskor philosophiája és vallása. Bölcei ezen minden-isten szemléletébe merültek, hogy örök nyugalomban részesülve, végre vele egyesülhessenek. Szerzőnk ennek következtében a keleti philosophia vég eredményét e szavakban pontosítja össze: „A tudás jobb a cselekvésnél, az álom az ébrenlétnél s a halál fölülmúl mindent.“ Természetesen, mert ez által az ember az egy mindenistennel egyesül. Ezen bölcselkedés, mely a szellemileg korán kifejlődött kelet későbbi megállapodását s dermedtségét részben okozhatta, a nyugtalan szellemű s haladásra elszánt nyugati emberiségnél nem nagy pártfogásra talált.

A nyugati philosophia ugyanis a tudásból indult ki. Az öntudatra jutott ember meggyőződésének okát akarja tudni, hogy magának arról számot adhasson. Ez oknál fogva az ismeret kútfejeit, törvényeit, célját kutatja. De ez által, szerzőnk szerint, öntudata meg hasonlott; a tudás elvált a lételtől; sőt ellentétbe tette magát azzal; az ember elszakadt a természettől is, ezt nem mint *hason*, hanem mint *más* neműt tekintvén. És így mivel szerinte az igazság a létel (valóság) s tudás (ismeret) azonságában áll, a nyugati philosophiának feladata más nem lehetett, mint a tudás általi lételhez jutás; addig az empirismus, rationalismus és scepticismus rendszerein keresztül, mindig felsőbb álláspontokra jutván, tisztúlnia kellett, míg végre a legújabb német szemlélődő philosophiának sikerülhetett a létellel, tehát a keleti philosophia kiinduláspontjával, egyesülni. A philosophia ez uton, szerzőnk szerint, feladata létesülésére *minden lehető* utakat magakisértvén Hegel- és Herbarttal befejezése küszöbén áll.

Küszöbén mondom, mert a görög philosophia sz. szerint az átmenetet képezte a keresztyén philosophiához, és némileg még, kivált Platónál, keletieskedett; a keresztyén philosophiában ellenben a tudás teljesen elvált a lételtől, de fejlődésében egyoldalúságát érezvén, koronként a másik elv felé gravitált, sőt azt magába felvette, még

ki nem fejletten, Jordano Bruno philosophiájában, magasabb állásponton Spinozánál s legfelsőbben Hegelnél. Ennek pantheismusa már egészen a keleti eredménnyel egy s ugyanaz: az emberi egyéniség teljesen fel van olvasztva a mindenistenben s vele együtt az öröklét és szabad akarat. Smetana megvallja, mikép Hegel rendszerének utolsó szava: általános quietismus, az embernek nem marad más tenni valója, mint *annak szemlélése, mi történik*. Ez azonban nincs egészen ínyére. Ámbár azonsági bölcselkedő s a philosophiának történetében a theismus átmenetét pantheismusba örömmel fogadja s ezen átmenetben, ha a tudás elvéből indul ki, a philosophiának egyoldalúságából kivergődését látja, sőt egyenesen azt, a mit ő *katastrofnak* nevez, mert ez által a nyugati philosophia elvének elégtelenségét bevallotta s hajótörést szenvedett; ámbár tehát szerzőnk, mint mondtam, azonsági bölcsész s teljesen meg van győződve, hogy a philosophia eddig feladata létesítésére minden lehető utakat megkísért s ezentúl szükségképp be kell végeztetnie, ezen véget még sem látja Hegelben, mert philosophiája általi megsemmisítését egyéniségünknek, a mindenisten és szabadságunknak ennek kényszerűsége által, nem helyesli, azonkívül azt tartván, hogy Hegel a tudás és létel azonságát, az embernek általános (absolut) tudásában, *hamisan* egyesíté, mivel ismeretünknek csak *víszonyos* tudás és azonság tulajdonítható. Azért szerzőnk, bár a philosophiának ajtó előtt álló befejezését makacsul hiszi, mégis úgy van meggyőződve, hogy az Hegel philosophiája által még nem eszközöltetett, hanem egyedül oly rendszer által végbevihető, mely egyéniségünk és szabad akaratunk jogait bántatlanul hagyva, az erkölcsiség alapját nem rendíti. Minő legyen az? Ezt azonban maga sem tudja; de hogy egy oldalról Kant és Herbart, másról Hegel philosophiái felsőbb állásponton egyesüléséből álland, ezt sejdíti. „És ez, úgymond, nagyobb esemény lesz, mint a reformatio és revolutio, mert véget vet az emberi öntudat régi meghasonlásának tudás és létel közt, egyesíti a theismust a pantheismussal, a szabadságot a kényszerűséggel, a keletit a nyugati philosophiával. A világ titka fel lesz fedezve.“

És akkor? Akkor a német szellem betölté hivatását, megsemmisítvén a lefolyt kor hatalmait: „*a vallást és jogot*“ helyökbe állítván a „*szeretetet s művészetet*.“ Mivel pedig a nemzetek sorba hivatvák rendeltetésök céljai betöltésére, s *erre korunkban*, mint tagadhatlan, *különösen a szláv nemzet van jogosítva!* kitünő socialis

és művészi tulajdonaival : ekkor tehát a *Slavia* dicsősége virágzik ki. Ezen nemzet létesítendi tudniillik a német philosophia eredményeit, az emberiségnek jobb és szebb jövőndőt alkotván !

És ez szerzönk szerint a munkája címén hirdetett philosophia történetének „*kimenete*.”

Olvasóim, tudom, itt mélyen fellélekzenek , mert ily közel álló paradicsomi időket nem vártak. Fognak-e bekövetkezhetni ? Nem tudom ; mert a jövőndő általában bizonytalan. A mit azonban tudok, az : hogy az emberek, míg élnek és gondolkodnak , philosophálni is fognak ; tehát a philosophia végét nem érheti. Továbbá tudom, hogy ezen véget nem érhető philosophia, ha elszakad az élettől, s mivelői a helyett, hogy a valóságot figyelemre méltatnák, szobában ülve s elvont gondolat-világukba belé merülve, magánosan és ridegen szemlélődésök álomképeit hajhászszák, hogy ezen az élettől elszakadt, elvont philosophia, mondom, az életre nem is hathat, sőt hogy ily viszonyok közt az élet épen úgy elfordúl a philosophiától, mint a philosophia ezt hagyta el, minek következtében az ígért paradicsomi napok alig fognak bekövetkezhetni, legalább nem a philosophia által, még magokra a philosophia mivelőire nézve sem ; mert ha ezek a világban soha sem tekintenek szét, s örökké csak szobában fűzik szét rendszereiket : a várt paradicsom helyett, valószínűleg ott éri őket a rosz gyomor, a rongált ideg és végre a hypochondria. De mivel Cicero szerint philosophnak hatalomszóval nem szabad élni, s állításait okokkal kell bizonyítania : íme előadom nézeteim bővebb okadatolását.

A philosophia mindenütt és minden időben a mindenség vég okai s törvényei kinyomozásával foglalkodott. E nyomozásban egyik fő tárgya az ember, ennek törvényei, célja ; mert emberhez az ember áll legközelebb.

Ismeretet akarván nyerni a mindenségről és magáról, hogy magát e földi pályán tájékozhassa : e feladatnak végre természetesen az *igazság kérdése* körül kellett forogni, mert *igaz* ismeretet akarunk, nem hamisat. Mi tehát az igazság ? *Gondolatink összeegyeztése tárgyaikkal*. Ebben körül-belül megegyeztek a bölcselkedők.

Ezt azonban könnyű mondani, de nehézség az : mi biztosít az iránt, hogy gondolatink tárgyaikkal egyeznek ? hogy juthatnak ezen

meggyőződéshez? Ezen meggyőződés pedig elutasíthatlan, mert más-kép ismereteink igazsága iránt bizonyosak nem lehetnének.

Ez itt a bökkenő. Szellemünk eredetileg úgy van alkotva, hogy a tárgyak *előbbi* észrevétele nélkül nem gondolkodhatunk. Ellenmondhatlan tény: a némán vagy vak vakon született, hangok vagy színek felett nem képes magának ismereretet szerezni. És miért? mert a tárgy ismerete eredetileg a tárgy *észrevételéhez* van kötve. Ennek következtében az ember két világ lakója: *a valónak* (realisnak), honnan ismerete tárgyait szedi, és az *eszménynek* (idealisnak), mely a tárgyak szelleme általi *magyarázatát* foglalja magában. Minden ismeretünk tehát *két együtt munkáló tényező* eredménye lévén, a tárgyaké és szellemünké, természetes mikép ez által eredetileg oly *dualismusba* vagyunk bonyolódva, mely nemcsak a philosophiában, hanem általában a tudományban, művészetben és életben kitűnik és soha egészen ki nem egyenlíthető.

Smetana ennek következtében a philosophia történetét helyesen osztja fel keletire és nyugatira, mert osztályozásának elve, az ismeret eredeti két különböző tényezőire alapul: létre (tárgyra) és tudásra (ismeretére); véleményem szerint azonban hibáz, ha ezen eredeti dualismust teljesen kiegyenlíthetőnek hiszi, s abba helyezi a philosophia befejezését. A gondolat tudniillik akkor lehetne *egy tárggyával*, ha a tárgy a gyakorlatban vagy *bent foglaltatnék*, vagy ha gondolkodásunk *a tárgyakat teremtené*. Így képzeljük magunknak az általános, az isteni ismeretet és tudást; gondolkodása eszményi és való egyszersmind, tárgyat teremtő, magában foglaló. Az általános ész e világot gondolta és a világ lőn. Ámde az ember gondolkodása nem bír teremtő erővel, s a tárgyak mindig a gondolaton *kívül* vannak; tehát soha nem is lehetnek azokkal ugyanazok. Szemléleti ismereteinket *tárgyilagosaknak* hívjuk, mert *közzvetlenül a tárgyakból erednek*; de azért tárgyilagós ismereteink nem a tárgyak magok. Az ismeret mindig a tárgyon kívül van, *eszményi* természetű, a tárgy pedig *való*. A művészet körében is lehet valamely ábrázolás *élelhű*, szobor, kép, vagy leíró költemény; de azért ezen élethűség csak *művészi*, nem való, nem ugyan azonegy természetbeni tárgyával. Innen van azután, hogy mi a dolgok lényegét nem ismerhetjük (kivéve Téreyt Losoncon), és csak tünetényeiket magyarázhatjuk, meddig tudniillik magyarázhatók.

Ez tudnivaló nem kecsegtető helyezet, s ennyivel sem Smetana,

sem Térey meg nem tudnak elégedni, de még mások sem. A józan eszű ember ugyan azt mondja: ismeret-tehetségünk nem végtelen, tehát az ismeret sem lehet az, s ha végre becsületesen fáradoztunk az igazság kutatásában s azon pontra értünk, hol a magyarázás végét éri, mert az emberiség korlátai állnak előttünk; ezzel meg kell elégednünk, s meg kell nyugodnunk, mert tettük a mi lehetséges. Igen, így szól a gyakorlati ember, de nem a szertelen idealista. „Legforróbb vágyunk, mond Smetana, ki nincs elégitve, mely szerint *teljes tudást* kívánunk;“ s Térey egy külön munkában ugyan csak lehordott, mivel őszintén megvallám, hogy az anyag és szellem lényegét nem ismerem. Szerinte kevesebb tudás, úgy látszik, meg sem érdemli a fáradságot, mint heves politicusaink is még nem régiben azt tarták: „mindent vagy semmit.“ Smetana, Térey és az idealisták némi igazolására azonban meg kell vallanom, miszerint Ádám s a paradicsom ismeretfája idejétől fogva találtatik már ily szertelenség hajlama az emberi nemben. A haladni akaró ember *általános eszmék* után törekedik, teljes ismeretet kíván, a szépség *eszménye* után sovárog, esze kötelességévé teszi a vétek nélküli erényt, érzéki természetete pedig hiány nélküli boldogság után sohajtoz. Ezen hajlamon alapúl általjában *tökéletesülhetési természetünk*. Ámde korlátoltak lévén, általános ismeret, szépség, erény és boldogság birtokába nem juthatunk, s meg kell elégednünk azzal, mit becsületes küzdés után, tehetségeink s körülményeink állapota szerint birtokunkba keríthetünk. Embernek, ki a lehetőséggel meg nem tud elégedni, s a lehetetlen után sovárog; úgy látszik nem marad más tenni valója, mint hogy magát egy szívrepesztő monolog után felakasztsa; de a találokony emberi ész csakugyan feltalált valami harmadikat s ez — a *képzeltetés*.

Igen, s ehhez folyamodik menekülést ohajtva azon boldogtalan, kit a valóság visszataszít, s ki vele meg nem tud barátkozni. Képzelt ismeretünk, szépségünk, erényünk, boldogságunk és boldogtalanságunk tömérdek, kivált az újabb időben, hol mint egyik utóbbi academiai előadásomban megmutattam, csupán a szellemet művelő ferde oktatásunk, az érzékiségtől távoztató vallásunk, a tudomány emberei elszigetelése a gyakorlati élettől és száműzésök könyvtáraikba, honnan a világba soha sem pillantanak ki, tudományos életünkben oly tömegét fejtik ki a képzeltetésnek, hogy gyakorlati a valósághoz

ragaszkodó embernek szinte szédeleg a feje, s a régi bölccsel kénytelen felkiáltani: „Quantum in rebus hominum est inane!”

Ime megmutattam, mikép tárgy nélkül nem gondolkodhatunk, minél fogva minden józan bölcselkedésnek tárgyból kell kiindulni, s azt magyarázni; azonban, mi tagadás benne, ezen az úton feloldozhatlan *dualismusra* akadunk, melyben meg is kell nyugodnunk. Ezt azonban szobaülő képzelgő bölcselkedők soha sem valának képesek eltűrni, a teljes egybeolvasztást vagy *tárgyból* vagy *gondolatból kiindulva* megkísértvén. A dualistikai philosophia őszintén megvallja, hogy nem tudja, mi lényegében az anyag és szellem. Az empirismus tetőpontján (*Système de la nature*) azonban bátran azt nyilatkoztatja, hogy a szellemi *anyag*, azaz ennek emanatiója. A dualistikai philosophia a gondolat és tárgy *különbségét* állítja, a rationalismus tetőpontján (a szemlélődő philosophia) a fogalom és tárgy *azonosságát* vitatja. Mindkét állítás, mint látni, bebizonyíthatlan hypothesisen, fiction, tehát képzelgésen alapúl, melyhez a szobaülő bölcsészek azért folyamodtak, hogy az ismeretünkben fenmaradó, nekik türhetetlen dualismust egybeolvaszthassák; mert ha az egyik vagy a másik hypothesis áll, akkor az igazság régi kérdése meg van oldva. Ha gondolatunk is anyagiak, mint a tárgyak, vagy ha a fogalom s tárgya ugyanaz: akkor összeegyezősökről szó sem lehet, akkor szükségkép egyeznek egymással. Ily előzmények után azután a szemlélődő philosophia bátran állíthatja, hogy a tárgyak *lényegét is ismerjük*, hogy az emberi tudás *általános*, mert hiszen minden következetesen kiképezett fogalmaink a valóságot befoglalván, velünk a tárgyak lényegét is megismertetik. Felséges és kényelmes egy philosophia; szerinte megismerhetjük lényegileg az embert, istent és világot, a nélkül hogy szobánkából kiindulnánk!

A baj azonban itt az, hogy a gyakorlati ember ily képzelgős philosophiáról mitsem akar tudni, minél fogva ezen tudomány, melynek rendeltetése sajátkép *szövétnekgyujtás s irányadás az életben*, ettől egészen elszakad, úgy hogy végre az élet és a philosophia egymásra nem figyelve, s egymással mitsem gondolva, saját útjokat folytatják: s ez azután a philosophia historiájának *igazi katasztróphja*, mert maga magát semmisíti meg! A képzelgős empirismus, tetőpontján, *materialismusba* sülyed, a rationalismus *pantheismusba*; mindkettőnek eredménye isten-, öröklét- és szabadság-tagadás. Hall-

gat-e erre az élet? s képes-e erre a gyakorlati világban forgó ember hallgatni?

Ismeretünk két eredeti tényezője szerint mi emberek, mint mondám, úgy szólván két világ lakosai vagyunk, a való és a gondolatbeli világnak. Ezen két ismeretkörünk *egymás által ki nem pótolható*, mert a tárgy, mint megmutattam, sohasem ugyanaz a gondolattal, attól mindig különböző, szellemünk pedig nem képes a tárgyakat *előbbi észrevétel* nélkül megismerni. Innen két különböző szemléletmód támad, *tárgyilag*, az életben forgó gyakorlati embernél *s alanyiasan egyéni*, a világtól kirekesztett szobaülőben. A szobaülőnek, mivel a tapasztalástól ki van zárva, és csupán a gondolkodásra szorítkozik, a gondolkodás (reflexio, speculatio) *minden*; az életben forgó ember ellenben inkább *közvetlen tényekhez* ragaszkodik, mert elmélkedése elégtelenségét étellel és világgal szemközt, nem egyszer sajnosan tapasztalja.

És most tekintsünk a philosophia historiájának lefolyására, összehasonlítván azt a társadalmi élet történetével. Cartesiustól Herbartig minden rendszer, mely szellemünk eredeti dualismusát nem méltatva, a philosophiát egy elvből akarta kifejteni, hogy a teljes igazság kellékének megfelelően, szükségkép isten-, öröklét- és szabadság-tagadásba süllyedt: a francia materialismus, szintúgy mint Spinoza pantheismusa, s a német azonsági philosophia, Smetana is a philosophia befejezését oly rendszertől tételezi fel, mely az ellentételeket *teljesen kiegyenlíti*; szerinte a világnak és istennek, testnek és léleknek, szépnek és rútnak, jónak és rosznak és — e szerint igaznak és hamisnak is, egymásba kell olvadni. E rendszertől ő azután a régi hatalmak, a vallás és jog meggyőződését s ha jól értem, megsemmisítését várja, helyökbe trónra emelvén *a szeretetet és művészetet*. És ki által? *a szlávok, a moszkák által*, kiktől ennél fogva az emberiség új paradicsomi aerája létesültét várja, hiszi, jósolja!!

Így fejezt eddig a szobaphilosophia, s így fog ezentúl Smetana szerint fejlődni. Egészen ellenkezőleg az élet, mely az emberiségben is mint a természetben, *saját törvényeihez* van kötve. A valóságtól el nem távozott ember tudniillik — az emberiség nagy tömege — a világkezdetből fogva maiglan, nem csak az isten, öröklét és szabadság iránti hitet meg nem tagadta soha, hanem minden gondolkodása, érzése s akarata is örökké mint a vallás, úgy a szépség,

jóság s igazság eszméi körül forgott, megkülönböztetvén az istent a világtól, a testet a szellemtől, a szépet a rúttól, a jót a rosztól, az igazat a hamistól: mert, mint mondtam, illy ember, *természete közvetlen törvényeit követi*, a szemlélethez ragaszkodik, s esze s lelkiismerete parancsaihoz inkább, mint elmélkedéshez, s miéltán, mert lélektanilag megvizsgálva, ezen szellemünk közvetett munkássága, az önkény s következképen a csalódás legbővebb kútfeje. És mivel az életben forgó ember ezen gondolkodás, érzés és cselekvés módja természetünk *eredeti alkotásán* alapul, bátran állíthatjuk: így fog ez maradni a világ végeig. Épen annak ellenére tehát, hogy Smetana a vallás és jog közel álló megsemmisítését jósolja, a keresztény világ az újabb kor keletkezte óta, a vallás és jog diadaláért, tisztulásaért, egyetemiséseért küzdött, mert az újabb kor a reformatio és forradalom korszakával állott be, és ha végre Smetana a vallás és jog legyőzése után, a szlávok s különösen Moszkaország suprematiája által hiszi a jósolt paradicsomi napokat létesíthetőknek, ebben Európa véleményével alig fog összetalálkozni; mert ha nem csalódom, az európai emberiség épen a vallás és jog diadalától s ez utolsónak kivált a moszka absolutismus ellen, feltételezi jövője szebb napjait. Ily ismeretlen az étellel és világforgásával a szobaphilosoph! Alig tudjuk magunkkal elhítenni, hogy nem holdlakos!

És itt Smetana munkája bírálatát bevégezhettem volna; azonban mélyebben belé ereszkedtem a philosophia taglalásába, mint hogy nézeteim teljesebb felvilágosítására még egy pár észrevételt szükségesnek ne tartanék.

Ha történetileg vizsgálat alá vesszük: miként jutott az egy elvből kiinduló anyagot és szellemet, létet és tudást egybeolvasztó szobaphilosophia hypothesise felállítására? erre Gondillac és Fichte adnak legjobb feleletet.

Szellemünk, mond Condillac, közvetlenül nem látja a tárgyakat, hanem csak azoknak *képeit*. És valóban, szemünkben a kultárgyak képei ábrázoltatnak le. De micsoda képeket, kérdezhetjük itt, veszünk észre a melegről és hidegről, édes- és savanyúról, lágyról és keményről, jó szag és bűdösről? A szemlélődő philosophia azonságának alapja is azon állítás: hogy a *létet s arról tudatunk* öntudatunkban *egybeolvad*. Azért Smetana is a mindent bevégző, nem sokára napvilágot látó philosophiának rendszerét már előre az *öntudat philosophiájának* nevezi. „Szellemünk, mond Fichte, tulajdonkép

csak önmaga állapotjait szemléli, mint a víz sima tükreben nem minmagunkat, hanem csak képünket látjuk.“ Ily látásmód mellett, ez világos, a képekből soha sem vergődünk ki a tárgyilagossá világba, s kívülről és belülről valóságnélküli eszményi világba burkolódunk, mert végre nemcsak a külvilágot, hanem minmagunkat is csak ily képek által vehetnők észre. Minden valóság eltűnék. És itt azután keveset segít a bajon, ha per fictionem ráfogjuk, hogy a fogalom és tárgy egy s ugyanaz, mert az egész működés és eredménye *eszményi* lévén, tehát a való tárgygyal a természetben nem ugyanaz, mégis csak benne maradunk a valóságnélküli idealismusban, a mint Hegel maga eléggé őszinte vala megvallani, hogy rendszere valóban *általános idealismus*.

Royer-Collard, a francia ekklekticismus megindítója, az egyoldalú empirismus és rationalismus materialismusba és pantheismusba súlydott ezen alaphibáját átlátván, egész oktatói munkásságát annak orvoslására fordítá, szóval, tollal, a józan *skót philosophiára* utalván, mely azon tényre alapúl: hogy a *tárgyakat közvetlenül vesszük észre*, minélfogva azután a philosophia feladata más nem lehet, mint a tapasztalt tények vég okaikra való magyarázata. Gyakorlati ember nincs s nem is lehet e tekintetben kétségben. O'Connel, drasticus modorában ezt kérdezné: „Ha a libapásztor estve haza hajtja nyáját és tudni akarván, nem hibázik-e valami belőle, azt átolvassa: a libákat számlálja-e össze magán kívül, vagy azoknak képeit magában?“ Igen a libapásztor, felelhetünk, mert ez a természetben forog; tehát tárgyilagossá világszemlélettel (*Weltanschauung*) bír, de hogy legyen a szobaülőnek tárgyakkal dolga, ki mindig csak betűkkel foglalkodik? Smetana azért nem is bajlódik a philosophia *tárgyával a természetben*, hanem a philosophia tudományával *könyvekben*. „A philosophia története, mond a 287. lapon, *az egyetlen út*, mely az igazság templomához vezet.“ Ily eljárás mellett tudnivaló a képektől s idealismusból soha sem szabadulhatunk. Smetana azért nem is kételkedhetik, hogy a tudás és létel öntudatunkban egy s ugyanaz, mert hiszen már a Bewustseyn német szava is oda mutat, hogy az a Wissen és Seyn-nak azonsága. Ily oknál fogva tartják talán néhány történetbuváraink is a húnokat és kúnokat ugyanazoknak, mert magyar elnevezéseik hasonlók *), s meglehet, így hoz minket Gützlaff

---

*) Nagy tisztelettel viseltetünk barátunk iránt és tekintélynek nézzük, midőn

is a dzungárokkal rokonságba, mert német nevünk Ungar, dzungar, kevés változással ugyanaz. Szól ez azoknak is, kik a magyar *philosophiát* a magyar *nyelvből* akarják kifejteni; mert valóban, ha mindig csak betűkkel, szavakkal, eszmékkel és könyvekkel foglalkodunk, és soha sem a tárgyakkal a valóságban: akkor productív képzelődésünk szükségkép erőt vesz a reproductív képzeleten, tárgyilagossá világszemléletünk egyénileg alanyivá változik át s oly képzelgéseket teremtünk, miktől elfordul az élet, s miknek szobabüzét alig tűri el az, kinek gyomra, idege és feje ép.

---

a bölcsészet mezején nyilatkozik, melyen ifjusága óta már szelleme saját hajlamánál fogya is, és terjedelmes eruditióval forgolódik. De midőn a magyar őstörténetbe csap által, s itt mindent, mit félre érthetlen kútfők egyenes tanutételeiből nem állíthatni, álomnak s gyalogság-szülte nevetségessé észkalandozásnak tart: azt kell megjegyeznünk, hogy ezen eljárás igen is kényelmes, de sem tájékozást nem adhat, sem a homályba burkolt történeti kérdések felderítésére nem vezethet. Midőn ő a hún és kún név azonosságát hanghasonlatra épültnek insinualja, úgy látszik, készakarva ignorálja a középkori, eddig legalább a szigorúbb kritika által is hitelesnek tartott, forrásokat, kiknek *Έγχοι* és *κρυοι* egy s ugyanazon név és nép. Hogy a magyar őstörténet homályosabb az utóbbinál, természetes: csak idealista kívánhatná azt, hogy a népek, eredetöket és viszontagságaikat, egykorulag megírják!! E részben mi tökéletesen úgy állunk, mint a görög néptől kezdve minden más. Itt a gondos összevetések mezeje kezdődik, melyek már tetemes hézagokat pótlottak a történetben; s habár a magyar régi történet körül egész Augias ólja gyűlt is, melynek kitisztítására Hercules kell: de mind ez kitisztítható — csak hogy nem fél vállról lenézés, hanem munkás kéz által, s nem az ad tájékozásra eszközt, ki azt mondja: itt ól van, hanem ki azt szennyeiből kitisztítván, a bár mélyben fekvő alapot felásni törekszik. Barátunk modora arra való, hogy se ne keressük az igazságot, se részvevő olvasót ne leljünk. Ő, mint az Új M. M. egyik tulajdonosa, jogával élt, midőn abban az ómagyar kérdés körül negative nyilatkozott (II. füz.): más társai nemzeti kötelességnek fogják tartani, alkalom adtán, a dolgot pozitív alakjában feltüntetni.

A szerk.

IRODALMI NAPLÓ.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

1. *Forradalom után.* Irta Kemény Zsigmond. Pest, 1850. 8r. 214 lap.

Jelen munka szerzője szükségesnek tartja, hogy mindenek előtt constalirozzuk helyzetünket, mely a történetek után az előbbtől lényegesen különbözik.

Nagyobb erélylyel és kockázatosabb életmegvetéssel alig folyt le forradalom, mint nálunk; de a szablyával letétettek a szenvedélyek. A magyar gondolkodás módjában nincsenek meg az elemek, melyek forradalomra vezethetnek, az alattomoság, jellemével össze nem fér, és nincs oly hatalmas elme, mely a magyar faj közt fentarthatná a titkos szövetségek organismusát; a megyei rendszer fejtette ki jelleme ezen őszinteségét, talán a szélsőségig is vitte; innen a forradalom legrendetlenebb perceiben határt szabott szenvedélyeinek, vége után tüstént felfogta helyzetét és olyannak mutatkozott, hogy az ostromállapot súlya nem volt oly nyomasztó mint másutt, és ezen állapotot, ha a kormány céljaiban fekszik, akár mikor meg lehetne szüntetni.

Ezen nézetekből indulván ki szerző, munkája alaptárgyának fejtegetésére tér, vajjon t. i. a *socialismus* és *köztársaság*, a bekövetkezendő európai eszmeharcnak ezen jelszavai, rokonszenvvel birnak-e a magyar népnél vagy sem. A *socialisticus* irányoknak semmi vagy legalább közel jövőjük nincs; az urbéri mozgalmak legkisebb rokonságban sem állanak a *socialismussal*; az egész forradalom alatt sehol sem ragadta meg a magyar nép az alkalmat *socialisticus* irány kitűzésére, sőt ez általában ellenkezik vagyoni helyzetével, erkölceivel, társadalmi fogalmaival.

De a *köztársaságra* sem mutatkozik hajlam és ily tendenciákra sem az 1825. évtől a forradalomig sem a forradalom alatt nem akadhatni, sem a forradalmi eszmék ily befolyással a néptudalomra nem voltak.

A forradalomig három eszme, három irány foglalatoskodtatta az országgyűlést és közvéleményt: a *radicalismus*, a *nemzetiség* és az *önálláságrai* törekvés; de egyikök sem volt a monarchismus gyölöletével egyesítve.

A magyar radicalismus más természetű lévén mint az europai, inkább a magán, mint a közjogra irányoztatott; a *szabad föld és közadózás* voltak sarkeszméi; és még 1848-ban új támaszt kívánt a rendi alkotmánynak adni a sz. kir. városok szavazatai által; a nemzetiségi kérdés, mely a radicalismus után legtöbb erővel birt, inkább conservatív mint szabadelvű irány volt, mert ép a nemzetiség féltéséből következett az ellenzéknek mérsékeltsége. A harmadik mozgató erő, az önállóságra törekvés, törvényeinken sarkalt; hazánk közjoga a magyar koronaországok önállóságára volt építve, de a mult évi francia forradalomig nem vett oly alakot magára, hogy a birodalom többi részeivel minden érintkezési pontnak megszüntetésére vezethetett volna. A politicalai pályára lépő magyarnak két irányra volt kötelessége ügyelni, hogy t. i. az osztrák monarchia Európában első hatalmasságnak megmaradhasson, és hogy Magyarország azon határig, míg a monarchiai egység imponáló helyzete nem veszélyeztetik, fejtse ki önállóságát; a harmadik kérdés, hogy az osztrák monarchia központja hol legyen, Bécsben-e vagy Budapesten, neutrale terrenum volt. Ezen önállóságra törekvés 1825-ben a sérelmi téren támadván, éveken át nem azonosíthatta magát idegenszerű törekvésekkel; az ország önállása sérelmi szempontból követeltetett, továbbra azonban nem mehetett, mint a hatalom új foglalásai megakadályoztatására, mindenik irány a birodalmi tetteges centralisatio szintügy, mint az önállóság maradtak positióikban. Ez alatt az ellenzék soraiban meghasonlás kezdett mutatkozni, és két táborra szakadtak, a megyei rendszer védnökei és a központosítók pártjára, melyek habár külön irányúak, a kormány ellen egyesített erővel léptek fel, főleg miután gróf Apponyi erélyessége a kibékülést ohajthatóvá tette; minél fogva a felelős kormány eszméje az ellenzék programjába fel is vétetett, a nélkül, hogy ezen nézet közeli alkalmazását hitték volna: és így a főbb irányok közt legkisebb hordereővel bírónak találja sz. az önállóságra vonatkozó eszméket, mihelytt a sérelmi téren megoldhatók nem valának. De a socialis téren a *védegylet* által a népre és közvéleményre szembetűnő hatást gyakoroltak, melynek taglalása folytán szerző azon eredményre jut, hogy forradalmi irányt a védegyleti mozgalmakban nem találhatni, és a separatisticus tendenciák királyság elleni szellemet, köztársasági törekvést nem foglaltak magukban; ugyanazt mondhatni a köznépről is, mely 1848 előtt inkább a kormányhoz szíttott, mint az aristo-

cratiához, és melynek monarchismusa 1825. olyan volt, mint Mátyás király korában, és 1848 kezdetén olyan, mint 1825-ben.

Áttérvén ezután szerző azon korszak ismertetéséhez, mely a februári napoktól a forradalom kitöréséig terjed, rajzát adja a pozsonyi országgyűlés előtti viszonyoknak, és az ellenzék állásának az országgyűlés elején; párhuzamot von *Deák* és *Kossuth* mint pártvezetők között, előadja *Széchenyi* törekvéseit egy közvetítő párt alakítására és Kossuth befolyásának megtörésére, végre a februári események és az azok következtében hozott 1848. évi törvények hatását, mely inkább kedvező mint megdöbbentő volt, és azon honfi bámulatnál fogva, melylyel a közönség az első magyar ministerium egyéniségei iránt viseltetett, oly rokonszenvet ébresztett, hogy a közönség néhány hét alatt hozzászokott a hazát összekötni az 1848. alkotmánynyal, mert ezen alkotmányt szívében már kezdet óta összekötötte az ellenzék legragyogóbb neveivel, melyek az első magyar ministeriumban fénylettek.

Az 1848. törvények után létező pártok osztályozásában megérinti sz. a martius 15. mozgalmat és a kormánypártnak két árnyolatát. Voltak kik nem láttak a nyert jogok oltalmazásán túl teendőt, és voltak viszont, kik csak provisoriumnak képzelték az 1848. törvényeket, melyekhez ha rázkodások elébe nem akarunk menni, gondosan hozzá kell csatolni a birodalom örökös tartományaival szorosabb egybekötötetésre vonatkozó szabályokat; érzék, hogy annak ideje még meg nem érkezett; hogy azon ministerium, melynek főbb tagjai az 1848. törvényezikkeket alkották, nem vállalhatja át a visszalépés indítványozását; de reméllék, hogy új ministeri combinatióknál fogva a kiegyenlítés megtörténhetik.

Ezen időszakban sz. állítása szerint minden oldalról nagy hibák követték el. A forradalom okait felleplezni nem tudja, nem kívánja; de míg a bünsúly nagy részét a ministeriumnak tulajdonítja: *hallgat* a bécsi viszonyokról, *hallgat* a föllépett különböző népfajok mozgalmairól és ezek hatásáról a pesti szellemre, a magyar vidék elkeseredésére s az országgyűlés hangulatára. Hibául rója fel a ministeriumnak, hogy a birodalmi adósság egy részét fel nem vállalta, a pragmatica sanctiónak értelmezését a kölcsönös védelemre nézve nem eszközölte; és szerencsétlenségnek tartja, hogy a ministeriumnak programja nem lehetett, mert coalitionalis ministerium lévén, tagjai elveikben meghasonlottak, sőt személyes ellenszenvek befolyása alatt

is állottak, melyeknek okait a multban keresi. A coalitio gyarlósági gyorsan fejlődtek, hatottak a bécsi ministeriummal folytatott alkudozásokra, és csak a lemondás segíthetett volna ezen bonyodalmon; de ezen lépés részint azért, mert *Kossuth* dictatorságától tartottak, részint mivel kérdés volt, vajjon egy új ministerium ennyi tárcával, mennyi az 1848. törvényekben kitűzve volt, meg fogna-e erősíteni, elmaradt. Az 1848. pesti országgyűlésre nézve az összehívás okául szolgáló és annak folyamára oly lényeges hatású, „rác lázadást és horvát egyenetlenséget“ alig érintvén meg, a pártok jellemzése után a radical minoritásnak a mérséklettek irányában növekedését és túlsúlyát a ministerium gyöngeségeinek, *Kossuth* eljárásának s magának a többség hibáinak tulajdonítja; de ezen egész szaknak typusa nem a monarchismus elleni törekvés, hanem a separatisticus irány utolsó következményének keresése volt. „A trón megdöntésére a pártoknál hajlam egyáltalában nem mutatkozott; minden veszélyben és a szenvedélyek legnagyobb ingerültsége közt, a nemzet reménye a király felé fordult. Midőn Zágrábban a nádor képe megégettetett, midőn Hrabovszky célt nem ért, midőn a kedélyek a kérdések nehézségei miatt elkeseredtek, midőn a rácok a romai sáncokba vonultak, midőn nyugatról és délről a bonyodalmak egyaránt megoldhatatlanoknak látszottak: a sajtó, a közélet, a társas kör, a magános aggódó azon lehetőségre vetette ki reményeinek horgonyát, hogy még mindent jóvá tehetni; mert a király lejön, és a korona tekintélye uralkodni fog a felbőszült szenvedélyek felett.“

A gr. *Lamberg* meggyilkoltatásával kezdődő forradalmi időszak jellemzésére, *Guizot*nak az angol forradalomra vonatkozó szavait idézi, állítva, hogy valamint Angolhonban úgy nálunk sem ingatott meg a forradalom alatt a monarchismus szelleme. A provisorium utáni hangulatot a szavakból megítélni lehetetlen; mert habár elvileg szabad tér hagyott a monarchismusnak és republicanismusnak, miután a dynasticus nyilatkozat az april. 18. nyilatkozat végsoraiban büntetés alá vétetett, a ki magát monarchicusnak mondá vagy valamely honfinak vagy idegen uralkodóház tagjának választását indítványozta volna, minél fogva olyanok is vallották magukat republikánusoknak, kik ezeknek valósággal nem tekinthetők. A királyság iránti szeretet vizsgálatára az april 14. előtti idő felett kell szemlét tartani; és akkoriban sem az országgyűlés, sem a hadsereg, sem a népnél nem mutatkozott *köztársasági* hajlam; nem az országgyű-

lésnél, mert habár a mérsékelt párt szétronthatott, és a radicalok uralkodtak, ezek nem mutatták magukat a monarchismus ellenségeinek. Debrecenben sem volt a képviselőház akadékos a békepontokra nézve, de a feltétel nélküli meghódolást a nemzet halálával azonosnak képzelvén az 1848. évi törvények védelmét tűzte ki vezérelvül; az utóbb fejlődött békepárt törekvése főleg oda irányoztatott, hogy a nemzet és trón közötti kibékülésnek hídja akármely körülmények miatt le ne romboltassék; az ellen intézte *Kossuth* mart. 25. beszédjét, azon párt elől el akarta vágni a kibékülés útját april. 13. indítványa által. A hadseregnél ugyan több antimonarchicus elem volt, mint a polgári rendben, de kevés procentjét tévé az armadáknak. A nép végre sz. szerint, ha septemberben neutralis erőre bizatik a rend helyreállítása, mihelyt tudja, hogy az úrbéri engedmények viszsza nem vonatnak, az aristocratiát *Kossuth*tal együtt oda hagyta volna, akár törvényes akár törvénytelen terrenumra álljon az orsz. gyűlés; de az erő, mely magyar földre jött, *nép*faj lévén, melynek a nép fogalma szerint ezen földhez semmi köze: saját ösztönéből védelemre készült, és *Kossuth*tól a harcra felszólítva, ennek tulajdonitá a megtámadás után az új szabadságot is. A nép legkisebb töredéke sem volt köztársasági; szintűgy monarchicus vala, mint *Bocskay*, *Bethlen*, *Rákóczy* korában, csak hogy inkább szerette *Kossuth*ot, mint az elégtelennek hajdani vezéreit az akkori nép. A forradalom jelenetei közt épen a nép *monarchicus* hajlama egy *név bálványozásával* a legaggasztóbb vala. De a forradalom által elhintett eszméknek befolyása a néptudalomra sem volt *antimonarchicus* irányú; mert a tömegben kibékülési szándok honol, a nép a forradalomból csak egy emléket őriz, *Kossuth*ot bálványozza, nem egy eszme, de egy *név* által villanyoztatik fel; de azért nincs mit tartani, mert a rodostói *bujdosó* is mindig tiszteletben tartaték a népnél, a nélkül, hogy imádása a háborgási szellemmel egyenlő lett volna; a magyar a szatmári béke óta a nagy bujdosó haláláig egyaránt józan, nyugodt, és a hibás bánásmódot elszántsággal tűrő volt; és a hét éves háborúban vitézül harcolt az is, ki nemzeti emlékek tartotta *Rákóczy* nevét, s kegyelettel tekintett *Rodostó* felé.

Ezután gyűlpontba vonván sz. munkája tartalmát, annak célját következőkben pontosítja össze: Figyelmeztetni a magas helyzetűeket, hogy hazánk annyi elemeivel bír a mérsékeltségnek, hogy a ki a monarchia fönmaradását és virágzását szíven hordja, annak a ma-

gyar nemzet érdekeinek elősegállítására kiváló gondot kell fordítani; elmondani honfiainknak, hogy hagyjanak fel a gyümölcstelen szemlélezésekkel, s külföldre alapított reményeikkel; megmutatni a pártvezérek hibáit, rajzolni a hazánk közvéleményét mozgató kérdéseket és részrehajlatlan szigorral megbírálni a pártok eljárását, melyek mindegyike számos botlásokat, hibákat és fonákságokat követett el, úgy hogy kiáltó igazságtalanság lenne minden felelősséget valamelyik párt nyakára tolni.

A jövőre nézve szükségesnek tartja a pártok egyesítését, hogy Magyarország érdekeit mint nemzeti párt mozdítsák elő, a birodalmi egységet a szükséges határok közt fejtsék ki, és a társadalom alapjait az azt elemeiben fenyegető európai irányok megrohanásaitól oltalmazzák. Végre kijelenti, miként röpiratában inkább inteni, tájékozni, rostálni és szemelgetni mint alkotni akart; közelebbi munkájának tartván fel a cselekvendők tárgyalását.

Ez a munka rövid tartalma, melyet legtöbbnyire a szerző saját szavaival adni törekedénk; bírálata, fény- és árnyoldalainak kitüntése ezen lapok körén túl esik. De el nem hallgathatjuk, miszerint az oly gyakran említett *részrehajlatlanságra* nézve sz. ki nem elégítette várakozásainkat; mert csak az adja a multnak hü rajzát, ki különbség nélkül *minden*, az események fejleményére befolyást gyakorolt *tényezők* hatását kimutatja; a történész szent hivatása nem csak hamisat nem állítani, hanem igazat sem titkolni; a hol az elmulasztatik, hol hallgatással mellőztetnek *tények*, melyeket mellőzni a történeti hűség sértése nélkül nem lehet, ott a szerzőt a körülményeknél fogva talán kimenteni, alanyi szempontból eljárását indokolni lehet! de munkája sem jelenleg sem jövőben nem számíthat feltétlen javulására „azon megvesztegethetlen eskütszéknek, mely az értelmesekek közvéleményét fejezi ki!“

2. *Documentált felelet Kemény Zsigmondnak „Forradalom után“ című munkájára. Egy megbukott diplomatától.* Pest, Emich, 1850. 36 lap.

Ezen röpiratnak szerzője Kemény munkájának némely állításait vizsgálat alá veszi, s alaptalanságukat kimutatni törekszik.

Ennél fogva minekutána az érintett munka tartalmát négy pontba foglalja, csodalkozását jelenti ki a fölött, hogy Kemény oly hosszadalmasan fejtegeti a magy. népnek idegenkedését a republicanismustól, minekutána általában tudja van, hogy egy népnek egy általa

nem tapasztalt kormányforma után vágya nem lehet; de a nélkül, hogy annak okát fürkészni szándékoznék, a forradalmi idők körüli nézeteire tér.

A martiusi hódítások a külpolitika hirtelen megváltoztatásának tulajdonítandók és így könnyen magyarázhatni, mikép a világpolitika rendes medreibe visszafolytával forradalmunk is megszűnt lenni a nélkül, hogy azt a magyar kormány ingadozó politikájának tulajdonítani lehessen.

Azon vádra, hogy a ministerium elég belátással nem bírt, beiktatni az 1848. törvényekbe a státusadósságok megosztását és a kölcsönös védelmet illető pontokat, megjegyzi, hogy az említett idő nem volt alkalmas definitiókra és theoriákra; és a bécsi kormánynak a két említett pont melletti semleges viselete mutatja a dolog lehetetlenségét. Nemzeti függetlenség hangzott mindenünnen; Európa minden státusférfaai megzavarodtak, és K. Zs. csodálkozik a magyar kormány ingadozó politikáján, holott pártjának organuma april 23. egészen ellenkezőleg nyilatkozván, a státusadósságok iránti kérdést egészen eldöntöttnek tekintette.

A dolgoknak fordulata, azt hogy jelenleg „romok közt járunk” sz. a centralisták tanai győzelmének tulajdonítja, minthogy a megyei rendszernek akármilyen átalakítása nem hozhatta volna magával a tapasztalt következményeket, és K. Zs., ki most a dualismus örvényeit és szirtjeit emlegeti, hosannát mondott pártja diadalma fölött. A coalitionalis ministeriumban sem talál sz. hibát, mert Angliának Magyarországiéhez hasonló körülményeiben egy chartista, Aberdeen, Hume, D'Israeli stb álló ministerium is legnagyobb egyetértésben munkálkodnék a haza megmentésében; és nem tartja a minisztereket oly nyomorultaknak, hogy a személyes gyűlölet vagy ellenszenv akkor is elfoglalá figyelmöket, midőn a Bánát vérben állott, midőn az erdélyi havasok megpirosodtak és védtelen vérrokonaink egymásra hullottak.

A K. Zs. által megemlített békekísérletek felvilágosítására rövid pillantást vet a bécsi politikai irányra, a miniszterelnök és Deák egyezkedési kísérleteire, a háznak e tárgyban tett, akkoriban a sept. 5-ki Pesti Hirlapban is jóváhagyólag elősorolt végzéseire, szóval, az események azon folyamára, melyek más sphaerába vitték a dolgokat.

A követett irány destructivitása iránti vádra megjegyzi, hogy ha azt átlátták, ha a kitűzött politika rontó hatásáról meggyőződve

voltak : miért maradtak az illetők némán padjaikon, miért nem léptek föl nyíltan, és ha nem mertek, miért nem igyekeztek álnevű pamphletekben terjeszteni tanaikat, mi annál könnyebb volt, mivel a nép sohasem avatkozott parlamenti ügyekbe, a karzat legnagyobb csendet tanúsított; a parlamentet nem bántá semmi erőszak, a ház kezdettől végig változást nem szenvedett, a kormánytagokat kardcsörgés, társaik börtönbeni nyögése nem háborgatá, szóval misem történt, mi a vélemény szabadságot csak messziről is fenyegette volna.

Könnyű most az összes birodalom érdeke- és az egység eszméiről okoskodni; de 1848. szeptember közepe táján K. Zs. is más politikát fejtegetett lapjában, mint a sept. 22-ki P. H. tartalmából kitűnik. A külön vált kormányt a birodalmi kapcsolattal összeférhetőnek bizonyítja b. Eötvös Reformjában, állítván, hogy a kormányi felelősségnek hazánkban valóstítása a birodalom érdekeit nem csak nem sérti, sőt azokat előmozdítja.

K. Zs. a pártokat kibékéltetni akarja; de a kinek az a célja, annak nem szabad pártgyűlöletet és részrehajlást elárulni, mit akkor is tesz, midőn Kossuthról állítja, hogy még socialistának is kész lett volna beállani.

Hajdan ő is, mint a P. H. programjából kitetszik, osztozkodott azon elvekben, melyeket jelenleg felfútt eszméknek nevez.

Végre a K. Zs. által említett békepárttól megjegyezvén, hogy működéseit meglehetősen figyelemmel kísérték, de csak a gyémántlopásra vonatkozó intézkedéseikről ismerik, futólagos észrevételeit azzal rekeszti be a sz., miszerint kíváncsisággal várja a K. Zs. által említett nemzeti párt alakulása eszméjének megmagyarázását.

Mely várakozásában mi is osztozkodván, reméljük, hogy a nemes báró feltalálandja azon álláspontot, mely kitűnő tehetségének, kivívott nevének megfelelően a politikai jellemkövetkezetesség és szigorú részrehajlatlanság postulatumait is teljesen ki fogja elégíteni.

3. Szepesi Imre nyelvkönyvei.

y.

Muzeumunk első füzetében már volt említés a Szepesi Imre kegyesrendi tanár által készített *latin és hellén elemi nyelvtanokról*. A tanügy nagyvonta követeli, s a szóban lévő könyvek megérdemlik, hogy velek az olvasót némileg megismertessük, s az illető tanár urakat egyházbeli különbség nélkül reájok figyelmessé tegyük. Szepesi Imre úr Kühner után dolgozik, még pedig magyarul lehető szerencsésen; ő jót ad, jobbat mint tudtomra eddig hazánkban birtunk;

*legjobb*at adni vagy adhatni nem gondol, úgy hiszem; mert minden ember, ki igazán dolgozik, leginkább tudja, mennyire marad el a tökélytől. Kik tehát magyarhoni tanodáinkban szerencsés sikert ohajtanak a classicus nyelvek tanításában, azok készek lesznek a jobbat elfogadni, míg ennél jobbat vagy magok vagy mások nem nyújthatnak. Megszokás ne tegye előbbre a *Segédkönyvet*, vagy más eddig használt latin nyelvtant: mondom, *megszokás* ne tegye azt, hogy az új *jobb* ellen csak azért nyilatkozzék, mivel új. A régihez szokott tanító kis önmegtagadással sok örömet fog magának szerezni, ha új tankönyvvvel több sikert érend el.

A latin nyelvtanból megjelent eddig az *Első rész* második kiadásban, két félévi folyamatot tartalmazván, s a *Második résznek* fele, vagyis a harmadik félévi folyamat.

Ismertetésül lássuk röviden a tan-utat (methodust). A szükséges előzmények után a négy igeragozásnak jelentő és parancsoló módnak cselekvő és szenvedő jelenidejét adja, megtanulandó szók és fordítandó gyakorlatokkal. Ezután általmegy a fő- és melléknevekre, mindenik névragozást (declinatio) helyes (latinról magyarra és viszont fordítandó) gyakorlatokkal kísértetvén. Az ötödik névragozást követi a mellék- és igenevek fokozása. A névmásokról tan, mely a tanulandó szók és gyakorlatokkal együtt 18 lapot foglal el, befejezi az első félévi folyamatot. Eddig is mennyi nyelvanyagot és idomot tanult a fiú megismerni, és öntudatosan használni! Mert e tan-út nem siet, de alaposan épít; mert ha valamiről, bizony róla igaz a közmondás: „Lassan járj és tovább érsz!”

A második félévi folyamat adja a számneveket, előjárókat, a latin nyelvbe felvett görög neveket, s az összetett nevek ragozását. Azután a XI. fejezetben (lap 97—135-ig) a harmadik névragozás teljesebben tárgyalatik, mi ezen folyamatban fő dolog. Rövid olvasó szöveg után magyar-latin, és latin-magyar szótár egészíti ki a szép könyvecskét, mely összesen 184 lapot számlál. Természetesen tanulandó szók és fordítandó gyakorlatok kellő mennyiségben és választással mindenütt vannak.

A második rész első, azaz harmadik félévi folyamata az igékről szól következő rendben: Előadja az igének fogalmát, neveit stb, s általmegy az igeragozásra (conjugatio). Az igitőt — mint általában a szótót a ragoktól — elválasztván a végzetektől, a tanuló szeme elébe a szók genesisét állítja. A *sum* segédigének ragozása

után a gyakorlatok közé már szókötési szabályok hintetnek, mi a négy rendes cselekvő és szenvedő igeragozás közben mind sűrűbben történik, így hozván ezt magával a tárgy természete. A fiú tehát, míg az igék idomaival megismerkedik, egy úttal azok szófüzési vagy logikai érteményét is felfogja; tehát emlékező és gondolkozó tehetsége egyaránt és helyesen gyakoroltatik. Az igék rendes ragozásai betöltik az egész félévi folyamatot, 80 lapon keresztül. A nyelvtanulás mint szövés, midőn új szálakat felvesz, az előbbieket nem ejti el e tanúton, hanem a fogást mind jobban erősíti és gyakorolja, — s ez a lélektani, egyszersmind tárgyhoz alkalmazott tanítás.

Az elemi hellén nyelvtannak két része s illetőleg négy félévi folyamata megjelent már, (csak a szótár nincs még meg egészen) 352 lapon nagy nyolcad (szótári) rétbén. A tanuló érettebb felfogásához és győzőbb tehetségéhez aránylag a folyamatok több anyagot ugyanazon tanúton terjesztenek elő.

Az első folyamat az igék némi ismertetése után a fő- és mellékneveket adja elő oly teljesen, hogy e tárgy többé nem fordul vissza; már e szak elején az előjárókról is a legszükségesebbet megemlítvén, mi a mondatok képezésére nélkülözhetlen. Következik rövid előadása az igehatározóknak, mely után a névmások és számnevek a folyamatot befejezik.

A második folyamatban a rendes ige adatik elő, mindig tanulandó szókkal és gyakorlatokkal, mit már említeni sem kell. Az ige-
nek fogalma stb, ragozása stb. I. Tiszta jellemű igék (112. laptól 132-ig); II. Nem tiszta jellemű igék; A) néma jellemű, B) folyékony jellemű igék (133—157-ig).

A harmadik folyam a rendhagyó igékről beszél: A) az ω végzetű rendhagyó (164—178-ig), B) a μ végzetű és más rendhagyó igék (179—220-ig).

A negyedik folyam a mondattant adja elő. I. Az egyszerű mondat fő alkatrészeit (223—249-ig); II. A jelző mondat viszonyait; III. A tárgyilagos mondat viszonyait, még pedig az előjárókról, háttértalan ígéről és igenéről. IV. A mondatkötés; V. A mondatok egymás alá rendezése, mind igen hosszú fordítási gyakorlatokkal. Két függelék az ékezetéről és a szótagok mértékéről befejezi e folyamatot (223—335-ig).

A hangzók kiejtését illetve *T. Szepesi Imre* úr az úgynevezett Erasmusfélék követi. Azt meggyőződésünk szerint helyesen tette.

Hogy a hellének *οι, η, ει, ι, υ, υι* mind i-nek ejtették volna, azt az új görögök szokása után oly kevésbé hihetjük, mint az olaszok kiejtéséből nem határozhatjuk meg Cicero korának ejtését. A régiek tanúságaiból pedig legalább annyi ha nem több okot hozhatni fel el-lene mint mellette, azonkívül, hogy az *itacismus* ellen sok belső ok is harcol. Helyesség volt e részben Európának legtudósabb nem-zeteit követni.

Más kérdés áll elő a hellén szók és nevek magyar leírása te-kintetéből. A természetesség s alkalmasint a helyesség is azt kíván-ja, hogy a hellén betűket magyar betűkkel adjuk vissza. Tehát ír-juk *αι, οι, ει, ευ* (*ου-τ* kivéve, mely *u*), *υ* magyarul *ai, oi, eü, ü* stb. *θ* és *χ* th és kh-nak, inkább engedésből, miután hehezettel járó t és k nincs a mi nyelvünkben; *φ* f-nek, *κ* pedig mindig k-nak, soha nem c-nek. Ennélfogva írjuk és ejtsük: athénai, lakedaimón, Xe-nofón, megtartván vagy inkább befogadván az *κ* betűt, Khrüzész, thraké stb stb.

Hunfalvy Pál.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

LEVELEZÉS.

Lugossy társunk Révész Imre ifjú barátjának egy Debrecenből kelt ér-dekes tartalmú levelét közölve baráti körünkkel, feleslegesnek nem tartjuk belőle azon helyeket elősorolni, s bővebben magyarázni, melyek köztünk élénkebb eszmecserére adának alkalmat, s a levélben az író szándéka szerint csak futólag pendítették meg.

Először ugyan is Révész úr az iskolai hangászkarokról szól, sajnálván hogy a népdalokra elegendő figyelmet nem fordítanak, midőn tagjai gyakran megfordulván a nép körében, nemcsak megtanulhatnák azokat, hanem zené-szeti kiművelődéssel is bírván, művésziebben ki is képezhetnék, s így népdalaink fentartására, gyűjtésére s nemesbítésére hatalmasan befolyhatnának.

Az összegyűlt társak magokéinak tevé e nézeteket, szükségesnek tar-ták a magyar közönséget az iránt figyelmeztetni, mely kincset bír minden nem-zet népdalaiban, s mily fontos hatást gyakorlanak ezek a nemzetiség fentartá-sára, ébresztésére, sőt a felsőbb rendű költészet és zene kifejlődésére is.

Népdalban és népzeneben a nép gondolkodás-, érzés- és képzeletmódja leg-sajátosságosabban tűnik ki. E dalok és zenéjük a néptől úgyszólván öntudatlanul teremtetvén, mondhatni, hogy a természet, sőt maga az isten művei, s már az által is megkülönböztetvén a felsőbb költészettől és zenétől, hogy ezek öntuda-tos szándékkal és céllal állíttatván elő, inkább emberi csinálmányok. A nép-

dalok és zenéjük ez oknál fogva egészen való (realis) természetűek, a felsőbb nemű költészet és zene inkább eszményi. És mivel szellemünk eredeti alkotása szerint minden eszményi munkásságunknak a valóból kell kiindulnia s azon alapulnia, legyen az tudomány, művészet vagy tett, jaj azon költészetnek és zenének, mely egészen függetlenül a népdaloktól s népzénjétől fejlődik, mert elhagyván természetes alapját, szükségkép léghen függ, szűkölködve valóságban és nemzetiségben. Nagy zenemesterek mint Mozart, Rossini, Bellini, ez oknál fogva melódiáikban a népdalt mindig figyelemre méltatták. Midőn e sorok írója, ki két évig lakott Olaszországban, Bellini Beatrice di Tenda-ját hallá először Pesten, magyar szövege ellenére Olaszország földje s éghajlata tünt fel lelke előtt. Jenny Lind remekül éneklé Normát, Lammermoori Lúciát stb, mert nagy énekesné; de ha svéd népdalait hallatja, felülmúl mindent, mit a közönség tőle hallott. Itt hang, szöveg, műszer, lelke, egymásba olvad, egy s ugyanaz, s a legnagyobb hatást gyakorolja, melyre a művésznő felemelkedni képes.

Hogy a népdalok s azok zenéje a magyar nép belsejéből tisztán, zavartalanul, úgyszólván természeti kényszerűséggel folyván, egyszersmind a nemzeti érzésnek biztos fentartói, élesztői s terjesztői, alig szükséges mondanom. Míg a nemzeti zenét itt Pesten nyilvános helyeken nem csak Sárközi hangáskarkától előadva, hanem minden udvaron sípládáktól eldúdolva hallom, addig minden komolyabb aggodalmaim nemzetiségünk maradandóságára nézve enyhülnek.

Legyen ez elég népdalaink s népzénénk fontossága kitüntetésére. Kinek e tekintetben még némi kétségei volnának, látogassa meg nemzeti színházunkat s fusson végig történetén. A színi költészet a költészet legmagasabb neme, mert az ember és világ legtárgyilagosabb előadását igényli. Erre költőink még legkevésbé emelkedtek fel, mert ember- és világ-ismeretük eddigelé hiányos. Szigligeti azonban népszínműveivel nem csak hatást gerjesztett, hanem azok a pénztárt is mindenek felett gyarapították, bennök sajátos nemzeti színezetű műveket birunk, mint a francia vaudevillekben. És ki kételkedik benne, hogy hatásukat nem csak a nép jellemei hű rajzainak, hanem a népdaloknak is köszönik, kivált mióta azokat Füreditől halljuk!

A Kisfaludy-Társaság a népdalok fontosságától át lévén hatva, Erdélyi János bízta meg azok kiadásával. Három kötetük már megjelent, Travníky kótáival meg bővítve, de mind koránt sincs még együtt, s e tekintetben az iskolai hangáskarak tagjai a még hátralévőket lassan lassan összegyűjthetnék, szövegöket és zenéjüket a Kisfaludy-Társaságnak használatra átszolgáltatván. Mire pedig e hangáskarakokat különösen figyelmeztetjük, az: méltassák népdalainkat magasabb érdemre. Azok a költészet és zene legalsóbb fokát képzik ugyan, de jobbak, s magokban oly való s bevégzett egészet képeznek, hogy velök nem minden népköltészet és zenemű állja ki a hasonlítást. A hangáskarak igen is művészi társulatok; de azért hogy a népdal a nép száján forog, ne tartsák magokhoz méltatlannak, s legyenek meggyőződve, mikép ellenkező eljárással, értő szemében még némi nevetséges helyzetbe is juthatnak, oly hangszerezményeknek tulajdonítván fontosságot a népdalok felett, melyek ezekhez képest gyakran valóságos dībádságok, s nem érdemlik hogy jobb népdalainknak sarúikat oldják fel.

Levele folytatában továbbá jelenti Révész úr, hogy a *magyar tájékok neveit* gyűjtögetni kezdi, nagy nyeresémet remélvén e fáradozásától a magyar nyelvre nézve. A társak nagy örömmel értették ebbéli nyilatkozását. Mit nyerne nyelvünk s annak képezése csak az által, ha minden helyneveink megvolnának? kiki sejtetheti, ha az akademia által kiadott „Magyar nyelv rendszerét” végig olvassa. Mennyi tájékozást nyert nyelvészetünk csak ez *egy tárgy* által. Hát ha még minden hegy, domb, völgy, patak, dűlő, szóval minden tájnak divatos neveit bírónk? Mily fel nem fedezett nyelv-, sőt történeti kincs is fekszik még itt használatlanul, s mily tájékozást nyújtana ez a nyelv-buvárnak nyelvünk még eddig nem minden oldalról teljesen ismert tömkelegében. E sorok írója csak egy tényre akarja itt a közönség figyelmét irányozni. Vannak köztünk honfiak, kik bár nem magyar elődöktől szakadtak, mindamellett annyira megmagyarosodtak, hogy az idegen név reájok nézve valóságos anomalia. Mi természetesebb ily körülmények közt a név magyarosításánál? Itt azonban rendesen abban vetik el a sulykot, hogy idegen neveiket úgy fordítják magyarra, miszerint mindenki azonnal észreveszi, hogy a név új készítmény s a név hordója nem tős gyökeres magyar. Így a cél el van tévesztve. De ha egyszer tájneveink össze volnának szedve, azon nevek, melyeket a lakosság, mint a nép a népdalokat, úgyszólván öntudatlanul képezett, s melyeken az emberi önkény készítményének semmi nyoma nem található, e forrásból oly családnevek meríthetnének, melyeknek ázsiai eredetét a legszigorúbb nyelv-tanár sem vonhatná kétségbe. P. o. e sorok írója a Térhegy alján született. Ha nevét változtatni kellene, Térhegyinek nevezné magát. És ha az Eszterbázyak magokat Atilától mérszlik származtatni, én, ha a családi gőg bántana, azt állítanám, mikép nemzetségem régenten Ázsiában a déli Uralban egy téres hegyen lakott s én e térhegyi nemzetség főnökétől származom. Ez volna azután a gyökeres névmagyarítás. De ennek helyében hogy járnak el ez ügyben honfiaink? Csak egy példát akarok felhozni. Valami Feder úr meg akarván nevét magyarítani, Féderfynek nevezteté magát. Így adja elő Csaplovics. Már most kérdem, melyik magyar hihetné el, hogy Fédernek fia tős gyökeres magyar lehetne? A németek pedig, kik a „fi” értelmét fel nem fogták, ez urat Federvichnek nevezik. Ilyen a fonák eljárás következménye. De ez mellékes haszna a tudományos tekintetben sokkal fontosabb ügynek.

Tehát, tisztelt Révész úr, ismeretlen szellemű rokonunk! el ne lankadjon a tájnevek gyűjtésében, mire minden buzgó honfit, kinek erre alkalma van, felszólítunk. A magyar akademia ily nyelvkincsnek majd tudja hasznát venni *).

A harmadik pont, melyre a levélíró s tisztelt közönségnek felvilágosítást akartunk adni, *a régi magyarok vallását illeti*. Révész úr e tekintetben még homályban van, és szeretné e fontos tárgyat felvilágosítva látni. Örömmel tudósíthatjuk, mikép a Kisfaludy-Társaság e tárgybeli pályakérdésére számos felelet érkezett, melyek közt oly munka is van, mely a jeles Cornides ebbeli vizsgálatai nyomán e kérdésre nagy világosságot hint. A munka, úgy hiszem, nyo-

*) Azóta szapora szép gyűjteményt vettünk R. úrtól, melyet izlettétől s például valamelyik füzetünkben közölni fogunk.

matni fog, mihelyt a Kisfaludy-Társaság működéseit ismét elkezdheti. Homály fedí eddig a magyarok eredetét, részint ősi lakhelyeiket, de vallásukra nézve jóformán tisztában vagyunk. Több régi író, jelesen Theophylactos, úgy mint némely honi kútfőink ez iránt teljesen eligazítanak. Ázsiában a keresztyén és Muhamed vallása fölkerekedte előtt s azontúl is nyugati Közép-Ázsiában, hol az ősi magyarok laktak, csak egy vallás divatozott, a természet, a nap imádása, a parsismus. A régi kor emberisége még el nem szakadt annyira a tárgyilagos természettől, hogy az érzékfeletti tárgyakat elvontan gondolhatta volna, mint az újabb kor. Érzékileg, synthetice képzelte mindazt, mit most elvontan, analytice és szellemibb alakban fogalmazunk. A pantheismus volt ez oknál fogva a régi világ észvallásának képzeletmódja, az újabb koré a theismus. De a régi korban is, a hol a vallás legtisztább alakban tűnt fel, a nap, a természet erdei, csak symbolumai valának az egy, mindent teremő, fentartó és élető istennek, ámbár ezen hit is a zordon éjszakon a schamanismus babonás alakját vette fel, éjszakon mondjuk, de nem közép nyugati Ázsiában, hol a magyarok legalább Európába költözködések előtt laktak, s így okunk van hinni, hogy a régi kor érzéki alakban feltűnő észvallása köztök eredeti tisztaságban divatozott.

Sz. G.

Mutatvány a majd tán különállólag is közrebocsátandó „EGY MAGYAR TENGHERÉSZ NAPLÓJA” című útleiratról.

London, őszelő 28. 1847.

Mit szül a verseny : ki nem hiszi vagy nem tudja : Londonban meg kell ismernie.

Itt, hol alig találni valamit, miből a legkisebb mérték egy pencenél ($2\frac{1}{2}$ p. kr.) több ne volna : a sok gép által, gőzhajókon és vasúton, gondolható legolcsóbb a közlekedés p. u. egész Londont bejárhatni gőzönyökön, vagy egész nap géppel utazván csak 2—3 shillingbe (1 ft—1 ft 30 krba) kerül, mennyi Pesten vagy Bécsben egy órára kell a bérkocsisnak. Londonban, hol s még vidékén is jó formán egy szem búza sem terem : a legszebb és legjobb kenyeret ehetni, s talán nem tévedek, ha mondom, hogy nem drágábban mint rendőrségtelen, vagy a mi mindegy, rossz rendőrségű nagy városainkban a zsemlet. Ha a gyárműket nézzük, melyek minden előítélettől menten az európai iparnak, többnyire minden ágban, legjobb készítményei : jószágukkal viszonyosan a legolcsóbbak is. Mind a szabad verseny következtében, mert Angolország tengerészi s kereskedői felbuvárolják az egész földet, hogy honfiaiknak minél jobb anyagokat hozhassanak, s az iparűzők törekszenek ezeket minél jobban felhasználni, árúikat kelendőbbé teendők. Miből az következik, hogy egy részről a közönség pénzt nyer meg — mert a jóért csak egyszer fizet — más részről, miután az iparos osztály minden utat és módot elkövet cikkei tőkélyesbítésére s felhasználja a tudósoknak, általa használható, tanítmányait, maga az ipar s ezzel a közértelmesség kettőztetett léptekkel haladnak. Ne kételkedjünk sokáig ; nyílt verseny kell a pangó iparnak, hogy éledjen. Ki fél, hogy az el-

méleti hasonló biztatások és számolások gyakorlatban csalni fognak : tekintsen Angliára, az fényes élő példája a szabad iparnak és nyílt versenynek.

Az angol nép családi, polgári, ipari, gazdasági, egyházi, törvényhozói, alkotmányos életét stb s nemzeti jellemét előttem több ügyes utazók eléggé ismertették; irodalmunkban is nem kétlem, vannak, kik Skóciát és Hiberniát annyira ismerik, mint lakásuk szomszédmegyéit, vagy ezeket sem jobban mint azokat, minék azonban talán nem is az olvasó oka, hanem közelebről az a megbocsáthatlan hanyagság, mely nem engedett bennünket annyit mozogni, hogy az ahhoz értők által egyesült erővel valami jó térképek és földleírások készíttessenek hazánkról; távolabbról az iskolák rossz tanítási modora, mely sok külön, a mindennapi életben nagy részt haszontalan ismeretekkel tölti el szegény ifjaink fejét : mert azt gondolják sok tudós és nem tudós tanítóink, hogy a társas-szabályt, kamatláb-számítást s valami más minden nap szükséges ismereteket tanítani : kicsiség s nagyra született képességeknek, mint az úrfiagnak, figyelmet nem érdemlő valami s pusztá idővesztegetés volna s mindez csak közönséges elméknek, polgári alsóbb osztálynak való ; de azt tudni, hogy Ceylon szigetén és Tibetben, hova az ifjú soha nem megy s iskolából kikerülte után nem is gondol, az a szokás, hogy ellenkezőleg mint Törökországban, egy nőnek több férje van; ez kellő, nagy és fontos ismeret, midőn pedig azt újra nem tudja a növendék, hogy Ceylon és Tibet hol fekszenek ! — szomorú visszaemlékezetek!

Nemzetenként különböző az angolokról vélemény. — A francia, midőn Angolországban egy kis öklözést lát, s a vendéglőben egy pár vastagabb étel kap : az egészről vastagon ítél, mivel csak találkoznia kell Angolföldön. A német ha látja gyakorlatilag képzett ifjait az angol iparnak s a munka közti gépszerű ügyes és szorgalmas napszámósokat: az egész Angolországról mint egy gépről alkot magának fogalmat. Némely mások, kik ennyire sem fogják fel az angolt: vagy igen közönséges, vagy rendkívüli népfajnak tartják. — Részemről úgy gondolom, hogy az angolok jellemében azon vonás, melyet nagy rész nyerseségnek, konokságnak stb nevez : valami olyan szükséges rossz, mint egyes nagyobb hivatásukban sajátosság a különőség, melylyel magukat a nekik kedvetlen körülményekből kiragadják, vagy ha ezt éppen nem tehetik, tehát — mennyire lehet — sokon túlnéznek s túlteszik magokat. Képzhetünk ugyan ily különőség nélkül is nagyrafejlést; de hol ezt, rendesen a másikat is tapasztaljuk: tehát e miatt hagyjuk békében a genial angolokat. — Kik a gyakorlatiasságot s anyagiasságukat akarják nekik beszámolni: ne feledjék egy részt, hogy sokkal több anyagi, mint szellemi szükségünk vannak, vagy ezek inkább mint azok nélkülözhetők. — S azért nem is emelkedik a szellem anyagi jóllét nélkül; más részt, hogy oly elnépesedett országban, minő Anglia, drága lévén az élet, nem költségkedhetnek a szülők éveken át, elméletileg apránként fejlődő gyermekeikért. De általában nem célszerűbb is e gyakorlatian s a gyakorlati életre, mint pusztá elvont tanulmányokra növelni? Nem volna-e jobb hazánkban is, hol annyi ifjú élet hervadoz iskolapadokon, ha ifjaink a helyett míg a „*quae maribus*“—t és „*Salve mihi Ludovice*“—t és velők magokat nyaggatják — azonban koránt sem vagyok ellene a latin nyelv tanítá-

tásának, csak annak a ferdeségnek, hogy minden növelés ezen kezdődik — megtanulnának valamely iparágat.

Le az előítéletekkel! Miért a nevetséges tekintetes címért holt betűk körül, poros iskolafalak közt petyhüdni: egy testben lélekben ép iparosnak nincs-e jobb tekintete, mint a sápadt szoba-bölcsnek? Mit használ, hogy lelkészeink is össze-visszatanulnak ásvány-, növény-, állatrajzot, természet- és vegytant, de még sem annyit, hogy szószerkeikben túlmehténének a dogmán. Egész terjedelemben tanulnák már főbb-iskolásaink a szám- és mozgonytant, s mikor 10 év múlva a költséges taníttatás után kilépnek az iskolából: egy vésőt vagy egy fúrót, mint kell, kézbe nem tudnak fogni, s elbámúlnak, midőn egy szatócsot gyorsan számolni látnak. — Mit érnek a nemzeti boldogság emelésére, fentartására az ily életre nem való tagok? Ne feledjük, hogy nálunk a céltalanul s kedvök ellenére iskoláztatott ifjak, gondnélküli henye élethez szoknak s veszedelmes félképzettségökkel valóságos herékké, teherre válnak közellevők s az egész polgári társaságra nézve, s meg: nem az ily féltudósok-e legtöbb zavarok okozói és izgatói? Lelkiismeretes dolog hazáimiai! különösen előítéletes nemes osztály! Ne vigyéktek gyermekeiteket erőszakkal a felsőbb iskolákba, csak igyekezzetek nekik, a minden pályán nélkülözhetlen alapeszméket megadni, s azután hajlamok szerint műhelybe vagy gyárba vagy felső iskolába, de nem minden föltétel nélkül ez utóbbiba vezessétek. Látjuk, mi haszna volt eddig is az annyi erőtetett felsőbb iskolázásnak: ott van száz iskolavégzett ifjú: 90 meglehetően és csak 10 jó, s ebből legfőbb 5 a használható ember.

Újra, le az előítéletekkel! s nagyobb figyelem legyen az iparorszályra, melynek mielőtt műegyetem s vasárnapi iskolák kellene, melyekben a szükséges tanulmányok nyilvánosan és népszerűleg s alaposan taníttassanak. Ez érdekében áll azon osztálynak, melybe kivétel nélkül mindnyájan tartozunk t. i. kiknek az iparosokra szükségünk van: mert elvitázhatlan, hogy a tanultabb iparüző sokkal jobb minőségű árut állít elő, s vállalkozóbb lehet és olcsóbban árulhat, mint az értelmetlen. Hasonlón szüksége van erre magának az iparos osztálynak hogy értelmessége s nagyobb képességei által kiemelhesse magát azon részint előítéleten, részint igaz okon is mellőztetettségi s lenézett helyzetéből, melyben jelenleg hazánkban van. Amaz osztálynak nyereséges, ennek pedig dicsőséges is lenne ezen haladás.

Igen jól érzem angol földön magamat. Bár több időt töltheték vala e jó népnél! De már holnap Stambul felé, Odessába indulunk. El kell hagynom a jó missionariust, ki naponként vendégem volt s épületes társalgásával és sok apró erkölcsi iratkákkal ajándékozott meg engemet s hajós-népünket. Jó s kedves emlékü napjaim voltak itt, ha szépeknek nem mondhatom is azokat, mert reggel szüntelen hideg, déltájban az egész láthatárt felhő borította volt, vagy ha a nap olykor kibontakozhatott is a felhők közül, csak ekkor és csak néhány negyedre volt egünk derültebb; dél után pedig leginkább eső s komor idő volt. Fahrenheit-féle hőmérőnk őszelőhóban is leginkább 45—55 fokok közt állott 0 fölött.

Isten veled : tiszteletre s jobb éghajlatra méltó szorgalmas , nagy-iparu nemzet ! *)

..... y Bartel.

KIR. EGYETEM.

Az egyetemi leckerend megjelenvén, annak következő kivonatát adjuk. A hittudományi karban mint eddig, a négy éves folyam áll; előadás nyelve *deák*. A többi karokban a tanulási szabadság elve szerint kiki szabadon választja a tudományokat s azok sorát. A törvénytudományi karban *deákul* taníttatik : a romai jog Henfner prof. által. *Magyarul* : a magyar magánjog s a hasonlító jogtudomány Wenzel, a bölcsészeti, magyar és ausztriai fenytű törvény, úgy az európai népek gyakorlati joga Pauler, az államisme Láner, a politikai törvénytán Récsi tanárok által. *Németül* : a jogtudományok encyklopaediája s a magán észjog Virozsil, az ausztriai jog Némethy helyettes, a politikai tudományok Karvassy, a bányajog Wenzel, a számvitel Degen tanárok, a váltójog Elischer magán tanár által. — Az orvosi karban : *Deákul* : az élettudomány Schordann, az általános kórtan Tognio, a külön kór- és gyógytan Sauer tanárok által. *Magyarul és németül* : Az orvosi encyklopaedia Stockinger, a bonetan Csausz, az általános sebészet s a műszertan Stockinger, a sebészi külön kór- és gyógytan Balassa, a szemészet Lippay, az éptan Wagner, a gyermek- és nőkor és gyógytan Braeuer, a bőr- és bujassenyvtan Jakobovics, a fogászat Nedelko tanárok által. Csak *németül* a szülészet Birly tanár által. A *kisebb sebészi tanfolyam* részére *magyarul és németül* az élettudomány s az általános kórtan Diescher helyettes, az orvosi külön kór- és gyógytan Gebhardt tanár által. A kórodai gyakorlatok, az illető tanárok illető nyelvekeni oktatása mellett. A *gyógyszerészek* által a bölcsészeti karhoz csatolt követk. tudományok hallgattatnak : ásványtan, Szabó József helyettes, az állattan Linzbauer helyettes alatt *magyarul és németül*, a vegytan *deákul*, Sangaletti tanár alatt. Az *állat-gyógyintézetben magyarul és németül* : az állatbőnc- és élettudomány Szabó Alajos, az általános és különös állatkór- és gyógytan Zlamál, az állatgyógyászeran a segéd (?), a patkolás Zlamál tanár által; a patkolási és gyógy-gyakorlatok az egész intézeti sze-

---

*) Mikor e jóakarató sorok keltek, nálunk már más világ készült, mint a melyet tengerészünk ismerhetett, mikor a hazát elhagyta. Iparegyesületünk volt s kir. ipartanodánk : mindkettő versenyt költötte a realis irányt a magyar ifjúságban, s kezdte terjesztetni hatalmasan az exact ismereteket. És be kezdett bizonyodni a magyar elmének mindenre hajló és képes volta. Azóta elvesztettük mind a két intézetet : emez a német ifjúságnak adott által, amaz téli álmát aluszszá, várva a kikelet szelét, mely új életre ébreszsze. De egészen árván még sem maradtunk. Középtanodáink egyesítik a két irányt : a realist, a mennyiben szaktanítók adják elő a természet- és mértani elemeket, s a humanismust, a mennyiben alaposabban fogják a classici tanulmányokat s a nemzeti irodalmi kiképzést. Érjük be ezzel mostanság ! A felsőbb lelki kiformáltatás biztosítva, és biztosítva az egyoldalúságtól. Ez közvetve megtermendi gyümölcsét. Csak várás és türelem !

A szerk.

mélyzet hozzájárultával. — A bölcsészeti karban kötelezett tudományok: *Deákul*: Bölcsészettörténete Stanke helyettes; *magyarul*: vallástan Stanke helyettes, természettan Jedlik, alkalmazott mennyiségtan Nékám helyettes, újabb kori világtörténet Reisinger tanárok által. *Határozatlan nyelven*: görög nyelv és irodalom Télfy helyettes által. *Németül*: természettan Sztanojovics tanár által. *Szabad tudományok*: *Deákul*: régiség-, idő és pénztudomány Kiss Ferenc helyettes, oklevél-, nemzékrend és címtan Horvát Árpád helyettes, felsőbb neveléstan Májer Istv. helyettes tanárok által. *Magyarul*: Magyar irály Machik, a magyarok története az Anjouk alatt Wenzel tanárok által. *Magyarul és németül*: gazdaszat Sztanojovics tanár által. *Németül*: ausztriai történet III. Ferdinándig Wenzel, csillagászat Mayer Lámpért tanárok által. *Határozatlan nyelven*: Magyar nyelv és irodalom Machik, német ny. és irod. Schröer helyettes, szláv ny. és irod. Ferenc helyettes, francia ny. és irod. (nem tudni ki által), olasz ny. és irod. Teffenberg helyettes, egyetemes és újabbkori irodalomtörténet Toldy magán tanár által *). *Mérnöktanfolyam magyarul és németül*: Elemi mértan egy segéd (ki?) által, gyakorlati földmérés és felsőbb mértan Pecval, moztan Jedlik tanárok, leíró földmérés Weisz segéd által. E két nyelvű tanítás úgy látszik azonegy órákban párhuzamosan adatik.

IRODALMI FOGLALATOSSÁGOK.

— E napokban ment egyetemi sajtó alá *Jerney János* m. akadémiai rend. tag *Keleti Utazása*. Ki e társunknak útjából az akademiához intézett hivatalos jelentéseit az Akad. Értesítőben a maga idején figyelmesen olvasta, sejteni fogja, mennyi felvilágosítást várhat régi történetünk e munkától, mely nevezett utazónknak mind a magyarok végelelti székeiben gyűjtött tapasztalásait és fölfedezéseit, mind történetünk e korát illető studiumai eredményeit előterjeszti.

— Egy más történeti munka izzad Emichnél sajtó alatt: *Hunfaley János* késmárki tanár két kötetes *Világtörténete*. Azon cikkelyek után ítélve, melyeket belőle olvastunk, a közönség s különösen a felsőbb középiskolák tanárai figyelmét jó lelkismérettel felhívhatjuk e munkára. Az nyomos átnézetekben adja nem csak a népek világleletét, hanem a belső és műveltségi állapotjaik me-
netelét is.

— November elején jelent meg *Toldy F. magyar nemz. irodalmi történetének* első füzeté is. Adjuk tartalmi sorát. *Bévezetés*: Értelemhatározások. Egyetemes és nemzeti irodalomtörténet. E tudomány haszna és szüksége. A magyar irodalmi történet felosztása. *Első könyv*: *Ókor. I. fejezet*: történeti előzmények. A magyarok eredete s külön ágai. A magyaroknak ázsiai utolsó lakjai és mai hazájokba beköltözése. A magyarok világlelete a IX. és X. században. A régi magyarok állodalmi élete, vallása és erkölcssei. *II. fejezet*: Nyelv és írás. A magyar nyelv eredete, s helye a nyelvek sorában. Párhuzam. A magyar nyelv régi állapotja. A magyar nyelvjárások. A m. nyelv maradványai a keresztyén-

*) A feketé táblai jelentés szerint nem egyetemes és újkori irodalomtörténet (mely utóbbi az elsőben különben is befoglaltatnék), hanem a *classica literatura története* teszi e magán tanár első félévi magyar előadásai tárgyát.

ség előtti korból. A hún-magyar néptörzsök írásmestersége. *III. fejt.* Költészet és történet. Őskori hún költészet. A hún mondakör. Őskori magyar népköltészet. Történeti énekek. A régi magyar hősmondakör. — *Második könyv : Középkor.* Ennek három időszaka : az Árpádok, az Anjouk és Zsigmond, s a Mátyás kora. *I. Időszak : I. fejezet.* Országos állapotok. A keresztyénedés és országulás műve szerencsésen befejeztetik. Veszélyes viszontagságok, az Árpádok kihalása. *II. fejezet.* Vallási és műveltségi állapotok : A keresztyénségnek, az ősvallással hosszas küzdése után, teljes győzdelme. A műveltség szerencsés fejlődése. *III. fejezet.* Tudományos állapotok : Tanügy. Közép s felső iskolák. A veszprémi egyetem. Külföldi iskolázás. Könyvek, könyvtárak. A tanultság elterjedése az Árpádok alatt. Deák irodalom. Legrégibb hazai történetírás. Idegen nyelvek divata s írott emlékei. *IV. fejt.* A magyar nyelv külső története. A nemz. nyelv az udvarnál s az államban. A nemz. nyelv az egyházban. *V. fejt.* Költészet : Egyházi és történeti énekek. *VI. fejt.* Nemz. irodalom : Vallásos munkák. A halotti beszéd és könyörgés története, szövege s tudományos magyarázata. Itt szakad meg az első fűzet. — A munka meneteléből látni, hogy szerző az őszves nemzet értelmiségét a maga totalitásában fogja fel, s ennek időszakról időszakrai fejlődését bocsátván mindenkor előre, a nemzeti irodalmat minden tényezőire való tekintettel igyekszik magyarázni és megértetni.

— A *törvénytudomány* szakában egy eddig fájdalmason érzett hézagot töltend be *Pauler Tivador* tanár munkája : *A jog és politikai tudományok encyklopaediája*, melynek első füzete szint'e napokban váratik. Tájékozás első, nélkülözhetlen kelléke minden teljes és tudományos kiképeztetésnek : erre nyújt derék társunk eszközt e nevezetes szakban. Megjelentével lapjaink azt bővebben fogják ismertetni.

— A *classica literatura* körében is nyomos munkásság foly. *Hunfalvy Pálnál* *Plato* több műve áll készen. *Szabó István* *Íliásza* már a XV-d. énekig haladt ; *Székhács Józsefnél* a görög *anthologia* virágai naponként szaporodnak. *Remete Józsefnél* halad *Virgil Aeneisze*, *Egyed Antalnál* *Ovid Átváltozásai* második dolgozása. A Kufsteinban nyomorgó *Czuczornál* készen áll *Tacitus Germania*ja, *Szenczy Imre*, a *Julius Caesar* és *Quintilian* *classica*i műveltségű magyarázója, *Tacitus* *Évkönyvein* dolgozik. *Szabó Károly*, az *Euripidesz* *talentomos fordítója*, *Herodotot* adja (ugyan ő a hazai őstörténet egyik legnevezeteseb forrásának, *Constantinus Porphyrogenitus* munkájának „az országlásról“ immár vége felé jár) stb. Az őszves európai műveltség a *classica*i *litteraturából* indult ki : mi ez alaptól csak munkárukkal válhatnánk meg. *Classicismus és nemzéség!* e két tényező egyesületétől várhatunk önerős fejlődést tudományosság, művészet és jellemben ! Szerencsés előjele jövendőnknek, hogy vannak kik ez igazságot érzik és valósággá tenni igyekeznek ; és hála, hogy a reális irány mellett iskoláink e szellemi irányt is most már nyomosabban üzhetik. T. F.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

IV. FÜZ.

JAN. 1.

1851.

PLÁTÓNI KÖZTÁRSASÁG.

HUNFALVY PÁLTÓL.

Nem tudom, több gyönyört vagy tanulságot lel-e az olvasó Plátón eme munkájában, melyet *politeiának* nevez Arisztotelész, s újabb időkben „Plátóni köztársaság“ név alatt dicsérnek vagy gúnyolnak, de bizonyosan nem eléggé olvasnak, s még kevesbbé méltányolnak. A beszélgetésben elvonuló gondolatokat nem teljesen, de mégis összefüggésben adom elő, miből a munka iránya és célja kitessék: az előadás szépségét csak áttétel fogná igyekezni visszaadni; mert Plátón nem csak *bölcsész*, hanem jeles művész is.

I. Szokratész a Piréeusban Minerva-ünnepet nézván, néhány ifjú barátjával öreg Kefaloszhoz tér be, hol több másokkal és bölcselkedő Thrazümakhoszsal találkozik. A beszélgetés hamar arról kezdett folyni, mi volna a *jog és igazság*? Bölcselkedő Thrazümakhosz ellenében, ki azt állítja, hogy *jog és igazság az, mi az erősnek, tehát az uralkodónak jó és hasznos, ennél fogva az engedelmeskedőnek káros*, Szokratész vitatja, hogy ellenkezőleg az engedelmeskedőnek javát nézi az igazság, miután minden tudomány és ügyesség nem maga, hanem másnak hasznát célozza.

De a beszéd hosszan csak a körül forogván, *mi nem az igazság*, Glaukón belé szól *) : Minthogy háromféle a jó, úgymond, olyan,

*) A beszélgetők : Szokratész, Glaukón, Polemarkhosz, Thrazümakhosz, Adeimantos és Kefalosz.

mit magáért kívánunk, nem következéseiért, mint az *öröm*; olyan, mit magáért és következéseiért kívánunk, mint az *értelem* és *egészség*; olyan, mit magáért nem, hanem csupán következéseiért vagy hasznaért keresünk, mint a *gyógyítás*, s minden a mi fáradságba kerül: tudnunk kell, az igazság melyik osztályához tartozik? Mondván Szokratész, hogy a másodikhoz, Glaukón a közvéleményt adja elő az igazság mivoltáról és eredetéről, hogy megteessék, miként a sokaság azt a harmadik osztályhoz számítja.

II. Mi és honnan lett az igazság a közvélemény szerint? így folytatja beszédét Glaukón. Azt mondják, mást sérteni jó, de sértetni rossz; a sértetés rosza felülmulja a sértés javát: azért megizellevén az emberek mind a sértést, mind a sértetést, egyezést tőnek magok közt, hogy egymást nem fogják többé sértegetni, s alkotának törvényeket, azt, mit a törvény kiszab, törvényesnek és igazságosnak nevezvén. Az igazság tehát közép valami a legnagyobb jó között, ha t. i. büntetés nélkül bántani lehetne mást, s a legnagyobb rossz között, ha bántást visszatörlesztés nélkül kellene szenvedni. Ha az igazságot tisztelik az emberek, nem magáért, hanem azért teszik, mert nem mernek mást bántani: lehetne csak úgy bántani, hogy soha büntetéstől vagy viszonybántástól tartani nem kellene, meglátván, mint tenné kiki félre az igazságot s választaná az igazságtalankodást. De *teljes igazságtalanságot* kell ám érteni, olyat, melyet a zsarnokok követnek el, s mely minél nagyobbat vét, annál inkább látszik igazságnak! Mert ha tudni akarjuk, hogy az emberek valóban nem magáért tisztelik az igazságot, hanem hasznáért, róla még a látszatot is le kell vonni, úgy hogy épen igazságtalanságnak tessenek: úgy azután ki fog sülni, akar-e még valaki inkább lenni mint látszani igazságosnak? Vajjon, ki lesz boldog, az ily teljesen igazságtalan-e, vagy teljesen igazságos? Ezt, minthogy igazsága ellenére igazságtalannak látszik, kötözni, verni, nyársba húzni fogják: ellenben az igazságtalan, minthogy igazságosnak tetszik, hivatalhoz jut, nőül veheti a kit akar, leányait annak adhatja, kinek ohajtja, szerződhetik, társulhat kedve szerint, mert igazságtalankodván mindenütt nyer, győz s gazdag lesz; azután barátjait még inkább segítheti, elleneinek még többet árthat; sőt tehetős levén az isteneknek is fényes áldozatokkal szolgálhat, s így majd még istenfélőbbnek fog látszani, mint az igazságos.

Hogy az igazságot nem magáért, hanem hasznáért gyakorolják,

még jobban kitetszik, ha tudjuk, mivel szokták azt az ifjak előtt dicsérni. Nem csak az életben bő jutalmat, hanem halál után is boldogságot ígérnek nekik érte. Így mondja például Heziodosz: „Az igazságosnak cserfáin felül makk, közepett méhek teremnek, s alúl gyapjas juhok legelnek;“ így más költők szerint is az igazságos oda lenn az alvilágban lakomáz, míg itt gyermekeinek gyermekei boldogok, s nemzetségeik virágoznak. — Még többet ártanak az igazság hírének azok, kik azt tiszteletre méltónak mondják ugyan, de a hatalmat és gazdagságot is dicsérik s tanítják, hogy az istenek hajthatók, s halotti áldozatokért megtisztítják a bűnösöket.

Ha ezen beszédek az erényről meghallják az ifjak, kikben valamire való lélek van, nemde alkalmasint így fognak okoskodni: „Vajjon Pindarosz szerint a magas falat, igazságban vagy görbe csalások útján mászszam-e meg? Mit használ igazságosnak lennem, ha nem látszom is annak? Mivel hát a látszat többet ér a valónál, s kűtfeje minden boldogságnak, az erénynek látszatját fogom csak magamnak megszerezni.“ Nehéz ugyan a gonosztságot mindig eltitkolni: ámde semmi nagy sem könnyű. Azt is mondja talán valaki: nehéz az isteneket megcsalni. De arra ez a felelet: vagy nincsenek s úgy az emberekkel nem is gondolnak, tehát nincs miért előttök titkolózni; vagy pedig vannak s gondolnak az emberekkel. Úgy de másunnan nem ismerjük, mint csak költőkből és írókból: ezek pedig mind tanítják, hogy őket áldozatok, engesztelő imádságok és aján-dokok által meg lehet nyerni. Már a költők és írók vagy mind a kettőre vagy egyre nézve sem érdemelnek hitelt. Ha nekik hihetünk, bizvást igazságtalankodjunk, s áldozunk az igazságtalan szer-dekből. —

Az így levén, ki fogja már az igazságot az igazságtalanság eleibe tenni? Shogy ez így van, ti, az igazság dicsérői, vagytok oka, kik az igazságot soha nem magáért dicséritek, s az igazságtalanságot nem magáért roszalljátok. Innen *csak egymástól óvakodva, nem magunkat óva, kerüljük az igazságtalanságot.*

III. Glaukónnak ezen beszédén örül Szokratész, s késznek nyilatkoztatja magát, mennyiben töle telik, az igazság természetét kimutatni. Minthogy pedig az mind egyes emberben, mind államban találatnék, ebben, mintegy nagyobb betűjű írásban, akarja előbb kikeresni. Azért államot kezd alakítani Szokratész, hogy annak elemeiben találhassa meg az igazságot.

Keletkezik, úgymond, az állam az emberek önelégtelensége miatt. Ugyanis ők szorulnak élelemre, ruhára, lakásra s több másra, mit mindent az egyes csak tökéletlenül készíthetne magának. Összeállanak azért, s magok közt munkaosztást tévén, mire őket az önelégtelenségen kívül még az egyesek különböző tehetségei is vezérlik, társulatot alkotnak, mely az államnak első csirája. Ez csak úgy állhat fenn, ha kiki maga munkáját helyesen megteszi.

De majd nagyobbodni fog az állami tagok száma, minthogy a fejlődéssel együtt a szükségek is szaporodnak; s már abban sokféle kézműves és művész fog munkát találni. Nehezen kerülnek el ezentúl, hogy a határos lakosokkal össze ne ütközzenek: azért biztosság és bátorság kedvéért az államban vitézek is kellenek. Mert a többiek, kinek kinek saját dolga levén, nem igen lehetnek egyszersmind katonák és vitézek is; miután épen a munkafelosztás szüksége alakítja az államot, egy ember sokfélét nem tehetvén. Már pedig igen különös volna, ha megtiltván a vargának építő, szövő, földmivelő s más munkát tenni, nehogy sokfélebe fogván, mindent rosszul végezzen, s a helyes alkalmat elszalaszssa, mégis az állam védelmére különös embereket nem tartanánk, holott minél nehezebb a katona munka, annál inkább kell a vitéznek más munkától mentnek lennie. Sőt a vitézeket nagy gonddal is kell kiszemelni, hogy éles érzék, gyors láb, kitartó erő és bátor lélek legyen bennök. De minél kiválóbb tulajdonokkal szükség birniok, annál nagyobb óvatossággal kell őket tartani, nehogy tulajdonaikat ép azok ellen használják, kiket védelmezni rendeltetésök. Hogy hát a vitézek igazán *örzök* ne *orzók* legyenek, nevelni kell őket s tulajdonaikat szelidséggel és bölcseséggel párosítani.

IV. A nevelés a lelket és a testet mívelje. A lelket miveli a *zenészet*, a testet a *testgyakorlás*. A zenészet áll beszédből és zenéből.

A beszédi zenészetet teszik mindenféle szavatok, melyek vagy költeményeket, vagy valóságot foglalnak magokban. Már a költeményeket illetve vigyázni kell, hogy a nevendékek mitse halljanak, mi az erkölcsi tisztaságot szeplősítse; hanem inkább csak azt hallják, mi az erény ébresztésére és szilárdítására vezethet. Főképen arra kell gonddal lenni, hogy az istenségről alacsony és ferde fogalmakat ne vegyenek magokba, hanem hogy érteni tanulják, miként az istenség a legfőbb tökély. Erre nézve sok haszontalant énekelnek Homérosz, Heziodosz és mások.

Azután csak olyan beszédeket halljanak a nevendékek, melyek által bennök a *vitézség* és *bátorság* tápláltatik. Tehát nem siránkozó hősöket vagy a haláltól remegőket kell elejükbe adni, nem kell előttük az alvilágot siralmasnak festeni.

Az *igazmondásra* hasonlókép serkentessenek. A hazudság istenek előtt minden esetre hasztalan; embereknel orvosság gyanánt szolgálhat: innen alkalmazását csak orvosoknak, soha nem másnak lehet megengedni; államban pedig orvosok az igazgatók. Ha tehát káros a magános beteg embernek orvosa előtt hazudnia: mennyivel károsabb igazgató előtt hazudni?

De szoktatni kell a nevendékeket *mérsékletre* és *igazság-gyakorlásra* is.

A beszédek már, melyek által az említett erények felköltetnek, s melyeket hitregélők s más költők szerkesztenek, vagy *egyszerű elbeszélés*, vagy *utánozás*, vagy *együtt a kettő által* adatnak elő. Így a költemények *lantosak*, *színiek* és *hősiek* (lyrai, drámai, eposi költészet). A mi államunkban legkevesébbé türhetjük a színi költészetet, minthogy *utánoz*, s nekünk tartanunk kell attól, nehogy nevendékeink utánozás által olyanná legyenek, mint kiket utánoznak, p. o. kicsapongóvá, félénkké stb. Lehetne ugyan jóknak utánozását megengedni, de államunkban nem levén ember, ki tudna két vagy többféle emberré lenni, azt sem szerethetjük. S ha hozzánk jőne, ki mindenfélét lenni, s mindent utánozni tudna, s magát és költeményeit mutogatni akarná, legnagyobb tisztelettel mennénk eleibe, mint csodaember eleibe, s megköszorúzván fejét kérnők: csak hagyjon el minket, s menjen másuvá, mert nálunk ily embernek nincsen helye; mi beérjük szigorúbb s kevesebbé tetsző költészettel!

V. A zenék közül azt kell az ifjúság számára kiválasztani, melynek összehangzása egyszerű, mert csak ez hat jól a lelkeletre. Azért nem csak a költőket kell rábírní, hogy költeményeikben a jó erkölcsöt fessék, avagy ne irjanak semmit, hanem más művészeket is akadályozni kell, hogy se szoborban, se épületben, se egyéb műben rossz erkölcsöt, neveletlenséget, rútat és szabadtalanságot ne adjanak elő, nehogy a rosznak képei között neveledő ifjúság mintegy rossz eledelből naponként valamit magába vevén, apránként, a nélkül, hogy csak tudná is, nagy betegséget támaszson lelkében. Sőt inkább azon művészeket keressük fel, kik a szépet és illőt jól tudják előadni, hogy mint egészséges helyen lakók az ifjúság minden-

től épüljön, mert szemeibe és füleibe csak szép művek fognak hatni; s hogy őt a szép és illő, mint üdvös vidékről lengő szél, kiskorától fogva a szépnak megszokására és szeretetére bírja. Ez okból ér annyit a zenenevelés, mert általa legjobban hatnak a mérték és szép-hangzás az ifjú belsejébe, s nevelnek ott szép termésű lelkületet. A zenenevelt ifjúnak rögtön feltetszik a hanyag és rosz tett, s ő elkedvetlenül rajta; ellenben a szépet dicséri s befogadja lelkébe, hogy általa tápláltassék, míg maga is jóvá és széppé lesz: a rútat utálja és gyűlöli, még mielőtt okát tudná adni. Megérvén azután s felfogván a jót és roszat, örül azon, hogy már eddig is azt kedvelte, s emezt utáltá.

VI. Testgyakorlás által a leendő vitézek és örök testei művel-
tessenek. Józenság s önmegtartóztatás legyen a testgyakorlásnak
célja; mert *leginkább a kicsapongás és mértékletlenség okoznak
bajokat s teszik szükségessé az orvosokat és bírákat, kiknek ügyes-
sége jó államnak nem válik becsületére.*

Mínthogy a testgyakorlás nem annyira erőssé, mint inkább sze-
lid-bátorrá akarja tenni az ifjút, azért kötlessék össze a zenészettel.
A testgyakorlás maga vaddá, a zenészet maga puhává tenné az
embert.

VII. Már az így neveltek közül azok legyenek állam igazgatói,
kik leginkább képesek azt megörzeni és megtartani. Ezek választása
nagy gondot igényel, mert más nem alkalmas arra, hogy igazgas-
son, mint az, ki első ifjúságától fogva mindig jeleskedett, s a hon
iránti szeretet által kitűnt.

Mind a mellett is bizonyos mesére szorúlunk, milyen államban
olykor szükséges. Azzal kell majd az igazgatókat, vitézeket, szóval
az egész államot mintegy elámítani, hogy mindnyájan úgy, mint most
képzeltük, a földből nőttek ki, melyet azért, mint közös anyjokat
védelmezni, egymást pedig testvérekül tekinteni kell. Ők igen is
testvérek; mégis az istenség, midőn teremte, az igazgatásra való
lelkébe aranyat, a vitézekébe ezüstöt kevert; a földművelők és kéz-
művesek pedig vasat és rezet kaptak osztályúl. Mint testvérek tehát
legtöbb részben hasonlók egymáshoz; s ha történnék, hogy arany-
ból ezüst, vagy rézből vasból arany ezüst lenne, az istenség meg-
hagyta nekik, hogy az ezüstöt az igazgatók rendéből a vitézekébe,
valamint a rézből vasból lett aranyat és ezüstöt az igazgatók és vi-

tézek rendjébe tegyék át, mert elmulasztván ezt, veszélynek indúlva az állam.

A vitézeket azután külön lakokba helyezzük, honnan nem csak a külső ellenséget, hanem a belföldi rendzavarókat is könnyen viszszaanyomhassák. Hogy pedig ők, az örök, ne váljanak a köztársaság rontóivá, bennök minden birvágyat gyökerestül kell elfojtani. Azért magán mit se birhassanak, s táplálja őket a közkincs. Sőt tudják is, hogy mivel lelkeik úgyis arany ezüst, arra nem szorúlnak. Azt se magoknál ne tartsák, se vele ne kereskedjenek, különben vitézekből és igazgatókból földművelők és kézművesek válnának. A ki előtt az igazgatók és vitézek sorsa felette szigorúnak és boldogtalanoknak látszik, vegye eszébe, *hogy az állam célja nem egy rendnek boldogságát eszközölni, hanem minden rendnek azon boldogságot megadni, mely neki való; s emlékezzék arról is, hogy az igazságot egyedül így alkotott államban találhatni fel.* A vitézek alig teljesítenék kötelességeiket, ha szigorú életre nem szoknak. Minthogy pedig általában a gazdagság és szegénység rontják a jó rendet, a törvényhozó mindkettőt kerülje. A gazdagság elpuhítja, a szegénység roszsá teszi az elméket, s lázadást okoz. De mondja talán valaki, hogy szegény állam nem lesz képes magát dúsz ellenség ellen fenntartani! Sőt az szegénységében találja majd legnagyobb erejét: mert vele más államok, kik józanságát és tartózkodását ismerik, szívesen szövődnek; azonkívül ő, mint melyben a legteljesb egység van, annál könnyebben győz, minél dúsbabb az ellene, ki azért nem egy, hanem több államot tesz, mert kebelében bizonyosan pártok vannak. Meddig hát az egyszerűséget és állandó egyenlőséget megőrzendi az állam, addig részeinek teljes összetartása miatt legyőzhetlen marad. Az pedig csak úgy lesz, ha a zenészetben és testgyakorlásban legkisebb változást sem engedünk: mert abban lehetetlen változtatni a nélkül, hogy az erkölcsök is ne változzanak. De azért a törvények számát nem kell szaporítani, mert a helyesen nevelt ember magától találja meg mindenben a jót és illőt, mit közönségesen törvények által szoktak meghatározni. A mi pedig illeti a vallást, egyházak hová építését, áldozatot, istenek, szellemek és hősök tiszteletét, s halottak temetését, mind azt mi nem tudjuk, más embertől sem tanulhatjuk, hanem csak az istenségtől, mely a föld köldökén ülve azt mindennek kijelenti, fogjuk megtudakozni.

VIII. Az állam megvan, s hitünk szerint tökélyesen van meg. Ha ebben kell az igazságnak lennie, hol van hát, s minő az?

Az ismeretlent az ismeretesekből lehet megtudni. A tökélyes állam szükségkép magában bírja az erénynek négy idomát, melyek a tökélyességet teszik, úgymint a *bölcseséget*, *vitézséget*, *mérséklettséget* és *igazságot*.

A *bölcsesség* nem abban mutatkozik, hogy az államnak sok műiparosai legyenek, ámbár ők legnagyobb részét teszik, hanem abban, hogy az állam maga magát igazgatni tudja. Ez erény pedig leginkább az igazgatók rendében levén, *világos*, hogy az állam bölcsnek az igazgatók bölcsesége miatt mondatik.

A *vitéség* hasonlóan az egész államnak tulajdoníttatik, jóllehet azt leginkább a vitézek bírják, kik úgy nevelvék, hogy tudhassák, mi félelmes, s mint lehet a veszélyeket az államtól eltávoztatni.

Másként van a *mérséklettséggel*. Mérsékelt az, ki vágyain és kívánságain uralkodni, s azokat mérsékelni tudja. A mi államunk azért mérsékelt, mivel henne a bölcsök igazgatnak, kik a sokaság vágyait és kívánságait a helyesség és jóság törvénye szerint mérsékelik. Világos, hogy ezen erény nem egy rendnek tulajdona, hanem mindnyájoké, mivel az egész államban mérsékli a kívánságokat és vágyakat.

Ezek után, mi már az *igazság*? Ez azon erény, mely az előbbieket okát és elvét magában foglalja, egyszersmind nekik állandóságot szerez. Mert hogy az állam mindenik része csak a magáét teszi, a máséba pedig nem avatkozik, az az igazság. Méltán tulajdonítjuk ezt azon államnak, melyben a három rend, úgymint az igazgató, vitész és műiparos rend, a mások ügyeivel nem gondolva, egyedül a magáét végzi. A *sokügyűség* pedig, mely különféle foglalatosságokat összekever, s az államban legtöbb bajt szerez, *igazságtalanságnak* mondatik. Előbb államban, mint nagyobb betűjű írásban, akartuk az igazságot megnézni: lássuk azt már az egyes emberben.

IX. Ha igaz, hogy az emberben három van, mely az államnak három első erényeivel megegyez, úgy benne van a negyedik is, mely az igazság. De tudjuk meg előbb, vajjon egy erejével végez-e mindent a lélek, vagy különbféléket különböző részeivel teszen? Teljes lehetetlenség, hogy valami ugyanazon egy részével különbözőket tehessen; mert semmi sem mozoghat s állhat is vesztleg egy-

szerre. A miben azért különböző mozgalmat vagy cselekvést látunk, abban szükségkép különböző erőket is kell gondolnunk. A lélekben igazán különbéléket látunk, mert nagy különbség van az *értelem* és a *vágy* között. Néha nagyon ehetnék ihatnék az ember, s még sem eszik iszik, bár ennie innia van is. Tehát valami visszatartóztatja őt vágyainak kielégítésétől, s az bizonyosan különbözik a vágyaktól. Ez pedig az *értelem*. E szerint a lélekben két különböző rész van, *okos* és *oktalan* rész, vagyis *értelem* és *vágy*. De az oktan részben különbséget látunk, ugymint az *indulat* és *kivánság* közt. Az indulat gerjedelem, mely gyakran ellenkezik a kivánsággal, s mely, midőn az értelem ezzel küzd, neki segítségül van. De különbözik az indulat az értelemtől is, mi a gyermekben látható, kiben az indulat már megvan, mikor az értelem még nincs kifejtve.

Ezeknél fogva a léleknek is van három része, mely az államban levő három rendnek megfelel. A kivánság megfelel a műiparos, az indulat a vitéz, s az értelem az igazgató rendnek. Azért nemcsak államnak, hanem egyes embernek is tulajdonítani kell *bölcseséget*, *vitézséget*, *mérsékletet* és *igazságot*. S ha ez utolsó az volt, miszerint az állam rendei csak a magokét tegyék: úgy egyes emberben is az lesz az igazság, hogy az értelem igazgasson, az indulat pedig őt a kivánság mérséklésében segítse, s annyiban neki szót fogadjon. Azért az értelem és indulat, mint államban az igazgatók és vitézek, zenésztel és gyakorlással műveltessenek.

Tehát a bölcsesség az értelembe, a vitézség az indulatban lakik; a mérséklet pedig a lélek azon három részei között, úgymint az értelem, indulat és kivánság között, egyetértést tart fenn, nehogy a két utóbbi a harmadiknak, az értelemnek, ellentálljon.

X. Az igazságos ember soha hivatlenül, jogtalan és rosszúl nem cselekszik, mert lelkének mindenik része a maga feladatának megfelel, s kötelességét teljesíti. *Az gyakorol tehát igazságot, ki magával mindig megegyez, lelkének azon három részeit mérsékletben tartja, s így mindig egy, soha nem többféle ember lesz.* Minő pedig magában az ember, olyannak kifelé is mutatkozik keresetben, magaviseletben, szerződésben s tisztségekben, igazságos teltnek egyedül azt tartván, mely a lélek amaz öszhangzásából ered; igazságtalannak pedig azt, mely attól elüt.

Mi már az *igazságtalanság*? A lélek három részei közötti megháborodás, midőn mindenik a más dolgába avatkozik, s nem akar

engedelmeskedni az, melynek engedelmeskednie kell. Az igazságtalanság szül tehát csalást, tudatlanságot, mértékletlenséget, szóval mindenféle gonoszságot.

Az igazságos és igazságtalan cselekvés a lélekre nézve olyan, mint testre nézve az egészséges vagy egészségtelen étel. Egészségét a testnek az tartja fenn és okozza, mi teszi, hogy az uralkodjék vagy engedelmeskedjék, minek természettől uralkodni vagy engedelmeskedni kell: betegségét viszont az okozza, mi természet elleni uralkodást vagy engedelmességet kapat fel. A szerint a lélekben is igazságot az növel, mi uralkodóvá és engedelmessé azt teszi, minek természettől ez vagy az jutott: megfordítva, mi természet elleni uralkodást vagy engedelmességet okoz, az igazságtalanságot terem. *Az erény tehát a lélek egészsége szép és jóléte: a gonoszság ellenben a lélek betegsége rút és rossz léte.*

Nézzünk immár, ha jó és hasznos-e igazságot tenni, és szépre törekedni, akar láttatni az, akar nem; vagy pedig igazságtalankodjunk-e, mikor büntetéstől nem kell tartani? Jóllehet nevetséges volna gondolni hogy, miután a test megromlott az élet nem kíváncsabb többé, bár annak minden javait bírjuk is; ellenben mikor a lélek, mely az élet oka, az által romlott meg, hogy máson mintsem azon igyekezzünk, miként az igazságtalanságtól és rosztól meneküljünk, és szerezzük meg az erényt és igazságot, — akkor az életet mégis kíváncsossá tartanók: mind a mellett beszédünkben ide felérvén, mint magas állományról látjuk, hogy mind államban mind egyes emberben az erénynek csak egy, a roszaságnak pedig sok idoma van, melyek közül azonban leginkább négy szükségel vizsgálat. A jót vagy az erényt ismerjük. Neki, tekintve az államot, két neve van; mert ha *egy* ember válik ki és országot, *királyságnak*, ha pedig *több kíválók* országnak, *jobbág-urságnak* (aristocratia) nevezzük.

XI. Szókratész az állami szerkezet és a lelkiélet idomait elő akarván adni, félbeszakasztatik barátjaitól, hogy előbb a nők és gyermekek közösségéről, melyet szándékosan elmellőzött vala, bővebben értekezzék. Vonakodva enged, mivel tart, nehogy a tárgy nehézsége, mint nagy hullám elsodorja, s így szól:

A nők, jóllehet gyöngébbek, azért nem alkalmatlanok tisztságra. Ők is zenészet és testgyakorlás által műveltessenek, hogy a férfiakkal közös erényben részesüljenek. S minthogy szintűgy különbözőkre hajlandók, némelyek a vitézek mások az igazgatók tisztségébe

jussanak. S ezen nők a vitézek közös nejei, valamint magzatjaik is közösek legyenek. A nőszülést az igazgatók bölcsen rendezzék, hogy a legderekből a legderekből ifjakkal kerüljenek össze, s azt a szerencsének tulajdonítsák; továbbá, hogy a férfiak harmincadik éves koruktól ötvenötig, a nők huszadiktól negyvenedikig nemzenek. Az így nemzett magzatok közhelyen neveltessenek, de úgy, hogy az anyák ne ismerjék a magokét, s a gyermekek se ismerjék szüléiket. Ez által a vitézek és igazgatók rendeit atyafisági kötelék fogja összetartani, *s az állam elérendi a legnagyobb jót, a teljes egységet.* Az igazgatók nem annyira uralkodók, mint atyák lesznek; a vitézek nem annyira engedelmeskedők mint fiak lesznek. S mi más államokban legnagyobb egyenlenséget okoz, az örökségi és más perek a birtok felől, az a mi államunkban nincsen; azért nincs is ok, miért a barátság megszakadjon.

De a mely gyermekek nem törvényes házasságból s törvényes időben születtek, azok mint korcsok, ne kevertessenek a többiek közé, hogy a jó faj ne romoljon.

Az ifjak nevelése már így folyjon, hogy ők gyenge koroktól kezdve vitézségre szokjanak. Azért előbb a katonai erénynek nézői, utóbb utánzói legyenek, s hogy veszély ne érje, szárnyakra kell eresztetni, azaz lovakra tenni. A katonai fenyték legszigorúbb legyen.

XII. Ezeknek hosszas előadása után *Glaukón* kifejezi kétségét, *ha lehetséges-e az állam, melyet imigy alkottak?* Mire Szókratész azzal felel: Emlékezzünk, hogy az igazságot keresni, s azt, minő a teljesen igazságos ember, vagy az, ki hozzá legközelebb ér, meg tudni volt feladatunk; hogy az igazságot eszmény végett kerestük, s kérdeztük, mi által válhatni teljesen igazságossá, s ha ki azzá lett, minő boldognak látszik majd nekünk? minek folytában azt is megvallottuk, hogy ha közölünk valaki olyan igazságos lehetne, az olyanféle boldogságban is részesülne: de nem volt ám feladatunk annak valóságát is felmutatni. Azért, ha festész, ki magának a szépségről eszményt alkot, bár ezt a valóságban fel nem mutathatja is, nem cselekszik roszúl: úgy mi sem hibáztunk, midőn eszményi államot alkottunk, bár nem tudjuk is megmondani, hogy az ily állam lehetséges; sőt nagyon beérjük, ha tapasztalásban valamely állam csak némileg is közeledik ahhoz.

De egy van, miért leginkább ellenkezik minden állam az eszményi állammal, s megmondom, ha mindjárt kinevetnek vagy ül-

döznek is érette. *Míg az államokban bölcselők nem fognak uralkodni, vagy a királyok és hatalmasok nem lesznek bölcselők, s az országászat a bölcsellemmel egygyé nem lesz; míg azok, kik most külön az országai dolgokra s külön a bölcselémre adják magokat, kénytelenül fel nem hagynak vele: addig az állam, sőt mondhatni az emberi nem bajainak vége nem lesz; s mind addig a mi államunk sem lát napvilágot!*

Ki az igaz bölcselő, s mire kell az állam igazgatásában leginkább nézni? Az igaz bölcselő a valódi bölcseséget keresi, s nagyon különbözik az álbölcselőtől. Amaz a dolgok lényegét felfogni, s így magának tudományt szerezni törekszik: az álbölcselő a testi dolgokban, melyek untalan változnak, s melyekről csak *látszat*, nem tudomány lehet, gyönyörködik. A ki sok szépeket lát és hisz, de magát a szépséget nem hiszi, sem azt, ki őt a szépség felfogására vezetni akarná, követni nem képes, az inkább csak *álmódó* mintsem *éber*. Az álbölcselő ilyen, s mit tudománynak hisz, az *álom*, legfeljebb *látszat*, de soha nem *tudomány*.

Minden gondolható dolog kétféle, vagy *teljesen van*, vagy *nincsen*. A mi teljesen van, az *változhatlan, örökké való, eszme*, s arról tudományunk van: a mi nincsen, arról tudomány sem lehet, arra nézve tudatlanság van lelkünkben. De a kettő közt az *érzésekbe eső dolgok vannak*, melyek bizonyos tekintetben nincsenek, bizonyosban vannak, s melyekről tudomány és tudatlanság közti ismeretünk van, mely is *látszat* vagy *vélemény*.

A sokaság nem sejtí a dolgok lényegét, mely örökké való, hanem csüng a változó tüneményeken, s látszat vezérli véleményét. Az ilyen ember nem lehet igazán bölcselő, hanem *látszat-kedvellő* (nem φιλοσοφος, hanem φιλοδοξος). Ő sok szépet, sok igazságot gondol látni, de a szépséget az igazságot magát nem ismeri. Ellenben az igaz bölcselő ismeri az egy állandót, az *eszmét*!

Kik lehetnek már államban igazgatók és törvények őrei? A kik a valódinak ismeretétől megfosztvák, s lelkökben világos eszményt nem bírnak, melyre feltekintsenek mint képiró, ki alakot fest, hogy szépségét, jogosságát és jóságát törvényekben kifejezzék, vagy megőrizték: azok nem igen különböznek a vakoktól. Tehát csak azok, kik a valóságot ismerik, ha egyszersmind tapasztalásban s egyéb erényben sem állanak hátrább, lehetnek és legyenek igazgatók. De

képes-e a bölcselő mind az erényt mind a tapasztalást birni? Lássuk a bölcselő tulajdonait.

Bölcselő váltig szereti a tudományt, mely a születés és enyészés között nem hanyatott s örökké való lényeket felfogja. Távolság van a hazugságtól és tévedéstől, *mert nincs rokonabb semmi a bölcsességgel, mint az igazság.* De kinek törekvése csak egyfelé iránylik, az másban gyengébb: a bölcselő azért inkább a lélek, mint a test gyönyörét kedveli; ő nem szomjazik kincs után, nem szolgálai gondolkodása: mert a kicsinyesség legnagyobb ellene azon léleknek, mely az istenit és emberit magához öleli. Kiben nagyszerű gondolkozás van, ki minden időt és minden lényeket felfog, az előtt bizony csekély az emberi élet, s a halál nem félelmes; az tehát nem is lehet gyáva. A bölcselő továbbá a közlekedésben igazságszerető és szelíd. Lelke azonkívül könnyen tanul, mivelhogy ki fáradsága ellenére a tanulásban csak nehezen láthat sikert, vagy hamar felejt, az nem lehet nagy szeretettel az iránt a mit tanult, sőt inkább magát és a dolgot gyűlölni fogja. Végre csak a nyers és fegyetlen természet ragadtatik mérséketlenségre: a bölcselő tehát mérsékelt is. Már lehet-e benne gáncsolni való?

XIII. Igen, úgy egyenként hallva azokat, nem mondhat ellene az ember, szóló *Adeimantos*; de egészben véve, a minők most a bölcselők, mást kell rólok tartani. Mert kik magokat a bölcseslemre adják, nem egyedül okulás végett, hanem hogy benne tovább is időzzenek, azok legtöbbje gögössé, hogy ne mondjam gonosszá válik; a kik pedig benne legnagyobb dicséretet érdemelnek, azok az állami ügyekre teljesen alkalmatlanok.

Úgy van, viszonzá Szókratész; de hogy miért van úgy, ím egy hasonlatosság. Képzeljünk hajótutajdonost, ki erőre és nagyságra mindenkit a hajóban felülmúl, de nagyot hall, keveset lát, s a hajózáshoz szintannyit ért; a hajós nép a kormányzás felett veszekszik, mert mindenik kormányozni akar, jóllehet a szükséges tudományt egy sem bírja, tanítót sem nevezhet, kitől, vagy időt, melyben azt tanulta volna; sőt mindnyája azt hiszi, hogy ezt nem is lehet tanítani, s azért kész azt megölni, ki tanítani akarná. E hajós nép körül fogja a tulajdonost, s végre néhányának sikerül őt reábirni, hogy nekik engedje át a kormányrudat. Most hát kivetik a többieket, kik velők nem egyeznek; itallal vagy egyébbel megbódítván a nagy hajótutajdonost, iddogálás és lakmározás közben haladnak, s azt ne-

vezik kormányosnak, ki a hajótulajdonost leginkább reá birta, hogy a kormányt átengedje; azokat pedig, kik abban nem segítettek, gyalázzák mint hasztalan embereket. Pedig a kormányzó tudományról mitsem hallottak, még csak nem is gyanítják, hogy esztendőről, égről, napról, csillagokról, szelekről s mindenről, mi azon tudományhoz tartozik, nagy ismereteket kellett vala szereznie annak, ki kormányosnak való, bár akarják némelyek bár ne. Így levén azoknál a dolog, nemde légbenjáró eszelős hasztalannak nevezik ők a valódi kormányost?

Államban az igaz bölcselők szintűgy nézetnek, sőt *csoda volna, ha tiszteltetnének*. De annak, hogy a legjelesb bölcselők most hiába valók, nem ők az oka, hanem azok, kik őket használni nem tudják. Mert nem a kormányos jár a hajósnép után, hogy neki engedje át a kormányt; az orvos sem kéri a beteget, hogy magát gyógyíttatni engedje, hanem a beteg kéri az orvost.

XIV. *De amint arról nem tehet a bölcselem, hogy haszontalan-nak látszik, úgy nem tehet azon gyalázatról sem, melybe az álbölcselők keverik.* Az igaz bölcselő el nem fárad, meg sem állapodik, míg azt el nem éri, miután vágódott. De a milyen kiváló és ritka ilyen bölcselő természet, olyan sűrű veszély kerületi is; mert a hány jó tulajdonságot kell benne dicsérni, annyitól tartani is lehet, hogy őt elrontja. Minden növény és állat, minél jelesb természetű, annál inkább elfajúl, ha illő tápot, helyet és időjárást nem kap; mert a rossz mindig nagyobb ellensége a jónak mint a silánynak. Innen van, hogy a bölcselő természetet, ha rosszúl neveltetik, a megromlástól csak isten mentheti meg.

S ám nemcsak egyesek nevelnek rosszúl, hanem még inkább a sokaság, mely ifjút, vént azzá teheti, mivé tenni akarja, midőn gyűlésen vagy törvényszéken, színházban vagy táborban fennhangon részint gáncsol, részint dicsér, hogy hegyek völgyek viszhangoztatják a gáncsot és dicséretet. Már melyik ifjú állhat ellene? micsoda magánnövelés gátolhatja, hogy az ifjú ilyen gáncs vagy dicséret hullámaintól el ne ragadtassék, s mindenben a sokaság után ne járjon? Kivált mikor ez büntetéssel is tetézi reábeszélését, ha ki hajlani nem akarna. *Nincsen, nem volt s nem is lesz más erkölcs, ha csak isten nem segít, mint a milyent a sokaság tanít.* S az álbölcselők, kik fizetésért tanítanak, csak azt veszik bölcseségnek, mit a sokaság javall. Nem tesznek-e úgy, mintha valaki erős vad állattal

sok ideig társalogván, indulatait és kívánságait megismeri s kitálálja, miként lehet hozzá közelíteni, miként őt megfogni; hogy mikor s miért vad vagy szelíd, s minő hangot ejt ilyenkor vagy olyankor; s mindezt összeállítván bölcsesség gyanánt kezdi tanítani, a nélkül, hogy sejtene is, mi jó vagy rossz, szép vagy rút, igazságos vagy igazságtalan?

Hogy a jeles bölcselő természet az őt kerülgető veszélyt oly nehezen állja ki, arra sokat tesznek azok is, kik hozzá legközelebbek. Ily természet kis korától fogva mutatja tulajdonait: ámde hasznukat a rokonok és mások már előre akarván biztosítani, körül fogják őt hízogó tisztelgéssel, s eltöltik lelkét határtalanreménynyel maga iránt. S ha van is, ki neki az igazat megmondhatná, s az ifjú kész volna is reája hallgatni: azok mindjárt szóval tettel mindent elkövetnek, hogy tőle elvonják. Így romlanak a legjobb természetek, melyek azután nem használnak de ártanak az államnak.

A jeles természetek elhagyván a bölcselmet, ezt mint árvát, méltatlanok foglalják el és meggyalázzák. Mert az üres helyet, mely mégis hangos nevekkal és méltósággal díszlik, holmi emberké meg látván, mint börtönből kiszökött rab szenthelyre futamodik, úgy ők is műhelyeiket odahagyván, a bölcelembé szöknek, ámbár lelkök nincs kevesebbé megtörve mint testök a munkától megrongálva. Hasonlítanak ezek tarfejű törpe kovácshoz, ki pénzhez jutván, fürdőben megmosdik, tiszta új ruhába öltözik, s urának elhagyott szegény leányát kéri nőül. Elfajult korcs ivadék fog e házasságból születni: amaz emberké a bölcelemben is csak hamis véleményt fognak nemzeni.

Tehát kevés jeles természet marad meg a bölcelemben, különösen csak azok, melyeket sajátságos esemény vagy isteni gondviselés tart meg abban. S ezen igaz bölcselők látván az állam ügyeit, mint vad állatok közé esett ember, sem együtt igazságtalankodni nem akarván, sem a közönséges romlásnak ellent állani nem tudván, visszavonulnak, örülve, ha ártatlan életet élhetnek. Ím ezen okokból ered a bölcelem rágalmaztatása.

Eddig nincs állam, melyben a bölcselő természet, mint idegen földbe ültetett növény, nem romlanék. De juthatna csak egyben is uralkodásra, majd látnók, hogy az isteni csak istenit hoz elő. Nehezen fog ugyan az történni: azonban még sem lehetetlen.

XV. Előttünk bizonyos, hogy a ki törvények öre akar lenni,

az sok kísérteten és tanuláson keresztül vezettség, hogy edződjék s mint tüzet kiállott arany, szilárd legyen. A lélek három részét megkülönböztetvén láttuk, miben áll az igazság, mérséklet, vitézség és bölcsesség. Hogy valaki ezeket teljesen belássa, hosszabb úton kell haladnia: innen az ör nem elégedhetik meg azoknak bármilyen ismeretével is. Pedig az nem a legfőbb még: legfőbb a *jóság eszméje*. Valamint a nap az égen nem csak azt teszi, hogy a dolgokat láthatjuk, hanem ezeknek életet is ad: úgy a jóság nem csak megmutatja az igazságot, mérsékletet, vitézséget és bölcsésséget, hanem azt is teszi, hogy ezek valóban jók legyenek. A nap a látható, a jóság ellenben a láthatlan örökké való dolgokon uralkodik. Mert a dolgok két neme levén, *láthatlan és látható*, mindegyike ismét két rendre oszlik el, melyek egyike a *dolgokat*, másodika *azok képeit* foglalja magában. Az érzékekbe eshetők vagy láthatók részint magok a dolgok, részint képeik, a mint azokat vízben vagy tükörben látni lehet. Hasonlóan az ész által felfoghatók is, részint a *tiszta eszmék* részint *alakok*, melyek érzetekbe esnek. A dolgok ezen négy osztályának a lélek négy működése felel meg: úgymint a tiszta eszmékre nézve a *tiszta gondolkodás*, az eszmék alakaira nézve a *szemléletes gondolkodás*; a látható dolgokra nézve a *szemlélés*, a dolgok képeire nézve a *képzelés*.

De mi úgy vagyunk, mint azon emberek, kik földalatti üregben laknak, melynek hosszán nap felé nyílik a bejárás. Abban ők zsenge koruktól fogva kötözötten élnek, fejeiket sem mozdíthatva. Megettök messziről tűz világít: köztök és a tűz között fal van. Ezen falon valakik mindenféle szobrokat, képeket stb hordanak, ki beszélve, ki hallgatva. A foglyok árnyaknál, melyeket a tüzfény a szemközti oldalra vet, egyebet nem láthatnak. Képzeliük már, hogy ők egymással beszélgethetnek, nem fogják-e az árnyakat lényeknek tartani, s mikor szobor vagy képhordó beszél, azt gondolni, hogy az árnyék szól? Tegyük, hogy valamely fogoly kioldatnék, s hirtelen felállni, járni s a tűzbe nézni kénytelen volna, mit fájtatva tenne, a világosságtól azonban nem látna tisztán, nemde, ha valaki azt mondaná neki, hogy most lát valót, ezelőtt csak hiú árnyékot látott, nem viszonzná-e, hogy előbb tisztábban és valóbbat látott mint most? Tegyük továbbá, hogy azon fogoly kihuzatnék a barlangból, meredeken fel a napra, nem érezne-e nagy fájdalmat, s nem haragudnék-e érte? S a világosságtól elképrázott szeme mind abból, mit

mi valónak mondunk, nemde semmit sem fogna látni? Azonban lassanként előbb az árnyakat, utóbb vízben az ember és más dolgok képeit is, azután őket magokat, majd éjjel a ragyogó csillagokat s utóljára a napot is fogná nézhetni, nem csak vízben, hanem az égen is; most megtudná, im ez adja az esztendő és órákat, ez igazgat mindent, mit a látható világon szemlélünk! Visszaemlékezvén pedig előbbi lakására s ottani tudományára, bizonyosan boldognak hiszi magát és sajnálja azokat, kik a barlangban vannak, nem irigyelvén a dicséretet és kitüntetést, melyet ott köztök az nyer, ki magának legjobban megtartja, mik szoktak együtt vagy egymás után a falon elvitetni, s ki e tudásából a jövőre következtetni tud. — Tegyük még, hogy ezen ember a barlangba visszamenni, s ott ismét az árnyakat jegyezgetni volna kénytelen, nemde míg szemei sokára megszoknák a homályosságot, az ottaniak nevetni fogják, hogy mivel felment azért romlott meg látása, hogy hát nem érdemes oda felmenni, sőt azt megölni határozzák, ki ezentúl még valakit fel akarna vinni.

A látható világ nem más, mint ama barlang; a nap benne az ott világító tűz; a felmenetel s a fentlevők látása a lélek emelkedése az ész által gondolt helyre, hol a *jóság eszméje* uralkodik. Ki azt egyszer meglátta, szükségkép minden helyes és szépnek okául veszi azt, mely a látható helyen is e világosságot s ennek forrását, amott fenn pedig az igazságot és észet szülte; de ő egyszersmind restelli azontúl az emberi ügyeket, s lelke mindig felfelé vágyódik. Nem is csuda, ha ő az isteniek látásából leérkezvén az emberi dolgok körül ügyetlenül forog, s míg a homályt megszokja, neveltségessé válik azok előtt, kikkel törvényszéken vagy egyebütt az igazság árnyai felől vitatkozik, holott magát az igazságot soha nem látták. Ki azonban tudja, hogy a szem szintűgy homályosodik, midőn setétből világosba, mint midőn világosból setétbe jut, kevesbbé nevetendi azt, ki világosabb élethől jövőn homályban nem lát, mint azt, ki tudatlanságból érkezőn a nagyobb fény által vakítatik el.

XVI. De államban tisztviselő s igazgató sem a tanulatlan, ki az igazságot nem ismeri, sem az nem lehet, ki a bölcsелеmben váltig időzött: amaz nem ismer irányt, melyben magánosan vagy nyilvánosan cselekedjék; ez magát a boldogok szigeteibe gondolván, resteli a munkálkodást. Mi azért úgy tegyünk, hogy a legje-

lesb természetek tanuljanak emelkedni s a jóságot látni; miután pedig azt eléggé meglátták kényszeríttessenek lejönni s részt venni a fáradságban. Ők ezerszer jobban ismerendik a szépnak, igaznak és jónak képeit, miután annak valóját megszemléltek, mint azok, kik árnyakról vitatkoznak, s az uralkodáson egymással elleneskednek. Így gazdagok, nem aranyban ugyan, hanem abban, mi a boldogságot teszi, fogván uralkodni, az állam békében lesz, mert nem zavarandják meg azok, kik magokban szegények s az uralkodásból akarnak meggazdagodni.

De hogy ilyen igazgatóink legyenek a helyes nevelésre gondot kell fordítani. Miután a leendő igazgatók a szükségésekben taníttattak, s gyakorlás által is megerősítettek, harminc éves korukban öt évig a bölcelemre adhassák magokat; azután vissza a barlangba készíttessenek, hol háborúval és az ifjak igazgatásával tízenöt évet töltsenek. Azután már legyen érkezésök azon legfőbbnek látására fordulni, mely mindennek világosságot ad, hogy azt mint eszményt használva, magokat s az államot és az egyeseket ékesítsék, s helyökre lépendő ifjakat neveljenek. Midőn pedig a boldogok szigeteire költöznek, az állam tegyen nekik tisztességet, mint a Püthia rendelni fogja, vagy mint isteneknek, vagy mint boldog istenülteknek. *(Vége az V. füzetben).*

ELHÚNYT HAZAI TUDÓSOK PANTHEONA.

I.

ENDLICHER ISTVÁN LÁSZLÓ EMLÉKEZETE.

WENZEL GUSZTÁVTÓL.

Korunkról mondatik, hogy az anyagi érdekek kora, hogy anyagi jólét után túlnyomólag törekedvén, szellemi javait és ezekkel járó nemesebb rendeltetését elhanyagolja; hogy csak azt tartja

becsben, mi amarra szolgál eszközül : szóval, hogy azt, mit a mult kor nagyot, szépet és magasztost felmutat, törpült irányainál fogva illőleg méltányolni már nem igen képes.

És még is, volt-e kor, melyben az emberi szellemnek practicus értelemben nagyobb hatása lett volna társadalmi létünkre, mint épen jelenleg? Bárhova tekintünk korunk fejleményeire; bármint vizsgáljuk azon nagyszerű eredményeket, melyeket ez az ipar, kereskedés, közlekedés stb. körében idézett elő, s melyeket korunk szüleményeinek mondani szokás; azt vesszük mindenütt észre, mikép nagygyá csak az által emelkedhetett, hogy a szellemi erő uralkodik az anyagi felett, hogy döntőleg nem a nyers tömeg határoz, hanem a tudomány adja neki, áthatva annak minden részeit, azon ruganyosságot, melyet sehonnan más felől nem nyerhet. *Mens agit molem.*

Ily korban a tudomány művelői is kétségkívül nagy jelentőségűek; és ha találkozunk még itt ott nézettél, mely tudósokról azt tartja, hogy rendeltetésök tanulmányi szobájok négy falai közé szorítkozik; hogy munkásságuk nem igen van hivatva foliansokon túl hatni, ilyen nézet legalább jelen korunkra nézve nem állhat. Ma inkább szorul az élet tudományos férfiakra, mint valaha; a tudós-nak pedig azt kívánja tiszte, hogy munkásságával a practicus élet szükségéin segíteni, s tudományát annak rendeltetéséhez és benső hivatásához képest az anyagi világ fölötti uralkodásra emelni törekedjék; mikép azután, hol közvetlen, hol közvetett hatása által az élet viszonyait minél rendezettebb és tökéletesebb modorban alakítsa.

S ha korunk méltán egekre emeli férfiai, kik a tudománynak e magasztos célját előmozdították; ha Cuvier, Bentham, Kant, Hegel, Cousin, Guizot, Thiers, Ranke, Savigny, a két Humboldt, a két Grimm és számos mások neveit különös tiszteletben tartja: úgy hiszem nekünk magyaroknak is szabad leszen tudományos jelességre emelkedett hazánkfiainak életéről büszkeséggel emlékeznünk. Sok idő folyt le, míg a magyar, tudományos nevezetességei jutalmazására is reá ért. Ennek következeit érzi most nemzetünk. Egyéb-iránt méltatlanság is volna, ha oly magyar tudósok iránt, kiknek tudományos nagy érdemeit az egész polgárisodott emberiség magasztalja, s kik ezek által hazánk és nemzetünk becsületét fényes

színbén tüntetik fel az egész világ előtt : épen csak a magyar volna közönös.

Ily férfiúnak méltán tartjuk *Endlicher Istvánt* is, ki Bécsben mint cs. k. kormánytanácsos és az ottani egyetemenél nagy hírű fűvészfőnök múlt évi martius 28. húnýt el. Tudományos érdemeinél fogva a jelenkor legelőkelőbb természet- és nyelvtudósai közé soroztatik. E tekintetben kimúltát már tavál gyászolta az összes tudományos világ. Hogy nálunk ez nem történt, azt hazánk bonyolodott viszonyai mentik. De most midőn csendesebb idő állt be, midőn tudományos érdekeink illő méltatást kívánhatnak megint; midőn az Új Magyar Muzeum azoknak gondos ápolását különös célul tűzte ki magának, róla és érdemeiről szinte megemlékezni annál kevésbbé elhalaszthatónak látszik, minthogy hazájához és nemzetéhez ragaszkodása jellemének egyik vonása volt egész a sírig.

Endlicherünk 1804-ben született Pozsonyban, hol atyja Endlicher Ignác, mint nagy hírű gyakorlati orvos köz tiszteletben élt. Ifjabb korában ő hittudományi pályára adta magát, és 1823-ban a bécsi papnöveldébe lépett; de nem annyira vallásos, mint tudományos szellemtől érezvén magát lelkesítettnek, 1827-ben választott életmódjáról lemondott, s a világi élethez térvén vissza, a tudományoknak szentelte kizárólag életét, erejét. Ez iránybani huszonegy évi munkássága őt a növény- és a nyelvtudomány legjelesebb notabilitásai közé sorozta, ki mind bel-, mind külföldön a legnagyobb tiszteletben részesült. Hivatalos állásánál fogva ő darab ideig a bécsi császári könyvtárban, később az ottani császári terménygyűjteményben; 1840-től fogva pedig, mint a növénytan rendes professora és a fűvészkert igazgatója az egyetemenél volt alkalmazva. Fűvészeti vizsgálatai őt nem csak Europa legelőkelőbb fűvészeivel, hanem a philadelphiai és calcuttai társulatokkal is összeköttetésbe hozták. Úgy szinte bibliographiai és nyelvtudományi dolgozatai is legtágasb alapon nyugodtak; úgy hogy a classica literaturán kívül majd Ulpian régi romai jogtudós egyik munkájának a bécsi császári könyvtárban néhány hártadarabokon feltalált, addig ismeretlen töredékei korunk legjelesebb romanistájával Savignyval szöttek szorosabb viszonyba *); majd megint japán pénzek és chinai nyelv

*) De Ulpiani institutionum fragmento in bibliotheca palatina Vindobonensi nuper reperto, epistola ad F. C. Savigny, scripsit Stephanus Endlicher Vindobonae, 1835.

foglalkodtaták ötet *). Endlicher a maga vizsgálataiban csodálatra méltó terjedelmet és sokoldalúságot tudott a korunkban nélkülözhetlen tudományos alapossággal oly szerencsésen párosítani, hogy e tekintetben a tudományos világ legritkább tüneményei egyikeként tartatik. Nem csoda tehát, hogy Bécsben, hol a természettudomány iránt különös előszeretettel létezik, Endlicher a legmagasabb körökben, magánál az udvarnál is, különös tiszteletben állott; hogy azon tudományos estvélyeket, miket hétfőnként házában adni szokott, Bécsnek legjelesebb férfiai látogatták, s hogy alig volt külföldi tudományos notabilitás, ki Bécsbe jövén szinte nála látható ne lett volna. Így ő központ volt, mely a csak 1847-ben felállított császári akademiának keletkezése előtt Bécsnek tudományos ereit és ügyekezeteit maga körül egyesítette; s mondhatni, hogy a közéletet is ez által tudományos irányban termékenyítvén, ő e tekintetben szinte nevezetes érdemet szerzett magának. Kitünő jellemű és míveltségű neje, a híres Müller Ádám leánya, ki estvei mulatságaiban a házi asszony szerepét a nála találkozó válogatott társasághoz méltó módon vitte, ezeknek érdekét nem kevésbé nevelte. S így lőn, hogy a mi kitüntetésben 1848. előtt tudományos férfiú Ausztriában részesülhetett, az neki mind kijutott. A cs. k. kormánytanácsai cím, melyet ő egyedül szaktársai iránti tekintetből fogadott el, csak azon bizalom jelének látszott, melyet a kormány benne helyezett, s melynél fogva nem ritkán legnagyobb fontosságú tudományos ügyek elintézését reá bízta. P. o. a krakkói egyetemnek elrendezésében, mint császári biztos ő működött. Alig létezik korunkban nevezetesebb tudós társulat, melynek ő tagja ne lett volna, csak hazájának első tudományos akademiája nem méltatta őt megtisztelésére **).

---

*) Anfangsgründe der chinesischen Grammatik. Wien, 1845. 8r.

Verzeichniss der chinesischen und japanesischen Münzen des kais. kön. Münz- und Antiken-Cabinetes in Wien. Nebst einer Übersicht der chinesischen Bücher der kaiserlichen königlichen Hofbibliothek in Wien. Wien 1837. 4r.

**) Endlicher a magyarademia történettudományi osztályában választások alkalmával gyakran emlegettetett, de a Rendszabások azon §-a, mely minden magyar tagtól a magyar nyelv teljes ismeretét követeli, akasztotta meg Endlicher szíves tisztelőit: mint a ki csak igen tökéletlen ismeretét bírta a nemzeti nyelvnek.

Külföldi fejedelmektől több rendjeleket kapott, melyeket azonban viselni restelt. És még is, ugyan azon férfiú, ki 1836-ban atyja halála után igen nevezetes vagyont öröklött, ki számos évek alatt gyűjtött ritka bőségű és értékű könyvtárát és növénygyűjteményeit összesen mintegy 36,000 pengő ftnyi értékben a státusnak ajándékozta: nyomasztó szegénységben halt meg, özvegyének a rendszeres nyugpénzen kívül mit sem hagyván hátra — — —

Így Endlicher korunk legjelesebb tudósai egyike lévén, illő és minden tekintetben érdemlett elismerésnél egyéb nem volt, midőn halálának híre a tudományos világban mindenütt a legőszintébb és közönségesebb részvétet idézte elő. De nekünk magyaroknak saját okunk is van róla és tudományos munkásságáról külön megemlékezni. Mert a mi nagy neve volt a tudományban, még is ő kedves magyar hazájáról soha meg nem felejtkezett, s nem csak minden alkalommal e hon lelkes fiának vallotta magát, hanem büszke is volt abban, ha nemzetünk tudományos érdekeit valami módon előmozdíthatta. E sorok írója, ki több évekig barátságban élt vele; ki házi körében gyakran megjelent, mindig örömmel fog arra visszagondolni, mit e tekintetben nála látott, hallott és tapasztalt. Egyéb-iránt Endlicher tudományos munkássága erről legbiztosabb emlékül szolgál; miért annak hazánk és nemzetünk érdekeit illő oldalát méltányolni nekünk is egyik tisztünk. E szempontból főleg kétnemű érdemei vannak. Mert hazánk fűvészet- és történettudománya egyaránt részesült gondos ápolásában.

Ki hazánk nagy érdekű természetviszonyait azon hiányos és mondhatjuk csak töredékes ismeretekkel veti össze, melyekkel rólok bírnunk, az helyes ítéletet hozhat azon férfiak érdemeiről, kik tova minden mellékes célzattól, hazánk természettudományi megismerését előmozdítani sikerrel ügyekszenek. Fűvészetünk különös tekintet érdemel. S úgy hiszem, ha majd egyszer a tudomány kíváncsainak megfelelő *Magyar Flórával* fogunk bírni, ez által nem csak maga a tudomány általában nyerend sokat; hanem azon ismeretek is biztosabb alapra tesznek szert, melyek anyagi érdekeink emelését tűzik ki magoknak. Itt tehát a közgazdasági szempont a szoros értelemben tudományossal karöltve jár; sőt ez amannak teszi alapját.

Endlicher hazánk flórájára régóta és folytonosan különös figyelmet fordított. „*Flora Posoniensis*“-e, melyet ő 1830-ban kia-

dott, ebbeli ügyekezeteinek csak kezdete volt. Ki a bécsi fűvészkertet meglátogatta; ki őt hazájának fűvészeti nagy érdekességéről szólni hallotta, tanúja volt ez iránti élénk részvételének. Sajnálkozással kell ez alkalommal említenem, mikép Endlichernek egyik különösen szívén fekvő kívánsága az vala, S. úrral, ki akkor pesti egyetemünknel a növénytant adta elő, szorosabb összeköttetésbe lépni. A tudós világban divatozó szokáshoz képest tehát néhány különös érdekű növények példányait küldte neki ajándékkul, reménylően, hogy azok a pesti fűvészkert hasznára fognak fordíttatni, s hogy S. úr szintazon barátságos szivességgel fogja viszonzozni felhívását, melyet ő Német-, Francia-, Olaszország, Anglia, Amerika és Keletindia leghíresebb fűvészeinél tapasztalt. Bámulására, de egyszersmind megütközésére rövid idő múlva látta, hogy csatlakozott. S. úr nem csak nem felelt Endlicher szíves levelére — s az egyetemi fűvészkert látogatója azon sejtelemre is juthatott, hogy az ajándék nem is volt igen kedves — hanem később Bécsbe felrándulván, az ottani fűvészkert felé sem tévedt el soha. E sorok írója Endlicher szájából hallotta az iránti panaszát; ki később azután S. úrnak soha többé nem alkalmatlankodott, de igen furcsán nyilatkozott azon szellemről, melyről azt hitte, hogy hazánk tudósai közt divatozik. Egyébiránt Brassai Sámuel kolosvári egykori jeles professornak ő nem csak barátja, hanem tudományos érdemeinek különös tisztelője is volt. Úgy szinte fiatal magyar fűvészeket is, kikkel találkozott, valódi barátságos szivességgel fogadott mindenkor, s tanulmányaikat minden módon ápolni és elősegíteni kész volt. Kovács Gyulánk (jelenleg a nemz. muzeum egyik őre) e tekintetben igen kedves volt előtte. Így talált ő módot Magyarországon többnemű összeköttetéssel bírni, melyek által annak fűvészeti viszonyai iránt illő figyelemmel lenni képes volt.

Hasonló értelemben nyilatkozhatunk *Endlichernek hazánk története körüli érdemeiről*. Sőt tekintve, mikép a magyar történet mostani irodalmi viszonyaiban főkép kútforrások minél biztosabb és kritikailag szabályszerűbb kiadására szorúl, mely téren állt Endlicher munkálkodása; mikép Endlichernek nyelv- és történettudományokbani egész irodalmi iránya a pozitív tudományok kritikájának legmagasabb pontjáról indult ki; mikép végre hazafiúi érzelme oly tisztán, mint itt, sehol sem tűnik fel: tisztünk is azt kívánja, hogy érdemeit, melyek által a magyar történettudománynak több

szakai igen nevezetes nyereségben részesültek, különösen kiemeljük.

Kezdjük történettudományunk ösatyja, az úgynevezett *Anonymus Belae Regis notarius* munkájának *Endlicher* általi kiadásával.

Tudva van, hogy Anonymusnak „*de gestis hungarorum*” című munkája a magyar nemzet legrégiebb történetére, valamint Magyarország megalapítása körüli ismereteinkre nézve megbecsülhetetlen tudományos kincs. E munka magyar nemzeti szempontból tudósít azon eseményekről, melyek őseinknek Ázsiából kiköltözését és e hazabani letelepedését legközelebb illetik; s melyek a magyar akkor még ázsiai népnek európai nemzetté alakulását részint magok után vonták, részint kísérték. Mit külföldi írók, mit maga a bíborban született Constantin ezen eseményekről közöl, csak második kéz által nyújtatik, és már csak azért is másodrendű jelentőséggel bíró tudósításnál nagyobb hitelt nem igényelhet; minthogy a hazai kútfőknek mind élettelmes friseségét, mind természetszerinti hivatását nélkülözi. Nem csoda tehát, hogy 1746. óta, midőn t. i. *Schwandtner* a bécsi cs. könyvtárban lévő ismeretes kézirat után legelőször bocsátotta közre e munkát, az nem csak számos izben kiadatott, hanem a régibb magyar történetnek valóságos átalakulását idézte elő.— De voltak más részről oly tudósok és történetbuvárok is, kik az indulatosság legtúlságosabb hevével, sőt mondhatnók vak fanatismussal, Anonymusunkat megtámadni, kisebbiteni s ötet mint mesemondót minden történeti hitelességtől megfosztani ügyekeztek. *Schlözer* áll, nevéhez nem illő, s minden eziránti nyilatkozatait vak-sággal jellemző animositásával, ezeknek élén. Mivel Anonymusnak adatai azon nyomozásoknak, melyeket ő pétervári tartózkodása alatt az orosz őstörténet körében tett, részben megcáfolják, vagy megsemmisítik, nem volt szidalom és szenny, melylyel annak munkája ellen kikelni kész nem volt. „*Nestora*” és „*Egyetemes éjszaki története*” eziránti nyilatkozatait magokban foglalják, megmutatván egyszersmind, hogy ő nem tudományos okoknál, hanem egyedül csak elkeseredett lelkületénél fogva szerette volna Anonymusnak, nézetei hitelét veszélyeztető, elbeszéléseit a mesék körébe helyezni. Egyébiránt, ha *Schlözer* Anonymus elleni kifakadásain kívül mást nem hagyott volna maga után, tudományos nagy hírére alig tett volna szert. Mindent, mit ő e tekintetben felhozott, s mit mások Anonymus kisebbitésére utána elmondottak, egybe állítván, nyíltan és

határozottan oda nyilatkozunk, mikép annak történettudományi hitelén legkisebb csorba sem ejtetett. Csak való történetkritikai szellemenben, nem pedig egyoldalú és elfogult nézetek értelmében használtassék. S épen ezért mindazokról, kik a történettudományi irodalomban eddig Anonymus ellenei voltak, általában azt mondhatjuk, hogy nem belső tudományos okoknál, hanem csak külső tekinteteknél fogva iparkodtak őt történeti tekintélyétől megfosztani; s adatait méltányolni, vagy csak érteni is nagyobb részt képtelenek voltak. Különösen az újabb idei panszláv irányu történetirők is egyik fő feladatul tűzték ki magoknak Anonymust letenni, és minden kitelhető módon kisebbiteni. De ők is semmi újat ellene fel nem tudtak hozni, újra meg újra csak azon kérődzének, mit Schlözer elöttök már rég elmondott volt.

Hogy mai nap képesek vagyunk Anonymus ellenzői felett ily határozottan kritikai pálcát törni, azt leginkább *Endlichernek* köszönjük. Már *Cornides Dániel*, ismeretes híres munkájában *) érelyesen és az akkori tudományos állapotokhoz képest, legjobb sikerrel is tiszta fénybe állította Anonymus hitelét megtámadói ellen. Kutatásait és azok eredményét nem csak hazánk legjelesebb történetirői, hanem a tudós külföld is méltányolta és magáévá tette. Úgy hiszem elég lesz az utóbbi tekintetben a híres *Müller János* nyilatkozataira és nézeteire hivatkoznom **). De a panszláv irány a literatúrában tüzvén ki zászlaját, az, a mennyiben érdeke kívánta, újra feltámadt Anonymusunk ellen, ki a múlt kornak épen oly pontjait, melyek mesterkélt történeti elbeszélések rendszerében a leglényegesebb elemek közé tartoznak, nem világosította fel kedvök szerint. Ezen urak sophismáira vonatkoznak *Endlichernek* Anonymus hitelét illető vizsgálatai; s minthogy ő általok nemzetünk becsületét annak ócsárlói ellen diadalmasan védte, eziránti nézetei, valamint Anonymusnak általa eszközlött *kétszeri* kiadása ***), újabb történeti literatúránk legbecsesebb tüneményei közé sorozandó.

*) Danielis Cornides Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii. Editae, auctae a J. Christiano Engel. Budae. 1802. 4r.

**) *Johannes von Müllers* Sämmtliche Werke, herausgeg. von Johann Georg Müller, XXVI. Theil. Stuttg. und Tübingen, 1834. 297 st. l.

***) Anonymi Belae Regis Notarii de gestis Hungarorum liber, ed. Stephanus Ladislaus Endlicher, Hungarus Posoniensis. Viennae, 1828; — és Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana, ed. St. L. Endlicher. Sangalli, 1849.

Ebbeli érdemeit a nagy hírű német történetíró *Fallmerayer* illőleg méltányolta. *)

Más történeti munka, mely által Endlicher nem csekély érdemet szerzett magának történetirodalmunkban, Lipcsében jelent meg 1846-ban nevének elhallgatásával e cím alatt „*Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin, 1439. 1440.*“ Ki hazánk azonoskori történetét közelebbről vizsgálja, annak országos viszonyaink későbbi alakulása körüli nagy fontosságáról könnyen meg fog győződni. A török háborúk akkor kezdték legelőször Magyarországot vésszszel fenyegetni. Albert királyunk pedig, kinek halála után közvetlen beállt eseményeket az ezen munkában foglalt napló tartalmazza, az első magyar király volt a habsburg-ausztriai dynastiából, mintegy alapítója azon státusviszonyoknak, melyek Magyarországot Ausztriával és Csehországgal szorosabb összeköttetésbe hozták, s melyek az ausztriai birodalomnak történeti alapul szolgálnak. E kor eseményeit minél közelebbről és minél részletesben ismerni, a magyar történet minden kedvelőjének nagy érdekében fekszik. A magyar akadémia által közrebocsátott Tudománytár Czech János közléséből már 1834-ben ismertetett néhány adatot az itt említett naplóból, melyekből csakugyan bebizonyodott, hogy akkor időben szép nemzeti nyelvünk udvari divatú is volt **). De egész terjedelme szerint ezen naplót, melynek kézirata a bécsi cs. könyvtárban található, csak Endlicher adta ki, azt felvilágosító jegyzetekkel, egy nemzedéki táblával és az Albert király halála utáni események chronologiai összeállításával látván el.

Hasonló, sőt talán még nagyobb, főkép jogtörténeti, fontossággal bír Endlichernek egy harmadik, hazánk történetét illető munkája: „*Die Gesetze des Heiligen Stefan, ein Beitrag zur ungarischen Rechtsgeschichte. Wien, 1849.*“ E munka az európai magyar státuslét őstörténetébe helyez bennünket vissza, szent István, első apostoli királyunk törvényhozásával és státusintézeteivel ismertetvén meg, törvényeinek egy újonan feltalált kézirata alapján. T. i. Dr. *Wattenbach Vilmos*, fiatal porosz tudós, ki a német történettudomány érdekében és a német történetmívelő társaság meghagyá-

*) V. ö. Augsb. Allg. Zeitung, Beilage Nro 156, 1850 ; és utána Pester Morgenblatt Nro 110, 1850. a tárcában.

**) Tudománytár, 1834. I. kötet, 235 l.

sából 1847. és 1848-ban. Ausztriának és Stájerhonnak kolostorait utazta be, Admont stájerhoni egyik kolostor könyvtárában egy XII. századbeli codexet lelt fel, mely néhány történeti adaton kívül szent István törvényeit is tartalmazza. E sorok írója ezen hazánk történetére nézve megbecsülhetetlen, új tudományos kincs feltalálásáról már 1848-ban értesítvén a magyar akademiát, azon alkalommal kiemelte, mikép tekintve a feljegyzésnek régiségét (t. i. a XII. századot, holott eddig sz. István törvényeit csak a XV. század vég éveiből származott kéziratokból ismertük); tekintve tovább azon variánsokat, melyek által a magyar corpus juris-ban foglalt szövegtől eltér, D. Wattenbach Vilmos magának Magyarország jogtörténetében halhatatlan érdemet szerzett. De úgy szinte Endlicherünk is, ki említettem munkájában szent István törvényeinek ezen feltalált legrégibb és mindaddig egészen ismeretlen példányát kiadta, s a belőle nyert új tudományos segédszerek használásával hazánk régi törvényhozását általában felvilágosítván, azt nagy részben új világban tüntette fel.

Hátra van még, hogy Endlicher legutolsó munkáját, a „*Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*“ (Sangalli, 1849) című magyar történeti kútfőgyűjteményét különösen említsem. Két részre oszlik ez: régi írókra (scriptores) és jogemlékekre (leges); mely utóbbi osztálya csak a kiadó halála után jelenvén meg, hazája és nemzetének hátra hagyott emlékek tekinthető. E gyűjtemény Anonymusnak Endlicher által javított szövegén, és szent István törvényeinek Wattenbach feltalálása következtében egészen új elrendezésén és meg bővítésén kívül újat nem igen nyújtván, hanem csak az eddig szokottnál helyesebb alakban állítván egybe Árpádkorbeli legnevezetesebb történetemlékeinket, nem kell, hogy róla itt bővebben emlékezzem. De nem mellőzhetem, mikép célszerű kritikai combinatiók alapján itt is néhány régi bár azelőtt már ismeretes történeti kútfőinket, p. o. szent István legendáit, szent Gellérd életírását, a *Ritus explorandae veritatis*-t stb. némileg az eddig használttól eltérő formában, találjuk. A különbségek, valamint általában ezen új kiadásnak becse csak különös kritikai bírálás tárgya lehet, mely itt célunkon kívül fekszik.

S ezeket mind egybe foglalván, habár némi fájdalommal kell is említenem, hogy Endlicher, első neveltetése és későbbi viszonyainál fogva is, nem képesült magyar íróként dicsőíteni nemzeti iro-

dalmunkat, mégis egyet fog velem érteni hazánk tudományos érzelmü közönsége, midőn Endlicher elhunyt hazánkfiát a külföld előtt szerzett dicsőségén kívül, nemzetünknek is legjelesebb újabb korbéli férfiai egyikének nevezem. Független minden a tudományban szellemi bilincseket szerző tekintélytől, de önállóságában mégis mindazt, mit a múlt és jelenkor literatúrája, mit tudós elődeink és kortársaink nagyot és figyelemre méltót nyújtottak, megbecsülni képes és kész: munkássága a való tudós tiszta tükrét mutatja fel előttünk, melynek gyümölcseit még utódaink is élvezni fogják. Mert a tudomány hasonló a napnak világ- és életterjesztő sugaraihoz, melyeknek jótékony hatása az egész teremtésben észrevehető. Így a tudományok is társadalmi létünkben és közéletünk minden viszonyaiban azon termékenyítő elemet képezik, mely ha hiányzik, mind az, mi szépet, nagyot és magasztost nemünk bír, táperő nélkül szűkülkednék. Miért is nem csak békét mondunk hazánkfia hámvaira, hanem szellemének és munkásságának köztünk további hatását jellemzőleg, emlékezetére a régi költő szavait ismétljük:

Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt.

CLASSICA LITERATURA.

MUTATVÁNY THUKÜDIDESZ PELOPONNÉSZOSZI HÁBORÚJÁBÓL.

(I. 66—88.)

SZABÓ KÁROLYTÓL.

---

66. Az athénieknek és peloponnészoszsiaknak ezen vádjaik történtek egymás ellen még a háború előtt: a korinthusziaknak, hogy Potídaiát, az ő gyarmatjokat a bent lévő korinthuszi és peloponnészoszsiakkal ostrom alá fogták, s az athénieknek a peloponnészoszsiak ellen, hogy az ő szövetséges s adófizető városukat föllázaszták s oda menvén ellenök a Potídaiabeliakkal nyíltan harcoltak: azonban a háború még nem ütött ki, hanem állt a békekötés, minthogy ezt a korinthusziak magánosokul cselekedték.

67. Kik is, Potidáia ostromoltatván, nem veszteglettek, emberek is lévén bent, de féltvén egyszersmind tartományukat is, s fölhívták tüstént Lakedaimónba a szövetségeket s elmenvén, vádolták az athénieket, hogy a békekötést megszegték s Peloponnészoszt megbántották. Az aigíniek is nem küldve ugyan nyíltan követeket, az athéniektől féltőkben, hanem alattomban, azokkal együtt nem kevésbé sürgették a háborút, mondván, hogy a békekötés szerint nem önkormányuak. S a lakedaimóniak ezen felül, ha valaki a szövetségek közül valami más sérelmét mondá az athéniektől, fölbiztatták s magok közt szokás szerint gyűlést tartva szólani parancsolták. S előlépven mások is, kiki maga részéről, s a megaraiak is vádakát emeltek, más nem csekély sérelmeik közt főképen azt adván elő, hogy az athéniek birodalmábani kikötőkből s Attika piacairól ki vannak rekesztve a szerződések ellenére. S a korinthisziak, másokat hagyván elébb haborúra ösztönözni a lakedaimóniakat, s legutól lépven elő, ezeket mondták:

68. „A ti magatok közti kormányzástok és társalgástok bizalmasága mások irányában, ha mi valamit mondunk, bizalmatlanabbakká tesz benneteket óh lakedaimóniak s ennél fogva mérséklenségtek van ugyan, de a külügyekben hanyagabbul jártok el. Midőn ugyanis előre megmondók, hogy az athéniektől miket fogunk szenvedni, nem annak jártatok mindannyiszor végére, a mit előadtunk, hanem inkább a beszélőkre gyanakodtatok, hogy saját vizsgálódásaik végett szólnak, s e miatt nem mielőtt megbántottak, hanem miután a dologban benne vagyunk, hívtátok össze ezen szövetségeket, kik közt annál inkább illet bennünket a szó, mennél nagyobb vádjaink, mint kikkel az athéniek garázdálkodtak, ti pedig mit sem gondoltatok. Ha tán valahogy alattomosan bántották volna meg Hellászt, azt nektek, mint kik nem tudnátok, meg kellene elébb magyaráznunk: de most mért szónoklanánk hosszasan, midőn látjátok meghódított alattvalóikat, látjátok, hogy ezek (a megaraiak) ellen incselkednek s nem kevésbé a mi szövetségeseink ellen is, s jó előre elkészültek, ha tán meg fognának támadtatni. Mert különben Kerkurát a mi ellenünkre alattomosan el nem foglalták s Potidaiát nem ostromolták volna, melyek közül emez Thráké ügyei kezelésére a legalkalmasb fekvésű hely, amaz pedig legnagyobb hajóhadat szolgáltatót a peloponnészosziaknak.“

69. „S ezeknek ti vagytok okai, kik elébb városukat a méd

háború után megerősíteniök s később a hosszú falakat építeniök hagy-
tátok, s mindeddig mindig megfosztottátok szabadságuktól nemcsak
az általok meghódítottakat, hanem még tin szövetségeseiteket is ;
mert nem a meghódító, hanem ki gátolni képes volna s mégis el-
nézi, teszi azt igazabban, bárha mint Hellász szabadítójának dicsőít-
tetik is erénye. S alig hogy most is, s most sem kitűzött célra
gyülekezünk össze. Mert nem azon kellene még most is tanakod-
nunk, meg vagyunk-e bántva, hanem hogy miképen toroljuk meg.
Azok ugyanis bennünket határozatlanokat kitervezetten munkál-
kodva s nem halogatva támadnak meg. S tudjuk mily úton s mily
apránként közelgetnek az athénéiek szomszédjaikhoz. S azt gon-
dolván, hogy ti azt észre nem véve nem is tudjátok, kevésbé bíz-
nák el magokat, de megtudva, hogy ti tudva nézitek el, erősen fog-
ják venni a dolgot. Hiszen magatok vesztegletek a hellenek közöl
óh lakedáimóniak! valaki ellen nem erővel, hanem halogatással vé-
dekezve, s magatok vagytok, kik elleneiteknek nem kezdődő, ha-
nem megkettőztetett gyarapúltát töritek meg. Bátorságban mond-
játok ugyan lenni magatokat, de biz abban több a szó, mint
maga a való. Mert magunk tudjuk, hogy a méd a világ más végéről
előbb Peloponnészoszra ütött, mint sem általatok illően megelőzte-
tett volna. S most az athénéiket, kik nem úgy mint az távol, hanem
közel vannak, elnézitek, s a helyett, hogy magatok megtámadnátok,
jobb szeretitek mint támadókat verni vissza, s szerencséjökben sok-
kal hatalmasbakká váltok után kelni küzdelemre ellenök, tudván,
hogy a barbar is nagyobb részint maga rontotta meg magát, s hogy
magok az athénéiek irányában már sokszor inkább azok botlásai,
mint a ti megtorlástok által menekültünk meg ; miután már a töle-
tek várt segély reménye némelyeket, kik abba bízva készületlenek
voltak, tönkre is tett. S ne gondolja senki közöletek, hogy ezt in-
kább ellenséges indulatból, mint rosszalásból mondtuk. Rosszalás
ugyanis tévedő barátjainkat, szemrehányás jogtalankodó ellensége-
inket illeti.“

70. „S egyszersmind, ha más valaki, mi gondolunk rokonaink
ellen méltán feddő szót emelhetni, különben is roppant külön-
ség lévén köztetek, mit ti, úgy látjuk, nem is sejtetek, s meg
sem gondoltátok soha, milyenek s töletek mennyire s mily minden-
ben különbözők ezen athénéiek, kikkel küzdelmetek lesz. Ők
ugyanis újítani vágyók, kigondolni, s mit elhatároztak, tettel végre-

hajtani gyorsak ; ti a meglevőt megtartani, de semmi újat kigondolni s tettel a múlhatatlant sem vagytok képesek kivinni. Továbbá azok erejük fölött merészek, várakozáson túl vállalkozók s bajaikban jó reményűek ; ti erőtknél kevesebbet tesztek, legerősebb terveitekbe sem bíztok s bajaitokból soha sem hisztek kilábolhatni. Azok sérények, ti halogatók ; azok idegen földre járók, ti hon veszteglők. Mert azok távol létökkel szerzeni, s ti más megtámadásával a készben is kárt gondoltak vallani. Azok elleneiket legyzővén még többre törekednek, s meggyőzetvén legkevesebbé sem csüggednek el, testeikkel, mintha nem övük volna, védik a hont s lelkek leg-háziabb azért munkálni ; ha valamit szándékozván el nem érhetnek, sajátjokat gondolják veszteni, ha valamit megtámadván elfoglalnak, keveselik ahoz képest, mit munkálva még nyerendők, ha valamely vállalatukban buknak, veszteségöket másban reménylik visszapótolni. Mert csak ők reménylik s birják egyszersmind, a mit szándékoznak, mivel gyorsan munkába veszik, a mit elhatároznak. S mindezért munka és veszély közt egész éltökben küzdenek, s miök van, legkevesebbé élvezik, mivel szüntelen szereznek, s más ünnepet nem is tartanak, mint azt, mi szükséges, mívelni, s nem kevesebbé szerencsétlenségnek tartják a tétlen henyélést, mint a munka közben meg nem nyughatást : egy szóval, ha valaki azt mondaná : arra termettek, hogy sem magok ne nyugodjanak, sem másoknak békét ne hagyjanak, igazán mondaná.“

71. „S mindamellet is, hogy illy város áll veletek szemközt, késlekedtek öh lakedáimoniai, s nem gondoljátok meg, hogy azoknak tart legtovább nyugalmuk, kik hadkészületeket jogosan használják, de kész is lelkek, ha megbántatnak, el nem szivelni ; hanem, hogy sem másokat ne bántsatok, sem védekezés közben ne veszítetek, abban tartjátok az igazságot. De ezt egy veletek hason szellemű város szomszédságában is aligha fognátok elérni : most pedig, miként imént is nyilatkoztattuk, intézményeitek irányukban avútszerűek ; pedig ezekben is, mint a mesterségben, a haladással mindig arányt kell tartanunk. Nyugalomban élő honnak ugyan a változatlan intézmények legjobbak, de azoknak, kik sok ellen kényteleníttetnek küzdeni, sok mesterkedésekre is van szükségök : így az athénéiek intézménye is nagy tapasztaltságuknál fogva mentek a tieiteknél több újításokon keresztül. — Eddig határozódjék lassulkodástok ; most pedig másokat is, a Potidáabelieket is, mint megígértétek,

segítségük, hirtelen beütvén Attikába, ne hogy barátjaitok- s rokonaitokat legnagyobb elleneiteknek engedjétek, s minket többieket levertségünkben más szövetségre kényszerítetek. Nem tennénk pedig semmi jogtalanságot sem az eskü istenei sem az értelmes emberek előtt. Mert nem azok szegik meg a szövetséget, kik elhagyatottságokban másokhoz állanak, hanem a kik azokat, kikkel egy esküt tőnek, nem segítik. De ha jó indulattal akartok lenni irántunk, megmaradunk; mert sem azt, mi szent, felforgatni nem szeretnők, sem nálatok más velünk rokonabb lelkűeket nem találhatnánk. E szerint gondoljátok hát meg jól magatokat s igyekezzetek csekélyebbé nem vezérkedni Peloponnészoszt, mint atyáitok nektek átadák.“

72. Ezeket mondták a korinthusziak. S az athénéiek — mert épen egy előbbi küldöttségök más ügyekben Lakedáimónban időzött — a mint a dolgot észrevették, legjobbnak látták a lakedaimóniak előtt föllépni, s a vádak iránt ugyan, melyeket a városok rájuk kiáltottak, mit sem védekezni, hanem minden oldalról fölvilágosítani, hogy nem kell hirtelen határozniok, hanem bővebben körültekinteniök. S egyszersmind városukat is, mily nagy hatalmú, ki akarták tüntetni s visszaemlékeztetni az öregebbeket azokra, miket magok láttak s megmagyarázni az ifjabbaknak, a mikben tapasztalatlanok voltak, úgy gondolkozván, hogy azok vitatkozásaik után inkább veszteglésre, mint háborúra lesznek hajlandók. Elmenvén hát a lakedaimóniakhoz, mondák, hogy gyűlésekben ők is akarnak szólani, ha valami nem fogná gátolni. S ezek őket közéjük jöni rendelék, s az athénéiek előlépvén ezeket mondták.

73. „A mi követségünk ugyan nem a ti szövetségeseitek elleni vitatkozás, hanem a végett történt, miért a város küldje bennünket; hallván azonban, hogy erősen zúgnak ellenünk, előléptünk, nem a városok vádjait cáfolandók (mert előttetek, sem nekünk, sem ezeknek nem bírái előtt fognánk vitatkozni), hanem hogy e nagy ügyben szövetségeseitekre könnyelműen hajtva balúl ne határozatok s egyszersmind minden ránk vonatkozó okoskodást illetőleg föl akarván világosítani, hogy nem méltatlanul bírjuk, a mit szereztünk, s hogy városunk a tisztességre nem érdemtelen. Miért kellene azonban fölhordanunk ama régi dicső tetteinket, melyekről inkább a hagyomány utáni hallomás, mint a hallgatók szemei tehetnek tanúságot? míg a méd háborút s miket magatok, mint mi,

tudtok, bárha azt mindig szemetekre hányunk kellemetlenül fog is esni, megemlítenünk kénytelenség. Mert midőn azt folytatók, a közjóért veszélyeztettük magunkat, melynek kivívásában részt vettek ugyan, de azért az egésznek megemlítésétől, ha tán javunkra szolgál, ne tiltsatok el bennünket. S nem is annyira mentegetőzés, mint annak megmutatása s fölvilágítása végett fogunk szólani, hogy balúl határozván, mily város ellen leend harcotok. Megemlítjük azért, hogy elsőben Marathónnál magunk szállottunk szembe a barbárral, s midőn utóbb jött, nem lévén képesek a szárazon védekezni, egész népestül hajókba szállva harcoltunk veletek együtt Szalamisznál, s ez tartotta őt vissza, hogy Peloponnészoszt megrohanva városonként föl nem dulta, tehetetlen lévén ti egymást számos hajói ellen megvédeni. S ennek legnagyobb bizonyosságát maga adta, mert a tengeren legyőzetvén, minthogy többé hasonló ereje nem volt, táborának nagyobb részével hirtelen eltávozott.“

74. „Így történvén már ez s világosan ki lévén mutatva, hogy a hellének sorsa hajóhaduktól függött, mi adtunk ahoz három legnagyobb segítséget: legszámosabb hajót, legértelmeseb vezért és legserényebb készséget; hajót a négyszáz közé két harmadánál nem sokkal kevesebbet, főnökül Themisztoklészt, kinek terve szerint történt legfőkép a szűk tengereni ütközet, mi mőntete meg minden kétség kívül ügyünket — s őt ezért idegen létére minden hozzátok vetődöttek közt legtöbbre is becsültétek — s készséget igen is vakmerőt mutattunk, kik miután, a többiek hozzánkig már meghódolván, a szárazon senki által nem segítetténk, készek voltunk városunkat elhagyva s lakjainkat lerombolva még így sem hagyni el megmaradt szövetségeseink közügyét, s nem elszéledezve értők mit sem tenni, hanem hajókba szállva veszélyeztetni magunkat, nem bosszankodva, hogy ti elébb nem segítettetek bennünket, s így elmondhatjuk, nem kevésbbé segítettünk mi titeket, mint általatok segítetténk. Ti ugyanis lakott városaitokból s azok további birtoklása végett s nem annyira rajtunk, mint magatokon aggódva segítettetek minket, s midőn még bántatlanok valánk, nem álltatok mellénk; mi pedig már nem is létező városunkból rohanva ki s a csekély reményben állóért veszélyeztetve magunkat mentettünk meg mind titeket, harcunk részeseit, mind minmagunkat. S ha mi elsőben, mint a többiek, földünket féltve, a médhoz állottunk, vagy utóbb, mint már tönkre jutottak, hajókba szállni nem merészlettünk: soha

sem fogtatok volna többé, elég hajótok nem lévén, a tengeren harcolni, hanem csendesen úgy ütött volna ki dolga, a mint akarta.“

75. „Nemde méltók vagyunk hát óh lakedáimóniak! már csak akkori készségünk s értelmi belátásunk miatt is, hogy az uralomért, melyet bírunk, a hellének előtt oly igen gyanúsak ne legyünk? Hiszen magához ehez sem erőszakolva jutottunk, hanem mivel ti nem akartatok a további barbar háborúra velünk maradni, s a szövetségesek mimellénk állottak s magok szorúltak meg vezérül választani bennünket. S maga a dolog természete szerint kénytelenítettünk azt mindeddig megtartani, elsőben leginkább félelemből, azután becsületből, utóbb haszonból is. S még most sem látszik tanácsosnak, hogy sokak előtt gyűlöletes létünkre, miután némeleyeket, kik már is elpártoltak, meghódítottunk, s ti is e mellett egyáltalában nem barátjaink, hanem irigyeink s haragosaink vagytok, azt kezünkől kieresztve magunkat veszélyeztetnünk. Hiszen az elpártolások is tihozzátok történtek. Senkinek sem lehet pedig irigyelni, ha legnagyobb veszélyekkel járó hasznait javára fordítja.“

76. „Ti is óh lakedáimóniak! a peloponnészoszi városok fölött tinjavatok szerint rendelkezve vezérkedtek; s ha akkor mind végig kitarva, a vezérség miatt, miként mi, gyűlöletbe jöttetek volna, jól tudjuk, ti sem lennétek szövetségeseiteknek kevesebb terhőkre, s kénytelenek lettetek volna vagy hatalmasan uralkodni, vagy magatokat veszélyeztetni. Így mi sem tettünk semmi csodálatost vagy emberi természet ellenit, midőn az átadott uralmat elfogadtuk, s azt a becsület, félelem és haszon legfőbb szempontjaiból el nem bocsátjuk, különben sem mi hozván be szokásul, hanem mindig úgy lévén, hogy a gyöngébb az erősebb alá legyen vettelve, s egyszersem mind méltóknak is tartván magunkat arra, s előttek is azoknak látszatván, míg nem érdekeiteket vizsgálgatva most a jog vitásába ereszkedtetek, melyet, midőn valamit erővel szerezhett, soha senki birtoka terjesztésének, hogy attól elállt volna, elébe nem helyezett. Sőt dicséretre méltók, kik az emberi természetet, hogy másokon uralkodjanak, követve, jogosabbak, mint erejük szerint lehetnének. Azt hiszszük ugyanis, hogy a mi birtokunkat kezeikbe véve mások fognák igazán megmutatni, ha vajjon mérsékelten viseljük-e magunkat? ránk pedig becsületességünkől is, bár nem érdemeljük, több becsmélés, mint dicséret háramlik.“

77. „Mert bár a szövetségeseinkkel szerződési perekben is

hozzájok megalázódva s magunk közt is egy azon törvények szerint hozunk fölöttök ítéletet, mégis perkedvelőknek tartanak bennünket, s egyikök sem vizsgálja, hogy azoknak, kik más valahol uralkodnak s alattvalóik iránt nálunk kevesebb mérsékletesek, miért nem vetik ezt szemökre? Mivel kinek erőszakoskodni módja van, törvénykezésre nem szokott szorúlni. De ezek megszokván irányunkban egy azon törvények alatt lenni, ha talán a kormány ügyében nem úgy mint gondolnák, hogy kellene, hozott végzésünk vagy intézkedésünk által vagy bárhogya is rövidséget szenvednek, nem köszönik meg, hogy többet nem vesztek, hanem rövidségeket nehezebben szívelik, mint ha eleitől fogva, félre téve a törvényt, nyíltan zsaroltunk volna: akkor magok sem szóltak volna ellene, hogy nem kell a gyöngébbnek az erősebb alá vettetni. Az emberek ugyanis, úgy látszik, inkább bosszankodnak, ha igazságtalanul, mintha erőszakosan bánnak velök: mert akkor magokkal egyenlőtől zsaroltatni, ekkor egy hatalmasabbtól kényszerítettni gondolják magokat. A médtől e szerint iszonyúbbakat szenvedve, mint most, elszívelték, s a mi uralkodásunk terhesnek tetszik előttük, s méltán; mert a jelen mindig nyomasztó az alattvalónak. De hiszen ti is, ha minket meghódítva uralkodhatnátok, azon jó indulatot, melyet tőlünk féltőtökben vettetek elő, hamar meg fognátok változtatni; ha ugyan a milyenekhez akkor a méd ellen kisség vezérkedve fogtatok, olyanokon járna most is eszetek. A magatok közötti törvényeket ugyanis másokra ki nem terjesztitek, s még e mellett bármely egyes emberetek hazáján kívül táborozva, sem azokat, sem a melyek szerint az egész Hellász törvénykezik, nem tartja meg.“

78. „Komolyan tanácskozzatok hát, mint nem valami csekély dolog fölött, s mások véleményére s vádjaira hajolva ne szerezzetek bajt magatoknak, s hogy mily nagy a véletlen a háborúban, mielőtt még benne lennétek gondoljátok meg. A hosszas háború ugyanis a szerencsére szokott legtöbbet támaszkodni, melytől pedig egyenlő távol állunk, s mely részre dől, bizonytalanságban kell megkísértenünk. S az emberek háborúba menve, ahoz fognak előbb, mit később kellendett tenniök, s midőn már balúl jártak, akkor fognak az okoskodáshoz. De mi semmi ily hibában sem magunk nem lévén, sem titeket nem látván, azt mondjuk nektek, hogy míg mindegyikünknek keze ügyébe esik a józan meggondolás, ne szegjük meg a békekötést s ne hágjuk át az esküt, hanem viszályainkat törvény-

nyel döntsük el az egyesség szerint: vagy az eskü isteneit tanúbizonyságul híva megkísértendjük visszaverni benneteket, ha háborút kezdetek.“

79. Ezeket mondották az athénéiek. S miután a lakedáimóniak mind szövetségeseik vádjait az athénéiek ellen, mind a mit az athénéiek mondtak, meghallgatók, mindnyájokat elküldvén, magok közt tanakodtak a dologról. S a többség véleménye oda ütött ki, hogy már jogtalanokdtek az athénéiek, s minél előbb hadakozniok kell. Előlépven ekkor királyuk Arkhidamosz, egy értelmes és becsületesnek tartott férfiú, így szólt:

80. „Magam is már sok háborúban forogtam óh lakedáimóniak! s köztetek is látok ily korúakat, s így nem hiszem, hogy valame-lyiktök tapasztalatlanságból, mint a sokaságon megeshetnék, vagy jónak s bátorságosnak tartva óhajtaná azt. S kitalálhatjátok, hogy ez, melyről most tanácskoztok, nem legcsekélyebb lesz, ha az ember komolyan meggondolja. Mert a peloponnészosziak és szomszédjaink ellen erőnk megfelelő, s hirtelen megeshetik, bár melyikökre ütnünk; de oly férfiak ellen, kiknek földjök távol, s e mellett még a tengeren is leggyakorlottabbak s minden egyébbel legjobban el vannak látva, magán- és közkincscsel, hajóval, lóval, fegyverrel s néppel, mennyi más hellén tartományban egyben sincs, kiknek még számos adófizető szövetségeseik is vannak, ilyek ellen, hogy lehessen egykönnyen háborút indítnunk, s abba bárki szavára készületlenül rohannunk? Talán hajókkal? de gyöngébbek vagyunk; ha pedig gyakorolgtatjuk s készítgetjük magunkat ellenök, időbe kerül. Tehát pénzzel? de ebben még sokkal hátrább vagyunk, s nálunk sem közösben nincs, sem sajátunkból örömet sem adunk.“

81. „Könnyen bizakodhatnék tán valaki, hogy mivel fegyverre s tömegre többen vagyunk, földjüket pusztítsuk becsapongva. De van nekik sok más földjök, melyen uralkodnak, s a tengerről, mire szükségök lesz, majd beviszik. Ha pedig szövetségeseik elpártoltatását kísérténök meg, azokat is, mint nagyobb részt szigettlakókat, hajókkal kellene segítenünk. Hogy lesz hát már ez a mi háborúnk? hiszen, ha vagy hajókkal nem győzünk, vagy a jövedelmeket, melyekből hajóhadukat kitartják, le nem foglaljuk, többet fogunk veszíteni. S akkor még kiegyezkednünk sem lesz szép, különben is úgy látszván, hogy mi kezdtük inkább a viszályt. Mert azon reményben bizony ne ringatózzunk, hogy hamar elmúlik a háboru,

ha földüljük földjüket, sőt inkább attól tartok, hogy azt gyermekeinkre is átörökítjük. Így illik az athéniekhez büszkeségükben sem földjükért magokat meg nem adni, sem tapasztalatlanokként meg nem döbbenni a háborútól.“

82. „Azonban sem azt nem mondom, hogy érzéketlenül hagyjuk szövetségeseinket bántatni, s az incselkedőket rendre ne igazítsuk, hanem hogy fegyverhez még ne nyúljunk, de követeket küldjünk, s vádoljuk őket, sem a háborúra föltöbb nem nyilatkozva, sem arra, hogy engedni fognánk. S e közben mind saját hadunkat készítsük föl magunk és szövetségeseink, akár hellének akár barbarok, ajánlatából, ha valahonnan vagy hajóhadi vagy pénzbeli erőt szerezhethénk (nem lehet pedig senkinek fölhányi, kire, mint ránk, az athéniek törnek, ha nem csak helléneket, hanem barbarokat is fölfog, hogy magát megmentse), mind egy úttal azokét is állíttassuk ki. S ha miben tán meghallgatandják követségünket, legjobb lesz; ha pedig nem, két három év múlva már jobban fölfegyverkezve menjünk, ha tetszik, ellenök, s talán látva már készületünket és szavainkat azzal egyezőleg hangzani, inkább engednek, földjök is dúlatlan lévén, s még épen lévő s össze nem rongált javaik fölött tanácskozáván. Ne tekintsétek ugyanis földjüket másnak, mint kezeseknek s annál jobbnak, minél jobban van mívelve, melyet, mennyire lehet, kimélni kell, nehogy elkeseredésre juttatva győzhetetlenebbé tegyük őket. Mert ha készületlenül, szövetségeseink vádjaira hajtva, földülnök azt, vigyázzatok, hogy Peloponnészoszra nagyobb szégyent és nyomort ne hárítsunk. Mivel mind a városok, mind az egyesek vádjait el lehet igazítani: de ha magán érdekek végett összesen harcra kelünk, melyről, hova út ki, nem tudható, nem könnyű lesz azt díszesen bevégeznünk.“

83. „S hogy sokan egy várost nem hirtelen támadunk meg, ne tartsa senki gyávaságnak. Mert vannak nekik is nem kevesb pénzátadózó szövetségeseik; a háború pedig nem annyira fegyver-, mint költségű, melylyel a fegyver boldogul, kivált nekünk beföldieknek tengerészek ellen. Gyűjtsünk hát legelsőben is azt, és szövetségeseink beszédeire elébb ne lobbanjunk föl. S mi, kiknek fognak leginkább a történendők beszámíttatni, akármerre dőljenek, mi tekintsünk azokra nyugalmasan elő.“

84. „S a lassuságot és halogatást, mit leginkább vetnek ellenünk, ne szégyeneljétek; mert hirtelenkedve később fognátok vé-

gezni a készületlenül belekapás miatt. S egyszersmind legszababban s mindenütt legjobb hírben álló várost lakunk mi, s ez leginkább meggondolt mérséklettségünk műve lehet. Mert mi vagyunk csupán, kik a miatt jó szerencsénkben föl nem fuvalkodunk, s balsorsunkban másoknál kevesebbé törünk meg, kik a bennünket vészbe minszántunk ellen dicsőítéssel ösztönzők szavain gyönyörre nem lobbanunk, s ha viszont valaki gyalázással ingerel, semmivel jobban meg nem indulva, arra sem szoktunk hajtani. S harcosok is józanok is ildomosan vagyunk: harcosok, mivel mérséklettségünkben a szerénység s tartózkodásunkban a nemes lelkiség vesz legnagyobb részt, s józanok, mint kik nem hogy a törvényeket le tudnók nézni, és szigorú életrendünknel fogva mérsékletesben nőttünk föl, mint sem azokat ne tisztelnők, holmi haszontalanságokban pedig nem vagyunk annyira tudósok, hogy ellenségeink készületeiért szóval szépen bosszankodva, tetteleg ne hasonló készülettel ütnénk rájuk, s ne úgy gondolkoznánk, hogy másoknak is szintúgy van eszök, mint nekünk s a közbejövő véletlenségeket észszel kiokoskodni nem lehet. Mindig úgy készülünk pedig ellenségeink ellen tetteleg, mint ha legjobban intézkednének, s nem onnan kell vennünk reményt, hogy majd azok hibáznak, hanem hogy minmagunk alaposan előre tekintünk. Hosszasan vitatnom egyébiránt nem szükség, hogy az tartható legderekebb embernek, ki legsanyarúbb állapotban növekedik.“

85. „Azon halogatást hát, mely őseinktől maradt ránk, s magunknak is mindig hasznunkra vált, ne dobjuk el, s ne fölingerületen határozzunk néhány rövid perc alatt sokak életéről, vagyonáról, városainkról és dicsőségünkéről, hanem nyugalmasan. Jobban tehetjük mi azt másoknál erőnknel fogva. S küldjetelek ugyan az athéneiekhez Potidáia ügyében, küldjetelek azon ügyekben, melyekben szövetségeseink megsértve mondják magokat, különben is készek lévén ők elégtételt adni: de ki azt ad, nem törvényszerű előbb, mint jogtalanzkodót megtámadnotok, s készüljetelek egyszersmind a háborúra is. Így fogtok határozni legjobban, s az ellenségre legremítőbbben.“ Arkhídamosz hát ezt mondotta: de előlépven legutól Szthenelaídasz, akkor a felügyelők egyike, így szólott a lakedaimóniakhoz:

86. „Az athéneiek sok okoskodását nem értem. Mert hosszasan dicsőítve magokat, sehogy sem cáfolták meg, hogy szövetségese-

seinket s Peloponnészoszt megbántották; sőt ha a médok ellen derekak voltak, s most miellenünk cudarok, kétszeres kárhoztatásra méltók, hogy derekak helyett cudarokká lettek. Mi akkor is, most is ugyanazok vagyunk, és szövetségeseink megbántását, ha van józan eszünk, nem nézzük s nem mulasztjuk el megtorlani, s azok nem fognak többé bántalmakat szenvedni. Hiszen másoknak sok pénzök, hajójok, lovok van, nekünk ellenben derék szövetségeseink, kiket nem kell az athéniekhez átengednünk, sem perrel és szóvítákkal elítéltetnünk, midőn ők sem szóval vannak megsértve, hanem segítenünk hirtelen és minden erőnkől. S hogy nekünk megbántottaknak illő tanakodnunk, ne magyarázza senki se: sőt a bántani szándékozóhoz illik soká tanakodni. Szavazzátok meg hát lakedáimóniak! Szpártához illőn a háborút, s ne hagyjátok nagyobbakká lenni az athénieket, hanem az istenek segítségével támadjuk meg a jogtalankodókat.“

87. Így szólván, mint felügyelő, szavazatra bocsátotta a dolgot a lakedáimóniak gyűlésében, s mivel kiáltással, nem szavazattal, döntnek, azt mondá: nem veheti ki, melyik fél kiáltása nagyobb, hanem akarva, hogy nyilván mutassák ki akaratjokat, miszerint hajlandóbbak a háborúra, így szólott: „Ki közöletek lakedáimóniak! a békekötést megszegve s az athénieket jogtalankodóknak tartja, keljen föl azon helyre“ (bizonyos helyet mutatván ki nekik) „s ki nem, amarra.“ Fölkelvén hát külön állottak, és sokkal többen lettek, kik a békekötést megszegettnek tartották. Előhíván hát a szövetségeket mondák, hogy szerintök jogtalankodnak az athéniek, de minden szövetségeseiket is fölszólítva szavazataikat előadatni kívánják hogy közül határozván, közösen folytassák, ha tetszik, a háborút. S azok, ezt kieszközölván, haza mentek; elmentek később az athéní követek, elvégezvén, a miben jártanak. A gyűlés ezen határozata, hogy a békekötés meg van szegve, tizennegyedik évében történt az ezt megelőzőtt harminc évre szóló békekötésnek, mely az evbóiai háború után kötöttetett.

88. A lakedáimóniak arra, hogy a békekötés meg van szegve s háborúzniok kell, nem annyira szövetségeseik beszédeire hajtván, mint inkább az athéniektől féltőkben szavaztak, nehogy jobban elhatalmasodjanak, látván, hogy Hellász nagy része már kezdők alatt van.

FELVILÁGOSÍTÓ ÉSZREVÉTELEK

AZ „IGAZ ARANY BULLA“ CÍMŰ ÉRTEKEZÉST ILLETŐ BÍRÁLATOKRA.

HUNFALVY PÁLTÓL.

Mióta gondolkodni tudok, s részint élő szó, részint könyvek nyilatkozásait szegény magyar nemzetünkről felfoghatom: elégszer volt alkalmam észre venni azon lenézést, sőt ellenséges indulatot, melyet iránta kül- és belföldiek tanúsítottak. Mi indoka lehet ama lenézésnek, melylyel az ellenséges indulat magát mintegy igazolja, nem tartozik ide; de hogy a kettő, mihelyt szóban nyilatkozik, mulunkat és jelenünket felhányja, s ebben gondol okot lelmi, melynél fogva a magyar nemzet az európai létből kiszoríttassék, az, úgy vagyok meggyőződve, nem „előítélet“, nem képzelt rém nálam, hanem elleneink valóságos nézete, sőt akaratja. — Ne értsen senki félre: azon elleneink, kikről beszélek, a nélkül, hogy megnevezhetem, nem 1848, nem is 1830 óta valók; régiebbek azok.

S mit tudnak ők a multból felhányani, miből magokat örökünkre méltóknak, bennünket a kiszorításra érdemeseknek ítélnék? Talán azért haragusznak, hogy a magyar nemzet e földre, mint hódító telepedett meg? Lehet hogy azért is, de e miatt kineveti őket a történelem: minthogy alig van nemzet Európában, mely hódítás útján nem jutott volna jelen lakhelyébe; csak például emlitem a horvátokat, kik a magyarok előtt, s a normannokat, a mostani angolok győző részét, kik a magyarok után foglalták el országaikat. — Vagy azért haragusznak, hogy a magyar nemzet, míg uralkodott, a belföldiek vagy idegenek iránt, kik közébe költöztek, a jogot nem tisztelte? Lehet, hogy azt is ürügyelik, de e miatt ismét kineveti a történelem; minthogy a jog sehol nem tiszteltetik és nem tiszteltett jobban, mint nálunk. S e meggyőződés újra nem előítélet bennem, hanem tárgyilagos történelmi bizonyosság, melyet minden em-

ber beláthat, kit gyűlölet el nem vakít. — Nem azért haragusznak reánk, mert nemzetünk hódító volt, s mert a jogot nem tisztelte; sőt az emberek lehangosabb része csak a hódítók előtt, csak az erős előtt, ki a jogot félelem nélkül tapodja, érez vagy színlel tiszteletet; ez így van Nabukodonozor idejétől kezdve a reánk virradó 1851-dik évig.

De elleneink azt hányják fel multunkból és legujabb időnkéből, hogy a magyar nemzet sem szellemileg, sem anyagilag nem dolgozott eleget; mivel tehát, azt mondják, szellemi tekintetben más nemzetek gondolatjaival, s anyagi tekintetben szinte idegenek tökéivel gazdálkodtunk csak, pedig inkább fecsérelve, mint gyűjtve: azért nem érdemeljük az európai létet, mely azt hozza magával, hogy minden nemzet szelleme mozogjon, hasson, haladjon. — Így van-e igazán, mint mondom? Tagadja, ki tagadni bírja.

E régi szemrehányás — így alakultak a történetek, melyekről talán tehetünk, talán nem is tehetünk — most szinte oda érhet, hol a gondolat tetté válik.

Egész valómban érzem a mély megvetést, melylyel amolyan gondolat illeti nemzetünket; érzem azon lélekzsibbasztó hatást, érzem azon haldoklást, melyet ama megvetés tudása bennünk okoz. De más felől érzem és bírom azon jogot is, a mindenhatótól nyert jogot, mely ép azért legszentebb kötelességgé válik, hogy ama megvetés ellenében munkánk, szellemi anyagi munkánk eredményét mutassuk fel; hogy ama gyilkoló gondolat ellen mívelt, dolgozni tudó és akaró, szellemi anyagi munkák tetemes tökéjével bíró népséget neveljünk. Ezen a mindenhatótól nyert jogban, mely legszentebb kötelességgé válik a szellemi anyagi munkára, látom én *arany bullánkat*; s ennek valósitására kívánom magamat és másokat ösztönözni. —

„Igaz arany bulla“ értekezésem nem készült, mert „Uj Magyar Muzeum“ vala megindulandó, készült akkor, mikor biztatásra szükségem volt, s beadatott a Muzeumba, mivel gondoltam, mások is szorulnak biztatásra. Ezt azért mondom el, mivelhogy az értekezésnek szándékát és célját nagyon messze kerestetni és félre értetni láttam.

Az olvasó, kiaz „Igaz arany bullát“ figyelemre méltatta, tudja, hogy elején kissé szettektinték multunkban, ha vajjon okkal vetik-e szemünkre szellemi és anyagi parlagságunkat? Természetes, hogy multunkat *történeti tudásom*, s a *tényeket megítélni bíró felfogásom* szerint látom és becslöm: ebben talán hibásan jártam el, mert történeti

tudásom, érzem, hogy nagyon csekély; tehát mind azért, mind ítélő tehetségem gyarlóságaért felfogásom hibás vagy épen félszeg lehet. A cáfolás kötelessége azt felmutatni, s úgy az író, mint az olvasót a hibáságról és félszegről meggyőzni.

A szellemi munka tekintetéből azt mondtam, hogy elleneink abból meritenek szemrehányást, mintha előbbi századokban, mikor egész nyugati Európa a latin iskolába járt, — azaz úgynevezett iskolás nyelven iskolásan üzte a tudományokat, a magyar nemzet nem annyit dolgozott, s a korbéli kérdések vitatásában nem vett oly kitünő részt, hogy később mintegy önállásra, s a többi nyugati nemzetek közt egyenjoguságra jogot igényelhetne. Megvallottam, hogy a híres nagy középkori nevek közt magyar, sőt magyarországi tudósnek neve nem említetik, de hozzá tettem, hogy azért nem kell talán a magyar nemzet szellemét kárhoytatni, mert lám, a papság közöl kellett volna névnek kitünnie, s európai hírűvé lennie; pedig az Árpádok alatt sokszor, az Anjouk idejében többnyire külföldi emberek bírták a nagy egyházi javadalmakat. — Lehet, hogy homályosan fejeztem ki magamat az „Igaz arany bullában“, lehet hogy itt másodszor szólok homályosan: de azt akartam „a világbíró tisztébe avatkozóknak“ értékre adni, hogy a magyar nemzetet nem szabad minden hátramaradásért okolni, mely országunk multjában feltűnik; hogy külföldiek állottak neki gyakran útjában. S kérdezve mondtam: „*Avagy csak selejte se jött külföldről hozzánk, s itt inkább hívalkodott, dőzsölt és szolgálta a zsarnokságot, mintsem a szellem országának terjesztésében fáradozott volna?*“

Ekkép akartam későbbi századokbeli elmaradásunkat is mehtegetni, nehogy nemzetünk rovására írják, mit az nem vétett. Mondtam azért: „De a reformatio idejével vajjon nem jött-e szellemi mozgás a magyar nép közé, s vajjon nem ragaszkodott-e erősebben a szellemi érdekekhez, mint az osztrák és cseh nép; s vajjon nem osztózt-e akkor az európai küzdelemben több kitartással a magyar nemesség, mint akár a francia is?“ — — „A reformatio-szülte mozgással egy időben vagy közvetlen utána, minden még iskolás nemzet Európában letette nyakáról a latin tanítót, s magától kezdett tanulni és tanítani. — A magyar nemzet ellen akkor követtetett el a legnagyobb bűn. Nem hogy neki is a maga lábán járást megengedték volna: sőt inkább súlyosabb latin ferulát vettek elő, s azt

kivánták szegénynyel elhíttetni, hogy nem tud nyelven szólani! Holott már a XIV. században készült a szentírásnak oly magyar fordítása, mely nyelvtekintetben oly hatályos, mint Lutheré; s az úgynevezett krakkói Ábécés könyv 1549-ből kitesz e tekintetben még annak Kátéján is; holott *Pázmán* és *Zrínyi* után a legszemtelenebb tudatlanság volt azon hitegetés! — Ezeket a szellemi munka tekintetéből mondtam.

A „Religio“ című „katholikus politiko - egyházi és irodalmi lap“ 63. számában (nov. 25, 1850.) a szerkesztő úr az „Új Magyar Muzeum“-ot ismertetni akarván, elmondja, hogy a latin nyelv 25 éves gúny, piszkolódás és becsmérlés által a tanító és nevendék szemében becsét veszítve, elhanyagoltatott, minek következtében a magyarhoni irodalom egén feltűnt nevek 1830 óta utód nélkül hűnynek el, stb. „Ennélfogva mi csak örömmel üdvözelhettük a fen címzett tudományos folyóiratnak megindítását, mely *ha az akademia által az utolsó évtizedben képviselt irány kastszerű békőiből kibontakozva a helyett, hogy mint párt bizonyos politikára elődolgoznék, a tudományt a politikának s nem inkább ezt a tudománynak alárendelve*, — oda fog igyekezni hatni, hogy az ész, lelkesímeret, munka más irányban is elismertessenek, az igazság, ha sympathiánkat nem bírja is, tiszteltessék, s figyelemre méltattassanak azon óriási munkálatok is, melyeket elfogultságunk, megszokott előítéleteink korbácsolásaul, ha nem is honunkban, fejtett ki közelebb az emberi lélek, — kétségen kívül hazánk és nemzetünk jelen körülményei közt a magyar népességre a legjótékonyabb fentartó és egyesítő befolyást gyakorolhatja.“

Bíráló szerkesztő az Új Magyar Muzeum üdvös és kíváncsú hatását a M. T. Társaság által az utolsó évtizedben képviselt irány kastszerű békőiből való kibontakozásától tételezi fel; tehát értésünkre adja, hogy ha az említett társaság ezentúl is, *mint párt, bizonyos politikára elődolgoznék* stb, Muzeumunk nem fog jelen körülmények közt a magyar népességre jótékony, fentartó és egyesítő befolyást gyakorolni.

Az Igaz arany bulla némileg *jelköül* szolgált bíráló szerkesztőnek, ki e szókkal fejezte be bírálatát: „*A katholika egyház ellen az ész neve alatt intézett, terjedelmökben megmérhetetlen és az erők legnagyobb megfeszítésével folytatott nyílt és aluttomos ostromokból közelkeztessék ellenfeleink, hogy az épület, mely ezek alatt össze*

nem roskadott, nincs annyira solid szellemi alap nélkül, mint közönségesen hiszik.

A kegyes olvasó legalább elcsudálkozik, ha ismeri sokszor említett értekezésemet, hogy ennek bírálata következtében azon itt felhozott nyilatkozás *logikai kénytelenségből* vált szükségessé. Én pedig kétszeresen sajnálom, hogy értekezésem a T. Társaság szellemének jelkövéül, mi az nem is lehet, s a katolika egyház megtámadójaul vétetett, mi annyira idegen tőle, mint Pilatus a Hízek-egyisten-től.

Azonban rajtam nem áll a magyar akademiát azon vád ellen védelmezni, hogy ő az utolsó évtizedben, mint párt bizonyos politikára elődolgozott. Én mint levelező tagja, mire nagyon büszke vagyok, távol laktam Pesttől, több dologtól akadályozva, mintsem munkás részvét által bizonyíthattam volna, hogy büszke vagyok tagjának neveztetni. Annál kevésbbé lehet, akár érdmem, akár gáncsom benne, ha az akademia, mint párt bizonyos politikára dolgozott. De távollaktomban is kettőt tudtam meg, azt, hogy az akademiában, minden színezetű ember volt, mit bíráló szerkesztő jobban tud, mint én; s azt, hogy minden oldalról, tehát ellenkezőkről is, vádoltatott, hogy nem foly be az életre, a mint kívánták. Ebből teljes bizonyosságom van, hogy az akademia nem volt és nem lehetett párt, s hogy, mert ellenkező oldalról vádoltatott, szépen tartotta meg a *kellő irányt*: a tudományok művelését, mely soha nem volt és nem lesz pártnak dolga. Lehet, hogy a *tudományok művelésében* nem tett eleget; de arra oly bizonytalan a mérték, hogy az az elleni vád is mindig bizonytalan marad. — De, mondtam, a T. Társaság mellett apologiát írni, nem énrám tartozik.

Inkább kötelességem határozottan óvást tenni az ellen, hogy az „Igaz arany bulla“ értekezésemet valaki jelkönek vegye az akademia szellemének felmutatására. A mit egy tag, nem az akademia megbízásából vagy helyeslésével, hanem maga indultából tesz, az csak neki magának tudható be. S hogy az Új Magyar Muzeumot „a magyar akademia több tagjai“ adják ki, az mintegy csak igazolásul van ott, mivel a magyar akademia Értesítőjét is közlik. Ennél fogva méltóztassék mindenki a m. akademiát abból megítélni, mi az akademiáé, nem pedig abból, miről az sem nem tehet, sem nem akarhat tenni. Az én értekezésem is csak nekem betudható, miért is arról én akarok felelni.

Mint juthat már ez az *ekklezsia-klasták* közé? Bíráló mondja, hogy előadván *Kármán* véleményét azzal végzém: „Hozzátehettem még *Kármán*, hogy a tudományok holt nyelveni előadása *fő ok*, melyért az iskolai tanulás oly semmi gyümölcsöt nem termelt az életben.“ Már pedig, folytatja bíráló, latin nyelv volt külföldön is a tanítási nyelv azon időben, melyről irta (t. i. én), hogy az alatt erősödtek Németország városai stb. „Miért hát a holt nyelveni tanulásban, mi másutt a tudományt, művészetet, kereskedést, ipart, gazdaságot nem akasztotta meg, keresni a fő okot.“ S cáfolatul többi közt mondja: „Nekünk dogmatikus-ink vannak, kiknek minden tudósokkal és minden tudományos rendszerekkel van dolguk; nekünk *lithurgusaink* vannak (engedelmevel a bírálónak, *liturgus* szó illik ide, nem *lithurgus*, mely *kővágásra* vonatkozót, nem imádságra valót jelent, — mert *lité* könyörgés — tehát, *liturgusaink* vannak), kik isteni tiszteletünket fejtegetőleg a művészetek minden ágainak lényegeig hatnak, s latin nyelven irvák általunk és az egész tudós világ által megértetnek; — a latin nyelv példájára míveltetett a honi is, s a vallási viták keletkeztével egyszerre annyi tekintélyes író képes volt magyar nyelven a legsubtilisabb hittárgyakban, a történet és poesis terén megszólamlani; az írók dicső sorának megszakasztását Nagy Leopold után *nem a latin nyelv, hanem a nemzetnek a forradalmak általi kimerítettsége okozta*; de a nemzet kiheverte sebeit, a latin iskolák csendben működtek, s tehetségeket képeztek, melyek fényéhez a mi üres stylistáink nem emelkedhetnek, azért ignorálják; mintegy varázs-vesszővel ütöttek egyszerre látunk támadni Prayokat, Katonákat stb (említi bíráló a magyar és más nyelvű írók neveit) ki győzné mind előszámlálni? Honnan mind azok, ha nem ama kárhoztatott latin iskolákból?“

Folytatja bíráló, hogy a papságban találtam másik okát annak, miért a magyar, szellemi munkában kevesebb részt vett egyéb nemzeteknél, s idézi azon szavakat, melyeket azért itt ismétellem, különösen ezeket: „Avagy csak selejtese jött külföldről hozzánk, s itt inkább hűvalkodott, dőzsölt s szolgálta a zsarnokságot,“ melyek után rekeszbe azt teszi: „*Némely uraknak agyában, kik miután ezen állítólagos zsarnokságot megdöntötték, megérdemlik, hogy az új szabadságnak minden malasztiban torkig részesíttessenek*“ — (bíráló ihlett buzgalmában sem világosan nem irt, s nem érthetni, mit tesz „*némely uraknak agyában — megérdemlik,*“ sem azt nem mondta,

melyik új szabadság malasztiban részesíttessenek azon „némely uraknak agyában,“ az 1848-ki év marcius, vagy az 1850-ki év novemberféle szabadságában? miért is azt egyszerűen tudomásul vesszük.) Utána teszi: „a mennyi szó, annyi vastag és sértő igazságtalanság azon papok és szerzetesek ellen, kik azon időkben nem csak a lelki pásztorság és tanítás terén kizárólag fáradoztak, hanem egyszersmind a törvényhozás, országlás és politikának is lelkét tevék.“

Az ellen pedig, hogy az Igaz arany bullában ez áll: „A reformatió idejével vajjon nem jött-e szellemi mozgás a magyar nép közé stb“ így kiált fel bíráló: „Kár, Wallaskynál olvashatta (t. i. én): *Provehimur ad seculum XV., quod consensu omnium — a bigott protestansokat kivéve, kik hogy a római kath. egyháztól elszakadásukat igazolják, mindent bemocskolnak, mi a mindeneket századokkal hátravetett reformatiót megelőzte — reipublicae in Hungaria litterariae prae reliquis nationibus europaeis, fuit faventissimum, — — — — ut revera in Hungaria non seculo XVI. sed XV. renatas esse litteras merito dixeris.*“ Hogy, folytatja bíráló, nincsenek íróink, mint *Anselmus, Aquino* stb. abból nem következik, hogy a papság csak külföldi selejtesekből állott; mert könyveink legnagyobb része elveszett.“ — Ennyit szánt bíráló az Igaz arany bulla azon részének, mely a Muzeum első füzetében jelent meg: tehát mink is megállapodunk, s nézzük a bírálatot.

Értekezésem azon részében, melyről eddig szó van, azt állítottam, hogy elleneink a magyar nemzetet méltatlannak itélik az európai létre, mivel szerintök a szellemi munka részéről sem a középkorban, mikor minden európai nemzet latin iskolába járt, nem tett annyit, mennyit az európai lét követel, sem az újabb időkben nem szerezte meg azon önállást, melyet a többi nemzetek magoknak szerezni tudtak. Ezen vád ellenében, magunkat biztatva, felhoztam, hogy az elmaradást nem lehet nemzetünk szellemének tulajdonítani, s belőle következtetni, hogy az nem életre való; mert különösen középkorban mindig külföldiek is voltak nálunk, kik közölegy sem tűnt ki mint *Anselmus &c.* tehát nem a nemzet *szellemének*, hanem a nemzet *külső körülményeinek*, melyekről az nem mindig tehetett, tanulják beszámítani elleneink azon elmaradást, melyről igazságtalanul vádolnak. Az új kortil-
letve megvallottam, hogy akkor követték el a legnagyobb bűnt a magyar nemzet ellen, midőn azt a latin ferula alatt tartották, mikor már nem kellett volna.

Bírálnak, ki cáfolni akart, kettőt állott tisztében megmutatni: vagy azt, hogy nem igaz, mintha elleneink volnának, s ha vannak, hogy nem azzal vádolnak bennünket, mit én felhoztam; — vagy azt, hogy ha igaz a vád, én rosszul védelmeztem nemzetünk szellemét, mert én „nem ismerem e nemzetnek multját,“ s hogy csakugyan vannak ilyen férfiak, mint *Anselmus* stb. A Religio szerkesztője azonban egyiket sem tette: tehát igazán hiába beszélt.

Továbbá, bírálnak, ki cáfolni akart, tisztében állott megmutatni, hogy épen azért és az által fejlett a magyar nemzetiség, mivel Nagy Leopold után *csak* latin iskolák működtek; meg kellett volna mutatnia, hogy épen azért gyengültek meg az *olasz, spanyol, francia, angol, német, svéd* stb nemzetiségek, mivel a latin nyelveni tanítást és tudománykodást elhagyták, s *a többi nemzetbeli tudósok előtt érthetlenné váltak.* -- Nem érezte az abszurdumot, melybe esett? vagy az egész katolikus és protestans Európa nem bizonyít annyit, mint a mi *donquijoteriánk*?

Vagy nincs-e honi bizonyító tapasztalásunk? Én a magyar nemzetiség fentartásáról beszéltem; azon okokat kerestem, melyek azt ha nem gyengítették, legalább nem is ápolták, s mondtam: az újabb időkben a holt nyelveni tanítás legnagyobb bűn volt a magyar nemzet ellen. Bíráló dogmatikusainkat, liturgusainkat, Prayokat, Katonákat említ ellenem. — Ugyan kérem az el nem fogúlt bírálót, vajjon mind ezek csak valamennyire akadályoztatták-e II. Józsefet abban, hogy *autochiriával* ne kínálja meg a magyar nemzetet? Pedig ha, mondom, ha Verböcsey magyarul irta volna Tripartitumát, ha Pázmán dicső példáját (ne felejtse bíráló, én protestans mondom *dicsőnek* Pázmán példáját, valamint Wallaszky is protestans, pedig *lelkész* volt) a többi püspökök folyvást követték, s Zrínyi, Esterházy után a többi világi írók is indultak volna: úgy meglehet, Prayt és Katonát nem találtam volna a velencei *palazzo ducale* könyvtárában, de bizony II. József sem kínálja vala meg nemzetünket *autochiriával*; s mi több, mi szentebb kötelesség isten és ember előtt, az-e hogy latinúl irt könyvöm minden latin könyvtárban Európa szerte találtassék, vagy azon törekedni, hogy a nemzet már élő korában holtnak ne tekintessék? —

Donquijoteriánk kitüntetésére felhoztam, hogy a latin tanítással még csak annyira sem mentünk, miszerint a latin classicusok értelmezésében, továbbá nyelvtanok és szótárak s egyéb nyelv-

szeti eszközök előállításában vehettünk volna a többi tudós nemzetekkel együtt tiszteletet szerző részt. Ezen állításomat cáfolja bíráló! — s a latin tanítás nem lesz teljes *donquijoteria*.

Nem szükség, midőn így szölok, szabadkoznom, hogy a classicus tanulmányokat szeretem az ifjúság által lelkesedéssel üzeni: — azokat én „antilatiner“ jobban kedvelem, s a szellem művelődésére hathatósabban folytatóm be, mint sok más „diákos“ ember. Csak az eszközt nem tartom célnak; csak azt tudom, hogy a tanulmányok nem élnek többé s nem is élhetnek a latin ruhában, akarmit hisz is nyilvánosan és óhajt magában a bíráló szerkesztő. A 25 éves gúny, piszkolódás, becsmélés (ha igaz volna is) nem a helyes classicus tanulmányokat illette, tehát nem a latin és hellén nyelvet és irodalmat; hanem illette azon ferdeséget, melynél fogva a diákol tanítás sem a nyelvészetnek, sem a többi tudományoknak nem szolgált nálunk üdvére. Mert a mit 1830-ig minden Prayok, Katonák stb stb mellett is, kiknek nagy érdemek senki által nem tagadtatik, felmutathatunk, véghetetlen csekély ahhoz képest, mit Európában művelt nemzettől követelnek. S azonfelül a diákol tanítás és tudományoskodás legerősebb oka volt annak, hogy elleneink nemzeti létünk tagadásához szoktak. Egyik nagy tudósunk, *Kollár Ádám* „*Nic. Olahi Hungaria et Atila*“ című munkájában 1763. írja; „*De populus, qui memoria nostra Hungariam incolunt, si idioma linguarum quibus utuntur intelligas, certiora fere haec sunt.*“ Elmondja, kik hol laknak, s folytatja: „*Minima Hungariae portio est, quae Hungaros, sive populum Hungarico idiomate solum utentem, habet; verendumque profecto est, ne sermo ipse exoleat ad eum prorsus modum, quo Cumanorum evanuit.*“ S hogy eddig valóban nem történt, mitől Kollár deákol irván félt, *de diákol irván, róla egy cseppet sem tett*: azt egyedül a magyarul íróknak lehet köszönni, kik át kezdvén látni, hogy a latin tudóskodás a nemzet életét sirba temeti, nem óhajtottak az egész tudós világ által megértetni, hanem nemzetünket felélesztetni, ha üldözés és gúny érné is — — —

Bíráló másik szakaszában azt veti szememre, hogy az *eredeti bűnt* nem említettem lelkünk törvénye gyanánt, Ádám el-este óta; s hogy a *theológiai tudományokat* nem iktattam a többi említettek közé, mert mondja: „theológiai tudomány nélkül, vagy annak azon elhanyagolása mellett, melyet nálunk a világi rendben általánosan tapasztalunk, hasztalan lesz minden arany bulla,

ha a szerző úr által ajánlott minden tényezőket mozgásba tesszünk is.“

Ne higye bíráló, hogy én a keresztyénség specificus tényezőjét nem ismerem, de tudja, hogy elvben különböző nézetek vannak, s hogy bizonyos oldalról felette fájjalják, ha az egyik elv nyilatkozik. Nem szólok itt rationalismusról és supernaturalismusról; de értem azon egyik tényezőt, mely nélkül egyike sem volna, értem az emberi *ész törvényeit*, melyeket *lélek törvényeinek* neveztem, mert az arany bullában özszerü emberről beszéltem. A lélek törvényeiben pedig jól látom én a *tekintély* súlyát, de látom az *ész*, a lélek magva, *igényeit* is, mikor az embert emberi méltóságban felfogom, s „*isten képére*“ alkotottnak nézem.

Ne állítsa bíráló oly bátran, hogy minden ember, ki a lélek törvényeit keresi, már „a positiv kinyilatkoztatást“ tagadja vagy mellőzi, s „emancipatio carnis“ után törekszik. Mert maga mondja, hogy a bajnak oka, melyet én említettem, s melyen a lélek törvényein köztudatra juttatás által reménylek segíthetni, azok volnának, „kik *egy század* óta az irodalomban, az iskolákban, az akademiákban, a kormánypolcon az ördöggel szövetségben azon dolgoznak, hogy Krisztustól a lelkeket elfordítsák.“ — Tehát egész a XVIII. század feléig máskép volt? — Legalább hát a reformatio nem vetett mindent századokkal vissza!

De nem akarom tovább feszegetni, miről itt beszélnem nem szabad: azon különös felfogását emelem csak még ki bírálónak, miszerint meg van győződve, hogy ha protestans író a középkoron valamit dicsér, tehát magával ellenkezik, mert miért szakadt hát el a kath. egyháztól: ha pedig rajta valamit gáncsol, tehát csak megmocskol mindent, hogy elszakadását a kath. egyháztól igazolja. — Egyenesen azt hiszi bíráló, hogy az emberiség fejlődése Ádám el-este óta a XVI. századig csak a katholika egyháznak részint története, részint előzménye. — S az ilyen felfogással bíró ember ajánlja a történelem alaposabb tanulását!

De csakis az ilyen felfogás mellett lehetséges nálunk *Mátyás dicső korát* — jóllehet, ha magyarul üzték volna Budán a tudományokat, kevesebb európai hír lett volna talán, de bizonynyal több nemzeti szilárdulás — a katholika egyház érdemének betudni, s a reá következő XVI. századot, melyben fő tényező *Szulejman*, (kit nem hallottam még wittembergi sociusnak nevezni) s a buzgó

katholikusok II. Lajos és János voltak, a reformatio vétkére róni. De történelmi tudás, melyet „előítélet“ gyűjt, nagy ellenmondásba keveri az embert. A bíráló bizonyosan ezen XVI. századbeli történetekben *Ferdinand* részén áll, miután a mohácsi veszélyt, úgy látszik, a gonosz reformatiónak tulajdonítja; s nem tudja, hogy kitet őcsárol, azok Ferdinándhoz inkább szítottak. *Verbőci* Jánossal tartott; ellenben *Mária* királyné, stb. stb. stb. Bécsbe mentek; stb.

A kifáradt olvasó kérdezi, hogy mivel és hol gondolja a bíráló, hogy én a katholika egyházat megtámadtam? — Azt én bírálatában nem találom. Mondja ugyan rólam beszélven: „Ő (azaz én) egészen más iskolának gyermeke. — Némely dolgok protestans feleink fejében úgy megrögzöttek, hogy azokat másképp képzelni sem tudják“: de ebből nem gyaníthatom, mivel támadtam meg a kath. egyházat; s azt én róla is elmondhatnám, ha benne nyereség volna.

Végzem azon két kéréssel, hogy bíráló többet tehetvén oda, mint én, használja befolyását arra, hogy az egyetemnél a bölcselmi osztályban az egyházi történelem amúgy derekasan taníttassék; ezzel is nagyon fog gyarapodni a theologiai tárgyak ismerete a világiak közt; és hogy lapjában az idők súlyát megéreztesse olvasóival, mely nem oda húz, melyik dogmának legyen kizáró uralkodása, hanem oda, *vajjon az új kort, melyet a hegyeken túl és a hegyeken innen annyi keresztyén kebel buzgó imádsága reményl, melyik nemzet fogja, kivált keleti Európában, elérni?* Hogy a magyar nemzet is elérje, arra a magyar katolikusok és protestansok kölcsönös szeretete leg hathatóbb eszköz: pedig mennyei tanítónk, Krisztus szerint, nem ez vagy az *dogma*, hanem a *szeretet* az, melyről mindnyájunkat tanítványainak ismer el, s mely nélkül, azt mondta, hiában kiáltunk hozzá: uram, uram! mert a nélkül ő nem ismer bennünket. S sz. Pál apostol szerint is minden hit mellett, melylyel bár hegyeket tudnánk elmozdítani, annyiival inkább minden dogma mellett, ha szeretet nincs bennünk, s szerinte nem cselekszünk, csak *csengő érc* vagyunk.

Azon észrevételek, melyek a Pesti Napló 206-dik és 223-dik számai Műtárában az Igaz arany bullára nézve találatnak, csak azért igényelnek tőlem felvilágosítást, mivel tudván, hogy a társadalom és állam felőli hamis, az emberek és a dolgok természetével ellenkező fogalmak erős nemzetet is rongálhatnak, gyengét pedig,

minő szegény nemzetünk, olyan korban, mikor „la force des choses“ el nem kerülhető, bizonyosan megsemmítenek, — igazodást és igazítást ohajtva óhajtók.

A 206-dik számban olvastam, hogy én hibásan veszem az országult állapotot *polgárisultságnak*, mert abban barbárok is vannak; s hogy hibásan veszem az országult állapotot az *emberi műveltség tetőpontjának*, holott csak *derék-lépcső egy magasabb új állapotra*. E felett ohajtom, hogy egész nemzetemben, annál inkább írókban, kik nemzetünk tanítói gyanánt fellépünk, tiszta és alapos felfogás legyen.

Civilisatio szó *civis*, *civitastól* származván, eleinte a városi csinosság, rendezettség, előnyök stb. fogalmát fejezte ki azon állapot ellenében, melyben a barbár népek voltak. Ebből világos, mit értettek rajta a későbbi „civilisált“ népek, s hogy miért a nyers durvaság a civilisationnak ellentétje; világos továbbá, miért tartatott ellentétjének a *hűbéri kor* is, melynek visszasságai közt *bátorságról*, annál kevesebbé *olyan előnyökről*, melyek az ország által nyújthatnak a munkafejlődésre, p. o. közlekedés, posta, váltótörvény stb. stb. szó nem lehetett. Ez állapot megnevezésére tehát, melyet az ország, nem többé a város, fogalma eredeztet, nem tartom helyesnek a kellemetlen és idegen származású *polgárisultság* szót, s helyette *országultság* szót használom; ennek a fogalom kívánatai szerint könnyen folyván, mind fő, mind származott vagy rokon szavai.

Én tehát az *országultság* és *polgárisultság* közt (ha ezzel azon állapotot fejezik ki, melyet én értek az országultság alatt), nem tudok különbséget: de az országultság *fokait* elismerem.

Azonban előttem más a *társadalom*, más az *állam*, mint a kérdéses értekezésemben, bár igen röviden, megmondtam; a társadalom és állam együtt állanak az országultság magasabb vagy alantabb fokán, mert a kettőnek dologhoz értő vagy nem értő intézkedései minősítik és feltételezik az országultságot.

De továbbá az ember nem csak *társas*, egyetemiségre jutni törekvő lény (mint tagja a társadalomnak és államnak), hanem *egyed* is: innen az *emberre* nézve az országultság nem *legfőbb* (de a társadalomra és államra nézve igen is az), nem *kizáró* állapot, hanem a *műveltség* teszi a szellem legteljeshb valósítását az egyed alakjában.

Én az embert csak *kezdetnek* látom, mely megindul, hogy *létének teljességére* jusson. Fölfogom őt hát mint *egyedet*, s keresem és találok benne azon törvényeket, melyeknél fogva ő *erkölcsi és természeti* egyed. Egyediségének magva az erkölcsi öncselekvésben és öncéluságban tűnik elő: egyediségének korlátjait egyfelül a természeti határoeltság teszi, másfelül az, hogy munkája által kénytelen, de képes is, bel és kül létét kifejteni és biztosítani. Mert munkája által szerzi meg magának nem csak a szellemi, hanem az anyagi birtokot is. Az ember tehát, mert *egyed* (nem legelő marha, vagy köpüben mézet csináló méh) szükségkép *belső egyedi tulajdonain kívül, külső egyedi tulajdont is akar és kénytelen bírni.*

Az egyedi teljesség a *családi életben* éretik el, melyben az erkölcsi és természeti lét egyaránt foglaltatik.

Azontúl az ember, *társas létére*, általában egyetemiségre törekszik. Családon túl az embert *erkölcsi és természeti* viszonyok nemzethez csatolják, mely csatolás oly édes, sőt édesebb mint a családi lét; *erkölcsi és jogi* viszonyok, részint egyház, részint község és állam tagjává teszik; a *munkafelosztás* pedig a társadalom részévé alakítja, minélfogva ő másokért, s mások öérette dolgoznak, mindnyájan pedig, kivált a szellemi munka fejlődése által, az *emberiség fogalmára* emelkednek.

Mind ezen viszonyok lényegét s a történelmi közvetítés által meghatározott mivoltát teljesen felfogni, *miszerint az elmélet az özszerű életnek tudományos megértése legyen*, — az a gyengének legerősebb pajzsa! Erre kell szegény nemzetünket ösztönözni és segíteni.

De a vagyonban szegény embert könnyen elragadja a jó remény — s ő a lotteriában azt is veszti, a mit keresni tudott. — A hasonlítást minden olvasó kiegészítheti.

A dolgok és a viszonyok tiszta önzéstelen képzelése is már nehéz: még nehezebb az ökszerű elmélethez való jutás. Milyen tetszős p. o. azon biztatás, melylyel *Fourrier Károly* csupán tojások által igéri igen rövid idő alatt a kimondhatatlan nagy angol adósságot kifizetni. Kár, hogy ellene csak a kicsi törvény áll, miszerint az érték a haszon által, s ez az emberi kellet által határozatik meg. — A tiszta elmélethez jutás semmi „ügy-tetszik“, „ügy-szeretném“ elv által nem segítetik: a valóság hideg, száraz, de csak is az való. — — — Csekély látó tehetségemhez képest vizs-

gálom az eseményeket körülöttem, s tanulom az emberi természet törvényeit. Annál inkább sajnálom, hogy az említett Műtár írója kötelességét nem teljesíti, s ki nem mutatja azon előítéleteket (P. N. 223. számában), „melyekbe a bukdácsoló állam-, erkölcs- és közgazdaságtan vezette az embert,“ s melyeket én „tisztá józan életnézetre emelkedett gondolkozással“ kevertem össze.

Nemzetünknek tanítás kell: nem szabad hát a világot véka alá borítani!

VISSZATEKINTÉS REGULY UTAZÁSAIRA.

TOLDY FERENC TŐL.

Az éjszak magyar utazója, kinek vállalkozatát az egész tudós világ figyelemmel s részvétellel követte, Pest falai közt van, s mint az egyetemi könyvtár első öre múlt február elején iktattatott hivatalába. Most fáradalmi eredményeinek feldolgozásával foglalatoss; s úgy hiszem, kedves dolgot teszek olvasóinknak, ha ajánlani kívánván a *Reguly-Albumot* *) a közönség pártfogásába, addig is, míg az utazó maga megszólaland, az abban közlött saját cikkem nyomán**), rövid visszatekintést adok ezen, nyelvünk alkotására s belső történetére új világot hintendő első magyar tudományos utazásra, mely ohajtott foganattal koronáztatott.

Reguly 1839-ben indult ki hazájából világot látni, s ha lehet Skandináviát is megjárni, mely reá nézve mindig különös érdekléssel bírt. Elhatározó volt reá nézve Stockholmban Arwidson svéd királyi könyvtárnokkal társalgása, ki maga is született finn, Reguly-nak a finn-magyar kérdés iránti figyelmét lelkesen táplálta, s e nyelv megtanulására célzó szándékát megérlelte. E végre hazánkfiá Hel-singforsba, Finnhon fővárosába ment, hol a svéd nyelvet megtanulván, melyen valamennyi a finn nyelv ismeretére vezérlő könyvek írvák, és bő előkészületeket tévén a finn néptörzsök régiségei, tör-

*) Ára e dúsz tartalmu kötetnek, mely összesen 525 lapra terjed, s Reguly arcképével van díszesítve, kemény kötésben 2 ft ep.

**) „Reguly Antal s a finn-magyar kérdés.“

ténete, földirati viszonyai, hagyományai, nyelve, irodalma s egész állapotja megismerésére, 1840. tavasszal Lommasahóba utazott, egy Helsingforstól éjszak felé 300 versztnyre fekvő helységbe, hol a *finn* nyelvet a nép ajkairól sajátította el, abban rövid időn oly előmenetelt tévén, hogy e nyelven levelezne is. Innen Karéliába s Lapphonba utazott, hol a *lap* nép és nyelvvel megbarátkozás végett Enontekiszben, egy a 69. fok alatt fekvő fárasztékben állapodott meg. Az év másod fele nagyobb részét Wásában, az 1841-ki telet Helsingforsban töltötte, hol lapp studiumait is befejezván, az *eszt* nyelvet üzte, sőt Eszthont is megjárta, s ott a *vótokkal* ismerkedvén meg; s ekép *nyugoti-finn utazását* másfél év alatt berekesztvén, Sz. Péter-Várába ment, hogy már itt a *keleti finn* népek meglátogatására tegye meg a szükséges előtanulmányokat. Itt két éven túl mulatott, s e helyt s ez idő alatt látjuk őt nappali s éjjeli szorgalma, a pétervári jeles academicusokkal folytatott eszmecsere s az ottani gazdag tudományos eszközök használata által a nyelvészet, historia és anthropológiában oly bő és mély kiképzést nyerni, hogy ősszel második, vagyis *ural-szibériai utazásához* sikerrel foghatott. Ez Moszka, Nisnij-Novgorod, Kazán és Perm felé volt irányozva, s miután cseremis, csuvas, tatár, votyák, baskir és permék népek közt az e tartományok, törzsökök és nyelvek megismerésére szükséges eszközökről gondoskodott, december elején átkelt az *Uralon*, melynek keleti lejtjein, *Ázsiában immár*, december 15-kén Wsewolodo-Blagodackiban, egy a Wsewoloshskij családhoz tartozó jószágon, mely egyszersmind az oroszoknak végső gyarmata az Uralon, megállapodott, s ott az urodalmi igazgatóság által vendégszeretőleg fogadtatva, három hónapot töltött, s Baktjari nevű vogul dalnok segedelmével a cserdüni *vogul nyelvjárást* tanulta meg beszélni, tetemes mennyiségű vogul énekeket, imákat, dalokat, szólásmódokat, úgy egy jókora szótárt írt össze, s ez érdekes népség élete és szellemi állapotjairól magának tájékozást szerzett. Így felkészülve, 1844. martiusban Irbiten és Turinszkon által a Tavda melléki vogulokhoz, innen Tobolszk mellett el s az Irtis vizén le, Demiánszktól pedig szárazon a Konda folyó mellett az ottani *osztjádokokhoz* fordult, kiknek nyelve, mint csakhamar meggyőződött, a vogulnak alkotására sok világosságot hint. Innen a Pelím és Vágla melléki vogulokat látogatta meg, végre aprilishen Pelím városában állapodott meg, hol tapasztalásai és vizsgálatai feljegyzésével volt foglaltos, míg juniushan *urali*

fölfedező utazásának, második, *éjszaki feléhez* látott. A Pelím és Tapszija vizei közt elnyúló iszapos földközön fáradságosan átvergődván, az utóbbi folyó torkolatáig nyomult elé, hol a halak tavaszi költözését s szerencsés halászatot beváró számos vogulok közt mintegy húsz napot nyelvjárásuk studiumában töltött, s innen a Szigva torkolatához költözvén, e folyó utolsó falváig, a külön vogul törzsök és tájnyelveik tanulását folytatta. Az alatt az ősz beállt egész keménységével, s azért, hogy e hegyláncokat még nyári lakosaik által népesítve találhassa, sept. 11. amaz iránta oly nyájas és szíves vidékektől búcsút vett. Utja már most a Manja mellett az Ural legvégsőbb lejtjeihez vezette őt, innen a Lonhla völgyén s több tar hegyhátakon át a kis Manja völgyébe, hol a vidék leggazdagabb voguljának Tjőbingnak iramszarvasai legeltek, kinél tanulságos nyolc napot töltött, s majd nomádtól nomádhoz költözvén, azon 30 földrajzi mérföld szélességű földközön csapott át, mely a szigva és Szinja közt elterjedve, a vogulok és osztyákok határát képezi. Obdorszkban pár heti megállapodás után, éjszagnak fordult a szamojéd nagy steppe megutazására s egész a jeges tengerig felnyomult, mely útján a *szirjének* és *samojédekkel* ismerkedett meg. — Reguly utazása e részének célja részint ez éjszaki tartományok, részint népeik ismeretének kiegészítése volt; melynek szerencsés elérése után téli mulatásra Berézovba telepedett, s ott teljes buzgósággal *osztyák stúdiumainak* feküdt. A nyelvben immár tájékozva lévén, nyelvananyag s a nép belső életének ismerete tekintetéből az osztyák költemények gyűjtésével foglalkodott. Végre 1845. mártius elején kezdte meg visszautját Kazán felé, hová azon hónap végén érkezett, de megtörve physical fáradalmak, elgyengülve hosszas szellemi feszült munkásság által. Azonban dacolva hanyatlott egészségével, már most a *volgai finnek* vizsgálatát tűzte ki feladásul, és július elejéig *cseremisiz* stúdiumokat üzvé, a csuvasok és hegyi cseremiszek közti mulatás után Nisnij-Novgorodba utazott, s a *mordvinok* közé rándult, kiknek mind két nyelvjárásával, az erz és moksáival, ismerkedett meg; végre új segedelem érkezvén a hazából, finn stúdiumai bevégezésére novemberben ismét Kazánba tért, s az 184%-ki telet *csuvas* tanulmányokra fordítván, végre a tavaszt és nyarat a volgai finn nyelvek járásai összehasonlításával e népek közt élte le, s augusztus végén, közel három évi távollét után, Sz. Péter Várába érkezett.

Eddig a roppant terjedelmű, fárasztó, veszedelmes, de szerencsés sikerű utazás, *melyhez hasonlót még egy magyar sem vitt véghez*. Lelki szenvedéseiről, melyeket az Album első cikkelyében festettem, itt hallgatok, valamint azon meddő évekről, mik szertelen vállalatának szomorú következményei voltak, s hosszas betegeskedéséről, mely után 1849-ben is csak lassan üdülve tért haza. Csak uti vonalait rajzoltam itt futó kézzel, miket az említett helyen hon-tért derék barátomnak részint nálam gyűlt levelei és tudósításai, részint elbeszéléseiből kissé bővebben mutattam ki. De említtem még Pétervárat kiadott ejszakurali abroszát, mely után Oroszországban úgy üdvözöltetett, mint *egy terjedelmes terra incognita fölfedezője*; említem a vizsgálatai által nyert vég eredményt, mely e sorokban foglaltatik: *A scytha nyelvek osztálya hat nyelvcsaládból áll, melyek is: a mandzsu, mogul, török, szamojéd, finn és magyar*; de mely alapját azon nyelvtudományi munkáiban lelendi, melyek külön a vogul, osztyák, csuvas, cseremisiz és mordvin nyelveket tárgyalják, alkotásukkal és szókincsökkel, azaz adva mindenkinek nyelvtanát, szótárát s egyéb nyelvanyagot, ugymint énekeket, imaformákat stb. Ezekkel nem egyedül a magyar, de a világirodalom tágul és gyarapszik. Ezekhez a nyugoti s a permi finn nyelvek kidolgozása járul majd; úgy néprajzi munkálatai és útleírása. Az ő anthropologiai felfogásáról azon, az Album első cikkjébe szőtt saját tudósítása nyújt próbát, mely a Pelím vizétől egész a karai tengerig folytatott utazását írja le.

Adja isten, hogy az egészségségnek csakimént meglért nemtője nagy érdemű utazónktól többé ne távozzék, és segítse e dolgozatok kivitelében! A közönség pedig, mely szerencsésb időkben oly szép részvételt tanusított vállalata iránt: nyújtson kezet a visszatértnék a kezdetben idézett Album lelkes pártolásával, melynek rendeltetése a sajátjából tett áldozatokat részben legalább visszapótolni.

IRODALMI NAPLÓ.

— Nyelvtudomány. — Gyakorlati török nyelvtan. Írta *Repicky János* (a keleti nyelvek magán tanára a kir. egyetemenél). Pest, 1851. 4r. Könyomat.

Közelebb közöljük a szerző önjelentését.

— Irodalomtörténet. — A magyar történeti költészet Zrínyi előtt. Írta *Toldy Ferenc*. Első közlemény. Bécsben, a cs. kir. állodalmi nyomdában. fol. 1 ft.

A magyar Nemzeti Irodalom története. Írta *Toldy Ferenc*. Első kötet első füzete. Budán, 1850. 8r. A két kötetű munka előfizetési ára január 1-jétől 2 ft ep.

— Szépirodalom. — *Abafi*. Regény, írta *Jósika Miklós*. Pest, 1851. Heckenast. N. 8r. A szerző arcképével, s két acélmet-szettel; füzve 4 ft, díszkötésben 5 ft.

A köz kedvességű remekműnek belsejéhez méltó kiadása, mely fejedelmi asztalon is pompáskodhatnék. Szébb ajándékkal magyar hölgynek nem lehet kedveskedni.

Lehel kürtje. Hősrege nyolc énekben. Írta *Balkányi Szabó Lajos*. Debrecen, 1850. városi nyomda. 8r. 26. kr.

Liliputfalvai Liliputi Tóbiás. Regény, írta *Székely József*. Pest, 1851. Emich. Füzve 1 ft 20 kr.

Tudor Mária. Dráma *Hugo Victor* után, ford. *Horváth Döme*. Kecskemét, Sziládi bet. 12r. Ára füzve 20 kr.

A sok érdemű műnek folyékony fordítása. — Jövedelme a londoni kárvallottak részére van szentelve.

— Ifjúsági iratok. — A magyar-német *Gyermekbarát*, a legkedveltebb regék, elbeszélések, színjátékok, mesék és költemények gyűjteménye. Magyar, német és részint francia olvasókönyv az ifjúság számára. Egy képpel. Pest, Heckenast, 1850. 8r. 328 l. füzve 1 ft.

Beszélgetések a világról. Írta *Tomka Károly*. Kecskemét, a ceglédi ev. isk. költs. 1850. Pesten, Eggenb. 48 l. füzve 12 kr.

Életképek, természettünemények, utazási és vadászkalandok.

Az érettebb ifjúság számára. Hat (igen csinos) színezett képpel. Pest, Geibel. 1850. nSr. kötve 2 ft, képek nélkül 1 ft 12 kr.

— T ö r t é n e t. — *Az új kor története*, 1516—1789. *Szilágyi Virgiltől*. 1. és 2. füzet. Pest, Emich, 1850. Sr. Egy-egy füzet ára 45 kr. Hat füzet előfizetési ára 4 ft.

Szerző nem synchronisticus képét készül adni az emberiség fejlődésének ama három században, melyet munkája körül tűzött ki, hanem külön történetek sorát; mi ellen nincs kifogásunk: csak a cím ellen volna, mely egyebet hagyott várnunk. De a cím nem a lényeg. Megnyitja a sort *az északamerikai egyesült állodalmak kifejlődése*, melynek 140 lap van szánva. Szerző egy visszapillantással kezdi Amerika fölfedezésére, éjszaki Amerika népsége miveltségi állapotjaira, majd az angol gyarmatok támadását, viszonyosságait a kigyúlt függetlenségi hábotig, ezt magát, s a cél szerencsés kivívása után a szerkezés munkáit beszéli el egész a szövetség alkotmány megkészüléséig, melyet Washingtonnak elnökké választása fejezett be, 1789-ben. — A 143-d. lapon a *pyrenaei félsziget története* indul meg. — A szerző könnyű és érdekes elbeszélő, fontos dolgokban részletes is.

Pütz Vilmos földrajzi és történelmi alaprajza. Magyarra fordította *Vince Paulin*. Első kötet. Esztergom, Horák és társa, 1850. Sr. 138 l. füzve 1 ft.

— T ö r v é n y t u d o m á n y. — Néhány lap *az élet jogirataiból* a magyarországi főtörvényszék ítéleteinek alapján, tekintettel a jelen idő viszonyaira. Írta *Kallós Lajos*. Pest, az író tulajd. 1848—51. Sr. 467 l. füzve 3 ft 30 kr.

Elvek. Általános rész: 1. Az ügy személyei, 2. Az ügy körüli cselekvények. 3. Eljárás általánosan. Részletes rész: 1. A személyi jogok. 2. Vagyoni jogok: a) vagyonszerzés, b) vagyonvédelem.

A magyarországi bírósági szerkezet. . . ideiglenesen szabályozó rendeletek magyarázata. Írta *Császár Ferenc*. Második átnézett kiadás. Pest, Emich, 1851. Sr. 160 l. füzve 1 ft 20 kr.

Törvénykezési kalauz a magyarországi bírák és ügyvédek fontosb teendőiben útmutatásul. Írta *Fogarasi János*. Második átdolgozott kiadás. Pest, Emich, 1851. Sr. 48 l. füzve 48 kr.

Tájékoztató az ideiglenes bélyegadó-törvényben. Írta *Fogarasi János*. Pest, Emich, 1851. Sr. 34 l. füzve 12 kr.

Magyar, Horvát, Tótországok, a tenger mellék, szerb vajdaság,

temesi bánság, Erdély és a határörvidék számára 1850. aug. 2. kelt *illeték- és bélyegtörvény*, utólagos rendeletekkel együtt, ennek könyven érthető népszerű magyarázatával. Bécs, Sommer, 1851. Sr. 164 l. füzve 48 kr.

Bélyegtörvény magyarázata, népszerűleg s kimerítőleg előadva Magyar- és a többi koronaországbeli ügyvédek, iparosok... használatára a legújabb pótrendelekekkel és tárgy s betű szerinti díj-szabályzattal. Pest, Müller Gyula, 1850. Sr. IV. és 193. l. füzve 1 ft.

— *Mathematikai tud d.* — *Mathematikai Előesernök.* A szónoklati osztály növendékeinek használatára írta Lichard Dániel, a selmeci ág. vall. kerületi lyceumban a math. és physikai tud d. ny. r. prof. Második kiadás, két köt. Pozsony, Wigand. 1850. Sr. VI. és 205 l. füzve 1 ft 12 kr.

— *Természeti tud d.* — *Toldy Ferenc* két könyve az *egészség fentartásáról*. Második javított kiadás. Pest, Emich, 1851. 12r. 112 l. füzve 48. kr.

A M. Gazdasági Egyesület bizottmányának felterjesztése a *Selyemtenyésztés emelése iránt Magyarországon*. Pest, Lukács László. 1850, Sr. 27 l.

A javaslatokat igen érdekes előadása előzi meg a selyemtenyésztés történetének Magyarországon.

— *Egélytan.* — *Hit- és erkölcsan* az egész ker. katechetai tanításokban a bevett köz katechismus rende szerint egyházi, iskolai s külön oktatásokra alkalmaztatva. A 7-d. kiadás után németből híven ford. Szalay Imre. 2 kötet. Harmadik kiadás. Pest, Magyar Mih. 1851. Sr. XXV. és 960. l. füzve 2 ft 30 kr.

Bibliai történetek gyermekek számára. Roder Alajos felsőlányi plebánustól. Pest, Emich, 1850. Sr. 30 képpel. 79 l. kötvé 12 kr.

Hit, Remény és Szeretet. Imakönyv mívelt keresztyén *) katho-

---

*) Vannak, kik a jó Virág Benedekkel a „keresztyén” szónak ily helyesírásában eretnek szagot éreznek. Ah ne akarjon senki jobb katolikus lenni Pázmán Péternél s valamennyi orthodox elődeinél a magyar egyházban! S hagyjunk fel a szeretetlen újítással, melyre az etymologia is szánakozva tekint. Valljuk meg, hogy a szó nem kereszt-ből jő, hanem a Christustól származott Christianusból. S vajmi nincs okunk a keresztből ujonnan sült szót elibe tenni ama réginek, mely a legtisztább vallás isteni szerzője nevetől veszi, bár közvetve, eredetét. A különben oly józan Virág aztán

likusok számára szerkeszté *Sujánszky Antal* áldozár. Pest, Emich, 1851. 12r. 408 l. Két képpel 1 ft., hét képpel és simított színvelinen 2 ft; ugyan így és négy, arany és színes nyomatu imalappal 2 ft 36 kr.

Az eredeti imákban a szív mély, egyszerű és meleg hangja helyett néha dagály és duzzadozás. De ezek az egésznek legkisebb részét teszik. A többinek választása jó, nyelve szép. Különösen becsesek a miseáldozati ajtatosságok. A kiadó nagy költséggel oly díszben állította ki ez imakönyvet, miszerint az a legpompásbak közé számítható. S nem csak pompás, hanem ízletes is. A képek nagyobb része pesti mű. — Az első számú kiadásnak (két képpel) ára pár nélküli olcsóság.

Jézus az én üdvösségem az oltári szentségben. Függelék minden kath. imádságos könyvhez, kiadta *Nogall János*. Pest, Müller, 1850. k8r. 118 l. füzve 10 kr.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

1. *Ujabb kori Ismeretek Tára*. Tudományok és politikai társas élet Encyclopaediája. I. kötet: Aargau — Brockhaus. 684 lap. II. kötet: Brodzinsky — Ehrenfels. 668 lap. Pest, Heckenast, 1850. Az első 12 füzetre 5 ftal fizethetni elő, egyenként minden hét-hét füvny füzet 30 kr. Jelenleg a III. kötet sajtó alatt.

Hazafiúi kötelességünknek tartjuk az olvasó közönségnek nem csak figyelmét, de tetteges részvétét is felhívni e korszerű és kétség kívül becses munka iránt: mert akár azon nehézséget fontoljuk meg, melylyel ily számos, soknemű, és fáradságos utánjárást követelő cikkelyek kidolgoztatása jár, most kivált, mikor annyi tehetség vagy leszorúlt a munkálhatás teréről, vagy jövendőnk és teendőink bal felfogásából maga itéli magát dísztelen nyugalomra; akár a vállalkozónak elszánását e pénzetlen időben s a közönség lethargiai eltompulása mellett méltányoljuk; akár a munka tanulságos voltát, bokros hasznát, sőt szükségét tekintjük minden mivel emberre, ki a legközelebbi múlt és jelen körül tájékozásra törekszik, s mind azokra, kik vagy közállásban vannak, vagy a közállapotok által érin-

következetességből Sebestyént is (Sebastianus) Sebestényre változtatta. Tán az ezt öldöklött nyilak *sebes* voltától?! Ah hagyjunk békét az ilyeneknek!

tetnek: mindenképen szíves pártolást, köszönetet és — használataért érdemel. Szolgáljanak a következők némi ismertetésére.

Az első kötet 367, a második 368 cikket foglal magában A-tól Eh-ig (melyek közt 171 eredeti), mi a munka bőségét mutatja, melylyel közhasznosága egyenes arányban áll. A kitünőbb cikkek körülbelül ezek: Az első kötetben: Aargäui kolostorok, Alesúth, Angol gabonatörvény s Peel, Angol törvénykezés, Apponyi, Arad ostroma, Battyányi Lajos és Kázmér, Beöthy Ödön, Bezerédj István, Bem, Berzsenyi életírásai, Békebiróság, Bizonyítási theoria, Börne, a Brittországról szóló cikkek, s általában a statisztikai cikkek. A második kötetben: Brougham, Budavár ostroma, Cassatió-szék, Census, Centrum, Charta, Chartismus, Cobden, Communismus, Congressusok, Cermenin, Csatornák; Csányi, Czuczor, Damjanich, Deák Ferenc, Desewffy Emil, Duschek Ferenc életírásai; Dictatura, Diplomatia, Dohány-monopolium, Domaine, Dudevant, Dunatorkolat, Egyenes adók; az Egyesült státusokat illető cikkek, s általában ismét a statisztikai és nemzetgazdasági cikkek.

A dolgozó társak, mennyire megtudhattuk, főképen *Csengeri Antal*, *Fényes Elek*, *Récsi Emil*, *Székely József*, *Szokolay István*, *Tóth Lőrinc*, *Vahot Imre* és *Vachott Sándor*; néhány becses cikket *Csanády Ferenc*, *Kemény Zsigmond*, *Toldy Ferenc*, *Wargha István* szolgáltattak; sok fordítás felapáti *Molnár Sándor*, *Pák Albert*, *Bajnok Antal* stb tollaiból került. A felügyelést eddig *Tóth Lőrinc* vitte; a III. kötettől kezdve *Pák Albert* vállalta fel.

A tudományok legtöbb ága, a természeti tudományok általában, mathesis, philosophia, szűkebben vannak tárgyalva. Fő figyelem fordítottatik, életírásokon s történeten kívül, a politikára, nemzeti gazdaságra, és jogtudományra. — Különösen a politikai s nemzetgazdasági cikkekben majd *Csengeri Antal* concis, velős, tartalmas, majd *Récsi Emilnek* szinte eléggé kimerítő, de mindenkor compilált, és az eredetiségnek semmi jelét nem viselő cikkeire ismerünk. Az életírások legjobbjai (Beöthy, Desewffy) *Csengeri Antaltól*, s (Deák, Csányi, Bezerédj, Batthyányiak) *Tóth Lőrinctől* vannak; ha nem csalódunk, hadvezérek s művészek életírásai közül többet *Vahot Imre* írt. A írók az ő, és *Tóth L.* tollából jöttek. — A törvénykezési cikkeket (Angol törvénykezés, Békebiróság, Cassatió-szék, sat.) *Tóth L.* írja. — *Szokolai István* nemzetgazdasági s politikai cikkei lazák, tulságos bőbeszédűek, s kimerítők ugyan, de kissé un-

tatók. — *Székely József* cikkei (Békekongress, Börne sat.) nem oly hangon s alakban vannak írva, mint a *Lexicon* természete kívánja. — A tartalomdús statisztikai cikkeket *Fényes Eleknek* köszönjük.

A munka egyes részei közt, hangra, stíltre, kiterjedésre nézve tetemes aránytalanság van. — Kevesbbé fontos tárgyak bőven, s fontosabbak röviden vannak tárgyalva. — Azonban sok *ép ismeret*, sok *korszerű adat*, főleg *történeti s életirási anyag* van e lapokon összehordva, egyes cikkek pedig oly kimerítőek, s a *jelesség azon fokán állanak*, hogy a legjobb *Conversations-Lexiconok* cikkeivel tétethetnek párhuzamba. A magyar írókra különös figyelem fordítottatik; ki nem vévén a másod s harmadrendűeket is. A külföldi irodalom szinte elég bőven van ismertetve. A forradalom s hadviselés eseményei részletesen megírvák; statusférfiaik mindnyájan bővebben s részrehajlás nélkül jellemzvék; a könyv politikai szelleme higgadt-szabadelmű, férfias; meggy egész a határig, a meddig mostani körülményeink közt mehet. — Tudományos becse csekélyebb; azonban a *legujabb találmányok, fölfedezések* mindnyájan közöltetnek, p.o. az *athmosphaericus* vasut, *centrifugál* vasutak, *Chloroform* stb. cikkeken, s mint halljuk, most már szakférfiak lévén megnyerve minden egyes szakbeli cikkek írására, e részben csak haladást várhatni.

Ily vállalat pártolása, meggyőződésünk szerint ez idő szerint hazafiúi kötelessége mind azoknak, kik e pár forintot nélkülözhetik.

T. T.

2. *A magyar történeti költészet Zrínyi előtt.* Irta *Toldy Ferenc* *) . Első közlemény. Bécs, a cs. k. állodalmi nyomdában. 1850. év-rétben 51 lap. Ára 1 ft. — (Önjelentés).

Ezen emlékirat, a tudományok cs. akademiájának a mult évben

*) A címlapon a szerző neve után ily sor olvasható: „a tudományok császári akademiának levelező tagja.” Némely, csak komoly és fontos dolgokra ügyelő, mély elme glossákra érdemesítette e címet, a miért azon férfiú, ki a magyar akademia fizet, magát így írja stb. Mondhatnám: a mondatban levő nyelvhiba is inthette volna a glossatort, hogy az aligha tölem származott; a minthogy az úgy is van; de itt csak azon való csodálkozásomat nyilvánítom, mely szerint ugyanő nem látszik ismerni az akademiák azon szokását, hogy azok kebelében kiki csak épen mint azon akademia tagja munkálkodik és csak annak címét viseli. — De félre a dolgok héjával, urak, félre a kicsinységekkel: s neki egyenesen a velejének!

megjelent évkönyvei (Denkschriften) első kötetében jelent meg magyarul, és mellette fordításképen németül is. Ebből való azon nem sok különnyomat, mely könyvárusi úton kapható, s melynek címét ezennel leírtuk, s itt tartalma rövid ismertetését adjuk.

Megérintvén szerző, mikép a régi magyar eposzi költészetről közönségesen csak annyi tudatik, hogy eredete a magyar előkoros homályában vész el, hogy az a könyvnyomtatás behonosulásával számos művelőket talált, míg Zrínyi Miklós által (1651) művészi tartalmat és formát nyert, s hogy e sovány ismeret mindeddig néhány költő neve s néhány mű címére szorítkozik; hozzá lát a magyar irodalomtörténet e nevezetes, s mind maig kidolgozatlan részét *) több emlékiratokban felvilágosítani, melyeknek elseje, a jelenvaló t. i., az úgynevezett „*historiás éneket*“ mutatja fel eredetében és kifejlődésében.

Mindenek előtt a legrégibb és régi történetből tanuhelyek állítatnak össze, melyekből kitünik, hogy a nemzetnek, európai bírodalma megalapítása óta, mindig voltak külön arra rendeltetett dalnokai, hogy öszves történetét énekekbe szöve, ünnepélyek, lakomák alkalmával, a táborban s a fejedelmek és főurak udvaraiban, bizonyos húros hangszer kísérete mellett, mely *hegedőnek* neveztetett, adák elő, hogy ezen énekek bebizonyíthatólag a XVIII. század elejéig szájról szájra adva, maradtak fen, hogy azok az első századokban a történetkönyvek helyét pótolták, s ehez képest sokáig a magyar kronisták legfőbb kútforrását képezték. Ezek után kimutattatik, mikép nem csak Béla király névtelen jegyzője, mi eddig is tudva volt, hanem Kézai s azon régi krónikairók is, kiket Turóci vett fel szerkesztményébe, nagyobb részt csak gyűjtői s deák fel dolgozói voltak a történeti nép-énekeknek. Erre több történetek soroltatnak fel, melyeket a historia egyenesen ezen énekekből kölcsönzött, és sajnálatát fejezi ki szerző azon, hogy a külföldnek követést érdemlő példája a XVI. században sem ösztönzött senkit arra, mikép az időnek e tiszteletre méltó tanúit papirosra tegye s az utóvilágnak híven általadja. Sőt épen akkor fejlődött egy új *irodalma* a historiai énekek, mely a sajtó segedelmével nem csak általános elterjedést nyert, de lassanként a szóhagyományilag fenmaradt, bizonyosan becsesebb *népi* énekeket feledékbe borította úgy, hogy

*) Mert azt a történetét eposzi irodalmunknak, melyet az „*Irís*“ című német folyóiratban 1825-ben adtam, e címet meg nem érdemli.

a Kisfaludy-Társaságnak gazdag *Népköltési Gyűjteménye* egyetlen egy valódi, époszi népéneket sem bír felmutatni.

Az *eposzi irodalomhoz* térvén, mely a XVI. század szüleménye, szerző egyelőre ötven s egynéhány költőt sorol el, kik azon tárgyak szerint, melyeket elbeszélő alakban feldolgoztak, *három fő csoportba* rendez: az elsőbe azokat, kik *bibliai*, a másodikba kik *idegen világi* tárgyakat kezeltek: mely csoport ismét három körre oszlik a szerint, a mint némelyek *regényes*, mások *classicai*, ismét mások *kültörténeti* tárgyakkal foglalkodtak. A harmadik fő csoport végre a *nemzeti történeti anyagok* feldolgozóit foglalja magában, kiknek részletes tárgyalása a jelen emlékirat tulajdonképi feladatát teszi.

S itt mindenek előtt az annyszor tárgyalt, legrégibb történeti ének mely fenmaradt, és *Pannonia megvétele*t tartalmazza, vétetik bíráló vizsgálat alá, melyből kitűnik, hogy az senem Béla kir. névtelen jegyzőjeé, mint Mailáth rendes tévedéssel találgatá, senem valamely régi dalnoké, mint Pray, de nem is Csátié, mint Horvát István állítá; továbbá hogy az nem forrása, de utánképzése a bécsi képes krónika illető fejezetének egy *névtelen* által, kinek időkora bizonyossággal meg nem határozható. Azóta, hogy ez emlékirat kiadatott, láttam Pray saját kezű másolatát, ki azt az eredetiből írta le. A régi irományokban otthonos férfiú, az eredetinek korára nézve ezt jegyzi meg: „Ex codice MS., cuius character est monastico-gothicus; itaque seculi XV. inchoantis, aut XIV. exeuntis.“ Azonban ez az „itaque“ még most sem oszlatja el minden kétségemet! noha magát az éneket, hajlandóbb vagyok jelenleg: mint valaha, a *XIV. század közepére* határozni.

Erre következik *Farkas András* eddig közönségesen csak címe után ismert *Zsidó-magyar krónikájának* (Krakó, 1538) tárgyalása, ámbár az a kassai Minervában 1830-ban Bornemisza gyűjteményéből, de hiányosan s a szerző neve nélkül, ujabban is lenyomatott. Ez inkább didaktikai, mint eposzi elbeszélés; melyben már előtérbe lép ama hazafiúi és erkölcsi irány, melyet a XVI. századi magyar költészet csakugyan híven kifejezett. E mű irodalmához itt, pótlólag (mert minden nap tanulunk), még ezeket adhatom, hogy azóta Cornides kéziratai közt az akademia könyvtárában ráakadtam egy, mind eddig előttem ismeretlen, hely és év nélküli kiadás *)

*) Hátha ez a krakkói kiadás, minthogy Cornides önkezü jegyzése szerint: „in forma quam vocant octava. Absolutur 8 plagulis, siue philyra una.“

másolatára, mely kétszeresen fontos : egyszer azért , mert e költemény dallamát adja lekótázva, s így egyszersmind a legrégibb nyomtatott magyar kótákat (1538), mihez képest a 12. laponi állítás Tinódi kótáinak egyetlenségéről módosítandó ; másodsor a vég versszaknál fogva, mely Bornemisza s az akademia névtelen *) gyűjteményeiben hiányzik, s melyet e kiadás fentartott, s fenn egyszersmind a szerző nevét is, melyet eddig csak Bod Péter után ismertünk. E vég szak így hangzik :

Farkas András szerzé ezeket énekbe,
Keserőlven az nyomorúlt országon.
Igen szánja vala, hogy az hitetlenek
Istennek híveit széllal öldözik vala,
Kis karácson után immár írnak vala
Az ezer ötszázban harmincnyolc esztendőben.
Ámen.

A munka legbővebb szakasza az , mely *Tinódi Sebestyén*nel (1540 előtt és után), e kör legtermékenyebb és legjelenteseb férfival foglalkodik. Nem találván sehol adatokat e dalnoknak életrajzához, munkáiban elszórt egyes vonásokból volt e sorok írója kényte-

*) Azon egyik énekgyűjtemény, melyben (Bornemiszaén kívül) Farkas zsidó-magyar krónikája , néhány apró eltéréssel , fentartatott , s melyet Gönci Györgynek mondtam az itt szóban levő munka 4. §-ában, mint azóta meggyőződtem, nem Göncié, melynek most már egy második (lőcsei 1620—9.) kiadását magam bírom, hanem *egy eddig egészen ismeretlen* gyűjtemény, melynek egyik , bővebb (bár elül szinte tetemesen csonka) példányát az akademia, másikat gr. Kemény József gerendi könyvtára bírja. Gönczinek azon három példánya tehát, melyről a 4. §-ban szólok , egyre olvad le , és *Farkas Lajos* uré , a hazai régiségek buzgó gyűjtője és fentartójaé : de ugyancsak fentartójaé, olyané, hogy azokat ládája fenekéről a legszívesebb kérések sem képesek felbűvölni. Pedig csak úgy érdemlünk hálát és becsültetést a hazától, ha a mit megtartottunk , nem ássuk el sikertelen kincseül, hanem közhasznuvá tesszük vagy magunk , vagy mások által. Legutóbbi könyörgéseimre is csak biztatást nyervén , azon ajánlattal járulok Farkas Lajos úr elcbe : méltóztatnék gyűjteményét egészben , vagy részben, bármely bőven megismertetni a hazával : a Mzeum lapjai (gyenge állásunk dacára tiszteletdíj mellett is) a legszívesben megnyílnak előtte : hadd gyarapodjék legalább a könyvészet általa, ha a munkák irodalmi, nyelvtudományi és aesthetikai méltatásába belé ereszkedni rá nem érne is. De, a haza előtt kérem, „meg ne égesse“ kincseit, melyeket csakugyan egy jó hazafi sem tartana csak magáéinak, hanem a hazáéinak is ; s gondolja meg, hogy a herostratusi dicsőségnél még a könyvész dicsőségecske is jóval többet ér.

len ilyennek összeállítását megkísérteni, mely ha hiányos is, úgy hiszi, hű képét adja a férfiú életének és mindenkép derék, becsültetésre méltó jellemének. Költői képesség nem tulajdoníttatik neki, de bebizonyíttatik verses krónikáinak történettudományi jelentékenysége, melyek különösen az akkori magyar hadi történetre nézve *már kortársai által is* fő forrásul tekintettek és használtattak (Tinódi felhasználóihoz sorolhatjuk *Schesaeust* is, ki deák verses krónikájában ugyancsak fordítgatta jó Tinódinkat, sőt némely helyt őt épen ez által fel is világosítja, miről máskor részletesen). Továbbá megmutattatik, hogy az I. Ferdinándnak ajánlt két kötet koránt sem foglalja magában Tinódi minden munkáit; s itt a *Zsigmond-krónika* vizsgáltaik, melyet eddig az irodalomtörténetészek még csak nevével sem ismertek, s kútforrása is kijelöltetik; továbbá Tinódinak több *elveszett munkái* legalább címök szerint említettnek fel. Nyelvezetének elfogulatlan méltánylása után, még azon ohajtás fejeztetik ki, bár találkozni a zenészetnek, különösen a magyarnak valamely ismerője, ki *Tinódi dallamait* (nótáit), miket ez maga szerzett és versezetei elibe tűzött is, műtudólag méltassa! Itt pediglen engedje meg tisztelt barátom, muzeumi könyvtárör, *Mátray Gábor* ur, hogy mind Tinódiéit, mind régibb zenemódjainkat, melyekből néhánynyal én is szolgálhatok, ide értve természetesen egyházi zenénket is, tudományos és történeti vizsgálat tárgyává tenné, s eredményeihez zenészeti emlékeinket is csatolva, a hazát egy arra és reá díszit hárítandó munkával ajándékozza meg!

Fontos kérdés Tinódira nézve halálának ideje, azért is, mert némely neki tulajdonítható munkák kérdése biztosban csak ez adat tudása mellett megfejtethető. S e tekintetben, mióta ez emlékirat megjelent, már határozottabban szólhatok, mit *Döbrentei Gábor* szíves, semmi tartózkodás által nem korlátolt, s azért annál hálára méltóbb közlékenységének köszönök. T. i. tőle bírom másolatban Nádasdi Tamás nádor és kir. helytartónak Bécsben, 1559. május 31. Kassa városa tanácsához költ levelét, melyben írja, hogy miután *néhai nemes* Tinódi Sebestyénnek özvegye, most nemes Pozsgai György hitvese, a városnak tartozott adót illőkép fizeti, annak minden terhei viselésében részt vesz, s *kereskedéssel szokta volt gyermekeit táplálni*, ne zavarnák őt ennek gyakorlásában, sőt inkább, „*velint tam nostri causa, quam etiam intuitu fidelium servitorum prioris domini et mariti sui, que nobis ad ultimum vite sue spiritum ex-*

hibuit et impendit, liberam exercendi questus facultatem permittere.“ Ezzel többi közt el van intézve azon kérdés is, vajjon állhat-e Jan-kowich adata, mely szerint Tinódinak egy „Szigetvár veszedelmének historiáját“ tulajdonít, mely történet maga 1566-ban ment véghez; ellenben az értekezésben kimondott gyanításomat, mely szerint az 1556-ki szerencsés szigeti ostromnak Zsámboki által adott leírásához Tinódi nyujthatta az eredetit, legalább lehetőnek mutatja fel.

Tinódit időrend szerint *Bánkai* és *Ilosvai* követik, kiknek itt először is *névök* kritikailag megállapítván, életök körülményei kutattatnak ki lehetőleg. Bánkai írásaiból (1540—60) ide a *Hunyadi-krónika* tartozik, melynek egyikéről, a későbbiről, megmutattatik, miképen azt Heltai Gáspár interpolálta, hogy Hunyadi Jánosról nyilvánított nézetét (kit ő Zsigmond kir. természetes fiának tart) Bonfin ellén ez úton is terjeszszé. A Hunyadi-krónikának Turóci teszi alapját, melyet Tinódi a mondában érdekesen pótol. Bánkai nem ugyan költői tekintetben, melyben szinte csekély, de nyelv és verselésre Tinódi fölibe állittatik. — *Ilosvaitól* (1548—74), kinek munkái, mint itt bebizonyíttatik, nagyobb részt elvesztek, ide annak „*Toldi Miklósa*“ tartozik, mely ezen magyar Herculesnek némely kalandjait, a monda és népénekek szerint, beszéli el. Szerző a fölötti sajnálkozását fejezi ki, hogy Ilosvai a Toldi-mondákat, melyek közül némelyek még most is élnek a magyar népajkán, teljesen s inkább az ő korábani lényegök és formájok szerint nem írta le! Befejezésül emlékiratunk még a Toldi-mondáról magáról értekezik, annak régisége, időszakai és azon átalakulásairól, melyeken az, idők folytában, keresztül ment. — Elünk egyébiránt ez alkalómmal azon figyelmeztető kérésünk ismétlésére, igyekeznék kiki, kit hivatása és lakhelye a néppel közelebbi érintkezésbe hoz, tehát *tisztviselők, lelki pásztorok, orvosok, gazdatisztek, mérnökök, földbirtokosok* (itt tán leginkább a sarjadó nemzedékre építhetünk), a nép közt kelendő mondákat, úgy mint hallatnak, minden szépités, nyelvjavítás, kike-rekítés nélkül, őszintén, híven és egyszerűen leírni s időnként valamely folyóiratban közzé tenni. Minden hegyet, barlangot, váromladékot, a tavak és folyók partjait, forrásokat és kutakat, szigeteket s minden feltűnő tárgyat, melyet természet vagy emberkéz alkotott, de minek eredetét homály fedi stb, mondák népesítenek meg szellemileg; semmi ezek közül nem oly sovány, meddő és jelenték-

telen, hogy egy nagyszerű nemzeti mondagyűjteményben, melyet a Kisfaludy-Társaság tervezett, s melynek kivitele csak a figyelmes hazafiak munkás kéznyújtásától függ, a maga helyére iktatva egy-egy kövét ne alkothassa azon épületnek, mely a magyar nép gondolkodása s érzése módjának, babonás és józan képzelemjátékainak, természetnézletének és történeti emlékezéseinek muzeuma lenne. Mert van még szerte a hazában elég historiai emlékezés is, melyek részint a legőszebb régiségig felnyúlnak, s melyeknek összegyűjtése annál sürgetősb, mert épen ezeket várja azon sors, hogy a többiek előtt halaványuljanak el, csonkúljanak meg, és süllyedjenek fedelékbe. Azonban ez ügy sürgetése elébb utóbb külön cikkely tárgya leszen Muzeumunkban. Visszatérve tehát a jelentett könyvhez, az Ilosvai Toldiát illető irodalomra nézve megjegyezzük, miszerint az akademia könyvtára, *Ihász György* cisterci tanár úr hazafiúi indulatából, rövid idő óta annak egy, 1629-ki, löcsei, Brewer-féle kiadását bírja, mely e sorok írója abbéli állítását, miszerint a köz könyvtárainkban eddig létező legrégibb (csak 1746-ki!) kiadás a 6-d. versszak után csonka, utólag igazolja, mert ott a löcsei kiadásban *tizenöt versszak* áll olyan, mely utóbb elveszett. Általában kiki meggyőződhetik szerző jelen dolgozatából is, hogy XVI. századbeli irodalmi emlékeink *nagy része* vagy végkép elveszett, vagy homályban rejtezik még, magán kezeken, hol a nemzet részére biztosítva nincs! Sokan bírnak ily apróságokat, melyeket csekélylenek, becsnélküli óságoknak tekintenek: titeket kérlek, gondosabb hazafiak, ügyeljete az efélékre is, és hol ilyesmit találtok, eszközöljétek a haza oltárára letételöket: ott kedves lesz az áldozat; azok pedig, kik a nemzeti irodalomtörténettel foglalkodnak, a nemzeti becsület érdekében fogják tudni használni, s nem késendének e tisztas maradványok megtartóit hálásan felemlíteni.

Az itt megismertetett emlékirat magyar szövege mellé, a bécsi akademia kívánságára, annak fordítása is mellékeltetett, mely szinte szerző által készülvén, néhol szabad, sőt pár évvel az eredeti után iratván meg, némi dolgot határozottabban fejt ki. (Emebben számos a sajtóhiba).

E költőcsoportnak még hátra levő tizenegy írója, kikhez tizenkettődiknek azóta a *Lugossy-codexben* fentartott „*Sziget vészedelemének*“ névtelen írója is járult, egy második közlemény tárgyát tenendik.

Voltak hírlapjaink közt, kik fenn akadtak azon, hogy a magyar akademia titoknoka németül is ír. A magyar akademia titoknoka c részben egészen más meggyőződésben van, mint ama bölcs és meszszelató férfiak; ő azt hiszi és hitte mindenha, hogy *patriam illustrare* nem csak nemzeti jó munkákkal lehet, de azzal is, ha a külföldnek elmondjuk a nemzet tetteit, akár az ország, akár a *szellemi* élet terén vitettek azok véghez. Maholnap harminc esztendeje, hogy ő magyar irodalmat tárgyazó cikkekkkel járult egy és más német folyóirathoz; e célból készült 1827 és 28-ban megjelent magyar költészeti kézikönyve is német nyelven, s ugyan akkor e végre a „*Blumenlese*“: mely iránybani iparkodásai gyümölcse az volt, hogy azóta angol, francia, német folyóiratokban gyakran szó lett rólunk, s az egyetemes irodalomtörténeti munkákban a magyar irodalom is fel kezdett tűnni, igen gyakran egész lapok iratván által munkáiból, hol a forrás idézetével, hol a nélkül, hol helyesen használva, hol kevésbbé, a neveknek gyakran a megismerhetetlenségig elferdítésével: de a világ még is meg kezdte tudni, hogy van magyar irodalom, és pedig nem tegnap óta. Midőn a bécsi akademia e sorok íróját kebelébe felvette, kétség kívül azért tette, hogy abban a magyar irodalom történetét képviselje; s midőn szerző élt ez alkalommal, hogy némely dolgozatainak a külföld akademiai és könyvtáraiba beutat szerezzon: ezzel nem annyira a maga, mint a haza becsületét ohajtá munkálni. Már mí elég bőven szedtük a Terra incognita s a torma-ba-esettség gyümölcseit; az ismeretlenhez és főleg a *szellemi téren ismeretlenhez* nem vonzódik sem isten, sem ember; s azért minmagunk iránti kötelességünk parancsolja a világgal tudatni, hogy nem fene vadak vagy gyáva haszontalan csöcselék vetődünk e földre, kiket csak a két lábon járás különböztet meg az állatoktól; hogy nem henyéltük el századainkat tett és gondolkodás nélkül, bár földirati fekvésünk, ebből következett conjuncturáink, életünket sokszor fogyasztó, zavaró, sokszor veszélyeztető események, a mivelt-ségi és különösen irodalmi felvirágzásnak mindenha inkább ellenére, mint előmozdítására voltak. Engedjék tehát meg szegény bűnös lelkem ezen jóakarói, hogy régi vétkemből soha ki ne józanodjam; mert én ugyan biztosítom, hogy ha életem és egészségem — melynek hanyatlása azimént is egy pár hónapot törlött ki munkálhatásomból, azaz életemből — ha mondom ezek kedveznek, e bűnben szakadatlanul fogok léledzeni, a nélkül, hogy kiméletes és igazi jó

akaróim kedvét magyar írásaimmal is keresni megszűnném. Különben — szent a béke!

3. A *Josephinismus* és az egyházat illető legujabb császári rendelvény. Bécsben. 1851. Sr. 118 l.

Ezen értekezés, melynek ismertetésébe bocsátkozunk, a közvélemény által hazánk egyik legkitünőbb főpapijának tulajdoníttatik, és már e tekintetben is figyelmünket nagyobb mértékben veszi igénybe. Célja az állodalom és egyház viszonyaira vonatkozó, a sz. által *Josephinismus*nak neveztetett, rendszernek az ismertetése, és az 1850. évi ápril 18. kelt ezen rendszert lényegesen módosító csász. rendelvénynek, melyet az újabb idők legnevezetesebb és legfontosabb eseményei közé számít, felvilágosítása. Véleménye szerint II. József ideje óta az egyházra a *Febronianismus* nehezedett, mely súlyosabb, következtéseiben veszélyesebb a nyilvános üldözésnél; uralmát előkészíté a protestantismus és a mult századbeli francia philosophia, ez utóbbi a trón és egyháznak felforgatását tűzvéni ki céljául, első ostromát az egyház ellen futotta, jól tudván, hogy ennek buktával amannak is buknia kell; a nekik szórt tömjén által elkábított fejedelmek és statusférfiak nem látták a körülök tátongó örvényt és hivek maradtak eme minden positiv hitnek, különösen pedig a catholicismusnak kiirtására törekvő álbölcsészeti szövetségéhez. A protestantismus, hogy a catholicismus irányában létét, önkeblében pedig a rendet biztosítsa, kénytelennek érezte magát a fejedelmek tekintélyét elfogadni; a mit kezdetben a szükség szült, azt joggá emelte a westpháliai békekötés, midőn az illető fejedelmeket püspöki hatalommal ruházta fel, ezzel névszerint az úgy címzett *jus reformandi*-val élven a protestans fejedelmek, vallásukat mindenütt uralkodó statusvallássá tették; azt erőszakkal fentartani, a hol pedig ez nem sikerült, a katholikusok jogait körülírni, köztük az egyházi életet nehezíteni, a katholikus öntudatot gyengíteni iparkodtak. Az említett két tényező kiegyenlítette azon tért, melyen a *Febronianismus* az egyház jogának és fegyének megrendítésére oly sikeresen működék. — Ezen rendszer nevét Hontheim Miklós felszentelt püspöknek *Febronius* neve alatt 1763. évben közrebozsátott munkájától vevé, melyben a pápai jogok rovására a püspöki és fejedelmi jogokat terjesztetni és ekként a protestansokat áttérésre hajlandókká tenni törekedett. Elvei, habár azokat később visszavonta, Bécsben *Kaunitz* tetszésére találtak, és főleg József trónra

léptével uralkodókká lettek, a clerus soraiban mindinkább terjedtek, és az érintett császár által oly erélyvel létesítették, hogy a Febronianismus azóta világszerte *Josephinismusnak* hivatik; ezen rendszernél fogva József az egyház számos ügyei iránt intézkedett, és e felhozott példák között a *tetszvény* és *házasság* körüli intézkedései emeltetnek ki. József nagyfontosságú reformjai VI. Pius pápát arra bírák, hogy a császárral személyes értekezhetés végett Bécsbe jöjön; itt mit sem mulasztott, hogy a császárt az egyházi téren megkezdett reformjai tekintetében más gondolatokra bírja, a nélkül, hogy célt ért volna, mert József folytatta ebbeli intézkedéseit, sőt miután a német egyházi választó fejedelmek és a salzburgi érsek példája által elszédítve az *emsi punctatiók* alatt ismeretes, az ő intézkedéseivel tökéletesen egybehangzó, sőt némely pontokban azon túl menő határozatokban megegyeztek, azoknak császári pártfogását teljes készséggel megígérte; buzgó utánzásra találtak újításai *Leopold* hetruriai nagyhercegnél, ki *Ricci Scipio* pistojai püspökben nyert szövetségest; átlátván azonban kísérleteinek veszélyes voltát, mint II. József utódja sietett a reformja által felingerlett kedélyeket, különösen Belgiomban és Magyarhonban lecsillapítani. József császár példáját követték a többi katolikus és protestans fejedelmek, és nem sokára Európában egyes kivételekkel az egyházi közjog nem egyéb volt, mint Josephinismus, csak hogy Ausztriában a törvény szigorú betűjének szelidebb értelmet szeretett adni a fejedelmek katolikus érzete, ellenben a protestans fejedelmeknél alkalmazásuk igen is sanyarú volt, minek igazolására rendszeren az oszt-rák kormány törvényhozására hivatkoztak. A Josephinismus rendeletei közt igen sok jó és célszerű találatik, de sem egyházi, sem politikai tekintetben nem gyümölcsezött; nem az elsőben, mert az egyházat rendőri intézetté alacsonyítván, az iránt megrendíté a köz bizalmat, nem az utóbbiban, mert gyengítette azon hatalmat, melyet a császárok, mint első katolikus fejedelmek birodalmuk határain kívül a katolikusoknál névszerint keleten birtak, sőt a pápák ragaszkodása is azóta szembetűnőleg csökkent. I. Ferenc rövid ideig fentartotta ezen rendszert; sőt újabb rendeletekkel bővítette is, utóbb azonban a házassági kérdésre nézve kész volt minden méltányos javaslatok elfogadására, és halotti ágyán kötötte herceg *Mettternich* lelkére ezen ügynek a római szent székkeli kiegyenlítését. Ferdinánd ismét felfogta a tárgyalások fonalát, célszerű javaslatok

készítésére bizottmányt alakított, melyben *Wagner* sz. ipolyi püspök halála után egy magyar püspök vett részt; és főleg a status-cancellár buzgóságánál fogva a legjobb eredményt lehetett remélni, midőn a martiusi események közbe jöven, késleltették ugyan, de meg nem híusíták ezen kérdések eldöntését; I. Ferenc József császár uralkodása kezdetén birodalma püspökeinek nagy részét egybe gyűjté, hogy az egyház ügyei fölött tanácskozzanak; ezek kívánataikat, panaszait a trón elibe terjesztvén, visszakövetelték az egyháznak soha fel nem áldozott jogait; az ápril 7. kelt ministeri felterjesztés a ministeriumnak megállapodását tartalmazza, mire az ápril. 18. császári rendelvény bocsáttatott ki, melyben az egyház iránti bizalmatlanságnak legkisebb nyoma sem mutatkozik. Ezen határozat által a császári kormány ereje nem csak nem csökkent, hanem öregbült; mert a független egyház erősíti az államhatalmat, sőt a polgári szabadságot is, melynek egyik védpaizsa a különböző hatalmak elkülönítésében áll; a külföld katolikusainál pedig végtelenül növekedett tekintélye, a nélkül, hogy az egyház iránti viszonyaiból származó jogai és kötelességeiről lemondott volna. A rendelvény pontjaiból csak azokat érinti meg, melyek némelyek visszavetetését vonták magokra, névszerint a *placetumot* és *egyházi büntetéseket*; az első a censura legtűrhetlenebb neme, mely a dogmatikai és más rendeletek megkülönböztetése által sem enyhül, mert a ki feljogosítva hiszi magát arra, hogy a pápai leiratok eszközölését a fenérített különbséghez képest megengedhesse vagy megakadályozhassa, az tetteleg ura lett az egyháznak; a középkor eseményeinek reprimendiójától nem tarthatni, az ország törvényeivel ellenkező pápai kibocsátványok hirdetőit utóbb is felelősségre vonhatni, egyáltalában a sajtószabadság és közlekedés annyira szaporodott eszközei mellett, a *placetum* teljesen sikertelen intézkedéssé vált; a püspökök büntető hatalma az egyházzal lényegesen, elválaszthatlanul össze van kötve annak természetéből foly, és *polgári* következőkkel nem jár; visszaélései ellen az alsóbb papságot a felsőbb törvényszékek biztosítják; a csász. rendelvénynek azon pontját azonban, mely szerint az egyháznak, midőn büntető ítéleteit külső kényszerítő eszközökkel kívánja végrehajtani, a polgári hatalom csak akkor nyújtson segédkezet, ha előbb a nyomozási irományok vele közöltettek, az egyházi bíráskodás önállásával össze nem egyeztetetheti. A még el nem döntött pontokra nézve hálát mond a császárnak.

nak azon határozataért, hogy a *püspökök kinevezésében* a tartománybeli püspökök ohajtását előlegesen ki fogja venni, és reméli, hogy mivel ezen jog az ausztriai monarchátszemélyesen illeti, minis-teri előterjesztés említése és minden ellenjegyzés nélkül történendek; kívánatos volna azonban, hogy a francia Grand-Aumonier példájára a császár oldala mellé az egyház szükségével közelebbről ismerős pap alkalmaztatnék, kinek lelkiismeretes tanácsával az egyházi javadalmak adományzásában legfelsőbb tetszése szerint élhetne; a *szerzetes rendekre és házassági törvényekre* nézve bizalmát jelenti ki, hogy hasonló szellemben nyereedik elintézésöket, és hogy a püspököknek a vallási, tanulmányi és iskolai *alapérték* körüli ohajtásaik teljesülni fognak; minélfogva az egyháznak felszabadítását a katolikusok méltán tekintik az isteni ígéretek teljesedése újabb fényes bizonyosságának, és csatlakoznak a pápának május 20-kai allocutiójában kijelentett hálájához.

A függelékben József császárnak a magyar cancelláriához intézett, a pápával tartott értekezletekre vonatkozó, leirata közzétetik, a pápának és a császárnak két-két nyilatkozatával (1. sz.); továbbá a német egyházi választó fejedelmekkel váltott, az emsi punctátiót illető levelei (2., 3., 4. sz.); az 1850. ápril 18. kelt császári rendelvény (5. sz.); az ausztriai házassági törvények módosítására vonatkozó hivatalos észrevételei egy magy. püspöknek és ugyanannak e tárgyú levele Metternich herceghez (6. 7. sz.). — A pápa és József császár közt folytatott értekezésekből mutatványúl közöljük a császár ápril 13. kelt válaszában néhány pontjait. Ő szentségének a vallási türelemre vonatkozó kívánságára azt feleli a császár: „Túl mennék az ezen iratnak szánt határokon, ha jelenleg ismételnék mindent, mit szerencsém volt ő szentségének élő szóval mondani, úgy szinte azon alapos s érett megfontolás után tartományim helyzetéből merített, s a religiónak, következöleg a statusnak is jólétére szolgáló, mindenek fölött pedig a lelkek nagyobb javára célzó okokat, körülményeket, nézeteket és tekinteteket, melyek engem megmásolhatlanúl a türelmi intézkedések tételére bírtak, és melyeknek ilyes voltáról nekem maga ő szentsége meggyőződve lenni látszott. A mi ezen intézkedések tökéletesbitésére nézve még hiányzik, ő szentsége mint szerencsém volt eléadni, bizonyos lehet, hogy az annak idejében részemről meg fog történni. A 2-dik pontra nézve, melyben ő szentsége az apostasiára hatályos intézkedéseket sürget,

a császár válasza ; „Midőn a tolerantiát megadtam, távolról sem gondolhattam ezzel szabaddá tenni az apostasiát is, sőt inkább erősen meg vagyok győződve, hogy abban a religió javát eszközöltem, miután ama türelem arra szolgál, hogy letépje az álarcot a nem-katholikusokról, megnyugtassa a jámbor lelkű híveket s elhárítsa mind azon szentségtöréseket, melyeket a képmutatás okozott.“ stb.

Ezen munkának, mely már német nyelvre is fordíttatott, kivonatóból kitűnik, miszerint az egyházi közjog legfontosabb kérdéseinek egyikét tárgyalván, a legújabb csász. rendelvény történeti eredetére igen becses adatokat nyújt ; az egész értekezés, szerzője mély tudományát, szellemdús előadási modorát és buzgóságát világosan tanúsítja, minden tartózkodás nélkül, nyíltan az eddig követett rendszer ellen nyilatkozik, annak megszünte fölötti örömét nyilvánítja. Nekünk sem szándokunkban nem áll egyes állításai hírlátába bocsátkozni, sem az ausztriai tartományokban követett rendszer gyakorlati alkalmazásának minden részletei és kifolyásai védelmére szót emelni: de el nem hallgathatjuk, hogy midőn az általunk mélyen tisztelt szerző a majdnem egész Európa katolikus állodalmai által elfogadott rendszer fölött pálcát törvén, azt egyenesen Hontheim Miklós Febronius nevű munkájából származtatja, és mind azokat, mik e tekintetben előbb történtek, és mire a német választó fejedelmek felhozott levelökben nyíltan hivatkoznak, a bázeli, constanci zsinatok végzeteit, a német nemzet panaszait, de mindenek fölött a francia egyháznak 1682. nagy hírű declarációját, nem különben több canonisták, névszerint *Gerson*, *Alliacoi Péter*, *Bossuet*, de főleg *van Espen* befolyását egészen mellőzi ; midőn a tetszvény honosítását nagyobb részt Józsefnek tulajdonítja, holott hazánkban Kollár bizonyosságai szerint az ország ősidejétől gyakoroltatott, és az 1440. évi országos törvény 4. 5. c. által, mint Kovachich gyűjteményében olvasható, megerősítettett, a legkeresztyénebb királyoktól régóta, nem különben Mária Teréziától szakadatlanul gyakoroltatott ; egyáltalában pedig figyelemre nem méltatja, hogy az általa Josephinismusként nevezett rendszer elveit a Mária Terézia korában tanulmányi vezérfonalúl kitűzött „Synopsis Juris eccles. publ. et priv., quod per terras haeredit. M. Theresiae olim obtinuit et adhucdum obtinet“ című vázlatban már elfogadva találjuk ; midőn azon rendszert, melyet a katolikus fejedelmek, a némethoni érsekek, a francia, spanyol, portugall püspökök nagy többsége, és a canonisták közül, az

említettekén kívül férfiak, mint a két *Riegger, Sauter, Dupin, Gmeiner, Lakics, Droste-Hülshoff* stb. pártolnak, a nyílt üldözésnél veszélyesebbnek, súlyosabbnak mondja; midőn ezen rendszer követőit az egyház ellenségeivel egyenvonalba helyezi, kik főkép abban különböznek nézeteitől, hogy míg sz. állítása szerint: „a római széket az egyház kormányzata irányában csak azon jogokra akarni szorítani, melyeknek birtokát s gyakorlatát az első keresztyén századokból merített adatok bizonyítják, annyit tesz, mint az egyházat mai nagyságú kiterjedése és ezzel kifejezett szükségéi s viszonyai mellett is azon idők szűk mértékére szállítani le, midőn az ő fejei a római püspökök az üldözések közepett többnyire a catacombák üregeiben tölték percenként fenyegetett éltöket,“ ők abban a hitben vannak, hogy az isteni kinyilatkoztatáson alapuló és az ért változhatatlan egyházi alapszerkezetet legtisztábban a megváltónk korához legközelebb eső századokban találhatni; midőn a német érsekek eljárását *József* elszédítő példájának tulajdonítja, holott már VII. Károly császár választása alkalmával a trieri érsek részéről hasonlótárgyú indítvány tétetett; midőn a protestáns fejedelmek túlkapása it méltán roszalja, a nélkül, hogy a katholik usok azokhoz hasonló túlterjeszkedései ellen feddő szót találna, sőt azokat azon meggyőződésöknél fogva, „hogy a katholika egyház kizárólag igaz, és őt minden hiba, tévely s szakadás ellen védelmezni köteleztetnek,“ némileg ki is menti; midőn a Josephinismusnak oly következményeket tulajdonít, melyek egészen más történeti tényezőknek eredményei, mint például a görögök túlsúlyát keleten, Belgium elfoglalását Dumouriez által stb; midőn I. Fridrik császárt Juliánnal párhuzaiba teszi: akkoriban, és még más helyei olvasásánál újra meggyőződünk mily nehéz a saját elvei melletti buzgóságot a más véleményűek iránti méltányossággal, és a történeti fejlemények megítélésében oly szükséges *tárgyilagos* felfogással kellő öszhangzásba hozni. E.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

TUDOMANYOS INTÉZETEK.

— A magyar nemzeti muzeum igazgatója pestbudai kerületi főispán Augusz Antal úrtól m. é. dec. 27. értesítettén, hogy hivatalos tudósítás szerint Fejérvármegyében, a duna-pentelei szőlőhegyben a szőlőművesek több nevezetes régiségre, névszerint egy kőkoporsóra s egy ölnyi magosságu emlékkőre akadtak, melyen tiszta és ép, de ismeretlen betűjelekből szerkesztett, felirat látható ; s annak egy szaktudós általi megvizsgáltatására szólítván fel a muzeum igazgatóját : ez a régiségosztályi őr, Erdy János urat küldötte ki, ama régiségek megsemlélésére s a muzeum részére átvétel végett. Társunk szíves volt, tett tudósítását kérésünkre közölni. Ime az.

„Hivatalosan jelentem nagyságodnak, hogy én e f. évi jan. 3-kán kel kiküldetésem következtében, már jan. 7-kén jártam meg, Duna-Pentelén, az úgynevezett Öreg szőlőhegyet a helybeli jegyző s a bíró társaságában. A mint a pincék közötti völgyet elhagyván, az Öreghegyre felértünk ; gyönyörű síkság tűnt fel előttünk, mely szőlővel van beültetve. Ez Öreghegynek északi részén feküdt a romai *Intercisa*, hol a most is látható romai út vonúlt keresztül, és hol a szőlőgazdák a dülő utak mellett egész halmokat raktak össze a kiásott római cserepekből és téglákból. Ott fekszik :

I. Hauser József szőlőjében III. Gordiánnak 4 lábnyi magas, 2½ lábnyi vastag emléke, melyet neki az itt tanyázott laybachi (Emona, Hemonia) IX. lovas nyilazó csapat Kr. u. 240. évben emelt, és a melyre gyönyörű betűkkel ez van vésvé :

IMP CAES M
ANT GORDIANO
P F INVICTO AVG
PONTIF MAX
TRIB POT III
PATRI PATRIAE
COS PROCOS
COH IcXo HEM
GORDIANA
SAGITT EQ C R
NVMINI EIVS
DEVOTISSIM

Azaz :

Imperatorii Caesaris Marco
Antonio Gordiano
Pio Felici Invicto Augusto
Pontifici Maximo
Tribunitia Potestate tertium

Patri Patriae
 Consuli Proconsuli
 Cohors nona Hemona
 Gordiana
 Sagittariorum Equitum Civium Romanorum
 Numini eius
 Devotissim

E gyönyörű emléket méltó volna biztosítani, hogy össze ne törjék, és azt annak idejében gőzhajón felhozatni.

II. Ezen alul a szőlők közötti úton, kő, cserép és téglahalomra van támasztva egy ketté tört romai sírkő, melyre két megholt van féldomborúan vésvé. Ez azért nevezetes, mert a megholtak tisztán és különös öltözetben vannak vésvé.

III. E sírkőnek tetejére két darab írásos kő volt téve, s egy ehez tartozó darab alul a kőhalmon hevert. Ez apró három darab követ magammal hoztam el; de mivel eleje hiányzik, olvasásával nem igen tudok boldogulni.

IV. Szinte e szőlők között mutattak egy nagy kő koporsót. Ez mivel nehéz, most is azon gödörben hever, a hol találták, födele a gödörön kívül fekszik eltörve. Ez romai kő koporsó, melyen egy betűnyi sem látható, elég durva mű. A belőle kihányt csontok is ott vannak elszórva; mondják, hogy réz darabok is voltak benne, de ezek a zöld rozsda miatt elomladoztak. Egyébként is az ottani szőlőgazdák a réz és vas rozsda eszközökkel nem sokat gondolnak; de a romai korszónak és mécsnek most is hasznát tudjuk venni. Az aranyat és ezüstöt, mint mindenütt, eltitkolják, attól tartván, hogy ingyen veszik el tőlök.

Ezel megváltam az Öregszőlőhegytől, és sajnáltam, hogy sár miatt az az egésznek fekvését meg nem vizsgálhattam.

A felső szőlőhegy mintegy húsz éves ültetmény, és *Táborállás* néven hivatik, erre a nagy sár miatt épen nem mehettem.

Miről kelt ezen hivatalos jelentésem. Pesten, 1851. jan. 9.“

— *Magyar kir. egyetem.* A tudományegyetemek, mint a műveltség mindannyi gyűlpontjai, a tudományosság barátainak élénk részvételében részesültek mindenkor: innen magyarázhatók azon *alapítványok*, melyek azoknál nagyobb kisebb mértékben történtek; ismeretesek protestans hazánkfiainak a külföldi egyetemeknél tett adakozásaik; ismeretesek a bécsi egyetemnek alapítványai, melyeknek száma 57-re megy. Hazánk egyetlenegy egyeteme jelen alakjában csak a múlt század utolsó évtizedei óta létezvén, kevés alapítvánnyal dicsekedhetik; vannak azonban, s mivel kevésbbé ismeretesek, sorozatukat íme közöljük:

I. Az *egész egyetemet* illetik:

1. A *Pray-Filingerféle* alapítvány. Alapítói néhai *Pray György* kano-nok s egyetemi könyvtárnok, ki 1801. költ végrendeletében 300 váltó ftot hagyott katolikus tanulók gyógyszeriare. Ezekhez járultak 1844. *Filinger Leopold* egyetemi hittani oktató 175 váltó ftjai. Az összes alapítvány jelenleg 600 ft 33 krból áll váltóban, s az egyetemi pénztár által kezeltetik.

2. *Gotzigh Ignác*, az államisme kassai híres tanárának alapítványa, ki

1822. költ végrendeletében 4000 váltó forintot hagyott ösztöndíjjul, azon feltétellel, hogy 240 forintnyi kamatai egy tiszántuli nemes-ifjúnak, ki legalább az ötödik iskolát járja, adassanak. A kijelölés az egyetemi tanácsot illeti, a ki-nevezés felsőbb helyen történik. Kezeltetik a közalapítványi főpénztár által.

3. Néhai *Pasquich János* egyetemi csillagász 1829-diki végrendeletében rokonai kimulta után az egyetemnek 8000 váltó forintot hagyott tudományos célokra, mely pénzösszeg 1848. az egyetem birtokába jutván, kamatai a legközelebbi tíz észteendőben az egyetemi könyvtár szaporítására rendeltettek fordíttatni úgy, hogy mind a négy karra egyenlő tekintet legyen. Mely végzés azonban a magy. közoktatási ministeriumnak 1848. június 26. kelt 1987. számú rendelete által az egyetem szervezéseig felfüggesztetvén, mind eddig foganatba nem vétetett.

II. A hittani karhoz tartozik :

1. Néhai *Horváth József* kalocsai kanonok alapítványa, mely 1832 és 1837-vég-, illetőleg fiókrendeletei szerint, eredetileg 6000, jelenleg 7700 pengő forintból áll. Kamatai a hittani kar által kitűzendő, magyar nyelven szerkesztett pályakérdések megfajtéseinek díjazására fordíttatik. Ez alapítvány az egyetemi pénztár által kezeltetik.

2. Néhai *Deresik János* prisztinai püspök és egyetemi hitkarigazgató alapítványa ; mely 1835. december 1. kelt végrendelete szerint 200 pengő forintból áll, két évi kamata a theologiai kar által kitűzött és egy hittanuló által megfajtott pályakérdés díjára fordíttatik. Kezelése a középponti papnöveldé rectora által történik.

III. A jogtudományi kar illeti néhai *Kelemen Imre* kir. tanácsos és egyetemi jogtanár alapítványa, mely 1822-ki végrendeleténél fogva 400 váltó forintból áll; évenkénti 20 v. forintnyi kamata szegényebb jogtanulók könyveire, gyógyszerre fordítandó. Kezelése a jogtudományi kar dékánja köréhez tartozik. — Ide számítható némileg néhai *Schwartner Márton* alapítványa is, melyről a bölcsészkar rovatában szólunk.

IV. Az orvosi kar alapítványai következők :

1. Néhai *Stáhly Ignác* főorvos s egyetemi karigazgatónak 400 váltó forintnyi alapítványa. Kamatai szegény beteg orvostanulók segélésére fordítandó. Kezeli az orvosi kar dékánja.

2. *Andreits József* sebésztudor és bonctani ismétlő alapítványa, melynél fogva családjának kimulta után 5000 pengő forintból álló tőkéje, és eladott házának 1200 pengő forintnyi árának kamatai szegényebb orvos és sebész tudorok szigorlati díjaik kamat nélküli előlegezésére fordítandók, melyeket az illetők öt év lefolyta alatt visszafizetni tartoznának.

3. *Havas Ignác* karbeli dékán 280 pengő forintnyi és az

4. *Orvos-Tudorok* 100 aranyból és 1500 pengő forintból álló alapítványa i melynek elszegényedett karbeli tagok felsegélésére szánvák, és a tanárok és tudorok adakozásaikból alakulván, a kar dékánja által kezeltetnek.

V. A bölcsészeti karhoz tartozik :

1. A *Mitterpacher-Hadalyféle* alapítvány : néhai *Mitterpacher Lajos* egyetemi tanár, 1788. évi végrendeletében, 200 pengő forintot hagyott azon kikötéssel, hogy kamatai szegény beteg katolikus bölcsészettanulók gyámolít-

tására fordíttassanak, kik felgyógyulások után érette misét szolgáltatni és egy olvasót imádkozni kötelesek. Az alapítvány, mely jelenleg 650 v. forintig üregbedett, néhai *Mitterpacher József* püspök által 250, és néhai *Hadaly Károly* kir. tanácsos és egyetemi tanár végre ndeleténél fogva hasonlólag 250 forinttal szaporított váltóban.

2. Néhai *Schwartner Márton* egyetemi tanító és könyvtárőr alapítványa, ki 1801. april. 15. költ végrendeletében 1500 v. forintot hagyományozott azon végre, hogy kamataiból a hazai jog, történ et és politikai tudományok köréből a jog és bölcsészeti kar által felváltva kitűzendő pályakérdések legjobbjai jutalmaztassanak. Az alapítvány jelenleg 150 0 pengő forintra megy.

3. *Imre-Reseta* alapítvány. Néhai *Imre János* egyetemi bölcsészettanár 1832., april. 1. költ végrendeletében, *Reseta János* egyetemi tanár által 2400 pengő forintig kiegészített tőkét hagyományozott, melynek kamataiból két 60 pengő forintyi segélydíj és pedig egy pesti és egy egri tanulónak oly módon adatik, hogy először az alapító rokonai, azután született Heves megyeiek, végre egyetemi tanárok fiai részesítendőek élvezetében. Kezelése a bölcsészeti kar dékánját, a segélydíjak kinevezése a bölcsészeti kart illeti.

Legyen szabad ezekhez néhány észrevételt s néhány ohajtást csatolni. Az egy *Horváth József* ka nonokon és *Mitterpacher József*en kívül a többi alapító mind egyetemi (s egy akadémiai) tanár és tudor : férfiak, kik tudományuk után keresték állásukat. Egy főember sincs köztök mind azok közül, kik az egyetemnek köszönik képeztetésöket, mind azok közül, kiket a jó Horvát István a maga Prolusiójában mint az egyetem „celeberrimus alumnus“-ait dicsőít! — Továbbá : van kilenc jótékony alapítvány, és négy tudományos : emezek közt a legnevezeteseb *Horváth József* kalocsai kanonoké, mely a hittudományi kar által buzgón, pontosan és célszerűleg kezelve, eddig is már becses eredményeket mutat fel, s fog kétség kívül ezentúl is. *Schwartneré*, mely oly szép körben forogna, csak amugy suttonban kezeltetik; pályakérdések tüzetnek ki, feleletek küldetnek be, de a jutalmazásokról sem más egyetemek módjára, indokolt tudósításokat nem olvasunk a lapokban, sem nyilvános és fényes kiosztás nem illetik, mint az szinte némely egyetemeknél divatos, mi által a fiatal elmék oly igen fölgerjesztetnek tudományos foglalkodásokra; sem végre a helyeslést nyert értekezések világ elébe nem bocsátatnak. — *Dercsik János* alapítványáról épen semmit sem tudunk : lehet, hogy e jutalom pontosan kiadatik minden két évben; de bár mely csekély az : ha ünnepeyles odaitélés és átadás, s hírlapokbani hirdetések járulnának hozzá, becase ez által végtelenül növeltetnék, s buzdító hatása a papnövelde falain túl terjedne, ott is gyümölcsöt érlevle, hol nem is várnók. Ily nyilvánosság által pedig nem csak valamennyi ily alapítvány szülné dúsabb eredményt, de az alapítók is aligha nem szaporítaná. Tehát csak ki mindennel a világosságra!

TUDOMÁNYOS KÉRDÉS.

— *Nyílt levél Petényi Salamonhoz.* Ön már több ízben érdekes madártani előadásokat tartott a m. akadémia gyűlésein. Önnek az állatország körüli bő tudománya szerte ismertetik a hazában; nem fogja azért csudálkozással venni, ha egy történetbuvár a „kereset“ madár nevének és sajátágainak fölvilágosítása iránt önhöz fordul.

Kézai Simon, Kún László király korában élt egyik legrégebbi krónika-írónk Seythiát rajzoltában ekkép szól: „*In montibus etenim deserti memorati Cristallus inuenitur, et Grifo nidum parat, auesque leger falc, quae Hungarice KERECHE T appellantur, procreare pullos di(g)noscentur*“ (Chronicon Hung. cap. I. ed. Bud. 1782. pag. 35). Annál inkább nem kételkedném ezek olvasása után e madárnévnek valódi magyar voltán, mivel hazánk több vidékein léteznek Kerecsend és Kerecseny nevű faluk, mikben az oklevelek hajdan királyi solymárok (Falconarii regii) lakát bizonyítják; s olybá vettem, mint a XIII-dik századból iratilag fennmaradt eredeti magyar szót; miután azonban Gyarmathi szótárában ezeket lelem: „*Keretsen, Keretsel, L (atine) Gyrfalco, R (ussice) kretset, gorotsun*“ (Vocabularium. Bécs, 1816. 35. lap), kevésbé kételkedve Gyarmathi helyes egybehasonlításán, abban állapodtam meg, miszerint ez az éjszakkéleti népeknél közös eredetű név lehet, s azok sorába tartozik, melyeket a magyar nép már a leghajdanibb korban sajátjává tőn, mielőtt e földre lépett volna. — Minapában Reguly barátom közleményéből olvasgatván némi oroszországi régebbi utazók leírását, jelesen Wunderer nevű németnek 1590-ben tett utijegyzeteit, ujlág kétségek emelkedtek bennem a szó származata iránt. Ezen utazó írja többi között: „*Von Gévögels werden alda gefangen, Waszerhüner, hagellgansz, schwanen, grosz weisz Uhrhuner, weisz raben, grosze habigt, Alle ein waszervogell einer ganzz grosze, mi einem kropff und wunderlichen geschrey, grosze starcke gurfalcken, ex montibus Pezoriae, welche sie Kretzel nennen, in grosze eines schwanen weisz und sehr stark, die wie wir glaubwürdig berichtet worden, ein Schaff vom boden ertragen mögen*“ A kretzel orosz névre jegyzékben oda teszi az út-leírás tudós közlöje (Adelung), hogy tulajdonképp kerecsenek kell állania: „*Kretzel, eigentlich Kretschet*“, és Mayerberg 1661-ben szinte Oroszországban utazott németek munkájára hivatkozik, a *gurfalk* névről pedig ezt jegyzi meg: „*Gurfalken bey Herberstein und Meyerberg Gurfalken aus Hieropolco, oder auch aus Geierfalk gemacht*“ — Kézaináli német neve bizonyára *gerfalkból* rontottan, mint láttuk, *legerfalc*.

Az eredmény, mely a kerecsen nevének és honának felvilágosításából vonatható, két tekintetből lenne érdekes. Megtudnók ugyanis, valódi magyar vagy szláv-e a nevezet? Másodszor, némi hozzátétst is tehetnénk régi hazánk tájékozásainál. Mert ha ily faj nem létezik Magyarországon, a római ismeretet Kézai minden bizonynyal csak ősi hagyományokból meríthette.

E részben, hogy természetbuvári alapos ismereteivel földérítést közöljön szívesen kéri

Jerney János.

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

V. FÜZ.

FEBR. 1.

1851.

TÁJÉKOZÁS A MAGYAR AKADEMIA KÖRÜL.

A MÚLT ÉVI MŰKÖDÉSEK ÁTNÉZETÉVEL.

TOLDY FERENC TŐL.

I.

Mióta az akademia létezik és munkál, ellene számtalan gáncs, panasz és rágalom volt hallható írásban és beszédben; hazafiúi komoly hozzá szólás pedig, és jóakarató tanács, ritkán. E mellett a pénzalap csak mérsékelt növekedést vett: szellemi közre munkálásban mindazáltal nem volt hiány. És így: kik hangos követeléseket intéztek hozzá, legkevesbbé segítették: kik keveset *beszéltek* róla, annál többet *tettek*.

Eszteni önkénytelen nyugalom után a múlt év közepén megindult újra a társas munkálkodás, melyről időről időre a hírlapok rövid tudósításokat hoztak is. Mindamellet nem lesz tán érdektelen olvasóinkra nézve az ez időszakban történekről is áttekintő ismertetést adni, s a mondandókat némely tájékoztató nézetekkel, valamint egy visszapillantással az akademia múltjára bevezetni. Vanak t. i. kik a köztudomású tényeket ignorálva, vagy vezéreszmék hiában helytelenül megítélve, folytatják a régi harcot: mily lélekkel, ki fog tűnni, ha a dolog már is teljes világosságban nem állana az elfogulatlan hazafi előtt.

Volt idő, midőn az akademiák ellen, *eleben*, nagy ellenszenvek uralkodtak, kivált Németországban. Látták, hogy az akademiák leg-híresbike, a francia, a nyelv szabad fejlődését gátolta s azt a holt nyelvek korlátai közé szorította; látták hogy helytelen és szűkmellű theoriák által az irodalmat békókba verte, a lángelműséget elfojtotta, s helyébe egy conventionalis műelméletet ültetett; látták hogy a francia akademia nem egyéb egy udvari pompázó intézetnél, mely azon szellemnél fogva, melyben a kitüntéseket és jávadalmakat osztotta, fényes, de szolgálai írói kart, és mi ennek szükséges követke-zése volt, szolgálai irodalmat alkotott: és hogy ha a francia szellem mind ezek ellenére nem kevés halhatatlan művet adott a világnak, az nem az akademia, hanem épen csak a francia szellemnek érdeme volt. Egy mellékpillantás gyakran az olasz korpázó akademiára szállt, melyre nem lehetett a szívvel és szellemmel bíró tudósnek és írónak tekinteni a nélkül, hogy ítéletébe a megsértett Tasso emlékezete ne vegyüljön. Ezek mellett érezték a németek, mi lett nálók a nemzeti irodalom s a tudományosság akademia nélkül is — mert a berlini, göttingai és müncheni akademiák nálók örökké csak mellék tényezők maradtak. Igen: de a feldarabolt Németországban épen ez eldaraboltságnál fogva politikai élet nem fejlődhetvén, a gazdag szellemű német minden más népeknél nagyobb arányban volt a tudományra és irodalomra utalva, s neki ennyi fejdelem mellett, kik közt mindig találkozott néhány védője az íróknak; ennyi egyetem mellett, mik épen a concurrentia miatt a legélénkebb versenyre voltak kényszerülve; ennyi főváros és tudományos meg műgyűjtemény mellett, mik a felsőbb kiképzésre s az ízlés nemesítésére annyi módot és alkalmat nyújtottak: egy nagyszerű akademiát könnyen lehetett nélkülözni, mely az említett viszonyok és intézvények által úgy is bőven volt pótolva. Az akademiái intézvényt a monarchia tanálmányának tekintették: míg Németország az irodalmi szabadságot épen a maga tudományos decentralisatiója által látta biztosítva. És megengedjük, hogy a német népek kevesbbé szorultak akademiára, mint a státusegységben élő más nemzetek: mert a mit nemzet egy akademiától vár, azt nálók az eldaraboltságuk által föltételezett intézvények pótlották. Azért is a német akademiák, bár a tudomány körül nagy érdemeket tettek, elhatározó tényezőkként nem hatottak: minden tudányszerető udvar, minden egyetem és nagyobb intézet egy-egy akademia volt.

Franciaországban azt az udvari akademiát a convent eltörlötte, s helyébe pár év múlva a *nemzeti intézet* lépett. Ha ez a restauratio alatt gyakran visszaesett régi bűneibe, s 1830. után is választásai nem találkoztak mindenkor a közvéleménnyel: e tökéletlenség nem az akademia eszméjében, hanem az ember gyarlóságában fekszik, s még is roppant az, mit az „Intézet“ a tudományok körül tett. Sőt ennek, valamint a szent-pétervári, a müncheni, a berlini stb akademiáknak munkálkodásai, bizonyítják, hogy bár a *szabad egyesületek eszméje* a kor szellemének inkább *látszik* megfelelni, bár ezek a tudományos érdek egyetemibb felköltését, a tudományos elődolgozatokban kiterjedtebb részvételt képesek előidézni, s e tekintetben az akademiák által nem pótolthatnak: ezek, a mennyiben az országos hatalom pártolásával élnek, a köz gyűjtő intézetekkel szorosb viszonyban állanak, s ekkép mind pénzbeli, mind egyéb eszközökkel nagyobb arányban rendelkezhetnek, viszont az egyesületek által nem pótolhatók: sőt a tudomány épen *e két intézmény baráti összehatásától* várhatja bel- és külterjűleg leghathatósá elömenetelét.

Mi tehát az akademiák saját rendeltetése? A tudománynak, melyet az *egyetemek*, mindenkori állapotjuk szerint, élő előadás útján közölnek, miáltal a *felsőbb tudományos képzés* terjesztői lesznek —; a tudománynak, mely iránt az *egyesületek* közebb érdeket támasztanak, melyekben leginkább *új erők* lépnek munkáló térre, specialis vizsgálatokban erősödnek, s szakjokat egyszersmind új anyaggal gyarapítják —: *a tudománynak*, mondom, *válogatott erők összekapcsolása, mindennemű segédszerek nyújtása, nagyobbsszerű vállalatok létesítése, jutalmak és kitüntetések útján kiszabott irányokban eszközölt külön és társas munkálkodás által a legfelsőbb kiképeztetést megadni.* E végre az akademiák gyűjtenek, magányosok és egyesületektől ki nem telő vizsgálatokat tétetnek, utaztatnak, jutalmakkal és erkölcsi kitüntetéssel buzdítanak, a tudomány szerencsésb művelői munkálhatását évdjakkal biztosítják, egyesek erejét s életidejét felülmúló munkálatokat társas uton létesítenek, más uton közzé nem tehető tudományos anyagokat és műveket átadnak a világnak, végre az állodalmat a közműveltség, tudomány és tudományon alapvó országos érdekek körül tanácssal, véleményzéssel, tervezetekkel segítik.

Midőn hazaszerető és messzelátó férfiak nagyszerű áldozatokkal a magyar akademiát létre hozták, mind ezen célok, mint az

Alaprajz tanúsítja, szemeik előtt lebegtek, de, sajátságos viszonyainknál fogva ezen felül még több is. T. i. ők a nemzetet sok oldalról készületlennek találták. A tanrendszer majdnem középkori scholasticismusban volt még elsüllyedve; a tanító szabadság nem léte a haladásnak még előfeltételeit is megtagadta a nemzettől; a tanítók nyomorult állása, egy pár könyvtár kivételével minden egyéb eszközök szüke, egyfelül a versenynek, másfelül a méltó kitüntetés és jutalomnak hiánya miatt a legjobb tehetség is elcsüggedt; a közoktatás holt nyelven folyt, s így rendesen egy századdal járt a tudományos világ haladásai mögött; maga az *egyetem* csak a gymnasium folytatása levén, a haza s a világ tudományossága között tátongó nagy hézagot át nem hidalta, s így nevéndékeit még csak emennek eredményei elsajátítására sem készítette voltakép elő; iskola és élet hátat fordított egymásnak: csak oly dolgok taníttatván, és úgy, a miket és a hogyan azokat, egy nagy királyné mondása szerint, utóbb el kellett felejtetni; a hivatalkeresőtől nem az kérdeztetett: mit tud, hanem formáság kedvéért legfelebb mennyi osztályt végzett, s nem tehetség és képzettség, hanem összeköttetések s gyakran a véletlen nyomták le a mérleget. Hiányzott tehát a *valódi tudományosság*, s az autodidaxis szerencsés kivételei csak részben enyhítették e kétségbe ejtő állapotot! Nem levén tehát, vagy igen csekély tudományosság, a *tudománynak* sem volt igazi becse, valamint a *tudós*nak sem: mely címet csak kevés érdemelt meg azok közül, kikre az ruháztatott, s e kevés is ritkán lévén az élet embere, élet és tudomány két egymást elenyészítő elemnek tekintetett. Így levén a dolog, s e felett a tudomány nyelve is idegen és holt: hogyan birhattunk volna nemzeti *tudományos irodalmat*?

Mikor a külföld akademiái felállottak, nagyobb kisebb mértékben kifejlett tudományos nyelvet s irodalmat, számos jeles tudósat, s egy, valódi egyetemek által kiképzett tudományos közönséget örököltek, e három szükséges *előfeltételét* egy valódi akademiának. A felállítandó magyar akadémia mindezeket nélkülözte. „Nem kellett volna tehát a pyramis építését csúcsánál kezdeni meg; elébb a szükséges feltételeket kelle vagy megteremteni, vagy bevárni!“ De ezeknek legfőbbjei nem álltak ama férfiak hatalmában: nem a tannyelv megváltoztatása, mi annyi ideig hiában sürgettetett; nem a tan szabadság behozatala, melyre az elmék el sem voltak még készülve. A leendő akademiának tehát a minden akademiák felsőbb, tudomány-

gyarapító, rendeltetésén kívül még az *előkészítés s a tudományterjesztés* feladása is jutott: de természetesen nem egyszerre, egymás mellett, vagy legalább nem egyenlő kiterjedésben, hanem az elégséges anyagi és erkölcsi mód hiánya miatt bizonyos *logikai egymásutánban*.

Mindenek előtt elő kelle készíttetni a nyelvnek. Tett-e e részben az akademia valamit, és mennyit? E kérdésre röviden válaszolhatni. Tekintsük meg tudományos nyelvünk állapotját, melyben azt az akademia 1830-ban vette gondjai alá, s melyben azt 1844-ben, tehát tizennégy évvel utóbb, azon új törvény találta, mely azt közoktatási nyelvvé emelte. A ki el nem ismeri, hogy e roppant haladás közvetlenül vagy közvetve az akademia érdeme: annak részére a történet néma könyv. Ezen intézet alapította meg tekintélyével *Révai rendszerét*, mely nélkül nem csak szabatosság és correctio nincs, de *a törvényes szóképzés alphája sem létezett*. Ez alapította meg tekintélyével a Kazinczy és iskolája által sokáig és folytonos ellenkezések közt sürgetett és üzött *neologismust*, mely nélkül a nyelv ki nem vergődhetett idegen foltjaiból, s magyar tudományos nyelv nem gondolható. Egy tudományosan kidolgozandó nagy szótár nemzeti köz szükség és ohajtás volt: az akademia haladék nélkül hozzá látott annak — *előmunkálataihoz*: gyűjtötte az avult, a tájbeli, a mester és tudományos műszókat, s azokat közzé tette, részint hogy minél előbb közismeretbe juttassa, részint hogy substratumot nyújtson a nyelv barátainak a szaporításra. De szótáraink elfogytak a könyves boltokból, a kézen forgók kevés év alatt elégtelenné lettek a nyelv folytonos haladásai mellett: az akademia kézi használatra egy úgy nevezett Zsebszótárt adott, de mely nem csak ezer meg ezer cikkel volt gazdagabb minden elődeinél: hanem melyben az egész nyelvyang bíráló vizsgálaton ment keresztül, minden szó jelentése szabatosan meghatározottat, számos új képzés hozatott javaslatba: s közvetve egyszersmind eszközlője lett magányos nyelvtudósok által kiadott újabb meg újabb szótáraknak, melyek sajátkép mind az akademia szótárán alapultak. S mind ezekben az akademia azon kivallott *szabad elv* mellett munkált: *Győzzön a mi jobb*; mint eszközlő, mint javasló lépett fel, mindannyiszor közre munkálásra híván fel az egész írói kart s minden nyelvbarátokat, s felhasználván minden közlést, méltatván minden észrevételt, mely közvetlenül vagy közvetve tudomására jutott. A történeti nyelvtudomány

alapjának megvetésére gyűjtött és gyűjti nyelvünk régi emlékeit, s azok kiadásában áldozatokkal is serénykedik. Szigorú logikai egymásután szerint tüzte ki a nyelv legfontosb érdekeit ápolásra jutalomtétélek után, s a szerencsésb működéseket sajtó által közzétette. Nagyobb nyelvtant nyújtott, melyben a nyelvészetnek időközbeni haladásai közzé tétettek; s végre az ekép megállapodásnak induló nyelvet a maga egészletében előterjesztendő nagy szótárát is munkába vette. Az 1629-ben felállott francia akadémia 1694-ben adta ki az aranykorát már akkor elért francia nyelv nagy szótára első kiadását. Mind ezek által a magyar akadémia a tudományos nyelv két fő feltételét: annak *határozottságát* s *anyagágyarapodását* idézte elő. És így a magyar akadémia többet tett és hatott, nem egészen húsz év alatt, csak a nyelv dolgában, mint bár mely más három annyi időben.

A *szépirodalom* mezején különösen a színiköltészet ügye tüzetett ki az intézet gondjai közé. Akadémia nem írhat drámákat: azokat tehetséges fiaitól várhatja csak a nemzet. De ébresztheti, buzdíthatja őket jutalmak által — annyira mennyire. A francia színiköltészetre nem a francia akadémia hatott a maga tízezer frankos jutalmával, hanem a színpad, mely a rátermett elméket nem csak jutalmazza, hanem formálja is. Sehoh a költő s a közönség közt nincs bensőbb egymásra-hatás, mint a színházban. Corneillet nem az akadémia adta a nemzetnek, de igen, elrontotta őt, mint a XIV. Lajos századának, a francia költészet úgynevezett aranykorának, egész költészetét. A magyar akadémia tizenöt évig járult jutalmaival buzdítólag a magyar színiköltészet ügyéhez: a tapasztalás bebizonyította ama tétel valóságát, s a visszavonulás akkor történt, mikor az kár nélkül történhetett, mert nemzeti színészetünk országos pártolás, a nyelv terjedése és saját érdeme által, részvevő közönség birtokába jutott s képes lett a tért maga betölteni. Nyomossabban hatott az akadémia a magyar színi nyelv tisztulása és nemesbülésére régibb darabok kijavíttatása és számos fordítványok készíttetése által, melyek a magyar repertoriumnak sokáig nagyobb részét tették.

És mit tett az akadémia a tudományok érdekében? Kétség kívül kevesebbet, de közvetve vagy közvetlenül majd mindent, mi azon idő alatt történt: bár itt több rendbeli külső és belső nehézségekkel találkozott.

A külsők egyike a *sajtó szabadtalansága* volt. Ez kötötte meg

a philosophiai, a jog- s a történettudományi osztályok mozgásait. Nem actákból beszélek, hanem emlékezetből, és így csak oly tényeket hozok elé példakul, mik épen eszembe jutnak. A philosophiai osztály egy ízben a magyar philosophia történetét, más alkalommal a pantheismusét tűzte ki jutalom mellett kidolgozásra. Mind kettő körül lelkesen forgolódott Hetényi János, amott a második, itt az első díjt nyervén el. Elsőbbik munkája csak évek múlva s számos kihagyások és módosításokkal jelenhetett meg; emez épen nem, „mert a pantheismus ellenkezik a keresztyén nézettel az istenségről.“ Pedig a szerző *nem* a pantheismus *mellett* nyilatkozott. Warga János egy ízben az észjogról értekezvén az akademia Tudománytárában, az egyházat illető szakasza egyszerűen elnyomatott. A jogtudományi osztály egykor a magyar országgyűlés történetét kívánta: a jutalmazott kézirat a censurától többé vissza sem került. Egy igen tanulságos nagyobb munka az európai státusok alkotmányairól visszautasított; egy ártatlan értekezés az esztergami érsek pisetumáról öt esztendei vizsgálat után láthatott napvilágot. De hiszen Tibull is, ki még az inquisitio honában is sértetlenül látta a napvilágot, csak kihagyásokkal jelenhetett meg! Hogy ily idő az iskolai philosophia határain túl nem mehetett, hogy itt szabad vizsgálat isten, világ, ember s az emberi társadalom legfontosb érdekei felett lehetetlen volt, s így két osztálya az akademiának egyelőre szellemi pangásra volt kárhoztatva, világos. A historia ezek felett sok éveken által mulhatlan előzményeit nélkülözte: *a történeti anyagot*. Az akademia csak élte első tizedének végével jutott a Batthyányiak nagylelkűségéből egy könyvtár birtokába, a Teleki-könyvtárt csak négy évvel utóbb vehette által, a Muzeumé pedig hozzáférhetetlen volt a legujabb időkig. E mellett, mi oly szükséges vala, a hazai levéltárak, már a divatozott jogviszonyoknál fogva is csak korlátolva álltak nyitva, de így is azok megutazására és kibányászására hiányzott a költség, hiányzott kéz alatti gyűjtésekre is: mind ezek nélkül pedig mely keveset lehetett a történettudomány gazdagítására tenni! A mi még is történt, nagyobb részt az akademia által történt, mint azt annak két fő organuma, Évkönyvei és Tudománytára, bizonyítja — ha olvassuk. A *mathematikai tudományok*, melyek oly jelesen voltak az akademiában képviselve, egyfelül könyvtár, másfelül közönség s mindazon gyakorlati viszonyok hiányában szükségkép sinlenek, melyek nélkül soha és sehol nem virágoztak. A

természettudományok művelése is mind ezen, mind egyéb eszközök hiányában merő illusio. Mely terjedelmes szak ez, mennyi egyes tudományt foglal körébe, s mely nagyszerű eszközök birtokát tételezi fel. A hazának természeti megismertetését követelitek? De ez csak költséges utazások és vizsgálatok által, úgy nagy gyűjtemények és gazdag könyvtárak mellett lehetséges; s ha a magán igyekezet itt ott fedezett is fel újat, még a meghatározás eszközei is hiányozván, külföldre kellett a fölfedezéseket küldeni meghatározás végett, s az ismeret elsőségét annak engedni át. Vegytani, physikai kísérleteket vártatok? hol itt azok a laboratoriumok, melyekben olyakat eszközölni lehetett? A külföldön az ide vágó intézetek élén álló férfiak nem csak tagjai az akademiáknak, s azokban terjesztik elő, s azok által tétetik közzé észleleteik és vizsgálataik eredményeit, hanem collegialis viszonyban élve akadémiai társaikkal, műhelyeiket meg is nyitják előttök, s munkálódásaikat támogatják. Ki dicsekedhetett eddig Pest falai közt ily pártolással? Miért nem láthatjuk e segéd intézetek főnökeit az akadémikusok soraiban? Az akademia vétke-e, hogy az egyetem neki alig néhány tagot nyújthatott? S még a legkedvezőbb esetben is, hol a szükséges pénzforrások ily munkálódásokra, azok jutalmazására, azok közzétételére? S végre, ha e szakok nálunk nincsenek oly gazdagon és fényesen képviselve, mint egy akademiában kellene: a m. akademiáé-e a véték? *Képezhet-e* ez természetvizsgálókat? *Alkalmazhat* és *jutalmazhat-e* ilyeket? Hány tanszék volt a hazában, hány intézet, hány gyár, hol azon közvállalatok, melyeknél a természetvizsgáló kört és életmódot lel? Cso-da-e tehát, ha e szakok oly szűken és gyengén vannak a hazában ellátva kitudó férfiakkal? Melyik szak tehát az, melyben az akademia kevesebbet tett, mint ily mostoha körülmények közt tehetett?

És tehetett volna jóval többet, ha az első alapítók reménységei betelnek; ha a hazának (egykori) hatalmasai három főhercegnek, úgy a Széchenyiek, Telekiek, Batthyányiak és Károlyiaknak példáit követik; ha a megyék Torontál, ha a városok Buda és Fiume nyomába lépnek; vagy ha a nemzet országosan veszi ótalma alá az intézetet, akar alapítvány, akar budget útján! És ha azon sok ezerek, miket az akademia könyv-rakhelyébe fektetett, ismét visszatértek volna az akadémiai pénztár forgalmába stb stb. De még ekkor is minden osztály számára nem lehet vala rögtön előteremteni a férfiak s minden eszközöket: de a dolog megindult volna, a húsz éves

intézet most már úgy állana, hogy a jövődönnek nyugtató önbizalommal tekinthetne eleibe, a múltban pedig legalább a tudományterjesztés körül létesülhetett számos vállalatokra mutathatna! Így pedig, noha mind ezen segedelmek elmaradtak, a közvetítő viszonyok ki nem fejtettek, még a buzdító erkölcsi részvét is megtagadtattott: úton útfélen követelésekkel találkozunk, melyeket betölteni *lehetetlen* volt; gáncsokkal, melyek a történeteknek is teljes nem-tudását vagy szándékos mellőzését tanúsítják; insinuaiókkal oly lapokban, melyek sem hazafiúi elismeréssel, sem a közönség buzdításával, sem, a mennyire szerkesztőik az akadémia tagjai, közremunkálással vagy csak jóakarató tanácsccsal sem igyekeztek soha az intézetet segíteni. Mind a mellett irodalmunk egykori történetírója, ki nem a jelen időszaki sajtónak soha nem a dologba ereszkedő, és csak érintő, csipkedő, elménckedő nyilatkozataiból, hanem az akadémia munkálkodásaiból fogja ezt megítélni; méltányolni fogja a mit tett, mert ez arányban áll azon tényezőkkel, mik rendelkezésére voltak.

Szinte polemiai irányt vett cikkelyünk: mert nem lehet az akadémia viszonyait fejtegetni, a nélkül, hogy e folytonos ellenségeskedésekről ne emlékezzünk.

Ideje hogy feltételünkhöz képest már most a lefolyt 1850. évre vessünk egy pillantást, melynek tárgyalásai részben Muzeumunk hivatalos részében jelentek meg, a többiről a hirlapok hoztak félhivatalos jelentéseket.

II.

Közel egy évi szünet után, mely az ostromállapot következése volt, gróf Andrássy György másod elnök meghívására június 10-dikén szokatlan számmal gyűltek fel a helybeli tagok az akadémiai terembe az intézet sorsáról értesülni. A roszakarók által szórt bal hírek be nem valósultak: gr. Andrássy közbenjárására az ideigl. országfőnök, illetetlenül hagyván az akadémia szerkesztését úgy, mint személyzetét, annak minden megszorítás nélküli tovább működését megengedte, az egy nagy gyűlés tarthatása kivételével (milyennek tartása a bécsi akademiának sincsen még engedményezve). E megnyitó ülés pótolta a nagy gyűlést, a mennyiben a titoknok mind az anyagi állapotokról, mind a megnyitást előzőtt munkálatokról, mind az 1848 és 49-ki tudományos működésekről tett tudósításokat. Eze ke

olvasóink Muzeumunk hivatalos részében a maga idején vették *). Junius 17. már gr. Teleki József foglalta el az elnöki széket, s azóta folyvást vezérli az üléseket.

Az év végeig tíz összes és huszonegy osztályülésben *huszonnyolc tag ötvenhárom előadást* tartott.

A *nyelvtudományi osztály* munkálatai közül főleg a hasonlító nyelvészet körülieket kell kiemelniünk. Különösen *Fogarasi János* a szóhasonlítás elveit fejtegette. A keleti nyelvek derék avatottja *Repicky János*, kinek neve csak azért nem ismeretes, a legjelesb orientalistákéi között, mert magyar, és magyar nyelven dolgozza kiadót nem lelhető munkáit: a szanszkrit és perzsa nyelvek szókötési parallelismusát terjeszté elő, helyenként az indoeurópai nyelvosztály egyéb tagjaira, a scytha nyelvek közül pedig a török és magyarra is levén tekintettel. *Bugát Pál*, ki már évek óta foglalkodik a finn és magyar nyelvet összevető munkálatokkal, párhuzamából némely újabb észrevételeket közlött, s jelenté egyszerűsrimd, hogy Rewal szerint dolgozott finn-magyar hasonlító szótárát befejezte. Régi nyelvelmékeink ismerete több rendbeli közlések által gyarapodott. Eddig ismeretlen codex-töredékeket *Mátray Gábor* (Simorcod.) és e sorok írója (Piry-hártya) mutattunk be és ismertettünk meg; a már ismertek közül szinte Mátray a muzeumban levő nagyszombati codex, én a Margit-legenda történetéhez, járultunk újabb fejtegetések és adatokkal. Köz örömet és érdeket gerjesztett *Lugossy József* a testvérházában támadt s elnyomatások után is mind maig, de csak titokban, fenlevő szombatosok (sabbathariusok) azon kétség kívül egyetlen írott emléke tudományos bő ismertetésével, mely nem rég a Jancsó-gyűjteménynyel jutott az akademia birtokába, s mely mind irodalmi, mind dogmatörténeti tekintetben egyike legnevezetesb kéziratainknak. Ezen előadás egyik gyöngye hivatalos közlönyünknek (I. ennek C—CXXXVIII. lapjain).

A *philosophiai és jogtudományi osztályok* egyesülve munkáltak. Ezekben *Wenzel Gusztáv*, ki első képviseli egyetemünknel a hasonlító jogtudományt, az akademiában is első értekezett e tudományról. *Horváth Cyrill*, *Purgstaller József*, *Szontagh Gusztáv* philosophiai, *Kállay Ferenc* bölcsészettörténeti, *Szász Károly*, *Csatskó Imre* törvénytudományi tárgyakat, *Hunfalvy Pál* Plato és Aristote-

*) A Hivatalos Közlöny I—VI. II.

les társadalmi nézeteiket fejtegették. A hazai bölcsészet történetéhez *Szilasy János* Faludi Ferencnek, *Hetényi János* Széchenyi Istvánnak a philosophia irányábani méltatásához járultak.

A *történeti osztályban* magyar őstörténeti kérdéseket *Jerney János* (parthusok), *Kállay Ferenc* (kozárok, sabirok), *Podhradczy József* (sabirok) tárgyaltak; az Árpád-korhoz *Czech János* (nádorok chronológiája) és *Podhradczy* (nádorok) szólottak; Jagello-kori eseményeket világosított fel *Wenzel* (Frangepáni Kristóf fog-sága; Verbőci velencei követsége); a török-kori történet egy új forrását *Repický* nyitotta meg (Dsáfer névtelene). Nemzetünknek egy, *Gützlaff* chinai missionarius által szinte az akademiában támasztott új rokonsági kérdését *Jerney* és *Reguly Antal* fejtették meg. Ezekhez még némely kisebb történeti közlemények járultak *Wenzel* és *Podhradczy*tól; érdekes archaeologiai bemutatások és értekezések *Kiss Ferenc*től és *Érdy Jánostól* stb. Az egyik öszves ülésben *Szilágyi István* foglalta el az akademia teljes figyelmét egy műtörténeti tárgy (szigeti frescók) avatott kifejtésével.

A *mathematicai és természettudományi* osztályok is együtt működtek: az elsőből *Győry Sándor* és *Vállas Antal*, emennek részéről természeti tárgyakról *Bugát* (dinnye) és *Petényi Salamon* (kakuk; rozsáspirók) értekeztek; *Nendtvich* eddig vizsgálatlan hazai kőseneket ismertetett.

E lajstromból kitetszik, hogy az akademia kebelében a nyomott közhangulat és kedvsüggedés dacára e fél évben is élénk tudományos mozgalom és nem sikeretlen munkásság uralkodott, mely által a tudomány több ágai új világosságot nyertek, sőt némelyek fölfedezésekkel is gyarapultak, mint különösen az irodalomtörténet, a régiségtudomány, a hazai historia s a természettudományok. Azon felül az *ünnepies szónoklat* maradandó becsü művekkel gyarapodott *Lugossy József* és *Pauler Tivador* által, kiknek emlékbeszédei, névszerint amazéi Hanák János és Kerekes Ferenc felett, ezé Frank Ignác felett, valamint a hallgatók előtt soká emlékezetesek lesznek, úgy irodalmunk e nemében valódi fénypontok maradnak.

Csak ezen érintésekből is alkalmasint meggyőződhetik kiki, mit kelljen oly nyilatkozásokról tartani, melyek *tétellenséget, életjelhiányt* emlegetnek, melyek a drámai jutalom megszüntetését sínlén ignorálják a folyamatban levő *tudományos* pályaugyet; s oly

hírt *koholnak* a szapora kamatfizetésekről, melynek célja elhitetni a közönséggel, hogy a *megakadt kifelé hatás* munkák kiadása által nem anyagi erőtlenségnek, hanem tán lelketlen indolentiának következése stb! Igen is: e *megakadt kifelé hatás* munkáltatás, utaztatás és nyomtatások által valamint eddig a példabeszédes magyar fizetői pontatlanságnak, úgy most a súlyos időnek tulajdonítandó: oly körülmény, melynek orvoslása az akademia körén kívül fekszik. Ím! e bajon segítsen bizonyos lapok negélyezett hazafisága: segítsen intés, buzdítás, s az ügy főbenjáró fontosságának hirdetése által: élc, piszkolás, koholmányok és rágalom nem fogják soha szerencsésb fejlődését eszközölni.

PLÁTÓNI KÖZTÁRSASÁG.

HUNFALVY PÁLTÓL.

(Vége.)

XVII. E hosszú kitérés után Szókratész ismét ott veszi fel a beszéd fonálát, hol elhagyta volt, midőn a négy rosz állam-szerkezetet és lelkületet elő kezdte adni.

A négy rosz szerkezetnek külön külön neve van. Az első az, mely Krétában és Lakedaimónban találtatik; utána jő a másod helyen dicsért *kevesdurság* (oligarchia), mely teli van bajjal; attól különbözik s rendre követi a *népurság* (democratia); végre a vegyületlen *zsarnokság* (tyrannis) a negyedik és végső állami nyavalya. — Minők az állami szerkezetek, olyanok szükségkép az emberek lelkületei is: mert az állami rend nem szerkezik cserfákból, vagy kősziklákból, hanem az államokban uralkodó erkölcsökből. Ezek szerint a léleknek is öt idoma vagy szerkezete van. Azt, mely a *jobbág-ursággal* (aristocratia) egyezik meg, már előadtuk, s ez a jó és derék embernek lelkülete; a többi mind rosszabb, úgymint a *dicsvágyó*, mely a lakedaimóni alkotmányhoz hasonlít, azután a *kevesdurias*, *népurias* és *zsarnoki* lelkület. Ez utolsó, mint legigazságtalanabb, teljes ellentétben áll a legigazságosabbal; ezen látjuk meg, vajjon a teljes igazságtalanság boldog-e vagy boldogtalan?

Az állami erkölcsöket, azaz, szerkezeteket, mindig előre bocsátván, úgy rajzoljuk az egyedi erkölcsöket is.

XVIII. Tudni kell előbb, hogy *minden szerkezeti változás a hatalomban levők meghasonlásából ered*: mert míg ezek, bármi kis számban legyenek is, egymással egyeznek, addig megmozdíthatlanok. De miként tud a mi államunk is változni? miként lehet ott is szakadás az igazgatók és segédek vagy vitézek között? A muzákat híjuk-e fel, mint Homérosz teszi, hogy mondanák meg, honnan ered abban is a meghasonlás? — Minden a mi van, betöltvén nagyobb kisebb körét, a mint hosszabb vagy rövidebb életű, elromlik; a mi államunkban is a bölcsék erkölcei aligha meg nem ereszkednek, s lesznek majd fiaik, mikor nem kellett volna, s támadand hiányos nemzedék. Ez az apák helyébe jutván, s a zenészetből és testgyakorlásból valamit elengedvén, mindjárt réz és vas vegyülend az arany és ezüst közé. Annálfogva meghasonlás lesz a lélekben, mert a réz és vas föld felé, az arany és ezüst az erény és a régi alkotmány felé vonzanak. Az igazgatók majd úgy csilapítják a harcot, hogy a földet és lakokat magános tulajdonul elosztják; miáltal az előbbi védettek, szabadok, barátok, élelmezők most zsellérek és szolgák lesznek. Így ered a *birtok-urság* (timocratia), mely közepett van a nemes és kevesdurság közt, minő a lakédaimóni és krétai alkotmány.

S ez már miként intézkedik? nemde, hol a jobbági-, hol a kevesdurságot utánozza, hol sajátlag is működik? A hivatalosok tiszteletében, a vitézek visszatartásában a földművelés, a kézművesség és kereskedéstől, továbbá, köz étkezésben, testi és hadi gyakorlásban: mind ebben a jobbági urságot utánozza. Sajátjai lesznek: *félelem*, hogy bölcsék ne jussanak hivatalba, valamint nincsenek is már egyszerű tiszta bölcsék; az, hogy inkább háborúra termett férfiakba bízik; hogy *szolgákat*, kik hadi dolgokban és találmányokban kitűnnek, becsül; végre, hogy *háborút mindig visel*. Abban pedig, hogy lakosai a gazdagságot szeretik; a kincseket rejtekben mohón tisztelik; házaikat körülfalazzák, miszerint bennök kicsapongva élhessenek, — a kevesd-urságot utánozza: azonkívül mások vagyonait megkínávják; mint atyja elől szökött fiú, úgy ők is, a törvényt, melyben nem meggyőződés, hanem erőszak által neveltettek, eldobván, titokban gyönyöreiket élvezik, mert az igaz muzát, az értelmet és bölcseséget elhanyagolták, s inkább testgyakorlást, mint zenészetet üzték.

Minő lesz ez alkotmány szerinti ember? Magára tartó, kissé nyers, tanulmányt szerető, de nem szónok; némely szolgálk iránt kemény, de azokat nem megvető, mert művelt ember; szabadok iránt szelid, igazgatók iránt engedelmes; dicsvágyó, nem uralkodás, hanem hadi jelesség által akarván kitűnni; testét gyakorolni és vadászni szerető; míg fiatal a pénzt megveti, utóbb megszereti, mert a pénzszomj benne van, s az erényre nem egyenest tart, *elvesztvén a legjobb őrt a zenészet által, művelt értelmet, mely az erénynek egyetlen megtartója*,—ilyen a dicsvágyó, ki a birtok-urságnak képe.

Lelkülete pedig alkalmasint így fejlődik: Jó atyának, ki rosszúl szervezett államban él, s azért hivatalt, kitűnést, pert kerül, mert inkább akar veszteni, mint bajlódni, — annak fia van. Ez gyakran hallja anyját panaszkodni, hogy a többi nők közt lenézetik, mert férje hivatalt nem visel, hogy ez nem gondol vagyonával, egykedvűen türi a rágalmat, egyedül magára fordít figyelmet, őt az anyját pedig elhanyagolja, s több ilyet, minőket asszonyok beszélni szoktak. Anyján kívül a jobbféle házi szolgálk is szölingatják őt, hogyha majd ember lesz, jobban viselje magát, mint az atyja, ki mindent eltűr. Ha kimegyen a házból, szint ilyeneket hall és lát. Ellenben atyjától mindenben az ellenkezőt hallván, erre is arra is huzódik, míg közöppen meg nem állapodik, s magát a dicsvágnak nem engedi által. Így lesz a dicsvágyó ember.

XIX. A birtok-urságból *kevesdurság* ered. Mindenkinék vagyonja segíti az alkotmány elromlását. Az emberek előbb kiadásokat gondolnak ki, melyekre a törvényeket reá magyarázzák, midőn a régi erkölcsöket megvetik: ezt egyik a másiktól látván, sokan indulnak ez útra s pénzkeresetre adják magokat. De minél inkább tisztelik a pénzt, annál inkább megvetik az erényt, tehát köztők csak a gazdag becsültetik, a szegény pedig megvettetik. Azután törvényt alkotnak, miszerint a gazdagság határozza meg az országlást, s hivatalba ne jusson senki, mint az, ki nagy vagyont bír. Így támad a kevésdurság.

Hibái leginkább ezek: Elve olyan, mintha hajónak kormányzását nem legtügyesebb kormányosnak, hanem pénzesnek adnák által; tehát mit sokkal kisebb dologban tenni senki nem akar, azt az államban teszik. Azután kevésdurságban nem egy, hanem két állam van, a gazdagok és szegények; ezek amazok vesztét minduntalan keresik. Továbbá, mit eleitől fogva mindig rosszallottunk, abban a

sokügyűség is divatozik, mert ugyanazok földmívelők, kereskedők és vitézek is. Legnagyobb hibája pedig ez, hogy a jószág-eladást megengedi, mi által okvetlen elszegényednek a gazdagok, kik azután már senem vitézek, senem kézművesek, hanem *pórszegények*. De a gazdag addig sem tevő igazán részét az alkotmánynak, míg vagyontát el nem költötte is, mert nem volt igazgató, nem segéd vagy vitéz, hanem csak emésztő, vagyis *here*, a méhrajnak, mely állam, betegsége: csakhogy a méheknél levő szárnyas heréket az isten fulánk nélkül teremtetten; de a kétlábú herék csak részben fulánk nélküliek, részben fulánkossal, mert ők vagy koldusok vagy gonosztevők. Ím bajai a kevesdurságnak.

Lássuk mint fejlődik és minő a kevesdurius lelkület — Ama dicsvágyó embernek is fia van, ki látván, hogy atyja, midőn vezérseget vagy egyéb nagy hivatalt viselt, mint közsírtekbe úgy ütközött sokba, s a rágalmozók által üldöztetve vagy halált vagy jószágvesztést szenvedett, tehát lelkében a dicsvágyat kiveti székéből, s magát megaláztatván, dolgozik és zsugorgat, mert szegény, hogy pénzhez juthasson. Az ürült székbe a kincsszomjat teszi, s a pénzkedvellést legfőbbnek becsüli; ellenben az értelmet és szívet itt ott földön hevertetvén, amatt csak arra használja, hogy nézze miből lehet sokat csinálni; a szívnek pedig meghagyja, hogy egyebet ne csudáljon, mint gazdagságot, s másban ne gyönyörködjék, mint vagyonbirtoklásban. Így lesz a dicsvágyóból fősvény, ki a kevesdursághoz hasonlít. Minthogy szükségét kielégítő vágyainál minden egyebet, mint hiábavalót, elhanyagol s megvet, minthogy a vakot, a pénzsomjat, vezérré teszi: azért felnőnek benne a here kívánságai, melyeket ő visszatartóztat ugyan, midőn büntetéstől fél, de hol a máséhoz különben férhet, ott mindjárt kimutatja here természetét. Tehát világos, hogy ő belső ellenmondás nélkül nincsen, s hogy csak *kivánság győz kívánságot*. S bár illendőbb magaviseletű, mint sok: mégis a magával egyező és öszhangzó lélek erőnye távol van ötöle.

XX. Következik a népurság és népurius lelkület vizsgálása. Népurságra változik a kevesdurság azon jónak, melyet céloz, tulsága által. A kevesdurak, kik kincseik által jutottak az igazgatásba, a tékozló ifjakat törvénnyel fékezni azért mulasztják el, hogy birtokaikat megvehessék. Nehéz gazdagságot és józanságot egyaránt szeretni: kevesdurságban hát ezt elhanyagolják, s azt türik, hogy fe-

gyetlenség által az emberek elszegényednek. Ezek már fulánkosan és fegyveresen becstelenségben ülnek, a gazdagok vesztét forralván, s ujtást esengvén. A pénzesek vagyonra szegzett szemekkel nem látják ezt, s rendre kizsákmányolnak mindent, ki magát alájuk eresztli. S valamint az uralkodók azon törvényt, mely a gyetlen elszegényedést gátolná, mellözik, úgy a másikat sem sürgetik, mely az erényre szorítaná az embereket. Ez által történik, hogy míg az uralkodók rozszakarattal elteni engedik az alattvalókat, addig magok és övéik puhaságban és fényezésben leledzenek. Valahányszor ez árnyékban hizottak gyűlésben vagy táborban napbarnította szegény soványok mellé jutnak, bizonyosan megvetetnek ezek által. S mint beteges test kívülről kis csapástól, néha a nélkül is, lesujtatik: úgy bomlik olyan állam elégedetlen részéhez csatlakozó külszövetség által, néha ily szövetség nélkül is. A szegények felülkerekednek, s lesz *népurság* a kevesdurságból.

S az miként fog intézkedni? Szabad abban a lakosság, szabad-sággal teli az alkotmány; kiki úgy rendezi életét, a mint kedve tartja. Ezért abban legnagyobb különbféleség van, s mivel felette tarka, igen szép, sőt legszebb is sokak előtt, mert gyermekek és asszonyok a tarkát szeretik legjobban. Nincs kényszerűség hivatalt viselni, ha ki azt nem akarja, vagy szót fogadni, ha nem tetszik, vagy háborúba menni, avagy békében lenni másokkal, hanem ezt is azt is kiki akkor teszi, mikor tetszik. A halálra vagy számkivetésre ítélték azt fel sem veszik, hanem mint hősök úgy járnak a közönségben. Azután mi dicső annak elnézése is — mit pedig államunk alkotásában leginkább sürgettünk, hogy senki ne jusson az országlásba, ki előbb nagyon és kellőn rá nem készült — mondom, mi dicső ezen aprósággal való felhagyás, hogy kiki, bármilyen foglalatosságból jö is, alkalmas az uralkodásra, csak a tömegnek tessenek! Nemde tarka, fejetlen és kedves ez alkotmány, mely egyenlőnek, egyenlőtlennek egyenlőséget oszt!

Lássuk a népurias lelkületet, s legelőbb azt, miként származik.

A fősvény kevesdurias embernek fia van: ő csak szükségét kielégítő vágyat ismert, a többbit, mint hiábavalót elfojtotta. De fia, ezen nézetben neveltetvén s miveltség nélkül maradván, mihelyt a herék mézéből ízlel, s azokkal társalog, kik minden gyönyörnek hódolnak, népurságivá lesz. Mert valamint az állam úgy változik el, hogy egyik részének kívülről hasonnemű segítsége jö, azonkép az

az ifjú is változik, ha némely kívánságai kívülről nyernek biztatást. Atyja és rokonai figyelmessé teszik és roszalják viseletét; de ez által meghasonlást okoznak benne, mire a kevesduriás lelkület helyébe a népuriás jut. Eleinte némely kívánságai elfojtatnak, mások kiüzetnek, mert még bizonyos szemérem és illem megmaradt az ifjúnak lelkében. De majd keletkeznek rokon kívánságok, minthogy roszúl van nevelve, s ezek a többiekkel társulván, végre elfoglalják a lélek várát, melyet szép igyekezetektől és igaz tudománytól üresnek találnak. E helyett hazudság, hizelgés, álvélemény emelkednek fel; s ha valaki atyja házából segítségére akarna is menni a fősvény természetnek, azok becsapják előtte a kaput, tisztos férfiak izező követségét el nem fogadják, hanem mindent legyőzvé, a szemérmert együgyűségnek hívják s gyalázatosan kivetik, a mérsékletet gyávaságnak nevezik, s lábbal tapodják, a józan költekezést vad-ságnak és fukarságnak adják ki. Úgy azután megkoszorúzzák a fejtelenséget, elvetemülést, nagy szemtelenséget és tékozlást, ezt nagyszerűségnek, a szemtelenséget férfiaságnak, az elvetemülést műveltségnek, a fejtelenséget pedig szabadságnak nevezvén. Ennélfogva az ifjú minden kívánságnak enged, mindent tesz, mindent becsül; egyszer dorbézol, kurjongat, másszor ismét vizesizik és soványul él; ismét néha gyakorlódik, néha semmit sem tesz; szóval, mindent mindenképen tesz. Ő igazán egyenlőséget tartó népuriás lelkület.

XXI. Hátra van még a legszebb alkotmány és legszebb lelkület. A zsarnokság fejlődik a népurságból, mint ez a kevesdurságból, a célzott jónak tulsága által. Népurságban a szabadság uralkodik; miért is mondják, hogy szabad természetűnek csak népurságban érdemes élni. Tehát a népursági állam, szabadság-szomjan a mint van, ha igazgatói rosz töltegetők, s kelletténél többet adnak a tiszta vegyületlen szabadságból inni, hamar megrészegszik. Már ekkor azt, ki a népnek nem akar annyit adni, mennyit az inni kíván, kevesduriásnak szidják; s ha volna, ki szót fogadni kész, azt szolgál-lelkűnek tartják s elnyomják. A telhetlen szabadság mindenüvé terjed, még az állatokra is ragad. Az atya egyenlő a fiával, mert fél tőle, a fiú egyenlő az atyjával, mert megveti; a tanító tart a tanítványtól, s ez fel sem veszi azt; szóval, az ifjak mindenben hasonlítanak az öregekhez, ezek az ifjak közé vegyülnek s velek nyájaszkodnak. Egyenlőség van férj és nő, úr és szolga között, s a példabeszéd szerint, milyen az úr olyan az ebe is. Mind ezt összefoglal-

ván oly gyengévé lesz a hazafiak lelke, hogy mindenre haragszik, ki bár minő engedelmességet kíván, s hogy neki sem írott, sem íratlan törvény nem kell.

Azonban a mely betegség a kevesdurságot, ugyanaz rontja el a népurságot is. *Az igen sok mindig romlásra vezet, időben, fűben, növényben, állati testben és államban:* így a felette nagy szabadság legnehezebb szolgaságba megyen által. Az említett betegség pedig nem más, mint a heverő pazar sokaság, melyet fullánkos és fullánktalan herékkel hasonlítottunk össze. Államban ez az epe, melyet minél előbb ki kell takarítani, különben ő vesz el.

Népursági államban háromféle osztály van; az egyik a kevesdurságban is találatik, csak hogy abban az országlásból ki van rekesztve, itt meg ő országol. Legcselekvőbbje szól és tesz, a többi körül fogja a szónokszéket s nem hagy mást szólani. A második osztály mindenütt kiválik a tömegből, mert rendes létére leginkább meggazdagodik, kikből azért a herék legtöbb mézet nyomhatnak ki. A dolgozó és magának élő nép a harmadik osztály, mely a nagyszám, s ha ösztvetart, leghatalmasabb. De nem szeret gyülekezni, ha nem részesül a kinyomott mézben: azért részesítik benne az előljárók, kik egyre fosztogatják a gazdagokat. Ezek már látván, hogy a nép a rágalmozókra hallgat, kik őket minden ürügy alatt vádolgatják, kényszerülve a kevesdursághoz szítanak. Így feladások és perek folyvást keletkeznek. De a nép mindig egyet szeret nagygyá tenni, ki hamar zsarnokká lesz, mihelyt vért ízlelt. Ez most a gazdagokat üldözi, s elveszti, ha nekik nem sikerül őt megsemmítenie. S mit a zsarnokok mindig szoktak tenni, ő is örízetet választ magának a népből, s megerősíti hatalmát.

Államnak, melyben ez történt, minő boldogsága van? A zsarnok eleinte minden iránt nyájas, sokat ígér egyeseknek és országul tenni; adósságoktól szabadít, földeket kioszt. De ámbár a küllelenséget vagy legyőzte, vagy vele megbékült, mind a mellett háborút keres, hogy a nép folyvást vezérre szorúljon, s hadi költségektől magához ne jöjjön. Kiket szabadon gondolkozóknak és elleneinek tud, azokat az ellenség eleibe rendeli, hogy veszszenek. De az által gyűlöletessé lesz. Kik őt hatalomban emelték, ha tehetősök, ellene mernek szólani. Most ezeket is irtania kell. Nemde különös boldogságban él a zsarnok, kénytelen levén vagy rosszakkal, azoktól is gyűlölve élni, vagy nem élni! S minél inkább gyűlöltetik, annál több

örizetre szorúl, melyet majd idegen gaz népből és szolgálkból állít össze. A honi nép pedig, mely a zsarnokot nevelte, kénytelen őt és zsoldosait kitartani. — A zsarnok tehát hasonlít azon emberhez, kiben csak egy kívánság uralkodik, s kit örjültnek mondunk.

Miként válik már a népúrias lelkület zsarnokivá, s boldog-e vagy boldogtalan? A kívánságok közt illetlenek és gonoszak is vannak, melyek ha törvények s jobbféle kívánságok által az értelem segítségével féken tartatnak, csak az ember álmában mernek gonoszkodni, mikor is nincs öcsmányság, melyre ne vetemednének. Az egészséges, magát bíró ember sem nélkülözés, sem tulságos kielégítés által nem ingerli azokat, indulatját is csilapítja; azért kevesebb háborgattatik különös álmak által. Ezzel, úgymond Szókratész, azt akarom jelenteni, hogy mérséklett emberben is vannak illetlen és gonosz kívánságok.

A népúrias ember már fősvény atyjától neveltetvén, ki csak a haszonra néző kívánságokat becsülte, az élet szépségére tartozókat pedig mind megvetette, ifjú korában olyanokkal kerül össze, kik rossz kívánságaiktól ragadtatnak. Meg kezdi azért atyja fősvénységét és keménységét gyűlölni, de jobb természete mégis visszatartja a kicsapongástól, s így közepett maradván, népúrias lelkülete lesz. Azután neki is fia van. Ez úgy járván mint atyja, de jó természet már nem levén benne, mindjárt elragadtatik. Atyja és rokonai a közepszerű kívánságokat támogatják ugyan benne; de társai a kicsapongásra intik, s ha őt másként nem keríthetik, valami szerelemet gerjesztenek benne, mely mint nagy heré, a rossz kívánságok vezére lesz. Ezek úntalan körülzúgják a herét, s beléje oltják a vágy fulánkját, hogy minden kívánságot, mely nem rüt, kiöljön, s a józanságot egészen kiűzze. Így támad a zsarnoki lelkület, mely örülségében nem csak embereken, hanem isteneken is gondol uralkodhatni.

Miként él az ilyen ember? Vigadoz, vendégeskedik, mert a benne lakó szerelem kormányoz; ámde új kívánságok mindig csiráznak ki, melyek mind sokat költenek. Előbb hát maga vagyonát tékozolja, azután kölcsönöket szed; ha ebből is kifogyott, s a benne fészkelő kívánságok éhségtől ordítanak, lopni kezd. De az utóbb csirázott kívánságok mind követelőbbek: azért szülei vagyonát, sőt életét sem kiméli, s mindent, mit a gonosz kívánságok egyedül álomban mertek tenni, azt most éber állapotjában követik el. Már ő, ha szerét ejtheti, hazája ellen is törekszik, s míg gyenge, rabol, egy-

házakba tör, embereket lop; ha pedig a nép esztelensége által segítetik, magát a hont kezdi zsarolni. De neki most egész életében nincs barátja, mert másoknak vagy zsarnoka vagy szolgája. Legnyomorultabb ember ő, mert kívánságainak szolgája; mert azokat, ki nem elégíthetvén szegény is; mert teli van rettegéssel, szóval, hasonlít az államhoz, melyben ő mint zsarnok kegyetlenkedik. Látjuk, hogy az erénnyel vagy gonoszszággal a boldogság vagy boldogtalanság is jár. De minthogy valaki azt mondta előbb, hogy az volna legboldogabb ember, ki legnagyobb igazságtalankodásai ellenére igazságosnak látszanék, mert legtöbb hasznot húzna magaviseletéből, nézzük képen a valóságot.

Képzeljünk szörnyet, melyen mindenféle ragadozó és szelíd állatok fejei vannak, s mely hol egyiket, hol másikat nyújthatja ki, sőt el is cserélheti egymással. Ezen szörnyet képzeljük oroszlánal és emberrel összenőttnek, s vonjunk rájuk emberi alakot, hogy egy nagy embert lássunk belőlök. A szörny hasonlít a kívánsághoz, az oroszlán az indulathoz, az ember az értelemhez. A ki állítja, hogy az igazságtalanság jó, s az igazság rossz, annyit mond mintegy, hogy a szörnyet és az oroszlánt nevelni és ápolni, az embert pedig éheztetni és gyengíteni kell, mert jó volna, ha a vad állatok kéjeiket kitölthetnék, egymással birkózva, együtt pedig az embert marhatná és megölhetnék. Ellenben, ki az igazságot mondja jónak, ez azt állítja, hogy a szörnyhez és oroszlánhoz zárt embert segíteni kell, miszerint ő uralkodhassék, s az oroszlán segítségével azon szörnyet szelídíthesse, vad fejeit elnyomhassa, szelíd fejeit pedig ápolhassa, s miszerint a két állat közt e versenygést lecsilapítsa, s békés boldog életet élhessen.

XXII. Ím vázlata Plátón képzelt államának, melyet ő *Kallipolis*-nak (Szépváros) nevez, s azért mi *eszményi államnak* nevezhetünk. — Szókratésznek a magzatokat illető egyik rendeletét így adtuk elő: „A mely gyermekek nem törvényes házasságból s nem törvényes időben születtek, azok mint korcsok, ne kevertessenek a többiek közé, hogy a jó faj ne romoljon“. (11.) Plátón *titkos* helyet említ, hová azon gyermekeket „el kellene dugni.“ Ezt sokan úgy vették, mintha Plátón azok megöletését értette volna. De *Timaios*z nevű beszélgetésében világosan mondja, hogy a korcs gyermekeket titkon más *városba* kell vinni, s ha megnőttek, közülök a jelesekett vissza-

hozni, s helyökbé azokat tenni, kik nálok elromoltak. E *más város* alatt csak a földművelő és műiparos osztályt értette, melyből a jó ifjak a vitézek osztályába helyezendők.

De Plátón a földművelő és műiparos osztály rendezéséről nem szól semmit az egész beszélgetésben. Ezt mintha későbbi munkájában „a törvényekről” kipótolta volna; mert ebben a bölcselek országlásáról, a nők és vagyon közösségéről nem beszél, annál többet a tisztségekről és nevelésről.

Ki az újabb időben feltűnedező betegségeit minden nyugat-európai államnak érzi, s az ajánlkozó gyógyszernek csak hírét is hallotta, talán így kiált fel: íme, Plátón hellén communista! Így szükségessé válik tudni azon előzményeket, melyek Plátónt eszményi állama képzelésére bírhatták; s azt, mint fogadta eszméjét a hellén tudomány. Mi tehát, az elsőt illetve, néhány körülményre mintegy újjal mutatunk (mert kielégítő előadás a hellén tudományos, társadalmi és állami életnek egész tárgyalását követelné); a második Arisztotelész bírálatával adjuk elő, melyet Politikája második könyvének elején találunk.

XXIII. Melyekre rá akarunk mutatni, azon körülmények következők:

Első: *minden hellén államnak szerkezeti alapja, mely is városi község*, s ha ebből nem fejtett ki, oda irányult, mikor rendeztetni kezdett. A görög nyelvben nincs is szó, mely e fogalmat: *ország* vagy *állam* jelentené: *πόλις* tesz városi és országi községet, vagyis államot. Innen Arisztotelész értelmezése, hogy a *πόλις* legalább helyi közössége. Azon alapeszméből sokkal szorosabb egység származott, elméletben és gyakorlatban, mintsem ország eszméje származtathat. Képzeljünk most hellén városi községet, melynek jogosított tagjai a tanácskozást, hivatalkodást és hadakozást fő kötelességeiknek tartják, s kik nem csak rabszolgákon, hanem alávetett vidéken vagy tartományon is uralkodnak, s érezni fogjuk, miként előttök a közös birtoklás erénynek, az elváló külön birtoklás inkább önzésnek látszhatott. Község eszméjéhez sokkal közelebb áll a vagyon közössége, mint ország eszméjéhez.

Második: *a nőnem viszonya a férfinemhez, s a családi élet mivolta*. E kettő szorosan egybe függ. A nőnem természet szerinti állásában gyökerezik a kellő és igaz családi élet: mindkét ellenkező tulság feloszlátja annak bensőségét, s a községben ösztönzi az em-

bereket pótlást keresni. Mert hol a nő azon alárendelt viszonyban van a családi úrhoz, melyben a hellén nemzetnél volt, ott a nő és a nevelés vajmi hamar község tárgyává lesz, honnan a nő- és gyermek-közösség nem látszik távol lenni; s hol a nő nem személyi méltóság hanem munka szerinti egyenlőségben áll a férfinemmel, melyet Plátón képzelt, s melyet nemcsak Francia hanem más országok nagy városaiban az asszonyok felszabadítói céloznak, hol is a benső családi élet szintűgy megereszkedett, mint a hellén községben, s hol a nő annak közösségében, melynek kizárósága teszi erkölcsi méltóságát, keresi s gondolja feltalálni jogainak érvényét: ott is az átmenet nő- és gyermek-közösségre nem látszik nagyinak.

Harmadik az, hogy a hellén községi államokban a perzsa háború után legmérgesebb pártviszályok emésztették fel a nép ország-lati erejét. A fejlettséggel mind inkább érezte magát a községi alap szűkvolta, s az állam érdekei mindinkább személyes jogélvezeteivé váltak. A bölcselők gyógyszerzt a szinte elviselhetlen baj ellen abban kerestek volna, hogy a községi életet családi életté változtassák, melyben az igazgatók mint családi apák fognának intézkedni. A munkafelosztás elve szerint az emberben csak község tagját nézték, tehát külső viszonyoknak áldozták fel belső személyiségét.

Negyedik a példák, melyek gyakorlatot mutattak fel a bölcselőnek. Kréta és Spárta híresei valának. Öregek tanácsa, vitéz hadakozó nemzet, az ingatlan birtok lekötése, az ingónak némi közös használata, köz étkezés, közös nyilvános nevelés: úgy látszott, ha ez intézetek nem azt eredeztették, mit a bölcselő várt, oka egyedül az emberekben fekszik, kiket jobban lehet nevelni. A dór nemzet mindenütt élt hasonló intézetek alatt: az athénei bölcs talán azt gondolta, ha ilyen intézetekhez dór nyersesség helyett attikai muza járul, az emberek társadalmi és állami élete legtökélyesebb lesz.

Végre Plátón nem csak Minosz és Lükurgosz példáit látta, hanem egy kitünő bölcsnek, *Pütágorasz*nak eljárását is, kit az egész ókor profétának tisztelt. *Cicero* szerint (*De republ.* II., 15.) ő a 62. Olümpiásban érkezett Italiába vagy Nagygörögországba, mint tartják, hosszú utazásai után honából, Szamoszból, azért költözvén ki, mivel benne Polükratész kényuralmat üzött. *Krotón*ban az előkelő vagyonos ifjúságot annyira megnyerte bölcselcte által, hogy nem csak ott hanem több városban is bölcselők országglását állathatott fel. *Diogenész Laertiosz* szerint (*Püthag.* 3.) a háromszáz ember oly jelesen

vitte a köz ügyet, hogy az országlat szinte legjobbnak látszott. A beavatott felek vagyon-közösséget és szigorú életet tartottak magok közt; ők, mint *Jamblichosz* mondja, istenek gyanánt tiszteltettek, a többi emberek mint állatok olyan jól engedelmeskedtek. Általában azt hitte az ókor, hogy Püthagorasz mondta ki első: barátok mindene közös; külön birtokot nem kell senkinek bírnia; s hogy tőle kölcsönözte volna Plátón azt, hogy a bölcsek uralkodjanak, a nők egyenlők a férfiakkal, s a vagyon közös legyen.

A püthagoraszai országlatról ki nem emlékezik a paraguayi országlatra, melyet ott vademberek felett jésuiták rendeztek. Ők voltak a bölcsek igazgatók, a nép a boldog engedelmeskedők; s jól-lehet ők nem jártak is úgy, mint a püthagorasz-bölcsek, kiket utóbb az ellenők fellázadt nép megölt, mindamellett nem az az emberi nem rendeltetése, hogy állati boldogságban éljen!

XXIV. Miként fogadta Plátón eszméjét a hellén tudomány? Erre *Arisztotelésznek* felőle elmondott bírálatával felelünk. Arisztotelész így szól idézett helyen:

„Miután szándékunk az államot vizsgálva nézni, miféle államban szeretnének leginkább élni azok, kik ohajtás szerint választhatnának; kell résznint azon alkotmányokat tekinteni, melyeket jobbaknak tartanak, résznint az elmélet által kigondoltakat is, hogy feltűnjék, mi jó és helyes azokban, s ha velek be nem érhetve más egyebet keresnénk, az hiú bölcsekedésnek ne látszassék. De kezdjük a vizsgálat elején.

Állami községben vagy *minden* vagy *semmi*, vagy csak *némi* közös minden hazafival. Hogy ők semmit közösen ne bírjanak, teljes lehetlen, miután az állam *egyesület*, s legalább azon hely közös, melyen az állam elterjed. De más az, lehet-e minden közös, mit talán közösen bírhatni; lehet-e, mint Plátón államában, közösség nők, gyermekek és birtokra nézve? vagy jobb-e így, a mint most van?“

Sok nehézséggel jár, ugymond Arisztotelész, a nők közössége; azonfelül sem nem szükséges azért, miért azt Szókratész be akarja hozni, sem azon cél nem lehetséges, melyet el akar érni. Mert mivel a nők egyenlők volnának a férfiakkal, abból még nem foly, hogy közösek legyenek. S az állam egysége, melyet Szókratész az által el akarna érni, lehetetlen. Ugyanis az állam sokaság, melyet ha nagyon akarunk egységre szorítani, családá válna; a család pedig ez úton egyes emberré szoríttatnék. Így, ha lehetséges volna is azon

egység, nem szabad kívánni, mivel az államot megsemmítené: azért nem is állhat benne az államnak legfőbb java, mivel az, mi valaminek java, nem teszi azt semmivé. De az állam nem csak sokaság, hanem egyszersmind faj szerint különbözőkből is áll; innen az nem *szövetség*, mint a melyet egyenlők tesznek, nem is *nép*, mely úgy él, mint az arkádiak. Mert kikből (léteges) *egy* akar lenni, azok különböznek egymástól *). Államot a forbatlat (viszonzás) egyenlősége tart fenn, mely viszonzás szabadok és egyenlők közt van meg. Igaz, jobb volna, ha mindig ugyanazok viselnének hivatalt, mert a hivatal váltakozása olyasféle, mint ha vargák és ácsok felváltanák a mivességet: ámde, hol az természetnél fogva nem lehet, ott akar jó akar rossz a hivatalkodás, az egyenlők felváltva viseljék. Azután az állam egységét azért sem kell oly szorosan venni, mivel inkább az önélgséges mint az egységes választandó: úgyde az egyesnél önélgségesebb a család, a családnál meg önélgségesebb a város és állam.

Továbbá nem látni által, mi jó volna abban, ha mindnyájan minden nőt és minden gyermeket magokénak mondanának. Ellenben az bizonyos, hogy az ember legkevesebb gonddal van az iránt, mi lehető soké; de azt ápoljuk, mi a magunké. Azt sem lehetne nagyon elérni, hogy senki a maga gyermekét ne ismerje, mert a hasonlítás ismertetné egymásra a szüléket és gyermekeket; valamint Libüában történni szokott, hol a nők közösek, mint mondják, s a gyermekeket hasonlatosság szerint osztják el. Végre ne gondoljuk, hogy a kölcsönös szeretet valami nagy volna, ha mindnyájan atyák, testvérek, fiak volnának: sőt igen hitvány lenne s úgy enyésznek el, mint csepp édesség sok vízbe vegyítve. Mert keltő az, mi leginkább bírja az embereket gondoskodásra és szeretetre, a *saját* és a *kedves*; ezek pedig nem volnának meg olyan rendezett államban. Ez legyen a nő- és gyermek-közösségről mondvá.

Lássuk most, miként rendezzék a birtokot, kik legjobb országlást óhajtanak. Birtok-közösség lehet nők és gyermekek közössége nélkül is; a kérdés tehát így is állhat: a nélkül, hogy a nők és gyermekek közösek, vajjon közös legyen-e a birtok vagy ne?

Lehet a földbirtok különös, s a termés közös, mit némely nép gyakorol; lehet a földbirtok és annak művelése közös, de a termés

*) Arisztotelesz szerint: nem csupa varga, vagy csupa orvos stb tesz államot hanem varga, orvos, földműves stb, s ezeket a *viszonzás* tartja össze.

külön használat végett elosztatik, mit szintén gyakorol némely nép; lehet végre mind birtok, mind termés közös. — Hol mások művelik a földet s mások birják ezt, ott könnyű volna a közösség; de hol a birtokosok magok művelik meg, ott ez nagy bajjal volna összekötve. Mert az emberek dolgozásra és emésztésre nem egyenlők levén, sokféle vád keletkeznék a többet dolgozók és kevesebbet emésztők közt, s megfordítva. Egyáltalában pedig nehéz a közösség a mindennapi kielégetésre nézve, mit leginkább az együttutazók éreznek, s mindnyájan, kik legtöbbet azokkal veszekszünk, kik körülünk felszolgálnak. A közös birtoklás tehát felette sok nehézséggel járna. Ellenben úgy levén a birtok, mint eddig van, csak helyes törvények által jól rendeztessék, mind a közösségnek mind a különségnek jó oldalait egyesítheti magában: mert *valamennyire közös, egészben pedig elkülönített* legyen. Művelésre és gondviselésre nézve az elkülönítés szükséges, mert kiki a magáéra legjobban vigyáz: helyes használat tekintetében némileg közös legyen, a példabeszéd szerint, hogy barátok közt minden közös.

Azt se feledjük, hogy a saját birtok kimondhatlanul kedves: már hiába nem szereti magát az ember, az bizonyosan természetes. Az önzést méltán kárhozzatjuk; de az önszeretetet nem önzés, hanem a tulságos önszeretet az. Ezenkívül igen kedves dolog, ha barátoknak, idegeneknek vagy társnak segíthetünk vagy örömet tehetünk: ez is a birtok-különségtől származik. Ki az államot annyira egyessé tenné, hogy a birtok különsege megszűnnék, az megfosztana ezen kedveségtől; azonkívül két erényt semmitene meg, a *józságot* és *nemes adakozást*.

Azonban a birtok-közösséget rendelő törvény igen tetszős külsejű és emberszeretőnek látszik, s ki róla hall, igen szívesen fogadja, tőle vajmi nagy egyetértést és barátságot várván; kíváltként ha az államban levő bajokat a birtok nem-közösségéből gondolja eredni. Pedig azok nem innen erednek, hanem az emberek roszaságából; s ha igen kitetszőknek látjuk a közös birtoklás vallóit, ne feledjük, hogy őrök nem lehet azokhoz hasonlítani, kik birtok különséget tartanak, mert ők igen kevesen vannak ezekhez képest. S midőn azt emlegetjük, mennyi baj szűnnék meg a birtok közössége által, nézzük azt is, hogy mennyi jó is szűnnék meg egyszersmind vele. Sőt úgy látszik, mintha a birtok közössége mellett teljes lehetlen volna az élet, és Szókratész csak azért botlott belé, mivel nem helyes alaptól indult.

Az állam némi tekintetben legyen egyes, ámde nem mindenben; az *öszhangzás sem egyhangúság s az esés (rhythmus) sem egy mér-tékütés*: hanem az állami sokaságot helyes nevelés által kell egyessé tenni, s korántsem gondolni, hogy holmi külső intézkedések tehet-nék meg azt, mit csak bölcsелеm, erkölcsösség és törvények által lehet elérni; mint például Lakedaimonban és Krétában az elosztott birtok az együtt-étkezés által lett közössé.

Azután figyelmezzünk az egész műltra is, melynek folytatában bizonyosan kitalálták volna a birtok-közösséget, ha annyira jó volna: mert nehezen van, mit már fel nem találtak, de jóllehet tudva van is, nem alkalmazzák, mert rossz.

Egyébiránt Szókratész államában kétféle s majd nem egyenlő hatalmú sokaság van, s nincs meghatározva, vajjon a földművelőknek is lesz-e nő- és birtok-közösség? s azért nem lehet tudni, mi tartani meg ezeket engedelmességben. Szókratész alkalmasint öregbitene az egyenlenséget, melyet távoztatni akart; alkalmasint egy osztályt sem tenne boldoggá, midőn az egésznek boldogságát célozza, *mert a boldogság nem olyanféle mint a páros szám, mely az egészen lehet, midőn annak részeiben nincs meg.*

XXV. Plátón tévedett az állami egységet és egyezést akként fogván fel, mint láttuk: Arisztotelész észrevette s megcáfolta. De Plátón méltánylására mélyebben kell a dolog természetébe pillantani.

Plátón az egyes ember létegetét az államban is találja fel, sőt annyira el van nözete által fogva, hogy az államról következett az emberre. Itt a tévelynek forrása. Az emberben van *értelem*, mely igazgat; van *kedély*, mely a szenvedélynek, szóval, az erőnek jó és bal irányban kútfeje; van *kivánság*, melyen az értelemnek a kedély segítségével uralkodni kell: eme tényezőköl áll az emberi lélek, melyben egyik sem hibázhatik, mert emberben egyik tényező a többi kettő nélkül soha sincs. Az emberek munkafelosztás útján doszolnak ugyan többféle rendekre; együttvéve tökélyes öszhatásan teszük a jó államot: de azért nem szűnnek meg *emberek*, azaz *öncélúak* lenni. Az ember munkarészlete után, melyet neki válaszás vagy külső indok tesz osztályává, része ugyan a társadalomnak is államnak, s mint ilyen alá van vetve az egésznek: de ő nem nindenestűli (absolut) rész; különben nem volna többé szabad, öncélú, nem volna ember.

Az öncéluság és szabadság rejlik először az ember lensejében,

mely is *erkölcsi méltósága*, s melyet a külviszonyok hatalma ellenében a keresztyén szellem hozott öntudatra; miért is a keresztyénség szellemének mind tisztább felfogásától függ az erkölcsi méltóság teljesebb megbecsülése. De az erkölcsi méltóság eredezteteti azon igényét is minden embernek, hogy a külviszonyok közt, mint *jogos lény* tiszteltessék, ki az államban *ön* (subjectum), nemcsak *tárgy* (object). Az embernek eme viszonyát az államhoz *egyetemiségének* vagy *egyetemi oldalának* nevezzük, s ím abban rejlik másodszer az öncéluság és szabadság. Az országulás (civilisatio) azon kívül, hogy az embert a természet hatalma ellen mind inkább biztosítsa, legfőbb feladatául tekinti annak egyetemiségét valósítani, azaz, erkölcsi méltóságát a külviszonyok közt is érvényessé tenni, s megszüntetni azon ellenmondást, mely az erkölcsileg szabad, és jogilag szabadtan emberben okvetlenül volna. — Mi tehát az embernek, mennyiben munkafelosztás szerint a társadalom és államban rész, *különiséget*, mennyiben erkölcsi méltósága van, melynél fogva az államban is mint *ön* tiszteltetni kíván, *egyetemiséget* tulajdonítunk. — Az ember nem méh, mely a rajban mindenestüli rész, s hogy úgy mondjam, a méhközöniségtől külön önálló életet nem él; hanem ő erkölcsi méltósággal bír, melyhez az állam soha nem férhet, s külviszonyait is öntudattal és öncselekvőleg intézni van joga. Innen foly, hogy a jog is szükségkép más, mint Plátónnak igazsága: Arisztotelész, ki az állam felfogásában szinte eltalálja az igazat, helyesebben értelmezi a jogot.

Mind a mellett Plátón műve nagyszerű, s hibáiból is sokat lehet tanulni. Fényoldalai (azokat mellőzve, melyek általában a plátóni bölcsélet sarkát teszik, s itt hosszasan előadatnak) leginkább következők: Plátón az emberi természetet kitünőleg ismeri; azért az, mit a nevelésről s a szellem művelődéséről előad, mind arany igazság. A művészet hatását a lélekre pedig oly jelesen rajzolja, hogy azt méltán minden szüle és nevelő gondolja meg. Az igazságot, bár azt mi jognak nem ismerhetjük el, nem keresi ott, hol előtte és utána mai napig legtöbbször gondolják megtalálni, hanem keresi az ember természetéből folyó viszonyokban. Ő nem hódol „ordre supérieur“ vagy „haute politique“ vagy más széphangú elveknek, melyek értelmét és alkalmazását már akkor is jól ismerték, mert Thrazümakhosz erősen vitatja, hogy az igazság nem egyéb, mint az, mi a hatalmasnak jó. — Elmélete szerint az istenség osztályozza némileg az embereket;

mindamellettt örökös osztályokat nem fogad el. — Az állam rendezésében és igazgatásában Plátón a dolgok lényegét nézi, s oly magasan áll a mesterember politikusok felett, hogy neki dicsőség ezek által kinevetetni.

Általában országászati bölcséletét az embernek ép voltából eredezteti, s legtávolabb van azon régtől fogva divatozó ferdeségtől, miszerint az embernek kóros léte fogadtatik el országászati elvnek. Azért a plátóni köztársaság eszmény ugyan, de olyan eszmény, melynek nézésén az emberi lélek örül és gyarapodik.

CLASSICA LITERATURA.

VIRÁGOK A GÖRÖG ANTHOLOGIÁBÓL.

SZÉKÁCS JÓZSEFTŐL.

XIII—XIV.

A spártai atya.

Thrasylulost *) holtan hozták Pitanába a vértén,
 Mély sebet ejte hetet rajta az argosi kar;
 S mind elül. A véres tetemet máglyára helyezvén
 Tynnichos, atyja, imígy szóla fölötte az ősz:
 „Sírjanak a gyávák; én téged, gyermek, a sírba
 Könnyetlen teszek — Spárta fiát s fiamat.“

Dioskorides.

A koszorú.

Tarka virágkoszorút küldök Rodokléa! — Körötted
 Múlatozott lelkem míg kezeim kötözék.
 Van lilium, van rózsakehely s anemone közöttte,
 Harmatvó nárcis s kék ölü kis violák.
 Míg kötözém, mind elhervadt — könny gyüle szemembe,
 S szólék: „Lyányka virúlj, ah de ne mint koszorúm!“

Ruphinos.

---

*) Thrasylulos ismeretlen hős.

STATISTIKAI ADALÉKOK.

(Hivatalos forrásokból).

Első közlés.

I. Fejérvármegye ethnographiája.

A község neve	Népesség száma	A község neve	Népesség száma
1) Móri Járás.		2) Fejérvári Járás.	
1. Árki, puszta	28	1. Aba, falu	1871
2. Atya, „	132	2. Agárd, puszta	267
3. Balinka, falu	470	3. Acsa, falu	1664
4. Bodaik, mezőváros	1838	4. Bárdnyd, puszta	323
5. Boglár, falu	1005	5. Börgönd, „	101
6. Csákherény, falu	2007	6. Csala, „	117
7. Csákvár, mezőváros	4415	7. Csabda, „	120
8. Csóka, puszta	617	8. Csösz, „	832
9. Csór, falu	1519	9. Dinnyés, „	226
10. Csurgó, „	1613	10. Falu Batthyán, falu	579
11. Doboz, puszta	9	11. Füveny, puszta	175
12. Eszény, „	40	12. Füle, falu	1015
13. Forna, „	306	13. Gárdony, puszta	1012
14. Gánt, falu	600	14. Kajtor, „	66
15. Gut vagy Tamási, falu és Ó-Gut, puszta	185	15. Kisfalud, „	81
16. Gyón, puszta	13	16. Kiskeszi, falu	544
17. Igar, „	39	17. Ladány, „	1300
18. Inota, falu	840	18. Láng, puszta	664
19. Iszka-Sz. György, falu	1086	19. Lobb, „	56
20. Isztimér, mezőváros	1185	20. Lovasberény, mezőváros	4413
21. Kaimát, puszta	—	21. Nadap, falu	648
22. Kápolna, puszta	184	22. Nyék, puszta	1471
23. Keresztes, falu	1885	23. Pákozd, falu	2088
24. Kozma, „	413	24. Pázmánd, falu	1672
25. Kuti, „	536	25. Pettend, puszta	113
26. Kőhányás, puszta	125	26. Polgárdi, falu	2553
27. Magyar-Almás, falu	1040	27. Pötöle, puszta	117
28. Mecsér, puszta	46	28. Ság, „	156
29. Moha, falu	533	29. Sár-Pentele, puszta	130
30. Mór, mezőváros, és Vajal, p.	6917	30. Seregélyes, mezőváros	2524
31. Nána, puszta	22	31. Somlyó, puszta	416
32. Ondód, falu	1661	32. Soponya, falu	1519
33. Orond, puszta	15	33. Sukoró, „	904
34. Pátka, falu	1920	34. Szabad Battyán, „	783
35. Réti, puszta	21	35. Sz.-Iván, puszta	267
36. Sárkány, falu	681	36. Sz.-Mihály, falu	597
37. Söréd, puszta	485	37. Szerecsen, puszta	193
38. Szár, falu	1079	38. Tác, falu	750
39. Tárnok, puszta	71	39. Ujfalu, puszta	379
40. Timár, puszta	—	40. Ujmajor, „	30
41. Törös, „	11	41. Úrhida, „	665
42. Veleg, falu	664	42. Velence, falu	2117
43. Zámoly, „	2089	43. Veréb, „	1287
Összesen	38,345	Összesen	36,805

A község neve	Népesség száma	A község neve	Népesség száma
3) Váli Járás.		3. Alsó-Alap, puszta	1083
1. Agg-Sz.-Péter, puszta	216	4. Alsó-Baracs, „	358
2. Alcsút, falu	1116	5. Alsó-Körtvélyes, puszta	141
3. Alsó-Besnyő, puszta	306	6. Alsó-Sz.-Iván, „	740
4. Bányavölgy „	75	7. Alsó-Szolgagyház, puszta	407
5. Baracska, „	1524	8. Alsó-Töbörzsök, „	214
6. Batta, falu	747	9. Bogárd, puszta	1640
7. Berki, puszta	121	10. Cece, falu	2669
8. Bicske, mezőváros	3864	11. Cikola, puszta	425
9. Bodmér, puszta	426	12. Dád, puszta	45
10. Bót, „	137	13. Daja „	238
11. Csabdi, „	674	14. Duna-Pentele, mezőváros	2746
12. Diód, „	574	15. Előszállás, p. és Karácson	1283
13. Doboz, „	348	16. Egres, falu	829
14. Eresi, falu	3471	17. Fáncs, puszta	84
15. Érd, mezőváros	2831	18. Felső-Alap, puszta	393
16. Etyek, falu	1908	19. Felső-Baracs, „	265
17. Főlesút, puszta	978	20. Felső-Körtvélyes, puszta	85
18. Felső-Besnyő, puszta	287	21. Felső-Töbörzsök, puszta	153
19. Ginza, puszta	690	22. Felső-Szolgagyház, „	150
20. Göböljárás, puszta	252	23. Hatvan, puszta	311
21. Gyűrő, falu	1049	24. Hercegfalva, falu	1482
22. Hatvan, puszta	76	25. Jakabszállás, puszta	158
23. Iváncsa, „	659	26. Igar, falu	1115
24. Kajászó-Sz.-Péter, falu	1377	27. Káloz, mezőváros	2582
25. Káloz, puszta	27	28. Kis-Apostag, puszta	24
26. Kuldó, falu	239	29. Kis-Hantos, „	218
27. Mány, „	2203	30. Kis-Hörcsög, „	263
28. Malonta, puszta	14	31. Kis-Perkát, „	169
29. Martonvásár, mezőváros	1684	32. Lók, puszta	442
30. Ó-Barok, puszta	207	33. Mélykút, „	183
31. Őrs, puszta	69	34. Menyöd, „	45
32. Rác-Keresztúr, falu	816	35. Mindszent, puszta	68
33. Rác-Sz.-Péter, puszta	100	36. Nagy-Hantos, „	518
34. Rohoda, puszta	148	37. Nagy-Hörcsök, puszta	308
35. Sós-kút, falu	1649	38. Őrs, puszta,	197
36. Sz.-Ivány, puszta	43	39. Pázmánd, puszta	62
37. Sz.-László, „	115	40. Perkát, falu	2703
38. Sz.-Miklós, „	216	41. Rác-Almás, falu	2213
39. Uj-Barok, falu	393	42. Rétszilás, puszta	214
40. Tabajd, falu	1275	43. Sár-Keresztúr, falu	2176
41. Tárnok, falu	1241	44. Sárosd, mezőváros	764
42. Tordacs, „	884	45. Sárosd, puszta	231
43. Vál, mezőváros	2622	46. Sár-Sz.-Miklós, falu	1079
44. Vasztély, puszta	200	47. Sismánd, puszta	173
45. Zámor, „	469	48. Szabolcs, „	258
Öszvesen	38,320	49. Szarvas, „	64
4) Hercegfalvi Járás:		50. Tinód, „	1446
1. Adony, mezőváros	2873	51. Vajta, falu	830
2. Ágota, puszta	601	52. Vám, puszta	235
		53. Venyim, puszta	773
		Öszvesen	38,726
		Öszves száma a népességnek 152,196	

II. Fejérvármegye Járásainak Sommázatja.

A' járások neve.	Területe, ☐ mérfölddel számítva	A' benkebe- lezett			N é p e s s é g e											
		Mezővárosok	Faluk	Puszlák	Nemzetiség szerint megkülönböztetve					Vallás szerint megkülönböztetve						
					Magyar	Német	Szláv	Rác	Öszvesen	R. Catholicus	Reformatus	Evangelicus	Görög nem egyesült	Zsidó	Öszvesen	
Száma	L é l e k s z á m															
1. Móri Járás	15	4	20	20	21845	15466	481	—	37792	23078	12484	2227	3	553	38345	
2. Fejérvári Járás . . .	18½ ₂	2	17	24	32083	2886	—	—	34969	15519	19271	167	12	1836	36805	
3. Váli Járás	16¾ ₂	4	14	27	21766	6900	5676	3167	37509	24556	11225	1354	374	811	38320	
4. Hercegfalvi Járás . .	24½ ₂	4	9	40	31714	3682	—	1785	37181	26737	9242	840	362	1545	38726	
Öszvesen , , ,	75	14	60	111	107408	28934	6157	4952	147451	89890	52222	4588	751	4745	152196	

Jegyzék : Ide Székesfejérvár Városnak népessége nem számított.

III. A' Jász-Kún kerületek jelen közigazgatási felosztása.

J á r á s száma, neve és kiterjedése	Községek neve	Puszták neve	N é p e s s é g					
			V a l l á s s z e r i n t					
			R. Cath.	Reform.	Ágostai.	G. n. egy.	Zsidó.	Összesen.
I. Jászberényi 10 ☐ mérföld 5,302,500 ☐ öl	Jászberény		17129	999	108	107	—	18343
	Árokszállás		8795	—	—	8	—	8803
	Fénsszaru		5382	—	2	8	—	5392
	Dózsa		2714	—	—	—	—	2714
	F. Sz. György		1646	3	—	—	—	1649
		Sz. András	115	—	—	—	—	115
	Összesen :		35781	1002	110	123	—	37016
II. Jász Apáti 9 ☐ mf. 10,057,500 ☐ öl	Jász Apáti		7660	—	3	10	—	7673
	Kis ér.		797	4503	4	12	—	5316
	Ladány		5535	1	1	8	—	5544
	A. sz. György		4104	—	2	—	—	4106
	Jákó halma		2684	—	1	3	—	2688
	Mihálytelek		2075	—	—	—	—	2075
		Heves-Iván	200	—	—	—	—	200
		Kocsér	556	—	—	—	—	556
		Kara	118	—	—	—	—	118
	Összesen :		23728	4504	11	33	—	28276
III. Nagy Kún Karczag 19 ☐ mf. 15,425,000 ☐ öl	Karczag		1030	11293	1	20	—	12344
	Madaras		10	7125	1	20	—	7156
	Kúnhegyes		82	6308	3	8	—	6401
	K. Uj Szállás		11	9108	—	40	—	9159
	Túrkeve		230	8065	—	10	—	8305
	K. sz. Márton		7541	14	—	20	—	7575
		Csorba	64	—	—	—	—	64
		Mesterszállás	128	—	—	—	—	128
	Összesen :		9096	41913	5	118	—	51232
IV. Kis Kún Fél- egyházi 25 ☐ mf. 15,288,750 ☐ öl	Halas		2000	10463	115	20	300	12898
	Félegyháza		17300	—	—	25	—	17325
	Dorozsma		8717	—	—	—	—	8717
	Mácsa		6450	—	5	—	—	6460
		Pálas	106	—	26	—	—	132
		Sz. László	97	—	—	—	—	97
		Páka	126	—	—	—	—	126
		Hérges	41	—	—	—	—	41
	Összesen :		34842	10463	146	45	300	45796

III. A' Jász-Kún kerületek jelen közigazgatási felosztása.

Járás száma, neve és kiterjedése	Községek neve	Puszták neve	Népesség					
			Vallás szerint					
			R. Cath.	Reform.	Ágostai.	G. n. egy.	Zsidó.	Összesen.
V. Kis Kún szent Miklós 19 □ mf. 10,661,250 □ ol	K. sz. Miklós		800	4924	55	11	79	5859
	Szabadszállás		82	5001	—	—	11	5064
	Fülöpszállás		41	3228	—	—	16	3285
	Lac-háza		37	3288	—	—	16	3341
	Orgovány		291	30	—	—	—	321
	Lajos Mizza		258	—	—	—	—	258
	Kerekegyháza		202	106	—	—	—	308
	Benc		33	25	—	—	—	58
	Szunk		267	226	—	—	—	493
	Móricgátja		49	36	—	—	—	85
	Jakabszállás		345	—	—	—	—	345
Összesen :			2375	16864	45	11	122	19417

Összesen :
85 □ mérföld
8735000 ol

Mindössze : 105822 | 74746 | 317 | 330 | 422 | 181637
Nemzetiség szerint mind magyar.

IV. Kimutatása Csongrád vármegye közmunka-erejének az 184%-ik évi összeírás nyomán szerkesztett s járásonkénti felosztás szerint.

Községek neve	Telkes gazdák száma	Telkes mennyisége	Telkes mennyiségének megfelelő közmunkai járandóság		Kis házasok		Házatlanok		Az egész erő gyalogszámi mennyiségben kimutatta
			Szekeres nap, egy telek után 12-öt véve	Gyalogság, egy szekeresért 2 gyalogot véve	Száma	Gyalogság, 4 ház után 6 napot számítva	Száma	Gyalogság, 1 személy után 3 napot számítva	
1. Szegedi jár.									
1. K. Telkes helys.	128	100	1200	2400	211	1266	100	300	3966
2. Horgos „	209	97 $\frac{1}{8}$	1170	2340	96	576	130	390	3306
3. Al-Győ „	83	38 $\frac{1}{8}$	457 $\frac{1}{2}$	915	165	990	69	270	2112
4. Tápe „	47	12 $\frac{1}{8}$	153	306	336	2016	45	135	2457
5. Homoki kert.	—	—	—	—	94	564	9	27	561
6. Hantházi „	—	—	—	—	107	642	29	87	729
7. Anyási „	—	—	—	—	126	756	18	54	810
8. Dóci „	—	—	—	—	59	354	10	30	384
9. Sövényháza	—	—	—	—	47	282	2	6	288
10. Kovárdi „	—	—	—	—	2	12	—	—	12
11. Szentpéteri „	—	—	—	—	13	78	—	—	78
12. Burgányi „	—	—	—	—	13	72	—	—	72
13. Kiskőrösi	—	—	—	—	12	72	—	—	72
Összesen : 467 248 $\frac{1}{8}$ 2986 $\frac{1}{2}$ 5961 1280 7680 412 1236 14877									

IV. Kimutatása Csongrád vármegye közmunka-erejének az 184¹/₁₀-ki évi összeírás nyomán szerkesztett s járásonkénti felosztás szerint.

Községek neve	Telkes gazdák száma	Telkes mennyisége	Telkes mennyiségének megfelelő közmunkai járandóság		Kis házasok		Házatlanok		Az egész erő gyalogszámi mennyiségben kimutatva
			Szekeres nap, egy telek után 42-öt véve	Gyalogra átvéve. Egy szekeresért 2 gyalogot véve	Száma	Gyalog járandósága, 1 ház után 6 napot számítva	Száma	Gyalog járandósága, 1 személy után 3 napot számítva	
II. Csongrádi jár.									
1. Csongrád város	394	358	4296	8592	877	5262	886	2658	16512
2. Mindszent helység	383	158 ¹ / ₂	1902	3804	332	1992	314	942	6738
3. Csány és Zsigarházi kert.	—	—	—	—	210	1260	83	249	1509
4. Fel-Győri „	—	—	—	—	101	606	34	112	708
5. Baksi „	—	—	—	—	53	318	13	39	357
6. Siróhegyi „	—	—	—	—	64	384	—	—	384
7. Fehértői „	—	—	—	—	17	102	3	9	111
8. Bánomhegyi „	—	—	—	—	11	66	2	6	72
9. Dongeri „	—	—	—	—	38	228	20	60	288
10. Pusztá sz. Győgyi	—	—	—	—	15	90	8	24	114
11. Ellési „	—	—	—	—	3	18	—	—	18
12. F. Pusztaszeri „	—	—	—	—	35	210	—	—	210
13. A. „	—	—	—	—	21	126	—	—	126
Összesen :	777	516 ¹ / ₂	6198	12396	1777	10662	1363	4089	27147
III. Várárhelyi j.									
1. Várárhely város	1196	1359 ¹ / ₂	16318 ¹ / ₂	32637	1958	11748	1509	4527	48912
2. Sámsoni kertészsz.	—	—	—	—	162	972	56	168	1140
3. Martéli „	—	—	—	—	26	156	17	51	207
Összesen :	1196	1359 ¹ / ₂	16318 ¹ / ₂	32637	2146	12876	1582	4726	50259
IV. Szentesi jár.									
1. Szentés város	730	555 ¹ / ₂	666 ¹ / ₂	13323	1664	9984	1325	3975	27282
2. Szőgvár helység	94	77 ¹ / ₂	928 ¹ / ₂	1857	400	2400	131	393	24650
3. Térsi kertészszég	—	—	—	—	14	84	—	—	84
4. Kórógy sz. Győr.	—	—	—	—	9	54	3	9	63
Összesen :	824	632 ¹ / ₂	7590	15180	2087	12522	1459	4377	32079
Összesen									
I. Szegedi Járás	457	248 ¹ / ₂	2989 ¹ / ₂	5961	1280	7680	412	1236	14877
II. Csongrádi „	777	516 ¹ / ₂	6198	12396	1777	10662	1363	4089	27147
III. Várárhelyi „	1196	1359 ¹ / ₂	16318 ¹ / ₂	32637	2146	12876	1582	4726	50259
IV. Szentesi „	824	632 ¹ / ₂	7590	15180	2087	12522	1459	4377	32079
E szerint az egész vármegyében összesen :	3264	2757 ¹ / ₂	33087	66174	7290	43740	4816	14448	124362

J e g y z e t : E kimutatásban az eddigi közmunka-mentesek tartozásai is befoglaltatnak, s a közmunkai szolgálatról csak a kiszolgált cs. k. katonák s a tehet-
jenek és nyomorultak mentettek fel.

IRODALMI NAPLÓ.

— Szépirodalom. — Végre megjelent Hartleben Adolf kiadó könyvárusnál a *Nemzeti Könyvtár* második folyamának *tizenegyedik s utolsó füzeté*, melylyel *Kis János poctai Munkái* befejezvék. Ezen, 12¼ ívnyi füzetben esúl a dicsőült költőnek Kriehuber által élet után remekül készült képe áll; a címlapon azon jobbágyi ház látható, melyben Kis nyolcvan év előtt született. Ez érdekes vignette alatt Garaynak e versei olvashatók:

Eljártok a kis ház előtt;
Nincs rajta, nincs mit lássatok,
Hanemha azt hogy milyenek
Hazánk földén a pórlakok.

Öreg gazdája gondosan
Vetette földbe a magot,
Magvából ette kenyerét,
Szárából háztetőt kapott.

Ki hinné hogy itt egykoron
Aranynál drágább kincs vala?
KISünk itt látta a napot,
Ő, a szép s jó apostola.

Ő is vetett el magvakat....
Egy hon földébe hulltanak...
Kalásziról jelen s jövő
Dús aratást tartandanak.

Következik Kis János élete a kiadótól (Toldy F-től) XLVI lapon, s ezek a gyűjtemény elébe kötendők. Következnek aztán a gyűjteményt befejező ívek, vagyis a 321—462 lapok, melyeken ez osztályok foglaltatnak: Leiró költemények, Balladák és rokon, Iphigenia Taurisban Goethe után, Vegyes költemények, mely osztályban némely ismeretlen, igen érdekes zsenge munkái, s válogatott valóságos költeményei foglaltatnak. Végül Jegyzések a kiadótól, s a tartalom, melyben a kölcsönzött darabok eredetie is megneveztetnek. A vég lapon mint nyomtatási év 1848 áll. — Az akkor megnehezült közlekedés, utóbb a magyar olvasó világ elszórátása és házi szenved-

dések a becslésünket mindenkép megérdemlő válláló-könyvárust mindeddig visszatartóztatták az 1848-ki változások kezdetével elkészült cikkjei kiadásától. *Bajza Világtörténete* első kötetének (a régi történetnek) vége, *Vallas Magyar Encyclopaediája* szinte első kötetének (vagy felének) vége, a *Nemzeti Könyvtár* második folyamának e vég füzete, valamint *Jászay Pál* annyira ohajtott történeti munkája szinte első kötetének utolsó füzete azóta hevertek már kiadatlanul Hartleben úr raktárában. Végre örömmel látjuk a derék válláló munkás szellemét újra ébredezni; az említett munkák két utolsója kezünkben van.

— Történetírás. — *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után.* Írta *Jászay Pál*. Első kötet. VI. füz. A címlap mellett egy csinos fametszetű képecske Pozsonyt mutatja a XVII-d. században. A cím és előszó után az I. kötet 481—536 lapjai jönnek. — A közönség jóformán ismeri már ezen, történetünket lényegesen felvilágosító, lelkesen és vonzólag írt munkát; mindamellett a feledékenyek vagy új olvasók kedvéért az előszóból egy pár szakaszt kiírunk, mely a szerző történetírási felfogását tünteti elő, s egyszersmind azon önérzet érdekes kinyilatkozását, melyet a hazafiúi kötelességét oly híven teljesített férfiú ajkáról csak részvéttel és tisztelettel fogadhatunk. „A magyar nemzet — így ír — mindenkor előszeretettel vonzódott történeteire. És ez nem csoda. Múltja, ha nem mindig örömele is, de nagyszerű és olyan volt, miért magát az emberiség összes néző közönsége előtt megszégyenelnie nem lehet. A napokra, melyeket őseink leéltek, vagy inkább a rendületlen és nemes jellemre, melylyel azokat leélték, miutódok, büszkén tekinthetünk. És mégis mondják, a most élő magyar ivadék részvéttel egykedvűséggel engedi elhalni a munkákat, melyek a korábbi századok tetteit nemzeti nyelvén rajzolják. Nem tudom mennyiben alapos e panasz; nem tudom, nem ott fekszik-e a baj, hogy eddig a nemzet életét viaszgárgázó történetek helyett, nagyrészt csak hadak és háborúk, politikai zajongások s vallási türelmetlenségek civódó felvonásait kapta olvasmányul a közönség. Pedig ha lombjától és attól, mi virággá teszi, megfosztod a virágot, kívánhatod-e, hogy a kórót tetszéssel fogadják? A valódi történetírat a regénytől csak abban különbözik, hogy amaz a valóságos tények mezején kalászol, ez önmaga alkot világot magának. Amaz élet, ez álom. És ki merné hinni, hogy e regények korában, hol az álomrajz annyi tetszést nyer, az élet, a való festése,

megvettetének. Ne álljon a történetirat csupán hadi, vallási és politikai tények száraz elősorolásából, hanem legyen hű tükre a múltnak, legyen hiteles emlékkönyve a leélt napoknak; ne mondjon semmit mi nem igaz, de el se hallgasson semmit, a mi igaz; hogy midőn lapjait a hon bármely fia vagy leánya felnyitja, saját eleven színeiben lássa szeme eleibe tüntetve a kort, mely az elődöket jellemzi, dicső mint árnyék tetteikkel.“

„Ily szellemben kívántam én ecsetelni a magyar nemzet napjait a mohácsi vész után; talán gyenge erővel és avatatlan kézzel, de tiszta jó szándékkal, lelkiismeretes hűséggel, harag és gyűlölség nélkül. Mennyire közelítettem meg a célt, mennyire indúltam helyes ösvényen, ítélje meg az olvasó közönség. Én a méltányos bírálatnak nyugodt kebellemmel tekintek eleibe. Írói pályám zsenégjét, de tizenöt évi fáradságaim gyümölcsét vezetem itt a nagy világba, s az olvasó nem fogja feledni, nem kell felednie, hogy a mit adok, csaknem mind új, eddig ismeretlen; s hogy, míg mások tán zöldelő tavaszát élték koruknak, én falaim között elzárva, pislogó mécesem világánál lankasztottam szemeimet századok porától lepett irományok homályos sorain azért, hogy elmondhassam neki, miket őseiről s lakó földéről az emlékek nyomán mondani lehet.“

Bár a kiadóban felébredne az ellankadt bizodalom, hogy ezen és egyéb vállalatai minél előbb ismét meginduljanak.

A kunok eredete. Vizsgálta *Fejér György*. Pest, kiadja Edelman Károly. 1850. nSr. 104 l. Valóságos diszkiadás, füzve 1 ft 20 kr, aranyzott veres táblában a kún címerrel 2 ft ep.

Emunkaíratására Neumann K. Fridriknek, az ismeretes német sinológusnak a párisi Acad. des Inscriptions által 1845-ben jutalmazott és Lipcsében 1847-ben megjelent pályáirata szolgáltatott alkalmat. Neumann t. i. újra vitatta Desguignes nézetét a húnok vagyis kúnok azonságáról a China északi szélein lakott húnjókka: s ez állítás megcáfolásával foglalkodik itt irodalmunk, s különösen történetírásunk nagy érdemű Nestora. Előre bocsátván a legszélesb értelemben vett Scythia, úgy Mongóliának is, és lakosaiknak leírását, előadja és védi azok véleményét, kik a scythiai húnokat a mongol húnjoktól megkülönböztetik: és cáfolja az ellenkező véleményűeket. A források felidézett döntő helyeit teljesen adja, eredeti nyelven.

A magyarországi Oroszok története. Írta *Mészáros Károly*.

Pesten, Emich Gusztáv bizottmánya. 1850. (Nyomult Kassán, Werfer Károly bet.). Sr. Ára 1 ft 20 kr.

A szerző néhány bevezető cikkely után, melyekben rendes nézeteket olvasunk a kor irányáról, szükségéről, hol kétségben vagyunk ö akarja-e az olvasót mystificálni vagy maga van mystificálva, különösen midőn olyformákat beszél, mintha a magyar régi vagy az 1848-ki alkotmány a külön népfajokra nézve más és más volt volna, s midőn a történetekben léteges, belső szükséget, a jelen állapotban nem csinált állapotokat, hanem természetes fejlődések egyik stádiumát látja; s mely bevezetésben egyedül a 2-d. szak becses, a magyar oroszok jellemrajza t. i.; átmegy a történetre magára, hol e nép nevét, származását, régi lakjait, a magyar földre többszöri bevándorlásait, politikai s egyházi állását a legrégibb időkben terjeszti elő. A II. fejezet az árpádi királyok korábani szinte politikai és egyházi változásait; a III-dik utolsó bevándorlásától Nagy Lajos alatt a XVII. század közepéig, IV-d. innen a forradalmig terjed. Az V. fejezet a legujabb mozgalmakat közli és okleveleket. A ki a szerző gyakori okoskodásain csendes lélekkel át bir haladni, a történeti adatok sorában kárpótlást nyerend, melyek csak ily teljességben is eddig még nem voltak összeállítva. Mind újsága e történetiratnak, mind érdemei a jó népfajnak, melynek ugyan soha esze ágába sem jött azon nemzettől elszakadni, melynél különb oltsalmat lelt a kiváltságos korban is mint bárhol egyebütt, és a magyarral hasonló jogokat a szabadság korában: érdekessé és érdemessé teszik e könyvet az olvasásra.

Itt említendő még, mert csak most kezd terjedni, a forradalom idején nyomult e munkácska is:

Zaránd vármegye Földirati, statistikai és történeti leírása. Szerző Kozma Pál, Zarándmegye egykori főispánja, jelenleg erdélyi főkormányzónak tanácsos. Kolosvárt, 1848. A szerző képével. Sr. 109 lap. Ára?

E munka 1846-ban pályázott az akademiánál s jutalmat is nyert. Szerző nem készült írónak, de adatok gyűjtésére volt alkalma, sőt feldolgozásokra is meg volt hivatva hivatalos állása és hosszas helyben lakása által. Ne tekintse senki elavúltaknak azon munkákat, melyek az 1848-ki változást megelőző állapotokat festik. Azok úgy állítják elő hazánkat vagy annak részeit, mikép azok századok során keresztül fejlődtek; ezeréves történeti igazság van bennök.

És csak ez ismeret alapján ismerhetjük és érthetjük meg majd a jelent is.

— Törvénytudomány.— *Magyar Váltójogtan.* Az 1850. évi január 25. kelt cs. nyílt parancs által épségben hagyott magyar váltótörvények és kihirdetett közöns. váltó rendszabály szerint szerkesztve. Irta *Suhayda János.* Pesten, 1851. Hartleben K. A. sajátja. 8r. öszvesen 260 l. füzve 2 ft ep.

— Néhány képes Naptár van előttünk: 1. *Pesti nagy képes Naptár* 1851. Szerk. Nagy Ignác Pesten, Landerer és Heckenastnál. 16r. 192 l. Füzve 27 kr. Mulatságos. — 2. *Pesti új magyar képes Kalendárium* 1851. A nép számára. Pest, szinte. 16r. 64 l. füzve 7 kr. — 3. *Bucsánszky Alajos* kis képes Naptára 1851. Budapest. nSr. 5 l. füzve 9 kr. — 4. *Olcsó ker. képes Naptár* a magyarhoni lakosok használatára 1851. 4r. Pest, Emich fércelve 6 kr ep.

KÖNYVISMERTETÉS.

Természeti Jog vagy Jogphilosophia, e tudomány állása szerint Németthonban írta Ahrens H. Fordította Magyar Ferenc, az egeri érseki főtanodában jogtanár. Egerben, 1850. 358 l.

Ahrens Henrik azelőtt a brüsseli, jelenleg a graetzi egyetem tanárának a természeti jogról francia nyelven írott munkája, nem sokára első megjelenése után ismételt kiadásban részesült, és olasz, spanyol, német nyelvre fordítva, hazánkban is nagyobb mértékben költötte fel az illetők figyelmét, mint az a tudós társaságnál történt, ezen munka tartalmát tárgyzó, és az 1847. évi Academiai Értesítő VII. sz. 194. l. előforduló, jelentésből kitünik.

Ezen munkának hazai nyelvünkrei fordítása tehát, mely annak második francia kiadása szerint készült, annál öröndetesebb, minél nagyobb hiányával vagyunk a bölceleti jogtant rendszeresen tárgyzó iratoknak; mert míg a jog és államtudományok majdnem minden ágaiban azok létszeres fejlődésének megfelelő, és jelen állapotjokat visszatük-röző jeles kézikönyvekkel birunk, sőt a bölceleti jog egyes tárgyai fölött a külföld legjobb termékeivel vetélkedő értekezések díszítik nemzeti irodalmunkat, *Szilágyinak* 1813. évben megjelent és sem a nyelv, sem a tudomány művelődési fokának többé meg nem felelő munkája óta, az összes bölceleti jogtant magyar nyelven tárgyaló rendszeres munka közre nem bocsáttatott. *Újfalusy* csak a természeti jog egy részét, *Martini* szerint, tehát a múlt században uralgott *Wolfi* rendszer szellemében fejtegeti; *Csatkó* a tudomány haladását előnkbe

tüntető dolgozata csak a bevezetést és tiszta általános természeti jogot tartalmazza; *Szibenlíst, Virozsil, Banó* munkái deák nyelven szerkesztettek.

Ezen hiányt, melynek okát részint az észjog alapos tárgyalásának többenmü nehézségeiben, részint azon körülményben találhatni, hogy az 1844-ik évi, a tanítást magyarosító legfelsőbb rendelet után is, a természeti jog az egyetemen és a többi kir. jogtanintézetekben deák nyelven előadatni rendeltetett, a jelen munka által, ha nem egészben, de némi részben pótolva szemléljük.

Nem egészben, mert általános címe dacára csak a természeti jognak egyik fő részét, a *magánjogot* foglalja magában; a *nyilvánjognak* kiadását szerző előszavában máskorra halasztván, annak a kezdetét legközelebb Bécsben „Die organische Staatslehre“ cím alatt tette közzé, a nélkül azonban, hogy az belbecsére és világosságára nézve előbbi munkájával egyenvonalba helyezhető volna.

Az ismertetendő munka tartalmára nézve bevezetés, általános és különös részre szakad. A bevezetésben sz. a természeti jog világos és szabatos meghatározása után, annak az elveit nem a természeti állapot, hanem az emberi természetből származtatja; a természeti állapot jogkölteményének eredetét, a 16. 17. század általános szelleméből magyarázza, nélkülözhetőségét alaposan bizonyítja; azután a történeti, hittani és Benthamféle iskoláknak a természeti jog létele ellen irányzott állításait higgadt bírálat alá veszi, a jogbölcseletnek, a jogtörténet és politikához viszonyait taglalgatja, és a természeti jogtudomány hasznosságáról értekezvén annak elméleti és gyakorlati fontosságát, főleg a nyilván és büntetőjog körében kiemeli. — Az általános rész a jogelv nyomozását és kifejtését tartalmazza; *Krause* alapelvei szerint a jog fogalmát a szokottnál tágasabb körre terjeszti és a jogot azon az emberi akarattól függő feltételek öszvegeének tekinti, melyek az ember valódi rendeltetésének és észszerű céljainak elérésére szükségesek; — ezen feltételek fejtegetése a jogtudomány sajátos feladását képezi, mely ennél fogva a moráltól, mint az emberi tevékenység általános tudományától lényegesen különbözik. — A jog egyedüli alanya az ember, tárgyai a különvilági dolgok és cselekvények; az célnak, ezek eszközöknek tekintendők.

A jogalap, jogcím, jogképesség és ezzel viszonyoskötelezettségnek kifejtése után, a jogokat eredetiek és származottokra osztja;

azok az emberi természetből folynak; de mivel a jog feladványa, létesíteni az élet fejleményének szükséges feltételeit, annak minden jeleneivel folytonos viszonyban van, ezeknek befolyása alatt áll. — A jogelvek részint törvények, részint szokásokban nyilvánulnak; létesítésökre társadalmi hatalom, állodalom, mint a jog életművege szükséges. — Eredetére nézve az ösztönszerű önkénytelen korszak különbözik az eszméletes képződés korszakától; az átmenet különfélekép lassan a reform, rögtönözve a forradalom útján eszközöltetik; — az állam átalakulása ilyenkor szerződés által történik, mely annak alapját, de nem elvét tartalmazza, minthogy az ebből származott jogok forrása az igazság örök elvein gyökerezik. — Az állam alapeszméje, közvetlen célja a jog; de ez megállapított fogalmánál fogva az emberiség céljainak egész összvegére vonatkozván, vég célja az emberi rendeltetés valóításában áll; — a többi társadalmi intézetek állása az állam irányában a jogeszmé által határoztatik meg, viszonyaik az egység, különféleség és öszhangzás törvényei szerint fejlődnek. — A jog felosztásában eddig követett elveket hibásaknak tartván, annak egyes részeit az emberi élet különböző céljai, és azon célokat valóító egyéni vagy összes személyek szerint osztályozza; munkája folytán azonban oktatástani okoknál fogva ahhoz nem ragaszkodik.

A különösrész első fejezetében az egyéni, másodikában a társas jogok tárgyaltnak; azokat az eredeti és tulajdonjog rovata alá sorolja. Az eredeti jogok alapja a személyiség joga, mely magában foglalja az egyenlőség, szabadság és társalmasság jogait. Az emberi egyenlőséget physikai, pszichologiai és metaphysicai forrásokból származtatja, és a hajlamok és tehetségek alapegyenlőségét, a kifejlődés és alkalmazás egyenlőtlenségét, végre a társadalmi tevékenység minden ágai becsének egyenlőségét különbözteti meg. Az egyenlőséget alaki és anyagira oszthatni; az anyagi nem gyökerezik az emberi természetben, habár azon nagy egyenlőtlenség, mely e tekintetben napjainkban létezik, jogilag nem igazolható; az alaki vagy törvény előtti egyenlőséghez még a törvénybeni egyenlőség járulását szükségesnek tartja. — Az egyenlőtlenség eredetét és arra vonatkozó nézeteket bírálgtván, azt több tényezők eredményének állítja; jelenleg az mindinkább enyészik, minél fogva az egyenlőtlenség, mely az első idők törvénye hihetőleg nem vala, a nemzetek utolsó vég törvénye sem leend. — A szegénység az emberek egyenlőtlenség-

gének utolsó alakja, úgy tekinthető, mint örökség, melyet a múlt idők igaztalansága s hiányos társadalmi létegzete a mostani társadalmakra hagyott. A szabadságnak, melynél fogva a kifejlődés azon különféle eszközeiről rendelkezhetni, mik által a dolgok általános rendben létezésünk célját betölthetjük, három fokozata létezik, az érzéki, értelmi és észszerű, melyeknek különböző természetét fejtegeti; — ugyanazon fokozatok megkülönböztethetők a társalmasság vagy társalomképeség történetében; fejteményének megoldására társulatok létezése és a társalomjog az állam általi szentesítése kívántatik. Az említett három jogon kívül az eredetiekhez még a hivatás, az ösztinteség vagy igazmondás feltételes jogát, a lak sérthetetlenségét, a levéltitkot és végre az önvédelmet sorolja, ámbár másnak megölését mindig erkölcsi törvényszegésnek tekinti; a végszükség iránti kérdést az erkölcsiség körébe utalja.

A lényeges természeti jogok közé tartozik továbbá a tulajdonjog; tana három szakra oszlik: az elsőben annak általános vagy észleleges elmélee, a másodikban fejlődésének bölcséleti átnézete, a harmadikban politikája foglaltatik. — A jogtulajdon tárgya mind az, mi az ember természeti és szellemi fejlődésére eszközül és külső feltételül szolgál; — a tulajdonjog pedig nem egyéb mint jog, bizonyos jog valóstítására, azaz azon feltételek foglalatlja, melyek alatt valamely személy igényelheti, hogy bizonyos az általa üzött észszerű cél által igazolt szükséglethez mért tulajdon, adassék néki. Ezen jog az emberi természetén alapszik, sem foglalás, alakzás, szerződés vagy törvény eredményének nem tekintethetik, hanem az emberek akaratján fölül állván társadalmi intézetek által csak szabályoztatik; az egyéni elem tehát a tulajdonjog alapja, a társas elem annak szabályozója. — A tulajdonjogból következik a birtok, haszonvét, haszonélv és szolgálatok joga, a pusztta tulajdonjog (sajátság) azonban tévedésen épül. A történeti fejlődés előadásában, az egyéni és társadalmi elem kölcsönös viszonyát külön nemzeteknél rajzolja; a politikai szemlélődések rovatában a magán és közös tulajdon elvei megállapítása után, tagadja az államnak azon jogát, hogy a tulajdon tettleges alapját megváltoztathatná, hatását annak módosítására, a magántulajdonból eredt bajok orvoslására szorítja; — de sem a maximum felállítást, sem a szegényadókat, sem az oldalrokonok örökődési jogának megszorítását, sem az adórendszer megváltoztatását elégségesnek nem tartja, hanem az egyedüli óvszert a társalmi

erők egyesítésében, életműszerzésében találja. A szellemi tulajdonjog igazságát elismeri, de a társadalmi befolyást itt is szükségesnek mondja, mivel feltétlen tulajdonjog valóságos irodalmi hitbizományokra vezetne. Az örökös mint a családi hajlandóság kifejezése és fentartásának feltétele, jogilag igazolható, de a természeti jogelvek szerint csak azon tárgyakra vonatkozik, melyek az elhunyt személyiségétől mintegy áthatvák, a többiekre nézve polgári intézményeken alapszik.

A második fejezetben a társas viszonyokat tárgyak mulékony-ságához vagy maradandóságához képest, szerződések és társaságokra osztja. — A szerződések tanában azok erejét belső szükségökre alapítja; — érvényességi feltételeiket röviden megérintvén, azok külön neveit adja elő; a szerződés fogatára az átadást lényegesnek nem tartja; és a szerződések megszüntéről szólván, az egyik fél kötelességmulasztása által a másikat visszaléphetésre fel nem hatalmazottnak vitatja; végre a szerződések körül is a társadalom befolyását fentartandónak mondja.

A társaságok elméletében általában azok természetéről, főbb neveiről, alakulásuk belső létegetéről, bel- s küljogaik és tartásukról értekezik, nevezetesen alakulásokra az egyesülési szerződvényen kívül az alkotványzást is szükségesnek tartja.

Az alaptársaságok különös jogviszonyaira térvén, csak a családot számítja a magánjog köréhez, mely a házasságot és szülei viszonyt foglalja magában.

A házasság célja két külön nemű személyek között egész erkölcsi és természeti életökre közösséget alapítani; e benső egyesüléshez kötötte isten az emberi nem gyarapodásának feltételeit, a nélkül azonban, hogy a nemzést annak egyedüli céljának tekinthetnők, mert e társaság, lényegében és céljában oly sok oldalú, mint maga az emberi élet; a szerződés a házasság erkölcsi és jogi alakja; akadályai közé a szülék és magzatok, fi és nővérek közti viszony tartozik; mivel a házasság az egész személyiséget felkarolja, egyedül a monogamia ész- és erkölcsszerű, a családi hatalomra nézve a nő állása férjével egyenlő, bár tiszteik különbözök; az élet egész bensősége szabályilag vagyontközösséget igényel. „A válás vitályos kérdése ezen fordításban a szóbeli előadásra tartatván fel, kihagyatott.“

A szülők és gyermekek közötti viszonyok nem egyedül ter-

mészetiék, hanem lényegileg erkölcsi és jogi jelleműek; a nevelési hatalmat a házasok egymás közt megosztják; megszűnik, midőn a gyermekek az élet fontosabb körülményeiben önmagukat elhatározni képesek; a gyámság ugyanazon elveken alapszik, mind ketteje fölött öröködik a társadalom.

A bölcséleti magánjog befejezése után érdekes átnézetét adja az igazság fogalma történeti fejlődésének, melyet három, egymint az ő, középi és újabb kor időszakára osztván, azok legnevezetesebb munkáinak rövid jellemzését közli; a görögöknél *Pythagoras*, *Plató*, *Aristoteles* és a *stoicusok*, Rómában *Cicero* és a római jogászok nézeteit, a középkorban a szent atyák, de főleg *Aquinoi Tamás* elméletét tárgyalja. Az új kor a reformatióval kezdődik, a bölcsélet érzéki és szellemi iránya a jogphilosophiában is nyilvánul, *Grotius*, *Puffendorf*, *Leibnitz*, *Thomasius*, *Wolf* érdemeit méltányolva említi; utóbb *Kant* nagyszerű hatását tünteti előnkbe, jogelvét azonban igen is szűk körűnek találja, minél fogva az újabban keletkezett rendszerek ítészete után a *Schelling* elvein nyugvó, *Krause* által kifejtett életművelés és összhangzatos elmélet tanaihoz ragaszkodik. Záradékkül a természeti magánjogra vonatkozó legjelesebb munkák bibliographiáját adja.

Ahrens mint munkája tartalmából kiviláglik az általános részben a *Kant* által felállított jogelvtől eltávozván, a jogot minden az életcélok létesítésére irányzott, emberi tevékenységtől függő feltételekre terjeszti ki; — ez által azon intézetek, közegek és feltételek, melyek az élet és elméletben a politika köréhez számíttatnak, egyetemen a jog fogalma alá vonatnak; az igazságszolgáltatás és közigazgatás közötti, gyakorlatilag oly lényeges befolyású határvonalok elhomályosíttatnak; sőt következetesen alkalmazva ezen elv a jog és morál körének ismétli összeolvasztására vezetne, mint azt a jelen munka több helyei is kétség kívül helyezik; miknél fogva szerzője gyakrabban az általa elégtelennek nyilvánított jogelvhez folyamodni kénytelen. A különös részben az egyes gyakorlati jogtételek kifejtésében azon elvekre akadunk, melyek korunk köz elismerésében részesülvén, minden művelt nemzetek jogéletének vezéreszméit képezik.

Ezen igazságokat sz. meleg kedélylyel, világos, az ész és érzülethez egyaránt szóló modorban adja elő; dicséretes ellentétben azokhoz, kik a tudományos mélységet és alaposságot az érthetet-

lenséggel, a bölceleti felfogást a homályos fellengzéssel egyértelműnek tartják.

A bölceleti jogtan fő feladatainak egyike hatni az életre, szilárdítani a jogérzelmet, öregbíteni az igazság tiszteletét, terjeszteni a társadalmi élet szükséges feltételeinek ismeretét, mert csak a jogeszme általánosítása által juthatnak uralomra az igazság örök elvei, nyerhetik a társasági intézetek azon belső erőt, melyet a jogosság varázsereje nyújtani képes. De ezen magasztos célt egyedül a tudománynak világos tárgyalása mozdítja elő. Hogy *Ahrens* e tekintetben felfogta korunk követelményeit, hogy a német bölcelet elvontabb vizsgálódásainak rést tört a román eredetű népeknél, nem különben, hogy meggyőződését tisztán leplezetlenül kijelentvén, semmi áltekingéseknek nem hódolt, az munkájának becses helyet biztosít a bölceleti magánjog irodalmában.

Sajnálatos azonban, hog míg több helyütt a természetbölceleti nézetek fejtegetésére kelletlenül több figyelmet fordít, nehány a jogtudományra nézve fő fontosságú kérdések alig, vagy csak felületesen tárgyaltnak, minek bizonyításául a foglalás, növekedés, elévülés, örököds kérdéseire, a szerződvények feltételeire, az átadás lényeges szüksége iránti vitályra, a birtokolás külön neveire, a jogsértések, kármentesítés tanára utalni elégséges legyen; mi által munkájának köz előadásokbani használatát némileg nehezítette.

A fordítás híven, folyékony, világos nyelven adja vissza a munkának tartalmát, az irodalom haladásának megfelelő műszavak rendszerint célszerűen használtak, és habár némely kitételekre nézve a fordítóval egy véleményben nem lehetek, pl. az *elmély*, *bölcelem*, *kötély*-nél stb. alkalmasabbaknak tartom az *elmélet*, *bölcelet* vagy *bölcsészet*, *kötelezettség* szavakat, a *társadalom* alatt a társas öszlétet (socialitást) értem, mely a *társaságtól* (societas) jogilag lényegesen különbözik, a *proprietás*-t nem „*puszta tulajdonnak*“ hanem *saját-ságnak*, a *servitust* vagyokra vonatkozólag, nem *szolgáltatnak*, hanem megkülönböztetésül *vagyon vagy jószág-szolgáltatnak* nevezném stb: ez a fordítás becsét legkevésbbé sem csökkenti, és *Magyar prof. úr*, mind azért, hogy *Ahrens* munkáját nemzeti irodalmunkba átültette, mind azon módért, melylyel azt teljesítette, köz elismerést érdemel.

Egyedül a házassági tan 4. §. körüli eljárását nem helyeselhetem; mert nem csak hogy azon §-nak a házasság felbontására vo-

nalkozó érdekes és tudományosan kezelt részét végkép kihagyta, mint azt nyíltan ki is jelentette, hanem elejét végszakaszával összekapcsolván, és ez utóbbinak következő zárszavait: „ezen egyesülést azonban törvények által meg nem parancsolhatni, annak az emberi szabadság és erkölcsiség eredményének lennie kell“ kihagyván, annak a szerző nézeteitől eltérő, sőt azokkal összeütköző értelmet tulajdonított; — mi annál kevésbé javалható, mivel saját meggyőződését, eltérő véleményének kijelentése, vagy a szerző védokának külön jegyzetbeni cáfolata által, öszhangba hozhatta volna a fordítási hűség követelményeivel.

A munka kiállítása oly csinos, hogy minden fővárosi nyomda díszére válnék.

P. T.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

TUDOMÁNYOS INTÉZETEK.

— Magyar kir. egyetem. — Az egyetemi éremtárban (régi pénzek gyűjteménye) az 1849. végén készült átadási lajstromok szerint találhatik:

aranyban: görög és romai	35
magyar (a tartományokkal együtt).	130
különféle nemzeteké	87

Öszvesen 252 db.

ezüstben: görög	121
romai	1938
magyar (a tart. együtt)	834
különféle nemzeteké	724

Öszvesen 3617 db.

Ezekhez járul 2300 I. Mátyás, II. Ulászló és II. Lajosféle kispénz.

rézben: görög	375
romai	7773
különféle nemzetek folyó és emlempénzei	1195

Öszvesen 9,343 db.

S így az egész állapot 15,600 darab.

Szép szám! de minthogy e gyűjteményben túlnyomók a többesek, a kóppottak, a néha megismerhetlen példányok; minthogy számos a hézag s az egész csak részben van helyesen meghatározva és rendezve: sok még a teendő, hogy ezen éremtár lehetőleg tanulságossá legyen. A mi ötven év óta megbocsáthat-

lan hanyagsággal el van mulasztva, azt a régiség- és éremtudomány mostani helyettes tanáráról *Kiss Ferenc* úrtól várjuk, ki, miután a gyűjtemény külön helyiséget is nyert az egyetemi olvasó szobák sorában, hol az előadások is tartatnak, a rendező munkálatot meg is kezdte.

— *Nemzeti kaszinó könyvtár Pesten.* — E jeles gyűjtemény legközelebb újra összeírta, találatott nyelvek szerint:

	<i>Munka.</i>	<i>Kötet.</i>
görög és deák	112, —	243
magyar	780, —	1440
német	951, —	2973
angol	119, —	388
francia	377, —	1389
olasz	13, —	61
spanyol	3, —	4
tót	3, —	3
keleti (török, szanszkrit, kínai)	4, —	5

Tehát 2362. — 6506.

<i>Szajok szerint</i>	<i>Munkák.</i>
Classicusok és szépirodalom	483
Történet, régiségtan, élet- és emlékirat	476
Politika, közgazdaság, államisme	240
Törvénytudomány	161
Természettan, orvosi tud., gazdaszat, mér- tan és építészet	160
Földirat, népisme, utazások	278
Nyelvészet, szótárak, kritika	121
Bölcsészeti, nevelés, egélytan	75
Encyclopaediai munkák és könyvészet	64
Folyóiratok	192
Vegyesek	99

Összesen 2362.

Ezekon kívül vannak a földabrazok, táblázatok, képgyűjtemények, részint egyes darabokban, vászonra húzva és tokokban, részint több lapokból álló nagyobb e nemű munkák, szám szerint — — — — — 160

Továbbá van tárcákba foglalandó, számmal és sorjegyzékkel ellátott vegyes *futó darab* — — — — — 460

Az olvasószobai szekrényben kitett (a könyvtárba még be nem iktatott) újdonsági darab — — — — — 70

Végre be nem végzett s azért be nem kötött folytatás (113 különb. munka) és 319 füz. Ide nem értve még a *kötés alatt levőket*. Ezeken kívül volt 98 doublette 177 füzet vagy kötetben, melyek egy része eladatott vagy kicserélteget, része pedig a losonci könyvtárnak ajándékoztatik.

E könyvtár ezek szerint darabszámra a 7000-t meghaladja, s némely ep hemer becsű könyveken kívül, (mik egy ily, szellemi társas örömök végett

összeállt társulat könyvtárában nem hiányozhatnak, mert itt néha épen a nap érdek a fő), nagy számu jeles, díszes és költséges munkákat foglal magában, főleg a a történet, földisme, politika és jogtudomány szakáiban. Eddig egy külön könyvtárnok ügyelt fel rá; de a társulat tagjai és vendégei nem töle yevén át a munkákat, sem zár alatt a könyvtár nem lévén, a legjelesb munkák közül számos meg van csonkítva, némelyek egészen elenyésztek; s így ohajlandó, hogy miután *Antal Mihály* könyvtárnok meghalázott, a jeles egyesület helyét betöltetlen ne hagyja; és akkor is csak a könyvtárnok kezéből vehessen kiki könyvet (máskép felelősnek lenni lehetetlen), s a tagok *hazára is vehessenek ki*, de rövid, és szigorúan megtartandó időre könyveket. Ismervén e könyvtárt, fájdalommal gondolnók el, ha az mint tetemes kincs, mely azon felül igen sok cikkel kiegészítője a többi pesti könyvtáraknak, az eddiginél is kevesbbé szigorú és célszerű kezelés által még oda jutna, hogy végre — csonka munkák halmazánál egyéb ne lenne!

— A *pozsonyi jogakademiánál* a hallgatók száma a magántanulókkal együtt e folyó iskolai évben 58-ra megy: taval huszonhárman voltak. A tanítás, mely a múlt évben kizárólag német volt, az idén *részint magyar*, *részint német*. A magyar magánjogot Szlemenics tanár lelépte után, ki 41 évi tanári szolgálata díjául k. tanácsosi címmel s 300 ft személydíjjal jutalmaztatott, *Baintner János* tanár adja elő *magyar nyelven*, hallgatója van 42; az államismét *Konek* tanárnál hallgatja német nyelven 11; a természeti jogot németül *Rulf* tanárnál 27; az ausztriai polgári törvényt *Petruska* tanárnál németül 26; a politikai tudományokat *Borsiczky* tanárnál 19 hasonlólag német nyelven. — Az utolsó három szak mindig németül fog taníttatni; az államismeri előadások jövő évben magyarul lesznek.

Pótlékjegyzet az „*Új Magyar Múzeum* II. füzetében megjelent „*Dr. Ballagi Mór*ic önjelentéséhez.”

A 128. lapon ezeket olvassuk: „Szerző pár napig Pesten mulatván, *Lugossy József* úr szívességéből egy, a magyar bibliographiában eddig nem említett, cimtelen régi munkának jutott ismeretségébe, melyben Erasmusnak görög-latin példabeszédei gyűjteményéből öt ezer közmondás, többnyire megfelelő magyar közmondásokkal, egyébként is velős magyarsággal van visszaadva.”

Az itt érintett nagy ritkaságu könyv *baranyai Decsi Uzmor János* munkája, *Libellus Adagiorum Latino-Hungaricorum* címmel, Bártfán, Klösz Jakab által 1583. nyomtatva, — mely bár a magyar bibliographiában nem épen „említettlen”, de említettése csonka és hibás (Bod. Athen. I. 69), általán pedig ismeretlen gyöngye XVI. dik századi nemzeti irodalmunknak. A magyar közmondások literaturáját tehát Decsi s nem Kisviczai nyitja meg, ki úgy látszik szerzőnket Kovács Pállal együtt hála és méltánylól említés nélkül használta.

L. J.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

VI. FÜZ.

MART. 1.

1851.

ESZMETÖREDÉKEK A MAGYAROK EREDETÉRŐL.

SZONTAGH GUSZTÁV EBBELI ÉRTEKEZÉSÉRE VONATKOZVA *).

WENZEL GUSZTÁVTÓL.

I.

A tudományok körében vannak kérdések, melyeknek tisztába hozatása egyszersmind a társadalmi lét tekintetében is lehet oly érdekes, sőt oly sürgetős, hogy eltekintve egyesek tudományos gyönyörködésétől, szükséges feltételnek látszik lenni, mikép egész nemzetek az emberiség nagy családjában és más nemzetek irányában állásukat megismerjék, s ahhoz képest magokat viselhessék. Ilyen reánk magyarokra nézve *nemzetünk eredete*. Hatása e kérdésnek sokkal tovább terjed, mint fogalmazása első pillanatra mutatni látszik. Következményei pedig főképp ma, midőn a germán, román és szláv származású népek őstörténetükből merített indokoknál fogva általában, s névszerint nemzetünk és nemzetiségünk felett különös előnyöket igényelnek, oly fontosak, hogy practicus értelemben is annak minél tökéletesebb megoldása napról napra jelentékenyebbé válik. Nem arról van tehát szó: kívánja-e, szép időtöltésnek tartja-e, érdekes tárgynak nézi-e stb. valaki e kérdés megfejtését. A dolog természetében fekszik, hogy minden, ki magát való magyarnak érzi,

*) L. Muz eumunk II. füzetében, 81—93. ll.

általa érdekelve van. Azon kívül, tekintve a kérdés megdöntésének komoly következményeit, nemzetünk és nemzetiségünk szent ügye szükségessé is teszi, hogy tudósaink, kiknek azt szaktudományuk magában foglalja, tisztába hozását minden módon és egész erővel elősegíteni ügyekezzenek, s hogy a magyar nagyobb közönség is azoknak ügyekezeteit éber figyelemmel és részvétellel, tehát szívvel és lélekkel, kísérje és pártolja.

Őseink eziránti tisztóket minden időben a tárgy fontosságához illő lelkülettel fogták fel, s hogy ők tehetségökhöz képest annak eleget is tenni mit sem mulasztottak el, arról őstörténeti irodalmunk ad bizonyosságot. Kezdve történetünk ős atyjától, Béla király névtelen jegyzőjétől, egész a múlt század közepéig a népköltészet és népmonda, mint a történeti alapon nyugvó közönséges meggyőződés, a hazai, mint a külföldi literatura nemzetünket egyértelműleg és egyhangulag a dicső húnok ivadékának, a nagy hún-scytha népcsalád tagjának tekintette. E meggyőződés oly általános volt, oly anynyira — lehet mondani — nemzetünkkel születettnek látszott, hogy nem találtatott, ki azt még csak kétségbe vonni is piaculumnak ne tartotta volna. De a nagy változások, melyek vagy egy század óta az újabb, nagyszerű physiologiai, természettani és nyelvtudományi tanulmányok következtében az egyetemes emberiség, úgy szinte az egyes nemzetek őstörténetében is beálltak, nem maradhattak befolyás nélkül a magyarok eredete és őshazája körüli kérdésre is. Akkor történt, hogy két magyar csillagász, ki nemzetünk történet- és nyelvérdekeit is szíven viselte, egészen más célból az éjszaki sarkvidékeken a lappok közt megfordult. Az ottani lakosok nyelvjárásán tett néhány esetleges észrevétel nyomán ők azonnal egy nagyszerű hypothesis-t gondoltak kimondhatni, magokat is, másokat is elámítani ügyekezvén „idioma Hungarorum et Lapponum idem esse.“ És íme az alap le volt téve, melyen azóta a magyar őstörténeti zavarok támadtak.

A germán, vagy — mint később terjedelmesebb fogalomnál fogva őket nevezni szokássá vált — indo-germán nemzetek a sanscrit nyelv s az avval összeköttetésben álló indus régiségek tudományos megvizsgálásában támaszt nyertek, melyen alapulva őstörténetük felvilágosításában biztos ösvényt követtek. Kik e tekintetben tőlök függetlenek akartak maradni, péld. a szláv régiségbuvárok nagy száma, álmokba merültek el, és minden esetleges analogia

után kapkodva, semmi bebizonyítható határozott eredményhez nem tudnak jutni; de vizsgálataik gyöngeségét merészséggel gondolják kipótolhatónak, t. i. a vélemények és nézeteknek, ha mindjárt még oly lényegesen egymástól elütő sokféleségében is, mindenik egyedül csak magát hirdetvén a csalhatatlan tudás apostolának. A román népek őstörténete magában sokkal egyszerűbb, mint a szlávoké, és ha túlságok keresése által mesterséges nehézségek nem támasztatnának, könnyebben is volna felvilágosítható.

De mindezek egyedül önnézeteiknek tulajdonítván tudományos jelentőséget, mindent, mi máshonnan származott, főkép ha kedvenc eszméikkel összeférőnek nem látszott, részint ignoráltak, részint egyenesen tagadtak; s így lőn, hogy a magyarok hún eredete eleinte néhány elhíresztelt külföldiektől tekintetbe veendőnek többé nem tartatott; s hogy azután hazánk historicusai közt is találkoztak, kik e néhány külföldinek tekintélyéhez hajolván, azoknak nézeteit vakon magokéivá tették.

Mi más alkalommal gyakran, az történt itt is. Nem indokok, hanem egyedül néhány egyoldalú ösvényen járó külföldi tekintélye ingatta meg a magyarok eredetéről régi felfogásunkat; s főleg miután *Schlözer*, szenvedélyességének egész hevével, a magyar őstörténetet felforgatni kísérlé, s a Hell-Sajnovicsféle állításokat egyoldalúlag megragadván s egész a túlságig megfeszítvén, egy részről Gyarmathyt arra bírta, hogy a finn nyelvek és magyar közti, szerinte minden kétségen kívül álló, rokonságot bebizonyítsa; más részről pedig minden magyart gúnyszavakkal illetett, ki ellene és csatlósai ellen amannak pártolója maradni merészelt; beállt az e tárgy körüli nézetek és vélemények azon sok irányú és különféle felfogásu határozatlansága, mely e század négy első évtizedében hazánk történetirodalmi állapotaira nézve valóban jellemzőnek mondható. Az akkori háborús mozgalmak közt (ha nemzetről, bizonyosan a magyarról áll, hogy „inter arma silent Musae“) hazánkfiai oly elvont tárgyról, milyen nemzetünk őstörténete, tudományos vizsgálódásokat tenni reá nem értek. Később a kérdés megfejtése már elmellőzhető nem lévén, történetiróink a külföldiek tekintélye által zavarva érezvén magokat, de nagyjából az azoknak állításait mégis el nem fogadhatván, ki mint képes volt, segített magán. Az ezen idei szétágazó többnemű nézetek közt főkép kettő érdemes, hogy a tudós világ méltatásában állandó helyt fogjon. Értjük *Hor-*

vát István és Fejér György vizsgálatait. Az előbbi, a külföldiek s névszerint Schlözer minden helyes indok nélkül reánk tukmált szellemi kényuraságát tovább tűrni nemzeti gyalázatnak érezvén, de azon törpe felfogásban sem tudván megnyugodni, mely nálunk itt ott nemzetünk őstörténete iránt mutatkozott, bő tudománya egész kíncsével próbálkozott azt nagyszerű modorban önállóság felvilágosítani. Azonban óriási lelkületének ereje őt tovább ragadta, mint az ügy érdeke talán kívánta volna. Merész állításai közt sok találtatik, mi a történeti kritika tűzpróbáját alig fogja kiállhatni. Egyébiránt, mint most állanak még kutatásaink, nem vagyunk képesek meghatározni: mi a nemes érc és mi a salak vizsgálataiban. *Fejér György* más, s mind reá, mind a tudományra nézve közvetlenül sokkal háladosabb uton járt el. Kezdetben a parthusokat, mint magyar vérrokonokat különösen szemmel tartván; később a finn-magyar kérdést, mennyire segédszerei engedték, megvizsgálván; de a húnokra s általában a hún-scytha népcsaládra is mindég fordítván figyelmét, munkáiban a szép adatok és jeles combinatiók oly bő tárárt nyújtá, hogy bármi eredménye lesz is a még végkép el nem döntött-kérdésnek a magyarok eredetéről, a hazai régiségbuvár mindig hasznát fogja vehetni.

Mint tehát jelenleg állnak viszonyaink, ha tekintetbe veszszük, mikép a nemzetünket a húnoktól származtató őseleinktől mintegy örökségül reánk szállt nézet tudományos okokkal még megcáfolva nincsen; mikép korunk kívánalma nem az, hogy mi minden külső tekintély előtt, mely illő körültekintés és vizsgálat nélkül, mégis minket illető véleményét erőszakkal el akarja velünk hitetni, mindjárt földre borúljunk: hanem egyedül az, hogy a hol való tudományos indokok felhozatnak, azokat méltassuk, megvizsgáljuk, és a mennyiben alaposak, következményeikkel együtt elfogadjuk; mikép tehát a magyar őstörténetben a kiindulási pont is még az, mely száz év előtt volt, s feladatunk csak abban áll, hogy az azótai tudományos vizsgálatok alapján e körbeni nézeteinket tovább kifejtjük, módosítsuk, vagy átalakítsuk: úgy hiszem, kétségünk nem lehet azon útról, melyen a magyar őstörténet megfejtsébe ereszkedni, s azon szempontról, melyből azt tekintetbe venni kell.

II.

A Múzeum második füzetében Szontagh Gusztáv értekezése

olvasható „*A magyarok eredetéről.*“ Szontaghot mint tudóst régóta tiszteli a haza. Más érdemeit mellőzve, főkép a philosophia Propylaeumait tárgyazó két jeles munkája szerzett neki nagy nevet bölcsészeti literatúránkban. Ő nem csak mint magyar philosophus lépett fel, hanem magyar nemzeti szempontból készült bölcsészeti ismereteinket biztos tudományos alapra visszavezetni. Előzményeit tekintve tehát remélhetőnek látszik, mikép ő a magyar philosophiának egészen más értelemben lesz még alapítója vagy legalább megkezdője, mint azt p. o. Krug bölcsészeti lexikonjában érintve találjuk. S minthogy az újabb philosophiának egyik legérdekesebb szaka a történet philosophiája, úgy hitem: talán várható tőle, hogy philosophiai vizsgálatait szinte erre is kiterjesztendi, s hogy névszerint a magyar történetnek bölcsészeti szempontbóli felfogására ő fogja törni az utat. Fentebbi értekezését is így veendőnek tartottam. De csalatkoztam.

Ő nem philosophiai szempontból tekinti itt tárgyat; hanem egészen esetleges alkalomnál fogva közli arról futólagos nézeteit. Gützlaff chinai missionarius a magyaroknak még Középázsziában föllelhető állítólagos rokonairól, a Kokonoor tó körüli dzungárokról akademiánkban értekezvén, ez annyira felébreszté Szontagh lelkesedését, hogy azonnal asztalhoz ülven, szinte a magyarok eredetéről véleményét tette papirosra, melyet azután a közönségnek is előterjesztett.

De ő nem mint történetíró vagy archaeolog akarja a magyarok eredetét vizsgálni. Határozottan kimondja, mikép nem régiségbuvár, s hogy ennélfogva új fölfedezések tételére ki sem indul. Sőt még tovább megy. Azon hiszemben levén elfogulva, mintha a régiségbuvár ily fontos kérdésekben, milyen kétség kívül reánk nézve nemzetünk eredete, gyanításokkal és sejtésekkel is beelégednék, azt mondja, hogy ilyenek neki nem kellene, hogy ő bizonyosságot kíván. És itt egyszerre philosophiai szempontra emelkedve, kicsit megleckézteti a magyar régiségbuvárokat, kikkel (talán csak nem új fölfedezésül?) tudatja, hogy az embernek mindent tudni nem lehet; a miért is keressenek mindenek előtt bizonyosságot abban, mit lehessen a magyarok eredete körüli kérdésben tudni, mit nem, és miért nem?

Így ő, hol a történetbuvár, hol a történetbölcselkedő hivatását vállalja fel, de azonnal, mindkettőről lemond megint; miért is végre

nem marad egyéb hátra, mint feltenni, mikép ő egyszerűen csak mint dilettáns szándékozott föllépni, ki egy részről más dilettánsoknak akar a szóban lévő kérdéstről fölvilágosítást adni: más részről pedig néhány kétségekre nézve a szaktudósoktól kíván informáltatni.

De e kettős tekintetben sem igen tudtam rajta eligazodni.

Ki mint dilettáns dilettánsokhoz szól valamely tudományos tárgyról, annak első gondja legyen ezt népszerűsíteni. Népszerűsítés pedig annyit tesz, mint a tárgyat tudományos jelentőségének gondos fentartása mellett külalakjára nézve úgy megfejteni, hogy a közműveltségű olvasó vagy hallgató is, ki a szoros értelembeni szakismereteket nélkülözi, azt teljesen felfogni és megfejtését érteni képes legyen. A népszerűsítés célját téveszti, ha tárgyat tudományos jelentőségéből kivetkőzteti, s mint szokás mondani — sárba ejti. Ki népszerűen fejteget tudományos tárgyat, annak hivatása inkább azt kívánja, hogy azt, kihez szól, a tudomány körébe és színvonalára felemelje. Ilyesmit mindazáltal barátunk értekezésében nem veszünk észre. Miután nem csak a philosophiának, hanem minden más tudománynak is megvan a maga szelleme és dialektikája, a történet- és régiségtudománynak is alapos igénye van mindeniktől, ki nevében felszólal, követelni, hogy ezt annak szellemében tegye, s hogy fejtegetésében vagy előadásában dialektikáját vagy kövesse, vagy ha az nézeteivel össze nem férne, csak illő cáfolás után hagyja el. — Szontagh barátunk e tudományos kíváncsalmnak nem tett eleget. Ő a történet- és régiségtudomány modorát és dialektikáját nem követte; de más részről azt megcáfolni is elmulasztotta, vagy érdemesnek nem tartotta. Ő a tudományt magára hagyja és a világ legszeretreméltóbb bonhomiejával fraternisál azon magyarral, ki „ha megfésülködik s bajuszát kipödri, derék legény.“

Viszont attól, ki mint művelt dilettáns tudományos kérdésekben felvilágosítást kíván szaktudósoktól, legalább azt lehet várni, hogy nehézségeit vagy kétségeit, ha nem tudományosan is, legalább tisztán formulálja, s hogy azután nyugalommal bevárja azok megoldását. Meglehet azután, hogy a válasz, melyet nyer, őt ki nem elégíti. De még azután is reá ér az ellen kifogni, s véleményét egyenesen kimondani. Barátunk ebben is másképp járt el. Mivel ő a felvett kérdéstről több munkákat olvasott, azt gondolta: minek a tudomány szakembereinek alkalmatlankodni? Ő mindjárt maga felel magának, s

azután természetesen oly ponton állapodik meg, melyet a tudomány magáénak el nem ismerhet.

Ez egyéni nézetem azon modorról, melyben barátunk a magyarok eredetéről értekezett. Meglehet, hogy csalatkozom; de lehet, hogy nem.

Kérem tehát egyébiránt tőlem igen tisztelt barátomat, hogy miután értekezésében semmi határozott tudományos szint nem mutat, ne vegye rossz néven, hogy én ugyanazon nyíltsággal, melylyel ő történetbúváraink munkálkodásáról véleményét kimondta, azt válaszolhassam, mikép tudományos tekintetben a magyarok eredetét tárgyazó értekezésének különös fontosságot nem tulajdonítok. Ha más okok nem forognak fel, nem is tartottam volna helyén azt bővebb vizsgálat alá venni. De kétségkívüli lévén, hogy a kérdések, melyeket megpendített, már tartalmuknál fogva minden magyar előtt érdekel bírnak; hogy ő, habár csak a nagyobb és nem a tudományos közönség szempontjából is — azokat mégis rendezettebb alakban és helyesebb szavakkal adja elő, mint azt talán mástól, ki mint dilettáns szólal fel, várhattuk volna; — s hogy a nagyobb közönséget közérdekű kérdésekre nézve felvilágosítani szinte a tudomány művelőinek hivatásához tartozik: úgy hiszem, nem cselekszem e folyóirat rendeltetése ellen, midőn azoknak fejtegetésébe itt szinte ereszkedem. Igen szerettem volna, ha más, nálamnál tárgy-avatottabb tudós vállalta volna ezt magára. Azonban ez mindeddig nem történvén, ne vegye a tisztelt olvasó tolakodásnak, ha én, ki egyébiránt mint e folyóirat egyik kiadója annak tartalmát illetőleg is közelebb érdekeltnek érzem magamat, mennyire igénytelen tanulmányaim terjednek, Szontagh barátom nehézségeire felelek.

A tudományban, mint az életben nagyobb baj alig mutatkozhatik, mint ha eszmék helyett pusztá phrasisok vergődnek uralkodásra; ha mit eredetileg bölcs férfiak helyesen mondtak ki az emberi nem akár anyagi, akár szellemi viszonyairól vagy érdekeiről, időfolytában egészen más értelemben és ferde irányban alkalmaztatik. Ez félreértéseknek, megváltozott külső körülményeknek, balmagyarázatoknak vagy más tévedéseknek lehet következménye; de a tárgyak hiányos felfogásából, elveknek és általános igazságoknak elhamarkodott vagy helytelen alakbani kimondásából, sőt rossz akaratból is eredhet. És ki képes mindjárt eleve meghatározni mind azon következményeket, midőn magában helyes vizsgálatoknak eredménye

tovább terjesztetik ki, mint a nekik alapul szolgáló tények engedik? vagy midőn az, mi csak egyes tárgyakról áll, s ezen értelemben ki volt mondva, alap nélkül általánosságra emeltetik?

A történettudomány szinte több tekintetben alá van vetve ezen bajnak; s hazánk történetében egy tévedésnél többet találunk, mely egyedül abból veheti magyarázatát. Itt is ily tévedésről akarok szólni. Ez pedig azon nézetet illeti, *mikép általában nomádnépa nemesebb műveltség birtokosa nem lehet*; miből azután azt következtették, *hogy a magyarok eredetileg ázsiai nomádnép lévén, midőn Európában letelepedtek, minden culturát nélkülöztek, tehát mint valószínű vad horda vagyis népsöpredék mostani hazájokba érkezvén, csak itt tanulták mind azon szép dolgokat, melyeket magyar nemzeti műveltségnek nevezni szokás*. E nézet egy másikkal áll összeköttetésben, mely csak a legújabb időben emelkedett jelentőségre az emberi nem műveltségi történetében. Szokássá vált t. i. minden népet két részre osztani. Az *első* osztályt képzik az u. n. műveltség-terjesztő népek (Culturvölker), kiktől bizonyítja a történet, hogy a műveltséget ők teremtték elő az emberi viszonyokban; ellenben a *második* osztályba soroztatnak azon népek, melyektől — mint látszik — maga a természet megtagadta a szellemi élet azon ruganyosságát, mely minden eredeti culturának feltétele; kik tehát a műveltségterjesztő népek irányában *passive*, szenvedőleg állnak, s ha itt ott a képzettség bizonyos fokáig emelkedtek is, mindent, mit tudnak, egyedül amazoktól tanultak el. Vannak az irodalom körében oly jóakaróink, kik kétségkívüli ténynek, mintegy történeti kíváncsúnak tekintik, *hogy minket magyarokat egyedül csak a második osztályba lehet sorozni*; sőt találtattak olyanok is, kik e szemtelenséget annyira viszik, hogy a magyartól még a nemesebb műveltség iránti minden fogékonyságot is megtagadnak *).

Ki a magyar történetben már mintegy behonosúlnak látszó számos tévedéseknek gyökerét ex professo akarja vizsgálni, arra nézve az 1785. és 1790. közti s az ezen esztendőket követő német literatúraigen tanulságos. Nem volt kor, melyben a német literatura oly

*) P. o. Die eigentlichen Magyaren waren (sz. István király idejében) eben so wenig propagations als culturfaehig. J. Subbotic, Darstellung der Rechtsverhältnisse der serbischen Nation in Ungarn. Agram, 1849. 5. l.

hatalyosan folyt volna be nemzetünk szellemi életére; de nem is volt kor, melyben német tudósok befolyásukkal annyira visszaéltek volna.

Mutatványul szabadjon két német tudóst említenem, ki mindkettő egyébként a német műveltség legelőkelőbb képviselői közé számítottak: *Herder* és *Schlözer* érttem.

Herder az emberiség történetét műveltség szempontjából vizsgálati tárgyává tévén, midőn 1787-ben híres eziránti eszméinek (*Ideen zur Geschichte der Menschheit*) IV. kötetét adta ki, a magyarokat nem csak a való történet adataitól eltérő igen kedvetlen modorban festi; nem csak egyenesen az európai népcsaládhoz nem tartozó idegen népnek nézi: hanem humanitását, melynek hirdetője gyanánt lép fel, annyira viszi, hogy tőlünk minden humanitást megtagad. Elenyészésre rendeltetett népnek tart ő minket, melynek pár évszázad múlva talán már nyoma sem fog találatni *); s e kemény ítélet annál sértőbb, ha más népek iránt a legmelegebb rokonszenvet tanusító nézeteit p. o. a szlávokról, olvassuk, kik műveltség tekintetében nálunknál mindig alacsonyabb fokon álltak. — Szint ezen szempontból nézi a magyarokat *Schlözer* is. Az erdélyi százszok iránti rokonszenvből, és egyedül azon adatok nyomán, melyeket ezek közlöltek vele, annyira el van fogúlva ellenünk, s a IX. század végén e hazában letelepedett őseink rajzolásában oly sötét színekkel él, mintha ezek minden szépnek és magasztosnak, mit az európai nemzetek története felmutat, szántsándékos üldözői és elenei, s a rút és rosznak terjesztői gyanánt léptek volna fel eredetileg **).

Úgy hiszem, a hazai történet érdekét fogja előmozdítani, ki ezen nézeteket, melyeket azután az imitatorum servum pecus egész a tulzásig fejtett ki, illőleg méltányolni s jelentőségekhez képest devalálni fogja. Mennyiben jelen értekezésem szinte általok van

*) *Ideen zur Geschichte der Menschheit*, XVI. Buch.

**) Csak így érthetem *Schlözer*nek kifejezéseit, melyekkel a régi magyarokat jellemzi: „*Madjaren Orde*“, „*wilder Nomaden-Schwarm*“, „*unbedeutende rohe asiatische Orde*“, „*subalterne Orde*, nach ihrer ersten Flucht aus Asien“, s más efféléket. *L. Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, főkép II. Stück, Göttingen 1796. Hasonló jellemzések őseinkről *Schlözer* más munkáiban is találhatók.

feltételezve, tisztelnék tartom már itt, habár csak pár szóval is, azok elemzésébe bocsátkozni.

Mindenek előtt ki kell emelnem, hogy *Herder* munkájának a magyarokat illető adatai világosan bizonyítják, mikép ő a magyar történet kútfőinek tanulmányával nem foglalkodott; hogy *Schlözer* ezeket ismerte ugyan, de előitéletek által elfogulva lévén, egészen ferde irányban élt velök; s hogy általában a fennemlített német tudósok soha a régi magyarok ősszállapotjaira nézve oly tiszta felfogásra szert nem tettek, mikép ítéletöknek különös jelentőséget tulajdoníthassunk. Ezt később még bővebben be fogom bizonyítani.

De a nomádnépek életéről, jelleméről, társadalmi és műveltségi állapotjáról és történeti szerepléséről sincs tiszta fogalmok.

Hogy a nomádelet a műveltség kifejlődésében csak átmeneti stádiumot képez a vadász- és halászeletből a földművelésre, iparra, stb, s hogy társadalmi állapotjokban való műveltségről csak ez utóbbiak nyomán lehet szó, vakon állítatik ugyan sokaktól; de ha szigorúan megvizsgáltatik, csak részben mutatkozik alaposnak, általánosságban pedig szépen hangzó *locus communis*nál, *puszta phrasis*-nél nem egyéb.

Igen korlátolt felfogást tanúsítana, ki a nomádnépek életéről és jelleméről általában csak azon adatok nyomán akarna ítélni, melyeket az újabb kor utazói Ázsia vagy Afrika pásztor- vagy vándornépeiről közölnek. Mi ezeknél ma észrevehető, az nem szolgálhat többé a nomádelet tiszta tükörképeül. A XIX. század műveltségi állapotjai oly irányban fejlődtek már ki, s az általános öszpontosító harmonia felé annyira haladtak már, hogy a nomádelet tünetényei jelenleg a világkereskedésnek, világiparnak és az emberiség közérdekeit feltételező okszerű mezei gazdaságnak mai nagyszerű fejleményei mellett csak alárendelt jelentőséggel bírnak. De ez nem mindig volt így. Kezdve a legrégibb időktől, melyekből emberi viszonyokról tudomásunk van, egész az újabb korbéli európai statusrendszer s a mostani, földünk minden részeit és vidékeit átölelő világkereskedés alapításáig, mióta t. i. ezen tényezők a társadalmi lét egyéb viszonyait is irányukkal áthatni kezdték, tehát a XVI. századig, nem csak a pásztor- vagy nomádelet foglalt el igen fontos helyt az emberi nem történetében, hanem nomádnépek folytonosan vittek világtörténeti szerepet is, és eseményeik nem egyszer voltak az egyetemes emberiséget átalakító változások okai. S valóban, köze-

lebb tekintve a nomádéletet, ha csakugyan egyoldalú abstract kedvenc eszmék és theoriák elfogult szempontján nem akarunk megállapodni, azt fogjuk találni, hogy ebben magában a műveltséget hátráltató akadályok forrását egyáltalában találni nem lehet. Sőt ellenkezőleg maga a történet bizonyítja, mikép a műveltségterjesztő népeknek (Culturvölker) annyira elhíresztelt nemzetek magok is eredetileg nem csak nomádnépek voltak, hanem épen mint olyanok más hihetőleg már mezei gazdasággal foglalkodó népek ellen fellépvénykezdték meg műveltség tekintetében világtörténeti szerepöket.

Jelen eszmetöredékeim feladata nem terjed annyira, mikép e három momentumot részletesen megfejtsem. Egyébiránt helyén levőnek tartom, ha mindjárt csak pár szóval is, azokat a tisztelt olvasó figyelmébe különösen ajánlani.

Már a szent könyveknek Kain és Ábel közti vitatkozásáról szóló elbeszélése is a pásztor- és földmivelői élet külön érdekeire mutat. Úgy szinte a Nimródot és Ábrahámot illető adatokban vadászt és pásztorflátunk egymás mellett, kiknek elseje a műveltség egyik legrégibb emporiumaként később oly híressé vált babyloniai status alkotója; másodika pedig mint pásztorcsapat főnöke a nomád életviszonyoknak egyik ős képviselője. Mit egybefoglalván, világossá válik, hogy azon nézet, mely a mezei gazdaságot a vadászat- és pásztorélet ellenében kizárólag tartja a műveltség bölcsőjének, legalább a szent könyvek tudósításaiban semmi támaszt nem lel.

Épen ellenkezőleg, Mózsés könyveinek a classicus világ maradványaivali összehasonlításából azon eredményhez jutunk, mikép a Mózsés hagyománya szerint Jáfet utódjainak tekintendő középszerű és keleteurópai nomádnépek, az emberiség műveltségi történetében igen nevezetes helyt foglalnak el; s mikép azon tudósítások, melyeket az úgy nevezett classicus népek írói a scythákról, massagetákról stb. nyújtanak, evvel tökéletes öszhangzásban vannak. Egyébiránt a jafetidák története még csak kevésbé művelt, s mi eddig ez irányban történt, p. o. Görres Józsefnek igen érdekes történet-ethnographiai összeállítása által, inkább csak sejteti velünk az ilynemű nyomozásoktól várható nagy becsű tudományos nyeresémet, mint hogy jelenleg már tiszta világosságot adhatna.

De azon életmódot tekintve, melyet nomádéletnek nevezni szo-

*) Die Japhetiden und ihre gemeinsame Heimath Armenien. München, 1844.

kás, szinte mit se találunk, mi indokul szolgálhatna, az ezt folytató népektől azon szellemi ruganyosságot megtagadni, mely a nemesebb műveltségnek alapja. Igaz ugyan, hogy a nomád, foglalatosságára nézve még inkább áll a külső természet elhatározó befolyása alatt, mint a földművelő; s hogy, ha már a földművelés is a műipar irányában azért mutatkozik kevesebb kedvező színben, mivel ez utóbbiban az emberi szellem a nyers természet fölébe emelkedett, s az anyag felett uralmat gyakorol, holott közönséges földművelés az emberi szellemnek a külső természet feletti ilyenmő uralmával nem jár — ez még nagyobb mértékben áll a nomádéletéről. Azonban ez csak a physical lét alapját illeti; s ezen tekintetben is, ki tagadhatja, hogy valamint a földművelés, úgy az állattenyésztés is kiindulási pontja a műipar számos ágainak? s hogy amazok magok is egymást belső természetöknél fogva még nem zárják ki? A földművelő életfoglalatosságának feltétele az állattenyésztés; a nomád pedig rendes életmódja mellett szinte, hol a külső természetviszonyok azt engedik, a földműveléstől idegen nem szokott lenni. Mint általában emberi dolgokban, úgy itt is nem annyira a kültüneményeket, mint a népek jellemében gyökerező hajlamot kell tekinteni, mely a kültermészetnek befolyása alatt állhat ugyan, de nem annak uralma alatt.

És ha mélyebben ereszkedünk az emberi viszonyok ezen oldalának vizsgálásába; ha kérdezzük, nomádnép (nem kóbor nép, mert a nomádoknak is vannak a magok módja szerint állandó lakhelyeik, s a vándorlás nálok csak rendkívüli esemény) nem fejtheti-e ki szintén a szellemi élet nemesebb csiráit? Nem mutathat-e szintén műveltség és kultúra tekintetében fogékonyságot, sőt productivitást is? Ki merhetné ezt tőle egyenesen megtagadni? Ki merhetné ennek monopóliumát kizárólag azon népeknek oda ítélni, kiknél a mezei gazdaság a társadalmi lét kiindulási pontja? A nomádéletnek körünkben már elkorcsosodott viszonyai közt is a nomádnépeknél az emberi szívnek sokkal szebb erényei találhatók gyakran, mint a polgárisodott európai nemzetek közepett. „Bizonyossá tehetem kegyedet — így ír, mint szemtanú 1844-ben Regulynk az urali nomádokról magyar akademiánk titoknokához — mikép az ember öntudata, mint emberé, itt minden szellemi nyomatástól szabad lévén, világosabb, s annyiban személyessége teljesebb és fejlődöttebb, mint szegény polgárisodott embereinké.“ *) S ha ezen kívül a régibb

*) Reguly-Album, LXXXIX. I.

kor azon viszonyaira tekintünk vissza, melyeket a nomádélet virágzó korának lehetne nevezni; ha meggondoljuk, mikép azon népek, kik az emberi nem culturájának alapítói voltak, eredetileg mind nomádok valának; mikép a héberék mint nomádok voltak őrzői az ókor legtisztább vallásos elveinek; mikép Irán és India műveltségének szerzői az úgy nevezett *zend* vagyis *ár* nép, mint nomádok foglalták el ezen földeket, melyeknek régibb földmivelő lakosait csak ők avatták a nemesebb culturába; mikép a kínai polgárisodás szintén nomád népektől veszi eredetét stb: úgy tartom, elegendőleg be van bizonyítva, hogy a nomádéletet a nemesebb műveltség akadályának általában nem lehet tekinteni; hogy tehát *mindazon tudósok, kik a nomádnépeket erre nem hivatottaknak állítják, tévedésben vannak.*

Ezen historiai igazság a magyar történet felfogására nézve a legnagyobb fontossággal bír; melynek nevezetes következményei közül néhányat szabadjon kiemelnem.

Tévedésnek tartom e tekintetben öseinkről csupán azért, mert midőn e hazát elfoglalták, nomádok voltak, azt állítani, hogy ők akkor műveletlen nép valának. Ha más történeti adatokkal ezt be nem lehet bizonyítani, mint valóban nem is lehet: ily nézet alaptalan hypothesisnél nem egyéb. Sőt számos adataink vannak, melyek azt mutatják, hogy honfoglaló öseink, bár a mostani európai életmódtól lényegesen különböző szokásokkal éltek, mégis műveletlenek nem voltak, sőt ázsiai lakhelyeikből ide átköltözvén már önálló s való értelemben nemzeti culturát hoztak magokkal. Ennek el nem fogúlt méltatása a pietás azon tisztéhez való, melylyel öseink emlékét fentartani köteleztetünk.

Eismerést érdemel tehát Toldy Ferenc, ki a magyarok műveltségi állapotjait, mielőtt még a keresztyénséget felvették volna, egyik értekezésének tárgyává tevén, öseinknek eziránti álláspontját tisztán kimutatta *). És csak való sajnálkozással lehet a reánk nézve különben méltányos Spittler nézetét olvasnunk, ki egy részről a magyarok műveltségi hivatását elismerte ugyan; de azoknak ösállapotjai körül a múlt század végén igen elterjedt tévedésben szinte elfogulva lévén, a történet egyik ritka példájának tekinti őket, mikép

*) A magyarok műveltségi állapotjai a keresztyénség felvétele előtt. Múzeumunk I. füzetében.

nemzet vad és nyers semmiségből a nemes műveltség polcára emelkedni tudott *).

Epen ellenkezőleg, én az emberiség műveltségi történetét valamint hazánk és nemzetünk múltkorát illető újabb vizsgálatok alapján nem gondolom, hogy tévedek, midőn a magyarokat már eredetöknél és első fellépésöknél fogva az u. n. műveltségi népek (Culturvölker) sorába teszem. A hún-scytha népcsalád, melynek ők egyik tagja, ezen irányban más jeles eredményeket is mutathat fel. Például csak a kazaro- és Volga melletti bolgárok történetét nevezem. De magokra a magyarokra szorítkozva, úgy hiszem, hogy — hacsak néhány X. vagy XI. századi, a népükön elkövetett méltatlanságokért fegyveres kézzel boszút álló magyaroktól rémülő, német krónistának szavait csálhatatlan oraculumnak nem akarjuk tekinteni — már Európában letelepedésök óta, s azután évszázadok folytában ők közügyeik elrendezésében, az európai szokásokkal megbarátkozásukban, a keresztyén vallás felvételét illető eszélylyel párosított lelkesedésökben, azon tetterőben, melylyel itteni politikai emelkedéseket és nemzeti tekintélyöket kivítták, azon buzgalomban, melylyel tudományos és műveltségi érdekeiket előmozdították, és számos más adatokban elegendő próbáit adták, mikép itt a pusztá szenvedőleges fenlétnél nemesebb rendeltetésök vagyon. Nemzetünk eddigi története meggyőz arról is, hogy hacsak minden előzményeink, és mind az, mit történeti tapasztalásnak nevezünk, nem csálnak, Herder jóslata, mely nekünk nemzeti halált és emlék nélküli kipusz-

---

*) A magyarok eredetéről magával tisztában nem lévén, s magát elhatározni nem akarván, finn vagy kalmuk eredetűeknek tartsa-e, tovább ezt mondja: „Übrigens ist es in beiden Fällen, man mag die Finnische oder Kalmyckische Abstammung annehmen, fast ein und eben dasselbe schöne Phänomen, wie sich ein Volk, so bieder und tapfer und cultivirt, als unstreitig die ungrische Nation ist, vom Finnischen oder Kalmyckischen Stamme aus habe bilden können? Die Völkergeschichte hat wenige Beispiele einer solchen Veredlung, und man muss dieses herrliche Phänomen nicht dadurch schwächen, dass man gleich die ersten Magyaren, die das Land zwischen den Carpaten und dem Saustrome erobert haben, der Geschichte zuwider (???) recht vortheilhaft zu schildern sucht. Warum den Ungarn der vier, fünf letzten Jahrhunderte dadurch, dass man ihre Voreltern unhistorisch (?) erhebt, einen wohlverdienten Ruhm rauben?“ Europäische Staatengeschichte, II. kötet, Ungarn, összes munkáinak IV. köt. Stuttgart u. Tübingen, 1828. 218. l.

tulást jövendől, talán mégis túlságos. Legalább ekkoráig úgy álltak viszonyaink, hogy kezdve a IX. század végétől, midőn t. i. a népvándorlás mozgalmai után csendesebb idők álltak be s az előbbi zavaros események tönkelegéből rendezettebb állapotok fejlődtek ki, mindaz, mi e hazában akár politikai, akár műveltségi tekintetben nevezetes történt, közvetlen vagy legalább közvetve a magyar faj tetten s intézkedéseiben alapúlt; s hogy, mit az ország más eredetű lakosai itt ott szépet és érdekest részletekben véghez vittek, szinte csak annyiban bírt jelentőségre emelkedni, mennyiben a magyarokban vagy intézeteikben támaszt nyert.

Szontagh barátom tehát, reménylem, nem fogja rossz néven venni, hogy én a magyarok régi műveltségi állapotjairól sötétes képzelmeiben osztozni egyáltalában nem tudok.

III.

Még egy másik általános bajt nem hagyhatok észrevétel nélkül, mely nemzetünk őstörténetében számos félreértésekre és ferde felfogásokra adott alkalmat. Értem a *kütfők használása módját* és a *hazai történettudományi irodalom körüli nézeteket*.

Kezdve a hellenektől, kiknél Herodot a történettudomány alapítójának tekintetik, egészen az új korig, általános elvül el volt ismerve mindig, hogy bármely nemzet vagy status történetét annak hazai kütfőiből kell főképp meríteni; s hogy külföldi kütfők adatai csak másod-rendű jelentőséggel bírnak. Újabb időben ezen elvet még azon népekre is ügyekszenek kiterjeszteni, kik a hellenek korát megelőzték, s kiki tudja: mi nagy becsben tartatnak az angolok újabb vizsgálatai az indus és perzsa régiségek körül s a franciákéi Ó-Egyiptomról és Ninivehről, csupán azért, mert ők azon vidékek régi korát honi emlékek alapján kísértik sírjokból feltámasztani.

Mi pedig a honi kütfők használási módját illeti, a történettudományi kritikának egyik fő szabálya az, hogy azokat, midőn elemeztetnek, külön kell ugyan tekinteni, de általános felfogásukra nézve egyetemleg venni és használni. Minden nemzetnek történeti kütfői t. i. egy bensőleg összefüggő egésznek képeznek, melynek részleteit csak úgy lehet tökéletesen érteni, ha egyikök sem záratik ki, ha kölcsönösen egymást felvilágosítják. Csak így ígér az elemzés kedvező sikert.

Magyar hazánk történetében a kritika e két szabályaira mind-

eddig nem volt elég gond és ügyelet. Főkép Schlözer befolyása itt is kártékonyan hatott. Miután ő Anonymusunkat mesemondónak, hazai krónikánkat pedig álkrónikának (After-Chronik) jellemezte, s e tekintetben hazánkfiaink közt szinte számos pártolókra talált volna, a magyar történettudományi kritika egészen ferde irányba került, és sok idő kellett, míg történetíróink képesek lettek ismét eligazodni, s a reánk tukmált természetelleni eljárással felhagyni. Általában történeti irodalmunk hiányának kell neveznem, hogy történetművelőink közt még mindig találtatnak, kik az eredeti kútfők használatát el mellőzhetőnek s a történetet másodrendű segédszerek alapján is készíthetőnek gondolják. Pedig történetben csak az érdemel hittel, mi kútfőkből bebizonyítható; s mi ezekben nem talál támaszt, azt soha a történet körébe felvenni nem szabad.

Szontagh barátomat e tekintetben szinte nem igazolhatom. Ő hiszi, hogy „nem csak bocsánatot, hanem köszönetet is érdemel, ha olvasóit azon fáradságtól megkíméli, hogy magok annyi honi és külföldi írók munkáit olvassák át.“ De itt nem arról van szó, hogy az olvasó egész írókat áttanuljon, hanem arról, hogy az író mit se állítson, mi hiteles kútfőkből bebizonyítható nem volna, s hogy ő ezen bizonyosságot, főkép nevezetesebb állításaira nézve, olvasóinak nyújtsa is. De ez mindkét részről fáradsággal volna összekötve, és barátunk inkább szeret „mint egy második Bosco pamlagán kényelmesen elterülve és szivarozva“ tisztében eljárni. Csak kár, hogy azután Bosco szerepét nem mindig kívánt siker koronázza. — P. O. Porphyrogenitust idézi, ki szerinte a magyarokat „gens ingenua et libera, nullius unquam dominationi obnoxia“-nak nevezi; pedig bíborban született Konstantin munkáiban ezen helyet, mely bölcse Leo taktikai munkájában találhatik, hiába keresnők. Kútfőket pedig fölcserélni nem szabad, máskép azt gondolhatni, hogy azokat nem is olvastuk.

Történettudományi irodalmunkra nézve sajnálkozással kell említenem, hogy ennek hivatását illetőleg számos félreértés találtatik, s hogy ezért annak hatása korántsem lehetett nálunk még oly sikeres, mint más önálló szellemi életet folytató mívelt nemzeteknél.

A történettudomány hivatása a kútfők használatával a múlt kortól sirjából feltámasztani, a nemzetnek és egyes elhunyt tagjainak tetteit, a társadalmi lét előbbi intézeteit és viszonyait, a status előzményeit híven megismertetni velünk, úgy hogy a múlt kor vezérfonalát

kezünkben tartva, jelenkorunkban is feltalálni tudjuk magunkat. — Egyes ember, habár életét és egész erejét e tudománynak szenteli is, még is magára hagyatva nem csak hogy ki nem merítendi azt, hanem — főkép mint az ma van kifejtve — nevezetes sikert csak igen nehezen fog előállíthatni. Több erők egyesülése szükséges itt, s ezt közvetíteni a történettudományi irodalom feladata. Ferde felfogás az, midőn gondoljuk, hogy egyes történetíró irodalmi segédszerek nélkül képes magasztos hivatásának eleget tenni. Úgy szinte ferde felfogás, mely az irodalmi előzményeket egyedül arra valóknak tekintti, mikép a későbbi historicus belőlök, mint a vak eset azokat kezébe játszsza, egyoldalúlag tanuljon, úgy hogy csak jobban eligazodva, semmi tekintettel a már tisztába hozott igazságokra, még is eleiről fogjon megint a munkához, melyben előtte már számos mások fáradoztak. Ezen kétnemű felfogás az irodalmat a luxus szempontja alá helyezi, s ha — mint, fájdalom, nálunk gyakran taláztatik — a közönség is pártolja azt, eredményül a tudománynak azon határozatlan állapotját szüli, miszerint az író az őt megelőzőtt buvárok vizsgálataiból kedve szerint és minden indokolás nélkül egyenesen csak azt használja, mi neki tetszik, s mi neki nem tetszik azt elmellőzi; az olvasó pedig a tudomány való értékével mit se gondolva, az avvali foglalatosságot csupán kellemetes vagy nem kellemetes időöltés szempontjából nézi. Pedig ennek egészen más-kép kell lenni. A tudomány, főkép a mai viszonyok közt, nélkülözhetlen tényezője a practicus életnek is; s más népek példáján tanulhatnók, mikép annak elhanyaglása maga magát boszúlja meg. Hogy pedig a tudomány, valódi jelentőségéhez képest hathasson, irodalmi tekintetben is kell azt ápolni, névszerint irodalma egyes szüleményeit illőleg méltányolni, s azoknak, ha a tudomány szelleme lengi által, egyikét sem szabad elmellőzni. Csak úgy lehet azután várni hogy a gondosan egybe gyűjtött részletek organicus egészt képezzenek, mely az élet érdekeit emelni és előmozdítani tudja. S mi a tudományról általában, az áll a történettudományról és annak irodalmáról is.

Kitetszik ebből, hogy mint általában minden tudományos vizsgálatokban, úgy a történetben is életerő és élet vagyon; s hogy ezen életnek hű tükörképét felmutatni az irodalmat illeti. De ha az irodalom természetszerűleg ki nem fejlődhetik, vagy alakulásában külső elemek működése által akadályoztatik, nem csak elhalaványo-

dik e tükörkép, hanem maga az élet is, melyet az felmutatni hivatva van, gyöngül, ellankad, erejében vesz és a nemzet és nemzetiség kipótolhatatlan kárára ki is múlhatik.

Tartsuk ezt szemmel, gondoskodjunk irodalmunknak és névszerint a történetinek is természetszerű és viszonyainkhoz illő ápolásáról; s ne higyük, hogy akár íróra, akár olvasóra nézve ennek használási módja közös dolog. Nem csak a külső, anyagi, hanem a belső, szellemi természet is önálló változatlan törvények szerint működik, s ne gondoljuk, hogy hova zabot vetünk, ott buza fog teremni, vagy hogy a fa, melyet levágtunk, gyümölcsöt fog még hajtani.

IV.

Ha száz év előtt irok vala nemzetünk őstörténetéről, feladatom aránylag csak kevés nehézséggel járt volna. Magyar őseinknek a húnoktól származása akkor általánosan el volt ismervé, az emberi nemnek pedig fajok és nyelvcsaládok szerinti felosztása a tudomány férfiai előtt még csekély érdekléssel bírt, sőt fő momentumait illetőleg, vizsgálatainak tárgyává sem vált még. A vizsgáló tehát egyedül azon pontokra fordította figyelmét, melyeknek felvilágosítása a haza politikai és ethnographiai viszonyainak tekintetéből közvetlenül látszott kívánatosnak; s e fölvilágosítás is a dolog mélyébe hatni minnek iparkodott volna? A kevés szükségnek úntig volt elég téve, ha a történetíró néhány régi auctor p. o. Ammianus Marcellinusnak, Jordanesnek stb a húnokat illető adatait a hazai krónika és talán egy vagy más külföldi kronistának, p. o. Regino, Luitprand, Otto Frisingensisnek stb a magyarokrólí tudósításaival állította egybe.

Más szellem lengi át mai nap a tudományt és minden tudományos ügyekezetet, mint csak pár évtizeddel ez előtt; s tekintély már nem képes az előbb csak színleg megoldott és időközben ujonnan felmerült kétségekkel még megszaporodott magyar őstörténeti kérdést elintézni. Azon óriási emelkedés, melyet száz év óta a természet- és nyelvtudomány, az ethnographiai és geographiai ismeretek körében észre veszünk, tetemesen tágitotta a tudósok látkörét, s majd azt látjuk, hogy különféle részről s különféle tárgyra nézve a magyar őstörténettől kívántatnak felvilágosítások, melyeket az jelen tökéletlen állapotjában képtelen adni; majd megint nemzetünk

eredetét és ösvizonyait illetőleg új kérdések állnak elő, melyeknek tökéletes tisztába hozatása sok igen nehéz és szövevényes elővizsgálatoktól van föltételezve, úgy hogy míg ezek megtéve nem lesznek, amazt várni szinte nem lehet. Ily viszonyok közt a vizsgáló egyedül úgy remélheti működésének szerencsés sikerét, ha vizsgálatai vég célpontjait soha szem elől nem tévesztve az újabb tudomány kíváncsi iránti méltánylatot a közvetlen föladását tevő kérdéseknek korunk színvonaláni megfejtésével párosítani tudja. De ezen úton is két irányban kell haladnia, t. i. nem csak azon fonalat ragadva meg, melyet a jelenkor nyújt; hanem a múltkorból mintegy hagyományúl reánk szállt kétségeket és nehézségeket is vizsgálva és kiegyenlítve.

Mindezen roppant nehézségek dacára, ha az utóbbi évek előzményeit tekintjük, biztos reményünk van, hogy habár jelenleg nemzetünk eredete és ösvizonyai még teljesen felvilágosítva nincsenek is, talán már a legközelebbi 10—20 év múlva a magyar őstörténet azon fokon álland, mikép a germán, szláv és román népek őstörténetével a tudományos versenyt ki fogja állhatni. A mit tehát most mondhatunk, az nem annyira befejezett tudományos vizsgálatok eredményének, mint inkább csak ideiglenes feleletnek tekinthető, melyet külső körülmények némi tekintetnél fogva már most tesznek szükségessé. Mert a germán, szláv és román népek őstörténetét illető újabb nézetek és vélemények oly állásba hozták a magyar őstörténetet is, hogy azt (új szólásmóddal élve) égető kérdésnek kell nézni; mi pedig hazai irodalmi viszonyainkat érdekli, ha bár sajnálattal kell tapasztalnunk, mikép hazánkfiak közt kevesen vannak, kik az itt álló fenforgó kérdések fontosságát csak méltányolni is akarják, s nagyobb része nem is sejti mind azon káros következményeket, melyeket azoknak még további elhanyagolása vagy egyedül színlegetes megfejtése legbecesebb nemzeti érdekeinkre nézve okvetlen szűlni fogna; közönségünk nagy része még is nemzetünk eredetéről kielégítő felvilágosítást kíván, sőt ez iránti tanulmányokban különös gyönyörűséget is lel. S ezt minden történetbuvár természetesen fogja találni, sőt mennyiben munkássága iránti rokonszenvről ad bizonyosságot, kedves is lesz előtte. Mennyiben mindazonáltal a dilettansok közt, kik t. i. nem történetmívelők, hanem csak történetkedvelők, olyanok is állanak elő, kik nem ügyelve a feladat nehézségére, a szövevényes kérdések sokoldalúságára, a megoldandó két-

ségek halmazára, majd minden valódi tudományos előmunkálatok és elővizsgálatok hiányára, a hatalmunkban lévő segédszerek csekélységére, végre ignorálva mind azt, mi e tekintetben eddig történt: a magok alanyi felfogása és nem a tudomány szelleme- és előzményeihez képest formuláznak kérdéseket; s mert ezeket eddigi irodalmunkban teljesen megfejtve nem találják, zajt ütnek; s az egész magyar őstörténet felett pálcát törnek; a mennyiben — mondom — ezen urak így, a helyett, hogy a régiségbuvár feladatán valami módon segíteni ügykeznének, inkább nehezítik azt, mert idegen, de nem illő, álláspontra akarják ötet szorítani; nem tudom, ha vajjon csodálkozásomat, vagy sajnálkozásomat fejezzem-e ki inkább. Az ilyek, a nélkül hogy a dolgon legkevesebet is lendítenének, a dolgozónak amúgy is eléggé göröngyös pályájára új és egészen szűkségtelen töviseket hintonak. És még is azt követelik, hogy a mit mondanak, tekintetbe vélessék; különben azt hirdetvén, hogy a nemzet őstörténete áltudomány, annak művelői pedig ábrándozók.

Ezek nyomán nemzetünk őstörténetének köréből *nég*y kérdést emelek ki, melyekben mind az látszik öszpontosúlni, mi barátunk figyelmét különösen vonta magára; 1. Mely nyelvrendszerhez s ennek alapján mely fajhoz számítandó a magyar? 2. Miután egykoru és régibb történeti kútfők bizonyossága szerint kétségen kívül van hogy magyar őseink Európában első felléptökkor nem voltak, min ma, ridegül álló nemzet; hanem hogy inkább elterjedt hatalmas népcsalád egyik tagjaként léptek fel: Mit kell tartani ezen népcsaládról általában, s névszerint annak egyéb tagjairól, valamint a magyar nemzettel való összeköttetésökről? 3. Mit tanít a történet a húnok és magyarok közti ethnographiai rokonságról? Végre 4. Mit kell tartani a magyarokkal közös eredetű népekről, kik a IX. században azoknak Európába költözködésekor Ázsiában visszamaradtak? mit névszerint a „magyar“ és „baskir“ névnek azonegy értelembeni használatásáról?

Magától értetik, hogy ezen kérdésekről, melyeknek kimerítő fejtegetése terjedelmes munkának szolgálna anyagul, itt csak röviden szólhatok, azoknak csak sarkpontjait jelölvéni ki, s néhány észrevételt tevén a kútfőkről, melyek megfajításokra használhatók vagy használtattak.

A.

Azon kérdés: *Mely nyelvrendszerhez tartozik a magyar nyelv?* s azon fajoknak, mikre az emberi nem felosztatik, melyikéhez kell számítani a magyar népet? újabb időben nagy jelentőségre emelkedett, sőt vannak, kik azt a magyar őstörténet legfontosabb sarkkérdésének nézik. Illő tehát, hogy fejtegetésébe én is, és pedig első helyt ereszkedjem. Eddig azt mindig általános, elvont szempontból vitatták, minden ismeretes nyelveket, és minden közelebből vizsgált népeket és törzseket bizonyos általános elvek szerint osztályozván, és az így alakított osztályokat rendszeres egészszé állítván össze, melybe aztán a vizsgáló esetleges tanulmányai- és belátásához képes a magyarokat is iktatta. A dolog természetében fekszik, hogy ezen irodalmi előzményektől én se álljak el, s chez képest két pontot tartsak szem előtt, t. i. a nyelvek és emberfajok általános osztályozását és rendszeres összeállítását; továbbá az így keletkezett rendszeres felfogásnak a magyar nyelvre és a magyar népre való alkalmazását.

Miután újabb időkben az indo-germán nyelvek, mely nyelvészeti tanulmányok alapján és nagyszerű terv szerint sok osztályok- és egyes-tagokból álló nyelvrendszernek állítottak egybe, a nyelv-vizsgálók ebben meg nem állapodtak. Még általánosabb álláspontra ügykeztek emelkedni, honnan szabad áttekintetők legyen minden létezett és létező emberi nyelvek fölött. — Magának az emberi nyelvnek természetét, belső momentumok szerinti kifejlődését és történetét akarják ők megismerni; ezt elérve azután úgy hiszik, hogy philosophicus és történeti tudományok rejtélyesebb feladatait könnyű szerrel fogják megoldhatni. Mert a nyelv azon forma lévén, melyben a gondolat nyilatkozik, azt hiszik, hogy ha egyszer az emberi szellem mindennemű iránybani nyilatkozatának alakját nyelvészeti tekintetben tökéletesen birandják, utólag annak alapmunkásságát is tisztán megismerhetik. Úgy szinte bizonyosnak látszván, hogy minden nemzetnek nyelve annak nem csak szellemi élete, hanem külső eseményei által is különféle módon illetetik és áthatatik, azt reménylik, mikép a nemzetek és népek nyelveit ismervén, egyszersmind az emberiség s az egyes nemzetek történetének ezen szakait is tiszta világosságban látják majd, melyekről semmi más külföldi tudósításunk nincsen, melyeken tehát mind ekkoráig történeti sötétség

nehezkedett; mikép tehát ezekre nézve a hypothesisok ideje le fog jární, s helyette a történeti igazság kora egész fényével feltűnni. Ez mélyebb jelentősége mindazon ügyekezeteknek, melyek korunk legjelesebb tudósaitól minden, habár még oly csekély érdekűeknek látszó nyelvek tanulására, rendszeres formák szerinti felfogására és nyelvtudományilag meghatározott osztályokbani elrendezésére, fordítottak. Ez azon eszme, mely az újabb nyelvtudománynak adja alapját és azon nagy becset, melyben közönségesen tartatik. S nem is tagadhatni, hogy a felfogás és a terv valóban magasztos és nagyszerű, csak arról lehet kérdés, ha vajjon képes lesz-e a tudomány ezen célt elérni; ha vajjon a feladatul kitűzött munkához elégségesek-e a hatalmunkban álló eszközök és segédszerek?

Más részről hasonló cél után fáradoz az újabb physiologia. A testi élet törvényeit az ember nem csak az egyesekben, hanem az egyetemes emberi nemben istisztán meg akarván ismerni, a physiologiai tudomány több más fontos kérdések közt a fajkülönbségnek és egyes tünetényeinek megfejtését is vette tárgyalásba; s ez iránybani ügyekezetei Blumenbach korától kezdve *) a nyelv- és történettudomány szempontja alatt is bírnak nagy jelentőséggel. Mert amaz nyelvrendszerei meghatározására az emberiségnek fajok szerinti osztályozásában fontos támaszt nyer; ez pedig abban, mi nevezetesen a társadalmi lét természeti tényezők utáni kifejlődését illeti, physiologiai vizsgálatoknak nem csekély hasznát tudja venni.

Így tehát már Leibnitz idejétől fogva találkozunk az irodalomban nyelvészeti és physiologiai vizsgálatokon alapuló különféle ethnographiai rendszerekre, melyek napjainkban az őstörténetünk körüli nézetekre is befolytak, de melyek, részint mivel bensőleg szíárd tudományos alapon még nem nyugszanak **), s azért eredmé-

*) Blumenbach: *De generis humani varietate nativa*. 1-ő kiadás Göttingen, 1775 3-ik legérdekesebb kiadás 1795.

**) Hogy is lehetne máskép a véleményeknek oly annyira egymástól eltérő különbségét megmagyarázni, miszerint p. o. Meiners és Virey, 2, Cuvier, Lacepede és Link 3, Blumenbach és Wagner Endre 5, Buffon, Bär és Dumeril 6, Hunter és Prichard 7, Desmoulins 11, Bory de S. Vincent 15 különböző emberfajt állítanak; és ugyanazon kiindulási pont mellett mindenik más és más felosztásokat és neveket használ osztályozásában? Helyesen: mondja erre vonatkozólag Humboldt Sándor: *Man mag die alte Classification, meines Lehrers Blumenbach nach fünf Racen befolgen, oder mit Prichard, sieben Racen annehmen; immer ist keine typische Schaerfe, kein durchge-*

nyeikben is nem elég határozottak; részint mivel a magyar nyelv és népjellem minden alapos ismeretét nélkülözik *); felvilágosítás helyett zavart hoztak a nehéz kérdésbe.

Tekintsünk csak végig ezen számos ethnographiai rendszereken; nézzük csak, mit tartanak a magyar népről és nemzetiségről; mi ingatag alapon nyugszik mind az, mit a magyar kérdésre nézve találunk; mi határozatlanok felfogásban, tárgyalásban és eredményben a vélemények és nézetek! Majd tiszta finn vérnek tekintetik a magyar nép; majd különös scythia fajról (*homo scythicus*) van szó, péld. Bory de S. Vincentnél, melynek legelőkelőbb tagja magyarjaink volnának; majd ismét a „scythia“ nevezet a „tschud“ névvel azonosíttatik; majd finn-szláv keverék népnek állíttatunk; majd azt tartják, hogy csak átmenetet képezünk a nyugati népektől a keletiekre stb. stb. S azután még ha a magyarok és húnok közti vérrokonságot szemmel tartva azoknak hypothesisére is figyelemmel vagyunk, kik Ammianus Marcellinus ismeretes helyének alapján a húnokat tiszta mongol származásu népnek tartják; vagy ha, még tovább menve, Niebuhrral a Herodottól is Hypokratestől leírt „scythákat“ mongoloknak nézzük; s ha ezen nézeteket összeállítjuk a kínai történeti kütfőkből bebizonyított azon ténnyel, mikép a mongolok csak a XIII. században terjedtek el Nyugatáziában és Európában stb stb: ki lesz képes ily fogalomzavarban eligazodni? ki lesz

---

fürhtes natürliches Princip der Eintheilung in solchen Gruppierungen zu erkennen. (Kosmos, I. kötet. Stuttg. és Tübingen, 1845, 382 l.). Mi pedig a nyelvtudományi előzményeket illeti, mi messze vagyunk még azon ponttól, mikép mondani lehessen, hogy azon 2000 nyelvet és 5000 dialectust, melyek léteztét tudjuk, elegendőleg megismertük, és tudományosan áthatottuk?

- *) Szabadjon csak két példát idéznem. Ki az újabb ethnographiai irodalmat ismeri, Klaproth *Gyula* nyelvészeti és Edwards *W. F.* physiologiai kutatásainak e körbeni nagy tekintélyét tapasztalhatta. És még is elsője ezeknek mindent, mit a magyar nyelvről tudott, egyedül Márton szótárából merített, úgy hogy „Asia Polyglottájában“ itt ott valóban bámulatra méltó tudatlanságot mutat, míg p. o. a német „Frau“ szó mellett a finn nyelvekből *naine, naina, nisum, nisa*, sőt *né* szók állanak, a magyarból nem a *nő* és *né*, hanem az ezekkel semmi összeköttetésben nem álló *asszony, feleség* hozatnak fel. Edwards pedig a magyar népnek physiologiai jellemét egy feltűnő rútságú magyar gyalogezredbeli katona után ítélte meg, mivel Milanóban találkozott, s kiben a hún typust feltalálni vélte. Hogy Magyarországon a magyarral kell megismerkedni, esze ágában sem volt.

képes ezen valóságos irodalmi chaosból tiszta tudományos nézetet előteremteni?

Egyébiránt tekintve, mikép ezen zavarok egyedül a magyar- finn kérdésnek eddigi felületes és mindig csak egyoldalú tárgyalásában gyökereznek; úgy hogy mindaz, mi az utóbbi évekig e tekintetben történt, Gyarmathinak 1799-ki igen gyöngye nyelvészeti tanulmányaitól nem emelkedik †): vég eredményül eléggé indokoltnak és igazoltnak látszik azon kívánság bár találatnék valaki, ki alaposabban fejtvén meg a magyar- finn kérdést: mindent, mit abból a magyarok őstörténetére nézve következtettek, tisztába hozná. — *Sjögren Endre János* finn eredetű sz. pétervári akademikus *); hazánkfiái közül pedig *Kállay Ferenc* és *Bugát Pál* ez irányban pár évek óta foglalkodtak már; de minden ide tartozó kutatásokban azt kellett fájjalnunk, hogy kik finn szempontból vizsgálták a kérdést magyarúl nem tudtak, kik pedig mint magyarok tették azt vizsgálataik tárgyává, a finn nyelvben voltak gyakorlatlanok.

S ezek azon viszonyok, melyek közt *Reguly Antal* hazánkfia a magyar- finn nyelvkérdés és a magyar- finn őstörténet lehetőségig kimerítő vizsgálását magára vállalta, mitől mindjárt kezdetben annál kedvezőbb sikert várhattunk, minthogy *Reguly* származásánál fogva magyar, a magyar nyelvet, állapotokat és érdekeket ismerte; s azon kívül öt évet a finn népek közt minden tekintetben áldozatteljes utazásra fordítván, a finn nyelveket is tökéletesen megtanulta, a finn népekkel is, mint ő előtte semmi más európai, megismerkedett.

Így tehát reménylhető már, hogy a magyar- finn kérdés legközelebb tisztába lesz hozva, s hogy ennek következtében nem csak őstörténetünknek mindazon nehézségei, melyek általa feltételezvék, meg fognak oldatni; hanem azon hely iránt is tisztába jövendünk,

†) Hát a valóban nagy Révai hasonlító vizsgálatait? Szerk.

*) Ez 1821-ben: Über die finnische Sprache und ihre Literatur — című munkáját adván ki, 45. l. hajlandónak látszik a magyar- finn nyelvek közötti állítólagos rokonságot alaptalan hypothesisnek tekinteni; de csak később írván meg a munka előszavát, módosítja nézetét, és VII. l. így nyilatkozik: „Erst nach Beendigung meines Aufsatzes habe ich Gelegenheit gehabt Sam. Gyarmathis gehaltvolle (?) Schrift: Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis etc. zu sehen und zu lesen, und zweifle kaum mehr daran, dass die ungrische Sprache ebenfalls eine (obgleich entferntere) Verwandtschaft mit dem Finnischen habe.“

melyet ethnographiai tekintetben nemzetünknek az emberiség nagy családjában ki kell mutatnunk.

Addig is, míg Reguly munkái, melyeken ő ezen tárgy körül dolgozik, megjelenének, Schlözer és társainak sejtelmeken alapuló tanaikat már most is végkép elutasíthatjuk, s a magyar népet és nyelvet a nagy scytha néposztály és nyelvrendszer egyik önálló tagjának tekinthetjük. Valamint tehát az indoeurópai nyelvek bensőleg összefüggvén egy nyelvcsaládot képeznek, melyhez az indus, hellen, román, germán, szláv, celta és perzsa nyelvek tartoznak; szintúgy tekinthetni az ural-altái, helyesben *scytha nyelvcsalád* ugyan annyi bensőleg összefüggő *tagjainak* a *mongol*, a *török-tatár*, a *mandzsu*, a *samojed*, a *finn* és a *magyar* nyelveket. Legközelebb ezek közt a magyarhoz csakugyan a finn nyelvek állnak, s ezek sorából különösen az urali finneké. Mit összevetve, a szoros értelembeni történet adataival, *első kérdésünket illetőleg a magyarok és a finn népek közti ethnographiai összefüggés, s mindkettőnek egy közös törzstől, a scytha népcsaládból származata kétségtől való ugyan, a nélkül mindazonáltal, hogy a magyarokat a finn népektől, vagy ezeket a magyaroktól lehetne származtatni.*

(Vége a közelebbi füzetben.)

A NEMZETI IRODALOM ISMERETÉNEK VISZONYÁRÓL

A NEMZETI ÉLETHEZ, ÉS BUZGÓ ESDEKLÉS

A „NEMZETI KÖNYVTÁR” ÜGYÉBEN.

TOLDY FERENC TÖL.

Non minor est virtus, quam quærere, parta tueri.

I.

A nemzeti élet s a szellem melly azt táplálja és határozza, nem csak azon *külső tettekben* nyilvánkozik, mik a szokott értelemben vett historia tárgyát teszik; hanem *vallásában* is, a szerint mint azt kifejti vagy az idegent magába felvette és módosítja, *polgári intézményeiben*, melyekkel társadalmi viszonyait szabályozza, *cselekvőségében*, mely anyagi állapotjait határozza, *erkölcsében*, melyek úgy

ethikai elveinek, értelmi s kedélyi lényegének kifolyásai, mint ezek által feltételezett társas formáinak öszvegét állítják elé, továbbá *művészetében*, mely szellemisített érzékiségének alkotó munkássága, *nyelvében*, mely a sajátlag módosult lélek belső szükségességgel képződött orgánja, és végre *irodalmában*, mely alatt a gondolat írott (vagy bár íratlan, de írható) művei öszvegét értjük. A nemzeti élet e külön utú nyilatkozásainak *egyik forrása* kétségtelenül a nemzeten kívül van: t. i. földirati fekvés, más népekkeli viszonyok, idegen műveltség sennek művei, történeti események s a véletlennek szövődései nevezetes tényezői annak; *más*, ősi, mély és belső szükségű *forrása* magából a nemzet kebeléből serked, ama tényezők által különféleképp határozva, de bizonyos pontig sajáttságát időnk során át megőrizve. De van még egy *harmadik forrás* is, mely nem kevesbbé hatályos: s ez a *leélt időnk emlékezete*, melyeket a *történet* —, s az időnk *szellemi műveinek maradványai*, melyeket az *irodalom* őriz meg. Ezek örök és végtelen körben forogva, teremve és teremtvé, szülőttei és ismét újjá szülői a nemzeti szellemnek. Tudnillik ugyan azon jelet merül itt fel az emberiségben, melyet az anya természet mutat nagyszerű életfolyamában: mit tegnap előhozott, azt ma elrontja, hogy holnap ismét új alakban feléleszsze. A mely levél ősszel elhervadt és lehullt, a földdel egyesül, hogy tavaszkor új viránynyal díszesítse a lombatlan ágakat. Így elmúlik a jelen, hogy a jövőt termékenyítse; kebelében semmi sem hal meg, semmi sem enyészik el, hanem örök körben csak alakot vált. Az embervilágban is minden tett, mely megtörtént, minden gondolat, mely megszületett, arra van, hogy új tetteket és új gondolatokat szüljön: s ha bár az emberi korlátolt erő csak bizonyos határig nyomúlhat elő, megállapodást nem ismerve, hullámvonalban mozog, s hanyatlak koronként, hogy ismét felfelé törjön. Minél gazdagabb az emberiségnek, részletben pedig valamely nemzetnek *múltja*, annál gazdagabb jövőndöt várhat, *ha múltját meg nem tagadja, s azzal, mi abban mag és csira van, jövőndőjét termékenyíteni érti*. Végtelen a múltnak ereje a szívre, melyet melegít, a képzelemre melyet felizgat, az észre, melyet tapasztalásaival bölcsesé tesz. A múlt e végtelen erejének tisztelete és elismerése foglaltatja az ébredező népekkel énekbe történeteiket, az véseti kövekbe a felébredtekkal hőseik nagy és üdvös tetteit, s az iratja meg a felsőbb műveltségre fejlettekkel a történet könyveit. Minden nemzet annál biztosabb zálogait bírja egy méltó jövőndőnek,

mennél gazdagabb múltat örökölt; az ilyennek kebelében létezése hitté válik, az ilyen meg nem tud halni.

A külső tettek emlékezete csak egyik ága a *történetnek*; másik a szellemi élet emlékezete s magok a szellemi művek: az *irodalom*. Valamint nép nem lesz soha férfiúvá, mely múltja iránt hideg lévén, abból nem hörpöli a bölcsesség és lelkesedés italát; úgy irodalom sem izmosodik életműves terepély fává, mely a múltban elágazó gyökereitől megválk. Nem ereszkedem annak megmutatásába, mennyi erőt késünk meríteni történeteink beható tanulásából; de mély fájdalommal tekintek irodalmi életünkre, mely annak, a mink már volt, elfeledése, s a meglevő javak hideg mellőzése által, szegényebb mint volna, ha egész vagyonunkat felkarolva, azt a sok jót, nemest, valót és szépet, mit magyar velő s magyar munkásság előállított, éldelnök és felhasználók. Minden egyes kor bizonyos oldalakat előszeretettel fejt és gazdagít, minden kor irodalma nagyobb kisebb mértékben egyoldalú, anyagban, vagy felfogásban, kivitelben vagy formában: s azért valamely több százados irodalomnak csak minden korai együtt képeznek némi egészet, a mennyiben több ne nek és irányok, egymást fölvilágosítva és kiegészítve, csak ily egész irodalomban képviselvék. A görögök Homérjok mellett egy Orpheos és Musaeosnak, népi életük első, regés korából átzengő énekeit is tisztelettel éltették magok közt, míg azok régi alakjukban végül elenyésztek ugyan, de csak miután költeményeik phoenixként kikeltek hamvaikból, azaz miután általok lelkesedett költők, maradványaikat újjá alakítván, az enyészöket új életre hozták. A romaiak Augustus korában is hálával emlegették nem csak, de újra átélvették Ennius és Pacuvius műveikben irodalmuk hajnalát; s az új kor lelkes nemzetei házi istenekként tartogatják régi íróik munkáit kézi könyvtáraikban. Anglia, Franciaország s német szomszédaink évről évre megújítják és sokszorozzák Chaucer, Montaigne és Luther munkáikat, válogatva legalább, s alig van házi és családi könyvtár, melynek polcairól a nemzeti büszkeség, hála és tisztelet e régi tárgyai biztatva le ne intenének a kegyeletes maradéokra. Sőt a legújabb idő, mely pedig nem szünt meg új remekkel bővíteni a régi gazdagságot, mind mélyebb és mélyebben érezve a nemzeti szellem régi hagyományainak lelkesítő és termékenyítő becsét, versenyt vonja elé nem érdemlett homályukból a nemzeti irodalmak ősi maradványait, mik régi könyvtárakban kevesek által olvasható hártya-

kon elkerülék enyészetöket, s azokat egymást érő szebbnél szebb kiadásokban visszaiktatják a nemzet köz birtokába, jegyzések és glossáriumokkal felvilágosítják, iskolákban magyarázzák, az újabb kor újabb nyelvére fordítva népszerűsítik, s történeti és széplani alapos munkák írásával új díszre költvén fel régi irodalmi életöket, azon korokat is új fényben állítják elő. Ezen igyekezetek által a középkor műveltségi, erkölcs- sőt polgári története is véghetetlen sokat nyert, de nyer az új koré is, mely nem az égről esvén le készszen, hanem abból fejlődvén, érthetőbb, és érdemeiben megítélhetőbb lett. E nemzetek, melyek politikai elsőségök és műveltségi fejlettségök által rég szabályadókká lettek Európában; de a real tudományok szerencsés üzése s gyakorlati képességek által is mint leggazdagabbjai e világrésznek a többi népek felett közvetve a legnagyobb hatalmat gyakorolják: büszkeségöket találják azon eredményekben, melyekkel régiségök buvárai, kik azért nálók a legnagyobb tiszteletben állanak, lefolyt századaikat fényre derítik. Ök azt hiszik, hogy mennél gazdagabb múltat mutathatnak fel kivált a szellem országában, annál alaposb igényeik vannak felsőséget követelni azon *barbárok* felett, kik csak tegnapelőtt bontakoztak ki írástudatlanságukból, s kiknek csak tegnap óta van irodalmok.

S vajjon mi, kiknek ez idő szerint már csak múltunk van, e barbárok közé tartozunk-e? Sok magyar, és pedig oly magyar, kinek könyvszekrényében nem egy angol és francia könyv ragyog, vállat vonítva odább áll, hogy a pirító Igen kimondását kerülje — ha t. i. mégis érez annyi hazaszeretetet és annyi ragaszkodást nemzetéhez, hogy e kérdésre az igent kimondani átallja. Pedig ha mi *több lelkesedéssel* üztük volna irodalmunk munkás szeretetét, ha *több buvárai* akadtak és pártoltattak volna régi történetünk s szellemi életünknek, pirulás nélkül felelhetné nem csak *e pár* történetvizsgáló, hanem minden magyar, kinek szíve a nemzeti becsületért még dobog, hogy csakugyan régibb igényeink vannak a művelt népek közé számíttatnunk, mint a melyeket a magunk által bizony nem nagy lelkesedéssel értesített világ irányunkban elismerni kész. Elmondhatná hogy, ha östörténetünk a régi népek történeteiből kiszemelve és tisztába hozva nincs is még, de őseink fellépése e világrészben nem egy múlt-nélküli csordáé, mely társadalmi szerkezetet és intézményeket nem ismert; elmondhatná, hogy ök az értelmi fejlettség bizonyos fokát visszatükrözö vallást és nyelvet hoztak ma-

gokkal, hogy történeti emlékezeteket őriztek, melyek győzelemről győzelemre vezették; elmondhatná, hogy az írás mestersége náluk nem volt ismeretlen, hogy európai állodalmuk megalapítása s fennmaradása erkölcsi felsőséget bizonyít Kelet-Európa akkori elpuhult vagy kevesebbé fenkölt népei felett; hogy csodálatos fogékonyságot tanúsítottak az európai műveltség elfogadásában; elmondhatná, hogy nyolcszáz év óta van nemzeti irodalmunk, s ha még is a nyugoton megállapult nemzetek mögött e részben elmaradtunk, ennek okai nem a képesség hiányában, hanem jól értett történeteinkben föllelhetők; hogy a hitujítás korában, midőn a feltétlen hitnek helyét a bírálat foglalta el, s így a szellem a merő dogma alól emancipáltatott, a magyar elme nem csekélyebb mozgékonytságot mutatott, mint más nemzetek; s hogy ha akkor élénkebb fejlődésnek indult irodalmunk oly fokra nem vergődhetett, milyenre csak a másodrendű nyugoti népek is: ennek a nemzet eltépett polgári viszonyai-ban, műveltséget pártoló s árasztó hazai kormányhatalom nem léteben, két századnak majd folytonos, török és polgári, háborúiban, a múltnak minden emlékei elpusztulásában, a soknépűségben, s végre földirati szerencsétlen fekvésünkben kell keresnünk. És végre elmondhatná, hogy mind emellett is volt irodalmunk, melynek bár *jókora része elveszett*, az mégis mind a költészetben, mind az akkor üzött tudományokban egyes csillámokat mutatott fel, mik szerencsésb körülmények közt csillagokká fejlődendnek vala.

Igen is, értelmi világunk múltja korántsem oly parlag, hogy annak fényre derítése nemzeti becsületünkre új sugárokat ne hintene; irodalmunk maradványai a régibb időszakokból is korántsem oly jelentéktelenek, hogy azoknak *új kiadások által feltámasztása* nemzeti életünk érdekében ohajtandó, sőt múlhatatlanul szükséges ne volna. Szükséges pedig, mert a XVI., részben a XVII. század irodalma, a mennyiben a vég enyészetet elkerülte, vagy rejtve van a vizsgáló előtt, vagy *a legnagyobb veszedelemben forog*. T. i. ama kor irodalmi termékei többnyire igen kevés, jó részt egyetlen példányokban maradtak fen, melyek nem is találtnak mind köz könyvtárakban, nem azonegy helyt, s mik ily helyen őriztetnek is, nem mindig hozzáférhetők! Mennyi kincs van vagy lehet eltemetve itt ott magányosaknál tudva vagy észrevétlenül, kisebb rendű könyvtárakban, miknek tartalmát többnyire gondviselőik sem tudják, vagy legalább közzé nem teszik; mennyi van a Horvát István könyvtá-

rában, melynek megvétele öt év előtt meg volt a nemzettől ötven-egy vármegyében szavazva, de szerencsétlen conjuncturák által még most is lebegő félben, maga a könyvtár pedig zár alatt; mennyi a Jankowichéiban, abban is mely pör alatt hever, és abban is, mely a nemzeti muzeum számára tizenöt év óta megvéve ugyan, de köz használatra felállítva maig sincsen! S az ismeretes maradványok közül is, mennyi van mind maig magán kézen, s a nemzet elől elfogva! Mennyi veszett el ujabban köz tudomás szerint is! Első magyar nyomtatványunknak, a szent István fölötti éneknek 1484-ből hült helye; Székely István istenes énekei, Bornemisza Clytaemnes-trája, Balassa Bálint első kiadásbeli dalai: hol leljük ezeket? Több régi munkának, melyet Bod Péter egy század előtt még olvasott, szintűgy semmi nyoma többé; Erdösi nyelvtana 1539-ből elsikkadt, és hála Kazinczy buzgó gondoskodásának, ki azt még 1808-ban újra kiadván, az enyészettől megmentette! Apácai Csere János Logikájának már csak emlékezete! stb stb. De csoda-e ez, ha még a múlt század sok könyve is ma már a ritkaságok között fogott helyet? Avagy ki bírja az időkort képző Bessenyei György minden munkáit? Kazinczy első munkáit hanyan láttuk? Mi több: én több évi fáradságok után még Csokonai Lillája *első* kiadásának csak egy példányát sem birtam kinyomozni. Ismétlem: számos író vagy munka a XVI. századból *egészen* elveszett: míg a meglevők nagy része codexi ritkaságú: — a könyvmoly bibliománok öröme, az irodalom történetírójának kétségbeesésére, a nemzetnek pedig érzékeny kárára!

Igen is nekünk, hogy *irodalmunk emlékezetes részét* a vég elenyészéstől megmentjük; hogy a *nemzeti irodalom története*, mely nélkül, mint a nemzeti önértzet egyik leghathatós tényezője nélkül, többé el nem lehetünk, *lehetővé váljék*; hogy maga az irodalom a *nemzet szellemi köz kincse gazdagítására ismét köz vagyonná legyen*: a többi mívelt népek kegyeletét és bölcs gondoskodását követve, mindent, mi bármely tekintetben becses, *újkiadások által ismét fel kell élesztenünk*. Nemzeti bünt követünk el, ha ezt tenni még tovább is elmulasztjuk.

II.

Ennek eszközlését, mennyire tölem telik, első fellépésem óta élttem fő feladatává tettem. Oda céloztak harminc éves tanulmányaim, oda különféle dolgozásaim, oda különösen azon vállalatom, melynek

előrajzát a Kisfaludy-Társaságban 1842-ben terjesztettem elő *), s mely „N e m z e t i K ö n y v t á r” cím alatt megindulván, jelenleg is foly — ahogy folyhat. Mennél inkább szorúl ez a magyar közönség pártolására, annál buzgóbban kell e terv elősegelésére a nemzet lelkesb fia i s az öszves közönség szíves figyelmeért s hazafiúi hozzájárulásaért esdekelnem.

A „Nemzeti Könyvtár” tartalmát *a nemzeti irodalom koronkénti vivői és képviselőinek*, eddig sokfelé elszórt, eldarabolt, nagyrészt bajjal kapható, részint már csak egyetlen példányokban fennmaradt, legtöbbször hibásan kiadott *dolgozatai* tennék, *a külön kiadások és*, hol vannak, *kéziratok gondos összevetése által eredeti valóságokban hibátlanul előállítva*, az írók fejlődési menetét legjobban kitüntető *időrendben szerkesztve és életrajzi úgy irodalmi ismertetésekkel bevezetve*.

Legyen már most szabad a szándéklott gyűjtemény *fő osztályait* külön elsorolnom, s a mennyiben szükséges, figyeltető észrevételekkel kísérem.

Az első fő osztályt

A TIZENHATODIK SZÁZAD KÖLTŐI

teszik.

A tizenhatodik század költői irodalma nem csak a tudósokra nézve általán, de még irodalom-történetésinkre nézve is legnagyobb részt *terra incognita* mind e mai napig; úgy hogy, Tinódit kivéve tán, néhány író nevével s néhány munka címénél alig ismernek belőle többet. Oka ennek épen a példányok fenémított rendkívüli ritkasága; mihez még az járul, hogy az első kiadások többnyire hiányzanak, az utánnymások pedig, melyek részint a XVI. részint a XVII. században készültek, oly hibásak, hogy sokszor nehézségekkel kell küzdeni, milyekkel a régi kéziratokból tiszta szöveg előállításában. E tiszteletes maradványai új korunk hajnalának mind a polgári és vallási, mind a műveltségi és nyelv-történetre nézve a legnagyobb fontossággal bírnak. Bennök az íróknak, mint a népi élet, jellem és erkölcsök képviselőinek műveltségi foka, a kor legfontosb politikai, társadalmi és vallási eseményei és állapota felett uralkodott nézetek fejezvék ki. A historia sok ismeretlen ténynyel gyarapúl, sokra nézve azokból bővebb felvilágosítást nyerhet. A nyelvtörténet azok

*) L. azt a Kisfaludy-Társaság Évkönyvei IV-d. kötete 38. s köv. II.

nélkül amaz átmeneti kor legfontosb adatait nélkülözi, melyben a régi felföldi nyelvjárás, mely a XV. század végeig az irodalomban szinte uralkodott, az alföldi magyarságnak engedte lassanként által helyét, mi által egyengettetett azon út, melyen az alkotó szellemű Pázmán, mint a mai magyar könyvnyelv alapítója, nyert halhatatlanságot. Ha ezen érintésekből nemzeti irodalmunk e részének fontossága eléggé ki nem tűnnék, oly elismert tekintélyekre hivatkoznám, mint Bél Mátyásé és Cornides Dánielé, kiknek elseje már több mint egy század, emez több mint halvan év előtt a XVI. század költői újra kiadását a polgári és nyelvtörténet tekintetéből egyaránt ohajtották. „Multae huius generis cantiones historicae, mond emez, prodierunt seculo XVI., quas in volumen collectas si quis recuderet, nae is et de historia patria et de veteri poesi hungarica mereretur insigniter“*). Bél pedig: „... operae pretium facturum crediderim, si quis huius generis cantilenas, in volumen collectas luce publica donaret: quod sperarim, praeter linguae hungaricae habitum, multas simul rerum gestarum περιεχσεις ea solertia detectum iri“**). E férfiak elhúnyta óta még több ily maradvány fedeztetett föl: de a historia érdekében az egy Tinódit kivéve egy sem aknásztatott ki.

Az én gyűjteményem sok névtelenek írásain kívül SZÁZNYOLC NEVEZETT KÖLTŐT foglal magában, kik közül az irodalomtörténet írói előtt sok még csak neve után sem ismertetik. Kiterjed ez az akkori magyar költői literatura egész birodalmára, az epikára, a dramatikára, a didaktikára s a világi lyrikára teljesen, a vallásos költészetre válogotással. Rövidség okáért a munkák részletes elszámálása helyett csak költőim neveit sorolom el.

I. Eposi költők.

1. Kik vallási tárgyakat dolgoztak ki:

Baranyai Pál.	Decsi Gáspár
Batízi András	Dézsi András.
Biai Gáspár.	Erdélyi Máté.
Bornemisza Miklós.	Fekete Imre.
Bornemisza Péter.	Földvári Ambrus.
Csíkei István.	Gáspár barát.

*) Vindiciae Anon. Belae R. Notarii. Budae, 1802. a 218. l.

**) Math. Bel: Adparatus ad Hist. Hung. Decas II. Poson. 1745. a 65. 66. II. gg jegyzésben.

Ilosvai Selymes Péter.	Sztárai Mihály.
Ilyefalvi István.	Sztárai Miklós.
Kákonyi Péter.	Tarjai Mihály.
Nagy Mátyás (Bánkai).	Tinódi Sebestyén.
Nyíri János (Ceglédi).	Tolnai György.
Székely Balázs.	Torkos János.
Szeremlyéni Mihály.	Tőke Ferenc.

2. Kik *regényes* tárgyakat dolgoztak ki :

Enyedi György.	Görgei Albert.
Fabrics István (Szakmári).	Istvánfi Pál.
Fazekas Miklós (Bogáti).	Vasfai Gáspár.

3. Kik *classica*i tárgyakkal foglalkodtak :

Csáktornyai Mátyás.	Idari Péter.
Dálnoki János.	<i>Ilosvai Péter. *)</i>
Husztai Péter.	Vajda Lőrinc (Kamarási).

4. *Magyar történeti* tárgyakat dolgoztak ki :

Csanádi Demeter.	<i>Nagy Mátyás.</i>
Farkas András.	Szóllősi István.
<i>Fazekas Mikló</i>	Temesvári István.
Gosáryári Mátyás.	Temesvári János.
Görcsényi Ambrus.	<i>Tinódi Sebestyén.</i>
Gyulai Márton.	Valkai András.
<i>Ilosvai Péter.</i>	

5. *Idgen történeti* tárgyakat :

Csegéri András.	Sóvári István.
Cserényi Mihály.	<i>Sztárai Mihály.</i>
Decsi Mihály deák.	<i>Tinódi Sebestyén.</i>
<i>Fazekas Miklós.</i>	<i>Valkai András.</i>
<i>Kákonyi Péter.</i>	Varsányi György.
Mádai Mihály.	Veres Gáspár (Szegedi).

II. *Drámai írók* :

<i>Bornemisza Péter **).</i>	Karádi Pál névtelene.
Szegedi Lőrinc.	(Salamon és Markalf).

III. *Tanköltők* :

Ádám János.	Apáti Ferenc.
-------------	---------------

*) Dőlt betűvel azon nevek állanak, melyek a sorozatban már előfordultak.

**) Ez itt még csak puszta név : míg Klytaemnestrája fényre nem kerül.

Csáktornyai Mátyás.
Dévai Mátyás.
Dobai András.
Fazekas Miklós.
Fejes Miklós.
Heltai Gáspár.
Horvát András.

Ihász Péter (Melius).
Ormpruszt Kristóf.
Pécsi János.
Pesti Gábor.
Pesti György.
Szegedi Gergely.
Tolnai Bálint.

IV. Énekszerzők:

Balassa Bálint.
Barát István.
Batizi András.
Bátori Boldizsár.
Batthányi Orbán.
Bornemisza Péter.
Császé Miklós.
Debreceni János.
Deszka N.
Décsi András.
Fazekas Miklós.
Gyarmati Imre.
Hartváni Imre.
Horvát András.
Huszár Gál.
Ihász Péter.
István deák.
II. JÁNOS KIRÁLY.
Kátosi Péter deák.
Kétei Mihály.
Magócsi Gáspár
Németi Ferenc.
Nyilas István.
Palatics György.

Paniti János.
Pap Benedek.
Pesti György.
Rádai Balázs.
Rimai János.
Siklósi Mihály.
Somogyi Péter.
Suhod András.
Sylvester János (Erdösi).
Szegedi Gergely.
Szegedi István.
Szegedi Lőrinc.
Székely István *).
Szepetneki János.
Szerémi Illés.
Sziráki Balázs deák.
Sztárai Mihály.
Tolnai György.
Tordai Benedek.
Törrei Gergely.
Újlaki Péter.
Valkai Kelemen.
Vásárhelyi András.
Zeleméri László.

V. Deákozók (alaktani tekintetből teljesen összeállítva).

Diósi Gergely.
Egyedúti Gergely.

Heltai Gáspár.
Monoszlói András.

*) Székely is még csak nevével áll itt, míg hymnusai újra fölfedeztetnek.

Sylvester János.

Tasnádi Péter.

Szegedi Lőrinc.

Vilmáni Libéc Mihály.

Ez egész osztály Nemzeti Könyvtáram alakjában három oly kötetet ad, mint Csokonaim, és mintegy 24 füzetben volna eszközölhető.

A második főosztályban

A XVII. SZÁZAD KÖLTŐI

foglaltatnak, és pedig több *névtelen en* kívül a következők:

Benicky Péter (Lyra).

Szentmártoni János (Tankölt.)

Kohári István (Tankölt.).

Szöke Ambrus (Lyra).

Liszi László (Epos).

Török István, Kolosi (Epos).

Péceli Imre (Lyra).

Zrinyi Miklós (Epos, lyra).

Két nagy kötetet töltenek be a Nemzeti Könyvtár módja szerint.

Az e századbeli *vallásos költészet* körüli tanulmányaim még nem tettek azon állapotba, hogy azt gyűjteményem szerkesztményébe felvegyem.

A harmadik főosztályt

A RÉGIBB MAGYAR KRÓNIKÁK

teszik, névszerint *Székelv Istváné* (1559), *Heltai Gáspáré* (1575), *Pető Gergelyé* (1660) minden folytatásaival (*Kálnoki Sámuel*, *Spangár András*, *Kovács János* 1742-ig) és *Lisznjai Pálé* (1692). Kevebbé gyarapúl ez írók által a historiai tudomány, mint inkább a historia nemzeti felfogásának ismerete, mely egyik érdekesb jelensége a nemzeti életnek. Teszen ez osztály két kötetet, 18 füzetben.

A hazai történetírás tekintetében mint nagyobb részt használatlan *kütfők*, még sokkal fontosabb a negyedik fő osztály:

A MAGYAR EMLÉKIRÓK GYŰJTEMÉNYE,

mely egyelőre tizenkét írófoglal magában, *Bornemisza Tamástól Cserei Mihályig*, tehát 1540-től 1712-ig, többnyire kiadatlanokat; de melyhez a szükséges kiegészítések még nincsenek együtt.

Az ötödik osztályt teszik a

RÉGIBB MAGYAR BÖLCÉSZEK.

Ez osztályban a tiszta tudományos irányt nemzeti irodalmunk egyik fő díszé, *Apácai Csere János* (1653), a gyakorlatit *Pataki Füsüs János* (1626) képviselik; s kiegészítik azt Csombor, Prágai, Molnár Albert, Laskai, Ceglédi, ifj. gr. Teleki Mihály stbnek részint eredeti,

részint fordított írásaikból összeállított jellemzetes szemelvények. Egy kötet 7 füzetben.

A hatodik osztályban gróf Esterházy Miklós nádor Munkái foglaltatnak, ki kiadatlan theologiai, úgy politikai írásai által magát külön tudósnak és státusférfiúnak bizonyította. Mind két osztálya írásainak új világot vet a XVII. század első felének mind műveltségi, mind polgári történeteire. Nyomatatása már jóformán előhaladt, úgy hogy még ez évben teljesen jut a közönség kezeibe.

A hatodik osztályt Pázmán Péter válogatott Munkái tennék, ki nem csak nyelvünk történetében alkotott időszakot, hanem az újabb magyar prosának is atyja, tudományos és szónoki lángelme, a XVII. század irodalmának Zrínyivel együtt fő dísze.

Bérekeszti ez időkört a hetedik osztály; a *régibb magyar nyelvek*, Erdősitől Tsétsiig (1539—1708-ig), ily cím alatt:

CORPVS ANTIQVORVM GRAMMATICORVM VNG.

Foglaltatnak benne: Sylvester János (1539), a krakkai Irástudomány (1549), Molnár Albert (1610), Geleji Katona István (1645), Komáromi Csipkés György (1655), Pereszlényi Pál (1682), Kövesdi Pál (1686 előtt), Tótfalusi Kis Miklós (1697) és a magyar helyesírás hatalmas reformátora Tsétsi János (1708). E gyűjtemény, a magyar nyelv, nyelvtan és írásmód történetének egyik múlhatlan forrástárát képezi, s a nyelvvizsgálónak is kész, igen becses anyagot nyújt. Egy kötet négy füzetben.

A nyolcadik osztály a XVIII. századot nyitja meg

FALUDI FERENC MINDEN MUNKÁIVAL.

Epochalis ember a költészetben, és velős, numerosus irányával megújítója a XVII. század vége felé elhanyaglott prosának. Költői munkáit dalok, pásztori énekek s egy színmű teszik. Erkölcsei munkái, melyek részint eredetiek, részint fordítások, az életbölcseségre, világ és emberismeretre, vallásosság és erkölcsiségre vezető eszmék és ismeretek nagy sokaságával termékenyítették irodalmunkat, s oly morális tökélet képeznek, melyet csak forgatni kell, hogy üdvös kamatait gazdagon meghozza. Egy kötetet tesznek nyolc füzetben; nyomatatása már megindult.

Faludit szívesen követnék nyomban, kilencedik osztályul,

BESSENYEI GYÖRGY MINDEN MUNKÁI.

Faludi, a magyar *renaissance* előhírnöke, Bessenyei annak fő hőse,

philosophus, történész, költő: ki a magyar irodalmi látkört új tartományokra terjesztette ki, azt új eszmékkal népesítette, új formákkal ékesítette. Számos munkái ma már felette megrikkultak; együtt egy könyvtárban sehol sem találtnak; sok kéziratban hever, sok elszórva, részint censurái tilalmak következtén. Az én szerkesztményemben hét nyomatlan munkája van, való díszei a Bessenyei Múzájának, melyek közül egyet Kazinczy Gábor, egyet Erdélyi János barátim hazafiúi indulatú közlékenységének köszönök. Feje levén ő egy az irodalomban fő szerepet viselt iskolának, a franciának: azon kor értelmiségi történetét Bessenyei munkái teljes kiadása nélkül nem méltathatjuk. Egy kötetet tesznek, vagy nyolc füzetben. Őt mint középpontot, sugarakként veszik körül társai, kiket

BESSENYEI KÖRE

cím alatt állítottam össze. Itt gróf Teleki Ádám, b. Orczy Lőrinc, Barcsai Ábrahám, Báróci Sándor, Ányos Pál, Péceli József, id. Szilágyi Sámuel, b. Naláci József, Czirjék Mihály, gr. Teleki József, Sándor István, b. Orczy József, gr. Fekete János, Hary Péter, Göböl Gáspár, Takács József, Aranka György stb. válogatott munkáik által képviseltetnek. Egy kötet 5—6 füzetben.

A tizedik osztályt a

CLASSICA ISKOLA KÖLTŐI

teszik két kötetben, melynek elsejében Kalmár József, Molnár János, Baróti Szabó Dávid, Révai Miklós, Rájnis József, Vályi-Nagy Ferenc stb, részint csak kivonatokban, vezettetnek föl; a második *Virág Benedek Minden Munkáit* foglalja magában, tehát a prosáikat is.

A tizenegyedik osztályt a *népi irányt* az irodalomba beoltani kezdett férfiak, különösen

DUGONICS, HORVÁTH ÁDÁM ÉS GR. GVADÁNYI J.

teszik, célszerű válogatással; kikre

A tizenkettődik osztályban

AZ ÚJ ISKOLA ELŐZŐI

következnének. Ezek egyik kötetében gróf Rádai Gedeon, Földi János, Szentjóbi Szabó László, Bacsányi János, Dayka Gábor, Verseggy Ferenc és Fazekas Miklós állanak; másikat Kármán József Írásai teszik, melyek már 1843-ban megjelentek; harmadikát Csokonai Mihály Minden Munkái, melyek szinte a közönség kezeiben vannak (1844—6); negyedikét Kisfaludy

Sándor Minden Munkái, mik szinte megjelentek már, s mi-helyt a kiadó könyvtárus alkalmat nyújt, egy *pótlékkötettel* fognak kiegészíttetni, mely Kisfaludy Sándor ezen, és egyéb kiadásában hiányzó, elszórt, jó részt kiadatlan, írásait hozná.

A tizenharmadik osztály

A RÉGIBB MAGYAR SZÍNKÖLTŐK

maradványait tartalmazza, válogatással, a XVII. és XVIII. századbeli drámai élet és irodalom megismertetéséül.

A tizennegyedik osztályt a múlt és jelen század befolyásait egyesítő

KIS JÁNOS POETAI MUNKÁI

teszik, és szinte a *közönség kezében vannak* már (1846—8).

A Kazinczy Ferencben megtestesült *új iskola* e főnökének *eredeti munkái*, azon akadémiai kiadásban, melyet Bajza barátommal kezdettem meg, a második kötet után megállapodván; a közönség egy újnak nézhet elibe Kazinczy Gábor kezeiből; s így a Nemzeti Könyvtár tiszte leszen azt a

KAZINCZY KÖRÉHEZ

tartozó költőkkel kiegészíteni, a mennyiben az által magán tulajdonjogokkal nem jö ütközésbe.

S ezen tizenötödik osztályhoz tartoznak

VITKOVICS ÉS GOMBOS MUNKÁIK

is, mik nem kevés kiadatlanokkal bővítve, több év óta várják immár a sajtót.

Már régebben történtek lépések az örökösöknél Katona József Színművei kiadására, melyeknek kéziratai vett tudósítás szerint Károlyi István nyomtatónál maradtak el. Ha egy újabb hírben bízhatni, azok csakugyan előkerültek volna.

E folyó század kitünőbb írói közül a Nemzeti Könyvtár alakjában megjelentek még Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály; sajtó alá készülnek Czuczor Gergely Munkái.

Befejeznék a Nemzeti Könyvtárt

A MAGYAR TUDÓSOK LEVELEI,

melyeknek gyűjteménye (a Kazinczyéit ide nem tudva, mik közül három kötetet külön már kiadtam,) megbecsülhetetlen diplomatáriumát képzí a magyar belső élet és irodalom történetének.

Ime a nagyszerű vállalat terve, mely, ha akár magam, akár mások által véghez hajtatnék, az irodalom számos, sikertelen

földben elásva rejtőzö kincseit köz vagyónúl visszaszerzené, s minden, mit magyar elme a szépnék igaznak és jónak szellemi birodalmában századok alatt előállított, új életre és új hatásra feltámasztatnék. Most azok nagyobb részt keveseknek, részint csak egyes emberek kezein ritkaságok gyanánt fordulnak meg, úgy hogy az *irodalomtörténetnek* sem szolgálhattak elégséges alapúl, melynek tiszte, nem könyvcímeket sorolni el, hanem az írók összehasonlító vizsgálatából az irodalom fejlődési menetelét kipuhatolni, s azt mint összefüggő egészet, mint egy léteges élőfát, gyökerei, törzsöke, ágai, viránya és gyümölcsei szerint méltatni.

Vannak ugyan kik csak máról holnapra eszmélvén, az irodalom múltját inkább curiosumnak, előadását haszon nélkülinek, legfeljebb érdekes időtöltésnek tartják. De ezek feledik, hogy a történet mindig és mindenütt *magistra vitae* marad, akár a polgári viszonyok, akár hadi események, akár a műveltség s annak egyik fő tényezője, az irodalom körül forog. Abból tanuljuk, mit és mint működtek előttünk, hogy ezt kövessük, am azt kerüljük; ezt a mezőt tovább műveljük, am azt újból beültessük; semmit ne engedjünk kihalni, mi életre méltó, s hogy a régibb cultúra vállain biztosban emelkedünk, mint ha minden nyomon újra csak eleiről kezdjük. Senki sem tehet mindent: az egyesek és a korok solidáris munkásság által állíthatják csak elő, mit a nemzet üdvöset, sőt nagyot, öszvesen előállítani bír. E folytonosság nélkül örökké kezdünk, újra meg újra, de tökélyre az irodalmat nem viszzük egy ágában sem. Nem igen van nemzet, melly annyira elfeledte irodalmi múltját, mint a miénk — az újabb korban. Innen az a kis kör, melyben mozgunk, innen e csinált szegénység, s az irodalom jövődjé iránti csüggedt bizodalom. E helytelen irányon fordítani, e nagy hézagot erőm szerint betölteni, feladása most megjelenő irodalmi történetemnek is, bár ez azon bővebb munkának, melylyel a haza iránti kötelességemet leróni reménylem, sajátkép csak előrajzául tekinthető. E célt tűzte ki magának Nemzeti Könyvtáram is, melyet míg élek s egészségem kedvez, önálló munkálkodásaim mellett folytatni szándékozom: csak akadjanak, mint eddig, hazafiúi lelkű közre munkálóim az anyag összeszerzésében, és kiadóim, vevőim, pártfogóim a kiadások eszközzésére.

Ugyan azért e köz ügyben — mert én csakugyan annak nézem — teljes bizodalommal fordúlok mindenek előtt valamennyi *barátjaihoz az irodalomnak*, azon kéréssel, támogatnának értesítéseik

és közléseikkel ezen túl is. Valamint hálával említettem eddig is mindazokat, kik tanácscsal, kéziratokkal, különösen írók leveleivel és ritka könyvekkel segítettek, úgy szent kötelességemnek tartom ezután is hasonlót tenni: mert ily nagy körben egyes keveset tehet, nyomosat csak összevetett vállak. Sőt ha lesz, hason szeretettel visseltetve e neme iránt az irodalmi napszámosságnak, egy vagy más kitűzött részt felvállalni kész, szívesen járulok az eszközzéshez néminemű készülleteimmel, hogy a vállalat, mely úgy is egy egész életet kíván, több munkás kéz által annál gyorsabban haladhasson!

De buzgó kérést intézek az *időszaki sajtó kezelői*hez is, méltatnák figyelmökre az eszmét, mely minden művelt nemzetek által saját irodalmok irányában már régóta oly szeretettel karoltatott fel és vált gyümölcsöző valósággá; s költenék fel s irányoznák a közönség figyelmét valamint az új, úgy a régibb irodalomra is, azon érdemben lelvén jutalmokat, mely az *irodalmi öntudat hathatós ápolásában* fekszik. Nekik van különösen módjokban azt, mi a könyvboltok polcain elterjedésre vár, gyakori felemlítés által a közönség pártolásába ajánlani.

Végre a magyar irodalom a múlt század végeig soha sem volt *Maecenasok* nélkül; de voltak egyesek a most lefolyt félszázadban is, mi avval biztathat bennünket, hogy a hon szerencsésb állásu fiai közt e neme az irodalom pártfogóinak sem halt még ki végképen. Vajjon nem érdemelnék-e a leélt idők szellemi hagyományai, hogy ily jótevő kezek által költessenek fel új életre?

Csak minden oldalrólí segedelem teheti, hogy míg irodalmunk új erővel tökéket szerez, a régieket is visszafoglaljuk s a múlt korok kamataival a nemzeti élet szellemi kincstárát mind inkább neveljük.

ÖZV. HUNYADINÉ ÉS SZILÁGYI MIHÁLY FRÍGYKÖTÉSÖK

GARAI LÁSZLÓ NÁDORRAL JAN. 12. 1458.

KÖZLI

BIRK ERNŐ,

CS. UDV. KÖNYVTÁRTISZT, ÉS CS. AKAD. L. TAG.

Az itt közlendő, eddig kiadatlan, oklevél, melynek eredetie a m. királyi udvari kamara kincstárában őriztetik, hártýára iratott, s két

függő pecséttel volt ellátva, melynek egyike azonban hiányzik. Érdekes kiegészítője az Kaprinai munkájának: *Hungaria Diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad Regis Hung. stb*; s minthogy a Hunyadi háznak, leghatalmasabb ellenzője iránti állásáról eddig ismeretlen tudomást nyújt: a magyar közönségnél kedves fogadtatásra számolhat. Különösen új fényt vet ez azon emeltyüre, mely az ifjú Mátyás hirtelen szerencseváltozását, tömlöcbüli útját a trónhoz, lehetővé tette. Tudniillik nem Budán, Szilágyi hadi erejének kifejtése némította el a nádor felekezetét; már január 12-kén 1458. történt meg Szegeden a két párt kiengesztelődése. Garai reá állott hogy a maga és hívei egész hatalmával megszerezze Mátyásnak a koronát s eszközölje a börtönből kiszabadulását. A ravasz nádor egyszersmind saját hathatós befolyását is biztosítani igyekezett valamennyi méltóságai s birtokai kikötött megerősítése, úgy leányának Annának elhatározott összekelése által a jövő királylyal. Mi és mennyi ment teljesedésbe ezen ünnepies esküvel erősített frígykötésből: azt ama kornak mindeddig eléggé fel nem derített történeteiből kell kinyomozni.

E következősdús frígykötésre hivatkozik Szilágyi Pesten, 1458. január 23-dikán Zeeri István részére kiadott oklevelében is (Kaprinai, II. 118. — Katona, XIV. 26. stb), hol az esküforma is a jelenel egészen összevág.

Kár hogy e frígylevél eredetie romladozott, s néhány helyen olvashatatlan: minél fogva hézagait, mennyire biztosan lehetett, zárjelek közt kiegészítettem. — Következik immár a szöveg.

Nos Elizabeth Relicta condam Spectabilis et Magnifici Johannis Gubernatoris de Hunyad Comitis Bistricziensis ac Michael Zilagy de Horogzeg Banus Machouiensis et Capitaneus Castri Nandoralbensis Notum facimus tenore presencium Significantes quibus expedit vniuersis Quod cum dudum alias inter nos ab vna, et Magnificum ladislaum de Gara huius Regni Hungarie Palatinum ac Illustrem dominam Alexandrinam consortem eiusdem ab altera partibus, diuersis occasionibus ac specialiter pretextu mortis condam Illustris Wlrici Comititis Cilie et Spectabilis ac Magnifici condam ladislai filij praefati Johannis Gubernatoris similiter Comititis Bistricziensis diuerse emulationes contenciones odia persecuciones et Iniurie mutuo orte et suscitata fuissent, Tamen nos pro bono pacis quietis ac pro vtilitate huius Regni, finem huiusmodi Iniurijs et emulationibus imponere vo-

lentes, omnes huiusmodi Iniurias et quelibet offensionum genera, quibus nos quomocunque hactenus per ipsum dominum palatinum ac prefatam dominam Allexandrinam consortem suam necnon Reuerendum in christo patrem dominum Nicolaum Episcopum Quinecclesiensem et Magnificum Paulum filium Bani de lyndwa alias Magistrum Curie Regie etc. cunctosque alios adherentes fautores familiares et partem prefati Palatini tenentes, qualitercumque et quibuscunque modis offensos nos pretendere possemus signanter vero in morte prefati condam ladislai filij Gubernatoris plene pure et sincero animo remisimus et indulsimus et numquam de eisdem ad quaecunque vindictam sumendam reminisci constituimus neque reminiscimur Cum prefato quoque palatino ac dicta domina conforte sua et antefatis suis fautoribus et adherentibus pacem perpetuam et vnionem indissolubilem fecimus atque cum eodem domino Palatino et eius consorte et dictis suis fautoribus et adherentibus ad infrascriptas conclusiones et articulos fide nostra christiana sine dolo et fraude observandos deuenimus. Primo, quod prefatus Palatinus et domina Allexandrina coniunx sua cum predictis et omnibus alijs suis fautoribus et adherentibus nobis ad querendum dominum huius Regni Hungarie et ad faciendum in eodem Regno Hungarie Regem Spectabilem et Magnificum Mathiam filium prefati Johannis Gubernatoris et pro eliberacione eiusdem nunc in captiuitate existentis, fideliter adhibebunt Idque quod prefatus Mathias liberari et in hoc Regno Hungarie Rex constitui possit, totis suis viribus et omni posse eorum procurabunt et facient Nobisque contra omnes tam forenses et extraneos quam indigenas et Incolas huius Regni Hungarie, qui de Regno ipso dissentire et se in eodem contra voluntatem nostram Regem facere voluerint, cum effectu assistant et nos iuuabunt Et quod Castrum et Ciuitas Budensis nobis cum omnibus illis cum (quibus) voluerimus libere patebunt Nosque ad Castrum et Ciuitatem huiusmodi pro medietate recipient et admittent Nosque Ciuitates Budensem predictam et pestiensem in (columen) con)servabimus et contra promissiones prefati Palatinj eas non taxabimus Nos quoque promisimus eisdem domino palatino et domine consorte sue et presentibus (promittimus) fide nostra christiana ac sub honore et fama nostris in forma infrascripta Jurantes, Quod prefatus Mathias filius Gubernatoris filiam eiusdem Palatini (C. . . . . Annam ?) ritu Romano sibi in vxorem ducet recipiat et habebit, sicuti coniugem Re-

giam decet, sine omni oppressa seruii fouebit et tenebit, Ipsumque dominum Palatinum (veluti patrem) et dictam dominam Allexandrinam tamquam Matrem suam cum omni honore et reuerencia habebit et tenebit honoremque Palatinatus ac Castrum Budensé et (omnes) honores et officia quos et que a precedenti Rege habuit et similiter vniuersa Castra eiusdem (sic) atque bona eiusdem cum illis disposicionibus et salarijs quibus (ea) tenuit, tam nos quam Idem Mathias immutabiliter sibi seruabimus et seruabit et eis contra omnes, cuiuscunque condicionis existant, in suis honoribus officijs et (possessionibus potenter) manutenebimus et defendemus tenebitque et defendet. Et vt huiusmodi affinitas et cognacio sine suspicione ad effectum perducí possit promissimus et promittimus eidem domino Palatino et domine conforti eiusdem sub pretacta fide nostra christiana et Juramento infrascripto, quod possessionem huius Regni Hungarie et specialiter omnium bonorum paternorum prefati Mathie eidem non dabimus nec permittemus, nisi prius cum prefata filia Palatini contrahat et inter eos Matrimonium fuerit consummatum, Volentes habere pro expresso quod si contingat factum prefati Mathie quod ad assecucionem huiusmodi Regni Hungarie, Ad quod prefatus Palatinus et dicta domina consors eiusdem totis viribus nobis assistere tenentur, quomodolibet impediri vel differri, per hoc affinitas et amicitia huiusmodi inter nos nullatenus impediatur sed cum effectum perficiatur et observetur Ita tamen quod eciam hoc casu ipse Palatinus nos ad Castrum et Ciuitatem Budensem pro medietate recipere et admittere teneatur et sit obligatus Et quod neque nos ipsum et suos et neque ipse nos et nostros de eodem Castro et Ciuitate eiciemus seu eiciet sed fideliter et cum omni sinceritate nobiscum ipsis mutuo agemus Quodque a modo deinceps et inantea nos et prefatus Mathias Ipsi Palatino et dicte consorti sue ac suis heredibus et econuerso ydem Palatinus et eius consors ac sui heredes nobis et heredibus nostris mutuo obligati esse debeamus ad mutua subsidia et auxilia contra quoscunque inimicos et turbatores nostros preter prefatum dominum Nicolaum Episcopum et Magnificum Nicolaum de Wylak Wayuodam Transsiluan. contra quos, quia prefatus Palatinus se eisdem obligatum esse asserit, si agere quocumque casu oporteat, Ipsum Palatinum ad ferenda auxilia non artabimus, Ita vt et illis contra nos similia auxilia non prestat. Hoc eciam expresso, Quod si volente deo cuius iudicio non resistitur, antefatum

dominum Mathiam aut memorati Palatini filiam contingat ab hoc seculo decedere, per hoc obligaciones huiusmodi nullatenus impediuntur quin ymmo sicuti viuentibus ipsis Ita et morientibus nos et heredes nostros ipsi palatino et domine consorti sue et suis heredibus et econtra Ipsos dominum palatinum et (dominam) consortem suam et suos heredes nobis et similiter heredibus nostris premissis obligacionibus teneri volumus et esse obnoxios. Ceterum volumus quod si prefati fautores et adherentes ipsius domini Palatini, qui presentibus nominatim sunt intersertj, vti presenti obligacione nostra, specialiter nos prefatus Palatinus vt cicius fierj poterit per suas literas efficiat cerciores. Et vt hec obligatio suprascripta efficacius et sine scrupulo suspicionis obseruetur Sicut corporaliter tactis sacro sanctis Ewangelijs Jurauimus Ita et presentibus Jurantes dicimus in hec verba: Sic nos deus omnipotens cui omne cor patet et quem nullum latet (secretum) et Genitrix virgo Maria ac sanctus Michael Archangelus atque omnes sancti et Electi Dei atque hec sacrosancti Ewangelij verba perpetua veritate subnixa: In principio erat verbum et verbum erat apud deum et deus erat verbum, adiuuent actusque nostros ad vota (nostra dirigant) sicque vitam nostram longiorem faciant et animas nostras Saluent Sicquoque Sacramenta dominicj corporis et sanguinis tempore vite nostre accipere ac post mortem nostram faciem Creatoris nostri videre mereamur et cum corpore et anima in inferno non sepelliamur atque Ita de bonis nostris heredes nostri gaudeant quod omnia premissa et queuis singula premissorum sinceriter sine omni dolo et fraude obseruabimus et faciemus obseruare, Quodque pro efficaciiori obseruancia premissorum hoc Juramentum in forma prescripta coram Reuerendissimis in christo patribus Johanne sancti Angeli et Dyonisio Archiepiscopo Strigoniensi sancti Ciriaci in Thermis sancte Romane Ecclesie cardinalibus etc prefato Palatino renouabimus et de nouo quam primum fieri poterit prestabimus Et similiter prefatus Mathias post eliberacionem suam et regressum suum in hoc Regnum Hungarie infra vigintiquinque dies super obseruacione omnium premissorum Juramentum in forma prescripta prestare debet et teneatur. In quorum omnium testimonium presentes literas nostras pendencium Sigillorum nostrorum munimine roboratas eisdem domino Palatino ac domine consorti sue duximus concedendas. Datum Zegedini feria quinta proxima ante octauas festi Epiphaniarum Domini Anno eiusdem Millesimo Qua-

drigentesimo Quinquagesimo octavo. Quia autem Nicolaus et Georgius pethew de Gerse, Henyng de Zomzedwar, Benedictus de Thwroc, ladislaus Bwzlai de Gergellaka, Jodocus in wegles residens et Stephanus filius Pose de Zeer et Petrus Korlath in Saskw conmorans de adherentibus et partem prefati palatini tenentibus existere perhibentur, Ideo illis, si et in quantum in parte prefati palatini perseverare et perdurare uoluerint et durauerint, Juxta premissam obligationem nostram et sub fide et Juramento prescriptis, eos dispositionibus premissis quo ad omnia premissa ipsos concernencia per expressum habere volumus et presentibus includimus Et similiter prefatus dominus Mathias includet et pro inclusis habebit. Datum vt supra.

IRODALMI NAPLÓ.

— Időszaki sajtónk az új évvel két új közlönnnyel szaporodott. Egyikét a buzgó és tevékeny *Vahot Imre* létesítette ily címmel: „Remény a magyar szépirodalom és művészet érdekében. A jelesebb magyar írók közremunkálásával.“ Egyelőre tizenkét füzet jelentetik, mely lehető gyorsan fog, időhöz nem kötve, megjelenni, s két tekintélyes kötetet ad. Szépirodalmi műveken kívül „minden füzetben lesz állandó szemle az élet, irodalom és művészet, különösen nemzeti színházunk jelentősebb mozgalmai fölött“; s többnyire Barabás után készülendő magyar tárgyú képek fogják ékesíteni. Előfizetés 12 füzetre 5 ft, postán 6 ft. — Az első füzet, mely legnagyobb nyolcadrétben négy ívből áll, a kiadótól, továbbá Tompa, Jókai, Vachott Sándor, b. Eötvös József, Kuthy, b. Jósika Miklós és Vas Gerebentől hoz tartalmat: mind jó nevek, melyeket egyszersmind becsületes hazafiúi irány mindannyi zálogaiként üdvözlünk. Mert hiszszük hogy a kiadó, tiszta öntudatában a magyar író nemes és komoly hivatásának oly súlyos időkben, mint a milyek a nemzetre nehezültek: becses tartalom által igyekvendik a közönséget érdekelni, szellemi részvételét felkeltetni és táplálni, az irodalmat a maga vállalatával is gyümölcsözőbbé s egyszersmind tiszt-

teletessé tenni, végre körébe tartozó minden hazafiúi érdeket lelkesen apolni. Ily komoly, lelkiismeretes képviselőre szorúl most inkább mint valaha az irodalom, ezen már egyetlen gyámja a nemzetiségnek; ki hivatva van ezt amaz eszközzel támogatni, távol marad minden visszaéléseitől azon helyzetnek, mely a közönséggel összeszövi, s tartózkodni fog ama napok felidézésétől, midőn az időszaki sajtó egy része orgyilkosi vagdalózások és gladiator harcjátékok undokot gerjesztő terévé aljasult, melytől végre azoknak üzöi is megcsömörlöttek: az irodalom és képviselőinek tekintete pedig a zérus alá süllyedt.

A másik folyóirat, melynek első füzete szinte előttünk: „A falu könyve, a nép használatára.“ Szerkesztő Vas Gereben, kiadó Emich Gusztáv. A szerkesztő szavaival adjuk a lap előrajzát. „Mindenek előtt akarjuk, 1. hogy a volt földesúr és jobbágy között legyen meg a béke, hogy vak indulatoskodás helyett legyen meg az egyetértés, és a szorgalmatlanság miatt ne menjen veszendőbe a föld, melynek gyümölcsét az isten az emberi munkásságnak szánta. 2. Tapasztalásból tudván, hogy az újabb bírósági eljárásokat nem ösmervén a nép, lelketlen csalók által utolsó fillérétől is megfosztatik, ezért a „szegény ember prókátor“ című rovat alatt sorban elmondjuk, hogy mindenféle tárgyban hova kell fordulni. 3. A természet titkait iparkodunk megmagyarázni, hogy a sok esetben hazudságnak elejét vegyük. 4. Mulattató tárgyakat is adunk, mert néha ez is elkel a munkás ember körül. 5. Minden füzetben legalább egy verset is adunk. Ez az, a mit akarunk! sem többet sem kevesebbet.“ Hogy a buzgó szerkesztő, és derék társa Atádi Vilmos, egész melegséggel viselik szívökön a mi derék, jóra termett s a kebel minden nemesb érzéseire képes népünk sorsát; hogy annak szükségait ismerik, hogy annak nyelvén tudnak: mi alatt nem csak előadásukat értjük, mely egészen népies, hanem azon ritka tehetséget is, a nép gondolkodása és érzései alakját reproducálni, magokat azzal teljesen azonítani: mind ezt egyébkor is bebizonyították, s fényesen bizonyítja a jelen füzet is. Járjanak ők el csüggedetlen buzgósággal felvállalt nemes tisztokban: s valódi jótevői lesznek e szegény népnek. Erős meggyőződésből tehát a Falu könyve áldásos hasznáról, ajánljuk azt a földbirtokosok, hivatalviselők, mérnökök, lelkészek, mezői orvosok, gazdatisztek, szóval mind azok pártolásába, kik a jó néppel érintkeznek, s ennek javát s jövődjét ohajtják: ajánlják, terjesz-

szék: hogy ne legyen magyar falu, pusztá, hol a Falu könyve meg ne lenne, olvassék minél gyakrabban s általánosban: erkölcsi és anyagi haszna életbe ható leszen. — Félévi ára, a két-két ives, 12—14 füzetnek postán 3 ft., helyben kihordva 2 ft 30 kr.

— *Mathematicai tud d.* — Örömmel jelentjük, hogy tudományos tankönyveink is szaporodnak. Jelenleg ismét négy ilyen fekszik előttünk, u. m.:

Elemi Mennyiségtan. Irta *Konetz Lőrinc*, kegyes szerzetbeli áldozár. Második bővített kiadás. Pest, Emich bet. 1850. nSr. 106 l. Ára füzve

Elemi Mértan. Irta *Koretz Lőrinc*. Második kiadás. Pest, Lukács László bet. nSr. 118. l. és 4 köiratu rajztábl. füzve

Számolástan. Kézikönyvül gymnasiumi, felső elemi-tanodai és magán használatra írta Dr. *Szabóky Adolf*, kegyesrendi tanár. Első rész. Második kiadás. Pest, 1851. 8r. Ára füzve 54 kr.

Mértan elemei. Tanodai használatra írta Dr. *Szabóky Adolf*. (Vonalok, szögek, három-, négy- sokszögek, kör és arányok). Második kiadás. Pest, Lukács L. bet. 1851. 12r. 95 l. 2 köiratu rajztábl. Füzve 32 kr.

E tankönyveket az új tanrendszer idézte elő, mely szerint hazai gymnasiumaink szerveztettek, részint jelenleg szerveztetnek. A kormány, elhagyatott és korán túl élt tanodáink kiáltó szükségéin ápolólag segíteni akarván, osztálytanítás helyett módosított szaktanítást parancsolt, mely által az ifjúság az értelmiség és real ismeretek szentélyébe hovabiztosban vezettethessék. A szakmányok közt méltán áll a kitünőbbek sorában a mennyiségtan, mely mintegy alkotó részeire: számolás- és mértanra feloszlik. Lehetlen vala bizonyynyal egy lelkesült tanárnak, ki, bár honnan eredjen is, két kézzel karolja fel a tanodai sikert hatályosan emeltyüzni képes intézkedéseket, igen, lehetlen vala nem gondoskodni kézikönyvekről, melyek a foganatosítandó tanrendszer követelményeit tüzetesen és erőtellig kielégítsék. A magyar tanári kart épen nem lehet az oktatásügy iránti részvétlenségről vádolni, úgymint melynek köréből csakhamar találkozott nem egy, kik a kitüzött igényeket tartva szorosan szem előtt, alkalmas kézikönyvet törekedtek nyújtani a honi ifjúságnak. Szerzők is e férfiak sorába léptek, s tankönyveik, mint a hamar ismételt kiadások mutatják, helyeslésével találkoztak mind az igazgatók, mind a tanítóknak. Szabóky úr tankönyvei azonfelül *felsőbb*

helyről is ajánltatván, legtöbb gymnasiumokba be is fogadtattak; s tőle, mint érintettük, a fenebbieknek kiegészítő részei is lehető gyorsan hagyandják el a sajtót.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Gyakorlati Török Nyelvtan. Irtá Repicky János. Pest, 1851. Könyomat. 4r. 46 l. Füzeve 1 ft. — (Önjelentés).

Szerző több év óta keleti nyelvekkel foglalkodván, s azok körül némi jártasságot szerezvén magának (sit veniat verbo!) gyakorlati török nyelvtant irt s azt, keleti betűkbeni szűkölködésünk miatt csak könyomatban adhatta ki. A fő eszme, mely őt e munkának szerkesztésében vezette, helyes rendszer és kellő rövidségben áll. A mi az elsőt illeti, annak tekintetében az eddigelé megjelent s egy párt kivéve kezeiben meg is fordult nyelvtanoktól némileg el kellett térnie. Az eltérés e kettőben áll: először a névképzőket, melyek törökben is csak az arabot majmolva hozatnak fel pár számmal a főneveknél, nem rakta a nevek után, részint azért, mert azok más nyelvtanokban úgy is csonkák s a nyelvtanban inkább különös helyet vagy részt igényelnek, ha kimerítőleg akarjuk őket előadni részint, hogy az ily eljárás, t. i. képzők főlemlegetése, nem a ragozáshoz tartozik, s a tanulónak elméjét külneművel terheli. E szempontból tehát az egészet jelentő inkább a következő részekre osztotta fel: Betűtan, beszédrészek s ragozások, szóképzés és szófűzés. Eddigelé az előbbi kettő jelent meg. A névhatározókat a nevek, és nem az igék után sorolta, mint eddiglen történni szokott: hiszen nevezetők sem mutat arra, hogy az igéhez tartozzanak. S ha valaki ellenvetné: mért nem helyezte azokat mindjárt a főnevek, hanem csak a névmások után? Azt feleli, mert azok nem csak a fő s mellék nevekhez, hanem a számnevek s névmásokhoz is járulnak, sőt ezekhez viszonyuk még szorosabb, mert valamint a mi nyelvünkben is rövidített vagy függedő személynév másokkal kapcsoltnak p. *alt*, *alatt*, *altyme*, *alám* st. A kellő rövidségre nézve megjegyzi, miszerint ebben a középutat akarta föllelni, fölöslegeset nem adva, jelentékenyebbet ki nem hagyva. Amolyat adni p. abban is áll, hogy a tatárrali rokonságot felmutassuk, némely ragok eredetébe bocsátkozzunk stb, mi, bizony nem nekünk való, mert kezeinket mellünkre téve, meg kell vallanunk, hogy keleti nyelvek még nálunk szaharai pusztát jelentenek, holott különben világszerte műveltetnek. A tatár s effélének főlemlegetését tehát szerző inkább élő szóval akarja itt

ott tanítványai előtt megérinteni. Térjünk a könyv tartalmára. Első rész: Betűtan s kiejtés l. 1—6. Jelesen: betűrend vagy mássalhangzók, l. 1, 2; írásbeli jegyek 3; kemény és lágy mássalhangzók s azoknak hangzókali kapcsolata s az írásnak némely nemei, példákkal minőket nyelvtanokban eddigelé nem láttam, akartam ezeket szemléltetőkké tenni 4; olvasási gyakorlat, kiejtés, fordítás s némely összvonasokról 5—6; (a gyakorlat a m. akademia Maróthy-codexéből vétetett *) s hangzókka láttatott el). Ez utólapnak első sorában: tizenegy hibásan áll tíz helyett. Ugyanazon lapnak végén kezdődnek a beszédrészek s ragozásuk, név szerint főnevek l. 7—11; négy külön gyakorlattal **), hol mindjárt két főnévnek kapcsolatánál a birtokos névmást hoztam fel, minthogy a nélkül gyakorlatot teljességgel nem írhatni p. ada balyg-i: sziget hal-a = cethal. Minden gyakorlat előtt azon szók adatnak rendben, a melyek amabban foglaltatnak, tanuló a ragokból könnyen kiveheti az értelmet. A későbbiekben igyekeztem a már egyszer felírt szókat többé nem írni, noha megesett mindamellett némi ismétlés is. Melléknevek négy gyakorlattal 12—15; számnevek egy gyakorlattal 16—17½; névmások, jelesen: személyes, birtokos, visszatérő, visszahozó, kérdő, mutató és határozatlan félék, hét gyakorlattal l. 18—27. Névhatározók két lapon egy gyakorlattal. Igék: állító s tagadó létigék, cselekvő, tagadó és szenvedő az egyszemélyűekkel hét gyakorlattal l. 29—43½; igehatározók és kötszók egy egy gyakorlattal; s végül az indulatszók 44—46. Mely eljárással a nyelvet annál könnyebben lehet megtanulni, miszerint a gyakorlatok egybe az előttök felhozott ragozásra következnek, mi eddigi nyelvtanokban vagy egészen elmaradt egy pár példát kivéve, melyeket gyakorlatoknak mondani nem lehet, mert ezek nagyobb számmal szoktak birni, vagy a nyelvtannak végéhez csatoltattak, az ember keresse aztán a ragokat szerteszéllel a könyvben. Értelmet zavaró hiba hol 18-d. l. 11. sor faide, és 24. l. 22. sor jaradizsi szók után még a szi birtokrag kívántatik meg: faideszi, haszna, japadidzsizsi, teremője; néhol mint 19. l. utósor keminkah, k—gah h. és 28. l. alul 5. sor keda és kemi, geda és gemi h. íróársamnak hibája l. 13. sor 12. fehértenger=középt. *Repicky János.*

*) Dzsafer temesvári pasa (elesett 1697-ben Zentánál) élete.

**) Gyakorlatot gyűnév értelmében veszi, 2—10 sort s néhol p. 13. l. 68 szót és 18 példát foglalót.

Magyar Váltójogtan a közönséges váltórendszabály szerint, írta Suhayda János, jogtudor, köz- és váltóügyvéd. Pesten, 1851. Hartleben K. A. sajtája. 238. lap. Füzve 2 ft.

Mennél meddőbb egy idő óta irodalmunknak mezeje, annál örvendetesebb jelenet volt előttünk e fenn nevezett munka, melyet kitünő jelessége miatt a t. olvasó közönséggel ezennel ismertetni méltónak tartunk. Minekutána a szerző munkája bevezetésében a szükséges történeti és váltójogi előismereteket, és a váltóüzletnek rövid vázlatát előre bocsájta, a váltójogot a császári nyílt parancs által épségben hagyott magyar váltótörvények és kihirdetett közönséges váltórendszabály szerint rendszeres alakban szerkesztve adja elő: ezen könyv tehát az első, mely az épségben hagyott magyar váltótörvényeket a közönséges váltórendszabálylyal együtt magában foglalja. A szerző e munkában mély avatottságát és a legjelesebb váltójogtudósok munkáiban tett gyümölcsöző tanulmányait nagy mértékben tanúsítja, minélfogva a váltótörvénynek tanait nem csak legjobb logikai rendben, (mely ugyan a váltórendszabályok rendétől eltér, de véleményünk szerint célszerűbb és a tanulást könnyítőbb), hanem helyesen magyarázva, okaikkal támogatva és számos példák által világosítva, a haszontalan ismétléseket pedig, melyek sok váltójogi munkában előfordulnak kerülve, adja elő. Igen helyeselhető az is e munkában, hogy noha szerző azon fő eszmét, mely az egész váltórendszabályon keresztülvonul, miszerint t. i. a váltókereskedési papírpénz, melynek rendeltetése a forgalomban a pénz helyét pótolni igen helyesen felfogta, és ezen fő eszméből származtatja a váltójognak némely feltűnő és más polgári viszonyokra nem alkalmazható rendeleteit, még is azért *Einert*, a különben igen híres német váltójogásznak ösvényét abban nem követte, hogy a váltójogi szerződésektről tant feleslegesnek állítaná, mert hogy ezen tan nem csak nem felesleges, de a váltójognak kellő felfogására, főleg kezdőknél szükséges, tán mindenki, ki a váltójog tanításával foglalkodott, tapasztalhatta. Szerzőnek érdemeit továbbá növeli az is, hogy előforduló jegyzeteiben a történt változtatásokat is a váltójogban kimutatja, munkájának vég fejezetében pedig a váltóban előforduló személyek jogai és kötelességei rövid vázlatát és függelékében a váltókat illető bélyegrendeleteket adja elő. Nyelve az egész munkában tiszta, érthető, folyó és magyaros szabásu, külső kiállítása e munkának csinos: mind ezeknél fogva e könyvet mind azoknak, kik

e váltójognak tanulásához fognak, mind azoknak, kik a váltójog gyakorlatával foglalkodnak, mint igen tanulságos és a váltójog száraz szabályait eleven és kedves alakban előadó munkát ajánlhatjuk; a derék szerzőnek pedig, ki tanítási képességét e munka által újlag bebizonyította, kedvet és türelmet kívánunk, miszerint ezentúl is jeles tehetségei termékeivel honi irodalmunkat gazdagítani folytassa.

Karvasy Ágoston.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

I. CSALLÓKÖZ HAJDAN CSARLÓKÖZ. Miket a jeles Lugossy a magyar akademia mult 1850-dik évi sept. 2-kán tartott ülésében, a Jancsó-gyűjteménnyel az akademia birtokába jutott nagy nevezetességu *szombatos* kéziratáról, s ennek folytában a *Sellő* és *Csallóköz* szavakról oly mélyenható ítélettel fejtegetett, nemzeti irodalmunknak jelen pangó állapotában főként, lehetlen hogy a nemzetiség s édes anyanyelv iránt hevülő kebleknek valódi örömet s lelki táplálékot ne nyujtsanak. Mennyire biztos tapogatózás ösvényén járt légyen Lugossy, midőn a *Csallóköz-t* a *Sarlóköz* átváltozásának s hangjátékának sejtette, karcsai Somogyi Mátyás csallóközi, tatai és gesztesi főkapitánynak Mátyás osztrák főherceghez 1605. jul. 23-dikán saját kézzel írt következő levele mutatja *).

Serenissime Princeps et domine domine clementissime!

Servitiorum fidelium commendationem. Én fölségteknek igaz hív szolgálja vagyok, mind ez én vitézimmal egyetemben, isten engem úgy segéljen! Ne kételkedjék fölségtek benne. Meg is bizonyítom, hogy az Fátaráig fölségtek kezében adják az földet, csakhogy fölségtek is, az mit az úrak *átal*, és püspök Náprádi és Mersperg *átal* **), velem végeztetett, méltóztassék kegyelmesen megtartani és engemet fölségtek kegyelmessége alá venni. Úgy vagyon, — én nem érdemlem fölségtektől, nem is tagadom, hogy nem vétettünk volna, de az fölségtek kegyelmessége nagyobb, én is nagy veszedelemre vetem magamot az fölségtek nagy kegyelmességeért; de fölséged azon legyen, hogy mindjárt az végezés császár pöcséte alatt jöjön alá gyorsan, mert azt kívánják az alattam-

*) Karcsai Somogyi Mátyás nevezetes szerepet játszott a Bocskay zendülés alatt. Orthographiája igen különös, péld. a latin szavakat így írja: Serenissime princeps et domine domine clementissime, seruichiorum fidelium commendationem.

**) Mutatja ez, hogy az *átal* már hajdan *átal* alakban is divatozott.

valók és az önösség is. Az többi fölséged az commissarius uraktól megérti. Én az fölséged kegyelmességét megiszolgálom, mint kegyelmes uramnak. Isten éltesse fölségedet. Datum Posonii die 23. Julii 1605.

Fölségtek

alázatos hív szolgálja :

Én, csarlókői tatai gesztési főkapitány

Karcsai Somogyi Mátyás.

Külcím : Serenissimo Domino Nostro Archiduci Matthiae, Domino meo clementissimo.

Világos tehát, hogy *Csallóköz* ebből lett : *Csarlóköz*, mi ismét nem egyéb mint a *Sarló*-köznek hangváltoztatása. Az azonban, hogy *Sarló*-köz nevét egyesesen *saroló*, azaz *sároló*, *sározo*, *sáros*, vízöntéses, áradásos sajátágától vette volna, annál kevésbbé valószínű, mert az országban előforduló számos köz nevű szigetek azt tanúsítják, hogy nevöket mindenkor a mellettök folyó víztől, és mi igen természetes, a *kisebttől* — minthogy mindig ez szakad a nagyobbba — vették. Így péld. *Bodrog*-köz Zemplénben, azon félsziget, melyet egyfelől a Tisza, másfelől a *Bodrog* alakít, s azért nem *Tisza*-köz, hanem *Bodrog*-köz, mert nem a Tisza, mint nagyobb szakad a *Bodrog*ba, hanem a *kisebb* *Bodrog* a nagyobb Tiszába. Egészen hasonló tanúsít a *Takta*-köz Szabolcsban, melyet egy oldalról a nagyobb Tisza, másról a *kisebb* *Takta* tesz szigetté ; — hasonló a *Csiliz*-köz Győrben, melyet ugyancsak a *Csalló*-köz egyik csúcsából a nagyobb Duna mellett a *kisebb* *Csiliz*-árka szakít el ; — hasonló a *Rába*-köz Sopronban, a nagyobb *Fertő* tó és a *kisebb* *Rába* között, — és hasonló a *Tó*-köz Győrben, a *kis Fejér*-tó és a nagyobb *Rába* között. A *Sziget*-köz a Duna két ágától körülvéve, egyedül áll, mely nem a folyótól vette nevét, de épen az, hogy mindkét oldalról a Duna köríti, tette szükségessé, hogy az egyik oldalról mellette fekvő apróbb szigetről neveztessek el ; miként az Abaujt Zempléntől elválasztó hegység között fekvő vidék is *Hegy*-köznek mondatik. És az itt előbocsátottaknál fogva azt kell sejtteni, hogy a *Csallóköz*, melyet egyfelől a nagy Duna hasít, a Dunának Pozsonynál kikanyaruló *sarló* alakú *kisebb* ágától vette nevét ; mert ha a *saroló* (?) azaz *sároló*, *sározo* sajátága volt túlnyomó, a magyar okvetlen *Sárköz*nek nevezte volna. Tudnunk kellene : vajjon a Duna ezen *kisebb* ága nem viselt-e hajdan *Sarló* nevet ?

Jászay Pál.

ÚJ VÁLLALATOK.

— Rövid időn megjelenik Kozma Vazul könyvnyomdájában *Fényes Elek Magyarországi geographiai Szótára* ; mely a legszorosb értelemben vett Magyarországot a Bánsággal s jelenleg úgy nevezett Vajdasággal együtt betűrendben írja le. A négy kötet előfizetési ára 6 ft.

— A szépirodalom baráti érdekekkel várják az elhunyt *Petőfi Újabb költeményei* gyűjteményét, mely az 1847, 8 és 9-ben írt eddig nyomatlan műveket hozza, kétféle kiadásban kir. 8. és 16 rébten. Kiadója Emich. Előfiz. 3 ft. Hasonlókép *Garay János „Szent László“* című történeti költeményét 12 énekben, mely két kötetben nyomatik Egerben ; előfiz. ára 2 ft.

LEVELEZÉS.

— *Helényi János* akadémiai társunk egyikünkhez írt levelében munkában levő philosophiai rendszeréről így ír: „*Parthenon*nak fő iránya nem más, mint a magán és társadalmi *életszépségnek*, és az erre vezető eszközöknek kimutatása. Ezt én örömmel elküldeném, de e tárgyra még most, csak mintegy 24 ívre terjedő anyagok gyűjtvék, mik rendezve és szilárd rendszerbe összeállítva még nincsenek. *Vázlatát* azonban ennek adni jelenleg szerencsés vagyok.

Én elgondolva azt, hogy a hellen nemzet a föld kerekiségén egyedül az, melynél a gyakorlati széptan utólérhetlen tetőpontra hágott, melynél a tiszta és legfensőbb philosophia oly tükölyre lépett, melyet, bármit mondjunk, az utókor soha el nem ért, nem is érhet el soha, mert keresztényi korunk a' jelképes v. symbolikai előadástól eltérve tiszta eszmékbe és érzékfölötti ábrándokba merült; midőn a' hellen, egybekötve mindenütt az igaz szépet a nagy eszmével, fölséges mythológiája, emberileg dicső ideáljai segélyével, bölcsesével oly szép életeszményt állíta szemünk elébe, melylyel egybevetve jelen philosophiánk irányát minden philosophiának iskolaivá, túlmetaphysikálóvá, érthetlenségben affectálóvá, és csak szobatudósoknak valóvá fajult, és hajdani fenségéből leszállt, szóval a hajdani méltóságtól sok tekintetben visszalépett. Erről *Herder* is (*Krit. Waelder*) már panaszt emelt, de a kor ezen barbarságát gyógyíthatlannak tekinté. A' szépzítés sülyedése tehát bizonyos, és ezzel együtt majd minden tudományoké, melyek *életszépségre* vezethetnek. Van ízlés most is, de minő? romantico-gothico-scholastico-francico- és mit tudom én még minő heterogén elemekből támadt zaggyalék: ám de szép és tiszta humanitásból fejlőd, józan természetiséggel tündöklő, a legszebb ideálokon gyakorlott, és öszhangzatos életmiveltség sehol. Barbár tehát jelen philosophiánk is, életre nem ható, népet nem civilizáló, nagy jellemeket nem képező, ábrándozó, és becse-vesztett. A' fensőbb szépség az örök kánon; ki ezt nem cultiválja, tudós barbár marad az, életben úgy, mint tudományban.

Ellenben *Plátót* még ma is mindenki párnélküli bölcselőnek nevezni kénytelen, *Sokrates* neve fénylik mindenütt: ezekhez mérve *Kant*, *Schelling*, *Hegel*, bár érdemtelenek, de kicsodák? hogy kíméletes legyek, csak túltudósok, szép, de üres semmire vezetőek, életre hatálytalanok, életet nem szépitők, sőt ábrándra, kételyre, elmehorúra vezetőek, a politikának helyes irányt nem adók, a theológoktól gyűlöltek stb, és így nem boldogítók. Pedig vég elemzésben ez a philosophia netovábbja.

Athenaeben ez mind nem így vala. A *Parthenon* közelében fénylettek a legvalódibb élethölcsék, kiknek írásai szintoly kánont nyújtók, philosophiában, mint *Polyklet* kánona a szobrászatban. Minervában én a legszebb magán és társadalmi *életszépség* legdicsőbb symbolumát tekintem, és a szép küzdelem és fensőbb élvezet, az erkölcsi tisztaság és bölc politika jelképét; a ki tiszta vala testben, lélekben, jellemben; szüziiesen hideg, a Múzak és a művészet pártfogója, az önzéstől ment és fensőbb eszély tanítója; szóval jól felfogva, a legszebb humanitas ideálja. Jelképe ő a fölénynek, a ki ész, és szentség; jelképe az örök szép természetnek, és így a nemes egyszerűségre, iparra, de a mi leg-több, a *protokalonra* (ősi szépre), az erkölcsi tisztaságra vezérlő. *Pausanias*

előadja, mi sok, és sokféle oltárai, nevei, attributumai voltak ennek; melyek tényezői az életszépségnek. Parthene tisztelete, mélyebb felfogása tehát szép és jutalmazó tanulmány. Mi több? bővebb buvárlásom után azon eredményre juték, hogy a szűz fia Jézus, eredeti és tiszta tana nem egyéb mint fölséges parthenismus. Ő ugyan a politikát ettől elválasztá; de a bölcs humanismus képe meg levén állapítva, könnyű ebből a humán politika és a tiszta erkölccsel kezeltfogó országlás elveit kitanulni és alkalmazni, a' körülményeket tekintelve véve Mert az egyéni és társalmi élet egy és azon természetű, egy és azon elveket követi: míg a természethez és a szépség változatlan törvényeihez hű marad. Van tehát *fensőbb élet*, mely harmoniája a szép vagy fensőbb küzdelmeknek, magasb élveknek; medusákat, apaturiákat kerülő, távol az önzéstől — ez korunk nyavalyája — jól értett szabadságot engedő, absolutismustól ovakodó, életben gyümölcsöző eszméket és igazságokat fürkésző, és ideált a valóval párosító. Van tiszta *eudaemonismus* is.

Imez Parthenonom szelleme, és rövid vázlata; fő *irányom* ez: „Philosophiát iskolai barbárságtól tisztítani, életre hatályossá tenni; az ős philosophiákat földeltni, a régi művészet jelentőségét fényre hozni, és azt, mik okozák a hellen philosophia elhanyaglását, a fensőbb izlés sülyedését, s az *életszépség* letünését.“

— *Petrich-Orlay Sámuel* jeles műveltségű képvisrünk, kitől a nemzeti muzeum képtára is bír egy derék historiai festményt (Sz. István s a gyilkos), s ki jelennen Münchenben üzi művészetét, még az őszszel költ barátságos levelében a többi közt Augsburgból a következőket írja: „Az augsburgi városi levé tár nagy mennyiségű eredeti iratokat bír, különféle időszakokból, a magyar történeteket érdeklőket. Többi közt a Mátyás kir. és III. Fridrik császár közt viselt háborúkról kimerítő értesítéseket találunk. Augsburg városa t. i. azon időben, mint a birodalom közvetlen státusa, Fridrik udvarában követet tartott, *Wieser Györgyöt*, ki a történetekről a tanácsot koronként tudósította. Levelei száma hatvanra megy. Némelyeket, mint péld. a Lajta-melléki ütközettről szólókat, olvastam, s bár részrehajlók, mégis terjedelmes és részletes voltoknál fogva becses történeti kútforrások tekinthetők. Itt vannak *Schertlin Sebestyén* eredeti levelei is 1532-ből melyek a török harcokról értekeznek, a közszegi csata részletesen adatik elő; *Truchsess Vilmoséi* 1529—33-ból, szinte a török hadakra világosságot vetők, *Peutinger Konrád* levelei, némely levelezések az 1589-ki vallási háborgásokról stb. A levéltárnok, *Herberger úr*, egy igen művelt és nyájas férfit, késznek nyilatkozott e leveleknek akár folyóiratban szakaszonként, akár külön összes kiadásban közzé tételére, ha arra eszköz nyújtatnék.“

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

VII. FÜZ.

APRIL. 1.

1851.

KERECSEN ÉS KERECSET.

CZUCZOR GERGELYTŐL.

Jerney János történetbuvárunk nyílt kérdésére, melylyel a Magyar Múzeum IV. füzetében a tudós ornithologot Petényi Salamont felszólítja : „adna a *kerecset* madár nevééről és sajátságairól felvilágosítást ;“ mennyiben ennek egyik fele, a madár *nevét* illető, szorosán a szónyomozókhoz szól, bátor vagyok, ha hivatlanul is, de mint aféle szóelemzéssel foglalkodó nyelvész részletesen válaszolni.

A *kerecset* máskép és szokottabban *kerecsen*, a szótárokban latinul *gyrofalco*. E nevet, nem kéllem, *keringős* szállongásától kapta, mi egyébiránt a sasfajok általános szokása, midőn zsákmányt hajtáznak. Innen a *kerra* s a vastaghangu *karoly*, *karuly*, *karvaly* és *kurhéja* nevezetek is. A *kerecset* törzsöke e szerint *ker*, mely egy a *kar*, *ker*, *kor*, *kör*, *kur*, *kür*, s a lágyabb *gar*, *ger*, *gyer*, *gor*, *gör*, *gur*, *gyür* törzsökökkel, melyek néha nyújtva is használtatnak, s jelentenek körben mozgást, forgást, továbbá kerekded alakot, kerekké, gömbölyüvé képzett testet.

Ez az említett törzsök egyik értelme. Többi jelentéseikről, melyek szinte igen számos szavainkra teljes világot derítenek, más alkalommal.

Ugyanezen törzsökök hasonló értelemmel bírnak az indoeurópai, nevezetül a görög, latin, német és szláv nyelvekben, csakhogy

ezek, kivált a németek és szlávok — legkevesebbé a latinok — gyakran átvette, vagy összevontan, tehát az eredeti alakból kivetközítelve használják. De lássuk a dolgot példákbán. A fennemlített értelemmel bírnak:

Kar lat. chorus, ném. kreis, szláv. *krutit* am. karingatni, melyből *karej*, *karaj*, *karika* am. karoga, *karima*, ném. krämpe, *karing*, *karíngózik*, *karingós*, *karvály*, *karapol*, Mátyusföldén am. valamit karíngósan megöntöz, behint, péld. a szolgáló lyukas bögréből a kisöprendő szobát, a molnár garatra töltendő gabonát, a pap az aspensoriummal (karapalóval) a népet; van *Karap* családnév is, továbbá *kar*, lat. bradium, németül *arm*, *karol*, *karc*, midőnam. házról házra szedett járandóság.

Ker, *kerdül*, *kereng*, *kerenget*, *kerengő*, *keres*, *kerék*, törökül *tekerlik*, *kerget*, *kergeteg*, *kerit*, *kert*, *kertcer*, átvette ketrec, *kerény* átvette *kenyér*, horvát. *kruha*, rendezve *kurha*, tótul *okruhli* am. rund; *kerül*, *kerövet* (keleties kerek pamlag, különösen az ebéd-lökben) és igen sok helynevek.

Ker, melyből *kerra*, lat. falco palumbarius, *Kerta*, *Kerca* helynevek, *kerka* patak, keringős folyásától. Itt egy uttal előlegesen megjegyzem, hogy a magyar apróbb vizek igen nagy számmal a görbe, tekergős, kanyargós folyástól vették neveiket; p. Körös, Boldva, Bodrog, Hernád, Gerence, Bitva, Kacsonta, Karcsa, Perint stb.

Kér, melyből *kéreg*, lat. cortex, crusta, a kéreg t. i. a fadereket kerítő héj.

Kor, am. periodus temporis, innen időkor am. időkör, görögül χρόνος; *korba*, lat. corbis, ném. korb; *korbács* am. korbás, azaz karikás, t. i. ostor; *korc*, am. pártázat, vagyis a felkötő ruha kerülete, p. gatyá, nadrág korca, pendely, szoknya korca, innen *korcol*, *korcolat* elrontva *korcolát* és *korcovát*, és *korszovát*; *korlat* (így van helyesen, nem *korlát*, mert törzsöke *korol*, ebből *korolás* *korlás*, *korolat*, *korlat*); *kormány*, mely a hajót kanyargatja, eredetileg *korvány*; *koroglya*, *korona*, melynek tiszta rendes gyöke a magyarban él, t. i. a korona korozza azaz körözi a fejet; képzésileg rokona a *borona berena*; *korong*, kerék a fazekasoknál, és a malmok belsejében, *koszorú*, rendezve *koroszú*, *korozó*, am. körrőző, lat. corolla, ném. kranz, tótul *koszúra*; *korsó*, ném. krug, franc. cruche; *kór* am. betegségtől meggyörbödött, német. krank, tótul chorost am. betegség, *kórál*, am. ideoda, görbe utakon jár kel, például böngészéskor, *kóricál* am. csavarog.

Kör, lat. circus, circulus, görögül *γυρος*, ném. kreis, körny, környék, környez, körös, körte görög-lat. *pyrum*, ném. *birne*, tót. *hruska*.

Kur, innen *kurított* am. csavarog, tekereg, *kurkász* am. keresget, ugyanezen törzsökből ered a kicsapongó nőszemélyek közismeretű neve, melynek többi synonymumai is, mint lotyó, rima, ringyó, cafra, curhó, bregyó, stb a csavargó járás eszméjét fejezik ki. Megegyezik vele a német *hure*.

Kür, melyből kürt, kürtő, kürtös, p. kalács, görbe vagy kerekded alakjok miatt.

Menjünk át a *g* betűre.

Gar, melyből *garaboly* vagy *garabó* am. kosár, lat. corbis; *garabonca* csavargó és bontó-rontó szer; *garád*, rokonok vele a latin hortus, ném. *garten*, szláv. hrad, grad, grad, gorod; *garat* malomkö tölcsére; *garmada* tót. hromada.

Gár, melyből gárgya am. margo, cinctura, p. kútgárgya.

Ger, honnan *Gerence* vize Bakonyban, kitünőleg kacskaringós folyásától; *gerény*, *gerezna* görhesen fölhajló hátok miatt; *gerinc* gyűrűs szerkezetétől.

Gér, melyből *gérnye* átvetve: *gerény*, am. görhes.

Gor, származékai, gorny, gornyad, gornyadoz.

Gör, *görbe*, lat. curvus, ném. krumm, tót. krivi, *görcs*, ném. krampf, *gördüt*, *gördül*, *görög*, *görget*, *görgetes*, *görgő*, *görgöcse*, *göröndöly*, a malomkerék tengelye, *göröngy*, *görvény*, *görh*, *görhes*, *görny*, *görnyed*.

Gur, melyből *gurul*, *gurít*, *gurgat*, *guriga*, *gurigáz*, *guroga*, megfordítva *gugora*, *gurog*, *gurgúl*, *gurgula* p. szemü, *gurgyal*, lat. gurgustium.

Gyür, melyből gyürke, gyür, gyüremlik, gyürkőzik, gyűrű.

A felhordott példákban látható, hogy a *ker* törzsök egy nagy terjedelmű szónemzetség egyik családfeje, s eredeti magyar faj. Ha akármelyik indoeurópai nyelvben összeszedjük az ide tartozó hasonló értelmű szókat, egyben sem leljük fel azon egyszerű szabályos szerkezetet és összhangzó szóalakulást, mint a magyarban. Egyébiránt e tekintetben a latin legközelebb áll hozzánk. De ezt kimutatnom most nem föltételem, azért is tovább megyek.

A *ker* társaival együtt, mint mondtam, törzsszó, tehát eredeti lényegét mélyebben, t. i. a gyökben kell keresni. A *ker* gyöke *er*,

s így a *k*, illetőleg a *g* is mint aféle görbített nyelvvvel kiejtett hangok a gyöknek határozottabb értelmet kölcsönöznek; mert hogy a *k* és *g* s a velök némileg rokon *h* igen számos szavainkban a görbeség, kerektség, gömbölyűség jellemhangjai, elég legyen itt érintenem.

Az *er* gyökkel rokonok az *er* (közép *e*-vel), *ar*, *or*, *ör*, *ur*, *ür*, mennyiben kerek mozgást, gömbölyűt jelentenek. Ezek mint ilyek, feltaláltatnak részint derékszókban, részint képzőket képviselve. Lássuk előbb a derékszókat:

Ar, mint tiszta gyök am. megy, mozog; ez értelme van a sanszkritban is, s elavult ige, de él még félmulti igeneve *ara*, mely am. meny, menyasszony (a meny a *me*, *men*, *megy* törzstöktől eredt, t. i. menő, mene, meni, meny), latinul *nurus*, melyben *ur* alakot öltött, németül *braut*, s ebben át van vetve. Egyenes menést jelentő származékai: *arány*, mely jelentí azon pontot, hová vagy vonalt, melyen menni kell: ez az első eredeti értelem; *arasz* *) a kinyújtott ujjak egy menete.

Az *ar*, mint általán menést jelentő, megvan a *raj* **) szóban, lat. *examen*, ab exeo, mintha volna eximen, német. burkolva *schwärm*. Ide tartoznak: *szara*, *hóra* (vulgivagus) eredetileg *araora*, azaz menőforgó,

*) Jegyzet. *Arasz* jelent mértéket, s maga a mérték szó eredetileg am. menés által meghatározott távolság, mert az első mérték neve a távolsági volt, melyet lépve azaz *menve* határoztak meg. Törzsöke *me*, melyből lett *mégy* és *mén*. Továbbá *me—er*, összevazva *mér* am. *megy—megy*, mert az *er* szinte jelent menést. *Me* származékai: *megye*, a *me—et*, összevazva *mét* am. járat, tehát *Kecskemét—Kecskejárat*; *métely*, am. ragadós járványos nyavalya, különösen a juhok között; *métháló*, melyet hosszú zsinagról a vízbe szöktak dobni, úgy tetszik, ezt másképp pendelyhálónak hívják; *mén*, eredetileg *me—e*, *mé*, végre *mén*, mert a kanca után megy. Ez elemzés talán nevétségesnek is látszik, én pedig hozzá teszem, hogy a *bak*, *bika*, *kos*, *kán*, *ártány*, *hím*, *férfi* szókban is menést jelentenek az illető gyökök, sőt e furesaság még az indoeurópai nyelvekben is jóformán megvan, p. a *ταυρος*-ban megvan az *ar*, az *αρηρ* v. *αρην* és a *τραγος*-ban hasonlóképp, hát az *aries*, *verres*, *vir*, hát a *stier*, *hengst*, *widder* stb. nem innen elemezhetők-e? A magyar *me* törzstökkal tökéletesen egy a latin *me—o*, *me—as* *me—at*, melyből *meta*, *metior*, *mensura*, *mensis*.

**) E megfordító elemzési módon, kérem, senki meg ne ütközzék, mert részletesen megmutatható, hogy nemcsak a magyar, de még az indoeurópai, sőt valószínűleg a semitici nyelvekben is az *r* betűkkel kezdődő szókat megfordítva lehet legpontosabban értelmezni.

szarándok vagy *zarándok*, összetéve az *ar*, és *and* menést jelentő törzsekből; *ballag*, azaz *barlag*, *barom* (brutum), *gyarmat*, *nyargal* eredetileg *nargal*, azaz magasan jár, mert az *u* egyik értelme magasság, *saraglya*, *taraglya* (feretrum) stb.

Előttétel görbe kanyargós járást jelent ezekben: *barangol*, *barhácsol*, *barackskál*, *barlang*, *barlangkóró*, melyet száraz állapotában a szél dülöről dülőre kerget, hívják boszorkánytövisnek, ördögbordának is; *davadoz* am. forog, hentereg, *daru*, meggörbedő hosszú nyakamiatt, lat. *grus*, rendezve gurs, német. *kranich*, rendezve *karnich*, görögül a maga rendén *γειραιος*; *far*, *farol*, *fartat*, *mar* (armus) máskép *mor*, *parázna*, görögül *τορνευς*, lat. *fornicator*, a nemi közösülést jelentő forgástól; az emberről t. i. azt mondjuk, hogy *paráználkodik*, a kutya *forog*, a disznó *gösög*, a juh *bereg*, a tehén *üzelkedik*, ered. *üz-er-kedik*, a ló *sárlík*, a kakas *herécel*, s ezzel rokon a *hergel* azaz forgat; *paracskó* azaz szaglászva futkosó vadász; *parítya*, melynek törzsöke a pergetést jelentő *par*, innen *parint* = *perint*, *perdint*, *parintó*, *parított*, *paritta*, *parítya* (mint rokottya rekettye); jelent pergetve dobó eszközt; *paripa*, kanyargósan cifrán járó nyerges ló. *Sarampó* (mint a *kam*-ból *kampó*) németül összegyötörve: *schränk*; *varsa*, vesszőből kötött kerekded halfogó eszköz. *Vargánya*, nagy terepélyes gombafaj; *párta*, *pártázat*, *párkány*, melyek eredetileg rövidek. Ide tartozik a *ráró*, megfordítva *árór*, és röviden *aror*, azaz megy-forog. Ez is sólyomfaj, lat. *falco cyanopus*, vagy *herodius*.

Er és *er*, mint általán menést, mozgást jelentő ezekben: *ered*, *ér*, *érkezik* stb. Csavargós, keringős, görbe mozgást, továbbá görbe vagy kerek, gömbölyű alakot ezekben: *bereg* (a juh közösüléskor), *berke* Moln. Alb. értelmezése szerint *perisoma*, *cinctorium*; *cserkél*, *cserkész* am. valamit keresve körüljár; *csere-bere* am. adásvevési forgalom, *csercse* vagy *csörcse*, am. fülkarika; *derék*, a fának vagy állati testnek gömbölyű vastag része, rokon vele a latin *truncus*, német. *rumpf*; *hernyó* és *féreg*, mind egyik a forgástól, lat. *vermis* a *vergo*, *verto*, ném. *wurm*; *perec*, *pereg*, *perdül*, *perge* (kanyar) p. *perge* bajusz, továbbá am. sajtkukac, mert tekeredik, csavarodik a teste; *pereszlén*, innen a közmondás: *forog, mint a pereszlén*; *persely* vagy *pörsöly*, *tergelye* orsó farku hal; *vergődik* am. ideoda forogva mozog, tovább *iparkodik*, lat. *vergüt*; *vércse*, mely épen oly alkotásu mint *kerecse*, *kercse*.

Innen érthető a latin *terra*, német. *erde*, héber. *aretz*, mert a föld, akár hol megállunk, és körülnézünk, kerekalakúnak tetszik, valamint az ég boltosnak. Hát a magyar *föld* honnan ered? Ennek törzsöke is kerekdedet jelent, mert *föld*=*öl-d*, s gyöke *öl* sinus, ulna, honnan ölelni am. kerekké alakított karral vagy karokkal át-fogni, ebből lett: *öldök* (szemöldök) azaz szemet félkörben övedző szőrvonal, *köldök*, *völgy* am. *öl-d* azaz (hegyekkel vagy dombokkal) kerített hely. Nem kétlem, a szivárvány ősi neve is *öld* volt, ives alakja miatt, s ennek kellemesebb színétől lett a *zöld*, latinul *viridis*, am. *iridis*, *abiris*; a német *grün* törzsöke is *gür*, mely a *gürte*, *gürten* szókkal rokon, s *grüssen* am. *gürten*, ölelni a német t. i. öleléssel üdvözlött. (Er grüsst und küsst). Valószínű, hogy a németnél is volt a Regenbogennek egy más, jelesen *gürn*, vagy ilyféle neve. A tót *zeleni* a magyarból érthető.

Ir, mint egyenes mozgást, menést jelentő megvan az *irány*, *irányoz*, *iram*, *iramlik* stb. szókban. Csavargó, görbe, karingós értelemmel ezekben: *birka* vagy *birke*, *cirkál*, *cirkalom*, lat. *circinus*, *cirógat*, *fireg*, *firgenc*, *firtat*, *virgonc*. Az *ireg-fireg*-ben mindkét mozgás együtt van.

Or, egyenes menést, mozgást jelent a *borbat* am. serény, *gyors*, *poroszkál* stb. szókban; görbét, kanyargósat, továbbá gömbölyüt, kerekdedet ezekben: *or*, lat. *fur*, és *rapax*, mert az *or* ólálkodva, kerületve működik; *ország*, bizonyos földkerület, ezen *or*-val egyezik a szláv *krajna* szóban levő *ar*, a latin *regio*-ban levő fordított *er*, mert *rego* eredetileg, am. terelek; hogy az *ország* szó a magyarnál kisebb földkerületet is jelent, mutatja a közmondás: *hét országra szól, hetedhét országon is túl járt*; azután a közmagyar ember, ha egy két vármegyét keresztül utazott, már azt szokta mondani, sok *országot láttam*; s a síkföldi magyar a hegyvölgyes vidéket *görbe országnak* nevezi, így híják különösen Bukovinát, nem is tudják más nevét a mátyusföldi hajtsárok; ide tartozik az *orgovány* szó is, mely sík tért jelent, melyet t. i. az égi láthatár környékez; hát a *tartomány* vajjon eredetileg nem volt-e ortovány, s nem alakult-e ezen képzési lépcsőzeten: *ort* (kerít), *örtő*, *orta*, *ortava*, *ortova* (mint halava halova), *ortovány*, *ortovány*, *ortomány*, *tortomány*, *tartomány*? mert a *tart* (durat, servat)-ból értelmezni nem lehet. A *tartomány* görögül *χορος*, melynek törzsöke szinte *or*, innen *chorographia*, *tartományírás* Moln. Al.; *orsó*, *borít*, *borogat*, *bor* (for-

rongó természetétől), *bors*, *borsó*, *borgonya*, *baróka*, *dorong*, *forr*, *forog*, *forbat* (nem *forbát*), *hordó*, *horg*, *horgas*, *mor* (armus), *morvány* (kerekkalács), *porgolat*, am. kerítés, *torok*, *torzsa* stb.

Ör, származékai: *örv*, *örvény*, lat. gurgus, német. *strudl* és *wirbel*, *öreg*, német. *greis*, *örök*, *ördög* (körüljáró rosz szellem, így festi sz. Péter apost. is egyik levelében: *Vigyázzatok, mert ellenségek az ördög ordító oroslánként körüljár, keresve, kit elnyeljen*). Rokon vele a tót *csert*, a horvát *brága*, a dunántuli magyar *fránya*, *feránya*, az oláh *dráku*, valamint maga a meseszerű *draco*, *bördön*, *börtön*, a latin *carcer*, német *kerker*ben is megvan a *börtönök* eredeti alakját jelentő kerek *ar*, *er*; *börbönce*, *börhe*, *csörlő* am. motólaféle eszköz, *förög*, *förgeteg*, *förgetyű* a székérben *pörög*, *pördül*, *törs*, *törzsök* (truncus).

Ur, melyből *urok*, lehelettel *hurok*, *burok*, *burkol*, *burogat*, *hurka*, *für*, megegyezik vele a latin *foro*, német. *bohren*, *furdancs*, *húr*, lat. chorda, *murokrépa*, *turba*, lat. corycium, *zurból* st.

Ür, melyből *üreg*, *ürk* am. *urok*, *csür* lat. horreum, *csűrök*, *csürlő*, *csürcsavar*, *fürge*, *fürdik*, *fürkész*, *sűrög*, honnan *sűrögforog*.

Mint képzőket képviselők, de valósággal önálló szók előfordulnak 1-ör nevekben, mint: *kany-ar*, *sud-ar*, *csa-v-ar*, *hem-g-ér*, *hem-t-ér*, *vem-t-ér* (ventár) jelent kerek halfogó eszközt, *szemer*, *giber*, *csicser* (borsó), *csom-or*, *ost-or*, a mi *ost* azaz osni osonni készlet, egyszersmind kanyargós, ez pedig maga az *ostor*, rokon vele a görög *μαστιχ*; német. *geissel*, *fod-or*, *bod-or*, *sát-or*, *kom-d-or* (kondor), *csucs-or*, *csup-or*, *csöp-or*, *cuc-or*, am. hegyesre kerekített péld. *száj*, *domb-or*, *gyom-or*, *cup-or*, *fo-n-dor*, *bok-or*, *bugy-or*, *csok-or*, *kum-cs-or*, *gug-or*, *kób-or*, *kód-or*, *bód-or*, *csöb-ör*, *vöd-ör*, *csöm-ör*, *göm-ör*, *göd-ör*, *döb-ör* vagy *deber*, innen *döbörke* vagy *deberke*, *döbörce* vagy *deberce*, *döbröce* vagy *debrece*, végre *Döbröcön*, *Debrecen*; debertől származnak: *Debrek*, *Debren*, *Debréte*, *Debrő*, *Debrőd*, ide tartozik *Döbrente* is; a *Csobánc*, *Csobánka*, *Bödöny*, *Bodony*, *Vedrőd*, *Köbölkút* stb helynevek szinte faedényektől kölcsönöztek. *Gölő-d-ör* am. *golyó* és *or* mintha volna *golyódor*; *csödör*, (csö-d-ör), mely a ménlő nemilényegét fejezi ki, stb, ezek mind összetett nevek.

2-ör. Igékben, mint: *ka-v-ar*, *za-v-ar*, *csa-v-ar*, (a *ka*, *za*, *csa*, de még a *ta* és *sa* is jelentenek görbés félrehajlást, mint *csá-*

molyog, támolyog, lántorog, sánta, stb) *csik-ar, hab-ar, had-ar, he-v-er, ke-v-er, teker, seper* (kehren) *ped-er, sod-or, kot-or, hid-or, gyöt-ör* stb, mindezekben a kerek, forgó mozgás eszméje világosan megvan.

Ezen nagyszámu példákból, ámbár még sok elmaradt, láthatja a pártatlan nyelvbumár, hogy a *kerecet* szónak mind törzsöke, mind gyöke száz meg száz magyar nemzetségi taggal szoros rokonságban van, és szűken hiszem, hogy ennyit ily romlatlan természeti alakban akármelyik indoeurópai nyelv eléállítani képes legyen, sőt a magyarból értelmezhetők még az ezekben előforduló, s jobbára beburkolt vagy összezavart törzsökü rokonszók is. Innen érthető a szláv *orel* sas, *krssák* karval, *krk* nyak, se több, se kevesebb, mint alakja miatt a magyar *kerek* szó összehúzáva, *hrdlo* torok, *chrt* agár, mely igazán *agar*, s megfordítva *arga* azaz futó; a német *aar, gurfalk, geier, kropf, schrumpfen, sprudeln, strom, strudl, strütl, spree, spreitzen, schrott, sprung, schraube* s több ily összezsugorodott nehézkés szavak; a latin *vultur, orbis, orbita, rota, vortex*, vortit (fordit), *cranium, crusta* (mintha volna, *korosta köröste*), *crispus, cardo, trames, gremium, struma, gurgus*, mintha volna *görges* vagy csangósan *görgesz*. Innen a görög *φορρη, βαβρων, στρεφω, στρεφω* stb szavak.

Végül röviden megjegyzem, hogy mind ezen szókban az egyetlen *r* azon sarkhang, mely minden módosulások dacára változatlanul megáll, s itt jutottunk a dolog *bíbejére*. Azonban a figyelmes olvasó vagy hallgató azt is észrevehette, hogy az imént elszámolt szók legtöbbjeiben a festő hangzók gömbölyük, úgymint a magyaros *a*, továbbá az *o, e, ö*, és a cuporított ajakkal hangoztatott *u, ü*. Az *i* kivétel gyanánt igen ritkán fordul elő, s jobbára *ü*-vel kicserélhető. Mi pedig a nyílt *e* hangot illeti, erről azon, és nem alap nélküli véleményemmel vagyok, hogy ez az illető gyökökben eredetileg zárt *e* volt, mint túl a Dunán több szóban így ejtik is. A zárt *e*- és nyílt *e*-től különböző *é* (mellyet én élesnek hívok) van ezekben: *Kerra, Kerca, Kerta* (helynevek) és *Kerka* folyó, mert vastag hanguakkal csak ez szokott párosulni, és ez semmi szójárás szerint nem leszen *ö*-vé, mint a zárt *e*, hanem inkább *i*-vé, mint *geleszta giliszta, hervad hírvad*, és itt van az ok, miért párosul vastaghanguakkal, *p. berena, beretva, cserba, hervad, hernyó, gyertya* stb. És így az *r* betű jelenti a forgás erőszakos hangját, a gömbölyü hangzók a forgás által alakult kerek tért, vagy testet, végre az előbetük a tár-

gyak és eszmék színezeti módosulásait. Az *r* betű valamennyi más-salhangzó között legönállóbb, legszilárdabb, legjellemzetesebb, a maga nemében páratlan, s a nyelvek alkotásában egyik fő szerepet viszi. Miről most kimutatólag szólanom messze vinne a kitűzött céltól. Tehát a dologhoz.

A *ker* (közép *e*) vagy *ker* ősi ge, épen olyan, mint *mer*, *ver*, *mar*, *tör*, az elavult *ber*, melyből *bere*, *berél*, *ker*-ből es gyakorlati képzővel lett *ker-es*, és ez az eredeti kiejtés, mert ez a háromágu képzők egyike, milyenek *os esős*, *og egög*, igeképzők, *on en ön* névrag, *tok tek* igerag stb. A *keres* 1-ör átható, megegyezik vele a latin *quaerit*, a francia *chercher*, t. i. a ki valamit keres, az ideoda forog; 2-ör önható, s am. körben mozog, forog, vagyis *körös*. Ezen hasonlatra alakulvák a *repes*, *futos*, *kapos*, *tapos*, stb. A *keres* jelenidőbeli igeneve *kereső*, félmúlti, vagy észtanilag szabatosabban *folyóidőbeli*: *kerese*, mint *cineg cinege*, *fecseg fecsege*, *bugyog bugyoga*, p. korsó, *pereg perege*, *sűrög sűröge sürge*, *ürög üröge ürge*, *kúzcon kúzacona* stb. E folyóidőbeli igenevek részint mellék-, részint főnevekül divatoznak, különösen a *ka ke* végzetű állatnevek jobbára innen származnak p. *föcsöge föcsge föcske*, *cinege cinge cinke*, *csooga csóga csóka*, *csirege csirge csirke*, *sásoga sásga sáska* sásogó repülésétől, midőn tömegesen száll, valamint a *sas* a *sa* hangtól. A *Sasku* családnév is = *sasogó*, *sasgó*, *sasgu*, *sasku* stb. Es így a *kerese* már ezen alakban is főnévül megállapodhatott volna; de a nyelvszokásnak tetszett, részint valamit változtatni, részint toldani rajta. Ugyanis az *s* betűből lett *cs*, mert az *s* és *cs* egy szervényű (organum) s legrokonabb csengésű hangok. E változásra nyelvünkben sok a példa; a szók elején ritkábbak, de mégis vannak, mint: *sajka csajka*, *suhu csuhu*, széles levelű, szélben suhogó feketés sás, a *csuha* is eredetileg *suha*, azaz hosszú suhogó ruha, innen *papi csuha*, *barátcsuha*, a palócok a hosszú szűrt is csuhának nevezik; *sáva*, mely ma csak *csáva* alakban él, de törzsöke *sa*, azaz *sav*, mert a valódi szücsesáva nem egyéb, mint sós víz, ebbe áztatják a parasztszücsök, péld. Érsekújvárbán, az úgy nevezett láncon törött, juhászbundáknak való bőröket. Számosabbak az ily változások a középképzőkben, p. *szököső*, *szökső*, *szökső*, elrontva *szöcskö*, vagy *szöcskü*, *bakosó*, *baksó*, *bakcsó*, *hágosó* *hágcsó*, *lépeső* *lépcső*, *romosol romsol roncsol*, *szürösöl szürsöl szürcsöl*, *osó ocsó ocsú*, mert elviszi a szél, gyöke *os*, melyből *on* utótétel *os-on*; *kő*

csi am. *kosi*, ez pedig am. *osi* azaz osó, osonó szer, mint a latinban *currus* a currendo, görögben *rheda* a ῥῆμα; és így a kocsinak mind német, mind francia rokon hangu neve a magyarból elemzendő; *bosát* *bocsát* szinte az *os* törzsökből, mert bocsátani am. *osórá* *osává* azaz menővé tenni, a *t* t. i. műveltető, így van ez az indoeurópai nyelvekben is p. *στέλλω* törzsöke *ell* egy a magyar *ill*-al, a görög a műveltető képzőt előre szokta tenni; lat. *mitto* ab eo is it, és így am. *it-t-o* *ire* *facio*, németül *schicken*, törzsöke *ik* egy a magyar *iktat*, *fika* (gyalog menő), *bika* stb szókban előforduló s menést jelentő *ik* törzsökkel, az *sch*=*t*, és így *schicken* magyarosan volna *ikschem* *iktem*, a szlávban *pusztyim*, hol az *usz*=*os*, *us*, a *ty*=*t*. néhull így is mondják *pusztim*, s gyakorlatosan *pushtyám*. A szók végén: bogács (kóró) am. bogás, *forgács* vagy *fargács* am. faragás, a metszést jelentő *ar* *or* gyöktől; *tanács* am. tanás, t. i. gyűlés, vagy személy, innen egyik jelentése consilium, másik consiliarius; *kalács* am. *kalás* t. i. sütemény, s rokon a *kalinkó* szóval, mely kulcsos kalácsot jelent, törzsöke *kal* sok szóban jelent kanyargósat; *rovács* am. rovás, *görcs* am. görös t. i. baj, innnyavalya, *tekercs* tekeres, *vakarcs* vakaros, *habarcs* habaros, mint szalad száladas, pirit piritos, lakat lakatos. A keresé szóhoz hasonló alakuk: *remese* vastagbél; a fehéret jelentő *e* gyöktől (mely megvan a *tej*, *del*, *tel* s több szókban) származó *kese*, *vese*, *Enese*, *Kenese* helynevek, a vastaghangu *Marosa*, *Raposa* családnevek, *Kadosa* ősmagyar név, stb; továbbá a *kerecse* rokonai: *Ramocsa*, *Palocsa*, *Kalocsa*, *Babocsa*, *Ugorcsa*. *Harocsa* stb vastaghangu helynevek.

A *kerese* divatozott összevontan is: *kercse*, innen *Kercseliget* falu Somogyban, *Kercséd* falu Erdélyben. A *kerese* hasonlatára képeztek *Bercse*, *Völcse*, *Kölcse*, *Tarcsa*, *Karcsa* stb helynevek, *harcsa*, mely eredetileg *harosa*, gyöke a *harap* igében létező *har*, ebből a gyakorlati *haros*, *harosó*, *harosa*, *harsá*, *harcsa*; ilyen a *furcsa* is, Moln. A. szerint am. *versutus* (qui se astute vertit, rotat), törzsöke *fur*, innen *furos*, *furosó*, *furosa*, *fursa*, *furcsa*, a mi vagy a ki nem egyenes alakú vagy működésű, hanem görbe tekervényes, mint a *furú*; egyszerűen *fura*, p. *fura* szarvú tehén, am. *tekergős* szarvú. A *Kercséd* szóval képzésileg rokonok: Ölvéd, Tyukod, Ludad, Libád, Kakasd, Kerecsend, Lovad, Bárányd, Disznód, Tinód, Kecskéd, Kosd, Bakd, Bikád, Ártányd, Farkasd, Ebed, Agárd stb helynevek.

A *kerecse* ismét kétféle módosítást vett fel, t. i. *n* toldalékkal lett *kerecsen*, és *t*-vel *kerecset*. Mindkétalak a bevett magyar nyelvszokás műve. E szerint tapasztaljuk, hogy az *n* és *ny*, továbbá az *m* és *l* betűk a félmúlti igeelvekhez járulva jobbra fő-, néha mellékneveket is alkotnak, p. *kelő kele kelen, mereve mereven, főve főreny* (igazán *főme főmeny, öme ömeny*, mert szétömlik, mint *homok*—*om-ok*, mivel omlik), *tejő teje tejen*, innen *tehen tehen*, a *te* vagy *tej* törzsöktől. Néha meg is nyújtatnak, mint: *pereszle pereszlén, oroszla oroszlán, halava halavány, keleve kelevény, mereven mererény*, s ide tartoznak minden *vány vény, mány mény* végzetű szók, melyeket az ásitó nyelvszokás nyújtóztatott így ki; továbbá: *folya folyam, futa futam, ira iram, vete vetem, éle élem, fona fonal, riada riadal, diada diadal, köte kötél, föde födel, lepe lepel, gurgyó gurgya gurgyal*, stb. Ezen nyelvhasonlat szerint járult a *kerecse* szóhoz is az *n*, s lett belőle *kerecsen*, s ha épen a nyelvszokás úgy akarta volna, lehetne: *kerecsén, kerecsény, kerecsel, kerecsely*, mint *kese kesely, guzsa guzsaly, gere gerely*; sőt *kerecsem* is, mint *kelen kelem*. Így fejlődött ki végképen az *isten* név — de erről méltó lesz külön szólni.

Innen érthető ezen tájszólási igenévképzés: *járval, vetvel, zárval, járral, vettel, zárral*, p. ez az út le van járval; ez a föld be van vetvel; a kaput zárral találtam stb, ezek helyett: ez az út le van járva; ez a föld be van vetve; a kaput zárva találtam. Így képződött a szinte tájszokásos *hangyal, hangyál*, jobban *hangya*, ered *halgya* (a *hal*, *halad* törzsöktől), mint a *kengyelis* eredetileg *kelgye*, melyen t. i. lóra szokás kelní lépni. Ilyenek *banga, bandzsa, bandzsál*, igazán: *balga, baldzsa*.

Ugyan a nyelvszokás szerint alakult a *kerecset* is. Az *at et* végzet mint képző jelent végrehajtott cselekvést, szenvedést, vagy állapotot, és elvont értelmű szokat alkot. De a *kerecset* szóban az eddig kimutatott fejlődése szerint nem ezen *et* vagyon, mert a *kerecset* öszvényes nem elvont jelentésű szó, tehát ezen *t* betű okát és analogiáját másutt kell keresni. A ki a nép nyelvére csak kevéssé is figyelmeztet, észrevehette, hogy bizonyos, de kivált *n, r, sz* végzetű szókhoz csupa feleslegből *t* betűt szeret ragasztani. Ki nem hallotta a *rubintos, tulipántos, fáintos* szokat, vagy ily mondást: *levelére szomorú választot kapott?* De a köz divatú *araszt, haraszt, paraszt, csoport, forint* szók is eredetileg *arasz, harasz, pa-*

rasz, csopor, fiorino. A kellemetes, szerelmes, őrgalmas szók is ezen lépcsőzetten fejlődtek ki. Sőt, mi még jobban ügyünkhöz szól, vannak állatnevek is a kerecset névvel tökéletesen rokon alkotásuak u. m. *kuvat* és *evet*. A *kuvat* vízi madár, gyöke a *ku* hang, melyen kiáltani szokott, ebből lett *ku-v-ik*, *ku-v-ó*, *ku-v-a*, *ku-v-a-t*. Az *evet* gyöke a mozgást jelentő nyílt *e*, melyből *erez*, *erickél*, s előtéttel *hepickél*, s az elavult *e-v-ik* ige, ebből *e-v-ő*, *e-re*, *e-v-et*, mint-hogy szüntelen sűrög, forog, mozog, szinte a mozgástól van *cibabó* neve is. Ide tartoznak ezen öszvenyes (concret) szók: *köret*, *borbat*, *siket*, *deget*, *kereret*, *ecset*, melyek mind megtoldott ige-nevek.

Egyébiránt az elvont értelmű *at et* sem egyéb, mint a folyó-időbeli igenév *a e* képzője a tevést, cselekvést, vagyis megtörténtet jelentő *t* betűvel párosulva, p. *járat* am. járja, mely végre van hajtva, vagy legalább olyannak képzelve; *kercset* am. a *kercse* megtéve stb, csak hogy itt a *t* a dolog lényegéhez tartozik, amott pedig csupán utóhang. Sőt az egyszerű *miveltetők* is így képződnek, p. *irat*, *veret*, *nézet*, *hordat*, am. cselekszi, teszi, hogy valami *ira*, *vere*, *néze*, *horda*, azaz *irva*, *verre*, *nézre*, *hordra* legyen.

Ezek szerint, miután láttuk, hogy a *kerecset* illetőleg *kerecsen* szó minden ize magyar elemekből áll, s egész szerkezete számos példakkal bizonyított magyar nyelvhasonlaton alapszik: úgy hiszem, senki sem fog magyar eredetiségén kételkedni. De hát hogy van mégis, hogy a *kerecset* oroszúl *krecset* és a *kerecsen* *gorocsun*? Hihető-e, hogy az a nagy kiterjedésű orosz nép a csekély számú magyar nemzettől sajátította volna el? s nem valószínűbb-e az ellenkező? Így szoktak okoskodni nem csak holmi avallanok, de nyelvtudósok is, kik, mihelyest valamely magyar szó az indoeurópai, különösen a szláv nyelvekben is megvan, azt legott ezektől kölcsönözöttnek vitatják. Kerek válaszom ez. Ha a népek nagysága határozná meg a szók eredetiségének mértékét, úgy a *csákó* szó sem volna magyar, mert hiszen az ausztriai birodalom minden népeinél a *csákó* csákó; de még kevesbbé volna magyar a *huszár*, mert Európa minden hatalmasságának van *huszár* nevű lovas katonája. Ezek szerint a magyar még az első állati vágyat, az *erést* sem tudta volna magyarul kifejezni, mert az *eszik* németül *essen*, lat. *est*, szláv. *jeszt* vagy *jeszti*, görögül *εσθειν* (?). De csak vegyük e szót szorosabb vizsgálat alá, melyik nyelv tartja meg ennek gyökét minden mellékeszmékben és szár-

mazékokban oly tisztán mint a magyar? Csak az egy *e-h* származékot vegyük, melyben a *h* a sohajtó vágyat jelenti, tehát *e-h* am. evési vágy, ez már a németnél *hunger*, a szlávnál *hlad*, a latinnál *fames*, de mégis mivel a latin sok más tekintetben is a magyarhoz legközelebb áll, az *e-h-ez-ik*, lat. *es-ur-it*, és az *ét étel* eredetileg *é-et*, *e-et-el*; lat. *esca*, a német *speiss*-ban is van ugyan nyoma, de már elterjedve, s a tót *jidló*-ban alig ismerni rá. Klaproth Asia Polyglottája nincs kezemnél; de azt bizonyosan tudom, hogy az oroszok, legalább a délnyugatiak a *lorat loskának* hívják, mely a ló diminutivuma, holott a többi szláv nyelvekben általában *kón* vagy *kónj*. Ha tehát a ló nevét, mely ugyancsak közismeretű állat, idegen néptől vették: mennyivel inkább kölcsönözhatték egy ritka, s igen kevéstől látott madárét? Azt igen könnyű példákkal megmutatni, hogy a déli szláv, jelesen a szerb, a török és görög nyelvből, a horvát a magyarból, a cseh és tót a német nyelvből sok szavat vettek által, és pedig nyers alakban. Így vehették az oroszok is a finn nyelvekből vagy még hajdankorban egyenesen a magyarból a *krecset*, *gorocsun* szókat.

Egyébiránt, miután kimutatható, hogy az indoeurópai, és semitici, és scythiai, következőleg a finn és magyar nyelvekben sok közös törzsökök vannak, melyekben világosan látható, hogy nem nyersen vették által, hanem mindenütt a nyelv belső geniusával egyezőleg alakultak új és új származékokká; továbbá, miután ezen nyelvek képződési módjaikban is nem kevés hasonlóságot találunk, csak mélyebben tegyük vizsgálatainkat: az én egyéni véleményem az, hogy a régiség legmesszebb időkorában egy törzsről kellett szétágazniok. És énelöttem már nem az a kérdés, melyik származott a másiktól, hanem: *Ezen nyelvcsoportozatok közül melyik áll legközelebb amaz őseredetű nyelvhez, melyben hajdan mind egyesülve voltak?* vagyis: *Melyik egyezik leginkább az észszerűleg képzelhető, s egy felsőbb elemzés nyomán összeállítható természetszerű nyelvvel?*

Nem akarnék nagymondó lenni; de miután elszigetelt magányomban, melylyel isten meglátogatott, éjeimet és napjaimat csaknem kizárólag nyelvbuvárlassal töltöttem és töltöm; úgy rémlik előttem, hogy az indoeurópai nyelvek — mennyiben Kresznerics szótárát kivéve minden segédkönyv nélkül egyedül gyarló emlékezetemből tehetem hasonlításaimat — hogy, mondom, az indoeurópai nyelvek, a mint kifejlödve vannak, vagy illetőleg voltak, sokkal mes-

terkéltőbbek, az eredeti nyelvalkotás egyszerű utjától sokkal jobban eltávoztak, mint a magyar: igen sok szavaik összekuszáltak, elkorcsosultak, s inkább önkényes hangtorlaszok, mint eredeti tiszta elemekből álló rendszerezett kifejezések. Ez állításom kivált a német és cseh-tótól illeti, a görögöt pedig igerendszerének tekintetéből. A latinban legtöbb rend és egyszerűség uralkodik, legközelebb is áll a magyarhoz. Míg az indoeurópai nyelvek buvárai kénytelenek a szanskrithoz folyamodni; a magyar, ha gondosan hozzáfogunk, képes lesz önmagából kifejtetni első keletkeztét s haladási stadiumait, s amazokra is, erősen hiszem, világot fog deríteni.

A MAGYAR HELYNEVEKRŐL

SZABÓ KÁROLY.

Hogy a magyar helynevek gyűjteménye, melylyel, mint az Új Magyar Muzeum III. füzetében olvasható, Révész Imre Debrecenben már is szép sikerrel foglalkodik, nem csak történeti, hanem kivált nyelvészeti szempontból megbecsülhetlen nemzeti kincset fog tartalmazni; hogy e gyűjtemény a régi oklevelekben és íróknál előforduló s gyakran igen eltérőleg leírt hely- és személynévek meghatározására nézve a legalkalmasb s hazánk alapos ismeretének egyik legjelesebb segédeszköze leend: arról az, ki tudja, hogy a magyar nép mennyire megőrizte az őt mélyebben érdeklött történeti események emlékezetét s a már talán századok előtt elpusztult helységek neveit, ki tudja, mennyi régi szót ért még a nép, mely az irodalmi nyelvből kivessze az úgy nevezett értelmesbek által már alig, vagy épen nem értetik, ki meggondolja, hogy a magyar tájszótár még hiányos s a magyar szójárások kimérintőleg megismertetve nincsenek: előlegesen sem kételkedhetik.

A munka és fáradság, melyet e gyűjtemény igényel, még ha csak a tisztán magyar, vagy hajdan magyar, s most idegen faj által lakott, de maig is magyar neveket viselő vidékekre és helységekre is akarna a gyűjtő kiterjeszkedni, valóban roppant s eredménye terjedelmével arányban állandó fogna lenni: nézetem szerint azonban,

hogy a siker a fáradságnak kellően megfelelhessen, egyedül a gyűjtésben követendő eljárástól függ.

Egyes ember, ki a magyar haza vidékeit, az egyes helyek természeti fekvéseit, a nép szójárásait, történeti regéit, sőt gondolkozásmódját is ösmeri, e mellett a néppel folytonos összeköttetésben van, e tekintetben sokat tehet ugyan, de eleget még sem. Arra ugyan is, hogy a magyar helynevek gyűjteménye teljes és alaposan megfejtett lehessen, múlhatlan, hogy minden helység és pusztá helyneveit olyak írják össze s magyarázzák meg, mennyiben lehet maga a nép előadása után, mely a neveket adá s így legjobban értheti, kik azon helynek úgy szólván, minden talpalat földét ismerik, s annak lakosai-val a legszorosabb viszonyban állanak. Ellenkező esetben a gyűjteménynek hiányosnak, egyes helynevek leírásában pontatlannak s azok megmagyarázásában, mi az egész munkában a legfőbb, gyakran csalatkozóznak kell lenni.

Ezekből indulva ki részemről sokkal jobban szeretném egyes magyar vidékek, mint péld. a Palócság, Jászság, Nyírség, vagy egyes megyék, sőt egyes nagy terjedelmű magyar városaink, mint Debrecen, Szeged, Kecskemét, Hódmező-Vásárhely stb helyneveit teljesen kimerítve és megfejtve bírni, mint az egész haza hiányos és kellően meg nem fejtett helyneveinek gyűjteményét, mely épen roppant halmaza miatt kevesebb lenne pontos és használható.

Addig is, míg a magyar tudós társaság ezen eléggé fontosnak nem nevezhető ügy érdekében közzé teendő felszólítása az illetőknek teljes irányadóul szolgálhatna *), alkalmat veszek magamnak az általam összeszedni megkezdett békesmegyei helynevek közül azon helység helyneveit közleni, melyben születtem, gyermek éveim s ifjúságom egy részét töltöttem, s melyet ennél fogva legalaposabban ismerhetek.

KÖRÖS-TARTSA HELYNEVEI.

Körös-Tartsa régi magyar falú. 1469. több békesmegyei helységekkel együtt a Gerlai család birtoka volt, mely magát a Békesbe eső egykor falu, ma pusztá Gerláról nevezte. A XVII. században a Wér család bírta, melynek egyik ága innen Körös-Tartsai előnevet is vett fel. A török és belháborúk folytán Békes megye számos helységeivel, melyek nagy része ma csak mint pusztá ismeretes,

*) Ez ügyben az akadémia egy ízben (1837.) már jutalomtételt által is kívánt hatni. Az eredmény tökéletlen volt. *Lenkey Zsigmond* pályairata megnyerte a díjt, de sajtóra nem érdemítettett.

elpusztulván 1718—19. szállották meg újabban a közel tájak magyar lakosai. 1723. kapta b. Haruckern János György Békes megye legnagyobb részével, s a szomszéd Csongrád és Arad megye több helységeivel és pusztáival kir. adományban; azóta az ő örökösei birtokában van. Lakossága, 3700 lélek körül, kizárólag magyarul beszél; szójárása a debrecenitől kissé eltérő, a hosszú *i*-t különösen kedvelő, mely az egy Orosházát kivéve, — hol a lakosság egy századnál régibb betelepülése óta is dunántúli szójárását és viselkedését híven megtartotta —, az egész megyében igen csekély eltérésekkel divatozik, s méltán *békési*-nek (a nép kimondása szerint *bikisi*-nek) nevezetnék.

Tartsa néven Magyarországon 7 falu és 5 pusztá ismeretes, u. m. *Körös-Tartsa* Békésben, *Ér-Tartsa* Biharban, *Erdő-Tartsa* Nógrádban, *Csik-Tartsa* és *Kis-Tartsa* Pestben, *Tartsa* (Andau) Sopronban, és *Tartsa* (Tatzmanskirchen) Vasban, falvak, — *Nagy-, Kis- és Szél-Tartsa* (azaz szélső Tartsa) Biharban, *Tartsa* Hevesben és *Tartsa* Baranyában, puszták. Hogy ezen csekély kivétellel ma is magyarság által lakott helyek nevének magyarnak s épen azért is, mert oly különböző vidékeken oly sokszor föllelhető, jelentő szónak kell lenni, nem alaptalan következtetés. Értelme következőleg fejthető meg: az alföldön a *tarts* szót meredek part, úgy nevezett kapaszkodó értelmében ritkán ugyan, de meg lehet hallani, péld. ennek vagy annak a halomnak hátnak nagy *tartsa* van (mely a szekeret a fölhaladásban *föltartja*, s hol viszont a lemenetelben a kocsit *tartani* kell), itt vagy ott a Körösnek erős *tartsa* van. *Tarts* tehát meredek emeltséget, vizek mellett magos partot jelent, mely az árvizet *föltartja*, tekintetben Körös- és Ér-Tartsa neve fekvésöknek megfelelőleg helyesen választottnak mondható. Erdő-Tartsa mindkét oldalról meredek, s ma is részben erdős völgyben, Csik- és Kis-Tartsa szintén emelkedő hegyek közelében fekszik, s így ezekre is e név méltán alkalmazható; a többi Tartsákat, fekvésöket nem ismervén, ez úttal mellőzöm. Megjegyzendő, hogy a *Tartsa* név vég *a* betűje nem egyéb, mint a régi hangzóbb magyar nyelvben a mássalhangzón végződő szók után az utolsó szótag magánhangzójához rokon oda lehelett magánhangzó, mely a palócoknál s némely vidékeken ma is hallható, péld. *annaka*, *enneke*, *katonánaka*, *ezérte*. Most lássuk részletesen a k. tartsai határ helyneveit.

I. Útcái: 1. *Naggyútca*. 2. *Hajnalútca*, kelet felé. 3. *Zug*, a Körös tekerületében. 4. *Körösaj*. 5. *Kandia*. E név eredetét és jelentését, mely az alföldön több helyt, nevezetesen Békésben Füzes-Gyarmaton is föllelhető, az itteni nép nem tudja. Rendesen a falu vége felé eső s leghitványabb részt szokták így nevezni. Nem Kandia szigetének emlékét tartja-e föl e helynév, hova a törökök a magyar foglyokat csapatostól hurcolták, s melynek nevét a nép a régen köz kézen forgott történeti s vitézi énekekből is tanulhatta?

II. Szántóföldei. Ezek több fordulókban s ezek ismét több dülőkben vannak, melyeknek rendesen a hely fekvésétől vagy a közel halmoktól vett érdektelenebb neveit ez úttal mellőzve, elég legyen következőket kiemelni: 1. *Edeles*, hajdan külön helység. Ha látjuk, hogy az *s* (*as*, *es* stb) képzőkkel alkotott igen számos békesmegyei helynevek, mint *Békes*, *Szarvas* (városok), *Vadas*, *Hallas*, *Méhes*, *Verebes*, *Kigyós*, *Fás*, *Szénás*, *Csorvás*, *Eperjes*, *Gerendás*, *Fővényes*, *Zsires* (puszták) érthető gyököktől erednek, s a hely tulajdonainak megfelelnek, vagy megfeleltek: arról sem kétkedhetünk, hogy *Edeles*nek is az *edel* gyökből kell származni, s hogy e név jelentős épen értelménél fogva ruháztatott ezen helyre. Tudván azt, hogy *etil* vagy *etel* a tatár nyelvben folyóvizet tesz, honnan *Etelköz* (Atelkuzu) általános folyóköznek vagy vízköznek magyaráztatik, *Edeles* jelentését egyébnek, mint *vizes*, nem vehetjük. És ezt a hely fekvése teljesen igazolja. *Edeles* ugyan is az aljában folyó Körös áradásaikor most is nagyobb részben, régen pedig, míg a gátak a folyót kevesebbé korlátozák, csaknem egészen vízzel szokott körülvétni. *Edelény* mezőváros Borsodban szinte víz mellett, a Bódva lapályán fekszik. Több *edel* gyöktől származó helynév hazánkban nincs, mi e szónak idegen (tatár) eredetére mutat. Hogy a hajdani Nagy-Kúnságban, mely a Maros-Körös-közt s így e tájra is kiterjedt, a kúnok telepjei közt tatárok is tanyáztak, a Békésben eső *Tatárszállás* pusztá nevéből nem alaptalanul következtethetni. 2. *Ösvenhegy*, legnagyobb részben lapályos kaszáló. Így neveztetik, mivel az *Ösveny* nevű két ér vége vagy *hegye* ide nyúlik. *Ösvenhegyen* volt 1735. a békesmegyei és szomszédsági fölkelte nép egyik vezérének, a nép által nagyságosnak címzett Nagy Andrásnak, táborá; azon halmocska helyét, hol zászlója ki volt tűzve, a nép őregebbjei maig is ismerik. A csata, melyben e lázadó először

megverettek Tartsa mellett Edeles felől, a második, mely szétveretésökkel végződött, s mely után a főnökök borzasztó kivégeztetései történtek, Erdőhegynél Arad megyében esett. 3. *Telek*, itt annyit jelent, mint televény föld, mely mintegy a víz iszapja által *telt*. *Telekes* föld Békesben annyi mint televényes. *Telek* Csongrádban trágya, *telekezni* trágyázni helyett használtatik. A *telek* szó Békesben ház-hely vagy sessio értelmében az urbéri törvények szövegének tekintélye mellett sem divatos. 4. *Csukás*, régen víz-járta föld lévén rajta gazdag csukahalászatok estek. 5. *Perjés sziget*, a rajta termő perjéről nevezetik.

III. Kaszálói. 1. *Nagylapos*; laposoknak neveztetnek azon térek, melyeket az árvíz tavasszal és ősszel elborít, s melyek rendszeren kaszálóknak vagy legelőknak használtanak. 2. *Csárdalapos*, a közelében eső szent jánosí-csárdáról. 3. *Kérhalom laposa*, Kérhalomról neveztetik.

IV. Legelője közönségesen *nyomásnak* neveztetik.

V. Erdeje tulajdonkép jelenleg már nincs, azonban a Körös egy pár fával borított kis szigete *Pap erdeje* nevet visel.

VI. Folyóvize: *Körös*, népiesen *Keres*. Ennek egy részét, mely egy csatorna, népiesen *ásás*, által nyaranként csaknem egészen kiszárad, *Holt-Körösnek* nevezik.

VII. Ere: *Büngösd* vagy *Bünkösd*, a Körösből szakad ki, s mintegy 3 mérföldnyi folyása után Tartsával szemben abba szakad vissza; közelében a megyeri s fási puszták hatáiraiban több helyt erdők és cserjék vannak. Neve eredetileg *Bükkösd* lehetett a közelében lévő bükkösöktől. Igazolja ezt a hozzá közel eső *Bikk ere* nevezetű ér is, mely mellett a fási határban újabban épült kertész-község a nép szójárása szerint *Bikerinek* (Bikk ere) hangzik. 2. *Gács*, a Bünkösd szakadéka, folyásának irányáról neveztetetett eredetileg *Kajácsnak*, s ebből összevonásútján *Kács*- vagy *Gácsnak*. 3. *Ösveny*, a nép értelmezése szerint annyi mint *öntveny*, kiömléskor szokott megtelni. 4. *Küküllő*, *kékellő* vagy népiesen *kikillő* vizétől nyerte nevét. 5. *Nagy-Ér*. 6. *Kis-Ér*. 7. *Holt-Ér*.

VIII. Állóvizei, közönséges néven *fenekek*: 1. *Görbefenek*. 2. *Kovácsfenék*. 3. *Nadrágfenék*.

IX. Örvényei (a nép szerint *örvények*): 1. *Báté*, a határban a legmélyebb örvény. Jelentése a magyar nyelvből nem érthető. A hellen βαῖθος mélységet, βαθυς, βαθαῖα, βαθυῖ mellék-

név *mélyet* jelent. 2. *Lápos örvény*, az öreg Márkusról szóló halászrege után *). 3. *Nagy és Kis ásúsi örvény*. 4. *Sebes Köröstorok örvénye*. 5. *Nagy-Csókos, Kis-Csókos*. Mit jelent itt a *csók* gyök, nem tudhattam meg. 6. *Fekete-örvény*.

IX. Zugai, a Körös kanyarúlatai által képezett félszigetek: 1. *Paprév*, a falu közelében; hajdan itt rév volt, ezen *Paprév* valamint a *Paperdeje* nevezet is oda látszik mutatni, hogy itt hajdan papok is birtokoltak, igazolni látszik ezt a közel eső *Szent-János* helynév is, ez azonban a reformatio előtt lehetett: a nép semmi ilyesre nem emlékezik. 2. *Németjáró*, nevét onnan vette, hogy a török időkben a Szegedről Debrecen és N.-Várad felé járó német katonaság, akkor itt közel rév nem lévén, az itteni gázlón szokott átjárni; nevezetes arról, hogy Tököli idejében az e tájon hatalmaskodó fölkelők az itt átkelő német katonaságot az akkor e tájon létezett rétekből (nadasokból) megrohanván, mind levagdalták. 3. *Simai zug*, hasonló nevet visel Békesben a *Sima* pusztá. 4. *Kalló*

---

*) E regét következőleg hallottam: Régen, talán már száz esztendeje is lehet, midőn még a föld bőven volt s az emberek a határokkal nem gondoltak úgy mint most, a körös-ladányiak a tartsai határ egy részét magokénak tulajdonfák, miből villongás támadván, törvényre került a dolog. Az öreg Márkus volt a ladányiak tanúja, ki is, miután a csizmájába a talpa alá előre ladányi földet tett, hogy majd ne hamisan esküdjék, a hely színére a bírósággal kiment, s ott az élő istenre megesküdött, hogy azon föld, melyen ő áll, körös-ladányi föld, s rettentőn átkozá magát hogy, ha igazat nem mond testét a föld ne vegye be, hanem azon örvény nyelje el, melynek közelében áll, s lelke nyugalmat ne találjon. A bíróság ezen eskü szerint csakugyan a ladányiaknak ítélte a földet. Nem sokára azután az öreg Márkus meghalt, temetésére roppant nép gyűlt, s az egész szertartás szép renddel végbe ment; midőn azonban már a koporsót a sírba eresztették, s a sírásók a földet rá kezdték volna hányni, egyszerre csak az egész nép csodálatára a koporsó a földből felvetődött s a holttest a koporsóból kizuhanva egyenesen azon örvénynek tartott, hol az öreg élteben hamisan esküdött, s ott annak fenekére szállott. Így átka, mit magára mondott, csakugyan teljesült. Azóta is, kivált holdvilágos éjenként, gyakorta látják őt a halászok az örvényből fölmerülni, kikhez minthogy élteben is mindig izgága volt, rendszeren e kötődő kérdést szokta intézni: oldjak-e vagy kössék? s ha a tapasztalatlan halászlegény azt találja felelni: oldjon, az egész hálót úgy megbontja, hogy egyetlen szállá változik: kössön, a hálót olyan csomóba gombolyítja, hogy soha többé ember ki nem bontja. Ezért nevezik ezt az örvényt Márkus örvényének.

zug, a kallani ige *kall* gyökétől. 5. *Erdőzug*, régen az Erdőhátról Aradból Békeshe, ma a fási pusztáig nyúló erdő, egészen idáig terjedt. 6. *Szilvarész zug*, régen itt szilvások s a lakosoknak ebben részeik voltak, innen vette nevét. 7. *Körtvélyes*, maig is számos vad körtvélyfája van. 8. *Földházzug*, a rajta lévő pásztorlaktól. 9. *Harcsás zug*, a Körös *Harcsás* nevezetű része mellett. 10. *Keskenyzug*. 11. *Edeles zug*, Edeles közelében. 12. *Küküllőköz*, a Küküllő ér által képeztetik. 13. *Csömpölyzug*. A *csömpöly* nevezetű hálótól, melyeket a halászok itt szoktak kitergetni. 14. *Mihályhalomzug*, hasonló nevű halom közelében. 15. *Bíristyó zug*, mint közönségesen tartják, oláh név, mely bizonyosan a Körösön lápokkal lejáró arad- és biharmegyei oláhoktól ered.

XI. Hátjai. Így neveztetnek az árvíz idején a vízből kilátszani szokott emelkedettebb vonalak, ellentétül a *laposnak*, és a *fenéknek*, hol a víz megfeneklik. 1. *Bünyöshát*. 2. *Gácsház*. 3. *Öszenyhát*, mind három a hason nevű erek folytatában. 4. *Tűzház*. 5. *Dongóház*, a rajtok tanyázó tűzházoktól és dongóktól. 6. *Mérgezház*. 7. *Ürmösház*, a rajtok termő üröm és mérges növényektől. 8. *Hépehupásház*, hullámzólag gödrös felszínétől neveztetik.

XII. Halmak: 1. *Edeleshalom*, a hajdan itt állott Edelestől, más néven *Kocsishalom*, minthogy a lovaikat legeltető kocsisok rendes gyűlhelye. 2. *Telekhalom*, a Telek nevezetű földön. 3. *Köveshalom*, a nép itt falu és klastrom voltát emlegeti, a számos itt levő tégladarabok hajdan itt állott épületekre mutatnak; hihetőleg *szent János* feküdt itt. 4. *Kúthalom*. 5. *Mákhalom*. 6. *Köleshalom*. 7. *Hideghalom*. 8. *Mérgeshalom*. 9. *Farkashalom*. 10. *Mihályhalom*. 11. *Vitárisalom*. 12. *Kérhalom*, ez a k. tartsai és mező-berényi határ közt esik, benne a nép rejtett kincseket hisz és keres. Úgy látszik, hogy ezen feltűnően magas halom a gyómai, berényi és békesi határokon a Körös mentében elnyúló hajdani őrhalmok láncolatába tartozik. Mindezen halmok még vizsgálatlanok, pedig a hajdani Nagy-Kúnság területén feküdvén, ha felteszszük, hogy a hajdani pogány főkunok temetkezési helyeiül szolgálhattak; régiségtani tekintetben bővebb vizsgálatot méltán érdemelne.

XIII. Gátjai: 1. *Hosszúgát*. 2. *Telekgát*. 3. *Síralomgát*, mely a temetőbe visz. 4. *Pityergát*, az ezen gát hanyásakor resten dolgozott s megpálcázott suhanc pityergésétől. 5. *Kordagát*, 6. *Fábri-
gát*, hasonló nevű személyektől vette nevét.

XIV. Tanyái: 1. Csárdatanyák. 2. Középtanyák. 3. Kúthalmi tanyák. 4. Tanyaszél.

XV. Csárdája: Szentjánosi csárda. Sz. János hajdan külön határ volt, mely ma, valamint Edeles is, a körös-tartsai határba van kebeleztve.

TUDOMÁNY, MAGYAR TUDÓS.

SZONTAGH GUSZTÁVTÓL.

I. Nevezetes pillanat az életünkben, midőn észre vesszük, hogy megöregedtünk. Furcsa: mióta visszaemlékezünk, gyermekek, ifjak, férfiak voltunk; ez egész idő alatt semmit sem tettünk, hogy ez állapotok változzanak, gondunk sem volt reá; és még is, magunk sem tudjuk hogy, hogy nem, egy szép nap reggelén az „öreg úr“ tekintélyes címmel tiszteltetünk meg, s bár hogy szabadkozzunk is eleinte ellene, végre saját tükrünk kétségtelenné tesz az iránt, mikép a közönségnek csakugyan igaza van. A balgatag ember ekkor meghökken, sohajtozni kezd, s ifjúsági napjait visszakívánja, minél semmi sem lehet oktalanebb, mert lehetlenséget foglal magába; igazi philosophus ellenben vállvonítva szivarra gyújtván mond: „ideje már!“ s ez nagy bölcsesség, mert elismerését mutatja a természet változatlan törvényeinek, megnyugvását azokban, tehát belső öszhangzást a természettel és világforgással. Minden kornak megvannak a maga örömei, bajai és teendői. A legbölcsőbb az, ki mindezeknek legillőbben meg tudott felelni, ki mindig az volt, minek a természet törvénye és emberi s polgári hivatása szerint lennie kellett, s ki végre, ha már szivarra sem gyújthat többé, megelégedve képes örök nyugalomra hajtani le fejét s ezt rebegni: „Így is jól van.“ És itt pulya lelkek ne mondják: hogy lehetlenséget kívánnak. Magam is megöregedtem már, s az öregnek tapasztalásai kiterjedtek. Igen, magam is állottam egy ily haldokló bölcsnek ágya mellett, lelkem örök tisztelettel meghajlott nagysága előtt; de ezen magasztos jelenetet most nem szándékom előadni, ne hogy magamat és az olvasót elérzékenyítsem.

II. Minden utat csak végén lehet megítélni ; úgy az emberi életet is. Mit tud az ifjú az életéről? Pályája kezdetén az egészről akar itélni, s ítélete olyan mint az eszkimóé, ki hó-lepte hazájából soha ki nem vergődven, azt képzei, hogy az egész világ hógolyó. Ha tudni akarjátok, mi az élet, kérdezzétek meg az öreget : az megmondja, mert tapasztalta, mert öntudatosan haladott ösvényén, érezvén a jelent s visszaemlékezvén a múltra. Ezen az alapon nyugszik egész tökéletesülésünk. Az állat nem tökéletesülhet, mert csak a jelent érzi s nem emlékezik vissza a múltra, azért a múltnak tapasztalásait nem is használhatja. Ellenkezőleg az ember. És azért jó, sőt múlthatlan, koronként visszapillantani elmúlt életpályánkra, s ezen visszapillantás legtanulságosabb az öregnél, mert legtöbb tájékozást nyújt.

Az épen beállt újév küszöbén tehát egy hosszú pillantást vetvén végig életemen, mosolyognom kell : mennyire változik a világszemlélet (*Weltanschauung*) különböző életkorainkban. Az ifjú ábrándozik, reményei magasan röpködnek, lelkesedése föltétlen, képzelgésében az emberi akarat mindenható, azért nem hajlandó a körülményekkel alkudni, s pálcát tör mindenki felett, ki meggyőződéséből csak egy hajszálnyit enged ; szóval testestül, lelkestül *idealista*. A férfi már megismerte a világot, tapasztalta : mikép a dolgok odakünn máskép vannak s forognak mint fejünkben, s mivel neki magáról és családjáról gondoskodni kell, alkalmazkodik a körülményekhez, s ez okból, ha szobaélet, elszigetelés a világtól s egyoldalú elmerülés az eszmevilágba el nem ferdítik, szükségkép *realista*. Az öreg végre, ki az emberi munkásság tökéletlenségét már tapasztalta, ki túl van az élet hiúságain, az határtalan lelkesedést nem ismer többé, s igen élénken meg van győződve arról, mikép minden emberi cselekvésnek becsét az *irányon* kívül kivált az *arány* adja, s annak öszhangzása a tárgyilagos világ törvényeivel. Nem hajlandó többé mindent a mi fénylik aranyának tartani ; ő természete szerint *scepticus*.

III. E különböző világszemléleteken magam is átestem, s most az utolsó fokon állok. Engedelmet kérek, hogy annyit beszéljek magamról ; de erre tárgyam s helyzetem kényszerítenek. Tárgyam tudniillik felette kényes, s könnyen ellenszenveket támaszthat oly körökben, miknek jóindulatát sajnosan nélkülözném, de a mellett annak nyilvánításában a mit nem csak igaznak, hanem kimondani

szükségesnek is tartok, korlátozni nem engedvén magamat, szavaimat úgy kell intéznem, hogy a rossz szándéknak és sérteni akarásnak legkisebb színe se mutakozzék. A magyar az utolsó időben nagyon is gyanakodó lett, a mellett eleget veszekedvén másokkal, általában feleslegesnek tartom, hogy pusztá félreértésből magunk közt veszekedjünk. Ez oknál fogva kitűzött tárgyamát nem csak okokkal szándékozom felvilágosítani, hanem nézetemet lélektanilag s egyénileg is motiválni, hogy kitűnjék, mikép az nem csak magában a természetben úgy van, hanem tölem szükségkép is úgy szemléltetik.

Én tehát, mint mondtam, túl esvén az ifjú és férfikor szemléletmódján, most az öreg úr tekintélyes triposából tekintem a világot. Előbb gyakorlati pályára vetődtem. Gondolatim magasan röpkedvén, nagysándori, ha nem lélekkel legalább képzelgéssel katona lettem, a nélkül tudni való, hogy a világot meghódítottam volna. Magam is tapasztaltam tudniillik, mikép a dolgok oda künn csakugyan más-képen vannak, mint azoknak képei az ifjú fejében. Katona lettem, mondtam, sokról sokfélét tudva, de mint tökéletes idealista, csak arról semmit, a mire épen szükségem volt: a katonáskodásról, s így mint egyike a sereg legtudatlanabb ujoncainak nagy lelkesedéssel megtévén a háborút, midőn utána a 33 éves béke reám viradt, megtanultam ugyan a hadtudományokat is, de azokat nem alkalmazhattam, s így a világ pályám végéig hódításaimtól szerencsésen megmentetett.

Ez elkedvetlenített. A sereg háborúra lévén alkotva, béke idején oly szerepet játszik, mint a kályha nyári időben. Nem leszék kályha nyárban, mondtam végre, s leoldván kardomat író lettem.

Lelkesedés nélkül szándékainkban nem boldogulunk, mert nélkülük hiányzik tevékenységünknek a szükséges erély; föltétlennek, határtalannak, kell-e ennek lennie, ez más kérdés, ezt most makacsúl tagadom; de akkor állítám. Minden heves érzemény, minden szenvedelem, természete szerint nem ismer s nem tűr korlátokat, s ha tiszta kűtfőből ered, a korlátozást úgy tekinti mint világboldogító szándékának akadályát, s a korlátozót, mint minden jónak, szentnek ellenségét. Ily határtalan lelkesedéstől buzditva én is eleinte a tudománynak abszolút becset tulajdoníték, a magyar irodalmat különösen azon szent kűtfőnek tekintém, melyből nemzetiségünknek, értelmiségünknek s dicsőségünknek kell kiáradnia, és pedig

feltétlenül; annak apostolaiban pedig a magyarok istenének szent fölkenntjeit láttam, kikhez szentségtelen kezekkel nyúlni bűn. Jaj annak, a ki ekkor magyar tudósról vagy magyar irodalomról rosztat szólni mert — csatáztam e gonoszok ellen értekezve, dramatizálva. Jósika Miklóst, ki a tudósok szögletességeit Vázolataiban szóba hozá, a Kritikai Lapokban majd szétléptem, úgy hogy utóbb ezen, e méltatlanságért reám méltán boszankodó jeles költőnket, Abafia magasztaló recenziójával alig bírtam kiengesztelni. Midőn Kossuth Lajos egyik hírlapi cikkében Szalay Lászlót „tudósnak“ gúnyolta, hevesen intézém hozzá az Areopagban e kérdést: „tudatlannak akar-e tartatni?“ Minden tett, gondolám, belátásból, előrejáró ismeretből ered, legalább az öntudatos: így tehát az ismeret minden munkáságunk legmélyebb kútfeje s irányadója, következésképen a nemzeti irodalom is a nemzeti haladásé. Azon férfi tehát, ki az irodalom mezején sikeresen működik, a *tudós*, e haladásnak legsikeresebb előmozdítója, voltakép a világ sava, ki iránt minden józanon gondolkodó hazafinak hálával kell viseltetnie: meg nem foghattam ennél fogva, hogy lehet ily tiszteletre méltó név, mint a tudósé, valahol és valaha gúnynak tárgya?

IV. És mégis köztünk ez tagadhatlanul úgy van. Már hogy Kossuth Lajos, azon időben a legnépszerűbb ember a hazában, ezt ily értelemben használta, bizonyítja a tény valóságát. Midőn az Új Magyar Muzeum kiadása köztünk elhatározott, s a szerkesztő annak programját felolvasta, ebben a „tudós“ név is előfordult, s e szó több tagok kívánságára kitöröltetett. Ez reám, megvallom, különös hatást tett. Tehát annyira vagyunk már, gondolám, hogy e név ellen magok a tudósok tiltakoznak? Félreértés oka-e ennek? a közönségnek még alacson műveltségi foka? vagy magok a tudósok? E kérdések minduntalan kerengtek fejemben, s bocsánatot kérek, ha a hibát nem pusztán a közönségben, hanem magokban a tudósokban is látom. Senki sem kívánhatja tőlem, hogy öregúri triposomon a dolgokat csupán verőfényes oldalairól vagy éppen rózsaszínben tekintsem; s valóban oly elfogult sem vagyok, miszerint magamat oly tisztavízű drágakőnek tartsam, melyhez nem fér semmi homály, azon feddhetetlen politikusainkhoz hasonlólag, kik kétségtelenül megmentik vala e szegény hazát, ha Görgey azt el nem árulja!!

Nem, uraim, általános tökély e hold alatt nem létezik, s felté-

teles világban semmi sem lehet feltétlen, abszolút becsű, sem a tudomány, sem a legtisztább lelkesedés: ez a természet törvényeivel ellenkezik. De ti azt kiáltjátok: a tudomány, az igazság az, mert már a vele foglalkodás is nemesít, mert természetünk egyik kelléke. Igen, de hogy az igazság s tudomány becsét a nemesítéstől, tehát az erkölcsi haszontól feltételezitek, az által már magatok is bevalljátok, hogy nem abszolút becsű; megvalljátok, mikép a tudománynak, mely sem erkölcsileg, sem anyagilag nem használna, becse sem lehetne. Erre ugyan azt felelhetitek: hogy ez igazságot sem foglalhatna magában, tehát igaz tudomány sem lehetne, mi helyes s miről magam is szándékozom szólni.

Schiller egyik epigrammájában az igazságot mint istenasszonyt tünteti elő, melynek bekerítésére a tudósok hálókkel indulnak, de ki a körülötte vont körön szellemi léptekkel suhan át. Itt tehát a tudomány feltétlen magasztalóit mindenek előtt kérdezniem kell: valóssággal hálóba kerítették-e az igazság istenasszonyát, hogy hihetik, miszerint annak teljes birtokában vannak? A világ egész tudománya összegét tiszta igazságnak tartják-e, hogy *minden* tanulmány, vagy a tudománnyal foglalkodás már *magában* jó és hasznos-e mind arra nézve, ki vele foglalkodik, mind a nemzetre nézve? És végre: hiszik-e hogy a *határtalan* lelkesedés a tudomány s különösen irodalmunk iránt üdvös célra, vagy talán közvetve csávéba is vezethet, mint ezt közvetlenül a határtalan politikai lelkesedéstől tényleg és elég sajnosan tapasztaltuk?

V. Uraim! általános tökély, mondám, e hold alatt nem létezik, s feltételes világban semmi sem lehet abszolút, tehát feltétel nélkül; minden emberi munkásságnak *helyessége* pedig nem csak a *szándéktól s iránytól* függ, mint azt minden ábrándos fő elég helytelenül hiszi, hanem *arányától* is, és a *viszonyoktól*, melyek közt létesíttetik. Buzgóság, lelkesedés nélkülözhetlen minden cél kivitelére, mert nélküle, mint már megjegyzém, tehetségeink erély nélkül működnének, de épen oly szükséges, hogy e buzgóság és lelkesedés fölött az ész uralkodjék, másképp minmagunk urai nem vagyunk, s a határtalan érzemények, vágyak és szenvedelmek ide s tova s végre örvénybe ragadnak. Igen, uraim, a felhevült vágyak, érzemények és szenvedelmek ész által nem irányozva és nem fékezve, természetök szerint nem csak határtalanok, de *vakok* is. Nem elég tehát hogy jó szándékból s helyes irányban induljanak. A természet a

sarkítás (polarisatio) egyetemes törvényének hódol, s ennek az ember is mint tagja a természetnek, szellemével együtt alá van vetve. Ennélfogva minden határtalan érzemény, vágy és szenvedelem, legyen az magában a legnemesebb, az észről nem korlátozva, végre szükségkép ellentételébe esik — a végsőségek érintkeznek. Távoztatni akarod a fukarságot, s végre elprédálsz pénzedet. Teszem jó célra áldoztad, jótékony vagy, s a felebaráton segítség a legszentebb kötelesség; de ha jótékonyságodnak mértéket s határt nem szabsz, végre koldusbotra jutsz, nem csak tenmagad, mi megjárhatná, mert hiszen mi gondja erre másnak, ha úgy akarod, hanem koldusbotra juttatod családodat is, feleségedet és gyermekeidet, azokat kikről gondoskodnod épen legszigorúbb kötelességed. Így van ez minden más érzeménynyel is. Werther fennen vitatja, hogy a szerelem természete szerint határtalan, s egyedül az ilyen igazi; s gyakorlatban elméletét következetesen alkalmazván, végre igen helyesen öngyilkolással végzi életét. A vallás, a hazafiság szent érzemények; de ha fanatismusba fajúlnak, vérengző állattá válnak, gyilkolsz isten, haza és szabadság nevében; nem vallástalanokat és közönösöket, hanem azokat, kik távozván tőled véleményben, az istent más módon imádni, a haza javát más módon eszközölni ohajtják. Nevezeték nekem akármely más vágyat, érzeményt, szenvedelmet, a legtisztább és legszentebbet, és be fogom bizonyítani, mikép az észről nem korlátozva, tévútra, vétekbe, bűnbe, pokolba ragadhat. A dolog világos. Természetes hajlamaink s vágyaink magokban roszak nem lehetnek, máskép keresztül kasúl gonoszoknak kellene lennünk; ez volna természetünk, a jó erkölcs természet elleni bűn, s a jó cselekedetet szükségkép lelkiismeretünk furdalása követné. Azonban, mivel ellenkezőleg állanak a viszonyok, kétkednünk nem lehet, mikép hajlamaink s vágyaink csak az által válnak gonoszakká, ha az észről nem fékezve eredeti szabályaik s céljaiktól eltávoznak. Vizsgáljátok meg az embert lélektanilag, s azt fogjátok találni, hogy mindazon physikai és erkölcsi roszaknak legnagyobb része, melyek alatt az emberiség nyög s melyeknek tapasztalása már nem egy gyöngye fejtűt isten iránti hitében megrendített, e kűtföből származnak.

De hagyjuk ezt most. Megmagyarázta mind ezt már régen, ha másképp is, az öreg Aristoteles, és az ő tana, legalább tárgyilagos tekintetben, mivel tapasztaláson alapúl, állni fog, míg a világ áll.

VI. Alkalmazzuk a mondottakat a tudományra, irodalomra, a tudósokra. Az emberi természet egy s ugyanaz munkássága minden irányában. Azon tökéletlenség tehát, mely mutatkozik az életben, értem cselekvéseinkben, szükségképp mutatkozik tudós foglalkodásainkban is. Persius híres mondata: „Quantum est in rebus inane!” szintúgy vonatkozik a tudományra, mint az életre. És a mint az életet, társaságot minden intézményeivel együtt, másképp öntudatosan javítani nem lehet, hanem fonákságait s hiányait észrevéve s azokat az állodalom s emberi rendeltetés céljai szerint kiigazítva és kiegészítve: úgy a tudományt is az igazság, tökély és életrevalóság eszméi szerint. A ki azt hiszi, hogy itt a tájékozás általában szükségtelen és csak határtalan lelkesedés kell, mert minden tudományos igyekezet már magában jó és üdvös, és ahoz nem férhet semmi gáncs, mint nem a tudós nimbusához; és ki azt nem csak hiszi, hanem a közönségtől kívánja is, hogy igyekezetének feltétlen helyesléssel hódoljon s minden jó szándékú útbaigazítást úgy tekint, mint az ügynök rossz indulatból keletkezett elárulását: az ily elfogult nem csak kifütyölést érdemel, de végre a közönségtől elkerülhetlenül ki is fog füttyöltetni. Nekem pedig, ki sem társaim, sem magam kifütyölését nem szeretem és nem ohajtom, senki sem fogja rossz néven vehetni, ha ezen catastroph eltávolítására eleve némi óvószereket bátorodom indítványba hozni.

Minden tudomány becse általában *igazságától* van feltételezve, továbbá *életrevalóságától*.

És mivel minden igazság természete szerint tárgyilagos: a ki tudósnak vagy csak művelt embernek is képzi magát, művelje magát lehetséggépp tárgyilagosan, nem csak magában könyvek, hanem világban emberek közt is. Egyenlő hajlam mellett pedig adjon elsőséget a productív, élethezhasznos tudományoknak az inproductívek felett, s hogy magát egyoldalú ferdeségtől megóvhassa, ne művelje magában csupán a szaktudóst, hanem általában az embert is, ne csak a belsőt, hanem azzal együtt a külsőt is.

És ily összhangzás és arányban a tudósok ne műveljék csak önmagukat, hanem a nemzet irodalmát is. Vannak, mint mondtam, productív, vannak inproductív ismeretek; azok nélkül a nemzet általában el nem lehet, mert gyakorlati életbe léptetésök nélkül sem hazája függetlenségét meg nem óvhatja, sem anyagilag nem létezhetik, s jólétre nem juthat; e mezek nélkül ellenben ellehet, mivel csak az élet kiegészíté-

séhez tartoznak, némileg a szellemi fényűzés rovatába sorozandók. E tekintetben tehát az irodalomnak az élethez s ágainak egymáshoz aránya határozza helyességét, hasznosságát s becsét. De mind ezeket egy kissé bővebben kell megmagyaráznom.

VII. Már e lapokban is többször említém, mikép szellemünk, természeti alkotása szerint, való tárgyismerethez máskép nem juthat, hanem előrefáró *észrevétel* vagy *szemlélet* által, mert a tárgy mindig *gondolkodásunkon kívül* van s tőle nem *teremtetik*. Minden ismeretünk tehát nem csak tapasztalásból keletkezik és azon alapúl, hanem való ismereteink gyűjtésére és szellemünk igazi művelődésére egy oldalról az egyedüli *természetes* út is. Könyvekből iktatás és tanulás *mesterséges eszköz*, melyet nem nélkülözhetünk ugyan, de tudnunk kell, hogy csak szükségből használt *pótlék*: máskép eszményi túlnyomósága a tárgyilagos világtól elszigetelésünk mellett a valótól egészen eltávoztat s képzelgésbe merít. Ime, uraim, szemléljétek e tárgyat! mindegyiteknek felöle egyenlő képzelete lesz, mert a valóság szemlélete eltávoztatja az egyéni képzelgést. Közöljétek az ez úton nyert közvetlen tárgyilagos ismeretet szobában növendékeitekkel. Mindegyik, ha soha sem látta a tárgyat, egyéni képzelődése szerint máskép fogja azt képzelni, s nem tudom: melyik a valóhoz leghűbben, melyik leghűtlenebbül. Pallas leirván a kalmukokat, azt állítja rólok, hogy több józan észt bizonyítanak minden dolgaik véghezvitelében, mint a művelt európaiak, mi csodálkozást nem okozhat. Ezek az emberek kevés ismerettel bírnak ugyan, de ez mind való, tárgyilagos; szellemök pedig egyedül tárgyilagósan műveltetett, tehát szűk körében bizonyosan biztosabb, mint a mesterséges eszközök által művelt embereké. Dschingiskhan meghódítván Ázsiát, összegyűjté a leghíresebb tudósokat vitatkozásra s mulatságot talált benne, élet és világban művelt esze felsőbbségét a szobatudósoké felett bebizonyíthatni. Ha az ember oly lángész mint Dschingiskhán s annyi embert és országot látott, hódított és kormányzott: hogy ne állana szellemileg felsőbb fokon mint a szűk látókörű, elfogúlt szobatudós?

Azonban ismereteinknek csak egyik kútfeje a tapasztalás, a másik a *gondolkodás*. Nem elég hogy a tárgyakat észreveszszük, azokat *magyarázni* is kell. Így szerzünk rólok *ismeretet*. Nem elég tehát csupán ember közt és világban forognunk, hanem *magányban*, visszavonúlva gondolkodnunk is kell. Ez tagadhatlan. De mi törté-

nik ismeretünkkel, ha gyermekségünk óta szobába zárva, a természet tárgyaitól elvonatunk? ha rólok soha közvetlen való képzeleteket nem nyerünk, hanem oktatás által mindig csak közvetetteket, ha kikerülvén az iskolából, nevelőkké, tanítókká, írókká válunk, belé bűvölve a hagyományos iskolai és könyvtári világba? Nem fejlődnek-e ez úton végre alanyi tehetségeink aránytalanul, erőt véve a tárgyilagosoakon, s nem változik-e végre ez úton egész világszemléletünk pusztán *egyéniévé*, s nem merülhet-e tudományunk *ralótlan képzelgésekbe*? Zimmermann vastag könyvet írt a magányról, s belőle kitetszik, hogy a képzelődés elszakadva a tárgyilagosságtól, kivált ha gyulékony érzelmek, mint a vallásiak vagy nemzetiségünket illetők, által hevítettetik, holdkóros visiókra fakadhat. A keresztyén világ első anachorétái végre füvet rágtak, s Horvát István és Kollár mások rettentő példájára, az első az egész ó világban, fel Ádámig, mindenütt magyarokat látott, a másik olaszországi útjában, mindenütt tótokat.

Tudósna a mostani világ műveltségi fokán, hogy feladatának megfelelhessen, igen is felette sok ismeretre van szüksége, melyet csak szobában szerezhet, mert neki a tudomány, az irodalom jelenkori haladását a múltkor tudományára kell építeni, tehát szükség, hogy azt teljesen ismerje. De a mellett soha se feledje, mikép ismeret ehetségünk eredeti alkotása szerint, szelleme szükségkép elferdül, ha a magányt soha el nem hagyva, a tárgyilagosságtól egészen elvonja magát. Az ember szélsőségekre hajlandó, mert ezek felé hajtja őt minden nem fekezett vágy, érzemény és szenvedély. Szobába s eszmevilágba annyira belé merülhet, hogy gyomra s idegei elgyengülvén, a szabad levegőben s természetben szinte roszúl érzi magát, idegenkedik minden való tárgyak iránt, nem örmest észleli azokat a természetben, hanem inkább mások vélekedését felettők hallgatja ki könyvekben, az nem érdekli annyira, mikép van a világ és emberiség valóságban, az életben, hanem a holtakat s múltakat kutatja fel örmestebb, a régi, minél régibb történetet; nem az embereket a föld hátán, s azoknak testi lelki állapotját s tulajdonait, hanem a sírokban fekvőket s maradványait. Arról szó nem lehet, hogy az emberi tudásvágynak valamely tárgya kirekesztesség: az lehetetlen, azt az ember nem tűrné, és szükség hogy ne tűrje, mert így tudásköre, mely a nélkül is természete szerint eléggé korlátolt, még inkább szükségtelenül és zsarnokilag korlátoztatnék;

itt csak ismeretünk körében az eszményi elemnek túlnyomóságáról a való (realis) felett van szó. Hogy mást ne említsek, a philosophia élettudomány; minden haszna tájékozásunkban az élet körül áll, és mit csináltak belőle némely német zöbatudósok? Tudományt, mely metsző ellentétben áll korunkszükségeivel, s mely azt, ki tanulja, nem tájékoztatja az életben, hanem téveszti. A keleti úgy nevezett „bölcsek“ még tovább mentek, ők a világ titkai fölfedezésére a tárgyi-lagos világtól teljes elvonulást és teljes elmerülést a gondolkodásba kívántak. És ha ily bölcsek azután józan világszemléletöket egészen elvesztik s bölcseségökkel az ismeretlen világban úgy viselik magokat, mint ha a holdról szakadtak volna le, ha, minekutána mindenre haszontalanokká tették magokat, magas igényekkel lépnek fel, bölcseségöket a világra reá tukmálni erőködnek; ha mondom az ily tudósokat és bölcseket, tudományukkal és bölcseségökkel együtt az élet emberei azután kikacagják, ki ennek oka? s érdemelnek-e mást? minekutána magokat a helyett hogy kiművelték és életrevalókká tették volna, elferdíték és haszontalanokká tették?

Öszhangzás, arány nélkül tökély általában nem gondolható. Innen van, miszerint a tudósnak nem csak a szaktudóst kell magában kiművelnie, hanem általában az *embert is*; nem csak a *belső*t, hanem a *külső*t is, máskép az egyoldalú ferdeséget ki nem kerülheti. Vannak ismeretek, melyek hiánya mellett *művelt, okos* embereknek nem tekintethetünk, ilyenek a testi lelki épségünket, rendeltetésünket, kötelességeinket s jogainkat illető tájékozások; ilyenek a földgolyónkat, mint lakhelyünket, s nemünket és annak történetét illető ismeretek stb. Továbbá mivel minden ember világban s társaságban él, hogy magát alkalmazhassa, ismernie kell az embereket és a világforgást, s elég ügyességgel s tapintattal kell bírnia, hogy egy részből jogos szándékait létesíthesse, másról pedig felebarátaival jó móddal megférhessen. Nem vagyok oly szigorú, hogy tudóstól a böktan folytonos tanulását kívánjam; az is felesleges, hogy mint hajdan a francia akademikusok, tudós asszonyok társaságában dinék és soiréeknél idegenek előtt tudományukkal, eszökökkel parádézzanak: de hogy a tudós egyszersmind művelt ember legyen, hogy társaságban szögletenessége fel ne tűnjék s a szép asszonyok töle ne féljenek mint a tüskésborzától, az bizonyosan kívánható és a tudós név tiszteletbe hozatalára mellözhetlen.

VIII. Végre a *tudománynak az élethezi viszonyát* is fontolóra kell vennünk. A gondolat a tettért van, a tudomány az életért.

Mint vannak egyesekre nézve ismeretek, melyek nélkül egészségünket fen nem tarthatjuk, s életünket emberhez illőleg el nem rendezhetjük, melyek tehát oly nélkülözhetlenek, hogy azoknak birtoka nélkül mindenkit barbárnak kell tartanunk; mások, melyek csupán az élet szépítésére vonatkoznak, mint a szépművészetek, s végre mások, melyek pusztán az emberi tudvágy méltó kielégítését s az ismeret lehető teljes voltát eszközlik: úgy vannak minden nemzet irodalmában oly tudományok is, melyek nélkül a nemzet sem állodalomilag, sem anyagilag fen nem állhat, s mások, melyek, mint a kertészetben a virágtermesztés, inkább szellemi fényezés. A hadtudomány ismerete nélkül péld. a mai időben a nemzet függetlenségét meg nem tarthatja; a mezei gazdaság nélkül, mely az élet fentartására szükséges élelmi szereket terem, anyagilag nem létezhetik; a realis tudományok előmozdítják az ipart és kereskedést, tehát a nemzet vagyoniosságát és jólétét: ellenben a szépművészetek, a költészet, szobrászat, zene, képírás stb, csak az ízlést nemesítik és az életet szépítik, és itt ezen „csak-ot“ ne tessék úgy érteni, mintha én „csak“ az anyagi hasznot hajhásznám s az erkölcsit semmibe venném, hanem úgy, hogy skálámban a szépművészetek a realis tudományoknak annyiban *alárendeltek*, mennyiben minden nemzetnek *előbb* fen kell állnia, minekelőtte élete szépítéséről gondoskodhatnék. Végre más tudományok, mint már mondtam, csupán ismeretkörünk teljes kiegészítéséhez tartoznak, és itt az illetőket megint kérem észrevenni s javamra felróni, hogy ezen tudományokat itt meg nem nevezem, és pedig azon philanthrop szándékból, nehogy ezt valaki magára vegye s megtámadásnak tartsa.

Skálámból pedig világosan kitetszik a tudományok egymáshoz aránya, nagyobb kisebb szüksége, s anyagi vagy erkölcsi hasznok szerint való egymás mellé vagy alá rendelése: tehát azon kellék és általános szabály, mely valamely nemzet irodalmát *helyes* vagy *ferde irányúra* teszi. Műveljétek kirekesztőleg azon tudományokat és művészeteket, melyek csupán az emberi ismeretkört kiegészítik vagy az életet csupán szépítik, s hanyagoljátok el azokat, melyek a nemzet társadalmi s anyagi léte fentartására nélkülözhetlenek: nem csak elmulasztottatokat a fontosabbat, szükségesebbet, nélkülözhetlent a kevésbbé fontos, szükséges és nélkülözhető felett, hanem,

ha van összeköttetés a gondolat és cselekvés, irodalom és élet közt, elvontatok a nemzet *szellemi productiv erejét* legszükségesebb körétől, azt nem a gyümölcsfa nevelésére használván, hanem ha nem is fattyú, de legalább meddő ágai tenyésztésére pazarolván. A nemzeti irodalomnak ily ferde arányú művelői azon földművelőhöz hasonlítanak, ki élete fentartására egy bizonyos térre lévén szorítva, azt nem gabnával s burgonyával, hanem virágokkal ülteti be.

Tekintsetek szét a világban. Melyik nemzet mutatja a legnagyobb haladást? Az éjszak-amerikai. Mily arányban műveli ez irodalmát? Majdnem kirekesztőleg azon ágait, melyek az életben közvetlen hasznúak: a hadtudományt, a gazdaságot, a realis tudományokat. Ott az elmélet úgy szólván csak a gyakorlat végett van. Hogy jutott az angol, a francia, polgárisodása hatalmas magas fokára? Úgy, hogy irodalmaikat helyes arányban művelik, életrevaló realis irányban, s e helyes irányú irodalom belterjes erejével azután a nemzetek kifejlődését szinte helyes arányban, s belterjesen mozgítja elő. Miért maradtak ellenben el a haladásban az olaszok, ők kik a keresztyén világ műveltségét megkezdették, kik a legrégibb irodalommal bírnak? Résztint bizony azért, mert főleg csak művészetekre adták magokat, elhanyagolván a realis tudományokat. És végre miért nem bír a német, minden tudománya mellett, politikai fontosságra vergődni? Mert elméletbe sülyedt, mert az eszményi philosophia szellemét a valóságtól s élettől elvonta.

Vessétek végre szeméiteket a *világművelődés történetére*. Miért haladott oly későn az emberi nem? miért volt az óvilág műveltsége állomási (stationarius) nemzetekre szorítkozó? Mert a tudomány *titokban* tartatott, Indiában s Egyiptomban kasztok birtokában volt s még a görögök is csak a tudomány exoterikus részét közölték mindenkivel, az esoterikust pedig csak a felkentekkel. Miért pangott a középkor műveltsége? Mert tudománya világontúli tárgyakkal foglalkodott, scholastica philosophiával és theológiával, s e tudományt is, mint az egyiptomiak a magokét hieroglyphekben, úgy a középkor a magáét a közönségtől nem értett holt nyelven adta elő. Ellenben miért haladott a világ az újabb korban? Azért mert tudománya mindig életrevalóbb, realisabb irányt vett, s e tudomány élő nyelven adatott elő, mert a *nemzeti irodalmak* keletkeztek. Így indított meg a világ haladása, s ez feltétele folytatásának is.

IX. Berekesztéseül tájékozó értekezésemnek az irodalom má-

sodik oldala felvilágosításával kellene foglalkodnom, előadnom az *írói előadás* kellékeit s ferdeségeit, s hogy a mondottaknak annál több gyakorlati haszna lehessen, azokat a *magyar irodalomra* is részletesen alkalmaznom: de itt bocsánatot kérek: a beadott adag eddig is elég nagy, és szellemi életünk szervezete talán kipótolandja a még hátramaradtat. Az alkalmazás egyébiránt nem nehéz, és tudós társaimtól könnyen eszközölhető. Hadd rekeszszem tehát be nézeteimet.

Uraim! minket a határtalan lelkesedés tönkre tett. Ifjú, erőtlő pezsgő, keleti származék vagyunk. Ifjában az érzemény, a vágy, aképzlődés korlátot nem ismer. És rohantunk előre életben és irodalomban, határtalan lelkesedéssel, tájékozatlanul, intésre nem hallgatva, sőt a nagy intőt gyanusítva, rágalmazva. Lelkesedés nagy erélylyel van összekötve, s mi csoda, ha tizenöt év alatt irodalomban és társadalmi életben oly haladásokat tettünk, mint az éjszak-amerikaikat talán kivéve, bármely más nemzet e föld hátán. De épen ezen korlátot nem ismerő lelkesedés végre természetesen csávéba vitt. Hiába kiáltá az Intő, hatalmas szava egész terjedelmével, hogy „végin patan az ostor,“ hogy „a hátulsó kerekre is kell néznünk;“ kövesük „a logikai egymásulánt;“ egy más, az övét túlriadó szózat azt felelé, „hogy bizony a nemzet senki kedvéért nem fog élni systematic.“ És nem is élt, gúnyolva még a „fontolva haladókat“ is, mintha minden öntudatos haladás nem csak út-mód és cél előrejáró felvilágosítását, hanem meggondolt, szabad, tehát önmagán uralkodó létesülését is fel nem tételezné. Az ifjú korlátlan ábrándozás annyira ment, hogy a többség azt is mi magában nem más mint óriási egyoldalúság, tehát ferdeség, s mi ez örűlséggel határos, a fékezetlenül ragadó szenvedelmet, jellemszilárdságnak s tiszta erkölcsnek tartá, s azt, miben emberi természetünk méltósága leginkább kitűnik, az észnek uralkodását érzeményeink, vágyaink s képzlődéseink felett, jellemtelenségnek és ingadozásnak. Ember és nemzet felett uralkodik sors: ezen korlátlanság volt a mi sorsunk, az praedestinált múlhatlanul a bukásra.

Azonban ha az ifjú betőri fejét, és van erő benne, ez sem baj! Reflectálni kezd, s bár eleinte azt akarja magával s a közönséggel elhítenni, hogy nem ő volt vak, hanem a világ gonosz, végre, ha életrevalósággal bír, mégis belátja fejtörése okát, s kiábrándulván férfiasabb valóbb világszemléletre emelkedik.

A fiatal magyar betörte fejét. Tagadhatlanúl. És itt az a kérdés: bír-e elég életerővel, hogy fölemelkedhessék? Én nem kétkellem. Mi következése lehet tehát fejbetörésének? Ha esze és életrevalósága van, az, hogy kiábrándul és megokosodik. De hogy ily üdvös következése legyen a sors csapásának, ugyancsak reflectálnunk kell, és pedig nem csak az életre, hanem az irodalomra is, mert ez legmélyebb alapja lévén a haladásnak, mindenek előtt ez szükség józanabb arányba s életrevalóbb irányba hozni, semmi ágát nem hagyván műveletlenül, de a legszükségeseket s legfontosabbakat nagyobb kül és belterjjel ápolva. Hogy erről most egymás közt szóljunk, arra épen most itt az idő, s ha az Új Magyar Muzeum kitűzött feladatának meg akar felelni, ha a régi Muzeum példájára a nemzeti életet legmélyebb alapjában fel akarja ébresztetni és szilárdítani: ennél illőbb tárgyat felvilágosításra nem választhat lapjaiban. Ha pedig tudós társaim, szavaimat jobban méltatva forradalom után mint a magyar közönség a nagy Intőnek szavait forradalom előtt, engemet a mondottakért nem gyanúsítanak, ügyárulónak nem tartanak s máglyára nem ítélnék; úgy nemzeti irodalmunk eszközlött helyesebb arányában a nemzet életének további kifejlődésére hatalmasan be fog hatni, a tudósnak neve elveszti köztünk is gúnyos értelmét, s a hálás magyar közönség el nem vonandja közhasznu tudós honfiától az érdemkoszorút.

CLASSICA LITERATURA.

VIRÁGOK A GÖRÖG ANTHOLOGIÁBÓL.

SZÉKÁCS JÓZSEFTŐL.

XV—XXV.

Kypris arcképe.

Szemléljed Kyprist mint száll ki a tenger öléből

A nagy Apellesnek híres ecsetje szerint.

A csurgó hajakat nézd mint markolja kezével,

Fürtjeiből a vizet hogy kifacsarja vele.

Most már azt mondják mind Juno, mind Athenaia :

„Nem pörlünk többé, nyertes alakra te vagy !“

Antipatros.

Kypris és Pallas.

Tritogenia *), miért szomorítod Kyprit ujonnan,

Almám mért hordod nálad igaztalanul ?

Vagy tán elfeledéd, hogy Páris ítélete hajdan

Engemet állított szebbnek az Ídatetön ?

Téged a vért s kelevéz, engem pedig illet az alma.

Egy almaért tíz évi had untig elég.

Nikarchos.

Herakles.

Hol van a rémítő kelevéz, hova lett az oroszlán-

Bőr, ó Hercules, a nyíl-teli puzdra hová ?

Hol szigorú haragod ? Lysipp **) mért képze levertnek ?

S vajjon a szobrász mért véste az érbe kinod ?

Értlek, fegyveridért búsúlsz. Ki vihette el őket ?

Az ki nagyobb bajnok nálad — a szárnyas Erósz.

Geminos.

Anakreon.

„Tégedet a sok bor temetett el !“ Örültem ha ittam :

Te sem iszol, sem örülsz, mégis a sírba merülsz.

Julianus.

Archilochos ***).

Ő ki a dalba kigyómérget keserítve vegyített,

S első fertőzé vérrrel a szűz Helikont,

Hamvad a tengernek partján. Ismerte Lykambes,

Mert látom lyányát sírba miatta tevél.

Halkkal lépdelj, ó vándor, s némán, nehogy a mely

Sírján üldel, felköltsd a darázssereget.

Gaitulikos.

*) *Tritogenia*, Pallasnak (Minervának) egyik mellékneve, minthogy némelyek szerint *Triton* tavánál született.

**) *Lysippos*, híres szobrász, 338. körül Kr. előtt.

***.) *Archilochos* jeles gúnyköltő, thebaei Lykambesnek *Neobule* nevű leányát nőül kérte, s az neki meg is ígértetett, de később megtagadtatott, minthogy egy sokkal gazdagabb kérője akadt. *Archilochos* jambusaival boszúlta meg magát, úgy annyira, hogy mind az atya, mind pedig leánya — itt épen leányai — felakaszták magokat. — A *darázsok* az engesztelhetlen harag képlelei.

A hű szerető.

Barna biz ő, s kicsiny is, de viszont göndörke Philaene,
 És puha bőre simább hogysem a más levele.
 Csacska szavában több a varázs, mint Kyprisz övében,
 Mindent ad mit ohajtsz, s többnyire díjtalanul.
 Kypris! azért fogadom, szeretendem is addig — a meddig
 Nem lelek egy mást, mely nála is izletesebb.

Philodemos.

Diogenes.

Diogenes sírhalma ez itt, ki az élet ezernyi
 Küzdelmét bátran s férfiasan viselő;
 Józan elégtelenség jeleit hordozta magán, egy
 Öltönyt, egy táskát s társa gyanánt a botot.
 Ámde kik esztelenek vagytok, távozzatok innen:
 Aljast nem tűr még hamvaiban sem a böles.

Antipatros.

Pláton sírja.

Sas, kinek orma ez itt? S te ki, és mért állasz ez ormon?
 Mért szögezed szemedet csillagos égre merőn?
 „Plátó sírja ez, én lelkének képe, e hantok
 Csak testét fedezik: lelke az égbe' ragyog.

Uratlan.

A szív mint jós.

En szívem int jósolva: „Kerüld Alkméne szerelmét!
 Jusson előbbi kinod, jusson eszedbe könyöd!”
 S én engednék a jósnak, de lehetlen iramnom:
 Hisz ki leginkább int, ő a szerelmes, a jós.

Philodemos.

Timarion.

Lép a te csókod, o Timarion, és barna szemed tűz:
 Rab vagyok hogyha az ér, lángba borúlok, ha ez.

Meleager.

Elhullott hősök.

Hogyha dicső kimulás az erénynek fő foka, akkor
 Mink e dicsőségben gazdagon osztakozunk;
 Mert a szabadságot kivivandók, néked o Hellas,
 Porlunk itt az örök hír örök árnya alatt.

Simonides.

ADALÉK A TÜRMEZEIEK TÖRTÉNETÉHEZ.

PAULER TIVADORTÓL.

A türmezei kerület, mely mint a hajdan oly nyomos és dicső várjobbágyi intézetnek utolsó maradványa, legérdekesebb alkotmányos sajátságaink közé tartozék, az utolsó évtizedben tanúsított szelleménél és cselekvőségénél fogva a köz figyelmet nagyobb mértékben voná magára. Így történt, hogy azon ismertetésén kívül, melyet az Athenaeumban *magam* *) közlöttem és *Beöthy Zsigmond* közjogi munkájába általvett, *Frank Ignác* honi joga magyar kiadásában fejtegeté viszonyait, *Bottka Tivador* és *Palugyay Imre* pedig külön, becses oklevelekkel bővített értekezésekben derítették fel ezen vidéknek történeti emlékeit és jogi állapotját.

Hogy azonban a kis terjedelmű Türmező a hajdankorban is több ízben nevezetes befolyást gyakorolt a kapcsolt részek viszonyaira, nem csak azon szilárdságából következtethetni, melylyel ősi intézeteit százados viharok dacára fentartani tudá, hanem azon számos kiváltságokból is, melyekkel azt a magyar királyok kitüntették, úgy annyira, hogy IV. Béla idejétől VI. Károlyig, nem volt III. Endre és Miksa kivételével magyar király, kinek szabadítékai érvényeseknek tartatván, ezen közönséget szabadalomlevéllel el ne látta volna, minél fogva *Bottka* tekintetbe vevén azon rendkívüli kedvezéseket, melyekben azt fejedelmeink részeltették, *Horvát István* véleményében osztozik, ki a türmezeieket a pacinacitákról írt munkájában *ős magyar-török* fajnak tekinti, mely nemzeti nyelvünket úgy vesztette el, mint a legrégibb magyar nemesek, kik a felső vármegyékben tótok között választottak lakhelyeket.

És nem kételkedem, hogy *Goricán* és *Lukavecen* létező levéltáraik gazdag kincsét tartalmazzák Slavonia, mely tartományba Türmezőt még Rudolf 1582-ki szabadságlevele is helyezi, viszonyai felvilágosítására szolgáló adatoknak; névszerint a régibb korra nézve a lukaveci levéltár, hol ősi szabadságaik eredetiét oly gond-

*) 1842. II. félév 26. sz. *Ercsi Pál* neve alatt.

dal tartják, hogy két évenkénti választás alá került várnagy és négy fegyveres nemes folytonos örökösén kívül, a boltozat vas ajtajának kulcsa a főjegyzőnél, a láda négy kulcsa ugyan annyi külön tisztviselőnél vannak, és annak megnyitása alkalmával legalább két község birájának, a nemesség szószólójának (fiscus) pedig mulhatatlanul jelen kell lennie.

Bizonyáságul szolgálhatnak a Palugyay által ujabban kiadott oklevelek, és némileg az imént közlendő leirat, mely habár XVII. századbeli, mégis Túrmező cselekvőségét oly eseményre nézve tünteti előnkbe, melynek történetében hazánk írói, részvétét nem említik.

A Zrínyi-Frangepán összeesküvés feljelentése Horváth Mihály *) szerint már 1670. januar 15. Casanova konstantinápolyi követ és egy hóval utóbb Panajotti tolmács által történt; Engel **) és Feszler ***) fölfedezését Tattenbach lopás végett bebörtönözött inasának, és Csolnich kapitánynak tulajdonítják, kit Frangepán 1670. martius 9. kelt levelében azokról tudósított; de hogy azonkívül habár később, a túrmezei közönség is tett jelentést Zrínyi készülleteiről, a következő leirathból világos:

Leopoldus Divina favente Clementia Electus Romanorum Imperator semper Augustus etc.

Egregii et Nobiles fideles nobis dilecti!

Recepimus literas vestras ex campo Turopolye die 25. mensis Martii praeteriti datas, quibus nos de conclusa, ac etiamnum coepta Comitum Petri a Zrínyi et Frangepan contra nos insurrectione atque rebellione erudire, ac praeterea constanti fidelitate erga Nos vestra securos reddere, simulque protectionem et auxilium nostrum, contra eorum territoria in vos conversa, implorare voluistis; molesto ac aegro sane, ut oportuit animo tulimus, et adhuc ferimus perfidiam tantam ab illis, utpote subditis nostris sine formidine exercitam, nulla sane ratione tolerandam, ex adverso autem submissionem fidem et fidelitatem vestram, literis vestris expressam ac corroboratam, placide ac perbenigne suscipimus, omnino confidentes, vos ab ea nec pollicitationibus nec minis ullatenus amotum iri, minus

*) Magyar. tört. Harm. Szak. Pápa 1844. 296 l.

**) Geschichte d. ung. Reichs. Wien, 1814. IV. 58. 59. l.

***) Geschichte der Ungarn. Leipz. 1825. IX. 181. l.

vero recessuros, quin potius pessimis eorum intentionibus et armis et consilio firmiter restituros, prout paternae tutelae, sollicitudinis ac assistentiae nostrae vos etiam benigne assecuramus, quod etiam opere abunde experturi estis, quemadmodum omnino cupimus, ut malum hoc, priusquam profundiores agat radices, eradicetur et extirpetur, vobis verò Gratiam nostram atque Protectionem offerimus, Eadem vobis in omne tempus propensi manentes. Datum in Civitate nostra Vienna, die 11. Aprilis 1670. Regnorum nostrorum Romani duodecimo, Hungariae decimoquinto, Bohemiae decimoquarto.

Leopoldus m. p.

Címzeve: Egregiis ac nobilibus Stephano Svastovich Comiti terrestri Nobilium Campi Zagradiensis Turopolye dicti, et toti Universitati eiusdem Campi, Fidelibus Nobis Dilectis.

A leirat tartalmára és Leopold felhívására nem csekély világot árasztanak a történeti előzmények, és azon vizsgálódások, melyekben a türmezeiek a hatalmas Zrínyiekkal éltek; már Hollós Mátyás korában a türmezeiek saját területökön és költségeiken, a törökök becsapásai elleni biztosításuk végett, építék Lukavec várát, melynek védelmére Laki *Thuz Jánostól*, Medvevárának akkori birtokosától, tizenkét tüzéért kérvén, az kívánságukat teljesítette, de ily módon a vár birtokába jutván, őket abból végkép kiszorította, utóbb *Hollós János* oppaviai herceg és bán, az Ulászlóval kötött szerződés 4. pontjában Medvevárral, melynek romjai még jelenleg is dacolva az idők viharaival, Zágráb regényes környéke legérdekesebb pontjai egyikét képezik, köttette le magának Lukavec várát is, attól pedig özvegyével Brandenburgi György örgrófra szállott, ki és a jogait védelmező türmezeiek közt támadt villongások oly vérontásra szolgáltatott alkalmat, hogy aziránt a törvényhozás az 1518. 40. cikkben külön intézkedett; a nélkül azonban, hogy a türmezei nemesség a maga várához juthatott, vagy birtokosai sanyargatásaitól megmenekülhetett volna; mert a brandenburgi örgróftól, Torquati *Karlowits János* korbói grófra, és ennek 1531. Medvevárán történt halála és magszakadta után, *Ilona* nővérének gyermekeire, a gazdag és hatalmas *Zrínyi* család ivadékaire, nevezetesen a szigetvári hős és János testvérére szállott. Mily veszélyek fenyegették most a türmezeiek függetlenségét, mily keserű harcokat kellett vívniok ősi szabadságok megőrzésére, kitűnik többi közt azon oklevélből, melyben 1555. évben Nagy-Mlákán ama hasznos szolgálatok elismeré-

seül, miket nekik a zágrábi polgárok a hatalmasok elnyomásai, különösen pedig Zrínyi Miklós ellen az által is tettek, hogy a városnak *Hrasche* nevű és a kerület tözsomszedságában lévő falvát (*possessio-nem in ore et faucibus nostris existentem*) neki csere fejében átengedni nem akarák, erdejökben a város hraschei szabadosainak makkoltatási és faizási jogot tulajdonítanak; továbbá a zágrábi káptalan előtt 1560. kötött testvérfogadási és frigyesülési szerződésökből, melynek fő indokául a főurak, nevezetesen a Zrínyiek hatalmaskodásai (*violentiae et oppressiones*) szolgáltak. Hogy ezen viszonyok a XVII. században sem javultak gyökeresen, s hogy a túrmezei nemességnek minden jogait „*ob praeclara in patriam merita*“ megerősítő, II. Ferdinánd király által 1636. helyben hagyott tartománygyűlési végzésnek sorai, sem őket nem biztosíták ilynemű visszaélések ellen tökéletesen, sem a múltnak keserű emlékeit meg nem szüntették, az akkori kornak általános állapotjainál, sőt a közlött leirat szavainál fogva (*territamenta in vos conversa*) sem kételkedhetni.

Befejezésül talán nem lesz érdektelen megérteni, miszerint a hraschei szabadosok a nekik 1555. engedményezett makkoltatási és faizási jog gyakorlatában, a túrmezeiek harmincnégy ezer holdra menő *) nagy erdejében (veliki lugh) mai napig is vannak, és hogy az akkori szorosabb viszonyok utóhangjaként Zágráb városa polgárai a goricaí s dubraneci kerületbeli vásárokon helypénztől mentesek, a túrmezei nemesek fegyveres csapatja pedig, valahányszor Zágrábba jött, mindenkor a szoros értelemben vett felső város házaiba (*Mons Graecensis*) szállásoltatott. Azon néphagyománynak azonban, hogy ha a zágrábi polgárok vagy túrmezei nemesek saját főnökeik választásában meg nem egyezhetnének, azok a törvényes választás létesüléseig a túrmezei gróf, emezek pedig a városbírája előtt tartoznának törvényt állani, okleveles nyomaira nem akadáhatni.

IRODALMI NAPLÓ.

Meg voltunk mi mindenha győződve arról, hogy ha majd a nemzeti nyelv vele született jogaiba beiktattatván a köz oktatás nyelv-

---

*) Jozipovich: *Synopt. Deductio exhib. Univ. Nob. Campi Turop. Statum. Zagr. 1833. 5. 1.*

vévé leszen, tanítóinkon nem múlandik mind azon eszközök előállítás, mik nélkül a tanítás sikerrel nem folyhat. Mindjárt ama szép emlékezetű időpont után új életet, szokatlan munkásságot vettünk észre a közép tanodák gyakran lanyhasággal igazságtalanul vádolt egyházi tagjai közt is : a kegyesrendiek közül *Barts, Hanák, Hindy, Keszler Károly, Koczányi, Lutter, Nagy Márton, Perlaky, Schirckhuber, Sümeghy, Szepesi, Zimmermann*, a premontréiek közül *Keszler Ágoston, Laky, Pintér, Szenczy*, a bencések közül *De la Casse, Czuczor, Ferenczy, Ramóczy*, a petrínusok közül *Májer István, Marán, Rendek, Szupán* stb stb — (s ezen emlékezetből leirt tekintélyes névsort könyv-lajstromainkból még nevelni lehetne!) — mind ezek hazafiúi hűséggel sürögtek az új szükségeknek tan- s egyéb iskolai könyveikkel lelkesen megfelelni. Még egy ily boldog évtized, és a legszigorúbb bíráló meggyőződik, hogy nem a szándék, igyekezet, tehetség, hanem ösztön, indok és mező hiányoztak, hogy nálunk is a tanítmányok minden szakáiban buzgó, derék, munkás író-tanárok egy egész vetélkedő serege, s általok jobbnál jobb tan- és kézikönyveink hosszú sora támadjon, melyek aztán számmal is súlylyal is díszére válnak a magyar oktató karnak, a-haza serdülő reményeit pedig a kiképzés minden szükséges eszközeivel ellássák. A rövid derű után váratlanul beborúlt a magyar ég; de a tanító kar hűsége kitűrőnek bizonyodott be, s hogy a felsőbb intézetek férfiait ez úttal elhallgassuk, kiknek sorát a catastroph után a bencés *Jedlik* nyitotta meg dicsőséggel, a *középtanodák* folytatják nemes munkásságukat; már e lapokban is találkoztunk többször *Korecz, Szabóky*, s a fáradhatlan *Szepesi* neveikkel; s ime ismét új áldozatokat mutathatunk be, melyeket régi és új erők raknak le a haza s az ifjuság oltárára. Áldja meg hűségöket az ég : a haza nem fogja neveiket elfelejteni. — Az új adalékok e következők :

Magyar Olvasókönyv az alsó gymnasium első osztályának számára. Szerkeszté *Trautwein Nép. János*, kegyes tanítórendi tag. Budán, Bagó tulajdona. 1851. n8r. 144 l. füzve 24 kr ep.

Aligha van olvasókönyveink közt, mely a felvett darabok célszerűségére a *Trautwein*ével felérne. Mesék kötetlen és kötött beszédben, erkölcsi beszélykék, föld- és népismertető, úgy természetrajzi darabok, poetai leírások, történeti, vallásos és hazafiúi költemények stb teszik tartalmát, tartalmi és alaki tekintetben lehető szerencsés választással. Alig találni darabot, mely tanulságos, a fiatal

kedélyt nemesítő, vallásos, erkölcsi, hazafiúi érzéseket költő és tápláló, gondolat-ébresztő vagy elmeélesítő hatásával ne ajánlkoznék. A szerző, látni, azonítani tanulta magát kis közönségével; s azért adományának becse egy eredeti munkáival ér fel. Pedig ilyesekre mely nagy a szükség.

Latin írályképző Gyakorlatok a nagy gymnasium felsőbb osztályai számára írta *Koczányi Ferenc*, kegyesrendi áldor, s a pesti nagy gymn. tanár. Pesten, nyom. Kozma Vazul. 1851. n8r. 80 l. Ára?

Szerző különösen ügyelt arra, hogy tiszta latin kifejezésmódokkal támogassa a fordítást gyakorló tanulót. A fordítási darabok választásában egyszersmind tanulásra s érdekre tekintett. Ezek mellesleg többnyire a classicaei nemzetek életének ismertetésére is szolgálnak.

Latin-magyar-német Zsebszótár a tanuló ifjúság használatára. Írta *Koczányi Ferenc*. Pesten, nyom. és kapható Bucsánszky Alajosnál. 1851. 16r. 418 l. Ára?

A legszükségeseb nyelvényag. Minden szó mellett a jellemző ragok, a szótagok felett hol kell az időmérték. Ily rövid de elégséges, s e mellett a legszegényebb tanuló által is megszerezhető szótár legérzékenyebb szükségseink közé tartozott.

E szerzőnek köszönünk már egy régi világ földrajzát is (Vác, 1848.), a classicus világ és classicus írók megértése egyik múlhatlan eszközét.

Ékesszólástan, vezérletül a remekírók fejtegetése s a szépírásművek kidolgozásában. Írta *Szvorényi József*, cisterci r. tanár, s a m. akademia lev. tagja. Eger, 1851. N8r. 216 l.

A magyar ékes-szókötés koszorúzott szerzője itt a most behozott tanterv kívánalmainak megfelelőleg e derék kézikönyv első részében az írály elméletét, másodikában az írásnemekét adja elő, folytonos figyelemmel a szépművek megértetésére s a kötetlen és kötött írásművek egyenléptű fejtegetésére. Amott az értelmesség, szépség, hatály és mind ezek vegyes forrásai (a tropusok, figurák és körmondatok) fejtegetése után a költői írály alaki sajátosságai (hangidom, s költői nyelv), az írásmódok fajai és a jó írály segéd-eszközei; emebben az egyes írásművek tárgyaltatnak. Szerző az írásnemeket nem osztályozza tudományosan, nem úgy mutatja f, mint mindannyi írókon organismusok physiologiai rendszerét; de

ebben fel nem akadunk, mert nem széptant írt. Ő a terjedelmi fokozat szerint terjeszti azokat elő, s így a mesével kezdi, az epossal végzi. Meg kell szerzőnek adnunk, hogy tárgyát legtöbbszöri helyesen, a könyvnek aránylag szűk korlátai közt részletesen, átnézhetőleg és világosan fejtegeti, mindenütt példákkal deríti fel, melyek magyar classicusokból választatván, a tanulóval egyszersmind a nemzeti irodalmat szerettetik meg s őt annak szépségei érzésére nevelik. Több, sok ily tankönyveket, s meglássuk mily készülletű növendékeket fog a gymnasium az egyetemnek adni!

— Nyelvtudományunk körében ismét egy polyglott munka! nem ugyan hetvenkét nyelvű, de mégis kilenc nyelvű, tehát egy enneaglott — és pedig — *nyelvtan*! Nem hiszszük ugyan, hogy e könyvből csak egy nyelvet is meg lehessen tanulni, mindamellett, mert magyar része is van, lajstromunkból azt kihagynunk nem szabad. Címe ez: *Sprachlehre, um nach Ollendorffs Methode mittelst Selbstunterricht in der kürzest möglichen Zeit französisch, deutsch, englisch, italienisch, russisch, spanisch, ungarisch, walachisch und türkisch gelauefig sprechen und verstehen zu lernen, mit Gesprächen des gesellsch. Umganges, Redensarten und Vocabulieren in allen neun Sprachen. Seinen jüngeren Waffenbrüdern geweiht von Joh. Nep. v. Szöllösy, k. k. Hauptmann u. Platzkommandant zu Szolnok. 1850. bei Barra's Wittwe u. Stein zu Klausenburg. Széles 8r. 45 ív, füzve 4 ft ep. — Valamennyi nyelv németül tárgyalatik, kivéven magát a németet, mely külön franciául is, magyarul is adatik.*

— Megjelent végre a *Losonci Phönix*, történeti és szépirodalmi Emlékkönyv. Az 1849-ki háborúban feldúlt és elpusztított Losonc város némi fölségelésére kiadja és szerkeszti *Vahot Imre*. I. kötet. Pest, 1851. Kis. 8r. 239 l. Ára füzve 2 ft, díszkötésben aranyos szélekkel 4 ft.

Visszatérünk még ez érdekes jelenethez; azért mostanra csak tartalma elősorolására szorítkozunk. Történeti darab három: Losonc története *Jeszenői Danótól*, Nemzetmozgalom Hunyadi Mátyás királylyá választásakor, és az 1458-ki nemzetgyűlés *Vasvári Páltól*, és — némileg — *Vahot Imre* „Regényes Krónikája nemzetünk aranykorából.“ Beszély öt: Ünneplések *Nagy Ignáctól*, Láthatlan csillag, *Jókai Móricától*, Egy falu, két bakter, *Vas Gerebentől*, A szép rác leány *Obernyiktől*, és Az ifjú császár *Kuthy Lajostól*. A

verses részben *Arany* (töredék új Toldiából), *Császár*, b. *Eötvös József*, *Garay* (töredék Szent Lászlójából), *Petőfi*, *Tárkányi*, *Tompa* (két rege), *Vahot Sándor*, *Vörösmarty* (töredék Hunyadi-féle trilógiájából) s némi más jó nevek tűnnek fel. Vajmi jól esik a régi szép napok nemes munkása új kézfogását látnunk egy derék, de szerencsétlen magyar város feltámadási ünnepén; vajmi jól esik az elcsüggedt közönségnek oly népes összesereglését látnunk egy vállalatnál, melylyel az elhagyatott irodalom a honfi-szeretetnek áldozik; s mely nagyon megérdemli a munkás, buzgó, lelkes szerkesztő nem csak Losonc, de az irodalom háláját is, hogy a szétszórt, s a kábító zivatar után egymásra még alig ismerő híveket közös célra egyesíti, s a dicstelen nyugalomból felébresztteni igyekszik. Halljuk, hogy sajtó alatt egy második kötet, sajtó alatt az elsőnek második kiadása is. Bizvást! A zsidbadt kedélyek eszmélnek, s ha az eszmélő maga nem hagyja el magát, úgy isten is mellette és vele. Pártoljátok mindennek fölött az irodalmat, s melyből egykor lelkesedést merítettetek, merítsetek abból most bizodalmat és kitűrést!

— *Fényes Elek* is üdvözli újra a jól ismert kört; egyik kezével vas szorgalmának és soha nem szűnő gondjainak egy új ajándékával kínál meg, másikával Losoncnak s a csonkultaknak nyújt áldozatot. Mert ezek közt osztja fel e legújabb munkája tiszta jövedelmét:

Magyarország geographiai Szótára, melyben minden város, falu és pusztá betűrendben körülményesen leiratik. Négy kötet. Pest, 1851. Nyom. Kozma Vazul (idegen papiroson). N8r. tömött nyomtatással nyolcvan ív, füzve 8 ft ep.

Vályi óta — s ennek ötvenhat éve már — magyarországi földirati névtárunk, magyar nyelven, nem keletkezett. *Fényes Elek*, hazánknak kétség kívül első geographusa, ki nem csak valamennyi nyomtatott és hivatalos források és adatok nyomán, de egy, sok évig lelkiismeretes gonddal s ritka tevékenységgel szerte a hazában folytatott levelezések segédelmével állította elő a maga hat kötetes nagy munkáját: azzal akarta ennek kézi használatát könnyíteni, hogy mellé egy teljes betűrendes névlajstromot csatla: de ez, eltekintve sajtóhibáitól s a hasonló helységek mellett hiányzó részletes utasításoktól, közlető eljárás volt ugyan, de azt a kényelmet, melyet betűrendes felüti munka nyújt, egészen meg nem adhatta. Hazánk állam- és földrajzi alap- és classica munkája minden esetre e hat

kötetű „geographiai és statistikai Leírás“ marad, kiegészítve a szerző „Statistikájával;“ azok tartalma annyira össze van növe Magyarország ezerévi nemzeti, népi és országos életével, hogy azok történeti tekintetből soha el nem avulhatnak. De másfelől nem tagadhatni, a legújabb idő-szülte változások s a legközelebb lefolyt nagy-szerű történetek egyfelől szükségessé, másfelől ohajthatóvá tették az országnak egy új földirati feldolgoztatását; s miután a régi formák, melyek alatt a magyar annyi század óta szokta volt gondolni hazáját, úgy is összetörettek, kettősleg szerencsés gondolatként üdvözljük *Fényes Elek Geographiai Szótárát*, mely a földirati anyagot politikai szerkezete feloldásával a legkényelmesebb, t. i. betűrendben adja. E munka rövidebb, de az újabb változások szerint minden ízeiben gondos átdolgozása a szerző nagy geographiájának; s valamint ez azt, úgy amaz ezt nem teszi nélkülözhetővé: sőt a kettő egymást pótolva adja helyes és részletes ismertetését a haza közel-múltjának és jelenének. Valamint a történeti rész amott is gazdagon ki volt állítva, úgy itt sem tolatott háttérbe, sőt a legutóbbi történetek belé szövetése által kiegészítve, nem csak felütő, hanem számtalan cikkeiben szintoly kellemes, mint tanulságos olvasó-könyvül is szolgálhat. Szabadjon a nélkülözhetlen munka e jólelkű ajánlásához egy ohajtást csatolni. A volt magyar birodalom itt valamennyi tartományai, úgy Erdély s a végvidékek nélkül adatik: ide értve mégis a régi Bánságot s az úgynevezett szerb vajdaságot. De a magyart csak úgy érdeklik mostan is országteste elmetszett tagjai mint az előtt, ő a historiai Magyarországot azok nélkül képzelni, a történetet, sőt a jelent is azok helyes és részletes ismerete nélkül érteni nem tudja. Határozza el magát nagyra becsült barátunk eme részeknek is egészen a jelen terv szerinti kidolgozására: egy részére azoknak elébbi munkáiban vannak letéve a legmúlhatlanabb készülétek, Erdélynek pedig, az anyaországét részletességben és gondos feldolgozásban felülhaladó, földirati irodalma van, melynek alapján az új adatok beszerzése mellett egy rég ohajtott, sajnosan nélkülözött, sőt épen most, nehogy az ikervér előttünk idegenné váljék, múlhatlanná lett belső szükségnek felelne meg.

— Történet. — *A kazarookról*, értekezik *Fejér György*. Pesten, kiadja Edelman Károly. 1851. n8r. 62 l.

Tüzetesen fogunk más alkalommal irodalmunk Nestora e legújabb dolgozatáról szólani, melyben a kazarovok velünk törokonságát

a források illető helyei összeállításával Neumann Frigyes ellen érdemesen felvilágosítja.

Lelkesen folytatja *Szilágyi Virgíl* is *Az új kor történetét* 1516—1789, melynek ezimént 3. és 4. füzeté jelent meg Emich Gusztáv bizományában. N8r. 195—386 ll. E két füzet a *pirenaei szigetnek* a 2-d. füzetben megszakadt történetét egész a spanyol öröködési háborúig beszéli el. A historiának alig vannak véresebb lapjai, mint a melyeket e Ferdinándok, Károlyok és Fülöpök fertőztettek be, s annál borzasztóbbak, mert *szent* eszközökkel éltek az egykori romai zsarnokok kegyetlenkedéseit is meghaladó gaz, irtóztató tettekben. Az *emberiség* történetében kevés szakasz van *tanulásra*, de gyászra is hozzá fogható az ember legszentebb jogainak kigúnyoló tapostatása miatt. Szerző a tárgy elrendezésével s az állapotokat és jellemeket festő részletek ügyes beszövésével világos és eleven képet ír, melyből legfelebb a néha sűrűbb elmélkedéseket ohajtanók kitöröltetni.

— Irodalomtörténet. — *A magyar nemzeti irodalom története.* Irta Toldy Ferenc. Második füzet, vagyis az I. kötet 81—160. l. Előfizetési ára a két kötetnek (új év óta) 2 ft ep. — *Példatár* Toldy Ferenc Irodalmi Történetéhez. Első ív (minden ív 4 kr ep.).

E második füzet a középkor I. időszaka (az Árpádi királyok kora) VI. fejezetét, mely e kor nemzeti irodalmát tárgyalja, folytatólag, a halotti beszédet a következő szakaszokban fejtegeti: A halotti beszéd helyesírása. Hangtani eredmények. Szóképzés. Név-
szók és névragozás. Igeragozás. Szókötés. A halotti beszéd irányának széptani méltatása. Avult szók magyarázata. Ezeket követi a VII. fejezet: *A magyar nyelv belső története.* A m. nyelv állapotja és változásai. A m. írás belső mibenléte. A m. írás külső mibenléte. *II. Időszak. I. fejezet: Országos állapotok.* Magyarország az Anjouk alatt európai fő hatalommá emelkedik. A birodalom hanyatlása Zsigmond alatt; a külföldiség ellen ébredő nemzeti visszahatás. *II. fejezet: Vallási és műveltségi állapotok.* A keresztyénség folytonos terjedése, s a vallásosságnak, az egyház sok bajai közt is, virágzása. A műveltség újabb emelkedése. Képző művészetek. *III. fejezet: Tudományos állapotok.* Tanügy. Közép és felsőbb iskolák. A pécsi és óbudai egyetemek. Külföldi iskolázás. Könyvtárak. A tanultság elterjedése. Deák irodalom. Hazai történetírás. Idegen nyelvek divata, és írott emlékeik. *IV. fejezet: A magyar nyelv külső törté-*

nete. A m. nyelv az udvarnál, az állodalmi és magán jogviszonyi életben. *V. fejezet: Népköltészet.* Történeti és regés énekek. *VI. fejezet: Nemzeti irodalom.* Általános nézetek. A Margitlegenda. A legrégibb biblia-fordítások codexei. Azok kora és jellemzése. — A Példatár első íve a második időszakból a Lajos kir. korabeli magyar tiszti esküt, mutatóványokat a Margitlegendából, s a régi bibliafordításból Ruth könyvét hozza. A kisebb betűkkel tömöttebben nyomtatott Példatárban minden füzet mellé annyi mutatóvány szöveg fog járulni, a mennyi az illető kor nyelve és írói némi jellemzésére múlhatatlan. — A harmadik füzetrel, mely a II. időszaki nemz. irodalom ismertetését s a magyar nyelv belső történetét, úgy az egész III. időszakot (Mátyás és a Jagellók korát) tartalmazza, az I. kötet be leszzen fejezve.

— Természeti tud. — *A kir. magyar természettudományi társulat Évkönyvei.* Szerkeszti Gáspár János, nevelő s a kir. m. term. t. tagja. Második kötet: 1845—50. Pesten, nyom. Lukács Lászlónál. 1851. kir. 8r. Öszvesen 200 l. három, részint színelt, kőrajzi táblával, ára füzve 2 ft ep.

Tartalma: a társulat történetei a kitűzött időszakban *Dr. Kovács Sebestyén* első titkártól; A kolumbáci tipolyáról *Dr. Heuffel János* Krassó vármegyei főorvostól; Magyarország legjelesb köszöntelepeiről vegytan és műipari tekintetben *Nendtvich K.* vegytanártól; Buda vidékének s illetőleg Magyarországnak égaljviszonyairól *Dorner József*; A fogas vakony bonc- és élettani rajza *Dr. Glos Samu* és *Dr. Rhédey Antaltól*; A réz ércek, különösen az úgynevezett fakondok (*Fahlerze*) nedves útoni próbaképlete *Dr. Bachmann József* selmeci bányászegyetemi vegytudor és tanártól; Salétromtermelés Magyarhonban *Szabó József* egyetemi hely. tanártól; A bánsági salétromvidék és salétromfőzés, *Jánosy Ferenc* nagykőrösi vegytan és terményrajzi tanártól; A pesti Sz. Rókus nevű kórház kútvízeinek vegybontása *Molnár János* gyógyszerész által. — E kötet újabb irodalmunknak kétség kívül fontosabb gyümölcsei közé tartozik, mert majd minden cikkelyeivel a tudományt valóban gazdagítja és előmozdítja. Azonban ez emlékiratok sora korántsem meríti ki a társulat hat évi munkálatait; a „történetek“-ből kitetszik, hogy 1845—6-b. a köz és kis gyűlésekben 19, a szakülésekben 9, 1846—7-ben a köz és kis gy. 25, a szakülésekben 43, 1847—8-ban ott 9, itt 23, végre 1848—50-ben ott 3, itt 5 tudományos előadáson kívül

számos érdekes természeti tárgy mutatott be, mely felett tanulságos társalgás folyt, és számos eszme pendített meg, mely közebb figyelmet érdemel: mik azon élénk óhajtatást költik a természeti tudományok barátjában, bár mind ezeket, vagy csak a jelesbeket akár egész terjedelmökben, akár érdemleges kivonatban vennők még utólag is. E végre is a társulat által kiadni szándékozott *Magyar Isis* mielőbbi lehetőségessé lételét szívből ohajtjuk. Ez a társulat múltja gazdag raktárából felette sok becseset hozhatna.

Vegytani készítmények. Schulek Sándor orvostudor után magyarrá ford., némely készítményekkel és vegytani szótárral bővítette *Donogány Jakab*, orvos növendék. Pest, 1851. Magyar Mihály könyv-árusnál. 8r. 170 l. Ára füzve 1 ft 20 kr. ep.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

— HAZAFIÚI TETT ÉS HÁLA. — Az akadémia elnöke a sz. Mária címzetű ferenci szerzet magyar tartománya érdemes főnökéhez, *Golessényi Pantaleóhoz* nem rég a következő levelet intézte: „Nagyon Tisztelendő Szerzetfőnök úr! Reguly Antal akadémiai tag azon öröndetes hírt hozta meg a magyar akademiának, hogy Nagyon Tisztelt Uraságod, szerzete részéről, *azon három régi magyar codexet*, melyet eddig a tiszt. *ferenci szerzet érsekújvári klastromi könyvtára* őrzött meg az elveszéstől, teljesítve kérésemet, hazafiúi indulattal *az akademiának felajánlani szíves volt.* Nagyon Tisztelendő Uraságod e c e-lekedettel nem egyedül azon intézetet kötelezte igaz hálára, melynek könyvtárába régi irodalmunk e becses emlékeit letette, hanem a magyar nyelvtudomány ügyét, s ekép az egész hazát is. Az Ön tiszt. szerzetének fiai közt is vannak kétség kívül férfiak, kik az ily ereklyéket használni tudják: de könyvtárunk félre esvén a magyar tudományos világ középpontjától, azok mindenesetre csak kevesek által fordíthatnak közhaszonra: míg itt az egész írói karnak szolgálhatván vizsgálati, és a mi fő, összehasonlító vizsgálati tárgyul, ezentúl gyümöcsözőbbekké lehetnek, a szerzet hazafiúi érzésének is hangos emlékeül fognak megőriztetni és felmutattatni. Ennélfogva fogadja N. T. Uraságod, s azon érdemes szerzet, melynek Kegyed oly méltó főnöke, a haza nevében is az akadémia szíves köszönetét: s fogadja egyszersmind azon kis könyvgyűjteményt, melyet e láda magában foglal, intézetünk hálája emlékeztető jeléül; ki egyébiránt őszinte tisztelettel vagyok Nagyon Tiszt. Uraságodnak Pest, jan. 21, 1851. lekötelezettje

Gr. Teleki József. m. k.“

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

VIII. FÜZ.

MÁJUS 1.

1851.

SZÉKES-FEJÉRVÁR.

SZVORÉNYI JÓZSEFTŐL.

1. §. SZÉKES-FEJÉRVÁR A MAGYAROK BEJÖVETELE ELŐTT.

Fejérvár (Alba-Regia), az őshirű székes város, már a legrégibb időkben virágzó romai gyarmat (colonia), vagy csak nevezetes és népes zsellérhely (municipium) lehetett; különben honnét adjuk okát, hogy Árpád meghódítván e vidékség lakosait, a téres és változatos fekvésű Pannoniában épen e helyet tűzé ki seregeinek megtelepítésére, s egyszersmind saját lakául is *); s hogy sz. István e város alacsony és mocsáros fekvésének, s innét nem legegészségesebb levegőjének ellenére is e helyt választá magának, s utódainak székvárosául, koronáztatási, s temetkezési helyeül. Ezt bizonyítják a legrégibb időkben falainkba beépített romai mívű s fölíratú kövek, melyek itt nagy mennyiségben fődöztettek és fődöztetnek fel. Ilyen ama szírtábla, mely Sever és Antonin neveit mutatja, s jelenleg is a régi Fejérvár romjaiból megörzött „Budai kapu“-ba falazva látható. E táblán két, nem ugyan romai, hanem az itt élhetett romai alattosok öltözetében metszett szárnyas Genius ábrázoltatik, egyik olajágot, másik kalászkodat, a béke, s termékenység jelképeit tartva, s kiterjesztett karokkal, mintegy öröm-repesve emez irat felé:

*) Turóci Chron. P. 2. cap. 3.

Pro. Salute. Impp.

Lep. T. Severi. et. M. AV—

Rel. Antonini. Augg.

Sever és Antonin császárok, tudjuk, hogy Kr.u. a harmadik század utolján, s negyedik elején éltek; minthogy tehát itt üdvöként (pro salute) ily kívánatok (vota) örökítették; jele, hogy ez időben Fejérvár romai népség telepe vala. Hogy pedig e kö nem újabb időkben kerülhetett ide, bizonyítja Crispinian*), ki mint Maxim. császárnak Ulászlónkhoz 1491-ben küldött követe már ez emléket — mint írja — Sever és Antonin több emlékeivel együtt itt látta. Ide járul, hogy ugyane várkapuba falazva egy romai császár képe is fennvagyjon. Hasonlót tanúsít ama vörös márványemlék, mely a régi főtemplom területének közepe táján 1784-ben vettettetett föl, mely nem az építkezésnél összehányatni szokott keverék, hanem tiszta, erős, eredeti földtől levén környezve, jele, hogy ezen emlék a sz. király által emelt főtemplom építésének alkotmányával annak közepén illetlen maradt. E maradvány a püspöki majorban volt befalazva egész 1815-ig, midőn az, egy szinte márvány sarkophaggal, s egyéb Fejérváron talált régiségekkel felsőbb parancsra a nemzeti muzeumba vitetett át. Ezen emlék felsőbb részén három romai alak látszik, egy nőé, s két magzaté, ezen fölirattal:

D. M.

C. Dignius Secundinus Natione

Raet. V. F. sibi, et Aureliae

Decciae Coniugi et *Munic* — —

Piissimae, et Feminae Rarissimae

Ac Pudicissimae. Cvivs mortem

Dolens per Absentiam mei contigisse

Per culpam Curantium Conqueror.

Vix. An. XXVIII M. X. Dieb. XVIII.

Et C. Dignio Decorato Fil — — — Ann. XXIV.

Dieb. XVII. Item — — —

Digniae decoratae, et Aureliae Secundianae filiabus.

E siremlék műve az ügyesen metszett különféle virágok s rózsákban, s azon két nemtőben, kik repülve kezeiken csecsemőket

*) In Histor. Imperator.

hordanak, oly jeles vésüre mutat, hogy készítését nem minden ok nélkül August. Caesar idejére, a tudományok s művészetek ez arany korára lehet visszavinni. Ily nálunk talált romai emlékek a mai püspökség hátúlsó kert-falába rakott egyes romai férfit ábrázoló faragvány, s ugyan ott ama sor-alakzat, melyen két férfi között, két nő szemlélhető. Megemlítendők végül az új megyeház (mert a régi is fennvan még) építésével annak alapárkában 1805-ben talált Traján, s Hadrián — (mely Kr. u. 99—101 év közé esik), Antoninus Pius — (Kr. u. 145. e. körül), s Nerva-féle pénzek (Kr. u. 98—99) stb, melyek arra mutatnak, hogy a keresztyén korszak első századaiban e föld lakói romai telepek lehettek, mint kikenél a császári pénzek voltak folyamatban.

Székes-Fejérvárnak egész a romaiakig fölmenő ezen régiségét hasonló okokon építve csakugyan több külső s hazai történetírók egykép állítják, egyedül hajdani nevérol tér el véleményök. Lazius Cimbriánával, Bombardius jezsuita mocsáros köre miatt a régi Antianával tartja egynek; Moro Istv. szinte jezsuita a hajdani Pannoniai Caesareát hiszi, hogy e helyen feküdt. Legvalószínűbb mit magyar régiségeink jeles buvára Schoenwisner hisz, ki a Szombathelyen talált régiségekről irt tudós munkájában (Antiquitatum Sabariensium pag. 40.) Fejérvárt a régi Floriánával tartja egynek, előszámlálván Antoninus útrendéből (Itinerarium Antonini. Edit. Wesselingii) az állomásokat és helyeket, melyeken a romaiak Pannoniában Acinium- vagy Accincumtól (Budától) Sabariáig (Szombathely) átutazni szoktak. Különösen ezen „itinerariumnak“ 263-dik lapja után állítja, mikép ez útban első állomásuk Floriána vala, mely Aciniumtól 30 ezer lépésnyi távolságra esik, s e távolságból következteti ugyan, hogy emez első állomás az útban eső mai Velence lehetett: azonban munkájának 43-dik lapján tüstént után jegyzi „Fateor tamen, nisi mensura haec obstaret Florianam Civitatem Albae-Regali, tum ob loci maiorem celebritatem, parumque antiquitatem; tum quia plura isthic Romanorum monumenta reperiuntur.“ S nem is ok nélkül akasztá meg a 30 ezer lépésnyi távolság a tudós férfit, hahogy a romai lépéseket német mérföldekre tevén át, egyre 3666 lépést számított. De ha egy rendes német mérföldre 4000 kerek számú lépést vett volna, mint ez iskolai kézi számtanunkban nem minden alap nélkül tanítatik, azonnal tisztába

jött volna. Így Vegetius *) a költöző romai seregek rendes útjának azt állítja, ha katonai mérték szerint 20 ezer lépésnyi utat, öt óra alatt teszen meg; 20000 (lépés) pedig 5 (órával)-tel elosztva 4000 lépést ad, mely számításmódot Wesselingiusban maga Schoenvisner dicséri. Most tehát 4000 lépéssel fölosztva ama 30 ezer lépést, mely Floriánának Acciniumtőli távolságát adja, kijő a $7\frac{1}{2}$ német mérföld, a mennyire csakugyan a mai Fejérvárnak Budátőli távolságát teszszük. Mind ama városunkban fölfedezett romai maradványok, mind Schoenvisner tisztába hozott vélekedésének tekintetéből tehát, nem kételkedhetni, hogy Székes-Fejérvár csakugyan romai város volt, melyben szint amaz Antoninus Itinerariuma szerint a 2-ik sereg (secundae Legionis) és dunai hajóhad (classis navalis danubianae) parancsnoka romai erősségben (fortalitio) lakott. **)

2. §. SZÉKES-FEJÉRVÁR A MAGYAROK BEJÖVETELE UTÁN.

Mik eddig Floriánáról (a mai Fejérvár helyén feküdt romai városról) mondatlak, inkább csak véleményen nyugszanak; bizonyosabb, mit hazai történetíróink után a mai Székes-Fejérvár (Stuhl-Weissenburg=Alba-Regalis) eredetéről mondhatni. „Fejérvár (intra Albam-Regalem) és Duna közt — (ír a Névtelen Jegyző 31. l. Schwandt. 48. fej.) Pákoszt hegy mellett történt a tótoknak — kik akkor e vidéket lakták — ama gyászos ütközete, melybe Zwatoplug serege megveretett.“ — Kiknek legyőztével (Turóci szavai Parte 2. cap. 3.) Árpád a többi magyarokkal Noe hegyén ***) ütött Fejérvár közelében tábor; s ez azon hely, melyet Árpád magának Pannoniában először választott; honnét csakugyan Fejérvár (Alba) városa sz. István által, ki tőle származott, itt közel alapíttatott.“ — Öszhangzók ezekkel Kézai ****), Bonfini *****) és Ranzani ****)

*) L. De Re Milit. Rom.

**) L. Funke Real Schul-Lexicon.

***) Noe hegye tehát azon csúcs lehetett, mely Pákoszt helysége fölött, vagy pedig mely a fejérvári szőlőkön túl fekszik, s ma is Árpád-hegy, másként Csúcsos-hegy néven ismeretes.

****) „Arpad in loco illo fixit tabernacula, ubi modo Alba Civitas est fundata.“ pag. 68.

*****) „Arpadus profligatis incolis, traiceto Danubio in monte, cui Noe nomen est, castra posuit, haud procul ab Alba, quam divus Stephanus Hungarorum Rex, hercle sanctissimus, et Arpad genere na-

állításai, mik szerint világos, hogy Fejérvár alapítója sz. István első király vala, ki tudván, hogy e hely a hon-alapító Árpád állandóbb megtelepedésének első helye volt, azt királyi székhelyül, s utódjai koronáztatásának s temetkezésének helyéül választá. A mondottak nyomán nem egészen alaptalan leendő a vélemény, miszerint e tért Árpád halálától kezdve, mely a Névtelen Jegyző számítása szerint (52. cap.) Kr. u. a 901. évben történt magyarok szállták meg a szent király által s alatt pedig több polgári s egyházi épületekkel, királyi lak- s más ritka szépségű s roppant főtemplommal gazdagittatván, királyi fényre emelkedék.

Nem lesz érdektelen, ha történetinkből Fejérvár (Alba) ezen újabb nevére vonatkozó némely adatokat közlünk.

Bonfini úgy vélekedik, hogy őseleik nevét kívánnák a magyarok abban örökíteni, hogy több városaikat Albának nevezék; mint kik Scythia néptől eredt ázsiai Albánok sarjai *). Különben pedig mi tilt azt mondanunk, hogy e város messze fejelő roppant főtemploma, s királyi várától nyerte Alba (Fejér) nevét. Regia vagy Regalis melléknevét meg kétség kívül, mint királyi lak-, koronáztatási, s temetkezési hely nyere a többi Albátóli megkülönböztetés okáért, mint ezt Istvánfi **), s Bizar ***) egykép bizonyítják. — Ide járul a

tus, haud immemor suae gentis, quae ex auspiciato in hoc loco considerat, aedificavit.“ Libr. IX. Dec. 1. pag. 104.

****), „Arpadus inter caeteros Duces pervenit ad montem, qui tunc Noe appellabatur, in qua Hungariae parte suarum copiarum, suaeque habitationis sibi locum elegit. Ibi interiectis postea temporibus Beatus Stephanus Hungarorum primus huius nominis Rex, qui ex genere defluxit Arpadi, Albam urbem condidit.“ Ranzanus Indice VII. pag. 349.

*) „Sed cur tot Albas Ungaria dixerit, non solum enim hanc Albam-Regalem, sed et Albam-Graccam ad Taurinum, et Albam-Juliam in Dacia apud Transilvanos [habet]. Hoc nomine non immerito — ut mea fert opinio — tantopere delectantur Ungari, namque ab Unnis, Unni a Leucis, seu Albanis asiaticis, qui a Scythis orti sunt [si Procopio Graeco scriptori credimus] originem duxerunt, et ut maiorum nomina servarent, quas aedificarunt urbes, ab eis nominare voluerunt.“ Bonf. Dec. I. L. 1. pag. 18.

**) „Haec autem Alba duplici ratione Regia vel Regalis appellata est; tum quod in ea prisci Reges Pannoniae sacro diademate cingebantur, et cum vita functi fuerunt, sepulturae quoque honorem accipiebant; tum vero ad differentiam inferioris alterius Albae, quae ad Istrum Savumque confluentes posita ab antiquis Taurinum, nunc a Germanis

Bombardiustól fölhozott ok is, miszerint a királyok nem csak lakni, hanem kormányra lépni, s kormányozni is itt szoktak. Innen a magyar *Székes* (Fejérvár), s német *Stuhl* (Weissenburg) mellékletek is. — Egyébiránt hogy Alba-hoz a *Regalis* melléklet már a XI-dik században kezdett kapcsoltni, az itt kelt oklevelekből eléggé kitetszik. Így gr. Széchenyiek levéltárában a 13-dik számú régi kéziratból kitetszik, hogy „Sz. István 1000-dik eszt. Fejérváron pénzt veretett ezen fölirattal: „Regia civitas“ mint erre a fejérvári szőlőhegyek északi szomszédságában fekvő, s ma is *Pénzverő* néven ismert mély völgy is emlékeztet. Világosabb lesz ez amaz oklevél vég szavaiból, melynek erejénél fogva Radó nádor, az 1057-ben Székes-Fejérváron tartott országgyűlés folytában királyi jóváhagyás mellett javainak részét elajándékozá. „Actum (így végződik az okirat) in Alba-Regia in congregatione regni 2. nonas Junii, Indict. 10, Regni nostri 12-o Anno, Incarnation. Dom. 1057.“ (L. Koller Episc. Quinque Ecclesiens. T. I. pag. 153.).

3. §. A RÉGI FEJÉRVÁR FEKVÉSE, S TERJEDELME.

E város régi fekvését Istvánfi így írja le: „Albana urbs in locis limosis palustribusque sita, duabus utrinque paludibus incertae altitudinis, equiti pariter ac pediti inuis cingitur, quorum uni Soos-tó, quae orientalis est (egy része ma is fennvan, s a fejérváriaknak vadrcét és szárcsát szolgáltat, de halat benne soha nem láthatam); alteri Ingovano (=ingovány) nomen est: quae ambae ex fluvio Sarvizio aequae palustri ac coenoso, carectisque et arundinetis impedito (qui a Balatone lacu, quem fluvius Sala efficit, prorumpens, prope Batam oppidum Danubio miscetur) occultis, et subterraneis quibusdam meatibus ortum ducere, ac in latis cavarum vallium spatiis perpetuo stagnare creduntur.“ Istvánfi Lib. I.

„Haec urbs — így szól ugyan ő — Budae, ac Strigonio collata trianguli formam reddit, pari fere intervallo ac loci celebritate,

---

Graeca, atque ab Hungaris Nándor-Alba, a Thracibus Belgradum vocari solet.“ Istvánfi L. I.

*** „Ea urbs ob id Regalis cognomentum tulit, quod ibi perantiquo, solemnique Gentis ritu, novi Reges coronarentur, ac eodem in templo Priscorum Regum sepulchra, cum rerum gestarum titulis viserentur.“ Bizarus de bello Pannonico pag. 635.

duas illas alluente Danubio, hanc perpetuis paludibus — quas Sárvi-
zius flumen coenosum nec rippis coercitum e Balatone profluens,
et isthic late stagnans efficit — mirabili naturae munimine praecin-
gentibus. Ab urbe tres aggeres admodum lati sese extendunt, qui-
bus templa, ac publici, privatique iuris aedificia, et suburbanae do-
mus, horti irrigui, et prata intercedunt, frequentiore in iis, quam in
urbe civium et variorum hominum concursu, habitationeque. Ur-
bem interiorem, ubi templum maius, in quo Reges diademate insi-
gniri ac morte obita sepeliri consueverant, murus haud invalidus, et
fossa profunda perpetuis e palude aquis plena, satis munitam red-
dunt“*).

Stella János is egyezöleg szól, ki 1543. honunk több városai-
nak török általi ostromát maga látta, s testvéreinek levelében meg-
irta. Különösen Fejérvárunk fekvése s ostromlásáról 3-dik leve-
lében ezt írja: „Turcae demoliti arcem Tatam, retro iter flectentes
Albam obsederunt; quae ideo nomen Regalis habet, quod ibi Reges
Hungariae inaugurari, et sepulcris condi solent. Urbecula ipsa exi-
gua undequaque cincta altissima, et latissima palude, praeter unam
atque alteram, aut ad summum tres vias, quae per eminentiores vel
natura vel opere excitatos aggeres in oppidum ducebant (a régi Fe-
jérvár rajzát mutató ama háromféle emlékpénzen, s az ezek egyi-
kéről **) másolt rajzon, melyet a magyar tudós társaságnak kül-
döttem be, csak két bejárás látható t. i. a budai kapun éjszokról, és
a palotai kapun dél-nyugatról); per has solas facultas dabatur op-
pugnandi. Et erant hae viae, quam ipsa urbs aedificiis frequen-
tiores.“ —

Tudós Praynk végül, hogy e város iránt háláját tanúsítsa, mely őt
midőn Zsigmond történetét írási szíves vendégszeretettel látta s gyámolta
ügyekezetében: Fejérvár régi fekvését Évkönyveibe szötte, megjavítva
Istvánfi és Stella fenn idéztem véleményeit, a város mocsárait ille-
tőleg: „Hoc loco — ugymond — haud abs re Annalium me factu-
rum arbitror, si cuiusmodi ea urbs, quae Regum nostrorum inaugu-
ratione et tumulo inde ab Regni exordio consecrata est, olim fuerit,
breviter explicaro. Lacui innatat (t. i. Alba) cui *Ingovano* (Ingovány)
nomen, nequaquam — ut Istvánfió visum est — caenoso ac pa-

*) Istvánfi Lib. 15. p. 165.

**) Mely t. i. 1688-ban veretett.

lustris, sed ex rivulis, quos vicini montes ubere vena profundunt maximam partem ita conflato, ut et iugi cursu coelum mirifice temperet, et piscium caeterarumque rerum, quae vitae humanae opportuna sunt, feracissimus sit. Tribus olim latis aggeribus, fossis, vallisque clausa praestantissimi operis aedes cum sacras, tum profanas Regum munificentia ditatas complectebatur.

Ambitu ita vasto porrecta, ut caeteras Hungariae nullo negotio antecelleret. Praeter castrum (a belváros ma is várnak mondatik) quod Reges et Sacerdotum collegia praecipue colebant, urbs extramuros (ma külváros, latinul: urbs extramoenialis) dicta, in meridiem vergens, et insulam Sancti Regis Stephani — quam ab adscititia gente Rascianorum (Rác-város) hodie appellari impatienter fero — complexa; conficio id — folytatja Pray — ex duobus Diplomatibus. Prius Stephani V. est de anno 1272-o, quod inter caetera sic habet: quod cum ad salutandam Ecclesiam sancti Regis, quae est extra muros Castri Albensis — — accessisemus, vidimus, et referente Fratre Pontio — — Magistro Domorum Hospitalis S. Joannis Baptistae Jerosolymitani, intelleximus, quod homines, qui in territorio eiusdem Insulae commorabantur — — — &c — Alterum Alberti Regis de anno 1438, in quo haec lego: Quemadmodum fidelis noster Jacobus Litteratus inhabitator Insulae S. Regis Stephani extra muros Castri Albensis, suo ac universorum populorum hospitum et inhabitatorum — — in Insula residentium nominibus exhibuit nobis &c ad paludem, quae a sale nomen habet (Sóstó) patetissimo spacio porrigebatur. Ab hac *Nova Villa*, tum nomine quidem, non re discreta *Nova Civitas* (ma is Új-város), qua orientem et septemtrionem urbs spectat, in longum ac latum duo pene stadia (egy stadium=100 öl, vagy 600 láb ó-görög mértékben) ex aequo diffusae, una tamen communione iuris et praerogativa Magistratuum Urbs, quemadmodum ex publicis instrumentis compertum habeo | : Literae Contractum venditionis, qua praepositus Albensis domum emit, continentes de anno 1471 ita habent: Nos Valentinus Németh dictus (választott) Judex, Gallus Nyerges, Mathias Várdai, Emericus Ecsky, Adrianus Kányai, Emericus Preu, Joannes Szakállos, Franciscus Carnifex (Mészáros) de *Castro*, Stephanus Kerekes, Mathias Csabai de *Civitate exteriori* (seu extramuros), Gregorius Kövágó, Benedictus Gáborián de *Nova Villa* et Blasius Meleg de *Nova Civitate* duodecim Jurati cives Civitatis Alba-Regalis. — — Et literae de

anno 1478 perinde: Nos Fabianus Korhy Judex, Gallus Nyerges, Florianus de Kánya, Franciscus Carnifex, Demetrius Zachy, Georgius Ispán, Nicolaus Borsos et Michael Londy de *Castro*; Stephanus Kerekes, Laurentius Litteratus de *exteriori civitate*, et Georgius Kövágó, Thomas Litteratus de *Nova Villa*, et Gallus Csapó de *Nova Civitate* duodecim Jur. civis ac Consules Albae-Regalis (Ex man. script. Hevenesi sub D): |; ut adeo nihil mirum sit, et Regni olim conventibus, et Regum cum res secundae erant hospitio, tum frequentatione exterorum Principum celebratam fuisse“ *).

Honunk ezen egyik legjelesebb történetírójának a régi Fejérvár fekvése, terjedelme, s felosztásáról adott eme leírása megegyez amaz emlékpénzi képnymattal, melyet Nagy Leopold 1688-ki pünkösdhava 9—10-nek emlékére, midőn t. i. Sz. Fejérvárt a töröktől visszanyeré, veretett. — Ezen emlékpénz 1807-ben Simonyi Pál sz. fejérvári kanonok kezén is megfordult, mint ezt az 1817-ki egyházi törvényes látogatás Actáiban — melyeket ő szerkesztett — maga vallja. Ki volt ekkori birtokosa, s hová lőn később, nem tudtam rá jöni. Látható volt egyik lapján a trónban ülő fejedelem (N. Leopold), nevével, s eme német körirattal: „Dein Stuhl soll bestehen ewig;“ — másik oldalán pedig az akkori Fejérvár képét mutatja külvárosai s kapuival, a régi királyi lakkal és templomaival. De sokkal világosabban adja a régi Fejérvár képét a város tanács-termében függő ama rajz, melynek homlokzatán e város címere (három torony, nyílt kapuval alatt) látható két nemtőtől tartva ezen fölirattal: „Alba-Regalis,“ két oldalt pedig két sas foglal helyet, ugyan eme nevet egyik magyarul, másik németül hordván csőrében. Alább két oldalvást az 1688-tól 1735-ig élt bírák, s tanácsnokok nevei láthatók. Egészen lent végül a város jelesebb épületei betűjegyek alatt magyarázván. És ugyan: A.) a belsővárost, vagy is tulajdonképi várat jegyzi. B.) a Bold. Szűz ama roppant templomát mutatja, melyről alább lesz szó. Nem árt azonban róla itt is megjegyezni, mikép a templom homloka e képen nyugatnak, sanctuariuma meg keletnek tekint **), nem nyúlván egész a bástyákra ki;

*) Lásd Annal. Regn. Hung. II. pag. 319.

**) Hibásan áll tehát a fenn említett kép-másolaton homlokzatával keletnek fordítva, mi mind az itt, mind alább idézendő történeti adatokkal összeütközik.

mi arra látszik mutatni, hogy e rajz eredetie Corvin Mátyás ideje előtti; kiről az egykorú írók után tudjuk, miszerint e templom sanctuariumát nagyítani akarván a csaknem tövében eső védfalakat megbontatá; mi még is e képen észre nem vehető, ha csak már akkor, midőn e rajz készült, a törökök által be nem rakatott. E rajz tehát alkalmasint azon emlékpénzről másoltatott, melyet Rudolf császár 1601. septemb. 20-nak, mint Fejérvár visszavétele emléknapijának örökítésére veretett *). Bizonyítja ezt Oertel, Francfurtban 1665-ben megjelent Krónikájának 294-ik lapja is, hol a rajz hasonmása Sz. Fejérvárt 1601-ből, midőn Mercurián által a töröktől visszavétetett — ábrázolva adja. — Különben a rajz után az említett templom ottan foglalt helyet, hol ma a piac és püspöki lak déli oldala kelet felé benyúl.

C.) Továbbá a régi királyi lakot mutatja ki, mely körülbelül a mai katona-laktanya helyén terüle el.

D.) alatt délről a rác-város terül, melyet Pray inkább „Szent István Szigetének“ kívánt több oklevél után neveztetni. — E.) alatt jelöltetik „Sziget-város.“ — F.) alatt német szókkal „Bemoost-Stadt“ látható. — G.) Alatt a kelet- és délre fekvő alsó külvárosok. — H.) alatt a palotai kapu; minek azonban az egész város fekvése ellent mond, s a rajz utáni egész tájékozást összetévesztetné, s helyesen I.) alatt állna jól, melylyel mégis a ma is fenálló budai kapu jelöltetik. — K.) alatt köröskörül több összefolyó tavak. — L.) végül a Sárvizet jegyzi.

A Bold. Szűz templomán kívül több egyházak is jegyezvék még ki eme rajzolon, majd kolostorral, majd a nélkül is; mint ezt csakugyan több írók, s az itt véghez ment koronáztatások actái után kimutathatni, melyek több egyházakról tesznek emlékezést. Ilyen a.) Sz. Péter temploma, melyet hogy Erzsébet Nagy Lajos neje társas káptalannal együtt alapíta, s IV-ik Béla — ki abban szokáson kívül megkoronáztatott — fölszenteltete, eléadja Turóci (14. lap). Későbbi fejedelmeink is ebben úték föl koronáztatásuk után az arany sarkantyús vitézeket **).

E templom a mai bel-város nyugati szélén, s a fő egyháztól mintegy 200 lépésnyire feküdt b.) A Szent Miklós temploma, mely a

*) L. Pray Diss. de Dextera §. IX. pag. 50.

**) L. Velius de bello pannónico pag. 38.

várfalakon kívül kisprépostság, s parochia vala, szinte káptalannal. Ez, hagyomány s a kérdéses rajz szerint is a mai katonai növelde előtti dombon állhatott, hol csakugyan ma is akadni romokra. — c.) A Johanniták vagy is Rhodusi keresztések temploma s kolostora (Eccles. et Hospitale S. Joannis Bapt. Hierosolymitani seu Cruciferrorum Rhodiorum a *Sto Stephano de Alba* nuncupatum). E templomot Martirius esztergami érsek kezdé építtetni, de 1161-ben belé halván, tervét csak félig vihete. Hedvig, II-ik Gejsa neje folytatá, s csak fia III-ik Béla fejezheté be, különféle birtokokkal látván el a kolostort *). E templom a Rác-városban, vagy mint Pray nevezni szereti — Sz. István szigetén — áll. Továbbá d.) Sz. Márton temploma, mely a Buda felé terjedett külvárosban feküdt, hol 1527-ben I. Ferdinánd egy közel álló dombon esküjét letevé, s kardjával a világ négy részére vágott **). e.) Sz. Imre temploma, melyet Euphrosina III-ik Béla anyja mindjárt a kir. lak mellett emeltetett, mint ez a rajzon is tisztán kivehető — „In hoc aediculo — úgy mond Velius (de bello pannon. lib. 2.) — Dux S. Emericus natus esse perhibetur, dein nomini eius, postquam esset divorum in numerum arrogatus, dedicata.“ — Erzsébet királynénak Budán 1380-diki april 6-án tett végrendeletében meg ez áll: „Item altari B. Ducis Emerici de Alba-Regali villam nostram *Bedd* nuncupatam Reginalem immobiliter per nostras manus constructam donavimus.“ — Saját kolostoraikkal birtak még Sz. Fejérvárott az Augustinianusok, Dominikánusok, Apácák stb, mint a többször érdeklött rajzon templomaik, s kolostoraik csakugyan láthatók; de hogy melyik, melyik szerzethez tartozott, ma már hagyományok nyomán csak vélekedni lehet; melyek különösen az apácákét a mai Jancsár-kút ***) környékére teszik. És ezeket lehete a régi Fejérvár fekvése s templomairól összejegyezgetni ama rajzolat után, mely némely öregebbek állítása szerint azon pénzről másoltaték, melyet Nagy Ignác első fejérvári püspök Rómából kapván, a városnak ajándékozott, honnét fensőbb rendeletre a nemzeti muzeumnak küldetett át, hol — mint hiszem — ma is őriztetik.

*) L. erről szóló oklevelét Schmitthnél „De Episc. Agriens. Tom. I. pag. 101. és Katona Hist. Crit. T. 6. p. 165.

**) L. Velius de bello pannon. pag. 187.

***) Tehát a mai Rác-város déli szegletére esik.

4. §. FEJÉRVÁR RÉGI TEMPLOMAI.

A BOLD. SZÜZ TEMPLOMA, ENNEK ALAPÍTÓJA S ALKOTÁSA.

Hogy ezen roppant nagyságú, királyi fényű, s temérdek kincsekkel gazdag főtemplomot Sz. Fejérváron a Bold. Szüz tiszteletére Sz. István építteté; mind a hazai, mind a külső történetírók öszhangzólag bizonyítják. Így Chartuic püspök sz. Istvánnak Kálmán királyhoz irt életrajzában, e főtemplomról, melyet saját személyében meglátogathata, ezeket jegyzi meg: „In ipsa regalis sedis civitate, quae dicitur Alba, sub laude et titulo eiusdem virginis (nempe: B. Mar. Virg.) perpetuo famosam, et grandem Basilicam opere mirifico, celaturis in chori pariete distinctis, pavimento tabulis marmoreis strato construere coepit (nempe S. Stephanus).“ *Libr. Cap. 3.* — Bonfini hasonlólag szól: „Ut S. Stephanus Beat. M. Virginem Hungaris semper propitiam redderet, celeberrimam in Alba-Regali Basilicam dicavit, ubi Regum corpora reconduntur, ibique ex instituto creati Reges diadema suscipiunt. Opus est mirabili sumtu, incrustationibus marmoreis renitens, ubi pavimenta tessellata cernere est, magnificas columnas, aras iconibus ac tabulis nonnullas mirum in modum exornatas ex purissimo auro, argentoque conflatas; item sacella regia ac monumenta pleraque in mausolaeorum speciem. Praeterea signa sunt quaedam, et tabellae lapidibus et gemmis exsculptae, quin et supra mensam Christi acuminata testudo (boltozat, mennyezet) insano lapillorum, et auri sumtu elaborata.“ *Decad. 2. L. 1. pag. 140.* — A külsők közül elég legyen Mesnil Lajost idéznünk, ki így ír kérdéses tárgyunkban: „in ipsa regiae sedis civitate quam Albam vocant, in eiusdem Virginis honorem insignem Basilicam condidit, celatis auro chori parietibus, et pavimento marmore strato.“ *Tom. 4. Doctr. Eccl. Discipl.*

5. A FŐTEMLOM FEKVÉSE.

Ezen nagyszerű főtemplom — mennyire földből kiásott számos romjai mutatják — fekvési tájvonalát illetőleg csaknem meg egyezett a mai főtemplomával, homlokzattal nyugatra tekintvén, s körülbelül egész addig nyúlván, hol hajdan a piaci kút állt, dereka

pedig, vagy is hajója kelet felé terjedt, és ugyan bal felével a mai püspökség udvarára, ennek kerítésétől mintegy 25 lépésnyire nyúlt be, mint ezt a püspöki lak építésének alkalmával (1800.) a feltűnt alapfalaktól fölhíva Simonyi kanonok megméré, s a felebb idézett 1817-ki visitatióban megjegyzé; — jobb oldala pedig ugyanazon püspöki kerítéstől fogva a vele párvonalosan menő utcába szinte 25 lépésre esett ki, miről akkor győződtek meg, midőn a piacon volt kúttól egyenes vonalban egész a bástya alatt folyó csatornáig vízvezetőt húztak. Honnét a templom szélessége 50 közönséges lépésnyire terjedt. — Mindkét oldalfalával több kápolnák vagy királyi mausolaeumok álltak kapcsolatban; közülök mégis legjelesb vala Corv. Mátyás és Nagy Lajos kápolnája; és ugyan amaz a balszárnyán állva, a püspöki udvaron levő kúttól a templom hosszában kelet felé nyúlt el, s még Nagy Ignác első fejérvári püspök korában ennek halálaig (1777—1789.) udvari kápolnaul (hol azonban teljes fényű püspöki szertartások is gyakoroltattak), s egyszersmind a német község ajtosságának helyéül szolgálta, — míg nem az idő enyészítő hatalma által megrongálva omladozni kezdvén, a következő Milassin püspök alatt előbb magtárul szolgálva, később leronztatva kövei nagy részt az épülő püspöki lakhoz használtattak föl; — Nagy Lajos kápolnája meg (Bonfini bizonyításaként pag. 284.) jobb szárnyát foglalá s „*exstitit sumtuosissimum, in quo Maria eiusdem (Lud. Magni) filia, dum vidisset se a Carolo Parvo Regno, a patre sibi haereditate relicto inique spoliari, tumulum patris suppliciter amplexata et amare conquesta est.*“ Turóci is megjegyzi ugyan ezt P. 3. Cap. 7. pag. 209. l. Schwandtner-nál. A sanctuarium kelet felé terjedt egész a védfalakig, úgy hogy midőn Corvin Mátyás magánaksatyjának mausolaeumot építendő az előbbi főoltárnál nagyobb-szerűt akarna alapítani, a védfalat is kénytelen volt megbontatni, mely Tubero bizonyítása szerint *) csakugyan Corvin halála után még

*) Alemannus [Maximilianus] Albensibus fuga ducum percussis [sunt enim omnes opifices et mercatores] absque ulla oppugnatione ferme urbem cepit, Jacobo Scythia [Istváni Jacobus Siculusnak nevezi, s egyszersmind leírja a tusát, melybe Fejérvár bevétele Maximiliánnak került] qui ab Hungaris transfugit, muros, quorum situs satis peritus erat, ab ea parte adgrediente, qua hi a Rege Mathia Corvino demoliti erant. Aperuerat autem Mathias aliquantulum muros, dum templum divae Virginis muris ipsis urbis admotum auget, lo-

1490-ben is, midőn Maximilian császár Fejérvárt megszállá, nyitva vala. E megbontott védfal — mint a hagyományokból kiokoskodhatni — aztán nem is lön többé beépítve. Eme sanctuarium fekvéséről még világosabban győződtek meg azon romokból, melyek ott, hol a mai püspökség fundusa végződik, az útcán 1815-ben fölösattak. Hogy mind e mellett is maga a főtemplom a vár közepeig beterült, világosan bizonyítja Turóci Krónikája *). Ezt látszik igazolni ama három gránit oszlop is, melyek 1790-ben a piac közepén különböző helyeken — alkalmasint nem minden jelentés nélkül — leásva valának, különösen egyik közölök a ferenciek mai sekrestyéjének szegletétől mintegy 10 lépésnyire esvén. Ez oszlopoknak egyike ketté osztva ma a püspöki udvaron áll beásva; másiknak darabja a budai kapu melletti ház szegletén áll, azt a kocsitengelyektől védő, másik darabja a városházba van befalazva; a harmadik oszlop egészen fenmaradt, de ez évben új alakot nyerve, a nagy vásártéren lámpaoszlopúl fog rövideden fölláttatni. — Általános hagyomány él pedig, hogy e három oszlop ama főtemplomi szószékek oszlopai valának, minthogy három ily szószéke lett volna a Bold. Szűz roppant templomának. — S ha már mind ezen hagyományoknak valami nyomatékot adhatni — jegyzi meg Bombardius in Topogr. Mag. Reg. Hung. p. 241. — úgy körülbelül 100 mérnöki lépés hosszúnak kellett ezen főtemplomnak lennie.

6. §. A RÉGI FŐTEMLÖM DÍSSZEREI S DRÁGASÁGAI.

Mennyi s mily drága szerekkel látta el eme főtemplomot az alapító sz. király, s más ajtatos utódainak buzgósa, mind honi, mind külső történetiróink bőven följegyezték. És ugyan Chartuic ezeket írá föl: „Innumerabilia — úgy mond — palliorum et paramentorum genera, tabulas circa altaria plures auro purissimo fabricatas, lapidum series pretiosorum in se continentes, ciborium (ma tabernaculum) arte mirabili supra mensam Christi erectum, cameram omni genere vasorum cristallinorum, onychinorum, aureorum,

---

cumque sepulturae suae ampliorem reddit. Lib. 3. §. 8. apud Schwandt. — Ugyan ily értelemben ír Ranzani Péter is.

*) Albam Regalem altum de lapide templum in medio decorat. Part. 2. Cap. 7.

argenteorum pleniter refertam.“ — Nem különben emlékeznek sz. Istvánnak a templomra fordított kincsadományairól többi nevesebb íróink mint Turóci, Bonfini, Ranzani és egyebek, kik egy uttal fölfedik a forrást, honnét szállottak eme roppant kincsek a Bold. Szűz főegyházára, t. i. a meghódoltatott erdélyi Gyula, és bolgár Keán elfoglalt drágaságaiból; miről különösen így emlékezik Turóci (Chron. part. 2. Cap. 30.) „Ex hac itaque gaza multiplici S. Rex Stephanus plurimum locupletatus albensem basilicam, quam ipse fundaverat, aureis altaribus, crucibus quoque, et calicibus, indumentis etiam pontificalibus contextis auro purissimo, et lapidibus pretiosissimis ditavit, vasa quoque ministratoria, et caetera utensilia eidem basilicae necessaria, nec non et aliis ecclesiis regali donavit largitate.“ Legemlékezetesb még is ama két miséző díszruha (rationale v. planeta), melyeknek szegélye külön külön 74 pondo súlylyal bírt Bonfin 70 pondonyi tiszta aranynak állítja (egy pondo Calepinus szerint=12 lat, tehát egy egy ilyen díszöltönynek csak szegélye 840 latnyi, azaz 70 fontnyi súlyu volt) melynek emelése, ide tudva a többi püspöki miséző díszszereket is, valóban nem mindennapi izmokat igénylett. — Megjegyzendő mit Dezericky (Lib. 5. Part. 4. sub C.) ezen Rationaléről szoltában ír: „Rationale, alias pectorale, sic appellatur gemma illa, quae in pontificali celebratione ponitur pendens ante pectus Episcopi, ita ut fibulam pluvialis cooperiat.“ Bonfin továbbá a főtemplom díszszereiről imigyen értekezik (Dec. II. Lib. I. Pag. 140.) „Ne varia quidem genera vasorum desunt, multa cristallina, pleraque myrrhina, onychina, multa ex porphrite, et alabastro, complura gemmata, nonnulla, in quibus nil auro et argento intueri vilis licet. Hostilis praeda (a Gyula et Ceano obtenta) non in usum humanum, sed divinum a Stephano conversa; aurum et argentum cum gemmis in cruces, calices, phialas, et vestimenta pontificia erogatum. Et Basilicae praesertim Albensi donativa duo dicavit, quae Rationalia appellant; horum utriusque oram cernere erat a 70 obrisi pondo sane constantem, ubi lapilli late discintillabant. Quae cum Benedictus Pontifex Maximus spectasset *), eo donanda privilegio censuit, ut quicumque in sacris faciendis his uteretur, coronandi Regis Hungariae integram potestatem sibi inesse sentiret.“ Hason érteményben szól Ranzani is (in Epitome Rer. Hung.

*) T. i. tekintetbe vette volna.

Indic. 8.) „Ex thesauris autem, qui fuerant illi (nempe Ceano) pretiosissimi, maximam partem dedit ecclesiis, quas ipse (Stephanus) in diversis regni sui locis magnifice condiderat, splendideque exornaverat. Inter caeteras vero ecclesias, Albensem longe pluribus, et magis eximiis potioribusque dotavit muneribus, propterea, quod ante eiusce victoriam in illius consecrari fecerat honorem, quam constat esse sanctorum Beatissimam.“ Vetélkedék Istvánnal a Bold. Szűz templomának gazdagításában neje Gizela is, ki azt Turóci bizonyítása szerint (Chron. Part. 2. cap. 30.) „aureis crucibus, fusoriis, tabulis, calicibus, gemmis et ornamentis ultra modum ditavit.“ Sőt ma is fön van még az ország kincsei közt (?) szent István köpenye, mely a vallásos királyné remek kézmive, s mely általa szinte a Boldogságos Szűz templomának lön ajándékozva; ez Révai megjegyzése szerint (de corona Hungariae) nem annyira régisége s értékeért, mint vallásos ahítatot lehelő képhimzeteiért méltó álmélatra.

Láthatni pedig az égszín selyem fölepzeten egyfelül a mennyei trónt az isteni felséggel, s valamennyi apostolokkal; más részről Krisztus győzelmét a kereszten, mind aranyból szöve. A köpeny hátulján, mintegy az öv alatt köröskörül e szavak állanak. Indictione XIII. a Stephano rege et Gisela regina casula haec operata, et data ecclesiae S. Mariae sitae in civitate Albensi. — A vállapoc-kák között Krisztus képénél ezek olvashatók: Hostibus en Christus prostratis emicat alte. A jobb vállon a B. Szűz képénél: Emicat in coelo sanctae Genitricis imago. A bal vállon sz. János evangelista képénél: Dat summo regi famulatum concio coeli. A hátulján legfelül: Sessio regnantem notat et Christum dominantem. Anyak körül a feszület bal részén: O spes certa salutis! A feszület jobb részén ezen nagy betűk állanak: RR. E. T. O. B. V. M. B. R. A., mely betűk értelménye ma előttünk rejtvény; némelyek még is találgatva így magyarázzák: Regina Romanae Ecclesiae, Totiusque Olympi Beata Virgo Maria Bellicosi Regni Advocata; vagy pedig a körülmények szerint ekképen: Rex Regum Est Triumphator Orbis Benedictus, Virgo Maria Beata Regina Angelorum. Hasonló buzgósággal igyekeztek a főtemplom díszesbítésében a sz. király ajtatosb utódjai is, kik majd koronáztatásuk, majd győzelmeik alkalmával hálajokat istennek e templom díszítésében is kívánák tanúsítani. —

Sokba telnék mind elszámolni; csak a tetemesb buzgalmakat kívántam e helyt följegyezni.

Senki sem gazdagítá drágább kincsesel e Basilikát, mint a szentségben dicső elődjét Istvánt követő első (szent) László királyunk, ki (mint a római synodusnak leírója mondja) „Anno 1083. impetrato decreto, ut corpora eorum, qui Pannoniam fidei praedicatione rigaverunt, quorum primi et praecipui erant S. Stephanus et Emericus, deberent summo honore venerari, et dignis sedibus collocari; illico sanctus hic eorum Pronepos habito Cirja Bonfin Libr. 1. Dec. 2. pag 145.) Optimatum, Antistitumque conventu, exactoque tridui ieiunio, sancta haec corpora miraculis corruscantia, venerabundus levavit, mediae arae in Albensi Basilica imposuit, sacelloque elaboratissimo donavit: ex invento autem in tumulis eorum thesauro, divae Virginis aram instauravit.“ Így 1278-ban Kun László is, midőn a cseheket meggyőzvéen hadi szerdekével haza tért, hálakat adva istennek: „ut (Kéza Simon szavai) in memoriam redeat regis Ladislai tam gloriosa triumphalisque victoria, in opprobrium, sempiternumque dedecus Bohemorum, Polonorum, Moravorumque scuta et vexilla in Albensi Ecclesia, sede regni ac solio, in pariete suspensa in aeternum perseverant.“

Hogy továbbá 1320-ban Károly Robert a kérdéses Basilikát, mely már repedezni kezdett, kijavíttatá, cin tető alá veteté, s új boltozatokkal és oszlopzatokkal ékesítteté, több hazai írók említik. „Eodem (így szól Turóci Krónik. II. rész. 91. fejezet.) anno 1318. Ecclesiam B. Virginis Albensem, quae frequenter incendio vastabatur, incepit Rex plumbeis tegumentis, et cum gloriosa testudine decorare, insuper etiam columnis firmissimis stabilire.

Nagy Lajos pedig nagy költséggel emelt kápolnával nevelé e templom érdekét; melyről így ír Pray: „Vulgata — úgy mond — mortis Ludovici fama, adeo moerore et stupore Hungariam defixit, ut caeteros quidem Reges luxisse, cum hoc ipso funere elata esse videretur. Corpus Albam deductum inter uberrimas promiscue concurrentium lacrymas, ac lugubres populi vociferationes in sacello, quod pone Basilicam Deiparae Virginis sumtuosissimum ad dextrum latus (teste Bonfinio pag. 284.) extruxerat, honorificentissimis iuxta ac tristissimis exequiis conditum *). Másnál ismét: „Se-

*) Lib. 3. Annal. ad ann. Chr. 1382. pag. 156.

pultus est in urbe Alba Regali in Capella, quam ipse in latere Ecclesiae B. V. collegiatae construxit; sed postea eius coniux Regina Elisabetha ipsam dotavit 16-a eiusdem mensis septembris Anno 1382“*). Végül: „Honestissimo sacerdotum collegio sacellum hoc magnificenter donatum Regina Elisabetha decorasse dicitur, qui Ludovici manibus quotidie operarentur **).

Még is Corvin Mátyás vala, ki a fejevári főtemplom fényesbítése körül bőkezűségben elődjeit fölmúlni törekvék; kiről az egykorú Bizár Péter ezeket jegyzi föl „Auget Basilicam Albensem divus Mathias opere superbissimo, tanto videlicet erecto artificio, atque aedificii pulchritudine, ut non satis illud semel et iterum cum admiratione vidisset ***). Dignum profecto, quod quibusvis totius orbis Basilicis possit iure conferri. Statuit in eodem condere pari opere sepulchrum ubi mortuus sepeliatur“ ****).

Hasonló álmélatall kiált föl a Mátyással szinte egykorú Bonfin is: „Sed quis ea pro dignitate referre poterit, quae ad Regalem Albam in Divae Genitricis Basilica moliebatur Mathias? ubi sacrorum sunt monumenta Regum; totam enim non modo restaurare, sed multo praestantiorum efficere conabatur; et praestitisset eximius ille Princeps, si mors immatura eum non e medio sustulisset. Magnam in primis aram longe pristina laxiorem fundare adortus est, ut hic sibi Patrique mausoleum constitueret. Huc etiam Elisabethae parentis pientissimae corpus, non multo ante vita defunctae, transtulit, ut Parentibus hic et fratri, sibi que sacellum dicaret, opus artificiosae testudinis, ac eminentissimae e quadro lapide inchoatum, quod in convexa abside iam consurgere coeperat, totque circum fornicibus obstructum est, ut acerrimum quodque superet ingenium, et quandoquidem in palude situm est, altissima habet iacta fundamenta. Tam insanum igitur molitur aedificium, ut hoc duntaxat uno caetera superiorum regum opera obscurare videatur“ *****).

*) Joannes Archi-Diaconus Küküllőiensis apud Thuroc.

**) Bonfin. Dec. 2. Lib. 10. pag. 276.

***). T. I. Bizar.

****) Schwand. pag. 330.

*****) Bonfin. Dec. 4. Lib. 7. pag. 496.

Sokan vannak éltesbjeink között, kik ezen kápolnát, a főtemplom utolsó maradvány-részét, még csodálhaták. Mint különös jelességét emlegetik e kápolnának: *Corvin Mátyás címerét*. Volt pedig ez egy kőből metszett holló, gyűrűt tartva csőrében, s a boltozat közép téglájából vas rudon csüngvén le. E rúd úgy vala a boltozatba építve, hogy kétség sem lehet a szemtanúk bizonyításaként, mikép az a kápolna eredeti föllállásakor falaztaték oda. Élnek még, kik a kápolna lebontásakor (melynek anyaga a püspöklak épületéhez használtaték föl, és csakugyan e célból rontaték is le) tudományos ügyszeretet s aggodalommal kérék a dolgozó kömiveseket, hogy ovatosan, s lehető épségben vennék le a becses emléket: de hiában, mert részint tudatlanság, részint vigyázatlanságból történt, hogy — mint ők állíták — a bolttal együtt lezuhanván darabokra tört. Mely állításuknak csalfasága azonban később világosságra jött. Ugyan is megtalálá azt türhető épségben P** a fölhányt romok közt, s házához vitetvén, később Radvány Endre csanádi kanonoknak ajándékozá el, kinek halálával nem tudni hova lön. Megjegyzendő végül, hogy e kápolna 1800-ban rontaték le végkép, azonban csak a föld fölepeig, s így alapköveit maig is föld fedi, melyek egyenes vonalban ott lennének föltalálhatók, hol a püspöki lak falai délfele végződnek. Nem hagyhatni itt megemlítésül az elhunyt nagy király fiának Corvin János vezérnek buzgólkodását, ki atyját eltemetvén, minthogy a már jóval előbb építtetni kezdett mausoleum az első boltozat alatt Mátyásnak hirtelen közbe jött halála miatt még bevégezve nem vala, ennek testét ideiglen a főtemplom közepén téteté le, időnként hymnusokat énekeltetvén, s engesztelő áldozatokat mutattatván be az elhunyt lelkeért; miért is a basilika fő papjának (Praeposito) Domonkosnak, ki ez áldozatokat bemutatni szokta, a templom részére nagy becsü ajándokokat adott át. Ilyen volt ama tömör anyagu feszület, mely tiszta aranyból művészileg készítve, s drága kővekkel kirakva 45,000 aranyba kerültnek tartatott. Ajándokai közt említettnek még több gyémántos csészék, aranyos vánkосok, gyertyatartók, kelyhek, tányérek, ampullák, füstölők, s több oltárszerek, mind remek művészetűek, s gyémánttal kirakott arany anyagúak. Ide számíthatni még több ezüst szobrokat, s 12 miséző ruha-készületet, melyek gyöngyökkel gazdagon ki valónak rakva; s melyek mind összesen 75,000 aranyba kerültek. Megemlítendő

végül azon 700 arany is, melyeket az engesztelő áldozat ünnepélyes bemutatásakor az ország nagyai az oltár szárnyára leraktak, s azon részint arany, részint ezüst pénzek, melyeket akkori szokás szerint viasz fáklyákba nyomva az alsóbb rendű papság s a káptalanbeliek áldoztak *).

E főtemplomot végül fejedelmeink nem csak éltökben gazdagíták, hanem miután tudjuk, hogy öt század folytában — csak egy-néhányat kivéve — nagyrészt rokonaikkal együtt ide temetkeztek; önkényt értetik, sőt kétségbe-vonhatlanul megbizonyíthatni, mikép e templom a fejedelmi koporsókban rejlő gyűrűk, arany láncok, gyöngyök, koronák, királyi pálcák s almák, kardok, s egyéb dráganeműekben föltöbb gazdag lett. Így midőn I. László 1083-ban sz. István és Imre maradványait fölvéteté, Bonfin bizonyításaként oly értékes ékességeket talált koporsóikban, hogy belőlük a B. Szűz fő oltárát nagyszerűen földiszíttethet; ámbár ama nagy értékű gyűrűt, melyet hagyomány szerint a sz. király jobbján viselt — mint Chartuic mondja — föl nem találhaták. Továbbá, hogy emez ős időkben királyainkat fejedelmileg földiszszerezve szokás volt koporsókba letenni, kivethetni elsőben ama irományból, melyet a KK. és RR. 1440-ben 17. júliusban itt Fejérváratt szerkesztettek vala **); mely szerint — miután Erzsébet Albert király neje a magyar koronát magához vévén, Fridriknek 2500 aranyon elzálogította volt — így rendelkezének: *Nos Praelati, Barones &c. considerantes quod semper Regum coronatio a Regnicolarum voluntate dependeat, ac efficacia et virtus coronae in ipsorum adprobatione consistat &c. Serenissimum Dominum Uladislau Regem pari voto, ac communi desiderio alia corona aurea operis vetusti Beatissimi Regis Stephani, in theca capitis Reliquiarum eiusdem huc usque in Albensi Ecclesia multa cum veneratione conservata, instituimus, disposuimus ac decrevimus coronari — —. Ide szól Bonfin állítása***)* is, miszerint Károly Robert testével gyémántos korona és kard, arany sarkantyú, s egyéb királyi ékszerek valának letéve. — I. Mátyás

*) L. mind ezekről Bonfinnál Decad. 4. l. 7. pag. 512., és Taberónál Lib. 1. §. 7. pag. 119. Schwandt.

**) Vid. apud Dlugoss. Hist pol. Lib. 12.

***) Dec II. Lib. 9.

temetéséről pedig így szól Bonfin *): „Corpus Regis purpureo strato compositum, et paludamento, ense, sceptro, corona pomoque redimitum non sine calcaribus aureis, detecto ore, in Basilica sub Divalibus prominebat.“ — Csak ezekből is eléggé kitűnván, mikép királyaink tetemei ős szokás szerint illetén drágaságokkal tétettek örök nyugalomra; hasonlók fölhordásával fölösleg nem bővítjük a jelen adatokat.

7. §. A FŐTEMLOM VÉG VISZONTAGSÁGAI.

E templom illetlenül áll a gyarapodék fényben egész 1-ső Lászlóig, ki sz. István és Imre maradványaikat (1083.) fölvetetvén, s nyilvános tisztelet tekintetéből illőbb helyre emeltetvén, e szentek a főegyháznak még nagyobb hírt s Európa szerte nevet szereztek. Följegyzi ugyan Szerdahelyi Gábor **), mikép az a Palestinába húzódó Eurich hadvezér s rhénusi gróf által kiraboltaték; de mások szerint író e város német nevét (Weissenburg) Weiselburggal látszik összetéveszteni, mely várost e vezér (1096.) csakugyan ellenségesen támadott vala meg. Turóci meg (P. 2. Cap. 56.) villámütés általi károsulásáról emlékezik. Többire bizonyos, mikép e főtemplom még a tatárpusztítás alatt (1241.) is, midőn annyi templomok döntettek halomba, illetlen maradt. „Cum enim—így ír Roger búsongó versében — ad civitatem accederent, quae est paludibus circumsepta, cum esset in dissolutione nivis, et glaciei, nequiverant eam occupare, quamvis maxime vires in eo intendissent.“ Bonfin pedig így szól: „Cum scirent ibi esse monumenta Regum, multum inde auri et argenti e regiis donativis posse eripere credebant: sed haec eos frustrata est opinio, nam inter paludes sita nulla vi et arte capi potuit“ ***). Több tűz érvén később e templomot, Károly Robert által cin földel alá vétetett (1318.) „Carolus Robertus — szól Turóci ****) — inceperat eam tegere plumbeis tegumentis, gloriosa item testudine decorare, insuper etiam columnis firmissimis stabilire,“ de hasztalan, ugyan is nyolc év múlva (1328.) fekete

*) Dec. IV. Lib. 8. pag. 512.

**) In Chronograph. celebr. Hung. Civit. pag. 108.

***) Dec. II. Lib. 8.

****) Part. 2. Cap. 91.

vasárnap utáni szerdán egészen leégett, viaszként folyván le falain a felolvadott cin. Az ekkor uralkodó Nagy Lajos azonban újlag cinnel födeté be, s bár I. Ulászló alatt ausztriai Miksa betörésének alkalmával a templom erőszakos feltörést állá ki, drágaságaiból, egy Némethonból ide származott drága kereszten kívül semmit sem veszte el. — Újabb vész fenyegette azt a kuruc lázadáskor, t. i. Székely (Dózsa) György bünhődése után a szétvert konokabb lázadók Bakonyba vevén magokat, Salsó Domokos vezetése alatt Fejérvárt többször megtámadák, nem tartózkodván még a templomok feltörése- s némely drágaságok elrablásától sem. — De ennél is szomorúbb csapás érte templomunkat a mohácsi gyásznapi letűntével; mert jóllehet a káptalani örkanonok a királyi díszszereket, s a templom jelesebb kincseit megmentendő számosabb írományokkal együtt magához vévén Pozsonyba menekült *), Fejérvárt s templomát a török (Pridie nonas septemb. 1543.) csakugyan bevette, Achmédi Beglerbég kormányára hagyván Soliman a várost. — Ez, ura távozta után a főtemplomot csúfúl kifosztotta, s ámbár e merényért Quarlibeg budai kereskedő a nagy úrnak föladván Achmédet, szentségtelen tetteért Stambulba visszaidéztetett; a nevezett Quarlibeg a templom ékeit még ügyesebben kifürkésztén, s magokat a fejedelmi koporsókat sem hagyván bántatlan, a bennök talált arany és ezüst koronákat, királyi pálcák — almák — arany cimerek — s nagy értékű gyűrűket azokból kiszedvén, a császár nevében mind egyig elrablá. S így állá most az előbb annyi kincsekben ékes templom mindenből kifosztva; míg 58 évig nyögvén járom alatt, midőn 1601-ben Mercurián vezér által attól fölmenteték, a vandal birtokos nem reménylén megtarthatni fészket, a dicső templomot több előkelőbb épületekkel együtt löporral légbe röpíttette, egyedül Corvin kápolnája maradván épségben. De alig aludt még ki az emésztő tűz-elem, s már ismét barbár kezekben látá magát a nagy részt lerombolt város, kik által a főtemplom fölmaradt falai a megrongált várfalak kijavítására fordítottak, úgy hogy kő sem hagyaték meg kövön. Sőt hogy csak mesterileg véselt falkövei, s oszlopszatai se maradjanak ránk, midőn később Leopold politikai célokból (1702.)

*) Ezekből van ma is fenn a pozsonyi társaskáptalannál a fejérvári káptalan két pecsété, jegyzőkönyve, pörlevél-szekrénye, s némely egyházi ékszere. [L. a Simonyi Pál szerkesztette 1817-ki egyházi törv. látogatás jegyzőkönyvét 72. lap.]

néhány várat véd falaiból kivetkőztetett, a templomnak várfalainkban nyugvó végső maradványai is kivájtván, a szomszédos tavakba hányattak, bár onnét a nem sokára támadt belső háborgáskor — ha az idő rövidsége, s víz mélysége miatt lehetett — nagy költséggel is kiszedettek volna. Milyen volt ez időszakban feldúlt Fejérváruunk képe? ide jegyezzük végül a helybeli ferenci atyák ez időkben írt évlapjairól a következőket: „Tulerat haec Alba-Regia iugum Barbari annis 145. dum Dei iam Christianis propitii ope affulgeret ter fortunatus annus 1688. quo armis Leopoldi M. expugnata fuit. Ast haec amoenissima urbs tota desolata, ac squalida reperta est, ut bestias potius hic stabulatas, quam homines convixisse appareret. Diruta iacuit Basilica B. Virginis, expilata mausolea Regum cum duobus canonicorum collegiis ac pluribus Religiosorum Religiosarumque Coenobiis, cunctae Ecclesiae, monasteriaque in usum profanum conversae aut dirutae, dempta Ecclesia praepositali *), ac sacello Custodiatu Albensis. Ez még ma is fenáll.

S. §. FEJÉRVÁR EGYÉB TEMPLOMAI.

Eddig említett régi templomainkon kívül többekről emlékeznek még történetíróink, melyeket — bár rólok neveiken kívül keveset tudhatunk — csak följegyezni is érdemesnek tartunk. Ilyen volt a) szinte a B. Szűz tiszteletére épült egy másik templom is, melyben Rákoson megválasztott királyaink koronáztatásuk ünnepélyén — mielőtt a főtemplomba vezettetnénk — magokat a népnek bemutaták. Így ír Tubero Lajos **): „Igitur cum Hungarorum quispian Regum e vita decedit nullo ex se genito relicto successore — — Universa nobilitas a principe Senatus convocata ad Rákosium campum armata convenit; ibi maioris partis consensu Regem declaratum Albam-Regiam magna deducunt frequentia — sed priusquam Rex urbem ingreditur Regni insignia accepturus, ad aedem Divae Virginis extra muros in planitie satis patente sitam divertit. Est in vestibulo huius templi porticus, quae templo adnexa eius parietes undique cingit ***). Hanc quum portis templi immineret, Rex

*) Mely ma már nincs többé fön.

**) In comment. de Reb. sui temporis Lib. II. §. 7.

***) Mind ezt igen világosan kivehetni a N. Leopold által (1688.)

cum selectis procerum ascendit, seseque conspectui universae multitudinis, in subjecta planitie consistentis offert. Princeps senatus, — quem vulgo Palatinum vocari diximus — ei adstans voce, qua exaudiri possit, Nobilitatem ter interrogat: vellentne Regem in Pesthanis comitiis electum regnare? Qui postquam terna Nobilium acclamatione confirmatus fuerit, gladium manu dextera a Palatino accipit, designansque se undique ab omnibus hostibus Regnum defensurum, eum sublatum ad orientem primum convertit, deinde ad occasum itemque ad septemtrionem et meridiem. Quibus peractis Rex urbem ingressus ad Basilicam B. M. Virginis deducitur, ubi sacerdotali veste induitur, sceptro aureo accepto, in sede regia collocatur &c. b.) A Sz. Mihály temploma. Erről Révai Péter tesz említést *) „Cadaver — úgy mond — Joannis (Zapolya) Regis e sepulchro eiectum (1543 körül) Praetori urbano tradidit (a fenemlített rabló Quarlibeg) quasi ex aliorum Regum censu eximeretur, quod Solimanno summum ius tenente, nomine tantum Rex non re fuisset. Illud postea Praetor ad aedem Michaelis in suburbio tumulavit.“ c.) Sz. Ferenc temploma. Erről így ír Simonyi **): „Sed quamprimum nostri urbem hanc dicto anno (1688.) recuperarunt, illico cum militia castrensem quoque Capellanum e Societate Jesu advenisse, divinaque pro militia in d.) Ecclesia Praepositali (hol állott? nem tudni) celebrasse memorat Protocoll. abolitorum Patrum Carmelitarum, qui aequae tunc huc Albam intrarunt. Eodem tempore rediderunt etiam PP. Franciscani, qui iam antea, utpote a Ladislao 4-o Rege, anno 1280. hic fundati erant, et pristinum suum Domicilium nunc requisiverunt; sed illud destructum, ac ut ex traditione intellexerant, maiori ex parte in armamentarium conversum esse reperierunt.“

Szint ezen egyházi látogatás actáiban olvasom a Fejérvárnak török általi (1543.) bevételéről szóló 71-ik lapon: Muniuntur itaque suburbia, tormenta, excubiae diurnae et nocturnae distribuuntur; munitio inter templa *Divo Francisco*, et Deiparae Virgini sacra perfitur (körülbelül a mai piacon). Verum Turcae ad eam

veretett emlékpénzről másolt, s ide mellékelte régi rajzon, mint szinte azon, mely a városházánál ma is szemlélhető.

*) Cent. 6. pag. 732. Schwandtnernál.

**) Visitatio Canonica Cath. Ecclesiae Albensis de anno 1817. parte 1. pag. 88.

partem suburbii, quae ad portam Budensem vergit, omnibus viribus incumbunt, edocti ab iis, qui situs locorum cognitos habuerunt. Bar-kócyus igitur illuc praesidia Italarum et Germanorum transfert, qui erumpentes in Turcas, multos ex iis caeciderunt. Ii tamen hac re minime turbati, sed ut inter carecta, et arundinem coeno impletam pedem figere possent, e crassioribus tabulatis iter parare incipiunt, e propinguo querceto, quod ad aediculam e.) *Divae Barbarae* dedicatam haud procul ab urbe erat; virgulta et ligna sexcentis quotidie plaustris convehunt &c. f.) A *Praepositura* v. is az oly nagy jogokkal felruházott fejérvári főprépost temploma, melyről már fennebb emlékezünk. Ennek még 1754-ben fen kellett lennie; ugyan is midőn ez évben gr. Eszterházy Károly, esztergami érseki helyettes, itten egyházi látogatást akarna tartani; a prépost, jogait védőleg, ellene szegült, sőt még a pápai brévét sem hirdeté itt ki, ha az érsektől, s nem közvetlen Rómából vala hozzá küldve. Szintügy állott ellent a jezsuitáknak, kik érseki tekintélyre hivatkozva e templomocskában parochialis működéseket akartak végezni, s erőszak útján végeztenek is. De hogy maga szóljon a többször érintett visitatioi acták szerkesztője: Praepositi iura sua defendentes continuis utebantur repressalibus: inprimis prohibuerunt eis (Jesuitis) quamcunque exercere functionem parochialem, in quacunque quidem Ecclesia, sed inprimis in *Praepositali Ecclesiola*, quae tamen unica tantum, utcunque capax populi, et in sat commodo statu superstes mansit cum *Custodiatu sacello Sanctae Annae* a temporibus Turcarum (pag. 91.). Ugyan e lapon g.) *Sz. Jakab* kápolnájáról is tétetik említés, mely a mai főtemplom helyén állott: „Penes hoc sacellum — szól a 91. lap — Sanctae Annae in monticulo, ubi nunc stat Ecclesia Cathedralis fuit coemeterium, et in medio coemeterii stetit desolata quaequam et exigua capella *S. Jacobi* honoribus alias dicata &c.“ E templomhoz a jezsuiták — mint állíták — 1702-ben nyertek jogot, melyet csakugyan el is foglalván, benne a népnek isteni szolgálatot tartottak. Megrongáltatván később (1740.) egy dühöngő orkán által, 1742-ben kijavíttatott; míg végre 1768-ban helyén a mai nagy templom áll fel.

Bezárásul ma is fenálló török időbeli vagy előtti maradványainkról kívántunk még némelyeket ide följegyzeni. Legnevezetesebbek ezeknek 1.) *Sz. Anna kápolnája* a főtemplomtól éjszak felé mintegy tíz lépésre. 2.) A *budai kapu*, mely 1809. előtt a belvárost (vulgo:

várat) éjszokról egészen elzárá, midőn — mint az egyik oldalán olvasható fölírat *) mutatja — útca nyitattván mellette, belső nyílásánál házak emeltettek, maga pedig jelenleg mészárszékül s részben hadi szertárul szolgál. 3.) Várfalainknak csak egy része áll fenn, mely a püspöki kertet keletről zárja el, nem mutathatva már ma egyéb érdekest, mint egy belefalazott s vörös márványba metszett magyar öltözetű férfi-derekat, alja elkopva. Másik része e védfalaknak a déli oldalon 1808-ban bontatott el, mint ezt a helyén emelkedett háznak e fölírása mutatja:

Anno qVo

Deslere hoC LoCo Moenla ALbensla.

S im ez röviden, mit ma a nagy hírű székes város maradványai-ból fölmutathatunk.

*) Francisco I.

Haered. Austriae. Imp. p. f. Aug.

Simul. Hungariae. Rege Apóst.

Quindena. Nobil. equitum. Hungarorum.

Regis. ac. Regni. contra hostes. Gallos. tuend. caussa.

Duce. Josepho. archid. Austriae.

Regis. optimi. fratre. optimo.

Hungariae. Palatino.

Insurgentium. millia.

Diebus XV. XIII. XIII. Calend. Decemb.

MDCCCIX.

In. campis. Albae-Regali. adsitis.

Congregata. lustrante.

Portam. hanc. urbis.

Quod. angustiis. commeatium. multitudinem. moraretur.

Senatus. Populusque. Alba. Regalensis.

Binis. aedibus. emtis.

Solo. aequatis.

Fecit. ampliozem.

Ac. olim. Budensem. vocatam.

Deinceps. memoriae. causa. Palatinam. dicendam. decrevit.

MDCCCX.

ESZMETÖREDÉKEK A MAGYAROK EREDETÉRŐL.

WENZEL GUSZTÁVTÓL.

IV. *) B.

Mit kell tartani mind általában, mind egyes tagjaira nézve azon hatalmas népcsaládról, melyhez ősünk eredetileg tartoztak? A magyar- finn kérdés, bármi tanulságos is nyelvtudományi tekintetben, még is őstörténetünket illetőleg (legalább eddigi korlátolt felfogásában) sem helyes kiindulási pontot nem nyújt, sem oly célpontot nem tűzött még ki magának, mely tárgyalását feladatára nézve elég határozottá s irányára nézve nemzeti történettudományunk kívánalmainak megfelelővé tette volna. Eddigi vizsgálódásainknak tehát nem is volt más eredményök, mint Reguly nyelvtudományi kutatásainak mind álláspontjok, mind fontosságuk szerinti méltatása. Csak ezek fogják a magyar- finn kérdésnek való tudományos jelentőségét velünk tisztán megismertetni. Jelenleg csak azért látszott szükségesnek azt szóba hozni, hogy azon pontra emelkedjünk, melyből korunk tudományos notabilitásai a külföldön nemzetünk eredetét és őstörténeti viszonyait elég helytelenül vizsgálni szokták, s mely, fájdalom, ez oknál fogva sok magyar tudósok nyomozásainak is szolgált irányadásul.

Észrevétel nélkül nem hagyhattam, hogy *őstörténeti kérdések* fejtegetésében nyelvtudományi forrásokon kívül ma már általában más segédszereket is használnak. Említve volt, mi nevezetes szerepet játszanak e tekintetben az emberiség fajok szerinti osztályozását illető újabb physiologiai nézetek. Így *Thierry Amade* és *Ágoston* testvérek egyedül ezen szempontból ügyekszenek felvilágosítani Anglia és Franciához régi történetét. Így *Bory de Saint-Vincent* szinte a népek fajokülönbségében gondolja föllelni az emberiség kifejlődésének első csiráit **). Így *Frère* abbé a phrenológiában keresi a tör-

*) Az I. II. III. és IV. A. szakaszokat I. a VI. füzetben.

**) Eziránti nézeteit rendszeresen egybeállítva találjuk az általa több tudósok társaságában kiadott „Dictionnaire classique d'histoire na-

ténet minden titkainak magyarázatát *). Sőt voltak, kik a jövőt is ilynemű irányban vették szemügyre s a physiológiát politikai alaptudománynak nézték **). A magyar őskort is csak akkor látjuk majd tisztább világosságban, ha megfejtésére a hatalmunkban lévő mindennemű, tehát a magyar- finn kérdésnek határain is túl terjedő tudományos eszközökkel, fogunk. A csupán physiologiai körben sem állapodhatunk meg végkép; mert a történetet soha egyoldalú elméleti kedvenc eszmék útmutatása mellett nem, hanem egyedül úgy fogjuk érthetni, ha megértésében szelleméhez és teljes anyagához képest a korunkra jutott mindennemű kútfőket használjuk.

Ez kiindulási pontom, midőn őstörténetünk egyik legnevezetesebb oldalát, *nemzetünknek más rokon eredetű népekkel ethnographiai összefüggését* veszem vizsgálat alá. Nem finn népcsaládró akarok itt szólni, melynek tagja a magyar nemzet volna; mert — mint már bebizonyítottam — ez a kérdésnek egészen elhibázott felfogása, mely semmi historiai eredményhez nem vezethet. A történettudomány érdeke inkább azt kívánja, hogy azon kort vegyem szemügyre, midőn a magyar még nem volt, mint ma, ridegül álló nemzet, hanem egy elterjedt hatalmas népcsalád tagja; s hogy megvizsgáljam: *Mit kell tartani ezen népcsaládról általában, s nérszerint annak egyéb tagjairól, valamint a magyar nemzettel való összeköttetésökről?*

Már kilenc év előtt, midőn először terjesztettem a magyarok őstörténetéről levő nézeteimet a közönség elébe, e tekintetben határozottan oda nyilatkoztam, hogy én őket egy, *valaha igen hatalmas, s mind Ázsiában mind Keleteurópában elterjedt, világtörténeti jelentőségű népcsalád tagjának* látom. E népcsaládot már akkor Bél után leghelyesben „*hún-scytha*“ névvel nevezendőnek tartottam; később pedig a húnokon és magyarokon kívül még az *avarokat, bolgárokat, kazárokat, palócokat, oroszokat, besenyőket, ázokat és kúnokat* hoztam fel, kiket mind ezen népcsaládhoz kell számítanunk ***). Ezen nézet mellett jelenleg is állok, s ha kíván-

turelle“ VIII. kötetében (Paris, 1825.) „Homme“ cikk alatt, 269—276. l.

*) Principes de la philosophie de l'histoire. Paris, 1838.

**) P. o. *Courtet de l' Isle*: La science politique fondée sur la science de l'homme stb. Paris, 1837.

***) V. ö. Wiener Jahrbücher der Literatur, C. kötet, 1842, 266. sk. l. és CVII. kötet, 1844, 228. sk. l.

latnék, ez iránti indokaimat felhozni minden percben kész vagyok.

Szontagh barátom e tárgyban más nézetű, mi teljes szabadságában is áll. Tudományos kérdésekben legjobb, ha az, kinek indokon alapuló meggyőződése van, egyedül azt követi; mert nem létezik alkalmatlanabb és inhumanusabb kényuraság, mint a szellemi, s a tudomány érdeke is azt kívánja, hogy másnak nézetein erőszakot gyakorolni ne akarjon. De viszont mindenkinek szent tiszte is, ha tudományos kérdések szóba hozatnak, ezekről véleményét és nézeteit a tárgy komolyságához illő modorban és mások iránti méltánnyal kimondani, indokokkal támogatni, és ide nem való élcektől vagy *irány nélküli shepsistől* tartózkodni.

Eszmetöredékeim célzatánál fogva Szontagh barátom észrevételeit annyiban tartom tekintetbe veendőknék, mennyiben azok néhány külföldi notabilitások ferde felfogásának hü viszhangjai. Ámbár így is notabilitásai ellenében más notabilitásokat hozhatnék fel; s ha ő a magyaroknak ethnographiai összefüggését a bolgárokkal, kazárokkal stb minden indokolás nélkül pusztán csak tagadja, őt az általa más kérdésben (p. o. Madzsar várost illetőleg) vakon követett Klaproth híres „Tableaux historiques de l'Asie“ című munkájára (Paris, 1826.) utasíthatnám, hol a 234. s köv. lapokon a magyaroknak ezen népekkeli összefüggéséről egészen más adatokat találhat.

De minek ott tekintélyvel élni, hol a kérdés eldöntésére egyedül tudományos indokok vannak meghivatva, s hol egykét, ha mindjárt még oly jeles munka olvasása vagy idézése sem ad jogot az ellen kikelni, mi a történettudományi kúttők minden eddigi kritikai vizsgálatainak eredménye.

Azt mindazáltal nemzeti becsületünk látszik megkivánni, hogy mindenek előtt magyar tudósaink kutatásaira és combinatióira fordítsuk figyelmünket; s meglehet, hogy p. o. Horvát István, Fejér György, Jerney János és más jeles hazánkiai eddigi munkálatai is képesek igen sokat tökéletesen felvilágosítani, mit, ha azokat vagy nem olvassuk vagy ignoráljuk, vagy csak egyes állításaikat tekintjük, külföldi írókból egyáltalában tisztába nem hozhatunk.

És most a dologhoz.

Ki a hún-scytha népcsalád történeti viszonyairól képzetet akar magának szerezni, a XIII. század közepe előtti időt vegye vizsgálat

alá. Az ide tartozó, a magyarokkal vér- és nyelvrokon nemzetek későbbi eseményeire nézve már Jerney jegyezte meg, hogy „a mongolok (1240. körüli) győzödelme okozta népek költözködése alatt, minekutána polgári létüket elvesztették, többféle s különösen mongol vagy tatár népekkel összekeveredvén, nyelvüket és nemzetiségüket annyira elveszték, hogy keverék maradványinál csak némely helynek nevezete, s néhány szóbeli hasonlatosság maradna fen; eredeti magyarságuk pedig örökre megszűnt.“^{*)} Kétségtől tehát, hogy ki a népüktől kutyafejűeknek jellemzett tatárok (azaz mongolok) azonkori szörnyű pusztításainak következményeit ignorálja, s egyedül Kelet Európának és Ázsiának későbbi ethnographiai állapotai után akar a hún-scytha népcsalád régi történeti jelentőségéről ítélni, azt hibás szempontból tekinti. Kétségtől e felett, hogy a hún-scytha népcsaládhoz tartozó nemzetek történetét többnyire csak byzanti és arab kútfőkből meríthetjük. Kivéve egy kazár fejedelem levelezését rabbi Chisdai, Abd-ur-Rahman X. századbeli spanyol-arab fejedelem miniszterével, és néhány csak a legujabb időben feltalált régi bolgár pénzeket, a magyar történet legrégibb kútfőin kívül, tőlök semmi nemzeti irott tudósítás fenn nem maradt. A mit pedig örmény, georgiai, chinai, mongol, orosz, skandináv és nyugateurópai kútfők nyújtanak, csak egyes töredékekből áll.

Már ha ezeket egybe foglaljuk, s ha azon kívül az események színhelyének geographiai momentumait is szemügyre vesszük, a „scytha“ és a „hún“ nevekben fogunk végre is megállapodni, melyek az itt szóban levő népcsaládhoz tartozó nemzetek megnevezésében az alapképzetet teszik.

A „scytha“ név a classicus világ íróitól veszi eredetét. Sokan azt tartják, hogy értelme kizárólag geographiai^{**)}, s hogy e tekintetben a nagy Scythiának felosztása európaira és ázsiaira, s ez utóbbinak az intra Imaum és extra Imaum fekvőre, minden tudósításoknak, melyekkel a régi scythákról és magáról Scythiáról bírunk, sarkpontja. De a ki csak olvasta Herodot elbeszéléseit a scythákról meggyőződhetett arról, hogy ő nem csak határozott föld lakosai-

*) Világosítás az avarok és kunságiak nyelvéről. Szeged, 1829. 27. l.

**) P. o. Schlözer: „Der Name Skyth heisst nichts;“ — és más helyen: „Skythien, das doch nichts als terra incognita borealis“ bedeutet.“ Nestor, Göttingen, 1802. II. köt. 113. és 123. l.

hanem határozott népségekről is szól; s ha még azonkívül az ethnographiai jellemvonásokat is figyelembe tartjuk, melyeket rólok Hippokrates és néhány mások közölnek, kétségtől mentesül, hogy a „scythia” név történelmi megmagyarázására a geographiai szempont egyáltalában nem elégséges, s hogy a szoros értelemben történettudományi és az ethnographiai tekintetek döntik el itt is a kérdést. Tagadhatlan ugyan, hogy a scythia népek viszonyairól scythia nemzeti kútfők nem tudósítanak, s hogy mindaz, mit rólok tudunk, többnyire görög vagy római írók munkáiból van véve, hogy tehát azon határozatlanságon, mely eziránti főleg részletes ismereteinkben észrevehető, nincs mit csodálkoznunk. Más részről mindazáltal látjuk, hogy p. o. Herodot ethnographiai sőt historiai tekintetben is oly eleven színekkel festi ezen népeket, mikép más nemzetek s általában azon kor eseményei iránti állásukról meglehetősen tiszta képzetünk lehet, belső viszonyaikról pedig, főkép ha Herodot tudósításait más hiteles kútfőkből merített adatokkal egybe állítjuk, szinte sokat tudunk meg. Igen érdekes, mit Herodot IV. könyvének 24. fejezetében a scytháknak, nyilván kereskedelmi, utazásairól s a Pontus és Borysthenes melletti görög gyarmatvárosoknak e tekintetbeni összeköttetéseiről ír. Látjuk (23—25. fejj.) hogy neki ez úton már mind az Ural, mind az Altaj hegységekről volt tudomása, s hogy a tiszta scytháktól világosan megkülönbözteti azon népeket, kik scythia eredetűek nem voltak, és csak a scythák között vagy szomszédságukban laktak (L. az egész IV. könyvet).

A „scythia” név nem csak az ókorban, hanem a középkorban is történelmi tekintetben nagy fontossággal bírt. Hogy idő folytában más népekre is, s név szerint mind azokra, kik a régi Scythia vidékein scythia módon éltek, kiterjesztetett, az az utóbbi századok tudományos szegénységének tulajdonítható. A mai történettudomány a scythia névnek ezen értelemben alkalmazását nem teheti magáévá. Kivánalma szerint a dolog mélyébe kell hatni, s különösen jelen értekezésem feladatát illeti, minden, bármi félék legyenek, tudományos segédszerek használása mellett az ethnographiai fonalat kell fölkeresni, mely a XIII. századig szerepelt népek többjei és a régi scythák közt létezett.

S e vizsgálat a scythia és a későbbi hún népek közti összefüggésre vezet. Ez értelemben szólt már Bél Mátyás is hún-scythia népesaládról; s ez utóbbi évtizedek nagyszerű archaeologiai lelemé-

nyei képesekké tesznek bennünket ezen összefüggést szoros történettudományi úton is bebizonyítani.

Régi egyiptomi, Diospolis romjai közt talált, falrajzoknak, szinte régi perzsa, a persepolisi palotán látható felírásoknak és néhány más adatoknak alapján helyesen figyelmeztetett Fejér György, hogy a hún nép már Krisztus előtt közel 1400 évig szerepelt a történetben, s hogy kétségen kívül van, mikép névszerint Egyiptomtól éjszaknyugot felé voltak lakhelyeik *). Ezen csak az újabb időben tiszta világosságra emelt adatok bizonyítják, hogy a hún nép régi földje a Pontus környékében feküdt; hogy ők is a perzsa király hatalmának hódoltak; hogy tehát mindazok, kik Ammianus Marcellinus ismeretes helyének, vagy de-Guignes chinai történetforrási vizsgálatainak alapján a húnok első történeti fellépését Nyugatáziában és Keleteurópában csak Krisztus után a IV. századba teszik, tévedésben vannak. Ammianus Marcellinus nem azt mondja, hogy előbb ismeretlenek voltak a húnok, hanem csak „Hunnorum gens monumentis veteribus *leviter nota*, ultra paludes Maeoticas glaciale oceanum accolens“ **); mi az azonkori geographiai ismereteket tekintve a Pontus éjszakkeleti környékére magyarázandó, s így a diospolisi és persepolisi felírásokkal tökéletesen megegyezik. De-Guignes hypothesisét pedig félreértésből származottnak és alaptalannak ismerte el már régen a tudós világ, úgy hogy csodálni kellene, mint ítéltethetett egy ahhoz ragaszkodó német tudósnek történettudományi dolgozata a francia kir. Intézet által még 1845-ben is jutalomra érdemesnek ***), hacsak tudományos okokon kívül más tekintetek nem bírtak volna erre befolyással. Egyébiránt a Pontustól és a Kaspi tengerig éjszak felé terülő vidékben lakozó húnokról Krisztus után a második században Dionysius Periegetes (Eust. comm. v. 730); a harmadik században pedig az örmény Moses Choronensis (Tiri-

*) Aborigines et incunabula Magyarorum ac gentium cognatorum. Budae, 1840. 31. sk. 1.

**) XXXI. k. 2. fejt. Mely könnyelműen jártak el egyébiránt sok tudósok Ammianus Marcellinusnak a húnokat illető adatai magyarázásában, I. azon akadémiai küldöttség jelentésében, mely a magyar tudós társaság 1844-ki december 9-ki kis gyűlésében felolvastattott. (L. az azon évi Értesítőt).

***) K. Fr. Neumann: Die Völker des südlichen Russlands in ihrer geschichtlichen Entwicklung. Eine von dem k. Institut von Frankreich (1845) gekrönte Preisschrift. Leipzig, 1847.

dates király korára, 259-től 312-ig vonatkozólag Hist. Armen. lib. II. cap. 82.) is világosan szólnak; s adataik Strabo és Ptolemaeus munkáiban, mint már Fejér György bizonyította, szintén nyerne lámaszt.

Már ezt szem előtt tartva, és tekintve, hogy Herodot (I. 103—106) szerint a *scythák* első történeti fellépésökkor *) a cimeriusok ellen Krisztus előtt a VII. században szintezen vidékekből kiindulva Cyaxares mediai, és Psammetich egyiptomi királyokkal is hadakoztak, s (104.) magokat egész Ázsia uraivá tették; hogy ez után folyton folyva a Fekete és Káspi tengerek környékei szolgáltak nekik lakhelyül; hogy Krisztus utáni iróktól p. o. Dionysius Periegetes és másoktól közvetlen a húnok mellett említetnek stb stb, nem lehet kétségünk, hogy a *scythák* és húnok a legrégebbi időktől fogva igen szoros összefüggésben éltek. Hogy pedig ezen összefüggés nem egyedül geographiai, hanem valóságos ethnographiai is volt, s hogy azon népek közt, kik az ó történetben a *scythák* nevezete alatt szerepeltek és a szoros értelembeni húnok közt vérrokonság is létezett, az, más bizonyítványok sem pro, sem contra nem létezvén, kitetszik a „*scytha*“ és „*hún*“ névnek igen gyakori, különféle korban és különféle népeknél egyaránt található azonosításából. Ezen értelemben Ethele vagy is Attila magát minden „*scytha*“ és germán népek uralkodójának nevezte; s ezen értelemben minden nemzetek, melyek a húnok vérrokonai voltak, magokat szinte *scytháknak* is nevezték másoktól is így neveztettek.

Ezek után, úgy hiszem, értekezésem feladata nem a számos ide tartozó kérdések részletes bebizonyítása, hanem csak az általánosabb szempontok tisztába hozatása lévén, a tisztelt olvasó is tudományosan indokolt nézetnek (melyet mindaddig, míg ellenkezője be nem bizonyíttatik, történeti igazságnak fogok állítani) ismerendi el, hogy volt idő, midőn egy igen terjedelmes hún-scytha népcsalád ethnographiai és historiai értelemben, nem csak létezett, hanem világtörténeti szerepet is vitt; s hogy ezen idő minden e népcsaládhoz tartozó nemzetek előtt kedves és fölötte nagy érdekekkel bír. Történeti fénykora ezen népcsaládnak kezdődött Európában a húnoknak a negyedik században nagyszerű fellépésével; később pedig az

*) Nevök először Hesiod által említetik (Chr. e. 800 körül), de ezen kora történetöket még homály borítja.

ötödik században *Ethele hún király* (433—453) roppant birodalmának terjedelmében és hatalmában; a hatodik században a bolgárok hős tetteiben; a hetedik és nyolcadik században Keleteurópa déli részein az *avarok*, s északi részében a *kazarok* országaiban, és politikai úgy, mint társadalmi befolyásában; végre a kilencedik században magyar őseink e földön letelepedésében s az ezt követett nagyszerű és jeles tetteiben hatalmas nemzeti szellemének és történeti hivatásának oly szembetünő próbáit adta, hogy nem csak *Ázsia*, hanem *Európa* történetében is emléke öröké fenn fog maradni.

E tekintetben mindazáltal szabadjon még észre vennem, hogy kisszerű és valóban törpe történeti felfogásnál egyébnek nem tekinthetem az utolsó század abbeli folytonos törekedését, melylyel ezen népcsaládnak történeti szereplését minden alkalommal kisebbiteni, s jeles és nagy tetteinek háttérbe szorítása mellett egyedül azt ügyekszik kiemelni, mi történetöket bármí módon árnyékba helyezheti. Német és szláv írók szünet nélkül tépegetik a hún-scytha népek történeti legszebb virágait, ezáltal a germán és szláv nemzetek tetteit ékesítendők. Így *Ethele* királyt nem csak barbárnak, hanem a rosz principium történeti képviselőjének is, *húnjait* pedig kegyetlen és vérszomjas rablóknak látjuk rágalmozva; a mit pedig nagyot tettek s általában a hún birodalom üdvös befolyása Európa ujjá születésére, a germán és szláv népeknek tulajdoníttatik. Még sötétebb színekkel festetnek az *avarok*; s a *bolgároknak* csak azért jut kegyelem, mert elszlávosodtak. Azon nagyszerű küzdelem, mely a IX. és X. században a *kazarok* és az oroszoktól vezetett szlávok közt folyt, hol amazok, mint a nemesebb műveltség birtokosai ezeknek durva csapásai ellen, melyeket a byzanti császár egész hatalmával elősegít, végre is dicsőséggel dőlnek el, részrehajlatlan hirdetőre mind eddig nem talált még. Végre mit szóljak szegény nemzetünkről? melynek múltja, nem kevésbbé mint jelene, német és szláv írók szüntelen, s nem ritkán legméltatlanabb támadásainak van kitéve — S még is, egyedül mi magyarok vagyunk már ma csak hátra a dicső hún-scytha népcsalád mindazon számos tagjai közül, melyeknek fénykorúzott nagy királya *Ethele*, ha akará porrá zúzhatta volna egész Európát; de ki mint isten ostora harctettei közt is inkább új rendnek teremője akart lenni, mint a színleg a romai császároknak hódoló, de tetteleg méltóságukon annál mélyebb sebeket ejtő azon kor-

beli barbár fejedelmek politikájának követője *); s kinek egyetlenegy hozzá méltó ellensége Actius magát szinte a húnoknál képezte ki, a rómaiaknál pedig igen jellemzőleg érdemeinek jutalmát vette. Egyedül mi vagyunk már képviselői a hún-scytha népcsalád történeti nagyságának, hivatva ennek emlékét gondosan fentartani, és nagy őseink dicsőségére magunkat méltóknak mutatni.

Általmenve a hún-scytha népcsaládhoz tartozott, s a XIII. század közepeig e tekintetben történetileg nevezetes nemzetekre, ezek közül a következőket tartom különösen említendőeknek :

a) A *húnokat*. Ezek történetében van jelen kérdésennek súlypontja. Azonban nem eseményeik, hanem nemzeti létök hatása és történeti jelentősége az, mi előttünk itt érdekel bíz.

E tekintetben tagadhatatlan, hogy a tizenkét század előtt hatalmuk főpolcán állt húnok állapotjait nem ismerjük úgy, mint p. o. az angol vagy francia népek nemzeti viszonyait. De itt a legcsekélyebb részletekig terjedő ismeretekre nincs is szükségünk. Elég az, ha nemzeti létök általános tulajdonságáról és fő nyilatkozatairól vagyunk híven értesítve. S ezt illetőleg úgy hiszem, hogy hatalmuknak minden kortársak által tapasztalt nagyszerűsége, státusi és tár-

*) Ezen viszonyt *Waltharius* című X. századi történeti költemény Ethele hatalmáról és tetteiről, elöl így adja elő :

Hic populus (a húnok) fortis virtute vigebat et armis,
Non circum positas solum domitans regiones,
Littoris Oceani sed pertransiverat oras,
Foedera supplicibus donans sternensque rebelles.

.....
Attila rex quondam tulit illud tempore regnum....

Kinek seregét látjuk :

Vincentem numero stellas atque amnis arenas,
Quadrupedum cursu tellus concussa gemebat,
Scutorum sonitu pavidus superintonat aether,
Ferreca silva micat totos rutilando per agros,
Haud aliter primo quam pulsans aequora mane
Pulcher ab extremis renitet sol partibus orbis.

Ethele pedig a burgundi követek előtt így nyilatkozik :

Foedera plus cupio, quam proelia mittere vulgo,
Pace quidem Huni malunt regnare, sed armis
Inviti feriunt, quos cernunt esse rebelles.

L. Lateinische Gedichte des X. u. XI. Jahrhunderts, herausg. v. Jac. Grimm u. And. Schmeller. Göttingen, 1833.

sadalmi közintézményeik sajátosága és kül megjelenésök jellemző vonásai biztosítanak, mikép az azonkori emberiség és talán későbbi generációk is több századokon által jól ismerték a húnokat, mikép tehát ha rólok valamit határozottan beszélnek, félreértést feltenni alig lehet. A hún névről nem áll, hogy csak geographiai nevezet, és azok is tévedésben vannak, kik azt *politikai* elnevezésnek veszik. P. o. a germán népek, kik Ethele felségének hódoltak, soha húnoknak nem nevezettek. Ha tehát középkori, főkép byzanti kútfőkben húnok említetnek, más nemzettel való felcserélés egyáltalában *fel nem tehető*, s ezt kell tartanunk, hogy vagy szoros értelemben húnokról, vagy velök rokon eredetű ugyan nemzeti jellemet mutató népről van szó.

Ez általában azon szempont, melyből a hún-scytha népcsalád tagjai nemzeti viszonyait vizsgálni lehet és kell. Hogy mennyire lehetséges, a történeti népmondák adatait, a nyelvrokonságot, physiologiai viszonyokat és más eféléket szinte tekintetbe kell venni, magától értetik. Csak attól kell ovakodnunk, nehogy kizárólag és egyedül csak hiányos, elhibázott vagy egyoldaluan vett nyelvészeti és physiologiai feltételezések alapján intéztessék el e kérdés. Hogy a húnoknak külön nemzeti nyelvök volt, azt Priscus Rhetor határozottan mondja. De ma ezt többé nem ismerjük, s néhány tulajdonneveket kivéve (melyeket szinte csak külföldiek által elferdítve ismerünk), tőle nem igen maradtak fenn csak egyes szavak is. Mi túlcsigázott tehát e tekintetben p. o. Klaproth ügyekezete, ki a hún nyelv maradványait egybegyűjtve, ezek alapján akart a húnok nemzetiségéről szólni? *). S a physiologiai vizsgálatok még ingatagabb alapon nyugszanak, miről p. o. Müller Ferdinánd Henrik igen szembeütő példára figyelmeztetett **).

S ezt szem előtt tartva, mi

b) az *avarokat* illeti, ha csak azt nem akarjuk állítani, hogy kicsépt szalmából izletes jó elede lt lehet készíteni, el kell ismernünk, mikép eddigi ismereteink az avarok történetéről minden tekintetben elégtelenek, mikép tehát itt mindenek előtt azon kell lennünk, hogy azt való tudományos úton tisztább világba állítsuk. Pray hal-

*) Tableaux historiques de l'Asie. Paris, 1826. 244. sk. l.

**) Hallesche Literaturzeitung 1838. augusztusi füzet, 148. sz. a. 575. és 576. l.

hatlan történettudományi érdemeit legkevesebb sem akarom csonkítani; de ha mindjárt az avarok történetéről annalisait még annyi méltánylással tekintjük is, nem tagadhatni még is, hogy ő itt csak kevés sikerrel járt el. S rajta és a gyöngye egyoldalú Gebhardin kívül egyéb historicusaink az avarok történetével úgy szolván nem is foglalkodtak.

De a dolgok ezen állásában, hol az avarok történetében sehol határozott alakzatokkal nem találkozunk; hanem mégoly nagyszerű eseményeik is egyedül ködfátyolképek gyanánt tűnnek fel előttünk; ők, történetök minden rejtélyei mellett is, a hún-scyth népek történeteinek egyik legérdekesebbike. Az avarok első világtörténeti föllépése, melyről mindeddig csak igen homályos tudomásunk van, nagyra emelkedésök a foederatív politikai szerkezet alapján, végül tragicus, de hatalmuk hanyatlásában is még nagyszerű megbukásuk az ellenök egyesült byzantiak, németek, szlávok és a vérrokon bolgárok fegyvereitől, a világtörténet ilyenmő legritkább példái közé tartozik. Névszerint pedig nemzeti viszonyaik annál nagyobb figyelmet érdemelnek, minthogy — minden más tekinteteket mellőzve — csak azoknak felvilágosításától várhatjuk egyszersmind azon számos rejtélyek megoldását, melyek a majd félszázadig velők legjobb barátságban együtt lakott longobárdok történetén szinte még nehezkednek, s melyek az ezektől később elfoglalt olasz vidékek akkori eseményeit és új modorban elrendezését nagy részben még mindig érthetlenné teszik.

Voltak, kik a hún-scyth népcsaládhoz tartozott régi avarokat azon *avar* nevű népséggel azonosították, mely jelenleg a kaukazi hegység éjszakkéleti részén lakik. Azt reményltek, hogy ennek nemzetiségét ismervén, amazok nemzeti viszonyait szinte képesek lesznek megítélni. De ezen vizsgálatok eddig nevezetes eredményhez nem vezettek, és — őszintén mondván — jövőre nézve is kevés bizalmam van, hogy azokból a tudománynak az említett irányban való nyereménye leend. A kaukazi avarok muhamedánok lévén az Izlam-szellemű mivelttségben részesítették, s ez annyira elidegenítette már ősnemzeti eredetiségöktől, hogy ma már csak nyelvekben maradtak fenn annak néhány utóhangjai. De ebben is, ha mindjárt más szomszéd népektől eredeti különbségek félreismerhetlen, a való őselemeket feltalálni felette nehéz. Klaproth e tekintetben csak keveset tett; miért is Jerney Jánosnak egyedül ennek nyelv-

szeti vizsgálatain alapuló megfejtése a magyar és ezen avar nyelv közti viszony kérdését el nem dönthette *); melyet tehát jelenleg is még mindig tudományos nyílt kérdésnek lehet tekinteni.

Egyébiránt, minthogy itt csak a hún-scytha népcsaládnak XIII. század előtti állapotjai vannak kérdés alatt, a kaukázai avarok nem is igényelnek részünkről különös figyelembevételt.

A *pannoniai avarokra* vonatkozólag, miután szoros értelemben történeteket mellőzve feladatomból kizárólag azok ethnographiai viszonyait illeti, mindennek előtt kiemelem, miszerint gondosan kell őket egy más szinte avar nevű néptől megkülönböztetni, mely virágzó korukban geographiailag keleti szomszédjuk volt ugyan; de melyről határozottan tudjuk, hogy ethnographiailag velök nem azonos.

Az újabb tudomány ezen két avar nevű népet akkép szokta különböztetni, hogy a keleti avarokat való avaroknak, a pannoniákat pedig Simocatta után *pseudo-avaroknak* veszi, s hogy ethnographiailag amazoknak turk (török), ezeknek pedig hún vagy finn származást tulajdonít.

Ezen *pannoniai* vagy is *pseudo-avarok* (másképp *várkúnoknak* is hivatnak **) a byzanti császárokkal, a frankokkal és más népekkel gyakran jöttek érintkezésbe. Sőt némelyekkel szoros összefüggésben is léteztek. Ez utóbbiak közül elég legyen a bolgárokat, gepidákat, longobárdokat, és csak ekkor időben historiai szereplésre emelkedett szláv népeket említenem. S ki Keleteurópának VI. és VII. századbéli eseményeit tekintve, világtörténeti jelentőségeket elismerni kénytelen.

De főképp az nevezetes, hogy Theophylactus Simocatta őket nem csak egyenesen *scythia* népnek állítja, hanem minden *scythia* népek legjelesbikének is tartja ***). A byzanti írók ezen kívül, úgy mint a nyugotiak, világosan és határozottan a húnok vérrokonainak állítják ****). *Hún-scythia* eredetök tehát kétséghivű.

*) Világosítás, Ázsiában a Kaukaszus hegyén lakozó avarok és kúnaiak nyelvének magyartalansága eránt. Szegeden, 1829.

**) Ezen nevezetet, mely már byzanti íróknál találtatik, ezek *Var* és *Chun* régi királyaik neveitől származtatják.

***) Ed. Bonn. 1834. VII. K. 7. f. 282. sk. l.

****) Kik az avaroknak más nemzetiséget tulajdonítanak, mint p. o. Konstantínus Porphy., félre értik történeti előzményeiket. V. ö.

Úgy látszik, hogy maga az „*avar*“ név is leghelyesebben a régi „*aor*“ tiszta scytha szótól származtatható, mely embert vagy férfit jelent *); és hihető, hogy ők az *aor* nép vagy *aorsok* utódjai, kiket Strabo (XI. k.), Plinius (IV. k. 11, 25. és VI. k. 12. 6.), Ptolemaeus; sőt Tacitus is („*Adorsorum gens*“ *Annal.* XII. 15.) említi; kiknek lakhelyei a Kaspi tengertől éjszak felé terültek, ugyanodáig, hol később az avarok felléptek; s kiket minden történeti bizonyságok egybefoglalása után Mannert valóságos *húnoknak* tart**). Igen érdekes az aorsoknak életmódját, miként az p. o. Strabo XI. könyvében leíratik, a már Pannoniában letelepedett avarokéval összehasonlítani. Kitetszik ebből, hogy mindkettő nomád nép volt ugyan; de műveltség tekintetében még sem álltak a többi népek irányában oly annyira hátra, mint azt néhányan, kik a műveltség és humanitas monopoliumát csak bizonyos nemzeteknek tulajdonítják, velünk elhíttetni akarnák. Ők t. i. minden hadi jelességek mellett a békesség nemesebb foglalatosságaitól sem idegenkedtek; s valamint p. o. az aorsokról azt bizonyítja Strabo, hogy igen élénk kereskedést űztek, s névszerint baktriai tevéket használva, ind és babylon kelméket szállították Európába; úgy a pannoniai avarok is a byzanti császárság és Némethon közt folyt igen fontos kereskedést, névszerint a Dunán közvetítették és kezelték ***).

c) *Bolgárok*. A világhírű bolgár nép két hatalmas státusnak volt alapítója; mindkettő a magyar őstörténet szempontjából felette érdekes.

Egyike ezeknek Ázsiában feküdt a Volga mentében, Kazarország fölött, a mai Kazán környékében. Meglehetősen terjedelmes és részletes tudósításokat nyújtanak róla az arab földírók ****), mert kereskedés végett azt az arabok gyakran meglátogatták, sőt

---

Pray, *Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hung.* Vindob. 1761, 191. l.

*) Herodot IV. könyv. 110. fej.

**) *Geographie der Griechen und Römer.* IV. kötet, Nürnberg, 1795. 358. sk. l.

***) L. p. o. Hüllmann, *Geschichte des byzantinischen Handels bis zum Ende der Kreuzzüge.* Frankfurt a. d. O. 1808. 73. sk. l.

****) L. M. C. D' Ohsson: *Des peuples du Caucase, ou voyage d' Abou-el-Cassim,* Paris, 1828. 73. sk. l.

az Izlam is, már a Hegira III. és IV. százada fordulóján, hatott oda Bagdadból. De a magyarhoni viszonyokra is észrevehető a volgai bolgárok befolyása a X. században *). Midőn a XIII. században a mongolok Nyugotáziát előzőnlék, a Volga-melléki Bolgárországot megsemmisítették.

A *bolgárok* ezenkül Európában a Duna alvidékeinszinte hatalmas státust alapítottak, melynek történetére nézve sok adatot találunk a byzanti íróknál, s mely később Magyarországgal politikailag összekapcsolatván, a magyar szent korona egyik legjelesb tartománya volt. Mindamellettl említenem kell, hogy az európai bolgárok története szinte csak igen kevésbé ismeretes, s hogy annak éppen fő momentumai kritikailag még átvizsgálva nincsenek.

És itt szabadjon a tisztelt közönséget Dr. *Rischel Ágost* egyetemi könyvtárunk segédének, az európai bolgárok eseményeit illető mély tudományosságot tanusító vizsgálataira hivatkoznom, ki Nicephorus Constantinopolitanus a bolgárok történetét illető adatainak kritikai megfejtése által világosan bebizonyította, hogy Kuvrat, a Kubán melletti bolgárok bölcs királya, kinek öt fia az európai bolgár történetben kiindulási pontot nyújt, nem — mint eddig közönségesen, de hibásan tartotta a historia — a VII., hanem az V. században élt. Rischel úr vizsgálatai a bolgár történet ezen chronologiai megigazíttatása által annyira új színben tüntetik fel az európai bolgárok eseményeit és Keleteurópának az V. és VI. században viszonyait az eddigi elbeszélésektől eltérő, egészen más alakban ismeretik meg, hogy azoknak minél előbbi közönségessé tétele a tudomány érdekében kívánatos.

Azon nép, mely jelenleg viseli a *bolgár* nevet s a Duna alvidékein Bolgárhont lakja, ma a szláv népcsaládhoz számíttatik. De ez nem eredeti nemzetisége. A byzanti historicusok világosan azonosítják a bolgárokat nemzetiségökre nézve a húnokkal **); újabb írók pedig gyakran a finn néptörzsökhez számítják. Ez utóbbi vélemény mind a hún, mind a finn népek hibás ethnographiai felfogásán alapulván: a *hún-scytha* népcsaládról már fennebb kifejtett né-

*) P. o. Anonymus Belae R. Notarius, 57. fejt.

**) V. ö. Klaproth Gyula: Tableaux historiques de l'Asie. Paris, 1826. 260. l. Schafarik: Slavische Alterthümer. Leipzig, 1843. 44. I. Bd. 38. l.; II. Bd. 152. l.

zeteinkhez képest, én őket szinte ezen népcsalád egyik előkelő tagjának állítom †).

d) Ugyanazt tartom a *kazarokról* is, kik Ethele birodalma szétbomlásától kezdve egész az orosz státus alapításaig, tehát majd négy századig a Fekete és Kaspi tengerektől éjszak felé terülő vidékeken hatalmas országot bírtak. Ezen nép viszonyai mindazonáltal egy különös monographia tárgyai lévén, melylyel én néhány év előtt a Schwartnerféle jutalomért versenyeztem, s melynek a jutalom oda is íteltetett; minthogy ezen monographiának rövid idő alatti kinyomatását reménylem, az abban egybeállított bizonyítványokra hivatkozom, melyek a kazarok hún-scytha eredetét kétségtől kivülvé teszik.

e) A *palócokat* vagy, mint az orosz évkönyvekben neveztetnek, *polowcokat* illetőleg, ámbár meg kell vallanunk, hogy történetükről eddig csak igen kevés vizsgálatok tétettek: ethnographiai tekintetben még is hún-scytha eredetök minden rólok szóló forrási adatból oly tisztán tűnik fel, hogy azt most is már bebizonyítotttnak kell tartanunk. Kik egyedül az orosz évkönyvektől említett polowcok viszonyait magyarázták, őket közönségesen már előbb a kún (cumanus) nép ágának tartották. Egyébiránt helyesen vette észre Horvát István, hogy ilynemű vizsgálatokba a magyarországi palócokat is be kell foglalni, miben a régi orosz történet újabb kutatói, mint péld. Köppen, vele egyet értenek. Így tehát a régiség- és történettudomány érdeke már azt kívánja, hogy mindkét irányban minél terjedelmesebb kutatások történjenek. Eddigelé a palócok nemzeti viszonyaira és eredeti nyelvére nézve legtöbb figyelmet érdemelnek Horvát István vizsgálatai *). Ő nézeteit úgy formulázta, hogy palócoknak nézi a kazaroktól a magyarokhoz elpártolt úgy nevezett kabar néptörzsöt is, melyet Konstantinus Porphyrogenneta említ; így magyarázván azon tudósítását is, miszerint a magyar nyelvnek különös dialectusával éltek **); mert ez szinte úgy áll jelenleg a magyarországi palócokról is ***).

De bármint legyen ez, és akár palócoknak, akár polowcoknak

†) Érdekes a magyarországi bolgárokra nézve Jerneynek derék értekezése a Tudománytár Új foly. XV. kötetében 1844.

*) Tud. Gyűjt. 1834. III. köt. 108. sk. 1., és IV. k. 103. sk. 1.; elvonatkozva mégis attól, mit Horvát főképp az V. és VI. kötetben a palócoknak összefüggéséről a gótokkal, getákkal stb mond.

**) De administr. Imp. 39. fej.

***) Tud. Gyűjt. 1833. VII. köt. 111. sk. 1.

nevezzük ezen népet, ethnographiai tekintetben hún-scytha származása minden korunkra jutott bizonyítványok értelmében kétségen kívül áll.

f) A mi keveset a palócokkal, oly sokat foglalkodtak a történettudomány művelői az *oroszokkal* és azok eredeti nemzetiségével. E név alatt pedig nem azon oroszokat értem, melyek jelenleg neveztetnek úgy (a nagy, kis, vörös stb oroszokat); ezek szlávok, s így itt minden tekinteten kívül maradnak. Értem inkább azon régi oroszokat (Рѡсь), vagy — mint Nestor évkönyvei nevezik — *var-jagokat*, kik a finnektől és szlávoktól a IX. században meghíva, Rúrik, Truwor és Sineus testvérek vezérlete alatt egy évezred alatt Nowgorodba jöttek, legott és nem sokkal azután Kióban is a később oly roppant hatalomra emelkedett orosz státusnak politikai talpkövévé leteendő.

Bayer és Thunmann, de leginkább Schlözer után ezeket közönségesen normann eredetűeknek tartják; de a források mélyebb és el nem fogult vizsgálása valószínűvé teszi, hogy ők szinte a hún-scytha népcsalád tagjai voltak.

Ezen véleményemet határozottan az e tárgyról írt legújabb és nagy tudományu munkának ellenében is kimondom, melyet Kunik Ernő ezen cím alatt: *Die Berufung der schwedischen Rodsen durch die Finnen und Slaven* (II kötet. Pétervár, 1844—5) bocsátott közre.

Ámbár jelen Eszmetöredékeim korlátolt feladatához képest a hún-orosz kérdés alapos fejtegetése, mely önálló munkának szolgálhat tárgyul, ezeknek körén kívül fekszik, szabadjon még is reá vonatkozólag legalább néhány jegyzetet ide tennem, melyek ezt az őstörténetünk szempontjából felette érdekes kérdést illető eddigi irodalmi dolgozatok jelentőségét meghatározni kísértsek. E tekintetben mindenek előtt a következő észrevételt el nem mellőzhetem.

Úgy hiszem, ki csak némi figyelemmel olvassa a byzanti és arab írók munkáit, meg fog győződni arról, hogy Keleteurópának a XIII. század előtti történetét egyáltalában csak a hún-scytha népcsalád és egyes tagjai tetteinek és eseményeinek illő tekintetbe vétele mellett lehet érteni. Már nyolcvan évvel ezelőtt mondta ezt ki határozottan a nagy nevű Thunmann *); ma pedig, miután a tu-

*) Eine allgemeine Geschichte der Völker, die von den ältesten bis auf bekanntere Zeiten (másutt mond: vor den Eroberungen der

dományos kutatások minden irányban igen nevezetes haladást mutatnak, nemzeti történetünk szempontjából még nagyobb fontosságot kell a hún-scytha népcsalád régi ethnograph-történeti ismeretének tulajdonítanunk. Keleti mint nyugoti írók, a skandináv és orosz történet kütfői nem kevésbé, mint a német és az éjszaki hősmón-dák egyaránt feltüntetik előttünk e népcsalád régi hatalmát, dicsősé-gét és mind Nyugatáziában mind Keleteurópában nagy terjedelmű birtokviszonyait; és csak elfogult egyoldaluságnak nevezhetni, hogy az újabb külföldi történettudomány attól mindeddig megtagadta a méltó elismerést.

Vegyük csak a dolgot, mint előttünk tárva fekszik, s tekintsük névszerint a legrégibb orosz történet körében roppant erőfeszítés-sel eddig tett kutatásokat. Nem egyes munkáról, hanem egész iro-dalmi irányról van szó; s ez iránynak egy pozitív és egy negatív ol-dala van. Első tekintetben bármi számos, jeles és nagy érdemű ku-tatások mellett a mai történettudomány sokat lát, mi a tények vilá-gában nem történt; második tekintetben pedig sokat nem lát vagy nem akar látni és ignorál, miről a kütfők és a minden kétségen fe-lül álló események combinációja teljes bizonyosságot ad.

Mivel Oroszország magát ma szláv státusnak hirdeti, találtat-nak, kik azt gondolják, hogy eredetére nézve is szlávnak kellett lennie, s kik ehez képest az orosz történetben minden nem szláv elemeknek csak alárendelt, sőt csekély jelentőséget akarnak tu-lajdonítani. Ezen urak nem tagadhatják ugyan, hogy nagy Péter orosz császár, midőn a múlt században Oroszországnak újjászületé-sét véghez vitte, e végre nagyobb részt külföldi nem szláv eleme-ket használt. De a nagy Péter uralkodását megelőzőt korra, s név szerint a XIII. század előtti időre nézve, mind azon befolyást haj-

---

Mogolen) am schwarzen Meere und der Maeotis, von der Donau bis an den Kaukasus gewohnt haben, (ist sehr wichtig). *So wie sie jetzt sein kann*, füllt sie eine der grössten Lücken der Weltgeschichte aus, verbindet Asien mit Europa, lehrt Völker kennen, die mehr als einen Welttheil gestürmt haben, und stellt Begebenheiten dar, welche nicht nur den Geschichtsgelehrten, sondern auch den blossen Leser interessiren müssen. *So wie sie haette sein können* [t. i. ha a kütfőknek oly nagy hiányában nem volnánk], würde keine Geschichte sie an Wichtigkeit übertreffen.“ — *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europaeischen Völker*. Leip-zig, 1774. 5. 1.

landók ignorálni, melyet a hún-scytha népcsaládhoz tartozott nemzetek az orosz státusviszonyok alapítására és kifejlődésére gyakoroltak.

Nem akarok itt a finnekről szólni, kiknek az orosz évkönyvek is közvetlen részvétet tulajdonítanak az orosz státus alapításában, s kik, ha nem is a hún-scytha népcsalád tagjai, legalább annak rokonai voltak *). Egyedül a kazarokra, kik valóságos hún-scytha nép valának, és Kazarországra hivatkozom. Arab kútfők IX. századi előkelő culturájukról, s általában a szláv és finn népek iránybani nemesebb műveltségökről adnak biztos tudósítást. Tény azonkívül, hogy Oroszország első politikai alapítványai t. i. a nowgorodi és a kiói státusok, csak akkor tudtak emelkedni, midőn a byzanti politikának sikerült hatalmának az oroszokkal való egyesülése következtében Kazarországot megbuktatni; továbbá tény, hogy ez által Kazarhon több igen fontos tartományai az oroszoktól elfoglaltattak, s hogy oroszok alatt itt nem szláv eredetű vitézeket, hanem azon harckedvelő férfiakat kell érteni, kik a finn és szláv népségek meghívásának következtében a IX. század közepe táján a Nowgorod körül lakozott néptörzsöket politikailag egyesítván és organisálván, egy új hatalmat teremtettek elő, melylyel már erősebb ellenség irányában is síkra szállni képesek voltak, és melylyel néhány szerencsés siker után, byzanti császároktól segítettve, mindjárt akkor a kazarok ellen eredménynyel kezdtek harcolni.

De az épen a kérdés, hogy: kik és micsoda eredetűek voltak ezen hol oroszoknak, hol warangoknak nevezett harcosok? Feleletül idéztetik Nestor orosz évkönyveinek ismeretes helye, melyet a kritikailag javított szöveg legújabb német fordítása szerint közölök: „Und sie (t. i. a finnek és szlovének) sagten: Lasset uns für uns selbst einen Knias suchen, der uns regire und nach Ordnung handhabe, und nach Recht; — tovább: „Sie gingen über das Meer zu den Waräger-Russen, — denn wie diese Waräger sich Russen nannten (hiessen), so nennen sich (heissen) andere Swieen, und noch andere Normannen, Angeln, andere Gothen. — Es sagten die Tschuden, Slowenen, Kriwitschen zu den Warägern: Unser Land

*) S közel rokonai, mint a nagy scytha néposztály egyik, földrajzilag is koronként igen szorosan érintkező, családja. Finn-scythának nevezetnők, tekintettel a summum genusra.

ist gross und gesegnet, aber Ordnung ist nicht darin, kommt über uns fürsten und walten. Und es wurden aus den Warägern drei Brüder gewählt mit ihren Geschlechtern; und sie nahmen alle Russen mit sich; und kamen erst zu den Slowenen und legten die Stadt Ladoga an, der älteste Rjurik setzte sich in Ladoga; aber der zweite Sineus am weissen See; aber der dritte Truwor in Isborsk. Und von diesen Warägern wurde Nowgorod das russische Land genannt.“

Kiki látja, hogy Nestor ezen elbeszélése, mely a XI. és XII. század fordulatján jegyeztetett, oroszaink nemzetiségéről és hazájáról közvetlen semmi egyenes tudósítást nem nyújt; hogy tehát mindazt, mit e tekintetben annak alapján orosz történetbuvárok állítanak, csak tudományos combinatiók segítségével következtették belőle. Ezen combinatiók egyoldalú és elfogult irányban tétetvén, szülték ez egészen alaptalan véleményt, mintha a Nestortól említett waranokok skandinávok volnának, s miután a nagyobb közönség ezen véleményt elfogadta, az mint valóságos fable convenue felvétetett a történetbe is.

Nem lesz érdek nélküli ezen combinatiókra egy pillantást vetni.

Ánép, kiből magoknak fejedelmeket választottak a finnek és szlávok, *warægoknak*, vagy *rusznak* (Ρωσς, orosz) neveztetett. Főnökei, úgy szinte utódjai is név szerint említettnek, u. m. Rúrik, Truwor, Sineus, Askold, Dir, Igor, Oleg, Olga stb. Úgy szinte Konstantinus Porphy. (de admin. Imp. cap. IX.) a Dneper vízeseinek orosz nevezeteit említi. Azon kívül kitetszik Nestor elbeszéléséből, hogy tengeren vagy legalább nagy vizen keresztül kellett nekik hazájokból a finnek és szlovénok földébe utazni. Ehez járul azon biztos tudósítás, mikép skandináv hajósok ugyan akkor időben a nyugatnak minden tengereit bejárták; Izlandot, Éjszakamerikában a tőlők Winlandnak nevezett vidéket, Angolhont, Franciaországban Normanniát megszállottak; mikép később déli Olaszthonban a nápolyi státusviszonyokat, és innen a keresztes háborúk alatt a szent földön is Antiochiában különös státust alapítottak; mikép végre Konstantinápolyba is hatottak, és a császárok testőri csapatai közé felfogadtattak. Mindezeket egybefoglalva, etymologiai vizsgálatok után is azt gondolván, hogy a régi orosz nyelv maradványai és a skandináv nyelvek közt benső rokonságra mutató hasonlatosság létezik, végre azt következtették

az orosz és skandináv vélemény pártolói, hogy Rúrik, Truwor és Sineus embereikkel eredetökre és ősnemzetiségökre nézve skandinávok, és Skandináviából, vagy közvetve Konstantinápolyon keresztül a finnek és szlovének földre érkeztek, legott a nowgorodi, később pedig több más státusokat alapítandók.

Ez az említett combinációk általános felfogása. A részletekben azután számos és sokféle változások találtnak. Különösen említenem kell, hogy a buvárok nagyobb része etymologiai elmélkedésekben kereste mindig combinációinak súlypontját, de hogy voltak olyanok is, kik, mint p. o. Krug, Pogodin és mások, minden etymologizálást lehetőségig kerültek; és csupán szoros értelembeni történeti bizonyítványokkal iparkodtak élni; hogy az etymologiai indokolás is különféle becsü, s hogy ezen tekintetben Kunik Ernő eljárásának minden esetre elsőséget kell tulajdonítani, ki t. i. Grimm Jakab nyomdokain és szellemében korunk tökéletesb nyelvtudományának színvonalára emelkedve eszmélkedéseiben, habár nem biztos eredményre jutott, legalább valóságos tudományos érzelmének és lelkiületének szép tanúságát adta stb stb. Kár, hogy Kunik a magyar nyelvet nem ismeri; azt bírván talán más eredményhez is jutott volna, mint egyedül germán, szláv és finn nyelvvizsgálatok alapján.

Részemről ezen combinációk ellenében észreveszem: hogy mivel a hún-scytha népcsaládot egészen ignorálják, melynek illő méltatása nélkül Kelet Európának a XIII. század előtti ethnographiai viszonyai egyáltalában nem érthetők, egyoldalúak és a tárgyhoz tartozó egyik lényeges momentumot egészen mellőzik. Érezte ezt már a tudós Ewers, ki épen ezért nem skandinávoktól, hanem kazarohtól származtatta a warágokat, de ki — mivel nemzetiségöket így nem a hún-scytha népcsaládnak általános szempontja, hanem csak ennek egyes tagja szerint kísérté meghatározni, — nem emelkedett azon vizsgálódási pontra, mely a IX. századbeli Kelet Európa viszonyainak közvetlen következménye. — Hogy az indokolásul szolgáló etymologiai eszmélkedések nagyobbbrészt sokkal gyöngébbek, semmint hogy ily fontos tudományos kérdések elintézésében tekintetbe vétethetnének; mennyiben pedig tökéletesb, egyoldalúságuknál fogva, mivel a *hún-scytha népek egyetlenegy még meglevő (t. i. magyar) nyelvét* egészen tekinteten kívül hagyják, szinte eredményhez nem vezethetnek. Úgy hallom, hogy Jerney János hazánk-

fia Keleteurópában tudományos utazásáról legközelebb meg jelenendő munkájában a régi orosz nyelv maradványait a magyar nyelvvel összehasonlítván, a kettő közt benső rokonságra mutató igen nevezetes hasonlatosságot talált volna. — Hogy mennyiben közvetlen Skandináviából juttatják a warágokat a finnek és szlovénok földre, földrajzilag maga Nestor elbeszélése által megcáfoltatnak; mert ebből csakugyan kitetszik, hogy ők dél, vagy délkelet felől jöttek ide. — Hogy a mennyiben a skandináv népeknek azon kori merész kalandait és költözéseit különféle, részint igen messze földekre, s az ezek és a Nestortól említett warágok föllépései közti hasonlatosságot idézik, ez legfeljebb történeti lehetőséget, nem pedig történeti valóságot bizonyít. De erre vonatkozólag is igen figyelemre méltó, hogy biztos történeti kútfők szerint Konstantinápolyban skandináv harcosokkal csak későbbi időben, midőn az orosz státus alapköve a warágok által már le volt téve, találkozunk; ellenben hogy már néhány századdal előbb a kazarok keleti határán lakozó orosz nevű népről van határozott tudósításunk. — Hogy mennyiben ezen kombinációk azt tartják, mikép csak azon harcosok neveztettek ruszoknak (oroszoknak), kiket Rurik és két testvére vezettek; s hogy a nemzetnek, melytől jöttek, *waræg* vagy *warang* volt a neve, tévednek. Épen ellenkezőleg, azon nemzet neveztetett oroszoknak, melytől jöttek; és ők, szintúgy mint a byzanti császárok zsoldjában álló *barangok* (Βαρανγοι) viselték a warági vagy *warangi* nevet.

Ezeket csak egész általánosságban észre véve, még arra is kell fordítani figyelmünket, mit — ámbár róla kétségkívül kútfői adatok léteznek — az orosz régi történet buvárai vagy ignorálnak, vagy jelentéktelen okokkal mellőzni ügyekszenek; mi tekintetben két pozitív állítást akarok bebizonyítani, t. i. hogy a kazaroktól kelet felé, a IX. században és már azelőtt, lakott egy orosz nevű nemzet; és hogy minden e nemzetről fenmaradt emlékezeteknél fogva bizonyos, miszerint az *nem skandináv*, sőt igen valószínűleg *hán-scytha* eredetű volt.

α) Bármilyen tökéletlen is mindeddig ismeretünk az arab tudományos irodalomról; bármilyen kevés aránylag az, mit az utolsó évtizedek kutatásai a különféle könyvtárakban található történeti és geographiai tartalmu arab kéziratokból napfényre hoztak és más nyelvekre fordítás által az európai tudomány számára közhasznúsítottak: még

is tény, hogy mióta a jelen tökéletlen állapot mellett is keleti s névszerint történeti kútfőkkel közvetlen közelebbről megismerkedtünk, úgy szólván egész felfogásunk a kelet történetéről tetemesen megváltozott. Hammer-Purgstall, Frähn és más tudósok ezen iránybani érdemeit méltán magasztalja az újabb irodalom. És remélhető, hogy a hún-scytha népcsalád régi viszonyairól is, ha a szerencse kedvez, talán már rövid idő alatt ez úton ismereteink nem csak terjedni, hanem tisztulni is fognak *).

Láthatni ezt jelenleg már az oroszok XIII. század előtti történetében is. Mert míg egyedül a byzanti írók tudósításai szolgáltak ebben kalauzál, sok, mit most már tisztán látunk, vagy egészen ismeretlen volt előttünk, vagy csak homályosan jutott értésünkre. Eszmetöredékeim feladatához képest szabadjon e tekintetben néhány keleti kútfőkben tett új kutatásokat byzanti és nyugoteurópai tudósításokkal egybeállítani ; reményelem, hogy ez bizonyosságot nyujtand, mikép orosz nevű nemzet a Kaukaszus éjszaki részein a kazarokkal határos földet a VII. században lakta ; mikép későbbi századokban ezen nemzet a hún-scytha népcsalád egyéb tagjainak tetteihez vállalataihoz képest a környező országok eseményeibe nem egyszer elegyedett és nem csekély befolyással is volt ; mikép végre, ha Nesztor orosz évkönyveinek elbeszélését ezen tudósításokkal egybevetjük, világossá válik, hogy az ott említett warang hősök nem egyebek voltak, mint e nemzetnek néhány, a finn és szlovén népeknél tekintetben álló és közügyeik rendezésére meghítt csapatai.

Tabari, híres arab tudós és a három warang testvér Rúrik, Sineus és Truwor valamint a hős Oleg, Igor stb kortársa (született Krisztus után 839, meghalt 923.), az általa írt 912-kig terjedő általános történetben Krisztus után 642-re vonatkozólag elbeszélvén, mikép egy arab hadvezér a derbenti királyt a kalifa felsőségének elismerésére bírni ügyekezett, a derbenti király-

---

*) Mily sajnós az, hogy oly tudóst, mint *Repicky János*, a keleti nyelvek egyetemi magántanára, nem tehetünk azon állapotba miszerint ideje legnemesebb részét a kelet irodalmának nemzeti irányban kiaknászására fordíthassa ! Adjatok e ritka tudomány és szorgalmu férfiúnak méltó állást, s egy évtized alatt azon világosság, mely a keleti kútfőkből ki nem sugározhatik, véka alá levén azok rejtve ránk nézve, történeteink egy szakára váratlan derűt hintend ! De mit használ jámbor ohajtásokkal tépelődnünk !... *A szerk.*

nak jelen tárgyunkra nézve igen érdekes nyilatkozatait közli, melyek német fordításban ímezek:

„Ich bin zwischen zwei Feinden; die einen sind die Chazaren, *die anderen sind Russen*. Diese sind die Feinde der ganzen Welt, und namentlich die der Araber; aber Krieg gegen sie zu führen versteht Niemand ausser den hiesigen Leuten. Anstatt dass wir Tribut geben (t. i. a kalifának) wollen wir *gegen die Russen* mit unseren eigenen Mitteln Krieg führen, und jene zurückhalten, dass sie ihr Gebiet nicht überschreiten. Rechnet uns dieses als jährlich abzutragenden Tribut und als Abtrag an“*). S valóban ezen feltétel alapján jött azután létre azután az arabok és a derbenti király közt a béke.

Az oroszok lakhelyeinek szorosabb geographiai meghatározására Tabari fordítója egy más egykoru keleti kütfő tudósítását közli:

„Wenn man nun in diesen Derbenden von jener Seite *den Russen* und Dzuharen vorbeigeht, so liegt da ein Reich und viele Städte, genannt Belendzer (Kazarország); von da weiter liegt der Wall Alexanders, der Wall des Jadzuz und Madzuz (Gog und Magog) genannt **).

Ezen tudósítás teljesen bizonyítja, hogy Kr. ut. a VII. században egy *Rusz* (orosz) nevű nemzet a kazarok szomszédja volt; hogy a Kaukázus északi részein Derbenttől nem messze külön országa volt, melyben állandóan le vala telepedve; hogy vitézsége és harcügyessége után nagy híre volt; hogy gyakran minden nemű más népekkel voltak háborúi (diese sind die Feinde der ganzen Welt) stb. Azonkívül említendő, hogy Tabari, a finn és szlovén népek vezéreiként fellépő, IX. századbéli orosz hősök kortársa, terjedelmes ismereteinél fogva ezeket, kik harcosaikat Ázsiába a Kaspi tenger közelébe is vezették, szinte ismerte; hogy tehát ez más oldalról új okot szolgáltat az általa említett orosz nemzet és ezen harcvezérek közti nemzeti összefüggésről meggyőződni.

*) *Dorn*: Beiträge zur Geschichte der kaukasischen Länder und Völker aus morgenländischen Quellen a Mémoires de l'Académie des sciences de St. Petersbourgban, névszerint I. Beitrag. „Versuch einer Geschichte der Schirwanschah“, a IV. kötetben, 1841. Az általam idézett helyet lásd az 536. l.

**) *Dorn*, IV. Beitrag: „Tabaris Nachrichten über die Chazaren, nebst Auszügen aus Hafis Abru stb., a Mémoires stb. VI. köt. 1844, 456. l.

Tabari tudósítását kiindulási pontul vévén, könnyen fogjuk megérthetni az arab földírók tudósításait Oroszhonról és az oroszokról, midőn t. i. egyhangulag a kazarok, bolgárok és szlávok szomszédainak neveztetnek *). E tudósítás nem azon Oroszhonra értendő, melyet Rúrik és testvérei finn és szláv népek közt csak a IX. században alapítottak, hanem arról, mely már a VII. században a Kaukaszus éjszaki részén létezett, és egy önálló orosz nevű nemzet hazája volt; melyhez tehát a skandináviai normannoknak és svédeknek semminemű közök nem lehetett.

Byzanti íróktól az oroszok nemzeti viszonyaira nézve már csak azért sem várhatunk nevezetes felvilágosítást, mert ezek csak a IX. század második felében említik először, miután azok már Nowgorodban és Kióban telepedtek le. S úgy látszik, hogy a félreértésnek, mely mindeddig e tekintetben a tudományos világban még létezik, ez ha nem fő oka is, legalább egyik fő alkalmá volt; mert elhitette a keleti literatúrával még nem ismeretes buvárokkal, hogy csak a IX. században léptek fel oroszok a történet színhelyén, holott fenebb láttuk, mikép már a VII. században jöttek azok érintkezésbe az arabokkal. Egyébiránt említendő még is, hogy az oroszok byzanti íróktól is, p. o. Nicetastól, Theophanes folytatójától, Cedrenustól, Zonarastól stb. közönségesen *scytháknak* neveztetnek, mi a skandináv származással egyáltalában ellenkezni látszik.

Annál fontosabb egy nyugoti kútfőnek, az u. m. *Annales Francorum Bertiniani* bizonyossága némi orosz követekről, kik egy byzanti követség kíséretében 839-ben az épen Ingelsheimben tartózkodott jámbor Lajos császár udvaránál megjelentek. Ezen tudósítás az oroszokat normann eredetűeknek állító tudósoknak mindig nagy bajt szerzett; mert értelme magában világos; s azért mindennemű mesterséges eszközökkel kellett élniök, hogy tanjokban meg ne zavartassanak. A tudósítás imez:

„Venerunt legati Graecorum a Theophilo Imperatore directi—ferentes cum donis Imperatore dignis *epistolam*. Misit etiam cum eis quosdam, qui se, id est gentem suam, Rhos vocari dicebant, quos *Rex* illorum Chakanus vocabulo ad se amicitiae, sicut asserebant, causa direxerat stb **).

*) L. Fraehn: Ibn Foszlañs und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit. S. Petersburg, 1823.

**) Pertz Monumenta Germaniae, I. köt. 434. l.

Bármely értelmet adunk is e szavaknak, bizonyos még is általuk, hogy 839-ben tehát majd harminc évvel Rurik és testvérei fellépése előtt, az oroszok nem mint kalandcsapat, hanem mint valószínűs nemzet, tulajdon királyuk alatt léteztek; hogy ez más hún-scytha nemzeteknek is, p. o. az avaroknak szokása szerint *chakannak* neveztetetett; hogy tehát skandináv származásról e nemzetnél szó épen nem lehet. Szinte ily világossá válik az is, hogy a *warang* vagy *warag* név orosz névvel nem azonos; s hogy fegyveres csapatnál alig jelentett egyebet. Byzanti íróknál is ezen értelemben találhatik a „Βαραγγροι“ nevezet *); és a magyar „barang“ szó is ugyan azon jelentésnek látszik megfelelni.

β) Az épen idézett kútfői adatok azt bizonyítván, hogy a nowgorodi warangok skandináv eredetű népség nem igen lehettek, s hogy őket inkább önálló nemzet kalandcsapatának kell tekinteni; hátra van még, hogy megmutassam, *mikép ezen nemzet hún-scytha népcsaládnak volt tagja.*

Hogy a nowgorodi warang-oroszok a magyarok rokonai voltak, még csak etymologiai összehasonlítások alapján, már 1786-ban mondta ki *Pázmándy Sámuel* **). Sokkal többet nyomtak már *Horvát István* indokai, melyeknél fogva ő szinte ezen nézetet pártolta, s e sorok írója tudományos gyönyörködéssel emlékszik vissza azon tiszta keblű lelkesedésre, melylyel e tisztelt tanár előadásaiban bebizonyítani ügyekezett, mikép a nagy Pétertől eltörölt strelitzek nevezete nem más a magyar *íjász* szónak fordításánál. Reménylhetők, mikép Jerneynknek legközelebb megjelenendő utazási munkájában foglalt, ezen tárgyat illető nyelvészeti összehasonlítások és bizonyítványok a magyar-orosz kérdést tiszta világosságba fogják helyezni †).

*) Stritter: *Memoriae populorum olim ad Danubium, Pontum Euxinumq; incolebantur*. Petropoli, 1778. 439—471. l.

**) *Schediasmata praeludialia cogitationum conjecturalium circa originem, sedesque antiquas et linguam Uhro-Magarum populorum*. Pestini, 1786.

†) *Jerney Ahmed el-katib* IX. századi arab író egy helyének alapján a Tudománytárban [Új Folyam, VIII. köt. 227. sk. és 259. sk. II.] az öt oroszokat normannoknak tartja. De tekintve, hogy ezen író munkáját csak egyetlenegy 1262-i másolatból ismerjük, hogy tehát az általam felhozott számos arab kútfői adatok ellenében nem csak interpolatio, hanem hibás lemásolás is igen valószínű; én az oroszok nemzetiségéről kimondott nézetemet, mely az arab geographoktól

Ily előzmények után tehát eleget gondolok tenni jelen Eszmétöredékeim feladatának, ha a tisztelt olvasót röviden arra figyelmeztetem, mikép az említett nyelvészeti indokokon kívül, geographiai és történet-genealogiai okoknál fogva ez oroszokat hún-scytha népnek kell tartani. Maga *Nestor* világosan megkülönbözteti őket a svédektől (Swieen), normannoktól, angoloktól és gótoktól. Lakhelyeiknek arab történet- és földírók által leírt fekvése; valamint más keleti írók nyilatkozatai, kik az oroszokat hol *a turk eredetű népekhez számítják* *); hol hagyományos alapon őket Rusztól Jáfet egyik fiától és Noe unokájától származtatják, kit ismét más hún-scytha népek ősatyjai testvérének tartanak **), úgy hiszem e tekintetben elég világosan szólnak, hogy jelen még hiányos vizsgálataink közt is már eligazodhassunk.

Nem csoda tehát, hogy ezen régi orosz nemzet és magyar őseink közt szoros barátság létezett, s hogy midőn honfoglaló magyarjaink Ázsiából ide költöztek, sok orosz is volt velök. Innen származik számos magyarországi *Oroszi* helység neve, s másoknak jelenleg is divatozó „*Orosz*“ mellékneve, p. o. Oroszvár, Oroszfalu, Oroszvég stb †). Minden esetre igen figyelemre méltó, hogy Imre, sz. István király fia, „*Ruizorum Dux*“ címjével szinte jő elő a történetben ***); s hogy Edmund és Edvárd angol hercegekről, kiket az angol királyi méltóság bitorlója Knut 1017-ben számkivetésbe üzött, s kikről tudjuk, hogy sz. István magyar király

egyetemleg keleten fekvőnek írt régi Oroszhon geographiai fekvésén alapul: sem Jerney értekezése, sem Kunik ez iránti újabb észrevételei által [Die Berufung der schwedischen Rodsen stb. II. rész, 285. sk. l.] megcáfoltnak egyáltalában el nem ismerem. Egyébiránt Jerney János maga előszóval több ízben előttem úgy nyilatkozott, mintha 1840-i véleményét az oroszok eredetéről megváltoztatta volna.

*) „*Les Rous sont un peuple considerable des Turks*“ (Bakuwy arab geographiája, közli Charmoy a' Mémoires de l' Academie Imp. des sciences de S. Petersbourg II. köt. 1834. 357. l.— Turk itt általában a kelet egyik népét jelenti; tehát Skandináviának éppen ellenkezőjét.

**) L. *Mirchond* Herbelotnál, Biblioth. orient. „*Rous*“ sz. a.

†) Gyakran éppen oly vidékeken, hol ruthének soha még csak meg sem fordultak.

A szerk.

***) P. o. 1031-re vonatkozólag „*Et Heinricus Stephani Regis filius Dux Ruizorum in venatione ab apro discissus, perijt flebiliter mortuus.*“ (Annal. Hildesheimenses Pertznél Monum. Germ. V. k. 98. l.).

udvaránál találtak menedéket *), a majd egykoru brémai Ádám (+1076.) azt mondja, *hogy az oroszok földén tartózkodtak **).*

Mi már

f) a *besenyőket*,

g) az *úzokat* és

h) a *kúnokat* illeti, nehogy Eszmetöredékeim kelletinél terjedelmesbek legyenek, elég legyen általában azon vizsgálódásokra hivatkoznom, melyek újabb időben ezen nemzetnek a magyarrali vérrokonságát bebizonyították, és azt tanusítják, mikép ők is a nagy hún-scytha népcsalád tagjainak tekintendők. Vesd ő. *Horvát István*-nak közvetlen Piringer magyar nyelvröli munkáját, de közvetve a magyar nyelvviszonyokat általában érdeklő jeles kritikai bírálatát a Tud. Gyűjt. 1833-ki sk. évfolyamaiban; ugyan ennek a Vas nemzetről szóló íveit, melyek egy meg nem jelent munkának: „Magyar régiségekről” töredékei levén, felette ritkák; *Fejér György* legújabb vizsgálatait a kúnok eredetéről; *Jerney János* nagy érdemű értekezéseit. A magyarországi besenyőkről (az akadémia Évkönyvei V. kötetében); és A magyarországi tatárokról (Tudománytár, Új folyam, Értekező rész, XII. köt. Budán, 1842. 163. sk. 1.) stb.

S minthogy kétségen kivüli, hogy a *hún-scytha népcsaládhoz tartozott nemzetek más nevek alatt is szerepeltek a történetben*, p. o. agarenusok ***), vittorok, burugundok, eſthaliták, hayateliták, abdelaiak, kuturgurok, uturgurok, ultizurok, sabirok, saragurok s arseliek ****) stb neve alatt látjuk; mikép csakugyan létezett a XIII. század előtt egy hatalmas hún-scytha népcsalád, melynek a magyarokon kívül számos más előkelő nemzetek is voltak tagjai. Ezen népcsaládnak általános története a hazai történettudománynak egyik legméltóbb tárgya; s talán a legközelebbi jövőtől reménylhetni, hogy a még nagyrészt hiányzó részletes elődolgozatok megtörténjenek, miszerint azután e népcsaládot történeti nagysága egész fényében megismertetni, s a világtörténeti irodalomban az őt illető helyet neki kivívni lehessen.

*) I. M. Lappenberg: Geschichte von England. I. Band, Hamburg, 1834. 463. l.

**) „Frater vero Adelradi Emund vir bellicosus ob gratiam victoris veneno extinctus est, filiiſque eius in *Ruzziam* exilio sunt damnati.” (Ádami Brémensis hist. eccles. II. cap. 36.)

***) *Horvát István*: A magyarokról mint agarenusokról. Tud. Gyűjt. 1828. XII. köt. 103. sk. 1.

****) J. Klaproth: Tableaux historiques de l'Asie. Paris, 1826. 349. l.

V. Buda város népessége 1850-ben.

A város külvárosok nevei		Házak száma	N e p e s s e g														Összesen
			Nemzetiség szerint							Vallás szerint							
			magyar	német	tót	szerb	olasz	román	zsidó	r. kath.	g. e.	reform.	evang.	g. n. e.	zsidó		
			L é l e k s z á m														
Budavár	3313	1637	1261	144	11	—	1	10	2874	3	113	49	15	10	3064		
Tabán		1796	3975	389	1071	—	2	903	6650	7	146	92	338	903	8136		
Krisztinaváros		582	3023	179	35	—	3	9	3662	2	91	43	24	9	3831		
Viziváros		1705	7388	230	17	—	2	273	9046	7	215	51	23	273	9615		
Országút		230	3290	118	7	—	—	14	3599	—	21	17	8	14	3659		
Újlak		232	3185	64	4	—	—	328	3425	—	48	8	4	328	3813		
Összesen	3313	6182	22122	1124	1145	—	8	1537	29256	19	634	260	412	1537	32118		
Ó-Buda m. város	766	1373	5817	183	35	46	8	3439	6964	18	118	340	22	3439	10901		
Együtt	4079	7555	27939	1307	1180	46	16	4976	36220	37	752	600	434	4976	43019		

Levonva a távollévők számát, vagyis 549

A honlévők száma 42470

S ez összeghez adva a koronaországokból Budán tartózkodók számát 7657

Az összes népesség száma 50127

VI. Pest város népessége 1850-ben.

Város rész neve	N e p e s s e g																					
	Nemzetiség szerint														Vallás szerint							
	Házak száma	magyar	német	tót	szerb	horvát	román	illyr	olasz	francia	angol	sokác	belga	cigány	zsidó	r. cath.	görög e.	prot.		g. n. e.	zsidó	Összesen
Belváros	679	4617	7523	554	340	28	147	—	52	20	5	—	—	—	379	11369	71	914	478	454	379	13665
Józsefváros	1730	4960	10342	1914	69	15	17	—	33	—	—	—	—	—	204	16027	2	676	565	80	204	17554
Ferenczváros	827	2537	4987	534	33	13	16	—	—	—	—	—	—	84	76	7592	12	208	360	32	76	8280
Leopoldváros	493	2760	4002	734	128	—	18	2	6	16	7	11	2	—	2892	6299	3	895	325	164	2892	10778
Terézváros	1686	17091	7030	451	—	—	—	39	59	10	—	—	—	—	9091	11846	22	6888	5864	40	9091	33751
Összesen	5415	31965	33884	4187	570	56	198	41	130	46	12	11	2	84	12642	53133	110	9581	7592	770	12642	83828

Kis-Körös, Sz. Péter és Buzgány, Budzsák,	1 1 1	14 56 3	28 81 17	11 5 —	4 2 —	— 3 2	— 5 —	14 31 —	12 38 2	41 94 4	5 10 —	2 210 2	29 223 21	88 2916 3168
Összesen	20	2376	3902	536	197	71	121	1390	1572	3915	75	3202	3479	28,502
III. Szentesi járás.														
Szentés, m. város,	—	1117	1155	185	171	59	124	1464	1594	3597	31	1072	1122	5870
Szegvár, falu,	—	446	506	26	32	12	13	545	388	1016	13	194	486	2375
Szent-György,	1	8	9	—	—	2	—	6	4	12	—	—	6	—
Felső Derek-Egyház,	1	15	15	1	—	—	—	11	21	33	—	80	19	1229
Ördögös,	1	2	3	—	—	—	—	—	6	6	—	6	4	3039
Mágocs,	1	15	55	—	—	—	—	4	14	18	3	40	75	2000
Lajos-Szállás,	1	15	22	—	—	—	—	—	20	20	—	30	23	1400
Lajos-Tanya,	1	2	5	—	—	—	—	3	6	9	—	20	3	1500
Tompahát,	1	41	43	2	1	—	6	33	46	88	—	—	29	—
László-Telek,	1	44	45	—	—	—	9	36	40	85	—	—	9	—
Kis-Királyság,	1	4	4	—	—	—	—	1	4	5	—	65	2	—
Hegyes,	1	9	9	—	—	—	—	8	10	18	—	—	4	—
Incs,	1	25	29	8	7	4	—	36	23	78	—	18	52	—
Csere sz. László.	1	3	10	12	3	3	1	8	13	40	2	50	22	1000
Nagy-Királyság,	1	7	12	—	—	—	—	10	8	18	—	24	2	1500
Összesen	13	1753	1922	234	214	80	153	2165	2197	5043	49	1599	1858	19,913
IV. Csongrádi járás.														
Csongrád, m. város,	—	1781	3352	218	187	49	102	953	961	2470	24	1363	3642	3988
Mindszent, falu,	—	1021	1693	208	154	60	94	671	581	1768	8	1286	2041	10,899
Csány,	1	329	490	2	7	2	1	45	49	106	—	16	66	—
Felgyó,	1	79	132	19	13	6	7	63	58	166	—	56	296	—
Baks,	1	79	136	30	11	3	25	173	214	456	4	136	525	340
Síróhegy,	1	67	99	6	10	3	10	51	69	149	—	136	258	—
Donger,	1	61	100	5	13	—	4	47	43	119	2	48	211	—
Felgyevi major,	1	2	44	1	—	—	—	5	15	21	—	51	79	1400
Szent-György,	1	22	33	13	7	—	5	31	12	68	—	30	131	—
Vidra-torok,	1	23	37	1	5	—	1	27	13	47	—	16	40	—
Fehértó,	1	21	28	—	1	—	3	9	13	26	—	4	13	—
Bánomhegy,	1	11	18	—	—	—	2	6	8	16	—	—	35	—

VII. Csongrád vármegyében 1850-ben létezett barmok táblás kimutatása.

K ö z s z é g e k nevei.	Tanya vagy puszta	Ház	Lakostály	L o v a k										Öszvér és Szamar	Ökör és Birka	Tehén	J u h
				C s i k ó			Ménló	Anyaló	Herélt	Összesen							
				1	2	3											
				é v e s e k													
				S z á m a.							S z á m a						
I. Szeged (város és 4 előváros)	3	5806	2432	530	338	171	165	2457	3054	6715	361	7951	5655	58,747			
II. Szegedi járás.																	
Tápé, falu	—	427	583	9	13	—	2	44	119	187	1	413	254	—			
Algyő, falu	—	300	473	65	24	4	19	184	182	478	3	493	498	3895			
Homok,	1	112	184	49	9	2	8	139	125	329	—	185	204	—			
Sövényház,	1	51	92	17	6	1	15	76	61	176	—	111	132	—			
Doc,	1	69	103	22	7	—	13	49	53	144	—	64	80	—			
Hantház,	1	109	208	54	15	2	17	143	116	347	1	242	247	228			
Leveleház,	1	2	4	—	—	—	—	—	2	2	3	3	7	—			
Kötörös,	1	6	8	1	1	—	1	5	2	10	8	9	—	—			
Homok, major	1	2	8	1	1	—	—	2	3	6	3	10	11	—			
Percora,	1	2	5	2	—	—	—	2	1	5	3	34	21	1032			
Alsó-pusztaszer,	1	33	53	11	5	—	6	32	25	79	—	62	79	—			
Sass-ülés,	1	19	19	8	3	—	3	13	11	38	—	50	28	—			
Hantházi major,	1	3	7	—	—	—	—	1	4	5	1	5	11	—			
Anyás,	1	138	217	54	21	4	6	143	106	334	—	105	327	400			
Kis-Telek, falu	—	530	1029	80	40	25	15	205	206	571	27	708	592	9841			
Kovard,	1	3	2	2	1	—	—	1	1	4	—	—	—	—			
Felső-pusztaszer,	1	71	83	9	—	—	6	14	31	60	3	18	41	—			
Tóhajlat,	1	2	7	—	—	—	—	1	1	2	—	—	17	—			
Pusztaszeri major,	1	2	2	4	7	—	—	5	4	20	—	—	4	4325			
Horgos, falu	—	393	622	99	29	9	2	260	376	775	15	299	421	1722			
Kis-Horgos,	1	29	67	36	11	19	3	26	91	186	—	188	223	885			

VII. Csongrád vármegyében 1850-ben létezett barmok táblás kimutatása.

K ö z s é g e k nevei	Tanyák vagy puszták	Ház	Lakoszlály	L o v a k										Öszvér és Szamár	Ökör és Birka	Tehén	J u h
				C s i k ó			Ménló	Anyaló	Herélt	Összesen							
				1	2	3											
				é v e s e k													
				S z á m a							S z á m a						
Uj-Major,	1	2	8	2	—	—	—	3	—	5	4	1	20	—			
Tömörkény-Major,	1	1	3	1	—	—	—	—	1	2	2	—	4	—			
Böld,	1	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
Máma,	1	2	1	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—			
Gyovai major,	1	1	11	—	—	—	1	3	—	4	—	—	27	—			
Ellés,	1	3	7	—	—	—	—	2	—	2	—	6	6	10			
Téglás,	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
Szegfű,	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
Összesen	16	3507	6186	506	408	123	255	2089	2039	5420	44	3149	7394	16,637			
V. H. M. Vásárhelyi járás																	
Vásárhely, m. város,	1781	5964	8455	38	42	16	30	2365	3192	5683	4	3103	1719	10,120			
Mártély, falu,	—	37	57	—	—	—	—	16	20	36	—	8	15	—			
Sámson,	11	212	427	1	7	—	—	133	138	279	—	190	50	7350			
Összesen	1792	6213	8939	39	46	16	30	2514	3350	5998	4	3301	1784	17,470			
E g y ü t t:																	
I. Szeged, sz. k. városban	3	5806	2432	530	338	171	165	2457	3054	6715	361	7951	5655	58,747			
II. Szegedi járás 4 falu	20	2876	3902	536	197	71	121	1390	1572	3915	75	3202	3479	28,502			
III. Szentesi járás 1 m. vár. 1 falu,	13	1753	1922	234	214	80	153	2165	2197	5043	49	1599	1858	19,913			
IV. Csongrádi jár. 1 m. vár. 1 falu	16	3507	6186	506	408	123	255	2089	2039	5420	44	3149	7394	16,637			
V. Vásárhelyi jár. 1 m. vár. 2 falu	1792	6213	8939	39	46	16	30	2514	3350	5998	4	3301	1784	17,470			
Összesen	1844	19655	23381	1845	1208	461	724	10615	12212	27091	533	19202	19170	141,269			

IRODALMI NAPLÓ.

— Nyelv tudomány. — Ballagi Móricot nyomban követi, sőt dolgozásban megelőzte, a Kisfaludy-Társaság titoknokja *Erdélyi János* e következő című munkával: *Magyar Közmondások Könyve*. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja *Erdélyi János*. Pesten, nyomtatott Kozma Vazulnál, 1851. n8r. öszvesen 465 l. füzve 2 ft 20 kr ep.

Nem csak a magyar nép gazdag a bölcsesség ez aprópénzében, nem csak irodalmi előadásunk szereti Pázmány előtt és óta azzal nevelni becsét: de közönségünk is gyönyörködött abban mindenha; innen van, hogy Decsi János óta (1583.) közmondásaink annyi gyűjtőre találtak. Ennek dacára sem volt a jelen, ezelőtt három évvel immár jóformán befejezett munka felesleges: szerző, ki a nép szellemi életével mind hosszabb és több vidékeken közte forgás, mind irodalmi tanulmányok és eddigi foglalkodásai által ez irányban mindenek felett meg volt híva nem csak mint régibb gyűjtemények feldolgozója, hanem mint eredeti gyűjtő, magyarázó és ítész lépni fel; sőt úgy tekintethetik, mint ki népi irodalmunk nemében Szvórényival új sort kezd meg. Ajánljuk fáradozásai ez újabb, e szép gyümölcsét a közönség anyagi és szellemi figyelmébe. Az életbölcsesség egész kincse van ezekben letéve, a népi elme szikrái s a nyelv számos régi sajátságos fordulatainak gazdag raktára ez, melynek szorgalmatos használatából a nemzeti szellem s a nyelv időről időre nem csekély gyarapodást és újulást vehet. Azért is a nagy érdemű szerzővel kezdet fogva kérjük az efélék barátit, hogy magyarázó észrevételeiket és pótlásait papírosra vetve velünk vagy vele közölnék: de ne Szirmay-féle koholt magyarázatokat (kit szerzőnk kissé túlbecsül), se öncsinált közmondásokat. Az elsőkre igen nagy szükség van, mert Erdélyinek nagy szorgalma dacára is számtalan közmondásunk mind eddig még felvilágosítlan, sőt értelmezetlen is. A könyvet egy derék értekezés rekészti be, melyben szerző a közmondások lényegét, jelentőségét, egyéb népszellem-nyilatkozásaival rokonságát, irodalmunkban történetét és sajátságait mély belátással fejtegeti.

— Történettudomány. — Valahára kezünkben három

év előtt kinyomult kilencedik füzete *Bajza Világtörténetének*, mely-lyel „*A hajdankor*“ bé van fejezve. Miután ezen első rész, mely különben egy teljes egész, öszvesen közel ezer lapot tölt el, helyesen cselekedett a kiadó, hogy azt két kötetbe köthetés végett két címlappal látta el ez utolsó füzetben.

— Politikai történetirodalmunk legujabban két becses adalékkal szaporodott; egyike fordítás: *Washington*. Az amerikai egyesült államok köztársaságának megalapítása. *Guizottól*. Franciából ford. Gyerőfy Gyula és Szabad Imre. Pest, 1851. Emich G. kiadása. 8r. 116 lap l. füzve 48 kr ep. Egy Európában figyelmet gerjesztett korirat fordítása. Másika, újabb irodalmunk egyik legkitünőbb terméke:

Magyar szónokok és státusférfiak. Politikai jellemrajzok. Kiadja *Csengeri Antal*. Pesten, 1851. Heckenast G. sajátja. N8r. öszv. 566 l. kemény tábl. kötve 4 ft.

Tartalma: Nagy Pál. Beöthy Ödön (Csengeritől). Deák Ferenc (Tóth L.). Bezerédj István (B. Gy. ?). Szemere Bertalan (Cseng.), A két Wesselényi Miklós (Kemény Zsig.). Szentkirályi Móric. Eötvös József. Dessewffy Aurél (Csengeri). Kölcsey Ferenc (Pap Endre). Széchenyi István (Kemény Zs.). Szalay László (Cseng.). Fentartjuk magunknak a becses könyv bővebb ismertetését.

Pécselt jelent meg a lyceum nyomdájában: *A világ átalakítója, vagyis a katholicismus és közállomány*. Irta *Gundy Mihály*, Pécs megyei áldozár. 1850. kir. 8r. VIII és 327 lap.

— Természettudományok. Ismét két természettan-
könyv, új kiadásokban:

Az elméleti és tapasztalati Természettan alaprajza, melyet a felsőbb gymnasiumi tanulók használatára készített *Schirkhuber Mór*ic kegyesrendi tanár. Második kiadás. Pest, 1851. nyom. Kozma Vazulnál. N8r. 2 kötet. 258 és 344 ll. 7 táblával, füzve ára 3 ft 40 kr ep.

Természettan. Az alsó és felső gymnasiumok és reál iskolák számára írta *Warga János* neveléstanár, a m. nemz. akad. és a k. természettud. társulat tagja. Második egészen újra dolgozott kiadás. Pest, 1850. Eggenberger tulajdona. n8r. 323 l. füzve 2 ft ep.

— Egélytan. — *Szentelek tudománya*. Kalauzul az egyházi rend növendékeinek és paptársainak emlínyül szerzette *Nogáll Já-*

nos, a pesti növendékpapság lelki-igazgatója (?). Pest, 1851. nyom. Müller A. 16r. öszvesen 454 l. Ára füzve 1 ft ep.

A három rész külön címei: I. Az egyházi rend hivataláról s jellembeli kellékeiről; II. Tanulságok az istenesség némely fő tényezőiről; III. Elmékedések az év bizonyos szakai és napjaira.

Lelkiismeret tükröje az isten és anyaszentegyháza parancsolatainak világánál. A szent gyónás felőli tanulságokkal bővített második kiadás. *Nogáll Jánostól*. Pest, nyom. Müller. 1851. 16r. 36 l. 4 kr. — Népszerű oktatás.

KÖNYVISMERTETÉS.

Magyarország legjelesebb közzételeppei vegytani és műipari tekintetben. Vizsgálta *Nendrick Károly*. Pesten, nyomt. Lukács L. 1851. kir. 8r. összesen 111 lap. (Önjelentés *).

Van szerencsém jelen munkámat a tudós közönségnek bemutatni, melynek kidolgozására az birt, hogy vele hazámfiait a gondoskodó természet egy fontos adományával megismertessem, melyel hazánkat megáldotta; egyszersmind tetemes hiányt pótoljak irodalmunkban.

Oly korban élünk, midőn a köszén becse napról napra növekszik s az ipar különféle ágaiban mind nagyobb jelentőségre vergődik. A fa, mely hazánkban még ezelőtt egy pár évvel fogyaszthatlannak látszott, napról napra ritkább lesz, míg másfelül a növekedő ipar igényei a tüzelő szer irányában szaporodnak és kielégítés után vágnak. Hazánkat a természet e tekintetben is bőven megáldotta; de hiányzik a kéz, hiányzanak sok más kellékek, hogy az elrejtett kincset napvilágra hozzuk, s így a fát kiméljük, melynek más rendeltetése is van, mint hogy egyedül tüzelőül szolgáljon.

A mennyire előttem tudva van, nem létezik munka, mely hazánk közseneit bővebben tárgyalná. E szükségét érezvén a Marcibányi-alapítványt kezelő bizottmány, jutalomkérdésül tűzte ki Magyarország közseneinek vegyvizsgálatát. E kérdés 1834-ben *Sadler és Frivaldszky* által írt terjedelmesebb munkát hozott létre, mely a jutalmat elnyerte ugyan, de világot soha sem látott, azon kivonaton túl, mely 1842. évben az akademiái Évkönyvek V-d. kötetében *Frivaldszky* által iratott s jelent meg, s egyedül csak a geológiai részt foglalja magában, a köszének addig ismert lelhelyeit adván elő.

*) A szerkesztőség kérésére.

Sadler és Frivaldszky közös munkájok „Magyarország köszeneinek historiája“ cím alatt a fekete és barna köszenek föld- és ásványtani viszonyait és literaturáját általában fejtegeti, innen különösen Magyarországra tér által a munka, mely részben az addig feltalált köszenek lelhelyeit, azoknak földismei viszonyait, végre chemiai tulajdonságait adja elő, használván leginkább azon jelentéseket, melyek 1811-től fogva 1822-ig a hatóságoktól beküldettek. Mintegy húsz év folyván le a munka szerkesztése óta, főleg azon része, mely a köszenek vegyvizsgálatát foglalja magában, miután a vegyvizsgálat módja azóta teljes tökéletességre hozatott, annyira elavult, hogy a jelenkor igényeinek többé alig felelhet meg.

Később Fuchs Vilmos a soproni köszeneket tárgyazó értekezést adott ki nyomtatásban, mely azonban kereskedésbe nem jutván, azt kezemhez nem keríthettem.

Azóta, mennyire előttem tudva van, semmiféle a magyar köszeneket, vagy azoknak csak egyes telepeit tárgyazó munka vagy értekezés meg nem jelent, bár azoknak jelentősége az utolsó tizenöt év óta napról napra növekedett. Feltett szándékom ennél fogva elégképen van igazolva, mely szerint arra határozám magamat, hogy hazám köszeneit a jelenkor igényeinek és a tudomány haladásának megfelelő vizsgálat alá vegyem.

Mint munkám címe mutatja, vizsgálataim leginkább a köszenek vegy- és műipari viszonyaira vonatkoznak, melyekről hívéim, hogy a jelenkor szükségait leginkább kielégítik. Bátran állíthatom, hogy e tekintetben megtettem mindent, mit korlátolt körülményeim közt tehettem. Vizsgálataim a legnagyobb pontossággal és azon tárgyismerettel történtek, melylyel annak birnia kell, ki munkáját szorosabb bírálatnak alávetni kész. Erről minden szakértő első pillanatra meggyőződhetik, melyet a munkába vet. Földismei leírását a telepeknek csak annyiban adám, a mennyiben eddig ismerve van. Miután azonban a jelenkori földészek nézetei Magyarország földismei viszonyaira nézve még igen ingadozók és egymástól nagyon eltérők, az utóbbi kor dolga, a homályos viszonyokat földeríteni.

Vizsgálataim eddig leginkább csak Baranya és Krassó megyék fekete, és Esztergam, Komárom és Sopron megyék barna szeneire terjeszkednek. Toldaléku! hazánk némely más barna szenei vegyvizsgálatát adám, melyre különösen vagy felszólítva valék, vagy melyeknek megismertetése egyébként feküdt érdekemben.

A figyelmes olvasó a munkában annak általános részén kívül, mely némely általános viszonyokat, különösen pedig a vegyvizsgálat módját körülményesen előadja, a nevezett köszenek részletes vegyvizsgálatát találja. Foglalja magában t. i. széneny (carbonium), könny (hydrogenium), éleny (oxygenium), a földes alkatrészek vagy hamu, kén, víz és az illó alkatrészek tartalmát. Előadja a köszenek vegytermészetét, mire alkalmazhatását, hőerejét, annak különféle viszonyait egymás- és a fához stb. Figyelembe vannak benne véve mindazon tekintetek, melyek a tudóst és szakértőt szorosan véve, valamint az iparost kielégíthetik és munkáiban zsinórmértékül szolgálhatnak.

Nendtrich Károly.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

II. Munkács és Szolyva 1264-ben. — Magyar történetemtékeim között, melyeket ifjú korom óta nagy figyelemmel gyűjtöttem, V. István ifjabb királyunknak egy általam redeti íróhátyáról másolt adománylevele találtatik, melyet, minthogy még tudtomra nyomtatásban meg nem jelent, érdekesnek tartok hazámfiával ezennel közleni:

Stephanus Dei gracia Junior Rex Hungarie Dux Transsiluanus Dominus Cumanorum omnibus christi fidelibus presentem paginam inspecturis salutem in omnium saluatore. Regie conuenit pietati metiri merita singulorum, et singulis pro meritis respondere, vt dum hij quorum opera singulari quodam probitatis titulo commendari merentur prospexerint, se fecundos de virtute crescere studeant in virtutem, alij quoque eorum exemplo prouocati, ad fidelitatis opera forcius accendantur et sollercius famulentur. Hac itaque consideratione inducti, ad vniuersorum noticiam harum serie volumus peruenire, quod nos attendentes merita et seruicia mapistri Aladarij dilecti et fidelis nostri, in quibus [idem kiszakadva] a temporibus sue Iuuentutis coram oculis regie maiestatis in Regno et extra Regnum tam in legacionibus Regijs perferendis quam in alijs diuersis regni expedicionibus excellenter effulsit, dubijs fortune casibus se et suos multociens exponendo, et postmodum idem ipse nostro lateri adherendo, nostris per omnia parens iussionibus et mandatis quamplurima fidelitatis opera que per singula longum esset enarrare maxime tamen cura nostre domus necessaria oportuna exhibuit laude digna, In recompensationem siquidem tot et tantorum seruiciorum ipsius in remunerationem villarum ville videlicet sancti Nicolai supra Munkach ex ista parte indaginis, et ville Zoloe ex altera parte indaginis in comitatu de Bereg existencium, quas Micahel filius Myco, quondam comes de Bereg prius ex nostra donacione possidebat et que ipso mortuo sine herede ad nostras manus secundum approbatam Regni consuetudinem fuerant deuolute, quas eciam sibi ob annunciacionem gaudiij natiuitatis karissimi

primogeniti nostri Ducis Ladyzlai perpetuo contuleramus, eidem magistro Aladario et suis heredibus heredumve successoribus terram Kech quam filij Detrici detinebant, terram Fay quam Doyn habuit, et terram Zend, quam Besen et alij socij eiusdem Zaladienses detinebant, receptas ab eisdem, eo quod collacio earundem magis expediat et conueniat ipsi magistro Aladario, non obstantibus priuilegijs eorundem, contulimus perpetuo et irreuocabiliter possidendas cum omnibus utilitatibus et pertinencijs et sub eisdem metis et terminis quibus olim eadem fuerant limitate. Ita videlicet quod si idem magister Aladarius sine liberis quod absit decederet, liberam eidem dedimus predicta omnia cuicumque voluerit disponendi seu legandi facultatem. Et vt hec a nobis rite et legitime facta donacio perpetuo perseueret, nec unquam per nos aut per nostros successores possit in irritum reuocari, presentes concessimus litteras dupplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus magistri Lodomerij Aule nostre Vicecellarij Anno Domini M. CC. LX. quarto.

Ezen oklevélben előforduló helységek: villa Sancti Nicolai, és villa Zoloa, ma Szentmiklós és Szolyva helységek, Munkácson túl, Bereg vármegyében; Kech, ma Kék miként a nép hangoztatja, vagy Kéty miként írásban használják, Fay ma is Fáj, Zend ma is Szend, akkor puszták, ma helységek Abauj vármegyében. Itt fekszik Szala is, melyről említés tétetik.

Nevezetes az indago—védgát emlegetése, mely a határszélek bátorságára Halicsország ellen, a magas hegyek közé szorult Latorca völgyén Szentmiklós és Szolyva között volt építve. Érdekes lenne tudni, nincsenek-e ennek jelenleg is a hely színein nyomai. Történeteink több más ily védgátokról emlékeznek.

Nevezetes továbbá, hogy István királyunk, ki, mint ifjabb király, Bereg és Abauj vármegyéket bírta, Kéket, Fajt és Szendet elveszi törvényes birtokosaitól, csupán azért, mert azoknak birtoklási joga másnak jobban illik, s hű emberének Aladárnak adja. Ezen adományzási cím, látszik, hogy csupán az István és atyja Béla közt fenforgott viszályok s ellenségeskedések, különösen az ugyanezen 1264-dik évben létre jött békeszerződés szüleménye, mely szerint a nemesség azon király pártjára állhatott, a kiére tetszett. — A Fáy nemzetség Fajt maig is bírja, s tudunkra Rugacs és az itt nevezett Doin [Duinus] voltak ősatyjai. A bisseus név is szépen fenvan a Besen vagy Beseny szóban.

De legérdekesebb, hogy Mihály beregi főispán, a Mikó vagy Miklós fia, mint örömhírnök, a László herceg születése örvendetes hírének megvitelért kapta Szentmiklóst és Szolyvát; mert Béla király jegyzője, Árpádról több ily eseteket említ, hogy az örömhírekért nagy földbirtokokat ajándékozott. Ezen szokás tehát megmaradt az Árpád nemzetségi királyoknál, egész kihaltokig.

Az oklevél ritka gondos szép vonásokkal van írva. Pecsétje leszakadt.

Jászay Pál.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

IX. FÜZ.

JUNIUS 1.

1851

ISMÉT: TUDOMÁNY, MAGYAR TUDÓS.

ÉRTEKEZŐ LEVÉL

SZONTAGH GUSZTÁVHOZ.

TOLDY FERENCZTŐL.

I. Hetedik füzetünkben megjelent cikkelyed, tisztelt barátom, teli van nyomos igazságokkal, korszerű eszméltetésekkel, és biztató intésekkel. Elevenen érezteted az önismeret becsét, kitünteted a tapasztalást mellőző, az eszmélő ész által nem korlátolt s nem kormányzott lelkesedés kárait, az irodalom művelésében sürgeted a helyes arányt s a gyakorlati irányt, ohajtod, hogy a reál tudományok, melyek általunk eddig minnen kárunkkal elhanyagoltattak, mint első szükségbeliek és a nemzet megmaradására nélkülözhetlenek lelkesen műveltesse; sürgeted újra, mit elég gyakran nem lehet, az életrevalóságot életben és irodalomban; s a tudósok hazánkban érdemek szerint nem méltatott rendének úgy ígérsz hálás elismerést a közönség által, ha egy az életre szerencsésen ható irodalom szerzői lesznek. Ki ne osztoznék ezen oly lelkesen fejtegetett nézetekben, ki ohajtásodban ne, hogy az irodalom minden részei helyes arányban és életre ható irányban és alakban műveltesse.

Van azonban egy előfeltételed, „az irodalmi határtalan lelkesedésről,” mely ez általánosságban kimondva igazságtalan vádat s némileg káros korholást foglal magában; van a tudományok ran-

gozása körül, hol *inproductiv*, nélkülözhető tudományokról, szellemi fényüzésről szólsz, néhány veszedelmes nézeted; s a magyar tudósról szólván néhány sujtó észrevételed, melyeket bővebb felvilágosítás nélkül hagyni nem lehet. Engedd hogy ezek iránt elmondhassam nézeteimet; a lényegeseekben nem ellenkezünk, s így e levelem nem annyira cáfolata, mint részenkénti igazítása és complementuma akar lenni holminek, mit finomabb különböztetések nélkül kelletlenül általánosban, vagy szükséges indokolás nélkül élesben, vetettél oda.

II. Voltak-e többen is, rajtad kívül — ki szeretetre méltó öszinteséggel gyónod meg ez és amaz tárgy körül egykori elragadtatásaid, s néha elég rövid idő alatti kijózanodásodat — voltak-e többen vagy épen sokan, közöttünk, kik a tudománynak abszolút becsét tulajdonítottak, a magyar irodalmat azon szent kútforrás tekintették, melyből nemzetiségünknek, értelmiségünknek s dicsőségünknek kelle kiáradnia, és pedig föltétlenül, annak apostolaiban pedig a magyarok istenének szent fölkeztjeit látták (mind ezek tenmagadról mondott saját szavaid!) voltak-e, mondom? Én ugyan, fájdalom, igenlő választ nem adhatok. Hol voltak és kik azok, kik közöttünk ily nézeteket szóval vagy tettel hirdettek? Bizony nem ártott volna, ha a nemzet inkább túlságos vonzalmat tanusít a tudományosság iránt, s ehez képest annak előmozdítása és terjesztéséről lelkesebben gondoskodik! bizony nem ártott volna, ha a közönség tízszer lelkesebben igyekszik magát tudományosan kiképezni, ha nyeli a tudományos munkákat s ez által tudósainkra buzdítólag hatván ezeket serényebb és nyomosabb munkásságra ösztönzi! Bizony nem ártott volna ha íróink, kiknek száma legió volt — ha, mint nálunk még divatos, kitkít ide értünk, kinek neve hetenként versek és novellák, hírcskek és fordítások alatt olvasható — ha ezek lelkesebben, bár túlságosan becsülve a tudományt, egész erővel tudományos önművelésre törekszenek, s midőn végre azon fokán érzék magokat valamely szakki kiképeztetésnek, mely alkalmassá teszi hogy nemzetök tanítóiként fölléphessenek: minél lelkesb tudományos munkák által igyekeznek vala a közönséget a tudománynak megnyerni, vagy ha ez is oly igen lelkesedve volt, tudományos szükségének megfelelni! De e feltétlen szeretete a tudománynak, e határtalan lelkesedés, mely téged, lelked nemes irányánál fogva, ten vallomásod szerint hevített, bizony keveseket izgatott íróink közül, a közönséget pedig

épen nem: különben ez sürübben vásárolja vala a megjelent tudományos munkákat, s a tudósokat e részvét által folytonosb munkásságra hívja fel, és *viszont!*

Nem, bizony nem így volt a dolog. Az a sok irodalmi szalma, mely könyves boltjainkat elborítá, az a sok név, melyet nyomtatva olvashatánk, nem mind, sőt nagyobb részben sem lelkesedés, annál kevesbbé szertelen lelkesedés szüleménye; bennünket „a határtalan lelkesedés tudomány, s különösen irodalmunk iránt,” *mely nem létezett*, csávéba nem vezetett, hanem vezetett — miben veled kész vagyok kezét fogni — a határtalan politikai lelkesedés, mely, mint épen veled ellenkezőleg kiki rég elismerte, az utolsó évtizedben *az irodalmat nagyon is háttérbe szorította*; s ha ez mégis haladott, s nem annyira a szépirodalomban, mint inkább a tudományban, az épen csak az akademiának, *néhány* derék tudósna s azon felébredt szükségnek köszönhető, melyet a nemzeti nyelvnek a közoktatás terén évenként nagyobb és nagyobb foglalásai szükségképen eredményeztek.

Ezek szerint a tudományos határtalan lelkesedés elleni kikelés igazságtalan vádat foglal magában magad és azon kevesek ellen, kik *talán* osztva egykori nézeteidet, másoknál buzgóbban fogták a tudomány ügyét s ez irányban tettek a mennyit tehettek, mintha te és ők csávéba vezettétek volna a nemzetet; de közvetve egyszersmind káros korholását a közönségnek, mintha azon igen mérsékelt részvét, melyet tudomány és nemzeti irodalom iránt tanusított, szertelen volt volna, *melyet tehát mérsékelni kell!* Oh de úgy ama részvét a fagypont alá fog süllyedni, úgy a tudománynak, mely iránt a magyar vendégszeretet bizony nem volt tolakodó, ki kell vándorolnia, az irodalomnak pedig koldusbotot ragadni!

Sőt engedd hogy e nyílt levelemben téged, öregúri triposod dacára is, kérjelek, ne igyekezzél — mi alkotmányodnál fogva úgy sem sikerülhet — oltogatni azon nemes tüzet, mely kebledet lakja és hevíti, ne akaszd meg szíved sebesebb verését, mely minden szép és jótól élénken feldobog; ne viselj nemes erőket emésztő s mégis sikertelen belháborút tennen érzéseid ellen, melyeknek elméd annyi szép gyümölcsseit köszönjük, s annál kedvesbeket, mert ott is hol eszed szól, a kedély melegítő hevétől vannak átihtelve. Igen is, te nem kivüled feltűnő jelenetek ellen harcolsz, melyek nincsenek, hanem magad ellen, magaddal igyekezhvén teljes ószhangzásba

jöni; szíved ellen, mely neked annyi illúziót készített, s melyekből a külvilág annyiszor erőszakosan kiforgatván, fájdalommal fizetett, miktől magadat és másokat ezentúlra meg kívánnád óvni intéseid által. Csakhogy más tárgy, nem irodalmi lelkesedés az, mely a magyar kebelnek annyi sérvet okozott; annak sürgesd tovább is mérséklését, azt igyekezzél más tárgy felé irányítani: ez pedig nem lehet egyéb mint épen az irodalom, mely mint a nemzetiség fő emeltyűjének a *nyelnek* leghathatósbb kifejtője, nemesítője és terjesztője, *ez idő szerint* fő tényezője megmaradásunknak, s mint közlege a *tudománynak*, bennünket *beltartalmunk nevelése által* mindennek fölött képesít egy jobb, egy szebb jövőre s biztosíthatja azon felsőséget, melyet a magyar eddig is csupán jellemi és szellemi nemessége által gyakorlott néptársai fölött.

Én tehát örömmel és bizodalommal üdvözlöm azon lelkesedést, melyet újra ocsúlni látok az irodalom iránt, mely már többször mentette meg a nemzetet az elenyészéstől, s a tudomány iránt, mely a XIX. századi emberiség fejlődésének sokkal lényegesebb eleme, mint volt bármely más korban. E mezőn pedig nem lelkesülhetünk eléggé, nem tehetünk elég beható és gyors haladásokat, hogy más nemzetek mellett méltán megállhassunk, s mind az ő becslésőket az értelmiség mezején is kivívjuk, mind anyagi jólétre vergődjünk, mely minden szellemi erőnek múlhatlan előfeltétele. E téren nem mérsékelni, hanem élesztetni, nem mérlegezni, hanem irányozni kell ama lelkesedést: s e pontja elmékedéseidnek az, melyre most át kell térnem.

III. *Arány és irány!* e körül forognak főleg intéseid. Mielőtt azonban e térre követnélek, azon rangozásodat kell megvilágítanom, mely szerint a tudományokat *termékenyekre és meddőkre, szükségessékre és nélkülözhetőkre, életrevalókra és fényűzésiekre* osztod. Neked termékenyek azok, „melyek nélkül a nemzet általában el nem lehet, mert gyakorlati életbeléptetésök nélkül *sem hazája függetlenségét* meg nem óvhatja, *sem anyagilag nem létezhetik* s jólétre nem juthat;“ a többi meddő, nálok nélkül „a nemzet ellehet, mivel csak az élet kiegészítésére tartoznak, némileg a szellemi fényűzés rovatába sorozandók.“ Az elsőbekhez számlálod azon tudományokat, melyek nélkül az egyén egészsége fen nem tartható, az élet emberhez illőleg el nem rendezhető, a nemzet sem állodalmilag, sem anyagilag fen nem állhat. Ide tehát a reál tudományok a legszélesebb értelemben, az orvosi,

erkölcsi, hadi, állami és jogtudományokkal s bizonyos nyelvek gyakorlati ismereteivel fognak tartozni: minden egyéb neked *meddő*, mert vagy „csak szépítik az életet“ mint a szépművészetek; vagy „csupán ismeretünk teljes kiegészítéséhez tartoznak,“ mintegy ad *integritatem actorum*, a mik tehát nem ártanak, ha nem használnak is sokat, mint talán az elméleti bölcsészet, a történet, az irodalom és nyelvtudomány stb. Amazok tehát szükségesek, ezek nélkülözhetők, amazok az életrevalók, ezek fényűzésiek!!

Engedd, barátom, hogy én a te felosztásodat más nyelvre fordítsam. Vannak tudományok, melyek az embert *mint állatot* tartják fen, és viszont melyek azon része szükségének felelnek meg, mely őt az állatokon felül emeli, s őt tulajdonkép *emberré* teszi; ehhez képest engedd, hogy ha az emberi lélek nemesebb a testnél, mely az ől lakóival egy ranguakká teszen, mit te bölcsész létedre nem tagadhatsz, ezeket a meddő, nélkülözhető, fényűzési tudományokat és művészeteket *felsőbbeknek*, amazokat pedig ezek szolgálainak tartsam és nevezzem. Igaz, hogy kenyér és hús, hajlék és öltözet nélkül e nyomorult test elvész: de igaz az is, hogy ki csak eszik és emészt s a természet rontó hatásai, legfelebb az emberi arculattal bíró ragadozó állatok ellen védve van, csak ott áll az élő teremtmények során, hol az erdők állatai: létezik (egyik kifejezésed analagonával élek), hogy a természet körét kiegészítse. Sőt egyes erőire nézve majd egyik, majd másik — gyarlóságra ezerek alatt áll: egyedül az *ész* teszi őt az élő és élettelen természetnek úgy mint ama láthatatlan, de végetlen birodalomnak urává, melyet a gondolat népesít meg, s hol nincs más úr és szolga, mint kit az isten maga adományai aránya szerint oklevelesített azzá. S azon tudományok, melyek nem e nyomorult test etetése és gyógyítására, ruházása és mindennemű nagyobb erő ellen oltalmazására szolgálnak *közvetlenül*, az eszes lélekkel bíró *emberre* nézve meddők, nélkülözhetők, s pusztá fényűzés volnának? Nem inkább termékenyek-e, mert hiszen ezek *közvetve* alapjai minden *reál tudománynak* is (magad is kétség kívül nem a vadon lakójának gazdaságáról szóltál); nem inkább *nélkülözhetlenek-e*, mert a lélek legfelsőbb, legszellemibb, szükségeit elégítik ki, melyeket a ki nem érez, az emberiség lajtorjáján ugyan nem magosan áll; és *fényűzés-e* a mi szükséges? S az élet *szépítése* nem a kül érzékekről átvitt kifejezés-e, mely helyett a philosophiai nyelv más szót bír,

a *nemesítés* szavát: a lélek nemesítése pedig vajjon fényüzés-e, vagy inkább a valóban *emberi* élet elutasíthatlan követelése? De te, tisztelt barátom, ne légy hűtelen múltadhoz, ne szállítsd le nemzedünk szemében a legfensőbb érdekeket, melyekért teljes éltedben hevültél és fáradoztál, ne légy hűtelen tenmagadhoz és azon haldokló bölcshez, ki nekem is megszorította kezemet s ki, midőn elmélkedésed elején emlékezete ellepett, szívedet elfogta s tolladat kezedből kihullajtotta: őt nem a te mostani realismusod tette tiszteltesse erkölcsiében s fenségessé lelkületében; és te nem azt az örökséget becsülted nagyra, mit reád ősi osztályrészüd hagyott s te magadtól elvetettél, hanem azt a másikat, melyben nevelőd és példányod volt: a bölcseséget. Ez pedig sem szántóföldön nem terem, sem gyárban nem gyártatik.

IV. Ne vedd helyén kívüli félretérésnek, midőn olymit oltalmazok irányodban, mit te nem tagadtál. Nem tagadtad a humaniorák becsét nyíltan, de igen befoglalva; nálunk pedig fölöttébb veszedelmes a felsőbb műveltség eszközeiről úgy szólni, mint te: miután azok különben sem pártoltatnak oly szenvedélyesen, mint elmékedéseidből gyanítani hajlandók lehetnénk. De már most az általad sürgetett *aránya* térhetek.

Egyet értek veled, midőn azt ohajtod, hogy a tudós, sőt minden művelt ember, ne csupán a szakfiát, hanem általában az embert is művelje magában. Te itt szobatudósainkra célzasz, kiknek iparkodásai néha gyümölcs nélkül maradnak, mert ők nem érintkeznek a világgal, nem élnek más elmével folytonos eszmecserében és eszmesurlódásban, mi annyi nemes gondolatszikrárt lobbant elé s életre való irányt ad az abszolútban és végetlenben könnyen elvesző magán-gondolkodónak; egyoldalú „műveltjeinkre“ célzasz (érdemli-e az egyoldalúság e nevet?), kik azt gondolják, hogy az ügyvédnek a világért nem kell más könyv a Corpus-Jurisnál (vagy valaminél, a minek még nincs neve); az orvosnak nem egyéb mint Galén; a papnak biblia; hivatalviselőnek pedig azon kis ügyesség, melyet a tiszt szobában gyakorlatilag betanulhat — vagy talán nem is céloztál ezekre, mert itt a meddő és nélkülözhető tanulmányok alig maradhatnak ki a számlatból: hanem céloztál a szakműveltségen kívül azon élő tudományra, melyet az ember csak a világban s a világtól tanulhat: ismeretére az embereknek s ez úton az *embernek* s a *társadalomnak*. — Jó, én a magaméhoz adom a te irányodat, a szak-

képzettséghez az általános kiképzés s az élet által szerzett élettudományt — így egyik irány sem fogja a másikat megigázni s lenyügözni, és helyes arány lesz az egész műveltségben. De te leginkább a tudományok külön nevei művelése körül sürgetsz helyes arányt! mely abban áll: reál tudományok a humaniorák felett!

En teljes méltánylással vagyok a realismus iránt: az teremti meg azon *előfeltételeket*, melyek nélkül béható és általános műveltség nem díszlhetik: pedig csak ebben fekszik az emberi nem boldogságának legbiztosabb csirája. De a helyes arányt én nem a *realismus felülkerekedésében* találok, hanem abban, ha az épen csak azon mértékben üzetik, mely amaz *előfeltételeket*, t. i. anyagi jólétet, sőt annyi anyagi felesleget is előteremteni képes, a mennyi kell, hogy *általános művelődési eszközökre* is maradjon valami, s ha így a humaniorák — ama meddő s nélkülözhető fényűzési cikkek! — mint a felsőbb emberi műveltség leghathatós eszközei, lehető kül- és belterjben üzetnek. Ehez képest tehát az én arányom épen fordítottja a tiednek; s ezt ne csodáld, mert a realismust a humanismus felébe rangozni annyit teszen mint hirdetni, miképen nem azért élünk hogy az életet használjuk —, hanem csak is azért, hogy — éljünk.

V. Tovább mehetnék, ha elmékedéseid folytában a historia terére szállongván, oly tényeket nem állítanál fel szegény nemzetünknek rettentő például, melyek a történeti valósággal ellenkezővén, észrevétel nélkül nem hagyhatók. „Miért maradtak el a haladásban az *olaszok*, kérded, kik a keresztyén világ műveltségét megkezdették, kik a legrégiebb irodalommal bírnak? Részint bizony azért, mert *főleg csak művészetekre adták magokat, elhanyagolván a reális tudományokat*. És miért nem bír a német minden tudománya mellett, politikai fontosságra vergődni? Mert *elméletbe süllyedt, mert az eszményi philosophia szelleme a valóságtól s élettől elvonta*.“

Ezeket állítod, barátom; de ezeket állítani annyit tesz, mint azon tényeket, miket a tudomány története harsányan hirdet, ignorálni; és annyit tesz, mint az okokat és következményeket felcserélni. Avagy az olaszok mikor hanyagolták el a reál tudományokat? Nem ők voltak-e épen a reál tudományoknak szép részben megkezdői, mint általában — a mit önkényt bevallasz — a műveltség s az új-európai nemzeti irodalom megkezdői is? Nem az Olaszországban feléledt classicus világ kebelében támadt-e fel a termé-

szetbölcsészet, mely első kezdte a természeti tudományokat a dogmatismus alól emancipálni? avagy Telesio és Cardanus nem olaszok voltak-e? Nem Pisai Lénárd europaisította az algebrát, s nem Tartaglia és Commandino lettek-e a matematikai tudományoknak restauratorai? Nem Vieta Ferenc vitte-e azokat főleg Franciországba által, s a felsőbb mértan hősei Galilei, Cavalieri, Toricelli, nem olaszok voltak-e? Nem a természeti tudományok vértanúja volt-e Campanella, nem a reál irányért töröltetett el annyi olasz akadémia? Riccioli, ki az égtant, Valerio, ki a moztant, Castelli, ki a hydraulikát stb részben megkezdették, részben új igazságokkal oly gazdagon ajándékozták meg, Malpighi, Prosper Alpinus, Eustachius, Fallopius, Porta, Aldrovandi stb, kik az öszves természeti tudományokra oly kiható befolyással voltak, hogy neveik mind e napig nem csak a tudománytörténetben, hanem a tanodában is folyvást ajkainkon forognak, nem olaszok voltak-e? s a te hadtudományod nem Macchiavellit számítja-e atyjai közé, s különösen az erődítéstudomány nincs-e olasz nevekkal teli? És Macchiavell (e félre értett nagy ember), Filangieri, Vico, Beccaria stb mellett, kiket az államtudományok tisztelettel neveznek, nem olasz földön születtek-e Lagrange, a Volták, Galvániak stb? S melyik szaka a természeti, mértani s technikai tudományoknak az, melyben folyton e napig az olasz föld dicsőn ne futna versenyt a jelenkornak leghatalmasb nemzetével, bár neki minden időben, épen ez irány körül, mindennemű üldözéssel, tömlöccel, és anathemákkal kellett küzdenie? S ha az élénk és kitartó olasz elme a maga első rangját e téren fen nem tarthatá, ha az olasz szabadság magát ki nem vívhatta: az olasz szellemi irány oka-e annak, vagy inkább a rajta minden időben nehezedett külső nyomás gátolta amaz iránynak teljesebb kifejlését? Bizony igazságosabban felel e kérdésre a historia, melyet te mellőzesz, mint a te magyarázatod, mely az olasznak lassúbb haladását az állami és hierarchiai viszonyok helyett annak saját szellemi irányában keresi, s azon egyoldalúságban, melyet épen öröklött szabadtalansága kényszerített reá.

S a német? Miért nem emlited itt is a reális irányt? Mert ez megvan; mert a német valamennyi „szükséges, nélkülözhetetlen, életrevaló“ tudományokban, sőt alkalmazásukban is, becsületes versenyt fut ama dicsőített népekkel a Rajnán s a csatornán túl! Itt tehát egyébként, itt az eszményi philosophiának kellett a politikai

fontosság nélküliség bűnét elvállalnia! Avagy nincs-e itt is ok és okozat megfordítva? Az eszményi philosophia darabolta-e fel Németországot? vagy a feldarabolt, s ezért hozzá méltó politikai fontosságra vergődni nem tudó Németország szorította legjelesb szellemei *egy részét* le az élet teréről? S ha a német tribünön is tanár marad a tanár, az-e oka a sikeretlenségnek, hogy a szónok philosophushoz járt iskolába, vagy hogy *egyszersmind* az országos élet iskolájába *nem* járhatott? Hogy a kettő igen jól fér meg egymással, sőt hogy egymást csak e kettő egészíti ki igazán, bizonyítja az ókor legdicsőbb nemzete, a görög, s bizonyítják az újkornak szabályt adó nemzetei, melyek csak is azért szabályt adók, mivel — szabadok.

S íme ezen elmélkedések vezetnek igen természetesen vissza saját nemzetünkre is. Miért nem virágzanak nálunk a reális tudományok? Talán mert a magyar, természeténél fogva az ellenkező irányra hajlandó? mert az olaszokkal együtt szerfelett üzetik a szépművészet felé, vagy a németekkel az eszményiség felé? Bár — miután amaz egyedül-boldogító reális iránytól elesett!! — legalább emez egyik vagy másik egyoldalúsággal bírt volna bementi jegyet váltani a műveltségi főrangnak első-emeleti páholyaiba! De sem evvel, sem egyébbel. Miért nem? E kérdésre is a történet adja az egyedül méltányos választ. A magyar pedig egyelőre azon dicsőséggel érheti be, hogy éppen annyira haladt a műveltség pályáján a mennyire *lehetett*, s irodalmában is éppen annyit tett, a mennyit azon elemekkel, melyeket magáénak vallhatott, *tehetett*. E válasz igazvoltának elismerésére pedig egyéb nem kell, mint egy kis méltány és — két nyílt szem.

VI. *Kistelky*, kivel te talán több mint csak lelki solidaritásban állsz, jut itt szinte akaratlanul eszembe. Ez nem rég a Gazdasági Lapok valamelyik számában szinte azon „aránytalanságon“ tépelődött, mely az etető s a lélekmívelő tudományok üzése körül tapasztalható hazánkban. Neki név szerint a régiségbuvárok nagy szála szemében, s vigasztalhatatlan hogy az akademiában (szerinte) emez szak hasonlíthatatlanul erősebben van képviselve, mint a realistáké. Hadd éljek az alkalommal ezen *Kistelky* úr felvilágosítására. Mindenek előtt vannak tudományok, melyek — éppen azért, mert *nem közvetlen hasznúak* — külső pártolásra inkább szorúlnak, mint más *közvetlen hasznúak*, melyeket a mindennapi szükség jutalmaz, s azért

kenyértudományoknak is neveztetnek. Im ilyenek a gazdasági tudományok, amolyanak egyebeken kívül a történetbuvárlat s a historia segédtudományai, köztök leginkább a régiségtudomány, minden ágaival. A gazdaságtudomány a maga természetes művelőit a gazdák rendében bírja, kiknél az elmélet és gyakorlat karöltve jár (vagy legalább kellene hogy járjon); az orvostudomány az orvosokban, a bányászat a bányászokban, a műtan az iparosokban stb: ezek azért, ha egy oly nagy akademiában, milyen a francia Institut, bírnak is egyegy külön alszakkal, terjedelmöknél és közvetlen alkalmazási jelentességöknél fogva művelésök különös akademiák és társulatok (orvosi akademiák, gazdasági, ipar-egyletek), úgy terjesztésök külön iskolák és intézetek feladatát képezi; míg az életre *közvetlenül* nem ható tudományok, mint a történetírás segédtudományai, főleg csak az akademiáktól várhatják apollatásokat. *Ezt* az arányt a két tudományosztály közt vallják a te realista nemzeteid tudományos fő intézetei is; ezt az európai szárazföld többi akademiái, melyek két fő osztályra oszlanak ugyan, mint a porosz, az orosz, a bajor, az osztrák; de ezeknek úgynevezett mér- és természettudományi osztályai is szinte inkább az elméleti és kísérleti, mint az alkalmazott részek művelésével foglalkodnak. A magyar akademia hat osztálya közül kettő jutott a mér- és természeti tudományoknak, ezekben mind az orvosi, mind a gazdasági tudományok aránylag vagy eléggé, vagy legalább a szerint képviselvék, a mint e tudományok hazai művelőinek száma, a választások idején, engedte; s az akademia épen úgy igyekezett pályakérdések és jutalmazások útján ezeket, mint amazokat előmozdítani: holott van (vagy volt) külön orvosi, külön gazdasági, külön műegyletünk: míg történeti, régiségtani egylet mindedig még nem létesülhetett. Ha már az akademia történettudományi osztályában élénkebb mozgalom vehető észre, ha ebben egymást versenyt érik a közlések és előadások, csakugyan rendes dolog ez osztály embereit megtámadva látnunk s nem inkább ama másik kettőét, kik az akademiai szóasztal előtt sokkal gyérebben jelennek meg: annál is inkább, mert az osztályok évek óta külön munkálódnak, s egyik a másikat a munkálódás teréről le nem szoríthatja. Ha pedig a te Kistelkyd régiségbuváraink munkálkodásaival, vagy egy részöknek *irányával* nincs megelégedve: sem ez az általokképviselt *tudomány* természetéből nem foly s ennek nem szolgálhat kisebbségére, sem azon kívánság nem

igazságos, hogy a kik magokat arra *adták*, a te *arányod* kedvéért negyven ötven éves korukban vagy mezei gazdákká legyenek, vagy — elhallgassanak. És ne feledd, se te, se kik a történetvizsgálatot *fiatalságok óta minden külső érdektől ment, tiszta tudomány- és honszeretetből űzőket* oly szívesen csípedezik, hogy a nemzetek története a nemzetek függetlenségének, szabadságának és nagyságának egyik *épen oly hathatós* erkölcsi forrása, a mily hathatós anyagi támaszai (ez is csak bizonyos körülmények közt) a te hadi tudományaid, melyeknek arányos művelése nem mindig a népek hatalmában van, s melyeknek elhanyagolásáért nem lehet mindig a népeket vétkelleni. És ki a történettudomány roppant befolyását a nemzeti érzelem és öntudat költése, táplálása és erősítése körül elismeri — pedig azt el nem ismerni nem lehet — az ne nézze fél vállról azon segédtudományokat, melyek a történeti anyagot keresik, fölfedezik, vizsgálják, tisztába hozzák s a történetírónak szépkészen kezébe szolgáltatják. Rendes! Mit ér vajjon egy silány darab kő a bányában, mit egy nyers ércdarab az aknában egymagára? de az építész és a pénzverő meg tudja becsülni: egyedül kik a történet pompás épületeihez fejtették a köveket s a lel-állapotjokban salakos történeti ércanyagot, s amazokat kifaragták, ebből a nemes ércet kiolvasztották, egyedül ezek vettessenek meg, mert fáradozásaik gyümölcsei nem közvetlenek, mert azok külön magokra sokszor kicsínyeseknek látszók, s mert nem mindenkor előre látható, mire fognak idővel az ily egyes igazságok szolgálni? De tí a történetbuvárok közt is leginkább a *régiségvizsgálókat* választátok megtámadástok célpontjául. Tekintélyekre hivatkozzam-e, megmutatandó, mely drágák, melegítők és lelkesítők a régi emlékezetek? vagy a nemzetek példáira, melyek közül, hogy kedvetekben járjak el, még a gyáros belgákat s a kereskedő hollandiakat is mellőzve, csak a franciák és angolokra vonatkozom, kik közül amazok mondhatni *számnélküli* archaeologiai társulattal bírnak, az utóbbiak pedig, az angol nép, vajjon nem közmondásilag van-e a régiség szeretetéről, sőt valódi túlbecsléséről megjegyezve? Vagy hivatkozzam-e az emberi szívre, mely e kérdésre minden időkben s minden égövek alatt megfelelt, meg a nemzetek költészetében és hagyományaiban, meg azok családi és állami intézményeiben? Avagy te magad is nem igyekeztél-e saját nemzetünk őstörténetei körül eligazodni? nem vallottad-e bé magad is, hogy a rajta fekvő homály a gondol-

kodó embernek nem enged nyugtot, hogy tájékozást keres? stb *). Nincs-e tehát az emberi s a honfi szívbe e legyőzhetetlen vágy nemzete őskorát minél bensőbben ismerni, eredetileg beoltva? s egy hosszú és dicső múltban nem egy szintilyen jövődönnek kezességét és bizodalmát apolják-e a népek? Tehetünk-e ehhez képest elég sokat a múltnak felderítésére s annak állapotjai és tettei minél gazdagabb kifejtésére? Csak hogy ez sokak hangyai szorgalmát kívánja, ernyedetlen kitűrést, mely csak a honszeretet emlőin szíhat elég erőt, s annál több méltányt igényelhet, mert ritkán díjaztatik fáradozása közvetlen siker, s még ritkábban anyagi jutalom által. Pedig itt a régiségtudománynak csak azon eredményeiről szóltam, melyek akadélya hatnak, nem azon tapasztalati igazságokról, melyek a történetet Cicero szerint az élet mesterévé teszik.

VII. Egyébiránt veled együtt kívánom én is, *hogy az irodalom semmi ága ne hagyassék műveletlenül*. E végre ohajtom mindenek előtt, ne legyen a reális tudományok közt egy is, mely a magyar ifjak által, mint fájdalom eddig nagy részöknél észrevehető volt, már mintegy előleg számokra nem létezőnek tekintessék. Emancipáljuk magunkat e részben is a külföldtől. Voltak részben eddig is magyar bányászaink, erdőseink, vízépítészeink, voltak mérnökeink számosak: legyenek magyar vegyészeink, erőseink, gépészeink, építő mestereink stb is, hogy e nemű tudományos eszközeiknél fogva a gyár- és kézipar minden ágait elfoglalhassák; befolyást és vagyont nyerhessenek: *ez úton* magok e tudományok, sőt a rajtok alapvó mesterségek, úgy azok és ezek irodalma is művelőket és közönséget fog nyerni: különben hiába ohajtjuk amazokat, s munkáik olvasó nélkül maradnak. De hogy e tudományok „*nagyobb kül és belterjvel apoltassanak*“ mint az általános és felsőbb emberi kiképeztetésre szolgálók, melyekhez tehát a művelt gazda és mérnök, gépész és gyárnok stb szinte úgy, mint a művelt pap és tanító, orvos és jogász, státusférfi és tisztviselő, tudós és művész egyformán, bár különböző mértékben, utasítva vannak: azt ugyan alá nem írhatom. S ne is tartsunk attól, hogy az általad sürgetett arány minden sürgetés nélkül is, külső és belső szükségből helyre ne álljon, ha egyszer a nemzet reál szakokat üzend (*az irodalom ez időt hiában előzné meg!*), mely időt mind a régibb jogviszonyoknak az 1848-ki törvényhozás általi megváltozása, mind a

*) L. Muzeumunk II. füzeté első értekezését.

közoktatási ügynek eddig is szerencsésen megkezdődött reformja kétség kívül meghozza, kiválthá a behozott reál tanodák sora egy műegyetem felállításával ki fog egészíttetni.

Ezen arány tehát, ne kétkedjünk, meg fog jöni, s ha eddig nélkülötetett, az *nem az irodalmon*, hanem csak is a viszonyokon múlt. De más tekintetben nem tartok feleslegesnek néhány figyeltető, sőt intő szót. Nálunk a fiatalság azon egyénei, kik a nemzeti nyelv és irodalom iránt buzgóságot éreznek, többnyire komoly eszmélés, számított terv nélkül ereszkednek az írói pályára. Ők ilyenkor a tudományos kiképzésben még nem igen vannak odább, mint a mindig az iskola (a mi eddigi iskolánk!) vihette; olvasnak, de többnyire, sőt majdnem kizárólag magyar, és pedig ritkán tudományos, jobbára szépirodalmi munkákat és folyóiratokat; innen merítenek ösztönt hasonló dolgozatákra, s így *productióra* adják magokat, mielőtt elég ismereteket vevének fel, hogy ezeket megemésztvén — s mielőtt gondolkodó erejüket eléggé kifejték, hogy önálló elmélkedéssel azokat feldolgozván: saját lábukon állhassanak. Hogy az ilyen csak iskolai, tehát hiányos készületű ifjoneból mily író lehet a szépirodalomban is, mely nem mindennapi tudományt, s ehhez mély belátást a világ forgásába s az emberi lélek redőibe, mi nem születik velünk, sem pusztá olvasással nem szerezhető, hanem csak hosszabb élettapasztalás által észlelés és gondolkodás útján nyerhető: hogy mondom a mind ezeket nélkülöző ifjoneból mily író válhatik, bővebb fejtegetés nélkül is világos. Mindennapias dologról némi érdekekkel és csinos nyelven csácsoghatni: még nem ad jogot a felépésre, és szépirodalmi journalistikánk egyik nagy bűne az, hogy az ily gombáknak tavaszi esőként segíti elhatalmazását. Mihelyt pedig valaki, ki tíz novellácskát olvasván, azokból oly roppant élettapasztalást merített (!) hogy legott egy tizenegy- és tizenkettődikkel vélte gazdagíthatni maga is az irodalmat! alattok nevét nyomtatva látta: oh már akkor ő fel van szabadítva, már ő legény! s miután a tanulás a céhszabályok szerint csak az inas dolga, méltósága alatt is volna tovább tanulnia, de minek is tanulna ő, miután a mester (a szerkesztő) ezért nem fizet, hanem csak azért a mit mindjárt nyomtatni lehet? Innen van aztán egy *más* aránytalanság — nem a reális és humaniorák közötti — hanem a tudomány és szépirodalom, helyesben a mulattató (a kit mulattat!) irodalom közötti, mely épen oly természetelleni egy *serdült* nemzetnél, mint a *serdült* egyénnél!

azon életmód, mely mellett a mulatságnak több idő jut mint a munkának. Tehát, ifjú barátaink! kik arra vagytok rendeltetve, hogy a nemzet szellemi fejlődése elősegítéséhez járuljatok! fogadjátok egy veterán írónak, ki saját kárán tanult maga is, intését és kérését szívesen! Midőn én ez előtt harminc évvel irogatni kezdettem, örömmel fogadtatott a legérdemesbek által is minden legvékonyabb reménye a sikernek, minden jelecskéje a tehetségnek, sőt a jó szándék is, mert ezzel is gyarapodott a kis sereg s az erők csekély öszvege; örömmel, mert a közönség hideg volt, s magyar írónak s álmodozó dörének lenni egy! Oh el fogom én nektek a hajdani magyar író sorsát beszélni egykor, ha már egyéb dolgom nem marad, mint életem emlékezeit leírni — Akkor *sok* kéz kellett, teherhordó, nap-számos, segéd stb; most — hála a magyarok istene után azon halhatatlan férfiakkal, kik a legmostohább környületek közt munkás lelkesedéssel oda emelték a nemzeti irodalmat, hol nem kénytelen többé pirúlva lesütni szemeit, hanem önérzettel tekinthet a világirodalom szemeibe! — most már többet is kívánhatni a kezdő írótól: nevezetesen hogy minél többet felvegyen magába, mielőtt producálna, hogy tehát *elégseges tudományos képzettség, az irodalom ismerete, s a nyelcbeli előadás teljes birtoka* nélkül fel ne lépjen; különben magát fogyasztani, az irodalomnak pedig becsét és hitelét csökkenteni fogja. Sőt az általános ily készüllettel bíró is, megfontolván hogy *a munka éltet*, az időtöltés csak erősít: inkább *a tudományos irodalom körül fáradozzon*, mint a szépirodalomban, *hacsak erre elutasíthatlan képesség által nem ösztönöztetik*. Akkor ő, mint valódi avatottja a Múzának, méltó papja lesz a nemzeti kedélymíveltségnek is. Csakhogy aztán ama mindennapi vers-pruritust a világért ne vegye mindjárt hivatásnak; s tartsa szem előtt, hogy míg a középszerű tudományos könyvből is tanulhatni eleget, épen csak a középszerű szépirodalmi iratok azok, melyeknek *a világon semmi nemű hasznoknincsen*. Tehát tanulni, tanulni és ismét tanulni! akkor megelélték biztosan az előtekbe rendelt célt — te pedig, barátom, a helyes *arányról* nyugodt lehetsz, mert csak álljanak egyszer alkalmasan kifejtett erők a sorban — mundus se expediet.

VIII. Hogy pedig immár az *irányra* térjek által, nem csak azon tudományok gyakorlatiak, melyek *közvetlen alkalmazásuk*: hanem azok is, melyek a gyakorlatiakat eredményezik. Én is a bölcseseltartók, midőn felkiált: ha nem *hasznos* a mit téssz, hiú minden

dicsőséged! de a „*hasznos*“ szónak csakugyan több hord-erőt tulajdonítok, mint a tudománybeli realisták, történeti scrupulisták s életbeli materialisták (bocsáss meg, tisztelt barátom, de én tartok tőle, nehogy te az irányok ezen stadiumaiba is bejuss — a nélkül hogy majdani kimenekvésedről kételkedném); mert én azt tartom, hogy nincs *tudomány*, mely közvetlen vagy közvetett hasznú nem volna; mely vagy a testi és anyagi jólétre, vagy a szellemi kiképzésre és boldogságra ne hatna: de a tudományok *mítelésében*, igen is, ösmerek irányt, mely, bár csodálatosan finom és rendszeres alkotmányával még a pókhállóval is fölér: de haszna csakugyan nem egyéb, mint hogy vele legfőlebb — legyeket fogjunk. S már itt én, Hegelnek hajdani szorgalmatos hallgatója, tiszta lélekkel kezét fogok veled, ki Propylaeumaidban oly szerencsésen kimutattad nemzedeknek az életreható igaz philosophia útját; s veled együtt kárhozzatom azt a tapasztalástól elvonatkozó vagy azt meghamisító eszményi irányt, mely az igazságot nem kifürkészi hanem csinálja, nem földeríti hanem beburkolja, nem boncolja hanem elpárologtatja. E ragály ellen nem lévén veszteglő intézeteink, az a lefolyt két évtizedben csakugyan áttört határainkon, de a magyar elmék földében nagyobb részt csakugyan szerencsésen ki is veszett. S meg is vagyok győződve, nem ettől kell nekünk tartanunk és ez irány ellen szónokolnunk, hanem a *lelketlenség*, a *hivatlanság* ellen, mely *világos céltudat nélkül* tolakodik elé, s a leghasznosabb igazságok, ismeretek és tudományok körül is, *haszon nélkül* forgolódik, mert az ismeretek dús asztagaiból nem tudja öntudatos célra kiválasztani, alkalmazni s így termékenyekké, életrevalókká tenni a legteljesebb szemeket sem. *Irány, módszer s előadási alak* képezze tehát azon üdvözítő színháromságot, mely az író előtt lebegjen! S e jobb irány csakugyan meg is kezdődött, s bizhatunk benne hogy kiszleni fog, mert tudomány és élet közt épül a híd, mióta a közoktatás holt közegét a nemzeti váltotta fel, s ez által az iskola tanárai egyszersmind a nemzet tanítóivá is felavattattak, és mióta reménylenünk lehet, hogy a magyar bölcseségnek a zöld asztal nem teendi többé netovábbját.

IX. S most végezetül még néhány szót a magyar tudósról. Megjegyzed, hogy tudósaink oly kevéssé becsültetnek a közönség által, miszerint ők magok is tiltakoznak e név ellen; s hajlandó vagy a baj okát kevesbbé a közönségben, mint a tudósokban keresni,

különösen ezeknek életre nem való irányukban s társalgási szögle-
tességekben. Én is fájlalva tapasztalom, hogy a tudós ez országban
nem élvezi azon tekintetet, melyet hivatása, munkásságának becse
és nemzetiségi jelentősége után érdemelne: de ennek egyik, és pe-
dig fő, oka csakugyan a közönségben fekszik. T. i. mi a tudós éle-
tének feladása, a *tudomány* az, mit a magyar nem becsül. Ez pedig
nem mindig volt így, de így van fájdalom mintegy két ivadék óta,
mióta t. i. azon elv szerint: „nem kell tudós, csak hív jobbággy,” a
hazai tanítói kar előbbi jelességéről leszállt, s a tudósok mint olyak
az állodalom által ki nem tüntettetnek; ezekkel együtt szállt le a
köz tanultság és tudomány iránti vonzalom is. Hajdan nagyjaink
megbecsülték a tudományt, fiaik tudományos kiképzésére sokat ad-
tak, a tudósokat apolták és pártolták, és pedig nem csak a protes-
tansok, hanem a katholikusok is, kiknél a tanultságot és tudomány-
szeretetet különösen a jezsuiták lelkesen költötték és táplálták, mit
tagadni a historiai tények tagadása volna. Így volt a dolog e sok
részben érdemes szerzet eltöröltetése után a két van-Swieten befo-
lyása mellett a tudományszerető M. Terézia s a felvilágosodott Jó-
zsef cs. idejében is: és csak ezen befolyások enyészttével keletke-
zett az említett csökkenés, mely a legújabb időkig érezhető volt. A
tudósok, világiak és egyháziak, megszűntek a közboldogság neve-
zetes tényezőinek tekintetni, a nagyok nevelése, a protestansokét
egy részben kivéve, elsilányodott; a nemesség mint az előtt a jóban,
úgy azóta a nem-jóban követte nagyait, a latin nyelv elhanyaglása
nevelte a bajt, nem mert elhanyagoltatott, hanem mert természetes he-
lyettesének, a nemzetinek kifejtése a közhatalom által mellőztetett:
s ím oda jutottunk, hol az akademia 1830-ban, s az 1844-ki tör-
vény bennünket talált. Igen is, a tudomány nem becsültetik, azért
annak papja, a tudós sem: különben bizony a salonszerű módok hi-
ánya nem volna képes ennek becsét leszállítani. S hogy e salonsze-
rűség a legtöbбекnél hiányzik, mi ennek oka más, mint szinte a
tudomány iránti köz hidegség? Tekintsünk Francia-, Orosz-, Német-
országra, Angliára, sőt keletdéli szomszédaink kivételével a többi
Európára is, hol tanár és tudós az állam által annyi kitüntetésben és
javadalmakban részesül; hol rendek, címek, állami megbízások és
alkalmazások, nagy fizetések, jutalmazták, buzdítják s részben ké-
pesítik is a tudóst rendkívüli eredményekre! Ott nem csak általános
és kitűnő becsben áll a tudomány, s tiszteletben a tudós, hanem a

fejedelmek, nagyok és gazdagok által a nagyvilági körökbe is bevonatnak, — *nem mert salonszerű*, hiszen csak ott leszen azzá, — hanem mert becsületnek és élvezetnek tartják társaságát. De ott aztán a társalgás is nemesebb tárgyak körül és tartalmasban forog, s valamilyen házi gazda s vendégi köre képesítve van minden felsőbb tárgyhoz tanultán és mívelten hozzá szólni: úgy a szaktudós tárgyatavott hozzászólásában is gyönyörködnek.... Bizony, a mely magyar túl hazáján is megfordult, s meg a külföld fényesebb köreiből, e tekintetben csak szomorúsággal tekinthet ez országra, az itteni társas életre s felsőbb körökre. Miket Galeoti, Mátyás kir. s Bátori püspök házi köreiről hagyott emlékül, arra a XVI. és XVII. zivataros századok is nyújtottak elég hasonpéldát, sőt a XVIII. megindult külföldiskedése mellett sem maradt el tőlök; de, hogy csak a jelen század első tizedeire emlékezzünk: a Széchenyi Ferencek, Podmanicky Józsefek, Festetics Györgyök, Teleki Sámuelek és Lászlók, Prónay Sándorok stb szinte végkép megfogyatkoztak, kiknél a lelkes társalgás oly gyakran fordult a tudományra, s kiknek köreiből a tudomány férfiai oly szívesen bevonattak s ott magokat oly jól is érezhették. De.... ne feszegessük, tisztelt barátom, a kényes kérdést tovább: te pedig ne hidd hogy a tudós azért becsültetik nálunk kevesbbé, mert más tournürje s más beszéde van mint az ex-professóvilágfinak — neki rendeltetése is más; hanem szerezz neki külső tekintetet és vagyont, tadd hogy felsőbb körökbe ne csak vonassék, de vonzathassék is: s nem lesz okod collegáid tuskésborz-ságáról elméskedned!

Mellözöm azok néláni közbeszólását, kik a hasonlítások által sértve kölcsönben a magyar tudóst a külföldivel vetik össze.... mert ez is az is épen csak olyan, milyenné a viszonyok tevék; mellözhetem bátran az általad említett „életre nem való irányukat“ is, mert a catexochen életre valók is azonegy becsültetésben részesülnek velök: de nem hagyhatom még szó nélkül magoknak némely íróinknak elménckedéseit, kik, mert bizonyos „tudósok céhében“ nem ülnek, mint ők nevezgették, e nevet, mely egykor nálunk is tiszteltesebb volt, boszúból mindennapi gúny tárgyává tették s e gúnyos értelemben oly közmondásossá, hogy végre némely arra igen méltó, de tán kelletnél szerényebb és félénkebb tudós inkább lenni akart az, mint annak hivatni. Örömtelen jel és gyanús nemzedék.... de a magyar ezt is ki fogja heverni. Mí azonban, nem gondolva e ne-

mével a gúnynak, ne átaljuk vallani a címet, melyen a mi mester-ségünk a világ mindkét tekéjén neveztetik: s higyük hogy eleget tettünk a szerénységnek, ha azt hű munkálkodás által nemzetünk szellemi művelődése körül meg is érdemelni ernyedetlenül törekedtünk.

X. Te pedig, tisztelt barátom, éld vidámul napjaidat, miket a főváros zajának kipihenésére Gömör nyájas völgyeiben, hol bölcsöd állt és annyi baráti szív siet fogadásodra, kívánsz tölteni. Fogadd szívesen e nyílt levelemet is, mely ha olykori eltéréseinket kibeszéli is a közönségnek, de tanuja egyszersmind azon változhatatlan tiszteletnek, melylyel szíved és fejed iránt viseltetem. Üdvözöld részemről azon nemes lelkeket is, melyek néhai együtt-vándorlásink idejéből reám még emlékeznek; s ha bejártad a kedves helyeket mind, ha Gyöngyösi István írói ősapánk házának megvitted az én köszöntésemet is, és nemes atyád csetneki kertjében engem is emlegetél: ne késsél visszafordulni körünkbe: vár Muzeumunk, s várnak társaid: mert hiába, bármilyen is híre és sorsa a magyar tudósnak, te eladtad lelkedet nekik, s így visszakérik azt. — Isten velünk.

ESZMETÖREDÉKEK A MAGYAROK EREDETÉRŐL.

WENZEL GUSZTÁVTÓL.

C.

Mit tanít a történet a húnok és magyarok közti ethnographiai rokonságról?

A magyar-finn kérdés, természeténél és következményeinél fogva, nyelvészeti; megfejtése tehát szinte csak nyelvtudományi eredményhez vezethet. Láttuk, hogy e tekintetben szinte létezik egy *scythia* (ural-altaji) nyelvosztály, mint van egy indoeurópai; s hogy mind a finn nyelvek, mind a magyar nyelv amannak tagjai; hogy azonban szoros történettudományi tekintetben ezen eredmény csak közvetve bír jelentőséggel.

Fontosabb jelen értekezésem feladatára nézve a *hún-scythia*

népcsaládnak vizsgálata. Ez azt mutatta, hogy valamint sok tagból álló szláv stb. népcsaládok jönnek elő a történetben; úgy hasonlólag terjedelmes és világtörténeti jelentőségű népcsalád a hünscythá is, melynek több egyes tagjaival, és ezek közt a magyarral is megismerkedtünk. Ezen vizsgálatok természetöknél fogva ethnographiaiak; de megfigyeléseknek iránya és következményei nagy részben történettudományi szempont alatt is felette fontosak.

A most kitüzött kérdés már a szoros értelemben történettudomány körébe tartozik, s azért mind kútfői, mind tárgyalási tekintetben e tudomány szabályai szerint vizsgálat alá veendő. Német történetírók a különféle régi írók által említett cimbreket és teutonokat; Caesar elbeszéléseit Ariovistról és harctársairól; Tacitus Germaniáját; a quadokat és markomannokat illető adatokat, azon tudósításokkal, melyek a gótokról, alemannokról, suevokról, frankokról és számos más, az ú. m. nagy népvándorlás alatt működött népekről szólnak, egy szempont alá fogják, és mind a mellett, hogy ezen különféle időkben, igen különböző körülmények közt és szinte nem ritkán különböző irányban is szerepelt nemzetek belső ethnographiai összefüggéséről, külső fellépések néhány általános közös jellemvonásain kívül, csak egyes szók és nevek azonossága és a mindenkinek egyaránt adott „germán” nevezet szolgálhat bizonyítvánnyul; még is mindnyájokat egy népcsaládnak tekintik, a nélkül hogy valakinek mind eddig eszébe jutott volna e világos dolgot kétségbe vonni. A szláv historikusok szinte mellőzve a néhány régebbi népeket illető őstörténeti hypothesiseket, a Procopius és Jordanesnél említett szláv népektől kezdik ezen népcsalád valóságos történetét, melyhez azután, szinte csak olynemű bizonyítványoknál fogva, mint milyenekkel a magyar történetírók nemzetök ezennemű viszonyaira nézve élni szoktak, a középkor igen számos nemzeteit számítják; mi ellen az irodalmi világban eddig kifogás hasonlóképp nem volt. Csak mi magyarok élvezzük e tekintetben is egészen külön szempont alatt a külföldi, s névszerint a német és szláv történetmívelők részvétét. Közöttök sokan vannak, kik egyáltalában nem akarják megengedni, hogy a Konstantinus Porphyrogenetától említett árpádi magyarokon kívül valaha más magyar vagy a magyarral vérrokon nemzet létezett volna, s ezeknek eseményeit úgy fogják fel, mintha azok csakugyan közvetlen az égből hullottak volna le. Hogy ezen urak így cselekszenek, azon nem kell csodálkozni; ők bármi

eszközzel készek élni, csak önnemzetök történeti fontosságával kérkedhessenek. De magyarjaink közt is találtak, kik inkább nekik, mint a hazai történet még oly világos adatainak készek hinni.

Ezen utóbbiakhoz intézem itt szavaimat.

Minden történetben a kiindulási pontnak minél határozottabb és minél tisztább felfogása a feladatok egyik legfontosabb része. Mind a mellett már majd száz éve, t. i. mióta a húnok és magyarok történet-ethnographiai összefüggése kétségbe vonott, hogy hazai történettudományi irodalmunk e részében a legnagyobb határozatlanság észrevehető. Némelyek, mint péld. Katona, Virág, gr. Mailáth János, egy szökéssel in medias res helyezik magokat, és Álmos és Árpád hercegekkel kezdik elbeszélésöket. Mások, péld. Engel, Horváth Mihály, tudatlanságokat őszintén bevallják. Ismét mások, mint Feszler, nyelvészet-ethnographiai combinációkkal ügyekszenek magokon segíteni. Kik pedig, mint p. o. Buday Ézsajas, Spányik és néhány mások a magyarokat még a húnoktól származtatják, eziránti nézetöket a bizalmatlanság egy nemével mint véleményt, mint hypothesis mondják ki.

Úgy hiszem, legcélszerűbben úgy lehetne a dolgon segíteni, ha a húnok és magyarok közti ethnographiai összefüggést történettudományi tekintetben kiindulási pontul vévén, egyedül ezen oldalról igyekszünk azt tisztán bizonyítani. Ehez képest a kérdés szoros értelemben ethnographiai momentuma, hová péld. a hún-scytha népcsaládnak minden a magyar történetben közvetlen nem szerepelt tagjai is számítandók, egészen mellőztetnének; kútfői és tárgyalási tekintetben pedig kizárólag a történeti szempont szolgálna zsinórmértékül.

A magyar nemzet régibb története összehasonlítva más nemzetek történetével, mind közvetlen tartalma, mind az által, minek máshonnani ismeretét felteszi, fölötte érdekes. A hét néptörzsnek bizonyos, már határozott irányban kifejtett jogi öntudatra mutató szertartások közti egygyé olvadása; Álmosnak ez alkalommal herceggé választatása; azon a nép keleti szelleméhez, de a kor nemzeti joglétéhez is, tökéletesen illő mód, mely szerint e hazában letelepedtek és viszonyait annak régibb lakosaihoz rendezték; Európa majd minden részeibe hol kisebb, hol nagyobb csoportokkal tett, és keleti regényes föllengzésre mutató X. századi hadjárataik, ez alkalmakkali változó kalandjaik, melyeket a történet mindeddig meg nem

értett, mert azoktól, kik Árpád halála után minden erejüket a magyarok megsemmisítésére feszítették meg, az elhárított veszély után a vett méltatlanságokért boszút állani törekvő rohamok egyoldalulag csupán rablásnak vétettek; végre azon nagyszerű nemzeti erő, melyet a keresztyén vallás felvételekor tanusított a magyar nép: mindannyi momentumok, melyek az ő magyar történetnek rendkívüli érdeket adnak. Másik részről ha azon ismeretekre fordítjuk figyelmünket, melyek a magyar történetértésére másunnan feltételezhetnek, névszerint a már történetté olvadó ethnographiai elemre: annak különös vonzó és részvét-gerjesztő erejét szinte lehetetlen nem tapasztalnunk.

Eszmetöredékeim feladata egyedül ez utóbbi kérdés szemmel-tartását foglalja magában. Miért is a szoros értelembeni történet elmellőzésével főképp csak azon pontokat veszem szemügyre, melyek az ethnographiai elemnek történetté átalakulását tüntetik fel. Ha igazat akarunk mondani, be kell vallanunk, mikép épen az ide tartozó kérdések, melyek nem csupán csak ethnographiaiak, hanem az őstörténet és a való történeti kor közti határvonalat jelentik, mindeddig tisztán felfogva nem voltak. Épen az által, hogy majd egyedül ethnographiai-nyelvészeti, majd egyedül szoros értelembeni történeti szempontból tárgyaltattak, való természetök fölé ismer-tetett. Szabadjon tehát itt megkísértenem, ha vajjon valóságos természetökhöz képest megfejtéseket magamra vállalni elégséges vagyok-e.

Mindenek előtt kell, hogy a megfejtendő fő kérdést tisztán és határozottan formulázzam.

Mint már megmondottuk, nem arról van itt kérdés, micsoda nyelvosztályba tartozik a magyar nyelv; senem arról, micsoda népcsaládhoz számítandó a magyar nemzet; hanem arról **TÁRGYILAG mily nemzeti jellemet mutatnak TÖRTÉNETI ELSŐ FELLÉPÉSÖK-KOR a magyarok, s ezt tekintve micsoda más nemzetekkel lehet őket összeköttetésbe hozni?** Világos tehát, hogy itt közvetlen az eziránt felvilágosítást nyújtó kútfőkre kell figyelmünket fordítani; névszerint a byzantiakra, nyugotiakra és Nestor orosz évkönyveire.

Mindezeknek tudósításai iránt már tisztában voltak ötven év előtti historikusaink. Magyarjaink a byzantiak által hol *turkoknak*, hol *húnoknak*, hol *scytháknak*, a nyugotiaktól többnyire *húnoknak* is, az orosz évkönyvekben pedig a kazarokkal azonegy néven (ug-

rok) neveztetnek; s ha tekintjük, hogy a múlt században történeti irodalmunk ezt követve, őket határozottan és tartózkodás nélkül *hún* ivadéknak s a hún-scytha népcsaládhoz tartozó nemzetnek tartotta, s hogy mind ekkoráig ezen nézet megcáfolva még nem volt, úgy hiszem nem is szükséges ezen tárgyról sokat mondani. Elég ha néhány tüzes külföldi tudósnak rólunk ferde nézete megigazítatik, vagy a maga valódi értékére devalváltatik, mit tenni eddigi eszmélkedéseimben minden módon iparkodtam.

Nehogy azonban itt az újabb történeti irodalom iránt kevesebb figyelemmel látszassam lenni, még két pontot kell különösen kiemelnem.

Nemzetünk magát *magyarnak* nevezi; de ezen néven soha külföldi íróktól nem említetik. A *Hungari* vagy *Hunni* szó nyugoton; a *Turki* név a byzantiaknál; az *Ugri*, *Uhri* vagy *Vengri* a szláv népeknél; a *Baskart* vagy *Baskir* név az arab (p. o. Jakut, Kazvini) és a mongol íróknál (kik a XIII. századi tatárjárást részökről leírták, p. o. Alai-ed-Din, Djuvéin, Raschid-ed-Din, Hemedan) divatos. De ezeken kívül más nevezet alatt is említetik, p. o. agareni, scythae stb. Hogy a kritikai történetbuvár ugyanazon egy népnek annyféle elnevezése mellett egyszerűen el nem haladhat, természetes. De ha a következtetésekről van szó, melyek ezen körülményből vonhatók, többféle nézet lehetséges.

En részemről ezen nevekben mindannyi küljeleit látom azon tényeknek, melyek nemzetünknek történet előtti ethnographiai és szorosan vett történeti viszonyait közvetítették. — Ez különféle módon történt; következőleg különböző felfogást, és így különböző elnevezéseket is idézett elő. Tehát nem csak pusztá hangvariációknak; nem csak külső, önkényes és jelentéktelen nevezeteknek találjuk ezeket; hanem belső organicus fejlődés jellemzésének. És ez azon pont, melyre főképp kell ügyelnie annak, ki nemzetünk eredetéről vizsgálatokat tesz. Fel kell keresnie azon fonalakat, melyek a magyar történetnek nemzetünk ősvizonyaivali organicus összefüggését láthatóvá teszik.

Kitetszik ebből mennyire tévedtek, kik midőn a *magyarok* eredetét akarták vizsgálni, a történet mezejét elhagyván, nyelvészeti tanulmányokba ereszkedtek, és gyakran pusztá etymologiai combinációk alapján ethnographiai álmakba merültek, melyek nem

hogy a magyar történetet felvilágosítanak, inkább elhomályosították azt.

Egyébiránt a nemzetünk eredetéről vizsgálatok elébe általam tűzött célpontot is többféle módon lehet megközelíteni. A tisztelt magyar olvasó közönség bírja Eszmetöredékeimet a *Reguly Album*-ban, a *régi magyar nemzeti hősmondáról*, melyekben bebizonyítottam, mikép csakugyan a régi magyarok hősmondái és a húnok eseményei és története közt benső összefüggés létezik, mely a két nemzetnek vérrokonságát és ethnographiai összeköttetését kétségkívülvé teszi. A hún-magyar nemzeti életnek más oldalait és nyilatkozatait szintén így lehet vizsgálni; és minden előzmények oda mutatnak, hogy mindenben ugyanazon eredményhez fogunk jutni; hogy tehát a *húnok és magyarok közti ethnographiai rokonság* szoros értelmű történeti úton is bebizonyítható.

D.

Hátra van még, hogy Szontagh Gusztáv barátom nemzetünk régiségeit illető, tárgyára nézve felette érdekes, felfogásában mindazonáltal és formulázásában könnyen megoldható 4-ik nehézségére feleljek. Értem a *magyarok ázsiai hazájának geographiai viszonyait*. Itt kizárólag régiségekről és pedig őstörténeti állapotokról lévén szó, természetes, hogy tekintve, mikép a mongolok XIII. századi pusztításai Nyugatáziának egész színét megváltoztatták, az pedig, mi jelenleg ott létezik, egyedül az ezen időt megelőzőt viszonyoknak romaiból keletkezett, — én figyelmemet főkép a XIII. és ennél régiebb századokra fordítom.

Szontagh Gusztáv Julián magyar dömés, Plan Carpin és Rubruquis a XIII. században még Nyugatáziában a Volgán túl feküdt ú. n. Nagy-Magyarországróli (*Hungaria Magna*) tudósításaira vonatkozólag, melyből az Európának indult ősmagyarok kiköltözködtek, mely tehát az Anonymus *Dentumogeriájával* ugyanaz, s melyről úgy értesülünk, hogy a XIII. században még magyar nyelven beszélő néptől lakott, a legvastagabb történeti skepticismusba merül, és sem Juliánnak, sem Plan-Carpinnak, sem Rubruquisnek nem akar hitelt adni. Ezeknek tudósításait második kézből jötteknek tekinti, melyek csak mendemondákon alapúlnak; ő inkább Constantinus Porphyrogenetának hajlandó magát általengedni, s azt tartja, hogy

az e szerint Ázsiában hátramaradt magyarok sorsáról főképp az arab irodalom van hivatva felvilágosítást nyújtani; azonban a keleti nyelvek tanulása és ismerete a külföldön csak napjainkban kezdvén terjedni, s honunkban eddig alig bírván egy pár mivelőt, hogy ezen kérdésre nézve eddig eldöntő szóra még fel nem vagyunk jogosítva.

Első pillanatra ezen elmélkedés igen speciosusnak látszik, főképp a nagyobb közönség előtt, mely a történeti külfökök mélyebb tanulásával nem szokott foglalkodni. A tárgy-avatottabb történetművelő mindazáltal azonnal veszi észre, hogy az egész csupa félreértésnek, egyoldaluságnak, csinált nehézségeknek és az újabb történeti vizsgálatok nem ismerésének eredménye. Elég volna e tekintetben *d' Ohssonra* hivatkoznom (*Voyage d'Abou-el-Cassim*. Paris, 1828. különösen a 257. sk. lapokra), kinél Szontagh Gusztáv kétségeinek tökéletes megfejtését találhatná. Egyébiránt a tárgy fontossága azt látszik kívánni, hogy ily könnyen ezen bármi csekély nehézségeken is túl ne tegyünk. De többet senki tőlünk nem kívánhat, mint hogy Sz. elmékedéseinek fonalát kövessük.

Ezen tekintetben minden tartózkodás nélkül állítom, hogy 1. Constantinusra kellestinél többet épít, s hogy 2. Julián, Plan Carpini és Rubruquis tudósításait nem eléggé méltatja.

1. Constantinus Porphyrogeneta: De administrando Imperio című munkája a régibb magyar történetben oly fontos szerepet vitt mindeddig, miszerint nemzeti historiai irodalmunk érdeke sürgetőleg kívánja, hogy iránta és a tudósításainak adandó történeti hitel iránt a magyar történet szempontjából tisztába jöjünk. Mert mit eddig e tekintetben mondtak, p. o. hogy Constantinus a X. század közepe táján írt, kinek mint byzanti császárnak csak volt módja a magyarokról és egy évszázaddal előbb történt eseményeiről biztos tudósítást szerezni, és ki munkáját is oly célból készítette, melylyel adatok hamisítása egyáltalában össze nem fért stb; hogy tehát neki a régiebb magyar történetben mindenképp előkelő hitelt kell adnunk; — legalább ezen utóbbi következtetést illetőleg oly feltételezésen alapul, mely mindeddig nem csak hogy bebizonyítva még nincsen, de mely a munka alapos kritikai vizsgálása által igen is kétségbe helyeztetik. A mai kifejlődöttebb történettudománynak méltósága tehát nem engedi, hogy mi magyarok ily nemű, a dolog mélyébe nem ható indokolásban vakon megnyugodjunk.

Constantinus Porphyrogeneta munkája magában már nem any-

nyira történeti, mint politikai és statisztikai tartalmu. Történetet ex professo írni a tudós császárnak esze ágában sem volt; s innen megfogható, hogy a szoros értelembeni történeti anyagot tekintve semmi egészet, *hanem egyedül töredékeket foglal magában*, melyeket a hogy a jó szerencse épen engedte, tudomásul vett és feljegyzett. Kitészik ebből, hogy a munkának egyetemes hitele nem terjed annyira, mikép minden egyes tudósítását már azért, mivel ő beszél, non plus ultrának mondani lehetne. Nem tagadhatni ugyan, hogy nagy nevű külföldi történetírók jelenleg is igen szeretik még a magyar régi dolgokat a byzantinusok, névszerint Constantinus Porphyrt. tudósításaik szerint, kizárólag megítélni, s hogy p. o. Hammer-Purgstall egyedül ezek után kísértette meg a magyar őstörténetírást *). Nem tagadható, hogy névszerint újabb szláv szellemű historikusok, valahányszor a magyar őstörténet jön szóba, Schlözer nyomán erőnek erejével kizárólag Constantinus Porphyrogenetához ragaszkodnak, úgy hogy rajta kívül semmi más, főkép magyar nemzeti kútfőt hitelesnek elismerni nem akarnak. De tagadhatlan másrészről az is, hogy igen fontos okok vannak, mikép amazoknak felfogását egyoldalúnak, ezeket pedig elfogultnak kell állítanunk. Nem szándékom Constantinus Porphyrogeneta írói hivatását jeles munkájának fő feladatához képest csak legkevesebbé is kétségbe vonni; azonban az ennek csak felvilágosításául használt, máshonnan merített, vagy épen csak esetileg beszótt adatokra nézve más véleménynyel vagyok. Például, mi nevezetes különbség van munkájában a a hún-scytha és a szláv népeket illető elbeszélések közt? Szláv litteratoroknak ugyan e tekintetben panaszkodni épen nincs okuk, mert az általa említett szláv népek iránt nem csak részvétet, hanem rokonszenvet is mutat, s illető elbeszélésében kedvező és aránylag kimerítő tudósításokat nyújt rólok. De más színben látjuk a hún-scytha népeket leírva. Ha p. o. a *kazarok* és *Kazarország* történetét egyedül Constantinus Porphyrt. szerint akarnók megítélni, egészen más eredményhez jutnánk, mint az arab geographok és történetírók után. A *magyarok* legrégibb történetéről is csak igen hiányos adatokat közöl a görög császár. Ez iránti elbeszélésének egyoldalú tökéletlenségéből látható, hogy ismereteit nem meríthette közvetlen

*) A magyarok eredeti lakföldről, a Magyar Tudós Társaság Évkönyveinek III. kötetében, 130 sk. II.

őseinktől, s hogy második kézből, valószínűleg szláv közbenjárók által vette. Legalább egész felfogása oly annyira elút az előttünk más kútfők után ismeretes ősmagyar nemzeti szellem nyilatkozataitól, hogy a magyarokról elbeszélésének történetünkbei felvételét csak illő ovatossággal az egyes adatok kritikai megvizsgálása után lehet javasolni. Turkoknak nevezi ő rendszerint magyar őseinket s ámbár „magyar“ nevéket is esmerte (*Μαζαροι*, 37. fej.), még is az ezen kétféle néven nevezett nép ethnographiai azonosságáról mit sem tud *). Csak ott, hol szláv népekkel egyesülve a byzanti status érdek mellett lép fel hún-scytha népség, mit p. o. az *oroszk*, találja a tudós császárnál tetteinek némileg méltányos elismerését; egyébként pedig oly annyira háttérbe szorúlnak, hogy alig lehet rájuk ismerni. Például szolgálhatnak az *avarok*, kiket ő szlávoknak (!) tart **), s kik iránt csak azon egy igen érdekes, de csak mellékes tudósítás találtatik munkájában, hogy korában (a X. század közepe táján) „suntque etiamnum in Chrobatia Abarum reliquiae, et Abares esse cognoscuntur“ (30. fej.).

Ezeket szem előtt tartva valóban meg nem foghatom, mikép Szontagh G. Constantinus Porphyrogenetának az Ázsiában hátra-maradt magyarok sorsáróli tudósításaira csak hivatkozhatott is. Munkája 53. fejezetét végig tekintve, ilyenmő csak némileg határozott tudósításnak még csak nyomára sem akadhatni. Mit 37. fejezetében mond: „Pacinacitas a principio ad Atel (Volga) et Geech (Jaik) flumina habitasse, iisque conterminos fuisse populos, qui *Mazari* atque Uzi cognominantur;“ a Volgán túl Ázsiában még a IX. században lakozott magyarokra vonatkozik ugyan, de semmi határozott tudósítást nem foglal magában. A 38. fejezetnek tudósítása pedig: „Turcarum exercitus devictus fuit atque in partes duas divisus, et earum una quidem orientem versus partem Persidis incoluit, et hi etiam in hodiernum diem de veteri Turcarum cognomine Sabartoeasphali nuncupantur; altera vero pars occidentem versus sedes posuit in locis Atelcusu nuncupatis. — — *Ad Turcas*

*) Sokan másképp el nem igazodhatván, „*Mazari*“ helyett „*Chazari*-t“ akartak olvasni; de ezen nézetnek kéziratí alap nem találtatván, vele ismét felhagytak.

**) „*Sclari*, qui trans flumen habitabant, qui et *Abari* dicti;“ — „*Sclari*, qui et *Abari*.“ (29. fej.).

vero orientem versus in Persidis partibus habitantes negotiatores suos mittunt etiamnum ii qui occidentem incolunt praedicti Turcae, invisuntque illos, et responsa saepe ab ipsis per hos accipiunt;“ — nem az őshazában maradt magyar atyafiakról, hanem a már onnan kivándoroltaknak új lakhelyekben letelepült egy részéről van mondva. Úgy hiszem *Hammer*nek a Tudós Társaság Évkönyvei III. kötetében foglalt értekezésére Sz. barátom csak nem fog hivatkozni; mely az „*Atelkuzu*“ névnek egészen önkényes és alaptalan magyarázása által egy minden egyéb hiteles kútfői adatokkal ellenkező mesterkelt hypothesishez vezet. Hasonlólag *Thunmann* is önkényes mesterkelt hypothesisnél egyebet nem állított, midőn *Constantinus Porphyrogenetának* tudósítását, hogy a magyarok három esztendeig (*ἐνιαυτοῦς τρεῖς*, 38. fej.) Lebediában a kazarak szomszédságában laktak, minden alap nélkül 203 esztendőre magyarázza *), és így azután Lebediát őshonuknak tekinti.

Világos tehát, hogy *Constantinus Porphyrogeneta* tudósításaiból a magyaroknak a Volgán túl feküdt őshazájukat egyáltalában megismerni nem lehet, hogy tehát e végett más kútfők eziránti adatait kell keresnünk.

És e tekintetben :

2. Sz. barátomnak *Julián magyar dominicanus*, valamint *Plan Carpin* és *Rubruquis* irányábani skepticismusa szintoly alaptalan, mint *Constantinus Prophy.* néhány önkényes magyarázataiban túlságos bizalma. Nem csak tudós hazánkfiak, hanem az egész tudományos világ az imént említett férfiak a magyarok ázsiai őshazájáról tudósításaiknak teljes hitelt adnak; s így nem tartom szükségesnek azt, mit Sz-on kívül senki sem támadott még, közvetlen védelmezni. Nehogy azonban erre nézve tárgyammal könnyelműen bánni látszassam, néhány más kútfői adatot akarok idézni, melyek a magyarok Volgán túli régi őshazájáról és geographiai fekvéséről határozott tudósítást adnak, és így *Julián*, *Plan Carpin* és *Rubruquis* elbeszéléseit erősítik. Ezen adatok kétfélék: a) magyar hazai kútfőkből, és b) arab írókból meritettek.

a) *Anonymus* mindjárt munkája első fejezetében leírja a magyarok őshazáját, mely szerinte részben a Volgán túl feküdt, s melyet ő

*) Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europaeischen Völker. Leipzig, 1774. 116 sk, és 141. l.

„*Dentumogeriá*“-nak nevez. Vele öszhangzásban áll a magyar krónika, Kézai Simontól Turóciig, állítván, miszerint ezen őshazájok három vidékből áll, melyeknek nevei voltak: *Dentia*, *Baskiria* (*Bachardia*, *Barbaria*, *Bascardia*, *Bastardia*) és *Magaria* (*Mogoria*). Ezen tudósítás tehát egyenesen *Baskiriába* és a Kaukázus éjszaki részén fekvő *Madzar* város környékére vezet. *Dentiának* alapos kútfői magyarázatot adni felette bajos; de kétséggkívül ez is ugyanazon vidéken feküdt †). S ezek ugyanazon helyek, melyeket Julián, Plan Carpin és Rubruquis a magyarok ázsiai őshazájának vagy is „*Magna Hungariá*“-nak írnak le; úgy hogy már ezen adatok alapján a magyarok őshazáját, melyből a IX. században kivándoroltak, helyesen a Volga mellé, azon vidékekre tehetni, hol részint jelenleg is laknak baskírok. De ezt az arab geographok és történetírók is bizonyítják.

b) Egyébiránt senki sem fogja tölem kívánni, hogy én itt e tekintetből az egész arab irodalmat kimerítsem. Hasztalan fáradság is volna ez, miután történetírók, péld. Massudi, Ibn-Haukal stb és geographusok, mint Jakut, Kasvini stb, mindnyájan egyhangulag ugyanezt állítják. Tehát csak mintegy mutatványul akarom Ibn-Haukálnak (X. századbéli írónak) eziránti tudósítását d' Ohsson francia fordítása szerint itt közleni:

Il y a deux nations Baschkhartes (azaz baskir vagy magyar); l' une habite à l' extrémité de l' occident (ezt az arab geographiai felfogás szerint kell venni; mi európaiak keletet mondanánk) derrière les Boulgares, auxquels elle est soumise (ez tehát a magyarok őshazája, melyben Julián is megfordult, és melyet Plan Carpin és Rubruquis „*Magna Hungariá*“-nak neveznek); l' autre, plus nombreuse, est voisine de Batchenakes (besenyők vagy pacinaciták; tehát az európai magyarokat kell érteni) de race turque comme ces derniers, elle demeure aussi près de l' empire romain *).

S ezen keleti kútfők adatainak alapján d' Ohsson maga ekkép nyilatkozik: On voit qu' il y avait deux Baschquirdies comme deux Boulgaries; que les contrées d' où étaient sortis les Magyares et les Boulgares du Danube étaient nommées Grande-Baschquirdie et

†) Jászay *Dontó*-nek olvassa Dentu-t. L. a Reguly-Albumban Álmósát. A hely talál. Szerk.

*) Des peuples de Caucase stb. 257. l.

Grande-Hongrie, et que les Magyares sont originaires du pays où le Jaik prend sa source, pays qui est encore habité par des Baschkires“ stb *).

Ezeket egybevéve úgy hiszem nem lesz, ki Szontagh úrnak Julián, Plan Carpin és Rubruquis tudósításai feletti skepticismusát alaptalannak ne fogná látni. Mit ezek mondanak, azt mind magyar hazai, mind keleti kútfők minden kétségen felül álló teljes hitelű adatai szintén világosan tartalmazzák, úgy hogy a magyarok ázsiai őshazájáról és annak geographiai fekvéséről tökéletesen fel vagyunk világosítva.

Egyébiránt szabadjon e helyt még egy másik egészen hibás hypothesis említenem. Értem az orosz történetmívelők azon állítását, mikép Anonymusunknak Dentumogeriája a „Jugria“ nevű régi orosz tartomány lett volna. Ezen véleményt már azért is határozottan el kell utasítanunk, mert belőle oly következtetések vonattak, melyeket érvényeseknek egyáltalában el nem ismerhetünk. Így tudósítottunk egy már 1491-ki, a moszkai Kreml (cári palota) kapuja felett olvashatott felirásról, melyben Juhriának birtoka után Vasiljevics János „Ongaria“ urának neveztetik **). Így Herberstein Zsigmond a XVI. században is értesít mikép a moszkai udvarnál kellett neki hallania, hogy Jugria a magyarok őshazája lévén, ezek az orosz cárnak alattvalói ***). Így mondják, hogy nagy Péter orosz cár

*) U. o. 258. l.

**) Ezen felirást közli *Coxe* [Travels into Poland, Russia, Sweden and Danemark, 3-ik kiadás London, 1787. I. köt. 393. l.] következőleg „Joannes Vasilii Dei gratia Magnus Dux Volodimeriae, Moscoviae, Novogardiae, Tiferiae, Plescoviae, Veticiae, *Ongariae*, Permiai, Buolgariae et aliarum totiusque Raxiae Dominus, anno tertio Imperii sui has turres condere fecit. Statuit Petrus Antonides Solaris Mediolanensis anno nat. Domini 1491. k. Julii.“ Ezen felirás magában semmi jelentőséggel nem bírna, mert a cárnak azonkoru, bár nem igen helyesen szerkesztett, címével, melylyel másutt, p. o. oklevelekben is élt, megegyez. De Schlözer [Nestor III. köt. 113. l.] tudja Isten mit akar benne találni!

***) Azt írja Herberstein: „Haec est Juharia, ex qua olim Hungari progressi Pannoniam occuparunt, Attilaque Duce multas Europae provincias debellarunt. Quo nomine Moseowitae multum gloriantur, quod eorum subditi magnam Europae partem olim sint depopulati. Referebat Georgius Parvus dictus, natione Graecus, in priori mea legatione volens jus Principis sui deducere ad Magnum Ducatum

Rákóczy Ferenc irányában egykor hasonló értelemben nyilatkozott volna *).

Jugriának fekvését az arab geographusok körülményesen leírják, s ezen leírásból világossá válik, hogy a magyarok ázsiai őshazájától egészen különböző vidék **). Úgy szinte a magyar krónika is határozottan megkülönbözteti a magyarok őshazáját Jugriától, melyet annak egyik *határvidekének* ír le ***).

S így *Eszmetöredékeimet* már bevégezhetem.

A tisztelt olvasó látja, hogy feladatomat annyiban teljesítettem, mikép csakugyan bebizonyítottam, hogy a magyar őstörténet korántsem ál tudomány, milyennek azt Szontagh Gusztávnak a haza színe előtt bemutatni tetszett; hogy ellenkezőleg benső tudományos alappal bír, hogy külalakjára nézve szintén a való tudomány minden kívánalmainak megfelel; s hogy korunk életviszonyait és nemzetünk érdekeit tekintve azt igen korszerű és fontos tudománynak kell tartani. *Muzeumunk* korlátozottabb tere nem engedte, hogy bővebb fejtegetésekbe ereszkedjem; s ki az írói hivatást ismeri, azon elismerést meg nem tagadhatja tőlem, miszerint fáradságosabb volt azt, mi magában egy önálló terjedelmes munka feladata, röviden összevonni és egy szempontba egyesíteni, mint a még hátra lévő előmunkálatok bevártával talán pár év múlva e tárgyról nagyobb munkát írni. Részemről ez áldozat volt; melyet azonban munkaerőmet

Lithwaniae, Regnum Poloniae etc. Juharos subditos Magni Ducis-Moscovitae extitisse, et ad paludes Macotidis consedissee; deinde Pannoniam ad Danubium et inde nomen Hungariae accepisse: deinde Moriaviam ex fluvio sic nominatam et Poloniam a Polle, quod est planities, occupasse: de fratris Attilae nomine Budam nominasse. *Relata saltem volui referre.*“ [Rer. Moscov. stb in Hist. Ruthen. Scriptt. exteris saec. XVI. I. köt. Berl. 1841. 58. l.].

*) L. p. o. A. de Gérando: Essai historique sur l'origine des Hongrois. Paris, 1844. 5—7. l.

**) L. M. d' Ohsson: Des peuples du Caucase. Paris, 1828. 82. sk. és 219. sk. l.

***), „Scythico Regno [a magyarok őshazája Ázsiában értetik] de oriente jungitur *Regnum Jorianorum* [másutt *Jurianorum*]. M. Simonis de Kéza de originibus et gestis Hungarorum libri duo, ed. J. Podhradczky, Budae, 1833. 12. l.

igénybe vevő számos foglalatosságaim közt is szívesen hoztam; mert nem engedhetem, hogy egyik, nemzetiségünk szempontjából felette fontos tudomány, valóságos tudóshoz nem illő könnyelműséggel oly tudományos folyóiratban alacsonyíttassék le, melynek én is egyik kiadója vagyok.

Egyébiránt tollamat még le nem tehetem, míg boldogult egykori igen tisztelt tanítómnak, *Horvát Istvánnak* érdekében pár szót nem mondok. Ha ezen dicső férfi még élne, hallgatnék. De a már elhunynak tudományos becsületét védeni, nekünk, kik háládatos tanítványainak valljuk magunkat, egyik szent tisztünk.

Nem arról van itt szó, hogy Horvát Istvánnak tudományos kutatásait, akár irányuk, akár tartalmuk, akár eredményökre nézve *kritikailag megbirálni* mindenkinek ne állana szabadságában. Az a tudománynak sajátsága, hogy előmenetelét épen csak komoly kritika mellett lehet várni, s hogy minél előkelőbb valamely tudós, minél fontosabb valamely munka, annál nagyobb szigorral tartozik a kritika hivatásában eljárni. De kigúnyolás, nevetségessé tevés nem kritika. Pedig Horvát István irányában Szontagh ennél egyebet nem tett.

Feleletem erre röviden e következő:

Hogy Horvát Istvánnak mint tudósnak, és névszerint mint *magyar tudósnak* való reális érdemei vannak, azt senki, ki őt s munkásságát közelebbről ismerte, tagadni nem fogja. Én részemről kötelességemnek érzem nyíltan megvallani, hogy ő volt azon férfi, ki keblemben azon — mondhatom — tiszta lelkesedést ébresztette, melylyel hazánk és nemzetünk szép története iránt viseltetem; ő volt az, ki engem a magyar történet buzgó művelőjévé felavatott. Mint én, úgy számos más hazánkfiai, kik előbbi években a pesti egyetemnél alapos és célszerű oktatásban gyönyörködtek, hálával és tisztelettel fognak reá visszaemlékezni. Mi nem azt mondjuk, hogy Horvát István, kutatásaiban csalhatatlan volt, hogy ő szinte nem hibázhatott, sőt hibázott is. De azt csakugyan kívánhatjuk, sőt kívánjuk is, hogy dolgozatai, munkái, sőt egész munkássága a tudomány méltóságához illő modorban, és egyedül azoktól bíráltassék meg, kik eziránti hivatásokat bebizonyítani el nem felejtik.

CLASSICA LITERATURA.

DEMOSZTHENESZ *) BESZÉDE A RHODOSZIAK SZABADSÁGA
FÖLÖTT.

LONKAY ANTALTÓL.

A nagy számú apró hellén államokban a királyságok eltörlése után a népuralomnak nem egyeduratsággal, hanem legtöbbször kevesek uralmával kellett küzdenie. A különben népboldogító kormányrendszernek még hias szerközete tudniillik meg nem gátálta a lehetőséget, hogy a társaság némely tagjai szerfölötti meggazdagodás tehát befolyásuk természetes növekedése által a köz szabadságot ne veszélyeztessék s társaik elnyomásának átkos gondolatára ne juthassanak. Azért is miként más szárazföldi államokban, úgy különösen az önálló hellén szigeteken, melyek lakóinak hajózás és kereskedelem általi meggazdagítására ugyis igen kedvezők voltak, az előkelők elnyomási s kevésuralmi törekvése legtöbbször okozott belviszályt s háborút. A lakedémoniak részint a szerencsétlen első-ségi viszályok miatt, részint a perzsa király álnok buzdításaira, hogy a népfölséghez mindig szilárdan ragaszkodó athéneieket gyöngíthessék, a kevésuralmi törekvéseket, a hol azok csak feltűnedeztek, elősegíték, gyámolíták. Ez történt Rhodoszban is. Már a peloponnészoszi háború alatt, midőn a lakedémoniak egyidőre túlnyomókká lettek, Rhodoszban is a kevésuralmi párt mindaddig uralkodó maradt, míg az athénei Konon győztes hajóhada Kr. e. 396-ban a népuralmat vissza nem állítá. Alig múlt azonban négy év, s a kevésuralmiak ismét annyira megerősödtek, hogy az athénei pártot nem csak elnyomák, hanem számos tagjait le is gyilkolák (L. Diodóroszt XIV. 79. 97.). Világos mégis a későbbi körülményekből, hogy a rhodosziak az athéneieknek Kr. e. mintegy 360 körül ismét szövetségeseik valának.

Demoszthenesz korában, midőn Szolon isteni műve, az athénei

*) L. Demosthenes jellemrajzát közölve Kazinczy Gábor által a Tudománytár új folyama VIII. kötetében, 271 sk. ll. — [1840. XI. füz.].

köztársaság alkotmánya, részint külbefolyások, részint a nép közt általánosan elterjedt romlottság s elfajulás miatt már roskadozni kezdett, — az athénei hadvezérek is többnyire oly romlott lelkűek s féktelenek voltak, hogy zsákmánysovár katonáikkal a haza elleneinek megsemmisítése helyett, annak harctársait nyomorgaták és zsarolák. Így Kháresz, ki a harctársakkal különösen rozsul szokott bánni, a nélkül, hogy parancsa volt volna, Rhodoszba hajózott s ott a harctársulat ürügye alatt pénzt akart zsarolni. Ez Kr. e. 358-ban az athéneiek és rhodosziak közt nyílt háborúra adott alkalmat, melyet ezek a hozzájuk csatlakozott khiosziak- s büzantioniakkal két évig folytatának s valószínűleg egyezködéssel végezének.

Rhodoszban ezután a hatalomra törekvő előkelők ismét kevésuralmi pártot alakítottak, melyet Mauzólosz, a közel fekvő Kária királya (ki maga is a perzsa király alattvalója volt) s közbejött halála után neje Artemizia oly hatalmasan gyámolított, hogy a népuralmi párt elnyomatván, segélyért az athéneiekhöz kényszerült folyamodni. E segélykérés adott alkalmat a jelen beszédre, melyet Demoszthenesz annál kellemetlenebb körülmények közt tartott, mivel a nem rég folytatott rhodoszi háború emléke az athéneieknél még hű és eleven vala. A szónok mégis saját modorában, szabadságszerelmének dörgő szavával törekszik a népet rábírní, hogy feledve a bántalmakat, szabad néphez illőleg más népeket is szabadakká tenni ügyekezzenek. E beszéd Kr. e. 351-ben tehát ezelőtt 2200 évvel tartott.

Szolgáljon ez Demosztheneszből előizletül addig, míg a magyarra is kedvezőbb korszak derülvén, lehetővé teszi, hogy a hellén szabadság utolsó bajnokát összes műveiben hazám kedves nyelvéen megszólaltassam.

A BESZÉD.

Úgy vélem, athéneiek! ily fontos ügyek fölött tanácskozva, a tanácsadók mindegyikének szólásszabadságot kell adnotok. Én ugyan soha sem tartám nehéznek titeket a legüdvösbre rátanítani; (mert hisz azt, őszintén szólva, úgy látszik, mindnyájan belátjátok), de igenis nehéznek titeket annak végrehajtására bírni. Mert ha va-

lamit végeztek és megszavaztak, akkor az a végrehajtástól még oly távol van, mennyire a végzés előtt volt. De most azon események egyike adta magát elő, melyekért, úgy vélem, hálával tartoztok az isteneknek; látván, miként azok, kik követelős önhittségeikben nem rég ellenetek hadakoztak, most egyedül bennetek helyezik megmentésök reményeit. Ez alkalom nektek valóban örvendetes lehet. Ugyanis, ha csak kellően határozandotok fölötté, sikerülni fog nektek államunk rágalmozóinak *) gyanúsításait tettel cáfolni meg, melyből dicsőség is háramlik reánk. A khiosziak, búzantioniak s rhodosziak tudnillik irányukbani álnok törekvésekről vádoltak minket; s azért e legutóbbi háborút indíták ellenünk: de most ki fog tűnni, hogy Mauzólosz, ki nekik ebben vezetőjük s késztetőjük volt, midőn a rhodosziak barátjának adta ki magát, őket szabadságuktól fosztotta meg; és a búzantioniak s khiosziak, kik harctársaiknak nyilváníták magokat, bal eseteikben őket nem segítették: hanem ti, kiktől félték vala, egyedül ti voltatok megmentőik. — És ez mindenki előtt világos levén, azt eszközlendi, hogy az összes államok népei megmentésök zálogjeléül a ti barátságotokat teendik; rátok nézve pedig alig lehet nagyobb jó, mint mindenkinek önkénytes, gyanútlan jó akaratát megnyerni. Csodálkozom is, ha látom, miként ugyanazok az egyiptomiak **) ügyében az államnak a király elleni fellépést javallják, a rhodoszi nép ügyében pedig ugyanazon embertől félnek; holott mégis mindnyájan tudják, miként ezek hellének, amazok pedig a király birodalmának egy részét teszik.

Úgy hiszem, emlékeznek még némelyeitek, hogy, midőn a perzsa királyt illetőleg tanácskoztatok, én léptem föl ***) először, és egymagam, vagy (ha nem csalódom) másodmagammal intélek benneteket, hogy akkor teendetek okosan, ha a felkészülésre nem a királylyali ellenségeskedést ürügylitek, hanem ha neki készültök akkori

*) Rhodosz, Khiosz s más szövetséges szigetek lakói hódításvágy- és zsarnoklatról vádolák az athéneieket, mire némelyathénei hadvezérek zsarolásaikkal valóban alkalmat is adtak. Demoszthenesz e visszaélés ellen maga is kikel, különösen *περὶ συντάξεως* című beszédében.

**) Az egyiptomiak — zsarnokuk a perzsa király ellen, az annyiszor megújított szabadságharcot ez időben is már több év óta folytaták; Perzsiában Artakszerszesz Okhosz uralkodott.

***) A közterhek osztályozása fölötti beszédét (*περὶ συμμοριῶν*) érti itt Demoszthenesz, Kr. e. 354. évből.

nyílt ellenségeitek ellen; úgy hogy, ha amaz irányotokban jogtalanzkodni kezdene, őt is visszatöröljätok. S ezt én nem beszéltem a nélkül, hogy nektek helyesnek látszott volna; nektek az szinte tetszett. És így mostani beszédem az akkorival összeegyező. Mert, ha én a királynál volnék s ő engem tanácsadójávé tenne, neki szint-azt tanácsolnám, mit nektek: viseljen hadat sajátáért, ha a hellén államok valamelyike ellene jőne; de a mihez semmi köze, annak uralmára ne is törekedjék. Ha tehát egyáltalában föltettétek magatokban athéneiek! a királynak, miket megelőzés vagy az államok némely embereinek elcsábítása által hatalmába ejtett, oda engedni, ez ítéletem szerint nem szép föltétel: ellenben, ha jogaitokért harcra kelni, és a mi megkívántató, mindent elszenvedni szükségesnek hiszitek, ez által először is annival kevesebb szorultok arra, mennyivel inkább vagytok rá elhatározva; azután kellő gondolkodást is tanúsítandotok. De, hogy sem én nem beszélek most semmi újat, midőn a rhodosziak megszabadítását sürgetem, s hogy ti sem tesztek semmi újat, ha engedelmesküdtök, annak bizonyosságaul hozok valamit emléktekbe, mi megtörtént és hasznotokra volt. Ti egykor Tímotheoszt Ariobarzánész *) segítségére küldtétek ki, hozzáadva a határozathoz ezt: „A királylyali kötések sértése nélkül.” Tímotheosz azonban látván, miként Ariobarzánész a királytól nyilván elpártolt, Számosz pedig Küprothemisz által, kit Tigránész, a király helytartója helyezett be, megszállva tartatik, amannak a segélyt megtagadta, ezt pedig körülfogva s megsegítve, szabaddá tette; és a miatt mind e mai napig háborúba nem keverődtek. Mert senki sem harcol egyaránt hódításvágyból és saját birtokaiért; hanem ha ki megkárosíttatik, azért mindenki egész erejéből harcol; de nem így hódításvágyból. Az emberek ohajják ezt, ha senki által nem gátoltatnak; de, ha gát vettetik nekik, az ellenállóktól ezt semmi sértésnek nem veszik. Már most, ha röviden meghallgatandotok, vegyétek fontolóra, helyesen állítom-e vagy sem, hogy Artemízia e vállalatot, ha államunk annak kiviteléhez valóban hozzá is fog, még

*) Ariobarzánész az athéneiekkel nem csak barátságos viszonyban állott, hanem honfi joggal is bírt nálok; azért is az athéneiek, midőn ez Kr. e. 364-ben több perzsa helytartóval együtt királya ellen pártot ütött, neki, a dolog valódi mibenlétét nem tudva, segélyt küldöttek Tímotheosz vezérlete alatt. (L. Demosz. besz. Arisztokr. ellen, Reiske kiad. 666. és 681. lapján).

sem ellenzendi. Én azt tartom, ha a király Egyiptomban mindent szándoka szerint visz ki, Artemízia szerfölött ügyeközendett Rhodoszt neki megszerezni; nem a király iránti jóakaratból, hanem, mivel maga közelében tartózkodása alatt neki nagy szolgálatot kívánt tenni, hogy tőle viszont a legszívesebben fogadtassék. De miután amaz úgy működött, a mint beszélük *), s vállalatai roszúl ütöttek ki, emez úgy vélekedik, mikép a sziget (a minthogy úgy is van) jelenleg a királynak mit sem használhat; saját uralmának ellenben védbástyája lehet minden mozgalom ellen. E szerint, úgy tetszik nekem, inkább akarja, hogy a sziget, a nélkül hogy ő azt nyilván átengedné, a tietek legyen; mintsem hogy amaz foglalja el: tehát hiszem, hogy segíteni sem fogja; vagy ha teszi is, csak hanyagúl és erélytelenül. Már, hogy a király is mit teend, erről valóban nem állíthatom hogy tudom; hanem igen is erősíthetem, hogy az államnak hasznára leend, ha valahára világossá lesz, meg akarja-e a király a rhodoszi államot hódítani, vagy sem? Mert, ha meg akarja, akkor nem csak a rhodosziak ügyei fölött, hanem a tinmagatokéi és az összes hellén ügyek fölött kell tanácskoznunk **).

Egyébiránt ha a rhodosziak ***), kik most a várost bírják, magok erejéből bírnák is azt, én még sem tanácslanám nektek, hogy pártjokat fogjátok, habár mindent igérnének is megtenni; mert tudom, miként ők eleinte, hogy a népföliséget megdöntsék, a polgárok némelyeit részökre vonták; miután pedig célt értek, ezeket is kikergették. Azok tehát, kik egyik részhez sem voltak hívek, úgy hiszem, nektek sem lennének állandó barátaitok. Mindezt azonban soha sem mondtam volna, ha azt hinném, hogy csak a rhodoszi

---

*) Miután Diodórosz szerint (XVI. 40.) a perzsa király az ellene fölkelt egyiptomiak megzabolásához Kr. e. 350-ben — tehát e beszéd tartása után — fogott; Demoszthenesznek e helyéből vagy azt kell fölvehnünk, hogy Diodor egy évvel hibázott, vagy hogy Athénébe a perzsák egyiptomi hadjárata s vesztett csatáiról csak kőszó hírek érkeztek, mikre azonban Demoszt. inkább mint bizonyosakra támaszkodott.

**) Demoszthenesz azt akarja mondani: ha a perzsa király Rhodoszt el akarná foglalni, ez a hellénekkeli kötések nyilvános megsértése lenne.

**) Itt az oligárkha párt emberei értendők, kik polgártársaik elyomására minden ármányaik mellett Artemízia zsoldosaira szorultak.

népnek van hasznára; mert sem ügynökük *) nem vagyok azon embereknek, sem magánlátogatóm nincs egy isközöttük. De ha ez mind a kettő úgy lenne is, még sem beszéltem volna úgy, hacsak nem hinném, hogy az nektek van hasznotokra. Mert én is örvendek azon, mi a rhodosziakon történt, — ha ugyan megmentésök szószólója így beszélhet — hogy tudniillik, irigyelve birtokaitok használását, saját szabadságukat veszítették el; és, holott a hellénekkel s veletek — egy fölöttük álló néppel — egyenlő jogokkal hártársulatba léphettek volna, most barbárok és rabszolgák **) alatt, kiket várdáikba bebocsátottak, raboskodnak. De mindez, ha ti most őket megsegítitek, csaknem mondhatnám, hasznukra történt. Mert miután ők rhodosziak, kedvező szerencsében, nem tudom, akartak volna-e valaha részesülni? Most azonban tapasztalva és megtanúlva, hogy az esztelenség többnyire sok rosznak okozójává lesz; jövőre, ha talán ismét történnék valami, okosabbak lennének; mit részökről nem csekély nyereeménynek tartok.

Én szükségesnek nyilvánítom rajta lenni ezen emberek megmentésén, feledve iránytokbani bántalmaikat, és meggondolva, miként ravasz csalók által magatok is gyakran rászedettettek, de azért tinmagatok lakoltatását igazságosnak még sem mondanátok. Tekintsétek azt is athéneiek! mily sok hadat viseltetek ti mind népkormányok, mind pedig kevesek uralmai ellen; ti ezt magatok is tudjátok; de, hogy mindkét részről mi fölött folyt hadakozástok, azt alkalmasint egyiktek sem gondolja meg. Miért hadakoztunk tehát? A népkormányok ellen vagy magánemberek sérelmei miatt, ha azok nyilvánosan ki nem egyenlítettettek; vagy egy földrész, vagy a határok, vagy nagyravágyás, vagy az ellenség miatt; de a kevesek uralmai ellen korántsem effélékéért, hanem az alkotmányért és szabadságért! úgy, hogy én nem átallom kimondani, miszerint hasznosabb-

*) Így magyaráztam a *πρόξενος* szót, mely a helléneknél oly ügyviselőt jelentett, ki valamely városban azon előnyök- s viszonyokra ügyelt föl, melyeket a vendégjog kölcsönösen biztosított. Némileg az újkor „ügynökei-“ s „consulai“-val hasonlítható össze; azon különbséggel, hogy most egyik állam a másikhoz többnyire saját kebeléből küld ügynököt, akkor pedig a rhodosziak például Athénében ügyviselőnek athéneit is választottak.

**) Artemízia bérencei értendők, kik a rhodoszi erősséget a demokraták elnyomása után is megszállva tartották.

nak tartom, ha a népkormánytú hellének mindnyájan hadat viselnek ellenünk; mint, ha a kevésuralók barátaink. Ugyanis a szabad népekkel, úgy hiszem, nem nehéz békét kötnötök, ha arra hajlandók vagytok; de a kevésuralókkal még a barátságot sem tartom biztosnak. Mert lehetetlen, hogy kevésuralók szabad népekkel, és uralkodásra vágyók a szabadság és egyenlőség embereivel barátságban éljenek. De csodálom, hogy miután a khiosziak és mitüléneiek, s most már a rhodosziak is kevesek uralma alatt vannak; sőt csaknem mondhatnám, az egész emberiség ily szolgaság alá került, közöletek egy sem gondolja meg, miként a mi alkotmányunk szinte veszélyben forog; egy sem veszi fontolóra, miként, ha mindenek a kevesek uralma alá kerülnek, lehetetlen, hogy nálatok a népkormányt meghagyják. Mert hisz tudják, hogy az ügyeket szabadságra senki más nem vezetendi vissza; és tehát, kiktől ők valami rosztat várhatnak, azokat megsemmisíteni akarandják. Másokat tehát, kik egyesekeket bántanak meg, csak azok ellenségének szükség tartani, kiket megsértettek; de, kik a szabad alkotmányokat eltörölve, kevesek uralmává változtatják, azokat közös ellenül kívánom tekintetni mindazok által, kik a szabadságért lelkesülnek. Aztán a méltány is úgy hozza magával, athéneiek! hogy miután magatoknak népkormánytok van, tehát más szabad népek iránt is bal szerencséjükben épen oly érzelmeket mutassatok, minőket másoktól irányotokban ohajtanátok, ha valamikor, a mi vajha ne történjék! ilyesmi adná magát elő. És ha azt is állitná valaki, hogy a rhodosziak azt, mi őket érte, megérmelték; a jelen időpont még sem alkalmas arra, hogy örvendezzünk. Mert a szerencséseknek a balsorsuak irányában mindig a legjobbat kell határozniok, miután a jövő minden emberre nézve bizonytalan.

Sokszor hallom itt elöttetek némely szónokoktól, hogy midőn a mi népünket bal sors érte, némely más államok megmentéséről tanakodtak. Én ezek közül jelenleg csupán az argosziakat említendem meg röviden. Mert nem akarom, hogy ti, miután a szerencsétlenek megmentésének dicsősége mindig a tietek vala, e tekintetben az argosziaknál rosszabbnak látszassatok. Ezek, habár földük a lakedémoniakéval határos, bár látták azoknak szárazon és tengereni uralmukat, még sem álltak s nem rettegtek irántatok jóakaróknak mutatkozni. Sőt, midőn Lakedémonból, mint mondják, némely

menekülteink *) kikérése végett követek érkeztek, azt határozták, hogy ha naplemente előtt el nem távoznak, ellenségekül fognak tekinteni. Nem lenne-e tehát gyalázat, athéneiek! ha az argoszi nép nem rettegett azon időkben a lakedémoniak uralma- s erejétől: ti, kik athéneiek vagytok! egy barbártól, még pedig asszonytól **) félnétek? Holott pedig azok mondhatták volna, — hogy a lakedémoniaktól többször meggyőzettek, míg ti a perzsa király fölött többször győzelmet vettetek, általa pedig csak egyszer sem győzettek le, sem szolgálai ***) , sem önmaga által. Mert ha talán valaha fölébe emelkedett államunknak a király, ezt a hellének leggonoszabbjai- s árulóinak pénzzeli megvesztőgetése által, és semmi más uton nem nyerte: de még ez sem használt neki semmit. Mert azt találandjátok, hogy ugyanakkor, mikor államunkat a lakedémoniak által meggyöngyöztette, Klearkhosz és Kürosz ****) által saját királysága veszélyben forgott. Minket tehát sem mint nyílt ellenség, sem ármany által le nem győzhetett.

Látok továbbá köztetek néhányat, kik Filipposzt, mint figyelemre méltatlant gyakran lenézik; a perzsa királytól ellenben, mint hatalmas ellenétől azoknak, kiket netalán kiválaszt magának, félnék. De ha az egyiket, mint jelentéktelent vissza nem toroljuk, a másiknak meg, mint félelmesnek, mindent oda engedünk, ugyan kik ellen állunk csatarendbe, athéneiek?! Vannak még köztetek, kik egész erővel másoknak iránytokbani jogairól beszélnek. Ezeknek én csak azt tanácsolnám, hogy a ti jogaitokról mások irányában ügyekezzé-

*) Midőn a lakedémoniak a legyőzött athéneieket harminc zsarnok hatalmába adták, a város lakosságának több mint fele kiköltözött, s hazátlanul más államokban keresett menedéket. Ksenofon szerint [Hellen. tört. II. 4.] csak Thébe s Megára vala a honvesztettek menhelye; Diodórosz azonban, Argoszt illetőleg, Demoszth. e helyével összeegyeztet. [XIV. 6.]

**) Artemízia, káriai királynő.

***) Itt leginkább a lakedémoniak értendők, kik a peloponnézoszi háború alatt perzsa pénzzel segítve vergődhettek túlhatalomra; általában pedig mindazon hellének, kik a perzsa hadakban az ellenséghez csatlakozva hazájok ellen harcoltak, mint a thesszáliabeliek és a dolopszok [L. a beszédet περί σφεδάνου, Reiske kiad. 246. l.]

****) Okhosz fia, az ifjabb Kürosz, ki a lakedémoniaktól segítettve trónon ülő fivére ellen veszélyes hadat indított. E hadjárat adott alkalmat Ksenofon ismeretes „Anabasis“-ára.

nek beszélni, hogy így először maguk látszassanak azt tenni, mi hozzájuk illik; minthogy képtelenség, hogy nektek a jogokról az adjon tanítást, ki maga sem cselekszik jogszerűen. Mert nem igazságos, hogy a ki polgártársatok, ellenetek és nem mellettetek szóló okokat gondoljon ki. Valóban gondoljátok meg az istenért! miért nincs a büzantioniaknál senki, ki őket arra oktatná, hogy Khalkedont *), mely a perzsa királyé, mely a tietek is volt s mely hozzájuk mitsem tartozik, el ne tulajdonítsák; vagy hogy Szelümbriát, mely város egykor nektek volt harctársatok, adófizetőjökké ne tegyék, és földének határait ne Büzánton szabja ki, az esküvel erősített kötések ellenére, melyekben e városok önállóknak nyilvánítottak? Avagy miért nincs senki, ki Mauzóloszt, míg élt, vagy halála után Artemíziát oda utasítná, hogy Kószot és Rhodoszt, és más hellén városokat el ne tulajdonítson; melyekről a perzsa király is, az ő kényurok, az egyezményekben a hellének részére lemondott, és melyekért az akkori hellének oly sok veszélyt és dicső harcokat állottak ki!? De ha mindjárt mondaná is ezt valaki ennek is, amazoknak is **), ki rá hallgasson, természetesen senki sincs.

Én jogszerűnek tartom a rhodoszi népuralmat visszaállítani; de ha nem lenne is jogszerű, midőn ezen emberek viseletét tekintem, tartozásomnak vélem a visszaállítást javasolni. És miért? azért athéneiek! mivel, ha mindnyájan jogszerűen ügyekoznének cselekedni, gyalázat lenne, ha azt egyedül mi nem akarnók; de miután a többiek mind arra készülnek, hogy jogtalankodhassanak, és ti egyedül, a jogosságot ürügyelve, semmibe sem fogtok: ezt én nem jogszeretnek, hanem gyávaságnak tartom. Mert látom, hogy minden ember csak annyira érdemesítettik jogokra, a minő fokon hatalma áll. Példát is mondhatok erre, mindnyájatok előtt ismerettest. Kétféle kötések ***) vannak a hellének és a perzsa király között; miket tudni-

---

*) Város vala Kis-Ázsiában, a Boszporoszon, Büzantion átellenében; majd a lakédémoniak- majd az athéneiekhez tartozott, az antálkidá-szi béke után pedig a perzsa király hatalmába esett. A büzantioniak Demoszthenesz e helye szerint akkor időben e város elfoglalását tervezék; valamint Szelümbriát is, mely Thrákében, Büzántonhoz közel feküdt.

**) Artemíziának és a büzantioniaknak.

***) Az itt említett két egyezkedés közül az egyik alkalmasint az, melyet az athéneiek a perzsákkal, a rajtok, Kimon vezérlete alatt vett győ-

illik államunk tett, s mik mindnyájatoktól magasztaltatnak; azután miket utóbb a lakedémoniak tettek, melyek valóban rosztaltatnak. És e két rendbeli kötésekben nem ugyanazon jogok vannak megállapítva. Mert magánjogokban a szabad államok törvényei közösen s egyenlően részesítik a gyöngéket és erősöket; de a hellén jogokra nézve a gyöngébb államoknak a hatalmasbak határoznak jogokat. De miután nektek a jog megismerése- s meghatározásának *) tehetsége adatott, gondoskodnotok kell, hogy annak gyakorlata is hatalmatokban álljon. Ez pedig megtörténik, ha az összes hellének szabadságának közös védjeiül fogtok tartatni. Egyébiránt természetesen látom, hogy nektek kötelességtek megtevése a legnehezebb föladat. Mert a többi összes embereknek csak egy küzdelmök van: nyílt elleneik ellen; kiket hallegyöztek, javaik birtokában senki sem háborítja őket többé. De nektek athéneiek! kettős küzdelmeket van: egy tudniillik a többiekkel közös, s azonfelül egy más, amannál elsőbb és nagyobb. Nektek tudniillik előbb tanácskozás közben azokat kell legyőznötek, kik itt előttetek a haza javának határozottan ellene dolgoznak; és miután ezek miatt a szükségesekből erőködés nélkül misem létesülhet, természetesen megesk, hogy ti sokat elhibáztok. Annak azonban, hogy a kormányzatban sokan egész bátran választatnak ilyen szerepet **), fő okai alkalmasint a bérfizetőiktől kapott nyeremények; ámbár ez ügyben titeket is méltán vádolhatni. Mert illetet volna, athéneiek! hogy a kormányzati állásra nézve szintazon értelemben rendelkezetek, melyben hadi állásra nézve rendelkeztek. És miben áll ez? Ti azt, ki a vezérétől kijelelt állomást elhagyja, böcstelenséggel büntetendőnek és minden polgári jogtól megfosztandónak ítélték: szintugy kellene tehát azokat is, kik az

zelmek után tettek, s mely, minthogy nem csak az athéneiekre, hanem az összes hellénekre nézve igen kedvező s dicső volt, mindenkítől magasztaltatott; a másik az, melyre a lakedémoniak Kr. e. 387-ben, tehát több mint 70 évvel az előbbi után, Antalkidász követük által léptek, s mely, minthogy az athéneiek egyezkedésének nyereményeit mind visszaengedé, az összes hellénekre, de leginkább a lakedémoniakra nézve gyalázatot hozza.

*) Wolf Jeromos olvasását követém: *ἐπειδὴ τοὺν ὅμιν ἐγνωκέναι τὰ δίκαια καὶ ποιεῖν ὑπάρχει.*

**) Azon hazaárulókat ostromozza itt szónokunk, kik Filipposztól fizetve, ennek zsarnoki érdekeit hazájok szabadsága- s boldogságának elébe tették. Főnökük Eszkhínesz volt.

őseiktől átruházott kormányzati állást elhagyva, a kevéssuralom érdekében kormánykodnak, a tanácskozásokban részvevés tisztes jogától megfosztani. Ti azonban harctársaitok közt azokat tartjátok ugyan legjobb barátaitoknak, kik megesküdtek, hogy ugyanazt tekintendik ellennek s barátnak, kiket ti; de a kormányférfiak közt, kikről bizonyosan tudjátok, hogy a haza elleneivel tartanak, azokat leghívebbeknek gondoljátok. Egyébiránt nem az a nehézség, ezek vádolására, vagy nektek, a többiek megrovására találni valamit, hanem, hogy mily beszédek s tettek által tétethetnék a mostani rossz helyzet jóvá, ennek kikutatása munkába kerül. De hisz ez alkalommal mindenről talán nem is beszélhetni; hanem ha azt, mit magatokban föltettetek, valami üdvös teit által foganatosítjátok is, talán a többi is egyenként mindig jobbra fordul. Én tehát azt vélem, ez ügyet erőlesen kell fölkarolnotok és tennetek a haza méltóságához illőleg; átgondolva, mily örömmel halljátok, ha őseiteket valaki magasztalja, tetteiket elsorolja, s diadalemlékeiket előhossa. Fontoljátok meg tehát, miként ezeket őseitek nem egyedül azért állították, hogy azokat szemlélve bámuljátok, hanem hogy az alapítók ereinyeit utánozzátok is.

MAGYAR HELYNEVEK.

RÉVÉSZ IMRÉTŐL.

Muzeumunk harmadik fülete szólott már e tanulságos kis gyűjteményről (l. a 170. lapot); és Szabó Károly barátunk a hetedikben, adván Körös-Tartsa helyneveit, derekasan mutogatta gyakorlatilag is, mily bő tanulság fekszik azokban, történet, népjellem és nyelv tekintetében. Adjuk most már a Révész úr öngyűjtötte helyneveit kihagyásával azoknak, melyek Lipszky Repertoriumában megvannak. E sorozat is meg fogja az olvasót győzni e forrás nem várt gazdagságáról.

A szerk.

Á g a d v ö l g y: Terjedelmes völgy, Debrecen.

A n t: Érszerű kis víz. Szalonta. Bihar.

A k a r i e s a: Hajdan erdő, most részben szántó föld. Mánd. Szat.

A n t o v a: Hajdan erdő, most kaszáló. Bercel. Szaboles.

- A ny á d**: Rétság. Sarkad. Bihar.
A ny o t a: Vízér, mely gyakran kiszárad, vagy igen lassan foly. Sz. Király. K. Szolnok.
A p a f á j a: Erdő. Debrecen. Ny. Bátor. Szabolcs.
A r a c s: Szántóföld. T. Lök. Szabolcs.
A r a n y á g: Szőlőskertnek igen termékeny része. N. Körös. Pest. H. M. Vásárhely. Csongrád.
A r a n y á s z: Szép vidékű és dusan termő szántóföld. Csurgó. Somogy.
A r a n y ó s: Aranyoshát. Legelő. Karcag. Kúnság. Udvari, Szatmár. Pétri. Bihar.
A r a n y s z e g: Szántóföld. H. Szoboszló. Pelbárhida. Bih. Szőlőhegy. Margita. Bihar.
Á r b o z: Sík szántóföld. N. Körös. Pest.
A t a l a g: Lapályos szántóföld. Öcsöd. Békés.
A t o m y. **Á t o m**: Víz-hordta föld. Berezel. Szabolcs.
A v a s: Hegy és városrész. Miskolc. Borsod. Szatmár m. Erdő. Illyefalva. Háromszék.
A v a r o k - s z á l l á s a: Bércali kaszálók. Sziget. Mármaros.
B a b i n a: Halom. Derecske. Bihar.
B á b o c k a: Sík pusztá. Várkony. Heves.
B a b u d b o k: Pusztá. K. K. Halas.
B á b u t a: Szőlőhegy. Pele. K. Szolnok.
B a g ó t a: Rét és szántóföld. H. Bőszörmény.
B á g y: Rétes víz, mely igen lassan foly. H. Nánás.
B á k á n y: Sásos, posványos víz. Sarolyán. Szatmár.
B a k a - t ó: Baka-kert sík vidéken. Jánosi. Szatm.
B a k ó c: Víz-járta lapályos pusztá, melyet a Kádarek foly körül. B. Újváros. Szabolcs.
B a k s a: Lapályos síkföld. Derecske. Bihar.
B á l - t i s z t a: Tiszta térség erdőben. Debrecen.
B á n l a k: Egy új városrész, melyre szegény emberek telepedtek le, mintegy öt évvel ezelőtt, s nem sokára megbánták. B. Újváros. Szabolcs.
B á n o m: Igen sok helyen szőlős kert neve.
B a n y e g r e: Kaszáló. M. Szalka. Szatmár.
B a r a k s ó: Kisebb vízér. B. Újváros. Szabolcs.
B a r i c s a: Gát. Nádudvar. Szab.
B á s h a l o m: Bászút. Szová. Szabolcs.
B a t o n: A Tiszának egy szakadéka. Barabás. Berég.
B a j t ó n y: Szántóföld. Mánd. Szatmár.
B é g á r k o s á r: Szántóföld domboz vidéken. Új-Fejértő. Szabolcs.
B e n g e c s e g: Rétes legelőshely. Karcag. Kúnság.
B e r e: Legelő, melyet néha víz jár. T. Nána. Heves.
B e r e c f e n é k: Rét. Karcag. Kúns.
B e r e c s k e: Tavas, lápos hely, egerfákkal. Mánd. Szatmár.
B é r s u k: Szántóföld, tanyákkal, irtásokkal. Sarkad. Bihar.
B e s e n y ő: Szántóföld. Pele. K. Szolnok. M. Szalka. Szatmár. Erdő. Dengeleg. Szatmár.
B i b a: Egy kis földrész és korcsma. Szalonta. Okány. Bihar.
B i b e r é s: Szántóföld. Makó. Csánád. Biberész, ugyanott.
B i k e r i: Sík szántóföld, tanyákkal. Készítő. Békés.

- Birhó:** Erdő és híd. Kis Ar., Szatmár.
- Bitkaiszeg:** Fél-sziget, melyet a Túr kanyarútlata alkot. Istvándi, Szatmár.
- Boda:** Szőlőskert és erdő. H. Böszörmény.
- Boda:** Halom. Nádudvar, Szabolcs.
- Bogyák:** Víz és vízjárta kaszáló. Sarolyán, Szatmár.
- Bögyörvölgy:** Szántóföld völgyes helyen. N. Károly, Szatm.
- Bokróc:** Kút, cserés, bokros helyen. Margita, Bihar.
- Böndi:** Csárda. Tamási, Szabolcs.
- Boroszló:** Nagy lapos, mely legelőül használtatik. T. Keve, Kúnság.
- Borzanc:** Kaszáló. M. Szalka, Szatmár.
- Bózso:** Legelő, rétes hely, melyen néhol kákas má: e féle növény bővön terem. H. Böszörmény.
- Bótát:** Tiszából szakadozó víz. T. Dob, Szabolcs.
- Bugyogó:** Szántóföld, melyet néha víz jár. Karcag, Kúns.
- Bumbum:** Igen jó vizű kút. Ács, Komárom.
- Büngösd:** Terjedelmes rét. Békés, Békés.
- Burjasz:** Szőlőskert, mely hajdan erdő volt. H. K. Pályi, Bihar.
- Buslapos:** Kaszáló. M. Szalka, Szatmár.
- Butyka:** Dombos helyeni tanyás vidék. N. Kálló, Szabolcs.
- Cakó:** Szántóföld. Szeghalom, Békés.
- Cihó:** Szőlőskert. Szakácsi, K. Szolnok.
- Cofel:** Gát és ér, melyen sáros időben felettébb nehéz járni. K. Hegyes.
- Cúca:** Emelkedett helyeni falurom. B. Újváros, Szabolcs.
- Csádé:** Kaszáló. Margita, Bihar.
- Csegőd:** Nagy erdő. Szalonta, Bihar.
- Csekés vagy Csekés:** Áradás idejéni vízállás. Bercel, Szabolcs.
- Cseke:** Gát, mely néha az áradásellenhasznál. Zsáka, Bihar.
- Csekevágas:** Szántóföld. Nádudvar.
- Csengele:** Puszt a Kúnságon.
- Cser:** Vízfok, mely áradás idején folyni szokott. K. Ar. Szatm.
- Cserge vagy Csergő:** Vizi és száraz malom. Margita, Bihar.
- Csergetyű:** Gát és mellette csárda. Túr, Túr-Keve.
- Cser-Mály:** Szőlőhegy. Belényes, Bihar.
- Cserő-rét:** Erdő alatti rét. Sinter, Bihar.
- Cseszárka:** Így hívja Szabolcsban, Borsodban és Hevesben néhol a nép az ugynevezett Csörszárkát.
- Csejhe:** Szilvaskert. K. Ar. Szatmár.
- Csicsó:** Csárda. Csurgó, Somogy.
- Csige:** Szőlőskert. Debrecen.
- Csiket:** Szántóföld. Szalonta, Bihar.
- Csiketes:** Szántóföld. Micske, Bihar.
- Csikota:** Egy kis keskeny víz melletti szántóföld. Sarkad, Bihar.
- Csindsór:** Csárda, Debrecen.
- Csipszila:** terjedelmes szántóföld. Zsáka, Bihar.
- Csizér:** Egy kis erdő. Dengeleg, Szatmár.
- Csokos:** Tócsa, melyben sok csambor nevű fű terem. Szovát, Szabolcs.
- Csoma:** Ér és sziget. Karcag, Kúns.

- Csuklya: Halom. Derecske, Bih. | Dudor: Egy rész szőlőhegy. Zilaj,
Csurgó: Szántóföld és rét. B. Új- K. Szolnok.
falu, Bihar. | Dühödke: Egy duzzadva áradó
Csurka: Szántóföld a Körös dozó ér. Szalonta, Bihar.
mellett, Szeghalom, Békés. | Durendás: Korcsma. Losonc
Dali: Terjedelmes szőlőhegy. mellett, Nógrád.
Margita, Bihar. | Dusnak: Áradozó ér. Kereki,
Bihar.
Damfok: Folyócska, mely áradástól vesz néha táplálékot. Békés. | Dusnok: Szántóföld. Nádudvar.
Danka: Ér. Szalonta, Bihar. | Ebres: Terjedelmes szántóföld.
Dancs: Ér. Sáp, Szabolcs. Kút. Debrecen.
Ilyefalva, Háromszék. | Ebrej: Szántóföld és kaszálók.
Dankhegy: Homokos hegy. R. Szalonta, Bihar.
Új-Fejértő, Szabolcs. | Ebüllő: Szikes pusztá és rétes
Dankó: Pusztá, kaszáló és fok. hely. Okány, Bihar.
B. Újváros, Szabolcs. | Ecse: Rét. Nádudvar, Szabolcs.
Dan-sziget: Sáp, Szabolcs. | Ecseg: Pusztá és rét. T. Kevi, Kún.
Daraksa: Nagy terjedelmű pusztá. Ecse-zug, Ecse-rét, Ecse-ér, Ecse-
B. Újváros, Szabolcs. halom. Karcag, Kuns.
Darány: Pusztá és rét. K. Kún- Eger: Rét. Ökörítő, Szatmár. Domb.
Szállás. Kocsord, Szatmár. Utea és kút.
Darnyi: Fok. T. Nána, Heves. Margita, Bihar. Zilaj, K. Szolnok.
Daru: Nagy tanya, B. Újváros, Szántóföld. Sarkad, Bihar.
Szab. Csárda. B. Újfalva, Bih. | Éli: Kis szántóföld erdőben. Szalonta,
Darvas: Sík föld és ér neve. Sáp, Bihar.
Szabolcs. | Engec: Dombos vidékeni szántóföld.
Décsény: Szőlős hegyrész. N. Körtevényes, Szatm.
Bánya, Szatmár. | Erge: Szakadék erecske. T. Dob,
Dedő: Rétnék egy része. H. Bő Szabolcs.
szörmény. | Ereszvény: Erdő, mely már
Délő vagy Déllő: Egy határ most pusztuló félen van. R. Új-
rész, hol a ménest delectetni Fejértő, Szab. Szántóföld. Bököny,
szokták. Sz. Király, K. Szolnok. Szabolcs.
Deregman: Nagy rengeteg erdő- Erthegey: Erdő és szántóföld.
s hegy. Remete, Bihar. Mánd, Szatmár.
Ders: Egy tiszta s talán irtott Eszenyő: Nagy erdő. Istvádi,
hely az erdőben. Siter, Bihar. Szatmár.
Dillinka: Egy lejtős menetű Eszterő: Egy folyónév. Báránd,
völgy. H. M. Vásárhely, Csongr. Bihar. E neven nevezik Szatmár
Dobolló: Nagy rengeteg erdőség. megyében az ágasbogás fára szá-
Háromszék. radni felrakott lencse, borsó féle
Dobonyos: Hegyek aljában, növényt is.
hosszan elnyúló s téres tetejű Ete: Egy határrész s romladozott
emelkedett hely. Sziget, Máram. faluhely. Dengeleg, Szatmár.
Döglő: Mocsáros nagy tó. H. Bő Éjvölgy: Sötét völgy erdő közt,
szörmény. Jánosi, Szatmár.

A MAGYAR-OROSZ KÉRDÉS FÖLÖTTI ESZMÉK.

JERNEY JÁNOSTÓL.

„Minden dolognak meg van jó oldala“ szoktuk mondani.

Szontagh Gusztáv köz kedvességben álló írónk, több katonai bátorsággal mint történettudományi készüllettel, némi cikket bocsátja közre a magyarok eredetéről Muzeumunk II. füzetében. A hangulat, melyet futólagos dolgozata által őstörténetünk kedvelőis kutatóiban előidézett, hálátlan eredménynek lön szülője nem csak, hanem fölzudítá azon felekezet érzelmét, mely e tárgy körül méltó kegyelettel szokott forgolódni. De hogyis talált volna tájékmutatása helyeslőre a közönségben, midőn vég elemzése oda törekszik a kérdést vezetni: miszerint esfélék feszegetésével — miután eredetünkről bizonyosat nem tudhatni — végkép hagynánk föl. A cikk megjelenése után Toldy Ferenc (III. füz. 157. lap.) komoly megrovást tőn a „tájékozás“ iránya ellen. És ezen rövid, de annál alaposb megjegyzés némi megnyugtatósaul szolgált az ügy érdekelt barátinak. A tárgy azonban fontosbnak nyilatkozott, semhogy közelebbi érintés s bővebb megrostálás nélkül elhangzott volna. Wenzel Gusztáv munkás társunk-Szontagh nézeteinek ferdeségét kimutatandó meleg érzéssel párosított mély avatottságu fejtegetést hoza szönyegre ugyancsak az Új Muzeum VI. füz. 305. lapján megkezdett eszmetöredékeiben; mi által a fölizgatott kedélyek már úgy látszik végkép lecsillapítvák, az ügy pedig újabb diadalt aratva, visszanyeré sértett méltóságát. Igen is, ha a többi mívelt nemzetek nagy gondal és fáradsággal nyomozzák eredetüket: nekünk szinte illő, sőt kötelesség származásunk s rokonságunk fölött a naponként fölmerülő emlékek s újabb meg újabb adatok egybevetésével tudományos vizsgálódásokba bocsátkoznunk, nem pedig egyedül a külföld tudósaira bizva, tőlök várni világosítást; ami bizonyára eddigi tapasztalás szerint nem teremhet egyebet éretlenségnél; mert kétségen kívül van, mikép csak született magyar képes az ily munka kivitelére. Valamint egy historiai nemzet eredete- s rokonságának földerítése nem

közönös dolog a tudományok tág mezején, miután a világtörténet tetemes házainak betöltését húzza maga után: úgy más részről mind azon buvárok iránt, kik ily tárgyak körüli működésükhöz hatályos eredményét mutathatják fel, méltánylattal viseltetik a tudomány barátja. Wenzel Eszmetöredékei egy részben mint polemia, másban mint világosító értekezés megtette a kellő hatást, annyira, hogy folytatását várva várja a közönség. Meg is jelent a VIII. azaz májusi füzetben. A tisztelt író röviden ugyan, de tudományos alapossággal rendezti már itt a magyar népesaládot, és miután Bély Máttyás szerint *hún-scytha* nevezettel bélyegeznék, következő ágazatokban sorolja el a magyarral rokon népfajokat: u. m. *hún, avar, bolgár, kazar, palóc, OROSZ, besenyő, úz és kún* népekben.

Az orosz rokonság, vagy legalkalmasb nevezettel *magyar-orosz* kérdés az, melyre jelen eszmék szorítkoznak.

Számba nem véve Pázmándy Sámuel etymologiai kritikátlan hárlásait, Horvát István roppant tudomány elhúnyt hazánkfia volt az első, ki egész határozottsággal nyilvánítja a régi orosz nemzet magyar néplekezetiségét, jelesen azon oroszoknak, kik a mai orosz birodalomnak alapítói valának, kún és így magyarral azonos eredetű s nyelvű voltak. Kimondá ugyanis ezen thesist az általa 1839-ben megkezdett, s mintegy 14 ívig folytatott, de be nem fejezett, sőt címet sem nyert munkájában. Az ő nyilatkozata rendin én valék bátor föllépni a kérdés bővebb vizsgálatával ily című értekezésemben: „*Való-e, hogy az orosz birodalom alapítói magyarok voltak?* (Tudománytár. 1840. X. XI. füz.).

Mióta nemzetünk s a vele rokon népek eredetének nyomozását tanulmányom tárgyává tűzém ki, meggyőződtem, valamint minden kutató könnyen tisztába jöhet az iránt: hogy azon régi orosz népesség, melynek kebléből keletkezett férfiak *Rurik, Sineus és Travor* alapíták a mostani orosz birodalmat, éppen nem tartoztak a szláv népcsaládhhoz; de átláttam azt is, hogy ezen országalapító oroszok nemzetisége iránt mennyire különböző vélemények uralkodnak a történetbuvárok között; behatottam annak ismeretébe: minő alap és indokok harcolnak a különböző vélemények mindenike mellett. Nyíltan bevallva: tanulásimból azon saját nézet és meggyőződés keletkezett bennem, hogy a régi oroszok kún-kazar, vagyis Wenzel újra élesztette nevezettel kifejezve: *hún-scytha*, és így magyar népesaládi felekezethez tartoztak, nem pedig skandináviai germán

fajhoz, mint az orosz tudósok tekintélyesb serege tanítja. Midőn tehát Horvát István új rendszerének ellensúlyául a mondott értekezéssel fölléptem, távol sem az vala célom, hogy a magyar rokonság ellen vívjak, vagy a skandináviai eredetet megismerjem: hanem oda dolgozzam eszméimmal, hogy a magyar olvasók köz tudományára juttassam: a) a régi oroszok származása s vérsége fölötti kérdésnek fontosságát; b) azon kérdésnek jelenkori állását, vagy is a két iskolának, mely a skandináviai és kazar eredet mellett harcol, vívó fegyvereit; c) kimutassam, hogy a Horvát által csak röviden említett magyarországi oroszok mélyebb vizsgálata nélkül a kérdésre eldöntő erőseget vonni nem lehet s nem szabad. És mind ezeket midőn lehető rövidséggel ki is fejtettem, a két iskolának zászlóvivőit is megnevezve, ámbár a skandináviai eredet ápolóinak nagy hatalomra vergődését, túlsúlyllyal bírását érintettem: mégis egyéni nézetim dolgában ekép nyilatkoztam:

„Ily, és más itt föl nem hordott okoknál fogva miután hajlandó valék magam is Ewers zászlója alá szegődni: távol sem volt meglepő újdonság, avagy hihetlen előttem, mit Horvát István az orosz birodalom alapítóinak magyar voltukról hirdetett; annál is inkább nem, mivel a régi kún nemzet magyar nyelvűségét, s ettől csak dialectusban különbözését még 1825-ben megvitattam; mivel a kúnoknak kazaroktól származása s azokkali egysége a történetkönyvekből régen tudatik. Azonban igen is meglepe a biztos, az elhátározott hang, melylyel a nagy tudományu historicus e régi vitatkozás tárgyául szolgáló bonyolodott kérdést egy csapással eldöntöttnek hiszi.“ Végül pedig következő sorokkal zárám be elméldésimet: „Kéttelen ezekből a régi orosz nemzetnek hajdani írók által majd *scytha*, majd *tauroscytha*, majd *turca*, majd *baranq*, majd *waraeq*, majd *kumán*, majd *chazar*, majd *normann*, majd *mandzsus* stb. néven hivatása. Tulajdonkép melyik és mi illjék reájok, s mi módon kelljen a historiában különböző nyelvű népeket is jelentő mind ezen neveket kritikai szabályszerint összeegyeztetni? megvitatása olyannak tartozik munkálódási köréhez, ki az elágazó vélemény valamelyikét a történeti valóság és hitelesség magas polcára törekszik fölemelni. Engem egyéb szándok nem vezérlett előterjesztésemben, mint annak kimutatása: mennyire hiányos a történet-tudomány az orosz birodalom alapítóinak eredete fölött, s mi kevés okunk van azok magyar vagy jász voltukat hiinni, a mind inkább

bizonyosnak állítani. Senki sem örvendene jobban nálamnál, higye meg a magyar eredet tudós hirdetője, ha az elmondott ellenokokat földig lerontva, új rendszerét a tudósok meglegedése- és győződésére, nemzetünket is dicsőítendő, minél előbb kivívná; mire neki állandó erőt és kedvet szívből kívánok.“ (Tudománytár, 1840. X. 231. XI. 270.).

Megszűnt Horvát István közbejött halálával e kérdés további vitatása, én mindazonáltal örökké éber figyelmet fordítva a nevezetes tárgyra, keleti utazásom alkalmával sem vesztém szem elől. Ugyanazért utazásom II-dik kötetében, melyből ezen napig (május 30-án írom e sorokat) tíz ív készült el *), a 6-dik íven, jelesen a 41—44. lapon, ámbár nem tüzetesen, hanem alkalmilag a Dneper folyóról írtomban raktam le némi alapeszméket a régi oroszok magyar vérsége és nyelvüisége iránt. Három ok vezérlett, hogy e kérdés körül csak némi főpontok- és vonásokban fejezzem ki magam; egyik, mivel oly fontos tárgynak hittem mindenkor azt, hogy önálló külön munkában fejtegetendőnek óhajtám; más, hogy az orosz tudósok közt újabb korban bő vitatásu dolgozatok, jelesen Krug és Kunik munkái által **) nevezetes előrelökítést nyervén a skandináviai eredet eszméje, a kérdés mind két részét, t. i. hogy a régi oroszok magyar nyelvü népcsaládhoz tartoztak; és azon másikat, mikép az orosz birodalom alapítói nem a Balt-, hanem Fekete-tengertől menének Novgorodba uralkodni: hatálytalan erőködésnek véltem alkalmi szólásba szöve eldönteni akarni. Végre a harmadik ok az vala, mivel ezen tárgy honi íróink közt tíz év folyta után is újabb vizsgálódóra nem találván, közönyösnek mutatkozott. Erről győzött meg Mészáros Károly, különben szép tehetségű írónknak legközelebb megjelent munkája is (A magyarországi oroszok története. Pest, 1850. 8r.), ki mystificáló politikai özönletének közepette egészen megfeledkezett arról, hogy léteznek honunk némely vidékein oly magyar oroszok, kik ámbár a többi oroszokkal egy hitvalláson vannak, de a szláv elemhez nem csak nem tartoznak, ha-

*) Az első kötet még múlt ápril hó végével kiszabadulván sajtó alól, maiglan a politiai censurán várja a közzétételi engedelmet.

**) Kunik, Die Berufung der schwedischen Rodsen durch die Finnen und Slaven. S. Petersburg, 1844—5. in 8. I, II. Th. — Krug, Forschungen in der ältern Geschichte Russlands. S. Petersburg, 1848. in 8. I. II. Th.

nem amazokkal azonegy kalap alá távul sem szoríthatók, és épen ezekre illenek inkább az Árpád korabeli történeti rajzok, nem pedig a szláv-oroszokra, vagy is rusznyákokra, melyet ő elég tudatlanul a magyarok által kigondolt gúnynévnek vél, nem birván az iránt ismerettel, hogy beszarábiai s általán fogva déli oroszországi orosz nép egy része maga magát rusnyáknak nevezi; oly régi formával élve, mint bosnyák, bömák, hanák, polák stb. népnemeknél divatoztak.

A magyar-orosz kérdés ily elhanyaglása után Wenzelt üdvözljük legelőször, az érdekes annyira, mint kényes és függőben levő kérdés viadalterén. Mennyi szerencsével bajnokoskodik: előttünk fekvő munkálatából kiki megítélheti. Én működésének rostálgatásába nem bocsátkozom, miután az elmondottakból érthetőleg vele rokon véleményt táplálok.

Kevés súlyt helyezek abba: vajjon minő véleménynyel bír valaki e vagy ama kérdés körül, mert a pusztá véleményző egyéniségének mérlegezése nélkül csupán az indokok adnak nyomatékot állításunknak. Örömem ennél fogva nem abból ered, mivel van kivel kezet fognom: hanem hogy újra fölélesztetett a magyar-orosz kérdés oly munkás férfi által, kinek bő ismerete, kitűrő szorgalma és szerencsés helyzetétől a fontos kérdés egész terjedelembeni megoldását a nemzeti tudományosság méltán reményli; ezek következtében pedig bizton várhatjuk, hogy a nemzetiségek e föleszmelési korában a magyar-oroszok is öntudatra vergődnek az iránt, mikép ők a szláv népfajhoz soha, de soha nem tartoztak. És így, Szontagh fölléptének is meglett a haszna.

Egyébiránt, még némi felvilágosítással tartozom Wenzel tanárnak azon kifejezésére, melyben állítja, hogy én szóvali nyilatkozatom szerint 1840-diki véleményemet az oroszok eredetéről megváltoztattam legyen. Ezen állítás öncsalódáson alapszik. Oly hiedelemben vala felőlem ugyanis tanár úr, mintha Horvát István enuntiatuma ellen gördített nehézségek saját nézetimmal azonosak lennének. Irányom minőségéről már fennebb számoltam, valamint arról is tettem említést, hogy újabb indokaim merőben régi hiedelememet erősíték meg. Most, midőn az ellenvetések megcáfolására alaposb okokkal bírok: a régi oroszok magyarságát nem csak hiszem: hanem nyíltan állítani is merem. Ép ilyen az Ahmed-el-katib arab írórai hivatkozás. Az által sem olyasmit akartam vitatni, hogy

az oroszok normannok: hanem úgy adám, mint a pétervári tudósok skandináviai származtatásának legújabb Akhillesét, melyet a kazarismus hirdetőinek legyőzni mulhatlan szükség.

IRODALMI NAPLÓ.

Emich Gusztáv bizományában megindult Toldy Ferenc Nemzeti Könyvtárának ötödik folyama, mely tizenkét füzetben a XVII. századból gróf Esterházy Miklós nádor írásait, a XVIII.-ból Faludi Ferenc minden munkáit, a XIX.-ből Vítkovics Mihály és Gombos Imre munkáit foglalja magában, köztök számos eddig kiadatlant. A megjelent első füzetben Esterházy írásait annak, vejéhez a még akkor protestáns gróf Nádasdi Ferenchez (seje vétetett Bécsben, 1671.) intézett értekező levele kezdi meg „Kit kellessék minékünk az szentírásnak értelmében követnünk, hogy mi is eretnekségben ne essünk.” (Kiadatlan eredetie az egyetemi könyvtárban). Ezen, a szent könyvekben, szent atyákban, az egyház történetei s magában az ágazattanban terjedelmes és mély tudományt tanúsító munka meglepő felvilágosítást ad e nagy ember jelleméről, mely különösen a vallási meggyőződés dolgában nagyszerű volt (az utolsó füzetben megjelenendő életrajzei bővebben tárgyalja); egyik öröndetes jele a világi nagyaink közt is ama században kelendő tudományos szellemnek; végre leghívebb magyarázata azon sikernek, melylyel e fáradhatlan státusférő és igaz hazafi, Pázmány Péterrel együtt, az általa meggyőződésből pártolt catholicismust terjesztette. Bármely felekezet embere ezen tekintetekből Esterházyt csodálat és tisztelet érzéseivel fogja olvasni. A megjelent első füzetet gyönyörű arképe díszesíti, önkező aláírása hasonmásával. (Született ez irónk 1582. apr. 8., meghalt sept. 11. 1645.). Nem csekély világosságot vetnek reá s a kor történeteire Sennyei János cancellárhoz írt (szinte kiadatlan), úgy első Rákóczi György fejedelemhez, Lónyai Zsigmondhoz s a vármegyékhez intézett (csak két-három példányban fenmaradt) státuslevelei, melyek a következő füzetekben jönnek. Ez alkalommal az olvasót az egész folyamra is figyelmeztetjük, melynek többi részei: Faludi Ferenc, megújítója a tizenhetedik század

vége felé elhanyaglott prózának, úgy, mint a költészetnek; ki mind eredeti mind fordított erkölcsi munkáival gazdag tárárt nyitotta meg nemzete előtt a világ és emberismeretnek, az erkölcsi eszméknek és életbölcseiségnek. Alig van írónk, kinek munkái ily alkalmatosak arra, hogy házi könyvül szolgáljanak minden állapotú magyar családnál; ilyekül szolgáltak azok már ezelőtt száz évvel, s velős, teljes, valódi magyarságok mostanig sem engedték azokat elavulni. — Ezeket követik *Vitkovics* és *Gombos*, Kazinczy köréhez tartozó két derék írónk, amaz a mesében, dalban, epistola és epigrammban, ez a drámában jeles, mind kettő ismeretlen dolgozásokkal szaporítva. Mindenik írónak adatik életrajza, úgy Faludi és Vitkovicsnak arcképe. Az egész folyam tizenhét kötet tartalmát hozza négy kötetben, melyek 12 füzetben adatnak ki, s összesen csak 8 ftba kerülnek, de úgy hogy minden füzet ára átvételkor tétetik le; az utolsót kivéve, mely előre fizettetik. A nyomtatás annyira előhaladt már, hogy hónaponként egy füzet megjelenése biztosítva van.

— Szépirodalom. — *Hulló csillagok*. Irta *Súkei Károly*. Pest, Emich bet. 1851. 16r. 68 l. füzve 20 kr. ep.

Nyelvtudomány. — A napokban megjelent *Repichy János* keleti nyelvek tanára *Török nyelvtanának* második füzeté (köre írva, a legnagyobb 4rétben 47—93 l. ára 1 ft.). Ebben a harmadik rész foglaltatik, mely a szóképzést tartalmazza különösen, a negyedik, mely a szófüzést; s hozzá járul egy *Olvasókönyv*, melyben közöltetik 1. XVIII. századbéli orientalistánk *Harsányi Nagy János* Beszélgetéseiből egy pár; 2. *Lokman* pár meséje XVIII. századbéli orientalistánk *Kollár Ádám* szövege szerint; s néhány levél szinte *Kollártól*; III. egy cikk a *Hammer* által kiadott „Sólymáztat“ból; IV. *Hadzsi Khalfa* „Tengeri háborúk“ című nyomtatott könyvéből pár töredék; V. *Buda* visszavétele, *Rasíd* szinte nyomtatott történelméből; s ugyanattól *Temesvár* visszafoglalása. A szerző olvasódarabjai ily válaszlása által a nyelvtani, történeti és nemzeti érdeket szerencsésen egyesítette. Az eredeti szöveg mellett annak olvasása és magyar fordítása áll, utánok az előforduló szók magyarázata.

Gyakorlati Német Nyelvtan. Irta *Reméle Nep. János*. Bécs, 1851. n8r. 300 lap, füzve 1 ft 30 kr. ep.

— Ifjúsági irod. — *Közhazsnú Népi Olvasókönyv*, négy részben értelem-gyakorlásokat, erkölcsi elbeszéléseket és oktatásokat, az illendőség és okos magamalkalmazás szabályait s minden-

féle tanulságos és mulattató verseket foglalván magában. Irta *Edvi Illés Pál*, m. tud. társ. tag. Negyedik, javított, kiadás. Pesten, Eggenbergernél. 1851. 8r. öszv. 150 l. kemény tábl. kötve vászonháttal 30 kr. ep.

Ezen Olvasókönyv, része *Edvi Illés* akademiailag jutalmazott „Első oktatásra szolgáló kézi könyvének,” mely többszöri kiadás számos példányokban annyira el van terjedve, s minden egyéb ily népi olvasókönyvek feletti becse oly közönségesen el van ismerve, hogy itt bizvást új megjelenésének hirdetésére szorítkozhatunk. A kiállítás is csinos.

— Történetírás. — Köz kézen forog *Hunyadi János eredete*. Olvasta az akademiában, május 24. 1851. gróf *Teleki József*, m. akadémiai elnök. Pesten, Emich bet. nSr. 41 lap.

Ezen, a tárgyalt kérdést a kútforrásokkritikai felhasználásával minden oldalról felvilágosító emlékirat részét teszi a jelleme s hazafiságánál fogva köz tiszteletben álló tudós gróf tizenkét kötetre terjedő munkájának: *A Hunyadiak kora Magyarországon*. Örömmel mondhatjuk el, hogy a szerző huszonöt évi szabad óráinak e gyümölcse, mely a magyar nemzet történetei legfényesebb és fontosabb félszázadát tárgyalja, immár sajtó alatt van. Volt szerencsénk a roppant művet látnunk, bámúlunk azon, a nemzeti élet minden ágaira és nyilatkozásaira részletesen figyelmező, nyomozó szellemet, mely az ismert és ismeretlen források és segédeszközök kritikai felhasználásával az események, állapotok, intézkedések, személyek, az országos, diplomáciai, hadi, egyházi, jogi, míveltségi és közéleti viszonyok úgy szokások felett alapos előadásban kiterjeszkedik. Történeti irodalmunkban e munka kétség kívül új időszakot fog kezdeni mind nagyszerűsége és kritikai szelleme, mind konkrét fel fogása s a történelemhez egyedül méltó nyugodt, elfogulatlan előadásával, mind azon érzülettel, mely a minden viszonyokban tántoríthatlan hűségű hazafit tiszteletessé teszi.

A keresztény hit s egyház történeti kifejlése. Harmadik kötet. Irta *Körmöczy Imre*, nváradai kanonok, Leopold j. rendének kiskeresztes vitéze, hittanár, a pesti m. kir. egyetemen az egyházi történet r. tanítója. Pest, 1851. Emich bet. és bizománya. Nsr. öszv. 150 l. füzve 1 ft ep.

A középkor második szakaszát, a IX—XV. századokat, tárgyalja.

— Állami tud. — Értekezés az angol forradalomnak

története felett. Irta Guizot. Elő- és végszóval ellátva ford. Somsich Pál. N8r. 167 lap, füzve 1 ft ep.

Jövedelem és kereseti adó, az ideigl. rovatosszeírás szerinti földadóval. Tőkepénzesek, hivatalnokok, volt földesurak, ügyvédek s minden más adózók könnyű használatára röviden és népszerűen előadva. Pest, 1851. Müller Gyula sajátja. 8r. öszv. 124 lap, füzve 56 kr. ep.

A jogi bélyegpátens egyszerűsítve Ledniczky Mihály ügyvéd által. Pest, 1851. (Kapható Aranykéz-utca, 29. sz.).

Az angol türelem (*Lonovics Józseftől*). Bécs, Sallmayer és társnál. 8r. öszv. 90 l. füzve 48 kr.

— Készülőben vannak: *Jerney János Keleti Utazása* második kötete. (Az első már rég elhagyta a sajtót, de még meg nem jelenhetett). — *Bajza Összegyűjtött Munkái* két kötetben. E gyűjteményben különösen e köz becsben álló íróknak rég elkapdosott versei, újakkal és prosai költeményekkel bővítve, válogatott *széptani* dolgozatai és apróbb *történeti írásai* foglaltatnak. A több mint 600 lapra terjedő gyűjtemény előfizetési ára 3 ft 30 kr, postán 4 ft. Junius végeig elkészül. — *Szilágyi Sándor* az 1849-ki háborúban feldúlt Enyed némi fölségelésére *Nagy-Enyedi Album* című gyűjtelékes munkát hirdet, melynek kiterjedése tizenhat ív, előfizetési ára 2 ft. — Ugyan ezen szorgalmas írókkal egyesülve *Brassai Sámuel* ifjúsági folyóiratot jelent, *Fiatalság Barátja* cím alatt. Író társai közt sok név a legjobbak közül. Hat két-két íves, füzet előfizetési ára 1 ft 30 kr, postán 1 ft 50 kr. Minden két v. három hétben egy füzet. — *Kövári László* 2 ftos aláírásra szólítja fel a közönséget ily régiségismeinek munkára: „*Erdély Régiségei*, vagyis a dák, román és hún reliquiák (magyar szóval: maradványok), városkerítések, várak, várromok, kastélyok, antik építmények, hadjáratok emlékei stb., s a rólok fenmaradt történetek, tradíciók (miért nem: hagyományok?) és népmondák statistikája.“ A munka 20—24 n8r. ívből álland, a szöveget világosító több fametszetekkel. Üdvözljük a szép eszmét; de kérjük szerzőt, hogy a dagályos, tárgyától szívesen eltérő, s bizony gyakran üres szóárban elvesző előadás helyett azon egyszerűséget, szabatoságot, és szoros tárgyilagosságot tegye egyik fő gondjává, mely a történeti előadás mulhatlan kelléke! Aláírást Pesten Emich kereskedése fogad el.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

TUDOMANYOS INTÉZETEK.

Zágrábi jogakademia. A zágrábi főiskola a legújabb időkig a magyar akademiák szerkezetével bírt; jelenleg jogakademiává alakítottván át, Magyarország ezen nevű intézeteitől némileg különbözik, mert az ezeken taníttatni rendelt tanulmányokon kívül még a politikai tudományok és egyházi jogból is fognak benne leckék tartatni; minélfogva a jogászok három évig folytathatván tanulmányaikat, egyedül a tudori jellöttek kötelesek még egy esztendőig valamely tanszabadsággal bíró egyetemnél tölteni. E folyó évben *Muhich Pál* tanár és helyettes igazgatónál a politikai tudományokat és pénzügyi törvényeket hallgatják 4-en, *Smodek Mátyás* tanárnál az államismét és közigazgatási törvényt 20-an, *Molnár Antal* tanárnál a magyar magán- s váltójogot és polgári eljárást 4-en, *Suhay Imre* tanárnál a természet- és ausztriai államjogot 20-an, *Gostisa* helyettes tanárnál az ausztriai polgári jogot 5-en. A büntetőjog legújabbban kinevezett tanára *Roic* tanszékét még el nem foglalta; *a tanítási nyelve kizárólag az illyr.* — Ezen intézet segédszereiehez tartozik egy több ezer kötetből álló becses *könyvtár*; alapját a zágrábi jezsuiták könyvgyűjteménye képezi, kiknek *Istvánfi Miklós* nádori helyettes († 1615.) könyveit hagyományozá, miért is arcképe mai napig díszesíti a könyvtár teremét; öregbítették azt többen részint adományaik, részint hagyományaikkal, kik közül *Putachich* grófné, a korán elhunyt gróf *Draskovich Sándor*, *Domin József* zágrábi kanonok és volt pesti egyetemi tanár, *Kirinich* országos levéltárnok, *Maenner János* tanár, *Vallichich* ügyvéd stb említendőek; azonkívül a horvát-tóthoni és tengermelléki, nem különben a legutolsó ideig a magyar egyetemi és kolozsvári főtanodai nyomdákban kikerült munkák egy példányával gyarapodott. A könyvtár tőképénze az 1300 pengő forintot valamivel túlhaladja, és részint kisebb adakozásokból, részint *Sermage József* gróf főigazgató, *Jellachich Lajos*, *Domin Imre* jogtanárok, *Sándor János* varasdmezei birtokos alapítványaiból keletkezett, ezen kis somma kamataiból és a temetési díjakból, melyek, ha az akademia és főgymnasium megjelent, 30, ha a főgymnasium csak, 20 pengő forintból állottak, szerezettek néhány újabb munkák. A könyvtárnak, mely a század második évtizede óta nyilvános használatú, gondját eleinte *Susich* történettanár, utóbb *Gregorich Károly* főigazgatósági tollvivő, jelenleg *Smodek* jogtanár mint könyvtárnok viseli, ki a könyvek lajstromzását és rendes elhelyezését buzgó szorgalommal létesíté. A könyvtár terebében több kéziratok, névszerint a híres történetíró *Kerchelich* apát és *Ritter-Vitézovich* Páléi († 1715.), azonkívül *Zipser* besztercei tanfőtől adományozott *ásvány* és egy *terménygyűjtemény* is őriztetik, mely

1836. évben *Christianovich* plébánostól 160 pengő forinton vétetett, az utóbbiak a physikai muzeummal együtt a fennállott bölcsészeti kar használatára levén rendelve, jelenleg a főgymnasium felsőbb osztályainak szolgálhatnak tanítási segédszerekül. Az akadémiai *éremtár* múlt évben felsőbb parancs következtében a horvát muzeumba vitetvén, az ottani gyűjteménnyel egyesítettet.

IRODALMI ÜGY.

— A szélthiben olvasható könyvtárai hirdetésekben nem fájdalom nélkül látjuk, hogy némely classicusaink munkái leszállított áron kínáltnak. Így Kilián György által *Vörösmarty Minden Munkái* a pompás nemzeti kiadásban 10 ft helyett hat 6 fton adatnak [összesen 1842 lapon 13 kötet tartalmát adja, a költő gyönyörű képével]; *Kisfaludy Károly Minden Munkái* hat kötetben [hat finom képpel] 7 ft helyett négyen; *Kazinczy Ferenc* Levelei Szentgyörgyihez, ifj. Szilágyi Sámuelhez, Csokonaihoz és Erseleihez [összesen 418 l.] 1 ft 20 kr helyett 40 kron; *Vörösmartytól Czillei és Hunyadiak*, 1 ft 40 helyett 40 kron szinte; így Magyar Mihály *Berzsenyi Összes Műveit* Döbrentei Gábor kiadásában, melyért egykor 5 ftot adtunk, kettőn árulja. — Piritó jelenet, szomorú tapasztalás, midőn azon írókat, kik a nemzet fő fényét és büszkeségét teszik, kik főleg költötték és táptálták a hazafiai érzeményt és lelkesedést, kik valóságos verőszíve a magyarnak: midőn azoknak szellemi művei *potom áron* kínáltnak! de még pirítottabb, ha az új nemzedék sietve nem siet e szellemi kincsekkel egy kézi kis könyvtár alapját megvetni, s ama kinalás pionságát a közönségről lemosni.

MŰVÉSZET.

— *Petrich-Orlay Sámuel* magyar képirónk Münchenben jelenleg egy történeti nagy képpel foglaltos, mely *II. Lajos királyunk testének* a Csele patakban feltaláltatását terjeszti elő; magossága 10 láb, szélessége 7 l. 4 hüv. Ha lenne, ezt írja nekünk a művész, Pesten műkiállítás ez évben, szeretné e művét beküldeni, mi azonban csak úgy volna reá nézve lehető, ha a műegyesülettől arra meghivatnék, s így a beküldés költségei az egyesület által fedeztetnének. Mi ugyan hiszszük, hogy ez történni fog. Ha ez egyesület egyedül arra volna, hogy külföldi művészek képeinek piacot nyisson, rendeltetésének egyik igen nemes részét félre ismerné. Mit hogy nem fog, bízunk a magyarok istenében.

NYILVÁNOS KÖSZÖNET.

Azon névtelen hazafinak, ki hozzám *Kazinczy Ferencnek* néhai *Kozma Gergely* unit. espereshez írt 6 darab eredeti levelét küldötte, nyilván fejezem itt ki szíves köszönetemet

Toldy Ferenc.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

X. FÜZ.

JULIUS 1.

1851.

A FÖLD JÖVŐJE

GEOLOGIAI SZEMPONTBÓL TEKINTVE.

NENDTVICH KÁROLYTÓL.

A nagy világtestek, melyek a véghetetlen mindenségben keringenek, s éjeinket ezerféle világaikkal díszesítik; nincsenek ott az ég sötét boltozatán öröktől, hanem bizonyos és határozott időben vették kezdetüket. Sőt a csillagászat azt tanítja, miszerint a világtestek teremtetése, valamint miriád évek előtt, úgy jelenleg is szakadatlanul foly, s örökké folyand; miszerint a teremtésben megállapodás nincsen, hanem valamint a földön, ezen csekély parányon a világ véghetetlen mindenségében, minden pillanatban miriád ázbarsák (infusoriumok) támadnak; szintugy képeztetnek a világ véghetetlen mindenségében szünet nélkül miriád új világtestek is, melyeknek támadása szinte annyi világtestek vesztének felel meg.

Mi a véghetetlen égboltozaton az egyes világtestekkel történik; ugyan az ismétlődik a földön is. Ez valamint amazok is, ugyanazon törvényeknek van alávetve, melyek alól semmi ki nem vonhatja magát.

A föld sem létezik öröktől. Kezdetét szinte úgy vette, mint minden más látható vagy egyéb érzékeinkkel észrevehető test, valamint minden a mi idő és térben létezik, benne mozog stb. De szintugy végének is kell lennie, azaz megszűnik azon világtest lenni, miként azt tulajdonságai szerint ismerjük.

Midőn a föld jövődjéről magunknak bizonyos, a tudomány mostani állásához mért észképet alkotunk; a tárgyat kettős szempontból tekinthetjük:

1. Midőn a folytonos változások által, melyeken a föld sok száz-ezer évek alatt keresztülment, végre oly körülmények állanak be, melyek az emberi nem lakhatását, sőt minden más életműves lények létezését rajta lehellenné teszik. Vagy:

2. Midőn a földnek tökéletes vesztét, azaz önálló s egyéni életének megszüntét fölteszszük.

A második pontra nézve az áll, mit matematikusok és csillagászok mint elvitázhatlan bizonyosságot állítanak: t. i. hogy azon ellentállás következtében, melyet a véghetetlen mindenséget kitöltő aether a föld, valamint minden más égi test mozgásaira gyakorol, a föld, valamint a többi bűjdosók közép távolságának a naptól mindinkább csökkennie, középmozgása sebességének pedig szaporodnia kell. Ennek következtében tehát a földnek s többi bűjdosóknak mintegy csigaképu körmozgásokban a naphoz mindinkább közeledniök kell, míg végre azzal, melynek kifolyásai mind, egy tömegbe összeesnek, s mintegy összeolvadnak.

Ha azonban azon nagy különbség következtében, mely a föld és aether sűrűsége közt létezik, s az innét származó, általunk mérhetetlen ellentállásánál az aethernek, valamint azon rövid időszaknál fogva, melyben pontos és biztos astronomiai kémlelések történnek, fokenkénti közelítése a földnek a naphoz eddig észre nem vétethetett, és be nem bizonyíttathatott is: bebizonyíttathatott az teljes bizonyossággal és matematikai pontossággal az üstökösökön, melyek nagyobbára csak gőzanyagokból alkotvák, hol tehát azok és az aether sűrűsége közt a különbség nem oly nagy.

Az Enkeféle üstökösön, melynek rövid keringései gyakran visszatérő észleleteket (observatio) engednek, matematikai bizonyossággal megmutattatott: 1. miszerint középtávolsága a naptól minden, a körüli új körjáratával, bizonyos és meghatározott arányban csökken; 2. miszerint középtávolságának csökkenésével mozgásának szaporodása és 3. pályája excentricitásának csökkenése okvetetlen összekötve van.

Ezen elvitázhatlan tények teljes jogot adnak arra is, miszerint ugyanezen tüneményeket a földre nézve is feltegyük, habár azon idő rövidsége, mely óta bizonyos csillagászati adatok birto-

kában vagyunk, sem a föld középtávolságának csökkenését a naptól, sem pedig sebességének gyarapodását észre venni nem engedi.

Mint hogy azonban azon csillagászati adatok, melyek földünkre vonatkoznak, mintegy ezer évnyi korszakat foglalnak magokban; ez pedig nem elég hosszú idő arra, hogy a föld mozgásaiban, valamint a naptól távolságában is észrevehető változásokat tapasztalhassunk; önkényt következik, miszerint azon idő kiszámíthatatlan, melyben a földnek a nappali végső egyesülése történhetné; s hogy valamint visszafelé a föld első teremtetését, azaz annak mostani korát még csak közelítőleg is meghatározni képesek nem vagyunk; szintugy előre sem számíthatjuk ki annak gyanítható végét. Az azonban bizonyosan áll, miszerint a föld még miriád éveken át élni fog, míg utolsó végét elérendi, s azon forrásával egyesülend, melyből vette első eredetét.

Bizonyosan áll az is, miszerint sokkal előbb, mintsem ezen végét elérné, oly változásoknak kellend történniök, melyek az emberi nem, valamint az egész állatvilág életét lehetetlenné teszik; hogy tehát az emberi nemnek sokkal előbb el kell pusztulnia a földről, míg ez, mint magán világtest végét érné.

Az emberi nem, valamint az egész szerves (organicus) természet élete tehát bizonyos föltételekhez van kötve, melyeknek már lassankénti változása is abban nem csekély háborgásokat okozna; de tökéletes megszűnésök annak végképeni vesztét is kétség kívül maga után vonná.

E fokonzó változásokat, melyeknek a földön idő folytával kimeradhatlanul be kell következniök, előadni, legyen jelen feladatomban. Ne gondolja senki, miszerint oly változásoknak állítása, melyek az emberi nem, sőt az egész szerves világ életére és természetére változtatólag, végre pedig pusztítólag hatnak, nem egyéb mint agyrem; a lapszik ez változhatlan természettörvényeken s szakadatlan folytatásán mind azon változásoknak, melyeken a föld már eddig is keresztül ment, s melyeket minden figyelmes és természettudományilag mivel búvárnak rajta észre venni kellett, vagy észre vehetett.

E feltételek, melyek létéhez van az emberi valamint az egész szerves világ élete kötve, s a melyek változtával vagy végképeni megszűntével azoknak is változniök vagy vég kép megszűnniök kell; következő pontokban foglalhatók össze:

1. A földünk fölületét körülvevő légkörnek sajátos alkotása.

2. Bizonyos, az életműves világnak nélkülözhetlen hévmérsék ; és

3. A víz és száraz földnek a földszinén bizonyos aránybani elosztása.

I.

A körlég alkatrészei számos vizsgálatok által meg vannak határozva. Tudjuk, miszerint 100 térrésznyi körlégben 20, 90 éleny (oxygenium) és 79, 10 légeny (nitrogenium, azoum) létezik ; hogy a körlég egyik, mennyiségre nézve csekély ugyan, de hatására nézve fontos alkatrészét teszi a szénsav (acidum carbonicum) t. i. 10000 térrészben 3—5 ; tovább igen csekély, de mégis bebizonyítható mennyisége az ammoniaknak, végre az időhöz, évszakhoz s egyéb körülményekhez mért változó mennyisége a vizgőznek.

Legfontosabb ezen alkatrészek közt az élenynek a légenyhez i aránya, és a szénsavnak csekély, de soha nem hiányzó mennyisége a körlégben. Ez föltételezi nem csak az arányt, melyben az állatország a tengélethez áll ; de föltételezi egyáltalában az állatországnak azon saját jellemét, typusát, melyet rajta észlelünk.

Tudjuk, mily hatással vannak a levegő alkatrészei az állatok lélekzési műfolyamára. Tudjuk, miszerint attól nem csak az állatok saját melege, de számos más szerves műfolyamok is függenek. Tudjuk, miszerint az állatok lélekzése által a körlég élenye emésztetik, s az emésztett éleny helyett szénsav foly ki a levegőbe. Hogy a növények zöld részei, nevezetesen leveleik, a körlégben létező szénsavat alkatrészeire szétbontják, annak szénenyét (carbonium) saját táplálásukra fordítván, míg a szabaddá lett élenyt a levegőnek tisztán ismét visszaadják ; miszerint tehát a növények és állatok életnyilvánítása e részben épen ellenkező viszonyban áll egymáshoz, úgy hogy a mit az egyik emészt, azt visszaállítja a másik, s a mi az egyiknek (a növényországnak) élete fentartására s táplálására nélkülözhetlen (a szénsav) ; az túlmennyiségben a körlégben halmozva, a másiknak (állatországnak) vesztét vonná maga után. Midőn tehát az állatország lélekzése és számtalan más vegyefolyamok (égés, rothadás, forrás) által a levegő élenye szüntelenül emésztetik s helyébe ugyanannyi szénsav árad a körlégbe, a növények azon arányban szétbontják a képezett szénsavat, s az emésztett élenyt visszaadják a körlégnek. E két vegyefolyam közt fennálló egyensúly feltételezi

az állatországnak fenállását a földön azon alakban, a melyben azt jelenleg látjuk.

Mióta az emberi nem e földet lakja, azóta ezen egyes alkatrészeknek aránya a levegőben soha sem változott. Ez tény, melyben nem kételkedik senki, a ki a tűnemények összegét felfogja, s azokat áttekinteni képes.

A kérdés tehát csak az lehet, vajjon volt-e a földön az emberi nem megjelenése előtt is ez az arány a levegő egyes alkatrészei közt, s vajjon megmarad-e ezen arány ugyanaz örökre, vagy lehet-e, kell-e tartani attól, hogy valamikor megváltozzék, vagy megváltozhassék.

A tudomány ezen kérdésekre is apodiktikai bizonyossággal felelhet. Bizonyos t. i. miszerint azon geológiai korszakban, mely a kőszenek képeztetését megelőzte, az éleny mennyisége a levegőben sokkal kisebb, a szénsavé pedig sokkal nagyobb vala, mint a későbbi korszakokban, mint jelenleg. Ezen szénsavnak szénenye azon óriási tengélet segítségével, mely a kőszenek korszakát jellemezte, a föld rétegei közé lerakott, és eltemetett a kőszéntelepek megszire terjedő képleteiben.

A körlég annyival lett élenyben dúsabb, a mennyit szénsavából vesztett, s pedig oly arányban, hogy 75 súlyrész lerakott szénenyből 200 súlyrész tiszta éleny folyt a levegőbe.

Igen természetes, miszerint oly korszakban, midőn a földet környező levegő szénsavban annyival dúsabb vala, csak oly állatok létezhetek, melyeknek egész természete a körlég minőségéhez vala alkalmazva, melyekben a lélekzési műszerek a fejlődés csak igen alacsony fokán állottak. A tapasztalás e tényt kétségkívül bizonyítja, midőn a föld azon rétegeiben, melyek a kőszenek formatiója alatt fekszenek, az állati életet a zoophytáktól csak a halakig kifejlődve, tehát csak vízi, azaz igen tökéletlen lélekző műszerekkel ellátott állatok maradványait, csontvázait találunk; s ezen állatok is szervezetekre nézve annyira különbözők valának a mostan élő, hason családokhoz tartozó állatok szervezetétől, hogy nem található a mostan élők közt nem csak egy faj sem, de hasonló nemek sem; bizonyoságaul annak, miszerint az életviszonyok, melyek alatt amazok kiképeztettek, egészen eltérők valának a mostaniaktól.

Csak a kőszenek formatiója fölött fekvő rétegekben tűnnek elő legelőször körléget lélekző tehát magasabb szervezetű állatok-

nak t. i. hüllőknek (reptilia) csontvázai. De ezeknél is a lélekzési műszereket még igen tökéletlenül kifejlődve találjuk, s miután a mostan élőknél is azt látjuk, hogy mocsáros, tehát szénsavval terheltebb levegőben kényelmesen élnek, e körülmény bizonyáságul szolgálhat arról, miszerint a körlég még a köszenek lerakása után is szénsavban dúsabb lehetett mint későbbben. A körlég azon alkotást, melylyel most bir, csak akkor vehette fel, miután szénsavának igen tetemes részét a barna köszenek képeztetése alatt elvesztette, s szénenye azoknak hatalmas rétegeiben lerakodott. Látjuk is ennek következtében a magasabb szervezetű állatokat (emlősöket) legelőször csak ennek rétegei fölött előtűnni, és csak hamar óriási nagyságu, jelenleg már kihalt, szörnyetegekké kifejlődni.

A tudomány ennél fogva elvitázhatlanul bizonyítja, miszerint a földet környező légkörnek alkotása nem volt mindig az, sőt megmutatja, hogy a föld melyik korszakában mily alkotásu lehetett. Mily arányban állottak egymáshoz az egyes alkatrészek, azt bebizonyítani oly pontossággal, mint azt a légkör alkatrészeiről jelenleg tudjuk, eddig lehetetlen. Elég azonban az, ha megmutathatjuk, miszerint a szénsavnak aránya az élethez sokkal nagyobb vala, mint most.

Kitetszik tehát már ezekből is, miszerint a jelen korszak állati életének jelleme és kifejlődése nagy részt a levegő alkotásától függ, hogy ennek változtatásával az állati életnek is más alakot, más jellemet kell fölvennie.

Midőn tehát az emberi nem jövőjéről a földön szölünk, e kérdés tolja fel magát:

Vajjon állandó marad-e a légkör jelen alkotása vagy nem? s ha nem, mikor és micsoda változásoknak lehet az idővel kitéve?

A felelet, melyet a tudomány e kérdésre adhat, következő:

A mint az emberi nem a föld fölületén terjed, úgy összébb szorítja, kipusztítja a tengéletet. A nagyszerű erdők, melyek jelenleg a föld még igen tetemes részét elborítják, kénytelenek lesznek helyet engedni a mindig tovább terjedő emberi kéz műveinek.

Mihelyt az állatok országának, tulajdonképen az emberi fajnak aránya túlhaladná a földön a tengélet arányát, főleg miután a föld rétegei alatt eltemetett köszeneket a szaporodó ipar sok millió éves sirjából kiásta, s elégetések által szénenyöket ismét a levegőbe

szállította, a levegő szénsava oly mennyiségben gyűlne, élenye pedig fogyna, hogy nem volna többé alkalmas az emberi faj életének fentartására, legalább, miként lélekzési műszereinek szervezése most van. Az emberi fajnak okvetlenül vagy el kellene fajulni, vagy lassanként kihalni a földről, tért engedvén ismét tökéletlenebb szervezetű állatfajoknak.

Ha azonban ezen időszakasznak valamikor be kellene is következnie a földön, ez még oly távol áll jelen korszakunktól, hogy lehetséges bekövetkezését még csak gyanítani sem lehet. Az emberi faj életének fentartására, legalább, miként lélekzési műszereinek szervezése most van. — Az emberi faj már sok ezer évek óta lakja a földet, s lakta már sok ezer évvel előbb, mint arról említést tesz a történet. S ezen hosszú idő alatt tett tapasztalás nyomán látjuk, hogy terjedése az emberi fajnak a földön csak igen lassan halad, — s hogy gondoskodott a természet módokról, melyek sebes szaporodását akadályozzák. — Ha növekedő szaporodásával gyarapodnának aránylag a szaporodást gátló akadályok is, akkor sok száz ezer év folyhat le még, míg az emberi faj annyira terjedt a földön, hogy a tengélet szabad fejlődését némileg akadályozni képes volna.

Meglehet azonban, hogy a természet egyik vagy másik országának szaporodása csak addig menne, míg azon pontot elérte, melynél az egyik arányt tart a másikkal, s az egyik fejlődése korlátozza a másik túlfejlődését. S ekkor megmaradna mind a két ország fejlődésének bizonyos fokán, melyen túl nem mehetne egy sem. Ilykor be kellene várnia az emberi fajnak más változást a föld életében, mely annak vagy rögtön vagy lassankénti vesztét vonná maga után.

II.

Általme gyünk most értekezésünk második pontjára, mely szerint az összes szerves természet földünk bizonyos hőmérsékéhez van kötve.

Hogy az összes szerves természet bizonyos hőmérsékhez van kötve, s ennek nagyobb részt megszűnnie kell, mihelyt az az egész földön, s pedig tartósan a fagypont alá esik vagy az 50-dik fokon fe-

lül emelkedik; oly világos, hogy hosszas bizonyítgatást nem igényel.

Nyomozzuk tehát, vajjon bekövetkezhetik-e valaha ezen két eset közül valamelyik, és ha igen, melyik?

A melegnek a földön két fő forrása van; először maga a föld, melynek bensejéből szakadatlanul annak felületére foly; másodszor a nap.

Ismeretes és minden kétségen kívül bebizonyított tény, miszerint a földnek közép hőmérséke valaha sokkal nagyobb volt, sőt hogy a szerves életnek megjelenése előtt hőmérséke maga a földszínnak izzásáig emelve vala, s hogy a szerves világ csak akkor vehette kezdetét, midőn a föld felülete azon fokig hült ki, mely a szerves lények életét lehetségessé tette. Ezen kihülése a földnek, a meleg szüntelen kisugárzása által történt, s szakadatlanul még most is foly. Ámbár ez tény, melynek valóságán senki, a ki a természet törvényeivel csak némileg megismerkedett, sem kételkedhetik; mégis képesek még nem vagyunk egy bizonyos idő alatti folytonos csökkenésének fokát meghatározni; s pedig először azon oknál fogva, mivel még alig egy század óta vagyunk oly készülétek birtokában, melyek segítségével a hőség különféle fokait pontosan megmérhetjük; másodszor pedig, mivel a föld közép hőmérsékének pontos meghatározására számtalan és hosszú ideig folytatott, a földnek különböző pontjain tett, kísérletek kívántatnak.

Mielőtt efféle vizsgálatok a föld úgy szólván minden pontjain megtéve, s századokig minden szigorúsággal folytatva nem lesznek, a közép hőmérsék csökkenésének foka felett meghatározott időben adatokat nem hozhatunk fel, hanem kényszerítve látjuk magunkat azon számtalan tünetényekből, melyek a föld felületén magukat előadják, s a természet ismert törvényeiből, középhőmérsékének fokonkénti csökkenését mint elvitázhatlan tényt következtetni.

Hogy azonban a föld saját hőmérséke csökkenésének igen lassan s még századokon át alig észrevehető fokokban kell háladnia, már azon körülményből kiviláglik, mely szerint a föld belső hőségének elvezetése annak kihült, s a meleget rosszul vezető több mérföldnyi vastag kérgén keresztül igen nagy lassúsággal történik; aztán mi egyetlen egy jelnek birtokában sem vagyunk, mely arra mutatna, miszerint az utolsó 2000 évben Európa éghajlata, mely a föld benső hőfokával szoros összeköttetésben áll, hidegebbé

vált volna; sőt minden historiai adatok épen az ellenkezőre mutatnak, minek természetes magyarázata a mindinkább haladó művelődésben rejlik, mi által a száraz föld mindinkább népesítettik, tavak és mocsárok, melyek azelőtt Európának nevezetes részét fedték, kiszárittattak, és rengeteg erdők, melyek Európa legszebb vidékeit ellepték, s a hidegnek mind annyi óvíűl tekintendők, kivágtattak, mi által a melegítő napsugaraknak szabad elérhetőse lehetségessé vált.

A második jelentékenyebb forrása a föld melegségének a nap. Tőle az évszakok változásai és minden organikai élet függ. Vedd le a napot az égből, s vele nem csak minden világosság, de minden élet is eltűnik a földről. Látjuk ezt télen, hol a föld fölületére rézsut eső napsugárok következtében a tengélet majdnem egészen, az állatélet pedig legalább részben megszűnik; tapasztaljuk a két polárkör körül fekvő vidékeken, hol a szerves élet azon arányban csökken, melyben maga a melegség kevesbedik.

Erre nézve ez a kérdés támad, vajjon a napnak ezen meleg forrása kimeríthetlen-e? vagy vannak-e bizonyos határai, s nem fog-e, vagy nem kell-e neki bizonyos idő lefolyta alatt melegségéből veszteséget szenvednie?

Ha azonban e tekintetben semmi bizonyosat nem állíthatunk is; mégis a többi bűjdosók analógiájából, melyekkel ugyanazon törvényeknek van alávetve; valószínűséggel következtethetjük, miszerint a nap folytonosan melegéből annyit vesz, mennyit minden percben részint a véghetetlen ürességbe részint a bűjdosókra stb áraszt. E körülmény szűségképen melegvesztéséget von maga után, ámbár e veszteség a nap nagyságához és anyagának mennyiségéhez képest ezer és százezer évekre alig észrevehető, és úgy szólván kiszámíthatlan.

Azon állítás, mely szerint a nap szünet nélkül annyi meleget teremt, mint a mennyit kisugárzás által vesz, helytelen, s nem csak a theoriának meg nem felel, hanem a gyakorlatnak is ellenmond.

A nap fehérizzó olvasztott gömb, melynek a föld, a hold s a többi bűjdosók valaha valának. Miriád évek alatt, melyekben szakadatlanul a nap körül forgának, azon fokig kihültek, miként azokat jelenleg találjuk; s valószínű, miszerint még sok miriád év kívántatik még ahoz, míg a nap azon fokig kihült, mint a föld, vagy általában addig, hogy magán világító tehetségét elvesztette légyen. E szerint a föld, Jupiter, Saturnus és Uranus holdaiknak az voltak,

mi jelenleg a nap a földnek és a többi bűdosóknak; és nincsen ok abban kételkedni, miszerint idővel a nap is azon állapotba merülend, melyben jelenleg a bűdosók léteznek, hogy t. i. világot és melegséget nagyobb részt nálánál sokkal nagyobb világtesttől nyerend.

Azonban, mikor történendik az, vagy mennyi idő kívántatnék általában arra, míg a nap csak addig is kihűlne, hogy földünk éghajlatának változtatására befolyást gyakoroljon, minden lehető számításon kívül van. A napnak határtalan nagysága teszi, miszerint melegegnek, habár tetemes vesztesége is, melyet szűnet nélkül szenved, még évezredek múlva sem lesz általunk észrevehető; tekintetbe nem vevén mind azon körülményeket, melyek a földön sokkal előbb más változásokat hozhatnak elő.

Azon kérdés, vajjon mi történnék a földdel, vagy annak lakosaival, ha közép hőmérséke tetemesen megváltoznék? mind abból, mit a melegségnek befolyásáról a szerves testekre és a tapasztalásból tudunk, könnyen megoldható.

Azon jelenetek, t. i. melyeket jelenleg csak a polárkörök szomszédságában veszünk észre, mindig lejjebb az egyenlítő felé húzódnának, míg végre azt is elérnék, s annak jelenleg égő homok sivatagjait dermesztő hideg, forró vizeit pedig soha többé meg nem olvadó jég boritná.

Először is lankadást kellene észre vennünk a föld tengéletében. A föld fölületét fedő növények száma mindinkább csökkenne, s az egész természet a hidegebb földöveknek jellemét venné magára. A tél hosszabb és erősebb, ellenben a nyári félév az egész földön rövidebb és enyhébb volna.

A tengélet változásával s a föld melegegnek csökkenésével szükségképen az állati életnek nevezetes változása is volna összekötve. Azon állatok, melyek melegegbb éghajlathoz szokvák, vagy életüket csak meleg nyáron képesek fentartani, a föld színéről legelőször elenyésznének, valamint már eddig is számtalan állatok, sőt egész nemzedékek, melyeknek organizációjá és életmódjok a megváltozott éghajlati viszonyokkal többé meg nem férhet, vesztöket találták a földön. — Egy uttal a föld felületén élő állatoknak számra nézve is tetemesen kellene csökkenniök, mert csökkent a növényország tengélete is, melyből egyedül veszik az állatok táplálékjokat, míg végre a tengélet megszűntével az állatországnak is el kellene tűnnie a földről.

Nem is kerülne sok fáradságba meghatározni, mely rendben tünnének el a föld színéről az állatok és a növények egyes nemei vagy fajai. Nincsen kétségnek alá vetve, miszerint a felsőbb rendű állatok közt az ember némely házi állataival az utolsó volna, a ki elhagyná a földet, munkás és csodálatos életének ezen sok ezeréves baj- és bűteljes lakását és szinpadát, mivel találékony esze egyedül csak őt juttatná mind azon számtalan eszközök birtokába, melyek segítségével magát a mindinkább tovább harapózó hideg életpusztító hatása ellen mentse. E nézet helyességét bizonyítja egy pillantás az emberi nem terjesztésére a földön. Látjuk, miszerint a poláröveken túl messzire kiterjed, egész addig, a hol más állatoknak vagy növényeknek alig találjuk némely nyomdokait. Hasonlóképen az ember némely házi állataival, mint életének hű társaival, csak a teng-élet utolsó nyomaival illanna el a föld színéről örök időre, hogy azon soha többé új életre fel ne ébredjen.

Mikor következendenek azonban mind azon változások, eddig az emberi számítás minden lehetőségén tökéletesen túl fekszik. Annyi azonban bizonyos, miszerint számtalan változásoknak, ezerféle átalakulásoknak kell részint a föld fölületén, részint az emberi nemmel történni, s még miriád éveknek eltelniök, míg azon általunk annyira félt, de hatásában nem annyira iszonyú időpont beáll. Az emberi nem, valamint az egész szerves világ minden hatalmas rázkodtatás nélkül lépcsőnként és alig észrevehetőleg menend végső életperceinek elébe, és valamint tökéletes öntudatlan állapotából csak fokanként emelkedett fel öntudatára és férfias erejének s méltóságának teljes és méltó önérzetére, vagy arra emelkedhetni nem csak biztos reménye, hanem kebeléből el nem nyomható és ki nem irtható büszke önérzete van: szintugy leszálland ismét ezen magas tetőpontjáról az emberi nem fokanként fél öntudatára, végre teljes öntudatlanságra, míg elvégre egészen kimúlik a földről. Leszálland azonban művelődése magas tetőpontjáról nem egyesek vagy egyes rendek, de a természet azon örök törvényének hathatós parancsára, mely szerint minden a mi lett, fejlődik, természetének megfelelő és elérhető tetőpontjára emelkedik, innét pedig fokanként leszáll, míg végre egészen elenyészik; de még elenyészteben is más lények csiráját hintvén el magából. — Azonban, valamint minden világlényeknek, szintugy az emberi nem kimúltának föltételei keletkezésök, és első föllépésök feltételeivel a legnagyobb ellentétben állanak. —

Valamint t. i. az ember szelíd éghajlat alatt, környezve egy virágzó és buján tenyésző természettől, mely érzékeinek hizelgett és minden testi s lelki tehetségeit felizgatta, szállotta meg a földet legelőször; úgy elhagyandja azt testre és lélekre elgyengülve és félig törpülve, mint pusztá, öröm nélküli és bájtalan, nagyobb részt minden élettől megfosztott, fagyos hidegtől dermedő holt tömeget, mely büszke eldődeinek oly számos műveivel megtelt bájos lakhelye volt, most szomorú egyformaságban folytatván körjárait a kialvó nap körül, számos más világtetek példája szerint, melyekből minden élet már évezredek előtt eltűnt.

III.

Átmegyek a harmadik körülményre, melytől függ az emberi nem létele és élete a földön. Ez t. i. *a víz és szárazföldnek bizonyos elosztásában áll.*

A kérdés tehát ez: vajjon beállhatnak-e valaha a földön oly körülmények, melyek a víznek elenyésztét a föld fölületéről vonnák magok után; vagy vajjon adhatnák-e elő magokat oly viszonyok, melyek következtében a száraz föld nagyobb részt eltűnnék, s az őt elárasztó víz alá merülne? Mind a két esetben, mint könnyen átlátható, nem csak az emberi nem további megmaradhatása a földön, hanem az összes szerves világé is, az utóbbi esetben a víz; állatokat és növényeket kivéve, lehetetlen; ámbár fenmaradhatások többi föltételei tán mind megvolnának.

Az első esetre nézve azt tanítja a geologia, miszerint a föld benseje, képeztetése következtében számtalan kisebb és nagyobb barlangokkal, tulajdonkép üregekkel van ellátva, melyek részint a föld színére, részint pedig a tenger fenekére nyílnak, s azzal állanak összeköttetésben. Ezen üregekbe, melyek a tenger fenekébe nyílnak, szünet nélkül víz foly, míg végre meg nem telnek. A meddig ezen üregek falai még izzók valának, — miként az földünk képeztetése történetéből kétség kívül bebizonyítható — vagy a még tüzes anyagokkal összeköttetésben állottak; a beömlő víz nagyobbra gőzzé változott, mely iszonyú rúgereje által a continensek képeztetését okozta, s azon nagyszerű vulkanikus hatást idézte elő, melynek nyilvános és csalhatatlan jelekkel irt nyomait minden természetbuvár szemlélheti. Látjuk ezen, habár gyöngített arányban

folyvást működő erőnek hatását részben a még jelenleg is működő vulkánokon, részben a határtalan mélységből kifakadó meleg forrásokon és több hasonló jeleneteken.

Ha az-e szerint még inkább tágított üregek falai addig kihűlnek, hogy a beömlő víz többé gőzzé nem változhatik, akkor azzal végre egészen megtelnek, mi, a mint könnyen átlátható a föld fölötti víznek folytonos kevesbítését, s ha az előadott okok folytonosan tartanak, annak a föld felületéről tökéletes elillanását vonná maga után.

Azonban, mióta az emberi nem öntudattal lakja a földet; mióta bizonyos adataink vannak azon változásokról, melyeket a föld felületén szenvedett: egyetlen jel sem véteztet észre, mely erre mutatna, hogy a víz mennyisége a föld felületén kevesbedett volna; ámbár csalhatlan jeleket birunk az iránt is, miszerint történet előtti időkben a tenger a földnek szélesebb határait lepte el, a száraz föld keresztülvágó folyók, tavak és moesárok száma nagyobb, magok pedig vízben dúsabbak valának, mint jelenleg.

E szerint tehát e tekintetben sincsen bizonyos mértékünk, mely szerint csak némi valószínűséggel előre kiszámíthatnók azon időszakot, mely alatt az előbb elmondott változásoknak be kellene következniök. Annyi azonban bizonyos, miszerint, ha mind ezen változások háborítlanul és minden ellenkező hatások nélkül megtörténének is; határtalan hosszú időszak kívántatnék, míg ezen változások addig haladtak volna, hogy az életműves világnak megmaradhatását a földön lehetlenné tennék.

Nem tekintve az épen előadott okokat, melyek szerint minden víz a föld felületéről elenyészhetnék; azt lehetne kérdezni: vajjon nem állhatnának-e be oly változások a földön, melyek következtében a földnek egész felülete víz által elborítva, az emberek és egyéb szárazföldi lényektől lakhatlanná válnék.

Könnyen átlátható, miszerint mindkét események ugyanazon időben nem létezhetnek, hanem hogy az egyik ok túlnyomó hatásának ki kell rekesztenie a másikat. Az egyik vagy másik féle változásoknak bekövetkezése tehát az okoknak túlnyomóságától függ.

Hagyjuk el azonban az épen előhozott okokat, melyek következtében a víz a föld felületéről eltűnhetnék, s vizsgáljuk a változásokat, melyeket százazredek óta az elmállási vegyfolyam, valamint

a folyó víz a föld fölületén előhozott; s következő tüneményekkel találkozunk:

Ha azon öshegyek közepett állunk, melyek kopár csúcsaikat egész a felhőkig emelik, és vizsga szemmel tekintjük azon tüneményeket, melyek elünkbe állanak: könnyen észre vehetjük azon hatalmas pusztításokat, melyeket egy véghetetlen időnek ellenállhatlan foga rajtok véghez vitt. Ők nagyszerű romai a föld azon hatalmas óriásinak, melyek meredek s hozzá férhetlen csúcsaikat valaha büszkén a felhőkön túl messzire emelték.

Ha e, még romaikban is bámulásra ragadó hegyeket tekintjük; mennyire szaggalva, eldarabolva találjuk; mennyire látjuk a völgyeket ezen hegyek omladékaival kitöltve s mintegy kiegyenlítve. Az idő ellenállhatlan erővel megrágja nem csak az emberi mesterség műveit; pusztító fogának még a teremő nagyszerű művei is alá vannak vetve.

Ezek az idő pusztító hatásai nagyban. Ha azonban a lassan és alig észrevehető változásokat tekintjük, melyeket a folyó víz és a szünet nélkül működő elmállási vegyfolyam előhoz; következő tüneményeket veszünk észre:

A levegő és a víz egyesült hatása következtében elvesztik összetartásukat még a legerősebb kövek és sziklák is, míg végre porrá mállnak, mely a víz által könnyen elhordva, a földnek mélyebb részeibe vitelik. A földnek ezen lassan haladó aprításában munkás részt vesz a víz annyiban is, hogy az elszakasztott szikladarabokat elragadva, azoknak egymáshoz surlódása eldarabolásukat elősegíti. Maga az emberi kéz nem csekély segítséget nyújt azon pusztító hatásnak, mely a földön szünet nélkül foly, midőn t. i. azon számtalan szükségek következtében, melyeknek kielégítését részint az embernek fentartási, részint pedig műöszöne igényli, szünet nélkül a föld eldarabolásán különös tevékenységgel működik.

Mind ezen, százezer évek óta folytonosan működő hatásoknak következménye fokenkénti alacsonyítása a föld emeltebb pontjainak, és mélyebb részeinek ugyan ezen arányban emelkedése, s így a föld egyenetlenségeinek lassankénti kiegyenlítése. Midőn tehát a hegyek magasságukból mindig vesztenek, a tenger fenéke a folyó víz segítségével szünet nélkül beömlött részek által emelkedik, ennek mulhatlanul következése a tengernek kiömlése és a száraz földnek lépcsőnkénti elárasztása leszen.

A változások, melyeket a föld idő folytában épen ezen hatások által szenvedett annyira szembetűnők, hogy működésének folytatásán kételkedni lehetetlen.

Tekintsük meg csak folyóink és patakjaink folyását. Mily simán folynak és kanyarodnak csendes folyásban medröknek egyenlített völgyein keresztül!

Ezen völgyek, ezen medrek valaha nem annyira kiegyenlítve, hanem számtalan meredek egyenetlenségekkel valának ellátva, melyeken át a habzó hullámok vad rohammal ömledeztek. A szárazföld messze kiterjedésre számos tavakkal volt fedve. Mind azon emelkedések, melyek a víz rohamainak ellenállottak, évezredek által elmosattak, a mélységek kitöltettek, az egyenetlenségek eltűntek, a föld mindinkább kiegyenkedett, a folyók medrekben simán lefolytak, s még csak némely helyeken bámuljuk mint ritka látványokat egy Niagara vagy az európai Rajna habzó zuhatagját, mint egy vad és zabolátlan természet utolsó maradványait. A tavak szinte idővel megteltek s belőlök részint a becses só, részint a termékeny televény föld ülepedett le.

E szerint tehát az óriási hegyeknek romjai mint görgeteg, számtalan lépcsőzetben a legfinomabb futóhomokig, a folyó víz ereje által a föld mélyebb részeibe, végre a tenger mélyébe vitetik, melynek feneke lassan emelkedik, medre pedig megtelik.

Mi azonban közvetlen következése annak, hogy a hegyek magassága csökken, völgyeik pedig megtelnek?

Csalhatatlan tény, miszerint folyóink és tavaink vizek nagyobb részét az örök, soha olvadni meg nem szünő jég és hótól veszik, mely havasaink völgyeit és rejtekeit kitölti. Ezek táplálják a patakokat, a melyek egyesüléséből a folyók származnak. A mi az időnként lehulló eső vagy a tavaszkor rögtön olvadó hó által patakjaink és folyóinkba ömlik, csak pillanatnyi vízmennyiségök szaporítására szolgál, mely áradásokat okoz ugyan; de miután a túláradó víz ismét lefolyt, a patak vagy folyó ismét rendes tartalmához tér vissza.

A hegyek lekopasztásával és völgyeik lassankénti elenyészésével elenyésznek a maradó jég és a havasok föltételei is. Ez által azonban elvesztik a folyók folytonos táplálékjokat, miből következik, hogy azon arányban veszítsenek víztartalmukban is, mely arányban a havasok jege nagyság és terjedelemben fogy.

A folyóknak lassankénti fogyása és végre azoknak tökéletes el-

illanása által a föld fölületéről a népek, sőt egy és ugyanazon tartománynak lakosai közti közlekedés nem csak akadályoztatik, és lehetetlenné tétetik, hanem szenved az által a tartomány termékenysége és éghajlata annyira, hogy az által az emberek élete és tartózkodása ha nem is egészen lehetetlenné tétetik, még is nagy mértékben nehezítettetik és megszorítottatik. A népesség sűrűsége fogyna, a földön lakó emberek száma lassan csökkenne.

Más oldalról az által, hogy a föld magasabb helyeiről leömlő víz az abban felkavart részeket a mélyebb és legalantabb vidékekre viszi, a tenger fenekének lassanként emelkednie, annak pedig partjain túláradnia kell. A száraz föld mindinkább kisebb térre szorúl, míg az azt körülvevő tenger határait kiterjesztené, s végre a föld felületének nagyobb részét ellepné. Hogy ezen körülmény az emberi nemnek, valamint minden szárazföldi állatok és növényeknek elillanását a földről okvetlenül maga után vonná, bebizonyítani szükségtelen.

A mennyire azonban historiai adataink terjednek, egyetlen egy biztos jelnek birtokában sem vagyunk, mely a tengervíznek vagy lassankénti apadására, vagy áradására mutatna. A mi a történet előtti időszakból olyasmire mutatni látszik, egészen más okoknak következése, valamint némely tengerpartoknak emelkedése vagy lesüllyedése is, mint azt némely tenger melléki tartományok partján századok óta észre vesszük, más okoknak tulajdonítandó, mint a tenger általános kiáradásának vagy apadásának.

Ha azonban mind ezen előadott okoknak folytonos hatásán kétkedni nem lehet, működése mégis oly lassu, hogy csak közelítő számadáshoz minden mérték hiányzik, és évezredek hosszú sora kíváncsná, hogy csak nyomait is azon folytonosan működő okoknak észre vehessük, annál inkább, minél bizonyosabb az, miszerint némelyek közülök éppen ellenkező irányban hatnak.

Ha azonban igaz az, mit Adhemár több évek előtt mathematikai pontossággal és szigorral bebizonyított; akkor földgömbünk minden 10,500 évben oly nagy fontosságú felforgatásnak van alávetve, hogy az eddig eléhozott változásoknak elenyészniök kell előttök. Adhemár t. i. azt állítja, miszerint minden 10,500 évben más és más féltekéje a földnek rögtön és mintegy ütással az áradó tengervíz által előmlesztetik, más pedig, mely azelőtt víz alá merült vala, abból kimerülván, új szinpadot nyit az iszonyú katastropha

által elsüllyesztett emberi nem visszamaradt csekély s tán legműveltebb részének.

Adhemár ezen nagy, magát minden 10,500 évben ismétlődő katasztrófának okát találja a következőben :

A föld pályája a nap körül, mint tudva van, nem tökéletes kört alkot, hanem ellipsist, melynek egyik gyújtópontjában a nap létezik. Ebből mint tudva van következik az, miszerint a föld pályája különféle pontjain a naptól különféle távolságban áll, miből ismét az származik, hogy a föld nem egyforma sebességgel mozog a nap körül, hanem annál lassabban, minél távolabb, s annál sebesebben, minél közelebb áll a naphoz. Minthogy már a föld éjszaki féltekéjének éppen akkor van nyara, midőn a naptól legtávolabb áll, következik, hogy a föld azon félvéének, melybe az éjszaki féltekének nyara esik, hosszabbnak kell lennie mint annak, melybe a déli féltekéé esik.

A csillagászok kiszámították, miszerint jelenleg a nyári félév az éjszaki féltekén 7 nappal hosszabb, mint a téli fél év, mi a déli féltekére nézve éppen megfordítva van.

Ebből az következik, miszerint az éjszaki félteke a nyári félévben a naptól több meleget nyer, mint télen vesz, ellenkezőleg a déli félteke télen többet vesz, mint nyáron a naptól nyer.

Ha az örökké úgy maradna, éjszaki féltekéje a földnek előnyről bírna a déli felett. A természet azonban ezen is igen egyszerű módon segített. A föld pályája t. i. nem marad mindig egy és ugyanazonállásban, hanem mintegy maga és a nap körül forogván minden 10,465 évben úgy megváltoztatta állását, hogy ott jelenleg az aphelium van, hol 10465 évvel azelőtt a perihelium volt, és viszont. Hogy ez valósággal úgy történik, a nap és éjegyenlítő haladásából (Vorrücken der Tag- und Nachtgleichen) tudjuk. Minden 10,465 év múlva a föld pályája minden pontjai megfordítvák. A hol az aphelium vala, ott lesz 10,465 év után a perihelium; szintugy a tavaszi nap-éjegyenlítő helyén az őszi s így tovább. Se szerint tökéletesen meg is fordítvák a földnek a naphoz állásától függő minden viszonyai. Azon féltekének nyári féléve, mely előbb hosszabb vala a téli félévénél, most rövidebb leend és viszont.

Ha azonban az egyik félteke minden évben melegebből folyvást többet vesz, mint a mennyit a naptól kap, és ezen körülmény számos esztendőig tart; ezen veszteségnek igen természetes követ-

kezménye az lesz, hogy azon félteke általában hidegebb leend a másíknál. E szerint a jégtömegek azon féltekének sarka körül nem csak nagyobb mennyiségben fognak képezettni, hanem sokkal tovább az egyenlítő felé húzódni mint a másik féltekén.

Midőn így a másik féltekének sarka körül nagyobb jégtömegek gyűlnek össze, a földnek nehezkedési pontja, mely előbb középpontján túl az egyik féltekében volt, rögtön átugrik a másikba. Ez által a föld tengelye középpontja körül 45 fokkal mintegy egyet fordul, a földet elborító víz egyensúlyát elveszti, melyet kiegyenlítni akarván, iszonyu rohammal tódul az egyik féltekéről a másikra, annak száraz földjét a rajta levő állatokkal, növényekkel s az ezer és ezer éves emberi művekkel 10,465 évre eltemetendő. Ebben a másik féltekén új continensek merülnek fel, melyek 10,465 évekig víz által elborítva valának. S itt most új élet kezd ismét feléledni, s az ember, a ki a nagy vízözön rohamától kevés számmal megmenekült, sisiphusi munkáját újra kezdi és folytatja, a természettől kitűzött célja felé buzgó tevékenységgel törekedvén.

Adhemár ezen állítása valóságát nem csak astronomiai adatokkal bizonyította be, hanem több a föld felületén szemlélhető tünetnyekből következteti. Ide tartozik

1. Azon tény, mely szerint a déli féltekén jelenleg majd csupán vizet, s csak imitt amott némely felmerülő szigeteket találunk; ellenkezőleg a szárazföldnek nagyobb részét a föld éjszaki féltekén összeszorítva, sarkát pedig kevés vízzel elborítva látjuk.

2. Hogy a déli félteke sarkát sokkal hatalmasabb jégtömegek fedik mint az éjszakit, melynél az csak 8 fokot borít el, míg a délinél a jég sokkal lejebb az egyenlítő felé húzódik, még jelenleg is mintegy 20 fokot lepvén el.

3. Hogy hasonló tünetényt vesznek észre a Mars bujdosón a csillagászok, melynek egyik sarkán, azon t. i. mely földünk déli sarkának megfelel, a napfényt jobban és egyenlítője felé messzebbre találják elterjedve. Származik pedig azon erősebb fény, mely a Mars sarkait környezi és innét nagyobb fokban kisugárzik, a jégtől és azon havas vidékektől, melyek valamint földünk, úgy a Mars sarkát is körülveszik.

Bebizonyítják Adhemár állítását

4. Azon bujdosó (tébolygó) sziklák (erratische Blöcke), me-

lyek a föld éjszaki övén vannak elszórva s ezen túl mennek egész az 50-dik fokig Boroszlóig, tehát elég messzire lenyúlnak Német-, Lengyel- és Oroszországba. Szélső határuknál sűrűn vannak lerakva, annyira, hogy mintegy övet alkotnak, mely az éjszaki féltekét bizonyos távolságig a sarktól körülveszi. Ezen tébolygó sziklák, melyek Német- és Lengyelország éjszaki részében vannak elszórva, mind a skandináviai gránithegyekből származnak, melyektől elszakítva oda hordattak. Midőn azt kérdezzük, vajjon mi módon juthattak oly messze földről oda; erre feleletet adnak az újabb kornak azon elmés vizsgálatai, melyek Charpentier, Agassiz és Schimper által történtek a schweitzzi jegesekben, s melyek által bebizonyították, miszerint a jegesek szünet nélkül mozgásban levén, felülről lefelé csúsznak, legalsó szélőkön mindig leolvadván. Midőn e szerint mozognak, tömegökbe befagyott, vagy felületükre került szikladarabokat ragadnak magukkal, s lehordják szélső határokig, hol leolvadván a jég, a sziklát lerakják, mely örökre ott heverve marad, a jeges alsó szélét töltés gyanánt határozván. Így támadtak a schweitzzi és egyéb jegeseknek néha messzire terjedő vidékein találató tébolygó sziklák, melyek egymásra halmozva a völgyek nyílását gyakran félkör gyanánt elfoglalják (moraene). Így támadtak azok is, melyek Európa, Ázsia és Amerika éjszaki tartományaiban nagy számmal találatnak. A jegesekben tett tapasztalások azt tanúsítják, miszerint az éjszaki jég hajdan majdnem egész az 50-dik fokig terjedt, mely a többi jegesek törvényeinek engedvén, éjszakaról szünet nélkül csuszott délfelé, magával ragadván az éjszaki tartományok hegyeiből eredt sziklákat, s leolvadván, azokat a határ szélire letette, hol még most is találhatók, miután az éjszaki jég már több ezer évek óta leolvadt, s közelebb az éjszaki sark felé visszahúzódott.

5. Adhemár állításának támogatásául szolgálhat némileg Pallas által siberiai utazásakor a Jenisei folyam közelében talált mammuth, mely az ottani jégtömegek közt elásva épségét ezer éveken keresztül annyira megtartotta, hogy szőre és bőre egész épségben volt rajta látható, sőt húsa is annyira romlatlan állapotban, hogy a tunguz kutyáknak eledelül szolgálhatott. Miután pedig ezen állatfajról tudjuk, hogy a föld felületéről régen kihalt; következik, miszerint ez állatnak sok ezer évek előtt kellett azon helyre jutnia, hol azt Pallas 1790-ben feltalálta.

Ha tehát Adhemár ezen állítását valónak csakugyan elismerjük (s eddig nem sikerült azt alapos, a *természet csallhatlan könyvéből* meritett okokkal cáfolni); ez a kérdés támad: ugyan mikor állhat be a földünk éjszaki féltekéjére nézve azon nagy katastropha, mely alatt az vízzel egész kiterjedésében elárasztatnék; a déli féltekén pedig új világ merülne ki.

A calculus azt mutatja, miszerint azelőtt 5,834 évvel történt azon katastropha, mely által az éjszaki félteke a vízből kimerült, a déli pedig azzal betelt. Esik tehát ezen változás körülbelül csakugyan azon időbe, melyről majd minden nemzetek azt állítják, hogy határtalan vízáradás lepte volna el a földet. Akkor t. i. mind a két félteke mintegy egyensúlyban állott, mind a kettőn a nyári és téli félév egyenlő hosszú vala. Ezen időtől fogva kezdett a nyári félév az éjszaki félteke javára nőni, a délinek kárára pedig fogyni. Ezen évtől fogva folytonosan lehúzódott a jég a déli sarktól az egyenlítőhöz, az éjszaki féltekén pedig visszahúzódott déltől éjszak felé, míg 1248-dik évben Kr. sz. u. azon pontot érte el, hol az éjszaki féltekén a nyári félév leghosszabb, azaz 8 nappal hosszabb a télinél; a déli féltekén pedig ugyanannyival rövidebb vala a téli félévnél. Ezen évtől kezdve az éjszaki jégnek mennyisége ismét szaporodni, a délié pedig fogyni kezd, míg 6480-dik évben Kr. születése napjától számítva, ismét azon idő állana be, a hol mindkét féltekén a nyári és téli félév egyenlő hosszú és a jég mennyisége mindkét sark körül szinte egyenlő lenne. Mintegy ezen év körül kezdődnék meg ismét azon nagy vízáradás, mely éjszaki féltekénket, annak nagyszerű műveivel, melyeken az emberi nem 10,500 évig működött, minden növényeivel és állataival beborítná. De kezdenének a déli féltekén új tartományok, új földek fölmerülni, melyeken a rajta egykor tán már létezett, de a kiáradás következtében részint elveszett, részint kiszorított emberi faj műveit s egykori művelődésének romjait szemlélhetik azok, kik az éjszaki félteke katastrophájából szerencsésen kimenekülvén, s oda telepedvén, folytatnák az emberiség rendeltetését a földön, mely egyéb nem lehet, mint folytonos, a nagy természet örök és változhatlan törvényeinek alárendelt, következőleg semmi erő által fel nem tartóztatható haladás ismeretekben, művészetben és polgári erényben.

PRISZKOSZ SZÓNOK ÉS BÖLCSÉSZ ÉLETÉRŐL

S TÖRTÉNETIRATA TÖREDÉKEIRŐL †).

SZABÓ KÁROLYTÓL.

Priszkosz szónok és bölcsész hozzávetőleg Kr. u. a IV. század elején született a keleti birodalom Thráké tartományának Európa nevet viselő kerületében, Pánion városában, mely Szvidász tanúsága szerint Hérakléa közelében a Propontisz partján feküdt; honnan őt némelyek eléggé határozatlanul Thráxnak is nevezik.

Kevés az, mit ezen munkája töredékeiben is igen becses történetiróról, ki, mint a szónok és bölcsész nevezetből következtethető, a birodalmi fővárosban szónoklatot tanított, részint más írók, részint saját adatai után mondhatunk.

Szvidász (Πρίσκος szó alatt) írja: „Pánioni Priszkosz, böl-

†) Úgy hiszszük igen kedvesen lepjük meg olvasóinkat s őstörténetünk minden barátját a *hún élet* ismeretének ezen legnevezetesebb forrásával. Történetiróink merítették ebből eddig is, *úgy a hogy*; de egy sem közvetlen a forrásból, a görög szövegből, hanem külföldi tudósok által tárgyismeret és tárgyérdek nélkül készült vásári deák fordításokból, a tiszta kútfő zavaros lefolyásaiból; s azonfelül egy sem méltatta az egész Priscus Rhetort [a mennyiben t. i. bírjuk], hanem leginkább csak azon töredékeket, melyeket Bél adott, és melyeket Stritter a maga egyébként nagy érdemű munkájába felvenni jónak tartott. *Szabó Károly úr*, kit a közönség euripidesi fordításai után ismer már, s kinél Herodot és Thucydides jó részei készen állanak már, de melyeket eredetiei iránti tiszteletből csak folytatott tanulmányok és hosszas simítás után kíván irodalmunkba bevezetni; egy idő óta nagy gonddal forog a byzanti történetirók körül, kiket, a mennyiben nemzeti történetünket felderítik vagy csak érintik is, szinte az eredetiből s a szükséghez képest részint egészen, részint kivonva fordít s bő jegyzésekkel magyaráz és világosít. *Többi közt* elkészült *Constantinussal* és *Priscussal* is; s állíthatni, miszerint *ősi történeteinkre* s a húnok és magyarok által lakott részek *földiratára* nézve nevezetes eredményekre számítend. Ez úttal kérésünkre Priscus egy részét közli, jegyzésekkel szinte; s hiszszük hogy olvasóink e közlést nem csak fontosnak és tanulságosnak, hanem élvezetesnek is fogják találni. *A szerk.*

csész, kis Theodósziusz idejében élt; irt byzantioni és Attalosz¹⁾ idejebeli történetíratot 8 könyvben, irt szónoki gyakorlatokat és leveleket is.“ Ebből némelyek azt következtetik, hogy Priszkosz két munkát írt, egyet a keleti birodalom történeteiről, más Etel idejéről és tetteiről: a mint azonban a fönmaradt töredékek gondos összehasonlításából kitetszik, melyeket a X. századi kizsemelő a szerint, a mint e töredékek vagy az idegen nemzeteknek a keleti birodalomhoz, vagy a birodalomnak a nemzetekhez küldött követségeiről szólanak, két részre osztályozott s az első részt byzanti, a másodikat góth történetírából vettnek hibásan címezett, azok egyazon s kétségtelenül byzanti címet viselt történetírából maradtak fön. E munka 8 könyvre, mint más íróknál, nevezetesen Prokópiosznál is látható, hihetően különböző címekkel volt ellátva s ez vezethette a kizsemelőt azon tévedésre, hogy az utóbbi részt, mint a mely hihetőleg nagyobb részét a Γόθικα₂ (góth történetek) című könyvből vétetett, góth történetírából vettnek nevezze.

*Evagríos*z (Egyháztört. I. 17.) így emlékezik Priszkosz munkájáról: „Ez időben támadt Attelásznek, a szküthák királyának, nagyhirű háborúja, melyet körülményesen és legokszzerűbben leír Priszkosz szónok, igen ékesen elbeszélvén, miként táborozott a keleti és nyugoti részek ellen, mily és hány várost foglalt el és hódított meg s miket cselekedve tért onnan meg.“

Ugyanő (ugyanott V. 16.) írja: „A nyugoti rómaiak követségbe küldik Anthémioszt, a rómaiak császáraját, kinek Markianósz saját lányát adta nejül, s hadvezérül Gizerikhosz ellen Baszilizskoszt, León nejének Verínének testvérét küldik a legjavából szedett táborral, miket Priszkosz szónok a legpontosabban tárgyal, mint azt is, hogy León, mint egy az ő előmozdítása iránti díj lerovásául, csellel megejtve miként veszti el Aszpárt, ki őt kormányra emelte és fiait Ardabúrioszt és Patrikioszt, kit előbb caesarrá tett volt, hogy Aszpár jó indulatát megnyerje.“

Mit önmaga töredékeiből róla megtudhatunk, ennyiből áll: hogy II. vagy kis Theodósziusz keleti császár idejében Kr. u. 448. Maximínósszal, a keleti birodalom követével, annak fölkérésére

¹⁾ Szvidásznál hibásan áll "Ατταλος a több byzanti történetírók által használt Ἀττήλος helyett, mely utóbbi az *Attil* [végmagánhangzóval *Atila*, másként *Etel* vagy *Etele*] névnek sokkal helyesebben felel meg.

Etelhez követségben járt, s abban mint közbenjáró munkás részt vett, utóbb pedig Markianosz császár idejében 453. Kr. u. ugyan-csak Maximinoszszal Aigüptoszban járt.

Honnan kezdte Priszkosz történetíratát, azt meghatározni nem lehet; fönmaradt töredékeiben semmit, mi Kr. u. 433. előtt történt volna, nem találunk. Azon körülményből, hogy Evagriosz szerint Aszpál megöletését megírta, mely 471-re esik, s hogy töredékeiben a lazoknak a keleti császár által a szuánnok ellen 472-ben történt segítettéséről emlékezetet találunk, nem alaptalanul következtetni, hogy Málkhosz, ki történetíratát Kr. u. 473. kezdte, az ott Priszkosz által elejtett fonalat fogta fel. Hogy Priszkosz történetíratára, melynek korát 433—473. hihetően teljesen átélte s melynek több helyeit mint szemtanú, még pedig, mi munkájának egyik legfőbb becse, a barbarok s ezek közt főleg a világretentő Etel ellen nem elfogulva, írta, ránk különösen magyarokra nézve, ha egészben bírhatnók, mily roppant érdekű lehetne, csak kevés töredékeiből is láthatjuk.

Ezen töredékek fönmaradását a X. században élt *Bíborban született Konsztántinosz* császárnak köszönhetjük, kinek a *birodalom kormányzásáról* írt munkája nemzetünknek mostani honunkba szállása s első fejedelmei alatti történeteire, valamint berszerkezetére nézve, egyik legbecsesb forrásunk, ki mint a tudományok s könyvek nagy becsülője és búvárlója, azon nézetből indulva, hogy az általa a birodalmi fővárosba összegyűjtött könyvek halmazát közhasználatúbbá tegye, azokból a tárgyak különfélesége szerint 53 kivonatot készíttetett, melyek közül a XXVII-dik, a *követségekről*, szólt. E könyvben maradtak fön, fájdalom! csak a követségekről szóló helyek a IV. V. és VI. században élt *Dezipposz*, *Ecnapiosz*, *Pétrosz Patrikiosz*, *Priszkosz*, *Málkhosz* és különösen az avarok korára igen becses *Menándrosz* történetíratáiból, melyek mint egészek mai napig elveszetteknek tartatnak.

E rövid ismertetés után, minthogy e töredékek teljes közlése e folyóirat körén túl fogna terjedni, lássuk azoknak egyik legérdekeseb részét, s halljuk magát a szerzőt azon Kr. u. 448. történt követségről, melynek leírása a nagy hún, helyesebben khún ¹⁾ király

¹⁾ Ennek hosszabb s történetíróink által már nagy részben kifejtett bizonyítgatását, mint e cikk körét haladót, mellőzve, legyen elég némi igazolásomúl csak annyit említeni, hogy a byzanti történetíróknál a

Etel jellemének, udvarának s népének ismeretére a legbiztosabb és leghitelesebb forrásunk.

MUTATVÁNY PRISZKOSZ TÖREDÉKEIBŐL.

Khrüszafiosz herélt Etelnek II. Theodósiosz keleti császárhoz küldött követét urának megölésére csábítja s megvesztegeti (Ex Hist. Byzant. §. 5.).

Ismét jött követül egy a háborúban nagy tetteket mivelt szkütha ¹⁾ férfiú, Edékón ²⁾, a római eredetű Oresztészszel, ki a Paiónok ³⁾ Száosz folyó ⁴⁾ melletti tartományában lakott, mely az Aetiosszszal, a nyugoti rómaiak vezérével, kötött szerződés szerint a barbarnak hódolt. Ezen Edékón a császári lakba jöven átadta Attélász ⁵⁾ levelét, melyben vádat emelt a rómaiak ⁶⁾ ellen a szöke-

Χούννοι, Χούνοι, Ουννοι és Οὔννοι [latinosan *Chunni*, *Chuni*, *Hunni* és *Unni*] nevezet azon egy nemzet, nevezetesen a magyar faj egyik ága, a *kún* [ösmagyar kimondás szerint *khún*] nemzet nevének csak különböző leírásai.

1) A Σκύθος [scytha] gyűjtő név, mint közönségesen tudva van, a hellen s ezek után a római írónál nem valamely meghatározott nemzetet vagy fajt jelentett, e név alá foglalták ugyanis ök az éjszakeleti Európában és nyugotéjszaki Ázsiában lakó különböző népeket. Maga e nevezet a hellen σκῦθος szótól származik, mely *bőrt* jelent [honnan a latin *scutum*] s így a hellenek által, kik a nemzeteket rendesen külső sajátságaikról, szokásaikról stb nevezték, az éjszakeleti hidegebb éghajlat alatt lakó s maig is leginkább bőrbe öltözködő népekre helyesen alkalmaztatott. Szerzőnknel e név alatt legtöbbsnyire s e cikkben egyenesen Etel kúnjai értetnek.

2) Az Ἐδήμων név a hellen-ων végzetelvetésével Ἐδήμ, annyi mint *Edek*, vagy lágy kiejtéssel, mit a hellen leírni nem tudott, *Egyek*, melynek a Tisza partján Szabolcsmegyében fekvő *Egyek* falu neve felel meg.

3) *Paíonia Pannonia* nevezetet a Duna, Dráva és Száva közti tér különböző felosztásokkal és határokkal viselt s e nevezet a byzanti írónál később Magyarország helyett használtatott; így a XV. században élt *Khalkokondülász* a magyarokat Hunyadi János idejében is folyvást Παίωνες név alatt említi.

4) A Száosz folyó [Σάος] a mai Száva.

5) *Atil* vagy *Etel* neve [mely az ösmagyar kimondás szerint a mássalhangzókon végződő szavak után lehelett rokon magánhangzóval *Atilá*-nak és *Etelé*-nek is hangzott és íratott] Priszkosznál állandóan Ἀττήλας-nak íratik, melyből a hellen ας végzetelvetésével, s a hosszú é-nek hosszú í-vel fölcserélése után, mi a hellen nyelvé-

vények ügyében, kik végett fegyverre kelni fenyegetőzött, ha a rómaiak ki nem adják, s nem hagynak föl fegyverrel szerzett földje mivelésével, mely is hosszában az Isztrosz ¹⁾ mentében a Paiónok földjétől a thrákiai Nováig ²⁾ s széltében öt napi járó földig terjed. S követelte hogy a vásár Illüriában ne, mint régebben, az Isztrosz folyó partján, hanem Naisszoszban ³⁾ legyen, mely az Istrosz folyótól jó gyalog embernek öt napi járó földre eső várost, mint általa meghódítottat, a rómaiak határául tön. Kivánta továbbá, hogy hozzá a fenforgó kérdések felől értekezendő követekül ne minden jött ment ember, hanem a consulságot viselt férfiak legelőkelőbbjei menjenek, kiknek kiküldetésében ha ne talán valamitől tartanának, maga fog Szárdikébe ⁴⁾ fogadásukra átmenni. Miután a császár a levelet megértette, Edékón Vigilászszal ⁵⁾, ki mindent, mit a barbar

ben épen úgy mint nyelvünk némely szójárásában dívatos, az eredeti *Attil* vagy *Atil* nevet kapjuk. *Otrokocsi* [Orig. II. 44. l.] e nevet Priszkosznál *Atzélos*-nak olvasta. Szomorú állása a nyelvészeti ismereteknek, midőn tudományos ember ilyen is hihetett.

⁶⁾ A rómaiak [*Ρωμαίοι*] nevezet alatt a byzanti történetíróknál, mind a nyugoti, tulajdonkép a római, mind az ebből alakult keleti vagy byzanti császárság lakói s a nyugoti birodalom leromlása után csak ez utóbbiak szoktak értetni. Priszkosznál, kinek idejében még mind a két birodalom állt, a nyugoti és keleti rómaiak legtöbbsnyire megkülönböztetvék; hol e különböztetés, mint épen e helyen is elmarad, ott a keleti birodalom értendő, mint a melyről szólott Priszkosz történetirata.

¹⁾ *Ἰστρος* [a latin *Ister*] mint közönségesen tudva van a *Duna* hellen neve.

²⁾ Ezen *Νοβαί* [latinul *Novae*], mely Thrákéban a Duna partján feküdt, a hajdan *Ad Novas* nevet viselt mai *Sistow* közelében lehetett. Hieroklésznál ezen *Νοβαί* [*Novae*] *Νικόπολις* [a mai *Nikápoly*] mellett említetik, melytől *Sistow* csakugyan nem igen távol esik. — Más azon hajdani *Novae*, mely Szerbország déli részén ma *Noribazar* vagy *Jenibazar* nevet visel.

³⁾ *Ναισσοσ* ma *Nissza* Szerbországban.

⁴⁾ *Σαρδική* [latinul *Sardica*] vagy mint ugyancsak Priszkosznál lejjebb a következő szakaszban három helyütt iratik *Σαρδική*, a mai *Szófia*, Bolgárország egyik nevezetesebb városa. — *Béla király nevtelen jegyzőjénél* [XLV. fe.] castrum *Scereducy* [Szeredőci vár] név alatt említetik.

⁵⁾ *Ἠγίλας* [*Βιγίλας*] a hellen *αἶς* végzet elvesztésével a latin *Vigil* nevet adja. A hellenek ugyanis az idegen nyelvekben előforduló *v*

Attélász akaratja felől élő szóval mondott, tolmácsola, hogy Khrüszafioszszal, a császár testőrönökével, mint annál legtöbbbet tehető emberrel, összejöhessen, a többi lakokba is elmenvén, elbámult a császári lakok fényességén. S Vigilász, a mint a barbar Khrüszafioszszal szóba állt, tolmácsolva monda, hogy Edékón a császári lakokat s a nálok lévő kincseket magasztalja. S Khrüszafiosz monda: ő is arany födelű lak és kincsek urává lesz, ha a szküthákat oda hagyja s a rómaiakhoz áll. S válaszára, hogy más fejedelem szolgájának ura tudta nélkül ezt tenni nem szabad, a herélt azt kérdé: van-e Attélászhoz szabad bejárása s van-e valami hatalma a szkütháknál? S válaszára, hogy Attélásznak jó embere, s őrsége is az erre kiválasztott csapattal ő rá van bízva (mert, mint monda, közölök egy-egy bizonyos napokon fölváltva fegyverrel őrszi Attélászt) monda a herélt: ha hitet teendne, igen nagy jót mondana neki, azonban idő kell rá s ez akkor lehet, ha ebédre Oresztész és többi követársai nélkül jön hozzá. S ő megigérvén hogy megteszi, megjelent ebédre a heréltnél s így Vigilász tolmácslata mellett kezelt adva esküt tőnek, a herélt, hogy Edékónnak nem kárára, hanem legnagyobb javára fog szólni, s ez, hogy nem mondja ki, mit neki mondand, habár végrehajtására nem ajánlkoznék is. Ekkor a herélt monda Edékónnak: ha a szkütha földre visszatérve megöli Attélászt és a rómaiakhoz jön, boldog élete és roppant kincse lesz. S miután az ajánlkozott s monda, hogy a kivitelre pénzre van szüksége, nem sokra, csak 50 font aranyra, melyet majd az alattavalóknak, hogy a vállalatban vele teljesen egy kézre dolgozzanak, kioszszon, s miután a herélt az aranyat azonnal megadni ajánlkozott: a barbar monda: bocsássák el előbb öt hírt vinni követségéről Attélásznak, s küldjék el vele együtt Vigilászt is Attélásznak a szökevények iránti választát átvenni; ő majd izen általa, miként küldjék meg neki az aranyat. Megérkezével ugyan is őt, valamint a többieket is, Attélász ki fogja kérdezni, ki ajándékozta meg s mennyi pénzt kapott a rómaiaktól; utitársai miatt pedig a dolgot el nem titkolhatná.

betűt legtöbbször β -vel fejezték ki; mire, a több írók számtalan példáit mellőzve, szerzőnkéi is felesen találhatunk példát. Így a latin *Vigil* név *Βυγίλας*-nak, a *Vandalok* *Βανδάλαι*-nak, a góth *Valamir* *Βαλάμερος*-nak, a római *Silvanus* *Σιλβαρός*-nak íratik.

Helyeselte szavait a herélt, s a barbar ajánlatát elfogadván, ebéd után elereszti őt s közli a császárral a tervet, ki a magisztroszi ¹⁾ hivatalt viselő Martiálioszt hivatván, elmondja neki a barbarral történt egyezkedést. Kénytelen volt pedig ezt e hivatalokra bízni; minthogy a magisztrosz a császár minden tanácsában részt vesz, mint például a mi a hírnököket, tolmácsokat s az ő alája rendelt császári testőrségi vitézeket illeti. S miután a tárgy fölött tanácskoztak, azt végezzék, hogy Vigilászt ne magát, hanem Maximínoszsal együtt küldjék Attélászhoz követségbe.

Maximínosz követsége Etelhez, melyben Priszkosz maga is mint Maximínosz segédje részt vett. terjedelmesen leíratik (Ex Hist. Goth. §. 3.).

Miután Khrüszaosz, a herélt, Edékónt Attélász megölésére rávette, Theodósziosz császár és Martiáliosz magisztrosz a teendők-ről tanakodva abban állapodtak meg, hogy ne csak Vigilászt, hanem Maximínoszt is küldjék követül Attélászhoz ²⁾, s hogy Vigilász lát-szólag tolmács szerepet víve intézkedjék, a mint Edékón kívánja, Maximínosz pedig, ki terveiről mit sem tudott, a császár levelét adja át, melyben meg volt írva a követségben járó férfiakról, hogy Vigilász tolmács, s Maximínosz nagyobb rangú mint Vigilász, fényes származású s a császárnak legkedveltebb embere, továbbá, hogy a szerződést áthágva ne csapkodjon be a rómaiak birodalmába; a már kiadottakon kívül küldtem neked 17 szökevényt, miután több nincsen, — e volt a levélben írva —, mondja meg azonban szóval Maximínosz Attélásznak, ne kívánja, hogy a legnagyobb rangú férfiak menjenek hozzá követekül; mert ez sem az ő őseivel, sem Szküthia más fejedelmeivel nem volt szokásban, hanem akármelyik vitéz vagy hírnök eljár a követségben s hogy a kérdésben forgó ügyek

1) A latin *magister* szóból képezett *μαγιστρος* hivatalnévre nézve miután annak helyes kifejezésére jó magyar szót nem találtam, legjobbnak véltem az eredeti címnevet megtartani.

2) Ezen hely, hol épen a fentebbi szakasz vég szavai ismételtetnek, legvilágosabb bizonyossága, hogy e töredékek csak egy munkából vannak kiszemelve, s hogy azoknak *ex Hist. Byzantina* és *ex Hist. Gothica* fölírásai hibásak, melyeket mindemellett is az utánkeresés könnyebbítése tekintetéből a cikkek fölíratai mellett zárjel közt kitenni jónak láttam.

el döntésére nézve legjobb lenne Onégészioszt¹⁾ küldenie a rómaiakhoz; mert Szerdiké föl lévén dülva, abban egy kormányzóságot viselt férfiuval hogyan jöhetne ő össze²⁾?

Maximínosz ezen követségbe vele együtt mennem kérve rábeszél, és csakugyan együtt utazva a barbarokkal, megérkezünk Szerdikébe, mely Konsztantinosz városától³⁾ jó gyalog embernek 13 napi járó földre esik. A hol is megállapodván, illőnek gondoltuk ebédre Edékónt s a vele levő barbarokat is meghivnunk. Tehát a lakosoktól kapott juhokat és ökröket levágva vendégséget csaptunk. S a vendégség alkalmával a barbarok Attélászt, mi pedig a császárt magasztalván, Vigilász azt mondá: nem igazság istent és embert összehasonlítani, Attélaszt embernek, Theodósziost istennek mondván. Megboszankodtak ezen az únnok és hirtelen föllobbanva szitkozódtak; mi pedig a beszédet másra fordítva haragjokat nyájas szavakkal csilapítgattuk, s a mint az ebéd-től fölálltunk, Maximínosz Edékónnak és Oresztésznek selyem öltönyökkel és indiai kövekkel kedveskedett. S Oresztész, Edékón eltávoztát megvárva, mondja Maximínosznak, hogy böcs és derék ember, mint ki nem esett egy hibába a császár tanácsosaival; azok ugyanis Edékónt nélküle hitták meg ebédre s tisztelték meg ajándékokkal. S miután mi, kik a dolgról semmit sem tudánk, beszédét mire érteni nem tudva kérde-

¹⁾ Az 'Ονηγήςιος névben a hellén 'ηγήσιος [vezér] szóra egy tekintetre rá lehet ismernünk, a vele összetett 'Ον szóban vagy a magyar *hon* rejllhetik, mely szerint Onégésziosz *honvezért* jelentene, vagy az 'Ον szót az 'Οὖν [hín, klén] nemzetrnévnek az összetételben egyszerűsített alakjául vehetjük, mely szerint az *ún* vagy *kánvezért* fogna tenni; bár melyik álljon e két vélemény közöl, annyi csakugyan igaz, hogy Onégésziosz nem személy-, hanem méltóságnév, milyen volt később az avaroknál a Χαγάνος [khán, khágán], melyet hibásan sokan személynévnek vettek, s mint a milyen címnév volt *Biborban szül. Konsztantinosz* szerint [a birodalom kormányzásáról 40. fejt.] a IX. és X. században a magyaroknál a γυλαῖς [Gyula] és καρχᾶν [kárkhán].

²⁾ E hely a fentebbi cikk azon helyére vonatkozik, hol Etel a keleti birodalom főrangú követeivel Szeredőcön [Σερδική] találkozni ajánlkozott. E hely is bizonyossága annak, hogy e különböző címek alá sorozott töredékek egy azon munkából vannak kiszemelve.

³⁾ *Konsztantinosz városa* alatt mai *Konsztantinápoly* a régi Βυζαντιον értetik, mely e nevet az azt birodalmi székvárosává emelő Nagy Constantinus császártól nyerte.

zök, miként s mi alkalommal nézték őt le s tisztelték meg Edékónt, mit sem válaszolva távozott. Más nap útközben, elbeszéljük Vigilásznak, mit mondott nekünk Oresztész. S az mondá: nem lehet neki neheztelni, ha nem úgy bánnak vele mint Edékónnal, mert ő Attélásznak csak apródja és irnoka, Edékón ellenben, mint únn eredetű s a háborúban előkelő férfiú, Oresztésznek sokkal fölötte áll. Ezt mondván s Edékónnak megmagyarázván, később azt mondta, (már akár igazán mondta, akár hazudta), hogy elmondá neki a mit beszéltünk, s az ezen oly haragra lobbant, hogy csak alig csilapíthatá le. Megérkezvén Naisszoszba, melyet az ellenség feldúlt ¹⁾, a várost lakók nélkül találtuk, csak a templomok romjai közt találkozott néhány sinlődő beteg. S a folyótól ²⁾ kissé távolabb a tisztáson megszállván (mert az egész part környéke tele volt a csatában elhullottak csontjaival) más nap Agintheoszhoz, az Illüriában lévő hadosztályok vezéréhez mentünk, ki Naisszoszhoz nem messze lakott, hogy a császár parancsát tudtára adjuk s a szökevényeket átvegyük. Mert azon tizenhétből, mennyi Attélásznak írva volt, őt ő tartozott átadni. Szóba ereszkedénk hát vele s utasítók, hogy adja át az únnoknak az öt szökevényt, kiket is vigasztaló szavakkal bocsátott el velünk. Itt meghálván, a mint utunkat a naisszoszi hegyekről az Isztrosz folyó felé folytatók, egy rengetegfödött tájra bukkantunk, melynek sok tekervényes zuga és csavarulata volt, s melyben a nap főtetsztekor, midőn azt hittük, hogy nyugotra megyünk, a nap keltét velünk szemben pillantottuk meg, úgy hogy a táj fekvését nem ismerők fölkiáltottak, mintha a nap ellenkezőleg járna s nem azon tájt jelölné, mint rendesen; pedig a táj szabálytalanságánál fogva az út ezen része keletfelé nézett. Ezen nehezen járható táj után lapályra jutottunk, mely hasonlóan erdős volt. Itt a barbar révések bennünket dereglyékbe vévén, melyeket kivágott és kivájt faderekakból készítenek, átszállítottak a folyón ³⁾, mely dereglyéket

¹⁾ E várost Etel az ezen követséget megelőző évben történt berohanása közben dúlta föl, mely alkalommal egészen a birodalmi főváros közelébe a tengerig nyomult, s egy ott történt szerencsés csatája után II. Theodósziusz császárt igen súlyos föltétek, többek közt 6000 font arany évi adó ígéret mellett, kényszeríté békére.

²⁾ Ezen *Ναῖσος* [ma *Nissa*] melletti folyó a mai *Nisszara* Szerbország délkeleti részén.

³⁾ E folyó a Nisszától a *Nisszara* és *Morava* folyók völgyéa a Duná-

azonban nem a mi számunkra, hanem a barbar nép átszállítására készítették, mely velünk útközben találkozott is, mintha Attélász vadászatra szándékoznék menni a rómaiak földre; pedig ezt a fenedelmi szkütha háborúra készülve tette, azon ürügy alatt, hogy nem adtak át neki minden szökevényt.

Miután az Istroszon átkeltünk ¹⁾ s a barbarokkal mintegy 70 sztádiont ²⁾ mentünk, egy térségen megállapodnunk parancsolák, hogy az Edékón emberei Attélásznak jövetelünk felől jelentést tessenek. S velünk maradván a bennünket kalauzoló barbarok is, a mint estve felé ebédhez fogánk, lódobogást hallunk felénk közelgeni. S csakugyan két skütha férfiu jött hozzánk, azon parancscsal, hogy menjünk Attélászhoz. S miután mi őket estebédre hívánk, leszállván lovaikról, jól lakoztak s más nap az uton kalauzollak bennünket. S elérvén azon nap 9 óra tájban ³⁾ Attélász sátrait (melyek számosan valának), a mint egy halmon sátrót akartunk volna ütni, az oda vetődött barbarok letiltottak bennünket, minthogy Attélász sátra síkon van. Miután tehát oda hurcolóskodtunk, hova a szkütháknak tetszett, Edékón, Oresztész, Szkóttász ⁴⁾ és több elökelők hozzánk jöttek kérdezve: mi végett fáradunk a követségben? S a mint mi e helytelen kérdésem elcsodálkozánk és egymásra tekinténk, zajosan követelöztek, hogy ők válaszáért vannak itt. S válaszukra, hogy a császár

---

hoz vezető útban eső *Morava* volt, a partjain elterülő lapálylaj. Hogy ezen Priszkosz által meg nem nevezett folyón, bár néhány sorral lejjebb mindjárt a Dunát nem lehet értenünk, kitetszik onnan, hogy e folyón [a Moraván] átszállítatásuk után mindjárt mondja, hogy útközben [és így a Morava völgyében] találkoztak Etelnek e dereglyéken átszállítandó vitézeivel, és csak ezután mondja, hogy a Dunán átkeltek.

¹⁾ A fentebbiek szerint ezen átkelésök a Moravának a Dunába szakadásánál a Szerbországban fekvő mai *Szendró* és a hazánkban a mai németillyr végezedben eső *Kubin* [az egykori *Kere* vár és megyei székhely] közelében eshetett.

²⁾ Egy *stadion* 600 láb, azaz 100 öl, s így 70 sztádion 1 $\frac{1}{2}$ német mérföldet tesz.

³⁾ A rómaiak és görögök a napot nem éjfélnél, mint mi, hanem reggel kezdven számítani, e szerint 9 óra tájban délután volt.

⁴⁾ A *Σκώττας* név, a hellen *α*s végzet elvetésével *Σκώττ*, minthogy az összes *σ*k betű a hellen nyelvben nem létező s és *cs* hangot fejezi ki, annyi mint *Csót* vagy *Csát*, mely név hazánkban, a Tisza közelében, a borsodmegyei *Csáth* mezővárosban maig is fön van.

Attélászsza! és nem mással parancsola szólanunk, Szkóttász azt felelte: ez az ő királyuk parancsa, mert biz a maga fitogatásából nem fogott hozzánk jöni. S miután mi mondók: nem az a szokás a követek irányában, hogy azoknak, kikhez küldettek, szinöket sem látva mások által izenják meg mi végett jöttek, s hogy ezt a szkúthák magok is tudják, kik gyakorta voltak követségben a császárnál, s illő, hogy viszonyosságban résztessünk, különben a követség felől nem szólunk: Attélászhoz visszafordultak s újra megtértek Edékónon kívül, s mi járatban vagyunk mind elbeszélvén, meghagyták, hogy ha más mondani valónk nincs, minél hamarabb távozzunk. E szavakra még inkább megzavarodván (mert meg nem foghattuk, hogy jöhetett világosságra, mit a császár szentséges titokban végzett) legjobbnak tartottuk semmit sem izennünk a követség felől, ha Attélászhoz bemenetelt nem nyerünk. Azért is mondók, hogy akár a mint a szkúthák mondák, akár más járatban jöttünk követekül, a kérdés csak királyukat illeti és semmikép másokkal e felől szóba nem ereszkedünk. Erre parancsolák, hogy tüstént távozzunk. Midőn azonban már készülöben valánk útnak indulni, feleletünkért bennünket Vigilász lehordott, azt mondván: jobb lett volna hazugságon kapatnunk, mint sikeretlen haza térnünk; ha ugyan is, mondá, Attélászsza! szóba jöhettem volna, könnyén ráfogtam volna őt beszélni, hogy álljon el a rómaiakkal való versengéstől, mint ki az Anatóliosz idejebeli követségben ismeretségébe jutottam. Erre nézve, mondá, elég lett volna neki Edékón jó indulatja; hogy így a követség s az akarhogy, igazán vagy nem igazán, mondandók színe alatt alkalmat nyerhessen arról tanakodni, mit Attélász felől végeztek, s hogy miként szállíthassa el a bizonyos embereknek kiosztandó aranyat, melyre Edékónnak, mint mondá, szüksége van. Mert nem tudta, hogy el van árulva. Edékón ugyan is, vagy azért, mert cselből ajánlkozott, vagy mivel Oresztésztől tartott, hogy Attélásznak be találja mondani, a mit nekünk Szerdikében az ebédnél mondott, midőn azt hánytorgatta, hogy a császárral és heréllel nála nélkül ereszkedett szóba, az ellene tervezett celszövényt s az e végre küldendő arany mennyiségét fölfedezé, s elmondá azt is, mi végre járunk a követségben. Midőn már poggyászaink a barmokra fel voltak rakva, s kénytelenségből az éj idején útra eredést is megkísértettük volna, mások jöttek hozzánk a barbarok közül, s mondák, hogy Attélász az éji idő miatt marad-

nunk parancsolja. Ugyanazon helyre, honnan fölkerekedénk, jöttek hát hozzánk néhányan, kik az Attélásztól számunkra küldött ökröt és folyóvízi halakat hozták és hajtották. Megvacsorálván hát álmunknak ereszkedtünk. Viradtával azt hittük, hogy a barbartól valami szelidebb és nyájasabb üzenetet kapunk; de az ismét ugyanazokat küldte, azon parancscsal, hogy, ha azonkívül, mit már tudnak, semmi mondani valónk nincs, távozzunk. Semmit nem válaszolván hát útra készülődtünk, jöllehet Vigilász veszekedett velünk: mondjuk, hogy más mondani valónk is van. Én ekkor Maximínoszt nagyon leveretve látván, magam mellé véve a barbarok nyelvét kitanult Rusztikioszt, ki velünk együtt jött a skütha földre, de nem a követség kedvéért, hanem bizonyos ügyet végezni Konsztantinoszszal, kit, mint italiótát, Aétioszt, a nyugoti rómaiak vezére, küldött irnokul Attélásznak, elementem Szkóttászhoz (mert Onégésziosz akkor nem volt honn) s vele Rusztikiosz tolmácsolata mellett beszélvén mondtam, hogy igen nagy ajándékot kap Maximínosztól, ha kieszközlené, hogy Attélászhoz bemenetelt nyerhessen. Mert az ő követsége nem csak a rómaiaknak és únnoknak javokra lesz, hanem Onégésziosznak is, kit a császár követül akar magához a két nemzet közti viszályok eligazítása végett, e járatában pedig roppant ajándékokhoz fog jutni. Azért is Onégésziosz jelen nem létében neki, mint testvérenek, még inkább kell annak javán munkálkodni. Mondám azt is: úgy tudom, hogy Attélász ő rá igen hallgat; de mit fölöle hallánk csak akkor lesz kétségtelen bizonyos, ha hatalmát tettel fogja bebizonyítani. S ő válaszolva, ne kételkedjete, úgymond, hogy Attélásznál csak annyit szólhatok és tehetek, mint testvérem ¹⁾, s azonnal lóra ülván Attélász sátrának vágatott. S én megtérvén Maximínoszhoz, ki Vigilászszal együtt a történetek fölött aggodalmasan okoskodott, elmondám, mit beszéltem vele, s mit hallottam tőle, s hogy ennél fogva készítsük el a barbarnak adandó ajándékokat, s gondolkozzunk, miket mondunk majd nekie. Mindketten fölkelvén hát (mert a fűben heverészve találtam őket), tettemet megdicsérték s a pogyászokkal már indulóban lévőket visszaszólították, s tanakodni kezdtek, miként szólítsák meg Attélászt s miként adják át neki a császár ajándékait, melyeket számára Maximínosz hozott. Míg ezek

¹⁾ E szerint Csáth Onégésziosz [a *honvezér*] testvére s így nagy tekintélyű kán főnök volt.

fölött okoskodunk, Attélász Szkóttász által hívat bennünket, s csakugyan elérünk Attélász sátrához, melyet körben számos barbárság őrizett. Bemenetelt nyervén, Attélászt fa karszékekben ülve találjuk. S míg mi a tróntól kissé távolabb megállánk, Maximínosz közelebb lépve üdvözlé a barbárt s a császár levelét átadva mondá, hogy neki s övéinek a császár minden jót kíván. S ő válaszolá, legyen úgy a rómaiaknak is, mint neki kívánják. S azonnal Vigilászra fordítja a beszédet s őt szemtelen állatnak címezé, hogy hozzá merészelt jönni, bár tudta a közte és Anatóliosz közt történt békekötés végzéseit, melyben meg volt mondva, hogy addig követek hozzá ne jöjenek, míg minden szökevényt ki nem adnak a barbároknak. S annak válaszára, hogy a rómaiaknál szkütha nemzetbeli szökevény nincs (mert a kik voltak, már kiadták), még jobban fölingerülve s őt szörnyen leszidva, lármával mondta, hogy karóba húzatva a madaraknak vetteté őt étkül, ha a követség szentségének megsértésével szemtelen és vakmerő szavaiért ekként lakoltatni nem általáná ¹⁾; van ugyanis az ő nemzetökből sok szökevény a rómaiaknál, kiknek levélre jegyzett neveit az irnokoknak fölolvasni parancsolta. S miután mindet fölolvasák, minden késedelem nélkül távozni parancsolá őt s mondá, hogy Eszlászt is elküldi vele a rómaiakhoz, megmondani, hogy elküldjék hozzá valamennyi barbar szökevény van nálok Karpiléon idejétől fogva, ki nála, mint Aétiosz a nyugati rómaiak hadvezérének fia kezesül időzött. Mert nem fogja engedni, hogy ellene a maga szolgálai csatára szálljanak, bárha mit sem használhatnak is azoknak, kik tulajdon földjök védelmét rájok bízák; mely város vagy mely vár állhat ugyanis meg, mondá, melynek bevételét ő elvégzé? S meghagyta nekik, hogy miután a szökevények iránti határozatát megjelentették, térjenek ismét vissza, hírül hozni: ki akarják-e adni őket vagy elfogadják miattok a háborút? Még előbb parancsolá Maximínosznak is, hogy várakozzzék; mintha általa a levélre akarna a császárnak válaszolni; azonban csak az

¹⁾ Egyik nemes jellemvonása Etelnek, kit a középkori sötét felfogású történetírók nyomán, némely ujabbak s ezek közt egy Rotteck is inkább vad állatnak mint embernek jellemez, hogy szerencséje s hatalma tetőpontján, indulatja viharában sem feledkezett meg a követ személyének szentségéről, és pedig azon orvgyilkos irányában sem, kinek, mint Priszkosz előadásából kitűnik, az ő életére törő gaz tervét már ekkor tudta.

ajándékokat követelte. Miután azokat átadtuk, sátrunkba vonulva minden szava fölött tanakodni kezdtünk. S Vigilász csodálkozására, hogy egykori követségekor szelidnek és nyájasnak tetszett előtte, most pedig haragosan szitkozódott, mondam: talán a Szerdikében velünk ebédelt barbárok közül tette őt valaki iránta rossz indulatúvá, bemondván, hogy a rómaiak császárárt istennek, Attélászt pedig embernek mondta. Ezt a véleményt Maximínosz is hihetőnek elfogadta, mint ki nem volt részes az összeesküvésben, melyet a barbar ellen a herélt eszközölt. De Vigilász habozott, s úgy láttam, hogy nem foghatta meg, mi okért szidta őt le Attélász. Mert, mint később elbeszélte, sem Szerdikében elmondott szavait, sem az összeesküvést nem hitte hogy bemondták volna Attélásznak, miután a mindnyájokat elfogott remegés miatt a sok közül vele más, mint Edékón, beszédbe ereszkedni nem bátorzkodott; annak pedig titkolózónak kellett volna lenni, mind esküjénél mind ügye bizonytalanságánál fogva, nehogy ő is, mint ki ily tervekben részes volt, bűnösnek tartatva halállal lakoljon. Midőn ily kétségeskedésben valánk, betöppan Edékón és Vigilászt társaságunkból félre vonván, azt tetetve, mintha a köztök történt egyezkedést komolyan akarná venni, a vele együtt a tett végrehajtásában részt veendők számára járandó arany elhozatalát követelte, s ezzel távozott. S kérdés-ködésemre, mi szava volt vele Edékónnak, meg akart csalni, pedig maga volt megcsalva, s az igazi okot eltitkolva azt mondta: azt beszélte neki Edékón, hogy Attélász ő rá is a szökevények ügye miatt haragszik; mert vagy mindnyáját visszakapnia, vagy a legmagasb rangú követeknek kellett volna hozzá jöniök. Míg ezt beszélgetjük, jött néhány ember Attélásztól s mondák, hogy se Vigilász, se mi római foglyot vagy barbar rabszolgát, lovat vagy eleségen kívül bármi egyebet ne vegyünk, mind addig, míg a rómaiak és únok közti viszályok ki nem egyenlítettnek. — S ezt a barbar ravasz számításból tette, hogy Vigilászt az ellene tervezett tetten könnyebben rajta kaphassa, midőn majd nem tudja okát adni, miért hozza az aranyat?; nekünk pedig a követségre adandó válasz ürügye alatt meghagyta, várjuk be Onégészioszt, hogy az ajándékokat, melyeket a császár küldött s miket még magunk is szántunk neki, megkaphassa. Ő ugyanis épen ekkor Attélász öregebb fiával az akatzír¹⁾ nemzet ellen volt küldve, mely

¹⁾ Az akatzírok [*οι Ἀκατζῖγοι*] a később *Χαζάρεις khazarok* név

szkütha nép, s Attélász által következőképen hódíttatott meg. E nemzetnek törzsek és nemzetségenként sok fejedelme levén, Theodosziosz császár ajándékokat küld nekik, hogy köz akarattal mondják fel az Attélászszi szövetséget s a rómaiakkal szövetkezzenek. Azonban a ki az ajándékokat hozta, nem sorban osztogatta a nemzet mindegyik fejedelmének, úgy hogy Kuridakhosz ¹⁾, ki a fejedelemségben legidősb volt, mint második kapott ajándékot, s mint ki lenézett s az őt illető ajándékoktól elesett, Attélászt hívta föl fejedelemtársai ellen; ki is nem késlekedve nagy sereget küldött oda, s némelyeket előlvén, másokat meghódítván, Kuridakhoszt magához hivatá, hogy majd a győzelem díjaiban részesüljön. Ő azonban cselet gyanítván a dologban, azt mondta: nehéz embernek isten színe elé menni; mert ha az ember a nap arcának tekintetét sem állhatja ki, hogyan nézhetne fájdalom nélkül az istenek legnagyobbikára? Így Kuridakhosz honn maradt s fejedelemségét megtartotta, az akatzir nemzet többi része pedig mind Attélász alattvalója lett; mely nemzet fejedelmévé öregebbik fiát akarván tenni, ennek kivitelére küldte ki Onégészioszt. Miért is, mint mondtam, őt bevárnunk parancsolva Vigilászt Észlászszal együtt a rómaiak birodalmába küldte, színleg a szökevények ügyében, de valósággal hogy Edékónnak az aranyat hozza el.

Vigilász elmentével még egy nap maradván ott, távozta után más nap az ország éjszakibb része felé utnak eredtünk. S miután egy ideig a barbarral együtt haladtunk, egyszer csak más útra fordultunk, ezt parancsolván a bennünket vezérlő szküthák; minthogy Attélász egy faluba fog térni, hol egy Eszkám ²⁾ nevezetű lyánynyal

alatt ismeretes, magyar kiejtés szerint *kozár* nemzet. E nemzet nevét Priszkosz alább 'Αχατίροι' Οἰῖνοι [Akatziróinok] és 'Αχατίροι [Akattíroknak] írja, mindenütt megtartva az előlehellett a betűt, és mint *Kállay Ferenc* a Kozárokról irt tudós értekezésében [Új Magyar Muz. VI. füz CCXXXVI. 1.] tévedve állítja, *hatzirok*-nak, vagy ha ezt nyomtatási hibának vesszük is, *katzírok*-nak sehol nem írja; de sőt a különben hely- és személynevek leírásában pontatlan és tökéletlen latin fordításban sincs sehol az a előbetű elhagyva.

¹⁾ Ezen kozár fejedelem Κορινθαῖος nevét az os hellen végzetet elvetve, s az *iótát* [ι] a két mássalhangzó közzé szúrt betűnek véve, *Kurdáh*-nak, helyesebb kiejtéssel *Kordá*-nak kell olvasnunk.

²⁾ E lyány nevét, minthogy a szövegben 4-dik ejtésben [Οὐραθήρα

akart egybekelni, kit, bár sok neje volt, a szkütha szokás szerint, szinte nejül volt veendő. Innen sík térségen vezető uton mentünk és hajózható folyókra akadtunk, melyek közül az Isztrosz után a Drékón, a Tíga és a Tifésza ¹⁾ voltak legnagyobbak. S ezeken faderékből vágott dereglyéken keltünk át, melyeket a folyam mellett lakók használnak, a többieken pedig talpakon hajóztunk át, melyeket a barbárok szekereken hordanak a vizenyős helyeken keresztül. S falunként szolgáltatnak számunkra eleséget, étel helyett kölest, bor helyett pedig a honniasan méd ²⁾ nevezetű italt. Kaptak a bennünket kísérő szolgálk is kölest, kik árpából készült italt is kaptak, melyet a barbarok kámnak ³⁾ neveznek. Nagy utat tévén estve felé

¹⁾ Έσκαμ, áliam Eskam] fordul elő, a 4-dik ejtést jelelő latin *m* betűvel megtoldatva hiszem, miszerint maga a név Έσκά, valamint Etelnek neje Réka volt, mely nevekben a kicsinyítő s kedvesítő *ka* képzőre ismerhetünk. Έσκά pedig szerintem Έσκά-nak olvasandó, a magyar *cs* hangot jelelő σκ összetett betűből a *k*-t vagy maga a szerző, vagy másolói kihagyván. E nevet azon táj közelében, hol Priszkosz eddigi előadása szerint eddig ekkor utaztak, az Έσκα helynévben feltaláljuk. Hogy e vélemény bár merésznek tessen is, nem alaptalan, kitetszik abból, hogy az eddigiek szerint is a régi kún, s utóbb, mint Biborban szül. Kónsztantínosz s Béla király névtelen jegyzőjéből világosan bebizonyítható, a magyar főbb emberek nevei is az általok birtoklott helységek neveiben csaknem mind fön maradtak. S hogy nők nevei is maradtak fön, s így az Eteltől nejül vett bizonyosan fényes születésű Έσκα neve az általa birtoklott Έσκά-ban fenmaradhatott, épen nem hihetetlen, miután csak Priszkosz e kevés töredékeiből is Etel és Buda nejeiről alább világosan láthatjuk, hogy falvak birtokosai voltak.

¹⁾ A Drékón folyót, mely a hellen δρέω, δράω, τρέω igétől *csa-eargót* jelent, a nagy kerületet képző Temes folyónak, a Τίγας-t a Bégá-nak, Τιβήσας-t [a latin *Tibiscus*]-t a Tiszá-nak veszem. Azon helyet, hol a Tiszán átkeltek, a mai Becse és Kanizsa közé gondolom, mert mint alább látandjuk, innen még hét napot menve, s aztán még néhány megnevezetlen csekély folyón [a Tiszába szakadó némely ereken, a Tápión és Zagván] át érkeztek Etel udvarába, mely Priszkosz leírása szerint, mint alább látandjuk, a mai Jász-Berény táján esett.

²⁾ A méd [μάδος] nevezetnek nyelvünkben többé nyoma nincs. Az ezzel összevágó hellen μάθω, mely Homérosznál több helyütt használtatik s a fordításokban bornak vétetik, látszik vele közös eredetűnek.

³⁾ Az árpából készült ital, tulajdonkép ser, kám neve sines már meg nyelvünkben.

sátort ütöttünk egy tó mellett, melynek vize iható volt, s melyből szoktak inni a közel falu lakosai. S hirtelen mennydörgéssel, sűrű villámlással és zápor esővel szélvész támadván, sátrunkat nem csak fölforgatta, hanem minden készületestől a tó vizébe sodrotta. Ezen égi háborúra s a megesett szerencsétlenségen megijedve elhagytuk e helyet s egymástól szétszakadoztunk, amint mindegyikünk a sötétben és esőben erre vagy arra fordulni jobbnak tartotta. Végre a falu kalibáihoz érkezvén (mert különbözű úton ugyan, de mind annak tartottunk) összejöttünk s nagy lármával keresgettük, miket elvesztettünk. A zajra a szkúthák kilépven világot gerjesztendők nádat gyújtottak mivel szoktak tüzelni, s kérdezek: mi bajunk hogy úgy kiabálunk. S miután a velünk lévő barbárok mondták, hogy a zivatar miatt zavarodtunk meg, magokhoz híva befogadtak bennünket s jó csomó nádat rakván a tűzre, meleget gerjesztettek. A falú úrnője pedig, (ki Blédász nejének egyike volt ¹⁾), számunkra eleséget s multságunkra szép hölgyeket küldött (mi szkútha megtiszteltetés ²⁾) mí azonban a hölgyeket az előttünk lévő étkekből megvendégelvén,

¹⁾ Egyik bizonyossága e hely annak, hogy a kúnoknál Etel idejében, valamint a magyaroknál, bizonyosan ősnemzeti szokásban gyökerező törvényeink szerint, nők is birtak ingatlan jószágot: alább Etel nejről Rékáról is van mint falu úrnéjáról emlékezet.

²⁾ Ezen szokás, valamint a feljebb említett soknejség, mely szerzőnk szerint a kúnoknál divatozott, a magyar nemzetnek e tekintetben sokkal nemesebb, a házassági életben férj és nő közt tiszta hűséget követelő, jellemével, szokásaival, erkölcsével, törvényeivel homlokegyenest ellenkezik. Ez azonban magában nem erősség arra, hogy tehát a kún és magyar nemzet nem egy nyelvű és fajú rokon. S tudjuk, hogy a XI—XIII. században hazánkban többször becsapkodott s itt részben meg is telepedett kúnoknál az erkölcsök e tekintetben az Etel idejebeliéknél dicséretesbeknek épen nem mondhatók, mint ezt honi történetíróink, különösen a kúnok feslett életmódját megkedvelt s épen azért Kún Lászlónak becsmérőleg elnevezett királyunk idejére nézve bőven előadják. Lehet-e azonban csak ez erkölcsbeli felülről különbségnél fogva ezen kúnokat a magyaroktól fajra és nyelvre különbözőknek gondolnunk? midőn látjuk, hogy hazánkban a kúnoknak a Tisza, Körös és Maros, továbbá a Duna és Tisza közti telepjeiben, a maig is egy részben Nagy- és Kis-Kúnságnak nevezett földön, a legvegyületlenebb, testben és lélekben igaz magyarságot találjuk, s egyszersmind tudjuk, hogy ezen, hazánkba a régi Kúnországból becsapkodott s itt megtelepült kúnok utódai, az úgy nevezett csángó magyarok, régi honukban, a mai

magunkat a velők mulatozástól megtartóztattuk. S a kalibákban meghálván, viradtával poggyászaink kereséséhez fogtunk, s azokat részint azon helyen, hol előtte való nap megtelepedtünk, részint a tó partján, részint magában a vízben mind megtaláltuk és összeszedtük. S azt az egész napot a szárítgatással a faluban töltöttük, mert a zivatar megszűnt s a nap fényesen sütött. Miután pedig lovainkat s többi teherhordó barmainkat jól tartottuk, a fejedelmi nőhöz mentünk s öt üdvözlővén viszonzásul három ezüst kehelylyel, piros bőrrökkel, indiai borssal, pálmagyümölcsessel s más csemegékkel ajándékoztuk meg, melyeket a barbarok, mint náluk nem honosakat nagyra becsülnék, s aztán a megvendégelésért jót kívánva eltávoztunk. Hét napi út végeztével egy faluban megállapodtunk, azt parancsolván a bennünket vezérlő szküthák, minthogy tudniillik Attélász útját annak fogja venni s nekünk utána kelletik majd utaznunk. Itt találkoztunk a nyugoti rómaiak embereivel, kik szintén mint mi Attélászhoz követségben jártak, kik is ezek voltak: Rómülosz, egy comes ranggal diszitett férfit, Primütoosz, Nóríkon tartomány kormányzója és Rómánosz hadosztályvezér. Velők volt Konsztantiosz, kit Aétiosz irnokul küldött Attélászhoz és Tatulloosz, az Edékónnal volt Oresztész atyja is, kik azonban nem a követség ügyében, hanem csak barátság kedvéért utaztak velők együtt; Konsztantiosz az ezen férfiakkal még Italiában kötött régi ismeretségénél, Tatulloosz pedig rokonságnál fogva; fia, Oresztész, ugyanis Rómülosz lyányát vette el Patavióból ¹⁾, Nóríké városából. Azért jöttek pedig követekül, hogy Attélászt kiengeszteljék; ki Szilvánoszt a római kincstárnokot, ki kívánta magának adatni; mint a ki arany kelyheket fogadott el a nyugoti galátok ²⁾ közül eredő Konsztantiosztól, kit, mint a velők levő Konsztantioszt is, irnokul küldtek Attélászhoz és Blédászhoz. Ki is azon időben, midőn a szküthák a Páiónok földén eső Szírmiont ³⁾ ostromolták, a város püspökétől arany kely-

Moldvában, bár rájuk nemzetünk századok óta úgy szólván mi befolyást sem gyakorolt, maig is magyarul beszélnek.

¹⁾ Pataviön [a latin *Petovium*] a mai *Pettau* Stájerországban.

²⁾ A nyugoti galátok alatt a mai Franciaországot lakó gallok értendők.

³⁾ Szírmion [*Σίρμιον*, a latin *Sirmium*] a Száva partján, a mai *Mitrovic* helyen feküdt. E virágzó város bevétele mint e hely alábbi soraiból kitetszik, még Buda életében s Etellel együtt uralkodása alatt történt.

heket kapott, a végre, hogy ha az ő életben maradtával vennék be a várost, őt váltsa ki, ha pedig őt megölnék, a polgárok közül elhajtandó foglyokat vásároljon rajtok. Konsztántiosz azonban a város vég romlása után az egyeségre mit sem gondolva bizonyos ügyben Rómába megy s a kelyheket Szilvanósznál aranyért elzálogosítja, oly föltétellel, hogy ha bizonyos idő alatt a kölcsönzött aranyat visszaadva a zálogot vissza nem veszi, Szilvanósz azokat tetszése szerint használhassa. Ezen Konsztantioszt Attélász és Blédász árulás gyanújába hozván karóba húzták, s midőn idő múlva Attélásznak a kelyhekről jelentést tettek, Szilvanósz, mint ki őt meglopta, kiadatni kívánta magának. Követeket küldtek hát Aétiosz és a nyugoti rómaiak császára, kik mondják meg, hogy Szilvanósz, mint Konsztantiosznak hitelezője, a kelyheket zálogba s nem lopott jószágul kapta, s hogy azokat pénzért a legelső vevőkül ajánlkozott papoknak el is adta. Mert nem is volna szabad embernek az istenek szolgálatára szentelt kelyheket saját használatára fordítani. Ha tehát ezen helyes ok és az isten félelme miatt sem állana el a kelyhek követelésétől, az érettök járó aranyat, Szilvanósz kikérve, megküldik, mivel azt, ki semmit sem vétett, kiadni nem fogják. E volt ezen férfiak követésének oka s azért jöttek a barbar után, hogy bármi választ adva bocsássa el őket. Egy úton járván hát vele, megvárva, hogy előttünk elhaladjon, az egész sokasággal követtük őt. És némelly folyókon átkelvén egy igen nagy faluba jutottunk, melyben, mint mondák, Attélásznak bárhol levő lakai közt legfényesebb lakása állott, szépen kidolgozott gerendákból és deszkákból összeállítva, és nem erősségre, hanem ékességre számított fakerítéssel körítve. A királyé után az Onégésziosz laka volt legkitünőbb, melynek szinte fa kerítése, de tornyokkal nem volt úgy diszítve, mint az Attélászé. Nem igen távol a kerítéstől egy fürdő volt, melyet a szkütháknál Attélász után legtehetősebb Onégésziosz Paióniából hozott kövekből építtetett. Mert sem kő, sem fa nincs az ezen részen lakozó barbaroknál, hanem ott másunnan hordott fát használnak ¹⁾. A fürdő építő mes-

¹⁾ Etel ezen királyi lakának fekvését vidékének ezen rajza után a legbiztosabban s leghihetőbben a mai *Jász-Berény* tájára kell tenünk. Annyi ugyanis a fentebbiek szerint kétségtelen bizonyos, hogy az a Duna és Tisza közti síkon feküdt, miután szerzőnk a Tiszán átmentéről emlékezik, a Dunáról pedig, melyet ha a mai magyar határörvidéken történt áthajózása után ismét előtalált, nem

tere, ki Szírmionból hurcoltatott fogságba, s ki azt reménylő, hogy tervéért jutalmul szabadságot fog nyerni, meg sem gondolta, hogy nagyobb bajba jut a szkütháknál lévő szolgásánál. Onégésziosz ugyan is fürdésének tette, s őt és hozzátartozóit kellett a fürdés közben szolgálnia. A mint Attélász ezen faluhoz ért, lányok jöttek elébe, soronként lépdelve egymás után fehér patyolat fátylok alatt, melyek oly igen hosszan terültek, hogy külön-külön mindegyik fátyol alatt, melyeket mindkét felől asszonyok tartottak fölöttök, (sok ilyen fátyolt tartó sor asszony volt pedig) hét vagy több lány

gondolható, hogy meg nem említett volna, mélyen hallgat. S hogy épen Jász-Berény táján kellett feküdnie, onnan következtethetjük, hogy ennél feljebb éjszakra az ide nem nagyon távol Mátrában köves és erdős hegyeket, nyugotra, Pestmegye éjszakkéleti részében, ismét erdőket találunk; keletfelé a Tiszához sokkal közelebb sem tehetjük pedig, mert akkor a közelében eső Tiszáról bizonyosan volna emlékezet, s lejjebb pedig azért nem gondolhatjuk, mert mint fentebb láttuk és megjegyeztük, e helységig némely megnevezetlen folyón [a csekély Tápion és Zagyván] át kellett jutniok. — E hely fekvésére nézve a különben igen tudományos és szorgalmas *Benkő József*, ki úgy látszik Priszkoszt nem eredetiből s így sem eléggé mélyen búvárlotta, s ki Magyarországot koránt sem ismeré úgy, mint szülőtte földét Erdélyt, nem volt magával tisztában, ezt írván róla [*Imago Nationis Siculicae* 17. l.]: Qua — — regione et quo vico Attilae regia steterit, difficile est definire, s e szavai után mindjárt *Timon* azon hibás véleményéhez járulván [*Imago antiquae Hungariae* II. 5. fej.], hogy Etel laka Moldvának erdőtlen és követlen vidékén lett volna. Őt e vélemény félig meddig elfogadására a székelőföldön kezdődő s Oláhországba kinyúló *Honárka* vagy *Csörszárka*, helyesben *Csörszárka* vezette, mely ároknak ha valami bizonyító ereje lehetne Etel lakának hol volta iránt, az épen úgy, sőt erősebben harcolna Jászberény, mint Moldva mellett, miután a *Csörszárka* épen Jász-Berény alatt is húzódik el. Később azonban [*ugyanott* 19. l.], Udvarhely, Budvár és Kadicsfalva helynevekből nem alaptalanul következtetve, Etel lakát [ezt ő másodiknak veszi] a székelő földre teszi, s azt mondja, hogy innen költözött a Duna és Tisza közti lakába. Priszkosz szerint, mint fentebb látók, Etelnek csakugyan több laka lévén, melyek egyikének vehetjük a magyarok által *Budeárnak*, a németektől *Etszilburgnak* nevezett hajdani *Sicambriát* [mai *Ó-Budát*] is [vesd össze *Béla király nevételen jegyzője* I. XLVI. s több fej.], nincs okunk miért tagadni a székelők közti lakát. Azt azonban, hogy Etel első laka Moldvában lett volna, sehogy el nem fogadhatjuk; miután Timont ez állítására Priszkosznak ezen félre értett helye vezette.

is lépdelhetett, szkütha dalokat énekelve ¹⁾. A mint az Onégésziosz laka közelébe ért (mert azon keresztül vezetett az út a fejedelmi udvarba), Onégésziosz neje számos szolgálányaival, kik közül némelyek étkeket, mások bort hoztak (mi a szkütháknál legnagyobb megtiszteltetés) elébe jöve üdvözlé őt és kérte vegyen az étkekből, miket, neki kedveskedni kívánva, hozott. S ő, kedves embere nejének kedvéért lóháton evett, mi alatt az asztalt (mely ezüst volt) az őt kísérő barbárok emelve tartották. Megízeltvén aztán a számára hozott kelyhet is, a fejedelmi lakba tért, mely a többinél magasabb volt és emelkedettebb helyen feküdt. Mí pedig Onégésziosz föl-szólítására, ki Attélász fiával már megérkezett, az ő lakában megszálltunk és neje s rokonai által vendégeltetve megebédlénk; neki ugyanis magának, mint ki visszatérte után akkor ment legelsőben Attélász szeme elé, kinek az ügyről, melyre kiküldetett s az Attélász fián történt szerencsétlenségről (ki lováról lefordulva karját törte) jelentést volt teendő, velünk együtt mulatozni nem volt érkezése. Ebéd után oda hagyván Onégésziosz lakát, az Attélászéhoz közelebb ütöttünk sátrót, hogy Maximínosz, kinek Attélászhoz menni s mint magában érthető, a körötte lévőkkal szót kellett váltani, ne

¹⁾ Egyik bizonyossága ez a magyar nemzeti költészet és nyelv Etel idejébeni virágzásának, mire alább más még jelesebb példát találunk. Szabadjon itt megemlítenem egy ezen tisztelgéshez nem kevésbé ha-, sonlatos ősi népszokást, mely a palócoknál [kiknél keresendő *Toldy* szerint *A magyar irodalom története* I. köt. 22. l. a közönségesen, de hibásan, elveszettnek tartott *hán* vagy *kún* nyelv], maig is divatban van; hogy t. i. pünkösdi napján 7 vagy 8 lány egy csapatban házról-házra járván, egyet magok közül, ki kezében kosarat visz, midőn a házba lépnek, cifra kendővel lelepleznek, s miután egy köszöntőt daloltak s érte ajándékot kaptak, a kendőt a lány fejéről leveszik s a köszöntést másutt hasonlóan ismétlendők távoznak. E köszöntő, melynek középső verse a keresztyén korban készült vagy is tán csak átváltoztatott dalból erősen kirí, következő:

Mi van ma, mi van ma? piros pünkösdi napja,
Holnap lesz, holnap lesz a második napja.

Jó legény! jó legény! jól megfogd a kantárt,
Ne tiposd, ne taposd a pünkösdi rózsát.

Szálljon házatokra az egek harmatja,
Mint azelőtt szállott az apostolokra.

nagyon távol legyen szállásolva. Ezen éjt tehát azon helyen töltvén, hol megszállánk, nap keltével Maximinosz engem Onégészioszhoz küld, hogy adjam át neki az ajándékokat, mind melyeket maga adott, mind melyeket a császár küldött, s hogy megtudhassa akar-e s mikor vele szóba ereszkedni? Oda menvén hát az azokat vivő szolgálkkal, minthogy a kapuk még zárva voltak, várakoztam, míg valaki kijövé, jövetelünket bejelentendé.

(Vége következik).

ALI MONDATAIBÓL EGY FOGÁS.

ARABBÓL

REPICKY JÁNOS.

Alinak, Mohammed után negyedik khalifának (+660. k. u. u.), ki a próféta veje volt, összes mondatait Fleischer Henrik lipcei tanár adta ki. Közölök az ime fordított és szakonként megjelenendő száz, minthogy Vátfat perzsa költő által arab rímbe magyarázván, legtöbb figyelmet érdemel. A többi mondat, mely ugyan azon kiadásban „füzetlen gyöngyök“ cím alatt olvasható, magyarázat nélkül jelent meg.

1. *Habár a boríték elmozdítatnék is, de meggyőződése sem növekednék.*

Arab magyarázat. Én a halálnak állapotáról s az ítélet napjának rémes voltáról magamnak oly tudomást szereztem hogy, ha e világnak leplei elhárítatnának előlem, s amannak (más világnak) mi-volta tűnnék föl nekem, ezen érzéki szemlélés nem nevelhetné hajszálnyira hitemet, sem mákszemnyire meggyőződésemet.

2. *Az emberek alusznak, s meghalván fölébrednek.*

A. M. Az emberek, míg az életben mulatnak, mint némi alvók, mit sem gondolnak a paradicsommal s annak gyönyöreivel, sem a pokollal s annak kínjaival; de ha meghaltak, gondatlanságuk álmából fölriadnak s teremtetők iránti tisztelethanyagságukon bánkódnak, s okozzák önmagukat, hogy a javak kiosztója iránt háládatosak nem voltak; de már akkor nem használ bánatuk, sem szemrehányásuk.

3. *Az emberek inkább hasonlítanak korszakukhoz, semmint apáikhoz.*

A. M. Az emberek kortársaikhoz hasonlítanak, nem apáikhoz, és korabelieknek felelnek meg, nem elődeiknek; mert valakit csak a szerencse segít, azt segítik ők is, s kit odahagy, azt elhagyják ők is.

4. *Nem jutott tönkre soha férfi, a ki tudta mennyit ér s mennyit bír.*

A. M. Az, ki tehetségeit ismeri, a becsületnek főpontján áll, s biztosságnak öltönyében jár; senki sem illeti bántalommal sem dührohammal.

5. *Férfiúnak becse ismereteihez arányul.*

A. M. Ki tudományban bővelkedik, az iránt emberi keblekben becsület ébresztetik, s ki fogyatozik tudományban, rangja s tekintélye csökken azokban.

6. *A ki megismerte magát, az megismerte urát istenét.*

A. M. A ki annak ismeréséhez jutott, miszerint ő teremtvé s művészileg alkotva és számos részből s változatos tagokból összeállítva van, ez által ő azt is megismerte, hogy teremője van, egyszerű lényegű, és alkotója, változatlan természetű.

7. *Az ember nyelve alatt van elrejtve.*

A. M. Míg az ember nem beszél, addig eszének terjedelmét és értelmének bőségét meg nem ítélni; de mihelyt szól, föllebben a fátyol, s kitűnik mi van rosúl, mi jól.

8. *Kinek édes a nyelve, annak sok a fele (barátja).*

A. M. Az ember másoknak szívét kellemes beszéddel és bő nagylelkűséggel nyeri meg.

9. *Jótétemények által leszen a szabad szolgává.*

A. M. Az ember jótéteményeivel hódítja meg a szabad embereket, s magát azoknak hálájára érdemesíti.

10. *A főseny vagyonának pusztulást hirdess vagy örököst.*

A. M. A fősenynek birtoka nem fordíttatik se közjóra, se jótékony célokra, s így vagy az eseménynek marad kitéve, mely azt eltörli, vagy örökös telhetetlenségének, ki azt elnyeli.

11. *Ne azt nézd, ki szól, hanem azt, mit szól.*

A. M. Midőn beszédet hallasz, ne nézz a szóló állapotára, mint inkább beszédének hasznára; mert gyakran mond az együgyű jót, s a kitűnő eszű bohót.

12. *Bajbani türelmetlenség, legfőbb szerencsétlenség.*

A. M. Türelem a bajban jutalmat hoz, a türelmetlenség pedig kárhozatot. És vajjon, mely szerencsétlenség nagyobb mint, ha valaki az örök jutalmat elveszti, s helyette a végtelen büntetést leli föl?

IRODALMI NAPLÓ.

KÖNYVISMERTETES.

Magyar szónokok és státusférfiak. Politikai jellemrajzok. Kiadja *Csengeri Antal*. Pesten, 1851. Heckenast Gusztáv sajátja, N^osr. Ára kemény táblába kötve 4 ft. ep.

Visszaemlékezés nélkül az egyes ember élete csak a jelen pillanatába szorulna össze, s annál fogva is a szenvedés vagy élvezés, tehát az érzelem és érzék hatásaival teljesen kimerítettnek: azon élet pedig, melynek tudata egyedül azért becses, mivel benne a szellemi és anyagi világ életének lenyomata, sőt ennél is több — mert cselekvő élet az — foglaltatik, előttünk ismeretlen volna. Visszaemlékezés nélkül, mert mindig a jelenvaló pillanatban léteznénk csak, erényről, ügyességről, számító tervről s bölcseségről nem lehetne szó. Nem mondjuk, hogy a visszaemlékezés az emberi élet bölcsesége; de azt mondjuk, hogy nélküle a bölcsiséget, minék az ember összes jelességét szabadjon nevezni, nem birhatnók.

A történetírás a nemzetek visszaemlékezése, annál fogva életökben, mely folyvást jelenvaló pillanatokon keresztül halad, olyan tényező, milyen a visszaemlékezés az egyes emberek életében.

S ha a részletes, lehető hű visszaemlékezés az egyedi élet tartalmát nem csak, hanem hatásait is teljesíti és öregbíti; úgy a történetírás bizonyosan emeli a nemzet életének tudatát, mert teljessé teszi tartalmát, ha a tényeket és tényezőket részletesen adja elő.

Minden nemzet saját fiai tehetnek arról, hogy múltja ne hasonlítson temetőhöz, melyben nagyobb kisebb, magosabb alacsonyabb sírok egymás után következnek, hanem hasonlítson inkább magasztos épülethez, melynek küszöbén belül a nemzet szelleme más más idomban szól ugyan a nézőhöz, de mindig áhitattal tölti el őt. Nekünk magyarokul most kell azon lennünk, hogy történel-

műnket inkább gót egyházhoz tegyük hasonlóvá, melyben annál világosabban veszszük ki az egyes tárgyat, minél közelebb állunk hozzá, s annál elevenebben szólal meg bennünk a keserédes jósló és sejtő, de mindig tisztító érzelem, minél tovább esik tőlünk a tárgy.

Innen mondjuk a kiadó előszavának kezdetére: „A művet, mely ezennel világ elé megyen, dícsérje saját érdeme. Nyert-e általa, vagy nem, a hazai történetírás, ítélje meg a közönség,“ — jól lehet a könyv nem mű, mert nem *egy* írónak műve az, mégis vele csak akkor nem nyer vala a hazai történetírás, ha a tényeket szántszándékkal elferdítette, s a jellemrajzokba hamis színeket s eltorzító vonásokat kevert volna. De miután ennek gyanuja is távol van az olvasó közönségtől, a nyereséget a hazai történetíráshoz nézve bizonyosnak és nagynak veszszük, s vennők akkor is, ha a jellemrajzok minden történeti elbeszélést elmulasztanak, s a tényeket és történeteket tudva levőknek gondolva, lélektani fejtegetéssel érik vala be. S úgy vagyunk meggyőződve, nem egyedül a magunk ohajtását fejezzük ki, bár minél hamarább, s minél több jellemrajzot következtetne kiadó, *hogy az utolsó hatvan év történeteire annál teljesebben juthatnánk.* Nemzedékünket jobb és szükségesebb tanulásra nem inthetjük, mint az elmúlt hatvan év történeteinek tanulására, mert nemzetünk életében azok nem csak legujabb, hanem legsajátabb törekvéseket foglalnak magokban.

A kiadó könyvének tervét ezekben mutatja be, mondván: „Kezdetben csupán rövid, de a divatosaknál hübb, lelkiismeretesb rajzokat akartam adni. Így készült Beöthy és Szemere jellemzése; — e félig aesthetikai, félig politikai dolgozatok. Munka közben később nagyobb terjedelmet nyert vállalatom, s egész életírásoknak is helyet adtam. A háttér mindazáltal, hol a történetírás az elviharzott forradalom idejét érinté, többnyire hiányos. Mentsék e hiányokat a körülmények“ stb.

Az utolsó észrevételt minden józan olvasó fogja méltányolni. Többire nézve látjuk e tervből, hogy jelen könyvben azon egyesség nem találhatik, melyet *egy* író köteles munkájának adni, minél fogva egyik rész a másikat kiegészíti. Mert ha a jellemrajzokat egy toll írja, szinte joggal kívánjuk tőle, hogy úgy járjon el, *miszerint a férfiak nyilrános hatásai által a történeteket tanuljuk bensőbben fel-fogni, s a jellemek előadása által a férfiak nyilrános hatásai fejtegetessenek.* Már annál fogva is nem várhatjuk azt, hogy Nagy

Pál rajzában p. o. az 1807 és 1825-ki országgyűlések munkáját és szellemét, *Deák Ferencében* meg az 1832—36 és 1839—40-ki országgyűléseiket összeszorítva bár, de előadva találjuk; s így tovább más férfi más időt, vagy a nemzeti élet más más oldalát ismertesse meg velünk. Azonban, jellemrajzok levén azok, a kívánat utóbbi része, *miszerint a jellemek előadása által a férfiak nyilvános hatásai fejtegettessenek*, kielégítést vár. S itt mindjárt kimondjuk, hogy a kiadó ezen szavain, mikép Beöthy és Szemere jellemzése *félig aesthetikai, félig politikai dolgozatok*, nem tudunk eligazodni. Mert bár mint akarjuk is felfogni a dolgot, jellemzést nem tudunk mást képzelni, mint olyat, mely valakinek magaviseletéből, tetteiből és nyilatkozataiból állítatik össze, hogy a jellemzendő férfit, mint mondjuk, testestül lelkestül magunk előtt lássuk; s az ilyen jellemzést nem nevezhetem *aesthetikainak*, mert nem *költemény* az, — *politikainak* is csak helytelenül nevezhetném, mennyiben t. i. az előadott jellem országász, nem pedig művész vagy tudós volt. S hogy kiadó valakinek *külső alakát szemléletessé* akarván tenni, azt nevezi aesthetikai jellemzésnek, szinte nem gondolom.

Kísérjük már figyelemmel a jellemzéseket, nem azon rendben, melylyel a könyv adja, hanem a szerzők szerint.

Nagy Pált jellemzője felhossa előbb Sopron megye gyűlésein, hol ő az adózó népet a gonosz adórendszernek még gonoszabb alkalmazása ellen, a köznemesség tekintélyét és befolyását a hatalmasok, a megyei rendek jogait a tisztviselők ellen, s a megyei önállást a burokratia ellen ótalmazza. Felhossa az 1807-ki országgyűlésen, hol *Nagy P.* a kormány hibái és mulasztásai miatt merészen kikel, s melegen szólal a nép terhének enyhítése és állapotjavítása mellett; fel az 1825-kin, hol a magyar nyelv mellett buzog, s a pénzügy dolgában kimerítő előterjesztést viv ki, mint a mely ügyet már 1807-ben is megragadta vala; leginkább ő eszközli, hogy az urbéri nemesség adó alá irassék. 1830-ban az országgyűlés óvatos volt, vele *Nagy P.* is. Az 1832—36. országgyűlésen ő már elmaradottnak mutatkozik, leginkább azért, mert nem tanult, mint jellemzője mondja, hanem mindent magából merített: „mégis 1834. dec. 14-kén tartott roppant hatású beszédében hatalmasan védelmezte a jobbágyság érdekeit,“ s megcáfolta a ráfogást, mintha a régi magyar alkotmány tiltaná a jobbágnak szabad alku melletti

örök megváltását. Sőt 1839-ben is a latin nyelvet erőszakoló kir. válasz ellen kitörő taps között szónokolt.

Mi sajnáljuk, hogy jellemző Nagy P. országgyűlési működéséről teljesebben nem tudósítja az olvasót; de köszönettel vesszük azt is, a mit róla elmondott. S ha rövid hely jutott neki, nem tudjuk összeegyeztetni, mint juthatott hely *Berzsenyi* szép ódájának, mikor Nagy P. szónoklatából semmit sem hozott fel jellemző. Pedig őt, mint szónokot kívánja főkép jellemzeni!

A mi magát a jellemzést illeti, az az előhordott tényekből, úgy látszik nekünk (s mi csalatkozhatunk) másnak mutatkozik, mint a szerző mondja, ki szerint: „Nagy P. azon egyéniségek közé tartozik, kiknek *politikai életében hiányzik az összehangzás.*“ Mert jellemző úgy adja elő Nagy Pált, mint ki magával mindig tisztában van — lehet azért hátramaradt —: csak a *közvélemény változott* felőle. Innen nem birjuk megérteni, mit tehet politikusban azon tusa, melyben Nagy Pál levőnek mondatik, kinek bizonyos *felfogása* volt a magyar alkotmányról, melyhez képest „ő a magyar állapottokra nézve rendszerét összeállítá,“ s azon *felfogás nem felelt meg* *lángeszének*; minél fogva kénytelen volt az alkotmány szellemét a maga rendszere, s ezt az ellen mentegetni. Annál kevesebbé értjük azon bölcséletet (lap 12), hogy Nagy P. a jobbágyi telkeken lakó nemesség adóztatása által *túlrágadtatott volna rendszere szűk határait*: pedig sz. k. városokban régtől fogva fizettek adót a nemesek illető telkeiktől. Inkább hiszszük, hogy Nagy P. politikai rendszere, melynek értelmében az adózás kötelessége az urbéri földön nehezkedett, minél fogva az urbéri föld mintegy az ország javítása gyanánt nézetelt, a jobbágyi telkeken lakó nemesség adóztatását egyenesen követelte. Nem a *nemes* mivelő, hanem a *nemtelen* mivelt föld fizetett adót, azon rendszer szerint, mely nem Nagy Pálé, hanem 1721 óta az országé volt.

Deák Ferencet Tóth Lőrinc jellemzi úgy, hogy minden olvasó a férfit szeme előtt látja mint él — az országgyűlésen, mert házi magánéletét a jellemző nem tekintette, miután Deákot mint ország emberét rajzolni, s nem a lélektani mezőt és földet boncolni akarja, melyből ő kinőtt; látja az olvasó mint vezérkedik az országgyűlésen mint társalgó, tanácskozó és szónok; végre sejti, ha nem látja is, mint országolt vagy országolhatott volna Deák, ha az idők viharjai többet mint bölcseséget nem igényelnek vala.

A mit jellemző Deákról felmutatni akart, azt lehető jól tette: miért is e jellemzést nagyon sikerültnek tartjuk. S Deáknak helyes jellemzésére mind az igen is szolgál, mit jellemző felmutatott.

Az olvasó Pozsonyba vezetetik, a liget hűs árnyaiban látja Deákot a követek közt; látja a tanácskozó szobában, hol nagy teendőről van kérdés, s Deák találja meg a bonyodalomban a tisztát és kellőt; látja az országgyűlésen mint vezérét pártjának s tisztelve az ellenfél által is, miért Deákot az országénak kell tartania; végre szónoklatából is olvashat némi mutatványt, s ez által maga tekinthet Deák szemébe s nézheti abban lelkének mivoltát. Az igazságügyminisztert a nép minden vidékéről a hazának felkeresi, hozzájárul mint atyjához; „s a felizgatott, hamis eszmékre vezetett, túlságos követelésekkel tölt földművelő legtöbb esetben megnyugtatta, helyesb fogalmakra térítve ment el tőle.“

Kivált ezzel találta el T. L. úgy hiszem minden gondolkodónak ítéletét Deákról, s ha vele őt nem jellemezné is, de rajzolja vele azon képet, melyet róla Magyarország okos közvéleménye alakított magának. „Ha e bölcseséggel több bátorságot köt össze, talán megmentheté hazájának hajóját a töréstől, melyet, midőn mentori keze megszibbadt, a viharok azonnal szirtre ragadtak.“ S a közvélemény, mely úgy volt meggyőződve, hogy joggal többet igényelhet Deáktól, alig talál reá nézve elég mentséget azon anekdotában, melyet saját életéből felhozott. Mert Deák, az országgló, több volt, mint kocsiában ülő vendég; az ország, a nemzet *ült* az állam kocsijában, s Deáknak kellett nem csak a *gyeplőbe kapnia*, hanem eleitől fogva azt *kezeiből ki nem eresztie*. — De nem a jellemzőt illeti az, hanem az ünnepelt férfiút, ki talán nem is veszi rossz néven, hogy a közönség őt annak is szerette volna, minek lenni vagy nem tudott, vagy a körülmények nem engedték.

Bezerédj Istrán jellemzője B. Gy. nem állítja előnkbe oly tisztán a képet, melyet rajzolt, hogy vagy szemeinket vagy az üveget a képen ne akarnók törölgetni, hogy tisztábban lássunk. Pedig szerinte „a mivelt közvélemény, lényegre nézve, még szövevényesb egyéniségek megítélésében is ritkán csalódik, ... s midőn működésének megfelelő terét kinek-kinek kimutatta, így *helyezé Bezerédjt, mint az örök igazság védőjét a magyar philanthropok első sorába*.“ Ezt alapvonásnak tekintve, magától foly belőle — ha egyéb tulajdonság által nem határoztatik meg — *Bezerédj elve* (56. l.) „nem

rendszeres egymásutánt keresni, hanem *semmit sem hanyagolni el, s tenni mindenütt.*“ Nem volt tehát szükséges feltételes Bezerédjt gondolni, hogy milyenné vált volna ő, „ha egy szerencsésb honnak szülöttje, mely a feudalis maradványok bilincseiből a közelebbi századok politikai surlódásai következtében megmenekülve, általános polgári szabadság alapján a jóllétnek Európa művelt népei által élvezett kifejlődésére jutott.“

Bezerédj szónoklataiban is a buzgó érzelem ragadja. Erre nézve jól jellemzi B. Gy. „Szónoklata alapjául még a legnagyobb vitatkozásoknál is, csak némi jegyzetek szolgáltak. Szövegén rögtönzésnek minden fény és árnyékoldait feltaláljuk. Csak legelső kezdetén birt előadása a higgadság, némi jeleivel; alig vezetébe hallgatóit a felfogott kérdés magasabb látterü eredetébe, már megolvastá keblének első lágy fuwallata a merevültség jéghártyáját. . . . S midőn elvégre felmerült lelke előtt az élet sivataga, mely a völgyeket rögtön felváltja, s a leghatalmasb folyók éltető erejét elszívárogtatja : akkor pendíté meg az emberi kebel legszen- tebb húrjait, s hivatkozván istennek örök gondviseletére, mely mindenben csak a kezdetet adá az emberek hatalmába, s minden jó kezdetnek diadalát magának tartá fenn, a lélekmagasztaltság legfelsőbb fokára jutott hallgatóit oda vivé, hogy kik határozatlan habozás között kezdék szónoklatát hallani, végre vele együtt eltökélve érezék magokat a kérdésben forgó nagy elvnek keresztülvitelére, még a rögtönzés veszélyei ellenében is stb.“ Az olvasó szívesen vett volna itt mutatót olyan szónoklatból, melylyel Bezerédj fényes győzelmet nyert.

Nekünk az is látszik, hogy, ha igaz, mint B. Gy. állítja, hogy Bezerédj jellemzésénél „az embert magán egyéniségének minden vonásaival“ nem mellőzhetni, az ő képének teljességéhez magánélete rajzolása okvetlen tartozik. Az pedig, mit B. Gy. magánéletéből gondol felhozni, midőn Bezerédj örökváltsági szerződését, a népiskola, kiseddóvó, selyemtenyésztes stb körüli fáradozásait említi, nem magán, hanem nyilvános életéhez tartozik.

Kölcsey Ferencről jellemzője *Pap Endre* legelől mondja, „hogy a haza szolgálatára volt születve s a Muzák szolgálatába lépett; a polgári élet küzdőhomokára hívatott el, s mezei magányába vonult; szónokszékre vala teremtvé, s dalnokká képezte magát.“ Általában a jellemzésen keresztül ez alapgondolat vonul el: *Kölcsey* életének

legnagyobb részében mást tett, mint a mire hivatva volt; valamint némi ellentét állíttatik fel az irodalmi és az ugynevezett politikus működés között. Ezen előadás szerint valami ellenkezés volt volna Kölcsey életében, melyet jellemző azzal gondol megszüntetni, hogy „Kölcsey szónok volt és polgár, az irodalomban csak úgy mint az életben.“ De miután Kölcsey nemes ember volt s előtte a megye s az országos hivatalok nyitva állának, hová, mint jellemző mondja, rokonai várták is, kik az irodalmat lenézték; miután Kölcsey „mindig valakinek gyámsága alá adta magát; s mint író Szemere Pálnak, mint hivatalnok Nagy Károlynak, mint törvényhozó Wesselényinek előbb, azután Deák Ferencnek, s mint gazda az ő hív szolgájának, Péternek tutorsága alá adta magát“ (311. lap.): ő bizonyosan természetének hajlamát követve lett íróvá, mert inkább a gondolat, mint a tett embere volt, s a maga hivatalában s mint országgyűlési követ is az maradt a ki volt, író és szónok, jóllehet nem német író, kinek tárgya az emberiség, hanem magyar író; szóval Kölcsey lénye, a min a jellemzésből ismerni tanuljuk, minden volt inkább, mint országló. S Richelieu-országló közt és szónok-író közt annyi távolság van, hogy abban valamennyi országgyűlési követ és megyei hivatalnok helyet talál. Mert más országlónak, más országásznak lenni. Az utóbbi lehetett Kölcsey mint író és művész is, a nélkül hogy magával ellenkezésben volna: de országlónak nehezen született ő.

Egyébiránt Pap Endre jól jellemzi a tiszteletre és szeretetre méltó Kölcseyt; azt is helyesen tette, hogy szónoklatait példánynyal mutatta meg, mit én szónok és státusférfit jellemzésében elsőknek tartok, mivel az jobban mint sok mélységes beszéd tünteti elő a szónoki és országási tehetséget és tulajdont. S kik Kölcseyt csak képéből ismerjük, gondolhatjuk, hogy „egy volt a legérdekesebb jelenetek közül e nyulánk, magas termetű, de gyenge testalkatú, kopasz, borotvált arcu és ajku, örökké halvány, szerény, egyszerű s igen tiszta alakot látni a megyének torzonborz bajuszu, piros pofájú, pohos hasu, vastag nyaku tiszteli és táblabírái között, kikre szelíd szokásai és nemes philanthropiája által polgárosító hatással volt.“

De mit Pap Endre a gondolkozó Kölcseyről mond, hogy „ő nem képek által mint Plato, nem eszmékből mint Aristoteles, hanem érzelemből gondolkozott, mint Sokrates,“ azt nem tudjuk ér-

teni, meg levén győződve, hogy minden ember gondolatokkal gondolkodik, akár ezeket eszmékből, akár érzelemből, mint kútforrásból meríti, s akár képekkel világosítja fel, akár nem.

Beöthy Ödönt, Szemere Bertalant, Szentkirályi Móricot, Eötvös Józsefet, Dessewffy Aurelt és Szalay Lászlót a kiadó Csengery Antal jellemzi.

Bár mily eleven is az előadás, melylyel Cs. A. *Beöthy*-ről beszél, mégis mennél jobban ingerli vele az olvasót, annál kevesbbé elégíti ki. Látjuk a kis embert, fehér szemöldjét, kipödrött rövid hajuszát; olvassuk, hogy derék, sőt páratlan rögtönző, ki a felzúdult népen mint Neptunus a hullámokon uralkodik; halljuk hogy Biharban a *Beöthy*- és Tisza-párt mint ellenséges táborok sokáig állottak szemközt egymással: de mind ezt csak hinni kell; országgyűlésen sem leshetjük meg; státusférfiút és szónokot, vagy egyiket is csak, másképen akarunk jellemezve látni.

„Ki nem ismeri *Szemere Bertalant*? Olvasóim közül igen sokan látták őt. Kevesen ismerék. Sokan félreismerék“ stb. Azon szócsepegés, melyben Cs. A. irni szeret, bizonyosan árt neki. Egy egy csepp gyémánt akar lenni, azért válik el a folyamból, s még sem az mindig, sőt nem is lehet, haugyan a beszéd a gondolatok kifejezője kíván lenni, s a szellem pragmatíáját visszaadni: mert csak úgy mivel, oktat és fejteget.

A készült szónokot itt már példányokból is tanítja az olvasó megismerni, s annyiban inkább elégittetik ki, mint *Beöthy*-nél. De az országászt és országglót itt sem látja. Igaz, s azt nem kell felejtteni, *Szeméréről* mint ministerről, akár 1848-ban, akár 1849. irni még nem lehet. Azonban némely vonás megemlíttetik, mely többet kívántat az olvasóval.

„Íróársaim — olvassuk a könyv 70. lapján — íróársaim a P. Hirlapban mély meggyőződéssel ragaszkodtak a képviseleti alkotmányos monarchiához: *Szemere* már akkor bevallá előszeretetét a köztársasági intézvények iránt.“ Mégis az 1848-diki országgyűlésről azt irta volna többi közt egy levelében: „Soha nem volt oly dologtalan követi kar; a késznek örül, még hallgatni is röstel. *Ezért lehet tartani az egyoldaluság veszedelmétől. . . . Nekünk erősebb conservatív ellenzék kellene, mely vigyázóbbá tegyen. Ha ez így megy, a bizakodás ront meg.*“ — Ha az előbbi bevallás oly meggyőződés volt, melyből a tettnek kövelkeznie kell: nem foghatjuk

Imeg az említett levélnek tartalmát. Ha pedig ama bevallás olyanféle volt, minő utopiai képzelet minden emberben van, melynek azonban legkisebb befolyása sincs az életre: nem értjük, mint mondhatja róla szerző: „Akkor még senki sem képzelte, minő jelentősége van a jövődöben e hitvallásnak.“

De „Szemere nem volt nyílt levél, melyben mindenki olvashatott. Hasonlatosabb a naphoz: pályája fényes, de csak kevés szem láthatott belé. Azt hiszszük, e kevesek közé tartozánk mi, mert ismerők a világrészt, mely fölé hajlott e delejtű.“ Ezt mondhatja magáról az író, innen mi nem lehetünk bíró közte és Szemere közt 1847-ben.

Szentkirályi Móric jellemzése a boncterembe viszi az olvasót, hol státusférfiút és szónokot találni nem lehet oly feltetsző, ha V. Károly császár órás lett. Jellemzőbb az, mit Cs. az olvasóval egy kerületi ülésben az 1843-ki országgyűlés alatt nézet. Itt lehető helyesen mutattnak be egymás után *Klauzál*, *Beöthy*, *Bezerédj*, *Palóczy*, *Szentkirályi*. E jellemző vonások ohajtatják velünk, bár Cs. a magyar országgyűléseket az újabb időkből leírná, s ily élethűséggel rajzolná a multat: beh sok tanulság és gyönyörködtetés nyujtatnék ez által a magyar olvasó közönségnek!

„Szentkirályinak valódi eleme volt a parlamenti vitatkozás. S előadása nem volt kellem nélkül. Beszéde teljesen bevégezett, kerekded egészet alkotott.“ Itt is nagyon szükségel az olvasó egy mutaványt Sz. beszédeiből.

Jellemét úgy adja elő Cs. hogy Szentkirályi „a mily nehézkes, lassú az elhatározásban, oly makacs is meggyőződése mellett, s gyakran különc nézeteiben. — Sz. sokkal önfejűbb s egyszersmind gondolkodóbb fő volt, hogysem bármely tekintély előtt meghajlott volna. Scepticismusa, mely néha saját okoskodásaiban is kétkedni látszott, hogyan esküdött volna bárkinek szavára?“

Innen nem csodálkozik azon az olvasó, hogy Sz. az események közt is csakhamar ellentétben érzé magát a naponként túlnyomóságra emelkedő eszmékkal. „Ő, a megfontolt vitatás embere, nem oszthatá az izgató politika vérmes reményét.“ — „Sz—ít az óriás siker nem zavará meg számításában. Kételyeivel azonban mindinkább visszavonult, s csak magánkörökben hallatá aggodalmait.“ „Nyíltan fellépni kezdetben sem volt elég önállósága a pozsonyi országgyűlésen; hogyan lett volna most azon férfiú ellenében, kinek nevét a

forradalom már akkor országos hatalommá emelte? — „S nagy-szerű krisisek idején némi fatalismus is ragadta meg az ember lelkét. Túl bizonyos hatásokon erőt vesznek a dolgok az emberen. Az eszmények uralma áll be. S ki ilyenkor a sors rohanó kerekébe kap, ka nem zúzatik el, legalább is hasztalan dolgot cselekszik.“ — „Szentkirályiban hiányzott e politikai bátorság, mely nélkül forradalmi időkben státusférfiúi nagyságra senki sem emelkedhetik.“

A mi itt Sz-ról mondatik, az nem csak őt jellemzi, hanem az egész magyar politikai kart, Deáktól kezdve nem tudom kicsodáig. A mi pedig az események uralmáról mondatik, abban csak azért volt 1848-ban és másszor is igazság, mert senki sem akar ilyenkor elzúzatni, vagy haszontalan dolgot tenni. Ez hiba, sőt bűn. Azért előttünk Guizot *monkozása* nevetséges: ha 1848. februariusában halni mert volna Guizot, több valódi bölcseséget mutat vala, mint minden lesz, a mit azóta és ezentúl irni fog. De mert a mi jellemeink olyanok, az újabb időkben azért uralkodtak a bolondok és gonoszok, s eljátszatnak az emberiség legszentebb javai.

Báró Eötvös Józsefet két oldalról kelle jellemeznie, úgy mint író, még pedig a magyar nemzet egyik legünnepeltebb íróját, s mint politikust. Természetesen az írói oldal, mint általában az írói érdem azon tényezőket foglalja magában, melyek az írótól kerülnek ki; s a tudományban vagy művészetben lerakott szellem bejáratot szerez magának a társadalomba, a nélkül, hogy reá országgyűlési határozatok, vagy a társadalom részéről anyagi áldozatok kellenének. Könyvnek előállítására nem szükségeli az író mások közrehatását; érdeme tisztán az övé, s kontárok vagy túlzók által nem semmisíthetetik meg.

Másként működik a politikus és országoló.

Cs. úgy látszik kedvvel dolgozta ki Eötvös jellemzését, mi másképp nem is lehetett. Eötvös nemzetünknek szépen fénylő csil-laga, kinek tetőzését minden magyar még csak jövendőnek ohajtja.

A politikai működés tekintetéből, legalább a mennyiben az újabb *Pesti Hirlap* az ugynevezett megyei szabadelvűek mellett, vagy ellenőkben, az országos szabadelvűséget, kormányi felelősséggel sürgette, Eötvöst Szalay László követi.

Bizonyosan nem lehet Szalay tanításainak akár érdemül, akár gáncsul az 1848-ki martius eseményeit tulajdonítani. Nem is hiszem, hogy történelmi kényszerűtséggel lehetne mondani: „Arcképét

(Szalaynak) alig is lehetne a pártok gallériájában elhelyezni, ha az az isten csodája nem történt volna vele, hogy miután ő a jognak és alkotmányos eszméknek egész tartományát világíttatta fel, egy napon, melyet senki sem várt, de mindenki elfogadott, s azért népek napjának tartottak, egyszerre csak ott termettek Kossuth és a municipalisták az alkotmányos formák azon pontján, melyről még akkor, midőn elváltak, megjósolá Szalay, hogy összetalálkoznok kell, mielőtt az idő beteljesedik, mindazoknak kik Magyarországon a köz célt elérni akarják. „Mert Kossuth és a municipalisták ott termettek ugyan, de nem az igaz idő beteljesedésekor. Egyébiránt a centralisációnak már annál fogva is inkább volt jövődjje, minthogy vele a despotia tökéletesen azonosodik, a többit, mit felelősségnek, népképviseletnek stb neveznek, mint alkalmatlan lomot, magáról lerázván. Kossuth is megragadta azt, mert akkor exigentia volt. — Ezért, úgy látszik nekem, hogy az újabb *Pesti Hírlap* is kisebb tényező a magyar közéletben, mint az eseményeknél fogva, melyek befolyásán kívül történtek, gondolhatni.

De az áll, hogy „Szalay publicistai pályája a rendszer hadjárata az eszmék anarchiája ellen, s az alkotmányos élet és a jól értett szabadság elveinek coordinációja a fogalomzavar és tévtan ellen.“

Cs. kiséri Szalay életét attól kezdve, hogy Pesten a philosophiai és törvénytudományi folyamatot végezte, utazásain, tanulásain, országgyűlési követségén, írói és hírlapszerkesztői, végre országköveti pályáján keresztül. Emlékezzünk még a magyar követek fogadtatására Frankfurthban, s olvastuk Szalaynak működését, vagy inkább működni akarását ott, s mikép végződött követsége a német központi hatalomnál. — — —

Szalay legyen példánya a tanuló magyar ifjúságnak!

Csengery *Eötvöst* és *Szalayt* sokkal teljesebben jellemezte mint Beöthy, Szemerét és Szentkirályit: azonban legteljesebb képet mégis *Dessewffy Aurélról* nyújt az olvasónak, mit az által sikerült elérnie, hogy nem beszélt sokat, mint és micsoda helyen hatott D. hanem bő idézeteket hozott fel irataiból.

Miután jellemző az olvasó elébe D. A. atyja házat és környezetét, Aurélnak tanulását, ifjúságát, melyet Bécsben és másutt mindenféle körökben eltöltött, s általában készülleteit, de árnyékoldalait is vezette; miután azt is megtudjuk, hogy az 1825-ki ország-

gyűlésen naplót egy angol lord számára francia nyelven, s az 1830-
kin egyet a király számára német nyelven szerkesztett: Dessewffyt
mint szónokot találjuk az ország- és megyegyűléseken; mint úta-
zót vagy inkább országos bizottmány tagját; végre mint hirlapszer-
kesztőt.

Ügyesen tömbesíti az összetartozókat Cs. Mutatja nekünk Des-
sewffy talpraesett politikáját a vallás dolgában, beszédeit hozván
fel; jellemzi őt mint szónokot, ki a legnagyobb zajban el tud ké-
szülni tárgyára, melyről azonban már régen gondolkozott; s
utoljára bővebben, mind megannyi idézettel bizonyítgatva, jellemzi
őt a *Pesti Hirlap* ellenében mint a *Világ* nevű lap, s pártjának ve-
zérét. Ezzel Cs. az akkori eszmesúrolások történeteit nagyon he-
lyesen felvilágosítja, miszerint az olvasó nem csak hallja, hogy bi-
zonyos elvek felől, melyeket tán nevekről is megemlítenek előtte,
folyt vita, hanem értesül, miről és miképen volt szó. Tanulság
pedig leginkább ez által éretik el.

Dessewffy korán halt meg. „Legnagyobb ellene“ ugymond Cs.
„Kossuth mély megilletődéssel jelenté a P. Hirlap közönségének a
gyászhirt. „Mennyi ész, akarat, tettvágy, mily lángoló érzelem,
mennyi remények s mi fényes jövőndő voltak e névhez csatolva, s
néhány napi láz, és vége mindennek.“

A jellemzőről azt említjük még, hogy Dessewffy fényes oldalai
nem akadályozták annak árnyoldalainak meglátásában; miszerint
„rendszerében föl van ugyan állítva és szépen kifejtve az erélyes
kormány szükségé, de szinte homályosban hagyva korlátai a tör-
vényhozás és megyék irányában.“ S hozzá teszi Cs.: „Alig lehet
másképp. Ismerjük el állása nehézségét.“ „Mutassatok egyetlen pél-
dát, hogy egy inkább absolut, mint alkotmányos kormány embere
biztosítékokért küzdött a nép számára, s korlátozását sürgeté a ha-
talomnak, melyet képviselt.“

A két Wesselényi Miklós és Széchenyi István a könyvnek
öreg része, s írójuk Kemény Zs. úgy látszik, a legelső terven túl,
mely szerint Beöthy és Szemere dolgoztattak, kiterjeszkedvén, lé-
lektani és körülményekbeli tanulmányzásának eredményeit a tanul-
mányzással együtt tárja ki az olvasó előtt. S minthogy sokat tud
személyes tapasztalásából, s a két magyarrali érintkezéséből felhozni:
Kemény dolgozatai nem csak közvetlenséggel, hanem már ez által
is lehető egyediséggel bírnak. S ha a többi írók, kik a magyar szó-

nokok és státusférfiak jellemzésével felléptek, háláját érdemlik meg az olvasó közönségnek, úgy bizonyosan és még inkább érdemli meg azt K. Zs.

A két Wesselényit, különösen az öreget, olvasván az ember, meglepetik a különszerűség által, s gondolja, hogy *Scott Walter* valamelyik regényét olvassa, melyben a szembeszökő eleven mozdulatok összébb állítvák, mint *Scott* szokta tenni. Igaz, Kemény művészileg rakja össze a tájképet, s mint költő vezeti az olvasót oda, hol figyelme mindjárt megragadtatik: de minthogy történeti valóságos tájat ír le, s a két Wesselényit jellemzi, még inkább tetszik mintha regényt irt volna. De lehet-e meghatóbb regény, mint a két Wesselényi mivolta, működése, szenvedése? Van-e úgyszólván tragikusabb hatás, mint az ifjabb Wesselényinek, kit még vaksága, sőt mintegy vaklátnoksága érdekesebbé teszi, a vég fejlődésben hideg fogadtatása Kossuth által, s mint az ő (Wesselényinek) felszólalása Széchenyi mellett? — S Széchenyinek vége!

Ó bár ne volna történetünk az utolsó negyedszázad alatt oly teljesen befejezett esemény, mint egy szomorú szindarab!

Zsibón a féktelen erőben duzzadó *Wesselényi*, az atya, s szende neje *Helena*; azután a középkori várostrom; a treuga dei-t megszegett Wesselényinek börtöne és daca Kufsteinban; az ez alatt, szorgalmatoskodó *Helena*, hogy honn minden a régi rendben maradjon, kivéve az adósságot, mely fogyott; a férjnek kiszabadults kedves ménével, a prófétával találkozása; a vadászatok, hitregébeli pogány istennek való szekerezései; a kis Wesselényinek lóra dobátása, mi *Akhille*ssel sem történik így; s mindig a szende nő *Helena*... nem költött, de nagyon költői vonások és események.

De az 1791-ki országgyűlés más körülmények közé vezeti az olvasót, melyekért az öreg Wesselényi is helyet érdemel a magyar szónokok és státusférfiak között. Ő ugyan nem volt és nem lehetett pártnak vezére, mert arra „szenvedélyei, vakmerősége és gyermekies gascognadái miatt teljesen alkalmatlan volt:“ de első szólt fel a nyilvánosság mellett, s általában ő volt 1791-ben a legkitünőbb szónok Erdélyben. „Dörgő hangja uralkodott a zajon. Arcainak parancsoló és villámló tekintete megdöbenté a bátrt is. Támadásai érvvel, gyors fordulatokkal, a felolvadt szív nemes ömledezésével és a rajongásig fokozott meggyőződés varázsával bírtak. Ingerlékeny kedélyénél fogva Wesselényi gyakran sodortatott a pathostól,

mely nála részint csinált, részint belső hév volt, az indulatos előadásig, s onnan a dühöngésig, melynek hatalmában már többé nem voltak a kifejezések, nem volt a kísérlet, nem az önérdek, de az eszmék logikai kapcsolata mindig.“ Ezzel jellemzi K. Zs. öregebb Wesselényit mint szónokot.

Politikai rendszerét csak abban fejezhette ki az író, hogy W. „leginkább aristokrata és felvilágosodott férfi“ volt; inkább vala aristokrata megszokásból, ízlésből, és ősi példák szerint. — Wesselényi továbbá tetőtől talpig magyar volt, s azért sokat áldozott a magyar színház fentartására Kolosvárat, s kedvvel társalkodott a magyar írókkal, kiknek körében sok éles oldalát nem érezte.

Az 1809-ki országgyűlésen kudarcot vall, mert az országkapitányságra nem ő választatik meg. A megvonult férfiú hamar meghal.

Fia, ifjabb *Wesselényi Miklós*, atyjának ragyogó tulajdonait, de hibáit is öröklötte. Azonban szorgalmasan jeleli ki író a különbséget, mely a fiú és az atya közt vala, s utána értesíti az olvasót, hogy, ugymond: „Munkám mint eddig, úgy ezentúl is az életírat és a politikai jellemrajz közt fog állani.“

Felhoz némely adatot a fiúnak és ifjúnak életéből; említi, hogy 1818-ban a 21 éves Wesselényi az összeírások és urbéri rendeletek ellen izgatott, melyek az országgyűlés mellőzésével és így törvénytelen úton szándékoltattak életbe léptettetni — „nyert az alkotmányosság, de vesztett a nép“ — 1823-ban a körülmények figyelmessé teszik a kor mákonyszerű hatását érező W—it, s jeles törvénytudóst visz Zsibóra, mi által komolyabb hangulat is vegyül az élvezetek közé.

Nagyon érdekes és tanulságos W—nek megismerkedése Széchenyivel. A két férfi megbarátkozik, egymással utazik, egymástól tanul, együtt készül. Az írónak bizonyosan köszönettel tartozunk azért, mit az említett viszony felől mind W. mind Sz. nyilatkozatai után elbeszél.

Azután az 1830- és 1832-ki Magyarország gyűlésén találjuk W—it. „Hire villámgyorsan terjedt a két hazában szét. Nézetek valának a politikai divat szabályozói.“ „Mint szónok rögtön emelkedett a tetőpontra, hol egyes visszalépések dacára is fenn tudta magát ugyan tartani, de a forma tisztasága, az eszmék szabadsága, az előadási modor elegantiája körül semmi új hódításokat nem tett.“

— „De beszédeit politikai érettség tekintetéből vizsgálva, örvendesebb eredményre találunk.“ Erre néhány példát hoz fel K. Zs. annak bebizonyítására, hogy W. politikája eleinte nem mindig volt bölcs.

Erdélyben másféle viszonyok voltak mint Magyarországon, s itt W. még több bajba keverte az ellenzéket. Az 1834-ki erdélyi országgyűlés feloszlattatott, s az alkotmány felfüggesztetett. W. ellen per indított, Erdélyben és itt; a magyar curia börtönre ítélte, s W. a budai várba záratott; de fogságának utóbbi részét Graefenbergben mint súlyos beteg tölthette, míg az 1839-ki országgyűlésen amnestiát hirdetett a felség.

Most K. bőven ereszkedik annak vizsgálatába, mi volt Wess. mint szónok, és státusférő. Kétségkívül érdekes és tanulságos az előadás, kivált azon részben, mely Erdélyországnak politikai arcképét rajzolja, melyből W. politikája némi szükséggel folyt. Mert Wesselényi Erdélyországra nézve szorosán *visszakövetelő politikát* vallott, minthogy „szerinte Erdély közjoga semmi étellel, önállósággal és alakító erővel többé nem birt.“ — „Elve volt, ha remény nyujtatnék is arra, hogy egy régi jog új törvényalkotás által visszaszerezhető, nem indulni meg a császárok után, nem mozdulni ki a visszakövetelés sáncaiból, a sérelmi térről le nem szállani: mert csatlakozni fog az ország, ha egyébben nem, önmagában, és a sérelmi kérdést, midőn törvényhozási tárggyá teszi, okvetlenül el fogja temetni.“ — — — Magyarországra nézve többet mert ő. —

Azonban, míg ő Graefenbergben mulatott, addig itt a tényezők változtak: „Deák solid és ovatos politikája egy journalista szenvedélyes és ragyogó dialektikája által váltott fel.“ W. Szózata nem tett hatást, pedig benne a monarchia helyzetét jól fogta fel.

Az idők rohantak, s W. Pesten van 1848-ban. Ő még találkozik Széchenyivel, de kinek szíve már meg volt törve. Igyekszik Kossuthhoz férni, de ettől azt a választ kapja, „hogy a Corpus juris-sal már többé meg nem mentjük a hazát. Az ó világnak vége. Más emberekre más eszmékre van szükség.“ — — —

Ha megilletődés nélkül nem olvashatja az ember W. kiábrándulását és végét: mint olvashatná *nagy Széchenyink* végét, melylyel eddiglen a haza, a nemzet vége is kapcsolatban lenni látszik.

Kemény Zs. nagy készüléttel fog Széchenyi jellemzéséhez, mert „részrehajlatlan s mégis ovatos kézzel ha fogom, ugymond,

vázolni Széchenyi állását Kossuth és az újabb eszmemozgalmak irányában; ha Széchenyi kedély- és szellemvilágában a tájékozási pontokat helyesen tudtam volna felfogni; ha Széchenyi politikájának egyetlen és alapeszméjét igazán állítottam fel, s a töménytelen kérdéseket, melyekre ő hosszas és munkás pályája alatt hatott, oly kapcsolatban tartom fő eszméjéhez, mint a minőben azok valósággal léteztek: ezen esetben munkám jó fog lenni, az ellenkező esetben pedig, reméllem, annyit még is fog használni, hogy a feladat érdekességét kitárva, mást szerencsésebb kísérletekre buzdítand.“ Ha sikerült-e K—nek azt megtenni, mit szándékolt, nem dönthetjük el, kik egyetlen adatkának birtokában sem vagyunk, melylyel K. munkáját kiegészíteni, vagy helyre hozni lehetne: de fáradozását az írónak, valamint az utat, melyen haladott, csak helyeselni tudjuk; K. oly lélektani és esemény-bölcséleti dolgozattal gazdagította meg irodalmunkat, mely a gondos olvasókban bizony jó hatással leend, még ha Széchenyit, a nehezen felfoghatót, nem állítja is az egyedül igaz világosságba. Pedig annyit bátorkodunk kimondani, K. Széchenyit nem környékezte azon fénynyel, mely apotheosisból sugárzik ki, s mely árnyfoltokat nem vétet észre. — Bár majdnem 200 lapon beszél Széchenyiről, még sem akar életírást készíteni, s azt mondja: „százszor szerencsés leendek, ha csak politikai arcképét, ha őt csak mint szónokot és országlárt sikerülend ismerhetőleg le-rajzolnom.“

Széchenyi egyéniségére némi világot akarván vetni, megemlíti K. a *szerén túl vitt fontosságot*, melyet ő a nagy birtok eszméjébe helyezett: s a *társulati teret*, melyen szeretett munkálkodni, s melyért a megyéket mellőzte is. Továbbá felhossa és boncolgatja Desseffy Aurél és Wesselényi ítéleteit Sz—ről 1825 és 1832-ből, felhossa Sz. saját vallomását; mind ezzel jobban jobban ismerkedünk a nagy emberrel, s az olvasóra nézve eldöntetik a kérdés, vajjon Sz. készületlen lépett-e fel 1825-ben; vagy Magyarország volt-e már teljesen elkészülve a reformokra, miszerint a *Hitel* írója *nem volt ébresztő*, hanem az ébredt nemzetnek *egyik haladó tagja*? s vajjon Sz. ellenkezett-e önmagával, mit Kossuth és Desseffy Aurél felőle állítottak?

A gróf előbb akarta a pangó nemzetben a meggyőződést egy vagy más reform szükségéről fölébresztetni, s csak azutánra tartá célszerűnek a létesítés módszerét, vagy a mint ő szerette mondani

a *mikéntet* fejtegetni. E különválasztás, ezen felosztása a munkának elméletileg sokat mutat; de létező körülményeink között kétség kívül befolyt ama felszínes iránynak terjesztésére, mely egy tárgy fényoldala mellett a kivitel nehézségeit elég figyelemmel keresni, elég hideg vérrel megelélni s elég ovatossággal elhárítani restellette.“ Ezen igazságot K. bebizonyítja s vele nagy világosságot vet legközelebb multunkra, melyben Széchenyinek, ki előtt *a magyar fajnak kifejlése* legelső, minden mást maga alá rendelő elv volt, félreismerésre kellett találnia.

K. mint Wesselényi úgy Széchenyi jellemzésében a testi tulajdont nem mulasztja el szorgalmasan leírni, miben nem kis ügyességet mutat. Az olvasó mintegy látja maga előtt Sz—it, a mint otthonról elindul gyűlésbe menő, a mint az utcán meg-megáll, beszél a találkozókkal, a mint a gyűlésben leül, leveleket olvas és ír, figyelmeztet és szónokol. Ezen részletek mind már drága ereklje gyanánt nézethetnek a magyar olvasó által.

S miután Sz—it mint szónokot láttuk, előnkbe vezeti K. őt mint státusférfit, még pedig életének azon oldalában három korszakaszt különböztetve meg, a *Hitel* megjelenésétől 1830-ban 1840-ig, mely a *dicsőség és bámultatás ideje*; továbbá a Pesti Hírlap megjelenésétől kezdve a grófnak mosonyi követté választatásáig, mely a *kifejlett nagyság és félreértés korszaka*; végre az utolsó rendi országgyűlés megnyitásától az ő szerencsétlen betegségeig, mely a *házáért megtört sziv martyrologiája*.

A *Hitel*ben Széchenyi minden anyagi javaslatain felül leginkább két eszme által villanyozta fel a kedélyeket, az által, hogy magunk alapíthatjuk meg országunk jóllétét és nagyságát, — s ezzeminden embert felelőssé tett hátramaradásunkért —, s az által, hogy Magyarország lesz, de nem volt még. Sz. mint ujtó tünt fel természetesen, a „*Taglatat*“ cáfolni akarta. Erre Sz. „*Világ*“ című munkájával felelt, mely a *Hitel*ben elmondott igazságoknak nagy bejáratot szerzett a kedélyekbe. De Sz. nem csak megvitatta *Desseuffy Józsefet*, hanem megsemmisítette: mi által veszedelmes példát mutatott a fiatal türelmetlenségre, s azon írmodorra, mely ellen később oly nagyon kikelt. — A „*Stadium*“ tervét adja a legközelebbi országgyűlésen teendőknek, melyben azonban erősebb a capacitatio, mint a gyakorlati kivitel részletessége.

De Sz. gyakorlatilag is hozzáfogott a teendők valóstításához, s

oly kiszámítással, hogy a siker el nem maradt, miért is íranta a bizodalom mind inkább növekedett. De népszerűsége soha nem volt olyan, miszerint a tömeg „íranta szolgálai vagy örjöngő bálványimádást mutatott volna.“ Mert többi okok között, miért nem volt az így, állott *Wesselényi Miklós*, kivel őt a közvélemény összehasonlítgatta, s mondák az emberek: „Széchenyi vagyonosság útján akar vezetni köz szabadságra; Wesselényi pedig a köz szabadság útján a vagyonosságra.“ Pedig Sz. közölve járt mindenütt, a kormány és az ellenzék között is: onnan származott félreismertetése. — Az 1839-ki országgyűlésen történt kiengesztelődés után Sz. azt hitte, az agitatio szüksége ideig óráig megszűnt.

De a *Pesti Hirlap* felrázta ezen csalálomból. S a „*Kelet népe*“ megbuktatá Széchenyi népszerűségének nagy részét. Következett 1842-ben híres *elnöki beszéde* a tudós társaság köz gyűlésének megnyitására. Néma bámulattal olvassuk 1851-ben e szavait abban: „Oh nagy isten! távol van-e még tőlünk azon gyászidő, s nemzeti életek mértéke szerint nem borúl-e szaporábban ránk, mint gondolnók, mikor csak testületünk — a tudós társaság — fogja tán ereklýe gyanánt vagy inkább bágyadtan pislogó lámpaként őrizni azon nyelvet, melyet legdrágább kincsének, nemzeti s függetlenségi alapjának elismert ugyan a magyar, de forró vérétől hajtva, bálványaitól elszédítve, nem csak őrizni nem birta, hanem saját lábaival tiporta el!“

Széchenyi táborozott Wesselényi ellen, és a vukovár-fiumei vasút ellen, mely Kossuthnak volt kedvenc eszméje, végre ellenzette a védegyleti agitációkat is. Ő a Tisza-szabályozás mellett agitált, s az 1847-ki országgyűlés közeledtére kiadta utolsó munkáját a közlekedési ügy rendezéséről. De még e könyvnek megjelenése előtt szintén utolsó táborozását indította Kossuth ellen, a „*politikai programm töredékében*.“

A harmadik korszak beáll, s nem sokára Széchenyit és Kossuthot egy kormányban találjuk. De Sz. jóslatai neki és nekünk nagy bánatunkra beteljesedtek. — Bár reménylhetnők, hogy Széchenyi vége, mely minden halálnál irtózatosabb, országunkérti elégtétel legyen a nemzetek sorsát kegyesen intéző ura előtt a világoknak!

A MUZEUM TÁRCÁJA.

A JULIUSI TELJES NAPFOGYATKOZÁS.

Épen midőn jelen füzetünket berekesztenők, vesszszük a bécsi tudom. akademia küldeményéből Stampfer tanárnak az akademiában jul. 10. a fen nevezett tárgyról tartott előadása egy példányát, melyből a következő adatokat sietünk tisztelt olvasóinkkal közölni.

A július 28. leendő *teljes napfogyatkozás* Európára nézve egyike e század legnagyobbjainak; csak az 1842. július 8-dikai, mely fris emlékezetünkben van, bírt Európa déli tartományaira nézve még kedvezőbb helyzettel.

A július 28-dikán leendő napfogyatkozás *fél árnyéka* 1 ór. 13. 3-kor [bécsi középídtőt vévén fel] érinti először a földet a ferrói keleti hossz. $271^{\circ} 17'$ s az éjszaki szélesség $55^{\circ} 47'$ alatt. A *teljes árnyék* középpontja 2. 24. 8-kor érinti a földet először a keleti hossz $240^{\circ} 3'$ s az éjsz. szélesség $55^{\circ} 27'$ alatt, s elhagyja azt 4. 39. 2-kor, a kel. h. $70^{\circ} 22'$ s az éjsz. szél. $58^{\circ} 48'$ alatt. A *sötétedés teljes vége* akkor lesz, midőn a fél árnyék a földet elhagyja, a mi 5. 30. 7-kor lesz a kel. h. $45^{\circ} 42'$ s az éjsz. szélesség $20^{\circ} 18'$ alatt. A *teljes árnyék* tehát 2 óráig, 14 percig s 4 másodpercig múlat a földön, a *fél árnyék* pedig 4 ór., 37 első percig, 4 mp.

A teljes árnyék öve az Éjszak-Amerika nyugoti nagy tengeröblében kezdődik, innen éjszakkeleti irányban Amerika legéjszakibb részén, a Baffinsbayon és Grönlandon vonúl át, hol a legnagyobb éjsz. szélességet 71° alatt éri el. Innen délnek fordúlva Izland éjszaki részét érinti, Norvég és Svédhon déli csúcsait lepi be, s a keleti tengertől keleti Poroszországot éri el, innen Lengyel, délnyugoti Oroszországokon s a Fekete tengeren megy által, s végét a Kaspi tenger déli részében éri. Ekép megfutott útja 1750 földrajzi mérföldet tesz. Az öv szélessége nem mindenütt egyforma, középen tetemesb mind két végén; közepett 40 földr. mérföldre tehetni, minél fogva az egész öv 70,000 négyszeg mföldet vagyis a föld színének száz harminc harmad részét fedi el.

Az osztrák tartományok közül csak Halicsország legkeletibb részét érinti a teljes árnyék, és Brody azon egyetlen nevesebb hely, mely ott a sötétedést teljesen látja.

Minthogy pedig a fél árnyék a föld színére való projectiójában petekört képez, a tünemény körülményei a föld minden pontjára nézve sajátságosak és földrajzi fekvésétől függők, minél fogva a kezdet és vég időpontjai, a sötétedés nagysága stb minden adott helyre nézve külön kiszámolandók.

A teljes sötétedéskori homály oly sűrű, hogy az első nagyságú csillagok, sőt egészen derült ég mellett a másod nagyságúak is láthatók lesznek. Azon világos fénylő kör, mely a napot teljes eltakartatásakor körülveszi, némileg megvilágítja a földet; s az ég a látkör felé valamivel világosb az árnyéktekén kívül eső légkör megvilágosíttatásától.

A nap bolygói közül leginkább Venus, Mercur és Jupiter fognak kitűnni.

Azon helyek, melyeken a sötétedés nagysága 11.5 újnai, a legteljesb sötétülés idején Jupiterrel egyforma világításban részesülnek: így Eperjes, Kassa, Munkács stb. Bécsben a világítás valamivel csekélyebb lesz mint a Mars és Jupiter közti kisebb bolygókon; Lembergben közel olyan mint az Uranuson. Tapasztalhatjuk majd, hogy tízszer csekélyebb világítás sem tetemesen feltűnő, s hogy földünkön az élet s munkásság igen jól fenállhat oly világítás mellett, melyet Uranus élvez, feltéve hogy a többi viszonyok, a melegségre, növényzetre stb nézve változatlanok maradnak. Különben is a világosság behatása a szem érzékenységétől függ, s a legtávolabbi bolygók lakóinak szemei úgy lehetnek elrendelve, hogy a napfényt szintoly világosan érzik, mint mi. S ezen esetben ők irigylendő előnyben részesülnek felettünk. Az ő szemök t. i. az állócsillagok ürébe sokkal messzebb hatnak be a mienknél, mihez képest péld. az Uranus lakója a tizedik nagyságu csillagot szabad szemmel szintoly jól látja, mint mi a hatod nagyságuakat.

Fejezze be e rövid közlést némely érdekesb helyek sora a sötétedés időhatárai és nagysága feljegyzésével együtt. Itt a közép idők vétettek fel; ha valamely helynek igazi napidejét akarjuk tudni, a középidőből 6. 2 perccet kell kivonni.

<i>Helynevek</i>	<i>Kezdeté</i>	<i>Vége</i>	<i>Nagysága.</i>
Besztercebánya	5 ^o 41. 2	5 42. 2	11. 18
Brassó	4 16. 2	6 12. 4	11. 22
Buda	5 45. 2	5 45. 8	10. 94
Debrecen	5 55. 2	5 54. 5	11. 20
Eger	5 48. 8	5 48. 7	11. 15
Eperjes	5 51. 0	5 50. 7	11. 45
Féjérvár, Sz.,	5 41. 2	5 42. 0	10. 80
Fiume	5 26. 0	5 28. 2	9. 96
Győr	5 56. 4	5 57. 8	10. 85
Karlóc	5 52. 2	5 51. 5	10. 54
Károlyfejérvár	4 6. 5	6 4. 0	11. 10
Kassa	5 51. 5	5 51. 2	11. 59
Kecskemét	5 47. 5	5 47. 5	10. 88
Kolosvár	4 5. 2	6 2. 9	11. 24
Komárom	5 58. 5	5 59. 6	10. 89
Körmöc	5 40. 2	5 41. 5	11. 15
Kőszeg	5 51. 9	5 55. 8	10. 64
Miskolc	5 50. 2	5 50. 0	11. 24
Munkács	5 58. 9	5 57. 6	11. 49
Nagy-Károly	5 58. 6	5 57. 5	11. 51
Nagy-Szombat	5 54. 9	5 56. 6	10. 97
Nagy-Várad	5 57. 5	5 56. 5	10. 64
Nyitra	5 57. 4	5 58. 7	11. 00
Páncsova	5 56. 2	5 54. 8	10. 55
Pécs	5 42. 4	5 42. 8	10. 55

Helynevek	Keszete	Vége	Nagysága.
Pest	5 43. 4	5 44. 0	10. 94
Pozsony	5 55. 1	5 54. 9	10. 87
Ragúza	5 48. 4	5 47. 2	9. 77
Selmec	5 40. 5	5 40. 5	11. 10
Sopron	5 51. 6	5 55. 5	10. 72
Szabadka	5 49. 0	5 48. 7	10. 70
Szeben, Erd.	4 9. 7	6 6. 8	11. 10
Szeged	5 50. 8	5 50. 5	10. 79
Sziget, Marm.	4 4. 7	6 2. 6	11. 50
Temesvár	5 57. 2	5 55. 8	10. 79
Új-Vidék	5 51. 6	5 50. 8	10. 55
Vác	5 45. 2	5 45. 8	11. 00
Zágráb	5 52. 2	5 55. 8	10. 25
Zára	5 51. 9	5 53. 1	9. 78
Zimony	5 52. 2	5 55. 9	10. 52
Zombor	5 47. 5	5 47. 1	10. 57

MŰVÉSZET.

— *Petrich-Orlay Sámuel* historiai nagy képe [I. előbbi füzetünk 524. lapját] megérkezett, de már a műkiállítás megnyitása után, s így egy lehető legkevesebbé megvilágított sarokba támasztatott. Nem akarunk *szeretettlenségről* beszélni, de nem hiszszük, hogy ne lett volna mód kedvezőbb helyet találni. Nem vala-e érdemes némely kisebb képeket, melyeknek beosztása oly könnyű, áthelyezni, hogy e nemzeti szép gyáskép illő helyen s szükséges világításban jelenjék meg? Így tettek Zichy Mihály nagy képével is, Krisztus keresztfáról levételével! Ki fog nektek úgy nagy képeket festeni? Bezzeg Napoleonnak találtak helyet, s még külön bemeneti ár mellett! Az Orlay képe, II. Lajosunk testének megtaláltatása a mohácsi gyászmezőn, a müncheni műegyesület folytonos kiállításában kitétetvén, egy müncheni lapban róla ezt olvasuk: „*Mindenek felett Orlaynak egy nagy festménye köti le figyelmünket.* Ez idegen tárggyal, mely historiai sympathiáinktól oly távol fekszik, szerencsés művészi kezelés miatt rokonlunk. Az egésznek elrendezése, a személyek csoportozása, az egyes kitünőbbeknek kifejezése, — melyek közt a holttest maga s a legmélyebb fájdalomba süllyedt hitves, igen sikerültnek mondhatók — a festő képzelmeiről tesznek tanúságot. A rajz több kívánni valót hágy; ellenben a színpompa sok helyes tapintatot és értelmet bizonyít.” Megjegyezve, hogy a nőalak nem ábrázolhatja a királynét, hanem valamely a keresők kíséretében megjelent hazafi érzésű nőt — tán a kesergő hazát —; csak azt kérdjük, mikor fogjuk dicsőségünket a nemzeti tehetségek pártolásában keresni? Egyébiránt más magyar műerők is megjelentek a versenypályán, melyek közt a *három Markón kívül Korács Mihály, Borsos József, Molnár József, Barabás, Brodszky Sándor, Schaeffer Béla* stb. díszszel megállók a külföld művészei közt.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

XI. FÜZ.

AUGUST. 1.

1851.

TÜNDÉREK A MAGYAR ŐSVALLÁSBAN.

IPOLYI ARNOLDTÓL *).

Tündéri hitregénk köre. A név jelentése. Tündérország, tündéri társaság, boldog aranykor. A rozsz tündérek. Banyák, bábák. Végzet és jósnők. Hadnemtek. Turul. Alirumna. Rovó, rovásló, varázsló, iraló nők. Delibáb. Lég és víztündérek : Hattyunők. Vízszellemek : Sellő. Vándor-láp. Vízicsikó. Fullasztó. Duna tündere. Vízszörnnyek. — Erdei, hegyi szellemek. Faunok. Mohosnők. Faenyővők. Kömorzsolók. Törpék. Gnómok. Rémek. Kincsörök. Bányaszellemek. Házi nemtek. Szolgáló szellemek.

A magyar őshit felsőbb lényekrőlí mythosa legelénkebben ma-

*) Örömmel jelenthetjük olvasóinknak, hogy a Kisfaludy-Társaság 1846-diki híres jutalomtétele nem csak számos hazafiakat buzdtott verseny pályára szállva a magyar ősvallást minden részeiben kifürkészni, [bár a körülmények valahára úgy fordulnának, hogy a társaság a már vizsgált pályaművekről nyilatkozhatnék s a legméltóbbat megjutalmazhatná!]; hanem hogy *Hetényi János* híres bajnok a tudományos versenyek pályáján, szinte készített egy magyar mythológiát; mely nem sokára tán világot látand: s hogy végre most *Ipolyi Arnold* név alatt rejtezni kívánó, nagy készületű hazánkfia szinte e tárgyra — ősi műveltségtörténetünk legnevezetesebb ágára — fordítván figyelmét, azt a kitűzött kérdésénél is tágabb körben dolgozta ki, s vele a magyar közönséget nem sokára ajándékozta meg. Kedves dolgot vélünk tenni olvasóinknak, midőn annak egyik legérdekesebb cikkjét [a VI-kat] ismertetésül s előfizetlül velők közölni sietünk.

A szerk.

radt fen az eredeti sajátságú tündéri képzetben. Mit egyéb mythosok az istennők, nymphák, najádok, parcák, nornák, valküriák, elfek, féek, házi, erdei, vízi és hegyi szellemek, faunok és satyrok, wichtek és törpékről tudnak, mindez hitregénknek általánosh tündérekről maradványában nagyobb részt mind maig fellelhető. Sőt e mellett még egy külön sajátságos hitképzetet találunk véle összekötte. Míg az istennők, mint az emberiség, a természet, a föld jóltevő anyái jelennek meg, kik a halandókat kegyelve, látogatva, boldogító munka, foglalkodás és művészettel megáldják; a végzet és jósnők, a parcák, nornák az emberiség végzetét intézik, jóslataikkal előjelentik, a csaták sorsát elhatározzák; a wichtek, elfek, satyrok és faunok az emberi élet torz alakzatai; vagy, mint a csupán helyi nymphák hegy, erdő, barlang, víz, ház, sőt kincs sat. ör és véd szellemeiként jönnek elő: addig tündereink e felett még egy különös csodás boldog aranyhon, a *tündérhon*, tündérvilág, tündérországnak lakói, hol őket aranykori boldoglét veszi körül. Smíg egyfelül ismét a hitrege ezen aranykor tudatát velők azonosítja, más részt igen jellemzőleg szinte e mythosba foglalja annak — a rossz és gonosz tündérek képzetében — multát, átkos és ártalmassá változtát. És mint fentebb az óriásról mythosunkban egy ős kosmogoniai hit nyomait találtuk, úgy a tündér is a benne visszatükröződő aranykor és elmúlt boldog létről mythosi tudattal szoros összefüggésben lenni látjuk (l. Világ című XI. fejezetünkben a magy. kosmogoniai hitképzeteket, és az aranykorról mythost).

A tündér név eredeti jelentését nyomozván: birjuk a *tün* gyököt, mely a *tünik* igében *comparat*, *apparet* értelemmel bír. Fen van még egy közelebb vivő *tündik* igénk is szinte ily jelentéssel, szótáraink szerint (Sándor, Kresznerics 2, 275. *apparet*, *comparat*, *transfiguratur* és *transformatur*); de ezen utóbbi magyarázat, mint észrevehető, már csupán a tündéri képzet fogalmából van átszármaztatva, mert már régibb lexikographusainknál is (mint Molnár Albertnél) a tündér: *portentum*, *magus*, *praestigiator*, *qui se in varias species pro lubitu transformat, empusa*. A müncheni codexben is (l. Régi Magy. Nyelveml. III. k. 46—49. ll.) *tündérlet* a phantasma magyarítására használtatik.

Ezen *magus*, *praestigiator*-rali magyarázat általánossága (így találjuk a tátost, bűvöst, garboncást stb is szótárainkban) szükségessé tett egy szorosb meghatározást és újabb szótárainkban a *tündér*,

tündérleány nympa és féevel fordítatik. Oltokocsi (Orig. II. 11. fejj.) a tündért Tyndarossal összehasonlítván, és héber származatásaihoz híven mind a kettőt a héber: *tedar* = jugitertől eredtetvén, ezen értelemnél fogva szinte: *agilis*, *strenuus*nak magyarázza: *significat* — úgymond — *nobis hominem adeo agilem, ac celerem in suis motibus ac gestibus, ut facile se possit subtrahere ab oculis hominum vel se permutare, quasi dicam agyrtam seu praestigiatorum.* De ezen közönséges értelmezéssel már ő sem elégedett meg, és ez erőltetett magyarázat mellett, a praestigiator és agyrtától egészen eltérő népképzet foroghatott fön előtte, midőn hozzáadá: *nisi quod nostrum tündér et tündéres mollius quid sonat et honestius; hogy ezen mollius és honestius — gyöngédebb és kecsesb — alakban nyilván nymphai, a magyar tündérhez közelebb járó, hasonlatosság lebeghetett előtte, látható, miután Tyndar és tündérünk között a rokonságot abban keresi, hogy amaz egy najád, Bateia nympa fia volt; miért úgymond: *delicatas nympas solent nostri amantes subinde per jocum tündéres vocare, et viceversa hos illae.**

Szavunk e szerint gyöki értelménél fogva a *tünés* = *comparitio*, *apparitio* jelentésével birhat, és a tündéri természet majd föl, majd eltűnő jelenségét fejezné ki, mire több közmondásaink is mutatnának: *eltűnt mint a tündér. Tündér szerencse, Tündér világ: változó és mulandó életünk.* Sándor Ist. Kresz. Sz. II. 275. Mi egyiránt magyarázható volna azután, nem csupán a tündéri tünékeny természetre, de a fentebb érintett tündéri boldog aranykornak elmúlta és eltűnére is. A *tün* gyök alá találom szinte sorolva Kresznericsnél i. h. *tündöklő, tündöklők, splendet, fulget, radiat, effulget, nitet, micans, fulgens* igét és fogalmat, sőt u. ott Szabó Dávid után egy *tünekedik conatur splendescere* igét, és Faludinál Nemes Asszony 73. I. *tündéri pompa* — közbeszédi használatban is: — *tündéri fény* kifejezéseket, mi ismét a tündéri fényes aranyos képzzettel szorosán érintkezik. Egyébiránt a tündöklés *micans fulg ens* cselekvése is a föl és eltűnés jelenségével függ össze. Mennyire tartozik ide Kresznerics i. h. szinte e gyök alatti név: *tündemény* és *tünderény* *vespertilio, denevér, böregér*, úgy Molnár Albertnél a tündérnek empusávali magyarázata, azt a lidércnél (X. fejezetünkben) láthatjuk.

Tündéreinkről mondáinkban legelül is a fentebb már érintett képzzettel találkozunk, mely nekik egy külön és pedig csodás szép-

ségü fényes arany és boldog hont és lakot, tündérvilagot, tündérországot tulajdonít. Otrókoci fent i. h. szinte említi: dicitur etiam apud nos tündérország quasi dicam Tündéreum regnum. Sőt arról is, hol képzeltetett legyen ezen tündérország, azon nevezetes adatot hagyta fen, hogy a korábani néphit, Erdélyt tartá a tündérhonnak: per quod — tündérország — et si vulgus nostrum inepte Transsilvaniam intelligit, quasi tündér esset Erdély. Mit ő komolyan vesz, s mivel népünk közt már rég divatozhattak olasz tündérregék fordításai (melyek épen élénk tündéri saját hagyományainknál fogva különös érdeket gerjeszthettek), s közölök Otrókoci is azon historiai trivialis rhythmikát ismerte, melynek e kezdő verseit idézi is:

A tündérországról bőséggel olvastam.

Olasz krónikából kit megfordítottam ¹⁾—innét a néphitet Erdély helyett Olaszországra véli alkalmazandónak. Itt azonban az Erdély név vagy csupán egy ismeretlen távol helynek, más ismeretes távol-ság nevével jeleléseül szolgál; vagy valószínűbben mélyebb mythosi

¹⁾ Otrókoci ezen historia rhythmicája, mint első verseiből látni, nem más, mint a ponyva irodalmunkban maig ismeretes és terjedt argilusi verses monda. Vajjon hason, olasz tündérregéink nemzetünk azon fényes lovagi korából volnának-e még származtathatók, midőn az Anjouk, különösen Lajos olasz hadai a nemzetet Olaszországgal oly közel érintkezésbe hozták? Kétségtelen, hogy annak már azon időben virágzó költészete és irodalma befolyással volt ha nem is még irodalmunk [?], de bizonyára soha sem hiányzott költészetünkre. De mennyire és miként? ki fogná azt emlékeink híában földéríthetni? Az, mit az olasz tündér s más nemű regékből ponyvairodalmunk fentartott, ily magasb külső befolyásokra nehezen lesz visszavihető, nem is mentek azok annyira át a nép képzetébe, hogy idegen alakjok észrevehető ne volna; a számos későbbi felfrísítések kalendáriumi s hasonnan ü népies irodalmunkban inkább az eredeti kút-főkre voltak tekintettel, mint azoknak népünk képzetéveli assimilálására. Mind e mellett ez is még szorosabb összehasonlításra vár, de hol van még előbb ennek is gyűjtő Kisfaludy-Társasága? hol történetét író s magyarázó Toldya?! — Mennyire én tárgyamra szükséges vizsgálataim közt [i. e munka bevezetésében a kút-főket] az olasz eredeti tündérmeséket: Straparola és Basile Pentameronja, úgy az egész olasz tündéri mythost Schreiber [Die Feen in Europa. Freib. 1842.] szerint, a jelen általam összeállított magyar tündéri hitregével összevettem, benne az általános és más tündéri mythosokkal közös érintkezésen felül, semmi kitűnőbb befolyás nyomait nem találtam.

értelemmel bír, mint a *mythicus hét vár*, Siebenbürgen, Sedmohradská (a névnek a magyarbani elmaradása, míg az a németben és a szlávban fenmaradt, annak ily értelmét még inkább erősíteni látszik, l. szent jelvekről XVIII. fejezetünket) hona, s azonos a mondák azon *hetedhét országgal*, melyen túl a tündérhont múlhatatlanul helyezik.

Ezen regéink, mondáink és meséink, melyek a tündéri néphit-hagyományt majdnem egyedül tarták fen számunkra, élénk eredeti képekben festik e tündérhont ¹⁾. Így a népdal (II. 352. és III. 237. Gyűjt. 24, 32.) távol messzeségben, tengeren és pedig az Operenciás tengeren, és a hetedhét országon túl, hova az út, réz, ezüst és arany erdőkön, hasonló folyók mellett, meg az üveghegyeken átvézet, létezik a tündérhon. Majd mint a népdali (II. 352.) mese mondja: egy roppant sziklahegyben, melynek meredek csúcsai az égbe nyúlnak, nyílik meg az arany varázss vessző által a pompás lak, a tündérileg fényes termék; olykor mint (Gyűjt. 32.) ez csupán ily távol tájakon álló fényes arany palota, Gaal Györgynél (Ungr. Sagen u. Maerchen, 58.) erdők és egy tó közepett ködből alakult vár, melyhez felleghid vezet, de legtöbbször az egy külön gyönyörű világgént festetik, mint a tündér-ilonai mesék számos variánsai-

¹⁾ Szerző jelen mutatóványában is szükségesnek véli mythológiája mesei, mondái és regei kútfőiről — melyekről műve kútfőit előterjesztő bevezetésében szinte tüzetesen szól —; hogy az ismeretes gyűjtemények mellett, melyek Gaal György: Maerchen d. Magyarén. Wien, 1822. Mailáth: Magyar. Sagen und Maerchen. Brünn, 1825. és bővítve 2 kötetben, Stuttg. 1837. [hol kötetszám nélkül van idézve, az első kiadás értetik], Mednyánszky: Erzaehl. Sagen u. Lege den. Pesth, 1829. Népdalok kiad. a Kisfaludy-Társ. 1. 2. 3. kötet; Tompa: Népregék és népmond. Pest, 1846, s egyebütt elszórt, helyenként idézendő, úgy összehasonlításul használt magyar-honi szláv népmesék Rimanske Slovenskji Povesti. v Le oci. 1845., Schott Walachische Maerch. Stuttg. 1845. és Grimm: Haus und Kindermaerchen, összhasonlító 3-dik kötete; — hogy ezek mellett saját 100 darabon felül levő mese-, monda- és regei részint egészen eredeti, részint érdekes variánsi gyűjteményét [nagyobbrészt: Pozsony-Csallóköz, Győr, Komárom, Fejér, Veszprém, Hont és Nógrád magyar tájain gyűjt tteket] használta, és azokat e helyt kézirati *Gyűjteménye* folyoszámaival idézi. Ezen, mint a többi kútfők idézései is, melyekről előszavában szinte tüzetesen számol, itt idő s helykimélés miatt a legnagyobb rövidséggel történnek.

ban (Gyűjt. 24.) a tündér királyfit keresésére egyenest a paradicsomkertbe, tündérországba utasítja, s hol mégis a tündérek csupán nyáron laknak; legélénkebben a népdal (III. 237.) hol a réz, ezüst, arany erdön túl, mintegy mennyország nyílik a halandók előtt, a belé jövők szépek lesznek, mint az angyalok, a fákon ragyogó csillagok termenek, alattok ezüst források folydogálnak, fejér madarak csodásan énekelnek, itt még a varjúkárogás is fülemileének, és a cigánylány is angyal. Arany oroslán áll őrt, arany bokrok között fénylik a tündéri palota, a fényes termekben nagy vendégeskedésben arany padokon ülnek, arany tálakból arany késekkel és villákkal, arany récéket, pulykát és ökröket esznek, szolgálva arany zsinóros néptől. A réz, ezüst és arany erdőkől ablakaikra madarak repülnek s megkezdik a zenét, minőt emberi fül nem hallott, mire a tündérek táncra kelnek, forognak mint a gondolat; jöttek mint a forgósél; jöttek és mentökkor láthatlanok: „köd előttem s köd utánam, hogy engemet senki meg ne lásson“ azon mondat, mely által a tündér láthatlanná lesz (Gyűjt. 36. és Népd. III. 252-hözi variánsok). A tündér gyermekek ajkaira égből csepeg a tej, bölcsőjük hó és napsugárból készült, mosolyuk mint a hajnal hasadása, ha könyeznek (Gyűjtm. 40.) gyöngy hull szemökből; (Népd. III. 296.) midőn éjjel egy váiba leereszkednek hol, mint a mese mondja, a sötétséget harapni lehetett volna, a terem fölvilágosodik, mintha úgymond a hajnal jött volna belé hálai éjszakára, mert négy tündérlány szeméből a szoba négy szögletéből ragyog elő a csodás világosság.

Ezen tündérhon lakói társas viszonyban képzelvük, többnyire tündérkirály vagy inkább királynő áll fölöttök; a Tündér Ilonai mesékben ezen királynő maga Ilona (egy variánsában Gyűjt. 24. Ilona a tündérkirálynőnek csupán leánya), többnyire a főszerepes tündér jö elő e minőségben, kinek azután a többi tündérek — három, hét, leggyakrabban tizenkettő — leányai, vagy környezetét képezik; de kívülök még fürge szolganép is veszi őket körül. Vajjon ezen tündérek csupán nők, vagy férfiak is? a mese és monda többnyire csak tündér leányokról szól, de olykor (mint a Népd. II. 353. és III. 237.) ismer tündérfiakat is, és ilyenkor ezekhez királyhölgyeket, mint a tündérnőkhöz királyfiakat, párosít. Mindnyája fiatal, csoda szépségű, mit a mesében a hófehér szín és különösen a múlhatlan, hosszú, sarkig érő aranyhaj és aranyos ruha, olykor az Aranyka tündérnév is (mint Gaal 127. a szlávban is Zlatá Baba Zlatovlaska,

Rímauski 96.) fejez ki; hasonlókép a tündéri boldogságot is az aranylét, az arányhon, melyben minden, az őket körülvevő egész mű és természet, föld, fa, erdő, víz, ház, a legdrágább ércsek, drágakő, arany, ezüst, és gyöngy fénye, szépsége és jóságával bír. E közepett lakomák, tánc, melyről a mese (Népd. II. 353.) jellemző vonása, hogy a tündérlányok minden éjjel egy pár sarut elnyűnek, és vigalomban foly a boldog tündéri élet, olykor még egy különös szende ártatlanság vonásait is áttüntetve (I. Népd. III. 237.). Ezen táncok és a vele összekötött tündéri cultus nyomai vannak úgy hiszem fenn a *lapockás táncban*, melyről Otrókoci id. h. emlékezik: hogy azt a leányok „Tündérek jövének“ éneket dalolva játszszaák (hasonlókép Bartholomaeides Notit. Com. Gömör. p. 450.). Lejebb a pünkösdi királyban és a (Népd. I. 405.) tündéri játékokban hasonló nyomokat lelendünk (I. a szertartásokról szóló XVII. fejezetet).

De ezen boldog tündérhonba csak ritkán juthat el halandó; tündérek kegyeltjének, választottjának kell lennie, ki csábjaik által oda édesgettetik, és csak varázs-szerekkel, sanyaru próbák után érhet célhoz. Így a fentebb idézett népdali mesékben a tündérhonban járó leányok éjenként bűvös írral, melyet egy boszorkány nyújt nekik (I. lejebb ennek összefüggését a tündérrel) kenik meg vállukat, és szárny-növe repülnek el a tündérhonba. Gaalnál (53.) már a született gyermek fölött lebeg egy kárvágyó tündér végzele, hogy a mint lábával a földet érintendi, úgy hatalmába esik; hasonlókép Mailáthnál (37.), de leggyakrabban maga a tündér száll elő ingerlő csábjaival, mint Tündér Ilonában, ő ülteti a király kertjébe az arany almafát, hogy általa a királyfit megnyerhesse, és szépsége által a tündérhon keresésére buzdítsa. Gaalnál (127. 313.) e tündér szerencse a tündérnek tett szivesség vagy szolgálat és segítség, gyakran megváltás, díja. De ekkor is csak hosszú vándorlás után, túl a tengereken és hegyeken, bölcs állatok mint a griff, az egyszemű óriás, állatkirály stbnek útmutatása és tanácsa, majd ismét varázseszközök által, mint az ördögfiaktól (itt bizonyára szinte tündérfiakból torzítvák, lásd Gaalt 127., mint általjában mind ezen lények közvetítő tündéri alakzatok) elcsalt láthatlan köpeny, mérföldet haladó saru s a csattanó ostor, mely „híp, hop ott legyen a hol akarok“ mondatra, kívánsága teljesül, — juthat a tündérhonba. Itt még a tündérkirálynő cselei és próbái várnak rá: például egy nap alatt az erdőt üveg fejszéjével kivágni, arany s drágakövekből palotát építeni (mint

Gaálnál 53.), üveghegyeket gyűszűben hordani, húsz mérföldnyi fekete folyót egy nap alatt kiinni stb (mint Gyűjt. 24.). Másutt megvinni kénytelen a hős, mint Mailáth 257. A próbánál ismét a tündérkirálynő ellenében egy más tündér áll segítségül bűvös vessző kard, síp, bájjal által.

Mélyebb és határozottabb mythosi jelentőséggel bírnak mondáink és regéink, midőn a tündérek halandók közti megjelenését, s az emberi ügyekben áldásos és boldogító befolyásukat beszélik. Regéinkben ezen jelenség — mint már fentebb érintők — mindenkor az aranykor, a boldog megelégedés koráról emlékek egybefűződik, s eltűntét egy szomorú érzet kitűnő alaphangjával kísérik: így egy Csallóköz-Püspökii monda szerint (Gyűjt. 45.) Csallóközben még azon időben mielőtt *csalóköz* lett volna, szép aranyhaju tündérlányok jártak át a Macskaréven a mogyorósi uraság réjtjére; egy agg fűzfa alatt, mely még ma is látható, teríték meg éjente asztalukat; kinek kedve tartá, az hozzáállhatott és jól lakhatott, távoztukkor sarujokról aranypor hullott nyomukba, ki mennyit bírt, annyit szedhetett, nem is volt akkor sem koldus, sem szegény az egész tájékon; de mióta egy gazember a tündérek asztalánál jól lakozott s háladatlanul rácsunyított, azóta soha sem látta senki többé a tündéreket. A macskási halász kompjában utánok egy arany patkót talált, s azzal ki volt fizetve, a tündérek eltűntek, s a vidéken most gyakran nyomor és inség uralkodik: a sziget Aranykert helyett Csallóközé lett. — A jellemző mondában már a *Macskarév* — ezen állat tündéri s boszorkányi sajátsága miatt (l. Boszorkány, XV. c.), úgy a *Mogyorós* név (l. Varázs XIV. c. a mogyoróvessző mythosi jelentéséről) mint a sziget nevei is: *Csalóköz* és *Aranykert*, hol a Dunától partjaira mosott aranypor egykor dúsan, s még ma is találhatik — mythosi eredetre mutatnak (l. erről még alább). Hasonló mondát bírok Hontból Gyűjt. 71.: Födémés és Palást között az iszkornyai pusztán egy köhalom alatt, melyet a hagyomány régi templom s város romjainak tart, elterülő tóról a rege ez: hajdanában tündérlányok jártak mosdani a tó partjaira, ott fésülék naponként ragyogó aranyhajukat, a kifésült és elhullott arany szálakat a környék népe utánok fölszedegeté, s dúsgazdagságban éltek, arany szövetben jártak, de mire egy fősvény kapzsi ember meglesé a fésülködő tündéreket, s közölök egynek a haját elvágta, ezóta eltűntek, a táj népe elszegényült, kiveszett lakaik romba dőltek, a táj silány pusztává

lett. Ezen tündéri boldog aranykornak bár homályosb és zavart viszhangjait találok a Népd. I. 405. sz. és köv. játékdalokban, melyeknek már föntebb tündértiszteleti értelmére figyelmeztettem. A tánc-csoportozatok közt kettő kaput képezve, énekeltek: „*Nyitra egyyon az arany kapu,*“ serkentetnek az átbujók: „*Az arany alma most bimbózik; arany hidat csinálnak, melyen szinte át kell menni. Az aranyat, ingyen aranyat, ezüstet, mind sáraranyat (aurum electrum?) majd a: „Boldogasszonytól“ (tündéri név volna-e fen ezen új hitünkbe áttért, szinte sajátságos nemzeti kifejezésünkben?), majd „Boldogasszony falvára felfutva kapják, hol kérve kérik, adva adják, tekenővel mérik.“*

Föntebbi regéink az aranykor elmúltát (hasonlókép östörténeti mondánkhoz tartozólag, I. Világ, XI. fej.), későbbi elaljasodás, háladatlanúság és gonoszság által bekövetkezettnek mondják, melynek a jelenlegi nyomor s inség bűnhődése. Vajjon azonban ezen bűn és háladatlanúság, s az általa enyészett boldogság és bekövetkezett elenséges világvégzettel támadt-e fel? vagy már előbb, csupán ellenében az ártatlan boldogító tündérekkel, létezett-e ismét egy neme, sőt egész serege a rossz kártevő tündéreknek? Meséink s mondáinkban ezek leggyakrabban csupán: *a rossz, gonosz tündér* név alatt, majd ismét *rén banya, vasorrú bába, gonosz mostoha*, olykor *keresztanya, komaasszony*, sokszor *fekete cigány asszony*, s majdnem legritkábban — eredeti meséinket értem — *a boszorkány* név alatt jönnek elő, ez utóbbi esetben is mindenkor újabb helyettesítés nyomát, a variánsokban folytonos habozással, viselve magokon. Az előbbi mythossali ily összefüggés meghatározása a zavart tudat mögött nehézséggel jár, s csupán az összes tündéri mythos képleteiben enged némi magyarázatot. De ezen gonosz és rossz akarató tündérek káros befolyása az emberi cselekvésre amaz elzárkozottabb boldogító tündérékéénél sokkal hatalmasabb és míg emezek gyönyörérzetet költő bájuk által hatnak, addig amazok bűv és kúrúzszaal gyakorolják gonosz varázsukat. Alakjukra közönségesen öreg nők: vasorrú, mohosképű, orra földig ér, szeme vénségtől megmohosodott (mint a Népd. III. 231, 240.), borzas ősz haja föláll mint a serte, nagy zöld fogait vicsorgatja, pofája ráncos mint a darázsfészek (Gaal 4.). Egy tövissel benőtt csodáról, szarvval homlokán, is tud a Népd. III. 211. — Lakuk sötét erdőben elhagyott rom, vagy gunyhó; a mesében sokszor áll róla, hogy az eltévedt

utas az erdőből elébe pislogó világ után megy, s egy vén banya, öreg anyóka lakához jő (mint Gyűjt. 19.). Ezen lak olykor borzadalmasb (Mailáth 267.): a vasorrú bába palotája csupa halálfölből épült, közönségesen még egy fő hibázik az épület befejezésére, és a vasorrú bába örömmel üdvözlí a betérő vándort: végre — úgy mond — háromszáz évi hasztalan várakozás után a háromszázadik fejre is szert tehet, s palotáját befejezheti; vagy (mint Gyűjt. 18. és 14. Népd. III. 244. beszéli) a boszorkány házkerítésén emberbelek függnek, a karókra emberfők tűzvék, s az ablakok megett mint almák egymásra rakvák. Magányosan laknak itt többnyire, de sokszor három, sőt tizenkét lány körében, kik érc lovakká kárhozvák (Mailáth, 268.), a hozzá tévedő halandó örömmel fogadtatik szolgálataiba; az év közönségesen csak három naphból áll, ha azt kiszolgálja, minden kívánsága beteljesül, ellenkező esetben halál fia; de azt csak a varázserő s bűvszerekkel ellátott képes tenni, ki azután a próbákat kiállja, az érctüzes ménnek fölött st. hatalommal bír (Népd. III. 240. Mailáth, 267); a vasorrú bába birtokában van a táto is, mélyen a föld alá ásva, kit ekkép a mondahős kiszolgálhat (u. ott). A gonosz tündér szolgálatát teszik a *fekete macska*, ki Gyűjt. 14. szerint szinte saját elkárhozott leánya; *rőt kakas*, *fekete kutyák* (Népd. III. 287, 233.), melyeken kocsizik; a levegőben pemetén, szénvonón száll, és vas gereblyéjével kergeti a bosszúja elől táton menekvőt (Mailáth 211. Gyűjt. 1, és 25. Népd. II. 366.). Szövetségben s majd anyai (Gyűjt. 21. Népd. III. 231.), majd női (Mailáth, 199.) viszonyban van a sárkánnyal (l. szent állatok X. f., sárkány). Ördögeli szövetségéről a mese még alig tud valamit. Ezen tündérnöket közönségesen gonosz, kárörvendő, rosztörökvő akarat, sokszor kegyetlenség jellemzi. Kik fölött varázsukkal bírnak, azok halál fiai, fejökből épül a palota, belükből a kerítés. Gaalnál 5. a vándor szívét akarja kitépni, Népd. III. 213. az irigy boszorkány megölt lányai szívét és máját e felkiáltással falja fel: belölem kerültél, belém mégy vissza; Népd. I. 464. és Gyűjt. 33. a varázsvesszejétől érintett azonnal kövé dermedt. A Népd. II. 366. leányai fejét metszi el, jegyeseiké helyett. Vas gereblyével veri Mailáth, 279. ércleányait. A halott tengeren evező vén banya, Mailáth, 171. minden átmenőt dióhéj csónakából vízbe fulaszt. Gaal, 66. a rosz tündér szilkaival mennydörgést és jégesőt, lábtoppantásával földindulást gerjeszt. Mailáth, 43. elterítve köpenyét sötétséggel bűvöl,

nyelvét kiöltve villámok, fogát légbe vetve jégzápor hull, köpésére árvíz támad.

Gyakran tudnak még meséink ezen káröröm okairól is holmit, péld. a rossz tündér a nála vagy legalább édes lányánál szebb, szerencsésb boldog királyfi arája ellen tör, őt vízbe fulasztja, üldözi különféle mód és alakban (Népd. III. 260. Gyűjt. 19.). Arany haju arany csillagos szülötteit eb és macska kölykekkel váltja fel Népd. III. 211. Gaal 290, 390.). S e tekintetben nyilatkozik a tündéri mythos azon jellemző vonása is, hogy ezen gonosz tündéri, boszorkányi képletek, közönségesen egy boldogító tündéri lánynak, sokszor saját lányuk képében személyesítve, ellenébe állítatnak; mit a mesében közönségesen egyfelül az aranyhaju, arany csillag és holddal homlokán és mellén tündöklő szépségű árvák, mostoha lányok, hamupipókékból lett királyfi arák; másfelül ismét a mostohák, boszorkányok, szomszédnők stb fejeznek ki ¹⁾. Sőt még arról is emlékeznek meséink, hogy ezen alakok csupán elkárhozott tündérek; s hogy ismét mind ezen üldözött tündérek átkuk alatt szenvednek (Gaal, 53. 127, 138. Mailáth, 157.). Ilyenek a föntebbieken kívül mindazon arany és ezüst, föld alatti palotákban elkárhozott, a sárkány és boszorkány neje hatalmában lévő hármastündérek, kik a hős szabadítására várnak, hogy tündéri boldogságuk helyreálljon (Gaal 25, 77. Mailáth 199. Népd. 296. st). A Népd. II. 353. és III. 240. látható mesék még arról is akarnak tudni, hogy az ártatlanságukat vesztett tündérek lesznek boszorkányokká (l. Gaalnál is 313.). De meséink még azon szebb színben is állítják őket elő mint öreg vén anyákat, kik bölcs tanács, jóslat, a végzetelőremondásával a halandók segítségére vannak, csupán a rajtuk elkövetett méltatlanság, vagy különös bűnért büntetnek, a jóért jóval fizetnek (Mailáth 199.). Mint könyörülő keresztanyák is jönnek elő (Népd. II. 355, III. 226.), kik keresztségi ajándokul varázsszert nyújtanak, kiket csak anyókáknak kell szólítani, hogy azonnal még a legkegyetlenebb is e szavak által: „*Szerencséd, hogy anyádnak nevezélt!*” megkérleltessék (Gaal 77, 429, 444. Népd. III. 241.).

Itt csak a mesei boszorkányi hagyományt eredeti rossz tündéri értelmében akartam adni. A későbbi sajátlagos boszorkányit, mely a boszorkánypörök korában a népvéleményben újra fölmerült, illető helyén adom a Boszorkányokról szóló XV. fejezetben.

¹⁾ Ezen képletek kizárólagos *astrális* magyarázatáról, mint az, az újabb mese-magyarázóknál divatos, a bevezetésben, a mesei kútfőknél, volt alkalmam szólhatni.

Az itt összeállított, már nagyobbára homályos s eltorzult vonásokban bírjuk tündéri hitregénk töredezett hagyományát. Benne mind a mellett némi mélyebb jelentés sok oldalú értelme félre nem ismerhető; és különösen, tekintettel a más hason mythologiai emlékekre, a rajta keresztül szövődő, bár szakadozott, mythosi eszme szavai még fölfoghatók, s itt ott magyarázhatók.

Azon majd boldogító, majd káros befolyás az emberi cselekvésre, melyet a tündérek által gyakoroltatni láttunk, s mely mindenkor a mondahős végzetszerű küzdelmét, vesztét vagy győzelmét idézi elő, világosan mutatja a tündérek azon különös rendeltetését, melynél fogva a halandók sorsát és végzetét intézik, meghatározzák jövődőlés (jóslatok), javaslatok, tanácsok, varázs-szereik által, ellenséges végzetök leküzdésére, győzelmére segítik, vagy vesztét eszközlik; hasonlóan a classicus mythosi hellen mérek romai parcák, román fáták (a fatumtól), féek óéjszaki nornák, valküriákhoz stb, kik már a születő gyermeket jóslatukkal fogadják, élete szálát fűzni kezdik, fonják, fölötté öröködnék, virasztanak, végzetét intézik, határozzák, a harcok kimenetét eldöntik. — Így látjuk még ennek nyomait mondáink homályos képleteiben is: Gaalnál 53. a mese emlékezik még „*azon korra — úgymond — midőn az emberek sorsát még a tündérek intézék,*” mint egy tündér a született gyermek fölött azonnal tudatja végzetét, hogy a mint a földet lábaival érintendi, a gonosz tündér hatalmába fog esni, s a mondahős minden ovatossága dacára végzetét kikerülni nem képes; hasonlókép Mailáthnál 35. Még inkább, mint egyes hősök, érdekelheté a végzet felőli mythost a nemzetek eredetének különös végzete. Östörténeti mondáinkban ezen hitjelenséget még szinte föltaláljuk, elvegyítve bár idegen mythosi értelemmel, de mely által az számunkra maig fentartatott. — Ős európai hagyományok emlékeznek a hún nép eredetéről szóló, valószínűleg eredetileg hún, s amazoktól eltorzított, azon mondáról: hogy a húnok, bizonyos gót *Aliorumna* bűvös nőktől veszik eredetöket. Jornandes, c. 34. beszélve a húnok eredetéről mondákat (vesd össze az 5. fej. nec eorum fabulas alicubi reperimus scriptas, qui eos dicunt etc.) a többi közt tudósít arról is, mikép: „*Filimer rex gothorum — reperit, — in populo suo quasdam magas mulieres, quas patrio sermone aliorumnas is ipse cognominat, easque habens suspectas de medio sui proturbat, longeque ab exercitu suo fugatas in solitudine coegit*

errare, quas silvestres homines, quos faunos ficarios vocant, per eremum vagantes dum vidissent, et earum se complexibus in coitu miscuissent, genus hoc ferocissimum edidere. (Thur. I. 3. a többi tudósításokat.)

A hún nemzet ezen sajátoságos ősanýai Alirumna neve, miután annak Jornandes is gót jelentést („quos patrio sermone“) tulajdonít, már a germán tündérjós és végzetnökrüli mythos körébe s jelentésére vonatott (Grimm Myth. 375.), mi azonban mythosunkrai vonatkozásában alig szül nehézséget, sőt inkább tündérnökrüli hitregénk magyarázatául szolgál, miután e nevet mind alak, mind értelemre nézve lejjebb saját mythológiánkba is áttérni látandjuk; míg másfelül magát e mondát, nemzetünk ily különös nőktüli származásáról, saját krónikai hagyományaink szinte, és pedig eredetibb alakban, ismerni látszanak. Szerintök Nimród fiai egy nap a meöti mocsárok közöl kimenván, a pusztában Bereka vagy Belar leányait férfiak nélkül zene közt táncolva lelék, s azokat magokkal ragadva közöttök levő Dule alán fejedelem lyányait, Hunor és Magor vevék nőül, kiktől a húnok és magyarok származnak: „Sine maribus in deserto loco in tabernaculis permanentes uxores, ac pueros filiorum Bereka (Kézai: Belar, Berela) cum festum tube celerent, et choreas ducerent, adsonitum simphonie casu reperierunt, quos cum eorum rebus in paludes Meotidas rapinis celeribus deduxerunt. Hec fuit prima preda post diluvium. Accidit autem Dule principis alanorum, in illo prelio inter illos pueros, duas filias comprehendí; quarum unam Hunor, aliam vero Magor sibi sumpserunt in uxores: ex quibus mulieribus omnes Huni, pariter (Kézai *síve*) Hungari originem sumpserunt. Chron. Bud. Podhradczky 9. Kézai I. 1. E szerint, mint látni, a zavart és homályos monda, szinte ily, a pusztában elhagyott, férjek nélküli nőkröl szöl, s bár nyilván bűvös és tündéries nőknek nem mondja, mégis az ünnepélyes tánc és zene, mely között a vadászok által a pusztá közepett találtatnak, erre mutatni látszik; míg a hún nemzet különös származtatására nézve a jornandesí monda ez utóbbiak torzításaként jelenik meg, s a gót s alán fejedelmek, Alirumna, Dule, Bereka, Belar, Berela nevek habozása dacára is a két monda közti összefüggés, mint szinte a nemzetek eredetérőlí végzeties hit nyomai félre nem ismerhetők¹⁾.

¹⁾ Hasonlóképp vegyül el, a meoti szarvasról, szinte ezen mythosi körbe

A hadak és csaták kimenete és végzete volt azonban az, mi az őskort kitünőleg érdeklé, és innét a csaták sorsát intéző, határzó, különös végzetszerű tündéri hadnemtökröli hitet is a többi fölött különösen kitűnni látjuk. Ezen hitképzet alapeszméje nyilatkozik ismét egy-két ős húnkori (attilai) mondánkban. Egyikét ezeknek szinte egy német helyies hagyomány tartá fen, míg a másik történeti mondáink saját krónikai feljegyzésében is előkerül. Az előbbi szerint midőn Attila hadával a Lech folyón átmenni szándékozott volna, egy Rúna-szűz által a háromszoros „vissza Attila“ (zurück Attila) kiáltással riasztatott el. Stetten: Erl. aus der Gesch. Augsburgs 25. Ezen vonás felvilágosítja azon másik, Attila és Leo pápáról, ismeretes mondát (Kézai I. 4. Thur. I. 21.). Leo követségével Attila elébe lépve: dum — in equis uterque mutuo loquerentur, graveque videretur regi admittere quod romani postulabant, inter colloquia contigit Ethelam sursum aspicere, superque caput suum in aere hominem pendere, gladium tenentem versatilem, qui caput ejus auferre minabatur. Thurócinál e versióval: midőn hada álmélkodnék rajta, hogy a pápa szavai által oly könnyen megkérleltetni engedé magát, feleli: non ego, illius qui ad me venerat, personam honoravi, alter ibi astabat vir, sacerdotali habitu amictus, forma et intuitu severus, venerandaque canitie perfusus, qui gladium evaginatum sua tenebat in manu, *fremensque et dentibus stridens in me*, nisi petita admitterem, mortem instantissimam, et *triste personae meae exitium* minabatur. Ezen népszerűbb magyarázat-e vagy egy mellettök külön fönmaradt hagyomány? egyszerűn Attila feje felett lebegő s meztelen kardot ellene csapásra intéző angyal vagy szellemről szól. Mint látni e két monda is, mint az egész attilai mondakör, a hódító európai nevezetességénél fogva már korán elterjedhetett idegen szomszéd népeknél is, s ezen elágazás által szenvedett ily idegen (mint itt az első német hitregei, a másik keresztényi) befolyás alatt; de a hadat intéző, gátló, stb fensőbb lényekről mythosi eszme rajta még meglátszik. Valamint a monda e

---

tartozó, Jornandesnéli monda [*cerva disparuit: quod credo spiritus illi, unde progeniem trahunt — egere*] nem csak a véle egészen megegyező krónikai feljegyzéssel, de még a fejedelmek korábóli hason hitregei mondánkkal, l. Anonym. c. 34. és Szent állatok, X. c.

vonást tartá fenn: hogy dühöngve és fogcsikorgva lebeg a léghen a hős fölött egy alak, s kardjával a végzete elleni merénnytől élte szerencsétlen kimenetével fenyegetve, elrettentli; e fremens et stridens dentibus alakhoz hasonlóan képzeltek a hellen mythos hadintéző végzetnői, a Kérek (az általánosb *Μοῖραι* végzetnőktől különböző hadmentő *ἑστία*): fogcsikorgva dühöngnek ezek is a csatában Hesiod Scut. 249—254, s körüllebegve az elhalókat l. Homér Il. 18. 535. Így a valküriák, az éjszaki mythos hadvégzetnői, kik már előre meghatározzák a csatatéren elesendő hősöket (honnét nevök is: val=csatatér, kühr=wählen, választani), az ő tisztök (Grimm Myth. 389., Vollmer Myth. Wört. 1533.) a harcot vezérteni, azt eldönteni, ellenzeni vagy meggátolni, mit föntebb a rúna-szűz e kiáltásával: vissza Attila! jelent, a másik mondában pedig a karddal fenyegető alak fejez ki. A Saemund. 44. 45. szerint a tizenhárom valküria közül a csatát gátló valküriák neve Hlöck és Herfiötr; az ónémet merzeburgi ének szavai szerint pedig sumahapt, heptidum=einige hefteten, Haft=némelyek közölök a csatát szüntetik, suma heri lezidum=andere hielten das heer auf, — míg mások a se-reget feltartóztatják. A germán hadjárásokról tudósító római íróknál számos mondákban leljük e hiteszmét kifejezve: Svetonius in Claudio 1. species barbarae mulieris humana amplior, victorem tendere ultra sermone latino prohibuit; hasonlóan (Cass. Bio. 55.) az Elbéhez közelgő Drusus menetét egy csodás nő ellenzi s gyászos végzetét előjeleníti. Ael. Lampridius in Alex. Sever. c. 60. mulier druias eunti exclamavit gallico sermone: vadas, nec victoriam speres, nec te militi tuo credas.

Ily, a csaták kimenetét, s a nemzeti hősök végzetét intéző különös védnemtöröli hit forog fen a mí őstörténeti mondánk sajátságos mythosi alakjában: a *Turulban* is. A jelenség hasonlóan egyfelül az őshún mondába ér le; míg másfelül a későbbi egész magyar történeti hagyományon keresztülvonúl, és némileg ismét az éjszaki regékbe is áttér. Már Attila győzelmes hadi zászlóin a Turul, koronás sasmadár, alakja lengett, mely jelkép és cím alatt a magyar nemzet Gyéza idejéig hadakozott és kormányoztatott: banerium quoque regis Ethele, quod in proprio scuto gestare consueverat, similitudinem avis habebat, quae hungarice Turul dicitur, in capite cum corona. Istud enim banerium Huni usque tempora ducis Geiche, dum se regerent pro communi, in exercitu semper secum gestavere, Ké-

zai I. 2. A dubnici krónika meg is magyarázza e ma már — s úgy látszik annak iratása idejében is — ismeretlen madár nevét: in balnerio (sic) avis imaginem habens admodum austuris, que hungarice Turul dicitur (Endlicher Jahrb. d. Lit. Anzeig. 33. sz. 9., a codex 46. l.). Azért a többi krónikákban (Chron. MS. Poson., Podhradczky Kézai 22. Chron Bud. Podhr. 19, Tur. I. 13.) csupán a latin *astur* névvel jön elő: banerium quoque regis Attilae quod in suo scuto gestare consueverat (Tur. tum in scuto tum in vexillo) similitudinem asturis in capite habebat cum corona (Tur. avis imaginem admodum asturis depictam, coronam in capite habentem). Mi által egyszersmind tudósíttatunk, hogy Álmosnak születését, történeti mondánk szerint csodásan eszközlő *astur* szinte ezen Turul: matri ejus — Almos — pregnantis per somnium apparuit divina visio in forma asturis, que quasi veniens eam gravidavit, et innotuit ei quod de utero eius egrederetur torrens et de lumbis eius reges gloriosi propagarentur stb: Anon. 3. Chron. Bud. 35. Tur. II. 1; azért a Kézai-krónika, bár e mondát elhallgatja, mégis kétségtelenül annak nyomán származtatja a magyar fejedelmi ivadékokat: de genere Turul: Árpád filius Almi, filii Elad (Eleud), filii Uger (Ugek), de genere Turul. Kézai I. 4. Hasonlóképp a Turulnak ezen *astur*, és krónikáink német áttételeiben: Gayer=keselyű, ölyvsólyom és sassali magyarázata ¹⁾ figyelmeztet, hogy azon hatalmas sasok is, melyek a Susdalban pihenő fáradt magyar hadat, midőn a havasokat áthágni vonakodnék, csipőseik és ragadozósaikkal megszálva, ösztönzék őseik ígért honába minél hamarábbi betérésre, ugyan ezen hadvezérlő s nemzeti végzetet intéző Turulok képét viselik: deinde transcenderunt Alpes in quendam provinciam, ubi viderunt aquilas innumerabiles, et ibi propter aquilas illas manere non potuerunt; quia de arboribus tamquam musce descendebant aquile, et consummebant devorando pecora eorum et equos; volebat enim deus ut citius descenderent in Hungariam: Chron. Bud. 37. Tur. II. 1. Hau-

¹⁾ Az *astur*, Firminianus szerint sólyom, ölyv=habicht, olasz *astore* és franc. *autour* névről bővebben l. a szent állatokról szóló X. cikkünket. Haugennál 1. 2. 3. lev. Gayerral fordítatik: er füret in seinen phanen und schilten einen vogel als einen geyern der ein kron auf seinen haupt hat. Muglein Kovachich Saml. 9. l. egészen kihagyja. A pozsonyi evang. lyc. codex is csupán: „eyn sunderlich czaichen“-nek mondja.

gen 8. (do funden si unzelich viel adler gross gayer). Mint már az egész attilai húnmondakörről föntebb mondók, s kitünőleg a hún hadisteni kardróli hagyománynál látni fogjuk mint vegyül az el az óéjszaki hitregékkel; úgy ezen hadvezérő sasmadár alakról, s különösen egy ily turulos győzelmes magyar zászló és hadvégzetes jelvrőli hit nyomát vélem találni a norman regében Asseriusnál in vita Alfredi ad an. 878. 33.: vexillum quod reafan vocant, dicunt enim quod tres sorores Hungari et Habbae, filiae videlicet Leodbrochi vexillum texerunt, et totum paraverunt illud uno meridiano tempore, dicunt etiam quod in omni bello, ubi praecederet idem signum, si victoriam adepturi essent, appareret in medio signi quas corvus vivus volitans; sin vero vincendi in futuro fuissent, penderet directe nihil movens: et hoc sepe probatum est. Már itt a három nő, a különös Hungari s Habbae nevek ¹⁾, déltájban szövése (l. a tizenegy és tizenkét óra közti babonás fonásról Grimm Myth. 1066) egy hadvégzetet hirdető zászlónak, a szám és foglalkodásnál fogva parcai (lásd lejjebb) alakok s értelemre mutatnak. A hadvégzetet intéző madáralak itt holló, minőt szinte lejjebb tündér alakjaink közt látni fogunk, s kitárt vagy leeresztett szárnynyal jelenti a csata kimenetét. Bár az idegen mythosok hason, hadvégzetet intéző lényekről: turul, sas, holló, madár alakjaikról nyilván már nem tudnak, a róloki adatok azonban még gyakran ily madáralak vonásait tüntetik elő. A hellen Kéreket Pausanias (Eliaka V. 1. XIX. 1.) mint ragadozó madarakat görbe körmökkel festi és Hesiod. Scut. 249. szerint is midőn fogcsikorgva a küzdő hősök közé leszállongnak, véres körmökkel ragadja meg közölök kiki saját áldozatát, és az elhullottak vérét szívják, mint a magyar sereget üldöző sasok; a valküriákról is tudatik még, hogy sasok és hollóktól kísérvé szállának le a csataterre (Grimm M. 394. és Saem. 160) hadviselés helyetti jellemző költői kifejezése: *ala gögl gunna systra = aves alere sororum belli*. A volunderquidában a három valküria röpül a csatába, hadmesterségét gyakorlandó; rólok, mint általában a velők közönségesen elvegyülő hattyu- s általánosb végzetnökről, a regék:

¹⁾ Mint ezen nevekről, úgy a Turulról és a turuli címről, mely a királyi és országos címernek a keresztyénség felvételekor megváltoztatta által kimúlván, úgy látszik az Árpád családban, s az állítólagosan hún származású székelyek címeként is fenmaradt; valamint az egész turuli mythosról bővebben l. a szent állatok cikkét.

alatus pennatus, szárnyas és tollas tündéri tulajdonság kifejezése. Ily madárilag szállongó tündéri végzet és jósnőkről tud szinte azon elágazott attilai mondák egyike, melyet számunkra a Nibelungen középnyelvi nyelven át dolgozásában ismert rege fentartott (l. bővebben a kútfői bevezetést östörténeti mondánkkali összefüggéséről). Attila nevéhez látogatába jövő testvérei Hagennak hirdetik a folyó partján ülő végzet s jósnők (wisiu — wip = weise weiber) gyászos végzetöket, s Hagen előtt mint madarak lebbszarnak el a habokban: si swebben sam die Vogele vor im (Hagne előtt) uf der flut. Nieb. 1475. l.

Mondáink és meséinkben is még igen gyakori azon jelenség mint lép a vándor mondahős elibe egy végzetet jelentő nő, vagy mint zarándokol amaz, tanácsot kérendő, azon csodás bűvös öreg anyókákhoz, kik majd testvérek (mint Gaal: 444. Nép. III. 244.), majd a tündériesen személyesített nap, hold, szél, vagy föld, tűz, víz, anyák, sógornők stb (mint Gaal: 127. 364. Gyűjt. 2.); sőt a mesékben már többnyire vén banyák, vas orú bábák s boszorkányokká torzulvák, de kik a hős sorsára mindig különös elhatározó befolyást gyakorolnak, mint fentebb mondókánk kik nyújtott varázs-szerek által, majd ismét a bölcs, jós, tündéri állatok, mint a rőt kakas, táatos sat által (Gyűjt. 18. Nép. III. 241. s az összes táatosi mesék a szent állatokról szóló X. cikkben).

Egyike a végzetnői mythos jelentésére használt legismeretesebb képzeteknek, a classicus mythosban kitünőleg kifejezett *fonás* eszméje. Fonalat, az emberi élet fonalát és szálát fonva, orsóra tekerve és elvágva érzékíték már a hellenek a múltat, jelent, s jövőt intéző három végzetnőt. (Homer Il. XX. 127. Odyss. VII. 197.) Aisa két társnőivel kezdi fonni az újon született gyermek életfonalát; Hesiod. Theog. 218. Plato de republ. X. könyv vég. fehér öltönyben, koszorúzottan ül a három Moira, és dallják abús végzet szívrepesző énekét, Lachesis a jövőt, Kloto a jelent, Atropos a múltat, az első megindítja a rokka kerekét, a másik tovább tekeri a szálát, míg a harmadik elkerülhetlenül elvágja. Szerintök képezzék a latin Parcák: Ovid. Met. 15,807. Juven. Sat. 12. 64. Apulejus de mund. p. 280. Cloto praesentis temporis habet curam, quia quod torquetur in digitis, momenti praesentis indicat spatia; Atropos praeteriti fatum est, quia quod in fuso perfectum est, praeteriti temporis habet speciem; Lachesis futuri, quod etiam illis quae futura sunt, finem suum

deus dederit. Isidori Etym. 8, 11. §. 93. Parcas — — tres esse voluerunt, unam quae vitam hominis ordiatur, alteram quae contextat, tertiam quae rumpat, és 92. §. tria fata finguntur in colo, in fuso, digitisque fila ex lana torquentibus, propter trina tempora: praeteritum, quod in fuso jam netum atque involutum est, praesens, quod inter digitos nentis trahitur, futurum in lana quae colo implicata est, et quod adhuc per digitos nentis ad fusum tamquam praesens ad praeteritum traiciendum est. E mythos nyoma az éjszaki regékben is látható, az Edda a három nornát = végzetnö: Urd, Verdandi, Skuld, Saem. 4-a Sn. 18. a múlt, jelen, s jövőnek nevezi; a született gyermek felett ők is azonnal kijelentik végzettleges ítéletöket. A fonás képét ugyan nem találjuk, de a Saem. 149. tudósít, mint sodorják az éjjel leszálló nornák a hős életének végzet-szálaít, az arany fonalt az ég közepére tűzve, annak hármasszála végét egyikök keletnek, a másik nyugotnak, a harmadik délnek feszíti ki. A német mesékben is a fonó végzetnök homályos képei kivehetők (Grimm Myth. 386.). Hasonlóképp találjuk e képzet homályos nyomait a mi meséinkben is. Mint már fentebb láttuk, közönségesen hármasszámmal jönnek elő ama jóss, bűvös anyák, nővérek, kikhez a hős végzete iránt tudakozódni igazíttatik. Sötét rémletes erdő közepett ül a fekete nő (Gaal, 444.), s mindig beljebb második s harmadik végzetmondó nővére (hasonlón a Népd. III. 241.), és a már szinte érintett tündérileg személyesített nap, hold, szél, tűz, víz, föld, nők, anyák (Gaal, 364.), majd lány, anya s öreg anyai, majd testvéri, sógornői stb viszonyban, de mindig hármassan képzelve. Söt sokszor a parcai képzet ezen hármassalakja a mese azon homályos tudatában látszik csupán fenlenni, hogy a mondahős közönségesen háromszor kénytelen a végzetet jelentő bűvös nőhöz visszatérni (Gyűjt. 33.). Így tartatott fen bennök a fonás képe is: arany *guzsalyt*, *lent és orsót* kap a hölgy a nap, hold, szél, tündér anyáktól, de jelentésöket, hogy általok végzetéhez jut, már csak a mese kimenete tudatja velünk (Gaal 364. Gyűjt. 39.). Ugyanezt értheti ama sajátságos mese Gaalnál (438.) a három arany hajszaál alatt, melyeket a lovászfű a bűvös királynétől ajándékul kap; általuk, úgy mond, fogja élte szerencsáját elérni, s a legtitkosb dolgok ismeretére jutni. A víz partján ülő három nővérnek, kik (Gyűjt. 33.) a hallgatódzó királyfi végzetét beszédökkel elhatározzák, egyikével szinte még e fonás és szövés eszméje van kifejezve.

Ezen fonásnak még egy mesénkben szinte előjövő különös képeire emlékeztet az éjszaki Nialsaga 158. c. egyik regéjének Grimm általi (Myth. 397.) magyarázata. Szerinte a valküriák, hasonlóan az általánosb végzetnői normákhoz, szinte mint a Saem. 133. 134. mondja: orlög drigja = Schicksal treiben, a végzetet fűzik, de mint tisztök ádagabb végzettel, a véres harcokkal foglalkodik, úgy a fonás képe is, nem a csendes emberi életet kifejező lenszál fonása, hanem véres emberbél-fonal szövése. A Nialsaga fentebbi helye szerint Dörrudr egy sziklahasadékon át éneklő nőket szövással lát foglalkodni, *emberfők a nehezékek, bél a fonal s orsó, kard a guzsaly, a fésű nyilak*, a szövet az őket meglesett Dörrudr számára készül; mint fentebbi mesénkben a három nővér beszélgetésére hallgatódzó királyfi számára szövetik a vászon. — Ezen iszonyatos fonásról még a mi mesénk is tudnak még (Gyűjt. 1. 14 és 19.). A mostohája által világba taszított lány sorsára bízza magát, és elvetve fonalgombolyagát oda fordul, úgy mond, hova az begurúl: az a boszorkány udvara, azért hozzá áll szolgálatba, de megkérlelvén végzetét, a tündéri segédszellemek: rőt kakas és macska által megsegíttetik, feladatát kiállja, aranyosan baza tér mostohájához; a süker láttára most az irigy mostoha édes lányát is oda utasítja, de a rossz szívű lány elmulasztja végzetét megkérlelni, s nem lévén képes feladatát megfejtetni, a boszorkány széttépi: *haját kenderül a ház kapujára kifüggeszti, belét fonalként a kerítés karóin szárítja, fejét almául az ablak mögé állítja*, testét kenyérsütő átlásban a kemence szájába helyezi, a látogatóba jövő édes anyja már messziről látva a sok kendert és fonalat örül a jó gazdasszonynak. Még találóbban a 14. számúban: itt fonóházba járnak a falu legényei a boszorkány három lányához, de ezek a magokhoz csábítottakat, a mint belépnek, szétkoncolják, és mert kender helyett emberbeleket szoktak fonni, beleiket hasonlóképp karóra tűzve fonalnak szárítják, fejeik almaként itt is az ablak mögé rakatnak. Mint látni: a mese a feledett hitregei értelmet, közönségesen a mindennapi házas élet gyakorlatával (mint itt a főt almával, a testet kenyérsütéssel stb) igyekszik magyarázni. Úgy látszik szinte ez van, de még durvábban, érzéktve a Népd. I. 467. mesében, hol a boszorkány által széttépett test hordóba beszózatik; de ez eltorzult vonások is a fentebbi mythosi jelentőségű nyomokra figyelmeztethetnek.

Vajjon meséinkben azon *ellentétkezés* is, melynél fogva: míg egy vagy több tündér a hős szerencsáját, győzelmét, előmozdítja, addig egy másik ellene tör, agyarkodik s mint ellenség ezen boldogságot megghiusítani törekszik, csupán e végzetnői mythos azon jellemző vonása-e, hogy míg a két elsőnek végzete kedvező, addig az a harmadik vagy utóbbi határozata által közönségesen megsemmisíttetik? — A classicus mythosban ez volna már kifejezve azon parcai kép által, hogy míg a két első az élet szálát fonja, a harmadik kérlelhetlen azt elvágja. Élenkebben a többi hitregékben: Saxo Gramm. 102. Fridlev fia sorsáról a végzetet szokás szerint kitudandó: mos erat antiquis super futuris liberorum eventibus parcarum oracula consultare, betekint a szent helyre, hol a három végzetet hirdető nympa ül: quarum prima — úgymond — indulgentioris animi liberalem puero formam, uberemque humani favoris copiam erogabat. Eidem secunda beneficii loco liberalitatis excellentiam condonavit. Tertia vero protervioris ingenii, invidentiorisque studii foemina, sororum indulgentiorem aspernata consensus, ideoque earum donis officere cupiens, futuris pueri moribus parsimoniae crimen affixit. A Nornagest Saga c. 11. beszéli, hogy a jós wolvurnök a földön jártukban hirdetve az emberek végzetét, betértek Nornagest atyjához is, a két első közölők a bölcsőben fekvő gyermek felett elmondja áldását, míg a harmadik a tolakodásban székéről letaszítva, boszúsan hirdeti a végzetet, hogy a gyermek élete addig tartson csupán, míg a bölcsője mellett világító gyertya le nem ég. Legélenkebben fenvan e tudat a román féek és fáták-róli számos mondákban (Pentamerone, 2. 8.): az első két fáta áld, a harmadik átkot mond; hét fée meghivatik keresztanyául, a vendégségnél megtisztelve a hatot felülre ültetik, a hetedikről azonban megfélekedeznek, s azért míg a többi adományoz, az alatt ő kárhozatot morog stb. (Grimm, 383.).

Meséinkben, mint mondók, ez lehetne értelme a *rosz s jó tündéri befolyás hasonló ellentétkezésének*; legjobban kivehető pedig még azon hamupipőke-féle mesékben, melyekben közönségesen, megfordítva bár, két irígy akaratú testvér ellenében áll a harmadik, a többit e szépsége, aranyos ruhája stb által fölülmuló, boldogító tündéri alak. Egyébként mindazon föntebb összeállított rossz tündéri alakok, mint vén banya, vas orrú bába, boszorkány, mostoha stb, melyek a hős küzdelmét idézik elő, ezen harmadik, kárörvendő, s

ellenséges végzetű parcai vonás jellemével bírnak. A figyelmes vizsgáló az összefüggőbb mesék egyikében sem fogja nélkülözni ezen el-lentétezt, mely valamennyi mesének — egykor bizonyára összefüggő, érteleműs, mythosi epos töredékei — sarkkövét képezi; belőle ered a mondahős küzdelme, melyet mindég a rosz s jó tündéri nyílt vagy alattomos, természetes vagy csodás-bűvös befolyás által vég-zetszerűleg látunk előidézve lenni, mi által nyilván ily végzetintéző, jósló nőkről hit nyomainak keresésére utasíttatunk. Csupán hogy, míg az élénkebb mythologiai emlékekben a hős- és hitregék hatá-rozottabb végzetnői mythost mutatnak föl, addig az általánosb, ha-bozó s szakadozott mesei hagyományban csak ily határozatlan alak-jok s általánosb eszméjük maradt fen.

Az adottakban sikerülhetett netalán általános tündéri mytho-sunkban, a végzetnőkről különös hitet föltálálhatni, s kimutatni. Nagyobb nehézséggel jár annak kimutatása, vajjon ezen végzetha-tárzó fensőbb lények szinte csupán az általános jó vagy rosz tün-déri nevek alatt voltak-e ismereteseek? vagy, a mi valószínűbb, sa-ját elnevezéssel bírnak, s milyen volt ez? Ős történetmondai hatá-rozottabb hagyományunk legalább ily egy-két különvált névre utal; és legelő is mindjárt sajátos turuli hitregénkben bírnánk egy ily tisztán eredeti nevet. De annak szorosan vett ily alkalmazása ellen azon nehézség küzd, hogy a Turul, míg egyrészt mint szű-kebb hitfogalom, és speciálisabb had-, és pedig nemzeti had és véd-nemtöként, — ki a magyar nemzet, fejedelmei és vezérei sorsát in-tézi — mutatkozik (bár nemzeti vallásunk az istenség általánosb képével is ily saját pártfogoló nemzeti védistenség fogalmát egye-síti, l. istenről első cikkemet): úgy másfelül ismét tágabb értelem-mel más hitregéinkbe is (mint az Elemeknél: szél, IX. c.) áttérni látjuk.

Határozottabbnak mutatkozik a szinte már fentebb érintett, ide-gen mythosi jelentéssel is elvegyülő, *Aliruna*. A név ezen fönma-radt alakjában mythosi sajátunkká természetesen nem volna elfo-gadható, azonban mind külső alakja, mind belső még kijelölhető ér-telmé s mythosi jelentésének megfelelő, saját mythosunkba is bevágó, hasonlat és rokonságok által számunkra még közvetíthető. A Jor-nandesnél előjövő Alirumna (váriánsai: alyrumna, alioruna, alio-rumna) fenvan még az ónémet nőnevek runávali gyakor összeté-telében (Grimm Gramat. II. 517.) s az okiratokban előjövő Alarun,

Aleruna tulajdonnevek mellett az Alruna, Alrun jós ördögi szellem, (a Saem. 133. előjövő) Ölrün jósnő, és az ó angolszász Burgruna = parcae furiae, elnevezésekben. A név jelentése magyarázható volna ősjeli és mythicus óéjszaki, szinte rúnának nevezett, írásmódor-ból ¹⁾, miután az írás, följegyzés, hasonlóan mint a fonás a végzetnöi, parcai hitképzet attributumaként jő elő. Így ismert már a latin mythos egy fata Scribundát, ki Tertullian (de anima c. 39.) szerint: a világra jött gyerek születése első hetének utolsó napján tiszteltetett; hasonló hitképzet forog fenn a jóskönyves Sybilláról, és a fáták és parcák között az a különbség vételet észre, hogy míg azok a fari, φάτις, monda, Sage, φημι-től nevezve (Isidorus is f. id. h. § 92.: fatum dicunt esse quidquid dii effantur. Fatum igitur dictum a fando i. e. loquendo) a végzetet szóval hirdetik: emezek írva jelölnek és jegyzik (Lersch: Bonner Jahrb. 1843 II. 129.). Hasonlón ily írási cselekvésre magyarázza Grimm (Myth. 378.) az éjszaki nornáknak tulajdonított működést is: Scrifan, eredetileg ordinare, és a parcáknak brevare = die aufzeichnende, fordítását.

Nálunk, mint tudva van, s lejjebb tüzetesen tárgyaljuk (I. Szent jelvek, írás, XVIII. fej.) egy ily sajátságos, a rúnákkal találkozó, és és kétségtelenül pogány vallásunk s korunkban keletkezett írásnak tudata s nyoma maiglan fennvan; sőt úgy látszik, hogy az annak gyakorlatát és fogalmát tökéletesen kifejező s a rúna szóval szinte rokon hangzatu *Rovás* szóban ezen ő s írás hason régi s eredeti nevét is bírjuk, miután már hún emlékeinkből hason régi Rua, Re-uva, Rova tulajdonneveket is ősmernünk. Valamint töredék hagyományainkban kimerítő s részletekig menő tudósítást senki józanon keresni nem fog, úgy a végzetnöi írás képét sem találjuk fel többé, de nyelvünk és a néphit igen is ősmernik a ma is divatozó, egykor bizonyára kuruzs, boszorkányi, cselekvés és gyakorlat *íratás, íratni*, nevét; róla mint ilyenről már a Varázsróli XIV. cikkünkben emlékeztünk, s megjegyeztük, hogy annak kettős értelme, az *ír* =

¹⁾ A rúna szorosabb értelme: tudás, scientia, all-rúna = minden tudó = alles wissend, minek természetesen igen közel körébe tartoziká az írás, különösen igen titkos értelmet s tudást magokba rejtő rúnai jelvek. Egy más ónémet: rona, köznémet rone = fatörzs is összefüggőleg mutatkozik, miután a rúnák közönségesen ezekbe vésettek.

unguentum, kenés általi gyógyítás — mint az maig a falu vén asszonyaitól gyakoroltatni szokott, — s írásjelek csinálása, egymásba térő értelmek, miután erre is *ír* (encaustum) használtatott. E szerint már a bűv ezen nemét gyakorló, s bizonyára a parcai mythosunkba ható nők neve: *Iraló*, vagy a végzetszerű feljegyzést még találóbban kifejező eredetibb s ősi rovástól *rovó*, *rovaló*, *rovásló*? asszonyok, lányok, szüzek stb elnevezésben volna netalán visszaállítható.

Egy ily névvel szinte összefüggésbe volna még hozható a nemzeti vallásunk visszaállítására Béla alatt kitört forradalomnak krónikáinkbani leírásából ismeretes *Rasdi* pogány bűvös papnők neve. Ezen látszólagos tulajdonnév már a rovással is némi külső hasonlatosságra mutatna, de a Bonfin előtt állhatott tökéletesb krónikai váriáns által, miután Rasdi helyett *Varázslót* ír, tudósíttatunk, hogy az inkább hivatalnévnek veendő (melyről alább a Papok és Papnőkről XVI. cikkben bővebben szólunk); itt csupán arra akarok figyelmeztetni, mennyire magok ezen pap jósnők (pythonissáknak nevezik krónikáink) nem csak varázs, bűv, jós, tulajdonságaik, de még neveik is egybe vegyülnek azon fensőbb tündéri lények fogalmával, kiknek nevében és hatalmával hivatalukat gyakorolták; ezt bizonyítják világosan azon krónikai adataink is, hol: deának, istennőknek neveztetnek. Főnvolt tehát valószínűleg ily fensőbb jós és bűverejű, s e szerint bár ha nem Varázsló nevű s hatalmu, tündérnők felőli hitképzet is. A kérdésben levő névre nézve a Bűv és Varázsnál (XIV. c.) taglaljuk az ennek jelelésére maig használt szavat, s mivel, mint ott látandjuk, a szó gyöki értelme semmi biztos jelentést nem ad, az talán a végzetnőkről azon képzeletben lelhetné némi megfajtását, hogy mint azok írva, úgy egyiránt: festve = képírva, és hímezve is, tehát: tüvel írva, róva, varrva (a rovás írás is csak ily töves styli eszközzel történhetett) és szöve képezettek (l. Grimm Myth. 396. Völs. Sag. c. 24.). A Brynhildi végzetnői alak is varrja és hímezi Siegfried számára a végzetteljes ruhát. Egyébként is, mint a végzetet jelentő fonással, a véle gyakran elvegyülő szöves, úgy ezzel ismét a hímezés és varrás érintkezik. S ha ezen analogia felvehető, úgy a varázs szónak, mely a későbbi aljasodás s feledés által csupán a bűv értelmében maradt fen, eredeti végzetnői mythosi jelentését, és némileg a mai varr = suere, nähen (szinte úgy látszik csupán átvitt értelem: a tüveli szurástól,

rovástól, vakarástól, mikép egykor maga a följegyzés, írás, rovas történt), szóban gyökét bírnók.

Vizsgálatunk nyomán tehát a *Turul*, *Varázsuló*, *Rovásló*, *Ro-ealó*, *Iraló* stb formákban volnának még végzetnöi tündéreink nevei némi valószínűséggel visszaállíthatók.

(Vége következik).

PRISZKOSZ SZÓNOK ÉS BÖLCSÉSZ ÉLETÉRŐL

S TÖRTÉNETIRATA TÖREDÉKEIRŐL.

SZABÓ KÁROLYTÓL.

(Folytatás és vége).

Itt várakoztomban — folytatja Priszkosz elbeszélését — a mint a lak kerítése körül sétálék, egy ember, kit öltözetéből szküthai barbárnak gondoltam χαῖρε (légy üdvöz!) szóval hellen nyelven üdvözöl, s el kellett csodálkoznom, hogy egy szkütha hellenül szól hozzám. Mert egyvelgesek lévén, a magok barbar nyelvét, vagy az ún vagy a góth nyelvet, beszélék, vagy az avszóniakét ¹⁾ is, kik közölök a rómaiakkal vannak elegyedve, de hellen nyelven nem egy könnyen beszél köztök valaki, kivéven a Thrákiából és a tenger-melléki Illüriszből elhurcolt foglyaikat; de ezeket akárki is könnyen megismerheti szétrongyollott ruháikról s fejök szurtosságáról, hogy szerencsétlen sorsra jutott emberek; ez ellenben vagyonos szküthának nézett ki, szépen volt öltözve s feje köröskörül le volt nyírve ²⁾.

¹⁾ Az *avszóniak* nyelvén, miután Italia, mint közönségesen tudva van, Avszóniának is neveztetett, a latin értendő. Latin, természetesen rossz latin, nyelvet beszélő népekkel Etel kúnjai részint az itáliai gyarmatokkal népesített Pannoniában, részint a magát maig is *román*-nak [rumuny] nevező s kétségtelenül latin eredetű nyelvet beszélő oláhok közt Erdélyben érintkezettek.

²⁾ A kúnoknál később a IX. században is szokásban volt nyíratkozásról *Béla király névtelen jegyzőjénél* [VIII. fej.] is találunk bizonyosságot, ki a ruthénok s velök egyesült kúnoknak Kiev mellett a magyarok által történt megverését leírva, nem minden gúny nél-

S viszont köszöntvén őt kérdém, kicsoda, honnan került a barbar földre s hogy adta magát a skütha életre? S válaszára: mi okon ügyekszem azt megtudni, mondám: kíváncsiságomra a hellen nyelv szolgált okúl. Akkor nevetve mondá, hogy ő görög eredetű s kereskedés végett került Viminákionba ¹⁾, Müszia Isztrosz melletti városába, ott sok időt töltött s dúsgazdag nőt vett. Ebbeli boldogsága azonban, a mint a város a barbarok alá került ²⁾ oda lett s gazdag állapota következtében magának Onégésziosznak szemeltett ki. Mert a vagyonosabb foglyokat Attélász után a szküthák előkelői szokták kiválogatni, mivel legdrágábban adhatják el. Később magát a rómaiak és az akatzírok nemzete elleni csatákban kitüntetésén, háborúban szerzett vagyonát a szkütháknál lévő szokás szerint barbar urának adta s szabadságot nyert. S barbar nőt vett, kitől gyermekei is vannak s most Onégésziosszsal egy asztalnál élvén, jelen sorsát az előbbinél sokkal jobbnak tartja. Mert a szkütháknál, a háborún kívül, az ember baj nélkül él, kiki a magáét élvezve és épen nem vagy igen keveset háborgattatva: a rómaiaknál ellenben az ember a háborúban könnyen elvész, másokba kellvén megmaradása reményét helyeznie, minthogy a zsarnokok miatt fegyvert mindenki nem visel, s kik viselnek, azoknak is igen veszedelmes a vezérek gyávasága, kik a csatában helyt nem állanak. Béke idején pedig még keserversébb az ember állapota, mint háborúban, az igen súlyos adó-behajtások és a gazemberek bántalmai miatt; miután a törvény nem mindenkit sujt, hanem ha a törvényszegő gazdag, vétkéért nem lakol, ha pedig szegény, ki fogásokkal élni nem tud, nyögni fog a törvény súlya alatt, hacsak a törvénykezés hosszú folyama alatt, miután már vagyona legnagyobb részét elköllekezte, az ítélet előtt meg nem hal; s mi mindennél keserversébb, az igazsághoz is díjért kell jutni; a megsértettnek ugyanis igazságot nem szolgáltatnának, hacsak az ember a bírónak és ügyvivőinek pénzt nem tesz le. — S miután ő ezeket és sok egyebet be-

kül mondja, hogy „Álmos vezér vitézei a kúnok nyírt fejeit mint a nyers tőköt úgy aprították.”

- ¹⁾ *Viminákiont Otrókocsi* [Orig. 191. l.] a mai *Widdin*-nek veszi, *Kufscheit Hist. Geogr. Atlasában* azonban e város Widdinnél felebb ez és Belgrád közé van helyezve.
- ²⁾ *Viminákion* bevételét *Etel* által említi *Priszkosz* is föntebb [*ex Hist. Byzant.* §. 1.]. Történt az Kr. u. 442. s így e követség előtt mintegy 6 évvel.

szélt, válaszolva mondám : hallgassa meg csendesen azt is a mit én mondok, s mondám : a rómaiak kormányának feltalálói, mint böcs és derék férfiak, hogy az ügyek elkülönözve viseltessenek, úgy intézkedtek, hogy némelyek a törvények őrei legyenek, mások a fegyverrel bánjanak s hadi gyakorlatokat üzenek, semmi egyébire nem törekedve mint hogy csatára készek legyenek, s harcias szellemök a félelmet leküzdvén, mint a megszokott gyakorlatra, bátran menjenek a háborúba; másokat rendelték ismét, kik a földmivelésnek feküdve földjük munkálásából magokat és az érettök harcolókat táplálják, a hadi élelmezést viselve; másokat rendelték a megbántottak oltalmára s azok jogainak védelmére, kik természeti gyengeségnél fogva ön jogaik védelmére nem képesek, kik biráskodva a törvények rendeletei fölött örködjenek. S nem helyes ok nélkül vannak a bírák segédfelei sem, hanem ezekből vannak, kik ügyelnek, hogy a bírói ítéletet nyert fél igazát megkapja, hogy a ki ügyét veszítette, ne húzzák be jobban mint a bírói ítélet parancsolja. Mert ha nem volnának, kik erre ügyeljenek, e miatt más perekre szolgáltatnának alkalom, vagy a győztes fél fogván terhelőbben föllépni, vagy a rövidebbet húzó fél jogtalan vélekedésében megmaradni. S ezeknek is díjak van rendelve a törvény előtt perlekedőktől, miként a harcosoknak a földmivelőktől. Vagy nem méltányos-e a rólunk gondoskodót táplálni s jószívűségét meghálálni? valamint a lovagnak lovát ápolni, az ökrésznek ökreiről, a vadásznak kutyáiról s az embernek mindenről, mit őrzésére és javára használ, gondoskodni kötelessége; míg más oldalról a törvénykezésért járó költség fizetését a vesztes fél nem másnak, mint a maga igazságtalanságának tulajdoníthatja. A perlekedés hosszas folyama pedig, ha csakugyan hosszas lenne is, az igazságra való ügyelet végett van, hogy a bírák hirtelenkedve a valót el ne téveszszék, jobbnak tartván késővetni véget a pernek, mint a dolgot siettetve nem csak az embert megrontani, hanem az igazság fölfedezője isten ellen is vétetni. S egyformán sújtnak a törvények mindenkit, úgy hogy azoknak a császár is hódol, s nem az ő vádja szerint áll a dolog, hogy tudniillik a vagyonosok a szegényeken bátran erőszakoskodhatnának; hacsak valaki titokban ki nem kerül a büntetést, mire nem csak a gazdagoknál, hanem a szegényeknél is lehetne esetet találni; mert vétkezve bár, de ha a vádak nem elegendők, ők sem fognának lakolni. S ez nem csak a rómaiaknál, hanem mindenütt így van. S a vele

történt fölszabadíttatást ne öt háborúba vivő urának, hanem a szerencsének tulajdonítsa, mert mint tanulatlant az ellenség könnyen leölhette, ha pedig megszaladt, gazdája fogta volna megbüntetni. De a szolgálkkal jobban bánnak a rómaiak; mert irántok atyák vagy tanítók gyanánt viseltetve, a mennyiben őket a rosztól visszatartva abban, mi részökre jónak tartatik részeltetik, hibáikért mint tulajdon gyermekeiket fenyítik. Nem szabad ugyanis a rómaiaknál őket halállal lakoltatni. S igen sok módja van náluk a szabadságnak, melyet nem csak élőkben, hanem halálokban is élvezhetnek, vagy onokról tetszésök szerint rendelkezhetvén, mert szent az intézkedés, melyet akárki halálakor vagyona iránt tesz. S ő könyezve mondá: a törvény szép s a kormány jó a rómaiaknál: de az uralkodók, a régiekkel nem egy uton járva, fölforgatják.

Míg ezekről beszélgetünk, valaki bentől kijöván megnyítja a kerítés kapuit. S én oda futva tudakozám: mit csinál Onégésziosz? mert valamit akarnék neki jelenteni a rómaiaktól jövő követtől. S az válaszolá: kissé várva találkozhatom vele, mert épen készülöben van kijöni. S csakugyan nem sok idő múltán a mint kijöni láttam, hozzá menve mondám: üdvözlí őt a rómaiak követe s azért jöttem, hogy ajándékait a császár által küldött aranynemüvel együtt elhozzam s megtudjam, hogy vele, ki szót ohajtana váltani, mikor és hol akar értekezni? S ő cselédeinek parancsolá, vegyék el az aranyfélét és ajándékokat, s nekem: jelentsem meg Maximínosznak, hogy tüstént hozzá megy. Visszatérvén megjelentém hát, hogy Onégésziosz jö, s mindjárt is belépett a sátorba. S megszólítván Maximínoszt mondá: köszöni neki s a császárnak az ajándékokat s kérdezé: mit akar vele szólni, hogy hozzája küldött. S Maximínosz mondá: itt az alkalom, hogy Onégésziosz hírét a világon még nagyobbá tegye, ha t. i. a császárhoz jöván eszélyességével a viszályokat kiegyenlítendi és egyességet szerzend a rómaiak és únnok közt. S ez nem csak mind két nemzet javára, hanem az ő házának is nagy hasznára lesz, maga s gyermekei mindig kedvesek fogván lenni a császár és nemzetsége előtt. S Onégésziosz mondá: és miben kedveskedtünk a császárnak, vagy hogyan egyenlítsem én ki a viszályokat? S azon válaszra, hogy akkor fogja a császár iránti köszönetét leróvni, ha a rómaiak birodalmába jöván, a viszályokat, azok okait kipuhatolva s a békekötés szerint kiegyenlítve, eligazítandja, azt mondá: ő a császárnak s környezetének csak azt mondaná, a mit

Attélász parancsol. Vagy azt gondolják — mondá — a rómaiak, esenghetnek annyit előtte, hogy elárulja urát, elfeledkezzék szkütha neveltetéséről, hölgyeiről s gyermekeiről, s azt hiszszük, nem nagyobb becsületnek tartja Attélásznál a szolgaságot, mint a rómaiaknál a gazdagságot? Egyébiránt honn maradva többet használhat, (csilapítandja ugyanis ura haragját, ha valamiben a rómaiakra megtalál bosszankodni), mint ha hozzájuk menve azon vádat vonná magára, hogy másként végzett, mintsem annak tetszésére volt. Ezeket mondván, azon nyilatkozattal hogy legjobb lesz ha én fogok hozzájárni, ha valamit tőle meg akarunk tudni (minthogy Maximínoszhoz, mint követi rangot viselőhez, a gyakori oda menetel nem illenék), eltávozott. Én más nap Attélász udvarába megyek, ajándékokat víve nejének, kit Krékának ¹⁾ hívtak, s kitől három fia volt, kik közül a legidősebb az akatzirokon s a szkütha tenger melléken tanyázó több nemzeteken uralkodott. Bent a kerített udvaron igen sok lak állott részint gyallott s csinosan összeerésztett deszkákból, részint meghántott s alkalmasan kifaragott gerendákból, melyek csúcsba végződő cölöpökbe voltak eresztve. S a kúpok gyűrűi a földszintől kezdődve aránylagosan emelkedtek fölfelé. Itt mulatván Attélász neje, hozzá az ajtónálló barbarok által bebocsáttatást nyertem, s öt puha kereveten ülve találtam; a padozat gyapju szőnyegekkel volt bevonva, úgy hogy azokon kellett járni. Számos szolgák környezék őt, szolgálói szemben vele a padozaton ülve színes fonalokkal szöveteket hímzettek, melyeket a barbarok díszítésül szoktak öltözetők fölé venni. Belépván tehát s üdvözlétem után az ajándékokat átadván távozám, s más lakhoz mentem, melyben mulatott épen Attélász s vártam Onégésziosz kijövetelét. S a sok nép közé állva (mert már az Attélász örei s az őt kísérő barbarok előtt ismerős lévén, senki föl nem tartóztatott), nagy tömeget láttam oda gyülekezve, kik a hely körül Attélász kijövetelére várakozva zajosan tolongtak. Ki is büszkén lépdelve s ide oda körül tekintgetve a lak

¹⁾ Etelnek ugyan ezen nejét Priszkosz lejjebb *Rékán*-nak nevezi, *Benkö* kétségtelenül népmonda után írja, hogy a székely földön, a róla nevezett *Rika erdejében* temettetett el: quam [Recam Attila] in silva prolixa terrae Siculicae, cui a *Reca* seu *Réka* nomen *Réka* adhaeserit, sepelivisse traditur [*Imago Nation. Sicul.* 24. 1.]. A *Réka* nevet látszik igazolni az Etel Jász-Berény tájáni fő udvarától nem igen messze a Zagyva partján eső *Réhas* helység neve is.

elébe jött, s a mint Onégészioszszal a lak előtt megállott, sokan jártak hozzá, kiknek egymással viszályaik voltak s tőle ítéletet vettek. Aztán visszatért a lakba s a hozzá jövő barbar követeket fogadta.

Míg Onégészioszra várakozám, az arany kelyhek végett Italiából Attélászhoz jött követek, Rómülosz, Promüosz és Rómanosz, kikkel volt Rusztikiosz, a Konsztántiosz embere, és az Attélász alá vettett Paioniából való Konsztantiólosz is, szóba ereszkedtek velem, s kérdezék: vajjon el vagyunk-e bocsátva vagy maradni kénytelenítettünk? S én mondtam: épen azért ácsorgok itt a kerítésnél, hogy ezt Onégésziosztól megtudjam, s viszont kérdeztem: szelid és nyájas választ adott-e Attélász követségek ügyében? S mondták, hogy semmikép nem lehet szándékától elvonni, hanem háborút izen, ha a kelyheket Szilvános meg nem küldi neki. S midőn mi a barbar makacs elhatározottságán csodálkozánk: a követviselt és sok ügyekben forgott Rómülosz válaszul mondá, hogy roppant szerencséje s e szerencséjéből következett hatalma kevélylyé tette őt, úgy hogy az igaz szóra mit sem hajt, ha javára szolgálónak nem gondolja. Mert soha sem Szküthia, sem más ország fejedelmei közül senki ily rövid idő alatt oly roppantot mint ő nem mívelt, hogy egész Szküthián kívül az Ocean szigetein¹⁾ is uralkodik, s a rómaiakat adófizetőivé tette. Jelen birtokánál pedig még többre s birodalmát még nagyobbra növelni törekedve a perzsák ellen is szándékozik táborozni. S egy valamelyikünk kérdésére: mily uton juthat a perzsákhoz? mondá Rómülosz: nem nagy távolra esik Szküthiától a médok földje s ismerik is az únnok ezen utat, s egykor, midőn országukban éhség dühöngött s a rómaiak akkor folyt háborúik miatt velök össze nem csaphattak, oda be is ütöttek, s benyomultak a médok földre Vaszikh és Kurszikh²⁾, kik a királyos szküthákból³⁾

¹⁾ Az oceáni szigetek, melyet a régiek nem világtengeri értelemben vettek, bizonyosan a dalmatiai szigetek értendők.

²⁾ A Βασίχ és Κουρσίχ neveket, a χ betűt csak végleheleti h-nak, az ι-t vég utánhangzónak véve Vasz-nak, helyesebben Vass-nak, és Csürsz-nek vagy Csörsz-nek olvasom; ez utóbbi vélekedésemet azon elismert tényre alapítva, hogy az Árpád idejébeli Csörsz neve is a byzanti íróknál Κοῦρσαν, vagy minthogy ez eredetileg így 4-dik ejtésben jön elő, első ejtésben tulajdonkép Κούρσ-ας; vala-

valók és sok nép ura voltak, kik is később szövetkezés végett Rómába jöttek. S azok, kik ott ben jártak, beszélék, hogy egy pusztasíkságot érve s egy taven átkelve, melyet Rómülosz a Maiótsznak gondolt, s tizenöt nap multával egy hegyet meghágva ¹⁾, ütöttek be a méd földre. S a mint raboltak s a vidéket beszaguldozták, egy az övéket felülhaladó nagy perzsa had jött rájuk, s a levegőt nyilaival megtölté, úgy hogy nekik a fenyegető vész elől hátra vonulva s a hegyeken át kellett szökniök, csak kevés zsákmányt hozhatva magokkal, minthogy legnagyobb részét tőlök a médok elszedték. Tartván pedig az ellenség üldözésétől más útra tértek és azon helytől, hol a tenger alatti sziklából láng lobog föl ²⁾ — — — napig utazva jutottak hazájokba, s így tudták meg, hogy nem igen távol van a médok földje a szküthákétól. Attélásznak hát, ha oda akar jutni, nem sok fáradságába kerül, nem is nagy utat kell tennie, hogy a médokat, párthokat és perzsákat meghódítsa és adófizetésre kényszerítse; hadi ereje ugyan is olyan, hogy annak semmi nemzet ellent nem állhat. S midőn mi örvendezénk, ha a perzsákra menne s ő rájuk fordítná a háborút, Konsztantiólosz mondá: attól tart, hogy a perzsákat könnyeden meghódítva, barát helyett úr gyanánt talál visszatérni. Most ugyanis az aranyat rangja után fizetik neki: de ha a párthokat, médokat és perzsákat meghódíthatta, a rómaiak birodalmát az övétől külön válva nem tűri többé, hanem világosan szolgálai gyanánt tekintve őket, még súlyosabb és elszivelhetlen rendeleteket fog rájuk parancsolni. Azon rang, melyet Konsztantiólosz említett római tábornagyi rang volt, melynek kedvéért Attélász elfogadta, hogy a tábornagyk vezérétől a császártól a rendeletek neki megküldessenek. Mondá tehát, hogy a médok, párthok és per-

---

mint Árpád fia *Zsolt* vagy *Solt* neve *Biborban* szül. *Konsztantinosznál* első ejtésben *Ζάλτας* és 4-dikben *Ζάλταρ*, miből a későbbi írók a *Zollán* nevet csinálták.

3) Hogy a *királyos szküthák* [*βασιλικοὶ Σκύθαι*] nevezet alatt a magyar faj kún ágazata értendő, több történetíróink megjegyezték. Priszkosz más helyeken királyos szkütháknak egyenesen Etel embereit mondja.

1) E hegy alatt kétségtelenül a kavkási hegylánc értendő.

2) E leírás bennünket a Káspi tenger mellett eső *Baku*-hoz vezet, hol a földből a maig is tiszteletben tartott szent tűz lobog föl. A szövegben e szavaknál hiány van.

zsák meghódítása után azon nevet, melylyel szeretnék őt a rómaiak nevezni, s azon rangot, melylyel őt megtiszteltetve gondolják, le-
rázva, kényszeríteni fogja őket tábornagy helyett királyuknak ne-
vezni. Mert már is zúgolódva mondja, hogy a császárnál az ő szol-
gái tábornagyok, ő nála pedig a rómaiak császáraival egyrangú fér-
fiak. És nem sokára jelenlegi hatalma meg fog gyarapodni; ezt je-
lenti már az isten is, ki Áresz ¹⁾ kardját feltüntette, mely a szkütha
királyoknál, mint a hadak istenének szenteltetett és szentséges tisz-
teletben állott kard a régi időkben eltűnt, s akkor tájban egy ökör
által födőztetett föl ²⁾).

¹⁾ A hellen ³⁾ *Ἄρης*, a rómaiaknál *Mars*, a magyar költők *Hadúrja*.

²⁾ A Mars [Hadúr] kardjáról való regét Priszkosz után bővebben közli
Jornandes [XXXV. fej.]. Monda szerint Árpád Etel kardjával,
mely fölfedeztetvén neki átadatott, hódította meg Magyarországot. S
hogy Hadúr ezen kardjának Magyarországon léteztéről a nemzet-
ben századokkal később is élt némi hit, *Budai Ferenc Polg. Lex.*
I. d. 52. l. igazolja, ki a forrást ugyan meg nem nevezte, de bizo-
nyosan nem költeményképen mondja Anastasiáról, I. András király
nejéről, szóló cikkében: „Azt írják, hogy a Márs kardját, melyen
ama Márs nevű pogány istennek képe volt, melyet a hunnuszoknak
régielei nagy tiszteletben tartottak vala, de egy ideig eltévedvén,
egy pásztor ember úgy talált meg, hogy az egy marhájának lábát
megsértette, és a mely azután Attila kezére kerülvén, azzal magát
oly nagyra tartotta és azzal oly sok pusztítást tett, azt a kardot
mondom ez az Anastasia Otto bavariai hercegnek ajándékozta, ab-
béli háládatosságból, hogy Otto a császárt sokszor nógatta arra,
hogy Salamont tegye be a magyar királyságba“ ⁴⁾).

³⁾ Vajjon nem tette-e ezen, a magyar történeti hagyományban szereplő
kard, részét az országos kincstárnak, melyben sok becses em-
lékdarab őriztetett, mit a nép, jámbor hitében, Etelének tulajdoní-
tott, de a kir. család némely kegyetlen tagjai olykor megfogyaszt-
tottak? Így a hazai krónika Turócinál [II. 47.] világosan beszél: *Re-
gem autem Salomonem in paterno solio gloriose coronatum, cum assensu
et acclamatione totius Hungariae, sedere fecit [Henrik császár]. Ipse
vero imperator dirite gaze Hungariae a rege Salomone largis-
sime remuneratus, prospere rediit ad propria.*“ Így Jacobus de
Voragine arany legendájának egy a müncheni kir. udv. és állodalmi
könyvtárban levő codexe mellett egy a XIII. század vége felé írt,
s 1024—82. éveket befoglaló krónika áll, mely többi közt IV. Béla
idejére, különösen 1266-ra írja: „promittens rex Boemie [t. i. Ot-
tokár] memorato regi Vngarie omnem thesaurum et ornatum red-

S miközben a mondottak felől mindegyikünk tetszésünk szerint beszélgeténk, Onégésziosz kijöven, hozzá menénk s tőle sürgetős dolgaink felől értesülni ügyekezünk. Ő pedig előbb bizonyos barbarokkal beszélgetvén, sürgetett megtudnom Maximínosztól, hogy a rómaiak a kormányzói rangú férfiak közül kit fognak Attélászhoz követül küldeni. S a mint a sátorba menvén mondám, miket nekem monda, miután Maximínoszszal tanácskozáink, mit kelljen mondani a barbar hozzánk intézett kérdésére, visszatértem Onégészioszhoz, s mondám: a rómaiak azt akarják, hogy ő jöjön hozzájuk a vitatandók fölött értekezni, s ha ettől elesnének, a kit akar azt fogja a császár követül küldeni. S azonnal meghagyta, hívjam elő Maximínoszt, kit hogy megjött, Attélászhoz vezetett. Kis idő múlva kijöven Maximínosz, mondá: azt kívánja a barbar, hogy Nómosz, vagy Anatóliosz vagy Szenátor legyen a követ; mert a mondottakon kívül másokat el nem fogad, s midőn ő erre azt felelé: nem kell a férfiakat a követségre megnevezve gyanusakká tennie a császár előtt, Attélász azt mondta: ha nem ajánlkoznak megtenni, a mit kíván, fegyverrel fogja a viszályokat eligazítani. A mint a sátorba visszaértünk, Oresztész atyja jött jelentve, hogy mindkettőnket lakomára hív Attélász, mely is a nap kilencedik órája körül lesz. S miután az időt pontosan megtartva s az ebédre meghivatva mind mi, mind a nyugoti rómaiak követei megjelenénk, megálltunk a küszöbön Attélászszal szembe. Itt a pohárnokok honi szokás szerint kupát adtak kezünkbe, hogy leülésünk előtt köszöntsük el, mit megtévén s a kupát megizelítvén a zsámolyokhoz menénk, melyeken ülve kellett ebédelnünk. A székek mindkét oldalról mind a terem falai mellett állottak; s közben ült egy kereveten Attélász; háta mögött egy más kerevet állt; ez után néhány lépcső nyugágába vezetett, mely díszítésül leplekkel és himzett függönyökkel volt takarva, mint a milyeket a hellenek és rómaiak menyekzőkre készítenek. S első helynek az Attélász jobbja felől eső tartatot, s a bal felőli másodiknak, melyen mi valánk, előttünk ült azonban Berikhosz¹⁾ egy a szkütháknál nagy nemzetségu férfiú. Onégésziosz ugyanis

dere, quem aliquando amita ipsius regis Ladizlai asportavera, videlicet duas coronas, sceptrum, amphoram pretiosam et alia multa et incomparabilia chlenodia regis Atyle.“ [l. Tud. Gyűjt. 1853.

XI. 130.] Toldy F.

¹⁾ Βερύχος, a hellen os végzet elvetésével, ha a χ-t véglehetőnek, s

a fejedelmi kerevettől jobbra eső széken ¹⁾, az Onégészioszszal szemben eső széken pedig Attélász két fia üle, mert az öregebbik atyja kerevetén ült, nem közel, hanem jó távol, atyjától való szemérmében szeméit a földre lesütve. Midőn mind rendben valánk, a pohárnok előlépván a boros kupát Attélász kezébe adja, ki azt elfogadván a sor szerint legelsőt köszönti, s az a köszöntés által megtiszteltetve fölállott, s nem szabadott elébb leülnie, míg a kupát megizelítve vagy kiíva vissza nem adta a pohárnoknak. S a mint Attélász leült hasonló módon a jelenlévők tisztelték meg őt a kupákat elfogadva s köszöntés után megizelítve. S mindenkinek egy pohárnoka volt, kiknek sorjában kellett bejönniök, miután az Attélász pohárnoka kiment. Miután így a második s a többi is megtiszteltetett, minket is hasonlóan üdvözlött Attélász a székek rende szerint. S miután a köszöntéssel mindnyájan megtisztelteténk, kimentek a pohárnokok, s az Attélászé után asztalokat raktak elénk, három négy vagy több emberre is egyet, s így kiki képes lehetett a székek sorát meg nem zavarva venni a tálcára rakott étkekből. S először az Attélász szolgálja lépett be, egy hússal tele tállal, s utána a többiek, kik mindnyájunkat szolgáltak, kenyeret és étkeket rakva az asztalokra. És pedig a többi barbaroknak s nekünk sokféle étel volt készítve, és ezüst tányérokra hordták föl, Attélásznak pedig fa tálon huson kívül semmi egyebet nem. S más mindenben is mértékletesnek mutatkozott. A vendégek elé ugyan is arany és ezüst kupákat adtak, Attélász ellenben fa kupából ivott. Egyszerű volt öltözete is, s a többiekétől semmiben, csupán tisztaságban különbö-

az *e* betűt utánhangzónak vesszük, a *Ber* vagy *Bere* nevet adja, melyet Szatmárban *Bere* falu nevében feltalálunk.

¹⁾ Vessük össze e helyet, mely szerint Onégésziosz Etel udvari ebédjén a legelső rangot jelölő széken ült, a fentebb róla mondottakkal, hogy t. i. Etel fiának kozár királylány tételére a hadsereget ő vezérlé, hogy a birodalomban legtehetősebb, lakása, mely a fejedelmi előudvart képezé, Etel után legszebb, ő maga Etelnek kedves embere, s testvére annál nagy befolyású férfiú volt, hogy a perek elitélésében a király mellett állt, s mint alább látandjuk a királyi válasz szerkesztését ő vitte, a tanácsban jelen volt: s nem kételkedhetünk, miszerint, mint nevérol fentebb megjegyzők, *honvezéri*, nálunk a nádori méltóságnak megfelelő, hivatalt viselt.

²⁾ Tekintsük meg a magyar politikai és családi lakomákat, hol a hasonló modernai pohár-köszöntgetéseknek vége hossza nincs, tekintsük

zött; és sem kardkötője, sem barbaros sarujának szíja, sem lova zablája nem volt, mint a többi barbarokéi arannyal, vagy kövekkel, vagy más drágaságokkal ékítve. S miután az első tálakon fölhordott étek elfogytak, mindnyájan fölálltunk, s ki felállott, elébb székébe le nem ülhetett, míg az elébbi sor szerint kiki a neki nyújtott boros kupát Attélász egészségére köszöntve ki nem itta. S miután őt így megtisztelők, leültünk s minden asztalra második tálat raktak, más étkekkel. S miután ebből is mindnyájan ettünk, ugyanazon módon felállván, a kupát kiittuk s úgy ültünk le. Estvére kelve fáklyákat gyújtottak, s két barbar lépett be Attélászszal szembe, s annak győzelmeit és hadi erőnyeit énekelve, önkészített dalokat mondott ¹⁾. S a vendégek szemeiket rájuk függeszték, s némelyek a költeményben gyönyörködének, mások a csatákra visszaemlékezve gondolatokba mélyedének, mások, kiknek testeit a kor elgyengíté s hevőket nyugalomra kárhoztatá, könnyekre fakadtak. A dalok után egy félszü szkütha lépett be, ki csodálatos és képtelen sületlenségeket habarva mindnyájokat nevelésre fakasztotta. Ezután a Mavrusziosz (Mór) Zerkón sunnyogott be. Edékön ugyanis rá beszélt, hogy menjen Attélászhoz, hogy nejét az ő közbenjárására majd kikaphassa, melyet, mint Blédász igen kedves embere, a barbarok országában kapott, s midőn Attélász által Aétiosznak ajánlékba küldetett, Szküthiában hátra hagyott; de csatlakozott reményében; Attélász ugyanis haragra lobbant, hogy mert birodalmába belépni. Ekkor azért a vendégség alkalmával belépve, alakja, öltözete, hangja és zűrt zavart beszédével, mennyiben az Avszónok nyelvébe ünn és goth szavakat kevert, mindnyájunkat annyira felvidített, hogy szünni nem akaró kacagásba törtünk ki, Attélászt kivéve; mert ő megindulatlan s arca változatlan maradt. Nem is lehetett észrevenni, hogy valamit mosolygással szólt vagy tett volna egyebet, mint hogy legifjabbik fiát (kinek neve Érnász ²⁾ volt), a

az alföldi magyar nép szokásait, hol az ajánlott poharat meg nem izelíteni a legnagyobb megsértés s a poharat köszöntés nélkül illetni vagy a gazdának az „egészségére“ kívánatról elfelejtkezni illetlenség lenne: s e vendégszeretetet tanúsító és szokást nemzetünknel maig is teljes divatjában találjuk.

¹⁾ Újabb és fényes bizonyossága ez a nemzeti költészet Etel idejébeli virágzásának és különös szeretetének.

²⁾ Az 'Hovász' név a hellen ας végzet elvetésével eredeti névül 'Hov-et

mint bejövén hozzá ment, arcon csípte, nyájas szemeket vetve reá. S csodálkozásomra, hogy többi fiait föl sem veszi, s lelke ehez vonzódik, a mellettem ülő szkütha, ki az avszóniai nyelvet érté s előre megmondá, hogy semmit, mit mond, ki ne beszéljek, azt mondá: a jó sok azt jövendölték Attélásznak, hogy nemzetsége meg fog bukni, de ezen gyermek által ismét fölemeltetik. — Minthogy pedig az éjt vendégeskedéssel húzták ki, eltávozáink, nem akarva nagyon elmerni az ivásban.

Viradtával Onégészioszhoz mentünk, mondván, hogy bocsásanak el bennünket, s ne töltsük hiában az időt. S ő mondá, hogy Attélász is el akar bennünket küldeni. S kis ideig elhagyván bennünket, az előkelőkkel tanácskozott az Attélász határozatai felől, és megszerkeszté a császárnak átadandó levelet; irnokai közt lévén Rusztikiosz, egy felső Müsziából származott férfiú, ki a háborúban fogságba esett, és jeles tehetségei következtében a barbarnál levelek szerkesztésével foglalkodott. S a mint a gyűlésből visszatért, esedeztünk neki a Szüllosz neje és gyermekei szabadon bocsátásáért, kik Ratiaria¹⁾ bevételkor jutottak rabságba. S ő nem ellenkezett kiváltatásukban, hanem nagy áron akarta őket áruba eresztleni. S miután mi esedezünk neki, hogy előbbi boldog állapotjukat meggondolva, szánakozzék sorsukon, elment Attélászhoz, s a nőt 500 aranyért átbocsátotta, gyermekeit pedig ajándékba küldé a császárnak. E közben Attélász neje, Rékán, ügyei igazgatójához Adamevszhez ebédre hívott bennünket. Kihez elmenvén, a nemzet némely előkelőivel szívesen fogadott, szép szavakkal látott s gazdag ebéddel vendégelt bennünket. S minden, ki jelen volt, szkütha megtiszteltetésül fölállva boros kupát adott kezünkbe, s miután kiittuk, bennünket megölelve s megcsókolva tette el. Ebéd után a sátorba

ad, mit, a hosszú é annyi lévén mint í, *Irn*-nek könnyebb kimondással *Irin*-nek kell olvasnunk. Megfelel e névnek *Irin* vagy *Iring* falu az Ér mentében Szatmár megyében. — Igaz, hogy Priskosz-nál két más helyt e név 'Hováχ-nak' iratik, a honnan a latin *Ir-nach* leírás után történetíróink Étel ezen fiát *Irnák*-nak nevezik; de szerintem a χ betű csak véglehelet, az előtte álló magánhangzó csak véghangzó lévén, ezen leírás csak *Irn* vagy *Irin*-nek adja e nevet.

¹⁾ *Ratiaria* népes város Müsziában a nagy kiterjedésű Illüria egyik keleti részében a Duna partján a tájon feküdt, hol ma *Rahóra* áll Bolgárországban.

menvén álomnak ereszkedtünk. Más nap Attélász ismét ebédre hítt bennünket, s az előbbi módon menénk be s láttunk a vendégeskedéshez. Ekkor azonban nem az öregebb fia ült vele együtt a kereveten, hanem atyai nagy bátyja, Oébársziosz. S az egész vendégség alatt nyájasan beszélgetvén velünk, meghagyta: mondjuk meg a császárnak, hogy Kónsztántiosznak, kit neki irnokul Aetiosz küldött, adja oda nőül, kit neki ígért. Kónsztántiosz ugyanis az Attélász által küldött követekkel együtt Theodósiosz császárhoz jöven, ha neki gazdag nőt ad, kieszközleni ígérkezett, hogy a béke a rómaiak és únnok közt sokáig föntartassék. S a császár rá állt s a nagy vagyonu s fényes származásu Szaturnílosz ¹⁾ lányát ígérte neki, mely Szaturníloszt Athénáisz vagy Eudokía ²⁾, mert mind két néven nevezteték, kivégeztetett volt; de ígéretét nem engedé teljesíttetni Zénón, egy kormányzói rangú férfiú, kinek az iszavrokból nagy hadserege volt, melylyel együtt őrá volt bízva Konsztantínosz városának védelme a háború idején. Ekkor pedig a keleti hadosztályok parancsnoka lévén, a lányt a várból kiviszi, és egyik jó emberéhez bizonyos Ráfoszhoz adja nőül. S Kónsztántiosz, a lánytőle elvétetvén, könyörgött a barbarnak, ne nézze el meggyaláztatását, hanem vagy a tőle elvett lányt, vagy más nőt, ki vagyont hozzon, adjon neki. Az ebéd alkalmával mondá azért a barbar: mondja meg Maximínosz a császárnak, hogy Kónsztántiosznak a tőle vett biztatásban nem szabad csalatkoznia, mert császárhoz hazudni nem illenék. Azért hagyta pedig ezt meg Attélász, mivel Kónsztántiosz pénzt ígért neki, ha a rómaiak közül dúsgazdag nőt kaphat.

A vendégséget éjjelre oda hagyván, negyednapra illő ajándékokkal megtiszteltetve elbocsáttattunk. S elküldé Attélász Beríkhoszt is egy előkelő férfiút, Szküthiában sok falvak urát, ki a vendégségben előttünk ült, követül a császárhoz, mint kit már máskor is fogadtak követül a rómaiak. S a mint útunkat folytatva egy falunál megszállánk, egy szküthát fogtak el, ki kémlelni jött a rómaiak birodalmából a barbarok országába, kit is Attélász karóba huzatott. Következő nap más falvakon utazván keresztül, két embert vezettek hátra kötött kezekkel, kik a szkütháknál szolgaságban lévén, hadi uraikat megölték. Ezeket, fejüket két kihegyezett karóba vonva,

¹⁾ Eredeti néven *Saturninus*.

²⁾ II. Theodósiosz keleti császár neje.

függesztették föl. S meddig a szkütha birodalomban jártunk, Berikhosz egy úton járt velünk, s nyájasnak és barátságosnak mutatkozott: de a mint az Isztroszon átkeltünk, ellenségünkkel változott a szolgálaink végett támadt holmi hitvány ürügyek miatt. S először a lovat vette el, melyet Maximínosz ajándékuul kapott; Attélász ugyanis a körötte lévő valamennyi előkelőnek meghagyta, hogy Maximínosznak ajándékokkal kedveskedjenek, s mindegyik lovat küldött neki s ezek közt Berikhosz is; ő azonban csak néhányat fogadván el, a többi visszaküldte, mérsékelttségével magát szerénynek ügyekezve mutatni. Elvette tehát ezen lovat, és sem együtt utazni, sem együtt enni nem akart velünk; s így a barbar földön történt összeismerkedésünk eddig tartott. Innen Filippúpoliszon ¹⁾ át folytatók utunkat Adrianúpoliszba ²⁾, hol is megpihenvén szóba ereszkedtünk Berikhoszszal, s feddők őt, miért nem szól hozzánk, s miért haragszik ránk, kik neki nem vétettünk? Megengesztelvén tehát ebédre hívtuk, s úgy indultunk tovább. Útunkban a Szküthiába visszaügyekező Vigilászszal találkoztunk, kinek elbeszélvén, mit felelt Attélász követségünkre, tovább folytatók útunkat. S a mint Konsztántínosz városába érkezénk, azt hittük hogy Berikhosz már rég letett a haragról; pedig ő vad természetét nem tagadhatá meg, hanem versengésekre tért s vádba keverte Maximínoszt, mintha Szküthiába bejöttével azt mondta volna, hogy Areóbindosz és Aszpár tábornagyoknak a császár előtt semmi becsületök, és hogy jellemöket, barbar könnyelműségöket hánytorgatva, becsmérlette volna.

A mint Vigilász Szküthiába visszatért s megérkezett azon helyre, hol épen akkor Attélász időzött, az erre előre készen állott barbarok körülfogták, s a pénzt, melyet Edékónnak hozott, elvették tőle. S a mint Attélász elé vezették s az kérdezé: mi végre hoz annyi aranyat? azt mondá: a maga és kísérete ellátása végett, nehogy élelemben megszorulva, vagy a hosszas útban netalán kidőlendő lovak vagy más-ház barmokban megfogyatkozva, sürgős követségében hátramaradást szenvedjen; egy része pedig foglyok vásárlására van szánva, mint-hogy a római birodalomból sokan megkérték őt rokonaik kiváltására. „De gaz állat“ mondá Attélász, — így nevezve Vigilászt, — „ravaszságoddal nem hárítod el a vádat, s nem lesz helyes ürügyöd

¹⁾ Ma *Filippápoly*, törökül *Filibe*.

²⁾ Ma *Drinápoly*, törökül *Endrench*.

a büntetés alól kibujni; több kész pénz van ugyanis nálad, mint költségedre, de még a vásárlandó lovak és barmokra s foglyok kiváltására is kívántatnék, mit pedig, midőn Maximínoszsal hozzám jöttél megtiltottam.“ Ezt mondván fiát (ki akkor jött elsőben Vigí-lászsza a barbarok országába) kardra hányatni parancsolja, ha igazán meg nem vallja, kinek s mi végre hozza a pénzt. S ő a mint fiát halálra látá vitetni, könnyekre és zokogásra fakadt s felkiáltott: ő rá emeljék a kardot s ne gyermekére, ki semmit nem vétkezett. S minden késlekedés nélkül elmondá, mit ő, Edékón, a herélt és a császár tervezett, folytonosan csak azon könyörögve, őt ölje meg s fiát bocsássák el. S Attélász abból, mit Edékón megmondott, látván, hogy semmit nem hazudik, bilincsekre parancsolá őt vettetni, azzal fenyegetőzve, hogy előbb el nem ereszti, míg fiát visszaküldve váltságul 50 font aranyat nem hozat. Megkötözék tehát, fia pedig visszament a római birodalomba. Elküldé Attélász Oresztészt és Észlászt is Konsztántinosz városába.

Etel II. Theodósziosz császárnak azon erszényt, melyben az ő meggyilkolására szánt aranyat vitték, visszaküldvén a cselszövő Khrüszafiosz büntetését követeli (Ex Hist. Byz. §. 6.).

Kivilágosodván, hogy Vigí-lász Attélász életére tört s a Khrüszafiosz herélt által küldött 100 font arany tőle elvétetvén, azonnal küldé Attélász Oresztészt és Észlászt Konsztantinosz városába, meghagyván Oresztésznek, hogy az erszényt, melybe rakta Vigí-lász az Edékónnak adandó aranyat, nyakába akasztva menjen a császárhoz, s azt neki és a heréltnek megmutatván, kérje meg: ismerik-e? Észlász pedig szóval mondja meg, hogy Theodósziosz nemes atyának gyermeke, ő is nemes születésű, s mint atyja Mundiukhosz ¹⁾ utódja, nemességét meg is örözte: Theodósziosz ellenben azt elvesztvén, neki adófizetőjévé válva szolgájává lett; nem becsületesen cselekszik hát, midőn nála különb ember ellen, kit még e mellett a sors is urává rendelt, mint rossz szolga alattomosan incselkedik; nem fog azért -- mondá -- ellene elkövetett vétkéért előbb megbocsátni, míg a heréltet vesztőhelyre nem küldi. Ezek hát ezen parancsesal Konsztántinosz városába jöttek.

¹⁾ Etel atyjának neve Priszkosznál Μουρδιουχος-nak íratik, miből a véghangzóval és véglehelettel *Mungyuk*, ezek nélkül egyszerűen *Mungy* vagy *Mongy* név tűnik elő.

IRODALMI NAPLÓ.

— *Encyclopaedia*. — Mióta az *Ujabb Ismeretek Tára* első két kötetét röviden megismertettük, a *harmadik kötet* is megjelent hat füzetben, s nem kevés tartalomdús cikkei közt derék eredetie ket is hozott. A *történelmi s államismei* cikkek közül méltán kiemelhetők: Erdély, Erdélyi hadjárat, Felső-Magyarországi zendülés 1831-ben, Fiume; nagy terjedelműek s érdekűek az utolsó francia forradalmat, a francia köztársaság történetét és államisméjét tárgyzó cikkek, s az *életrajziak* közt kitünő: Eötvös József; az *álamtudományi* cikkek közül: Élelmezés és szállásolás, Élelmi szerek drágasága és fogyasztása, Eskütszék, Evalvatio, Felsőház, Földmívelés, Francia törvénykezés, bank, Gabonatörvény, Gazdasági egyesület stb.; a *természettudományiak* közül, melyekben D. Balogh Pál avatott tollát ismerjük fel, Fűvészet, Geologia, Galvanismus, stb. — Teljes meggyőződésből ajánljuk ismételve e munkát olvasó közönségünknek; az a legujabb idő legfontosb eseményei, eszméi és érdekei ismeretére nézve egy kis kézi könyvtárt pótol; s irodalmunkba egész tömegét ülteti által a szükséges isméknek s gyümölcsöző eszméknek.

— A *Nemzeti Könyvtár ötödik folyamának* második füzeté is kiadatott e napokban, mely *Esterházy Miklós* nádor írásait hozza folytatólag, vagyis a 129—256. lapokat. Itt berekesztetik a szerző hitvitató munkája, melyet gr. Nádasdi Ferenchez intézett; következnek II. *Levelek Sennyei János cancellárhoz* 1631-ből, szinte kiadatlanok; s megkezdetnek III. *Intő Levelek Rákóczi György* erdélyi fejedelemhez 1643—5-ből, melyeknek egykoru nyomtatott példányai kézíratszerű ritkaságuk, miután (a kiadó tudlára legalább) azok első 1644-ki kiadása, mely csak egy részöket foglalja magában, egyedül az egyetemi könyvtárban maradt fen, a második, teljes, (Bécs, 1645.) három példányban, melyek az akademia, a marosvásárhelyi Teleki-, s Bécsben az udv. könyvtárakban vannak meg; sőt a harmadik (Győr, 1756.), mely Pécelen a Rádai-könyvtárban őriztetik, úgy látszik még ennél is ritkább. Emlékeztetem olvasóimat azokra, miket vállalatom ajánlására a IX. füzetben hoz-

tam fel s mik azon szempontot jelelik ki, melyből Esterházy munkáit fontosaknak és tanulságosaknak tekintem.

— A classica literatura terén egy új munkással ismertet meg e könyv: *Virgil Pásztori Dalai* (Bucolica). Magyarítá Gyurics Antal. Pest, 1851. Müller bet. N8r. 94 l. füzve 40 kr ep.

A fordítás hasonlítva a régiekhez, Rájniséhoz és Baróti Szabóéhoz, több részben csakugyan haladást mutat. Ajánlják az eredeti szöveg mellététele, minden ekloga előtt a foglalat kitétele s az értelmező jegyzések. Szerző jelenleg, mint értjük, az Aeneis áttételében munkálkodik.

Tárgyrokonság miatt jelentjük itt, hogy az éltes korában is folyvást munkás *Egyed Antal* apát *Oridféle Átrátozásai* szinte tartalmi bevezetésekkel s jegyzésekkel immár sajtó alatt vannak; s hogy a mintegy 25 ívet teendő egész, három szakaszban jelenik meg, melynek mindenike előfizetési uton Müller Gyula könyvárusnál csak 30 kr., az egész 1 ft 30 kr ep.

— Bölcsészet. — *Embertan*. Ifjak használatára vezérfelnyúl ön s mások nevelésében. Irta Márki József, képezdei tanár. Pest, 1851. Müller bet. n8r. 48 l. füzve ?

Minden bölcsesség kezdete: Ismerd meg magadat! ez önismeretnek pedig szükséges előzménye az ember ismerete. Szerző e hasznos és szép tudományt itt dióhéjba szorítva adja; az általános embertanban az élettudomány (physiologia) és tapasztalati lélektan legszükségesebb elemei, a különösen az ember különbségei kor, nem, alkotmány, véralkat stb szerint tárgyalatnak, röviden, de világosan, helyenként példákkal felderítve.

— Történet s rökön. — *Egyetemes Történelem*. Irta Hunfalvy János. Első kötet: Az ókor történetei. Pest, Emich sajtátja. 8r. VIII és 345. l.

E becses munka nem csak az emberi nem viszontagságait beszéli, mint azokat a historia terjeszti elő, s földrajzi viszonyait a régi geographia szerint, hanem különös tekintettel van annak miveltségi s belső-életi állapotjaira is, mihez képest a régi kor fő népeinek, a hellennek és romainak, egész hitregéjét s mondavilágát, társas szerkezetét és intézményeit, irodalmát és művészetét is adja, helyes átnézetek és tömött előadásban. Az egész munka három kötetben merítendi ki feladását, melyek másodika, a középkor, rövid

időn hagyja el a sajtót. Valóban ritka olcsósága az egésznek
füzve 3 ft 48 kr.

— *Államisme.* — *A Statistika elmélete* vázlatban. Bevezetésül a statistika gyakorlati részének kellő fölfoghatására. Irta Dr. Lóncz Ferenc, cs. kir. egyetemi tanár. Pest, Emich kiadása, 1851. N8r. 47 l. füzve 24 kr ep.

A bevezetés után, mely az államisme fogalmát, tárgyát, rokon tudományait, tanmódját és rendszerét adja elő, az államisme elmélete, története, irodalma és haszna tárgyalatik. A magyar irodalmat teljesbnek oajtottuk.

— *Útleírás.* — *Olasz út 1850-ben.* Irta Horányi. Bécs, 1851. k8r. I. kötet: 302 l. II. kötet. 343 l. Ékes kiadás, a romai sz. Péter-egyháznak acélba metszett képével s Roma alaprajzával, füzve csak 1 ft 30 kr. ep.

Egy, a történet és emberiség érdekeit, a természet és művészet szépségeit finomúl és élénken érző művelt lélek közli e melegséggel, elevenességgel s nem közönséges ügyességgel vázolt uti rajzokban mind azt, mit sebes rándulatán az európai világ anyavárosába és Olaszország egész kiterjedésébe, Sicilia kivételével, látott, tapasztalt és érzett. Bizony ohajtható, bár az útleírások nálunk mentől sürűbben olvastatnának, miután ezek a kedves időtöltéssel világismeretet terjesztenek egyszersmind, az egyed látáspontjának nagyobb terjedelmet adnak, s így mindenek fölött a torma-ba-esettség aszkórából képesek kigyógyítani. A jelen könyvet jelességén kívül egyszersmind ritka olcsósága ajánlja a rendszerint méregdrága s az árral ritkán arányos becsű regények és beszélek fölött.

— *Állami tud.* — *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az állodalomra.* Irta b. Eötvös József. Bécs, 1851. Jasper, Hügel és Manz sajátja. N8r. IV. és 471 l. füzve 3 ft ep.

Ezuttal elég e kitűnő munka megjelentét hirdetnünk, miután talán már jövő füzetünk azt tüzetesen fogja ismertetni.

Monk. Az angol köztársaság bukása és a monarchia helyreállítása 1660-ban. Guizottól. Franciából fordította Gyerőfi Gyula és Szabad Imre. Pest, 1851. Emich kiadása. 8r. 166 l. füzve 54 kr ep.

Ajánlására elég a szerző neve. A fordítás folyó. Kihagyva csak az oklevéltár.

— *Törvénytudomány.* — *A jog- és államtudományok*

encyclopaediája. Irta Dr. Pauler Tivadar, jogtanár. Pest, 1851. Emich G. sajátja. NSr. VIII. és 246 lap; füzve 1 ft 30 kr.

Az alaki encyclopaediák hiánya lényeges hiány irodalmunkban mind e maig. Az Eschenburg már avult Tudománytanának Lánghy-féle fordítmányából áll öszvesen, mit e mezőn birunk. De ezóta is óriásilag terjedett az emberi tudás birodalma, új tartományok fedeztettek föl, egyes részek külön tudományokká alakultak: és semmi sem szükségesebb mint hogy a tudományok köztársaságábani tájékozásra nélkülözhetlen ezen kalauzló tudomány a mai állás színvonalán találja művelőit. T. i. ki sikerrel akarja a tudományokat művelni, avagy csak sikerrel az önművelés pályáján haladni, arra nézve mulhatatlan a tudományosság egész nagy körének mintegy földrajzát kitanulni, t. i. az egész tudománykör terjedelmét, ágait, fogalmuk, tárgyaik, egymáshozí viszonyaik, részeik, eszközeik és történetök szerint ismerni: csak így menekülhet meg műveltsége és működése az egyoldalúságtól, a töredékesség és csonkaságtól; csak gy nem fog örökké kezdeni, hanem mások vállain sebesben és biztosban egyszersmind haladni; sőt az *életszakma öntudatos választása is* csak ily előleges tájékozás mellett lehetséges. De ily egyetemes kalauzon, ily delejtűn kívül a tudás oceanján, szükségesek aztán a külön *encyclopaediák is*, azok számára, kik már vagy egy vagy más szakot választottak. E részben épen meddő irodalmunk. Az akademia pár év előtt tetemes jutalommal buzdította tudósainkat a mathem. tudományok ily alaki körisméjének készítésére. Siker nélkül. E helyett ime Pauler Tivadortól, egyikétől legjelesb tanáraink és akademikusainknak, nyernek a törvény és politikai tudományok üzői és barátai ily munkát, mely e szép körben biztos kalauzul szolgál. Címénél bővebb a tartalom, a mennyiben nagy figyelemmel tárgyalja az irodalmat s tüzetesen a módszertant is; e mellett, mint várható volt, a magyar törvénynek kiváló figyelem jutott, s általán a magyar olvasó szükségei nyomról nyomra szem előtt tartattak. Helyes osztályozás mellett név s tárgymutató nevelik a könyv haszonvehetőségét, mely terjedelme és tömörsége mellett olcsó is.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

III. A birtok-visszaadó bizottmányok IV. Béla király alatt, 1268-ban.

Nos Chaak, banus, comes Zaladiensis; Pausa. HERNICUS. Vyd. Goganus. Valentinus, et Buchk. iudices a domino rege, super restitutione terrarum, in comitatu Zaladiensi deputati. Ad vniuersorum noticiem [így] scripto presenti declaramus, quod cum B. dei gracia inclitus Rex Vngarie. et B. per eandem Dux totius Sclauonie, illustris eiusdem filius, ex consuete pietatis gracia, maxime causa iusticie! condescendes [így condescendentes helyett], prehabita deliberacione diligenti decreuerint, vt terre, seu possessiones quelibet, nobilium, seruientium videlicet suorum, per totius Regni sui districtum, apud quoscunque, vel cuiuscunque condicionis homines inuenirentur occupate, pristinis possessoribus, quos iure hereditatis tangerent, redderentur et restituerentur integraliter, prout primitus sunt possesse. Nos igitur conuocatis omnibus, qui ad hoc fuerant conuocandi, et magni Sacramenti Sedem, tactis videlicet sacro sanctis euangelijs inuicem obligati, ad exequendum mandatum domini Regis et Ducis Bele prefatorum, processimus in negotio, fidelitate debita, regi et corone observata. vbi inter cetera, terram Dominicii filii Mour, et fratrum suorum, ad vnum aratrum sufficientem, de propria hereditaria eorundem Kezy vocatam, per castrenses de Kezy indebite occupatam inuenissemus, per multorum et commetaneorum et conuicinarum reuela [így, reuelacionem helyett] cognouimus Dominicum et fratres suos, a primeis progenitoribus eorundem ipsam terram possedissee, et quod super est, propter euidentiore cautelam, in Sacramento decem nobilium, similibus, eiisdem [így] coequalibus, ipsam terram videlicet ad vnum aratrum pertinentem, prenotatis nobilibus, Dominico et fratribus suis, presentibus Jobagionibus Castri, Blasio Comite, Gothardo maiore Speculatorum, Martino fratre eorundem, Oliuerio maiore exercitus, Castrensibus de eadem villa Kezy existentibus, contradictione aliqua non obstante, sed potius affirmantes: sepedictam particulam terre fuisse propriam hereditariam prefatorum nobilium, restituimus cum omnibus vtilitatibus suis, jure perpetuo irreuocabiliter possidendam. Cuius terre prima meta incipit iuxta — — — — — [5—4 szó kiszakadt] Morzol, a plaga orientali [helyesben occidentali], vbi sunt due mete. vna in Salice, alia in Egurfa uocata. Inde tendit iuxta cellarium [így] de terra paratum, qua ducit ad magnam viam, ibi sunt due mete, exinde currit de iuxta byzuseut in eadem magna via, a parte septemtrionali in planicie sunt due mete. Inde autem progreditur et peruenit ad fruticem,

vbi sunt due mete terre [így]. Inde vero directe vadit ad duo iugera terrarum, vbi sunt due mete terre. Item in angulo eiusdem terre sunt mete in Spinis, et inde cadit ad viam antiquam, vbi sunt due mete. Inde descendit ad vallem told, vbi sunt due mete, et inde transiit superius ad duas metas in frutice tul positas et transsit ad montem eiusdem vallis told, vbi sunt due mete, vna in piro, alia terrea, et inde pertranssit per viam antiquam vbi sunt due mete, et exinde tendit ad tres metas ad plagam orientalem, quarum vna separat de castrensibus de Kezy, et secunda meta pacifica, de populis domine Regine et de castrensibus de Hon; preterea restituimus etiam predictis nobilibus, Dominico et fratribus suis, quadraginta iugera terrarum indebite occupatam [így] per populos domine Regine, et per castrensibus de Hon, de propria hereditaria eorumdem, Cuechesporog vocatam, ad Sacramentum Dominicy et fratris sui, duorum nobilium, eiusdem coequalibus [így] per antiquas metas inreuocabiler pacifice et quiete possidendas; prima meta erigitur in uertice Cuechesporog, vna meta antiqua, alia noua, Inde tendit ad partem Septemtrionalem, vbi sunt due mete, vna in piro, alia terrea. Inde tendit directe ad plagam Septemtrionalem, vbi sunt due mete, vna in piro antiqua, alia noua. Inde peruenit ad magnam viam, vbi sunt due mete, in piro et terrea. Inde ad fenetum, sub magna silua, vbi sunt due mete, Inde ducitur ad viam antiquam per antiquas metas pacificas usque ad consumptionem metarum. Datum Anno domini Millesimo, CC-mo, Sexagesimo Octauo.

Évlapjaink tanusítják, mikép a IV. Béla és V. István ifjabb király közt folyt hosszas vizsályok kiegyenlítése végett, Béla említett István s ugyancsak Béla nevű fiaival 1267. nagy országgyűlést tartott, melynek határozatai között az is foglaltatik, hogy a nemeseknek mindazon birtokai, melyek a királyi vagy királynői szabad helységek lakosai [populi Liberarum villarum nostrarum, vel Dominae Reginae], vagy az udvarnokok s várnépek által [Udvoraici seu Castrensés] bár mikor elfoglaltattak, azon nemeseknek visszaadassanak.

E határozat teljesítése végett, miként a jelen nagy fontosságú oklevél előadja, IV. Béla királyunk, s fia ifjabb Béla, Tótország hercege, komoly tanácskozásokat tartottak magok között, s ezeknek következtében bizottmányokat, névszerint a szalai vidékre Csák bánt, a szalai főispánt, Pósat, Henriket, Videt, Gógányt, Bálintot és Buckot neveztek ki, kik az e részben fenszorgó kérdéseket elintézzék. A bizottmány tagjai, az evangélium megérintése mellett tett szent eskü után, fogtak a hivataloskodáshoz, s többek között Demokosnak, a Mór fiának, s testvéreinek, Keszzi örök birtokukból a keszti várnépek által elfoglalt részt, hét hasonlórendű nemes esküjére, visszaitélték. Minden érdeklettek, különösen a várjobbágyok, s a várnépek előjárói, t. i. Balás ispán [Comes], Gotárd őrnagy [Major Speculatorum], és Olivér hadnagy [Major Exercitus] jelenlétében hozták az ítéletet.

Nevezetesek az ezen oklevélben előforduló magyar szavak. Morzol olvasd: Morcol, ma: Marcal. Egurfa, olv. Égürfa, ma égürfa vagy

égerfa; *Byzuscut* olv. bízüs-kút, mai kiejtés szerint bűzös-kút, mi nyilván mutatja, hogy bűzös-ből lett a bűdös, s a gyök: *bíz* vagy bűz vagy bűd. Bűd helységek vannak Abaúj és Szabolcs vármegyében s a Bűdöskúti nemzetség magát maig Bydeskúthynak írja. Vallis *told*, Told-völgye, nem tót-völgy, noha ma Hosztót-nak hívják, mert van Told helység, honnan Toldy. *Frutex tul*, olv. túl, ma töl vagy tölgy; Dunán túl ma is így mondják: töles erdő, azaz tölgyes erdő, s Kis-Komáromhoz. Szalában, nem messzire esik Tölös. *Cuechesporog* olv. Küecses-porog, mai kimondás szerint köveces-parlag. Kő és kü ma is egyiránt divatozik. — ebből lett kicsinyítő raggal: kü-ecs vagy kő-ecs, s a nyugvó r megindultával: kü^v-ecs vagy kő-v-ecs. A parlag-ot Tisza mellett pallag-, Duna mellett parrag-nak ejtik, hajdan, tán a *por* gyöktől, porog-nak mondták. *Mór* Maur-nak íratik; a Maurus keresztnév magyarítása. Nevezi tesek végre a *Major Speculatorum* és *Major Exercitus* kifejezések, mikben a magyar *őr-nagy-* és *had-nagy-ra* nem ismeri nem lehet.

Nagy-Keszi, Kis-Keszi ma puszták Szala vármegyében, közel a Marcal folyó eredetéhez; nem messzire esik tőlök Hany, a hajdani Hon, mi hihetőleg hibásan íratott Lipszky térképén Hány-nak. Egyik Keszit, és Hanyt vagy Honyt, várnépek lakták, s mellettek telepítették le a királyné népei is. „populi Domine Regine,” kikiről az 1267-diki országgyűlés határozatának 2-dik cikke így szól: „Item volumus, quod omnes terrae castri, vel Udornicorum, ad quos *populi*, nostro nomine, vel Dominae Reginae sunt congregati, Castro vel Udornicis restituantur, nec ipsi illi [ez a helyes, t. i. populi, nem mit Kovachich helyébe szúrt: „et ipsi illi“] ¹⁾ gaudere debeant privilegiato nomine *Hospitum Liberrorum*.“ Ezen letelepített királyi és királynéi népek tehát nem voltak *szabad gazdák*, legalább nem, ezen országgyűlési határozat után. Ott esik Gógányfa is, hihetőleg az itt említett Gógány ősi birtoka.

Pausá-t Pósanak azért olvasom, mert Dósa nádor is rendszeren Dausá-nak íratik, — Buchk-ot azért Buck-nak és nem Bucs-k-nak, mert ma is él a nyelvben a *buckó* szó, s a ch-t számtalan esetekben nem lehet cs-nek olvasni a régi magyar diplomatikában.

E nevezetes oklevelet Horváth Mihály közölte velem Bécsben 1846-ban, mint egy ottani oklevélgyűjtő tulajdonát. Az eredeti íróhártya példányról, hasonló szelvényekről, 4 barna-viaszba nyomott egyoldaldú pecsét függ [3 leszakadt], melyeknek elsőjén, a legkisebbiken, egy dalmány-újjból kinyuló, felemelt job-tenyér ²⁾ látható, s e körirat ✠ S [igillum] BVCC [Buck] I[udicis]; a második nagyobbban egy ökör-fő, összehajló szarvai közt maltai kereszttel s e körirattal: ✠ SIGILLVM CHAC [Csák] MA[gi]STRI; a harmadikon, mely szívfórt alakú, egy emberfő nyomai látszanak, s e körirat: ✠ S [igillum Go] D [g he-

¹⁾ Vestigia. Comit. 157. l.

²⁾ Nálunk, a Tisza mellett, *tereny*-nek mondják, és tán helyesebben, mert *tér*, s innen *ter-ény*, a kéz *tére*, vagy *tér-énye*, *terenye*.

lyett] ANOS MAGISTRI [Sigillum Godanos Magistri, tehát a Goganus magyarul Góhányos, tán Gődényes]; negyediken egy kolomp, szíjhoz csatló koronájával, s e körirattal: [✠ S] IGIL ✠ WID COMITIS DERV [tovább olvashatatlan, EVC maradványai látszanak; feltéve, hogy az R ros helyre vésetett: Comitis de Veruce=Verőce]. E pecsétek, saját rajzolatom után, gyűjteményemben találhatóak, s nevezetes adatok a magyar címertanra. Jászay Pál.

IV. A nőtetsi bírák pecsége. — Erdy János a Tudmánytár Új Foly. III. köt. 187. lapján 1838-ban István bihaesi bírónak 1395. mart. 2. költ bizonyítványát adván ki, közlé a bihaesi község pecsét-rajzát is, és futólag a városi pecsétekről értekezvén, a többi közt a 189. lapon ezeket mondja: „Kevesebb változáson mentek keresztül a városi pecsétekre vésett valódi vagy szóló körüliratok, mert ezek mind ekkoráig latin nyelvűek. Újbánya és a szépeességi városok német felíratot vésettek pecséteikre, de magyar felíratu városi pecsét Magyarországon tudtomra még nincsen.”

A mit itt a magyar köriratu városi pecsétekről a tisztelt tudós elmonda, el lehetett mondani alapos hiedelemmel a helységek avagy községek pecséteiről is egész 1825-kig. — Mind ezen ideig községi magyar köriratu pecséteket alig ismerénk.

Mi a városi magyar pecséteket illeti, a főntebbi történeti állítmányt nines szerencsém valamely fölfedezés által megcáfolhatni; de a helységek pecséteit illetőleg, melyekre a városiakról némi eszmeláncolatnál fogva figyelmeztetünk: igen is szerencsésnek érzem magamat egy adattal szolgálhatni arra, hogy már a XVII. század elején is voltak magyar köriratu községi pecsétek.

Egy ily pecsétnek, mielőtt azt bemutatnám, előbb tulajdonosát a községet, tartom szükségesnek némileg megismertetni legalább annyiban, mennyiben az a pecsét jellemre vonatkozik.

Nógrád vármegyének délkeleti részén, a regényes Nagyszál hegyláncolat tövében, Vác városától körülbelül 2, Nógrád várától egy óra járásnyira fekszik *Nótencs* helysége. Most tót ajkú, kath. vallású néplakja. *E helység pecsége a XVII. század elejéről való, és magyar körirattal van ellátva* 1).

A rézre metszett pecsétnek, mely fába van illesztve, körnagysága mintegy két krajeárnyi. Körudvarának bal felén egy kúp idomu torony,

1) Több nógrádmegyei helységnek van régi pecsége, de ezek mind latin köriratuak. Nevezetesen Szinóbányának, mint betűalakjai mutatják, hihetőleg a XIV. századból pecsége van. Rajza látható Moccsáry A. Nógrádmegye leírása I. k. 203. lapján. Lónyabányának hasonlóan régi pecsége szemlélhető ugyanott 113. lap. Ugyanott említés tétetik Terény régi pecsétéről a 297. lapon. — Ecsegh és Buják szomszéd helységeknek pedig latin köriratu 1691-ben vésett pecséteik vannak stb.

alul kapuval, és a torony tetejére tűzött kereszttel látható. Az udvar jobb felén egy (mint mondják török) fő van, arc élével a torony felé fordulva. A torony és fő fölött lombforma foszladék (laciniae) nyúlik el. Az udvar körül egyszerű vonal karimában pedig ime magyar körirat van: „**NÖTECZI : BIRAK : PECZETE : 1615.**“

Nevezetes e pecsét közjogi, történeti és nyelvészeti szempontból.

Közjogi szempontból azért, mivel a helyett, hogy a helység *községe* [communitása] pecsétének nevezetnék, a *birák* pecsétének íratik.

Történeti szempontból azért, mivel 1. még 1615-ben *magyar* körirattal vésetett. 2. Mert készítése azon időre esik, midőn a szomszéd Nógrád várat Bocskai István elfoglalván, ettől török kézre került. A vár sorsát osztá szokás szerint a környék is. És e szerint *Nötenecs* helységének valószínűleg 1615-ben török földesura volt. A falu lakói még most is megmutatják egy dombon azon kastély romjait, melyet hagyomány szerint a nógrádi bég kéjlikul szokott volt használni. — Nevezetes történeti szempontból e magyar köriratu pecsét azért is, mivel tót ajku község pecsété. De ennek oka igen egyszerű. *Nötenecset* hajdanában magyar ajku, reform. vallású nép laktá. Ezt bizonyítja a hagyomány, és ezt igazolja a helybeli kath. plebania „*Historia Domus*“ című jegyzőkönyve. A helység magyar nyelvű, reform. vallású lakosai mind addig lakták *Nötenecset*, míg végre a kuruc háború bevégeztével Berkes András *) felsz. püsp. és váci nagyprépost, a váci püspöki megye igazgatását átvéén, Nötenecs helységének mind azon reform. lakosait lassanként kiirtani kezdé, kik a katolika hitre térni vonakodának. Ekkép az ősi hitőkhöz állhatatosan ragaszkodó reformatusok nagyobb része a közel fekvő Kosd helységbe költözött. Az átértek pedig a megtelepített tótok közé beolvadtak, a mint egynéhány tót ajkú lakosnak magyar neve mostanáig is tanusítja. Kipusztulván a kálvinisták, 1720-ban Nötenesen kath. plebania alapítottatott.

E pecsét nyelvészeti szempontból is érdekes, mert e köriratból kitűnik, hogy e helység régi neve „*Nötecs*“ volt, a mint ezt a származtatás is bizonyítani látszik. Különben is sajátja népünknek, hogy az *n* betűt némely szavakba betoldani szereti, mint például *szakít* helyett gyakran ezt mondják: „*szakint*“; hamarjában jobb példát föl nem hozhatván. E szerint a község igazi neve *Nötecs* volna, ha csak azon véleményt nem pártolnók, miszerint azon korban gyakorta az *n* betűt az írásban kihagyni szokás volt.

Ennyit kívántam e pecsétről előadni, ez által bebizonyítani vélvén azt, hogy magyar köriratu hivatalos pecsétek régenten is voltak †).

Nagy Irán.

*) Olv. róla: Schemat. Dioec. Vaciensis, 1853. pag. LXX. N: I.

†) Köszönet a közlésért, melyeket mindig szívesen adunk, felszólítván egyszersmind Szalay Agoston jeles régiséggyűjtőnket és régiség-tudósunkat, hogy a birtokában levő XV. és XVI. századbeli magyar köriratu pecséteiről [mik közt csakugyan hivatalosak is] mielőbb tudósítanák olvasóinkat.

Szerk.

UJ

MAGYAR MUZEUM.

XII. FÜZ.

SEPT. 1.

1851.

KLOPSTOCK MESSZIÁSÁBÓL.

TÁRKÁNYITÓL.

CIDLI ÉS SZEMÍDA SZERELME.

..... Lázár hűgának .....

Jobbján ment Jairus szép gyermeke Cidli szerényen,
Cidli, az ártatlan, csak alig számlála tizenkét
Évet, a létnek már elhervada: vígan, örömmel
Ment arany álmai szép fonalát folytatni a sírba.
Anyja előtt holtan fekvék. S jött Jézus az alvó
Szűzhöz, felkölté, s anyjának visszaadá őt.
Rajta az új élet nyoma szent, de nem érzi a lyányka
Élte dicső koronáját, ő nem tudja szelíden
Fejlő szépségét közelítő ifjukorának,
S a nemesebb szerelemre teremtett szívre se büszke.
A felnőtt Szulamith a zsidó nők gyöngye imígy ment,
Anyja midőn felkölté őt azon almafa mellől,
A hol a lyány született a korány hús lengetegében.
Halkszeliden hívá fel az alvó gyermeket anyja:
„Jer Szulamith!” Szulamith felkelt, és anyja után ment
A myrrhák vendégszerető hús lombjai közzé.
Illatfellegben rá ott a szent szerelem várt,
És belehelte szívébe az első érzetek édét,
Megtanítá a sovár remegésre az érte teremtett

Ifjúért, ki e szent remegést érzette viszontag.
 Cidli a jó Lázár szent hűgán csüngve imígy ment.
 Élte virágában lebegő hajfűrttel utána
 Ment a Náim előtt felköltött ifju, Szemída.
 Szép vala mint Dávid, mikor a fiu lelke hevével
 Istenigékre figyelt a bethlemi csörgetegeknél,
 Ámde miként Dávid, nem volt oly vídor az ifjú.

— — — — —
 A lány tudta a kint, mi Szemídat érte szívében;
 Lopva reája tekint, s látá a bú-teli szemben
 Önszive érzeteit, fűnséget látá, mi a rényt

Kífnjai közt a menny ecsetével festi dicsővé.
 Szívben elolvad a szűz, s ily gondolatokba merengett:
 „Értem búsulsz ah nemes ifjú! napjaid értem
 Oly szomorúk! oh bár csak tudnék égi szerelmed
 Lángjaihoz méltán.... Cidlid bár tudna szeretni!
 Régen ohajtottam nőd lenni, tanulni tetőled
 Mily szép s üdvös erény: téged lángholva szeretni,
 Mint Jeruzsálemnek szűzei hajdanta szerettek;
 Mint a báránycák, ha te intesz, játszani véled,
 Szűz ölelésid közt rózsává lenni, minőt a
 Völgyek csendes ölen a hajnal fejt ki magának.
 Téged örökre szeretni, tieddé lenni minő üdv!
 Oh öröm anyja, anyám! mért adtad az égi parancsot
 A szigorút nékem? De panaszt nem mondok, anyámnak
 Engedek, ő szeret, és javamat kívánja szerelme,
 S ebben az isteni szó, s isten, kihez eskü köt engem.
 Én feltámadtam s a földé nem vagyok úgy, hogy
 Néki halandókat szüljek! Nemes ifju! te szíved
 Érzékeny bűját szintén kevesítsd meg ezennel.
 Oh ha ez életben látnám még egyszer a vígaszt:
 Hogy szemeidben a kedv vídáman enyelgve mosolygna,
 Mint mikor on gyermek voltál, s én kedves anyádnak
 Játszó karjaidból hamar a tiedbe futottam.“

Ezt gondolja, szorong szívében s nem bírta magával,
 Néma könyűt hullat, látá őt sírni Szemída,
 Bárha szemére kapá hamar a szűz fátyola leblét.
 Csendesen a körből elméne Szemída, s a mint ki-

Ért, szomorú képét a földre szegezve merengett.
 „Mért sír ő? Könnyét nem bírtam nézni tovább,
 Mert szívemet sebzé. Oh gyöngéd angyali könnyük,
 Szép könnyük oly halknémán reszketve szemében,
 Oh ha közöletek egy értem lett volna kiejtve!
 Egy köny megnyugtat. De kinomnak szünete nincsen,
 És szomorúsággal telt éltém most is egyetlen
 Egy nagy gondolat a lyányról, egy nagyszerű eszme.
 Oh te, ki halhatlan vagy bennem, lélek! a por test
 Égi lakója! az isteni ihlet része, szülöttje!
 Képe teremtdőnek, s örökösse a mennyei létnek!
 Vagy születéskor miénk is nevezének a lelkek —
 Kérdelek, adj választ, sorsomnak tárd ki homályát,
 Tárd fel a rám nehezült éjjelt, szólj, kérdelek, ah szólj.
 Létemet én többé nem bírom sírva siratni,
 Búm elfárasztott, s a kín megfoszta könyűmtől.
 A mikor őt látom, ki talán meg sem hal örökre,
 Vagy mikor ő távol, de jelen van gondolatimban,
 Mért érzek dagadó keblemben még soha máskor
 Tőlem nem gondolt eszméket, megragadó, új,
 Nagy, s szerelemben elolvadozó eszméket a lyányról?
 Cidlinek ajkairól az ezüst hang, és szeme lelkes
 Pillantása az én dobogó szívembe miért költ
 Érzeteket, melyek megrázók ennyire, tiszták
 Mint a szüzesség, s mint a bölcs tettei, szépek?
 Nem szeret ő engem! — ha tovább vizsgálom az eszmét
 Rémes szárnyain a kín mért rohan árva fejemre?
 És a halál szomorú álmába miért temet akkor?
 Oh akkor, hova már-már majd betevének — a sírnál
 Jajgatom el búmat; s a halálesend réme figyel rám.
 Gyakran erőszakkal kívánom búmat előlni.
 Lelkem az érzeteket, nagy méltósága s örökké
 Tartó léte tanúit, mind bégyűjti magába.
 S így szólok hozzá: magadé légy újra, ki égi
 Létre teremtettél! — és mondom néki, hogy ő nagy,
 Légyen önálló is, — s nem vigasztalja magát meg,
 Csak sebeit vizsgálja, remeg, sír, s hallgat a lélek.
 Mért vagyok én egyedül szeretetlen örökre szeretve?

S szívem a legnemesebb sziveken túlhatva miért tör
 Lenni nagy, és nyomorúlt? mi nevezgeti nékem a lyányt meg,
 A mikor emlékétk akarom kitörölni magamból?
 Mily istenszó az, mely szívben szent rebegéssel,
 S mit csak a gyöngédebb lélek bír érteni, oly lágy
 Hangan sugja nekem, hogy Cidlit örökre szeressem?
 Cidli! örökre szeretlek, légy bár néma előttem!
 Ah mikor én reszketve merém még hinni, hogy értem
 Vagy te teremtve, minő csend volt szívemben, minő kéjt
 Bírt vala lelke, míg szeretél, alkotni magának!
 S ez mi nyugalmat adott! Oh édes gondolat! egyszer
 Gondolhatlak-e még? bűm meg nem szenttelenít-e?
 Cidli enyém voltál te sokáig, mint az öröklét,
 S e részről mondtam, hogy nékem vagy te teremtve.
 Minden erény magasabb intését érteni tőled,
 A te szerelmedtől tanulám, nem tudva egyébként.
 Félénk készséggel követé szívem azt, ha parancsolt,
 A kötelességnek szavait már messzire hallám,
 Csak ha rebegni akart, ha közelgett csendesen, értém
 Isteni szózatait, mikor azt tán senki se hallá.
 Gyermekeleg követém hajlékony tiszta kebelled
 A könnyű törvényt, mikor inte szelíden a szózat:
 Hogy, mivel énnékem te valál fő kincsem e létben,
 Semmi hibám által szennyt bírásodra ne vonjak.
 Istenajándéknak tartalak, imádtam adóját,
 Hogy közelíthettem mint szárnyon érényeid által
 A fő kedveshez, a ki széppé alkotta téged,
 S érző szívet adott vala énnékem, és neked égit.
 Édes anyád a legmagasabb kéj víg mosolyával
 Mint függött rajtad hogy megszüle... és mi halálkín
 Ömle reá, mikor elhidegültél csendesen alva
 Karjain, ő még nem hallván amaz égi segédnek
 A názáretinek jövetét, és isteni hangját;
 Lelkem egész heve és érzelmei, melyek erősen
 Megrendíték azt — úgy függtek e nagyszerű eszmén:
 Téged az úr szívemnek adott s számomra teremtett!
 Átolvadt lelke bele, és felfogta egészen,
 Mily magas és örök az; létének célja felől is.

Látott benne sokat, s oly érzelmekbe merüle,
 Melyeket emberi szív csak ritkán nyerhet az égből.
 Ámde sötét bűban, melynek nincs vége, határa,
 Névtelen aggodalom- s a halál rémálmiban oszlék
 Fel szomorú lelkem, ha azon más eszme, az éj és
 Elhagyatottság bús eszméje merül fel agyamban.
 Elhagyatott árván én akkor voltam a földön,
 Lenni nekem megszűntél! ah mily árva valék én!
 Oh mindenre mi szent, szépség-, szeretetre s erényre,
 A miken ártatlan lelked fölemelkedik a föld
 Gyáva porán túl, — és ha talán drágább van előtted
 És van fönségesb még — felköltödre a sírból,
 Halhatlanságodra, mit egykor az égi lakók közt
 Súgáröltönyben fogsz élni, — a fénykoronákra,
 És az erény koszorúira kérlek, Cidli! mit érzett
 Mit gondolt szived és szívemet hogy tudta a vérző
 És az igen szerető szívet akkoron érteni félre?
 Oh ama rendítő, amaz édes nagyszerű eszme:
 Hogy feltámadt ő, s én is felkeltem a sírból,
 Hogy tán meg se halunk s hogy mindkettőnkre magasb lét.
 Ah de ti hév, ti merész vágyak, némúljatok el most;
 Tán e gondolatok vittek túl, és melegebben
 Égtem a szent lányért! De lehetne-e érte eléggé
 Lángolnom, kivel én ama fensőbb létben ohajtok
 Inkább élni miként itt? és kivel ott vagy e földön
 Általa lángra hevítve szeretni örökre az istent,
 A mi teremtőnket több hévvel ohajtom imádni?
 De az imádottnak fia, Jézus, az én szabadítóm
 A gonosz írgyék s a halál veszedelmei közt jár.
 Itt az idő! De mikép lehet az, nem férhet eszembe,
 Hogy meghalhasson, a ki feltámaszta siromból,
 És a ki már többször kikerülte az esztelen ármányt?
 Oh ha hibázok tán, s ha midőn rá annyi veszély vár,
 Tiltja, hogy átadjam magamat nagy bűnnak egészen:
 Vétkemet engedd el kegyes isteni megszabadítóm!
 Törd meg a bűt, lelkem! mi csupán csak tégedet illet,
 S egynek vette csak el nyugodalmát, s tán nem örökre.
 Függy ama nagy sorson teljes figyelemmel imádvá

Mit szabadtódnak isten szent végzete rendelt.“
 Így elmélkedvén kimegy a városból a csendes
 Szirtekhez, hol inént vágták részére ki sírját.

TÜNDÉREK A MAGYAR ŐSVALLÁSBAN.

IPOLYI ARNOLDTÓL.

(Vége).

Egy további eredeti tündéri nevünk és alakunk maradt fen a *Delibábnan*. A római — ma már elenyészhetett — hitképzet fölvilágosítására ismét idegen közvetítő mythosi hasonlatok nyomán kell eljárnunk. Fentebb érintettük már a román néphit tündérei nevét, mint már arra is figyelmezteltünk, hogy e nemű regéik, a tündéreknak tulajdonított bájos szépség, társas lét, boldogság s áldásos befolyásokról képzeteik által a mienkhöz legközelebb járnak: ezen nevek az olaszban: fata, span. háda, franc. fée. Ez általános név mellett, még sajátos és tulajdonaikat kifejező elnevezéseket lelünk. Ezek egyike az ismeretes *Fata Morgana*, *Fatata Morganda*, *Morghe la Fée*; így nevezetlik, mint tudva van, azon sajátos lég-tükrözési, légképi (mirage, Luftbild) természeti tünemény is, midőn a tág terjedelmes rónák, a szikes mocsáros helyek, tó s tengeröblök felett egyenlőtlenül megritkult légrétegek, a fölöttöki sűrűbbekkel elvegyülve az alattok levő kitünőbb tárgyakat, mint városokat, hegyeket, tornyokat, fölfordított alakban, mintegy tó, vagy tengertől körülvéve visszatükrözik. E szerint a tündéri báju tüneményt egy különös tündéri hitképzet- s névvel látjuk elvegyülni. *Morgana* Grimm Myth. 384. szerint, bretagni szóból eredne, és mor=tenger, guen=splendens femina értelem szerint, tengeri tündérnőt jelentene. Hasonló tündéri értelemmel bír ezen alföldi rónáinkon, Hortobágy pusztáin és Debrecen csodás téerein kitünőleg otthonos tünemény „*Delibáb*“ neve. Sándor István és Kresznericsnél Szót. I. 98. *deli baba*=aer elasticus sole splendente super sata. Ezen *báb* vagy *bába*, mint láttuk, kétségtelen tündéri elnevezés s így jö elő maig a mese rossz tündérei p. o. vas orrú bába, és a szülészetet gyakorló bábasszony (egykor szinte a bűvvel szorosan összefügghető hiva-

tal) elnevezésekben; a *deli*=insignis, itt hasonlóan splendidus, fényes, bájos, tündéri tulajdonra mutat, mint morganban a *guan*=splendida femina.

Az olasz regék szerint Fata Morgana mélyen a zöld tenger fenekén kristály palotában lakik, napnyugtakor kiemelkedik társnőivel a habokból, százféle különböző alakban mindég változva, és újra visszatérve, de sohasem ugyanazonegy képben. Bájos hangokat, mint a legkellemesb dallam, kísérve a távolból hangzó kürtök zengésétől, hall a szerencsés, ki ily csodás látványban részesülhet; de mindenki kerüli azt, mert lecsillapíthatatlan vágy ragadja meg őt, ha a tündért magát bájos szépségében meglátta, s ilyen életét mindig a tengerben végzi. A messzinai tengerszoroson, hol a tünemény igen gyakori, számos regék szállonganak föléle. Aetna hegyen lakott volt ősidőkben egy időjós agg remete, ez Morgana tündér meghittje volt, s minden, ki hozzá tanácsért folyamodott, láthatá a tündér légvárait, kertjeit, hajóit s bűvös képzeit a jövőnek (Vollmer Myth. 733.). Egy francia rege: *Jeu d' Adam de la Halle* XIII. századi költeményben (*Theatre français au moyen age*. 1839. 55.) szinte tudósít *dame Morgue et sa compagnie Arsile és Maglove* társnői felől, de csupán a szokott féei vonást, mint: betérve egy házba megvendégeltetnek, a szivességért a kettő áld, a harmadik, *Maglove*, mivel elfeledének neki kést tenni, őket kopaszúsággal bünteti stb, de szinte fényes szép nők, és Morgue különösen: la sage-nak (bölcsek) neveztetik.

Nem kétlem, hogy mint *delibábunk* neve a fentebbi fata morgánával rokon mythosi értelmű, a nélkül azonban, hogy a *delibáb* népies kifejezésében amannak fordítását lehetne föltenni, miután ily értelem csupán csak szónyomozólag mutatható ki, úgy szinte fen lesznek még népünknek bár sokat feledett emlékezetében szunyadozó hason hitregék, habár nekem azon jelentésen felül, hogy a *delibáb* gyakori megjelente az alföld népének bő évet jósol, nekem mitsem sikerült kitudni. Tompa népregéi közt (28.) olvasunk ugyan róla egy mondát, de a történeti színezet azt már némileg mesterként mutatja. E rege szerint Csörsz, a Tisza mellett lakó avarok királya, Rádót a Duna mellett letelepült longobardok királyát mint szövetségese a hadban segélvén, ennek díjául leányát, *Delibábot*, kéri nőül. Rád Csörsznek birtokára vágyván, s csellel igyekezhvén őt kijátszani, azon föltétellel igéri oda leányát, ha azon az úton, me-

lyen a Tiszától hozzá érkezett, vizen viendi haza nőül Delibábot. Csörsz legott az árok ásatásához fog, melynek Csörsz árka név alatt nyomai Borsod és Hevesben a Tiszától a Duna felé vonulva, még maig láthatók. A nagy munka közt Csörsz villám által lesujtatik, s a hely hol Csörsz fáradt népe a munkát megátkozva elhagyá s letelepült, Árokszállás-, mint az árok kezdete Ároktőnek nevezetett. A rege mint látni Csörsz-Árka, Árokszállás és Ároktő helynevek körül forog. Néphitszerűbb s eredetibbeknek mutatkoznak a költőnek delibáb tüneményeiről regébe szőtt magyarázatai. Így a lágy szellet-ár a delibáb fohásza, a delibáb képei a rege szerint Delibábnak szerelmi álmai; mert midőn Delibáb szerelmi búban egykor epedett „Álmodott a hajnal Nedüs pilláira. S elébe álmain egy Tündér világ terült, A melyben száz varázskép Tünt fel, meg elmerült. Hü Csörsz király, s az árok Tünék fel álmain, S szerelmes völegénye Öt vitte hajjain;“ — — de Csörsz kimultával a delibáb még most is „Verőfényes napon, Meg-megjelen remegve A sík határok. Az alföldnek vidékén Tünő szárnyon lebeg, Csörsz nyughelyét keresve, És nem találva meg. S kesergvén most is a kit Hajdan könyezve várt, Elönti könyözönnel Körül a láthatárt. És újra látja álmát, Kit régen álmodott, Mert megtelik vizárnynyal Csörsz-árka is legott.“ Egy másik népregéjében („Sirató“ 46.) jól találva mondatik a Delibábról, hogy „nappal jár tünő vizével,“ mi a nappal látható tüneményről természetszerű, holott az olasz Fata Morgánáról a rege azt mondja, hogy csak napnyugtakor szokott megjelenni. Dame Morgue a fönnebbi francia regében a napkeltével szinte elvonul az emberek köréből, egy rétre, hol szemeik előtt láthatlan akar lenni; mi csupán a közönséges tündéri vonás, miután mindnyájuk éjjel jár kél, jelenik meg a halandók közt (mint Népd. II. 352, III. 237. és 296.), éjjel szállnak a bűvös várba, napkolte előtt el kell — úgymond — tűnniök, mert a tündér mondása szerint: nekik nappal a föld fölött járniok nem szabad. Tompánál is (52.) a népregében szinte csak midőn az éj leszállott, keltek a tündérek a habok színére, s akkor övék volt a lég biralma és a föld hatalma, midőn álom lengett a föld fiain. Közelebből találkoznak a föntebbi és saját delibábunkrólí képzetek abban, hogy mint nálunk, úgy az olasz regében is megjelenése egyiránt az idő és termés jóslatául vétetik, hasonlóan fejeztetik ki annak nem csak ragyogó fényes szépsége, de egyszersmind lég és víztündéri minősége.

Ezen lég és víztündérekről hitrege egyik ismeretes és magyarázatunkban is honos képzelet: a *hattyunő tündéri* alak is. Mint a Tompa idézett regéje (52.) mondja, hogy a habok színére kelnek és övék a lég biralma és föld hatalma, úgy szól költőileg: Saem. edda is 142. 159.: rida lopt ok lög = ziehen durch Luft und Wasser, azaz hogy szállni és úszni tudók, mi Grimm (M. 398.) magyarázata szerint egy értelmű a hattyualak felvevésével, mely által egyiránt repülnek a légben s úsznak a vizen, a tenger partjait lakják, s jövődömondók, minőnek a hattyu tartatott. Musaeus népmeséi egyikében három tündérleány fürdik egy tóban, letéve partjára hattyu ingöket és gyűrűjüket; ki ilyenkor azokat elragadja, annak hatalmába esnek, és általa jóslatra kényszeríthetők. Az éjszakai regékben (Völundarquida, Grimm 398.) a tengerparton ülő és kenderfonó három nő mellett hattyuleplők, hogy rögtön elrepülhessenek, egyikök Svanhvit=hattyu fehér, s hattyu tollakat visel. (Saxo Gramm. p. 100.) Fridlev 3 fölötté repülő hattyut vesz észre: sonum trium Olorum superne clangentium, hallja mint hirdetik fölötté a jóslatot, s egy rúnaövet eresztenek le rá. Meséink általános képletei közt még gyakran tűnik elő ez alak (Gyűjt. 21.): a királyfi aranyhajú tündér neje, míg ő távol hadban jár, megszüli az arany csillagos kettős gyermeket, az irigy mostoha ebkölykökkel váltván őket fel, a tündérnek gyermekeivel vízbe fullasztását eszközli; azóta a királyi palotát körülvevő tóban éjenként három hattyu uszkal és hallatja panaszos dalait, míg a hazatérő királyfi rájuk figyelmes lesz és tündér nejét és gyermekeit a hattyukban megismeri. E mese több variánsai a hattyualakot már feledheték, s helyébe a népnél ismertebb kacsát tesznek: így például (Népd. III. 260.) hol a rosz tündér — itt a cigány nő — kútba taszítván a boldog, arany hajú királyfi-arát, ez arany kacsává lesz; őt a vadász golyója nem találja, s láthatatlanul követi királyfi kedvesét, míg magát meg nem ismerteti. A fentebbinek egy más variánsa (Gyűjt. 37.) beszéli, hogy a hadban lévő királyfi tündérneje kitekintvén a vár ablakán, mely alatt a Duna folyt, irigy napája által beléje taszítatik s azonnal fejkécska alakjában társnőivel úszdoggál; de a tündérnő testvére, ki szomjúságában — úgy mond — egykor bárány nyomból iván, arany báránynya változott, esténként leviszi gyermekeit, s hármassal hívására: „Kács kács kács, szép kácsák, melyik e kis gyermek anyja?” azonnal megrázkodik egy fehér kacsá, s mint szép

tündénő száll ki a Duna habjaiból, megszoptatja kis fiát, és megcsókován azt, ismét eltűnik a habok közt. Míglen a hazatért királyfi egy nap a jelenetet meglesve, partra szálló nejét megragadja, a tündér erőszakosan szabadkozik, vissza akarván a habokba ugorni; de a királyfi erős karjai többé vissza nem eresztik stb. Itt a mese aligha szinte nem feledé a hattyulepel elragadását, s magát a tündért ragadtatja el. Tudni látszik még ezt is (Tompánál 56.) egy néprege, hol az üldöző barna szellem a tó tündér királynője leplét ragadja meg, de itt már későn, midőn az a tóban eltűnik. Gaalnál (323.) is egy csodás tündér fátyolról szól a mese, melyet a tengerből kilépő tündér a habokba mártva, ha véle szerelmese lovait megmossa, azonnal arany és ezüst szőrüekké lesznek. — Ezen tündéri hattyualak gyakran nem csak a hattyuval rokon *kácsa*, *küd*, *szálló*, *s úszó*, — de *fehér galamb*, *fehér holló*, *söt csóka* — madár alakokkal is felváltatik. Így említ már egy ónémet költemény (Grimm-nél Myth. 399.) nyilván hattyu helyett három forráshoz leszálló galambot, ezek is mint a földre érnek, bájos leányokká lesznek; Wielant ruhájakat elragadja, s addig visszatartja, míg egyikök nejevé lesz. Tündér-ilonai meséinkben hasonlóképp tizenhárom galamb, másokban (Gyűjt. 32.) holló alakjában szállnak éjenként a tündérek az arany alma elrablására; mire a földet érik, ők is bájos nőkké változnak, a királyfi szinte a hozzá közeledő Ilonának nem ugyan leplét, hanem arany haját ragadja meg, de itt is a bűvös arany gyűrű a zálog, mely által a tündérnek egykor hatalmába kell jönie. Galambbá lesz szinte (Gyűjt. 19.) az irigy boszorkány által vízbe vetett tündér, s mint galamb jó királyfi kedvese ablakára éjenként kopogni, megismertetve általa ő is leveti galamb leplét. Ily tündéri alakot gyanítok a már föntebb tündértiszteletre magyarázott (Népd. I. 415.) játékdal-töredék eme képeiben:

Kis kácsa fürdik fekete tóban,
 Fiához készül Lengyelországba.
 és 412.

Fürdik a csóka fekete tóban,
 Fiához készül Lengyelországba.
 miután az egész összefüggni látszik távolról — Lengyelországból?
 — jövő népnek, a tündérektől őrzött arany kapun, hídon, réveni átmentével, mely által jutni talán a tündéri Boldogasszonyfalvára, hol az aranyat adják, mérve mérik stb. Vajjon Otrókócsi (l. f.)

előtt nem ily hattyu tündérnői rokonság ismerete lebegett-e, midőn Tündérünk s Tyndaros rokonítására felhozza az utóbbiróli ismeretes regét, hogy anyja Léda hattyu képében halt meg Jupiterrel? A szinte fentebb mondakörünkbe vont niebelungi jósnők is — mint már Grimm is figyelmeztet — ily hattyu tündérek, ők is madarakként lebegnek a habokban, és Hagne elragadva csodás öltönyöket (wunderlichnek mondatik 1478. l.) kényszeríti őket jóslatra; nevők a wisiu wip=weise frau mellett (1475.) mehrwip=mehrweib=tengeri nőknek mondja őket.

Már ezen nevek s alakok, mint látjuk, egyszersmind szorosan bevágnak a vízszellemek, a víztündérekrőlí mythosba. S e tekintetben tündéri regénk egyike a legdúsabbaknak; bár hitregénk s emlékeink elszáradt kútforrásainál fogva itt is hiába keresnének szoros víztündéri elkülönzést és saját neveket, minők például a classicus mythos najádai s a határozottabb neptúni vízi nymphák, a germán Wasserholdek, Mereminni, Meerkind, Meerwunder, nichus=nix, Seejungfer, Meerfrau; a szláv russalky, wodnik stb neveik: mind e mellett még élénk mondai hagyományunkból rólok sok oldalú hitképzet nyomai maradtak fel. Alább már őshitünk élénk vízcultusával fogunk találkozni (VIII. fejezet: Elemek): mert habár népünk tengerek öbleit talán nem lakott is *), úgy mégis hatalmas folyók, mint az Etel, Don, Duna, Tisza stb partjain s közein tanyázt. Közölök a Duna már a körülötte lakó egykori szláv és germán népek őshitében is ily vízszellemek laka volt, s nem kevésbbé lehetett az a Tisza, s többi folyóink, úgy a nagyszerű tavak, mint: Balaton, Fertő, melyek körül kétségen felül nem egy ily vízszellem és tündérekrőlí, még eddig ismeretünkre nem juthatott, hit s rege lézeng. A fentebbi iszkornyai tó tündéreiből közlöttem rege is ide mutat; szinte úgy mint a német nixek (Grimm M. 459.) a tó partjaira kiülve, vagy félig a habokból kibukva, a napon sütkérezve fésülik hosszú hajokat; s a szláv hitrege russalkái (Tkány Myth. II. 99.) szép zöld koszorús hölgyekként kiszállva a habokból a zöldelő réteken fésülködnek: úgy járnak a mi tündéreink is az iszkornyai templomrom alatti tó ba naponként mosdani s fésülik a parton arany hajszálaikat. Tompánál egy néprege (52.) szerint, hol most a Karcza partjainál egy csonka tornyú templom áll, egykor a tó fenekén

*) Vagy igen, külön időkben a Fekete s a Kazar tenger különféle partszéleit.

a tündér királynő s lyányai vára emelkedett, melyből az éj leszálltával a víz színére keltek; de üldözve a barna szellemtől, kiköltöztek a tóból; a tündéri palota romjaiból épült a templom, s az eltűnt tóból vált Karcsa folyója, benne még egy tündér maradt örül, és éjenként fölmerül még az őt tündér a habokból, minden száz évben pedig hallatja még félrevertve a csonka torony habokba leszakadt ezüst harangját. A kárpáti tengerszem tavak egyikéről a fekete tóróli rege szerint (Vahot: Magy. föld s népei 1. füzet 10.) benne a tündérkirály palotája arany és gyémánt oszlopokon állott, de körülötte örökös sötétség uralkodék, míg a királynak zöld tóban lakó tündér kedvese őt reá nem bírta, hogy a sötétséget oszlatná el; a király azért a tó fölötti sziklatorony tetejébe szolgáló szellemei által egy nagy karbunkulust tétetett, mely napvilágként fénylett. De a karbunkulus csak addig világíthatott, míg a tündérnő királyához hű maradt, s miután egy földi királyfi iránt szerelemre gyuladt, a karbunkulus világát veszte; a fekete tó királya magával vivé gyémántjait, drága gyöngyeit s aranyát, leszállt a tó mélyére, és boszút esküdött hűtlen neje iránt, ki elvesztve bűv-erejét, örülten tébolyog, s a Kárpátok zúgó fenyvesei közt még most is olykor hallani fájdalmas jajait ¹⁾. Mint itt, úgy ma leggyakrabban már csak ily általános tündéri név s alakokban találjuk e víztündérekről hitképzet nyomait, sőt azok sokszor még általánosb például sárkány stb. még kevésbbé feledett képletek alatt jönnek elő. Azonban egy, csak mi nap fölébresztett különös, az inkább légies s általánosb tündérek ellenében szorosb és sajátságosb vízi szellemi: *Sellő* név ily különváló vízszellemi, egykor fenvolt nomenclációra s a többi tündérektől elváló sajátságos képzetre utal. E Lugossytól remek értekezésében (Új Magy. Muz. III. füz. Akad. 130.) kimutatott nevet a Szombatos-codex versei tarták fen:

¹⁾ Hasonlót tud e kárpáti zöld tó tündérnőjéről egy gyönyörű lengyel rege [Pulszkynál 1840. Emlény, s Athenaeum, 1840. II. 167. l.]. Mint látni ezen mondák helyiségeknek fogva szláv eredetűeknek mutatkoznak, mind a mellett rájuk nézve is az áll, mire a kútfőknél bevezetésemben, különösen b. Mednyánszky regéiről szólva figyelmeztettem; hogy ezen regék bár szláv vidéki helyiségek, várak stbról szólnak is, mégis, mint tudjuk, szorosan összefüggnek e várak s vidékek eredeti magyar urai, birtokosai és családai magyar életével: mint az itt szóban lévő fentebbi karbunkulus is — mely körül, mint látni, a rege forog — Drugeth család híres birtoka volt és még kiholtok után is mint mondatik a bécsi cs. gyűjteményben tartatik.

Oltalmát ha kéred a mennynek urának,

Sellők sem tündérek ám neked nem árthatnak.

Marmarosi tájszólás szerint ugyan is a vizek sebes folyásu helyei neveztetnek sellőnek s hazánk több vizek melletti helységeinek (Sellye a Vág mentében, Salló a Garam mellett, Sáró stb) nevei ezen értelem fenmaradt nyomaként mutatkoznak ¹⁾. A Népd. I. (477.) is egy *sályog* szót ragyogással magyaráz, mi egyiránt a tündérszó nyomozásában kifejtett tündöklés ragyogásnak a sellőben is fen levő fogalmára figyelmeztet. — Víz-tündéri mythosunk egyik kedélyes epizódja, sőt talán oly víz-tündéri sajátos alakunk, mint a sellő és delibáb maradt volna fen a *vándor-lápróli* gyönyörű regében (Tompánál), feltéve, hogy alapja eredeti népképzeten alapszik.

A *láp*, — és Molnár Albert és Kresznericsnél II. 9. lapa=la-cuna, s *lápácska*=lacuncula szavak is — úgy látszik egy, eredetibb értelme feledésével, már régibb szótárainkban (Párizpapai, Szabó Dávid, Kresznerics II. 9.) *uligo* és nád-szalma-töredék, melyet az árvíz — úgymond — hordani szokott, magyarázattal értelmeztetik, hasonló e szólással: sok lápot hányt ki a víz. Egy gyanítható ré-gibb értelemre mutatnak a számos, láppal összekötött helynevek, mint: Laposhegy Csíkszékben, Laposbánya b. Szolnok, Hagymás-lapos Kővár vid., Magyarlapos, Oláhlapos b. Szolnokb. Talán mélyebb vizsgálat, figyelem és későbbi véletlen föl fogja még ezt is világosíthatni. Az érintett rege szerint (66.) a tóvárban lakó nádas kirá-lyának szép tündér leánya a nap hevétől fáradtan szállott hetedhét országon tuli útjából, hol a tenger leányait látogatni járt, s megpi-henhetni kívánt az erdőkirály árnyas lakában; szívesen fogadá ez, mert a bájos tündér láttára heves szerelemre gyuladt iránta, de a tündér híven vízi lakához, nem viszonzható hajlamát. Bosszút for-ralt most az erdők királya megvetett szerelmeért és összeesküdött a Viharral, földülni a nádaskirály s tündér leánya tólakát; de a ná-daskirály felparancsolja a víz habjait, s alámosatja velők a szigetét

¹⁾ Lugossy által a csarló, sarló, és sallótól származtatott Csallóköz ne-vének származtatása némileg ellenkeznek a fentebbi csallóközi köz-löttem tündérmonda szinte népies névmagyarázatával. Szorosan véve azonban a név itt is tündéries sellőkre volna visszavihető, mi-után lehet, hogy a fentebbi monda tündérei szinte sellők, ők is ré-ven járnak át, és a Duna partján szedett arany port a monda láb-nyomukban találhatja.

és a tó partjait úgy, hogy csak fű és növénygyök tartsa össze fölületét, s az óta nem retteg a viharok dühétől, mert mennél inkább neki rohan, annál gyorsabban úszik előtte a vándorláp, és mosolyogva nézi az erőlködő szelet.

A classicus mythos a najádok, delphineek, syrének vízi természetét a félhal test és halszerű fark által fejezi ki. — Tompánál a rege (52.) szinte egy haltestű leányt említ; vajjon ezt érti-e egy rábaközi mese is (Gyűjt. 26.) a halfarku és kecskelábu leányról hátán akónyi púppal regélvén? A vízről mitsem tud, s csupán a föld alatt sárkány hatalmában tartatja; lehet hogy a mese csak torz alakot akart festeni, vagy hogy a víztündérről hit benne eltorzult; de több meséink, s mi figyelmet érdemel, épen azon főtebbiek, melyek a vízbe fulasztott tündért hattyúvá, kacává változtatják, variánsai, mint a Népd. (II. 346.) a hal alakról is tudnak, s szerintök a vízbe taszított tündér mint aranyhal úszik. A kárpáti szláv regék is ösmernek tavaikban lakó ily félhal félemler testű vízi nőket, kiket morské panni=tengeri nőknek neveznek (Kollár zpew. 435.). Ezen alaknál, mely a többi mythosokban is, csak ritkábban, jó elő, gyakoribb a félig lótestű vízszellemről képzet. Tompa (52.) ezt is említi. Mondáink a gyengébb félló félemleri vonást feledheték, de egy lóalakú vízszellemről még emlékeznek: vagy hogy talán mind a két képzet fen volt nálunk is, mint más népeknél. A skótban Waterklepje a lóalakú vízi szellem. Az óéjszaki hitregékben Nen-nir vagy Nikúr a gyönyörű vasszürke mén, mely olykor a tenger partján megjelenik s patkója visszas nyomáról megismerhető; midőn a tengeren szélvész kerekedik gyakran látni a hullámok fölött e mént iszonyú patkóival száguldani (Faye 55. Grimm 458.). Gyűjt. 20. számú mondája és variánsa (31.) beszélik mikép egy csata után fáradtan hazatérő király égető szomját enyhítendő a közel forrás fölé hajolva inni akar, midőn egy láthatlan kéz orrát megragadja, s addig nem engedi inni, míg otthon lévő legdrágább kincset, melyről mit sem tud, oda nem igéri: ez távolléte alatt született egyetlen leánya; hét év múlva megjelen érte egy ragyogó szőrű csikó, s magával viszi a tó partjai fölötti gyönyörű rétre, itt azután igen érdekes fordulatokban a szokott átoktől menekülés szövődik. De már a mese különös csikó és vízi csikó kifejezései figyelmet gerjesztenek, s egészen eltérőnek mutatják azt a szokott tátostól, kit meséinkben e néven soha sem találunk nevezve. Szorosan víz-

szellemre mutatni látszik az áldozat-követelés is, mely ezeknek különös tulajdona. — *Pez Thes. Anecd. 2. 3. p. 26. miracula S. Iatthiae c. 43. Juxta pontem Mosellae quidam puerulus naviculam ex-cidens submersus, quod videns quidam juvenis vestibus abjetis aquae insilivit, et inventum extrahere volens maligno spiritu re-a-hente, quem Neptunum vocant (nem kell feledni, hogy Neptu is tengeri ménekkel jelenik meg a habok fölött) semel et secundo perdidit, tertio mortuum recepit.* Jellemző itt különösen azon aiv vonás is, hogy a vízszellem orránál fogva ragadja meg áldozát, mivel (úgy mond Grimm 465.) a vízbe fülök orra közönségtlen vörös szokott lenni, onnét a közmondás: *der Nix hat ihn an chgezogen, oder hat ihn gesogen.* Víz-tündéri jelenet lovak kísérében jő elő Gaalnál is (323): mire a nap a tengerbe leáldozik a parthoz verődő hullámokból egy bájos tündér lép elő, és varázslatolával a parton legelő két mént megmosva, szőrük arany s ezüze változik; a parton legeitető fiú rémülten szaladt láttára, de a tünr utána kiált: hiába szaladsz tőlem, utólérlek bárhol is: s elérve dozatát karjai közé szorítja; mire az bűvös álomba merül; a tünr ugyan napköltével távozik, de napnyugatkor ismét megjelenik, a fiú hatalmába esik. Mailáthnál (37.) hasonlókép a vízre menő rályfi egy ellenséges tündér áldozatává lesz. Ezen eszme van kit jezve gyöngédebb vonásokkal egy szép halászmondában (Gyűj 40.): vígan énekelt a Duna partján esténként Jávor a szerencs fiatal halász legény, ha hallóit a szokott dús fogásra kiveté; de eg időtől őt is mint társait a szerencse cserben hagyta volt, s inség szomorú panaszos dalokra fakasztá; egy este, midőn hosszú vár után ismét mit sem foghatott, dala még búsabb volt, mire ladikj előtt egy bájos lyány bukott föl a habokból; rémülve vonult el től Jávor, de a lyány nyájasan kérdi tőle: miért oly szomorú dala? Én úgymond, a Duna királynőjének lyánya vagyok, régen hallgaton bájos éneked, mely nékem sok örömet szerzett, régen vágytalan látni, szomorú hangod fajt, többé meg nem állhattam, s bűd oká akarom megtudni. A halász elpanaszolja sorsát, hogy mitsem ke-reshet, mire a tündér varázsvesszejéveli érintésére dús fogást tesz. Azóta újra víg dalokat énekel, mert ő ismét a legboldogabb legény a faluban, de a tündér sem akart többé megválni tőle; esténként fölszállt hozzá a habokból, végre azt sem elégli, vele akar lakni a föld fölött; a tündér királyné sok kérésére elbocsátja leányát, de

büvöl megfosztja. A varázs azonnal múlik, Jávor hiába veti ki hálját, nyomor és inségben sínlődik tündér nejével, míglen ez őt is magával ragadja a Dunába. Gaalnál (128.) szinte egy halásznak, ki egész napon által mit sem képes fogni, megjelenik egy zöld emberke, és bő fogást ajánl neki, ha ő is, mint a csikóróli fentebbi mesében, oda igéri otthoni örömét, melyről még tudomása nincs; a halász nem gyanítva megegyez, és kivetett hálójá azonnal szakadásig negtelik; de mire a zöld emberke után tekint, már nyomát sem lel. Ily halász, hajós s a többi mondák számosan fennvannak, s különösen a folyók bizonyos helyei: örvények, mélységek, sellők, vízsékhöz kötvék, közönségesen szinte összefüggnek azon hittel, hogy áldozatot, engesztelést követelnek. Ilyet ismernek a tatárak tavokról, hogy évenként megkivánják áldozatukat; közönségesen erre magyaráztatik a gyermekek vigyázatlan fürdés következtében majdnem évenként megcsökö befelülése. Ha egy évben az estelő nem adja magát, úgy az a hit, hogy jövő évben kettősszámmal fogja azt megkivánni. Hasonló hitet ismernek Pozsony sávi vidékein, a Láb és Hochstettino közti Mokri-lesz nevű tóról. Aszlávok ezen fulasztó vízszellemeket különös névvel Topielecnek (opit, utopit: fölni, süllyedni) nevezik, különösen ártalmas szokott lenni a folyókban marhájokat itató részeg pásztoroknak (Linde Slow. 66. Hanusch Myth. 299.). A német néphit szerint is a vízbe fulltakról mondatni szokott: a vízszellem megkivánta évenkénti áldozatát, különösen pedig ártatlan gyermekeket. Grimm Myth. 462. — Saal folyóvíz Némethonban, Faye 51. szerint Valburga, vagy más néven napján szokta minden esztendőben ezen áldozatát megvenni, ezért a nép e napokban a folyót kerüli. — Ezen hitre mutatnak mind azon a víztiszteletnél tárgyalt (I. Elem. VIII. fej.) szokások, s azonab, vízbe hányt virág, gyümölcs stb. áldozatok, melyeknek nálunk is fenmaradt nyomain az érintett helyen közlendőjük.

Már ezen áldozat, és pedig emberáldozat követelése mutatja a víztündérek kegyetlen jellemét s a mondákban ezt kifejező szörnyeteg, iszonyatos s undor alakjokat. Tompa népregéiben (166.) oly lófejű-sárkány vízivó tündéri szörnyről olvasunk; ki a vidék minden vizét irigy gonoszúsággal fölissza, de végre megátkozva, most a lófőnek nevezett forrásban fúja ki. A kárpáti zöld tóról is az a rege (Pulszkynál 1840. Athenaeum, II. 168.), hogy tündére Omna, midőn a királyfi Wladin tőle kedvese meggyógyítására a

büvös balzsamot kéri, boszút forralva, megvetett szerelmeért a tündér huszonnégy fejű sárkánynya lesz, és fogai halálos sebet vájnak a hős mellébe. Gyűjteményem egy honti meséjében (33.) igen élénk színekkel festetik egy ily vízszellem iszonyatos alakja : kilenc bőrű s mind annyi kigyó- béka- hal-pikkelyű szörnyeteg azon vízleány, melyet a hősnek, kilenc varázs vesszejével, minden iszonyu rémleletes átváltozásai, kérelme és sirása dacára, kérlelhetlenül kell sujtani, máskép a tündér kövé változtatja, mint a számos víz szélén fekvő kövek, kik mindannyi általa elcsábított küzdők, mutatják.— Ezen, sokban a protheusi mythosra emlékeztető mesének szláv variánsait is ösmerem, melyek az orosz regék ismeretes „Czudo morskoje“ alakjára figyelmeztetnek (Hanusch Myth. 299.).

Gyakran ily vízszellemi szörnyek alakja lappang meséink kigyó s békává átkozott tündéreiben. Így a Népd. III. 312. a csoda békáról mondában ; így a németben, Grimm H. u. K. Märch. nro. 1. der Froschkönig, s a szlávban is. Szinte hasonló variánsok a kigyóról (Gyűjt. 2. Gaal 264.), mely a kútból merítő leány korszóját addig tartja vissza, míg nejtől nem ígérkezik, és zálogul gyűrűjét le nem veti ; egy vártat múlva megjelenik az undor béka vagy kigyó a záloggal, s követeli az adott ígéretet, ha visszautasíttatik, halálos csipéssel boszúlja meg magát ; de a jó fogadás, a próba hű kintartása után a béka- s kigyóbőr lepattan, s mint bájos tündér királyfi áll a nő előtt. A szlávban e vízszellemeket érti a közmondás : nedves mint a béka, vagy zmok : Zmek mocidla ne zoustane ani zaba (Hanusch M. 30.). A békánál itt a zöld szín is, mint e szellemek kitűnő sajátysága, jellemző tulajdonság. Gaalnál is (28.) a fon- tebbi vízszellem zöld emberkének mondatik ; és a szlávban a rusalky zöld koszoruja különösen kiemeltetik (Hanusch 297.).

Ezen víztündéri képletek ismét az összes tündéri rege azon általános vonására figyelmeztetnek, hogy míg némelyek közölők, mint jó, boldogító, áldást hozó tündérek mutatkoznak, mint a bőséget jelentő délibáb, az iszkornyai tó tündérei stb, a szláv rusulkák, kiknek áldozata is szelídebb, gyöngédebb : a folyóba hintett virágok, koszorúk ; addig ismét mások mint kegyetlen emberáldozat után sovárgó szörnyetegek jellemeztetnek. De ezekről is még az a tudat, hogy megengesztelve, az átok alól szabadulva, megváltva, tündéri szerencse és boldogsággal áldanak ; a csoda béka, kigyó, vízi csikó, a kilenc bőrű pikkelyes vízi szörnyből bájos királyfiak és

tündérnök válnak. Varázs, sőt gyakran az ily szellemek fölötti emberi fensőséget jellemző cselfogás által, hasonlóan az óriások, lidérc és törpékhez, kijátszathatnak. A vízi csikó meséjében az háromszor játszatik így ki a valódi király leányra nézve; hasonló történik a csoda béka s a többi mesékben. Mászor jelvek, talizmánok, áldás által — mi ismét keresztyén befolyásra mutat — lehet tőlök szabadulni. Gregorius Turonens. (de glor. conf. 31. f.) emlékezik egy eseményről: apud avernos gestum, — egy ember erdőbe mentében átkel a réven: ubi in medium amnis devenit, audivit vocem dicentis, „merge merge ne moreris,“ cui respondens vox alia ait: sine tua etiam admonitione quae proclamas fecissem, si res sacra meis conatibus non obstaret, nam scias eum eulogiis sacerdotis esse munitum. Majdnem egészen hasonlóan Gaalnál (128.) a zöld vízi emberkérőli mesében: mire a halász megtudja, hogy a neki tett ígéret nem más, mint saját fia oda adása, aggódásában tanácsot kér egy öreg paptól. Az a fiút megáldja, nyakába óvszert köt, s ezzel a halász bátran viszi meg fiát a vízszellemnek kitűzött idő s helyre, a csónak azonnal elragadtatik a haboktól, szélvész kerekedik s a vízi szellem kiált a szélvésznek, hogy fordítsa fel s meritse alá a ladikot; de a szélvész válaszol, hogy azt nem teheti, mert, úgymond, a hajós s a csónak igen könnyű; a szellem ismételve parancsolja, hogy meritse el, de a szélvész újra felel, hogy a nyakán lévő óvszer miatt nincs fölötté hatalma. Gaalnál a német fordítás ezen különös párbeszédet versekben adja, mily érdekes volna itt tárgyunkra az eredeti szöveget s neveket ismerni! Ily drámai jelenet a: Vita sancti Galli-ban is Pertznél II. 7. electus dei Gallus retia lymphae laxabat in silentio noctis, sed interea audivit demonem de culmine montis pari suo clamantem, qui erat in abditis maris. Quo respondente „adsum“, montanus e contra: surge inquit in adiutorium mihi, ecce peregrini venerunt, qui me de templo ejecerunt (nam Deos conterebant, quos incolae isti colebant, insuper et eos ad se convertebant), veni veni adjuva nos expellens eos de terris. Marinus demon respondit:

„en unus eorum est in pelago
cui nunquam nocere potero,
volui enim retia sua ledere
sed me victum proba lugeri
signo orationis est semper clausus
nec unquam somno oppressus.“

Midőn Gallus ezt hallván, keresztet vete magára, haza tér, s Columbán apát s összehívott társainak az eseményt beszéli — *solitum signum tangens* — hallják a gonosz szellemek ordítását: *vox fantasmatica, cum hejulus atque ululatus dirae vocis audiebatur per culmina*. Mondánkban nem ugyan a *montanus*, — kinek itten hejulátusa hallatszik, tehát egy *hegyi erdei szellem*, — de a szélvész tart párbeszédet a vízzellemmel.

De a tündérek ezen neme, a *hegyi erdei szellemekről* is, — a *classicus* myt husban *driádok*, a németben *Waldfrauen*, a szlávban *lesnik* — tudnak még mondáink. Tompánál a vándor lápróli regében (66.) a fentebbihez hasonló párbeszédet tartanak az *erdő királya*, és a szélparipákon járó vihar, boszút forralva a nádas király s tündér leánya ellen. Sűrű erdőkben laknak már közönségesen a végzetnők is, hasonlóan a hellen szent berkek jós *nympháihoz*, s mint a Hotherróli regében Saxo (III. 92.) beszéli: *Hotherus inter venandum errore nebulae perductus in quoddam silvestrium virginum conclave incidit, a quibus proprio nomine salutatus, quaenam essent perquiri; illae suis ductibus auspiciisque maxime bellorum fortunam gubernari testantur: saepe enim se nemini conspicuas proeliis interesse, clandestinisque subsidiis optatos amicis praebere successus; quippe conciliare prospera, adversa infligere posse, pro libitu memorabant. Így gyakran mondáink hőse (Gyűjt. 32.) a vadászat közt a sűrű erdőben eltévedve, a legmagasb fára mászik fel, hogy magát tájékozhassa. Az éj sötétében messze pislogó viágot lát, utána ered, s egy házba ér, hol a vén anyóka, — ki maga a boszorkány, mint a mai mese hiszi, — három lányával lakik. A nyájas anya megszólításra ő is kedvező választ ad: szerencséd, hogy anyádnak szólítottál, mért másképp rosszul járhattál volna! Így megkérlelve, a hőst jóslata, tanácsa s varázs-szereivel segíti. Hasonlón a már említett három végzetnő Gaalnál (444.), kikhez a mondahős folyamodik, sötét erdő közepén mindig beljebb és beljebb laknak egymástól, ők is jóslatot s bűvös szereket osztanak. Általában, meséink mind azon tündéries, vasorru bába, vén banya s boszorkánynya torzított alakjai, így erdő közepett laknak, ott adják jóslatuk, s gyakorolják bűvöket; sokszor e vadonnak elrejtett távolságára már csupán csak a köszöntés mutat, melylyel a hozzájuk betérő mondahős fogadtatik: péld. hol veszed itt magadat, hová még a madár sem repül!? Népd. I. 464. a gonosz tündér erdőben fön a*

fa ágai közt ül. Másutt (Népd. III. 249) a három bűvös anyának, kik a királyfit járatában eligazítják, arca és szemöldöke *mohosnak* mondatik, mit a mese most öregségökre akarna értetni, de e vonás mélyebb értelemmel is bírhat, e mohosság kitünőleg az erdei szellemek tulajdona lévén. Egy saalai mondában (Grimmnél 453.) hasonlólul ily *mohleányokat*: *Moos Fraeulein*, *Moosleute*, mint erdei szellemeket találunk említve.

Ily szorosabb *erdei*, *fauni* alakú szellemekre volnának magyarázandók a hún eredetet illető, Jornandesnél fenmaradt s felebb felhívott mondának *faunus ficariusai*, kikkel az Alirumnák, midőn a vadonban tévelyegnek, egyesültek: *quos silvestres homines*, *quos faunos ficarios vocant*, per eremum vagantes dum vidissent, et earum complexibus in coitu miscuissent, genus hoc ferocissimum edidere. Ezek is tehát a hún nép nemzői valának. Ezen erdei szellemek ismét vadabb s közönségesen férfiúi alakot vesznek fel, meséink rólok kevesebbet tudnak, de egyes erdei helyekről népmondákban még ezeknek emléke is fön van. Közölök ugyan semmi összefüggőbbet fölhozni nem tudok, de tudomásom van a népünk közt fölmerülő azon hitről, hogy még gyakran az erdőben láthatók s különösen a favágóknak, kiknek az irtás miatt nagy ellenségeik, meg szoktak jelenni, s ilyenkor haraggal nyilatkoznak, s fenyegetőznek, hasonlóan a német és szláv lesnik és scrathoz, az erdőbe tévedteket csalóka képekkel szokták ingerleni s eltéveszteni, sőt, még az erdőben itt ott eltévelyedő emberek és gyermekek miatt rólok is az a hit, mi a vízi szellemekről, hogy emberi áldozatot ragadoznak. Tompánál is egy néprege (150.) a bérc hegység legzordonabb táján lakó gonosz szellemről tud. A rengeteg közepetti barlanglakát egy hegyes köszirt jelölte. Ki vészes birtokába tévedett, bolygó rémektől kísértetett; majd hangos sirást, nyögő sohajt, majd harsogó kacajt hallott, vagy bájoló hölgygyel találkozott: „Ki rögtön síri vázzá változott; Ott gyász sereg koporsót emele, S részeg násznép találkozott vele. Ezer kápra kép, ezer csáb alak Tünik föl és el kurta perc alatt; S a vándor, száz út közt, bár merre tért, Mindig csak a vészes sziklához ért.“ Kik e gonosz szellem segítségét keresik, s vele szólni kívánnak, háromszor kell megkerülniök lakását, s háromszor saját nevöket kiáltani, akkor a barlang lakója mint kék láng jelenik meg sziklacsúcs felett; de a vélei szövetség mindig a lélek vesztével jár, mert ezt kell lekötnie a halan-

dónak segélyeért. A regében Lublyó vezér is ezt teszi, hogy várát, melyet népe nem birt fölépíteni, segélyével megalkothassa; de lelkét oda igérvén, csakhamar lelkismerete furdalásaitól kínozza, a közel zárdában vallja meg bűnét, hol szentelt vízzel megerősítve és szerzetesi ruhába öltöztetve a gonosz szellem mitsem tehet elene, de haragjában megragadja barlangja hatalmas hegyes szikláját, s kis újján viszi, hogy véle az általa emelt várát összezuza. Ekkor a vártoronyban megkondúl a szerzetesek harangja, és hallatára, mielőtt a várhoz ért volna, leejti a sziklát Poprád partjaira, hol az maig látható. Mint itt ezen utóbbi vonás óriási jellemre mutat (l. Óriás V. c.), úgy általában ezen vadabb erdei hegyi szellemek egy részt az óriási képzetekkel vegyülnek el. Ilyenek közönségesen meséink *fanyővei*, *kőmorzsolói*, *vasgyűrői* (Népd. III. 319.). Az ilyen hét esztendeig, és pedig vén anyajuhot — mint a mese mondja — szopó fiú, a fákat gyökerestül szaggatja ki, és ha még, úgy mond, más hét esztendőt szopik, a legnagyobb fát is, para gyanánt tépi ki, vagy a *fanyővő*, ki a fát mint a kenderet nyövi; míg más részről ismét érintkeznek az incselkedő ravasz törpékkel, kik szinte a fával, melyhez kötvék, elosonnak.

Ezen *törpék* is meséinkben ritkábban kerülnek elő: Gaalnál (166.) az örökségi három csodaszeren — a láthatatlanná tevő köpeny, a száz mér földnyi saru, és kimeríthetlen erszény, más hol ostoron civódó három törpét a mese egy fekete óriás fiainak mondja, ők hasonlón *feketék*, és csupán *üstökük* és *szakálluk hófehér*; olykor ez a mesében ismét *kék*, vagy *veres*, mi egyiránt a *lángszínt* akarja kifejezni. A mondahős, kit bírónul választanak pörös ügyekben, szinte csellel szokta őket kijátszani, itt, míg versenyt futnak, úgy hogy tüdejök megrepedt, addig ő bűvszerekkel tovább áll. A tündér-ilonai habozóbb variánsok e helyt ördögfiaknak mondják. A legjellemzőbb itt a fekete szín, és az ellentétes fehér szakáll és üstök, mi az éjszaki mythos döckalfar = *genii obscuri* = *dunkel elbe* és *lionsalfar* = *lichtelbekre* figyelmeztet; amazok feketébbek a szuroknál, ezek fénylőbbek a napnál (Grimm 493.), mit nálunk ismét a lángszínű szakáll is jelenthet. A népdal (III. 319) beszél egy törpéről, ki egyszersmind ingerlő koboldi jellemmel is bír: az erdőben ételt készítőnek hasára teszi a lábast, s úgy költi el az ebédet. Itt e törpe emberke hegyes szakállal jelenik meg a föld felett, de a

föld alatti lakában sárkánynya válik, s mint ilyenre a szokott sárkányi küzdés alkalmaztatik.

Ily ingerlő, sokszor azonban emberi segítséget is igénylő, s azt ismét dús kincseik és szerencsájökkel tetéző, a törpék, hegyi, erdei, barlangi szellemekkel rokon, *gnómi* alakokról, szinte tud még némit néphitünk. Majd mint *rémek* jelennek meg a táj népének, kik halálra ijesztgetik, és megkergetik az arra menőket; számos határ bír ily került helylyel, közönségesen árkok, mély gödrök, befűrt hegyoldalokkal, néholi tájszó szerint gurgyalokkal s mély meredek ösvényekkel, hol e névtelen, törpe, boszantó rémek, játékukat üzik. Majd ismét közönségesb és határozottabb képzetben, mint *kincsrörök*, s így különösen mint *bányaszellemek* jönnek elő. A rólok levő mondák ily helyeken dúsán szállongnak, és a legutolsó bányász fiú is bőven tud rólok. Magyar népü ritka bányásztelepeinket nem ismervén, hasonló saját s eredeti regéinket e szerint meg nem határozhatom; nem is tudom mennyire alapúlhat népünk ily hitén Mailátnak (66.) a rónaszéki sóbányák gnómjairól szóló kétség kívül szabadon kidolgozott regéje. Azok itt mint ellenséges szellemek a munkásokat gátolják, lámpáikat eloltják, eszközeiket ketté törik, kivájt aknáikat bedöntik s vízforrásokkal árasztják el stb. Telki-bányáról Tompánál is (114.) ily rege találtatik: hogy Kánya-hegyben egykor arany és ércdús bányák léteztek, aknáit számos bányásznép rájta, de meggazdagodva bár a dús áldáson, mégis irigyen civódott a kincsszomju nép egymás közt, a bányaszellem boszús lön, s a bánya népét a kincscsel együtt föltalálhatlanul bétemeté. Hasonló monda él a régi Selmec helyéről is; most a bedőlt aknából, hol annyi száz munkás halálát lelte, véres patak foly, de csak addig, míg a bányaszellemtől kiszabott átok ideje lejár, s akkor ismét meg fognak nyílani Kányahegy aranybányái. A rejtett, elsülyedt, elátkozott, föld alatti kincsekről számos mondák s helyies hagyományok előterében áll közönségesen e hit a kincsszellemről, míg az utótérben ismét mindig reménység fejeztetik ki annak egykori fölfedezéséről, felvehetéséről, szóval napvilágra jöttéről. Gaalnál (7.) egy domb mélyében föld alatti lakban alszik az érckirály, körülette a három föld-alatti lak, egyike tele érc, másika ezüst, harmadika arannyal, az álomba merült érc király, az érc örkkakas szavára azonnal felébred; azért a belépő mondahős legelül is a kakas nyakát s zegi, hogy háboríthatlanul a kincscsel megrakodhassék. A 341.

lapon szinte ily ércszellemnek már érthetetlen alakja azon sovány ősz ember, ki folyvást egy vékába hányja az arany darabokat, s midőn megtelik, elnyeli, de erre a hasát föl vágja, az aranyat kiszedi belőle, s miután azt bevarrta, újra emészteni kezdi. Tompánál (157.) egy népmondában a várhegyi rom pincéjében hét kád aranyat pillant meg egy nő, de gonosz s irigy vágygyal, csak maga akarván az egészben részesülni, midőn gyermekeivel elvételéhez fog, a lepedőre hányt arany darabok azt rögtön elégetik; a gyermekek egy parázs szemű, ősz szakállú embert látnak, ki kezével ellenzi őket, mire fölemelkedik, rémültökben megszaladnak, anyjok nem akarván hinni az intő gyermekeknek, a leszakadó várromok alá temetik. Meséinkben az elsülyedt kincsek, arany, ezüst várak, paloták stb egyik közönséges öre ismét az általánosb sárkányi alak, kinek ezek közönségesen föld alatti hatalmában vannak, és csupán legyőzése által válthatók meg (I. Szent állatok, Sárkány, X. fejezetemben). Még különösebb alakokban is jönnek elő gyakran e kincsszellemek, mint már a későbbi keresztyén s más befolyások rájuk hatottak, így a kézsmárki Kárpátok, Héttorony és Barát nevű csúcsairól ily rege jár: a Héttorony mélyében fekszik a mérhetetlen kincs, melynek a Barát az öre; bizonyos éjeken látni őt völgyeket áthágó lépéssel, fejével a holdig fölérve járni, s a kincshez vivő kulcsokat kínálgatni. Ezen kincs magában foglalja mind azt mi az isteni magyar földön csak lelhető: fákat, gyümölcsöt, szőlőgerezdeket, mindennemű állatot, bor helyett iható folyékony aranyat, arany tyúkokat, hasonló tojást költve, arany köveket stb. Ki belé juthat, az szedhet a mennyit s mit akar egy óráig éjfélt előtt, ekkor földrendítő csapással becsukódik a Hétvár kapuja. Ha a szerencsés ekkor ott maradt volna, addig kell neki ben várnia, míg évek vagy századok folytán ismét bejut valaki, ki őt megszabadítsa. Azon nem, melyből valamit magával visz, szerencsét hoz neki egész életére. A végtelen kincs legbecsesb drágasága egy keresztt, a boldogságos szűz, és tizenkét apostol aranyból. Ki ezekhez nyulni mer, azt rögtön halál éri. Ha mégis valakinek sikerülne azokat kivinni, azonnal megszűnnék Magyarhon gazdagsága, s az ország puszta és elhagyottá lenne. Az őrbárát a személyekhez képest olykor szelid, máskor vad, néha maga kínálja a kulcsot, míg ismét máskor ígézzel kell őt kényszeríteni, a gonosztevőt azonban legott megöli (Taschenbuch für vaterl. Gesch. v. Hormayr u. Mednyánszky 1821. 186.). A Mailáthnáli

rege csupán ezen rege kidolgozásának látszik lenni (l. 108.). Egy más rege szerint (Vahot, Magy. Föld és Nép. I. füz. 10.) Kárpát összes kincse a Békátóban rejlik, melyet a Barátszikla alakjában egy kincsszellem őriz, a békákról is ott azon monda, hogy belökben arany szemeket hordanak. A kárpáti Zöldtő feletti Rézuton (Kupferbank) keresik a kincset a kárpáti kincsesók, de a monda szerint az őrző hegyszellem csak annak engedendi felvenni, ki kedveséhez élete fogytáig hű maradt. Még további számos mondáinkban az elsülyedt átkos kincsekről (l. átok, elsülyedés, aranykor, világ, XI. fejj.) mindenütt, majd a fölöttök égő lidérci tűz, majd a föntebbi sárkány vagy ördögi hatalom — mire a kincs felvevése idézés, lélekaláírás, által mutat — jelöli a már feledett eredeti kincsszellem képzetét. Sokszor ily kincstalálás ismét hitregénkben gyakran előjövő csodás állati vezérlés által történik. Így egy szász pásztor küzködő bikái (Tompá, Népregék 59.) által fedeztetik fel azon kincs, melyből Beregszász épül. Egy pásztor kutya által (Pulszky, Reg. Athen. 1840. II. 168.) az elsülyedt dús Ókeresztű tornyának arany keresztje.

A felső-magyarországi német-szláv bányásztelepek bányaszelleme: a *bergmaennlein*, *bergmannel*, a szláv köznép kiejtése szerint *bergmandlik*. Ettől reményli a hevér szerencsését, tőle vár a bányász sok kincset, szép arát, a bányászleány szép völegényt, aranyos kincsládát, gyémántos pártát. Ő boszúlja meg az elnyomott bányászt s nyaggatja a gonoszt. Alakja különböző, a szerint a minő ügyben jár, közönségesen nő, ha áld, férfiú, ha fenyeget, rémit, üldöz, s szinte csak ily alkalmakkor látható. A selmeci Pacher-stollen aknáról ily rege van (Gyűjt.): szép tündér leányok fejér ruhában jártak egykor a bányába, s majd ez, majd más bányász pillantá meg őket, mikép meztelen lábbal, a nedves olykor jeges földön táncolának; de addig dús áldás is volt az aknában, a hevér nem szorult nyomorult bérére, csupán az aranypor, melyet naponként ruhájából kivert, düssá tevő őt; az akna viszhangzott a szerencsések örömdala és vendégeskedéseitől. Egy nap ittasan azon gondolatra jöttek, hogy a táncoló tündéréknek sarut vesznek, nehogy meztelen lábuk fázzék; de mióta a vörös cipőt oda tették, nem jöttek meg többé a tündérek, s az óta nincs is áldás az aknán, azok más, a Mihály-aknába költöztek, de innét is hasonló tett kiüzte őket.

Majdnem nyomtalanul látszanak, legalább nevökre nézve

elenyészetteknek *házi szellemeink és nemtőink*, ha ilyenek, mint a romai: lares, német: hausgeister, kobolde stb, őshitünkben csakugyan fenvoltak; s majdnem az ellenkezőt kellene hinnünk, ha azon jelenségre figyelünk, hogy a többi mythosokban emlékek, mint az emberi életet és cselekvést legközelebről érdeklőké, még a legélénkebben fenmaradt. Bizonyos, nálunk is élő, rájuk vonatkozható nevek, mint: *bobo, bubus, mumus, popánc, manó*, idegen német s szláv eredetre mutatnak; az utóbbit, mint a Grimmnél tátosunkhoz tartott *tattermann*t még alább érintendjük. A róluki néphit is csupán töredékes véleményekben, babonás szokásokban stb nyilatkozik még, s valami összefüggőbb mondai hagyomány alig hozható fel. A Voycickynál (Klechdy I. 198.) előjövő egy ily különös házi szellemről (Iskrzycki) nevezetes mondát, mint szláv népeknél mindenütt, úgy Hont egész felsőbb vidékén a szlávokkal vegyes magyaroknál is hallám, és pedig szinte *Szikra-Jancsi* (Iskrzycki is szikra, tűzkő) név alatt (Gyűjt. 72.). Egy gazda szolgájává fogad egy idegent; midőn már az alkú megvolt s a szolga befogadva, rémulve veszi észre, hogy új szolgájának ló lábai vannak; túl akar rajta adni, de már késő, a szolga nem távozik többé a házból, s láthatatlanul végzi kikötött kötelességét. A gazda végre, furdalva lelkiismeretétől, eladja házát, s más faluba költözik, de midőn holmi-ökkel hordozkodnak, a rossz uton terhelt szekerek dűlő félben lévén, félelmökben segítségért kiáltanak. Szikra-Jancsi a szekér sarogtyájából felszólal: ne féljeteK semmit is, Szikra-Jancsi veleteK van. A németben szinte Grimm (Deutsch. Sag. n. 72.) a gazda, hogy a csürben honoló koboldtól megszabadúljon, ezt fejére gyujtja, a pajta fellobban, de midőn a megmentett vagyonnal egy taligán tova indulnak, hátában ül a kobold is.

Hasonló, különösen a marhát s kitünőleg a lovakat gondozó, és pásztoraik körül forgolódó segítő szellemekről hitet találok az alföldön: egy cibakházi fuvaros szerint őt elérő s átszaladó versenytársai lovai azért vannak oly jó szörben és oly gyorsak, mert a „rosz” hízlalja, abrakolja, s viseli gondjokat, kinek a lelkét oda ígerte, nem is lesz, úgymond, neki jó vége. Többet felőle ki nem tudhattam. — Ily szellem a felsőmagyarországi szlávoknál a „*Spiritus*” (a nevet nem tudom magyarázni, az előttem álló szláv mythologiák nem ismerik). Tkány (szláv mythol. szótár 116.) Spiritus familiaris név alatt talán e szellemet érinti. Narbut és Hanusch M.

330. : Slinxnis házi nemtőt : hospodárjcek, emlitenek. Ezen Spiritus b. Mednyánszky Alajos kézirati Gyűjteménye szerint (Samml. abergläub. Meinungen u. Gebräuche in den Thälern d. Rokoj — Trentsin. MS. 89. szám.) alig három újjnyi nagyságu, de azért mindent képes véghezvinni. Ő is kitünőleg a lovakat szereti, s leginkább a kocsisoknál tartózkodik, tisztítja, eteti lovaikat; a kocsisnak is mindent hoz a mit kíván: aranyat, bort, eledelt. De a kinek birtokában van, annak nem szabad imádkozni, templomba s az úrasztalához járulni, közölkö a harmadikat magával szokta ragadni a pokolba; mert az első eladhatja egy másodíknak, ez harmadíknak, ez azonban közönségesen már a pokolba taszítatik általa, miért, ha soká találna élni, ezer módot keres, hogy őt a világhól kivégezze; majd a háztetőről taszítja le, majd vízbe, mocsárba fulasztja, majd a lovak ütik agyon stb. Ilyen szolgáló, segítő házi alakról, kik többnyire láthatlanul készen állanak megsegíteni a szorgalmas házi gazdát, gazdasszonyt, cselédjét, az istálló, konyha, háztartás körül, miért legfőljebb csekély kis áldozatot, ételmorzsát, töredéket stb követelnek, tud még mindenfelé népünk, vagy legalább annak tudatát lejjebb taglalandó öntudatlan babonákkal, házi szokásokkal árulja el. Olykor ismét az elnyomott szegény szolgának, jobbagynak vannak segítségére, s kínzó ura házát, gazdagságát, asztagát dúlják szét; mit egy összefüggőbb csallóközi monda is tud (Gyűjt. 47.), hol azonban e boszúló segéd-szellemek garaboncosoknak mondatnak (l. Papok, Garab. XVI. fej.). Általában, valamint ezen házi szellemek alakja: a törpe kis alkat, hegyes szakáll, torz alak azonos a törpékről képzetten; úgy ismét jellemök, a róloki vonások, mint az áldástalan gazdagság hordása, segítség-nyújtás stb, mit átok, vész követ, szinte általános ismertebb mythosi képletekkel (lidérc, garaboncos, ördög stb) vegyül el, s majd ezeknek alább a maga helyén taglalandó jelentésében, majd pedig, s leginkább népünknek, szinte érintendő, számos babonás előítéletei, cselekvései, és szokásaiban maradtak fen (l. Babona. Előítélet XX. fej.).

(Itt ezen tündéri szellemeket, ösvallásunk tündéri főbb lényeiről mythosa földerítéseül az általános tündéri collectív fogalomba összefoglalva tárgyaltuk. Egy különösb, elem-mythosi, tekintetben, mint tűz, víz, föld, lég stb szellemeket, saját megfelelő helyökön ezen értelmökben taglaljuk).

ESZMECSERE

TOLDY FERENC ÉS WENZEL GUSZTÁV TÁRSAIMMAL ¹⁾.

SZONTAGH GUSZTÁVTÓL.

I. Ha az ember húzamosan poros, fátlan, rosz-vizü városban él, szobába zárkozva, könyvek közt, elszigetelve a tárgyilagos világtól, nem az ismeret tárgyaival magokkal foglalkodva, hanem mások eszméivel e tárgyak felett: áldja istenét, ha végre e viszonyokból menekülhet; ha kirándulhat a természet ölébe, hogy mozgás s a tárgyilagos világ szemlélete által teste és lelke épségét helyre hozhassa ²⁾. Polgárisodásban előhaladott korunkban a műveltnek múlhatlanul szükség ugyan mindazt ismerni mit eddig kinek kinek szakában a tudomány fölfedezett; de a mellett soha se mulasztja el

GLOSSZÁK TOLDY FERENC TŐL.

¹⁾ Kivántad, hogy e cikked még Muzeumunk első folyamában jelenjen meg. Az olvasó el fogja nézni, ha egy pár íven jobbra csak ismétlését lelendi a már mondottaknak, mert e pár ív meghaladja a tartozott ívek számát; de vajjon nem adhattunk volna-e azokon újat s érdekesbet egy csekély hasznú s minden esetre dicsőség nélküli vitatásnál? S még sem adhattam hosszás válaszodat rövid elenválasz nélkül. Ezt pedig glosszák alakjában a lapok aljára vettem, nem hogy szerkesztői helyzetemet lovagiatlanul felhasználjam, hanem rövidség okáért. Nem hagyhatom pedig szó nélkül cikkedet: nem magam miatt, ki azoknak miket ellenedben mondtam, erejében s a közönség józan tapintatában most is bízom; de mert védelmezésed közben száz oly állítást és nézetet szórogatsz jobbra és balra az olvasó figyelmének a vita lényeges pontjaitól elterelésére, mely nem vala szó nélkül hagyható; én értekező levelemben szorosán a dolognál maradtam; s maradok e *vég szavamban* is. Mit teszen majd Wenzel barátunk, ki dacára szobatudósságának! most Gömör helyett kissé távolabb, valahol az Odera körül jár, s így a Glosszák rövid útját nem választhatja, nem tudom: de ha minden rándulat annyival bölcsebbé teszi az embert, mint te azt insinualod, úgy az ő különben is fiatalabb ereje, mire visszajő, rettentővé nőhet!! De félre az enyelgéssel; a dologhoz. Essünk át rajta! türelmes olvasóink és — én.

²⁾ Hogy csak faluhelyt van tárgyilagos világ, nem nagy városban is,

vizsgálódásai tárgyát egyszersmind magában a természetben szemügyre venni, máskép ismerete való (realis), élethű és életre alkalmazható nem lehet; nem vezetheti ez ismeretet előbbre, hanem csak ismételheti a mit mások már mondtak, és végre felő, mikép szemléleme, emberi gyarlóságunknál fogva, tárgyilagos szemléletét egészen veszítve, a képzelgés regényes tömkelegébe téved. A pozitív tudományokkal foglalkodó ez örvénytől ugyan ment; de mennyi ismeretünk alapul csupa szemlélődésen és conjecturán! Egy igaznak tartott, de hamis fellelésre vagy ítéletre alapíthatunk száz következtetéseket, melyek ennél fogva igazak nem lehetnek, sőt egy egész tudományos rendszert, és így képzelgésünk végre a tévelygés végtelenébe sülyeszthet.

Azért szobatanulmányok után, ki a természetbe, a tárgyilagos világba, hogy ne csupán gondolkodjunk, hanem szemléljünk is és az eszményi uton ki-kikalandozó képzeleteink ismét a valósághoz visszavezetessenek! Máskép cselekedve szellemünk egyoldalú irányban elferdül, elesvén az igazság közvetlen való forrásától. És azért áldottam is szerencse csillagomat, hogy Pesttől s írószobámtól menekülve Gömör nagyszerű hegyeinek tisztább legében a tudós port lerázhattam.

Visszajövet azonban hegedű szóval nem épen szép mesét jelentettek: Toldy és Wenzel társaim az alatt harcot háborút indítottak ellenem. Ez bajos körülmény! Együtt evezünk az Új Magyar Múzeum hajójában, és eivódunk ³⁾. Mi is, úgy látszik, a magyar irodalom iránt való határtalan lelkesedéstől vezettetve belé szálltunk a hajóba, mielőtt igazán meggondoltuk: egyeznek-e annyira meggyőződéseink, hogy egy hajóban evezhessünk? Azonban elvégre benne ülünk; társaim belém kaptak, s midőn én a bánásmód okát kérdezem, talán azt felelhetik: hogy én kezdtem a perpatvart akadémiai felolvasásaimmal s utóba Múzeumban megjelent cikkeimmel, melyekben annyi roszat mondtam a tudományról s tudósokról. Legalább így képzelem magamnak e bajom keletkezését, mi reám nézve annál nyomasztóbb, mert e szerint én volnék a diabolus rotae, s ugyancsak reá szorulnék az igazolásra.

mely gyakorlatiatlan felfogásunk szerint száz falunál több tapasztalatra nyújt anyagot; hogy a hún-magyar kérdés *tárgyát* a természet öien — s nem talán Buda hegyei közt! ezek nagyon közel fekszenek, hanem mind távolabb — lehessen színről színre vizsgálni: azt mi szegény szobatudósok nem tudtuk!

Azonban akármin legyen a dolog; higgye el a közönség, én ártatlan vagyok, mint az újdontan született gyermek. Az írónak feladata, mond Goethe, az igazat megismerni s azután legyen batorsága azt ki is mondani. Ehez tartottam magamat s ime ez egész bűnöm! Hogy egymástól eltérünk nézetünkben, ennek mélyebb alapja van, ez különböző világszemléletünkben gyökerezik, mely megint különböző álláspontunknak eredménye. Hogy tehát a tisztelt olvasót eltérő véleményeink iránt tájékozhasam, ezen különböző álláspontokat kell kivált kitüntetnem. Eltérünk mi egymástól másban is, nem csupán a magyarok eredetére, vagy a tudományok egymás iránti arányára nézve, és pedig szükségeskép; ezen tárgyak iránti vita csak alkalomkép került szőnyegre, mi végett korántsem szándékom pontról pontra részletes cáfolatba ereszkedni. Ez szükségtelen, unalmas, és alapjában mégis kevésbé felvilágosító eljárás volna. Olvasó, ki ítélni akar, betekinthei értekezésimet és megolvashatja az ellenök mondottakat. Megtámadva igen is igazolnom kell magamat; de minek erre a mondottak után a sok szó? Wenzel druszám azonban, ki valóban haragudni látszik, eleve kell kérnem: ne tulajdonítsa könnyelműségnek, ha tudós tárgyakról is nem mindig mély ráncokba szedett homlokkal, sőt olykor derült kedvvel szólok. Tudja, a német philosophiát tanultam, s öntapasztalásomból meggyőződtem, mily végtelenül unalmasak olykor a tudós urak. E bünt a világért nem akarnám elkövetni. És valóban elpenészedett hypochondristának kellene annak lenni, kit már a jó kedv is bosszant.

II. A valónak ellentéte a *képzelgés*. Ez mivel valóságon nem alapúl: igazságban fogyatkozó, s ennél fogva bőséges kútfeje tévelygésünknek, életben és tudományban. Én a forradalom alatt nagy ellensége lettem a képzelgéseknek ³⁾. Mint Széchenyi, a gyakorlati életből menvén át az irodalomra, reszkettém, hogy a fiatal ábrándozó magyar nemzetet a *képzelgés* sodorja be az örvénybé, s midőn bekövetkezett a mit a legnagyobb magyar, a mit a legvalóbb világszemléletű státusférfit előre látott és intőleg oly szívrepesztve

³⁾ Úgy hiszem, kik a Múzeum hajójában ülnek, lehetnek külön nézetűek egyes kérdésekben, csak az út célja — mely itt a tudományos köz értelmiség nevelése — azonegy legyen.

⁴⁾ Csak akkor? Ugyan későn!

⁵⁾ Post festa. Olesó bölcsesség.

jósolt: philosopháló fejem természetesen a képzelgés lélektani magyarázatára vetemedett, s declamáltam ellene az akademiában, keletkezését s gyászos következéseit életben és irodalomban elötüntetve ⁵⁾. E mellett muzeumi társaimmal teljesen egyeztem azon meggyőződésben, hogy újra fölemelkedésünknek a magyar irodalom alapján kell történni. De hogy e tekintetben se téveszszük el az igazi irányt, hogy az eredmény biztos lehessen: részemről szükségesnek láttam öntudatosan eljárni szándékunkban, s azon föltételeket meghatározni, melyek közt a nemzeti irodalom biztos művelője s tájékozója a nemzetnek. Hogy e tekintetben is való, képzelgéstől ment, tudományt, s ágai köztarányt s mértéket kívánok ⁶⁾, úgy mint összehangzást az élettel, ez álláspontból önkényt következik ⁷⁾. Nagy öröme szolgál itt említhetni, hogy a mint politikai világszemléletemben Széchenyivel megegyeztem ⁸⁾, úgy philosophiai nézeteimre nézve is jeles philosophiai társaimmal Hetényi Jánossal és Purgstaller Józseffel. Mind a hárman teljes összeegyeztését kívánjuk az eszmének a valóval, a tudománynak az élettel.

A magyarok eredetét illető értekezésem nem most készült, mint Wenzel társam azt felteszi, hanem már a forradalom előtt; most csak simítgattam, hogy archaeologusaink rajta meg ne ütközzenek. De sikeretlenül. Wenzel druszám szörnyen megbosszankodott érte s haraggal nyilatkozott, szinte a méltatlanságig. Ezt Toldy érezte, s mint hiszem, jóvá teendő az elhibázott modort, polemiciáját a barátsági érzelmek bőséges cukrával hintette be.

Nézeteink különbsége mint mondtam különböző világszemléletből ered; különböző álláspontból, melyből a szóba vett tárgyakat tekintjük. Én a gyakorlati életből léptem az irodalomba; ehez ké-

⁶⁾ Kivánsz? ez megjárja. De javaslatot, javaslatot a *miként* iránt! itt a bökkenő.

⁷⁾ És mi képzelgő tudományt akarunk? Köszönjük a bókot, de nem fogadjuk. — S miben különbözik álláspontunk? mienk mint történetvizsgálóké a *historiai*: bíráljuk az adatokat, s mit a történeti hitelesség vagy legalább a történeti híhetőség jóvá hágy, elfogadjuk s causalis láncolatban előadjuk; a te álláspontod a philosophiai: te részint tiszta, részint concret gondolkodás utján eszméket állítasz elé. Melyike e különböző álláspontoknak csábít könnyebben el a valóságtól [realitástól], bizonyítja különösen az újabb német philosophia, melylyel neked annyi bajod van.

pest természetesen főleg a valóság, az élet vonalán állok; Wenzel és Toldy társaim professorok, a tudomány emberei, kik soha sem léptek ki a gyakorlati életbe, a mellett vizsgálódásuk tárgya már magában irodalmi, tehát eszményi ⁹⁾; Wenzel krónikákból s oklevelekből szándékozik historiát írni ¹⁰⁾, Toldy a magyar irodalomról ¹¹⁾. Tudós foglalkodásaik ennél fogva mindkettőt távol tartják az élettől, sőt mondani lehet kétszeresen beburkolják az eszményi világba, az irodalomba és könyvekbe, mely egy oldalú irányban annál mélyebben kell elsüllyedniök mennél nagyobb ismert és tanusított buzgóságuk. Ne ámtgassák e mellett magokat, hogy „a minden külső érdektől ment, tiszta tudomány és honszeretettől vezetett történetvizsgálat“ (IX. füzet 479. lap.) a buvárkodót képzelgések és valótlan nézetektől megmentheti ¹²⁾. A tiszta szándék sem életben sem irodalomban tetteink s meggyőződéseink helyességét nem biztosíthatja, mert ez ezenkívül még más feltételeken is alapúl. A mindennapi tapasztalás és a történet kétségtelenné teszi, mikép az ember a legtisztább (de mind a mellett tévelygő) meggyőződésből gyakorlatilag szörnyeteggé, elméletileg képtelenségbe merült eszelőssé válhatik. Erre nézve tényekkel és példával akármennyivel szolgálhatok. Ha az ellenem felszólalt társak szenvedelmök s buzgóságuk mellett legtisztább akaratok dacára az idealismus azaz a képzelgések örvényébe még el nem merültek, nem annyira tiszta akarataknak, mint velök született tagadhatlan életrealitásuknak köszönhetik. De hogy a szobatudós tulajdona, a könyvekből és eszmevilágból ki nem vergődhetés, már rájuk tapadni kezd, hogy, ha azon ösvényen melyen elindultak azaz *csupán* lelkesedéstől vezetettve tovább haladnak, végre azon regényes tündértájékokra juthatnak, hol Horvát István annyi magyart s Kollár annyi totót fedeztek fel: ezt, ha meg

⁸⁾ Elméletben, barátom, de alkalmazásban? — Tanácsosabb nem szólni, de — oportet memínisse.

⁹⁾ Irodalmi, tehát *eszményi*? azaz idealistikai? Vajjon?

¹⁰⁾ Tehát valóságos leíródolgozattal foglalkodik, azok feljegyzései szerint.

¹¹⁾ Tehát az irodalmi értelmiség valóságos terményeivel. Mf a betűkből, te a dinnye levelei, magjai stbből megyünk vissza azon erők vizsgálatára, melyek ezt is azokat is előállították.

¹²⁾ Azt nem állította senki.

¹³⁾ Ezen *azonítás* csakugyan a te képzelő, sőt képzelgő erődöt követheti. Ezt nem elég állítani, de be is kell bizonyítani. Igen is, hasonló előzmények hasonló eredményt állítanak elő: de ez előzmények

nem bántanám, önmagok s irodalmunk javára, bátor leszek e feleletem folytatában valószínűvé tenni.

III. A magyarok eredetére nézve tájékozni akarván magamat, minekutána én a tiszta szándékra mindent nem bízok, azon kérdés forgott eszemben: mit tegyek hogy céloamat lehetségig megközelíthessem? A kútfökhöz folyamodnom nem lehetett, mert erre tíz év alig lehetett volna elegendő, s ezt tenni nem akartam, mert régiségbuvár nem vagyok; tehát mást nem tehettem annál: meg kellett tekintenem, mikép áll ezen kérdés a világirodalomban? mit fedezett e tekintetben eddig fel a tudós világ? Ez ha Wenzel társam megengedi, a *művelt ember* álláspontja, vagy mint ő mondja a dilettánsé, és pedig *teljes joggal*, mert mindenki mindent nem tudhatván, azokat használja felvilágításul, kik e tárgyakkal ex professo foglalkodnak. Hogy a mellett érdektől vezettetve egy pár fontosnak látszó kútfőt enszemeimmel betekinteni vágytam, szinte nem gáncsolandó; az pedig hogy magamnak a magyarok régi lakhelyeiről, sőt magokról ősapáinkról, való, élethű képet igyekeztem szereezni, minden kapható középázsiai útleirást átolvastam, — ez épen dicséretet érdemel. Ha mások is úgy tesznek, képzelődésök, a való által lekötve, ki nem kalandozik a regény országába.

Igen, uraim, minden ismereteink tárgyilagosan a szemlélettel kezdődnek, e nélkül nincs való (realis) ismeret. A ki tehát az ősmagyarokról való képet akar nyerni, vizsgálja meg azon népeket, melyek középnyugoti Ázsia végtelen fátlan homokpusztáin pásztorkodnak, azokat, kik maiglan függetlenek, s a világ polgárisodásától még nem érintvék. Ilyenek a turkománok és kirgizek a szabad Turkesztánban. Hogy nyelvre nem egyeznek a magyarokkal, az lényegben különbséget nem tesz; mert az ember mindenütt — főleg eredeti állapotjában, mint a halászó, vadászó és pásztorkodó népek — a természet műve. A pusztá, a nomád élet nyelvkülönbség nél-

---

másfél ezer év alatt nem változtak-e, s azon eredmények módosítására a fajbeliség, költözések, különböző viszontagságok, külön népekkel érintkezések, külön tartományokban lakás, vallás stb nem folynak be? S Turkesztánban laktak a magyarok? és *meddig* és *mi-kor*? Vajmi becses dolog volna a turkesztáni magyarok történetét s erkölceit tárgy-avatott tolladból megnyerhetni!

¹⁴⁾ A műveltség nem a frakkban van, s igen nagyon különbözik a pallérozottságtól. A magyarok a keresztyénség felvétele előtt nem voltak

kül egyiránt reá süti bélyegét s a középnyugoti Ázsia pusztalá-
kóinak társadalmi szerkezete, életmódja, erkölceik s dalaik, nem
csak hasonlók egymáshoz, hanem lényegben szint azok, és pedig
úgy szólva a világ teremtésétől fogva. A keleten a világ áll; ter-
mészet és ember olyan, mint volt régenten. Újabb utazók meg-
jegyzék, mikép Syriában, hol a népesség az újabb polgárisodással
még nem érintkezett, az erkölcsök és szokások szint azok, mint
azokat a biblia Ábrahám korában rajzolja. Ez úgy van szabad Tur-
kesztánban is. Akartok tehát élethű, való képet nyerni ősapáinkról?
olvassátok Burnes útleírásában a turkománok jellemzését ¹³⁾. Igen,
de a bökkenő az, hogy ez tárgy a természetben, a valóságban; et-
től a könyvekbe merült szobatudós irtózik, neki a képzelődés arra
való, hogy a nélkülöző szemléletet kipótolhassa. Ime hogy jutottak
Wenzel és Toldy tisztelt társaim azon fölfedezéshez: hogy az ős-
magyarok *műveltek* voltak ¹⁴⁾. Wenzel őket már eredetileg a mű-
veltségi népek (Culturvölker) sorába számítja, s Toldy nagy ihlett-
séggel nem csak egy egész értekezést írt „műveltségi állapotjaikról
a keresztyénség felvétele előtt,” hanem azt a bécsi tud. akademiá-
ban fel is olvasta. Ha a szavaknak más értelmet nem akarunk adni,
mint a milyennel bírnak: úgy műveltséget csak földművelő népnek
tulajdoníthatunk, a halászó és vadászó nép *rad*, a nomád *barbár*,
mi nem azt mondja, hogy minden művelés nélküli, hanem hogy
földművelt ¹⁵⁾. — Lehet-e nomád népből idővel művelt nemzet?
(Culturvolk? ezzel Wenzel sokat bibelődik) ez európaira nézve
furesza kérdés, minekutána úgy tartjuk, hogy minden nép ál-
talában a halászat, vadászat és pásztorság stadiumain át fejlődött
ki földművelésre; habár a történet, kútfők hiánya miatt ezt minden
népnél nem bírja is bebizonyítani. Fa és víz nélküli puszták, mint
a Pontus Euxinus és a Kaspi tenger közti térek, tudnivaló,
soha sem lakattak halászok és vadászoktól, mert ott nincs mit ha-

---

egy szellemibb vallás fő eszméi és institutiói nélkül, magán életök
erkölcsiségre s kedélyességre, társadalmi ildomuk, melylyel euró-
pai hatalmuk alapját vetették meg, előhaladt érettségre, akkori nyel-
vök előhaladt értelmiségre mutat: mind annyi elemei s jelei a mű-
veltségnek.

¹⁵⁾ S a földműveltnek nem lehet műveltségi állapotjairól beszélni? S a fél
kenyér már nem kenyér?—hogy a kézzel fogható és szájjal rágható
valóságból vegyek hasonlatot.

lászni s igen kevés vadászni, e térek tehát eredetileg nomád népektől lakattak. De azért hogy nomádok voltak, ha Európában földművelésre mentek át, mit árt ez haladásuknak? A német szójárás szerint a vandalokat kellene e világ legnagyobb barbárjainak tartanunk, és mégis azon törzsokhöz tartoztak, mely most tagadhatlanul a világ polgárisodásának élén áll. Romulus a Tiber partján fekvő hét halmon haramiáknak nyitott menhelyet, s mi lett idővel e söpredékből? Ha Wenzel az emberi nem népeit haladó és veszteglő népekre osztja; ha az európaiakat vagy inkább a keresztyén népeket, művelt haladó népeknek, az ázsiaiakat pedig veszteglőknek akarja tartani: úgy a magyarokról el lehet mondani, mikép már eredetileg a művelt népekhez tartoztak, mert haladásuk el nem vitázhatlan tény; de nomád népet „műveltnek“ mondani, állítani hogy a magyarok már Ázsiában a művelt népek közzé tartoztak, ez ellenkezik e szó értelmével, úgy mint a valósággal és analogiával. Hisz Toldy (a Magyar Nemzeti Irodalom Története I. kötete 10. lapján) maga megvallja: mikép „a kilenc és tizedik század magyarja harcos és *rad* volt“¹⁶⁾. Minek tehát ezen eszményítés a historiában? Regényben ez megjárja! Vahot Imre ősmagyarjai (Losonci Phönixében) a megtestesült tökély, testre lélekre, hiány és hiba nélkül. És ugyancsak műveltek is, mert úgy formaruházzák s úgy marsolnak, mint a XIX. század legszabályzottabb állóserege. Ti ezt helyeslitek; talán mondani fogjátok: szeretetet nemzete iránt, hazafiságot s lelkesedést akármi úton! Engedelmet kérek¹⁷⁾. Wenzel társam „tudományos gyönyörködéssel emlékszik vissza azon tiszta keblű lelkesedésre, melylyel Horvát István előadásában bebizonyítani igyekezett, mikép a nagy Pétertől eltörölt „strelitzek“ neveze-
zete nem más a magyar „ijász“ szónak fordításánál“ — tehát úgy hiszem: hogy a strelitzek magyarok voltak. Más hallgatója alkalmasint még nagyobb lelkesedésre fakadhatott, midőn Horvát István megmutatá: hogy Ádám és Kain magyarok voltak. Livius előadja Rómának Brennus általi elfoglalását; hány olvasónak nem dagadt

¹⁶⁾ Igen, de nem mindig volt az. Népek megszelídülnek, népek megvadulnak: az utóbbi harcos költözések alatt történik: azért mondom: „a kilenc és tizedik század magyarja.“

¹⁷⁾ Mi is. Végezd el bajodat Vahot úrral.

¹⁸⁾ És képzelgés mind az, mit a történet, vagy inkább a tettek, sőt ez ezeréves európai birodalom az Európába jött magyarok erkölcsi

keble, midőn a senatorok magasztos feláldozását a forumon, s később a hős Camillus feleletét: hogy Róma vassal s nem arannyal szokta magát megváltani, olvasta? Azonban az újabb történeti kritika bebizonyítá, mikép Brennus soha sem volt Rómában, s hogy következésképen az egész pávafarkú történet költés és mystificatio. Az, hogy Ádám és Kain magyarok lettek volna, sem fér soknak fejébe s ha Horvát István, teszem, a strelitzek iránt is minden tiszta keblű lelkesedése mellett szintűgy tévedett: ha teszem előbb önmagát s azután hallgatóit ámitotta? kérdem, mily alapra fektetett e lelkesülés? Szabad-e hazafiságot, nemzeti érzést, lelkesedést valótlanságra, tehát ámitásra s mystificatióra alapítani? s lehet-e ennek üdvös következése? Önérzés önbizodalmat szül, s ez nagy tettek szülő anyja, de ez csak a valóból, csak az igazságból eredhet, valótlán képzelgésekre fektetett ábrándozás ellenben chinaiakat képez, kik félfuvalkodottak, s elbizottak képzelgéseikben, elcsüggedtek s tanácstalanok a szerencsétlenségben ¹⁸⁾. Hallgassak s ne szóljak-e ily valótlán képzelgések s mind az ellen, mi azokat elősegíti? midőn nemzetem története azt tanusítja: hogy a valótlán képzelgések már kétszer vezették sirja szélére. Emlékezzetek a mohácsi csatára! Mikép lehetett az, hogy 25 ezer főből álló, rosszul fegyelmezett magyar sereg, három száz ezer, a legnagyobb zullántól vezérlett török sereg előtt nem akart hátrálni, hogy a közel álló Zápolya 40 ezreivel egyesülve a harc szerencsáját megkísértse? Nem volt ez valótlán alapon nyugvó lelkesedés, keleti képzelgés, elbizakodás, önámítás? Emlékeztessen-e társaimat a legújabb időre? Nem valótlán képzelgések buktatták-e meg szemünk előtt a szegény magyart? ¹⁹⁾ képzelgések, melyek ellen sikeretlenül csatázott a legnagyobb magyar, míg végre megtébolyodott? Azt mondjátok: én lenézem, kevésre becsülöm a historiát. Az nem úgy van, én életemben annak mindig nagy tisztelője voltam, jól tudván, hogy „magistra vitae“. De bizony csak az igaz historiának, csak annak, mely kép-

---

felsőbbségéről beszélnek? O szándékos vakság, nyomorúlt bölcesség! mely a nap előtt behúnyja szemét, s nem meri hinni a valót, mert annyiszor hitte a valótlant s kiábrándulása fáj! Egyébiránt sem a való csupán mint olyan nem hatalmas, sem a valótlán csupán mint olyan nem tehetetlen: itt is ott is a *hit* az, mi azt hatalmasá teszi: emlékezzünk mind azokra, kik valamely eszméért haltak meg máglyán vagy estek el a vérmezőn.

zelgéseken nem alapúl, hanem tagadhatlan tényeken. Azért mindig ohajtottam, kezdenék történetíróink nemzetünk historiáját ott, hol az a homályból kivergődik, Árpáddal s e hon elfoglalásával. Az őstörténetet bizzák a régiségbuvárokra, s ha azután ezek valami bizonyost fedeznek fel, vegyék fel a historiába ²⁰). Ilyen historia kútfők, ember s világismerettel és philosophiai szellemmel készülve, hogy ne tájékozná a nemzetet életpályáján is, hogy ne táplálna benne nemzeti és hazafi érzelmeket? De az őstörténet, míg homályból ki nem tisztúl s tagadhatlan adatokra nem támaszkodik, hogy lehetne ez oly roppant befolyású, mint azt némely e tárgyba elmerült tudós képzele? ezt én mind azok dacára, miket Wenzel társam e tekintetben felhozott, nem vagyok képes átláthatni ²¹).

És mivel e skepticismusomról az mondott: hogy nyilvánítva a nemzetet elcsüggeszti s épen a most fenforgó körülmények közt bátorításra van szükség, káros befolyású ²²): a mondottakhoz hozzá kell mellékelnem: mikép a valóság eltagadását, a hízélgést, tömjénezést és mystificatiót sem most, sem máskor helyén nem találom ²³). Igazság mindenben! Az nem barátja gyermekének, társának s nemzetének, ki ezt tőlök eltagadja! Nekem azonban magasabb

¹⁹) Melyeket te is osztottál.

²⁰) Minden nép őstörténete csak lassanként fejtekezett ki homályából, de nem úgy ha elhagyjuk, hanem ha azt szorgalmasan nyomozzuk. Te is ilyesmit mondasz ugyan, de — o halljátok férfiai a tudós világnak! — e nyomozás nem a történetíró dolga, hanem a *régiségbuváraé*! azaz az Alterthumsforscheré, az antiquariused, az archaeologusé!! Mégis csak tanulhattok tőlünk is valamit! Eddig ti régiségbuvárok azt hittétek, hogy a ti rendeltetéstek a népek régi mindennemű *állapotjait* kivizsgálni s előadni, azt hittétek, hogy a ti tudománytok egy a historiától külön vált tudomány: ime itt van a tudományok új osztályozója, ki szerint a régi historia vizsgálata nem a historicus dolga, hanem az antiquariused! — Jó, de hát engedj meg, hogy valamint te philosophus, szenvedelmes dinnyész, és dilettáns vagy, mí régiségbuvárok és historicusok lehessünk, s mit elsőbb minőségünkben kifürkésztünk, vagy kifürkészni véltünk, azt második minőségünkben ismét szépen előadhassuk! Megnyugszol így? — Valóban ily szabad ég alatti practicus tudós irányában — difficile est satiram non scribere!

²¹) Bocsáss meg, de a te bölcseséged... risum mouet! Őstörténet („Urgeschichte“ műve a német tudományban) olyan, mely *tagadhatatlan* adatokra támaszkodik, csak képzelgéseiteben létezik, és impracticus kívánságaid egyike! Az egy népnek sincs, sőt e kívánalmad

képzelmem van nemzetemről, mint hogy róla feltehetném, mikép gyöngé, mulékony virágszál, melylyel úgy kell bánni mint üveg-házi növénynyel. Ellenkezőleg, teli van az tehetséggel, pezseg benne az erő, de keleti faj levén, képzelődése is heves, s azért könnyen ábrándozik s elbizza magát. A csapás, mely most érte, korántsem fogja elesüggeszteni, hanem inkább megedzeni, valóbb, férfiasabb világszemléletre emelni, ha tudniillik reflexióját maga s viszonyai felett tömjénfüsttel nem zavarjuk. Nagyobb barátja e nemzetnek soha sem volt mint Széchényi, s ez meg nem vonta tőle az igaz szót — de szegény Magyar Pistát akkor annyi nagy hazafi mystificálta, hogy kötve hitt neki is. Most alkalmasint jobban meghallgatná. És azért épen most kell szólni! Annak a sok védelmezésnek fél század előtti külföldi balitéletek ellen pedig már napjainkban elmúlt ideje. A legújabb időben a közvélemény nemzetünk iránt a külföldön is megfordult. Lehet-e róla szebbet és igazabbat mondani, mint ezt a híres Neumann koszorúzott munkájában tevő. Azon kép is, melyet Toldy róla irodalmi munkájában adott, hasonlókép talált, mert valóságon alapul. Ilyen valóság helyes alapra fektetett önérzést, a legyezgetés képzelgést s elbizakodást szül, s én

megsemmisíti annak fogalmát is: és mégis minden nagy népnél annak regés őstörténete oly szent, hogy végül vallásával azonosul; abból meríte mindenik több erőt és lelket, mint a legcsalhatatlanabb peccsés oklevelekkel bebizonyított történetből. Mi egyéb a zsidók története Mózes, a görögöké Trója, a romaiaké Serv. Tullius, a németeké a keresztyénség felvétele, a magyaroké Álmos előtt, mint regékkel vegyes hagyományok, s emlékeztessék azon eldöntő hatásra, melylyel az e népekre volt; hogy abból mint egy kimeríthetlen életkincsből egész éltökon keresztül költöttek, a nélkül, hogy azt valaha egészen elköltendik. A népek psychológiája szerint ez az igazi arany, a többi papiro. Jött a történeti kritika, constata a valót, sőt vizsgálat utján bővítette azt új valóval s elváltasztotta a regéket: de csak hogy e regéknek is a valóból nevelje becsét. Szív és ész két külön fogékonyság, s jaj azon népnek, mely amazt emebben elmeríti! Ennyit az áltad kétségbe vont határról.

22) Hol és ki által mondatott ez? Ismét sok képzelgéseite egyike!

23) Ha már dilettans létedre azt állítod is, hogy tévelygünk historiai nézeteinkben: ne tagadd meg tőlünk legalább a férfias jellemet és egyenességet, állításainkat a valóság eltagadásának, hízégsnek, tömjénezésnek és mystificationnak bélyegezvé!

Magyar Pistát csak akkor féltém, mikor feje tömjénfüsttől kezd szédelegni. Tehát még egyszer: a ki gyermekét, barátját s nemzetét szereti, az nem bánhatik vele mint elkényeztetett gyermekkel; az megmondja neki az igazságot, mert Magyar Pistának a világ sem szokott tokajiba mártott piskótákat dugni szájába, hanem olyankor tüskét rak talpa alá, sőt vas karokkal ragadja meg, s az a ki üveg-háznövényként akarja nevelni, vajmi rosszul készíti el az életre²⁴⁾.

IV. Wenzel Gusztáv és Toldy Ferenc társaim haragját ellenem kivált az ingerelte fel, hogy hinni kétkedem, miszerint a húnok, avarok, bolgárok, pecsenének, polowcok, chazarok és kúnok magyar fajúak voltak. Mert ezt állítja Wenzel értekezésében és Toldy is a Magyar Irodalom Történetében, Wenzel azonkívül előadja historiai conjecturáit is. Én nem érezvén magamat megbírálásukra felhatalmazva, minden feleletem csak ebből áll:

A középnagyot Ázsia népeinek régi históriája, mely, tudnivaló, világosságot derítene a magyarok őstörténetére is, igen szövevényes tárgy, mert nem csak byzanti, hanem arab, perzsa, török és mongol kútfőkből is meritendő lévén, mind ezen nyelvek ismeretét feltételezi²⁵⁾, hozzá nem is számítva, mikép ezen népekről realis fogalmunk nem lehet, ha e vidékek s a mostanlag ott tanyázó népek geographiáját s ethnographiájakat nem ismerjük²⁶⁾; mert, mint mondtam, az ember a természet műve, s ott a világ még most is

²⁴⁾ Vajjon kinek szól *most* e lecke? Annak-e ki a magyarnak rokon népágait nyomozza, vagy régi műveltségi állapotjait festi?

²⁵⁾ Azaz, az e nyelveken létező kútfőket, melyeket — melleleg említtem! — jó fordításból is használhatni, bár a szorosabb vizsgálat gyakran az eredetinek betekintését követeli. Egyébiránt magyar történetvizsgálóinkat e részről egyoldalúsággal nem vádolhatni: használták ők a használhatót, de . . . barátom, mit fogsz te a török és mongol történetírókból a magyar őstörténetre lendíthetni? Meggondoldad-e, mikor támadt ezeknek irodalma, meddig szolgálnak vissza történetírataik? s hogy azok e szerint csak conjecturalis uton használhatók, melyektől a te historiai skepticismusod annyira fázik? Az örményt említsd, az *örményt!* de innen a Pontus déli részein lakott magyarok történetei tűnnek elő, a mi neked iszonyat! A te képzelgésed szerint nekik valamikor a IX. században kellett az égről lepottyanni, s mindjárt Turkesztánba, honnan sietvést egyenesen Budára jöttek!!

²⁶⁾ Rég tudják ezt történetbúváraink, s tanulmányozzák is ama földrészt geo- és ethnographiáját, mint arról nem csak Horvát, Fejér, Jerney,

az, mely volt régenten ²⁷⁾. Az arab és perzsa kútfők fontosságát maga Wenzel társam nem csak elismeri, de értekezése folytában használja is. Mennyit használna a turk, mongol és finn nyelvek ismerete, Reguly példája mutatja. Fellépése ²⁸⁾ egy csapással véget vetett a finn-magyar kérdésnek, véget a finn atyafiságnak ²⁹⁾. Mily tévutakra vezethet pedig nyelv nem tudása mellett a philologizálás s etymologizálás, azt értekezésében Wenzel Klaproth példáján kimutatta. Tudnának csak philologusaink s régiségbuváraink törökül és mongolul, mint már finn tudósaink vannak, s merek fogadni: azon végtelen etymologizálásnak, mely Horvát István ³⁰⁾ és Kiss Bálint óta annyi ürömet csepegtetett életem poharába, nagyobbára vége szakadna, úgy mint azon nemzeti eszményítésnek, mely régi krónikáinkból merítve magát az újabb időkig csupán azon okból tartá fen, mivel buváraink a történeti nyomozások fonalát el nem hagyva, a geographiát s ethnographiát segéd eszközül használni vonakodnak ³¹⁾.

Ime, uraim, a kérdés így áll: Horvát István és Kiss Bálint Ádám-tól kezdve a chaldaeusokat, assyrokat, parthusokat stb magyaroknak mondák ³²⁾; újabb régiségbuváraink ezt már vakmerőségnek tartják s meglegszenek a húnokkal, avarokkal, bolgárokkal, pecsené-

Kállay, Wenzel stb írásaiból is meggyőződhetél; de utazóink is e momentumokat éber gonddal kísérték.

²⁷⁾ Nem oly egészen!

²⁸⁾ E fellépés mindedig még csak köz ohajtás tárgya. De azért ne fáradjunk belé a reménybe!

²⁹⁾ Véget a finn-magyar kérdésnek? a finn atyafiságnak? Megfoghatatlan! Mikép olvassz te, barátom, és mikép figyelsz? Vagy úgy! amugy szívarosan! Különben tudnád, mit mindenki tud, ki Reguly utazásairól valamit olvasott, s vele e kérdéstről csak egyszer beszélt; tudnád, hogy ő a tagadhatlan legszorosb rokonság bizonyítványait hozta meg!

³⁰⁾ Tán csak annak híre: különben tudnád, hogy Horvát a nevek hasonlatára és egymásnak megfelelő értelmére szertelenül sokat adott ugyan, de azontúl állításait mérő historiai helyek egyeztetésére építette.

³¹⁾ Így eszményített minden nemzeti történéfírat Mózsestől Liviusig s ettől egész a historiai kritika felülkerekedéseig. Nálunk is a historiai kritika nem tegnap született meg, s a chronologia mellett a geo- és ethnographia világító fáklyaként lebeg előtte.

³²⁾ Horvát a chaldaeusokat, assyriusokat? Vajjon hol?

gekkal, polowcokkal, chazarokkal és kúnokkal. De már hogy ezek magyarok voltak, ez szerintök semmi kérdést nem szenvedhet többet. Részemről mint művelt ember tájékozni kívánván magamat e kérdés iránt, minekutána magokhoz a kütfökhöz mint mondtam nem folyamodhattam, más teendőm nem lehetett annál: látnom kellett minő feleletet ad reá a világ irodalma? tehát hazai buvárainkon kívül, a külföldiek is. És itt minő jelenet tűnt szemembe? Európai hírnő tudósok, férfiak, kik nem csak régi krónikákkal, hanem a keleti nyelvekkel, a szóba vett vidékek geographiájával s lakosaik ethnographiájával is foglalkodtak, kik részint keleti népek közt tartózkodtak, Ázsiát beutazták: Klaproth, Frähn, Humboldt Sándor, Ritter, Neumann, Hammer-Purgstall, Abel-Remusat, Prichard stb; mind ezek *egyről egyre* azt tartják: hogy a kúnok és pecsenégek török fajúak és nyelvűek voltak, a húnokra, avarokra, bolgárookra, polowcokra és chazarokra nézve pedig eltérnek egymástól, a három most középnyugoti Ázsiában lakó népfaj, a *finn, turk és mongol* közül, majd az egyiket, majd a másikat hozván velök atyafiságba. Nagyobb részök azonban ezeket is azon okból tartja turk-tatároknak, mert e faj középnyugoti Ázsiában az uralkodó ³³⁾. Számok végtelenül túlhaladja a mongolokét, tehát ezektől Dschingiskhan és Tamerlan hódításaik által sem söpörtethetett el, sőt történetileg bebizonyítható, mikép e faj a hódítók seregei túlnyomó számát képezé, minél fogva még a mongol nyelvnek sem lehetett befolyása e népesség nyelvére, mint ezt újabb philologiai nyomozások kétségtelenné tevék. Az pedig hogy a húnok, avarok, bolgárok, pecsenégek, chazarok, kúnok vagy éppen a warégek, magyarok lettek volna? az tudtom szerint egy külföldi tudósnak sem jutott eszébe; arról a magyar őstörténeti buvárokon kívül a világ irodalma semmit sem tud ³⁴⁾.

³³⁾ Ha ez okból a húnok, avarok stbinek turk-tatár népnek kell lenni, *miképen van hogy a magyar is nem az?* Ily logikával elvégre be fogod bizonyítani, hogy a magyar sem magyar, sőt hogy e fogalom „magyar“ pusztá képzelgés szüleménye!!

³⁴⁾ Ez egy kissé sokat mond. Sőt a húnok és avarokról a világ irodalma egyebet sem tudott a bölcsh Schlözerig [...], s mióta Schlözer bölcseségi adagából egy kissé józanodni kezd, visszatér a *források világos előadásaihoz*, s habár a finnismustól elkapatva a hűnt, avart és magyart urali közös származásu rokon népeknek, a bolgárokat

A dolgok ily állásában, mint művelt ember tájékozni akarván magamat e kérdés iránt, azt természetesen *eldöntöttnek* nem tarthattam. Wenzel, ki e tekintetben ex professo buvárkodott, mondhatja: magyar fajúaknak tartom a bolgárokat, chazarokat, kúnokat stb: végezze e tekintetben dolgát a külföldi tudósokkal; de neki nem lehet joga dilettánságomat szememre hányni, mert én álláspontomon, melyen azon tudományokat, hol ellenkező alapgézetek uralkodnak, kérdésen kívüli pozitív tudományoknak nem tarthatom, úgy azon kérdést sem tarthatom *eldöntöttnek*, mely fölött a szakférfiak egymással homlokegyenest ellenkeznek.

Még bajosabb állásba helyezi magát e kérdésre nézve Toldy, irodalmi historiájában. Ő ezen igen jeles munkában nem a nemzet, hanem irodalma történetét adván elő³⁵⁾, annál is inkább csak a kétségtelen historiával kezdhette volna munkáját, mivel iskolák számára irt, s az ifjúságnak vita alatt lévő kérdést mint kétségtelen előadni³⁶⁾ azon okból nem tanácsos, mivel ily eljárás mellett

kazarokat, rokonaiknak, s a besenyőket és kúnokat [palócokat] mongol-török-finn vegynépeknek tekinti is: csak annyit mond mint a magyar történetírók, azon különbséggel, hogy nekik a *finn* a genus, mely mind ezen népeket rokonítja, míg mi a finn rokonságot ismerjük ugyan, de mivel a magyar nyelvet is értjük — bocsáss meg hogy olyat merünk érteni, mit *egy sem ért ez óriási külföldi tekintélyek közül* — azért nekünk is van szólóuk a kérdéshez, s egész alázattal megjegyezzük, hogy a finnek rokoniak vagyunk ugyan, de nem finnek, s így a finn csatornán velünk rokonított egész népcsaládnak urali-finn v. finn-magyar köznévi helyett hún-magyar nevet adunk. Névvel nevezett tekintélyeid közül egy sem tud magyarul, és több közülök elmosolyodnék, ha magát tekintélyül látná felhíva. E népek történetének fele a magyar történetben foglaltatik, ők nagyobb részt közénk vegyülve mentették meg éltöket, kevés kivétellel neveket sőt a legújabb időig külön szerkezetöket is megtartva: s így e népekhez szólni a magyar geo-, ethnographia s historiában teljes jártasság nélkül, szólni más mint magyar álláspontból oly naív merészség, melyet csak ily külföldi nagyságoknak lehet megengedni!!!

³⁵⁾ Az irodalmat elválasztva a nemzet történetétől adni elő annyi, mint a fát gyökere nélkül mutatni fel. Semminemű nyilatkozása a nemzeti szellemnek nincs a nemzet összes történelmével oly benső és folytonos solidaritásban, mint az irodalomban nyilatkozó értelmiség: s így én csonkának tartok minden ily történetírást, mely nevek és könyvek elsorolására szorítkozik.

nem tudhatjuk, nem hamis tanokat csepegtetünk-e az ifjúság fejébe ³⁵⁾. Hasonlólag a magyar nyelv különböző dialectusait is Porphyrogenitus azon állításából magyarázza, hogy a *kabarok* a magyarokkal egyesültek ³⁷⁾. Ő nem kételkedik, hogy a chazarok magyarok voltak, de különböző dialectusúak. Igen; de mások turkoknak tartják, és ennél fogva az egész eljárást *petitio principii*-nek; melybe bonyolodni szükség nem mutatkozott, s kikerülhetne volna, ha másképp igen tárgy-avatott irodalmi előadását e dialectusoknak a valóságban fenálló statusquojára fekteti, nem bibelödvén azzal, hogy eredhettek a különbségek ³⁸⁾.

Általában történetbúváraink nemzetünk őstörténetére nézve a külföldiek felett nagy előnyben hiszik magokat, melyet én soha sem voltam képes eléggé átlátni ³⁹⁾. Így volt ez soknál a forradalom előtt politikai tekintetben. Végtelenül magosabb fokon képzeltek magunkat a németeknél, s nekem úgy tetszett — mit még a forradalom előtt ki is mondtam — hogy az a magyar politika az ország határain túl sem bírt emelkedni, hogy szabadelvű journalistikánk, Széchenyi röpiratait s egy pár belátóbb publicistát kivéve, birodalmi és európai álláspontra nem is hágott, hogy a „jog“ és „hatalom“ fogalmait s azoknak egymásközi viszonyát soha sem volt képes tiszta valóságban felfogni, mit a bekövetkezett események elég kézzelfoghatólag és sajnosan be is bizonyítottak. És a magyar őstör-

³⁶⁾ Nem mint „kétségtelent“ adom elő a rokon ágak sorát, hanem mint „nagyobb kisebb bizonyosságút“ [I. 7. 1.].

³⁷⁾ Eszemben sincs. Az általa értett hely [I. 21. 1.] a két nyelvjárás némely történeti nyomát mutatja csak fel.

³⁸⁾ Erről szó sincs könyvemben.

³⁹⁾ Ez előny be nem látására valóban bámulatos képzelgősség kell! Ott hol annyi irott és nem irott forrás szellemét kell kiolvasni, hol az ethnographiai momentum annyit határoz, a nemzet anthropologiai egész habitusa, mérsékménye, szokásai, s a NYELV és kifejezőmód.... De hiszem olvassátok Burnest, a mai turkomán s az ősmagyar: két tojás nem hasonlabb egymáshoz. Úgy, igaz, a külföldi is illetékes megírója családtörténetünknek. Másutt pedig szinte megtagadod minnen magunktól az illetékességet, mert az arab és perzsa forrásokat — nem ismerjük? dehogy, de — fordításokból ismerjük. Tudjátok tehát: perzsául stb stb mulhatlanul kell tudni, ha a magyar faj dolgait meg akarjátok írni: magyarul?.. Rádásnak jó lesz,

ténetre nézve mily előnnyel birunk? Saját oklevelekkel és krónikákkal? Ezek nyomatva vannak és tárva a külföldnek is †). Nyelvtudásunkkal? Ez nagy elsőbbséget adhatna, ha használni akarnók; ha középnnyugoti Ázsia nyelveit s történeti forrásait magunkévá tennők; de e kútfők s e nyelvek ismerete nélkül csupán min nyelvünkre támaszkodva, egyoldalúlag belé ereszkedünk az etymologizálásba s ez eddig, mint hiszem, legbövebb forrása lett képzelgő tévedéseknek, Horvát Istvánt és Kiss Bálintot ez vezette Ádám és Kain magyar eredetére. A buzgóságot is felhozhatnák; mert e kérdés felvilágosítása minket érdekel leginkább, s ez igaz; csak hogy a buzgóság is, ha mértéket nem tart, két éltű kés. Mennyi nemzeti képzelgéseket s előítéletet gerjesztett már ez, kivált keleti népeknél? láthatni ezt a chinaiakon, kik a mennyhegységen innen is túl is laknak. Erről azonban még utóbb is szólok. Mondani lehet azonkívül, hogy a kúnok, pecsenek (besenyők), palócok ma magyarul beszélnek köztünk. Igen, csak ez bizonyítana annyit, a mennyit belőle következtetnek. Minden, kisebb töredékben, nagyobb, műveltebb nemzet közzé vegyült műveletlen nép, kivált ha a műveltebb nemzet vallását is felveszi, idővel rendesen annak nyelvét is magáévá teszi. Ez lehet ⁴⁰⁾ a bevándorlott kúnok, besenyők és palócok esete Magyarországon is. De van eset, hogy hódító nemzet is, ha vagy számosabb vagy műveltebb népet alávet s annak vallását felveszi, az ősvallással anyanyelvét is elhagyva vele összeforr: ez történt a bolgárokkal a Duna mellett, a longobárdokkal Olaszországban, a normanokkal Franciaországban. Ha a kúnokat, palócokat, besenyőket azért, mivel most magyarul beszélnek, eredeti magyaroknak tartjuk: úgy szintazon okból nem csak a Porphyrogenitus szerint török Horvátországba menekült avarokat szlávoknak kellene tartanunk; de azoknak a volgai bolgárokat is, a longobárdokat olaszoknak, a normanokat franciáknak, sőt a baskírokat (kiket Wenzel a magyarokkal azonosít) turk-tatároknak, mert most török nyelven beszélnek ⁴¹⁾. Végre mennyit nyomhat az, mire sokan oly

⁴⁰⁾ Lehet? — de volt-e?

†) De hányan tanulják és értik?

⁴¹⁾ Igen; de mert némely népek elnemzetlenültek, mindnyájoknak el kellett-e? S mivel bizonyíthatni azt, hogy egykor más nyelvet beszéltek ezek mind? És nem jutott még soha eszedbe: mint foglalhatta volna el a magyar e nagy országot, s még inkább mint tarthatta volna meg azt — a nélkül pedig, hogy felsősége irányában bár mely oldalról

biztosan építenek, hogy a magyarok és székelyek magokat régi mondák szerint a húnoktól és Atilától származtatják, kiviláglik, ha lélektani pillantást vetünk az emberek ilyenmü gyarláságaira. Az önszeretet s önhiuság e tekintetben a nemzeteket és családokat a legneveltségesebb chinai képzelgésekbe bonyolítja. A régi időben nagy híre volt az izraeliták és trójaiaknak; romaiak és brittek tehát ezektől, az afghanok amazoktól származtatták magokat. A Duna és Tisza mellékein régenten magasztalva lehetett a húnok és Atila neve; miért nem állíthatták volna tehát magokat a magyarok azok rokonainak? akár (Péceli szerint) Árpád költötte ezt, hogy elfoglalási jogát igazolja, akár Cassel szerint Anonymus, szint azon okból ⁴²⁾. Hazánkban maiglan két család egyenesen Atilától származtatja magát, s az egyiknek genealogiai könyvében hogy a legkisebb kétség se támadhasson, az ősapák képei Atilától kezdve az újabb időig, ivadékról ivadékra ki vannak adva. A németek egyébiránt e tekintetben nagyon is túl tettek rajtunk, mert Tacitus szerint egyenesen Tuisko istentől származtatják magokat ⁴³⁾. Ily tünemények azonban kritikus főt nem annyira történeti állításokra mint satírára

---

leg halkabb igények keletkezzenek⁴⁴⁾ — ha az itt lelt húnok és avarok, s ha e sok szövetséges s utóbb is időről időre beszivárgott s részint hatalmas kúnok, besenyők és kazarak idegenek, még pedig egyféle idegenek, turkok, voltak? S mint történt hogy épen ezek, kik pedig a dunántuli nagy avar néppel együtt kétség kívül felértek a szoros értelemben vett magyarok számával, sőt idővel [XIII. száz.] még tatárokkal, és kiket ti szinte turkoknak tartottak, izmaelitákkal, szaporodtak, hogymondom nyelvöket úgy elvesztették, mikép abból még csak nyomokat sem vittek át új magyarságukba, míg más idegen fractiók nálunk is másutt is mind maig fentartották népiségöket! Valóban oly kérdések, melyekre józan felelet csak egy lehet! kívált ha mind ezen népségeket színről színre az életben is ösmerjük.

⁴²⁾ Anonymus költötte! Risum teneatis... Anonymus, ki egész a múlt század közepéig lappangott, kitől azért *nemzeti krónikánk* teljesen független, mely mégis minden variánsaiban egyformán át van hatva a hún emlékezetek által... És Anonymustól vették a századokkal régiebb byzantiak és frank krónikairók, a nála régiebb német költők s az egész európai középkor? Bizony nem illik magyar emberhez historiája e szentírásáról koholt rágalmakat ismételni. Avagy igen! külföldi mondja; mi nem vagyunk illetékesek, mi elfogúlt bangák!

⁴³⁾ E felfogásban bizonyosan a legmélyebb valóság s a legmélyebb értelem feküdt,

bírhathatnak, mást nem bizonyítván, mint nemünk sajnálatos gyarlóságát.

V. Reguly a magyarral egy törzsből származó ázsiai nyelveket *ural-altaji* vagy *középázsiai* nyelveknek nevezi ⁴⁴⁾. E név a *ralóság*ból van kölcsönözve; mert az *e* nyelveket beszélő népek az ural-altaji hegyek közt Középáziában laknak ⁴⁵⁾. Ezen elnevezés azonban nem tetszett Toldynak. Ural-Altaji? nem, *helyesebben scytha* nyelvek, mond ő; Wenzel ismétli: *helyesebben: scytha* nyelvek! Kérem: miért nem ural-altaji, miért *scytha*? és miért *helyesebben*? Megmondom: az Ural és az Altaj ott állanak a *ralóságban*; ez borzasztó! a *scytha* ellenben nem létezik a valóságban, de igen az irodalomban, a régi könyvekben: ez tehát elfogadhatóbb, mert tudós ⁴⁶⁾. Ha már most merem kérdeni: kik a *scythák*, úgy

⁴⁴⁾ E naiv állítás mellett barátságból elhaladok.

⁴⁵⁾ Mindig jobban! Az éjszaki finn, a mandzsú, a szamojéd, a magyar: ezek mind az *ural-altaji hegyek közt Középáziában laknak!*

⁴⁶⁾ Nem követlek az általam semmikép fel nem hívott lelketlen gúny mezején, hanem rövid okát adom az általam indítványozott elnevezésnek, nem a te számodra, mert nem levén külföldi, e téren helybenhagyásodat ki nem várhatom, hanem érd. olvasóim számára. Újabb német, svéd és orosz nyelvtudósok ural-altaji nyelvtörzsről beszélnek, mely alá a finn [ide tudják a magyart és szamojédet], a török, mongol és mandzsú nyelveket változó csoportozatban sorozzák. Ezen elnevezés geographiai, mint az „indoeurópai,” mint a „kaukazi”, midőn ez az ismeretes legszebb emberfajról használtatik. Azily földirati elnevezés elfogadható, ha a róla elnevezett nyelv, faj, népnek stb vagy őshonát jegyzi, vagy kiterjedésének *a potiori* legalább megfelel, mint az „indoeurópai”; ellenben ha sem ezt, sem azt nem fejezi ki, úgy, mert tévesztő, tökéletesen rossz: s ilyen a „kaukazi” emberfaj neve: de miután ez közönségesen el van fogadva, alkalmasint sikertelen dolog volna rajta változtatni. Ily rossz és tévesztő az „ural-altaji” elnevezés is, mint azt 1847. június 7. az akademiában fejtegettem, mert oly népek neveit is magában foglalja, melyek e két hegylánc egyikét vagy másikat nem, vagy egyikét sem látták soha, holott a név vagy ott eredtöket, vagy ott laktukat határozottan insinuálja. *Lucus a non lucendo*. Lehet hogy a még kissé új név külföldön elterjedend: s azt nem bánom; de hogy mí, kiknél az alig mondatott még ki néhányszor, s kiknél az még nem praescribált: hogy mí kiknek szinte van szavazatunk oly név körül, mely alá magunk is foglaltatunk: hogy mí, legalább a magunk irodalmában, más jobb nevet ne alapítsunk meg, okát nem látom. Én ré-

találom, hogy erre a tudós világ nem tudott feleletet adni. Voltak, kik őket mongoloknak tarták, mások góthoknak, szlávoknak, sőt celtáknak. Prichard, mint maga mondja, a mongol képű népeket scytháknak akarta nevezni, de midőn meggondolá, hogy ezen név értelme meg nem határozható, e fajt *túrani* fajnak keresztelte ⁴⁷⁾. Mit nyer tehát a világ a scytha elnevezéssel? ⁴⁸⁾ Semmit, sőt veszít egy a valóságból merített, tárgyát tökéletesen bélyegző fogalmat, egy mit sem jelentőt állítván helyébe.

És Wenzel druszám még magamat is ily a valóságtól ment tudós eszmevilágba szeretne burkolni. Neki nem tetszik, hogy a törtoriával foglalkodom; maradjak a philosophiánál, és itt különösen a philosophiának történetére utasít, mert napjainkban a philosophusok úgy is a philosophia ezen ágát művelik előszeretettel. Ha követném tanácsát, tökéletesen elérné célját, mert akkor örökre búcsút kellene vennem a valóságtól, s csupán mások véleményeivel foglalkodnom. Azonban én a legújabb philosophia ezen irányát épen úgy mint a

---

szemről a hibás, összetett és körülményes „ural-altaji“ helyébe, mely azért további összetételt nem is tűr, szinte geographiai nevet hoztam javaslatba. *a scythát*, mely *elég tág*, miután valamennyi szóban levő népeket befoglal, s nem csak *egyszerű és kényelmes*, *de nemzeti felfogásunkkal* s egyrészt *a középkori írók nyelvszókásáral* is talál. Lettek legyen a „régí scythák“, kiknek e név ethnographiai neve volt, s kik ama földnek e nevet adták, mongol faju nép, mit némelyek állítnak, vagy ne, de középpázsiaiak voltak eredetükre nézve minden esetre; s ha azon egész földterüet veszszük, mely ázsiai Scythia [intra et extra Imaum] és európai Scythia nevek alatt ismertetett külön időkben, s nem feledjük, hogy a görög nyelvszókás a földirati ismeretek terjedése szerint az egész ázsiai éjszakot e név alá foglalta: bízvást e nevet választhatjuk, mert még az [akkor bizonyosan dél felébb székelt] szamojédekot és valamennyi finn ágakat is befoglalja. Hogy időnként más faju s más őshazájú népek, péld. gótok, szlávok stb, is mint scythiaiak jönnek elő, nem baj: azok múltól v. legalább nem eredetileg tartoznak e földterre. Középpázsiaiak nevezhetők, ha e név az európai Scythiát nem rekesztené ki, mely épen a Duna és Don közé esik, hol nem csak a régí scythák birodalma állott, de mely nagy hihetőséggel épen a húnok, avarok és magyaroknak bölcsője, minden esetre pedig másod hazája volt.

⁴⁷⁾ S jobb ez, mert szűkebb, a már ismert „mongol“-nál?

⁴⁸⁾ Egyszerűbbet a hosszabb és kelletinél szűkebb helyett.

középkori philosophusoknál Plato és Aristoteles örökké ismételt magyarázgatását, valóságos lelki inpotentiának tartom. Magok nem bírván productiv szellemmel, kénytelenek mások véleményeivel bíbelődni. De ha a philosophia tárgyát, a valóságot — embert és természetet — soha sem veszik szemügyre, hogy igazodhatnak el a philosophiának egymással ellentétben álló rendszerei közt; hogy vihetik a philosophiát előbbre?⁴⁹⁾

Végre egy szerencsétlen idézetemet kell szóba hoznom, melyért Wenzel társam keservesen meglakoltatott. A régiségbuvár adatokból él, neki verba valent sicut nummi. Szükség is, hogy ezekben pontos legyen. De én nem vagyok régiségbuvár, s mivel könyvtáram nem igen nagy, és sok idővesztegetésbe kerül minden egyes adatért köz könyvtárainkba futni, szeretek fejből idézni, mi tudni-való nem sikerülhet mindig szerencsésen⁵⁰⁾. Ez esetben azonban (mert lényegre nézve emlékező tehetségemre bizton számíthatok) az idézet szavai nincsenek elvétele, de Leo Sapiens helyett Porphyrogenitust irtam. És ez baj. Wenzel társam rajta kapott. És már most semmi kegyelem! Igazolásomra csak annyit mondhatok, hogy ez idézettel, mely lényegére nézve áll, nézetemet tökéletesen bebizonyítottam, kétségtelenné tevén, mikép a magyar nemzet eredetétől fogva gens ingenua és libera volt, mert az mindegy akár Leo, akár Porphyrogenitus mondja ezt: a tény egyenlően áll; s ha a felcserélést nem akarom is mentegetni, mert a hiba hiba, s bűnbánatos arccal ígérem, mikép máskor kétséges esetben, lóhalálával futok az

⁴⁹⁾ E pont nem engem érdekel ugyan, de tudományásságunk érdekében hadd fejezzem ki itt abbeli buzgó ohajtásomat, mikép a magyar philosophiának tizenkét év előtt rakott Propylaeumait ne engedd házatlan rómmá dőlni, hanem építsd fel valahára magát azoknak nagy remények közt várt palotáját is. Te e térről leléptél ugyan dinnyét és dohányt természetni, sőt Gömörben is voltál: de mennyi mód és alkalom a természet és ember megismerésére!! Nem is kétlem, hogy e megehető s lélekzhető, tehát való világ oly revelatiókkal ílhett, miszerint mások véleményeivel bíbelődés helyett az igaz valóságot — természetet és embert —, egy második Verulámi Baco, feltárandod népmzedet előtt; s ez által a historia Muzáját is kiengesztelened, kinek öreguri tripósodról szívarszó mellett nem a legjobb illatu áldozatot hoztad.

⁵⁰⁾ „Szeretek fejből idézni.” Vegyük ezt ad notam hitelességed mérlegezésére, valahányszor idéesz vagy hivatkozol.

egyetemi könyvtárba: úgy Wenzel társamnak is meg kellett volna emlékezni a sz. írás azon szavaira: hogy „a betű öl és csupán a szellem üdvözteti“; és hogy oly csekélységért oly zajt ütni nem kell, mely tisztelőit azon gondolatra hozhatja, miszerint tudományos gályája már teljes vitorlákkal a tudós pedánszág örvénye felé siet.

Van annyi visszatetszést gerjesztő értekezésemben egy hamis adat, melyre nézve jobban megkaparíthatott volna. Ez azon állítás: hogy a moszka népesség, ha a Jajkon túl nyomúl, elmongolosodik. Itt Jajk áll *Jenisei* helyett, ez tollhiba és pedig szarvas; mert a Volga és Jajk közt nem is létezik moszka népesség, tehát e helyen nem is nyomulhat előre. Ott most mongolok tanyáznak. Hogy lehetett tehát az, hogy Wenzel társam ez adat hamisságát észre nem vette? Nem találjátok ki? Ez adat a valóságban létezik s oda ő, követett ösvényén, soha sem pillant.

VI. Hátra van, hogy Toldy barátomnak a „Magyar tudósra“ tett észrevételeire feleljek. Nézeteink e tekintetben nem oly homlokegyenest ellenkezők, mint a szóba hozott történeti kérdésben a külföldi és hazai tudósoké, s ezen különbség nem is annyira különböző egyéniségből, mint irodalmi irányból ered. Barátom tetőtől talpig az irodalom és pedig a magyar irodalom embere. Ha Calvin élne, azt mondaná felőle: hogy története megírására praedestinálva van. Kutatásai, vizsgálódásai tárgya már maga nem létezik a természetben, hanem csupán az irodalomban ⁵¹⁾, ő nagy szenvedelemmel lesi, kutatja, vizsgálja a régi magyar irományokat s könyveket; neki egy még nem látott régi magyar codex az, mi a szerelmes ifjunak szíve imádottja, minékem, egykor ⁵²⁾ szenvedelmes dinnyész létemre, a turkomániai cantalup — a legigézőbb tárgy az egész mindenségben ⁵³⁾. Lelkesedve lévén a tudomány s különösen a magyar irodalom iránt, s vizsgálódásai által bele bűvölve egy abszolút irodalmi körbe, természetesen jó neven nem veheti, ha valaki a tudo-

⁵¹⁾ A szellemi productiók nem léteznek a természetben, azaz nem természeti erők művei! Ezt philosophus mondja!

⁵²⁾ Hát ebből a szenvedelemből is kiábrándultál már?

⁵³⁾ Hallom a szép szót, s tudom, hogy ha te mosolyogva írtad is le azt: más, ki tudja hogy az a tudós külföld még nem rég azt hitte, mikép a magyar csak reformációkor tanulta nyelvét írni, méltatni fogja a feletti tiszta hazafiúi örömet, ha balvéleményt cáfol minél több és jelesb emlék fedeztetik fel!

mány árnyoldalait érinti ⁵⁴⁾ s szó nélkül különösen soha sem fogja hagyni, ha a realis tudományok rendkívüli fontossága vagy éppen felsőbbbsége vitattatik ⁵⁵⁾. Ily vélemények lealacsonítják szíve bálványait, törekvései becsét, eredményei érdemét. Toldy, ellenem indított philippikája ellenére, sem tagadta meg tőlem barátságos indulatát, s így róla föltehetem, mikép viszonzásom dacára elhiendi, mikép elég eszem van tanusított buzgósága és lelkesedése becsét átlátni; melynek sikerét jeles, tárgyavatott kézzel dolgozott, s több mint hézagot pótló irodalmi munkájában látjuk és tiszteljük. De éppen ezen barátság, mely az igazság elhallgatását tiltja, jogosít azon intésre: ovakodjék attól, hogy a tudományt ne mindig elkülönítve az élettől, egyoldalú világításban fogja fel, s a magyar irodalmat különösen az előszeretet és szenvedelem nagyító üvegén át ne szemlélje, melynek jelenségeit én legalább már a Handbuchban találhatni véltem. Hisz magam is oda hagyván a gyakorlati pályát, s lelkesedve a szellemi élet magasztos eszményeitől a philosophia szárnyain magosan emelkedtem fel a szemlélődés bűbájos körébe ⁵⁶⁾; de végre csakugyan észre vettem, mikép az ember ily finom levegőben nem élhet ⁵⁷⁾; tanácsosnak tartottam lejjebb ereszkedni, e maroknyi porra a mindenségben, ezen nyomorult anyagi világba,

⁵⁴⁾ Sőt ohajtom, éppen a tudomány érdekében.

⁵⁵⁾ Ezt ne várd; e feltételt írói pályám cáfolja. Azon húzamos idő alatt, mióta szerencsém van nem csak számos időszak közegek után a közönséggel érintkezni, hanem most már a negyedik tudományos folyóiratot vezetni, s névvel és névtelenül, cikkek és cikkecskék, apró észrevételek s oda vetett eszmék és intések után hatni, úgy a hogy: előnyzés és előszeretet nélkül igyekeztem az emberi tudás mindenemű ágaira egyformán intézni olvasóink részvevő figyelmét. Az én osztályozásomban nem az áll fent, mit magam tüzetesen üzők, hanem minden tudományt, mint olyant, az emberi szellem elfoglalásai becses kiegészítőinek tekintek. A felsőbbbség általános vitatását meddőnek tartom; de a te vastag osztályozásod ellenében egy hasonló vastaggal szolgáltam és pedig saját elveidből indulva is helyesbbel. Ily rangozó osztályzás kissé gyermekes: a tied nevetséges. A természettudományok képző erejét ki tagadná: de te nem e képző erejéből indultál ki, hanem a — konyhából.

⁵⁶⁾ Be feledékeny vagy: nem a gyakorlati élet elhagyatkor feküdtél te a philosophiának, te azt mindig üztéd.

⁵⁷⁾ Micsoda? ezt az irányodat is eltagodod? szegre akasztod a philosophiát is?

mert ámbár magam is az anygalt mindig inkább becsültem az emberben mint az állatot, még is észrevenni szerencsém volt, mikép az anygal az állatból fejlődik, s az egész szellemi világ az anyaginak keblében nyugszik⁵⁸⁾. Így szellemem a tudomány és művészet körein át, mind inkább a természet felé közeledik; emberi csinálmányokból ki, a közvetetlen valóság, a mindenható szellem művei csodáló vizsgálásához. Hogy különböző út s álláspontjainkon a tárgyak is különbözőleg tűnnek szemeinkbe, természetes, de mivel ezen különbség csak az ellenkező oldalak kisebb nagyobb fénybeni kitüntetésében áll, szükségtelen, hogy ez iránt egymással hosszasan feleseljünk.

Te azt mondd barátom: „nincs tudomány, mely közvetlen vagy közvetett hasznú nem volna“⁵⁹⁾. Természetesen *igaz* tudomány? De hát mind igaz-e az a mit az emberek tudománynak méltóztatnak keresztelni? A realis tudományok, melyek a valóságból közvetlenül erednek, mely oknál fogva folytonos haladásban is vannak, lehetnek illy becsűek; de a szemlélődésen és conjecturán ala-

⁵⁸⁾ Emlékezzél philosophiai sétáinkra! Nemde én az anyagot és szellemet elválasztó dualismusd irányában gyakran védtem a felbontatlan egységet; s mikor én a szellemet a potencifrozott anyag egyik tulajdonságának állítottam; mikor én a psychologianak az anthropológiából kiválasztása ellen szóltam, s állítám, hogy az physiologia nélkül képtelenségre vezet; hogy mi a lelket csak oly állapotban képzelhetjük, melyben az észleletünk körébe esik, azaz lekötve az anyaghoz, sőt az anyag által feltételezve, mikből természetesen a lélek halhatatlanságára, a személyes istenre stbre nézve is el kellett térnünk..... te akkor materialistának, empiristának, pantheistának neveztél „melyek valamennyi orvosok és természetbuvárok“..... s íme, a minék ugyan örülök, látom, ezen képzelgéseidből is kiábrándultál, ki ez egyoldalú eszményi felfogásból, de, a mit csodálok, a materialistát, a concretismus barátját, ki a philosophiában is az öszves természetszemléletből indul ki, ki nem ismer önálló szellemet, mert azt önállón nem tapasztalja a természetben, azaz „a *valóságban*“: az teneked most egyszerre a valóságtól fázó idealista, képzelgő, szobatudós!

⁵⁹⁾ S állítom most is. Egyébiránt a természet-, a vegy-, a földtanban stb is voltak előfeltételek, melyeket a tapasztalat megcáfolt, s vannak melyeket még fog, úgy mint a történelemben conjecturák: de midőn valamely tudomány hasznáról van szó, egyes állítások valósági foka nem jó tekintetbe.

pülök? — hogy másokat ne nevezzek: a philosophia és östörténet? — hol ellenkező elvű rendszerek és vélemények uralkodnak, melyek egymást kizárják, lehetnek-e ezek összesen igazak? ⁶⁰⁾

De te nem a tudományban, hanem azok *művelésében* találod a hibát. Az végre egyre megy ki, mert a tudomány emberi készítmény s művelés által létesítették. Ha Kollár a szláv östörténetet gazdagítandó Olaszországot beutazva, a velenceieket és etruskokat szlávoknak bérálja, mint Horvát István Ádámot és Kaint magyaroknak: úgy az a szláv és magyar östörténeti tudományhoz tartozik, melynek igazság és közhasznúságaért én ugyan lándzsát soha sem fogok törni ⁶¹⁾. Müller munkája: *Der Ugrische Volksstamm*, a magyar östörténeti tudományhoz tartozik. Ő azon hamis feltételből indult ki, hogy a magyar nyelv finn nyelv, tehát a magyar finn, s azután ezen rámará feszíti a történeti adatokat, szerencsésen kihozván belőle, hogy a magyarok Jugoriából származnak. Regulý visszajövele után nem lehet köztünk ember, ki ezen nézet hamisságát át ne látná; de szegény Müller roppant studiumok után írta két kötetű munkáját; mint gyaníthatni életének nagy részét fordította reá; és már most kérdezem: nem tehetett-e az alatt okosabbat, és mí ketten is barátom, midőn e munkát olvastuk? ⁶²⁾ Az emberi szellem, barátom, minden körében általján, tettben, tudományban, művészetben, hol valóságtól nincs lekötve, mint p. o. a realis tudományokban a szemlélettől, a hol *szabad önkényjére* van bocsátva, azonnal helyes működés mellett képtelenségre is fakadt, s

⁶⁰⁾ A szegény philosophia itt méltán felkiált: Te is fiam Brutus? A természeti tudományok pedig nincsenek-e teli conjecturákkal, hypothesisokkal? — Újra mondom: „összesen igaz“ tudomány nincs, mert tudományunk, mint szellemünk, korlátolt, véges.

⁶¹⁾ Ha ki valamely tudomány körül szerencsétlenül forog is, csökkentie az által e, nála nélkül becses, tudományt?

⁶²⁾ Ki mit tegyen, az egyéni izlésétől függ; ki mit tart hasznosabbnak, szinte: mert egyik gyomrából itél, másik szívéből, a harmadik eszből; de hogy Müller Ferdinánd épen nem tett a maga által választott tárgy körül haszontalan munkát, elismerte a tudós világ. S munkájának nem a magyarnak finnsége feladata: az hibás fonalként húzódik rajta keresztül, mert ő *külföldi*! de nagy egészében ez mellékes dolog. Ama népek geo-, ethno-, anthropologiai s historiai állapotjainak festése Ritter Károlyhoz méltó tárgy, s olyan a kivitel is.

az ily gyarló munkásság által létesült eredmény mindig csak *viszonyos* becsű. Lehetetlen itt az emberi tévelygések minden oldalait kitüntetnem, mert számtalanok. Az ember keze alatt elferdül a legjobb s legüdvösebb is. Csak egy példát legyen szabad előhoznom: Nem becses-e a latin nyelv? Hisz ezen az alapon fejlődött ki részint az újabb kor tudománya. És még is, tenmagad érinted, és helyesen, mikép ezen nyelv iskoláinkban az előadás közegéül használva káros.

Továbbá megrósz azért, mivel mondám: hogy a „határtalan lelkesedés“ megbuktatott. Ezt megengeded az életre, de nem az irodalomra nézve. Mí e szavakat különbözőleg olvassuk. Te a hangsúlyt a lelkesedésre veted, én a határtalanságra. Szerintem minden fiatal irodalom nem eléggé öntudatos, nem eléggé tájékozott, a fiatal szellem nem bír eléggé magával, nem képes magát eléggé korlátozni, s innen eredett azután azon aránytalanság s mértékhiány, mely egyrésről irodalmunk ágai közt, másról magok a tudományok művelésében is, mint p. o. a magyar östörténetben a magyar nemzet történetéhez mérve, létezett. Ha irodalmunk arányt és mértéket tartott volna, ha igaz hogy élet és irodalom összefügg: akkor nemzeti életünk sem törhetett volna ki oly szertelenségben, mint tapasztaltuk.

Gáncsolod végre, hogy az olasz irodalomban csak a művészeti, a németben a philosophiai oldalt tüntettem ki, irodalomtörténeti tényeket, mint hiszed, ignorálva. Barátom, minden mivel nemzeti irodalma a tudomány és művészet mondhatni *minden ágait* fejleszti ki, kisebb nagyobb mértékben, tehát az olasz bizonyosan a tudományt is, mint a német nem csak az elvont, de a realis tudományokat is. Hanem a potiori fit denominatio, és így ítélve tagadni nem fogod, mikép az olasz szellem főleg a művészetben tüntette ki magát, a német a philosophiában ⁶³).

Kistelkit pedig megtámadásod ellen különösen pártfogásom alá kell vennem. Mivel azt hiszed, hogy vele „több mint lelki solidari-

⁶³) Másról beszél Bodóné, mikor a bor árát kéri! Nem az a kérdés veleje itt, miben tűnik ki [most] főleg az olasz és német szellem? hanem: igaz-e a mit te állítottál, hogy azért gyenge és szabadtalan a két nemzet? Szükségtelen ismételnem, miket e részben értekező levelemben [IX. füz.] mondtam. Így csak igen rossz vivőmester paríroz.

ásban állok,“ úgy tudnom is kell mit mondott. Valóban azt nem, a miért gáncsolod. Mint gazdasági író egy pillantást vetett hazánk állapotára; azt találván, hogy ez földére, éghajlatára, népessége számára s azok műveltségi fokára nézve *főleg földművelő ország*, s akármilyen, még sokáig az is fog maradni; megfontolván továbbá e hazának háború általi elpusztulását, a keringő pénz megsemmisítését s a rögtön reánk nehezült súlyos adót: azt hiszi, mikép csak értelmes gazdászati mentheti meg a pusztulástól. Az értelmes gazdászati alapja természetesen virágzó gazdasági irodalom⁶⁴⁾; és itt szeme előtt lebegvén egy *arányos nemzeti irodalom eszménye*, ámbár ki nem mondja, de sorai közt olvasható, hogy e percben hazánkban legtöbb gazdasági írónak kellene lenni. Ez okból elég vakmerő felkiáltani: „akademiánkban alig van egy pár gazdasági író, midőn régiségbuvároktól hemzseg!“ Hát miért nem írnak? feleled te? azt akarja Kistelki, hogy a régiségbuvárok se irjanak, vagy hogy gazdasági írókká váljanak? Nem, Kistelki csak az aránytalanságot irodalmunkban akarta kitüntetni. Akademiánk eddig elé *minden író*t, ki magát eddig az irodalom valamelyik ágában kitüntette, tagjai sorába iktatta. Az akadémia ennél fogva irodalmunk hű képét tünteti elő. Ha már most úgy tapasztaljuk, hogy tagjai közt, ha nem csalogdom, csupán *két* gazdasági író létezik, és sok, igen sok régiségbuvár⁶⁵⁾: úgy ezen aránytalanság nem csak feltűnő, hanem ha az élet és irodalom közt van összeköttetés, ha az irodalom hat az életre: úgy ezen ferde arálynak⁶⁶⁾ a nemzeti élet

⁶⁴⁾ Sőt elsőbbek derék gyakorlati gazdaiskolák, mert csak derekasan képzett s gyakorlat által teljesen kifejtett tudományos gazdák teremthetnek gazdászati irodalmat. Ime a te gyakorlatiatlan képzelgőseged mint állítja csúcsára a gúlát! Ilyek állítását mozgassátok: úgy támadnak majd *írók is, közönség is*, mely ez írókat értse és használja!

⁶⁵⁾ Ugyan kérlek, sorold elé e *sok, igen sok régiségbuvárt!* Így talán reményünk lehet azzal az inpracticus [!] éjszakamerikai néppel vettélkedhetni, melynek legujabb tudós társasága, a republica elnöke és ministerei kormányzása alatt álló Smithsonian Institution, a Mississipp régi emlékei ismertetésével kezdte meg pályáját, s nekünk legújabb példát adott: mit kellene tennünk, ha — pénzünk vagy elég lelkeségünk volna!

⁶⁶⁾ Ferde egy irodalom *eszményéhez* mérve; a *valóság* irányában *természetes, és így helyes is*. Kinek írják a legtudományosabb gaz-

kifejlődésére is sajnós következésűnek kell lenni. Mert ne mondjuk: a gazdáknak van *gazdasági egyesületek*! Ez a gazdasáznak csupán gyakorlati előmozdítását veszi szemügyre ⁶⁷⁾: itt a *gazdászattudományról*, a *gazdászati irodalomról*, a *gazdászati írókról* van szó. Vegyük a dolgot státuszgazdasági szempontból. Minden nemzet bír anyagi és szellemi jóléte előmozdítására egy bizonyos *mennyiséggel* az anyagi és szellemi erőknél. Ezen jólét az adott erők által csak úgy eszközölhető, ha azok helyes irányban és arányban *sikeresen* működnek. E világon semmi sem lévén *teljesen* egyenlő egymáshoz, vitatkozhattok, mely tudomány fontosabb a nemzet céljai előmozdítására a másiknál, és itt a vélemények eltérők lehetnek; de azt ne mondjátok: hogy *mind egyformán* fontos. Ez lehetetlen. Kimondott véleményem pedig e tekintetben az: hogy azok a legfontosabbak, melyek a nemzet anyagi és társadalmi *fennállását feltételezik*, mert az embernek és nemzetnek *előbb* létezni kell, minekelőtte nemesítéséről lehet szó ⁶⁸⁾. Ha földművelő országban a gazdák értelmiség hiányában annyit nem képesek termeszteni, hogy tiszta hasznok lehessen: úgy az ország elszegényedik, s ha azután az embernek pénze nincs és éheznek: hiába mondhatják neki: *csak az angyalt képezd magadban, nem az állatot* ⁶⁹⁾; mert pénze nem lévén, arra eszközöket nem tud szerezni, s éhezvén, kedve sem lehet hozzá. A mely irodalomban tehát nem azon tudományok műveltetnek előkelőleg, melyek a nemzet anyagi és társadalmi lételének feltételei hanem mások, melyek ezen alapfeltételekkel távolabb összeköttetésben vannak, vagy a nemzet egyéb céljait mozdítják elő — akármelyek legyenek azok — ezen irodalmat én ferde arányúnak tartom; mert az adott erőmennyiségből nem csak a nagyobb részt kevésbbé fontos irányban fogyasztja el, hanem ezen felesleg egyszersmind azon oldalról vonatik el, hol legcélszerűbben működhetnék ⁷⁰⁾. Ily aránytalan irodalomnak azután még csak az kell,

---

dászati munkákat? ha azok megértésére kiképzett gazdasz közönség nincs. Ismétlem: a képző intézeteknek kell a tudományos gazdasz megelőzni, csak ezek szülhetnek tudományos gazdaszati irodalmat és — közönséget.

⁶⁷⁾ Melynek szükségképp meg kell egy gazdaszati irodalmat előznie.

⁶⁸⁾ Valamint a kenyér szükségesb minden tanulásnál.

⁶⁹⁾ Mondta ezt valaki? Don Quixotte, szémalom.

⁷⁰⁾ Barátom, te ki egy idő óta *ad nauseam* pengeted az életet, a való-

hogy ezen aránytalanság mellett még *hamis irányt* is kövessen, hogy az író tiszta szándék tudatában, lelkesedésétől elkapva, elegendő tájékozás nélkül induljon útnak, s *igazság* helyett képzelgéseket szüljön, tehát az adott erőket semmit nem teremtve siker nélkül elpazarolja: ez esetben művelői, a legtisztább szándékkal vélvén nemzetünk előhaladásán működni, részökről bukásán oly sikeresen dolgoznak, mint azt az író, maga részéről, képes eszközteni.

Nem, édes társaim, a nemzeti irodalom üdvös művelése nem oly egyszerű feladat, mint azt egynémelyik gondolja. Ha az volna, már régen más lábon állna a világ. Igaz, magyar irodalmunk állapota, mint azt Toldy helyesen jegyzi meg, nagyobbára viszonyaink eredménye. De legyen-e ez mind örökre csak ez? Arra adatott-e eszünk, szabad akaratunk, öntudatunk, hogy minduntig rabjai legyünk a körülményeknek? ⁷¹⁾ Az egész világ kiált: javítsuk az iskolát, hogy gyermekeink ne tanulják azt, minek hasznát az életben úgy sem veszik, hanem azt a mi szükséges. Az iskolát javítani akartok, és nem az irodalmat? ⁷²⁾ Hisz az ettől kölcsönzi tanait; s egy nemzet haladása másképp nem képzelhető, hanem ha iskola, iroda-

ságot, a realitást, s bennünket szobatudósoknak csúfolsz: mondd, minek e teljesen haszontalan szószaporítás az arányról? Itt minden sopánkodás hiába való. A nemzet készülő s kikészült értelmisége nem fog kedvéért conferentiát tartani, hogy egymás közt szakokat és munkákat oszszon ki. Ha kevesebbé uralkodnék fölötted az elmélet, sőt képzelgés, a változó viszonyoktól várnád az irodalom ily fordulatát; s ha várni türelmetlen vagy, javaslatokkal lépnel fel, amaz alapviszonyok miképi javítása iránt. De te, kinél kevésbbé gyakorlati embert nem ismerek, amugy táblabíróilag sürgeted az eredményt: a feltételekkel nem gondolsz.

⁷¹⁾ Akár tetszik, akár nem, de úgy van, és pedig a természetben, a valóságban! Te, ki irányunkban a gyakorlati élet emberét szeretnéd játszani, nem tudod-e, hogy irodalmat nem lehet *csinálni*, hogy az *szükséges* következménye a körülményeknek. Te e szükségességet rabiságnak nevezed; de akárhogy, mégis csak úgy van az — t. i. a valóságban, melytől te in praxi annyira fázol.

⁷²⁾ Igen is; és csakis ez az igazi mind logikai, mind gyakorlati *egymásután*. Alulról fel felé. Te csúcsánál kezdenéd építeni a gúlát! Filium ante patrem. Újra mondom: Neveljen csak az iskola derék értelmiséget a tudományok minden ágain: lesz író minden ágon, mert minden ágnak lesz elkészült közönsége. S az iskola közvetlen hatalmában van a társadalomnak, az irodalom csak közvetve.

lom s társas élet együtt folytonosan javíttatik. Semmi, a mi embertől származik, nem tökéletes és folytonos javítást igényel! És néztek ezen irodalmat, a világirodalmat értem, és pillantsatok reá keletkezése első idejétől fogva — a keresztyén világirodalmat értem, mert csak erről lehet itt szó — nem javíttatott-e ez az idők folyamában folytonosan az által, hogy mindig *életrevalóbb irányt* vett? Mi volt eleinte? Elvont elmélet, scholastica philosophia és theologia. És hová gravitál most? A természettudományok felé ⁷³⁾. Százados tapasztalás pedig, mint előbb értekezésemben megmutattam, azt bizonyítja, mikép csak azon nemzetek lettek gazdagok, műveltek és hatalmasak, melyek ezen irányt követték ⁷⁴⁾. És ezen *életiránynak* akartok ti ellenmondani? ⁷⁵⁾ Mit jelent az mást annál, mint a nemzetet a keresztyén világ közös haladásától kizárni! mint—

Engedelmet kérek, a korlátlan lelkesedés ellen declamáltam, s hevem elkap! Nem, édes társaim, ti nemzetünk hátramaradását eszközölni nem akarjátok, nektek előmenetele szintűgy sziveteken fekszik, mint nekem; csak az utakban különbözünk ⁷⁶⁾. Én kitüntettem itt a magamét, s végül kevés szavakba összevonhatom okoskodásomat. Hogy a munkafelosztás elve szerint a tudomány emberei a gyakorlati élettől kizárattak, annak jó oldalai lehetnek, de vannak roszak is. Mint a tudós túlságos szobaülés, rosz levegő, mozgáshiány s fejmunka által szükségkép elgyöngíti testét, s ha nem vigyáz egészségét rontja, állati bátorságát veszíti, poltronná válik, s

⁷³⁾ S azért méltó képviseltetést a math. és természettudományoknak a tudós-iskolákban [középtanodákban és egyetemeken], derék reáliskolákat [és magyar műegyetemet!]: s az irodalom ez ágai fel fognak minden egyoldalú, sikeretlen sürgetés nélkül is virágozni! Avagy az írók taníttották az emberiséget szántani és vetni, eszközöket gyártani, hajókat építeni, a tengert járni s kereskedést űzni? Csak midőn a gyakorlat utól fogta érni az irodalmat, akkor járand a kettő kezét fogva, egymást elősegítve, kettős lépéssel a cél felé.

⁷⁴⁾ Láss hozzá, hogy a reál tudományok nemzetünkben terjedhessenek: megjö azután azoknak minden haszna. Míg ezeket a nemzet saját nyelvén nem sajátíthatja el, addig hiában írod meg a legjelesebb moztant, géptant, árutant stb stb: nem fognak olvastatni.

⁷⁵⁾ Eszünkben sincs, csak a te munkás képzelmed láttat veled ily rémeket.

⁷⁶⁾ Igen: mert te gyakorlati ember az eszméből indulsz ki: én szabadtudós a gyakorlatból.

végre, ut exempla docent, elrongált idegű hypochondristává, melynek lehető eltávolítására felesleges nem lenne, ha minden tudós egy-szersmind valami kézi mesterséget űzne, mely testét erősítő, asztalosságot p. o. vagy kertészetet: úgy szellemi oldalról érezni, tudni kell minden tudósnak, mikép az örökkévaló foglalkodás pusztá eszmékkel szükségkép elvonja, eltávolítja a valóságtól, hogy szellemünk, a szemlélettől elzárva, a nélkül hogy eszmélünk és tudnók, a képzelgések valótlán országába sülyedt ⁷⁷⁾. És ezt tudván és méltányolván, hogy testi egészsége mellett egyszersmind lelke épségét fentartsa, tárgyilagos világszemléletét ne veszítse s esze józan-sága s ítéletének helyessége a képzelgés ködfátyolától ne boríttassék be: elméleti tanulmányai, eszményi működése mellett, ellenszenvül szellemi diaetetikát kellene alkalmaznia, a túlnyomó eszményi mérleget tárgyilagos ismeretekkel, ember- s világ-észleléssel ellensúlyozni. Irodalmunk pedig kivált az elszigeteléstől óvakodjék. Geographiai helyzetünknel fogva tengerpartunk nem lévén, úgy is el vagyunk zárva a világtól; nyelvünk még jobban elszigetel. Ily körülmények közt még csak az kell, hogy az írók is eszméikkel e haza határain belül maradjanak ⁷⁸⁾, egymást és a nemzetet jó sűrű tömjénfüsttel körüláraszták ⁷⁹⁾, s e szegény országból egy kis nyugoti China lesz! ⁸⁰⁾ Hisz még nem múlt két éve, hogy teljesen elzártuk magunkat ⁸¹⁾. Egész irodalmunk journalistikai politikából állt, s e politika mystificatióból!

Wenzel társam Horvát István elleni polemiámat hányta szememre, s elvégre még ez ellen is igazolnom kell magamat. Igen is én legörömostebb reá szoktam hivatkozni, ha a tudományos élet aberrációiról van szó, mert annyi jelesség mellett kitünőbb példát irodalmunkban nem ismerek. Irántai véleményemet egyébiránt nem nyilvánítom először, tettem én ezt már életében, és pedig ismételve s teszem most is, mert úgy tartom: igazság élők és holtak felett! Én tehát, ki ifjúságomtól fogva az embert tűztem ki vizsgálódásom fő tárgyául, ki embereket észleltem az életben, s az embert magya-

⁷⁷⁾ Mint te, ki tollal akarsz gazdákat, gépészeket, gyárosakat stb. képezni!

⁷⁸⁾ Ki akarja ezt?

⁷⁹⁾ Ki teszi ezt?

⁸⁰⁾ Képzeletben.

⁸¹⁾ Normalis állapot volt ez?

rázni igyekeztem magának lélektanilag; kit — mivel philosophálásom mindig tárgyból indul ki ⁸²⁾ — az emberi képzelgések tömege az életben kellemetlenül lepett meg, s ki azt tapasztalta, hogy azokra kivált a tudomány emberei — nevelők, papok, oktatók, írók — és mindenek felett azok hajlandók, kik a valóságtól távol álló tárgyakal foglalkodnak; ki magam is eszméimmal a philosophia magas elvont légkörében keringvén †) önámításokra könnyen vetemedhettem: én tehát ily körülmények közt Horvát Istvánt örömet tartám szemem előtt intő például, a „discite exemplis moniti“ súlyos szavakat nem feledvén. Ő köztünk a legtudósabb volt; munkásságra, Fejér Györgyöt kivéve, talán senki sem vetélkedhetett vele; s tehetségre, buzgóságra is kitünő volt. De én ismertem szintoly buzgóságu s nagyobb tehetségű embert (s a történet ismert ilyeneket akár mennyit), kinek még sem volt elegendő esze, hogy *létesülhető* tárgyat válaszszon munkásságának, s arra sikeres, célra vezető eszközöket; a képzelődés eszén hatalmat nyert, s mint Horvát Istvánt oly tévutakra vezette, hol sikere nem lehetne törekvésének. Ha Horvát István a magyarok történetét Árpáddal kezdi, jeles historiai munkával gazdagítja irodalmunkat; őstörténetből, mythosból — ha e szóért meg nem róttok — historiát akarván képezni, minekutána a keleti nyelveket nem értette ⁸³⁾, hiányos történeti nyomozásai s egyoldalú alapon nyugvó philologizálása, heves képzelődése s nemzeti érzelme mellett, természetesen képtelenségekbe merítették. Soha magyar író a közönség úgy nem pártfogolt mint őt. — Révai, ki irodalmi nyelvünket megalapította, grammatikáját nem bírta egészen kiadni; Kazinczy Ferenc, ki a magyar prosát képezte ki, szegénységben halt meg: Horvát Istvánnak történeti munkája kiadására Forgó tőkét hagyott, s hogy kényelmesen megírhasssa, az országgyűléstől országos segedelmezést nyert. És mit végzett? Örökké csak adatokat gyűjtvén, végre azoknak rettentő halmazában el nem tudott igazodni; a tömeg erőt nyert szellemén, nem szelleme az anyagon, s mit hátra hagyott, egy nagy rakás kivonatokból s jegyzetekből áll, mik kétség kívül becsesek, de melyeket ő nem bírt feldolgozni. Hogy annyi tudomány és munkásság mellett,

⁸²⁾ Felebb azt mondád: „*lelkessedre a szellemi élet magasztos eszményeitől a philosophia szárnyain magasan emelkedtem fel a szemlélődés bűbajos körébe!*“

†) Ime!

⁸³⁾ Nem itt volt a bökkendő.

egyes igen fontos adatokat fel nem fedezett volna? ki lehetne oly méltatlan, ezt tagadni? s én részemről tartózkodás nélkül megvaló-
lom, mikép magam is oly egyes munkáit olvastam, melyek iránta teljes tiszteletemet felgerjesztették. E kritika azonban nem egyes dolgozatait, hanem munkássága összes eredményét veszi tekintetbe.

Dixi et salvavi animam! Hárman támadtak meg egyszerre, én egyszer feleltem. Ez méltányos és engedhető. Személyeskedéstől lehetőségig óvakodtam; de sikerrel kénytelen lévén magamat védelmezni, lehetetlen volt oly dolgokat el nem mondanom, melyek mindenkinek még sem lehetnek kedvesek. A tanulság ezekből az: nem kell veszekedni! legkevésbé akkor, ha az ember egy ministeriumban együtt ül⁸⁴⁾. Ez anomalia! de mivel ezen ministerium, mint mondtam, több buzgósággal a magyar irodalom iránt, mint tekintettel a lehető eltérő meggyőződésekre alkottatott: ha együtt akarunk maradni, minekutána senkit véleménye nyilvánításától eltiltani nem lehet, tartsuk meg ezentúl a parlamentaris modort, intézzük beszédünket, mint Angliában, a ház parókás elnökéhez, és ne azon taghoz, kinek nézetével ellenkezünk. Így tárgyhoz szolandunk, a személy kikerülésével. Ez legalább alázatos indítványom⁸⁵⁾.

IRODALMI NAPLÓ.

— Szépirodalom. — *Losonci Phönix*. Történeti és szépirodalmi emlékkönyv. Az 1849-diki háborúban feldúlt és elpusztított Losonc város némi fölsegélésére kiadja és szerkeszti *Vahot Imre*. Második kötet. Pest, 1851. kir. Sr. 282 l. előfizetési ára 2 pft, díszkötésben arany szélekkel 4 ft.

E kötetet is tarkaság s érdeke ajánlják. A történeti dolgozatok közt sor és rangra is első kétség kívül *Tóth Mihálytól* Losoncnak a forradalom előtti és utáni képe; ide tart még: Egy vonás a múltból *Fáy Andrástól* (mily fogásokkal kelle Széchenyinek a hídvám-elvet

⁸⁴⁾ Ne ily hasonlatot!

⁸⁵⁾ Ezzel nem kerüljük ki a személyességeket, mint azt ím saját példád bebizonyította.

kivinni), Báthoriak jelleme *Nagy Ivántól*; Daguerreotypek az'óvilági magyar életből, darabok egy nagyobb kiterjedésű munkából *Vahot Imrétől*; ide valók még *Szilassi Gyéza* utazási töredékei Olaszországból. Beszély négy hozatik: Vén színész *Gyulai Páltól*, Zarskoje Selo *Kuthytól*, A hat ökrös pógár, népi színben *Vas Gerebentől*, Rozgonyi *Cecilia Jókai Mórtól* *). A verses rész Arany, Bajza (ballada) *Erdélyi, Lauka, Lévai, Lisznyai, Losonci László, Mentovich, Ney, Petőfi, Székács* (darabok a görög anthologiából), *Szigligeti* (Constantin című új szomorújátékának negyedik felvonása), *Tompa* (Alföldi képek), *Vahot Sándor* és *Zaláré* (egy hosszú történeti költ.). — A buzgó kiadó, ki a két kötet tiszta jövedelméből már 4000 pfot adott át a losonci intézetek fölségelésére, egy harmadik kötettel fejezendő be e nem csak szerencsés, de az irodalomra is nem egy derék dolgozatot lendített vállalatot, melyet a közönség pártolásába ismételve ajánlunk.

— K ö z o k t a t á s. — Figyelemre méltó a következő alkalmi irat: *Tudósítvány a pesti kegyes tanítórendi nagy gymnasiumról 1850—51-ki tanévben*. Pesten, Kozma bet. 1851. nSr. 18 l.

Egy, a németországi tanodák módja szerint szerkesztett „programm“, melyet nálunk is a protestansok időről időre szoktak adni. Az ilyek által nem csak a társadalom műveltjei s a szülék értesülnek az illető iskola tudományos álláspontjáról, nem csak érdekes adatokat nyer a honi statistika, nem csak a közönség részvéte hivatik fel és tápláltatik a köz tanintézetek iránt: hanem az elejökbe tüzetni szokott oly tudós értekezések által gyarapítottatik sokszor

*) Jókai barátunk egykor *Móric* [Mauritius] volt. Néhány év előtt né-mely ifjabb íróinkat bizonyos anabaptistai düh lepette meg, s a Mauritiusokból *Maurusok* [Mór], a Józsefekből Jodocusok [Józsa], az Eugeniusokból Edmundusok [Jenőből Ödön] stb lettek. Fel nem tehetni, hogy e bábeli zavar egyébként mint egy kis tudatlanságnak következménye: azért figyelmeztetésünkhöz azon kérést csatoljuk, ne restelje senki a visszalépést; mert mi lesz nyelvünkéből, ha így grassálunk rajta; ha szükség nélkül így zavarjuk össze a neveket: végül bizony nem fogjuk tudni, kit hogy hívnak. Itt teszek némelyeket figyelmessé a kicsinyítőkkel élés gyermekességre is: Bóni, Józsi, Soma stb: miért nem Feri, Imrus, Pista, Laci is stb? Ezen uton majd oda is eljutunk. Urak! egy kis ízlést, mely érzi mi hova illik, és — egy kis komolyságot az irodalomban, mert bizonyos jó barátink végre bizony kinevetnek. *A szerk.*

maga a tudomány is, melyek e közeg nélkül vagy nem létesülnének, vagy nem jönének ki, elterjedést pedig illet épen nem vennének. E programmok a tanodák személyzetének tért nyitnak nem csak közvetlenül a tanügyet vagy egyenesen az adott iskolát illető érdekes kérdések meghányására; hanem más a tanított tudományok valamelyikének köréből vett egyes tárgy körüli vizsgálatra, mi által mind a tanítók ereje edzetik, mind üdvös verseny ébresztetik, mind végre, mikép mondatott, maga a tudomány is gazdagodik. Szívből üdvözljük azon kormányi intézkedést, mely ily program-irodalmat idéz elő; s üdvözljük a pesti nagygymnasium munkás és tudós igazgatóját *Horvath Cyrill* urat, ki ez intézkedésnek, középponti helyzeténél fogva, első adott eredményt. Övé ez úttal a rövid irat tudományos tartalma: a „*Nevelési álláspontok*“ című értekezés, mely a sokak által különválva gondolt nevelés és oktatás benső összeköttetését sürgeti, midőn bölcséleti uton a nevelést oly tudattal gyakorlott fejtekmődnak értelmezi, mely az embert öneszméje mindenképi megvalósíthatására képesíti, mely szerint tehát minden emberi egyénnek azon kell lennie „hogy élete bárminő viszonyaiban *szépet* alkosson, *igazat* fürkészszzen és *jót* gyakoroljon“; s mely szerint „a szép álláspontjának lényegén alapúl az ember művelése, az igaznak álláspontján az ember tanítása, a jónak álláspontján pedig az özszerüleg vett nevelés, mely nem egyéb, mint a művelés és tanítás egysége“. Az értekezést követik: a tanárok sora tanköreikkel együtt (tizenkét szaktanító); a pesti tanárok által e tanévben kiadott munkák jegyzéke (közölök hatan serényen és sikeresen működtek a tudományos, főleg tanodai irodalomban); a tantárgyak sora a tankönyvek megemlítésével osztályok szerint (a tanszak nyolc: hittan, latin, görög, magyar, német nyelv, történelem és földrajz, mennyiségtan, természettudományok); kivonatok a pesti gymnasium jegyzőkönyveiből 1840—51-ig (tanulók özsves száma 7137; legnépesebb év 1844—5, 772-vel); végre az 1851—2-diki tanév előrajza, melyben már nyolc osztály jelenik meg, a nyolcadikban a philosophiai propädeutika: tapasztalati lélektan és gondolkodástan; s a széptan.

— T ö r v é n y t u d o m á n y . — Conspectus Juris Publici Regni Hungariae ad annum 1848. Historicis animadversionibus illustratus per *Com. Ant. Moysem Cziráky*. Bécs, Wallishausner bet. 1851. I. köt. XLIV. és 220 l. II. köt. 251 l. füzve 3 ft.

Iuris Publici Regni Hung. Specimen alterum, iura maiestatica et sic dicta regalia regni Hungariae ex avita constitutione huius regni propria ordine scientifico digesta exhibens. E maiore inedito hactenus opere excerptum, et in anniversaria instauratae Reg. Sc. Vniv. Hung. die 25. Jun. a. c. editum ab Ant. Virozsil, S. C. R. A. M. Cons. .... Vniv. Rectore stb. Buda, egyetem bet. 1851. nSr IV. és 120 l. Mindkét jeles munkáról lesz módunk máskor szólani.

— Sz á m t u d o m á n y. — *Számolástan.* Kézikönyvül gymnasiumi, felső elemtanodai és magán használatra írta dr. Szabóki Adolf, kegyes rendi tanár. Pest, 1851. Geibel Armin tulajdona. N Sr. 122 l. ára füzve 40 kr.

Szerző e tömött ívekben folytatja legtöbb hazai gymnasiuma-inkba befogadott számolási kézi könyvét. E második rész jóval szabatosabb az elsőnél, minthogy az első részben a számtheoriák fejtegetése s a szabályok elemzése keletinél több helyet igényelt. De úgy látjuk, következetesen terjeszkedett ki szerző az első részben bővebb taglalásokba, részint azért, mert fájdalom elemi tanodáinkban, melyekből az ifjúság a gymnasiumi osztályokba lép át, a számolás gépileg inkább, semmint értelemfejtőleg kezeltetik, részint pedig azért, hogy az utóbbi folyamatokban, hivatkozván az elemzésekre, szabatosb lehessen. Tárgyai a II. résznek: viszonyok és arányok, egyszerű hármasszabály, olasz gyakorlat, egyszerű kamatszámolás (a mennyiben ez nem más két, egymásból folyó, egyszerű hármasszabálynál), szfzadék- és jövedelem-számolás, mérték és súly, pénzisme. Különösen ajánlatossá s érdekessé teszi e kézi könyvet az, hogy az ausztriai birodalomban még szokásban lévő különféle mértékeket részletesen és mindig a bécsi mértékekhez viszonyítva tömötten adja elő, valamint a külföld mértékeit is, esmég a bécsi mértékhez viszonyítva. Hasonló érdekességgel bírnak azon rovatok is, melyekben az austriai birodalomnak minden és a külföld nevesb pénzei foglaltatnak. Az értékek hitelességéről kezeskednek az idézett nevek, u. m. Rumler, Littrow, Nelkenbrecher, Jurende, Moznik, Strehl. E második rész a gymnasiumi második osztályt illeti, s hiszszük, hogy gyakorlati érdekét vevén tekintetbe, ép oly általános elterjedésnek örvendő, milyenben kimerítő teljességénél fogva az első rész hazaszerte részesült. A 3-dik rész, mint halljuk, az algebrai elemeket egész az összevetésig (combinatio) az Entwurf igénye szerint foglalja magában, mely rész néhány hét múlva sajtó alól kikerül.

Gyors Számító. Az elemi tanítóknak s a számolás elemeiben jártas tanítványok és köznép használatára. Szerkesztette *Németh Endre*, a pesti főelemi iskolák egyik főtanítója. Pest, Bucsánszky bet. 1851. 8r. 120 l. Kötve 20 kr. ep.

— *Természettan.* — *Földművelési Vegytan.* Földisme és trágyatudomány katekizmusa. Hasznos kézi könyv mezei gazdák, tanítók és iskolák számára. Dr. *Hamm Vilmos* után *Bajnok Antal*, hites gyógyszerész. Pesten, 1851. Emich sajátja. N8r. 73 l. ábrákkal, füzve 40 kr ep.

Népszerű előadása mind annak, mit a gazdának a gazdasági vegytanból, földisméből és trágyatanból tudnia szükséges.

— *Egélytan.* — *Eredeti Egyházi Beszédek Medgyes Lajostól.* II. füzet. Kolosv. özv. Barráné és Stein tulajd. 1851. 8r. 208 l.

Nagyobb részt ünnepi beszédek, néhány gyászbeszéd is. Jó szerkezet, bensőség, elevenség, folytonos vonatkozás az életre, hatásos előadás, s mi Erdélyben nem mindennapi dolog, jó nyelvezet tüntetik ki e szónokot.

A jó és olcsó könyv-kiadó társulatnak újabb kiadásai: 1. *Elveszett fiú.* Népies elbeszélés, írta *Szabó Imre.* Pest, Emich, 1751. 8r. 94 l. füzve 10 kr. Egyike legjobb népkönyveinknek. 2. *Népszerű Erkölcstan.* Keresztyén kath. családok számára. Írta *Vezérle Gáspár* harsányi pleb. Pest, Emich, 1851. 8r. öszv. 244 l. füzve 30 kr. 3. *Kalauz keresztyén hitéletre.* Írta *Nogáll János.* Pest, Müller bet. 1851. keskeny 12r. öszv. 192. fametszetekkel, füzve ? kr. 4. *Szent kilenced* a bold. szűz szeplőtelen sz. szivéről, 2-dik kiad. *Nogáll Jánostól.* Pest, Müller bet. 1861. 12r. 36 l. füzve 3 kr. 5. *Gyónás és áldozási ájtatosság* gyermekek számára. Pest, Lukács bet. 1851. k16r. 32 l.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

MŰVÉSZET.

Hazánk nem bővülködik nagy művészek születményeivel; ismerjük meg hát azon keveset, a mi van. Ezek közé tartozik *Canova*, ama világhírű olasz szobrásznak hazánkban létező két műdarabja, miknek egyikét *Pesten* a nemzeti muzeumban, másikat *Gyömrőn* pestmegyei falu-

ban láthatni. Az elsőt csak hírből ismervén, az utóbbit szándékom pár szóval érinteni.

A gyömrői mű síremlék alakú, körülbelül $3\frac{1}{2}$ láb hosszú, $2\frac{1}{2}$ láb széles domboru mű; a gyömrői reformatus szentegyháznak a szónokszékkel szemközt lévő falába van beeresztve s fejr márványtáblából áll. A műdarab közepét egy síremléken ülő angyal foglalja el, ki gyászba borult fejét jobb kezére támasztja, míg lábainál a kialudt életfáklya hever. A műdarab bal szélét kard, jobb szélét palmaág ékesíti, mindkettőt borostyánkoszoru. Alatta a következő felírás olvasható:

Guilielmo

Comiti de Wartensleben

E superioribus Imp.-lis Ex-citus Ducibus

Vulneribus pro patria acceptis

Plurimis saucio

Et inde fato iniquo mihi suisque erepto

Vindobonae D. XXI Apr. A. D. MDCCVIII

Vitae anno LXIII.

Guilielmo

Vai de Vaja

Mortuo in thermis Badensibus

Decimo vitae mense vix peracto

A. D. MDCCVIII.

Clarae

E stirpe comitum Teleki de Szék

conjugi amantissimae

matrifamilias optimae

quae

Vindobonae D. XIX M. Febr. A. D. MDCCVIII

Desiit esse inter vivos et vixit annis

XXXXVIII.

Parentibus optimis filio unico dulcissimo

Esther

Comitissa de Wartensleben liberi baronis de Vaja viduae mense Aug.

A. D. MDCCVIII.

Filia materque modestissima posuit

Felices nimium quos mollis condit arena

Nil nisi nunc luctum ossaque vestra lego.

Ezen bár nem nagyszerű, de mégis becses mű, eredetileg a gróf Wartensleben család sírboltja ékesítésére volt rendeltetve; de míg az Rómából Gyömrőre érkeznek, az alatt a sírbolt bedőlt, az emlék pedig haszonvéhetetlen tárgynak ítéltetvén, valamelyik zsibkamrába vettetett, hol sokáig, nem láttatva senkitől, porban hevert, míg végre az akkori helybeli reform. lelkész azt véletlenül megpillantván, gyalázatos enyészetétől megmenté, arra bírván t. i. a grófi családot, miszerint az a reformatus szentegyházban falaztassék be, hogy ott minél többen gyönyörköd-hessenek szemlélésében. Mi némely akadályok meggyőzése után meg is történt.